

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

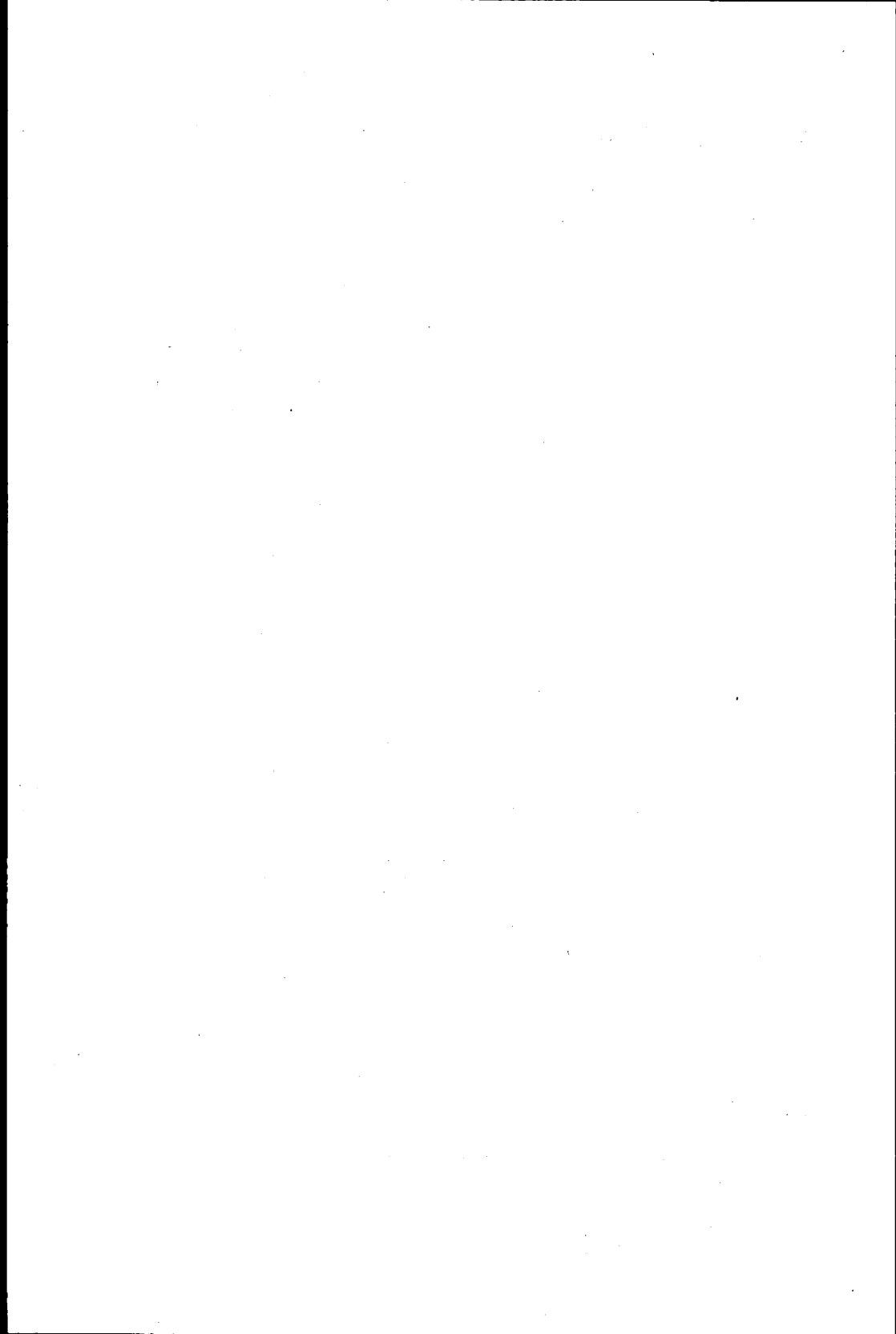
1925

HARMINCNEGYEDIK ÉVFOLYAM

I-X. FÜZET

B U D A P E S T
BETHLEN GÁBOR IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

1925.

TARTALOM.

Cikkek és szépirodalmi közlemények.

	Oldal
<i>Alföldy András</i> : Egy pannoniai ó-keresztyén hitvita	1
<i>Baros Gyula</i> : Jókai és Arany	65
<i>Bartóky József</i> : A regény vége	235
" " Sós János	610
<i>Benkó Imre</i> : Egy régi magyar imádkozó	465
<i>Bethlen Margit grófnő</i> : Mesék	15
<i>Bibó Lajos</i> : A kubik	90
<i>Boda József</i> : Mese — Évfordulón. (Versek.)	12
<i>Bodor Aladár</i> : Attila szeme. (Vers.)	96
" " Isten így akarja. (Vers.)	97
" " A mai erdélyi nőírók	291
<i>Böszörményi Jenő</i> : Keszeg Andrásné, mint tolmács	696
<i>Enyedy Andor</i> : A hitetlenség romboló hatása közéletünkben	137
<i>Dr. Györffy István</i> : A kunok megtérése	669
<i>Hartmann János</i> : Az újabb erdélyi líra	214
<i>Dr. Hetessy Kálmán</i> : Baksay Sándor naplójából	160
<i>Imre Sándor</i> : Protestáns szellem és újjáépítés	281
" " Apáczai lelke	550
" " Gróf Teleki László Tanácsadása a nevelésről	603
<i>Karácsony Sándor</i> : A középiskolai reform	77, 155, 223
<i>Kemény Lajos</i> : Megoldás	554
<i>Hegyaljai Kiss Géza</i> : Ószi est Regéczen. (Vers.)	609
<i>Kiss Jenő</i> : Nyugat civilizációja keleti megvilágításban	361
<i>Kutas Kálmán</i> : A hegyi tó. (Vers.)	169
" " Ars poetica. (Vers.)	170
" " Tavaszi út. (Vers.)	689
" " Meyer Konrad Ferdinánd	682
<i>Lampérth Géza</i> : Tavaszi álom. (Vers.)	388
<i>Máthé Elek</i> : Egy modern ember hitvallása	209
<i>Mitrovics Gyula</i> : Apáczai Csere János	525
<i>Moravcsik Gyuláné</i> : Mikor Rozália testvér mosolygott	230
<i>Muraközy Gyula</i> : Hadúr, Siegfrid és a kozmopolita Krisztus-arc	368
<i>Dr. Neményi Imre</i> : Apáczai Csere János és a magyar tudományosság	535
<i>Payr Sándor</i> : Löffelholz tábornokné	455
<i>Pásztor József</i> : A pipa	690
<i>Petri Mór</i> : Magyar szonettek. (Versek.)	554
<i>Péczely József</i> : A „Váltakozóláz“	383
<i>Pukánszky Béla</i> : A magyarországi protestáns exuláns irodalom a XVII. században	144
<i>Ravasz László</i> : Jókai Mór	61
" " Az erdélyi lélek	373
<i>Rác Lajos</i> : Vico és a történetbölcsészet megalapítása	447
<i>Rédeyné Hoffmann Mária</i> : Múzsafiak 100 évvel ezelőtt — Ács Gedeon naplójából	468
<i>Révész Imre</i> : A magyar protestantizmus kis tükré	10
<i>Sántha Károly</i> : Reformáció. (Vers.)	620
<i>Szabolcska Mihály</i> : A LXXIX. Zsoltár. (Vers.)	88
<i>Szegedi István</i> : Allatképek. (Vers.)	599
<i>Szilágyi Dezső</i> : A nagy kazánfűtő. (Vers.)	474

	Oldal
<i>Bartók György</i> ; Dr. Makkai Sándor: „Zörgesetek és megnyittatik néktek“	179
„ „ Pauler Ákos: Böhm Károly emlékezete	107
„ „ Pauler Ákos: Logika. — Az igazság elméletének alapvonalai	245
<i>B. Gy.</i> : Harsányi István: Szinnyei Gerzson élete és munkái	587
„ „ Tisza Évkönyv. Szerk. Angyal Dávid	41
„ „ Tizenhat elbeszélés	657
<i>Dr. Bernát Gyula</i> : Gesztelyi Nagy László: Az Alföld gazd. jövője	108
<i>Bibó Lajos</i> : Boross Sándor: Árvaság	421
<i>Bodor Aladár</i> : Reményik Sándor: Egy eszme indul	332
„ „ R. Berde Mária: A szent széken	511
„ „ Pálffyiné Gulácsy Irén: Ragyogó Kovács István	512
„ „ Toma István: Kálváriázók	591
<i>Boér Elek</i> : Louis C. Cornisch: The religious minorities in Transylvania	342
<i>Dr. Bruckner Győző</i> : Domanovszky: Geschichte Ungarns	642
<i>Buday Arpád</i> : Kristóf—Bitay: Jókai életrajz román nyelven	739
<i>Budai Gergely</i> : Dr. Dávid Lajos: A két Bolyai élete és munkássága	324
<i>Darkó Jenő</i> : W. F. Schirmer: Antike, Renaissance und Puritanismus	401
<i>Dékány István</i> : Bergson: Metafizikai értekezések	637
„ „ Henri Bergson: Idő és Szabadság	177
„ „ Kovács Alajos: A magyar választójogi reformok számszerű hatása	412
„ „ Spinoza: Tractatus politicus	491
<i>Décsi Lajos</i> : Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme	735
<i>Domanovszky Sándor</i> : Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói	723
—d.: Calderon: Az élet álom	198
—d.—i.: Szent Ágoston vallomásai. Ford. Vass József	633
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Dr. Osváth Gedeon: Petőfi aszódi ifjúsága	419
<i>Gárdonyi Albert</i> : Áldásy Antal. Címertan	33
„ „ Ballagi Aladár: Buda és Pest a világirodalomban	499
<i>Dr. Gömböcz Endre</i> : Dr. Jávorka Sándor: Magyar Flóra (Flóra Hung.)	502
„ „ Természethistória I. A biológia magyar úttörői	641
<i>Gomböcz Zoltán</i> : Horger Antal: Magyar szavak története	266
<i>Gulyás Sándor</i> : Bartóky József: Szívárvány	195
„ „ Dr. Bitay Árpád: A román irod. tört. összefoglaló áttekintése	114
„ „ Dr. Borbély István: A magyar irodalom története	191
„ „ Breviáriumok	509
„ „ A Jókai irodalom újabb termékei	583
„ „ Kristóf György: Petőfi és Madách tanulmányok	35
„ „ Kosztolányi Dezső: Aranysárkány	655
„ „ Steier Lajos: Az 1849-iki trónfosztás	415
„ „ Steier Lajos: Görgey és Kossuth	181
„ „ Trócsányi Zoltán: Magyar régiségek és furcsaságok	323
<i>Dr. Haitsch Ilona</i> : Fáy Ilona: Elbeszélések	39
<i>Halász László</i> : Pintér Jenő: A bpesti tankerület 6. sz. értesítője	640
<i>Imre Sándor</i> : Dr. Horváth Ödön: Bredeczky Sámuel élete	495
„ „ Szőnyi Sándor: Tanító beszédek	403
<i>Id. Imre József</i> : Egy amerikai reg. Zane Grey: The call of the canyon	516
<i>Isoz Kálmán</i> : Ifj. Somssich Andor: Liszt Ferenc élete	513

	Oldal
<i>Scheitz Emil</i> : Dr. Keltz Sándor: A konzervatív világrend	253
<i>Szabó Miklós</i> : Kallós Ede: Görög élet és művészet	408
<i>Szegedi István</i> : Nadányi Zoltán: Szép nő az ablakban	657
" " Papp Viktor: Arcképek a magyar zenevilágból	507
" " Szalay Károly: Holland költőkből	659
" " Szathmáry István: Álmodó palotája	589
" " Dobosi Péchy Mária: Második négyes	744
" " Babits Mihály: Sziget és tenger	745
<i>Szelényi Ödön</i> : Comenius: Ausgewählte-Schriften zur Reform in Wissenschaft, Religion und Politik	567
" " Lux Gyula: A modern nyelvek tanulása és tanítása	712
" " Dr. Frank Antal: Lelki megújulás	251
" " Dr. Marcell Mihály: A kath. nevelés szelleme	639
" " Dr. Nemesszeghy Endre: Hitvallásom	250
" " Dr. Veszprémy Ferenc: Az őszitör természetrajza	177
(<i>Szem.</i>): Gyököcssy Endre: A termőélet rímei	192
" " Jørgensen János: Dánia nagyasszonya	199
" " Mark Twain: Hajósélet a Mississipin	127
" " Naptáraink	45
" " Újabb Komáromi könyvek	267
" " Újabb szépirodalmi könyvek	119
<i>Szilágyi Dezső</i> : Dr. György Lajos: Erdélyi Almanach	269
<i>Dr. Szlávik Mátyas</i> : Eucken R. Der. Kampf um einen geistigen Lebensinhalt	490
" " " Eucken Rudolf: Lebenserinerungen	706
" " " Várady L. Árpád: Lonovics József római küldetése	259
<i>Szöllösy István</i> : A „Magyar Nép“ könyvtára. Szerk. Gyallay Domokós 1., 2., 3. sz.	36
" " Bodor Aladár: Töredelem	420
" " Erdélyi költők	193
" " Erdélyi verses könyvek	118
<i>Szónyi Sándor</i> : Roget: The Huguenots of Hungary	647
" " Világ-Lexikon	183
" " Dr. Tiefenthaler József: Hit és Élet	715
<i>Sz. S.</i> : Mme Renée Gentei: Méthode Pratique de Langue Française	577
<i>Tankó Béla</i> : Bourdeau Jean: A jelenkori gondolkodás mesterei	488
" " Croce Benedetto: Az esztetika alapelemei	44
" " Szücs Ernő: Győzelem a halál felett	248
<i>T. B. Emerson, Ralph Waldo</i> : Essayk	489
<i>Tolnai Vilmos</i> : Császár Elemér: A magyar irod. kritika a szab. harcig	417
" " Goethe. Faust. Ford. Kozma Andor	123
" " Trócsányi Zoltán: A régi magyar irodalom breviári- uma Gyöngyösiig	581
<i>Török Pál</i> : Csolnoky Jenő: Általános földrajz I. II.	38
" " Dr. Trócsányi Dezső: A modern giinnázium	37
" " " Ferenczy Zoltán: Gróf Széchenyi István: A kelet népe	726
<i>Dr. Trócsányi Dezső</i> : M. Verweyen: Deutschlands geistige Erneuerung	708
<i>Vajthó László</i> : Némethy Géza: Az ész tragédiája és egyéb versek	334
<i>Varga Sándor</i> : Dr. Tavaszy Sándor: A jelenkor szellemi válsága	28
" " " Dr. Tavaszy Sándor: Világnézeti kérdések	494

	Oldal
<i>Dr. G. Vargha Zoltán</i> : Magyary-Kossa Sámuel: A Nagysarlói Magyary-Kossa család története	736
<i>Zsigmond Ferenc</i> : Balzac: Betti néni	650
" " Ravasz László: Százados énekek	328
" " Térey Sándor: Visszatérés	587
" " Victor Hugó: A nevető ember	338
" " Tamási Áron: Lélekindulás	742
<i>Zsinka Ferenc</i> : Tíz esztendő török rabságban. (Auer J. ferd. feljegyz.)	110
" " Dr. Lukinics Imre: Emlékkönyv Dr. gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kultuszpolitikai működésének emlékére	722

Színház.

<i>Karácsony Sándor</i> : Az üvegcipő	52
— <i>m. gy.</i> : Gyuri urfi	660
<i>Szilágyi Dezső</i> : A dráma, a színpad és a kritika a válaszúton	48
" " Déliab irodalom	128
" " Madáchtól—Haskellig	200
" " A halhatatlan ember — s a képzőművészet	271
" " A mai magyar színpad hármas kistükre, meg „az a hatalmas — negyedik“	350
" " Színházi mozaik	423
<i>Vajthó László</i> : Herczeg Ferenc: A hid	750

Képzőművészet.

<i>I. K.</i> : Múzeumi kiállítások	434
<i>Oroszlán Zoltán</i> : Kiállítások. 56., 131., 206., 276., 357., 438., 518., 591., 663., 751	

Zene.

<i>Isoz Kálmán</i> : Filharmonikus hangverseny	54
" " A filharmonikusok háborúsága	55
" " Az operaházi zűrzavar	204
" " Palestrina kórus	275
" " Művészi zene templomainkban	355
" " Zenei beszámoló	430
" " A filharmonikusok első hangversenye	661
" " A megszanált Opera	748

Necrolog.

<i>Szilassy Aladár</i> : Az örök földesúr	25
<i>Szilágyi Dezső</i>	523
<i>Gyurátz Ferenc</i> : Kutas Kálmán	593
<i>Csengey Gusztáv</i> : Kemény Lajos	595
<i>Megyercsy Béla</i> : Zs.	667
<i>Zsilinszky Mihály</i>	756
<i>Dr. Holub József</i> : Levél a szerkesztőhöz	208
A társaság értesítője	58., 360., 443

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

ZSINKA FERENC

TÁRSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Alföldy András: Egy pannoniai ókereszttyén hitvita.

Révész Imre: A magyar protestantizmus kis tükré.

Boda József: Mese. — Évfordulón. (Versek.)

Bethlen Margit grófnő: Mesék.

KÜLFÖLDI SZEMLE: Az erdélyi reformátusok és a román állam. *Transylvanus Bujdosó*.

Az örök földesúr. (Szilassy Aladár emlékének.)

KRITIKAI SZEMLE: Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. *Rácz Lajos*. — Dr. Tavasz Sándor: A jelenkor szellemi válsága. *Varga Sándor*. — Asztalos Miklós: A pozsonymegyei Réte református egyházának feljegyzései és keresztelési könyve 1701—1717. *Mályusz Elemér*. — Lukácsy Imre: A dunavecsei református keresztyén egyház és község története. *ri*. — Áldásy Antal: Címertan. *Gárdonyi Albert*. — Kristóf György: Petőfi- és Madách-tanulmányok. *Gulyás Sándor*. — A „Magyar Nép” könyvtára. Szerk. Gyallai Domokos. 1., 2., 3. sz. *Szóllósy István*. — Dr. Trócsányi Dezső: A modern gimnázium. *Török Pál*. — Cholnoky Jenő: Általános Földrajz. I—II. *Török Pál*. — Fáy Ilona: Elbeszélések. *Dr. Haitzsch Ilona*. — Kékyl Lajos: Beöthy Zsolt. *Baros Gyula*. — Tisza Évkönyv. Szerk. Angyal Dávid. *B. Gy.* — Conferencés of Christian Workersamong Moslems 1924. *Pongrácz József*. — Croce Benedetto: Az aesthetika alapelemei. *Tankó Béla*. — Naptáraink. (*Szem.*) — Színpadi beszámoló. A dráma, a színpad és a kritika a a válaszüton. *Szilágyi Dezső*. — Az üveg cipő. *Karácsony Sándor*. — Filharmonikus hangverseny. *Isoz Kálmán*. — A filharmonikusok háborúsága. *Isoz Kálmán*. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*.

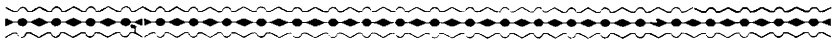
A TÁRSASÁG ÉRTESITŐJE.

E SZÁM ÁRA 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmánya elhatározta, hogy a **társulati tagsági díjat 1925. jan. 1-től kezdve évi 10 arany koronára** emeli fel. Felhatalmazta azonban az elnökséget hogy indokolt esetben egyházi és világi tisztviselők, diákok számára korlátozott számban **évi 5 aranykorona tagdíj ellenében** küldheti a Protestáns Szemlét. Kérjük tagtársainkat, akik törekvéseinket eddig oly áldozatkészen támogatták, segítsenek továbbra is. Tagdíjuk csak úgy érték számunkra, ha azt késedelem nélkül, az év első negyedében beküldik a Társaság pénztárába.

Az elszámolás megkönnyítése érdekében kénytelenek vagyunk figyelmeztetni tagtársainkat, hogy félévi tagdíjnál kisebb összeget nem fogadunk el tagsági díj gyanánt. **Azoknak, akik az 1924. évi tagdíjukat nem fizették meg, februári számunkat nem küldjük.**

Adományok a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság számára:
Böszörményi Jenő Szentés, 360.000, Sebestyén Béla Szentés, 360.000, Mátéffy László Szentés, 360.000, H. Szabó Ferenc Szentés, 360.000, dr. Csák Béla Szentés, 160.000, H. Szabó Lajos Szentés, 360.000, lo-
vag Prunkl János Szentés, 260.000, Czákó Gyula Szentés, 60.000, Dóczy Sándor Szentés, 60.000, Vajda István Szentés, 110.000, Nagy Imre Szentés, 360.000, dr. Lakos István Szentés, 360.000, Ledniczky János Szentés, 20.000, Csete András Szentés, 60.000, Markó Béla Szentés, 60.000, Szathmáry Pál Szentés, 60.000, Szépe Antal Szentés, 50.000, Füsti Molnár Sándor Szentés, 50.000, Novák István Szentés, 360.000, Csúcs Károly Szentés, 360.000, Gálfi Sándor Szentés, 60.000, Dersi Kovács Jenő Szentés, 60.000, Pákozdy István Szentés, 160.000, dr. Kövér Imre Szentés, 160.000, dr. Szeder Ferenc Szentés, 360.000, Vajda Bálint Szentés, 160.000, özv. Székely S.-né Szentés, 500.000, Wihs Béla Hódmezővásárhely, 200.000, Szücs Ernő Hódmező-
vásárhely, 200.000, dr. Mönus Sándor Hódmezővásárhely, 200.000, dr. Pásztor Imre Hódmezővásárhely, 200.000, dr. Genersich Antal Hódmezővásárhely, 200.000, N. N. 20.000, Aigner Károly Szeged, 100.000, dr. Bleier Antalné Hódmezővásárhely, 40.000, Lázár Dezső Hódmezővásárhely, 40.000, Nagy Lajos Szentés, 60.000, Molnár István Hódmezővásárhely, 60.000, Szabó Sándorné Hódmezővásárhely 60.000, Kovács Rózsa Hódmezővásárhely, 60.000, Lázár Lajos Hódmezővásárhely, 160.000, Farkas Lajos Hódmezővásárhely, 60.000, Antal Zoltánné Hódmezővásárhely 60.000 korona.

Egy pannoniai őkeresztyén hitvita.

A mi művelt közönségünk jól tudja azt, hogy a Dunántúlon és a Dráva—Száva között rómaiak uralkodtak és éltek a Krisztus utáni első négy évszázadban; de nem ment át tudatába az a kimagasló szerep, mely a IV. század vallási harcaiban éppen Pannoniának jutott osztályrészéül. Oka ennek csak az lehet, hogy a magyar egyháztörténészek elég gyéren foglalkoztak a hazai őkeresztyén históriával. A XVIII. század kitűnő történetíró nemzedékét illeti itt egyedül teljes elismerés: Szalágyi István dr., a tudós pécsi kanonok, 1773-tól kezdve publikált 7 kötetes művében feldolgozta mindazt, amit a tudomány akkori állása szerint a honfoglalás előtti magyarhoni keresztyénségre nézve csak lehetett.¹ Nem is akadt azóta több mint száz esztendeig méltó követője, hiába gyarapodtak az archaeologiai forrásadatok, hiába fejlődött külföldön az ókori egyháztörténet tudománya. Végre is 1901-ben megjelent Balics Lajos dr. katolikus egyháztörténete első kötetének első része,² amely hasznos és érdemes modern összefoglalás, de elég szégyen, hogy ezt nem magyar, hanem francia professzor multa nemrég felül: J. Zeiller, ma a Sorbonne tanára.³ Szégyen ez pedig azért, mert amiképen a megvett földbirtokkal együtt a régi adósságokat is vállalja az új tulajdonos, úgy a honfoglaló magyarság adóskötelessége, hogy a saját históriáján kívül e vérrelázott föld régi népeinek sorsát is ő tolmácsolja a művelt Európának.

Legjobban meglepett, hogy újabb irodalmunkban nem találtam nyomát egy olyan emléknek, melyet „ungemein interessantes Denkmal“-nak nevez a mértékadó német irodalomtörténet⁴ és amely élő, húsból-vérből való darabja annak a hatalmas háborúnak, melyet arianizmus és katolicizmus vívtak egykoron Pannoniában. Az alább közölt hitvita ez, mely megérdemli, hogy magyarra fordítva kedves olvasóinknak bemutassuk. Mindössze ötven esztendeje fedezte fel (két németországi kéziratban is) egy norvég lutheránus theológus, C. P. Caspari,⁵ két más rövid arianusellenes irattal együtt e népies, pannoniai latinsággal írott és azon frissében feljegyzett „altercatio“-t. „Közvetlenség és friss életlúktetés, de főleg naivitás

¹ St. Salagii De statu ecclesiae Pannonicae libri VII. (Pécs, 1773-tól.)

² Dr. Balics L. A keresztyénység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig. Budapest (Stephaneum) 1901.

³ J. Zeiller. Les origines Chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain. Paris (Boccard) 1918. 667. lap.

⁴ M. Schanz, Gesch. d. röm. Literatur IV, 1² (1914), 309. l.

⁵ Publikációja: C. P. Caspari, Kirchenhistorische Anecdota I. (Christiania) 1883., 133—147 l.

jellemzik — mondja Caspari⁶ —; tudomásom szerint egészen egyedülálló egyháztörténeti életkép ez, I. Valentinianus és Valens uralkodása elejéről, amely igen érdekes epizódját tárja elénk azon harcoknak, melyek e zavaros és örömtelen időkben annyi keresztyén egyházközségben folytak a túlsúlyban levő arianusok és a niceaei hitvallás kevésszámú, de bátor és derék védelmezői között.“ Nekünk pedig a reformáció küzdelmeit juttatja eszünkbe Heraclianus élő hite és hatalmas küzdő kedve, a párbeszédnek nyers elevensége, amikor az ellenfél érvei a pofontól a megvesztegető nyájasságig hullámanak.

Vessünk már most néhány pillantást a negyedik századi Pannoniában összeapó szellemi áramlatokra.⁷ Tudjuk, hogy e korban a római birodalom két része szembenáll egymással az eszmék küzdőterén: a Kelet gondolkodását Arius tanai hódítják meg, a Nyugat pedig Athanasius és a niceaei hitvallás mellett foglal állást. Ha nem is a vezérlő gondolatok bölcsője ekkor Pannonia, de a két ellentétes tábor surlódási felülete, földrajzi helyzete folytán rajta fekszik; itt a két front összeütközési helye, ahol természetesen legélesebb a harci tevékenység. Különösen növelte a vallásos gondolkodás hatóerejét a dunai tartományokban az a körülmény is, hogy a fő-fő theologiai hadvezérek itt töltötték száműzetésük éveit: Arius is, Athanasius is, az ankyrai Marcellus, a kordovai Osius és Liberius pápa, akik sok más kimagasló egyházi egyéniséggel együtt sorra jelentek meg Illyricumban, melynek fővárosa akkor Sirmium volt, a mai Szávaosztendemet: akkor világváros, császárok állandó székhelye. Mivel pedig hitbeli kérdésekben is a császár volt az utolsó szó és mert 348 és 360 közt itteni püspökök irányították Constantiust hit dolgában, Sirmium felé irányult ez években az egész keresztyén világ figyelme, ahol arianus érzésű püspökök gyártották a hivatalosan kötelező hitformulákat.

Két vezéralakja volt a Pannoniát elárasztó arianus mozgalomnak: Valens, a mursai (eszéki) püspök és hű fegyvertársa, a singidunumi (belgrádi) Ursacius. Fiatalok még mind a ketten, mikor a tyrusi zsinaton, Kr. u. 335-ben, fontos szerepet játszanak Athanasius elűzetésében. Mindketten Arius személyes tanítványai és 341-től fogva annak az irányzatnak előharcosai, melyet a constantinápolyi Eusebius képviselt; két esztendő mulva, a serdicaei (Sophia) zsinaton ők dirigálják a keleti püspökök táborát. Ugyanekkor Sirmiumban az eretnek Photinus foglalja el a püspöki széket, aki embernek hirdeti Krisztust és hiába fosztják meg egymásután néhányszor méltóságától, népszerűsége miatt nem tudják elűzni Constans haláláig. Ez az esemény azután, tudniillik Constans császár elhunytá, sorsdöntő változást hoz: Valens és Ursacius, akik előzőleg megfélemedve Athanasiusához és a pápához közeledtek, most, az arianus érzelmű Constantius egyed-

⁶ Id. m. VII. 1.

⁷ Részletesen erről Zeiller, i. m., 205—343 l.

uralma bekövetkeztével levetik az álarcot; Photinus helyébe az ázsiai, eusebianus felfogású Germinius jön sirmiumi püspöknek, — amint látjuk majd, a mi *altercationk* főhőse. A következő néhány esztendőben azután ez a Germinius főcinkostársra az eszéki és belgrádi egyházfőknél. 351-ben, mikor éppen Eszék-Mursa mellett veri le Constantius serege Magnentius ellencsászárt, Valens püspök végleg beférkőzik a győztes kegyeibe. (Az ellenpárton úgy beszéltek, hogy titkos hírnökei tudósítván őt a győzelemről, az aggódo és izgatott császárnak azt mondja, hogy angyal jelentette meg neki a diadalt s ezzel hatalmába ejtette a hiszékeny uralkodót.) Most azután leplezetlenül indul meg Athanasius ellen a csata: egymásután születnek meg a sirmiumi hitformulák, melyeket a pannoniai püspökök erőszakolnak a nyugat hierarchiájára. 353, 355 és 356-ban franciaországi és északitaliai zsinatokon tetőfokát éri Valensék hatalma, sikerül száműzetni legfőbb niceanus ellenfeleiket; a vercellaei Eusebiust és a poitiersi Hilariust,⁸ a calarisi Lucifert sok társukkal; maga Athanasius, sőt Liberius pápa, miattuk eszik a számkivetés keserű kenyerét és a pápa emez arianus triumviratus előtt meghajolva igyekszik visszanyerni székét. Közben azonban oly erősen közeledett e társaság a nyílt, merev arianizmus felé, hogy 358-ban a keleti, kisázsiai püspökök reakciója miatt kénytelen visszatáncolni, de az új hitvallás tételeit újra csak Sirmiumban fogalmazzák meg. És még egyszer győz a mursai Valens és a singidunumi Ursacius, akiknek nevét még évtizedekig visszhangozza átkozódva az egyházi irodalom. 359-ben ügyes politikával kettéosztva az oekumenikus zsinatot, Riminiben császári beavatkozással terrorizálják a nyugati papságot semi-arianus krédójuk elfogadására. A következő évben még a Keleten is diadalmaskodnak az ő hittételeik és ottani főellenségüket, aki előzőleg Germinius ellen lázította papságát Sirmiumban, száműzetik. Evvel azután rövidesen össze is omlik a niceaei hitvallás ellenfeleinek pannoniai vezérkara, illetve ezek hatalma. 361-ben jó trónra Julianus, aki persze örül, ha minél több frakcióra bomlik a Krisztus-követők serege és lassan emelni kezdi fejét a katolikus reakció. Valens és Ursacius ugyan konokul kitartanak, de 366 végén elszakad tőlük Germinius, a sirmiumi metropolita és nincsen messze innen az az idő, mikor a nagyeszű és harcias milanoi Ambrosius vezérlete alatt Észak-Itália orthodox felfogása végleg letapossa a dunamenti arianusokat.

A mi hitvitánk időpontjában az orientális hitfelfogás még uralmon van, de az ellenpárt már fel-felüti fejét és legbátrabbjai ellenszegülnek már. Ezek közül való társaival együtt Heraclianus, egy világi ember, aki azonban kitünően ismeri azokat az érveket, melyeket Tertullianus műveiből és a Szentírásból a Fiu és Szentlélek isteni volta mellett szoktak volt akkoriban felsorakoztatni. Érvelése — ellenlábasaival együtt — nem valami magas színvonalú

⁸ E kettőre céloz Germinius az *Altercatioban*.

és talán fölénye sem volt valójában oly nagy az erősebb tüzekben kicsiszolódott agyú püspök fölött, mint azt a vita feljegyzője, egy izzón nicaeanus lélek, kissé tendenciózusan feltüntetni akarja.⁹ Ime e szóviadal fordítása.

Heraclianus világi hívő vitatkozása Germinius sirmiumi püspökkel, a nicaei és az ariminumi arianus zsinatok hitvallásáról. Amely Sirmium városában ment végbe, az egész nép jelenlétében, Gratianus és Dagalaifus consulságának évében (Kr. u. 366.) január idusán, a hét hatodik napján.

Elővezették Heraclianust és Firmianust, meg Aurelianust börtönükből az egész nép előtt. A püspök kathedráján ült, mellette minden papja; ott volt az egész lakosság és a nép öregjei.

Germinius így szólt Heraclianushoz: A homousionról (a nicaei hitvallásról t. i.), melyet léha emberek szerettek, mit tartottál jónak, mit tanácsoltál az embereknek?

Heraclianus így szólt: Háromszáz és még több püspök léha volt tehát?

Germ.: Mi akar lenni az a homousion?

Her.: Te, aki csak botrányt okozol e kérdéssel a nép előtt, értesz te görögül is!

Germ.: Az a száműzött szökevény Eusebius tanított ki téged, meg Hilarius, aki maga is csak most jött vissza száműzetéséből.

Her.: Én a szent írások jogán és tekintélyével beszélek. Mit találod ki ezt nekem, azért hogy letérits az igazság útjáról? A szent törvényekről szóljon vetélkedésünk! Hiszen szabad beszélni és vitatkozni.

Germ.: Te, vitatkozni, mintha valaki volnál, komisz szolgál? Mi vagy, presbyter talán, vagy diaconus?

Her.: Nem vagyok presbyter, sem diaconus, de ha minden keresztyének legkisebbike vagyok is, üdvömért beszélek.

Germ.: Látjátok, hogy jár a szája! Hát senki se veri ki a fogát?

Ekkor megverték őt Jovinianus diaconus és Marinus lector.

Her.: Ez csak boldogságom és dicsőségem tartozéka.

Germ.: Mond Heraclianus! Én kereszteltelek téged, hogy vetted tőlem a keresztséget?

Her.: Nyertem ezt tőled az *Atyának és Fiunak és a Szentléleknek nevében.* És én nem úgy kaptam, hogy nagyobb Isten, meg kisebb Isten nevében, aki még teremtett lény is legyen ráadásul, mint azt a Szentlélekről is állítod.

Germ.: Ha a Lélek nincsen teremtve, akkor hazudnia kellett

⁹ A bibliai idézetekben Károli Gáspár szövegéhez igyekeztem ragaszkodni, hogy a szakrális nyelv ódon verete jobban kidomborodjék. Persze ez nem volt mindenütt lehető, már csak azért sem, mert az idézetek gyakran elég szabadok vagy több bibliai helyet kevernek össze. Mivel az eredeti szöveg sem választékos nyelvezetű, a fordításban sem igyekeztem egyszerű, népies voltát elcsiszolni.

Pál apostolnak, aki így szól: *Krisztus által teremtettek mindenek, melyek az égben vannak és amelyek a földön, láthatók és láthatatlanok.* Ha tehát a Lelket nem ő teremtette, akkor mindeneket sem ő teremtett.

Her.: Ha úgy parancsolod, beszélek.

Germ.: Szólj!

Her.: Meg vagyon írva Ézsaiás prófétánál: *Hallgass engem Jákób és Izráel, én tőlem hívatattál: Én vagyok az első és én vagyok az örökké; a földet is az én kezem öntötte formába, az én jobbam szilárdította meg az egeket. Ha én szólítom azokat, azonnal jelen vannak és összegyülekeznek és hallgatják szavam. Ki mondotta meg nékik ezeket? Szeret téged az Úr, megtette akaratodat Babylon ellen, hogy elvessen a káldeusok magja is. Én szóltam, én hívtam őt, vezettem őt és az ő útja szerencsés lesz. Jöjjetek én hozzám és halljátok meg ezt. Nem szóltam én eleitől fogva titkon, sem a föld setéségének helyén; mikor lenniök kellett, ott voltam. És most az Úr Isten küldött el engem és az ő Lelke. Ezt mondja az Úr, aki megszabadított téged, szent Izráel: Én vagyok a te Urad Istened, aki vezérellek az úton, melyen jársz. Vajha figyelmestél volna az én parancsolatimra, olyan volna a te békességed, mint a nap világa és a te igazságod, mint a tenger habjai, a te magod is olyan volna, mint a homok szemei. Mond meg hát most te, püspök, kiről vannak ezek megírva?*

Germ.: Mond meg magad.

Her.: Neked kell beszélned, nekem hallgatni illő.

Germ.: Az Atyáról vannak ezek írva.

Her.: És az Atyát vajjon ki küldötte?

Germinius erre hallgatott több mint egy órát.

Her.: Nyilvánvaló, hogy az Isten fiáról és a Lélekről szól az élő Isten beszéde. Ime tehát, a Szentháromságot igazolja neked a szent Ézsaiás próféta szája és kinyilatkoztatja ennek isteni voltát.

És mikor ezeket mondotta Heraclianus, Germinius dicsérgetni kezdte őt, mondván: Jó szíved van neked, jó helyről is születéssel és ismertünk téged gyermekségedtől fogva; térj meg hát a mi egyházunk keblébe. Mások is többen mondták neki: Püspök urunk! Ő volt az, aki a sötétlelkű Photinus¹⁰ eretneksége ellen küzdött. Hogyan van hát, hogy ő maga is eretnekké változott? Germinius így szólt: Én Eusebiusnak elétártam hitvallásomat és kézzelfoghatóvá tettem előtte, tetszett is neki. Amint maga az Isten fia mondja: *Atyám, ki engem küldött, nagyobb nálamnál és: Nem azért jöttem, hogy az én akaratomat cselekedjem, hanem az Atyáét, aki engem elküldött.* Mert a Szentlélekről is így vagyon írva: *Hacsak el nem menédek Atyámhoz, nem jön ti hozzátok a vizsgáló Lélek és: magától nem szól, hanem azokat fogja hirdetni néktek, amiket tőlem hallánd.* (E szavakkal a néphez szólott.) Az én hitvallásom pedig ilyen: Az Atyáról azt mondom, hogy nem született,

¹⁰ Az említett sirmiumi püspök, aki eretnek szektát alapított.

hogy láthatatlan, halhatatlan, vég nélkül, kezdet nélkül. A Fiuról pedig azt mondom, hogy az évszázadoknak előtte vette kezdetét az Atyától, hogy Istentől való Isten, világosság a világosságtól, de mégsem tartom olyannak, mint az Atyát. Hiszen ő maga mondja: *Atyám, aki küldött, nagyobb én nálam és: Nem azért jöttem, hogy a saját akaratomat töltssem be, hanem az Atyáét, aki engem küldött.* A Szentlélekről pedig azt mondom, hogy az angyalok és arkangyalok elseje. Mert amiképen a fiu sem hasonlatos mindenben az Atyához, úgy a Szentlélek sem a fiuhoz.

Her.: Nagyobb az Atya, de csak a nevére nagyobb. Mert Pál apostol mondotta: *Krisztus Istennek erénye és Istennek bölcsesége.* Te nem hiszed azt, hogy Isten saját erénye az Isten fia és hogy igazi Isten? Hisz az Isten merőben erény, amely erényből fakadt — tudjuk — minden más erény. Írva van ugyanis: *Az Úr beszéde által lettek az egek és az ő szája leheltével minden ő erényeik.* Értsd meg tehát, hogy egyetlen erény által lett minden erény az égben, meg a földön és föld alatt; egyetlen erény által hívtak elő a semmiből.

Germ.: Olyannak mondd tehát a Fiut, mint amilyen az Atya is?

Her.: János írja evangéliumában, mikor Filep apostol mondja, hogy *Uram, mutasd meg nekünk az Atyát és elég nekünk!*, feleli neki Jézus: *Ennyi időtől fogva vagyok veletek és nem csmértek-e engemet, Filep? Aki engemet lát, látja az Atyát: az Atya és én egyek vagyunk. Mi módon mondd azért te: Mutasd meg nekünk az Atyát? Nem hiszed-e, hogy én az Atyában és az Atya én bennem vagyok?* Olyannak értsd tehát a Fiut, mint amilyenek az Atyát.

És elhallgatott Germinius. *Szóltat* azonban *Theodorus presbyter és mondta:* Írva van, ahol az Isten fia mondja, miszerint a napról és óráról senki semmit nem tud, sem az angyalok, sem az arkangyalok, sem a Fiu, hanem egyedül az Atya helyezte ezt saját hatalmába. Hogy mondhatod tehát, hogy olyan a fiu, mint amilyen az Atya?

Her.: Micsoda Istent emlegetsz te, aki nem tud napról meg óráról?

Theodorus zavartan válaszolt: Így van megírva.

Her.: Nem olvastad, hogy a betű megöl, a Lélek pedig megéleveníti?

Amikor pedig ez összezavarodott és megalázva elhallgatott, *Agrippinus szólt fel:* Meg van írva Pál apostolnál: *Mikor kezéhez adja (Krisztus) az országot az Istennek és az Atyának, mikor eltörölné minden birodalmat, minden hatalmat és erőt. Mert kell neki uralkodni, mágnem minden ellenségét az ő lábai alá veti (Isten); mert mindeneket az ő hatalma alá hajtott. Utólszor pedig a mi ellenségünk, a halál eltöröltetik. Mikor pedig azt mondja (az Írás), hogy mindeneket az ő hatalmába hajtattak, nyűvánvaló dolog, hogy azonkívül (mondja), aki neki mindeneket birodalmába adott.*

Minekutána pedig mindenek az ő hatalma alá vettetnek, akkor maga a Fiu is annak hatalma alá vettetik, aki néki mindeneket hatalma alá adott, hogy az Isten mindenekben minden legyen. Hogyan mondhatod tehát, hogy olyan lenne a Fiu, mint amilyen az Atya?

Her.: Ha így kell értelmezni, ahogy te mondod, akkor a végén Istennek lesz még egy jövőendő létezése, mert most így nincsen. Úgy vagyon tudniillik megírva, *hogy mindenben legyen az Isten...*¹¹ Haszontalan tehát a te hitvallásod; hát üres áztatás az, hogy Istent az idők előtt valónak hirdeted? Miképen van ez? Arra kérlek: Egy istenség van-e vagy kettő?

Agrippinus: Egy van.

Her.: Jól mondád. Tehát az az istenség, aki alá van vetve, már nem lehet az Atyaisten.

Mire amaz: Tagadod, hogy a Fiu alá van vetve az Atyának?

Her.: Szabad akaratából, nem kényszerüsből. Mert jól tudod, hogy szabad akaratából mosta meg tanítványainak lábát is. Mivelhogy más helyen is meg van írva: *A próféták lelke a próféták alá vettetett.* No hát most, minthogy írva van, talán nagyobbak a próféták Isten szent Lelkénél? Más helyen így beszél Pál apostol Timotheushoz: *A teljes Írás Istentől ihletett és hasznos a tanításra és a megjobbításra.* Hogyan mondhatjátok tehát, hogy Isten fia teremtmény és hogy mondhatjátok, hogy a próféták által szól, a megóvó Szentlélek pedig, akit védelmezőnek is neveznek, az apostolok által. Ha tehát szól a Fiu, aki szerintetek évszázadaink előtt *teremtett* Isten és a Szentlélek meg csak ő általa *teremtett*, akkor már nem lehet az egész Írás *Istentől ihletett.* És mitévők legyünk a bizonyságok nagy sokaságával? Ézsaiás prófétáé az első, aki így nyilatkozik: *És az ő nemzetségét ki sorolhatná elő?* Amint-hogy János evangélista is mondja: *Kezdetben vala amaz ige és az az ige vala az Istennél és az az ige Isten vala.* Ugy-e hát, teremthető-e az Isten igéje? Ha igen, akkor az is, akié az ige. Mert hogy a Szentlélekről is mondja Pál apostol: *Senki nem tudja, ami Istenben vagyon, hanem csak az Isten Lelke; mert a Lélek mindent vizsgál, még az Istennek mélységét is.* Ki tehát az a Lélek, aki tudja, mik vannak Istenben? Nem Istenben van ez, mikor Ézsaiásnál így van írva: *Ki ismerhette meg Isten akaratját, vagy ki volt néki tanácsosa?* Ha Isten Lelke teremtmény és Ő maga egy darabig lélek nélkül volt, hogy lehet ez, mikor Pál apostol így szól: *Mi nem e világnak lelkét vettük, hanem a Lelket, mely az Istentől vagyon.* Máshol meg így szól: *Ti, akik Krisztus levele vagytok, mely nem téntával, hanem az élő Isten Lelkével iratott.* És újra máshol így szól: *Az Úr pedig ama Lelkek: ahol pedig az Úrnak ama Lelke vagyon, ott vagyon a szabadság, ott vagyon az Isten.*

Erre pedig megszűnt Agrippinus szólani.

Germ.: Látjátok, hogy ikáromol, mikor a Szentlelket Istennek hívja, mikor pedig meg vagyon írva, hogy *senki nem mond-*

¹¹ Itt több szó hiányzik a kézirat szövegéből.

hatja a Jézust Úrnak, hanem csak a Szentlélek által. Mert Dávid is mondja: *Monda az Úr az én Uramnak: Ül az én jobbkezem felől, míglen vetem a te ellenségidet számolyul a te lábaid alá.*

Her.: Már az imént mondtam, hogy csak szabad akaratából, nem kényszerűségből. Mert Isten fiáról is írva van: *Felmegyek én az én Istenemhez és a ti Istenetekhez, az én Atyámhoz és a ti Atyátokhoz.* És más helyen így beszél: *Hálákat adok néked Uram, földnek és mennynek Atyja.* Nem Úr és Isten tehát az Isten fia, mert Úrnak és Istennek nevezte az Atyát? Azért hát, ha ezek írva vannak is, ne szégyeljétek őt Úrnak és Istennek nevezni. Mit szégyelted hát, hogy Istennek neveztem előbb a Szentlelket, mikor így áll az Írásban: *Az Isten Lélek!?* Amiben ha káromolna emberfi, nem bocsáttatnék meg néki ez sem e földön, sem a jövőendő életben. Könnyebb léssen dolga Sodoma és Gomorrha népének, mint azoknak, kik a Szentlélek ellen vétének. Mert Péter apostol mondtotta meg, hogy az Isten is Szentlélek, amikor Ananiashoz és ennek feleségéhez, Saphirához szólott, akik csaltak az eladott föld árával; — ekkor t. i. Péter ily szavakat intézett Ananiashoz: *Ki tanácsolta néked, hogy hazudjál a Szent Lélek ellen? Nem embereknek hazudtál, hanem Istennek.* És ez rögtön földre rogyott és meghalt.

Germ.: Hogy volna a Szentlélek Isten, mikor meg vagyon írva Jeremiasnál: *Ez a mi Istenünk és nem tisztelünk mást rajta kívül. Ő fedte fel a tudás minden útjait és átadta fiának, Jákobnak és Izraelnek, ő kedveltjének. Ezután megjelent a földön és az emberekkel szóba elegyedett.*

Her.: Tudatlanságod oka, hogy jól beszéltél, minthogy valójában a fiut jósolta isteni mivoltában avval, hogy Isten fordult meg az emberek között. Mert, amint tudod, az Atya a Fiuban és a Fiu az Atyában van a Szentlélekkel együtt; értsd meg hát, hogy e háromságon kívül más Istent nem kell félni, tisztelni s imádni.

Germ.: Tehátlan Christus az Oltalmazónak, a Szentléleknek fivére?

Her.: Nem így hisszük. Amint ugyanis egy az Atya, egy a Fiu és a Szentlélek is, ugyanegy léleterő. Mert a három is egy.

Germ.: Honnan bizonyítod?

Her.: Pál apostol által.

Germ.: Hol van ez megírva?

Her.: Az efezusbeliekhez írott levélben.

Germ.: Mondjad.

Her.: *Egy test és egy lélek (vagytok), miképen hogy a ti elhivatástoknak egy reménységére is hívattatok. Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség, egy Isten mindeneknek Atyjok, ki mindenek felett vagyon és mibennünk mindnyájunkban.*

Germ.: Heraclianus, miképen határozod meg hitedet?

Her.: Ha ugyanis¹² sugár lövell a napból, része ez csak az

¹² E hitvallás Tertullianus Apologeticumából (c. 21) van véve; magyarázatának nehézségeiről v. ö. Caspari, id. m., 143. l., 5. jegyzet.

egésznek; de a nap benne léssen a sugárban, mert a napé a sugár; s nem különül el lényege, csak kiterjeszkedik, mint a lánggal gyújtott lángnál. Csonkítatlan marad és hiánytalan anyaga, habár kölcsönözhet sz belőle több átmeneti miféleséget. Éppen így, ami Istentől indult ki, az Isten is és Isten fia is s egy is mind a kettő. (Ugyanígy adom én a Szentlélek és az Isten viszonyának szabályát.) A Fiu tehát csak más fokozatot és nem más fajt jelöl, nem eltérő az Atyától, csak kiáramlott belőle. Így Istennek ama Fia, amint régtől jövendőlték mindég, egy szűzbe leszállva és annak méhében hússá idomulva, megszületett, Istennel elegyült ember képében. A Lélek által formált hús világra jön, növekszik, szólal és ő a Krisztus. Ez az én hitvallásom.

Eltöltötte a harag és méltatlankodás Germinius, mikor Heraclianus ezeket mondotta s hangoskodni kezdett, meg beszélni: Eretnek ez, mert az Atyát, Fiut és Szentleket együtt tarja a teljes Istennek. Homousianus ez; ne higyjetek neki. És kérte a népet, mondván, hogy aki csak találkozik vele, Isten szolgálója vagy szolgálónéja, fujjon rá,¹³ mert (lelke) már meghalt (megszállta a gonosz). És esküvéssel esküdözött, hogy számkivetésbe üzeti. Heraclianus ezt mondta: Isten, aki kiszabadította Izraelt az Amorraeusok királyának és Basan királynak kezei közül, ki fog engemet is szabadítani a te kezeid közül. S amikor ezeket mondotta, annak minden presbytere és diaconusa ezt hajtogatta: Ne mehessen ki innen csak akkor, ha átokkal nem sujtja azokat a püspököket, akiket megnevezett, akikről azt állította, hogy hitüket vallja. Ezt mondták ugyanis Aurelianusnak (?) és Firmianusnak is, meg összes testvéreiknek. De ezek ezt nem tették meg. Germinius ezt mondta: ...nincs ez megírva;¹⁴ és így elbocsátották őket. És mikor elbocsátották őket, amazoknak társai közül így kiáltoztak némelyek: A helytartó¹⁵ elé kell őket vezetni s meg kell öletni őket, mert lázadást szítottak, ketté választottak egy népet! És kényszerítették őket, hogy írják alá az eretnekek hitformuláját. És megkettőzték szavaikat, mondogatván: A helytartó elé kell őket vezetni s meg kell öletni őket! Ekkor így szólt Germinius: Ne akarjátok ezt, testvéreim! Nem tudják, hogy mit beszélnek. Ha püspökökkel is elhitették, mennyivel inkább elhitethették ezekkel. És mások kényszerítették őket, hogy meghajoljanak ennek keze alatt. És ők így is tettek. És kiszabadultak azok kezei közül egészen a mai napig.

Alföldy András.

¹³ Az ördögűzés vélt módja volt ez.

¹⁴ Hiányos itt a szöveg.

¹⁵ Pannonia secunda tartomány consularis rangú helytartója éppen Sirmiumban székelt.

A magyar protestantizmus kis tükre.¹

Magyarországon a reformáció előbb németbirodalmi, utóbb németsvájci hatások alatt terjedt el az 1520-as évektől kezdve, különösen gyors ütemben az 1526-i mohácsi katasztrófális török győzelem s az országnak arra következőt három részre (Habsburgkirályság, török hódoltság, erdélyi fejedelemség) oszlása után és alatt. A XVI. század végéig mind a lutheri, mind a református protestantizmus külön hitvallási alapon álló egyházakban szervezkedett. Az előbbi túlnyomólag az ország német- és tótajkú lakosságát hódította meg, amíg az utóbbit a törzsmagyarország karolta föl; mindkettő oly mértékben terjedt, hogy a XVII. század elejére az ország lakosságának csak egy töredéke tartott még ki a régi egyház és vallás mellett. A reformáció mellékágai közül Észak-Magyarországon az anabaptizmusnak volt csekély és gyorsan elmult hatása, amíg az ország délkeleti részében a török szuverén alatt állott erdélyi fejedelemségben Lengyelországból behatolt anti-trinitárius eszmék hódítottak egy ideig, aminek a következménye egy kiesimő önálló és mindmáig fennmaradt szociniánus hitvallású, ú. n. „unitárius“ egyházközösség megalakulása lett, szintén még a XVI. században. Döntőleg azonban minden időben csak a lutheránus és a református szellem folyt be a magyar protestantizmus jellemének alakulására.

Az ellenreformáció Magyarországon Rudolf császárkirály uralkodása alatt (1576-tól) indult meg. Ettől fogva egy századig a protestantizmus erőlyesen és sikeresen tudott ellene védekezni, főleg a teljesen protestáns szellemű erdélyi fejedelemségre támaszkodva, amelynek nagy fejedelmei, főként Bocskay István, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György a szabadságharcok egész sorozatában védelmezték a vallásszabadságot és az önálló magyar nemzeti állam eszméjét Róma és Bécs szövetségess hatalma ellen. Azonban az erdélyi fejedelemség a törököknek az országból való kiűzetésével (1686-tól) megdőlt s vele elesett a magyar protestantizmus leg-hatalmasabb politikai és katonai támasza. Egy újabb századéven át, egészen a II. József császár türelmi rendeletéig (1781.) a magyar protestáns egyházakat csak a nagy vallástörvények papiros-

¹ Ez az összefoglaló cikk egy külföldi encyklopaedikus kiadvány számára készült. Szerzője igyekezett a minimumát összefoglalni annak, amit a magyar protestantizmusról ma tudni jó volna minden külföldi hittestvérünknek — és tudni illik minden magyar protestánsnak.

biztosítékai, a kisebbségre olvadt, de még így is nagyon erős és értékes protestáns parasztság, polgárság és arisztokrácia hithűsége és társadalmi súlya, meg olykor a külföldi hitsorsos államok diplomáciai közbelépése óvták meg attól, hogy teljesen föl ne morzsolódjanak a Habsburg-államhatalom előbb nyílt és erőszakos, utóbb leplezett és raffinált, de mindig céltudatos rekatholizáló törekvéseinek súlya alatt. A legutóbbi másfél század folyamán a liberális állameszme haladásával párhuzamban egyházpolitikai téren is a teljes vallásszabadság és a felekezetek egyenlőségének és viszonyosságának elve érvényesült, állami alaptörvényekben is kifejezésre jutván, — a tényleges helyzet azonban még most is az, hogy a katolicizmus egykori államvallás jellege gyakorlatilag nagyon sok tekintetben fennáll, sőt legújában, a vesztett háború és az 1918—19-iki forradalmak reakciójaként előállott lelkiállapotban, még erősödött. Ez a megcsontított Magyarország protestánsait annál érzékenyebben érinti, mivel számarányuk az ország területi megkisebbedése következtében az összlakosságához képest nagyobbá lett (közel 25 százalék).

Mind a régibb, mind az újabb egyházpolitikai harcokban vállvetve küzdött a közös ellenséggel a lutheri és a református protestantizmus. A protestáns orthodoxia és scholastika korszakában itt sem hiányoztak ugyan a két testvéregyház között a heves dogmatikai súrlódások (amelyeknek élet a tudat alatt még a két konfesszió hívei közt fennálló néprajzi különbség is fokozta), de a közös megpróbáltatások alatt egyre több testvérséget tanultak: az országgyűléseken és a csatamezőkön együtt harcoltak, a gályákon s a börtönökben együtt szenvedtek s a XVIII. század végével földerült jobb helyzetet egyesült erőkkel igyekeztek kiaknázni. Ezt az egyre testvériesebb együttműködést különben jelentékenyen megkönnyítette az a körülmény, hogy Magyarországon a lutheri és a református egyházaknak (sőt még az unitáriusnak is), kezdettől fogva (a részletkülönbségektől eltekintve) mindmáig teljesen azonos volt a szervezeti és alkotmányi fejlődésük. Mindháromban a püspöki, a konzisztoriális és a presbiteri-zsinati egyházrendszer elemeinek az egész protestantizmus történelmében páratlanul álló és csak az akkori sajátos magyar viszonyokból érthető, érdekes kombinációja fejlődött ki, amely, ha az idők folyamán demokratikus szellemben átalakult is, alapvonásaiban mindmáig, mind a három vallásközösségben, ugyanaz maradt. A szervezetnek és az alkotmánynak e fundamentális egyezősége mellett nem volt nehéz a magyar protestáns egyházaknak szorosán egymáshoz simulniok, valahányszor rájuk kerekedett a közös veszedelem vihára. A felvilágosodás és a racionalizmus hatása alatt — mely a magyar protestáns theologiai gondolkozásban virágkorát a XIX. század első felében élte — emelkedett szellemű theologusok és laikusok ismételtén kísérleteztek a két egyháznak előbb szervezeti, utóbb liturgiális, sőt dogmatikai uniójával is, de nagy remények után, végre

is sikertelenül. Azonban a szoros testvéri viszony a két egyház közt ennek ellenére is fennmaradt, sőt a világháború utáni nehéz napokban, lehetőleg még bensőbbé vált. Közös evangéliumi érdekeiket úgy egyházpolitikai, mint szellemi téren tekintélyes testületek és társadalmi egyesületek (közös protestáns bizottság; Magyar Protestáns Irodalmi Társaság stb.) útján képviselik és védelmezik mind az ultramontán reakció, mind a szervezett hitetlenség támadásai ellen, — befelé azonban úgy a lutheri, mint a református protestántizmus teljesen önálló egyházfelekezeti életet él s igyekszik mind jellegzetesebben érvényre juttatni saját hívei nevelésében és összetartásában a maga sajátos történelmi erőit és lelki adományait. Egyébként mind a két magyar protestáns egyháznak a XVIII. század óta külön-külön országosan kiépített egységes szervezete van: a hitvallási alap amannál a Luther két kátéja és az Augustana, emennél a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás.

Negyedfélszázados fönnállása alatt mindkét magyar protestáns egyház nemcsak a szorosabb értelemben vett lelki (vallási és erkölcsi) feladatok terén teljesítette híven kötelességét a legnehezebb viszonyok között is, hanem kulturális működésével az egész magyar nemzetéletben mély és jótékony átalakulásokat idézett elő. A magyar irodalmat és a magyar humanista iskolát — a könyvnyomtatással szövetségben — a protestántizmus teremtette meg. A magyar tudományosság történetében egész a legutóbbi századig csekély kivétellel protestánsoké volt a vezetőszerp. Protestáns tudós írta az első magyar botanikát, az első latin-magyar szótárt és az első magyar nyelvű filozófiai enciklopédiát; protestáns volt a Gauss-szal egyenrangú világhírű két Bolyai, a lángeszű matematikusok és az volt a csodálatos Körösi Csoma Sándor is, a nagy Ázsia-kutató, a tibeti nyelv első tudományos földolgozója. Az irodalom és a költészet a protestántizmusnak köszöni a halhatatlan Petőfit, Aranyt és Jókait; a politika története a nagy szabadságapostolt, Kossuthot. Az elfogulatlan művelődéstörténészek felekezeti különbség nélkül elismerik, hogy a protestáns szellem a magyar nemzeti génusz történetére kitörülhetetlenül reányomta a maga puritánságának, szabadságának és erkölcsi komolyságának nemes bélyegét.

Ezt az egyetemes művelő hatást a magyar protestántizmus első sorban nagyszámú s részben elsőrangú, külföldiekkel is versenyképes iskoláival tudta kifejteni. Iskoláinak szellemi erejét viszont azáltal biztosította és fejlesztette szünetlenül, hogy még a legsúlyosabb megpróbáltatások napjaiban is élénk összeköttetést tartott fenn a külföldi testvéregyházak theologiai és kulturális munkájával. Főként ennek az összeköttetésnek köszönhető az is, hogy Magyarországon sem a lutheránus, sem a református egyházban nem csontosodott meg soha valamely egyoldalú theologiai vagy hitéleti irány; az orthodox scholasztikára megjött a reformátusoknál a puritánizmus, a lutheránusoknál a pietizmus egészséges visszahatása, amelyet viszont a felvilágosodás száraz, de tiszta és

éles levegője óvott meg az elposványosodástól, amíg a legutóbbi 100 év folyamán a modern metafizikai és történetkritikai irányok edző és fölszabadító hatása mellett az evangéliumi ébredés elmélyítő szelleme is szóhoz jutott. Ez az ébredés különösen a 90-es évek óta egyre erősebb hullámgyűrűkben terjed és egyre reményteljesebben ostromolja a hosszas egyházpolitikai harcokba belefáradt, az egyoldalú intellektuális kultúrától elcsigázott, a háború és a forradalmak válságaitól agyongyötört magyar protestáns lelkét. Ennek az ébredésnek lassan, de szívósan terjedő szelleme ébresztette föl legelőször úgy a lutheránus, mint a református magyarok missziói felelősségérzetét, mert azelőtt a misszió ügyétől minden érdeklődést elvontak az évszázados harcok és szenvedések, de meg az a körülmény is, hogy Magyarország, illetőleg a volt „Osztrák-Magyar Monarchia“ gyarmati politikát sohasem folytatótt s így pogány népekkel sem állott közvetlen kapcsolatban. A legújabb időben azonban már a missziói érdeklődés és áldozatkészség mind a két protestáns egyház tagjai között növekvő mérvben nyilvánul meg, amiről tanuskodik különböző missziói társaságok főnállása és rengeteg nehézséggel küzdő, de annál kitartóbb munkássága is.

Révész Imre.

Mese.

— *Kis fiam emlékének.* —

*Hol volt, hol nem volt, volt valahol,
(Mintha holt mese éledne fel.)
Élt egy kis fiu, élt valahol.*

Keresem.

*Itt a medve, a többi kis kincs.
Lim-lom, nagy halom,
Csak a kis keze, csöpp keze nincs...*

*Csak a kéz nem jár, zakatol.
Buksi, szöszeke fejét keresem...
Álom, képzelet, — honnan hajol
Felém,
Gyötrődőhöz a fáradt remény?*

Sehonnan? Sohasem?

Buksi szöszeke fejét keresem,
Égő őz-szemeit ...
Nincs, nincs, nincs ... csak a szekrény
Órzi szerette-ruháit,
S egy-két ákombák, amit
„Apupám könyvire“ ráírt ...

Emlékek, örjítő kincsek,
Elrakott kínok ...
Keresem folyton a Nincs-et,
Valakit hívok
Hasztalan, untalan, sirva ...

Hol volt, hol nem volt, volt valahol —
(Dobtál-e hantot a sírba?)
Élt egy kis fiu, élt valahol ...

Évfordulón.

Te elmentél.
Minket időre, Istenre bíztak.
Azt mondták: irt ad ...

Elmult egy év.
Requiemet füttyöl az ősz újra
S csak nekem fujja.

Minden beszél.
Üres ágy, könyv, a szék, az óra, kép ...
Tép a kín, csak tép ...

Aludj fiam.
Holmid közt tört lélekkel forgat át,
—————
Játszik az apád ...

Boda József.

Mesék.

A gerle.

A gerle a faágon ült és szerelmesen búgta: szeretlek, szeretlek; minden szónál mélyen meghajolva szerelme tárgya előtt, ki ezen hódolatot látható, bár bizonyos tartózkodó megelégedéssel fogadta.

Egy hete ismerkedtek meg s azonnal össze is keltek, mert a boldogságot soha sem lehet túlkorán megkezdeni, bármennyi idő volna is még hátra. Idő? Egy egész élet, az egész hosszú nyár! Hosszú, hosszú, búgja a gerle boldogan.

Csacsika, csacsika, csergi a szarka megvetőleg. Ő tudja, hogy a nyár elmulik. Tavaly is meleg volt sokáig, azután mégis hideg lett és tavaly előtt is, meg még azelőtt, legalább öt vagy hatszor, mert ő már nagyon öreg. Hanem a gerlék, persze azok fiatalok, azok azt hiszik, hogy a nyár, meg a boldogság, meg a szerelem, az örökké tart! Na, majd megtanulják ők is.

A gerle nem hederít reá és tovább búg, gerléné pedig kacéran forgatja fejét és kéri: ha elmegyek, el fogsz felejteni?

Soha, soha, turbékolja a gerle és nagy hajlongásai közepette észre sem veszi, hogy a rettenetes fekete kandur már alig egy lépésnyire lopódzott közelébe és villogó szemmel nézi őket.

Csacsika, csacsika, csergi ijedten a szarka és rémülten rebben fel, de már késő: szegény kis gerléné már a kandur karmai között vonaglik. Párja kétségbeesetten röpködi őket körül, le-lecsap rájuk, de hiába: bohó szerelmes kis szíve már rég megszűnt dobogni és a macska eltűnik vele a bokrok között. A fával szemben levő erkélyen álló kis fiu feszült érdeklődéssel nézte végig a jelenetet.

— A macska megette a gerlét, — jelenti be papának az eseményt — pedig a másik gerle, az, amelyik énekelt, nagyon védte. Mért védte úgy az egyik gerle a másikat?

Papa a kanapén fekszik, melyet a szalonból toltak az erkélyre, mert papa most mindig fáradt, amióta annyit köhög és nem csinál semmit, csak a levegőbe néz.

— Mert a felesége volt, fiacskám — feleli mosolyogva.

A kis fiu elgondolkozik. A felesége? Tehát a kis gerlék májaja. Dehát akkor... arca hirtelen rémült kifejezést ölt.

— Mi lesz most a kis gerlékkel? — kérdi aggódva. De papa megnyugtatta.

— Kis gerlék még nincsenek, mert még csak tavasz van.

A kis fiu ezt nem érti, de azért megkönnyebülten sóhajt fel:

ha nincsenek kis gerlek, akkor nem is olyan nagy a baj. De hát... akkor a másik gerle, a gerlemama, ha nem voltak kicsi gerlek, akiknek ők voltak a papájuk és mamájuk? És ha pedig nem tudta, akkor miért védte?

— Ne kérdezz annyit, látod, hogy papa fáradt — mondja mama, aki épp az imént lépett ki az erkélyre.

— Dehogy, hadd csak, — mondja apa — hát nézd csak, Karesi, mit gondolsz, ha valaki el akarta volna rabolni tőlem mamát, még mielőtt te a világon voltál, azt hiszed, hogy hagyttam volna? De még mama sem hagyott volna engem! És nem tudtam volna, hogy összetartozunk? Azért, mert még nem volt gyermekünk?

Igen. Ezt meg lehet érteni, persze. De azért Karesi nem hagyja magát: szereti, ha ővé az utolsó szó.

— Igen, de embereket nem tud elvinni a macska. Se mamát, sem téged!

Furesa. Papa egyszerre csak elkomolyodik és úgy mondja félhangon, mintha csak magának beszélne:

— Az embereknél a macskát úgy hívják, hogy sors és az akárkit elvihet... akármikor.

És mama ahelyett, hogy nevetne ezen a bolond beszéden, megfogja papa kezét és úgy könyörög:

— Károly, ne mondj ilyet, kérlek... kérlek...

Három nappal később, Karesi és papa és mama újra az erkélyen ülnek. A szemben lévő fán ott csereg a szarka, alatta egy széles ágon ül a gerle és szerelmesen bűg: szeretlek, szeretlek.

A kis fiu csodálkozva kiált föl:

— Papa, nézd csak! A macska visszahozta a gerlemamát!

Igazán, ott ül az ágon és látható, bár bizonyos tartózkodó megelégedéssel fogadja a gerle hódolatát. Papa elmosolyodik:

— Azt alig hinném. Ez inkább az új feleség lesz, akit a gerle szerzett magának. Azt gondolta, hogy még hosszú a nyár, mit csináljon ő oly sokáig egyedül?

Karesi meg van botránkozva, egy új feleség, mikor a régi alig három napja pusztult el! És a gonosz képmutató, hogy tette magát, hogy Isten tudja, mennyire szereti, mennyire bánja a régit.

— Mama, a gerle rossz madár — jelenti ki határozottan.

— Mit mondasz? — kérdi mama szórakozottan, mert papát figyeli, ki megint nagyon erősen köhög. Úgy látszik, meg is harapta az ajkát, mert zsebkendője egészen véres, mikor elveszi szájától.

— A gerle persze, hogy rossz. Nem szabad olyan hamar elfelejteni valakit, akit szerettünk.

De már megint papát nézi, aki szótlanul bámul maga elé.

— Rosszul vagy? Mire gondolsz? — kérdi aggódva és fölébe hajlik. Papa egy darabig nem felel, csak nagyon lassan, szelíden simogatja a mama keskeny, fehér kis kezét.

Csak később mondja egészen halkán:

— Nem kell szigorúnak lenni. Hosszú a nyár nagyon... kis gerlemadaram.

A vén lány (töredék).

A vén lány. Így mondták a faluban, ha róla beszéltek. Szembe Anna kisasszonynak nevezték. Egyedül lakott egy kis házban s kertjével, csirkéivel babrált egész nap. A falubeliek szerették. Különösen a fiatalok. Úgy érezték, hogy inkább hozzájuk tartozik. Mert ámbár arca fonnyadt volt már, nagy, világos szeme, mely mindig mosolyogva nézett a távolba, mintha valamit várna, meglepően fiatal maradt.

Néha megkérdezte valaki, miért nem ment férjhez: „Hiszen csinos lehetett”, tették hozzá.

„Volt valami szerelme, aztán az elment Amerikába. Rég volt!” — felelték az öregebbek. Rég volt! Anna kisasszony a kertben gyomlál és arra gondol. Ő tulajdonképpen mindig arra gondol; a múltra és a jövőre, amilyennek ő azt elképzelte, akkor azon a nyáron, mikor fiatal volt a szerelmük és boldogan hitték mind a ketten, hogy rövid lesz az elválás. „Csak annyit szerezzek, hogy megélhessünk belőle, visszajövök érted. Várj meg.” És Anna kisasszony azóta várt.

Gyötrelmes lassúsággal teltek a napok eleinte. Azután megszokta a várást és most már, hosszú idő óta szereti. Kevesen tudják, milyen szép az, várni valami jót, ami egészen biztosan eljön. A vén leány minden apró tettét, minden szürke napját, bearanyozta az eljövendő nagy boldogság ragyogó fénye.

Éva gyakran eljárt Anna kisasszonyhoz. Szerette és úgy érezte, hogy a vén leány jobban megérti őt, mint a többiek.

Anyjával folytatott beszélgetés után is hozzámert. Anna kisasszony az ablak mellett ült. Ülében nyitott levél feküdt. Évának úgy rémlett, mintha a vén lány arca más volna, de nem tudta, mi-ben áll a változás.

Anna kisasszony a levélre tette kezét:

„Azt kérdezi, hogy emlékszem-e még reá, ennyi idő múlva? Hogy vajjon férjhez mentem-e? Hogy ő és a gyerekei s a felesége jól vannak.”

Egészen halkán, csendesen mondta.

Éva megsimogatta kezét:

„Édes Anna kisasszony! Olyan régen volt. Hiszen nem változott semmi!”

A vén lány lassan felemelte fejét és reá nézett.

„Semmi sem változott? Már nincs mire várjak.”

Éva csak most látta, mi az, a mi más az Anna kisasszony arcában. Egy öreg asszony szeme nézett reá.

Bethlen Margit grófnő.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Az erdélyi reformátusok és a román állam. A magyar közönség a napisajtó révén általában csak egyes feltűnőbb eseteket ismer abból a tudatos elnemzetietlenítő törekvésből, melynek szenvedő részese az erdélyi magyarság. Nem felesleges tehát, ha röviden összefoglaljuk azt, amit az erdélyi magyar egyházaknak és iskoláknak az utolsó öt esztendőben el kellett szenvedniök azért, mert ragaszkodnak magyarságukhoz. Az ismertetésben nem fogja tollamat a legparányibb elfogultság, annál kevésbé gyűlölség vezetni. Minden tekintetben hű képet szándékozom nyújtani, mely minél hívebb és igazabb, annál tanulságosabb azokra, akik szenvedély nélkül, de meleg és őszintén érdeklődő szívvel mérlegelik azt.

Általában tudnunk kell, hogy a Trianon-előtti Románia a legteljesebb mértékben *egy nyelvű és egy vallású*, centralizált, azaz semmiféle autonómiát nem ismerő, ország volt, úgy, hogy egyház és állam szorosan és szervesen összetartozott. Voltak ugyan nemzeti és vallási kisebbségek is, azonban elenyésző kis számmal, s jórészt idegenekből, (azaz nem állampolgárokból). Kezelésük tehát nem volt nehéz feladat. Egyszerűen nem vettek róluk tpdomást. Így kezelték például a jelentős számmal levő zsidóságot, holott a berlini kongresszus annak idején az egyesült román fejedelemségek függetlenségét azzal a feltétellel ismerte el, hogy a zsidókat köteles teljes és egyenlőjogú polgároknak tekinteni. Ez azonban csak az 1923. évi alkotmánytörvénybe került bele, s akkor is olyan laza fogalmazásban, hogy tág tere nyílik az állampolgárság elismertetéséért folyamodók visszautasításának.

A most ismét uralmon levő *Brătianu* Jonel, aki „Nagyrománia megteremtőjének” — meglehetősen hamis — tőgájában tetszeleg, a trianoni békét nem is volt hajlandó aláírni éppen azért, mért abban el kellett ismernie a kisebbségi jogokat biztosító párizsi egyezményt. Ma azt mondják, hogy azok erre a kormányra nem kötelezők, mert *nem ő írta alá*. A nemzetközi kötelezettségeknek ez a merőben szokatlan magyarázása azonban nyilvánvalóan csak ürügy. Olyan-amilyen; de az ő politikai módszerük ismerete mellett azt is tudjuk, hogy akkor sem tartanak tisztetben, ha ők írták volna alá.

Ők egy félévszázaddal ezelőtt még az évszázados török iga utolsó éveit nyögték és *szolgák módjára* minden eszközt jónak láttak, ami a török *úr* becsapásával valamelyes életlehetőséget biztosított nekik. Ezt a szolga-erkölcsöt nem tudják levetkőzni most sem, amikor *urak módjára* nekik kell törvényt szabniok otthon, a hatalmak koncertjében pedig

már nemcsak a panaszkodás, az elnyomatás alól való felszabadítás kikünyörgése volna a feladat, hanem a jó gazda becsületességével, okos belátásával és megértő jóságával kellene kezelniök elsősorban saját alattvalóikat s ezzel mozdítaniok elő Európa konszolidációját.

A szolga-erkölcsök e továbbélésének természetzerű következménye az, hogy a törvényeket, köztük a nemzetközi szerződéseket, maga a kormányzat csak addig veszi tekintetbe, amíg azok az ő céljainak, hatalmi és pártérdekeinek megfelelnek. Mihelyt azonban kényelmetlenné válnak, egyszerűen megfélemlenek róluk, kijátszák őket, s ha éppen úgy adódik, megfélemlítéssel hallgattatják el a panaszkodókat, letagadják a sérelmeket vagy cinikusan beismerik, de nem változtatnak rajtuk. A törvényeknek ez a felülről jövő példaadó kezelése, természetesen mind durvább törvénytételekben nyilvánul meg, amint az alsóbb hatósági személyekhez érkezőnk.

Ilyen módon az élet minden terén bizonytalanság keletkezik, amihez a régi királyságbeli lakosság hozzá lehet szokva, s a maga — igen gyakran nem valami magas erkölcsi értékű, de mindenesetre a helyzethez alkalmazkodó — védekezési módszerét is megtalálta. A Magyarországból és Ausztriából átcsatolt területek lakossága azonban ezt sínyli a legjobban, még pedig nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül.

A nemzeti és vallási kisebbségek helyzete még azáltal is súlyosbodik, hogy az alsóbb és legalsóbb hatósági személyek, külön érdemszerzőként, igyekeznek minél nagyobb találékonyságot kifejteni elsősorban a magyar kisebbséggel és egyházakkal szemben. Annnyira mennek ezen a téren, hogy az a tanügyi férfiú, akinek a tanügy magas szempontjait követő, elfogulatlan működését a magyar közvélemény elismerné, — azonnal kegyvesztetté válik; viszont a legnagyobb raffineriával kigondolt törvénytételek elkövetői a legkedveltebb perszonák és a magyar sajtó minél kétségbeesettebb panaszkodása ellenük, a felfelé haladás legbiztosabb eszköze. A jogbizonytalanság egyik jellemző esete az, ami Marosszentimrén történt. A tövisi járás főszolgabírája (primpretora) egy mérnök és lakatos társaságában megjelent Marosszentimrén, magához vette a falusi bírót, a gör. kath. papot és az egész falu lakosságát. Így jelent meg a Hunyadi János által épített, s évszázadok óta a reformátusok által használt templomnál, — *miniszteri rendeletre hivatkozva* — annak zárait levétette, új zárat tétetett reá, s az új zár kulcsait átadta a gör. kath. papnak. A toronyra felrepült a román nemzeti zászló, megszólaltak a harangok, — nem az új Isten!, hanem az új gazda örömére.

A református egyházkerület kutatni kezdte, hogy mi is történt ottan és milyen alapon? Kisült, hogy sem a miniszterium nem adott ki ilyen rendelkezést, sem a fő- vagy alispán; sőt a főszolgabíró sem adta át a templomot a gör. katolikusoknak, — „*csupán a kulcsokat*, de ezt is csak azért tette, hogy ha a Műemlék-bizottság valamelyik tagja meg akarná látogatni a templomot, — kéznél legyenek a kulcsok.“ Azóta idestova egy esztendő telt el, de a reformátusoknak máig sem sikerült megkapniok a saját templomuk kulcsát, ámbár minden képzelhető és képzelhetetlen fórumon kopogtattak. A legérdekesebb ebben a dolog-

ban, hogy a balázsfalvi érsekség hivatalos lapja nyíltan visszautasította a templomot, mert nem akar olyan praecedens, melyet holnap a gör. keleti államvallás ő ellene használhat ki. (Ami azért két ízben is megtörtént nemrégén).

Ami már most a református egyház helyzetét illeti, a következőket mondhatjuk nagy általánosságban.

A romániai református egyház szervezkedése még mindig nincs befejezve, aminek oka a mai — magát liberálisnak nevező — kormány gáncsvetése. Tudvalevőleg a tiszántuli egyházkerületnek jelentékeny részét kapcsolták át Romániához, mintegy kétszáz ezer reformátussal. Meglehetősen természetesnek látszik, hogy ezt az erdélyi református egyházkerületbe kellene olvasztani. Ennek a megoldásnak azonban nagy akadályai vannak. Ilyen az, hogy az erdélyi református egyházkerület területe már magában véve is túl nagy, s ha nem is határozott formában, már háború előtt szó volt róla, hogy ketté kellene választani. Ma, amikor a háború által megingatott lelkek az eddigénél is intenzívusabb vezetésre szorúlnak, még inkább szükség volna ilyen megosztásra, amiről azonban ma szó sem lehet, mert a kormány ebbe nem menne bele. Másik nagy akadály az erdélyi egyházkerület speciális alkotmánya és az újonnan kapcsolt területek presbiteriális szervezete közötti eltérés.

Mindezeket tekintetve véve, az Avarescu-kormány, melynek *Goga Oktávián*, az ismert erdélyi költő volt a kultusz- és művészeti minisztere, megengedte a tiszántuli egyházkerületből lecsatolt 187 egyházközségnek, hogy önálló Királyhágómelléki egyházkerületté alakuljanak. Mire azonban a szervezkedés megtörtént és *Sulyok Istvánt* püspökké, *Domahidy Elemért* főgondnokká választották, jött a mai kormány, a püspök és főgondnok beiktatását megtiltotta s általában az egész szervezkedést megsemmisítette. Még ennél is szomorubb a kormánynak az a nem is egészen eredménytelen konkolyhintése, mellyel az erdélyi és az új egyházkerület vezetőit egymás iránt bizalmatlanná igyekezett tenni. Szerencsére a turpisság hamar kisült, s a lelkek még jobban összeforrtak. Ma a helyzet az, hogy a királyhágómelléki nyolc egyházmegye ügyeiben is az erdélyi egyházkerület Igazgatótanácsa közvetít a miniszteriummal; ideiglenesen a békés-bánáti esperesség, ahol *Szabolcska Mihály* az esperes, az erdélyi egyházkerülettel tart szorosabb kapcsolatot, míg a többi esperesség egy Nagyváradon székelő ideiglenes vezetőségre hallgat, melynek feje *Usermák Béla* esperes, megválasztott egyházkerületi főjegyző, s amely állandó érintkezésben van az erdélyi egyházkerület Igazgatótanácsával.

A szervezkedés keretébe tartozik még annak megemlítése, hogy Erdélyben — a kormány követelésére s bizonyos hozzájárulásoktól való megfosztással való fenyegetésére — az egyházmegyék számát apasztani kellett, minek következtében az egyházmegyék beosztásában megfelelő változtatások történtek. Egyéb bajok és panaszok között ez egyike a kisebbeknek.

A kormány megnoheztette a kongrua-utalványozás feltételeit, amennyiben az egyházközségeknek erdélyi viszonyokhoz mérten magas

lélekszámától teszi függővé. Viszont az egyházi vagyonnak a földreform során a legtöbb helyen kiméretlen kisajátításával, a kisebb egyházközsegek anyagi feltételeit támadta meg. Annál inkább, mert a törvény értelmében az egyházak és iskolák részére juttatandó birtokokat viszont csak elvétve utalják ki. Ellenben gyakori eset, hogy *még nem is létező gör. keleti egyházak* részére a törvényben biztosított földbirtok maximumát utalják ki. Ugy a kisajátítások, mint a kiutalások terén teljesen az illető agrár-bizottságok, rendszeren az elnök törvénytisztelete, vagy ellenséges indulata a döntő tényező, s minden jogorvoslat merőben reménytelen. Ezzel szemben tény, hogy a papi özvogyekkel és árvákkal a kormányzat aránylag méltányos, amennyiben, ha nem is kellően, de tisztességesen juttat nekik, amit az egyházkerület püspöke a legutóbbi közgyűlésen is hangsúlyozott. Meglehetősen gondoskodik a kormány a theologiák tanáraitól, akiknek egyetemi rendkívüli tanári fizetést biztosít, s az összes szervezett tanszékek betöltését lehetővé teszi. Sőt! Az érdekelt egyházi főhatóságok megkérdezése *nélkül*, a kolozsvári református, unitárius theologiákon — közös — román nyelvi és irodalmi tanszéket létesített s erre dr. Jonescu Péter miniszteri tanácsost — most már államtitkárt — nevezte ki, Bukarest székhellyel és miniszteriumi állásának megtartásával. (Romániában egyáltalán nem ritka eset, hogy az állami tanár más állást is betölt, azért a rendes fizetést felveszi s a tanári szék ellátását *magafizette* helyettesre bízta).

Az egyházak főhatóságai tiltakoztak az autonómia ilyen megsértése ellen, de persze eredménytelenül. Dr. Jonescu egyébként a magyar miniszteriumban volt vezető állásban, mint a „nem katolikus ügyek“ vezető referense, s így ő tudja legjobban, hogy kinevezése sérti az egyházi autonómiát.

A kolozsvári református theológiának is sokkal nagyobb baja, hogy épületének nagy részét az államvasút különböző hivatalai tartják lefoglalva, s bár három miniszter látta be a helyzet tarthatatlanságát és ígérte meg közbenjárását, mégsem sikerül tőlük megszabadulni. Ennek következménye, hogy sem a — most már 135—140 főnyi — hallgatóságot elhelyezni nem tudják, sem megfelelő tantermekkel nem rendelkeznek. Az iskolakérdésről itt csak annyit, hogy a változott viszonyok következtében felmerült a papképzés megreformálásának szükségessége. Vannak, akik a kisebb javadalmasú egyházak részére a mainál kisebb *elméleti* készséggel bíró, egyébként lelkes és buzgó papokat is megfelelően tartanának. A kérdés már hivatalos alakban is felvetődött, azonban még — fontosságához méltó — mérlegelést kíván. Egyelőre az egészen kicsiny egyházaknál lévita-tanítói állások szervezése van folyamatban, ami általában igen megfelelő intézménynek látszik.

Ugyancsak a változott viszonyok tették szükségessé az egyházkerületi papi és tanári (tanítói) nyugdíjintézet létesítését, mely igen súlyos terhet ró a tagokra (10 százalékos hozzájárulás), az egyházközsegekre és iskolákra, azonban elkerülhetetlen szükség, mert az állam még a maga tisztviselőiről is nagyon mostohán gondoskodik nyugdíj tekintetében.

Elegendő arra hivatkoznunk, hogy a most kidolgozás alatt levő új nyugdíjtörvénytervezet szerint a *legnagyobb* nyugdíj sem lehet több havi 2000 leinél, ami 8—900.000 koronának felel meg.

A már fentebb említett jobbizonytalanság szomorú következményeit számtalan református pap tapasztalta saját bőrén. Ezt pedig a szó szoros értelmében kell venni. Az *ürügy* rendszeren „irredentizmus“; az *igazi ok* pedig az egyház érdekeinek védelme, az iskolához való ragaszkodás, gyakran személyes torzsalkodás, nem ritkán olyasmi, hogy a pap lakására a csendőrség vetett szemet, vagy például egyik helyen a pap vett egy házat, melyet elüldöztetése esetén a gör. keleti egyház kapott volna meg paplakásnak, az agrár-reform keretében pedig mégsem volt remény a kisajátításra. Ilyen esetekben a házkutatás során előkerült legparányibb nemzeti színű szallag, szükség esetén egy könyv vagy kurucdal kottája, ha ez sincs, a király képén egy kis szakadás, végső szükség esetén a falu legutolsó emberének valami vádféle kijelentése, elegendő arra, hogy a csendőrök megjelenjenek, a papot elvigyék, s a falukon keresztül megszégyenítsék. Hogy eközben a pofonok és puskatusítések nem tartoznak éppen a ritkaságok közé, — szomorú valóság. Az ügyészség aztán rendszeren nem vállalja a vádat, vagy a bíróság hoz felmentő ítéletet. Viszont a csendőrség, jegyző, főszolgabíró sohasem bocsátják meg az illető papnak, hogy az alaptalan vádaskodás reájuk bizonyult. s később pokollá teszik az életét. Hosszú sorát lehetne felsorolni az eseteknek, de egyfelől a térszűke nem engedi, másfelől helyek és nevek említése az illetőknek árthatna.

Ami az egyház *lelki, szellemi* életét illeti, — tulnyomóan megnyugtatót tapasztalhatunk. Nem mintha nem volnának mindent „jobban“ tudók, akik *éppen ezt az időt* látják alkalmasnak különféle mélyreható reformokra. Némelyeknek kedvenc ideája az egyházi alkotmány „demokratizálása“ anélkül, hogy annak részleteit végiggondolnák és egy ilyen nagyjelentőségű reformnak, mely teljesen csendben semmiesetresen mehet végbe, — következményeivel komolyan számot vetnének. Kétségtelenül meggondolást kíván az a kérdés, hogy például az egyházkerületi közgyűlés, a mai összetételében nem szorulna-e reformálásra? Igazuk lehet azoknak, akik a mai nagy tagsámat és az ezzel járó költségeket és nehézségeket apasztani akarják. De meggondolandó, hogy nem többet vesztenének-e ezáltal az érdeklődés, köteleességérzet csökkenésével s nem okozna-e nagy kárt magyar nemzeti szempontból? Mert azt nem szabad felejtetni, hogy ez az utóbbi szempont nem másodrendű. Az erdélyi magyarok nagy többsége tisztában van vele, hogy Erdélyben ma az egész magyarságnak, legalább egymás közt, feltétlen békességre van szüksége, még áldozatok árán is, mert csak így lehet reménye a minduntalan fenyegető támadásokkal szemben a sikeres védekezésre. *A magyar egyházaknak egymással szemben nem lehetnek érdekellentéteik; annál kevésbé szabad az egyes egyházak kebelében széthúzó erőknél érvényesülniök.* Az egymás rovására apró előnyökre való törekvés éppen úgy megbontaná a magyarság legfőbb érdekét, az egységet, mint a legszebben elgondolt alkotmányreform *esetleges előnyei* sem

érnének fel azzal a veszedelemmel, mely könnyen, sőt előreláthatóan támadna a belső béke megbomlásából. Ezt — mondom — Erdélyben minden magyar ember tudja vagy legalább érzi. Éppen ezért valami merész újításra nem igen van kilátás. Ma Erdélyben minden téren az egyetlen józan magyar politika csak mérsékeltlen haladó lehet, — sőt inkább merőben konzervatív, mint merészen reformáló, — bármily hihetetlenül hangozzék az éppen Erdély történelmének ismerői előtt. A kormánynak a Királyhágómelléki református és az önálló magyar evangélikus egyházkerület szervezkedése elé gördített akadályai némelyekben a „szabad egyházakban“ való szervezkedés gondolatát komolyan felkeltette, anélkül azonban, hogy az eszme ma még gyakorlatilag hódítana és akadémiikus jellegéből kilépett volna.

A háború szenvedései, a forradalom és azt követő impérium-változás bizonytalanságai, s mindezek következtében beállott megrendülés, gazdag aratásra nyújt kilátást a szektáknak. Baptisták, millenisták, stb., amerikai hittestvéreik hihetetlen arányú anyagi támogatásával, nagy és eredményes propagandát fejtenek ki. Minthogy különösen a gör. keleti *államvallás körében* vannak sikereik, s a hívők vallásukkal együtt rendszeren anyanyelvüket is felcserelik, s magyarul imádkoznak, nemcsak a gör. keleti papság sürgetésére, hanem önbuzgalomból is fellépnek ellenük egyes hatásági személyek. Ez az ellenséges fellépés rendszeren a tételes jogba ütköző erőszakosság, testi sértés, stb. formájában történik. Éppen ezért sikerre nem vezethet.

Fájdalmas tény, hogy a szektáknak a református hívek közt is vannak sikereik; egyeseknek csendőrt kiáltó szózata azonban itt sem hozná meg a kellő eredményt, sőt éppen az ellenkezőt szolgálja.

Mindamellett a *református egyház belső életében* tagadhatatlan az állandó fejlődés. Eltekintve azoktól a gyakori körútaktól, melyeket a püspök kerületében tesz, a majdnem napirenden levő papi gyűlések, komoly tartalmú megbeszéléseikkel tesznek jó szolgálatot e téren. És ebben, valamint az egyházkerület szellemi életében általában, eléggé nem magasztalható, komoly, irányító munkát végez a theologia három tanára: Makkay Sándor, Imre Lajos és Tavasz Sándor. Ismét megindították a Ravasz László alapította „*Út*“ című folyóiratukat, az ifjúság részére szerkesztik az *Ifjú Erdélyt*, amikor csak lehet, vándorúton vannak, papi értekezleteken beszélnek, tárgyalnak, prédikálnak, a theologia ifjúságával hangversenyeken szerzik össze a főiskola hiányzó költségeit, kezükben tartják az iskolás és falusi ifjúság lelkét, szóval, mindig dolgoznak, *reklám nélkül*, de eredményesen. Az iskola-politika miatt könnyen megtörténeltek, hogy a református egyháznak Erdélyben a templom marad egyetlen terrénuma. Ez a három ember, mint igazi apostol, dolgozik azon, hogy hivatásának az egyház akkor is megfelelhessen.

Az egyház anyagi viszonyai már sokkal kevésbé kecsesgetők, aminek főoka az a helyzet, amibe az iskolák az államsegély teljes hiánya és a földreform „*áldásai*“ miatt jutottak. A tátongó óriási hiányok betöltésére az egyetemes egyházi adó hivatott, melyet minden egyházköz-

ség lélekszámának megfelelő 30—30 lei összegben köteles beszoigáltatni az egyházkerület pénztárába.

Az egyetemes egyházi adót a központ veti ki az egyes egyházközségekre, melyek a maguk kebelében, a progresszivitás elve szerint, állapítják meg az egyes hívek hozzájárulásának összegét. Tulzás volna azt állítani, hogy az új adó valami lelkesedést keltett a hívek közt. Viszont azonban tiszta igazság az is, hogy a híveknek több, mint a fele, zugoldás nélkül vállalta és fizette is, minden állami beavatkozás nélkül. Erdélyben ugyanis még mindig érvényben van az a magyar törvény, hogy az egyházi adó behajtására a közigazgatás támogatása igénybevehető. A magyar egyházak azonban nem élnek ezzel a támogatással. Helyette inkább az egyházi fegyelmet igyekeznek hatályosabbá tenni, nem éppen eredménytelenül.

Kétségtelenül most boszulja meg magát a közelmúltban nagyon lábrakapott az a gondolkodás, hogy az egyházak mindent az államtól vártak, s ilyen módon híveikben az áldozatos lélek kifejlődésére aránylag kevés gondot fordítottak. Mindamelltt ebben a tekintetben sem reménytelen a helyzet. Sőt, gyakori az örvendetes jelenség. A hívek általában nagy (a szó szoros értelmében nagy) áldozatoktól sem riadnak vissza. Az elvett iskolák és háboruba elvitt harangok pótlása napirenden van, még pedig merőben szegény egyházközségekben is. Ugyancsak folyamatban van a templomok restaurálása, még pedig — hogy az állam részéről való esetleges jogtalan beavatkozást elkerüljék — újabban még a Múemlék-bizottság (igaz, hogy amugy is inkább csak elvi jelentőségű, 10—15 ezer leies) anyagi segítségét sem kérik.

Az államhatalom jelenlegi kezelői s a román közvélemény ezeket a viszonyokat vegyes érzelmekkel nézik. Egyfelől belátják, hogy az egyház konszolidációs munkája az állam érdekeit szolgálja. Hihetetlenül sovíniszta nacionalizmusuk azonban aggodva látja, hogy ez egyúttal az erdélyi magyarság erősödését is jelenti. *Egyesek már azt is hangoztatják, hogy román református egyházat kellene létesíteni.* A célhoz vezető utat úgy vélik megrövidíthetőnek, hogy a református gyermekeket románnyelvű iskolába kényszerítik, s míg az egyházat apróbb szíveségekkel táplálni látszanak, — virágos- és gyümölcsöskertjének elpusztításával, magyar nemzeti jellegéből igyekeznek kifogatni.

Transylvanus Bujdosó.

Az örök földesúr.

Szilassy Aladár emlékének.

A magyar rög megint fordult egyet és megtetszett a régi legenda a földnől, amelyet elvettek s mégis örökre a mienk marad. Szilassy Aladár lett röggé és az ötszázasztendő birtokos, az örök földesúr hazament honfoglalónak. S halálával támadt fel igazán a legenda, amely rögben, vérben, emberben és eszmében örök valóssággá válik: itt élt közöttünk egy ember, ősnemes, büszke magyar úr, a tiszta magyar vér pátriárkája, a lelkes magyar rög Matuzsáleme. Az ő büszkesége nem az elkülönülés, a rátartiság inkarnációja volt, hanem századokon átmentődött öntudata annak az eszmének, hogy a magyarság úgy tartatik meg, ha földbeli és vérbeli birtokállománya megtartatik. A losonci Szilassy-birtok így lett a magyar öntudat, az igazi nemzeti konzerválódás latifundiuma. „Holtkézi birtok“, amelynek földesura az örök magyarság. A fajnak, a nemzeti gondolatnak időt, törvényeket és muló eseményeket átélő legitimitása. Nem véletlenség, de a történelmi gondviselés példája volt a félezer éven át immanens Szilassy-birtok, ez a szilárd sziget a gentry pusztulásának óceánjában. Justh Zsigmond, a magyar gentry megszólalt lelkiismeretének egy másik szószólója megírta a magyar gentry (és éppen a felvidéki) pusztulását egy memento-regényben, amelynek sírfelírás címet adott: „*Fuimus*“. Szilassy Aladár hordozója, megélője, megtartója és továbbplántálója volt az örök magyar éposznak: „*Sumus*“.

A történelmi osztálynak, a magyar lelkiismeretnek volt, minden adott program és szervező akció nélkül, vezére. A legnagyobb programbeszéddel, a csöndességében is leghangosabbal: az életével.

Ez az élet most, hogy visszaszívódott a rögbe, ahonnan vétezt: lett igazán „millió gyökerű“. Azok az evangéliumi munkák, amelyek ebből a hatalmas törzsből sarjadtak, önálló s mégis összefogódzó új életek. Szilassy Aladár élete már „éltető eszmévé finomult“ s két hallhatatlan közegben él és éltet tovább: A magyar rögben és az ifjúságban.

Az az egészséges pircosság, amely ott volt tiszta arcán az utolsó elhalványulásig, az a fölvetett fej, amellyel a nagy kérdésre felelt: „Az Isten elé bátran megyek!“, az az utolsó út, amellyel a koporsójában tért haza rögnyugtalanítónak, honfoglalónak, legendaórzőnek, örök földesúrnak: vallástétel volt: az örök hit, az örök ifjúság és az örök magyarság vallástétele.

A magyar rög megint fordult egyet. S a mindenek örök Földesura most már mi tőlünk kéri számon — az új szántást.

KRITIKAI SZEMLE.

A francia forradalom eszméi Magyarországon. Irta *Eckhardt* Sándor. Budapest, Franklin-Társulat, 1924. 222 lap.

Eckhardt S. budapesti egyetemi tanár nagyon érdekes és értékes művel gazdagította fönteímezett könyvében, magyar irodalom- és műveltség-történetünket. Azt vizsgálja ugyanis benne, hogyan hatottak, milyen visszhangot keltettek a francia felvilágosodás s ezt követőleg a francia forradalom eszméi hazánkban, hogyan hozták előbb politikai, majd vallási téren mindinkább forrongásba a kedélyeket, s vizsgálja nemcsak a nyomtatott, hanem az írott irodalom bőséges felhasználásával, számos levéltár, kivált a pár év óta megnyílt udvari levéltár anyagának nagymértékű kiaknázásával. A főbb eszmék, amelyek Montesquieu, Voltaire és Rousseau művei révén a XVIII. század közepe óta a magyar szellemi életbe behatoltak és ott elevenen ható tényezőkké lettek: a hatalom megosztási elve és a társadalmi szerződés gondolata a politikában, a vallási türelem, antiklerikálizmus, antidogmatizmus és indifferentizmus vallási téren. Érdekes, hogy előbb mind a *L'Esprit des Lois*-t, mind a *Contrat Social*-t, a közélet uralkodó nyelvének megfelelőleg, latin fordításban hozzák forgalomba; de később az utóbbi műnek magyar fordításai is bőven támadnak. A forradalmi törekvések képviselői Martinovics Ignác körül csoportosulnak; kátéjok a *Déclaration des droits de l'homme*. (Az emberi jogok kinyilatkoztatása).

— A felvilágosodás és a forradalmi szellem ellen mind a kath., mind a prot. egyház hívei közül többen szállottak síkra. Ha Szilágyi S. és Péczeli lefordítja Voltaire Henriászát, viszont gr. Teleki József, Őri Fülep Gábor és mások sorompóba lépnek vallásromboló eszméi ellen.

Az egész mozgalom, ha túlzott politikai és vallási eszméivel káros térre csapott is, de politikai téren az alkotmányos kormányzat és demokratikus egyenlőség, vallási téren a türelem eszméjét hagyta örökségül a reform-kor számára, de még ennél is fontosabb volt, hogy fölkelte lelkes magyarok nagy seregében a magyar nyelv, irodalom és művelődés iránti érdeklődést, ezek fejlesztésének szükségérzetét, fel a haladás iránti törekvést.

Szerzőnk előadása az ő széleskörű tájékozottságát, a francia mellett az angol, német, olasz s osztrák felvilágosodási eszmék tekintetbevételéért s így az egész európai eszmeáramlat feltüntetéséért minden elismerést megérdemel. Előadásának hatását még fokozza stílusának frissége, elevenisége, közvetlensége a tárgyalt prózai és költői művekből vett sok érdekes idézet.

Felfogásával csak egy ponton nem tudok egyetérteni, ott, ahol — részben Tainere hivatkozva, de részben egész előadása tendenciájának megfelelőleg (24., 48., 53., 58. l.) — a *Contrat Socialt* úgy tünteti fel, hogy az szolgált nemcsak *Az emberi jogok deklarációjának* alapjául, hanem a forradalmi eszmék inspirálójául is. A két mű összehasonlító tanulmánya nem igazolja Tainenek és szerzőnknek ezt a felfogását. A *Déclaration*, mint címe is mutatja, az ember és polgár jogainak kijelentése, mely „az ember természetes és elévülhetetlen jogait“ akarja biztosítani, ellenben a *Contrat Social* szerint „minden társadalmi tag minden jogaival odaadja magát az egész közösségnek“; amaz „szent és elidehíthetetlen jogokról beszél, amelyeket semmi főhatóság meg nem szeghet“, emez „az összes jogok elidegenítéséről, melyeket a főhatalom minddig megszeghet“; amaznak alapja a természetes jogok létezőse, emez szerint se szabadság, se egyenlőség, se tulajdon, se vallás, se család, se haza nem alkot természetes jogot, minden a szerződés dolga; amaz természetes jognak nevezi a tulajdon jogát, emez szerint az állam az igazi tulajdonos, s csak amit ő nekünk ideiglenesen átenged, az a mi tulajdonunk; amaz egyesíteni akarja az embert és polgárt, emez ellenmondást lát közöttük; amaz megalapítja a vallásos türelmet, emez eltörli azt s még a belső vallást se ismeri el. A kettő közötti ellenmondásból látható, hogy nem Rousseau inspirálta az előbbit, (ha itt-ott gondolkozásának vagy terminológiájának némi nyomai találhatók is benne), hanem a Deklaráció az amerikai *Bill of Rights*-tól vette az inspirációt, annak pontjaival egyezik (l. E. Doumergue, *For et Vie*, 1912. évi évfolyam. 14—15. sz.

Szerzőnk a prot. szellem azon képviselői közt, akik a felvilágosodás eszméi ellen harcoltak, Pictet Benedek genfi papot és tanárt is említi. Ez az állítás némi helyreigazításra szorul: Pictet B. (1655—1724.), mint azt e folyóirat 1911. évfolyamában (157—166 lap) kimutattam, a XVII. századi orthodoxiának képviselője, mint ilyen harcolt a századvégi skepticizmus ellen, (két főműve 1701. és 1702-ben jelent meg), de az ő korában a francia felvilágosodás eszméi még alig kezdtek csírázni. Művei, mint a ref. vallási érzés és gondolkodás praegnans kifejezései részesültek már a XVIII. század közepétől fogva nálunk általános tetszésben, találtak részint eredeti latin szövegekben, részint magyar fordításokban sok olvasóra. Őri Fülep Gábor (1739—1823.) sárospataki theol. tanár, életrőli szerint, nem járt Svájcban, hanem Hollandiában sajátította el a francia nyelvet; fordításai közt szerzőnk a Haller után fordított *Uzong*-ot is idézhette volna, mely a republikánus eszmékkel szemben azt mutatja ki, hogy az önkényesen uralkodó fejedelem is boldogíthatja országát és elérheti az államélet erkölcsi célját.

De ez az egy-két észrevétel igazán mit sem von le a nagy szorgalommal, utánjárással és kiváló hozzáértéssel kidolgozott munka érdeméből, mely először nyújt teljes képet a felvilágosodás és a forradalom szellemének magyarországi széleskörű hódításáról, térfoglalásáról.

Rác Lajos.

Dr. Tavaszy Sándor: A jelenkor szellemi válsága. Kritikai útmutató. Cluj—Kolozsvár, 1923. a Minerva kiadása, 64 oldal.

Az a minden vonatkozásban súlyos válság, mely a forradalmakat és világháborút megelőző, tehát előkészítő korszak örökségeként reánk szakadt, a jelenkori emberiség általános problémája. Nincs társadalom, melyet az anyagi, a szellemi, a szociális élet, stb. éles válsága többé-kevésbé súlyos kérdések elé ne állított volna. Tavaszy a jelenkor szellemi életében mutatkozó válságot veszi itt vizsgálat alá.

A jelenkor szellemi élete fejlődésének egy nagy fordulójához jutva, az átmeneti stádium forrongásának válságos képét mutatja, amikor „a kész meglevő már nem érvényes általánosan és a „novum“ még nem kész.“ (2. old.). A válság a szellemi élet egyetemes jelensége. Vallás és filozófia, művészet és tudomány egyaránt ennek tüneteit mutatják. A szellemi élet organizmusát egy anarchisztikus, lázas állapot jellemzi, mely a különböző szellemi funkciók működését összezavarva, történeti kulturánk hosszas fejlődéssel szerzett szempontjait szem elől veszi. Az egyoldalú racionalizmust egyoldalú irracionalizmus váltja fel, midőn jótékonyan egyensúlyozza az előbbi fogyatékosságait, maga viszont olyan igényekkel lép föl, melyek teljesítése csak a racionalizmus, a discursiv gondolkodás útján lehetséges. A szerző mindkét funkciót a maga jogosult területére utasítja, mert „az európai keresztényen kultura ideálja, amelyhez való alkalmazkodásától függ a jövője, az, hogy a racionalizmusra vagy az irracionalizmusra való kettős törekvést, egyensúlyban tartsa.“ (25. oldal).

Az a hódítás, melyet az okkultizmus különböző ágai (spiritizmus, theozófia, anthropozófia) tesznek, az a mindinkább általánossá váló érdeklődés, mely Kelet szellemétől (Tagore) várja azt, amit a nyugati keresztényiség — legalább mai helyzetében vagy formájában — nyujtani nem tudott, szintén a jelenkori szellemi élet válságos tünete. Idesorolja végül a szerző Einstein relativizmusának theóriáját is, mely magát „a természettudományt állította súlyos válság elé.“ (62. oldal).

A kellő tudományos készültséggel és elmélyedő komolysággal megírt rövid, világos és áttekinthető fejezetek olyan kérdésekről nyujtanak objektív tájékoztatást (1. irracionalizmus, 2. Okkultizmus, 3. Tagore-féle orientalizmus, 4. relativizmus), melyek ismerete feltétele annak, hogy korunk szellemi forrongásában tájékozódni tudjunk. Ez orientációt megkönnyíti a szerző azzal, hogy a maga nemes idealizmusa alapján az egyes fejezetek végén kritikái mérleget nyujt arról a haszonról és kárról, melyet az egyes irányok az európai kulturának jelenthetnek. S bár e kritikának az orientalizmus veszélyes, itt káros hatására vonatkozó fejtegetéseit nem egészen osztjuk, másfelől egyes fejezeteket tulrövideknek találtunk ahhoz (például a művészi alkotás válságáról, vagy az Einstein relativizmusáról szólókat), hogy azok alapján a tárgyalt kérdések jelentőségéről megfelelő képet lehetne nyerni; általában a kis művet, mint komoly és tartalmas tájékoztatást melegen ajánlhatjuk az olvasó-társadalom figyelmébe.

Varga Sándor.

A pozsonymegyei Réte református egyházának feljegyzési és kereszteleési könyve 1701—1717. A pécsi püspöki könyvtárban őrzött eredeti kéziratból kiadta és bevezetéssel ellátta Asztalos Miklós. Pécs. 1924. 8°. 55 l.

Érdeklődéssel és kíváncsisággal vettük kezünkbe ezt a füzetet. Legfiatalabb egyetemünk, a pozsonyi, Pécsen nyerve új otthont, ezzel indította meg „Pécsi dolgozatok. Közlemények a m. kir. Erzsébet-Tudományegyetem köréből“ címmel azt a kiadványsorozatát, amellyel hirdetni akarja kultúránknak annyiszor hangoztatott fölényét és az egyetem nélkül maradt elárvult felvidéki magyarságnak legalább biztató reménysugárként tudtára akarja adni, hogy gondolunk még rája. Azt vártuk, hogy olyan dokumentum lesz ez az első értekezés, tárgyát a megszállott terület multjából merítve, amelyre büszkén hivatkozhatunk majd. Csalódásunk annál nagyobb lett. Egy fiatal, jószándékú tudósjelölt olyan munkát végzett el benne, amely teljesen felesleges volt, mert a legcsekélyebb tudományos eredménnyel sem járt. Elcsüggedve és szomorúan kell látnunk, hogy hiábavaló volt fáradozása, sajnálnunk kell még a kiadásra fordított anyagi eszközöket is, mert a füzet egyetlen könyvcím marad a nagy bibliografiákban, holt anyag, amelyet senki fel nem használhat, főoktatásunk átgondolatlan tervszerütlenségének szomorú bizonyága.

Az egyetemi tanár munkája ugyanis nem merülhet ki az előadások megtartásában, hanem állandó szoros együttműködést kell teremtenie szemináriumában hallgatóival, főleg azokkal a kiválasztottakkal, akik a doktori borostyánra pályáznak. Megértő útbaigazítással kell őket nevelnie, megismertetni velük a tudományos munkálkodás alapelveit, amelyek könyvekből el nem sajátíthatók s főleg első irodalmi szárnypróbálgatásuknál támogatni. Hiszen ő tudásával egy félóra alatt megállapíthatja, érdemes-e, tudományos szempontból helyes-e valamely kérdést feldolgozni s ezt a félórát nem szabad sajnálnia hallgatójától, aki talán csak egy félévi nehéz munka után jön rá az akkor már lesújtó eredménytelenségre. A hiába végzett munka ugyanis csüggesztő és jóvátehetetlen hatással járhat s esetleg tehetőséges kezdőnek is végleg kedvét szegheti. Nem tudjuk, hogy Asztalos a bölcsészeti vagy a theologiai fakultáson nyújtotta-e be dolgozatát doktori értekezés gyanánt, de az ódium mindenképen professzorára hárul. A dolgozat ugyanis nem felületes fércmű, hanem komolyan, nagy szorgalommal készült munka. Szerzője bizonyosságot tett vele, hogy nagyobbat is tudott volna végezni; számbajövő tudományos eredményeket lett volna képes megállapítani, ha alkalmasabb témát dolgoz fel. Ha tehát a dolgozatról csak nagyon kevés jót mondhatunk, annak egyedüli oka a tanár és tanítványa közötti együttműködés hiánya, mivel azt egy pillanatig sem hihetjük, hogy a szerencsétlen tárgyválasztásban csak a legcsekélyebb része is lehetne Asztalos professzorának.

A dolgozat két részből áll. A másodikban Asztalos teljesen betűhíven leközli a rétei egyháznak a XVIII. század elejéről származó

feljegyzési és születési anyakönyvét. Teszi ezt azzal a pontossággal, amely csak középkori irodalmi emléknél, codexnél vagy szigoruan vett nyelvemléknél van helyén. A kínos pontosság, amellyel szövegkritikai jegyzeteiben feljegyzi, hogy melyik sor van zöld tintával aláhúzva, mely szó van gót betűkkel írva, vagy hogy egy II betű L-ből van átjavítva stb., arról nem is szólva, hogy külön felsorolja még a tollpróbákat is, szinte komikusan hat egy számadás- és anyakönyv publikálásánál. Ez már a filologizálás túlzásbavitele ily minuciózus munkát meg nem érdemlő anyaggal kapcsolatban. A számadások és feljegyzések ugyanis forrásanyagul nem használhatók fel. Hogy Rétén az imaház tetejét kijavították, hogy egy fekete ládát készítetttek, hogy a haranglábat megigazitották és vasszögekkel megerősítették, hogy a lelkészi lak mellé istállót építettek, mindezek az adatok még a rétei egyház története szempontjából is csak másodrangú fontosságaik. Oly természetes dolgok, amelyeknek részleges megtörténtét a történetírónak akkor is fel kellene tételeznie, ha adat sem maradt volna róluk. Az értékes, hasznavehető anyagot egy oldalon kiaknázhatta volna a kiadó, a többit pedig, mint felesleges lomot, eldobhatta volna.

A születési feljegyzések kiadása pedig, amennyire megítélhetjük, egyedül áll a világirodalomban. Anyakönyveknek egész terjedelemben való kiadására talán még senki sem gondolt. A német művelődéstörténeti kutatás az anyakönyveket már egy negyedszázada bevonta érdeklődése körébe.¹ Statisztikai adataik ugyanis egy-egy község történeténél megbecsülhetetlen fontosságaik, mivel lehetővé teszik a helytörténetirő számára, hogy biztos és emellett könnyen megjegyezhető számokkal szemléltethesse a község növekedését vagy hanyatlását. De értékük csak akkor van, ha hosszabb időre, több emberöltőre terjednek ki, mert csak így tüntetik fel a fejlődést. A rétei anyakönyv azonban kis időszakra szorítkozik, csak a születéseket jegyzi fel, tehát magában állva, így, amint van, felhasználhatatlan és értékesíthetetlen töredék, hiszen ennek alapján még a lakosság szá-

¹ A német történettudomány, katolikus és protestáns részről egyaránt, sokat foglalkozott már az anyakönyvekkel. Csupán hogy fogalmunk legyen az ezen a téren is folyó szép munkáról, feljegyezzünk egy-két címet. Egész terri-toriumok anyakönyveiről számolnak be pl. a következő művek: M. Bär: Die Kirchenbücher der Provinz Westpreussen. — R. Krieg: Alter und Bestand der Kirchenbücher im Grossherzogtum Hessen. — A. Gemmeke: Über Ursprung und Entwicklung der Kirchenbücher im allgemeinen und der Kirchenbücher im Bistum Baderborn im besonderen. — De nem hiányzanak azok az elméleti cikkek sem, amelyek az anyakönyvek forrásértékét állapítják meg s amelyek rámutatnak felhasználásuk módjára. Szintén csak példa gyanánt említjük fel a következőket: Jacobs: Zur Geschichte der Kirchenbücher. Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine. 1902. évf. — Krieg: Inventarisation der Kirchenbücher. U. o. 1907. évf. — Gmelin: Bevölkerungsbewegung auf Grund der Kirchenbücher. U. o. 1908. évf. — U. a.: Historisch-statistische Verwertung der Kirchenbücher. U. o. 1910. évf. — U. a.: Die Verwertung der Kirchenbücher. Deutsche Geschichtsblätter. I. évf. — Ugyancsak Gmelin külön kis tanulmányt is adott ki „Die historisch-statistische Bedeutung der Kirchenbücher“ címen. (A „Familiengeschichtliche Mitteilungen“ 7. füzeté.)

mát sem állapíthatjuk meg. A mellett a falu lakosságának legalább a fele katolikus volt, úgy hogy még a legszűkebb probléma, Réte történetének kutatója sem használhatja fel magában, hanem ki kell egészítenie tizszer-húszszor több forrásanyaggal. Ekkor pedig mi értelme van a kis töredék kiadásának?

A kiadó azonban, senkitől fel nem világosítottván az ellenkezőjéről, mégis becseseknek véli a feljegyzéseket, különösen az egyházközség és az iskola belső életére vonatkozólag s azt reméli, hogy a „hazai köz-, egyház- és tanügytörténet barátai“ felhasználhatják majd. Mint gondos, lelkiismeretes kutató, egy kétíves bevezető tanulmányban fel is dolgozza tehát az értékesíthető adatokat s megírja a rétei református egyház történetét azon években, amelyekről forráskiadványa szól. Gondolhatjuk, hogy forrásának vékonyan csörgedező erővel kis területet tud csak megöntözni. De ismét csak mentségére legyen, hogy tárgya volt olyan lehetetlen, hogy azzal senki, még a legtehetségesebb történetíró sem tudna valami érdemleges dolgot elkezdeni. Kénytelen tehát mellékutakra térni s így elmondja azután pl. azoknak a pápai papoknak az életét, akik soha Rétén meg sem fordultak, hanem csak egy iskolamestert ajánlottak oda, vagy ismét Magyarai püspök életét, aki kétszer hivatalosan meglátogatta a rétei egyházat.

Mi értjük a szerzőt. Ő úgy látta, hogy hasonló XVI—XVII. századi kis kérdésekről jelentek meg már részlettanulmányok s úgy gondolta, hogy ha a XVIII. század elejéről összeállít egy hasonlót, annak is meg lesz a maga értéke. Itt is hiányzott a gondos vezető, aki megmagyarázta volna neki, hogy a protestáns egyháztörténetírás problémái mások a XVI. században, mint a XVIII—XIX. században. A reformáció korából az övéhez hasonló anyaggyűjtésnek és feldolgozásnak *van* létjogosultsága. Korántsem azért, mert akkor még kevesebb az emlék s így a megmaradt értékesebb, hanem azért, mert a reformáció az országban *terjedő* mozgalom volt. Sok függött attól, hogy a prédikátor milyen lelkesedéssel, személyes varázssal tud hatni az emberekre, milyen egymástól elütő helyi okok, pl. a földesurak hajlama, politikai pártállása, neveltetése stb. játszottak közre a terjesztésben. Azaz a XVI. század egyháztörténete egymástól független, sporadikus terjesztőmunka részleteit mondja el, amely terjesztés a társadalomban belülről jut ki a felszínre s amellyel szemben a rendi államban a királyi hatalom minden katolikus érzelme mellett sem képes megfelelő ellenrendszabályokat alkalmazni s a katolikus egyházat hathatósan támogatni. Amint azonban a modern állam abszolutizmusa egyre mélyebben nyul alattvalói életébe, amint állandó hadseregével túlsúlyba jut a rendekkel szemben, egyre szilárdulobb és tőle függő közigazgatási szervezetével pedig mindenről tudomást szerezhetsz s mindent meg is akadályozhat, akkor az egyes helyi jelenségek és törekvések elveszítik jelentőségüket. Már nem mozoghatnak szabadon az egyes egyházközségek, mivel az egyre hatalmasabb államhatalom, amely azonos az uralkodó hatalmával, érvényt tud sze-

rezni saját akaratának. Így a protestáns egyháztörténetírás nyugodtan kirekesztheti érdeklődése köréből az olyan természetű jelenségek megfigyelését, amelyeket a reformáció idejéből feltüntetni elsőrangú kötelessége. A XVIII. században az fontos, hogy az uralkodó valamely vallásügyi rendeletét milyen indítóokokból, kiknek a tanácsára, milyen befolyások hatása alatt adta ki. A Carolina resolutio, a türelmi rendelet, az 1790-i s későbbi rendeletek, illetve törvények létrejöttének kell tehát az ezen korrall foglalkozó egyháztörténetírás legfőbb problémájává lennie. Kutatásának színteréül tehát a helytartótanácsban kívül a bécsi udvart kell választania. A kancellária, az államtanács, az uralkodó egyéb tanácsadóinak felfogását kell fürkésznie, mert ekkor ez a fontos s csak a század legvégétől kezdve kell még az országgyűlési tanácskozásokot is megrajzolnia, de eleinte ezeket is csak oly mértékben, amint azok az uralkodó elhatározását befolyásolták.

A XVIII. században az államhatalom gyakorlójának túlsúlyával szemben az egyéni ellenállás mit sem használt s földönfutóvá lett az a prédikátor, akinek XVI. századi elődje gyülekezeteket alapíthattott. Ezt látjuk az Asztalóstól feltüntetett adatokból is. Az 1681. évi 26. t.-c. ugyanis Rétét articularis helynek minősítette. Nagyszombatból el is úzték a református lelkészt, az ottani egyházközség megszűnt, ellenben Rétével kapcsolatban nincs egyetlen adat sem, amely arról szólna, hogy az itteni reformátusok vallási életét, lelkészüknak működését katolikus vagy állami részről a legcsekélyebb mértékben is zavarták volna. Ez tehát negatív bizonyíték a törvény végrehajtása mellett. Azt hisszük, hogy a kérdésnek ezt az oldalát kellett volna a szerzőnek jobban megvilágítania, hogy a szintézist végző történetíró azután levonhassa következtetéseit.

Nagyon sajnálatos, hogy Asztalos fáradozása, energiakifejtése oly kevés eredménnyel járt, de figyelmeztet is egyszersmind bennünket arra, hogy tudományos munkaszervezetünknek és nevelésünknek meg kell változnia, ha eredményeket akar elérni. A szerző pedig ne vesztse el munkakedvét, hanem válasszon olyan témákat az egyháztörténet köréből, amelyek méltók arra, hogy foglalkozzék velük s ezeket dolgozza fel azzal a pontossággal, lelkiismeretességgel, amelynek ebben az értekezésében is tanujelét adta.

Mályusz Elemér.

A dunavecsei református keresztyén egyház és község története.
Irtá *Lukácsy Imre dunavecsei ref. lelkész.* Dunavecse, 1924. 8°. 95 lap.
Egy igen gazdag és változatos multú magyar református ekklezsia életének csaknem négyszázados képe áll előttünk ebben a dolgozatban. A mű semmiféle igényt nem tart a tudományos történelmi szakmunka jellegére, amint a szerző maga is kifejezi, nyilvánvalóan gyakorlati, elsősorban lekipásztori nevelő célból készült dilettáns írás. Mint ilyen, határozottan a jobbak közé tartozik; a szerző aránylag nem sokszor téveszti össze a krónikás szerepét a prédikátoréval; előadása egyszerű, folyamatos, élénk; elsősleges forrásanyagából tud nemcsak szárazon recitálni,

hanem ügyesen színezni is; az pedig éppen dicséretreméltó alapgondolata volt, hogy az egyház történetét mindenütt a politikai községével való szoros összefonódottságában tárgyalta. Mert ezáltal, jellegzetes konkrét példában, szinte kitapinthatóan mutatja meg a reformáció egyházainak egyik legnagyobb erejét s egyben tragikumát, Magyarországon is, de másutt is: tudniillik azt, hogy a középkori római hatalmi conceptio elvetésével sokkal egészségesebb és termékenyebb módon tudtak az egyházak a politikai közületekben elhelyezkedni s azokkal együttműködve jótékonyan hatottak az állam, a város, a földesúri község erkölcsi és műveltségi színvonalának emelésére; azonban, minthogy a protestáns egyházaknak a „világi hatóság”-gal való ez a kapcsolata a legtöbb esetben nemcsak önkéntes-erkölcsi, hanem jogi és intézményes jellegű is volt: végzetserőleg visszahatott a politika is az egyházra s ebből előbbutóbb mindenütt fogalmi zavarok és tényleges bonyodalmak támadtak. Dunavecscén is sok jót hozott létre a vallási és a politikai motívumok ama szoros egysége, amely például a Földvár földesúri familia által 1696-ban a község részére kiadott instrukciók és statumok bevezetésében ekként nyilatkozik meg: „*Hogy a mi jó Istenünknek dicsősége, az egyházi fenyték, földesuraitól való félelem és a lakosok között való szép egyezség fennmaradjon és a megharagudt, szent Istennek orcáját engesztelhezzük...*” stb. De ugyanennek a szoros egységnek egy kései korszahajtása volt az egyház életének évekre kiterjedő megmérgeződése az úrbéri zavargások által, 1860—70. E főjelentőség mellett számos egyéb, az egyház belső és külső életére (erkölcstörténet, szertartások, jogviszonyok, stb.) vonatkozó, érdekesnél-érdekesebb adat — hiteles és hivatalos följegyzésekből merítve — teszi a dolgozatot a szaktanulmányozó számára is becsessé s egy nagyobb tudományos összefüggésben felhasználhatóvá. Az a meleg pásztori hang pedig, amely az egészen átzeng, minden, a ref. egyház és a magyar kultura multja iránt őszintén érdeklődő s a multban örökkévaló kéznymokat kereső lélek számára kedves ajándékká teszi e kis művet, amelynek érdemes és köztiszteletben álló szerzője azonban — éppen azért, (vagy, ha így tetszik, *annak ellenére!*) hogy nyilván pásztori célzattal írta könyvét — egy-két nagyon bizarr egyéni nézetének e helyt való megrögzítését (lásd 32. és 59. lapokon) úgy magának, mint olvasóinak elengedhette s ezek egyikét-másikát egy-egy súlyos félreértéstől vagy éppen félrevezetődéstől megkímélhette volna.

ri.

Címertan. Irta Áldásy Antal. A Magyar Történettudomány Kézikönyvének II. kötet 6. füzete. Budapest. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 1923. 64 oldal, + VI. tábla. Alapár 3 kor. 50 fill.

A magyar heraldikai irodalom kézikönyvekben már eddig is szép eredményeket mutathat fel, mert 1886-ban jelent meg a Tudományos Akadémia kiadásában Nyáry Albert „A heraldika vezérfonala” című műve, 1897-ben ugyancsak a Tudományos Akadémia kiadásában Bárczay Oszkár „A heraldika kézikönyve” című munkája s mindezeket betetőzte 1913-ban a nagyérdemű Csoma József könyve, „A magyar heraldika korszakai”. Nyáry és Bárczay műveiben rengeteg anyag

van összehordva (Bárczay műve valóságos heraldikai encyklopedia) s éppen ezért kézikönyvül kevésbé alkalmasak, szükség volt olyan munka megírására, mely az anyagot rövidebbre fogja s ennek következtében világosabb képet nyújt az e tudományszak körébe vágó kérdésekről.

Áldásy Antal műve ezt a feladatot mintaszerűen oldotta meg, a heraldika alapfogalmait szabatosan körvonalazta, a magyar heraldika fejlődését könnyen érthető módon adta elő s mellőzte mindazon kérdések tárgyalását, melyek az anyag áttekinthetőségének elhomályosítására alkalmasak.

Mindenekelőtt ismertette a címertan forrásait, a címerkönyvektől és címergyűjteményektől kezdve a pecsétekig és érmeig; ismertette a címertan irodalmát Bartolius de Sassoferattótól a legújabb irodalmi termékekig, úgy a kül-, mint a belföldieket. Aztán a címerek alkotórészeit tárgyalta, a címerpajzsokat, címerképeket, sisakokat, sisakdiszket és takarókat, mindenhol a lényegre helyezve a súlyt s mellőzve a lényegtelen mellékkérdéseket. Ezzel szerencsésen kiküszöbölte azt a különösen Bárczaynál tapasztalható fogyatkozást, hogy a részletekben elvész a lényeg. Mindamellett eleget nyújt ahhoz, hogy a lényeget megismerhessük belőle s nem szentel akkora figyelmet a részleteknek, hogy a lényeg sérelmére essék. Nagy előnye ezenfelül e szakasznak, hogy a szükséges szakkifejezéseket német és francia nyelven is közli, miáltal az idegen nyelvű szakmunkák használatát megkönnyíti.

Aztán a magyar heraldika fejlődését törekszik megvilágítani, amely téren ismételtén Csoma József nagybecsű munkájára támaszkodik. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy e téren Fejérfataky Lászlót illeti meg az úttörés érdeme, ki a „Magyar Cimeres Emlékek“ első füzetéhez írott előszavában az alapvetés munkáját már elvégezte s Csoma József munkája ezen épült fel. Igaz, hogy Fejérfataky csupán középkori címeres emlékeinket tette vizsgálat tárgyává, de Áldásy is elismeri, hogy a heraldika virágkora nálunk is a középkorra esik, a Habsburgok kora már a hanyatlást mutatja. Nyugaton a XIV. század kezdetén jelennek meg az első címeradományok, nálunk az Anjou-házból származott első uralkodó, Róbert Károly honosítja meg azokat. Nyugati eredetű a címer elnevezése is, mert a francia cimiere szóból származik. A régi magyar címeradományok specialitása az, hogy nem jelent nemesítést, ez csupán a német heraldika hatása alatt a XVI. századtól kezdve honosodik meg. Az első címeradományok nem tartalmazzák az adományozott címer képét, ez csupán Zsigmond király alatt lesz szokássá, amikor a címeradományok száma is szemmel láthatóan szaporodik. A festett címerképekből megállapítható, hogy Zsigmond alatt német, Mátyás alatt pedig olasz művészi hatású érvényesültek bennük, a XVI. századtól kezdve a Habsburgok címeresleveleiben a német, az erdélyi fejedelmek címeresleveleiben pedig a régi magyar tradíció érvényesült.

Röviden ismerteti végül Áldásy könyve a magyar címerjogra vo-

natkozó szokásokat és törvényes intézkedéseket s az országos címer eredetét és fejlődését. Az előadottakat kellő számú és jó kivitelű ábrákkal illusztrálta, ami a dolog természeténél fogva szükséges is.

A magyar történettudomány kézikönyvének ezt a darabját is ugyanaz a szabatoság és áttekinthetőség jellemzi, amelyet Szentpétery művének ismertetésénél annyira méltányoltunk s amire csupán akkor juthat el a tudományos irodalom, ha az anyaggyűjtés nehezségein már átesett. A szerkesztő javára kell irnunk, hogy szinte ugyanazon elme szüleményének látszanak e munkák, ámbár különböző szerzők művei. Ezt csupán szabatos szerkesztési terv s következetes keresztülvitel mellett lehet elérni. Eddig csupán az I. kötet I. füzeté mutat eltérést az egységes tervtől, mert abban az anyag nagyon széles tárgyalási móddal van előadva.

Áldásy munkája a fáradhatatlan kutató s gyakorlott szakíró tollára vall s ha számba vesszük, hogy a Nemzeti Múzeum címeres leveleinek katalógusát ő készítette s a Magyar Heraldikai Társulat folyóirata hosszú időn át szerkesztése alatt állott, el kell ismernünk, hogy hozzáértőbb kézre nem is lehetett volna bízni e munka megírását.

Gárdonyi Albert.

Kristóf György: Petőfi- és Madách-tanulmányok. Minerva R.-T. kiadása, Cluj—Kolozsvár, 1923. 192 lap.

A kettős centennárium tette aktuálissá e tanulmány-gyűjtemény megjelenését. Magában foglalja a szerzőnek, (jelenleg a kolozsvári egyetemen a magyar irodalom tanára), ama kisebb-nagyobb értekezéseit, amelyek az 1909—1922. évek folyamán különféle folyóiratokban, többek között a *Protestáns Szemlében* is, már napvilágot láttak Petőfivel és Madáchcsal kapcsolatban. Az egyes tanulmányok irodalmi értéke nem egyforma ugyan, de együttes megjelenésük általában mégis figyelemreméltó terméke a százados évforduló szakirodalmának. Értékelésüket befolyásolja az a körülmény, hogy egyik-másiknak megírása óta hosszabb idő mult el és közben az általuk érintett problémák esetleg további fejlődésen mentek át. Érdeme Kristófnak, hogy könyvében olyan értékek is vannak, amelyek az aktualitáson túl megmaradva, nem vesznek el a problémák fejlődésében.

Különösen értékes az az alapos irodalomfilozófiai tanulmány, amely *Petőfi és Madách világszemléletét* hozza egymással benső kapcsolatba. Nem kevésbé alapos elmélyedésről és eredeti felfogásról tanuskodik a *Petőfi és Madách internacionalizmusáról* szóló értekezés, amely rámutat a Petőfinek és Madáchnak tulajdonított és rosszul értelmezett nemzetköziség alatt rejlő világirodalmi értékekre. Az ad nekik éppen világirodalmi jelentőséget, hogy a faj irodalmát kibővítették egyrészt az egyéniség kultuszával, másrészt a humanizmussal.

Komoly figyelmet érdemel az a tanulmány is, amely *Eötvös és Madách* szellemi rokonságára mutat rá és első, alapos vizsgálata a *Karthausi és Az Ember tragédiája* kapcsolatának. Eredeti megállapítások olvashatók abban az élvezetesen megírt hosszabb értekezésben, amely

Petőfi „János vitéz“-ének Arany „Toldi“-jára gyakorolt hatását vizsgálja önálló felfogással.

Egyik cikkében komoly, szép mesét mond a szerző *Petőfi ifjúságáról* az erdélyi magyar leányoknak, majd plasztikus vonásokkal rajzolja meg *Petőfi arcát* az ifjú Erdély számára. Hosszabban tárgyalja *Petőfi ifjúkori költészetét*, amelynek értékelésében főszempontnak állítja elénk Petőfi rövid életét. *Petőfi és a Partium* című rövid fejtegetésében azt bizonyítja, hogy „Erdélynek döntő befolyása volt arra, hogy Petőfi világnézete a szabadság és szerelem eszménye körül kikristályosodjék s hogy magát az eszményeknek elválaszthatatlanul odaigérje, elpecsételje.“

A Madáchról szóló tanulmányoknak hosszú sorát gazdagítják azok a kötet végén közölt kisebb dolgozatok, amelyek Madáchot az emberi kultúra egy-egy nagy szemlével hozzák kapcsolatba. „*Böhm és Madách*“ című értekezésében megállapítja a szerző, hogy „az ember sorsa Madáchnál is, a Böhm rendszerében is egy: küzdelem a jóért és nemesért.“ *Széchenyi és Madách* című tanulmányában az *Ein Blick* és a *Civilisator* kapcsolatára mutat rá. Majd röviden tárgyalja azt a formai és modorbéli hatást is, amelyet Aristophanes gyakorolt Madáchra, szintén a *Civilisator* kapcsolatban. Végül egyetemes irodalomelméleti megállapításokat tartalmaz „*A világirodalom alakjai*“ című rövid kis dolgozat, amely a világirodalmi értékű alkotások jellemző sajátosságaira mutat rá.

Bár a felsorolt tanulmányok eredetiség és tudományos érték dolgában, keletkezési alkalmuk és rendeltetésük szerint is, különböznek egymástól, abban általában mégis megegyeznek, hogy szerzőjük elmélyedni szerető egyetemes kapcsolatokat kereső hajlamáról tanuskodnak.

Gulyás Sándor.

A „Magyar Nép“ könyvtára. Szerkeszti Gyallay Domokos. — 1. *Szavalkönyv.* Összeállította: dr. Rajka László. — 2. *Históriás könyvecske.* Összeállította: dr. György Lajos. — 3. *Magyar lakodalom.* Összeállította: dr. Csűry Bálint. (Minerva irodalmi és nyomdai műintézet r.-t. Cluj—Kolozsvárt. (Studium könyvkereskedés bizománya.)

Érdekes, mennyire hadilábon áll olykor a közvélemény az igazsággal. Valósággal belegyökerezett például a köztudatba, hogy a falu népe nem szeret olvasni. Az pedig egyenest megdönthetetlen igazságnak látszik, hogy ha mégis olvas, a vásári árúrok ponyvahistóriáival megelégszik s egyébire nem is vágyakozik. S ennek a balvéleménynek tulajdonítható, hogy az egyházi és belmissziós iratterjesztés sem jelent gyakran egyebet, mint erkölcsi tanulságok alapján kigondolt naiv és érzékeny történeteket, amelyek valóban nagyon sok jóakaratútal vannak megírva, nagyon szívhezszóloak, de — mégsem kellene senkinek sem. Arra pedig senki sem gondol, hogy éppen az hiányzik belőlük, ami a lényegük volna: az irodalom.

Három kis füzet fekszik előttünk, amelynek szerkesztői azzal a kolumbusi gondolattal végezték munkájukat, hogy a szép — szép mindenkinek s maga az irodalom, ha ezt a nevet igazán megérdemli, nem szorul sem külső erkölcsi tanulságokra, sem hazug és keresett népieskedésre, hanem mindenkit egyaránt gyönyörködtet, tanít és ne-

vel — önmagában is. Igénytelen, olcsó füzetekben ponyvára viszik a klasszikusokat is és bátorságukkal nem vallanak kudarcot.

Rajka László szavalókönyve összeállításában nem követi a hasonnemű könyvecskék szokott beosztását: nem egyes alkalmakra kímesterkedett rigmusokat ad, hanem egy összemarokkal a magyar költészet gyöngyeiből. Csokonaitól Reményik Sándorig. Petőfitől csak egy verset közöl — emlékeztetőül, „mert Petőfi verseinek ott kell lennie minden magyar ház asztalán“. Vörösmarty, a néptől oly méltatlanul távoltartott Arany (akitől lgtöbb szemelvényt közöl), Tompa, Gyulai s a mult század több nagy neve után felveszi a sorba az utolsó hűsz esztendő „modern“ költőit is: Adyt, Áprilyt, Reményiket, külön figyelemzettel olvasóit az új költői irány régítől eltérő, gondolatait jobban elrejtő kifejezésmódjaira.

A *Históriás könyvecske* 12 kis novellát, életképet nyujt legkiválóbb elbeszélőinktől. Szinte figyelmeztet, mennyi még a kibányászatlan kincs Jókai, Vas Gereben, Mikszáth, Gárdonyi, Herczeg munkái között. Első sorban az erdélyi vonatkozású történeteket és a parasztéletről vett megfigyeléseket válogatta ki a füzet szerkesztője, megszólaltatva az utóbbiak sorában Baksayt, Tömörkényt és Möricz Zsigmondot. Azután különös szeretettel keríti sorra a hozzájuk legközelebb állókat, az erdélyi írókat s meséltet Benedek Elekkel Mátyás királyról; Petelei rajzában az új házások első összezördülését és összebúvó kibékülését mutatja be, Nyireő József zamatos, itt-ott túlon-túl provincialisztikus novellájában a halállal komázó agyafúrt góbét. Gyallay Domokos novellája végzi a sort: Jézus Maroskenden. iskolapéldája az irodalmi eszközökkel legmélyebb hatásra törekvő eredményes igyekezetnek.

Harmadik füzetként a kalotaszegi, székely és tiszaháti lakodalom szokásait és rigmusait ismertető vőfélykönyv jelent meg ebben a sorozatban, alkalmat adva rá, hogy a még divatban lévő lakodalmi népszokásokat minél szélesebb körben megismerhessék és továbbra is fenntarthassák.

Tisztelettel és — tagadhatatlanul — némi kis irigységgel nézük az erdélyi irodalom vezető embereinek és közkatonáinak felelősségről és határozott célkitűzésről tanuskodó munkáját s addig is, míg egyéb hasonló kiadványok nem állanak rendelkezésünkre, a nép vezetőinek figyelmébe ajánljuk. Azoknak pedig, akik oly tömegestől dobják a könyvpiacra a külföldi regények fordításait, üzenjük, hogy az erdélyi példa követése nemcsak kultúr munka és ugartörés, hanem — éppen, mert nem az akar lenni — üzletnek sem utolsó.

Szóllósy István.

Dr. Trócsányi Dezső: A modern gimnázium. (Pápa, Kis Tivadar bizománya.) Lelki fölűdülés ennek a füzetnek az olvasása: mennyi idealizmus fér el egy magyar tanárban! Szanalás, 40 százalékos aranyparitás, munkanélküliség, adóprés, nyomor: mintha mindez semmi sem volna, ő rádiót követel az iskolába, — a távolbavetítés még csak a jövő kérdése, de ő már reklamálja a mi iskoláink részére!

Szükségesek az ilyen utopia követelések nálunk, mert különben sok egyéb gondunktól észre sem vennők, hogy elmaradásunk kulturális téren még mindig fokozódik.

Éles állást foglal a latin tanítás ellen, „a többi tárgyakban jobban is lehet gondolkoztatni, mert a gondolkozóképeség gyakorlására nem csupán a nyelvtani kategóriák alkalmasak“. Követeli a nevelés erkölcsi, kedélyképző jellegének kidomborítását, ezzel kapcsolatban a művészi nevelés fontosságát hangsúlyozza. Sok reformötlete anyagi nehézségekbe ütközik, de pl. a magyar irodalmi és a testgyakorlati órákon a legjelesebb költői művek énekeltetése minden további nélkül megvalósítható. Pedagógusoknak különösen azért ajánlható ez a kis füzet, mert megvan benne a jó könyv legfontosabb jellemző vonása: gondolatokat ébreszt.

Török Pál.

Cholnoky Jenő: Általános Földrajz. I—II. A Tudományos Gyűjteményről Eckhart műve kapcsán a P. Sz. szeptemberi számában megemlékezett Mályusz Elemér. Ez a gyűjtemény remélhetőleg még sokszor fogja foglalkoztatni a magyar tudományosság iránt érdeklődőket, — most két olyan füzetéről akarunk beszámolni, amely nemcsak ennek a sorozatnak, hanem az egész magyar tudományos irodalomnak legkiválóbb alkotásai közé tartozik. Általában a földrajzi irodalom terén nagyszerű munkák jelentek meg az utóbbi időben magyar nyelven, — a térképkiadványoktól eltekintve legyen elég csak Teleky Pálnak Amerikájára utalnunk — mégis *eseménynek* kell neveznünk Cholnokynak ezt a művét. Egy könyv, amely földrajztanárnak vagy tanárjelöltnek nélkülözhetetlen taneszköz, a továbbkutatáshoz biztos alap, különösen az élesvonaltú, rövid bírálatokkal kísért bibliográfia révén, amelyről külön ki kell emelnünk, hogy iskolapéldája a fiatal nemzedék támogatását célzó bibliográfiáknak, — egy könyv, amely mindvégig lebilincselően vonzó stílusban van megírva és laikusoknak éppen olyan gyönyörűséget szerez, mint a szakértőknek. A szorgalmas munkában eltöltött élet s számos utazásban tett egyéni megfigyelés két dologra tette képessé a szerzőt: 1. A tárgy teljes kimerítése mellett arányos beosztásban világos áttekintést ad; 2. A széles irodalmi tanultságon nyugvó ismereteket szemléletesen tudja előadni. Ilyen összefoglaló műveknél t. i. megfelelő készültség nélkül abba a hibába esnek az írók, hogy aránytalanul lesz a beosztásuk, másfelől a saját tapasztalatuknak tüntető beszövéssével fölösleges dolgot magyaráznak vagy nem azt, amit akarnak s ezzel zavart idéznek elő. Cholnokyval szemben szükségtelennek tűnik föl ezeknek a hibáknak kikerülését dicsérni, — ezt inkább a magunk okulására jegyezhetjük föl — de Cholnokyval szemben is meg kell állapítanunk, hogy az ő nagyobb összefoglaló munkái közt ez a mű a tetőpontot jelzi, ez a „remek“, akár a mélységet, akár az előadást tekintjük. Számptalan fényesen sikerült műszaváért is megérdemli az elolvasást. Nem tudjuk, a szerző erélyessége, a kiadó áldozatkészsége, vagy a szerkesztő bátorsága tette lehetővé a sok költségbe kerülő beszédes illusztrációk

tömegének (a két füzetben 100-nál több, közte néhány térkép) besorozását, de az bizonyos, hogy jobb helyre nem teheték volna őket.

Ilyen munkák láttára mély sajnálkozásunknak kell kifejezést adnunk afölött, hogy középfokú iskoláink ifjusági könyvtárálatányából alig futja ezek beszerzésére. Pedig az ilyen munkákat nemcsak ezekben az iskolákban, hanem tanonciskolákban is nemhogy szívesen olvassák, de egyenesen *kéri*k a tanulók a könyvtárától s ezeknek olvasását a szépirodalmi klasszikusok olvasásával egyértékűnek kell tartanunk.

Reméljük, hogy a szerző épp úgy kötelességének tartja, mint a szerkesztő, a magyar földrajzi irodalomnak a bibliográfiában említett hiányait pótolni, — Cholnoky mindenesetre leghivatottabb volna „földrajzi program“ föllállítására és a tudományos munka fölosztására az egyes szakférfiak közt. Minket, földrajztanárokat igen lekötelezne Cholnoky Magyarország leirőföldrajzának a jelen műhöz hasonló modorú ismertetésével, — Magyarországról neki, az Általános Földrajzban szétszórt adatokból következtetve, fölbecsülhetetlen anyaga van, amelyet vétek véka alá rejteni.

Török Pál.

Elbeszélések. Irtá: Fáy Ilona. (A „Stadium“ Sajtóvállalat Résztársaság kiadása. Budapest, 1924.)

Régi ismerősként üdvözljük Fáy Ilonát kötetének megjelenése alkalmából. A Budapesti Hirlap tárcarovatában megjelent novellái alapján jó tollú, szellemes írónőnek ismertük meg őt s jelen novelláskötete, mely részben már megjelent tárcáinak gyűjteménye, újból megerősítik meggyőződésünket.

Egy tucat színes elbeszélés, mondhatnánk prózában irt ballada; rövid drámai jelenetek, melyek egyszer a testvérgyilkos kuruc-labanc kor félhomályában, máskor a világháború füstfelhős reménytelen korában vagy a békés háttérű mindennapi élet milieujében játszódnak le. A háttér azonban nála nem fontos; általánosan, pár esetvonással körvonalozott aláfestések ezek, melyekből annál élénkebben és színesebben domborodnak ki a cselekvő személyek. A nagyrészt párbeszédeken fölépített, gyorsmenetű elbeszélések mindvégig érdekesekek, mit az írónő első sorban kedves mesélő készségével és szép magyaros nyelvvel ér el. De nem hiányzik novelláiból a lélekrajz sem, különösen nőalakjai, a női léleknek megnyilatkozásai sikerültek. Bár változatosak és különbözőek, mégis egyek az ideálisan gondolkodó és látó írónő szemüvegén keresztül: sohasem rosszak, csak gyengék, nem gonoszak, csak szerencsétlenek. Mert nem rosszaságból, csak gyengeségből fakadó féltékenységből lesz egyik nőalakja; Bora asszony, népe: a kuruc nép árulója, hiszen meggondolatlan tettével saját boldogságát játssza el; épp úgy egy másik alakját, Anna Máriát sem veleszületett gonoszsága, csak káprázatos elbűvölő szépsége teszi környezetét halálos veszedelmévé. Sasa, a lengyel grófkisasszony is csak a mostoha körülmények kényszerítő hatalma folytán jut a kávéházi kaszírő lealacsonyító helyzetébe, aki durva nótákat énekel a vendégek mulattására, de éjjel, mikor magára marad, a szűz tisztaságával lép szobá-

jába s a melegszívű édesanya gondoskodó szeretetével csokolja meg gyermekét.

Fáy Ilona könyvét kellemes utóbenyomásokkal tesszük le, mert az ügyes elgondolások és az érdekes elbeszélés pótolta a novelláiból hiányzó erőt, valószínűséget, a reális író erőteljes, megrázóan igaz életvallomásait.

Dr. Haitsh Ilona.

Beóthy Zsolt. Irta Kéky Lajos. Budapest. (1924.) Franklin-ny. 256 lap.

A multkoriban egyik tudósunk azt fejtegette valahol, hogy a régi világ nagyjairól fennmaradt képzőművészeti ábrázolások nem a szó betű szerinti értelmében vett arcképek, hanem oly alkotások, melyek az egymást váltó későbbi koroknak az ábrázoltra vonatkozó felfogását tükrözik. Ez az érdekes megállapítás arra a tényre hívja fel a figyelmet, hogy a szellemi élet kiválóságainak alakjában a történeti élet változásai szerint más és más vonások tűnnek föl jellemzőknek. Az ábrázolás sikere és hitele már most azon mulik, hogy a közérzés mennyiben találja igazaknak a kiemelt sajátságokat.

A műtörténet e tanulsága, akárcsak a történeti regényíróét, az életrajzíró munkásságát is befolyásolja. Nem sokkal könnyebb a helyzet akkor sem, mikor, mint a jelen esetben, a közelmúlt egyik szereplőjének életútjáról kell beszámolnia, tehát oly pálya ívelését kell megmérnie, mely egyes pontjain az élő kortársakéval is érintkezik. Bizony ez még az oly jó tollú író tapintását is próbára teszi, aminő Beóthy Zsolt biografusa. Kéky Lajos azonban, aki Petőfőről, Tompáról és Baksayról szóló derék munkáiban elég bizonyosságát adta rátermettségének, most is megfelel a képességeihez fűzött várakozásnak. Pedig feladata ezuttal sem volt könnyű. Oly jelesünknek alakját kellett hű vonásokkal megörökítenie, aki tudása és lelkesedése tűzével hosszú ideig és sok irányban hatott. Irodalom, művészet, tudomány, egyházi élet és köznevelés, társadalmi tevékenység és politika, mind-mind foglalkoztatták Beóthy Zsolt szellemi nagyságát, melynek jótékony heve nem veszett kárba, tovább él és munkál — az ő dicsőségére — a nemes eszmények iránt fogékony magyar lelkekben. Mely tő hajtása volt a megboldogult s mily körülmények közt alakult lelki ereje, míg ható erővé érlelődött; mely tájakra vezette őt küldetése s miképen állta meg helyét: ezekre a kérdésekre nyújt alapos és kiemerítő felvilágosítást e szép könyv, melyben a hálás tanítvány mestere emlékét gondos kézzel fölujtotta.

A kegyelet érzése nem teszi elfogulttá az életrajz íróját. De nem is volt szüksége rá, hogy az eszményítés irányában túlozzon. Beóthy egyénisége közéleti vonatkozásában van olyan nagyszabású, hogy a tárgyilagos beállítást minden szépítgetés nélkül elbírija. Ami látszólagos gyöngéje akadt (melyikünknek nincsen?), az, mint retorizmusát illető önvallomásából látható, néha közpályája folyományaképen fejlődik ki benne.

Emberi végzetünk, hogy földi pályánkon a fény nyomában árnyék settenkedik. Beóthy életútját (irigylendő sors!) a rossz akarat

sem tudta homályba borítani. Ennek titka pedig egyfelől abban az éleslátásban rejlik, mellyel az élet igazi értékeit (szeretet, becsület, munka és tehetség) önmaga számára kijelölte, másfelől meg abban az áldozatkészségben, amellyel erőit a magasztos eszmények — nemzete sorsa és a szépség kultusza — érdekében a közösség szolgálatába állította.

Kéky Lajos munkája anyaggyűjtésében, megszerkesztésében és előadásában szerencsésen egyesíti a tudós kutató és a szépiró erejéit. Az elolvasásra mindenképen érdemes mű számos oly adatot közöl, melyek egyebűnben egyáltalán nem ismeretesek s amelyek közül egyik-másik, mint például a kéziratok útijegyzetek némely helye, érdekes világot vet a boldog emléké elköltözött lelki gazdagodásának forrásaira.

Hőse szépirodalmi és tudományos munkásságának, tanári működésének és irodalmi vezérségének tárgyilagos ismertetése után emberi és írói arcképét rajzolja meg a szerző, nem felejtve ki azt a kétségtelen, történeti fontosságú tényt sem, hogy „aligha van Magyarországon művelt ember, ki ha közvetve is, ne tanult volna tőle“. Beöthy Zsolt egyházának is hű fia volt. Idetartozó önzetlen munkája emléké az ő gondjaira bízott pápai református főiskola hihetőleg épp oly kegyelettel őrizi, mint nemzete a közművelődés érdekében tett szolgálatait. Nemes példájának serkentő hatását életútjának szépen megírt története bizonyára csak növelni fogja. *Baros Gyula.*

Tisza-Évkönyv. 1924. Szerkeszti Angyal Dávid. III. évf. Budapest. 192 l.

A magyarság nagy mártirjának emlékét ápoló országos bizottság az elmúlt évben is folytatta kegyeletes munkáját, melynek egyik becses mozzanatául folytatólag közli az immár állandósult Tisza-kultusz beszámolóját. Meghatóan érdekes kiadvány! Elmét és szívet egyaránt megragadó siráma zokog föl benne egy nemzet gyászának. Ünnepi beszédek, melyeknek vezérszólama a tragikus följajdulás, költői lendületű sorok áthatva a nagyság csodálásától, tudós elemzések az államkormányzás bölcsességének veszteségéről, könyvészeti adatok a csapás közéleti és irodalmi visszhangjáról: ime nagyjából a könyv tartalma, melynek figyelemre méltó voltát Tisza Istvánnak egy Görgey Arturról szóló levele és az Emlékbizottság halottaira (Beöthy Zsolt, Ghillány Imre, Kürthy Lajos) vonatkozó szép megemlékezések növelik. Szerzői közt közéletünk vezető alakjai (Balogh J., Berzeviczy A., v. Fömlötör J., Hoyos M. gr., Kozma A., B. Kun J., Nagy M.; Ravasz L., Rakovszky I., Szász K., Széchenyi E. gr., Szepesházy I.) áldoznak a kegyelet oltárán, megerősítve Herczeg Ferenc bevezető szavainak igazságát: „Mint ősi felhők a hegycsúcs körül, úgy táboroznak a magyarság borús gondolatai a geszti sír körül“. Vajha e könyv is, a maga lélekemelő tartalmával közelebb vinne bennünket ahhoz az erkölcsi megújodáshoz, melynek bekövetkezése a magyarság föltámasztásának egyik föltétele. *B. Gy.*

Conferences of Christian Workers among Moslems, 1924. New-York, 1924. 152 l.

A keresztyén egyház sokáig elhanyagolta a mohamedán világot. Az Izlam alapítási éve 622. Kr. u. és az első nagyobb szabású keresztyén misszionárius, Lull Raymund, 1315-ben halt vértanúhalált. Lull előtt csak szórványos kísérletek történtek úgy Kelet, mint Nyugat egyháza részéről, hogy Krisztust hirdessék a mozlím nemzeteknek. Lullnak sem akadt követője Martyn Henrikig. († 1812.).

A külmisszióknak a XIX-ik évszázadban történt fellendülése is inkább a *pogány* világ felé fordította az egyházak érdeklődését. Egész a legújabb időkig a kétségtelen tény az, hogy a nem-keresztyén világnak a legelhanyagoltabb területe külmissziói szempontból a mohamedán világ volt. A feladat oly óriásnak, az akadályok oly nagynak tünnek fel, — vagy talán a hit volt gyöngé? — hogy ehhez a problémához ebben a korban is csak kevesen nyultak hozzá. A zsidók megtérítésén 88 missziótársaság munkálkodik, ellenben a mohamedánok megtérítésére még nem alakult a célnak megfelelő nagyságú külön társulat és még a XX-ik század elején is alig tizenötre rugott azon társulatok és egyházak száma, melyek egyenesen a mozlímok között dolgoznak.¹⁾ Grein közismert külmissziói története,²⁾ mely 600 lapra terjed, a mohamedánok közt végzett munkát egyetlen kikezdéssel elintézi és azt reménytelennek tünteti fel.

Azok azonban, akik felismerték a helyzet tarthatatlan voltát és látták azt az eleven missziói lendületet, amellyel az Izlam a közelmúlt esztendőkhöz hasonlóan is diadalmasan nyomult előre Afrikában, nem kimélték fáradságot, élőlőszóval és tollal dolgozva, felrázni igyekeztek különösen a protestáns egyházakat. Az, amit e téren például Zwemer tett, egyenesen történelmi jelentőségű.

A kitartó és tervszerű propaganda-munkának tulajdonítandó, hogy az egyházak érdeklődése kezd a mohamedán világ felé fordulni. Ennek az érdeklődésnek egyik jelentős terméke ez a Mott János által kiadott mű is. Jelentős pedig azért, mert a könyv tartalma nem más, mint négy országos és egy világkonferencia tárgyalása eredményeinek rövidre szabott összefoglalása.

Még 1912—13-ban történt, hogy dr. Mott Dél- és Kelet-Ázsiában huszonegy konferenciát tartott a misszionáriusok és benszülőtt keresztyén vezetők közreműködésével. E konferenciák oly hatásúak voltak, hogy Mottot felszólították, tartson hasonló jellegű konferenciákat a közel Keleten és pedig különös tekintettel a mozlím világ problémáira. Mott a felszólítást elfogadta, de az előkészületek közben kitért a világ-háború.

Három évvel ezelőtt, midőn a helyzet már kissé nyugodtabbá lett a közel Keleten, a tervet felújították és a Nemzetközi Missziói Tanács, — mely az 1910-iki edinburghi Világ Missziói konferencián szervezett

¹⁾ Zwemer S. M.: Islam. New-York, 1907. 185—6. l.

²⁾ Geschichte der Evangelische Heidenmission, Konstanz, 1901.

Continuation Committee egyenes jogutóda megbízásából. Mott 1924. telén és tavaszán öt nagyszabású konferenciát rendezett, egyet Constantine-ben (Algéria), Északnyugat-Afrika, egyet Helwanban, Egyiptom, a Szudán és Abesszinia, egyet Brumanaban (Sziria), Sziria és Palesztina és egyet Baghdadban Irak és Perzsia számára.

A baghdadi és a brumanai konferencia közt 1924. április 3—7-ig Jeruzsálemben egyetemes konferencia volt az egész mohamedán világ számára.

Ezeket a konferenciákat időszerűvé tették azok az újabb nagy kiterjedésű és mélyreható változások, melyeken a mohamedán világ csaknem mindenütt keresztülment. És magában a mohamedánizmusban is jelentős fejlődés tapasztalható. Az a világáramlat például, mely az emberi élet misztikus elemeit újból annyira előtérbe helyezte, a mohamedán testvéri közösségek egész seregét hozta létre Afrika partvidékein.

A misszió legkiválóbb vezetői úgy érezték, itt az idő az új tájékozódásra. A helyzet új és egyetemes tanulmányozását szolgálták ezek a konferenciák, melyeket a legnagyobb gonddal és hozzáértéssel készítettek elő. E könyv vége közli azokat a kérdőpontokat, melyeket a konferenciákat hónapokkal megelőzőleg szétküldöttek és amelyeknek megvitatására kellő idő állt a misszionáriusok, a missziói társulatok és a benszüllött keresztyén vezetők részére.

Minden egyes konferencia 8—10 bizottságra oszlott, melyek a következő kérdésekkel foglalkoztak: az illető országban lakó mohamedánok hozzáférhetősége az evangélium szempontjából, mennyiben aknázzák ki a missziói társulatok a jelen helyzetet, a legcélravezetőbb evangélizáló módszer, a benszüllött keresztyén egyház helyzete, mik a keresztyén nevelés leglemibb teendői? Hogy nevelhetni benszüllött keresztyén vezetőket? A benszüllött keresztyének irodalmi szükségleteinek kielégítése, orvos-missziói és szociális munka, a nők és ifjak közt végzett munka, együttműködés a különböző felekezetek és missziói társulatok között. Az utolsó csoport a lelkierők kérdésével foglalkozott.

Ezek a konferenciák nem voltak törvényhozó testületek, a határozatoknak nincs kötelező erejük sem a misszionáriusokra, sem a missziói társulatokra, mint a kiadó megjegyzi, csak annyi súlyuk van, amennyit nekik a bennük foglalt tapasztalat, igazság és belátás adhatnak. Ha azonban meggondoljuk, hogy ezeken a konferenciákon a legtapasztaltabb és ennek következtében a legszélesebb látókörű misszionáriusok és missziótársulati vezetők vettek részt, azt kell mondanunk, hogy a határozatok a jövőndő missziói munka szempontjából szinte prófétikus jelentőségűek.

Mindenki, aki érdeklődik Krisztus diadalmenete iránt, nagy örömmel teszi le a könyvet kezéből. Míg azelőtt a mohamedán világgal szemben a keresztyénség a legtöbbször a védelemre szorítkozott, e konferenciákon a közeli nagy diadalo hangja csendül fel.

A világháború után előállott helyzet nagy mértékben megkönynyíti a keresztyén misszionáriusok helyzetét. A közel Kelet politikailag, társadalmilag és vallásilag az átmenet állapotában van. Hogy minő nagy változások történtek a modern fejlődés következtében, érdekesen

igazolja például az a tény, hogy *Párisba évente több mohamedán utazik, mint Mekkába*. Igaz ugyan, hogy például a mohamedán nők közül egy százalék tud csak olvasni, de például Egyiptomban, mely pedig a mohamedán világ értelmiségi központja, épp a kairói Azar-egyetem következtében, mindig többen olvasnak keresztényen könyveket és a Bibliát mindig több mohamedán vásárolja.

A politikai kalifátus megdőntése által megzavart mohamedán világ keresi az új körülmények közt az elhelyezkedést. Feszült figyelemmel tekint a keresztvény világra. E könyvet olvasva, az eredmény, úgy látszik, nem lehet kétséges: Krisztus nagy győzelmeket fog aratni. Vajjon, mi magyarok, kivesszük-e részünket a munkából?

Pongrácz József.

Croce Benedetto: Az aesthetika alapelemei. Ford.: *Farkas Zoltán*. II. kiadás. Franklin, év. n. (Kultura és Tudomány).

Hogy ez a kis füzet aránylag rövid idő alatt új kiadást ért, azt is mutatja, hogy mekkora érdeklődés van az esztétika iránt, a legrendezetlenebb tudomány iránt, s azt is, hogy a „Kultura és Tudomány“-sorozat szerencsésen választotta a Croce füzetét ennek az érdeklődésnek kielégítésére. Crocet úgy üdvözölték elragadtatott ismertetői, mikor (magyarul is megjelent) nagyobb esztétikáját németre fordították, mint megváltóját ennek a fejtelenségbe döntött tudománynak. Kétségtelen, hogy Croce figyelemreméltó hatást képes kifejteni, mert a — régibb és újabb keletű — magyarázó gondolatok közül a legfőbbeket úgy tudja előtérbe állítani, hogy erőteljesen meghuzza a határvonalat a tudományosan tartható és a létjogosultság nélküli magyarázatok közt. Ez nem kicsi dolog; ez a negatív értékelésű munka, amely megmondja, hogy mi *nem* a művészet, kitűnő előkészítő az építő részhez. Croce sokszor végleges tisztázással megmondja, hogy a művészet nem gyönyörkinálás, nem anyagi, fizikai tevékenység, nem gazdasági, nem érzelmi, oktató munka, nem erkölcsi építés; nem is forma és anyag, vagy tartalom összetételalkozása, nem technika; s mindezért őszintén hálásak vagyunk neki, ha nem tőle halljuk is ezeket először, — nem is igényli, hogy merőben újat mondjon, új, a filozófus számára, a nézőpont marad, melyből az elemek új egységbe rendeződhetnek.

S ha most megkérdezzük, mi hát az a pozitív, építő gondolat, a Croce tulajdonképpeni magyarázata a művészetről és a szépről, akkor minden éles elhatárolás után és ellenére is, nem érezzük magunkat kielégítve. Az alapgondolat az, hogy a művészet intuíció, de csakhamar észre kell vennie Crocennek, hogy ez tulságosan általános fogalom, hogyszem az esztétikumot és tervszerű létrehozóját, a művészetet magyarázhatná, tehát megtoldja új fogalmakkal: az intuíció, vagyis a művészet a tiszta forma; máskor: a tiszta képzelet, megint: a tiszta érzés, végre: a tiszta kifejezés (18., 31., 35—36., 51. l.). Mindezeket a fogalmakat promiscue tárgyalja, mert ezek szerinte szinonim kifejezések. Pedig egy kevés utángondolás megmutatja, hogy nem azok; csakugyan valamennyinek része van a művészet magyarázatában, de különböző síkban mozognak, mert má-más funkciót fejtenek ki; az intuíció más,

mint a forma, az érzés más, mint a kifejezés. Itt Croce kissé tulságosan leegyszerűsítette a maga feladatát és igen sokat bízott e fogalmak (vagy előadása?) evidenciájára. A modern esztétika ezekre a kérdésekre nézve előbbre van, mint Croce, mélyebb összefüggéseket ismert fel az esztétikai jelenségek közt, legyen elég csak a Grooss Dessoirs Medicus, nálunk a Böhm Károly munkáira utalni.

S mert a végső magyarázó elvek végre is nincsenek tisztázva, azért a következmények levonásában sincs tulajdonképpen határozottság. Croce egy nevezetes módszeres elvet állít fel: hogy tudillik minden nézetben van valami igazság; de alapelvei határozatlansága folytán néha mosolyra keltő fontoskodás lesz belőle, amint egy nagy gesztussal elutasít egy nézetet és néhány lappal később — csak visszaveszi; így mikor csaknem kipellengérez, a művészet a művészet erkölcsi célzatait sürgető tant, s azzal végzi a megrovást, hogy a művésznek isteni küldetésül kell nézni hivatását. Az olaszosan bőbeszédű elmélkedés közben szinte alig vesszük észre, hogy egynéhány általánossággal van elintézve a művészet és erkölcs viszonyának mégis csak égető és mégis csak több rété problémája. Vagy mikor kifogásolja, hogy műfajokról és művészetekről beszél az esztétika, holott dráma, zene, gótika, stb., mind csak a kifejezhetetlent akarják kifejezni, s aztán mégis, mintha semmi se történt volna, ő is használja ezeket, mert hát — mégis csak ki kell fejezni a kifejezhetetlent! Itt is elsikkad valami, éppen az, hogy miért vannak a különböző művészetek és hogy miért nem véletlen az, hogy egy téma alkalmas a regényírónak, de nem a drámaírónak? Mind ezekről azonban nemcsak ez a kis munka nem tájékoztat kielégítőleg, hanem a nagyobbik sem: Croce könnyebbnek gondolja feladatát és kevésbé előkészítettnek, mint amilyen a valóságban.

Mindazáltal, folyékony előadásával és őszinte kereső szellemével eszméltető és teljesebb után vágyat és érzéket adó hatása megvan, ha igazi hatása az is, hogy magán tul utal. A Farkas Zoltán fordítása símán és kellemesen adja vissza az elvontabb részeiben is szemléletesen tagolt gondolat-sorokat. A Franklin-Társulat kiadványaiban azonban nem szoktunk ennyi sajtóhibához. Még kevésbé lehet érteni hogy miért akar a Franklin-Társulat rendszert csinálni abból, hogy nem jelöli meg a kiadás évét.

Tankó Béla.

Naptáraink. Soha ilyen jelentősége nem volt a kalendáriumoknak, mint ma, amikor a közönség szinte visszaesett (most azonban nem kulturális, hanem anyagi okokból) a régi állapotba, hogy szinte-szinte csak a kalendáriummal szaporíthatja a biblotékáját. A kalendáriumok voltak a magyar kultúra előőrsei, azért van itt különös jelentőségük. Ma sokkal inkább, mint valaha: fegyver a kalendárium, nagyszerű propaganda-eszköz, felvilágosító és irányító a ránkzudult, ezer felé értelmezhető események forgatagában. Szóval, hatalom is, amellyel élni üdvös és tanácsos, mert a magyar kulturának és nemzeti öntudatnak, a protestáns gondolatnak legmesszebb eljutó misszionáriusai ma ezek.

Örömmel fogadjuk tehát a protestáns világ öntudatának fejlődésével párhuzamot tartó naptáraink új évfolyamát és kívánatosnak tart-

juk, hogy közönség, irodalom, kritika és az egyházak ne úgy álljanak ezekkel szemben, mint egy időszakos kulturjelenség pontos visszatérésével, hanem mint *eleven munkával, belmissziós eszközzel, amelyet folyton fejleszteni és reformálni kell*. Mert a kalendárium ugyan a legkonzervatívabb intézmények egyike, de sehol sincs talán annyi tér új ötletek érvényesítésére, mint itt.

Ebben a tekintetben ez idei kalendáriumok közül fejjel magaslik ki a *Luther-naptár*, amelynek legfontosabb és követendő értékei közül kiemeljük a következőket:

Szembetűnik mindenekelőtt az a szerető kultusz, amellyel a protestáns, közelebről az evangélikus világ kulturértékeit számontartja. Megemlékezik minden evangélikus személyiség minden kulturát jelentő ténykedéséről. Nagy érték egy-egy ilyen példamutató „személyi kataszter“, mert egyházaink nem nagyon igyekeztek az elismerés szellemes bilincseivel magukhoz láncolni a felekezetükhöz tartozó világi értékeket. A hatásos belmisszióknak pedig ez volt mindig az egyik fogópontja. Másik értéke a naptárnak a történelmi évfordulók ügyes számontartása és jelentőségük tudományos megvilágosítása. Nagy nevelői ezek a történelmi öntudatnak, a jövőért dolgozó, termékeny kegyeletnek. Kár, hogy már a félszázados évfordulókat nem tartja nyilván s így elesett a gályarabok szenvedéseinek értékes mementója, amely pedig sohasem volt ilyen időszerű, mint most, amikor szélsőséges helyekről tervszerűen vitatgatják a magyar protestantizmus történelmi érdemeit és szolgálatait.

A szépirodalmi részt gazdagabbá, tartalmasabbá és változatosá tették az okos áldozatkészséggel hirdetett pályázatok. Külön elismerés illeti a fiatal ev. rajzolóművész, Balássfy Rezső pompás illusztrációit és Luther házassági jubileumára külön ajándékképpen csatolt színes műmellékletét. S végül értékes ötlet a hónap-fejlécek alá gyűjtött egyháztörténeti emlékeztető is. A szerkesztő: *Hetvényi* Lajos, munkatársaival, akik között ott van az evangélikusság színe-java, minden elismerést megérdemel.

A kálvinisták „*Bethlen-naptára*“ (Gonda Béla szerkesztésében) nem hoz különösebb újítást. Szeme ott van a reformátusság életének kiemelkedőbb eseményén, de valahogy nem látjuk eléggé rendszeresnek, kimélyítettnak ezt a — sajátos szempontból mindenesetre legfontosabb — munkarészletet. Hogy a legkiáltóbb példát említsük: a Jókai-centennárium alkalmából megelégszik egy ünnepi helyen és kitünő tollból származó, de mégis *egyetlen* cikkel, akkor, amikor egyik „nemzetietlen“ lapvallalat külön évkönyvet tudott szentelni a magyar kálvinistaságból kinőtt költő-óriásnak. Világi részről senki sem tett annyit a kálvinistalekület propagálása terén, mint (ha nem is felekezeti öntudatossággal) Jókai. Akkor, amikor jezsuitarészről tervszerű hadjáratot indítottak Jókai nimbusza ellen, éppen a protestantizmusa miatt: a legkevesebb, amit Jókaiért a protestantizmusnak tenni lehetett volna: a centennárium jelentőségének megfelelő kultusz a kész naptárakban, ha egy külön Jókai-évkönyvet nem lehetett már megjelentetni.

Nem látjuk a kálvinista intézmények szemmel tartását, szerető gonddal való ismertetését. Annyifelé ágazódó, sőt forgácsolódó belmizsiós munkánknak a nagyközönség csak a közelébe eső parcelláit ismeri, legalább évenként egyszer kellene látnunk, hogy melyik mennyit tett a közös munka előbbrevitele érdekében.

A szépirodalmi rész sulyban, értékben, nevekben és tartalomban minden elismerést megérdemel, a hónapok történelmi, tetszetős fejléceivel együtt, de egyéb aztán nem is igen reprezentálja a naptár kálvinista mivoltát. S nem hallgathatjuk el a naptárnak a legfájdalmasabb hiányát: hogy azoknak, akik összeállították, úgy látszik, nem sajtó lelki-ügyük a *protestáns legitimitás*: a nemzeti birtokállomány és lélekállomány jogfolytonossága. A Bethlen-fejedelem nevét hordó naptárnak egy cikke sem szól az elszakított országrészek (Erdély!) kálvinistaságának mai sorsáról, amint általában a gerince hiányzik e naptárnak: *az egyetemes kálvinista gondolat*. Olyan hiány ez, amelynek a jövő évfolyamban nem szabad visszatérnie.

A „*Protestáns Arvaházi Képes Nuptár*“ jubiláris 50. évfolyama is a teljes konzervativizmus jegyében készült, de a megszokott kereteket elismerésreméltó tartalmassággal tölti be. Kiemelkedik belőle a szerkesztő, *Lampérth Géza cikke* (az ünnephez méltó széles és lelkes) Jókairól; a történelmi időszerűségeknek szentelt közlemények, a protestantizmus értékes halottairól szóló nekrológok, a vitézzé avatott prot. lelkészek kedves számontartása, a hollandus jótévőinkről szóló cikkek s a változatos, színes szépirodalmi rész.

Naptárt adott ki a Győrben, illetőleg Tahitótfalun megjelenő „*Keresztyén Család*“ című folyóirat is.

*

Tulajdonképen külön tanulmányban kellene foglalkoznunk „*Az Erő*“ ifjúsági lap évkönyvével, az „*Accumulator*“-ral.

Példátlan, példaadóan eredeti könyv ez.

Tartalma: egy sereg üres, éppen csak irányító címmel ellátott lap: egy csomó „üres tábla, amelyen az áll, amit magad írtál rá.“ (Ez a „magad“ a magyar tanulóifjúság, tehát a jövő Magyarország). De ez a csomó üres lap, amely az egész magyar ifjúságot hívja munkatársául, a legértékesebb és termékenyebb pedagógiai ötletek egyike, amelyek ebből a mi (éppen pedagógiailag meglehetősen ösztövére) földünkől sarjadzottak.

A híres Franklin-táblák szétbontásai ezek, Franklin Benjáminnak, a nagy önnevelőnek jellemvizsgáló naplói, magát faggató napi katekizmus szétbontva, kifejtve, a mi ifjúságunk sajátos körülményeire, élete minden kicsiny, de nagy összefüggésében mégis fontos viszonylatára alkalmazva. Lélekröntgenező tükröz ez, a tanácstalanul fejlődő fiatal lélek szilárdító, tanácsadó, „vademeccuma“, kodifikált lelkiismeret és felelősségérzet önmagával és feladataival szemben.

Nemrégiben *H. G. Wells*, a nagy fantasztikus világlátó író, egy különös könyvet írt *Sanderson*-ról, a nagy angol szabad-nevelőről, aki nem felülről atyáskodó tekintélyével pedagógizáló, nem „stich-próba“.

feleletekért klasszifikáló módszerrel nevelte az ifjúságot, hanem úgy, hogy a hajlamainak, a jellemének munkatársává és tanulótlársává vált. „Tanulni a gyermektől, hogy taníthassuk!” Mintha Jézus mondott volna valami ilyet a „kisdedek“-ről.

Ez a módszere *Karácsony Sándornak*, az „Accumulator“ szerkesztőjének. Ezért erőhalmozó igazán az „Accumulator.“ S ha a terv kivitelében eshetnek is kifogások, vitathatják is esetleg a tulideális jóhiszeműséget egyik oldalról s a tulnaturalista módszert a másiktól, az nem ró le a naptár jelentőségéből.

Az „Accumulator“ eseménye a modern magyar pedagógiának, s jól esik nekünk, akik tudjuk és hirdetjük, hogy „Az Erő“ a „magyar protestantizmus ajándéka az egész magyar ifjúságnak“, elkönyvelnünk, hogy az „Accumulator“ pedig minden napokra szóló ünnepi ajándék.

Egy külön lap kéri benne az észrevételeket a naptár tökéletesítése érdekében. „Semper reformári.“ Mi azoknak a módszereknek felkutatását tartjuk fontosnak ráírni arra a lapra, amelyek lehetővé teszik, hogy ez a naptár csakugyan eljuthasson az egész magyar ifjúsághoz. De azokhoz is és talán elsősorban azokhoz, akikre ez a magyar ifjúság rábizatott. Hívják akár kultuskormányoknak, akár pedagógusoknak, akár egyháznak, akár ifjúsági irodalomnak, akár szülőknek őket. Egy üres lap az egész nemzetnevelés. Valamit mindnyájunknak írunk kell rá.

(Szem).

A dráma, a színpad és a kritika a válaszüton. (Az újabb bemutatók tanulságai).

Soha ilyen kapkodó, lázas kísérletezés, mint mostanában a pesti színpadokon. A nagy színházi konjunktura mintha a Farsangot jelentette volna. A szellemi és gazdasági bőjt levettette az álarcokat s most látjuk: milyen síváran semmitmondók a Karnevál-hercegek civil-arcai. Aki a Művészet három-pajzsos herold-jelmezeit hordta: arról kiderült, hogy tőzsér, az Irodalom tógájából kilóg nem is a sarlatán lóláb, hanem Zuboly vendégfeje: a kritika pedig szánalmasan tapogatózó, topogó, beigazított dioptriás vaksi emberré vedlett.

Nem kellett egyéb, csak hogy egyik színházunk, (amely nincs tröszt-karmok között, tehát független és valódi művészi politikát folytathat) merész elhatározással bemutasson egy darabot, amely eltér a dráma szabványaitól, fittyet hány az úgynevezett színpadi követelményeknek és a drámának szinte a lehetetlenségig elhalkított, egyszerűsített eszközeivel igazi drámát ad. Így lett *Paul Geraldynak*, a nemcsak felkapott, hanem értékes francia költőnek „*Szeretni!*“ című színműve a magyar irodalomnézők, de különösen a kritika — *választóvize és vizválasztója*. Boncolgatták, taglalták, értelmezték, sámfáztatni próbálgatták, s mert sehogysem ment rá a raktáron lévő kaptafákra, elintézték nagyobbára azzal, hogy finom irodalmi munka, de nem színpadképes. Ó, szoros szemellenzős kritikusok szent együgyűsége! Akik nem hisznek a Művészet korlátlanágában; akik nem látták meg, hogy itt két folyamat történt: *a dráma kiszélesítése és a dráma megtisztulása*. (Szinte kísérésbe jó az ember azt mondani, hogy a dráma *protestantizmusa*).

Kiszélesedett a dráma egy nagyszerű kísérlettel, amely minden trükköt, segédeszközt, reális alátámasztást, környezetrajzot félrevet: és desztillálódott ugyanezzel, mert salakmentes, tiszta drámát adott: a *lelkiválság történetét*.

A dráma a válaszütra került: a *tiszta lelkiség* és a *filmszerűség*, a hangsúlyozott külső cselekmény útja között kell választani.

A Gerald-darab határozott útmutatás az első irány felé. És mellé kell állanunk, mert ez az út, a „keskeny út“ fölfelé vezet, a másik, az széles és jártabb út ugyan, de — lejtő, a mint a mellékelendő ábrák mutatják.

Gerald darabjában nem történik több, minthogy egy nagyon intelligens és teljes lelkiséggel összeforrott házaspár ideális szerelmébe belekerül a harmadik: az új férfi, a más világ, a csábító. Az asszony lelke meghódol az új előtt, a válaszütig, onnan visszafordul. Kiderül, hogy a fölviharzó szenvedélynél, a végzeteszerű másodvirágzásnál erősebb volt az első, a gyümölcsöshöz, az anyasággal, egy holt gyermek anyaságával meglóriúsodott hitvesi szerelem és szeretet érzése. A Szeretet diadala ez az Erzékiesség fölött. Nem az a szenzáció ebben, hogy ilyen sovány cselekménnyel meg lehetett tölteni három halk, de drámailag egyre izzóbb felvonást, hanem az, hogy az új irodalmi s jelesen a francia szellemtől, ilyesmi is telik. Hisz ez nem más, mint igehirdetés a színpadról. Lira! — mondták fölényes sajnálkozással a konc-kritikusok, tehát nem igazi dráma.

Lira! — mondjuk mi is — tehát *igazi élmény*, tehát a *legigazabb dráma*. Nem a dialogusok, a „társalgási stílus“ pazar szépségei és értékei ennek a darabnak, hanem az *egyszerű tisztaság*, a *desztillált lelkiség* bátor és igaz világnézete.

Amit a dramaturgiának emlékezet okáért fel kell jegyezni erről az újfajta drámaírásról, az az, hogy eszköze: a *hangosan érzés*. Nem reális dialogusok ezek, a lélek élveboncolásának a filmfotografiája. Szavak kothurnusán jár ez a modern drámai lélek, mintahogy egy hasonló módszerű Kaiser-darabról írtam egyszer.

A világlélek ma a lelkiség felé fordult teljes várakozó, szinte Messiásváró epekedéssel. Talán nem mondunk merészet és következetlent azal, hogy a mai dráma útja és módja ez, a mai dráma ez.

S jólesik a színpad krónikásának itt leszögeznie, hogy a nagy értékkonzerváló és szűrő Nemzeti Színház mellett most már van még egy irodalmi színházunk, a Renaissance, amely bátor és áldozó következetességgel tár kaput az új, a legértékesebb színpadi törekvéseknek. Nagy érték ez, mert a mai magyar drámai életnek csak ez a két pillére van.

*

Most pedig látogassunk el Apolló templomából a — mutatványos térre. Az ortodox kritika ugyan még csak darabról és darabról tud és szemenként és fajsúly, meg klikkérdek, vagy irodalompolitikai szempontból foglalkozik velük.

Mi nem a *mesterség mustráit* keressük ebben a nagy kirakós-vá-

sárban, hanem életjelenségeket látunk benne. Élő szervezet a Művészet és hordozója a nemzeti lélek, nem közömbös, hogy mi akar beleiktatódni a szervezetünkbe. Itt nem látnivalókról, szellemi szórakozásról, hanem a vérünk tisztaságáról van szó.

A csepürágó csepürágó marad a kőszínházban is, a kanászbajtárt meg akkor is megismerjük a járásáról, ha francia darabokat „hajt föl“ a belvárosi piacra.

Mert a mi Geraldyné darabjain kívül az elmúlt hónapban a szemünk elé került: az Ichetett Joculatorok ügyeskedése, mesteremberek bravurja, kóklerek mutatványa, szellemeskedők tornája, de ha nem is mind ellenlábassny, de mindenestre „három lépésnyi“ távolságban állt attól, amit komoly meggyőződés irodalomnak nevez.

Molnár Ferenc „Üvegcipőjét“ külön tanulmány „méltatja.“ De itt is meg kell írni róla annyit, hogy ez a színpadi merénylet talán most már fölnyitotta azoknak a szemét is, akik odig szinte felségsértés-zámba vették, ha ennek a kétségtelenül tehetséges, de magát teljesen kiírt *üvegszúternek* az irodalomkísértéseit komoly és igazán hozzáértő emberek bírálni merték. Amit belőle látunk: azok már régóta egy összetört üvegbálvány színes-mázos, de értéktelen cserepei. Molnár Ferenc már bizonyára irodalomtörténeti távlatba került, amennyiben munkásságának és tehetségének mértani pontosságú decrescendója elintézte annak az aktualitását, hogy *irodalmi hagyatékát* leltározzuk. Tehát: van egy értékes, maradandó, tiszta irodalmi alkotása: *A Pál-utcai fiúk*. Van két szellemes színdarabja is. Az „Ördög“-ben ügyes szalonmaszkba mentette át és bagatell-dekadens ördöginasnak, Eros ügyvédjének, mentette át Madách nő-kisértő Luciferjét. A „Liliom“-ban megteremtette a pesti jássz-mithológiát és polgárjogot szerzett egy helyiérdekű sajtóban a pesti nemzetközi csavicha-népség tolvajnyelvének s többek között átlen-dítette egy salto-mortaléval a csibész-mennyországba bicska-trükkökre Anatole France-nak híres Miasszonyunk bohócát. Határozatosan elősegítette a magyar nyelv maszkjában a pesti irodalomnak, a magyar szellem görbe tükrének a külföldre jutását. (A magyar irodalomtörténet az „újabb külföldi kalandozások korának“ nevezheti majd el ezt a sikeres export-korszakunkat). Irt még azonkívül egy sereg konzum-darabot, (minden szezonra egyet, ahogy pontos szállítóhoz illik).

Ezek találékonyan férköztek az általuk nevelt külön pesti ízléshez. *A maga idejében* nagyon népszerű volt, tulzó hízelgői irodalompolitikából a magyar Shakespeareat idézgették benne. Ha ebben némi tulzás volt is, annyit meg kell tárgyilagosan állapítanunk róla, hogy pompás ösztöne volt az irodalom, álcás színpadi élvezetet igénylő közönség-réteg kiszolgálására s a maga idejében ő volt a — *pesti Kotzebue*.

Sokat vitatgatták „Az üvegcipő“ egyik merész „fogását“, hogy egy markáns képviselőjével a színpadra vitte a — nyilvános házat. Nekünk Heine híres, gyilkos szellemes mondását juttatja eszünkbe: „Én nem értem: miért küzdenek a férfiak a szabadszereléért: hiszen az már régen megvan, csak a — szegény férfiak nem tudják.“

Igy van ez — sajnos — régóta a nyilvános házzal is. Ott van ré-

gen a pesti színpadokon, csak a — szegény közönség nem látja. Ugy látszik, a „*Belvárosi Színház*“ egyenesen erre a programra rendezkedett be, amint legújabb francia attrakciója, egy *Felix Gandera* nevű francia szellemi körishogárporgyártó bohózata, a „*Ki babája vagyok én*“ című irodalmi és kulturdisznóság mutatja. Jellemző a mi pesti viszonyainkra, hogy ezt a kamara-színháznak predesztinált finom kis belvárosi színpadot nem tudják (vagy nem akarják) másképp fenntartani, minthogy — orfeummá züllesztették.

Ez is példás illusztrációja a lejtőre került dráma lesiklásának. Egy színház amely — erkölcsi értelemben legalább — csak a sülyesztöben tud szellemeset produkálni.

Arról a blasphémiáról amely a „nemzet csalogányá“nak tisztos és rajongott nevérl elnevezett színházban történik, már csak legföjebb abban a reményben érdemes írni, hogy a mozik után talán ezeknek a „műintézmények“nek a megrendszabályozására is sor kerül. Mi meggyözdéses ellenségei vagyunk minden irodalmi cenzurának, de ki mer irodalomról beszélni — Augias istállójában. Egyszer végre már el kell választani a vizeket a szárazföldröktöl, hogy ne nevezhessék magukat színháznak a mulatók és mutatványos-bödék, még akkor sem, ha köböl vannak.

Szinte üdülésszámba ment ilyen körölmények közt az a néhány, nem súlyos és nem irodalmi, de legalább szellemes és nem ízléstelenül megbotránkozató be mutató, amelyeket legutöbb láttunk. A „*Magyar Színház*“ *Dr. Knock (Jules Romains)* című szatirikus vígjátékával egy sokatmondó, szellemes francia író t mutatott be a magyar közönségnek, sajnos, olyan ripacs-rendezésben, hogy teljesen elcsorbították vele az emberi hiszékenységet pompás ötletépítéssel kicsufoló darab finom élet.

Altalában megdöböntö jelenség, hogy újabb darabjaink felfogásban is, tartalomban is, de föleg rendezésben, teljesen lesiklottak a kabaré-stílus felé. Mikor a kabaré nálunk meghonosodott: a komolyabb elmék azt remélték, hogy levezetője lesz a színpadhoz nem méltó karzat-stílusnak. Ime: éppen a fordítottja történt. A mai állapot: a kabaré hegemoniája a színpadon.

Hiába „vígjáték“ például *Drégely-Liptai* „*A vörös ember*“ című darabja (*Magyar Színház*) azzal, hogy nem mélyítette ki irodalmivá a darab kínálkozó alapötletét, azzal, hogy nem karaktereket, hanem csak figurákat vitt a színpadra, azzal, hogy egy lehetetlen történetet szimbolizálás helyett reálistan koholt: lemondott önként az irodalmi igényekről. fejét hajtott a kakasülöne, mert nem tudott a földszintig emelkedni: szóval, kabarét csempészett a színpadra.

A humora is jellegzetes kabaré-humor, szóval, nem is humor, csak komikum; annak is a legolesöbb fajtája. Nemhogy nem jellem-, de még helyzetkomikum sem, hanem a harmadik: a külsöségeké. Egy kelléken épül föl ez a nem is hajánál, de egy parókánál fogva előrángatott bonyodalom, még pedig ugyanazon a parókán, amelyet tavaly ugyanebben a színházban *Deval* „*Szépség*“ című darabjának csúnya csillagásza viselt s édes testvére egy másik kelléknek, a — Cyrano hatalmas orrának is.

Kár, hogy a szerzők nem tudtak agyvelőt is költeni alá, akkor irodalom lehetett volna, így csak — irodalmi fodrász-reklám.

De itt is fel kell jegyezni Drégelyről egy erős irodalmi érdemét: nem frivol és nem ízléstelen még kényes helyzetekben sem.

Lengyel Menyhért „*A waterlooi csata*“ címen írt nagyon ügyes és szellemes vígjátékot. (*Renaissance*).

Több mondanivalója van, mint az „*Antónia*“—ban volt. Szemfüles író létére izig-vérig élő pesti típusokat vitt a színpadra. Nem magyarok ezek, de izig-vérig pestiek és maiak ezek a filmügynökök, amerikai szücsök, pénz-arriveék, mozipatkányok, szállodai töltelekek. Jó filmperátor a szerző, elemében van, amikor a körülötte nyüzsgő életnek fajban, vérben, mentalításban, világnézetben rokon alakjait viszi színpadi rajzásba. A két Amerikát járt pesti ügynök Red-Roth és Grinn-Grün alkudozása, mesteri toll munkája. Így tudott Mikszáth írni — magyar embe-rekről. Kell-e beszédesebb példája, hogy az irodalom a nemzeti. (vagy ha úgy tetszik: faji) lélek sarjadzása? „*A waterlooi csatát*“ Napoleon elveszthette, de a nemzeti irodalomelmélet megnyerte. Ha nem is a —
Szilágyi Dezső.

Az üvegcipő. *Molnár Ferenc színművei.* Molnár Ferenc, az elátkozott királyfi, halálosan szcrelmes Hamupipókébe, az örökszépbe s húsz esztendeje keresi hiába. Üvegcipőt tart a kezében, türelmetlenül próbálgatja a tündérlányok piskóta-lábára — egyre kevesebb sikerrel, egyre reménytelenebbül. Ugy van véle, mint Buda király az Isten kardjával: „kezeiben acéla *csak acél tudniillik.*“

Erezzük, hogy igazságtalanok volnánk iránta, ha ezt a legutolsó darabját magában akarnók megérteni. Az ő oeuvrejében maga az egész: az örökszép iránt érzett tragikus vágy és kielégítésének tragikusan tartalusi kínja a karakterisztikus és az esztétikailag értékes is. Egyes állomásai mindig csak a többihez viszonyítva adják igazán, maradék nélkül, teljes jelentőségüket, valódi jelentőségüket nem kevésbé.

A küzdelemnek az a lényege, hogy írónk józanul éles szemmel vizsgálja a reális életet és mégis irreálisnak látja. Transzcendens erők hatását érzi benne s ennek az erőnek az értelmét keresi lázasan. Tragikuma meg abban van, hogy mennél messzebb jutott a bizonyosság, a teljes megismerés felé, annál kevesebb a megfogott titok logikája és annál kevesebb a köze magához a valósághoz is.

Írói pályája kezdetén *kigúnyolta* a látható világot. Ennek a kor szaknak a termékei *A doktor úr* és *Józi*. Masszív, komoly, állandó a mi mindennapi életünk — látszólag, de nem kell bele más, mint egy-egy nem egészen ebbe a világba illő, pajkos kobold: pesti csirkéfogó, vagy kisgyerek: nyomban átértékelődik, fenekestől felfordul minden.

Aztán *megbírálta* ezt a világot szerzőnk és eresztékeiben találta hiányosnak. Az elvek, az örök állandók relatívek, hangzott szigorúan marasztaló ítélete. Nincs jó és nincs rossz se. A szerelem a tisztességet is legyőzi, viszont a csirkéfogó büntetendő cselekményeinek az alján ott csillog a szeretet gyémántja. *Az ördög* és a *Liliom* tanításai ezek.

Harmadsorban *lerombolja* ezt a világot. Ignorabimus, süvöltik

gúnycosan *A testőr*, *A farkas*, *Farsang*. *A hattyú* és a *Színház*. Nem lehet bizonyosan sohasem megtudni, megcsalt-e a feleséged, vagy sem. Ha öbren meg nem tette, megtehetette álmában. Lehet, hogy te csak mellékes tárgy voltál az élményei közepette. És nincs szoros határ való élet és jelmezés főpróbák között.

Végül *felépíti* a nagy romboló a romokon a maga szebb világát. A szeretet a legnagyobb hatalom. Az egyetlen realitás. Már az eddigi darabokból is valahogy ennek a himnusza hangzik ki, de csak melléktétel-képen. Most ez lesz a vezető motívum. *Az Uri divat*, *A fehér felhő*, *Ég és földi szerelem*, *A vörös malom* és *Az üvegcipő* vezető motívuma. A rejtély megoldódott: A szimbolumoknak és a vízióknak ez a kulcsa. És a nagy rombolásnak, a szigorú bírálóknak, a faunszerű fintoroknak itt a kibékítő plagál-zárlata. Ha ugyan a disharmóniák feloldódnak benne.

Ami a *Liliom*-ban még probléma volt és földöntúli megoldást igényelt, ami az *Uri divat*-ban még utópia volt és maccenást kellett mellé teremteni eszelekvényenkívüli melléképitménynek, most egyesül és zavartalan művészi megoldást ígér. Az *Az üvegcipő*, mint legújabb állomás, Molnár Ferenc írói pályáján.

Egy külsőjózsefvárosi panzió tulajdonosöje megunta már a rendezetlen szerelmi ügyeit s fiatal szeretöje elöl, közömbös, de meglett szobaurához menekül, hogy aztán köztiszteletben élje le nyugodt öregségét. Ez már-már sikerül is neki, lakodalmán ott az egész külső Józsefváros: plébánosa, Mftr. kapitánya, nyárspolgárai egyig. Akkor egyszerre vége mindennek: a feleseléd-szegény-rokon-kislány, aki szerelmes az öregebbik szobaúrba, elfecsegi a titkot. Csak a külszint lehet megmenteni. A kislány erővel rossz útra akar térni: a rendörségen éri utól az egynapos kiábrándult férj s viszi magával — feleségnek.

A kis történet boszorkányos technikával pereg le előttünk. A részletek élesek, hívek. Az alakok élnek. Érezzük példának okáért, hogy Sipos tervezö úrnak *el kell* venni a szobaasszonyát s ez nem a szavakon fordul meg, amiket most előttünk váltanak. Diabolikus ereje van a képeknek: ahogy az „édes mérges“ albérlö megebédél, ahogy házmesterék és a „költeményes“ felköszöntö násznagy asszisztálásával lakzit ülnek a külső Józsefvárosban, ahogy a Nemzeti karzatán tanult szölamokkal szinte a szemünk előtt fürdik, „ad cicit“ a kismacsának, szegény, hóbortos, neménytelenül szerelmes eselédlány. Nem értjük sem a kárörvendö, sem a kiméletesen baráti kritikát, akik ezt a darabot hanyatlásnak látják Molnár írói pályáján.

Ellenkezöleg. Haladás. Ugy haladás, mint az Ember Tragédiájában minden új szín haladás az előzőhöz képest. A csúspont pedig ott van az eszkimö kunyhója előtt. Szerzönk már volt bábjátékosa vagy nyegléje a londoni vásárnak, faragta engedelmesen a falanszter székláibait, óvatosan bekalandozta az úrt, sohasem eresztve el a Föld szellemének a kezét, most több főkáról álmodozva teszi a szépet, mint eszkimö, a tulajdon feleségének.

Ajtó!, ordítja az eszkimö és egy engedelmes rabszolga azonnal be teszi az ajtót. Egyik cipö, másik cipö, mondja gorombán és a cipök a

varázsigékre lekerülnek a lábairól. Egyik papucs, másik papucs, morogja kéjjel — és már ülhet is asztalhoz, megeheti az ételt, amelynek adós az árával.

Az cszkimó felesége meg? Számontartja a spenótfoltokat, megcsokolja az asztalkendőt azon a helyen, ahová az imádott zsarnok a száját beletörölte.

Kisgyerek az abroszon, szódavíz, borjúvesés, kabát a testin, dohány-szag, vékony és vastag lábak, kanapé, ágy, szoba, köztisztelet, kékítőszer, fürdő, rosszhírű nő, paplan, hároméves huszárból hirtelen lett tengerész...

Ádám, az örökember, hirtelen nagyot undorodik és fölébred.

*

Megérkeztünk az utolsó állomáshoz. Az az örök szeretet, amelyről írónk álmodozik, azok a transcendens örök, amelyek az életnek értelmét adják: ennyire képesek. Ha a rendőrök idejében elcsípi a hisztérikus cselédlányokat s a hisztérikus cselédlányok megelőzőleg elég parázs botrányt tudnak csapni, akkor a kitartott szadista naplopó nem a más szeretőjét fogja feleségül venni, hanem a züllött leány-palántát.

*

Az orthopéd-suszter felpróbálta a külső józsefvárosi Hamupipőke nyomorék lábára *legújabb* remekét. Illik neki rettenetest.

Karácsony Sándor

Filharmonikus hangversenyek. Zenei életünk legfontosabb tényezőjének, a Filharmoniai Társulat zenekari hangversenyeinek feléről kell beszámolnunk. Öt rendes és egy rendkívüli hangversenyről. Az előadott művek közül minket első sorban a hazai szerzők munkái érdekelnek. Dohnányi Ernő: Ünnepi nyitányát Pest és Buda egyetítésének jubileumára írta s a múlt évi ünnepi hangversenyen hallottuk először. Igen helyes volt, hogy filharmonikusaink saját hangversenyeiken is bemutatták. A mű hármas tagolású zenekarra van írva, főtémái a Himnusz, a Szózat és a Dohnányi szerzette „Ima“ (Magyar Hiszekegy). E háromnak zseniális összefűzéséből áll, a nagyszerűen ható „Ünnepi nyitány“. Ugyancsak Dohnányi műve a „Ruralia hungarica“, melyet a november 17-iki hangversenyen hallottunk először. Ez az öt tételből álló zenekari mű, egy ugyanily című 7 tétel zongoraszvitnek öt darabja, felöltöztetve a zenekar ezerszínű hangszövegébe. Ugy az egyes tételek művészi munkája, magyar színezete, csodás gazdagságú hangszerezése, mint belső zenei értéke a legbecsebb zenei alkotások közé sorolják Dohnányi Ernő e művét is. Dohnányi a ma Liszt Ference, a kortársak nála sem tudják eldönteni, ki nagyobb benne, a zeneszerző-e avagy a zongoraművész? Pedig a válasz a legegyszerűbb: mindkettőben a legeslegelső sorában áll. A negyedik filharmonikus hangverseny egy másik nagy magyar érték: Kodály Zoltán művét, a „Psalmus hungaricus“-t mutatta be. Mint Dohnányi Ünnepi nyitánya, Kodály műve is a főváros jubiláris hangversenyére íratott s azon hallottuk először. Örömmel élveztük újból e nagyszabású munkát. Szövege a LV-ik zsoltárnak szabad átírása, Kecskeméti Végő Mihály prédikátor műve, melyet — a Boroszlóban

őrzött Szegedi Gergely-féle énekeskönyvhöz kötött kézirat utolsó strófája szerint — 1561-ben írt. Kodály művében nem megzenésített. hanem átélt, átszenvedett szövegről van szó s ezért muzsikája minde- nek fölött igaz. Ugy érezzük, hogy e zsoltár a hazai protestáns val- lásos zene fundamentuma. E műről elmondhatjuk, hogy: kálvinista- muzsika, mert a Psalmus hungaricus érzésvilágában a fenség: rideg, az ítélet: kemény, a felajdulások: őszinték, a keserűség: kérlelhetet- len, a meggyőződés: tántoríthatatlan, az Istenben való bizakodás: fel- tétlen. Mindez teljes mértékben megvan Kodály muzsikájában. A te- norszólo nehéz feladatát dr. Székelyhidy Ferenc nagy szeretettel és ambícióval vállalta, míg az énekkart a Palestrina Kórus látta el s mind a két közreműködő művészi munkájával nagy érdemeket szer- zett magának. E gigászi nagyságok után még egy szerény, halkszavú hazai zeneszerzőről, Perényi Gézáról kell megemlékeznünk, ki — ha nem csalódunk — először jelent meg a filharmonikusok műsorán „Szimfonikus nyitány“-ával. (Op. 44.) E műve, melyet a közönség igen melegen fogadott, a nagy dologbeli készségről s a hangszerelés összes rejtekeinek ismeretéről tesz tanuságot.

A külföldi ujdonságok közül De Falla Manuel: Ejszakák a spa- nyol kertekben című munkáját s Raval Maurice spanyol rapszodiá- ját hallottuk. Az első spanyol, a második a francia legmodernebb zenei irány képviselői. Mindkettő a zenekari hatások ezermentere.

A filharmonikusok háborúsága. A filharmonikusok hangversenyei ről az elsőkön kívül, a napilapok hasábjain mit sem olvastunk. Ennek oka is „hazai különlegesség“. Röviden meg kell erről is emlékeznünk. Bruckner születése 100-ik évfordulójának tiszteletére, e zeneszerző kilencedik szimfóniájával kezdték a filharmonikusok az évadot. A napisajtó kritikáiban ez előadásról — ritka kivétellel — igen elité- lően nyilatkozott. Ugy tetszett, mintha Dohnányi karmesteri műkö- dése s illetőleg kiválósága ellen a sajtó több tagja részéről, kö- zös megállapodás szerint, irányult volna egy koncentrikus tá- madás. Ennek az érzésnek adott kifejezést „Egy hangversenylátogató“ aláírású, nem minden érdesség nélküli nyílt levél, mely a *Zeneköz- löny* című szaklapban jelent meg. Nagy lett erre a megbotránkozás s a „Kritikusok Szindikátusa“ határozatot hozott, melynek egyik lé- nyeges része, hogy: nem írnak a filharmonikus hangversenyekről. Eb- ben az az érdekes, hogy a kritikát írók, akik néha — egyéni felfogá- sukban minden bizonnyal jóhiszeműen — igen keménynek tudnak lenni, oly igen megütköztek azon, hogy valaki a kritikairásról írt kritiká- jában — egyéni felfogásában minden bizonnyal jóhiszeműen — igen kemény tudott lenni. Ugy halljuk s ezt feltétlenül el kell fogadnunk, ha így mondják, hogy Dohnányi vagy a filharmonia ellen a sajtó tagjai között semmi kiadott jelszó vagy előzetes megállapodás nem volt. Nem is erről akarunk beszélni, hanem arról, hogy aki úgy 20—25 év zenei életét figyelemmel kísérte, már többször látott valamelyik művész ellen koncentrikus támadást. Persze ily állítást bizonyítani is kell tudni. Ezért csak egy esetet említek, mert rendkívül érdekfeszítő.

Néhai gróf Zichy Géza egyik operájának premierjéről írt a napisajtó s — az, hogy a mű jó-e, rossz-e, ez esetben lényegtelen, az érdekes csupán az, hogy — csodálatosképen a kritikások közül feltűnő sokan használták recenziójukban az „erdőben vagyunk“ kitételt... Jó, hogy nyomtatásban jelent meg. Aki nem sajnálja a fáradságot, meg is keresheti a régi lapokban.

Isoz Kálmán.

Kiállítások. A *Nemzeti Szalon* termeiben november 29-től kezdődően két héten keresztül a II. Balatoni kiállításban gyönyörködhattunk. A kiállítást a Balatoni-Társaság rendezte, mely feltett céljához híven mindent elkövet nagyszerű természeti kincsünknek: a Balaton tavának népszerűsítése és megismertetése érdekében. Ez a kiállítás is ennek a propagandának szolgálatában állt s háromszázon felül emelkedő műalkotásával a mostani művészi évadnak egyik legjelentősebb eseménye volt. A kiállítás tanubizonyosságát adta annak, hogy milyen kimeríthetetlen tárgygazdagság rejlik a Balaton vizének és környékének színpompás, gazdag képeiben képzőművészeink számára. A Balaton víztükre változó színeivel, a víz felületén érvényesülő fényreflexekkel már maga is a festői témák végzetlen bőségét kínálja; a környező partvidék változatosága és szépsége, a mondáktól és regéktől terhes várromok és mohos omladékok a somogyi és zalai partmenti esínos falucskák és tiszta udvarházaik, mind-mind méltóak képzőművészeti feldolgozásra. A Balaton ugyanaz a gazdag terület művészeink számára, mint amilyenek íróink számára már régen bebizonyult.

A kiállításon jeles művészeinknek színe-java felvonult a Balatont vagy környékét ábrázoló alkotásával, de az egyhangúság avagy egyoldalúság a kiállítástól teljesen távolmaradt. Színesen megfogalmazott tájképek, finom hangulatok, raffináltan kiaknázott festői hatások köszöntötték a látogatót mindenfelől s ha csak pár művet sorolunk föl alább cím szerint is s csak néhány nevet emelünk ki a száznál több kiállító művészből, azt igazán csak a rendelkezésünkre álló hely kimért volta miatt tesszük, bár ez a kiállítás megérdemelné, hogy minden kiállító művésze részt kapjon az elismerésből. Művészettörténeti értékű volt *Mészöly Géza* képeinek kevésbé ismert bemutatása, melyek közül a „Naplemente“ a kiválóbb alkotás. *Iványi-Grünwald Gyula* nagy vászna: „Balatonszemesi országút“. e kiváló művésziünket ereje teljességében reprezentálja. *Rákosyné Gönczy Ilonának* viharos balatoni tájképe bravuros ügyességet árult el. *Vaszary János* színekben gazdag művei, valamint *Csók István* balatoni hangulata dicséretükre válnak művészeinknek. *Feszty Masa* balatoni sellője finom és igen érdekes művészi teljesítmény. Hasonlóan meg kell dicsérni *Kövesdy Gézának*, *Udvary Pálnak*, *Szlányi Lajosnak*, *Komáromi Kac*z Endrének, *Bosznay Istvánnak*, *Nádlér Róbertnek*, *Basch Andornak*, *Kárpáthy Jenőnek*, *Kató Kálmánnak*, *Kunwald Cézárnak* és *Csuk Jenőnek* képeit, melyek szolid, értékes művészeti eredmények. A plasztikai rész legjobb darabja *Szentgyörgyi István* aktja, mely a kiváló fiatal mester abszolút művészi értékű alkotása.

A *Szépművészeti Múzeum* grafikai osztálya ötvenedik jubiláris kiállítása alkalmából a XVIII. század francia grafikáját mutatja be érté-

kes és jellemző művekben. 216 válogatott műlap a legkülönbözőbb technikával (rézmetszet és karc, színes aquatinta, stb.) reprezentálja a francia grafikának ezt a ragyogó korszakát. De egyszersmind képviseli a XVIII. század egész francia kulturáját. Ennek a kulturának a könnyedsége, szellemessége, graciozitása, s nem ritkán frivolitása szól felénk ezekről a lapokról, amelyek csaknem az egész korszakot érthető képekben állítják eléink.

A kiállított grafikai művek, nagyon kevés kivétellel, festményeknek korabeli reprodukciói. Amint a festők között Watteau ennek a kornak leggeniálisabb képviselője, úgy az ő befolyása érezhető legjobban ezeken a lapokon, amelyeknek nagyrésze az ő festményeinek ismétlése vagy az ő, vagy más művészétársa kezéből. Watteau és utána e kor nagy-szerű grafikusai mind átvesszik és alkalmazzák a merevebb vonalú rézmetszés mellett a finomabb, raffináltabb karctechnikát, mellyel a reprodukált festmények legesillogóbb selymét, legfinomabb szöveteit, legpuhább bársonyát és legragyogóbb aranyát is utolérhetetlen virtuozitással tudták lapjaikon visszaadni, új életre kelteni.

Watteau művei mellett gyönyörű lapokat láthatunk Fragonardtól, Bouchertől, Carstól és Drevet-től. De a többi neves grafikusok is, (mint: Chardin, Delatre, Vidal, Massard, Saint-Aubin, Launay, Léveillé, Varin, stb.), szép lapokkal vannak képviselve. Külön kell megemlékeznünk Demarteau műveiről aki egy általa feltalált eljárás-móddal Boucher-nak híres vörös-krétarajzait tudta tökéletesen utánozni. A lapok közül nem egy costume történeti szempontból érdemel említést, így Debucourt színes aquatintával készült „Nyilvános sétater“-e, mely ennek a kornak (1793.) szörnyűségei között is odaadással mulató ember-tömeget ábrázol nagy kompozicionális tudással és invencióval. Más lapokról ismét világraszóló történeti események szólnak hozzánk; így látjuk például XVI. Lajos király koronázó-esküjét Rheimsban. Egy másik lap pedig Voltaire szobrának megkoszoruzását mutatja a Comédie Francaise színpadán 1778-ban, a böles jelenlétében. Egyéb lapokon pedig e kor mindennapi élete, multságai, csintalanságai tárulnak eléink jellemző képekben. A kiállítás, melyet nagy hozzáértéssel s — ami ilyen kiállításnál igen fontos — finom ízléssel *dr. Hoffmann* Edit rendezett, a művészet minden igazi barátjának nagy örömet fog szerezni.

Oroszlán Zoltán.

A TÁRSASÁG ÉRTESITŐJE.

Jegyzőkönyv

a M. Protestáns Irodalmi Társaság igazgatóválasztmányának 1924. december 15-én tartott rendes üléséről.

Jelen voltak: Ravasz László elnöklete alatt a következők: Kaas Albert báró alelnök, dr. Némethy Károly, Hamar István, B. Pap István, György Endre, Bernát István, Marton Lajos, Szlávik Mátyás, Podmaniczky Pál báró, Pruzsinszky Pál, Vargha Gyula, Csikesz Sándor, Szelényi Ödön, Soltész Elemér, Benedek Sándor, Kolosváry Bálint, Bartóky József, Gyökössy Endre, Mágócsy-Dietz Sándor választmányi tagok, Bendl Henrik pénztárnok helyett Szelényi Gyula és Zsinka Ferenc szerkesztő mint jegyző.

Az elnök az ülés megnyitása után önömmel emlékezett meg Antal Géza választmányi tag püspökké választásáról és elparentálta a választmány két legutóbb elköltözött nagyértékű tagját, Szeremley Sámuel hódmezővásárhelyi lelkészt és történetírót és Szilassy Aladárt, minden értékes egyháztársadalmi munka elősegítőjét és buzgó munkását. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkértek Szlávik Mátyás és B. Pap István választmányi tagok.

1. Szerkesztő jelenti, hogy a múlt választmányi ülés megbízása szerint Szász Károly választmányi taggal és az elnökkel együtt eljárt kedvezményes papírszerzés ügyében. A végrehajtás során mutatkozó eredmény azonban nem kielégítő, úgy, hogy ennek következtében a nyomdakérdés ismét előtérbe került. A Társaság, amely tagja a Magyar Tudományos Társulatok és Intézmények Szövetségének, folyóirata számára csupán oly feltétellel kaphatna kedvezményes papírt, ha folyóiratát a Társulatok Szövetségének nyomdájában állíttatná elő. Egyben bemutatja a Tudományos Társulatok Sajtóvállalatának árajánlatát, amely a jelenlegi nyomdaárhoz képest jelentékeny kedvezményt mutat. Hozzászólások után elhatározza a választmány, hogy az elnökséget megkéri a papírszerzés újbóli megkísérlésére és ha ez a kísérlet a kívánt eredményre nem vezetne, az elnökség diszkréciójára bizza a nyomdakérdés tekintetében a döntést.

2. Szerkesztő előterjeszti az elnökség indítványát a tagsági díjak felemelése tárgyában. A tagsági díjat rendes tagok számára évi tíz aranykoronában állapította meg a választmány, egyszersmind felhatalmazta az elnökséget, hogy egy bizonyos meghatározott számon belül alacsonyabb fizetésű egyházi és világi tisztviselők és diákok szá-

mára a megállapított tagdíj feléért (öt aranykorona) adhassa a Protestáns Szemlét.

3. Szerkesztő jelenti, hogy több ízben érkezett oly irányú megkeresés, melyben a régi alapítótagok jogait vitatták. Idevonatkozólag a választmány úgy határoz, hogy senkinek szerzett jogát vitássá tenni nem akarja, másfelől meg van győződve, hogy az alapítótagok régi alapítványait a Társaság érdekében tették. Ha a választmány mai állapotában eleget akarna tenni annak a kötelezettségnek, amely az alapítótagsági díj elfogadásából reá hárul, a Társaság romlását idézné elő. Ezért elhatározza, hogy a Társaság jelenlegi helyzetének feltárásával felszólítást intéz az alapító és pártfogó tagokhoz, felkérve őket a Társaság újabb támogatására. Egyben kimondja azt is, hogy egyelőre új alapítótagok felvétele szünetel, amennyiben azonban alapítók jelentkeznének, az alapító tagdíjat 200 aranykoronában állapítja meg.

4. Szerkesztő jelenti, hogy szeptembertől kezdve a Protestáns Szemle közleményeiért az elnök hozzájárulásával minden munkatársnak írói honoráriumot fizet. Egyben kéri a választmányt, hogy az akkor megállapított díjszabást a Társaság jelenlegi anyagi erejéhez mérten és a szellemi munka értékelésének tekintetbevételével állapítsa meg. Ivenként 56 aranykoronát ajánl írói tiszteletdíjúl, ami oldalanként $3\frac{1}{2}$ aranykoronának felel meg. A választmány — amíg a Társaság anyagi helyzete ezt megengedi — hozzájárul a szerkesztő előterjesztéséhez.

5. A Tudományos Társulatok és Intézmények Szövetségének felszólítására elhatározza a választmány, hogy a Társaságnak a Szövetség választmányában leendő képviselőjére felkéri Kaas Albert báró alelnököt és Zsinka Ferenc szerkesztőt.

6. Szerkesztő bemutatja a francia Protestáns Történeti Társaság levelét, amelyben a magyar Protestáns Irodalmi Társaságot kiadványai megküldésére, illetőleg cserére szólítja fel. A választmány nagy örömmel veszi a testvéri érintkezést és a cseréhez szívesen hozzájárul.

7. A Franklin-Marshall kollégium magyar tanszéke a Társaságtól régi és újabb kiadványait kéri. A választmány a kiadványok megküldését elhatározza.

8. Szerkesztő jelenti, hogy számára az elnök a Protestáns Szemle régi évfolyamaiból több füzetet utalt ki. A választmány a bejelentést helyeslőleg tudomásul veszi.

9. Incze Gábor református segédlelkész a Timót-utcai kórház katonái közt karácsonyi ajándécul való kiosztásra a Társaság kiadványaiból néhány darab könyvet kér. A könyvek megadása elhatároztatott.

10. Szerkesztő előterjeszti, hogy az expedíció vezetője már az év eleje óta nagy szorgalommal végzi a reábizott munkát. Díjazása azonban nagyon csekély. A választmány az expedíció vezetőjének díjazását havi 800.000 koronában állapítja meg.

11. Olvastatik Hess János pénztári szolga remuneráció iránti kérése. A választmány Hess János részére karácsonyi ajándékkul 200.000 koronát szavaz meg.

12. Szerkesztő jelenti, hogy egyrészt a Társaság anyagi erejének fellendítésére, másrészt a protestáns társadalom tömörítésére vidéki irodalmi estélyek rendezését vette tervbe; eddig kilenc helyen fordult meg az Irodalmi Társaság és mindenütt nagy szeretettel fogadták. A választmány a bejelentést örömmel vette tudomásul.

13. Szerkesztő bejelenti, hogy a Társaság irodalmi estélyének hatásaként Szentesen e hó 8-ikán megalakult a Társaság első fiókja. Az alakulás az elnök úr jelenlétében történt. A választmány örömmel üdvözlöi a szentesi kör megalakulását s egyben Böszörményi Jenő szentesi ref. lelkésznek és a Társaság szentesi barátainak a Társaság körül kifejtett buzgó és odaadó munkájáért köszönetét fejezi ki.

14. A pénztári jelentést Bendl Henrik távollétében és megbízásából Szelényi Gyula terjesztette elő. A választmány az előterjesztést tudomásul vette.

15. A M. R. L. E. könyvkiadó vállalata nevében, Csikesz Sándor titkár jelenti, hogy vállalatuk 500 aranykoronát bocsát január 1-től kezdve a Társaság rendelkezésére, melynek ellenében a Magyar Protestáns Irodalom Bibliográfiájának elkészíttetését és kiadását kéri; egyszersmind kilátásba helyezi, hogy a kiadott munkából a M. R. L. E. könyvkiadóvállalat tagjai számára körülbelül 300 példányt önköltségi árban tagilletményként megvált. A választmány az ajánlatban a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság iránt megnyilvánuló bizalmat hálás köszönettel veszi és felkéri az elnökséget, hogy a legközelebbi választmányi gyűlésre ez ajánlat elfogadásának összes irodalmi és pénzügyi terheit feltüntető tervezetet mutasson be, amelynek letárgyalása után fog véglegesen határozni.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Irodalmi Estélyeit protestáns közönségünk mindenütt megkülönböztetett rokonszenvével tünteti ki és nagy számmal látogatja. Eddigelé *Győr, Hódmezővásárhely, Kiskőrös, Kőszeg, Nagykőrös, Orosháza, Szentes, Székesfehérvár és Veszprém* látták vendégül Társaságunk előadóit, akik emelkedett keresztyén világfelfogást, valódi tudást, igazi művészetet vittek mindenüvé, ahol megfordultak. Kérjük azokat a barátainkat, akik Társaságunkat meghívták, tartsák fenn ígért vendégszeretetüket továbbra is; mindenüvé elmegyünk, nem kerülünk el senkit, nagyon megszegényedtünk, szükségünk van minden magyar érték egybegyűjtésére. — Minél többen fogódzunk össze, annál erősebbek leszünk.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK.

Zola: A Rougon-Macquart család XIV. A mestermű. Révai-kiadás. — *Mark Twain*: Hajósélet a Missisipin. Révai-kiadás. — *Goethe*: Faust, fordította Kozma Andor. I. II. Pantheon-kiadás. — *J. Ramsay Macdonald*: A szocialista mozgalom. Franklin-Társulat. — Magyar Statisztikai Szemle 9., 10. szám. — *Lampérth Géza*: A gárda virága. Pallas-kiadás. 1925. — Levéltári Közlemények 1924. I—IV. — *Trócsányi Zoltán*: Magyar régiségek és furcsaságok. Dante-kiadás. — *Kovácsné Huszár Jolán*: Könnyeim. Versek. Szerző kiadása 1924. — *Bartóky József*: Szivárvány. Franklin-Társulat. — Zászlónk 1924 december. — *Szücs Ernő*: Győzelem a halál felett. Soli Deo Gloria kiadása 1924. — Napkelet 1924 december. — Revue de Hongrie 15 Decembre 1924. — Századok 1924 január—június. — Keresztyén Család képes naptára 1925. — *Uray Sándor*: A keresztyén család kis tükre. Magyar Traktátus Társaság kiadása 1924. — *Lévay Lajos*: Egyházi beszédek. V. kötet. Szerző kiadása 1924. — *Szigethy Lajos*: Őszi virágok. — *Báró Podmaniczky Pál*: Vihar. Elbeszélések. 1924. — Magyar Kultura 1924 december. — Kelet Népe 1924 okt.—nov. — Lelkipásztor I. évf. 2. sz. Szerk. *Vértesi Zoltán*. — Külügyi Szemle III—IV. évf. 3—4. Ferences Közlöny, december. — Népélet 1923/24. 4—6 füzet. — Minerva III. 1—5. sz. — *Gyökössy Endre*: A termő élet rímei. Új Versek. 1924.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 aranykorona, félévre nem tagoknak 6 aranykorona.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Ravasz László: Jókai Mór.
Baros Gyula: Jókai és Arany.
Karácsony Sándor: A középiskolai reform.
Két Jókai levél.
Szabolcska Mihály: A LXXIX. zsoltár. (Vers.)
Bibó Lajos: A kubik.
Bodor Aladár: Attila szeme. (Vers.)
Bodor Aladár: Isten így akarja. (Vers.)

KÜLFÖLDI SZEMLE: Az erdélyi ág. evangélikus magyar egyház a román impérium alatt. *Transylvanus Bujdosó*. — Spirituális mozgalmak Amerikában. *Berkes József*.

KRITIKAI SZEMLE: B. Bauch: Das Naturgesetz. *Bartók György*. — J. Finot: A boldogság tudománya. *Muraközy Gyula*. — Pauler Akos: Böhm Károly emlékezete. *Bartók György*. — Gesztelyi Nagy László: Az Alföld gazdasági jövője. *Dr. Bernát Gyula*. — Tíz esztendő török rabságban. (Auer János Ferdinánd héttoronyi följegyzései.) *Zsinka Ferenc*. — Dr. Bitay Árpád: A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése. *Gulyás Sándor*. — Nyirő József: Jezusfaragó ember. Pap József: Első könyv. *Ady Lajos*. — Erdélyi verseskönyvek. *Szóllósy István*. — Új magyar szépirodalmi könyvek. (Szem.) — Könyveim. *Muraközy Gyula*. — Goethe, Faust. Ford. Kozma Andor. *Tolnai Vilmos*. — Mark Twain: Hajósélet a Mississippin. *Szem*. — Délibáb-irodalom. (Szinpadi beszámoló.) *Szilágyi Dezső*. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*.

E SZÁM ÁRA 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Irodalmi Estélyeit protestáns közönségünk mindenütt megkülönböztetett rokonszenvével tünteti ki és nagy számmal látogatja. Eddigelé *Győr, Hódmezővásárhely, Kiskőrös, Kőszeg, Nagykőrös, Orosháza, Szentés, Székesfehérvár és Veszprém* látták vendégül Társaságunk előadóit, akik emelkedett keresztyén világfelfogást, valódi tudást, igazi művészetet vittek mindenüvé, ahol megfordultak. Kérjük azokat a barátainkat, akik Társaságunkat meghívták, tartsák fenn ígért vendégszeretetüket továbbra is; mindenüvé elmegyünk, nem kerülünk el senkit, nagyon megszegényedtünk, szükségünk van minden magyar érték egybegyűjtésére. — Minél többen fogódzunk össze, annál erősebbek leszünk.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmánya elhatározta, hogy **a társulati tagsági díjat 1925. jan. 1-től kezdve évi 10 arany koronára** emeli fel. Felhatalmazta azonban az elnökséget, hogy indokolt esetben egyházi és világi tisztviselők, diákok számára korlátolt számban **évi 5 aranykorona tagdíj ellenében** küldheti a Protestáns Szemlét. Kérjük tagtársainkat, akik törekvéseinket eddig oly áldozatkészen támogatták, segítsenek továbbra is. Tagdíjuk csak úgy érték számunkra, ha azt késedelem nélkül, az év első negyedében beküldik a Társaság pénztárába.

Az elszámolás megkönnyítése érdekében kénytelenek vagyunk figyelmeztetni tagtársainkat, hogy félévi tagdíjnál kisebb összeget nem fogadunk el tagsági díj gyanánt. **Azoknak, akik az 1924. évi tagdíjukat nem fizették meg, legközelebbi számunkat nem küldjük.**

Jókai Mór.

Majdnem ötven esztendőn keresztül erős irodalmi harc foglalkoztatta a magyar litteratura forumait Jókai Mór értéke és jelentősége felett. Az ország legkülönb kritikussai, Gyulai Pál, Péterffy Jenő, Salamon Ferenc, Barát Ferenc, nyíltan, minden eszközzel, Kemény Zsigmond és Csengery Antal inkább magánbeszélgetésekben nagyon elítélték Jókai Mórt és néha olyan nyilatkozatot tettek, mintha munkásságát nem tartanák igazi értéknek és nyereségnek az irodalomra nézve. Ugyanakkor pedig Jókai volt a legnépszerűbb, a leghatásosabb, a legkedvesebb magyar író, akinek olvasóközönsége nagyobb volt bárkiénél ebben az országban. — Akkor kibékíthetetlennek látszott ez a harc és sokszor keserűen feljajdultak miatta olyanok, akik érezték, hogy e nagy perben a teljes igazság nincs egyik fél részén sem. E feljajdulók között legjelentősebb ember a fiatal, pályája kezdetén álló Beóthy Zsolt vala.

Ma már látjuk, hogy ebben a meghasonlásban nincs semmi szégyelni való, sőt mindkét félnek becsületére válik, saját, egyoldalú álláspontja. Igazuk volt Gyulai Páléknak, igaza a magyar olvasóközönségnek, mert igaza volt Beóthy Zsoltnak, a két irányt egybefoglaló magasabb szempontú ítéletmondásával, amellyel a Jókai értékelésének kulcsát kezünkbe adta.

Becsületükre válik a magyar kritikuskoknak, Gyulainak és társainak, hogy Jókai Mórral elégedetlenek voltak, mert ez annak a jele, hogy ők a magyar írók elé a legmagasabb eszményeket tűzték ki és őket a legszigorubb mértékkel mérték. Rendkívüli igényük volt a kompozíció egysége, szilárdsága és belső tökélye iránt, mert Arany János e téren elkenyeyztette őket. Nem tudták megbocsátani a történelmi bizonytalanságot, a jellemelek valóságosságát, mert letűnt korok lelkébe Kemény Zsigmond vezette őket s tapinthatóan éles alakokat ő és Katona József rajzolt előttük. Ellenségei voltak minden elnagyolásnak, sebtiben való dolgozásnak, minden olyan véteknak, amit a lángész önön géniusza ellen követ el, mert az áhítatos műgondot Vörösmarty és Arany alkotásain látták felejthetetlenül ragyogni. Filozófiai mélységet mérő ónjaikkal a Madách műveiből tapogattak ki és bántotta őket minden sekélyesség, amit Jókainál találtak. A lángész divinatív teremtmény erejét és felt nélküli fényét Petőfiben csodálták s ezért idegesek lettek, ha a Jókai műveiben a horatiusi megjegyzés szerint a nagy Homerost néha nemcsak aludni látták, hanem talán horkolni is hallották. Vé-

gül egy olyan korszakban, amelyben az ezeréves magyarság leginkább hányódott a józanság életparancsa és a kalandos forradalmi kockázatok lidércfénye között, midőn Deák és Kossuth, a magyar bölcsesség és a magyar szenvedély vívta titáni harcát s a nemzet élete volt a kockán a tét, megkövetelték az írótól, hogy szent mániájában kiábrándító munkát is végezzen és kapcsolódjék azokhoz a józan profétákhoz, akik a mának verébfiókáiért odaadják a holnap álomtuzokjait. Mindennél szükségesebbnek tartottak bizonyos gravitást, józan szilárdságot, részletekben való megbízhatóságot, professzori tájékozottságot és tudományos mélységet. Azt lehet mondani, hogy Gyulai Pál a romantikus korszak tanuságait a népies nemzeti irány jelszava alatt, egy új népies nemzeti klasszicizmussá dogmásította, amely ellensége volt minden szertelenségnek, könnyelműségnek, kockázatosnak, pontatlanságnak, kivételesnek, fantasztikusnak és nebulozusnak. Ez a magyar parasztklasszicizmusnak a világa, amely annyira közel állott fajtánk alaptermészetéhez s amelynek örök időkre legkülönb képviselője Arany János marad. Kritikájukban tehát a magyar géniusz lelkiismerete szólalt meg.

De igaza volt annak az olvasóközönségnek is, amely Jókai-ban bálványképét látta. Igaza volt azon az egyszerű alapon, hogy az őszintén élvező és elragadtatott léleknek az esztétikában mindig igaza van, felül az ötven százalék arányán. Beszélhettek akármit tudós és bölcs férfiak, írhattak akármilyen mesterműveket Kemény és Katona, a magyar intelligencia óriási zöme Jókait olvasta, vele sírt, nevetett, lelkesedett és álmodott. Minden irodalomban előfordul, hogy a hivatalos mértékegység magasabb, mint a közönség ízlése s e meghasonlást évtizedek vagy emberöltők irodalmi pedagógiája tudja csak kiegyenlíteni, hogy új támadjon, mert a régi kiegyenlítődik. Jókai óriási jelentősége abban áll, hogy ő egyszerre elvégezte ezt a munkát. Odavetette költészetét aranyhidul a magas iskola és a közönség ízlése közé, ami ütés őt érte, a közönséget — nevelte. Olyan rétegek ezreit és tízezreit hódította meg a magyar irodalom számára, amelyek ő nélküle kívül maradtak volna a magyar irodalom fénykörén. Humora, meséi, csöndes és állandó izgatósa szakadatlanul hódítottak. Költészete olyan volt, mint egy esorba amphorából kiömlő drága kenet, nem lehetett útját állani, illata és ereje győzhetetlenül terjedt s eddig bezárt lelkekbe mondhatatlan örömök, emlékek és remények érzelmeit támasztotta. Nem tudok nagyobb dicséretet mondani a XIX. század második felének magyar fél- és egészműveltjeiről, mint azt, hogy Jókait megértették és értékelték. Az bizonyítja e nemzedék csodálatos fogékonyságát, gyermekded lelkiületét, legyőzhetetlen fiatalágát és hősiességét, hogy volt bátorsága Jókai lábainál megifjodni, egy javíthatatlan optimistát és ki nem ábrándítható álmodót orákulumául elfogadni; volt lelke ujjongani a jónak, szinte emberfeletti vonásai felett és triumphálni a rossznak szédületes magasságokból való lezuhanása felett. Valami keleti mythikus levegő vette körül őket és a Jókai regényében, mint egyetlen óriás epikában, egy. a XIX. szá-

zad magyarjai számára átírt és megfoghatóvá tett Zend Avesztát érezték. Ormuzd és Ahrimán birkózása ez a történelemben, mai társadalomban, mythikus előidőkben és utopiás holnapokban. Jókai a világ egyik legnagyobb ideálbrázolója, eszményalkotó szellemóriása, akkora tábor gyűjtött maga körül, mint még magyar író soha, sem előtte, sem utána és ezt a tábor magyar földön gyűjtötte! Milyen szépeket láthatott az az ifjuság, amelyet bölesőjétől kezdve ő altatgatott s az a nemzet, amelyet koporsójából ő ébresztgetett. Gondoljuk végig a magyar intelligenciát, a paloták lakójától a falusi ispánok cserepes házáig, egyetemi professzoroktól a néptanítóig, táblalabiráktól a falusi segédjegyzőkhöz, akik között élő, személyes ismerősként Jókai alakjainak százai és ezrei járnak: micsoda fogalmak ébredhetnek egy ilyen népben a legnagyobb világnézeti kérdésekről, a kötelességről, áldozatról, becsületről, hűségről, nemzeti dicsőségről, hazafiúi kötelességekről. Micsoda tudatalatti benyomás ébredhet száz meg százezer lélekben a világról, egy olyan világról, amelyben a jó végre győz, az érdem jutalmat nyer, az erkölcsi fölény mindenekfölött álló érték, a halál nem fáj és a szerelembe tisztaság és hűség ötvöződik. Mennyi életkedvet, boldog optimizmust, ép bátorságot és kockáztató kedvet tanulhatott a magyar lélek Jókai regényeiből, amelyeknek egyetemes jeligéjéül a Prédikátor szavát választhatjuk: *szép a világ és jó a mi szemünkkel nézni a napot*. Nem kell nagy jóstehetség megjövendölni, hogy a most uralkodóvá vált keserű és dekadens hangulatból, bús és balog, béna és beteg világfelfogásból a halál rokonainak nemzetsége akkor fog felocsudni, mikor, mint jótékony hajnali álom a lázbeteg szempillájára, újra rászáll a lelkekre a Jókai édes, üdítő költészete. Ő volt félszázadon át a magyar lélek legnagyobb higienistája és ő lesz egyszer még áldott orvosa.

Jókai iránt akkor leszünk igazak, ha őt nem máshoz, hanem önmagához mérjük. Ha nem azért fogjuk gáncsolni, ami hiányzik belőle, hanem dicsérik azért, amit két kézzel ad. Ha felfedezzük, hogy a nagy álmodásoknak életformáló ereje van s reá jövünk, hogy a képzelet nem üres játék, hanem leghasznosabb dolog a világon, önfenntartásunknak legesodálatosabb ténye. Ha nem részleteiben vizsgáljuk, hanem mint egészét értékeljük; felfedezzük benne ezer esztendőös lelki életünknek egyik legkülönösebb és legnagyobb ajándékát.

Szokás most Jókait, mint egyházellenest és heretikust indexre tenni. Semmi sem volna balgatagabb dolog, mint protestáns részről folytatni azt a játékot, amit túloldalról dicstelenül elkezdettek és — hála Istennek — szórványosan folytatnak. Azt nem lehet mondani, hogy Jókai vallotta a II. helvét hitvallásnak minden tételét. Nem lehet állítani, hogy világnézete biblikus volt. Eredendő bűnről, váltságról, üdvökonómiairól megközelítőleg sem voltak helyes theologiai nézetei. Felekezete ellen is vétett talán, legalább kétszer bizonyosan: első és második házassága alkalmával. De tény az, hogy a kálvinizmus imponáló erejét, százados költészetét szakadat-

lanul érezte; gyermekségének legmélyebb benyomásai között ott vannak azok a tépett zsoltárákkordok, amiket özvegy édesanyja rokkapergetés közben szakadatlanul énekelt. A kálvinista kollégium életének legkedvesebb irodalmi megrajzolását ő adta, a falusi református papi élet belső szépségeit és csodálatos hősiességét ő énekelte meg legelőször és mindez ideig a legszebben. Nem véletlen, hogy alakjai közül a legrokonszenvesebbek mindig kálvinisták vagy legalább is protestánsok. Büszke volt mindig hitére, érezte a hitvalló ősök felséges hagyatékát s boldog volt, valahányszor gyermekded módon hinni tudott. Jobbik énjéhez hozzá tartozott az, hogy ő protestáns s hálából megmutatta a megreformált, hit életformáló erejének ezer rokonszenves vonását. Öntudatlanul is apologeta volt s megérdemli, hogy mi különösen is magunkénak tartsuk.

Ravasz László.

Jókai és Arany.

• Annak a korszakos jelentőségű izlésfejlődésnek, mely a népköltés bizonyos sajátosságainak a műköltészetbe oltásával új irányba terelte irodalmunkat, Petőfi mellett Arany és Jókai voltak a fő szellemi mozgatói. Az első legszembetűnőbbben népies dalaival és János vitézével, a második különösen Toldijával s általában verses elbeszélő műveivel, Jókai pedig a széppróza terén mutatta az utat, melyen a nyelvbeli eszközökkel hódító gondolatközlésnek haladnia kell, ha nem csupán a műveltség kiváltságosai, hanem a nemzet egésze számára hozzáférhetővé akarja tenni a művészi élvezet forrásait. Aligha vétünk a történelmi igazság ellen, mikor megállapítjuk, hogy az esztétikumnak a magyar lélek részére való, a nemes értelemben vett demokratizálása körül a célkitűzés tudatosságát nézve, Petőfit és Aranyt illeti az elsőség, Jókai inkább ösztönszerűleg sietett továbbvilágítani a megnyitott ösvényen. Ilyenformán jelöli meg Mikszáth is a három lángelme jelentőségét, midőn a maga szemléletes módján utal arra, hogy Petőfi és Arany „elementáris erővel vitték diadalra fönséges költészetükben az egyszerű népieséget és ezáltal utat nyitottak Jókainak is“.

A három név közül Petőfinek a másik kettőhöz való viszonya nem maradt rejtve a köztudat előtt, Arany és Jókai összeköttetése azonban a szakkörökön kívül alig ismeretes. Igaz, hogy a Toldi írója szerény és zárkózott egyéniségénél fogva nem játszott oly mozgalmas szerepet barátja életében, mint a márciusi napok nagy lírikusa, de Jókainak a centenáris ünnepeken megelevenülő környezetrajza mégsem lenne hű, ha az emlékezés filmjén legalább egy pár percre melléje nem állítanók a halhatatlan triász harmadik tagját is.

*

Arany összes műveiben 1847-től kezdve találkozunk oly adatokkal, melyek a későbbi nagy regényíróról való véleményére s a vele való összeköttetésére jellemzők. Mindjárt ez év január 31-én, Szalontáról a Máramarosszigeten lakó Szilágyi Istvánhoz intézett soraiban oly megjegyzést tesz Jókai egyik borzalmas tárgyú elbeszélésére, mely a levélírónak a romantikus iránnyal szemben kialakult felfogását is tükrözi. „Olvasta ön Jókai Mór *Büntársát* az Életképekben? Nekem úgy tetszik, mintha a költő rémes éjfélen, lepedős kísértet alakjában üldöznék az olvasót, rettegve maga, rettegve más. *Én nem hiszem, hogy a költészet célja a hajmeresztés legyen.*“ E kritikai ízű észrevétel fontosságát növeli az a körül-

mény, hogy nem sokkal előbb, ugyanabban a folyóiratban megjelent novellái szerint Arany sem nagyon idegenkedett a szóvátett túlzásoktól és nem lehetetlen, hogy egyebek mellett, a hibáztatott elbeszélés eszméltette őt ez ízlésirány túlzásainak művésziatlenségére s térítette ilyképen a realisabb életábrázolás felé. Jókaihoz való személyes viszonyát azonban ez a megjegyzés nem befolyásolta, sőt felszólítására, mint a Frankenburgtól átvett Életképek szerkesztőjét, szívvel-lélekkel támogatni óhajtotta. Megírta ezt Petőfinek is, hozzátéve, hogy „kedvéért én Jókaihoz csatlakoztam“ (s nem Vahothoz, a Pesti Divatlap szerkesztőjéhez, kivel a fiatal írók hadilábon álltak).

Az ártatlannak látszó „kedvéért“ kifejezés miatt majdnem bajba került Arany. Petőfi ugyanis, aki elvi okokból óhajtotta az irodalom ifjabb tehetségeit az Életképek körül csoportosítani, igen kemény szavakkal oktatta ki barátját, hogy itt több forog kérdésben, mint az ő egyéni szeszélye. Arany nem magyarázta félre e heveskedést s rövidesen napirendre tért a „csalánkedélyű“ levél fellett. Valamivel később más vonatkozásban találkozunk Jókai névvel Aranynek Petőfihez írt tudósításaiban. S érdekes, hogy, mint a főntebbi esetben, most is bíráló megjegyzés kapcsán. Ezúttal Jókainak egy nem helyénvaló tréfálkozása szolgáltatótt rá alkalmat. Arany a Koltón mézesheteit élő Petőfivel közöl egy csomó őt érdeklő dolgot s közben a szalontavidéki természeti csapásról, a sáskajárásról is megemlékezik. Ehhez fűződik a megrovás, mely személyi vonatkozása mellett Aranynak a humorról való felfogására nézve is útbaigazít.

„Ad vocem sáska — írja. — Jókai minduntalan vitzelt rá. Szerintem az ilyen élceken nem lehet komikum. *Humor* talán lehetne, de ne a más, ne a szegény osztály rovására. Ha a humorizáló maga is a sáskák csapása alatt állna, akkor illenék szájába a keserű humor, mint azon szőlősgazdába, ki látván, hogy szőlőjét a jég ugyancsak veri, felkapott egy dorongot s neki esett ütni-verní a fürtöket, mondván: „no csak uram Isten! Rajta! Lám én is segíték!“ Ez aztán humor; de tengerparton állani s a vésszel küzdőkre elménckedni, ez oly valami, mire méltán ráillik a gúny: „Országomat egy viccért.“ Ilyenre még az ujdondászat burleszk öltönyt sem szabad kiterjeszteni. Nincs igazam? Más az, midőn a Pesti Hirlap a Noththeater sáskák általi felemésztesétől fél, mert ott már nem a sáskák általános pusztítására, hanem a Noththeaterre szól a lecke s az oly nevetséges erőlködése a német elemnek, mi komikai hatást eszközölhet.“

E sorok kiélezettsége nem páratlan Aranynek jeles pályatársáról szóló nyilatkozatai sorában. Mikor a készülőfélben levő Toldi estéjéről szóló hirlapi tudósítás a mű címét y-nal közli, ahogyan az irodalomtörténetíró Toldy Ferenc s egy akkoriban emlegetett díjbirkózó nevét írták, Arany meg nem állja, hogy Petőfinek szóló levele révén (1847. XII. 13.) ki ne öntse bosszúságát: „*Toldy Estéjét* nem írok s ennyiben engedelmet, respective bocsánatot kell kérnem Jókai úrtól, hogy hirlapi jövendölései számát eggyel megszaporitotta.“¹ Az utóírás folytatása már engesztelékenyebb hangú.

¹ Idevág még 1848. februárban Petőfihez írt verses levelének két sora:

Minden dolgok előtt: én nem írtam *Toldy*
Hanem (ez már más szó, tehát jó rim) Toldit.

Köszönti Jókait s azt üzeni neki, hogy iparkodik nemsokára tiszteletét tenni nála. Már küldött volna verset lapja számára, de nincs tárgya és formája, ha küldene neki néhány hírlapi *medvét*, abból majd puskázna valamit. Ehhez a levélhez csatolta Arany a *Murány ostroma* kéziratát, kérve barátját, hogy mutassa meg másoknak is és közölje vele azok ítéletét. Petőfi szívesen tett eleget az óhajnak s három hét múlva tudatja, hogy úgy ő, mint felesége, meg Jókai, el voltak ragadtatva a műtől. A jóbarát tudósítása még meg sem érkezett Szalontára, mikor Arany (1847. I. 7.) már megsürgette a választ. Ugyanekkor Toldi estéjéből mutatványrészletet ajánlott fel Jókainak, akinek lapja számára külön is küldött két verset. Ezek nem voltak népiesek, de ígéri, hogy jövőre tisztán népiest, néha terjedelmesebbet fog neki írni. Mivel az elküldött versek egyikén változtatni szeretne, kéri Petőfit, juttassa Jókai kezébe a levélhez mellékelt strófát, hogy ha még nem késő, javítsa ki a *Czakó sírján* című költeményben az utolsó szakot.

Egy nappal az után, hogy e sorok postára kerültek, megjött Petőfi régvárt válasza. Hízelgő tartalma láthatólag jól esett Arany-nak, aki ezt még aznapról kelt újabb soraiban nem is titkolja. Örül, hogy Jókai mutatványt óhajt közölni a Murány ostromából s az erre alkalmas részlet kiválasztását pesti barátaira bízza. Ő maga e művét nem tartja alkalmasnak arra, hogy belőle kiszakított rész közöltessék. „Az egész talán valami, de szétszedve semmi.“ Nem úgy a Toldi - - írja tovább. Abból a „Mr. Bence vitézi dolgát“ már elküldte Jókainak, mert az úgy is ér valamit, ha külön van, bár kétségtelenül nagyobb a hatása, ha az ember sor és rend szerint jó rá, a maga helyén. Utóbb az Életképek szerkesztősége is így okoskodhatott, mert a *Czakó sírján* című vers után csakugyan a Toldi estéjéből kijelölt szakaszokat közölte, melyeket még az év első felében követtek a *Télben*, *Az Alföld népéhez*, *A tudós macskája* és a *Nemzetördal* című szép költemények. Ezeket a pesti írói körökben nagy elismeréssel fogadták, amire főképp Petőfi olykor tréfás szeljegyzeteiből következtethetünk. Az előbbi levélre írt felelet például ilyenformán kötődik: „Te pedig, bájdús Jankóm, nagyon szép verset küldtél Jókainak, azt a Télbent. Csak iparkodjál, mindig mondtam én, hogy lesz belőled valami“.

Junius végefelé kissé csüggedt hangon tudatja Arany, hogy a közelmúltban nem dolgozott semmit. Minek és kinek? — úgymond. Nem hiszi, hogy Jókai nagyon óhajtsa az ő „fűzapoémáit“; búcsúüdvözlétül azonban hozzát teszi, hogy közös barátjukat (Jókait) öleli „mindenek előtt és fölött“.

Arany aligha gondolta komolyan, hogy az Életképek szerkesztője nem szívesen fogadja az ő írásait. Hiszen eddig ennek csak az ellenkezőjét tapasztalhatta s az év második felében egymásután közreadott költeményei (*A rodostói temető*; *Rákóczimé*; *A rab lelke*; *Álom — való*) ugyancsak erről tanuskodnak. Egyébként, hogy többet is nem közöltek tőle, annak oka valószínűleg az volt, hogy Arany munkásságát ez időben a *Nép barátja* című lap is foglal-

koztatta s így költői terméséből az Életképeknek kevesebb jutott. Az év végén Jókai folyóirata megszűnt; a politikai helyzet igen kiélesedett. Fegyverek zaja töltötte be az országot, közben a költők szava bizony elhallkult.

A szabadságharc végefelé, nem sokkal a világosi fegyverletétel előtt, menekülő útjában, Jókai megfordult Szalontán s ekkor nagynevű barátjával is töltött néhány emlékezetes percet. Mikszáth ismert életrajzi művében ezt a találkozást a föltehetőnél fanyarabbnak színezi, bár a forrásul szolgáló visszaemlékezés erre nem nyújt alapot. Örültek-e nagyon egymás láthatásának? Jókai szerint „csak úgy, mint az a vendég és az a házigazda örülhet, aki tudja bizonyosan, hogy holnapután ellenségnek fog helyt adni, hajlékában“. Hangulatuk a történetek következtében bizonyára nyomott lehetett. Valószínű, hogy a költészetről, irodalomról sem volt sok kedvük beszélgetni, de hogy a politikához túlságos egyszerűnek látszott volna a „szalontai hajdú“ s ezért töltötte Jókai inkább Leiningen és Nyáry társaságában idejét, az már kissé indokolatlanul ironikus beállítás. Igaz, hogy Arany nem szeretett politizálni, de hogy a két jó barát beszélgetése még az izgalmak közepette sem volt tartalmatlan, látni abból, hogy egyik — Petőfire vonatkozó — részletét Jókai később elég érdekesnek tartotta arra, hogy az utókor számára is megörökítse.

*

A véres események lezajlása után hazánkra neheztülő időkben Jókai és Arany, mint annyi más jó barát, csak gondolatban ápolhatták egymás iránti rokonszenvüket. Azonban, hogy ez az érzésük mily erős lehetett, látni Aranynak a Magyar Emléklapok szerkesztőjéhez, Szilágyi Sándorhoz (1850. V. 7.) intézett tudósításából; melybe az akkoriban *Sajó* álnéven dolgozó barátja részére is beleszó néhány meleg szót: „És te, Sajó! ezen pár sort egyenesen hozzád intézem. Hogyan élsz, fiu? Krix-kraxolhatnál valamit nekem, én nem válaszolnék, vagy kellő ildommal. Nagy ünnepem volt, hidd el, mikor száműzött lelkem lelkeddel egybetalálkozott. Áldjon meg az „allgemeiner“ Isten, ha ugyan képes jóra való magyar embert megáldani, kinek olim saját Istene volt“. A Sajónak szóló üdvözet Szilágyit illető későbbi leveléből sem hiányzik.

A következő évből (1851. VII. 15.) már egyenesen egy Jókaitól származó irás mutatja, hogy a közvetlen összeköttetés és ismét megkezdődött közöttük. „Kedves Jankó“-jának szólítja Aranyt itt a levélíró s tizenöt forint írói tiszteletdíjat küld neki, kérve további közremunkálását „nagy ügyel-bajjal és emberhalállal“ szerkesztett füzetek mellett. A sivár viszonyokra való utalással menti az anyagi kárpótlás csekélységét s rámutat messzebbmenő céljaik fontosságára.

Hogy Aranyból nem hiányzott a készség barátja terveinek támogatására, mutatják a Délibáb című folyóiratban megjelent újabb művei. Még azon a napon, 1852. december 3-án, mikor a Fesztetics Leó nevében kért engedély megérkezett, tudósította barátját

Jókai, hogy ezt a lapot igazában ő fogja szerkeszteni s számít pályatársai közreműködésére. Aranytól havonként legalább két verset vár, melyeknek díját a költő maga szabhatja meg. Egyszersmind arra nézve is választ kér, nem tartaná-e alkalmasnak Toldi estéjét az ott való közzétételre.

Arany nagy buzgósággal állt az ügy szolgálatába. Ekkoriban írt versei közül a *Török Bálintot*, *Csendes dalokat*, *Szent Lászlót*, *Az egrí leányt* engedte át az újonnan megindított folyóiratnak, mely mind a négy költeményt még ugyanabban az évfolyamban közölte. A föllendült irodalmi élettel azonban együtt járt az elvek és érdekek surlódása, amiből néha egy kis izetlenség származott. Arany, már mint nagykőrösi tanár, nem minden keserűség nélkül panaszolja Tompának (1853. VII. 11.), hogy Jókai „dohog” a Tóth Kálmánt kedvetlenítő bírálatok miatt s felszólítja őt, meg Tompát, hogy ne kritikával rágalmazzanak, hanem, mint legnépszerűbb költők, adjanak jobb irányt műveikkel... „a rossz iránynak, ha t. i. van irodalmunkban”.

Arany sajnálatosnak tartja ezt a (nyilván félreértésből származó) hangot s azt se vette jó néven, hogy „Marci”, már mint Jókai lapja registerében az ő Török Bálintját — kézirat szerint — „históriás ének”-nek osztályozza, Szász Károly Aquileja c. balladáját pedig rejtett gúnnyal „énekes históriá”-nak jelöli meg. „Köpeny alatt egy bökés, — kesereg Arany — a publikum nem látja, de érzi az, akit illet.” Ilyfajta érzékenykedésre adott alkalmat a Délibáb egy Toldira vonatkozó közleménye is, mely ellen Arany megint Tompához (Mihály-napra) írt levelében tiltakozik. Megemlíti, hogy Pesten jártában Lisznyainál együtt ebédelt Jókaival, de oly „vadat”, minőt a Délibáb újságol, senkinek se mondott. Az igaz, ideje volna már, hogy aféle hirdetés való legyen, de hiába...“

A Délibáb 1853. szept. 25-i számában kifogásolt híradsága így hangzott: „Koszorús költőnk Arany János néhány nap óta fővárosunkban mulat s azon örvendetes hírrel lepett meg bennünket, hogy míg mi hosszas elnémulásán szomorkodunk, azalatt ő örökbecsű hőskölteményét Toldit fejezte be, azonkívül egy a *kunvilágból* (így!) meritett hőskölteményen dolgozik. Lapjainkat is gazdagítja három remek balladával, melyekkel a jövő évnegyedben fogjuk tisztelt olvasóinkat megörvendeztetni.”

A sértődöttség, melyet e sorok okoztak, szerencsére, hamar elmult; december 4-én már így ír Arany Tompának: „Marci most jól kezdi magát viselni, amennyiben nyíltan föllépett az ifjú Magyarország insolenciája ellen, mely Vörösmartyt stb. egyszerűen skartba teszi”. Ugyanitt azt a kedves hírt újságolja, hogy leánya, Juliska, több vele körülbelül egykorú leánykával el akarják játszani Jókai *Örmény és családját*, melyet ők maguk vigjátékká alakítottak át. Ez az a darab, melynek egyik előadására a boldog apa az átdolgozott novella szerzőjét is meghívta. Jókai az utazási engedély megszerzésével járó nehézségek miatt nehezen mozdult ugyan el Pestről, de ez esetben nem röstelte a fáradságot s lement Nagykőrösre. Elhatározását nem bánta meg, mert a kis Juliska ugyan csak kitett magáért. Pedig korához képest nehéz dolgra vállalko-

zott. Állítólag „ötféle szerepet kellett játszania. Egy vén lamentáló fősvényt, egy boltoslegényt, egy pálinkaszomjas kocsiszt, egy naiv, szelid hajadont, aztán egy pajkos cserefendi leányt, akit az apja „Mincuckának“ hívogat és kényeztet. Mind az ötöt úgy adta, hogy csupa megenni való volt — írja huszonöt év múlva Jókai (*Egy nap Arany Jánosnál*). — Különösen a vén Gergucot, a maga rácos kifejtésével, aki a Mincuckát „aranyus leányom“-nak szólítja.“ A jeles vendég látogatása öröme s a vele egy időben Kőrösön tartózkodó irodalmi kiválóságok tiszteletére Arany és társai cigányozással fűszerezett lakomát rendeztek, melyből a kitörő magyaros jókedv járuléka, az ének és tánc sem maradtak távol. Ha a mulatság erős fantáziájú krónikásának hihetünk, — a pesti vendégről nem is szólva — még Salamon Ferenc és Gyulai is táncoltak. „Csak egy conviva maradt meg komolynak, csendes szemlélőnek.“ Ő hozzá volt Jókai Tompával, meg Ballagival szállásolva, hát neki — úgymond — meg kellett tartania egész tájékozó tehetségét, hogy legyen valaki, aki a többieket hazaviszi.

E látogatás után a jó barátok egy időre nemcsak egymásnak, hanem a vidám bohóskodásnak is búcsút mondtak. Mindkettőjüket elfoglalták a mindennapi élet gondjai és iradalmi terveik s bizony a levelezésre sem sok idő jutott. Csak 1855. december 8-án keresi fel megint soraival Aranyt Jókai, közreműködését kérve a Vasárnapi Ujság érdekében. Vaskos kedélyességgel dorgálja szeretett „nagybajuszú“ poétáját, amiért minden újságnak ír szebbnél szebb verseket, csak nekik „hallgat csúnyábbnál csúnyábbul. Nincs olyan szótár a világon, — írja felháborodását mimelve — melyben méltó szavakat találnék efölötti keserűségem kifejezésére... hívlak, esengek, könyörgök, imádlak, rimáncodlak, intelek, szidlak és fenyegetlek, hogy küldj én nekem verseket (in plurali), mentül többeket és mentül hamarabbakat“. Majd, hogy e szóáradatnak nagyobb nyomatékot adjon, figyelmezteti, hogy ha kérésének nem lenne foganatja, esztendőre kalendáriumot csinál, abból kitörli a János nevet s így nem lévén János napja, ő nem fog lemehetni Kőrösre, hogy megköszöntse.

A tréfás szózuhatag nem maradt hatástalan. Arany két nap múlva — angolba oltott habaréknyelven kezdve — hasonló kedélyességgel értesíti Jókait, hogy enged az unszolásnak. *A vén gyulyásról* szóló két szép vers ily előzmények után került a Vasárnapi Ujságba. A következő évben karácsonykor (XII. 25.) Arany egy népdalának kiadására kéri a beleegyezést Jókai. Egyben méltatlankodik, hogy lapjának legalább minden második számába nem ad egy-egy verset. A költő négy nappal utóbb írt válaszában nem kifogásolja a szóbanforgó dal közlését, de a kívánság többi részének teljesítését lehetetlennek mondja. Érdekes megjegyzése a lap Kakas-balladájáról: „akár Jókai írta, — úgymond — akár Sárosi, Kőrösön igen jól mulattak rajta; kivált ő, aki hű paródiáját látta benne saját „sületlen“ balladáinak, „elvesző“ mértékének, „rossz“ asszoncainak.

Arany elhárító magatartása, melynek komoly voltát akkoriban más szerkesztő is érezte, barátaival szemben is elég sokáig tartott s csak idők multával engedett merevségéből. 1858-ban aztán, ahogy Jókai megindította a politikai elnyomatás éveiben oly fontos szerepet játszó élelappját, az *Üstököst*, ő is belátva a vállalkozás nagy jelentőségét, nem késett támogatására sietni. Négy nappal az első szám megjelenése után teszi postára rímes prózában írt bohóságát, *irodalmunknak máig legkitünőbb makámáját, A poloskát*, melyben a mai olvasó talán csak szeszélyes kuriozumot lát, de első megjelenése alkalmával egyeb célzatával is tisztában voltak. Egy év mulva ugyancsak az *Üstökös* közölte Aranynak Vörösmarty költeményét parodizáló versét, *Az „új” magyar költőt*, mely az ötvenes évek titánkodó lantpengetőinek kifigurázásával derítette fel az irodalmi viszonyokkal elégedetlenkedőket.

*

Ez évben (1859.) különben Pesten nagy dolgok történtek. Október havában ünnepelte a M. T. Akadémia Kazinczy Ferenc születésének százéves fordulóját. A nevezetes ünnepre Arany is feljött s mivel tudós társasági székfoglalója is ez időre esett, Csengery Antal vendégként egy hétig maradt a fővárosban. Számos közéleti kiválósággal ismerkedett meg ekkor, egyesekkel bensőbb viszonyba is került és Jókait is meglátogatta. Pesti tartózkodása, az írók és politikusok — különösen Deák Ferenc — részéről tapasztalt kitüntető fogadtatás felbátorították a szerény körösi tanárt, hogy egy régebbi tervének, titokban ápolt vágyának megvalósításához fogjon. Tüdvalevőleg sohasem rajongott a tanári foglalkozásért s bár lelkiismeretesen ellátta hivatalát, a velejáró mellékes teendőket (dolgozatjavítás stb.) mindig nyűgnek érezte költői képeségei kifejtésében.

A régi tanári kar egy részének Körösről való eltávozásával s egyéb körülmények folytán, még terhesebbnek érezte a kisvárosi viszonyokat. Csengery Antalnak, akivel bizalmas összeköttetésben állott, őszintén feltárta helyzetének többirányú tarthatatlanságát s tanácsot kért tőle a továbbiakra nézve.

Ő maga egy alapítandó lap szerkesztése révén remélte, hogy sorsán könnyíthet. Csengery és Deák eléggé nem méltányolható megértéssel siettek elhárítani az akadályokat s lehetővé tenni, hogy Arany Pestre költözhessek. Így esett, hogy 1860-ban a költő ott hagyta tanári állását s mint a Kisfaludy-Tánaság „igazgató-titoknok”-a, családjával együtt áttette lakását a fővárosba. Miután tervbe vett lapja kiadására is megkapta az engedélyt, még abban az évben megindította a *Szépirodalmi Figyelőt*, melynek munkatársaiul a legkiválóbb írókat próbálta megnyerni. Ez készítette egy újabban (gróf Tisza Lajos úr kocsordi könyvtárából) előkerült, eddig kiadatlan, keltezetlen levelének megírására, melyben Jókai Mórhoz fordul kéziratért:

„Kedves Mór! Megörültél (?) úgy-e, hogy az *Üstökös*be küldök valamit? Fájdalom, egy idő óta megszűnt viszonyom az *éjekkel*. Ahelyett kéni jövök. Lap-

engedélyem ugyan még nincs, de lehet s akkor meg leszek akadáva. Első számát a te novelláddal szeretném bemutatni. Csengery mondta nekem, hogy te, szándékom meghallva, kész örömmel ajánlkoztál egy oly lapba dolgozni, milyenné szeretném, hogy váljon az enyém. Nélküled nem valhat azzá. Tedd, édes barátom, irj egy novellát szeptember végéig: hogy ha sikerülne, októberre megindítanám a lapot. Ugy-e nem hagyd el a te — (vén korára) — szerencsétlen barátodat Aranyt.“

Jókai nem felejtette el barátjának a multban, hasonló esetben tanusított előzékenységet s hamarosan eljuttatta hozzá *A kuruevilág után* című elbeszélését, mely aztán meg is jelent Arany folyóiratában.

Arany élettörténetében az 1860-ik év igen nevezetes időpont. Nemcsak azért, mert a költő ekkor lett állandó pesti lakossá s jeles közlönyét megindította, hanem azért is, mert kisebb költeményei két kötetével ez évben érdemelte ki az Akadémia nagy jutalmát és méltán dicsért Széchenyi-ódája is ekkor jelent meg. Főkép ez utóbbi két mozzanat indíthatta Jókait arra, hogy *Arany emlékkönyvébe* szánt szójátékos, hexameteres epigrammáját megírja:

Legnemesebb érc volt az arany, kit nem fog a rozsda:
Egy baja volt csak, hogy hangjával zengeni nem birt . . .
Jól járt, hogy neked adta nevét! Amiota te szólasz,
Még szava is legszebb az aranyak mindenik érc közt.

E kis versike, melynek párja is van Jókai költeményei közt, mutatja, hogy a nagy költő sikere mily önzetlen öröme volt a a szintén országos hírv, pesti pályatársnak. Aranyak bizonyára jól esett barátja megemlékezése, de szerkesztői gondjai közepette talán még jobban örült volna, ha néhány újabb novellát kap tőle lapja számára. Ugy látszik azonban, hogy az óhajtott kéziratok ekkoriban túlságosan kapósak voltak s Jókainak kevésbé állt módjában ilyenekkel kedveskedni; az 1861-es évfolyam részére legalább ígéreteken kívül egyebet nem küldött.

Arany nem nyugodott bele a dolgokba s újabb hol verses, hol prózai írásokkal próbálgatta a közönség kedvencét megpuhítani.

Abban az 1861-ből való tréfás, verses *Szerkesztői levélben*, mely a költő „összes munkái“ közt is meglelhető, figyelmezteti barátját, hogy immár vége az országgyűlésnek, vesse el az országos gondokat s tartson „ég kurta monologot, ilyenformát:

Igértem beszélyt, novellát
Hindut, perzsát, arabot;
Tűztem is határidőket:
Sohanapja holnapot;

Ma fogom a penna végít
S firkantok a „Figyelőnek“
Olyat, hogy sohse kívánjon
Szébbet jobbat . . . szemfedőnek.“

A sok sürgetésnek aztán meglett az eredménye: a Szépirodalmi Figyelő 1862. évi kötetében megint találunk egy Jókai-novellát (*Egy szegény asszony története*). Azonban a verses tréfa célzása a mulandóságra nem volt alaptalan, a lap pártolás hiánya miatt az év végén megszűnt.

Hivatali teendői és lapjának szerkesztése közben Arany továbbra is áldozott a komoly muzsának. Az utóbbi években főképp a Buda halálának befejezése foglalkoztatta. A mű Gyulai Pál, Jókai és báró Kemény Zsigmond bíráló jelentése alapján elnyerte az Akadémia Nádasdy-díját s 1864-ben nyomtatásban is megjelent s az olvasók és műbírálók legnagyobb része elismeréssel fogadta epikai költészetünk e remekét. De a költő öröme mégsem lehetett zavartalan, mert — bármily hihetetlenül hangzik is — a Pesti Hírnök egy áljegyű kritikusa a szép mű értéktelenségét bizonyíttgatta. Ez a felháborító hozzászólás szolgált alapul az Üstökös egyik pompás humorú, apokrif levelének (1864. IV. 9.), melyben a Jókai-teremtette komikus alak, Tallérossy Zebulon, a maga tótos tájéjtés szerinti írásával az ismeretlen bíráló mellé áll és mulatságosan torz érveivel pártolva az álarcos kritikát, a megbántott költő kelletlen érzéseit is segített enyhíteni.

Arany nem ért rá sokáig bosszankodni az éretlen támadáson, el volt foglalva a megszünt Figyelő folytatásaképen még 1863-ban kiadott *Koszorú* című lapja sorsával. E közlöny hasábjairól sem hiányoznak ugyan a főntebb megrovásban részesült jó barát írásai (*Milyenek a nők?*, 1863; *Fredagonda*; *Lucretia*, 1864), de hogy ezek is csak újabb biztatásra kerültek oda, annak bizonyosága Arany 1863. tájáról való egyik „akadémiai papirszelete“, melyen először is a már ismert bizalmassággal utal bizonyos határidőnek meg nem tartására:

Én kedves cimborám, jó Jókai Mór úr!
Ha te csak halogatsz, úgy jarok én pórul
Itt vagyon október, hüvösebb a cella
Még sincs a kezemben az ígért novella.

Majd nyájas évődéssel alkalmazza önmagára a vacogó s a nappal kötekedő cigány adomáját:

Bujkálj! bujkálj! sütnél még, ha lenne kinek!“

Te is írnál pajtás; de majd nem lesz kinek,

A humorizáló szerkesztőt nem csalta meg előérzete, a *Koszorú* további kiadását 1865. közepe táján Arany kénytelen volt abbahagyni. Az ok a régi: pártolás hiánya. Nagy feltűnést keltett írói körökben a költőszerkesztő szokatlanul kényes eljárása az előfizetési pénzek visszajuttatása körül. Azoknak ugyanis, akik hosszabb időre rendelték meg a lapot, mint ameddig nekik járt, visszaküldötte járandóságukat. Erre vonatkozik Jókai *Egy szerkesztőhöz, aki pénzt küld a publikumnak* című huszonhatsoros verse:

Mit csinálsz barátom, lelke Arany János?
Schizmat támasztottál, lettel Arianus.
Visszaküldöd a pénzt lapod megszüntetve?
Soh' se történt ez még e földi életbe.

Majd miután kioktatta, hogy miképen jártak volna el tágabb lelkiismeretű kartársai, így bélyegzi meg példátlan újítását:

Ez barátom hiba; még pediglen izmos!
Pénzt széjjel osztani! Hisz ez kommunizmus!

Arany nem válaszolt jókedvű barátjának, bár az ugyanebben az évben a „*Kakas Márton arcképcsarnoká*“-ba is beiktatta, szelid kötődéssel mutatva rá két fogyatkozására: hogy se nem iszik, se magát nem dicséri.

Innen kezdve aránylag kevesebb nyoma is van összekötteté-süknek. Egyfelől Arany Juliska ez évre eső halála, másfelől a gyásztól lesujtott költő új hivatalával, az akadémiai titkársággal járó vesződség s olykori betegsége megértethetik, hogy írott nyoma a további érintkezésnek viszonylag kevés van. Az akadémiai ülése-ken találkoztak is s amennyiben megbeszélni valójuk akadt, elintéz-hetőek. Egy ízben (1868. I. 15.) az akadémiai nagy jutalomra pá-lyázó művekről a *Honban* megjelent téves közlemény ügyében Arany levél útján világosítja fel barátját a helyes tényállásról; meg-jegyzi azonban, hogy írását nem szánta a nyilvánosságnak.

Ez a hivatali állásából folyó felszólalás is mutatja, ami kü-lönbön természetes, hogy Arany figyelemmel kísérte a barátja neve alatt megjelenő sajtótermékeket. Az Ústökösbeli közlemények sem hagyták közömbösen. Mikor egyszer (1871. december) az orszá-gyűlésen a görög nyelv tanításának fontosságát kicsinylő beszéd hangzott el, melyet a nevezett élelap epigrammallyal üdvözölt, Arany ezzel az irónikus ellenverssel könnyített bosszúságán:

Zengi epigrammád a *jényt*, melyet a görög ellen
Olcson puffogató szónok a honra derít;
Forgatom én nappal görög írom 's forgatom éjjel:
Vénségemre be nagy lelki *homályba* esém!

Jókai e tájban (1872.) adta ki a Kisfaludy-Társaság Évlap-jaiban *Az én kortársaim* címen egy megirandó műve vázlatos töre-dékét. Vagy tizenhét sorban jellemzi itt Aranyt s az a megkülön-böztetett tisztelet, mellyel róla megemlékezik, mutatja, mily nagyra-tartotta pályatársát. „Egyszerre tűnik fel, --- úgymond --- mint a meteor, de nem tűnik le, mint a meteor, hanem ott marad álló csil-lagnak.“ Petőfit is földézi vele kapcsolatban, kiemelve mindkettő-jük önzetlenségét: „Nem azzal versenyeztek, hogy egymást elhomá-lyosítsák, hanem hogy egymást túlragyogják“.

*

Négy évvel később (1876. III. 29.) megint levéllel keresi fel Jókai az öregedő Aranyt. Képes, szépirodalmi napilapot óhajtott kiadni s ez ügyben először is régi barátjához fordult tanácsért és támogatásért. A legjobb erők egyesítésével a szép-literaturát szerette volna „kiszabadítani a politikai tapogómalomból s az élecfaragás gyufagyárából“. Ehhez a vállalkozásához kért néhány biztató szót, megjegyezve, hogy lebeszélni nem hagyja magát, inkább dolgozik hét ember helyett. De reméli, hogy barátai nem fogják elnézni ezt az öngyilkosságot, hanem kiveszik kezéből a tollat, mely az övékbe jobban illik.

A hosszú levélre Arany hasonló részletességgel felel. Nem akar testi és lelki szenvedései felsorolásával szegénységi bizonyít-

ványt kiállítani önmagáról, azért egyszerűen csak sajuálatát fejezi ki, hogy nem lehet az új lap munkatársa. A tervet azonban helyesli. Majd a Jókai sorai közt lappangó célzásra utalva tiltakozik az ellen, mintha ő valamely írói párthoz tartoznék. Végül, hogy a közreműködésre nézve valamelyes reményt mégis megcsillantson, hozzáteszi, hogy ha vesződséges hivatali munkájától sikerül megszabadulnia s a lap is, meg ő is megérik azt az időt: talán ismét bizonyosságát fogja adni régi együttérző barátságának.

Ilyen előzmények után indult meg még ez év közepén Jókai új napilapja, az *Életképek*, mely azonban a kísérlet érdekessége dacára az év végén ugyanarra a sorsra jutott, amelyre annak idején a Koszorú: pártolás híján megszűnt. E levélváltás irodalmi vonatkozásában sokkal többet jelent, mint az első pillanatban látszik. Bizalmasságában is tiszteletadó hangja mögött valamelyest a mester és tanítvány viszonyának jelei látszanak. Mintha a döntés előtt álló bizonytalanság keresne megnyugvást a bölcs jóakarattól hozzájárulásában. Jókai, bármennyire elkényeztette is a népszerűség tömjéne, önkénytelenül is megérezte, hogy pályatársai közül saját magán kívül kít tekintsen az irodalmi élet vezérének. Hasonló felfogás alapján kapcsolja össze neveiket *Gáspár Imre*, mikor *Válogatott költeményei* (Budapest, 1876.) dedikációjában ezt írja: „Ajánlom e néhány dalt Arany Jánosnak és Jókai Mórnak, a nagyoknak, kiktől én dalt szeretni, lelkesülni és gondolkodni tanultam. Hálám és hódolatom jeléül“.

Az említett levélváltás után egy időre újból elhalványulnak a két jeles író összeköttetésének nyomai, hogy aztán annál fényesebben ragyogjanak fel abban a rövid, de rendkívül meleghangú levélben (1874. XI. 27.), mellyel a Toldi szerelme befejezésének hírére Jókai ünnepelt költőtársa üdvözlésére sietett. „Igazán mondom, — írja — az apostolok öröme Mesterünk feltámadásán nem lehetett nagyobb, mint az én örömöm a Te feltámadásodon.“

Az egész nemzetben visszhangzó öröm lehetett az indítéka Jókai nem sokkal azután (1880.) a Vasárnapi Ujságban megjelent, főntebb már érintett kis cikkének (*Egy nap Arany Jánosnál*), mely a maga érzelmes befejezésével, szép záróakordja a két nagy lélek ölekezésének. Megtudjuk belőle, hogy említett levelén kívül — egy küldöttség élén — a Petőfi-Társaság nevében élőszóval is üdvözlőnie kellett volna „Toldi szerelme“ íróját, de amikor a költő unokája ajtót nyitott neki, a felrajzó emlékek hatása alatt minden dikció kiment a fejéből. Majd így végzi az emlékezést: „Hatalmas az idő! Fehérre festi a sötét haját s sötétre festi a fehér szívet. De a szellem hatalmasabb. Fehér hajnak, sötét szívnek visszaadja az eltűnt ifjúságot. Tartson még sokáig!“

Sajnos, e találkozás után már nem sok alkalma volt a két jó barátnak, hogy földi útjuk emlékein egymás társaságában elmerengjenek. Arany élete fonalát rövidebbre szabta a végzet, úgy hogy 1882-től kezdve a nagy triász tagjai közül Jókai egyedül maradt. Arannyal való összeköttetése köznapi vonatkozásaiban sem

érdektelen, de sokkal fontosabb belső lényegének szellemtörténeti jelentőségénél fogva.

Szöszaporítás lenne annak újabb bizonyítgatása, ami a látott adatokból eléggé kitünhetett, hogy e barátság története nem egyszerű pajtási viszony históriája, hanem egy értékes lelkiiségnek egy másikra négy évtizednél tovább észrevétlenül gyakorolt befolyása. Arany szinte pályakezdése óta szemmel tartotta nagyrahivatott költőtársát s tanítványai számára Nagykőrösön tartott előadásaiiban már akkor szép jövőt jósol neki, mikor Toldy iskolai irodalomtörténete még meg sem jelent.

Levelezésének egyes helyeiből megállapítható, hogy észrevette művészete árnyoldalait, de a nyilvánosság előtt — mint szerkesztősége korából tudjuk — még Gyulaival szemben is enyhíteni iparkodott a kritika élességét. Jókai hálás is volt ezért s a *Negyven-év visszhangjában* egyenesen kimondja, hogy sokat köszön ugyan Gyulainak, de még többet Aranynak és Keménynek, kik, ha nem nyilvánosan is, de magánhasználatra szánt bírázataikban olykor „kegyetlenül“ bántak vele s ezt nagyon jól tették.

Aranynak ez a jótékony hatású, de kevesektől tudott pártfogó szerepe visszhangzik Cserhalmi Hecht Irén 1894-ből való dicsőítő versében (*Jókai jubileuma az Olympuson*), mely szerint az istenek még igazi elmulása előtt már-már az égbe akarják ragadni Jókait, de közbelép Arany s a következő érveléssel bírja engedékenységre a menny urát:

Oh Zeusz, ha porhüvelybe öltözöten
A földre küldéd mennyed gyermekét,
Az visszatérve égi zsámolyodhoz
Híven megőrzi élte emlékét.
És fáj szívének onnan elszakadva
Boritni könnyes gyászba a hazát;
Hadd lenn ragyogni árnyatbontó fénnel
Az ég a földönjáró csillagát.

A Gondviselés bölcsességéből — az ötven éves írói jubileum után — még tíz földi esztendő jutott a nagy mesemondónak, azután elköltözött ő is hálásan emlegetett barátja mellé. Dicsősége azonban, ha életműve alapján következtetnünk szabad, mindenkor ott fog ragyogni halhatatlan barátai, Arany és Petőfié mellett.

Baros Gyula.

A középiskolai reform.

A reformra vonatkozó nézetünket már a népiskolai reformról tett megjegyzéseink során kifejtettük. Ha kulturális reformtörekvéstről van szó, a tömegek életérezése *kultúrvágy* formájában ostromolja a meglévő állapotokat, a vezetőké pedig *kultúrtudat* formájában kell, hogy jelentkezzenek. Ez utóbbinak nem tudnék ennél jobb nevet adni: kulturális *felelősségérzet*. A kettő találkozásának gyümölcse az ideális reform. A tömegek kultúrvágya önmagában felelőtlen, a szofokrácia korlátlan kultúrtudata oktroy-izú kísérletet hoz világra. Egyik fajta sem lehet maradandó alkotás.

Azt is tisztázni próbáltuk már ugyanott: hogyan képzeljük a reformot *szervesnek*? A *történelmi fejlődés* teljes ismeretével és annak az *irányában* meg kell tenni mindazt, ami *lehetséges* és csak annyit, amennyi *szükséges*. II. József ujtásai tradícióellenesek voltak s ezért buktak meg, pedig szükségszerűségük vitánfelüli. Temesvári Pelbárt szent haragja Mátyás udvara ellen, amilyen tiszteltreméltó, éppen olyan mértékben időszerűtlen. Viszont Mátyás renaissance-a nem teljes egészében szükséges abban az időben s az akkori magyarországi állapotok mellett. Végül a választójog kiterjesztése sokkal szükségesebb volna, mint amennyire lehetséges most és eddig még minden időben.

Az iskolai reform *formáit* is megkíséreltük megállapítani ugyanakkor. Lehet ebből a szempontból az a reform *tartalmi, módszeres* vagy *szervezeti* ujtás, vagy akár mind a három egyszerre. Ha a törvényjavaslat törli, mondjuk, az éneket a középiskolák tantervéből, megváltozott a gyermekek számára közlendő kultúra tartalma. Ha elrendeli, hogy a történelmi oktatásban ezentúl a művelődéstörténeti vonatkozásokra fordítsunk nagyobb gondot, a történelmi érzék felébresztésének módszeres elveit módosította. Mikor kimondja, hogy pl. Székesfehérvárott az eddigi gimnázium ezután beiratkozó ötödik osztályosai ezentúl francia nyelvet tanulnak heti öt órán görög helyett, a magyarországi iskolázás szervezetén változtatott igen lényeges mértékben.

Nem szabad érdemleges tárgyalás előtt rendezetlenül hagyni azt a látszólag magától értetődő körülményt sem, hogy a közelmúltban a köztudat szerint *középiskolai* reform történt. A tavasszal népiskolai reformról beszéltünk s népoktatás alatt az alsó néposztály nevelését értettük. Alsó néposztálybelieknek tartottuk azokat, akik középfokú oktatásban nem részesülnek, legalább rendszeresen és intézményesen nem. Ha következetesek akarunk maradni, tisztáz-

nunk kell most a középiskolák fogalmát. Középiskolák: a par excellence középosztálybeliek iskolái. Középosztálybeliek pedig (nagyon könnyű itt logikusan egy lépéssel tovább gondolkoznunk) azok, akik felső iskolai oktatásban nem részesülnek, legalább rendszeresen és intézményesen nem.

A törvényjavaslat (illetőleg jelen pillanatban már törvény) azonban nem ezeket az iskolákat szabályozza, hanem kifejezetten a gimnáziumokat és a reáliskolákat, vagyis a felső iskolákra előkészítő intézeteket. A középosztály iskolái a polgári iskola és a szakiskolák (felső ipariskola, kereskedelmi, tanítóképezde stb.) Diavat ugyan, sőt az egyközépiskolás vidéki városokban kényszerűség is a gimnáziumok alsó négy osztályát szakiskolára előkészítő intézménynek tekinteni s egyre jobban, évről-évre elharapózó szokás érettségi után nem menni főiskolára, de egyik sem elvi alap s nem lehet az ideális gimnázium és reáliskola. Elismert vagy éppen séggel kitűzött célja. Mi ugyan ezentúl rövidség és közérthetőség okából mindenütt középiskolákról és középiskolai reformról beszélünk, itt azonban hangsúlyozzuk, hogy különbséget óhajtunk tenni a középosztály iskolái és a felső néposztály főiskolákra előkészítő középfokú tanfolyamai között.

Ezek után az elvi megfontolások után tudomásul vehetjük, hogy a nemzetgyűlés mult ülészaka középiskolai reformot tárgyalt meg s emelt törvényerőre. Az 1924. évi XI. t.-c. értelmében csonka Magyarország területén ezentúl három középiskolai típus lesz az eddigi kettő helyett, még pedig 26 gimnázium, 71 reál-gimnázium és 21 reáliskola. A gimnáziumban a III. osztálytól kezdve tanítják a görög nyelvet, összesen 23 heti óraszámban, a reál-gimnáziumban az V. osztálytól kezdve vagylagosan angol, francia, olasz nyelvet tanítanak és a IV. osztályban heti 2 órában külön tantárgy a kémia, a reáliskola változatlan marad. Lényegtelen apróbb újítások mellett ezek az új középiskolai törvény legjelentősebb újításai. Hozzávehetjük még az 1924. november 25—27-én tárgyalt törvényjavaslatot a középiskolai tanárképzésről. Ez azt mondja ki kötelező erővel, hogy ezentúl a tanárjelöltek a tanárképző intézetnek is tagjai és hallgatói, gyakorlati évüket pedig csak bizonyos, gyakorló-középiskolaszerű helyeken szolgálhatják le s csak tömegtanítás és pedig nyilvános jellegű oktatás formájában, irányítás mellett.

Ennyi a reform *ténye*. Ha elvi megfontolások gyakorlati megvalósítása ez a reform, akkor gyakorlati síkban állja ki az elvi megfontolások kritikáját. Nem szabad hozzá tisztán zöld asztal mellett megfogalmazott tételekkel közelednünk, mert Magyarország jelenlegi állapota minden elméleti építményen túl egyedül kompetens, szomorúan aktuális realitás, ha az egész magyar jövő értelmiség neveléséről van is szó; de nem szabad a katechizochén sub specie aeternitatis tekintendő realitásokat pusztán empiriára vagy éppenséggel ötletekre sem építeni. Éppen ezért fogalmazzuk meg a problémánkat így:

Helyes-e a középiskolai reform elvben s Magyarországon jelenlegi helyzetében? Vagyis:

a) Az ezeréves Magyarország modernebb szellemű középiskolájává tette-e a reform eddigi középiskoláinkat?

b) Szükséges volt-e a módosítás és megvalósítható-e?

c) Más középosztályt és szofokráciát fog-e nevelni, mint eddig s az a más jobb lesz-e az eddiginél?

I.

Nyilvánvaló, hogy fordított sorrendben kell haladnunk s így az első kérdésünk szociálpolitikai probléma. Ha van szigorúan körülhatárolt alsó néposztály, bizonyára megvan a határ a középosztály és a szofokrácia között is. Nem reformálhatunk meg egy iskolatípust addig, míg rendeltetése felől csak annyira vagyunk tisztában, mint a közfelfogás legnépszerűbb fogalmazásai.

Már pedig a közfelfogás és — hogy csak a legjellemzőbb pontot említsem — a kvalifikációról szóló törvényszakaszok egyformán nincsenek tisztában a középiskolák, közelebbről az érettségi vizsgálatok fogalmával. A közfelfogás középosztálybelinek tart minden úgynevezett nadrágos embert, a kvalifikációs rendelkezések pedig — hasonlóképpen — derűre-borúra megkövetelik az érettségi bizonyítványt olyan állások betöltésénél is, amelyek azt belső természetükből kifolyólag nem követelnék meg. A különözeti vizsgálat ténye, sőt még a magánvizsgálat intézménye sem mentek attól a vádtól, hogy a fogalomzavar immár kodifikált és szokásjog szentesítette mai formáját segítették kialakítani.

Közfelfogás és törvényes rendelkezések ott tévednek, hogy a kvalifikációnál a de facto eltelt és pedig tanulással töltött nyolc esztendő tekintik egy bizonyos végzettség vagy annál azzal egyenrangú, egy bizonyos szellemi színvonal legfontosabb ismérvétül s nem nézik: hol és hogyan telt el ez az idő? Így feledésbe merült lassankint, hogy az érettségi vizsga nem kvalifikáció, de vele együtt feledésbe merült az is, hogy a középiskolák belső struktúrája lényegében más, mint a polgári iskoláé és a szakiskoláké, sőt egymástól is lényegében különbözik a két (vagy jelenleg a három) iskolatípus. Ennek nemcsak az a veszedeleme, hogy a különözeti vizsgálat következtében egyenkint és egyénenkint igazságtalanság történik minden átlépés esetében, hanem van egy sokkal tragikusabb következménye: az, hogy a határok valóságban is elmosódnak. Ma bajos volna egy első gimnazista és egy első reálgimnazista, sőt bajos volna egy első realista és egy első polgárista lelkében félreismerhetetlenül fölfedezni (is, de belenevelni is?) azt a különöztséget, ami a leendő egyetemi polgár és a leendő középosztálybeli között már az indulásnál is meg kellene, hogy lássék. Ha van közöttük különöztség, az csak a szülők más-más társadalmi állásának a következménye. De hogy ez nemcsak, hogy nincs meg a valóságban, hanem, ami nagyobb baj, nem is akar meglenni az elgondolásban sem;

azt legtanulságosabban mutatják azok a budapesti ötödik osztályok, amelyeket az ideai iskolai év kezdetén, négy gimnáziumi év múltán, egyszerűen átminősítettek reálgimnáziumi ötödik osztályokká. Ez egyszerű beismerése annak, hogy hivatalos helyen, tehát hozzáértők is teljesen közömbös kérdésnek tekintik: *ki hogy kezdte középiskolai pályáját* s gimnáziumi és reálgimnáziumi levegő, szellem, sőt a tantárgyak közötti különbségek elhanyagolható lényegtelenység. A magántanulók viszont a szakrendszert csúfolják meg s intézményessé tesznek egy olyan cselekményt a nevelés terén, amelyet a gyógyítás terén a törvény büntetéssel sújt, nevezetesen a kuruzslást és a kontárkodást.

Legvésebb következménye aztán az ennek a fogalomzavar-
nak, hogy a középosztály és a felsőosztály kategóriái csakugyan
nem alakulnak ki határozottan. A kiegyenlítődés azonban sohasem
fölfelé történik, hanem felülről lefelé jelent színvonalcsökkenést.
Hadd mutassam ezt be két példán.

Az egyik példa — agrárállamban különösen tanulságos —
a gazdasági pálya. Aki földet akar művelni, háromféleképen te-
heti. Oklevelet csak akkor kaphat, ha érettségét tesz és főiskolát
végez. Középiszkola nincs. Hat elemivel mehet földmivesiskolába.
Ha azonban saját földje van, azon megint bántatlanul kontárkodha-
tik, törvényes következmények nélkül. Ezen a pályán a határvona-
lak egészen elmosódtak s csak a nagybirtokokon tisztelik még.

A másik példa hadd legyen egyelőre csak illusztráció a kö-
zép és felső néposztály lelki alkatának tüzetesebb elemzése helyett,
amelyre jelenleg nem terjeszkedhetünk ki. Sok a városi orvos —
kevés a körorvos. Aki nem tudja, mi legyen, beiratkozik a jogra.
Mióta újra jobb a természetbeni fizetés a készpénzfizetésnél, érde-
mes falusi papnak menni s általában kapósabb is a papi pálya. A
közvélemény ilyen formában veszi észre a mi társadalmi életünknek
majdnem végzetes betegségét.

Ezek a tünetek egyetlen közös nevezőre hozhatók, ha kimond-
juk róluk, hogy középiskoláink színvonalcsökkenésének is a követ-
kezményei valamennyien. Ezeket a volt főiskolai hallgatókat a kö-
zépiskola nem egyetemre készítette elő, hanem már mindjárt köz-
vetlenül praktikus pályákra vagy a közvélemény terminológiája
szerint „az életre“. Csak így magyarázható meg az a jelenség, hogy
az orvosok nagyobbik fele nem az egészségügy szolgálatában áll,
a jogászok nagyrésze nem a hivatásszerű munkára készül elő s a
theológián nem tisztán Isten nagyobb dicsőségének a szolgálatára
megy az, aki arra küldetést érez. Nem azt akarjuk ezzel kétségbe-
vonni, hogy e tüneteknek egyéb — pl. gazdasági — okai ne volná-
nak, sohasem magyarázhatunk meg egyetlen jelenséget sem egyet-
len ok okozataképpen, de az is tagadhatatlan, hogy a küldetés, az
elhivatottság jegye egyre jobban halványodik a pályaválasztók ar-
cán s az, mint társadalmi jelenség, iskoláink nevelőmunkájának az
eredménye, jobban mondva eredménytelensége.

Itt tehát a reform feladata meglehetősen világos. Különbsé-
get kell tenni középosztály és felső osztály iskolái között. Ez elv-

ben megvan. Gyakorlatban azonban a határok összefolytak. Átmeneti, tisztító folyamatra van szükség. Az átmeneti intézkedéseknek ezeken az anomáliákon kellene segíteniük.

a) Mentésíteni a főiskolára készítő iskolákat attól a teheről, hogy a kvalifikációs törvény kedvéért középosztálybelieket is neveljen. Nem feladatunk jelenleg a főiskolák kritikája, de azért itt mégis meg kell említenünk, hogy nagyon sok középosztálybelinek még főiskolai szemesztereket is hallgatni kell a kvalifikációs törvény értelmében, minden igaz ok nélkül. Aki az iskolák züllésének e lassú folyamatát a maga borzalmas világosságában látni akarja, sohase feledje el, hogy a „mezei jogászok“ nagyrésze álcázott polgári iskolás. Csak természetes tehát, ha az egyetemi kollokviumok nagyrésze is polgári iskolai színvonalon mozog. Nem negyedik osztályos polgáristákat értek természetesen alattuk, hanem kilencedik, tizenkettedik osztályos polgáristákat vagy ha jobban tetszik, heted-, nyolcadéves kereskedelmistákat. Az is természetes aztán, ha ilyen körülmények között a középiskolai tanár, sőt az egyetemi professzor is középosztályra nevelő munkát végez, előbb talán csak kénytelenségből, későbbben azért, mert maga sem bírna már hivatásának a magaslatára emelkedni. (Reméljük, hogy ezen a reménytelenül nivótlan lépésen mi még innen vagyunk.)

b) Hogy ezt a feladatát megoldhassa a reform, világosan körvonalaznia kell egyfelől a középiskolák feladatát a középosztály iskoláival szemben, másfelől a középiskolatispusok speciális feladatait egymás között. Valahogy az az érzésünk, hogy gyáván és kishitűen viseljük magunkat, mikor ezen a ponton megmaradunk a közvélemény természetszerűleg szűk látókörű meghatározása mellett. Pedig a tagozódás világos. Az a műgyebet végzett mérnök, aki a Máv. gépgyárának mozdonyosztályán a legújabb típusú gépet a szó szoros értelmében megálmodja, tehát teremtő munkát végez, a felső néposztály egyik tagja. Az a felső ipariskolai érettségít tett mérnök úr, gondolom felügyelő úrnak szólítják a gyárban, aki, hogy egészen népszerűen fejezzem ki magamat, egyik új típus megteremtésétől a másikig szorgosan konzerválja a meglévőt s gondoskodik róla, hogy az elképzelt mozdony egyes alkatrészei csakugyan elkészüljenek s közben a részletek egymáshoz való viszonya meg ne változzék amiatt, hogy az egyes részekeken egymástól függetlenül dolgoznak, aki tehát adminisztratív, összekötőmunkát végez: középosztálybeli egyén. A vasmunkás végül, aki az egyes részekeken valóssággal dolgozik (itt éppen úgy, hogy létrehozza őket), aki tehát a munka szellemi háttéréből látni is legkevesebbet lát, végezni is legkevesebbet végez, akié a munka anyagi vonatkozásai majdnem 100 százalékban, alsó néposztálybeli.

Felső néposztálybeli ennél fogva az, aki alkotómunkát végez, aki a meglévő világot továbbépíti. Annak az iskolának tehát, amely erre a fokra képezi ki a következő generációt, erre a munkára kell nevelnie. Jelentkezik ez a törekvés már az alsó fokon, igaz, hogy egyelőre még nem intézményesen, abban a pedagógiai mozgalom-

ban, amely a „tehetséges gyermekeket“ már elemi iskolás korukban speciális kiképzésben szeretné részesíteni. Középső fokon más a tananyaga az ötödik elemi osztálynak, mint az első polgárinak. Még inkább más kell, hogy legyen a középiskolák első osztályának. Hogy itt idővel javulás állhat be, mutatja az a nem nagyon régi intézkedés, mely a hatodik elemi osztályt végzett tanulóknak nem engedi meg az átlépést a középiskolák második osztályába s ugyancsak eltörli a különbözeti vizsgálatot a polgári iskola hatodik osztályából a középiskolák megfelelő fokozatára.

c) Ebben az elgondolásban a gimnáziumi és reáliskolai tagozódás nagyon szervesen adódik önként. Annyira világosan, hogy még a gyermek is látja. Egy tízéves gyermek definícióját hadd iktassam ide ennek illusztrálására. „Az az igazi gimnazista, aki felnőtt korában emberekkel fog bánni és az az igazi réalista, aki tárgyakkal foglalkozik, ha megnő.“ Mikor ezt a nagyon logikus, nagyon világos disztinkciót meghallottam, próbára tettem a gyereket, hátha nem egészen a mélyről jött ez a megfigyelése. Figyelmeztettem, hogy a fogorvos fűrógéppel, ezüsttel, műszerekkel és gyógyszerekkel foglalkozik, a mérnök meg pallérokkal, munkásokkal tárgyal, de a felelet nagyon következetes volt ezekre a kétségekre: a fogorvos akármit csinál, egy fogfájós beteget akar meggyógyítani, a mérnök meg egy hidat akar megépíteni vagy egy gátat, az egyik ember, a másik tárgy. Arra az ellenvetésemre, hogy a főszolgabíró is elrendelheti egy hídnak a helyreállítását, pedig az jogász volt, tehát gimnazista, azt a meglepő feleletet kaptam, hogy a főszolgabíró nem hidat akar csinálni, hanem azt akarja, hogy *rend legyen a járásában*. A rend pedig az emberek dolga, fejezte be az én kis bölcssem s én nem akartam megzavarni jobban, mert alapvető elviben tökéletesen igaza volt.

d) Az a kérdés most már, mennyiben felel meg az ujonnan szervezett reálgimnázium többek között ezeknek a társadalmi követelményeknek? Az általunk felvett szempont szerint két ismertető jegye van. a) Tantervében se nem tisztán humanisztikus, se nem tisztán reáljellegű. b) 26 gimnázium és 21 reáliskola mellett 71 van belőle jelenleg csonka Magyarországon.

Ha ezt a két tényt egyszerre vesszük tekintetbe, valahogy az az érzésünk, hogy a reálgimnázium azokat a diákokat akarja eltávolítani a gimnáziumból és a reáliskolából, akik ezeket az iskolákat nem felső iskolára nevelő intézményeknek tekintik. Másrészt igazat ad a kvalifikációs törvényben is kifejezésre jutott azon elvnek, hogy a közép és felső osztály között az élet átmeneteket követel s nagyon sok szellemi téren dolgozónak nagyobb kulturális tőkére van szüksége, mint amennyit az igazi középfokú iskolák nyújtanak, anélkül, hogy a szigorú szakszerűséget olyan következetesen kellene megvalósítani, mint az a gimnáziumban és a reáliskolában történik.

Ez azonban csak látszat, amelynek a kísérő körülmények háttározottan ellene mondanak. Legjobban, igaz, hogy legkevesebb bi-

zonyító erővel, maga a közfelfogás. Az új iskolatörvényt határozott rokonszenv fogadta s ez a rokonszenv a gimnáziumok számának a csökkentésében haladást, modernebbé válást, színvonalemelést látott. Nem az átmeneti intézkedést vagy egy hazug helyzet megszüntetését látta benne, hanem az elavult gimnázium fokozatos megszüntetését. Sem a törvényjavaslatot megelőző tudományos vitákból, sem a parlamenti tárgyalás közben, sem a végrehajtási utasítások között, sem a bíráló megjegyzések során nem tűnik ki világosan, mintha a közfelfogás talán naiv aetiologiai mesét költött volna valami olyan jelenség megmagyarázására, melynek sokkal mélyebb a valódi intenciója.

Ellenkezőleg. A végrehajtási utasítás megszünteti még azt a különbséget is, amely eddig megvolt a különböző érettségi bizonyítványok minősítő ereje között. Már pedig ez azt jelenti, hogy a reálgimnáziumi végzettség ugyanolyan és ugyanannyi jogot biztosít a főiskolákon, mint a másik kettő.

Még egy másik veszedelem is észrevétlen maradt. Topografialag nincs megoldva a kérdés. Az egyközépiskolájú vidéki városok elvben valamennyien reálgimnáziumot kapnak. Hogy mennyire nem gondoltak a felső néposztály nevelésére a reform elgondolásakor vagy — amit pedig szinte hinni sem lehet — mennyire egyenrangú iskolának tartották a reálgimnáziumot két öregebb testvérével, meglátszik abból is, hogy az egyközépiskolájú jelzőnél polgári iskola nem igen jött tekintetbe.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy az új középiskolai törvény a reálgimnázium megalkotásával szociálpolitikai szempontból sajátos viszonyaink között, meglehetősen átmeneti állapotot teremtett egészséges reform helyett.

a) A főiskolákat még jobban megnyitotta a kontárok számára a kvalifikációs törvény kedvéért, mint eddig, mert a középiskolai végzettséget még annyira sem differenciálja, mint eddig. (Eddig az elv megvolt, csak a gyakorlat: a görögpótló hamisította meg a gimnáziumi nevelés igazi klasszicitását.)

b) Ezzel egyidejűleg megrongálódott a gimnázium és reáliskola között az eddigi éles határ, amely, különösen a reáliskolások számára még a jogosítás terén is határozottan kifejezésre jutott. (Itt megint csak az elv szenvedett, hiszen gyakorlatban akárki megszerezhetette a több jogot egyszerű latin kiegészítővizsga segítségével. Ha ezt megállotta, mindjárt elfelejtették neki, hogy nyolc éven át egészen más szellemben nőtt fel, mint gimnazista társai. Aminthogy ugyanezt minden vizsga nélkül elfelejtették a volt gimnazistáknak a műegyetemen, sőt némelyik műegyetemi professzor egyenesen örült, ha volt gimnazisták iratkoztak be hozzá.)

c) A középosztálybeliek iskolájának határa még jobban elmosódott a felső néposztály iskolája felé. Ez a közeljövőben valószínűleg a kvalifikáció újabb színvonalemelését fogja jelenteni, úgy, mint ez a közelmúltban a gazdászokkal, gyógyszerészekkel és jegyzőkkel már megtörtént. Abban a naiv hitben teszik majd ezt, hogy kultúr-

főlényünknek mennél jobban való biztosítását szolgálták egy újabb lépéssel, pedig csak középiskoláink s közvetve főiskoláink színvonalát fogják csökkenteni.

Az a kérdés most már: hogyan lehetne ezen a bajon segíteni? Hadd feleljék rá helyettem a föntebb kifejtett elvek egész kategorikusan ezt: *a hazug helyzet megszüntetésével.*

a) Főiskolai végzettségre csak a szofokráciának van szüksége. Ide meg csak azok sorolhatók, akik valamilyen alkotómunkát végeznek tisztán szellemi téren. Ez gyakorlati vonatkozásban a kvalifikációs törvény módosítását jelenti, következménye a főiskolák színvonalának az emelkedése lenne.

b) A főiskolára előkészítő középiskoláknak kvalifikáló ereje nincs. Ellenben két szigoruan elhatárolt típusa a gimnázium és a reáliskola. Előbbi csak görög nyelvi órákkal képzelhető el. A dolog természetéből folyik, hogy ezeknek a száma a mai csonka Magyarországon nem lehet sok s attól függ, milyenek a viszonyok főiskola és népiskola tekintetében.

c) Sürgős megoldást követel a középosztály iskolaügye. A reálgimnáziumnak itt van a nagy jelentősége. Körülbelül ugyanaz a jelenség ez a krízis a középiskolák életében, mint az imént említett esetek a szakiskolák terén. Igenis, vannak az életnek olyan feladatai, melyek nyolc évi középfokú tanulmány mellett nem oldhatók meg sikeresen. Ezért vajudott a gazdaszok, gyógyszerészek, jegyzők ügye. Ezért kellett megtoldani a tanítóképezdészek tanulmányi idejét. Ezért nincs megoldva a fogtechnikusok ügye, az orvostudomány alsóbbrendű munkásainak a problémája s ezért fog el mindenkit valami kényelmetlen feszengés, valahányszor a közgazdasági egyetemre gondol. A gazdasági középiskola is régesrégén vajudó probléma.

A reálgimnázium jogosultságát olyankor látom nagyon élesen, ha azokra a tisztán adminisztrációs jelentőségű szellemi tevékenységekre gondolok, amelyekre jelenleg nem lehet szakiskolán intézményesen előkészülni. Különösen az irodai munka, a közigazgatás, a bürokrácia teremtett nagyon sok ilyen pozíciót. A szofokrácia munkájával szemben ugyanaz jellemzi az ő munkájukat, mint a többi volt szakiskolását: nem alkotó munka, nem fejlődést jelentő, jövőt építő, nem teremtő, csak konzerváló, végrehajtható, adminisztratív, interpretáló, összekötő, félig szellemi, félig gyakorlati, sőt kétkézi, technikai tevékenység. Ezeknek a kiképzésére szolgálna valahogy a reálgimnázium: *a tudományegyetemi fakultásoknak megfelelő iskolája a középosztálynak.* Csak véletlen és a már meglévő szakiskolák, no meg a közelmúltban túltengő jogászszellem következménye, hogy itt első sorban a jogi fakultásra kell gondolnia mindenkinek. Valószínű, hogy a reálgimnáziumot idővel bi- és trifurkálni kellene. Az is egészen bizonyos, hogy jelenlegi tanterve erős módosulásokat szenvedne egészen a felismerhetetlenségig. Talán a mai katonai nevelőintézetek és kereskedelmi középiskolák kettős feladatát kellene megoldania. És még egy nagy változása

volna: hogy kvalifikációt adna, mint minden szakiskola. De tisztán egy nagyon hazug helyzetet és tehermentesítést a főiskolákat, különösen a két egyetemet.

d) Topografiai szempontból nagyon fontos követelmény: ahol gimnázium vagy reáliskola van, oda föltétlenül kell polgári iskola, ahol reálgimnázium van, oda nem kell. *Gimnázium és reáliskola negyedik osztálya azonban semmi esetre kvalifikáljon szakiskolákra.* Csak így lehet kiirtani azt a tévhitet, hogy a négy gimnáziumot végzett tanulót szívesebben látják ezeken a helyeken, mint a pölgáristákat. Csak így lehet megtanítani az embereket arra, hogy nem mindegy: világtörténelmet tanul-e valaki a harmadik évben és stiliztikát, meg ásványtant, meg ábrázoló mértant, vagy latint, franciát, emberföldrajzot, vagy, ami még nagyobb abszurdum: egyharmadrész természetrajzot egyötödrész algebrát. És nem utolsó sorban csak így lehet tehermentesíteni a gimnáziumot és reáliskolát azoktól az elemektől, akiknek eszük ágában sincs főiskolára menni vagy nem is oda valók.

e) Az átmenetek, előre nem sejtethő speciális esetek számára még mindig elég előzékenyen nyújt segítséget a különbözeti vizsga és a magántanulás. Ezt addig eltörölni, míg mindenkinek meg nem adjuk a lehetőséget arra, hogy hajlamainak megfelelő iskolában nyilvános tanuló lehessen, nem volna becsületes eljárás. De a kuruzslást és kontárkodást föltétlenül meg kell valahogy szüntetni intézményesen. Az állami tanárok kirendeltsége Albertiirsán magántanulók mellé, olyan kísérlet volt, amely legalább is sejtette, hogy ez a nehézség sem egészen megoldhatatlan. Lehetne egyenesen magántanulók használatára szánt tankönyveket is iratni, magasabb szempontból, bizonyára magasabb színvonalon is, mint a Bangó-tanintézet cselekszi néhány esztendő óta. (Nem dióhéjakat, hanem a nyilvános iskolák tankönyveinél is terjedelmesebbeket, amelyekben a közös munka és a tanári magyarázat némileg és a lehetőséghez képest pótolva van.) Akkor aztán szigorítani is lehetne ezeket a vizsgálatokat, természetesen sohasem az adathalmaz nagysága, hanem mindig az arravalóság szigorúbb vizsgálata felé.

Az 1924. évi XI. t.-c. nagy jelentőségét ezek után — legalább szociálpolitikai vonatkozásban — pozitív irányban sem volna illendő kétségbevonunk. Eltörölte a görög-pótlót, ezzel a gimnáziumot megszabadította egy lefelé züllesztő szervi betegségétől. Felismerte a ma középiskola hybrid jellegét s a nem tudományos érdeklődésű növendékek számára megnyitotta a reálgimnáziumot. Ezt a bátor invenciójú gondolatot nagyon szerencsétlen formában oldotta ugyan meg, de a megtisztított gimnázium és reáliskola addig is áldásosabban működhetnek, mint a multban, míg a reálgimnázium vajudó ügye megoldódik. Bár egyéb szempontjaink mértékét is így megüthetné a reform, mint a szociálpolitikait.

Karácsony Sándor.

(Folyt. köv.)

Két Jókai levél.

Kontoverz kérdésben adott választ ez a két levél a maga idejében. Aktualitása jelenleg is megvan, mert felelet most is komoly kifogásokra és a tudományos szoliditást merészen kerülő, az esztétikum és etikum helyett politikumot kereső számonkérésekre.

I.

Budapest, 1893. dec. 22.

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Becses sorait figyelemmel olvastam végig. Nem akarok ezuttal a fölött vitatkozni, hogy az idézett mondatok éppen nem az én hitágazataimat, még kevésbé hittagadásomat képezik; hanem részint abstract contemplatiokat, részint bizonyos, a helyzet által exaltált kedélyállapotot jellemeznek. Az a jóakaró figyelmeztetés szerkesztő úr részéről azonban, hogy ezeket a munkákat az iskolákban is fogják olvasni, nem hullt sziklára. Én már a műveimhez irtt prospectusban határozottan kinyilatkoztatom (*már sajtó alatt van*), hogy élni kívánok azzal a joggal, ami csupán a szerzőt illeti meg: hogy saját műveit átbíralva, megrostálva adja végleges szerkesztésben a nagyközönség kezébe. Azért mind az idegen kritikát, mind az önbírálatot érvényesíteni fogom.

Remélem, hogy ezzel tisztelt szerkesztő úr aggodalmait sikerül eloszlatnom.

Fogadja őszinte üdvözetemet, igaz tisztelője

Jókai Móricz.

II.

Budapest, 1893. dec. 24.

Főtisztelendő uram!

A küldött művekért hálás köszönetemet kell kifejeznem: én azokat karácsonyi ajándékkul vettem s a legdicsérőbb epithetont választom számukra, amidőn „szükséges és nélkülözhetetlen“ könyveknek nevezem.

Arra, a küldőnc által közölt kérdésére a főtisztelendő úrnak, hogy elébbi¹ levelemet közzé teheti-e? bátor vagyok azt a megjegy-

¹ Az „elébbi“ alatt a fönti levelet érti.

zést tenni, hogy ez a közlés csak azon esetben volna lehető (különben az én *válaszom* érthetetlen volna), ha a főtisztelendő úr okot adó levelét is közzé tennők. Én pedig ezt egy barátságos indulatból eredt magántermészetű figyelmeztetésnek vettem. Míg kinyomatva a megtámadás színelő viselné magán. Ehhez is joga van ugyan mindenkinek; de különösen a sajtó vezéreinek s nekem kötelességem túrni a kritikát különösen akkor, amidőn magamra vállalom, hogy összes munkáimat *végleges* kiadás alá rendezzem. Eddig is több (lényeges) hibára figyelmeztettek több oldalról, melyeket legolvasottabb regényeimben magam fel nem fedeztem s melyeknek kiigazítása végett azokban erős igazításokat kell tennem s meg is fogom tenni: amihez joga csak a szerzőnek van. Ilyen kritikai figyelmeztetésnek vettem főtisztelendőségednek velem közölt észrevételeit is.

Felvilágosításul annyit hadd mondjak el, hogy azok az egyes kifejezések nem az én katechizmusomat, hanem a regényes alakjaim észjárását jellemzik: ha egy atheistát írok le, az Isten tagadó szavakat mond, míg amidőn egy katolikus főpapot (Fráter György) s mellette a római szentegyház intézményeit írom le, ismét a legnagyobb igazságot igyekezem megtalálni. Egyes mondatoknak, az antithesis és expiatio kapcsolata nélkül való összeállításából aztán lehet ellenem és akármely író ellen főbenjáró bűnök vádlevelét szerkeszteni.

Itt azonban el kell ismernem, hogy magam vagyok a hibás. Én követtem el azt a hibát, hogy a „Negyven év visszhangja“ című anthológiában¹ kiböngésztem mindenféle műveimből egyes gondolatokat, frázisokat s azokat collectiv rovatokba csoportosítva becsáptottam közre. Hát ezt a hibát nem fogom ismételni s összes műveimből ez a könyv egészen ki lesz hagyva. Különben is egész irodalmi működésemmek az volt az irányzata, az olvasókat az ideál felé vezetni s mi volna magasabb ideál, mint a vallás? Én azt kívánom, hogy mindenki a saját vallásában idvezüljön. Egész életem folyamatos láncolata volt az Isten kegyelmének. Ami nagy bajok értek, azokban mindig magam voltam a hibás; ha kiszabadultam belőlük, az Isten esodatette volt. S ha minden emberi bűnökben lélekzem is, egytől tiszta a lelke: a háládatlanságtól; s a fiatal szívekbe hitetlenséget oltani a legnagyobb háládatlanság volna én tőlem.

Hiszem, hogy főtisztelendőségedet sikerült megnyugtatnom.

Ujból megköszönve irántam való jóindulatát, boldog ünnepeket kívánva, maradok tiszteletem kifejezése mellett

Főtisztelendőségednek igaz honfitársa

Jókai Móricz.

¹ Megjelent 1884-ben, a Franklin Társulat kiadásában. kis 8-r., 38 l. terjedelemben. Jókai Eötvös Lórándhoz 1893. dec. 16-án írt levelében közli kiadásra szánt művei jegyzékét. Ebben a jegyzékben már — önkritikából-e, vagy figyelmeztetésre — a Negyven év visszhangja nem szerepel. Az itt közölt két levél eredetije a Nemzeti Múzeum könyvtárának kéziratári osztályában található.

A LXXIX. zsoltár.

Öröködbe, Uram, pogányok jöttek,
Meggyalázták követ szent küszöbödnek,
Kezők a város falára vetették,
Utcáink sorát siralommá tették.
Szolgáidnak testek,
A kik megölettek,
Temetetlen maradtak,
Vagy akik megölték: ételül vetették,
A mezei vadaknak!

Hogy folyt a vér itten, a szent, a drága,
Kövér patakokban, mint a víz árja!
Kővé dermedtünk a nagy öldöklésre,
S nem maradt szívünk méltó temetésre.
És porig alázva,
Részvétet a gyászba'
Nem találtunk senkinél.
Söt gúnnyal tetézte,
Kárörömmel nézte
Vesztünket mind, aki él!

Meddig haragszol még, Uram, hazánkra?
Ha fog lelohadni haragod lángja?
Szent gerjedelmed láttasd meg azokkal,
Kik megtagadtak, im e pogányokkal!
Kik sohasem ismernek
Istent, se kegyelmet,
Verd meg az ő országuk.
Kik megették minket:
A mi sebeinket
Fordítsd vissza mind, rájuk!

Ellened jártunk bár sok nagy bűnünkkel,
Irgalmadat, Uram, oh hamar küld el,
Több segítségünk te kívülled nincsen,
Adj szabadítást szabadító Isten!
Oh jer, örök Válság,
Hogy ránk ne kiáltsák:

*Lám, Isten is elhagyta . . .
Régi dicsőséged,
Mutasd meg e népnek,
Vedd számon a vért rajta!*

*Halld meg a foglyoknak fohászkodását,
Nézd tőled várja mind szabadulását! . . .
S kik nem átaltak gyászunkra nevetni,
Fizess meg nekik, ki amint érdemli.
Hogy mink, a te nyájad,
A szabadulásnak
Énekeit zenghessük,
S hálát hozva néked,
Neved, dicsőséged
Mindörökké hirdessük!*

1925. január.

Szabolcska Mihály.

BIBÓ LAJOS neve nem ismeretlen hangzású az olvasó közönség előtt. „A fáklya füstölve ég” c. kötetét az egész magyar sajtó osztatlan elismeréssel köszöntötte. A Nemzeti Színház márciusban fogja adni „A juss” című három felvonásos darabját, melyben az új parasztdráma alapjait rakja le.

A kubík.

I.

Az ég fehéren izzott és a súlyos fény elterülve, egy helyben reszketett a homok felett. A föld meghasadozva, kiégett gyepjével és porrá omlott rögeivel nem lélegzett többé és a süket levegő szikrázó magasságban a delelő nap vigyázta az égő csendet. A gödrök, a földhányások és a távolbavesző kanális felett nem mozdult a levegő, a partokon cicindélák legelésztek, a vakondtúrások göröngyei között futók és katicabogarak hűsöltek és távol, a magasságban egy magányos kútágas roskadozott. Szél nem járt és a pusztá, egy meg-hasadt roppant hárfa kristályokra tört zengését ringatva, augusztus lángoló dalát énekelte a mindenségnek.

A kanális szájánál, kordékba fogva, lehajtott fejekkel lovak bóbiskoltak, tompa, alig hallható rúgásokkal döngetve szabályos időközökben a földet vagy felesapva farkukkal a hátukról és nyakukról felszálló legyek után. A part alatt, elől, ahol az ásó meredek oldalt vágott a kubíknak, elszórva a kisebb gödrök között, emberek mozogtak és hallatszott a talicska nyikorgása.

A deszkapadlón búrkalapos, szakállas férfi állott, lent pedig egy ember kalapálta a talicska ráfján a kapa élet.

De a munka, az élet, amely itt mozgott, dohogott és verejtékezett, — elveszett, elhalt és hang nélkül olvadt bele a forróságba és a végtelennek tűnő pusztába, amely eltikkadva és mélyén mégis szomjasan, tovább dacolt a perzselő nappal.

II.

A harmadik hónapja kubikoltak. A kanális az ártérhez ért, csak éppen a zsilippel, meg két oldalt a töltéssel voltak hátra.

A kevés beszéddel járó nehéz munka, melynek végtelen egyhangúságában néma és tompa türelemmel egyforma mélyen hallgatott ember és állat, elnyújtotta a perceket, a napot, az időt, amely ebben az őr, szinte megkövült nyárban, lomha, fájdalmas és üres lassúsággal cammogott a szeptember és az illatos szelek felé.

Mihály csak talicskával vergődött, meg az asszonnyal, aki, hogy a gyereket a tavasz elvitte, vele együtt hagyta oda a várost a kordésokkal.

Az ember, Mihály, a nagy árok innenső részén dolgozott és talicskázta föl a töltésre a földet. Sietett, nagyon is sűrűn fordult, hát néha megállott és mélyet lélegzett. Így, egy darabbal megint elkészülve, felnézett a delelő napra, azután a lapátot nyéllel felfelé beállította a talicskába hányt földbe. Az asszony a nyakába akasztotta a cukorspárgából összetoldozott istrángot, nekifeszült, Mihály pedig emelve, a nyaklóval előredült és megindultak a talicskával a homokos felé. A parton, lassú körforgással a kordék váltották egymást. Mihály fent kiborította a földet.

— Hej! ... Olasz! ... — kiáltott felé a szakállas a padlón.

Mihály a hang irányába nézett.

— Gyerünk csak! — ismételte amaz és elindult Mihály felé. Az ember kibújít a nyakló alól és bevárta a szakállast.

— Itt vagyok ... — mondta, ahogy az odaért.

A mérnök intett:

— Gyűjjék kend!

Mihály körülnézte magát és a felkötött gatyán hátrább igazítva a csomót, a mérnök elé lépett.

— Meggondoltam, — mondta a mérnök és megvakarta a szakállát — hát nem bánom ...

Mihály nem szólt, de előntötte a belső meleg.

A kordéről, a Tápai kordéjáról volt szó, amely tegnap óta gazdátlanul állt, mivel hogy a ló a nagy fáradságot, meg a kehet nem bírta tovább és megdőglött.

— Hát ha már ketten vannak, legyen a maguké a kordé, keressenek többet, — folytatta a mérnök — nem bánom. Hanem azután, ha baj lesz, ne én legyek az oka.

Mihály kézbefogva, leeresztette a kalapot.

— Mügköszönöm ... — mondta és hirtelen szippantott az orrán.

A mérnök indult.

— Reggel kezdheti kend, — fordult vissza — azután úgy számolunk.

Mihály feltette a kalapot. Visszaérve, szó nélkül fogta a talicskát.

Lent a harmadik ásónyomnál megállt:

— Aszonta, — nézett az asszonyra — nem bánnya, használhattuk a kordét ... Ha mán úgy is ketten vagyunk ...

Az asszonyban felrebbent az öröm!

— Aszonta?

— Aszt.

A harmadik fordulónál Mihály hátratolta a kalapot és füttyülni kezdett. Az asszony szíve felett galambok repkedtek és úgy tetszett neki, hogy a mezőn, amely ide látszott, ezer egybeolvadó hang énekel.

Azután hirtelen számolni kezdett. Hat hétig bizonyosan maradnak még, az pedig negyvenkét nap, ugyannyi kubik és leginkább harminc pengő. Huszonnyolc és harminckettő között ingadozott és arra gondolatra, hogy esetleg még több is lehet a kereset, a szíve hangosan kezdett verni.

— Mennyit gondolt kend? — fordult az emberhez.

Mihály már tegnap óta számolt és mindent összevetve, harminc négy forintot gondolt külön, a kordéval.

— Ha nem esik, hát akkor harminckettő, harminc négy ...

Hallgattak.

Az asszony nekiveselkedett és megfeszítette a lábát a hajláson.

Igy dolgoztak napáldozásig.

Másnap Mihály a kordé elé állt és húzta estig. Az asszony toltta, vagy segítette a lapátolásnál. Fél kubikkal tetejézték a tegnapit, amit talicskával végeztek. Mihály egészre számított, de hát az első nap baj volt a kordéval, nem ismerte még a játékát.

Másnap reggel vidáman ébredt és halálos fáradtsággal ült le este a tűz mellé. Másfél kubiknál azonban ez alkalommal sem vitte többre és ez megriasztotta. Nem jól számolt talán? Utánagondolt a dolognak ... Hm ... Hát akkor bizonyosan fáradtabban ásozott.

Ebbe maradt.

Harmadnapra köhögni kezdett s mintha szúrást is érzett volna a hátában. Száraz betegsége volt, hát a dolog nem nagyon aggasztotta. Délben azonban olyan gyilkos szárazsággal sütött a nap, hogy a kulacsot harmadszor is megmerítette.

— Tróbnálnám mán én is ... — bátorkodott az asszony.

Mihály meghökkent:

— Té? ...

Az asszony ránézett:

— Nem nehéz, kend mög addig legalább pihen.

Mihály nem szólt, taposta a földet tovább.

Este leültek a tűz mellé. Az utolsó láng is ellobbant és az éj egyik kitisztult tengerének partjai között feltűnt az esti csillag. A magasból csend szítált és a föld titkon felsóhajtott a csillagok felé. Valaki halkán dudorászott és az ismerős ének utat nyitott a levegőben, amelyben gondolatok szálltak és halkán földet értek az otthonhagyott eperfák alatt. Mihály képzeletében a padot, majd a szomszédos kerítést látta ... A gyerek az árokban feküdt és kacagva hancúrozott a kutyával. Az állat lihegett és hátralapulva leste, hogy mikor kaphat a játszó gyerekez ...

A vízió eltűnt s a Mihály gyomra hirtelen megkönnyült. Érezte, hogy a belein hideg tekergőzik fel.

Ha félkubiknál nem viszi naponta többre, -- villant át rajta hirtelen a gondolat — hús forintra se számíthat.

Mellette valaki ásított.

Az asszony már feküdt. Mihály darabig várt, azután leheveredett. A göncöl a feje felett állt már, amikor elaludt.

Másnap féldélre végzett az első kubikkal. Ugy érezte, hogy a tüdeje mozog, veri kétoldalt a bordákat és a teste még jobban elnehezült. Két napig bírta, akkor azután az asszony, látva az ember vergődését, nem várt tovább, beállt maga a két rúd közé.

— Nacsak! — mondta Mihály és megállt az asszony előtt. Az azonban görcsösen fogta a rudat:

— Eccör na!... Hadd próbálom!

Mihály köhintett. Aztán ráhagyta.

Igy telt el a nap, a tizedik, de az egész nem adott, csak hat kubikkal többet. Mihály a kordé mellett maradt és mióta itt volt, most látta először tisztán az embereket, meg a lovakat, a halálosan tompa munkát és most már úgy rémlett neki, hogy valami különös vígasztalanság és céltalanság nehezedik körülötte a földre. Törpének, tchetetlen féregnek érezte magát és az a reménytelen, végnélküli, halálos harc, amelyet itt folytattak a földdel, amely mint egyetlen porszemét hordta magán őket, a lovakat, a kordékat, munkájukat és egész észrevétlenül elmuló életüket — ezzel a rázuhanó gondolattal egyszerre kietlen pusztává hervasztott mindent a lelkében.

Az asszony a két rúd között elgörnyedve, zihálva húzta a kordét.

Mihály a tarkójára nézett, ritka, fakó hajára és látta, hogy a sovány hát jobb lapockáján eleven sebet dörzsölt a kötél.

Ha siet, már mint ő — futott át rajta — estig a két kubik bizonyos. Akkor, ha nem is harmincnégy, de harminccal csak többet ad a hátralevő idő, ennyi pénz elég lesz ahhoz, amit akar.

Az asszony megbotlott.

Negyven forintért vizont, — füzte tovább Mihály a gondolatait — szóval ennyi pénzért, ha korábban nem is, az ősi vásáron alkalmas ló is akad. Tavaly harmincyolera hagytak egy sárgát, szinte erőltették. Csak a munka tartana tovább, vagy a napok ne volnának ily rövidek...

Az asszony fujtatott és hirtelen megállt.

Mihályban zuhogott az erő, abban a nagy sietésben, amelylyel gonodolataiban rechant a negyven forint, a ló és kitágult élete felé, most csak a lázát és a saját gyötrő akarását érezte. Valami horkant benne és ebben a pillanatban a kötéllal dühödten előre vágott:

— Ne tee!... — ordította és szétvetett lábbal oldalt állt.

Az asszonyt, sovány, agyonkínzott, nyomorult hátán érte az ütés és a száraz bőrön átserkedt a vér. Sikkoltott és hátradöbbenve az ember arcába meredt.

Mihály magára eszmélt.

A szívében vad akarat háborgott, a nyomorúság, a beteg harc egész felzúdult szennyes tengere és úgy érezte, hogy a kezében korbács van, rettenetes léptei alatt pedig dübörög a föld. Szó nélkül lebillentette a kordét s az agyagos homok puffanva fordult a földre.

III.

Este kirázta a hideg, de nem szólt az asszonynak, mert látta, hogy az arcán barázdát mosott a könny. Hanyatt feküdt és nézte a csillagokat, azok a magasban hallgattak és éjfélfelé lemosolyogtak a földre. A gyermekkorra jutott eszébe és úgy rémlett, mintha a közelben aratóleányok énekelnének. Nyomban rá, hűs szél húzott el az arca előtt és érzett a learatott gabona és a száradó széna illata. Felemelkedett és óvatosan körülnézett. Az asszony mély álomban pihent és a parton a futóhomok neszelt. Négykézláb, óvatosan előremászott és a padlóhoz érve, lehaladt a kubikba. Mire a fiastyúk átkerült a keleti égboltra, három ásóymnyit feltalicskázott a partra.

Akkor visszalopózkodott és aludt felkelésig.

A második héten már sem fáradtságot, sem fájdalmat nem érzett. Néha, negyedikubikot is felhordott éjszakánként és úgy számolta, hogy így, most már tizenkét forintnál tart. A harmadik hétre árnyékká fogyott. Azért mégis könnyűnek érezte magát és jobban bírta a munkát, mint azelőtt. Elhagyta a köhögés is és a vér most már csendes szivárgással indult a tüdejéből.

Ezen a napon a kordék már nem dolgoztak és a mérnök délből harmadmagával érkezett vissza. A zsipnél álltak meg és németül beszéltek. Este a mérnök azt mondta, hogy előbb fizet, azután áldomás lesz, holnap pedig mindenki mehet haza, a kanális elkészült.

Mihály negyvenkét forintot kapott külön.

Alkonyatkor Szíjjártó megállította:

— Hát, — mondta — ha akarod a lovat, ötvenér adom, lögyön a tied...

Mihály szédült:

— Negyvenet se ér...

Szíjjártó köhintett:

— Erős, oszt tégöd bizonyosan kiszolgál.

Mihály gondolatban a kordét látta maga előtt, meg a lovat, amint az asszony nagy gyönyörűséggel nézi.

— Löhet... — mondta és a hangja remegett. — Negyvenet mögadóok, se többet, se kevesebbet... — tette hozzá.

Szíjjártó a földet vizsgálta:

— Na, — vetette fel a fejét — hát lögyön!

A két kéz előrenyult és hirtelen összetalálkozott. Mihály szét húzta a zacskó száját és olvasta a pénzt:

— Negyven!... — fejezte be.

Az éjszaka is elkövetkezett, de Mihály nem aludt és már napfelkelte előtt fent volt. Szíjjártó éppen vezette hozzájuk a lovat. Mihály darabig mustrálta az állatot, azután befogva a kordéba, megszorította az istrángot.

— Hát Isten álgyon mög... — mondta Szíjjártó.

— Isten... — köszönt Mihály, azután az asszony felé fordult, aki éppen ébredezett. Az előbb a lóra, azután az ember arcába

nézett és mindent megértett. Szemeit elöntötte a könny és gyermekes, nagy zokogással két tenyerébe hajtotta a fejét.

Félóra múlva indult is a karaván.

Az úton az ember vezette a lovat és két napig a többiekkel haladtak. Akkor, este, Mihály azt mondta, hogy felfekszik a kordéba, mert fáradt. Az élet már rég elköltözött belőle. A ló, meg az asszony tartották benne eddig is a lelket. Csöndesen feküdt s a szíve alatt egy nagy, mélyvizű tó pihent és a közepén, az üvegpalota előtt, halott kis fia játszott a kutyával.

Az éj zengett és az út mellett szeptember ezüst harmatától ázott a rét.

Mihály behunyta a szemét.

— Julis — szólt és mintegy álomból ébredve, felnézett. Az asszony megállította a lovat, majd hátrament, hogy megigazítsa az emberen a subát.

Olyan csend hallgatott, hogy hallatszott az útszéli fák lélekzése.

Mihály az asszony tekintetét kereste. Amikor megtalálta, megpihent és érezte, hogy a szívét angyalkezek emelik.

— Mögütöttelek, Julis... — mondta és megbékélt mosollyal lehunyta szemeit.

— Mihály... — suttogott az asszony és megragadta az ember kezét. — Mihály... Mihály!... — kiáltotta most már hangosan és egészen közel, föléje hajolt.

Hanem a halott — nem felelt.

Julis remegve az ember szájára nézett. Darabig várt, akkor letérdelt és fennhangon elmondta az imát.

Mikor elvégezte, felállt és elteritette a subát. Azután csendesen előrement és lehajtva a fejét, megindult a lóval a holdfényes országúton hazafelé.

Bibó Lajos.

Attila szeme.

Meghalt a mi urunk, meghalt,
Fekszik a nagy ravatalon,
A Kéz lehullt, a Kard se sujt,
Attila már nyugalom.
Nem szól a száj, a seb se fáj,
A nagy homlok már nem tüzel,
Nyugodhat, már ő nem király,
Légy donghat rá, s nem űzi el.

Csak fél szeme . . . Hogy eshetett?
Nem fogták le? Fölnyílt megint?
Fehérik a pillák megett . . .
Ez a szem, jaj, lát, néz tekint . . .
Nem tudja senki: lát a szem,
Belétükröznek gyásztűzek,
Fáktyák s máglyák zord véresen,
S feláldozott ifjak, szüzek.

Ráhull a bomló hun világ,
Örjögve porzó kerge tánc;
Üvöltő sámán, máglyaláng,
Mámmoros szláv, részeg Bizánc.
Arany gurul s a Párt üvölt,
Mi lesz, mi lesz itt reggelig?
Alattunk már nem hun a föld,
S a hun urak egymást eszik.

Dermedt tükör, balsorsú szem,
Kínrafeszült, rémült golyó,
Benned ég, mint verembe benne
A hunság, az ellángoló.
Kábult világban öntudat,
Szem lenni, le nem hunyhatón,
Mögötte szív s agy megszakadt,
S ő lát, ő lát s nincs irgalom! . . .

Bodor Aladár.

Isten így akarja.

*Pusztá fokon csipkebokor,
Bennem is gyúl Isten lángja,
Jelentem Ó akaratát,
Vért nép előtt a pusztába.*

*Amit akar: nem a több kincs,
Nem a több bor, búza, béke,
Mert bár néha bősége áld,
De áld néha szegénysége.*

*Szereti a mosolyunkat,
De nem bán Ó vért és könnyet,
Akarja, hogy harcunk legyen
Hívebb, szebb, nem puhább, könnyebb.*

*Szemünk s szívünk öblét könnyel
Duzzasztgatja mélyre, nagyra,
Tördelmes vasvesszővel
Nevel néha magyarabbra.*

*Akarata itt nem nyüzsgő
Tömeg, aki akármilyen,
De magyarság, kiből Isten
Lelke árad forrón, híven.*

*Aki lelkét Belé adja,
Mint a csókba, aki szeret,
Ilyent akar egy országnyit,
Bár egy tábort, bár ezeret.*

*Vagy legyen bár mindig egy-egy,
Ki törvényét híven állja,
S Ó ez egyért az egész
Összegyűjti és megváltja.*

Bodor Aladár.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Az erdélyi ág. evangélikus magyar egyház a román impérium alatt.

A balkáni hatalomkezelésnek és a szász önzésnek sehol klasszikusabb példáit nem találjuk a történelemben, mint a román kormányoknak és a szász orsz. konzisztóriumnak a trianoni béke következtében Magyarországról leszakított 33 zsinatpresbiteri szervezetű magyar ág. ev. egyházközségével, illetőleg a kolozsvári ág. ev. egyházzal szemben tanúsított magatartásában. Egyfelől a húza-vona, a szeszélyesnek látszó, de kiszámítottan bizonytalanságokkal dolgozó, másfelől a magyar lutheránusokat a „lojális“ szászoknak kiszolgáltató kormánypolitika tudatosan igyekezett az elmúlt hat év alatt „az amúgy is német eredetű“ ág. ev. magyarokat magyarságuktól megfosztani. És valóban csak az isteni gondviselés bölcs rendelése, hogy a becsületes meggyőződésű ember annál kitartóbb, minél jobban támadják, — magyarázza meg, hogy egyik sem tudott kellő sikerrel dolgozni; legalább is messzebb vannak a remélt sikertől, mint bármikor eddig. De vegyük rendre az eseményeket.

Az impérium tényleges átvétele már a trianoni béke aláírása előtt megtörtént. Az a 33 zsinatpresbiteri szervezetű egyházközség, mely az új hatalom körébe került, mintegy 300 fők egyházzal, — minden erdélyi magyarral közös kábulatba esett. Püspöke nem volt, az egyházmegyéek — a brassói kivételével — szétszakadoztak, vezetők nélkül álltak. Mit tehettek volna? Élték a tompa kábultságnak vegetáló életét, s lesve, hogy mi lesz?! Csakúgy, mint minden erdélyi magyar.

Szerencsésükre velük rekedt br. Solymosy Lajos egyetemes egyházi felügyelő, aki állásához méltóan nemcsak töprengett azon, hogy mit kellene tenni, hanem cselekedett is: felszólította az egyházakat, hogy szervezkedjenek egyházmegyékké. Így alakult meg az aradi, bánáti, brassói és ötvárosi egyházmegye, s 4—5 egyházközség, mely a szász konzisztórium alá tartozott, hajlandóságát fejezte ki, hogy szintén osztrákosra fog. Az utóbbiak közé tartozott a kolozsvári egyház is. Ennek vezetői tanácskozták meg először a változott viszonyokhoz alkalmazandó teendőket és tőlük származik az a memorandum, melyben a leszakított területeken levő egyházak részére zsinatpresbiteri alapon álló püspökség szervezését és az egyházalkotmány kidolgozására zsinat összehívását kéri. A zsinat összehívását Kolozsvárra tervezték, s előkészíté-

sére báró Feilitsch Arthur volt magyar földművelésügyi miniszter elnökségével végrehajtó-bizottságot kívántak. A kormány nem gördített akadályt, legalább is nem leküzdhetetlent, s 1921. július 6-án Kolozsvárott össze is ült a zsinat s elkészítette az új viszonyokhoz mért egyházalkotmányt. Eddig tehát rendben ment volna a dolog. Azt, ami ezután történt, csak az tudná *ma igazságosan* megítélni, aki a szívekbe és a vesékbe lát; illetőleg majd az, aki a bukaresti kultuszminiszterium irattárát átnézheti. A mi emberi látásunk szerint az emberi gyarlóság elrontott mindent. Nem mondunk ítéletet és nem említünk nevet: nem valószínű, de talán igazságtalanok lennénk.

Tény, hogy a zsinat egyik vezető egyénisége, annak alelnöke, a kultuszminiszternél kifogásokat terjesztett elő — utólagosan — a részben éppen az ő elnöklete alatt is hozott zsinati határozatok ellen. A tiltakozás alapja az volt, hogy a kolozsvári egyház is résztvett a munkában, (s papját a zsinaton jelenlevők püspök-jelöltként is emlegették), holott az a szász ág. ev. egyház joghatósága alá tartozik. Az eredmény az lett, hogy a kormány nemcsak az új alkotmányt nem hagyta jóvá, hanem a püspökkválasztást is — távirattal — betiltotta, egyváltal a végrehajtó-bizottságot (melyet előzőleg éppen kormányjövahagyással alakítottak meg kolozsvári elnökkel és részben kolozsvári tagokkal) — feloszlatta. A feloszlátás után az egyház küldöttsége jelent meg Bukarestben, hogy a váratlan rendelkezés okát megtudakolja.¹⁾

Ott aztán biztosították a küldöttséget, hogy: nincs semmi baj, csak tessék új zsinatot tartani és új végrehajtó-bizottságot választani, de — a kolozsváriak nélkül.

Az egyházak ennek értelmében megválasztották a tizenhat tagú végrehajtó-bizottságot, báró Ambrózy Andor világi és Trint Lajos aradi főesperes egyházi elnöklete alatt. Ennek alapján 1922. szeptember 27—28-án Hosszúfaluban megtartották az új zsinatot is, megalkotván az új alkotmányt, figyelembe véve azt a kormánykívánságot is, hogy az új egyházfő ne püspök, hanem „*főfőesperes*” címet kapjon.

Mindamellett, hogy úgy ebben, mint egyéb tekintetben tartották magukat a minisztériummal folytatott megbeszélésekhez, az új alkotmány *ma sincs jövahagyva* s az egyházak központi vezetése nélkül vannak. A kormány azt mondja, hogy az új alkotmányt csak a most készülő egyházpolitikai törvény megszavazása után bírálja el érdemlegesen. A törvényjavaslat már készen van s a többek között azt tartalmazza, hogy *új püspökség csak legalább 200.000 hívővel alakulhat*. Már pedig a magyar ág. evangélikusok közül a zsinatpresbiteri alapon állók mindössze 32.443 lelket számlálnak, 23 anyaegyházban. Írásom elején még 33 egyház volt, de időközben azokból tízet a szászok magukhoz kapcsoltak részben azon az alapon, hogy német anyanyelvűek, s „most már vége az erőszakos magyarosításnak”, de még inkább azzal, hogy a szászok jelentős államségélyt kapnak egyházi és iskolai céljaikra. Amellett a szászok

¹⁾ Tudni kell, hogy Romániában az aktákat nem igen intézik el, hanem vagy táviratilag intézkednek az utolsó percben, vagy hagyják pihenni Ennek következménye a rengeteg küldöttség-járás, mint száz éve a vajdák udvarainál.

teteses egyházi adót szednek híveiktől, amit minden esetre fel kell említenünk itteni magyarjaink okulására. A husz-harmincezer leie. egyházi adó náluk éppen nem ritkaság, s a kétszázézeres is előfordul, ami — tekintettel, hogy egy lei = 375 korona — igen csinos összeg, akárhogy vesszük. Égbe kiáltó igazságtalanság azonban az, hogy a szász konzisztoriális egyház alá tartozó magyar egyházak tagjaitól is ilyen — központilag kezelt — adót szednek és azokat szász célokra fordítják. És ezzel pl. az iskolák fenntartási terhe éppen háromszor nehezedik a magyar lutheránusokra, míg a többi magyarokra *csak* kétszer!

Szeretnének szegény magyarok szabadulni a szász egyháztól, de nem lehet. Az állam nem engedi, hogy megalakuljon a magyar egyházkerület s aki ahhoz akar csatlakozni, megtehesse. Így fest az önrendelkezési jog, a gyulafehérvári határozatokban és a párizsi kisebbségi szerződésben biztosított teljes vallási szabadság! Volna még egy mód: át térni más protestáns vallásra. Sokukban a harag és elkeseredés perceiben fel is kél ez a gondolat, de rendesen éppen azok beszélnek le, akikhez át akarnak térni. És igazuk van!

A szász egyházzal szemben a kolozsvári egyházközség helyzete éleződött ki leginkább. A kolozsvári ág. ev. egyházközség magyar jellege talán sohasem volt kétes; az utóbbi száz esztendő alatt semmi esetre. Nem változtat ezen a tényen sem az, hogy elenyésző kisebbségben a legutóbbi időben is voltak német anyanyelvű tagjai, sem pedig a magyar egyházi vezetőségnek az a gavallériája, hogy erre a kisebbségre való tekintettel havonként egyszer és sátoros ünnepeken németnyelvű istentisztelet tartatott és a maga iskolájában németül is taníttatott. Ez utóbbi intézkedésnek köszönhetette az iskola, hogy az intelligens magyar szülők — felekezeti különbség nélkül — szívesen küldték oda gyermekeiket. Az egyházközség vezetősége mindig gondoskodott arról, hogy legyen németül jól tudó papja, de arról is, hogy az ne szász, hanem széppességi vagy tulajdonai, magát magyarnak valló és magyar lelki legyen.

Az impérium-változás még be sem fejeződött, mikor circumspectusos atyánkfiai siettek lerázni nyakukról a „hatászázesztendő magyar igát“ és Medgyesen tartott gyülésükből jelentették csatlakozásukat a „felszabadult románsághoz“¹⁾ Minthogy pedig az erdélyi szászság nemcsak nemzetileg, de politikai vezetés és vallás tekintetében is teljesen egységes, azonnal új egyházalkotmányt is hevenyészett, melyet jóvá is hagytak.

A kolozsvári magyar lutheránus egyház a szász konzisztórium ezen eljárása folytán, önrendelkezési jogánál fogva, feloldottnak jelentette ki magát a szász konzisztórium fennhatósága alól, s 1920. évi közgyűléséből utasította az elnökséget, hogy a zsinat-presbiteri püspökség szervezésére kezdeményező lépéseket tegyen. Azt, hogy ennek mi lett az eredménye, — láttuk.

A kolozsváriak azonban nem törődtek bele abba, hogy a kormány

¹⁾ Azóta ők is meggyőződtek róla, hogy ez nem a legcircumspectusabb eljárás volt, nem egyszer megállapították szóban és írásban, maguk az akkori főhangadók.

egy távinnal megfossa önrendelkezési joguktól, s tovább is kitartottak amellest, hogy a szász egyháztól elszakadva, a zsinat-presbiteri magyar egyházkerülethez csatlakozzanak. A mozgalom lelke — természetesen egyházközsege utasításának megfelelően — Dr. Kirchknopf Gusztáv lelkész volt. Tőle akartak tehát megszabadulni a szászok. Bizonyára ennek is köszönhetette, hogy a román rendőri hatóságok megkülönböztetett figyelmet fordítottak minden lépésére, s amikor minden számottevő magyar embert zaklattak, vele fokozottan tették ezt. Végre a szász konzisztórium fegyelmi eljárást indított ellene és megfosztotta állásától. (Persze nagyon is vitatható okadatolással).

Az áldatlan küzdelemben Raffay püspök is megkísérelte a közvetítést, de a szászok makacsságán megtört minden békekísérlet: nekik a kolozsvári lelkész feje kellett. A kolozsvári egyház, hogy békülékeny szelleméről tanuságot tegyen, 1923. végén papját — saját kérésére — egy évre szabadságotla.

A szász konzisztóriumnak tehát most már nem állott útjában a „heves és makacs“ pap és módjában volt tanuságot tennie keresztyén felebaráti lelkülete mellett. A kolozsvári egyházközsege jóhiszemű vezetői örömmel fogadták tehát a konzisztóriumnak azt a két kiküldöttjét, akik februáriusban azzal jelentek meg, hogy a béke szálainak szövését kívánják megkezdenni és barátságos eszmecsere után, bizakodó hangulattal hagyva hátra, eltávoztak. Képzeltető meglepetést keltett az egyházközsege vezetőiben az, ami azután történt.

Egy szép tavaszi napon megjelent a kolozsvári ág. ev. egyházközsege hivatalos helyiségében Hochstätter besztercei szász pap és Dr. Schuller Rudolf szász ügyvéd, volt magyar országgyűlési képviselő, a medgyesi határozat egyik főmozgatója, s ennek következtében a román kormányoknál grata persona, egyike azon keveseknek, akik nem mea culpaznak a medgyesi határozat miatt. A szász konzisztórium rendeltére hivatkozva, fölszólították az elnökséget, hogy az ügyek vezetését — főleg a pénztárt! — adják át, az egyház egész vezetőségét (a presbiteriummal együtt) felfüggesztették és csak a helyettes lelkészt körték fel, hogy tovább is gondolzza a híveket. Az ügyek vezetésére a szász konzisztórium Hochstätter lelkész elnöksége alatt kilenc tagú bizottságot nevezett ki, melyben csak négy volt a magyar tag s azok közül is egy — egyébként fajmagyar — tanító, már előzőleg hűséget esküdött a szász konzisztóriumnak. Az elnökség nem vette tudomásul a konzisztórium határozatát, hanem tiltakozott az ellen. De pár perc múlva megjelent az előkészített rendőri készütség — s engednie kellett.

A konzisztórium által kinevezett bizottság feladata — a hivatalos írás szerint — az, hogy a papválasztást és az új presbiterium megalakítását végrehajtsa. De ezt máig sem tette meg. Ellenben folytatott olyan gazdálkodást, mely nyilvánvalóvá tette, hogy tulajdonképpen az egyház magyar vagyónának szász célokra való felhasználása a főcél.¹⁾

¹⁾ A kolozsvári ág. ev. egyházközsege aránylag jelentős ingatlan (ház, üzlet-helyiség) vagyonnal rendelkezik, melyből papjait és tanítóit tisztességesen fizeti; az egyházi adó — mint a többi magyar egyházaknál — évi 30 lei minden lélek után.

Hochstätter lelkész rövidesen átadta az ügyek vezetését Schuller ügyvédnek, aki elképesztő brutalitással és önkényeskedéssel ügyvédi szarvas-okoskodásokkal, Bauerfängereie, vezeti azokat. Az egyház pénztárából jelentős összeget utaltatott ki a szász elleniskolának, mely 1923—24. tanév elején alakult; az egyháztagok választói jegyzékének összeállításánál a magyarokkal szemben valóságos inkvizitórius eljárást alkalmaz, stb. Alapos a gyanú, hogy része van abban is, hogy a román kormány a folyó iskolai évre már nem akarta engedélyezni a magyar nyelvű ág. ev iskolát, mert „azok amugy is csak erőszakosan elmagyarosított szászok.“

Hosszadalmas volna és felesleges is, mindezt még részletesebben ismertetni. Elég arra hivatkoznunk, hogy az a brutális erőszak, melyet — a bizottságban levő többségre támaszkodva — megszakítás nélkül gyakorolt, még a szász hívek egyrésze előtt is ellenszenvenné tette működését. Hiába alapított külön hetilapot „szent“ harcának megvívására, mikor a magyar eredetű, de most már magyarfaló Alberti pappal próba-prédikációt tartatott („a magyar hívek kodvéért“, de teljesen a maga szakálára) — a díszében az ünnepelttel együtt pontosan egy tucat ember vett részt s azok közül is kettő a magyar egyháztagok kiküldöttje volt, akik ezzel is hittestvéri lelkületükről tettek bizonyosságot.

Az erdélyi magyar lutheránusokra tehát nagy megpróbáltatások zudtak az impérium-változással. Azonban nemes elszántsággal állják a harcot, melyben legkeservesebb az, hogy hittestvéri támadásokkal szemben kell védekezniök. A szászokra pedig igazán áll a történeti igazság, hogy: „Gyülöljük a szolgaságot, de uralkodni szeretünk!“

Transylvanus Bujdosó.

Spirituális mozgalmak Amerikában.

Az a tartalmatlan és sárirú materializmus, amely csaknem az egész XIX. század kulturáját megfeküdte, úgy látszik, *Häckel* és *Forel* működésében villant utolsókat. Már *Novalis*, *Emerson*, *Carlyle* és főleg *Maeterlinck* a lelkiség, a spiritualizmus követelő hangjait hallatják. Az ötvenes világháború a maga brutális materializmusával egy időre ugyan vérbefojtott minden örök gondolatot, örök vágyat, de amióta elült a csatazaj, a lelkiség annál nagyobb erővel követeli jogait a kultúra minden mezején: a vallásban, a filozófiában, az irodalomban, a művészetben egyaránt. Ma minden komoly jel arra vall, hogy a XX. század kulturéletének karakterisztikonja a szellemiség, az emelkedett spiritualizmus lesz. De ez a spiritualizmus láthatólag nem lesz száraz intellektualizmus, nem lesz élettelen racionalizmus, hanem a belső intuitió melegével áthatott s az örökkévalóságba elvágódó spiritualizmus lesz.

A mai feltámadó spiritualizmus mindenestre visszahatása a lelkeknek, a földhözragadt és minden látóhatár nélküli, régi materializmus ellen.

Különös ténye kulturánk történetének, hogy ezek a szellemi tö-

rkvések napjainkban főleg a materialistának hirdetett Amerikában és a merkantilistának ismert Angliában hullámnak a leggazdagabb változatokban. Az természetes, hogy a szellemiségnek ezek a megnyilvánulásai a vallásos élet terén mutatkoznak meg elsősorban, hiszen a vallások elsősorban a lelkiesség konfessziói.

Csodálatos, hogy ma a regényes, pálmás, örökké derűs Kaliforniában találjuk meg a legváltozatosabb lelki mozgalmakat. *Arthur Gleasou, Heartsnek*, a híres amerikai újságtulajdonosnak barátja, ötvenhét különböző konfessziót és szektát számlált meg legutóbb Kaliforniában. A nagy történelmi vallások központjai Róma, India, Egyiptom, Tibet, Japán, Jeruzsálem és China is éreztetik hatásukat Kaliforniában. Mindegyik a maga vallási szellemének toborozza a híveket. A vallások apostolai lángoló lelkesedéssel hirdetik gondolataikat utcákszerte. Sehol Amerikában annyi imaház- és templom nem épül, mint éppen itt a meridióális Kaliforniában.

Ám, nemcsak a történelmi vallások agítálnak, de a legkülönbözőbb új vallások és pszihikai társulatok, egyesületek, társaságok alakulnak, amelyek azonban mind a vallásos spiritualizmus, vagy legalább a lelkiesség eszméit propagálják, spirituális etikáját élik, persze, mind a saját koncepciójuk szerint.

Nagy hívő sereget számlálnak és tekintélyes templomokkal rendelkeznek a „*Hetedik Nap Adventistái*“, akiknek eszmeköre Európában eléggé ismeretes s akiknek rendkívül élénk mozgalmát legújabbban minden európai országban megfigyelhetjük. Nem kevésbé élénk a „*nazarénusok*“ tevékenysége s ugyancsak lelkes agitációt észlelhetni az úgynevezett *pünkösösök*nél, a Szentlélek introspektív tisztelőinél is. Ez a három szekta az evangéliumi részleges verbalizmus talaján áll s belső, fanatikus hittel törekszik lüktető ethikai életet önteni a híveibe. Követőik legtöbnyire az egyszerű *munkás népből* kerülnek ki.

Az *intelligencia* számottevő része a kiváló svéd „*tisztánlátó Swedenborg Immánuel abszolút spiritualista és allegorikus kereszténysége körül csoportosul*. Swedenborg kétségkívül magas szárnyalású és bőséges vallásossággal megírt műveit: „Ég és pokol“, „A kinyilatkoztatás szellemi magyarázata“, „Az Új Egyház Tana“, „Tan a Jézusról“, stb., szorgalommal és csodálattal olvassák. Swedenborg szellemi és látó kereszténysége százévi némaság után egyébként is feltámadóban van nemcsak Kaliforniában, de egész Amerikában, sőt Németországban is. A swedenborgiánusok Goethét és Strindberget is a „*tisztánlátó kereszténység*“ hívői és csodálói közé számítják.

Hívői vannak a „*fundamentálistáknak*“ is, akik Jézus közeli eljövését várják. Ezek vezetője az ismert angol suffragett, *Christabel Pankhurst*. A „*rózsakereszteseket*“ *Heindel Miksáné* vezeti az ideális és egyetemes emberszeretet alapján. Jelszavuk: *az egyetemes szeretet eleganciája*.

A felsorolt főbb áramlatok többé-kevésbé az evangéliumok alapján állanak, de konfesszióik inkább az egyéni meggyőződés szubjektív talaján mozognak. Inkább képviselnek biblikus vallásos vágyakat, sem-

mint valami pozitív vallási konfessziókat. A spanyol jezsuiták és a protestantizmus a történelmi kereszténység zászlóvivői.

Igen erős továbbá a hinduiztikus theozófusok száma is. „Az igaz theozófusok“ mostani apostola maga a híres *Annie Besant*, Mme *Blavatsky* utóda. A theozófusok hite szerint most, ezekben a nyomoruságos időkben kell megjönnie az új megváltónak, akinek *Hilarion* lesz a neve s aki reinkarnációja lesz egy tisztultabb Szellem-Testvérnek. Ő fogja meghozni a vágyva-vágyott békét és szeretetet a mai gyűlölködő nemzeteknek.

A vallásos társaságok között felemlíthetők a „*Therapeutikus Vallásos Társaság*“, az „*Ézoterikus Keresztesek Szövetsége*“ és a számtalan „*Spiritiszta Körök*.“

Jellemző, hogy a kaliforniai könyvespolcok ma telve vannak az alchimia, a cabbala, az asztrológia, a transcendentális mágia, a magasabb misztika és a misztikus metafizika legkülönbözőbb korbelti termékeivel. *Eckehardt mester*, *Jakob Boehme*, *Eliphas Lévi*, *Aksakow* műveit szelvében olvassák.

A *Stanford University*n több tanszéken a professzorok a legkomolyabb tudományossággal iparkodnak a „vallás problémáját“ megfejteni s annak nemcsak kulturértékét, de kulturéletet teremtet erejét is megállapítani. A lelki erők kifejtésének szempontjából viszont igen érdekes az a társaság is, amelynek neve „*Az alkalmazott pszichológia társasága*“ és amely különben nemzetközi egyetemességgel dicsekszik. Dúsgazdag intézetben, válogatott könyvekkel, olvasásokkal akarja a lelket, a szellemet nagyvá nevelni, uralkodóvá emelni, az akaratot pedig szoktatással, mechanikai ismétlésekkel egy tárgy, egy tett felé koncentrálni és ily módon minden akadály legyőzése után, az óhajtott tárgyat elérni s a kívánt nemes tettet végrehajtani. A Társaság vezére Dr. phil. *Edgar Miller*.

Mind ezek a mozgalmak, amelyek az exotikus Kaliforniában oly színgazdag kompresszióban megnyilvánulnak, megtalálhatók ma nemcsak egész Amerikában, de Európa szellemi életében is megfigyelhetjük az ilyen gondolatoknak és törekvéseknek a feszüléseit. Csakhogy itt nem annyira kritikátlan, primitív és naiv alakban. Az azonban, aki szeret belelátni új kultúreszméink újabb mélységeibe, aki mai filozófiánk, irodalmunk, művészetünk gondolatait azok genezisében is figyelemmel kíséri, érzi, sőt tudja, hogy az európai esődbe rohanó kultúra felfrissülés, felszárnyalás, elmélyülés után törtet s ezt az új, friss szellemet a lelki intuitív, meleg bensőségben keresi a „sub specie aeternitatis“ örök vágyával.

A szlavóság feltörekvő kulturtípusa is ezt a szellemi intuitív felfrissítést igéri az elvéhédett európai kulturának.

Félni a lelkiség vallásos, vágyó szellemétől nem kell, csak a tiszta kereszténység útjára kell terelni tudni, bármilyen exotikus és naiv is ma még. *S ehhez a stílushoz a tiszta szellem vallása, a protestantizmus ért és tud is.*

Berkes József.

KRITIKAI SZEMLE.

B. Bauch: *Das Naturgesetz.* (Wissenschaftliche Grundfragen. I.). Teubner. 1924. Ára: 2.80 Mark.

Teubner, a világhírű könyvkiadó-cég, alig kaphatott volna munkát, amely alkalmasabb lett volna a „*Tudományos alapkérdések*“ című új vállalatnak megnyitására. Bauchnak, a jénai egyetem kitűnő philoszophusának, minden művét a világosság, ritka pontosság, nagy elmélyülés és a *synthesis* bámulatos ereje jellemzik. Ezek a jellemvonások teszik kitünővé ezt a füzetét is, mely a „természeti törvény“ logikai alkatát és jelentését kutatja, állapítja meg s tisztázza azt a szerepet, amely a természeti törvényt az ismerés birodalmában megilleti. Fejtegetései nyomán mind nagyobb mértékben tisztul a természeti törvény fogalma s a türelmes olvasó előtt sorról-sorra ritkul az a mystikus fátyol, amely e meg nem értett fogalmat oly kétségbeejtő szívóssággal vette körül.

Kant óta tudjuk, hogy az általános érvényű és tárgyas ismeret csak akkor létesülhet, ha a jelenségek már maguktól bizonyos szabályok alá rendeződnek. Ámde ez a „szabály“ még nem annyi, mint „természeti törvény“, hanem csak logikai feltétel ennek. A „törvény“ ugyan a maga legáltalánosabb formájában „szabály“, de a „szabály“ még nem „törvény“. A „természeti törvény“ az objektivitás mozzanata által különbözik a „szabály“-tól. A szabály is bír ugyan a tárgyiasság mozzanatával, mert nélkülül nem lenne szabályozó ereje; de mégsem merőben objektív a szabály, mert ebben az esetben maga is „törvény“ lenne. Például: a sakkjáték szabályai nem teljesen subjektívek, mert ha azok lennének, akkor lehetetlen lenne a sakkjátszás; de nem is tisztán objektívek, mert mindig csak a játészó alanyokra vonatkoznak. A törvény ellenben egészen független az alanytól: nem az alany találja ki vagy teremti őket, hanem csak felfedezi azokat. A „törvény“ az alany felett áll s érvénye nem reá, hanem egyenesen a tárgyra irányul. Ezért „törvény“ nélkül nem is lehet tárgy.

A „törvény“-nek ebből a tárgy-alkotó jellegéből már világos, hogy hol kell keresnünk azt a sferát, amelyben a „természeti törvény“ logikai előfeltételei mind helyet foglalnak. Ez a sfera a *kategóriák* birodalma. A természeti törvényben nemcsak egy kategória, az okiség nyilvánul meg, hanem több kategória kötődik benne egységgé. A „természeti törvények“ logikai forrásai a kategóriák, de felismerni őket csak a tapasztalás által lehet. A logikai haladás tehát a kategóriáktól vezet a „természeti törvény“-hez s ezen keresztül az egyes konkrét esetekhez.

A „természeti törvény“ a maga legáltalánosabb formájában, hypothetikus ítélet amely sohasem azt adja elő, ami történik, hanem csak meghatározza azt, aminek történnie kell, hogyha bizonyos feltételek meg vannak adva.

Még közelebb férközik Bauch a „természeti törvény“ jelentéséhez, amikor annak a fogalomhoz való viszonyát vizsgálja s kimutatván azt, hogy a fogalom éppen úgy functionális jelleggel bír, mint a „természeti törvény“, — arra a végső megállapodásra jut, hogy a „természeti törvény“ egy metszet, egy segmentum a fogalomból. A fogalom functionális jellege abban rejlik, hogy a különösnek, szemben az általánossal, lehetőségí feltétele, azaz, a fogalom a különösnek a törvénye. A fogalom nem konkrét, de nem is absztrakt, hanem konkrétizáló. A „természeti törvény“ az ilyen functionális értelemben vett fogalomban alapozódik, s viszont, a fogalomnak, mint functionális feltételnek lényege az, hogy a „természeti törvényt“ alapozza. Így érte a dolgot, Kant gondolatát ekként precízírozhatjuk: a fogalom az, ami a természetnek törvényt ad. A fogalom a különös törvénye s magában foglalja a különös minden feltételét; a „természeti törvény“ az egyes törvény s magában foglalja az egyes minden feltételét.

Ez Bauch füzetének sovány vázlata. Fejtegetéseinek gazdagságáról illő, hogy mindenki személyesen meggyőződjék, aki a szellemi élet valamely területének bármilyen szerény munkása.

Bartók György.

J. Finot: A boldogság tudománya. Fordította: *Balassa József.* (Világkönyvtár). Az optimizmus, melynek divatja kezdődött, miut egy meleg Golf-áram tört át hozzánk Amerikából. Egy fiatal, fürge, szép életenergia többötte fejeződik benne. Megvan a vallásos formája: a „mind-cure“, megvan a költője, W. Whitman, megvannak a bölcsészei, kik között „James meliorizmusa“ csak az arany középút még. Lényegében ezek a merészen naiv és sokszor jótékony hatású könyvek, nem egyebek, mint különböző „változatok egy húron“, egy-két egyszerű axióma magas vagy mély variációi. „Az élet nem olyan rossz, mint amilyennek látszik, de még sokkal jobb lesz“, — mondják Liebniz sürgő-forgó unokái és — igaz, — hogy a pesszimizmus sötét korszaka után valóságos hajnalt jelentő pirkadás a tanításuk.

Az Evangélium magasságából nézve azonban pesszimizmus és optimizmus, az ember nyomorult volta és nagysága csak két félkör, mely akkor lesz egységes és egészséges világgéppé, ha egymásba találva, összefonódva egészíti ki egymást. A keresztyénség amilyen csonka fél-igazságnak látta a világfájdalmas bölcsék egyébként hiú tanítását, épp úgy a szemére veti a *Mulfordoknak*, a *Mardeneknek*, *J. Finot*-knak, hogy kevés bennük a valóságnak az a csodálatosan tiszta látása, amit krisztusi realizmusnak mernénk nevezni. Elvileg — még elolvasásuk előtt — minden effajta munkának szembe szögezhető az a kifogás, melyben mindegyik közösen vétkes, hogy ezek a makacs lelki „plein-air“-isták az árnyékot csakugyan nem akarják észrevenni a világban, azaz: behunyják szemüket a *rossz*, a *bűn valósága* előtt. Az eredendő

bűn misztérium, — mondotta valahol Pascal — de enélkül maga a világ lenne megfelfejthetetlen titok. Ez a Finot-féle optimizmus I-het bölcsődal beteg gyermek mellett, s az emberi szenvedést elcsíthatja egy időre, de gyógyítani nem képes, mert nem is ismeri a bajt.

Jean Finot, — egy nagy francia revue szerkesztője, — mindig a legaktuálisabb kérdéseket említi ki a kavargó problémák tömegéből, (fajok, nemek, előítéletek, stb.). *A boldogság tudományában* sokratosi módon tanítja a boldogságot, az emberiség jövőjében, a haladásban való rendületlen hittel igyekszik meggyőzni róla, hogy minden pesszimizmus csak egy-egy természetellenes fintora a gondolatnak, hogy a boldogság mindenki számára legalább is olyan mértékben hozzáférhető közös kincs, mint a napfény. Élvezetes, eszméltető, hatalmas irodalmi tájékozottságra valló, sok szép gondolattal gazdag munka ez, melynek betűin átsüt egy, az emberiség jobb jövőjéért dobogó szív melegsége. Csodálatos azonban, hogy a Finot-féle materialista idealisták, míg maguk sokszor naiv elméletek alpesi csúcsain járnak (a boldogtalanság ellen például ajánlják a világ csodálatos sokféleségének szemléletét), a vallásokkal szemben mindentudó bírói széket ülnek. „A vallás éntünk és a végtelen közötti határozatlan viszony, s szomorúság: „divat“, a pesszimizmus a keresztyénség öröksége, melynek gondja volt rá, hogy „mérget vegyítsen az élet kevés örömébe“, az önfeláldozás, az örök élet mindenkor csak a „szavak kultusza“ volt, a földi élet célja a földi élet, mind az körülötte enyhe pantheizmussal, s Rousseauanak a természetből kikerülő romlatlanságában való hitével, ime, ez az elég egyszerű s ismert világszemlélet, melynek csillagos ege alatt naiv próféták az ígéret földje felé vezetgetnék az emberiséget.

Hogy rájuk figyelnek, ez biztató jel. Az emberiség gondolkodása megfordult. Ezek a külföldön már tömegesen piacra dobott optimista munkák az első, még igen bizonytalan lépések, melyek a materializmus szűk és dohos barlangjából ismét az élet fényes mezőjé felé vezetnek.

Muraközy Gyula.

Pauler Ákos: Böhm Károly emlékezete. (Felolvastatott a M. T. Akadémia 1924. november 17-én tartott összejövetelén). Budapest, 1924.

Pauler Ákos ebben az emlékbeszédében, amely úgy forma, mint tartalom szempontjából kiváló, a szeretetteljes objektivitás hangján jeleníti meg előttünk a nagy philosophus szellemi alakját s ad új szempontokat értékelésére. Böhm Károly a német idealizmus talajából nőtt ki; ámde nagy hatással volt rá Leibniz tanítása is, — állapítja meg Pauler s mutat ezáltal új utat Böhm megértése felé. Nem fog hatástalanul maradni az a megjegyzése sem, amellyel Böhm tanának „Az Ember és Világa“ II. kötetében megnyilvánuló s ott kifejtett lélektani álláspontjára hívja föl a figyelmet. Amit Böhm értékelméleti kutatásairól mond el Pauler, kevés, de jellemző sorokban, azt főleg philosophiai tudományosságunk azon könnyű fegyverzetű bajnokainak ajánljuk figyelmébe, akik Böhm tanáról, mint a múlt eltemetett alkotásáról beszélnek.

Lesznek Böhm tanulmányozói között kétségtelenül olyanok — s

ez egészen természetes — akik nem értenek Pauler minden állításával egyet; de azt kénytelen lesz elismerni mindenki, hogy emlékbeszédével nagy hasznot tett úgy a magyar philosophiájának, mint Böhm bölcselétének.

Bartók György.

Az Alföld gazdasági jövője. Irta: *Gesztelyi Nagy László*. Stádium sajtóvállalat r.-t. kiadása. Budapest, 1924.

Nem hisszük, hogy akadna Magyarországon úgynevezett kaputos ember, akinek nemzeti katasztrófánk nagyságát illetőleg ne érne néhány számszerű adat az öntudatában. Az összeomlás utáni magyar viszonyokat ismertető külföldi írók kivétel nélkül azon meggyőződésüket fejezik ki, hogy Magyarország integritásának kérdésében a legszélőbb jobboldal és a legradikálisabb baloldal elvi felfogása hajszálnyira meggyezik és mégis úgy érezzük, nincsen okunk vigasztalódni azon, hogy a céltudatos nemzeti politika talaja kellőképpen elő volna készítve. Keserűen csalódtak azok, akik azt hitték, hogy a politikai életből eddig kizárt rétegeknek az alkotmány sáncai közé való bebocsátása az általuk képviselt új eszmék révén meg fogja termékenyíteni a politikai atmoszférát. Ennek éppen az ellenkezője történt. Azt kell látnunk, hogy helyi érdekű problémák, kicsinyes taktikai sakkhuzások, személyi kérdések teszik az úgynevezett politizálásnak a jórészét még olyan körökben is (szocialisták), melyek a régi és reájuk nézve politikamentes időkben a közmorálnak ezt az elfajulását nem győzték ostorozni.

Éppen azért fokozottabb örömmel üdvözölhetünk minden olyan megmozdulást, — akár elméleti, akár gyakorlati téren történjék is az, — amely szakít a délibábot kergető, de energiáit nagyon sokszor üres frázisokra elfecsérelő politikával, s helyett rámutat azokra a feladatokra, melyeknek megoldásától egyaránt függ jelenünk és jövődünk.

Bizonyára ez a gondolatmenet készítette *Gesztelyi Nagy László*t is könyve megírására s azért kívánja reáterelni a közfigyelmet azokra a rejtett energiaforrásokra, amelyekben megmaradt országunk egyik legnagyobb gazdasági egysége, az Alföld bővelkedik s amelyeknek okoszerű kiaknázása beláthatatlan fejlődési lehetőségeket nyújt.

Híven agrárius felfogásához, *Gesztelyi* az Alföld jövőjét a mezőgazdaságra kívánja fölépíteni s ez nemcsak következetes, hanem logikus felfogás is, a mezőgazdasági termelés egészséges iránya megteremti azokat a viszonyokat, amelyek között az ipar és a kereskedelem is megtalálja fejlődésének feltételeit. S vajjon miképpen töltheti be a mezőgazdaság ezt a hivatást? Természetesen az erők és a lehetőségek gazdaságos felhasználásával, vagyis, hogy egy sokat emlegetett kifejezést használjak: a *többtermeléssel*. *Gesztelyi Nagy* könyvének igen nagy érdeme az, hogy ez a szó, „többtermelés“ alig fordul elő benne, — talán érezte a szerző, hogy a legutóbbi évek ezt már frázissá koptatták — s mégis fejtegetésének minden mondata, művének minden oldala efelé az eszme felé van irányítva, — mint az igazhívő török arculata mindig Mekka felé tekint, ha imádkozik.

Csak helyeselhetjük a szerzőnek azon módszerét, amelyet használt és amely arról tesz tanuságot, hogy mondanivalóit elsősorban a gya-

korlat embereihez intézi. Ezáltal elejét veszi annak, hogy kijelentései tulságosan általánossá válva, veszítsenek értékükből: az olvasónak az az érzése van, hogy itten olyan valaki beszél hozzá, akit legtöbbször közvetlen tapasztalatai győztek meg állításai igazságáról, s ez minden-
csetre fokozza az elmondottak iránti bizalmát.

A könyvnek éppen ez a módszere teszi szinte lehetetlenné azt, hogy az egész ismertető összefoglalást adjunk: a gyakorlati tendencia az egész tárgyalt anyagot számos apró, önmagában is zárt egységgé alakítja, amelyek egymással szerves összefüggésben csak annyiban vannak, amennyiben egy közös nagy programnak, az Alföld gazdasági fejlesztésének, képezik az alkotó elemeit.

De nemcsak a gyakorlati gazdát, hanem a művelt magyar közönséget is érdekelheti az, hogy a szakértők becslése szerint az Alföldön 100.000 kat. holdnyi szikes területet lehetne, aránylag kis befektetéssel termővé tenni, az az állítása *Gesztelyi Nagynak*, hogy az iparosodásnak legelső stádiuma a mezőgazdasági ipar kell, hogy legyen, már csak a két termelési ág közötti összhang lehető biztosítása érdekében is, figyelmet érdemel. Az alföldi közönségnek az a megmozdulása pedig, hogy saját erejéből igyekszik magán segíteni s nem vár mindent az államtól, igazán egy szebb jövőnek lehet a záloga. A csongrádi vashídat, a hódmezővásárhelyi és sok más kőutat például a gazdaközönség búza-alapon kivetett önmegadóztatással szándékozik megépíteni, Ajakon pedig a község lakosai a saját költségükön létesítettek vasúti állomási épületet.

Szimpatikus vonás *Gesztelyi Nagy* könyvében az, hogy szerző minden javulást tulnyomólag az állami beavatkozástól mentes *önsegélytől* vár. (szövetkezetek bevonását is nem egy helyen kívánja), érdekes viszont az is, hogy mennyire ingatag talajon áll olyankor, amidőn mégis hatósági beavatkozást sürget. Mi a magunk részéről, őszintén szólva, nem sokat várunk az olyan intézkedésektől, amelyeket ő például az állattenyésztés fellendítése érdekében szükségesnek tartana, s amelyek szerint „... szigoruan köteleztessék a község arra, hogy külön gulyában legeltesse a magyar marhát és a piros-tarkát. A legszigorubb (!) büntetés alá essék az a gazda, aki egy vagyis tenyésztés irányú községben egy magyar tehenet elvezet egy piros-tarka bikához és megfordítva. Nem szabad megengedni, hogy hosszú vita legyen valamely községben afelett, hogy magyar marhát tenyészessenek-e, vagy piros-tarkát“, stb. (50. lap). Mi a magunk részéről azt hisszük, hogy a hosszú vitákat és a kifogásolt tenyésztési irányokat a még oly szigorú büntetésnél is gyökeresebben kipusztítaná egy olyan felvilágosító munka, mely a gazdát meggyőzi a szerző által követelt eljárások nagyobb előnyéről.

Szintén nem helyeselhetők az olyan általános megállapítások, mint például az, hogy a szerző a kormány „lehetetlen“ intézkedéseit okolja például a kiviteli politika előnytelen irányát illetőleg. Ehelyett — ha már erről van szó, — tanulságosabb lenne „lehetetlen“, de mégis csak megtörtént intézkedések okait vizsgálni, illetve kutatni azokat a motívumokat, amelyek a kormányhatóságot a kifogásolt intézkedések megtételére készítették.

Persze, ez nem akarja a hasznos szolgálatokat tevő munka jelen-

tőségét kisebbiteni. Remélhetőleg a második kiadásra is sor fog kerülni és ekkor módjában lesz a szerzőnek egypár stilusbeli simítást is megtennie.

Dr. Bernát Gyula.

Tíz esztendő török rabságban. *Auer János Ferdinánd pozsonyi nemes polgárnak héttoronyi fogságában írt naplója. 1664.* Közzéteszi: Dr. Lukinich Imre. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 8°. 271 l. 1923.

A testi és lelki teherbirás impozáns mértékét mutatja ez a kötet, melyben Auer János Ferdinánd pozsonyi nemes polgár a maga és társai rabságának történetét örökítette meg. Mindössze egy esztendő gyötrelmeit hozzák elénkbe Auer följegyzései, egyet a több mint tízből, amelyet átkínlódott, mintha azt mondanák: tanulásnak elég ennyi is! És ha Auer csakugyan arra akarta kortársait megtanítani, hogy mily magatartást kell az övéhez hasonló sorsban mutatni, amint az előszóban elmondja, az illusztrációi nagyon lélekbe ragadók. Ezért félénk szerénységgel kér bocsánatot a bevezetésben, ha tán kissé unalmas volna az előadása. Olvasás közben világossá válik előttünk, hogy az író bizony nem kereshette valami emésztő gonddal a conceptus könnyedségét, a stíl esziszoltságát. Vasbilinesben, mogorva toronyszobában terhes gondolatok fogannak. De egyik értéke Auer följegyzéseinek éppen az, hogy törekvése nem a *szép*, hanem a *való* felé igazodik.

A keret, melyhez a tárgyalás hozzásimul, nagyon egyszerű. Egy pozsonyi előkelő polgárfiú az 1663-iki török támadás hírére nemesi kötelességénél fogva az első hívó szóra fegyverbe áll, nemestársai a fölkelő sereg hadnagyává választják meg s az első csatározásokban fogságba kerül. Eddig tart az, ami egyéni, *csupán Auer János Ferdinándot* karakterizáló történet. A följegyzés további részét nem lehet csupán *egy* ember szenvedése gyanánt tekinteni. A napló további szakasza nem specificum: Így élt és gyötrődött Auerrel együtt ezer meg ezer kortárs, előd és utód. Utód is. Erre Kovách János tarcali magyar a tanú, aki 1787-ben alig változottabb körülmények között gyötör át négy kínos esztendőt. Auernek legfeljebb azt a kiváltságos helyzetet tartotta fenn sorsa, hogy tizenharmad magával a *Héttoronyba* került. Azzal, hogy a szultán foglya volt, egy árnyalattal előnyösebb volt a helyzete: elkerülte a rabszolgavásárárt, ahová magánemberek rabjai jutottak; nem ugráltatták és futtatták mint a lovat szokták a vásáron és nem mustrálták végig mezítelenre vetköztetve, hogy nem béna-e vagy pupos, de nemességének előjogai épp oly értéktelenek voltak a *Héttoronyban*, mint az embervásáron, vagy a *Bagnóban*, ahogy egy másik borzalmas rabszolgabörtönt neveztek Konstantinápolyban. Sőt egy egykorú ismeretbője a Héttoronyt azt bizonyítja, hogy az evezőpadra került rab sorsa elviselhetőbb a Héttorony lakójáénál, mert amaz folytonosan el van foglalva, tehát lelki gyötrődésre nincs ideje.

A török rabéletről több forrásunk maradt olyan, amely átélte tapasztalatokról számol be. Klasszikusai ennek az irodalmi ágának Schiltberger János, egy névtelen Erdélyből, Szászsebesről, Georgievics Bertalan. Később került elő Wathay Ferenc héttoronyi írása,

Ponori Thewrewk József kiadásában 1838; s csak a legújabbban ad hírt (1923.) *Banner* János egy szépirodalmi feldolgozásban a főntbb említett *Kovách* János káplárnak szintén a Héttoronyban töltött fogságáról 1787—1791. években. (A kézirat a Szegedi Somogyi Könyvtár tulajdona). Auer német nyelvű írása mindezeknél részletesebb.

Auer a török rabélet szenvedéseinek ha nem is monographusa, de bőséges tolmácsa. Már formájára nézve sem napló, amit ad, hanem emlékeinek feldolgozása, szenvedéseinek számbavétele. Német vérének alaposságával mélyed bele az átélt kínlódás nem éppen művészi, de igaz előadásába. Hűségesen ad számot olyan gyötrelmekről, melyekhez hasonlókat csak Jób könyvében találni. Mily parányivá összezsurorodott életigények, mily határtalan gyötrelmek a csupaszt életnek megtartása érdekében! Még zúg a feje a látottaktól, a szeme előtt lefolyt kivégzésektől. Ismerőseinek, társainak fejait látta a porban heverni, mindegyiknek sorsában saját jövődjét sejtí. Ki tudja, tán holnap, tán a következő órában! De ugyanekkor talpon áll benne a józanság is és messzenézó tanácsokat oszt neki is, meg mindegyiknek: „Ügy lj, el ne áruld magad, mert ha valódi helyzetedet megsejtí a pogány, akkora árat szab érted, hogy vagyonod, rokonaid, hozzátartozóid romlanak meg benne.“ Még alig ízelelték meg a fogságot, de ezt a legnagyobb szabályt mind tudják. Ott állanak a szubasi előtt. Egymásra néz a husz bús ember, pár napja még szabad vitézek, jó cimborák, most a nyomor kenyeres pajtásai, de egy izmuk moccanása s árulja el, hogy csak látták is valaha egymást. Az önmegtágadás impozáns mértéke mindjárt az elején! Aztán jönnek a többi szenvedések, amint lindulnak a rabság útján. Az ellenséges esőcselék szitkai, a részvétlenség, számandó sorsukon való káröröm, a halállal való ijesztgetések fufangosan kimódolt cselei, a testi bántalmazások: a köpdösés, rugdalás, az ostor, a bilincs, az éhség, a tisztátalanság elcsigázó bűze, a hideg és járványok.

Ily halmozását a gyötrelmeknek, csak a nagyon erősek bírják végig. A gyöngébbek hamarosan kidőlnek. A rabszolgotartók nem illetődnek meg ekkor sem, az ör egyszerűen levágja a halott fülét igazolványképp és ezzel minden befejeződött. Nem kell halottlevél, cerimónia, temetés, a többit elvégzik a keselyűk és a ragadozók. Nincs idő érzékenykedésre, de hol is van már az érzékenység? Rég elmaradt az első napokban a gyászos karaván mögött. Először a természetes szögyenérzést verte ki a korbács, aztán rendre a többit; a legtöbbjébol az életet is. Tompa egykedvűséggel állapítja meg Auer, hogy Esztergomból háromszázan indultak el és kilencvenkilenc érkezett meg belőlük Konstantinápolyba. Ha csak hozzávetőleges percentnek tekintjük is ezt a borzalmas halálozási számot, döbbenetes fogalmunk lehet a bánásmódról. Szemünk előtt áll, hogy mily kevesen kerülhettek azok közül vissza, akik egyszer a török rabságot megkóstolták! Százötven esztendő alatt így gyalogolt le Isztambulba a Dunántul, meg a Duna—Tisza-köze régen virágzó, ma már hírből sem ismert falvainak magyar lakossága.

Az esztergomi régi templom hajója, a budai tömlőc, vagy a belgrádi, egyformán zord helyek: mindenütt elhagyottság és gyü-

lölet. Szánalom, emberi érzés csak nagyon gyéren, ha jelentkezik. Ilyenkor nem mindig confessióhoz kötötte, de az emberi szív legmélyéről. Az esztergomi börtönben egy török asszony nyomóruságát a szenvedőknek, tejet szerez, meleg ételt készít s közben keservesen panaszkodik, hogy a pasa fukarsága miatt az ő fia is ott sinylődik Batthyány tömlőcében, nem akarja kiváltani. Akadtak a végeken jó katonák, akik maguk is eleget forgottak harcon, ezért megbecsülték a fogolyban a katonát. Meglátogatták börtönében, vigasztalták, segítették élelemmel, ruhával a sorsos társakat. Aueréknek is akadtak ily vendégeik. Érdekes beszélgetést folytattak ilyenkor egymással. Az a beszélgetés, amit két párkányi előkelő török (mindakettő rabságot viselt Ujvárbán) folytatott, ránk sem tanulság nélküli. Elpanaszkodtak káruk miatt, amit a háború nekik is okozott. Faluik, népeik elpusztultak, szolgálók, lovaik éheznek, maguknak meg ágyukból is ki kell kelniök, hogy helyet adjanak az *ázsiai törököknek*, akik őket mégis gyűlölik, az ellenséggel való cimborálással vádolják, szidják, ócsárolják, sőt kardra is hánynak közülük többet. Egyszóval, a török háború nekik is szándékuk ellen való. És ezt elhíhetjük mi is nekik. A telepes török nemcsak műveltségben volt fölötte az *ázsiai katona-népnek*, hogy vadságát már nem nézte örömmel, de érdeke sem kívánta a nagy hadi fölvonulásokat, amelyek jobbágyaitól, jövedelmétől, biztos életlehetőségétől fosztották meg. Hitre elbocsátott török rabok is többször keresik föl keresztyén osztályostársaikat, készségesen, ajánlkozva, hogy hirt szállítanak a hozzátartozóknak. Ez azonban megfontolandó dolog volt, mert könnyen elárulhatta magát, rokonai vagyoni állapotát a hírküldő; alkalmasabb volt hír továbbításra a követ, vagy annak megbízottja, vagy más biztos ember. Ilyen elég gyakran akadt Budában mindenkoron.

A lassan lépő napok egyhanguságát az ilyen látogatók szokták néha felkavarni. Nagyobb ünnepszámba megy, mikor a tömlő-felügyelő megengedi, hogy két rab együtt kimehet alamizsnát gyűjteni. Kiváltságos öröm volt ez budai rabsága idején Auernek is, nem mulasztotta el, hogy kellően rá ne készüljön. Fölvette nyári köpönyegét, amelyet még fogsága elején szerzett; egy holt német lovasé volt előbb. fölhuzta lábbelijét, amelyiknek egyikén a talpat úgy kellett odakötözni és csapzott hajjal, kalap nélkül indult könyörületet keresni egy folt hátán folt koldustarisznyával. Azt hinné az ember, hogy a közös nyomoruság összekovácsolja a közösen szenvedőket! A farkastermészet a nyomorban is kiült. A Budán átutazó császári követ pénzt és élelmiszereket küld a raboknak, a német rabok a küldeményt maguknak tartják meg. (Auer a magyarok közé számította magát), eltitkolják más nemzetiségű társaik előtt. Ez a nemzetiség szerinti elkülönülés egyébiránt már Budán nyilvánvalóvá válik és tart Auer egész rabsága alatt. Alamizsnára inkább a keresztyén falvakban számíthattak, ott is csak úgy, ha valami ötlettel meg tudták mozdítani a részvétet. Auerről például fuvarosa az egyik bulgár faluban elhíresztelte, hogy királyfi; erre menten kapott két hurkát ajándékba, sőt az asszonyok disznóhúst is hoztak számára. A fogoly-leleménység máskor sajtáságos írókészetet készített vele, hogy övét tu-

dassa hollétéről. Leszedi az ablakrájáról a papírt, aztán koromból és puskaporból tintát kever, tollnak meg megteszi egy darab vessző, amit egy kölesönként késsel lopva meghegyez.

A testi törödelem és nélkülözés megnövelte a lelki éhséget is a szenvedők között. Egy XVII. századi magyar leírja a Bagnót, ezt a híres konstantinápolyi tömegbörtönt, melynek pandalszerű üregeiben néha 2000 ember is csörgette a láncot, említi többek között, hogy van benne egy görög és egy katolikus templom, egyik sem nagy, de gyér díszítéssel; nem sok ember fér bele, leginkább kívül állnak mise alkalomával a hívek, de kevés templom van, amely buzgóbb imádkozókat látna, mint ez. És mily nagy az egymásért való lelki felelősség! Mikor a déli ima ideje elérkezik, mivel a templomban nincs harang, a rabok a lábukon levő vasbilincset verik össze. Az egyszerre összeütött sok lánc csörgése tulhangzik a Bagnó szomorú falain, le a tengeren levő gályáig. Erre ott is egyszerre megsörrennek mindenütt a bilincsek áhítatos imádságra. Így van Auerék rabközösségében Budán is! Ebéd idején előkerül az a két imakönyv, amit a rabok gazdája kerített számukra és mindegyik a maga nyelvén és hitén (Auer protestáns volt) olvassa belőle a maga istentkereső imádságát. Ez a rabok gazdája is sajtóságot hivatal volt! Öreg rabok, akik már úgy megszokták a rabéletet, hogy nem kíváncsítottak el másfelé, felügyelet nélkül járhattak a városban, vásárolhattak a többi rab számára, vigyáztak a rabok közt a kellő rendre, mintegy felelős elöljárói voltak rabtársaiknak.

Fűzhetnénk még rendre sorba a mondanivalót és megrajzolhatnók a sok egyéni eset általánosításával — a rabélet egész mikrokozmoszát, amelyhez Auer emlékirata bőséges segítséget kínál. A forrásművek éppen e sajátossága magyarázza, hogy az általánosabb politikai történetírás nem sokat talál a maga számára hasznosítható anyagot benne. A leírás *háttere* az, ami egy-két alkalmas adalékot szolgáltat. Az a beható gondosság, amelyel török részen kicsinyek és nagyok a foglyokat Zrinyi Miklós holléte és tervei felől kérdeztetik mutatja Zrinyi fontosságát a török előtt. Nem a többi vezérekre ügyel a török, nem sokat gondol Montecuccolival, Forgách Ádámval, Zrinyit szeretné tudni, mit tervez. Az a tény pedig hogy Auer és társai több mint tíz esztendeig sínylődtek fogságban, nemcsak előttünk mutatja újabb forrásból a vasvári béke után a török fölényt, hanem a sztambuli rabok önmagukon keresztül is keservesen tapasztalták. A vasvári béke miatt való lehangoltság és elégedetlenség nemcsak itthon, Magyarországon élt, hanem Sztambul börtöneiben is, ahol a rabok hiába várták, hogy a békekötés megnyitja előttük az áhított szabadulást.

A *naplót*, amely Auer több mint egy évtizedes vergődéséből csak egy évről számol be, *Iukinich Imre* gondos előszóval vezette be és azt tanulságos függelékekkel egészítette ki, mely a raboknak a szabadulásért folytatott további küzdelmeit tárja fel és több új adalékot nyújt a hétértoronyi rabság ismeretéhez, mely eddigelé nemcsak nálunk, hanem Európaszerte a regényesség színébe takarta a hétértoronyi rabéletet. A szövegben előforduló német szavakat dr. Schwartz Elemér egyet. m. tanár magyarázza, kár, hogy a szójegyzékbe becsuszott egy-két képtelen

értelmezés! A török szavak magyarázata jó, de jórésze bizvást elmaradhatott volna, mert a tudós közönség, amely ezt a kiadványt forgatja, az Akadémia egyéb törökkori forrásaiban a közölt szavak legtöbbjét fölta-
lálja. A kötet végén levő név- és tárgymutató a kötet használhatóságát derekasan szolgálja.

Zsinka Ferenc.

Dr. Bitay Árpád: A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése. Gyulafehérvár, 1922. 128 l.

E könyv csak „összefüggő egésze törekvő mutató egy részletes román irodalomtörténetből.“ Szerző célja: „a fejlődés genetikus kimutatása s az összefüggések szerves kidomborítása.“ A cél érdekében az irodalomtörténeti könyvek szokásos beosztásától is eltér, anélkül azonban, hogy ez az eljárás a kívánt eredménnyel járna. Művének fölépítésében nem elég következetes, ami aztán a szerkezet arányait is megrontja és a gondolatmenet folytonosságát meg-megakasztja. Alapvetésül mintha magáévá tenné a legtermészetesebb hármass felosztást (1. régi, 2. újabb és 3. legújabb korszak), azonban előadásának rendje már nem igazodik hozzá. Az a felosztás, amit a szerző tényleg alkalmaz, valósággal szétveti az előzőleg felállított kereteket. A szerző az egész irodalom anyagát a korszakok alapján való természetes tagozódás mellőzésével 16 fejezetre osztja. Felosztásának alapvető hibája az egyes szemponthiánya. Az egyes fejezetek megállapítása és elhatárolása egyszer a tartalomra, máskor a műformán, majd egyik vagy másik irányismén alapszik. Már pedig ugyanabban a rendszerben a felosztás alapját nem szabad változtatni. Jobb lett volna az egész tárgyalást a korszakok szerinti jól bevált felosztásra építeni és a tárgykörök, műfajok vagy irányeszmék szerint való tagozódást az egyes korszakokon belül éreztetni. A „többoldalú módszer“ alkalmazása természetszerűleg nem is szolgálhatja a mű áttekinthető egységét. Az egymás mellé sorakoztatott szempontok többfélesége nagyon széttagolja az anyagot és legföljebb csak az egyes fejezetek alá foglalt irodalmi termékek összetartozását érezteti eleven erővel. Ez a sok szempontosság okozza azt is, hogy a szerző sokszor kénytelen utalásokkal segíteni magán, ami szintén nem a legtermészetesebb módja a szerves összefüggés kidomborításának. A bevezetésben kitűzött célt jobban szolgálta volna a legtöbb irodalomtörténetben jól bevált, hagyományos felosztás alkalmazása. Mert az kétségtelen, hogy az irodalomban megnyilatkozó nemzeti szellem egyformán rányomja koronként a maga jellegzetes bélyegét az egyidőben keletkezett irodalmi alkotások tárgyának és formájának sokféleségére. Ez a koronként változó szellem foglalja igazán egybe az egymás mellett fejlődő irodalmi formákat, műfaji és tárgyi különbségekre való tekintet nélkül. Ebből következik, hogy van olyan szerves kapcsolat ugyanezen korszak különböző tartalmú és formájú, mint a különböző korszakok hasonló tartalmú vagy műfajú szellemi termékei között.

Az egész mű egységének fentebb vázolt szétbomlását vannak hivatalva ellensúlyozni azok a fejezetkezdő összefoglaló áttekintések, amelyek a művelt közönség számára talán még élvezetesebb olvasmányul

szolgálnának, ha olykor az adatszerűség mellőzésével inkább nagyvonalú távlati képet, mint vázrajzot nyujtanának.

Az eddig elmondottak egyáltalán nem kisebbítik a szerző érdemét, aki könyve megírásával igazán hézagpótló, derekas munkát végzett. Az egyes problémák és műfajok fejlődésének leírása, az eszmeáramlatok hatásának rajza és az egyes írói egyéniségek vázlatos jellemzése alapos tárgyismeretről és egyéni erőről tanuskodnak. A XVI. és XVII. századi román irodalomnak mélyebb tanulmányozása a magyar irodalmi témékekkel való összehasonlítása s ezáltal a források kimutatása az erdélyi magyarságnak és a komoly tárgyilagos erdélyi román tudósoknak kétségtelenül fontos és elodázhatatlan feladata. Érdekkeltés szempontjából is helyénvalók azok a rövid megállapítások, amelyek a magyar irodalomnak egy-egy hasonló jelenségére utalnak. Ezenkívül stílusának élvezetes volta és nyelvének helyes magyarossága teszi e könyvet az oláh irodalom iránt érdeklődő művelt magyar közönségnek ajánlható olvasmánnyá.

Gulyás Sándor.

Nyirő József: Jézusfaragó ember. Minerva. (Cluj—Kolozsvár), 1924. Második czer. 165 l.

Pap József: Első könyv. Kolozsvár, 1924. Haladás lap- és könyvkiadó R.T. 115 l.

E két novellás-kötetről együtt kell szólnunk, bár mindössze egyetlen, territorialis kapocs fűzi őket össze: Erdélyben élő ember mindkettőnek az írója. Az a minden egyéb vonatkozásban megnyilatkozó ellentétesség azonban, amely ezt a két könyvet és íróit elkülöníti egymástól, dokumentum amellett, hogy az erdélyi magyar irodalom hihetetlenül rövid idő — egyetlen keserves lusztrum — alatt annyira teljesen különálló életet teremtett magának, annyira kiszakadt az 1918 előtt hibáiban, erényeiben és sokféle irányzata mellett is egy és egységes magyar irodalmi életközösségből, hogy ma már tulesett a specializálódás, a sokhanguváulás folyamatán is. S tulesett akként, hogy e specializálódás rendén még távolabb került a hajdani, egyetlen magyar irodalom-közösségtől.

Ez a kiválás gyorsan ment ugyan végbe, de — a dolog természete szerint — nem máról-holnapra. Az új demarkációt követő egy-két évben nincs még *sui generis* „erdélyi“ magyar irodalom, hanem csak kópirozása az addig különbözőségeiben is egységesnek mondható magyar irodalom egyik-másik irányzatának. Ebből a korból valók azok az erdélyi lapok, amelyek egész bátran nevezhetők az „Uj Idők“, a „Nyugat“ dependance-ainak, s lépnek föl az erdélyi Herczeg Ferencek, erdélyi Móricz Zsigmondok, erdélyi Ady Endrék, sőt Karinthy Frigyesek és Szomory Dezsők is.

Ezen a beteges állapoton hamarosan tulesett az erdélyi írók értékesebbik része, s voltaképpen csak azóta beszélhetünk *erdélyi irodalomról*, mióta ez a Pesttől való hol tudatos, hol akaratlan függés — mint szerepét betöltött köldökszínór — véglegesen megszakadt.

Az előttünk felvő két novellás könyv ennek az elszakadásnak, ennek a *saját szárnyrakelésnek* beszédes bizonyossága. Mert *Nyirő József*

és *Pap József*, ha kevés rokonságot mutatnak egymással, viszont semmi rokonságot sem tartanak a trianoni Magyarország irodalmával. Erősza-
kolni lehetne ugyan a hasonlítgatást, egybevetést, s külsőségekre dia-
dalmasan mutatva reá, könnyű, de olesó volna azt a felfedezést tenni,
hogy a Nyirő József novellái a „Napkelet“-ben, a Pap Józseféi pedig
valószínűleg a „Nyugat“-ban jelelnének meg, ha írók ideát laktának.
Ez azonban még nem jelent és nem cáfol semmit, mert — s ezen for-
dul meg a kérdés — se Nyirő Józsefnek, se Pap Józsefnek nincs
nálunk ideát mintája, irodalmi rokona, példányképe. Ők már mind-
keten — erényeikkel, hibáikkal egyetemben — *erdélyiek*.

A *Nyirő József* neve már ismert márka nálunk is, Erdélyben
pedig épenséggel értéket jelent. Nyirő egyik erőssége és büszkesége a
külön életre kényszerült magyar irodalomnak, mindenestre: arrivó.
Novella-gyűjteménye nem módosítja a róla máris köztudatba jutott
kritikai megállapításokat, sőt inkább alátámasztja azokat. Különös
értéke és egyben sajátossága novelláinak az e műfaj természetével és
terjedelmével nem mindig összeférő és arányos *monumentalitás*, ami
nemesak témákban, hanem a kidolgozás nagyvonalúságában is meg-
nyilatkozik. Igazi érdeme és ereje azonban Nyirőnek a *megjelenítés*
művészeté. Néhány jellemző vonással úgy tud alakokat, helyzeteket föl-
vázolni, hogy azok nem is kétdimenziós képben, hanem valósággal
reliefszerűen emelkednek ki az olvasó elé. E tekintetben szinte diabo-
likus erejű a kötetnek nevetadó novellája, a „Jézusfaragó ember.“

Kár, hogy Nyirőt nem bírták meggyőzni az eddigi kritikusan
afelől, hogy tudatos és tervszerű székeleyeskedés milyen gyakran
zavarja írásainak művészi hatását és hangulatát, s teszi némelyik novel-
láját bántóan, erőszakoltan ethnografikus jellegűvé. Új novellás-köteté-
nek első darabjából („Hull immár a fenyőtoboz“) például az alábbi
dialektikus szóhasználatokon akad fönn az átlagos szókinésű olvasó:
gerezdes (ház), *ereszet*, *jártköt* (ember), *suvad*, *özönfa*, *siringet*, *dulló*,
perefernum, *lütő*, *szokotál*, *öztörű*, *ahajt*, *élet* (= telek, udvar), *meg-
portyáz*, *galandozik*, *ájonsza* (= álljon!), *ajnároz*, *málnavész*, *cserge*,
hornyol, (a fa) *vögye*, *pecula*, *góc*, *stb*. Ugy látszik, Nyirőnél program-
mos a novellák e székeleyeskedő nyelve még olyankor is, amikor a táj-
nyelvi szóhasználat csak henye kuriózitásként hat, de nem jellemez sem-
mit és senkit vele. Kár és elhibázott dolog ez a különben öntudatosan
művész Nyirőnél.

Pap József — mint a kötetének címe („Első könyv“) is elárulja
— új ember. Nyilván fiatal is. Nem tudom kicsoda, micsoda, honnan
jött, de autobiografikus ízünek érzem „Végrendelet“ című írásában
ezeket a sorokat: „Huszonhat éves vagyok és mindig abból éltem, hogy
mellékfoglalkozásom volt. Jelenleg könyvelő vagyok. Egy évvel ezelőtt
fakoreskedő és méhész, hárommal ezelőtt állami hivatalnok voltam,
négy évvel ezelőtt gyári munkás, öt évvel ezelőtt urasági kocsis és
betegápoló és nyolc évvel ezelőtt joghallgató.“ E póztalan felsorolásból
is kiérzik tragikus hányt-vetettsége egy fiatal életnek, melyen kereszt-
tül gázolt már háború, hadifogság, imperiumváltozás s Erdélynek az a

gazdasági konvulziója, mely elsősorban a magyar intellektuális rétegeket örli fel.

Pap József könyve nem novellás-könyv. Ő maga az előszóban, melyet „Mentegetőzés“-nek nevez, azt mondja: „Nem novellák és nem elbeszélések; én nem tudom, hogy micsodák. Nagy örömöm volna, ha nem lehetne őket beskatulyázni. Valami számofadás valamennyi arról, ami foglalkoztatott, rámnehezedett, kínozott és azután kioldódott belőlem.“ Megszerezzük Pap Józsefnek azt az örömet — hiszen egész könyve úgyis arról való szomorú bizonyágtétel: az életben eddig kevés öröme volt, — hogy nem skatulyázzuk az írásait. Mert egyrésztük (a „Babona“ gyűjtőcím alá sorozott tizenhárom rövidebb írása) valóban nem is skatulyázható.

A kötet legnagyobb terjedelmű, s legpretenziósabb darabja a „Volt egyszer egy Isten...“ című kis regénye. Ebben a formájában torzónak — néhol torznak is — tetszik ez a munka; a szimbolizmusa zavaros, mert benne a fantasztikus elem művészietlen módon keveredik a realitással; de még ebben az elnagyoltságban is nem közönséges kvalitásait árulja el írójának. Néhány artistikusan megformált novellája közül a téma borzalmasságával és a megírás adeaquat erejével kirobog a „Lidércnyomás“ című, mely a hadifogoly-élet testi, lelki és erkölcsi nyomorúságainak lélekzetelállító rajzát adja.

A „Babaua“-ciklus böleselkedő lírikuma nem mindenütt köti le az olvasót, néhány darabja azonban („A gyermekről“, „A bűn“, „Az igaz Isten“, „Mindenféle szárnyak“) felejthetetlenül szép.

S amiben Pap József a legerősebb: a *stílus* színessége és robusztus ereje. Nem emlékeztet Pap József se az újabb, se a régibb stílusfákra; nem üti reá a maga bélyegét a stílusra úgy, mint teszi ezt például Szabó Dezső és Révész Béla s mégis az övé, teljesen az övé a nyelv, melyen dolgait írja. Idefrok néhány sort „A bűn“ című írásából:

„Szísszenve kúszik a nyomodban, mint a kígyó, mikor azt hiszed, hogy senki se látta az útadat, fellobban, mint a mécs, mikor az éjszaka fekete bársonyába bujtál; belesikolt a legszebb csöndedbe, mikor egészen egyedül hitted magad; a párnádból tú hegve áll ki; a poharad alján döglött férget látsz meg; a kedvesed csókja mögül vigyorogva bujlik elő a csontkoponya: a bűn követ, a bűn, a fiad, akit mindennél jobban gyűlölsz... Hiába futsz, a lábad összetörik és a bűn utolér. Hiába bújsz, a bűn fölperzseli a világot és meglát a fényénél. Hiába kábítod magad, a bűn tulviriasztja a tivornyádat és reggelre kopog az ajtón. Ami sebet ütöttél, a véredbe égeti vissza, ami könnyet okoztál, forró ólomkép önti a füledbe, amennyit öltél, annyit öl meg belőled... Sírjál, te nyomorult. Esett ember, sárral szegett ünneplő palástja a földnek; könnyekben fürdő félszeg csoda; hörgő, dadogó, egyetlen ének, üzőtt király, fekete villám, te, miért bűnöztél, mikor jó is lehetett volna. Megdermedsz, mint a bogár és elfed az éjszaka. Meghalsz és az arcodról senki se mossa le a szennyet. Ó, milyen borzasztó vétek a bűn.“

Aki első könyvében ilyen sorokat tudott leírni, az joggal ütheti meg előszavában a keserű magyar dicekvés cenzurától szordinált sza-

vait: „vagyunk itt Erdélyben, mégis vagyunk, talán gazdagabbak is, mint mások, mert fájdalmasabbak vagyunk mindeneknél.“

Hogy Pap Józsefből lesz-e az az író, akit első könyve ígér, — ki tudná megmondani? De hogy első könyve komoly és nagy ígért számunkra, az kétségtelen.

Ady Lajos.

Erdélyi verseskönyvek. *Olosz Lajos: Gladiátor-arc.* (Minerva-kiadás. 1923.). — *Szombati-Szabó István: Életem.* — *Régi japán költők.* (A Kaláka kiadása, Kolozsvár. 1923.). — *Walter Gyula: A vágyaim.* (Székelyudvarhely. 1923.). — *Izsenet a világnak.* (Berlin, 1924. Ludwig Voggenreiter Verlag, magyar-osztály). A Studium bizománya.

Erdély költői végre magukra vonták már a közfigyelmet. Az elárult magyar szö katonáinak ügye akkor is közérdekű, ha nem a legkíválóbbs harcosokról van szó. Mindgyikük fontos helyet tölt be abban a frissen felsorakozott falankszban, amely ma Erdélyben a magyar kultúra ügyét védi.

Olosz Lajos, mint legkíválóbbs költőtársa mondja róla: „ember, kívül a hullámverésen“, de minden bizonnal a népszerűsége is. A hozzá hasonló zárkózott lelkek sötétje csak a bátrakat hívogatja a mélység felé. Aki nem mindenre elszántan közelodik hozzá, már verseinek prózába átsikló, rövid, ideges, szakgatott, színtelen vagy tompa színű soraitól is visszariad. Pedig a képeinek gazdagsága, néha pasztell-, gyakrabban szilhuett-szerű festőisége elárulják, hogy igazi költő. De valami mélyről fakadó pesszimizmussal nézi a világot: mintha öntudatra ébredt volna benne a tegnap, magával meghasonlott lelke már csak a Szépségben talál menedéket. Elszánt gladiátor-arcra nézi az életet, meg nem hátráló rettenettel, de — reménytelenül. Nem csatázik az Istennel, de felpanaszolja neki, hogy „a gyermekszív nem tud már álmodni Rólad vakító esodát.“ De még a legernyedtebb pillanatban is úgy tudja, hogy „nem dőlt el, ki volt igazi, nem dőlt el, mit volt érdemes.“ Ember, aki fényt és árnyékot egyszerre lát, „szüzdacú havas“ és „Styx“ egymásra rajzolódna szeme mélyén s csodálatos-e, ha a fényt kioltja az árnyék? Csak a reggel, a tavasz buja szépsége deríti fel pillanatra, de utánuk is nappal jó, ősz lesz s a szépségből szomorúság. Nagyon idegen, nagyon távoli maradna bennünk a költő képe, ha öntudatlanul el nem árulná, hogy amikor erős, boldog emberi élettel áll szemben, megcsodálja és elkíséri képe: „egy ember, ki győztesen állta meg az életet.“ Várjuk és hisszük, hogy *Olosz* is lesz még a győzelmes élet poétája.

Szombati-Szabó ebben a kis kötetben öt-hat esztendő határai közé eső verseit jelentette meg. Meg is érzik rajta erősen. A *Széfa-ciklus* litánia-szerű képsorozatai s a *Vak-Vazul herceg panaszkodása* vagy a *Néma harang az őrtoronyban* ugyancsak távol esnek egymástól tárgyban, hangban és — értékben is. Sokszor megütődik ugyan az újabb versek olvasója is egy-egy erőltetett, az előzőhöz semmiképp sem illő, vagy groteszk képe, keresett, a szójáték határain mozgó vagy már rajtuk túl is levő rímeken, de ezek bizonyára egy tisztulási folyamat szépséghibái. Erősen érzik még *Ady*, *Babits* és *Oláh Gábor* hatása is, de egypár „erős“ vers már megnyugtatólag igazolja, hogy *Szombati-Szabó* költői

forrongásának vége felé jár. Azt azonban még nem mondhatjuk, hogy túl is van rajta.

A régi japán költőket tolmácsoló műfordításai kedves, gyermeki hangjukkal, könnyed verselésükkel első olvasásra, közel hozzák hozzánk térben és időben távol eső emberek érzelme- és kedélyvilágát. (Itt-ott ugyan mintha a saját gondolatait csempészné be a VIII—X. század japán költőinek érzelmei és képei közé). Szívesebben láttuk volna azonban, ha a logikai-társadalmi csoportosítás helyett egyedül a lélektani szempontok lettek volna számára irányadók (öröm, bánat, lelkesedés, csalódás és nem: család, haza, foglalkozás).

Walter Gyula költői arcképét ugyancsak bajos volna akár Oloszéval, akár Szombati-Szabóéval összehasonlítani. Sem a világnézete, sem költői fegyverzete nem olyan, hogy bármiben is meghökkenetene. Meg nem botránkoztat, de meg sem állít. Ezt a két kötetet szinte egyvégtiben végig lehetne olvasni, anélkül, hogy csak egyszer is nézeteltérés támadna közte és az olvasó között. Igaz, hogy utána *Walter* egyéniségéből is csak olyan homályos, határozatlan körvonalú emlék marad vissza, mint azokról a szimpatikus emberekről, akiket csak a társaság konvencionális érintkezéséből ismerünk. Pedig talán egy négy szemközti beszélgetés után más véleményt alkotnánk róluk.

Walter alig-alig tud ilyen bizalmas beszélgetésre megállítani. Szereti a nagy gondolatokat és szép mondatokat, szereti a versben a zűnét, finoman összecsendő rímeket, de csak olyankor fogja meg igazán a lelkünk, ha egy-egy zsánerszerű képet rajzol (például *Őszi szonett*), vagy az ifjúság felé fordul a figyelme. (*Hallod?*) Az élmény tüze ritkán lobban fel költészetében.

Talán tulságosan erősnek is látszik ez a szigorú ítélkezés azokkal a költőkkel szemben, akik — mint sokan gondolják — már azáltal is dicséretreméltón cselekesznek, hogy magyarul írnak. De mi úgy érezzük, hogy éppen Erdély költőit lehet és kell abszolút mértékkel mérni s ők a mi részünkről nem elnéző vállveregetést várnak, hanem megbecsülést és — kritikát.

Szőllősy István.

Uj magyar szépirodalmi könyvek. I. *Erdély lelke.* Erdélyi írók novella-gyűjteménye. Völggenreiter-kiadás. II. *Kovács Dezső: Apostolok és csavargók.* (Elbeszélések). Kolozsvár. Minerva-kiadás). III. *Dienes Jenő: Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén.* (Minerva-kiadás). IV. *Lampérth Géza: A gárda virága.* (Ifjúsági regény. Pallas-kiadás). V. *bárá Podmaniczky Pál: Vihar.* (Elbeszélések. Bethánia-kiadás). VI. *Móra Ferenc: A festő halála.* (Regény. Kultura-kiadás).

Már közhely lett az a megállapítás, hogy az erdélyi irodalom azóta, sőt éppen azzal lendült föl néhány év alatt immár irodalomtörténeti jelentőségre, hogy Erdélyt elszakították az anyaországtól s idegen uralom, egy polypkarú sovíniszta kulturpolitika fojtogatásában sanyalódik. A terhe alatt növe pálma elmélete sehol sem alkalmazható helyesebben. De nemcsak ez a politikai állandó nyomás volt az életrokkoló ennek a föllendülésnek, hanem az a körülmény is, hogy kénytelen-keletlen decentralizálódni kellett Pest mindent elnyomó irodalmi kul-

turájától, sőt diktaturájától. Nem is jóslás már tehát, hanem egyszerűen a tények megállapítása az a kijelentésünk, hogy az irodalmilag független Erdély ugyanolyan védőbástya és hadműveleti bázisa lesz a magyar szellemi megújulásnak, mint annak idején a politikailag független Erdély volt a politikai megújulás számára. A magára hagyatott „erdélyi lélek“ azzal, hogy fogalom lett: missziót vállalt: folytatja azt a szellemi munkát, amelynek itt, a Pest hegemoniája alatt élő bátortalanabb magyar irodalomból kikiáltatja az irodalompolitikai programmá erősödő visszhangot: „Uniót Erdéllyel.“

Itt nem látunk mást, mint lázas kapkodást az újszerűségek után, mert mindenki érzi a naturalizmus és dekadencia torz-ikrének lassú, de biztos kimulását.

Erdély már a régi nyomokon keres, de már töri az új csapásokat a szellemi, testi-lelki megtisztulás és egészség felé. Az erdélyi irodalom megint eszmei irodalom lett, nem csip-csup témák, forma-játékban való kiélése.

A „lart pour l'art“ iskolája megtette a maga hivatását: a formák precíziós eszközökké finomítását. Most új világnak kell jönnie. A spekulatív lélekboncolás helyett újra a meleg emberi érzések fordulnak a beteg világ felé. Nem naivitás, nem is optimizmus ez az új világlátás, de a megújulás akarása, erő, szépség, érzés, emberiség és igazság árán. Célja van ennek az irodalomnak: a jobb, tisztább, életteljesebb élet. Ez a mai „Erdély lelke“. Ez tükröződik abban a kis kötetben is, amelybe Kristóf György, maga is egyik hasznos munkása az erdélyi irodalomnak: tizenegy erdélyi írónak egy-egy minta-novelláját gyűjtötte össze. A fentebb vázolt program-mozaik kép tevődik össze ebből a tizenegy egyéniség-darabból. Mint egy családot a vérség, úgy fogja őket össze az erdélyi lélek azonossága. De azonfelül önálló egyéni érték valamennyi. *Benedek* Elek valamikor évtizedeken keresztül elszigetelt, gárdanélküli vezére volt ennek a népmesék humoros tisztaságában leledzett, valóéletnéző s mégis, éppen azért idealista irodalomnak. Jellemző volt a mi viszonyainkra, hogy a „Szív könyvé“-nek és a „Huszár Anná“-nak írója utóbb kizárólag a gyermekek írójává kellett hogy legyen a pesti raffinement-irodalomban. Itt hozzáért a gárda. Kortársa: *Sebesi Samu* tiszta, idillek írója.

Kovács Dezső modernebb és markánsabb írói egyéniség. Előttünk van az „*Apostolok és csavargók*“ című novellás-kötete is. Rövid mondatai, teljesen festői és plasztikus megjelenítő ereje az élet elvetettjei iránt való mélységes részvétellel telt érdeklődése legjáva novelláiban szinte Gorkij írói képességeit idézi az ember elé. Mindig van mondani-valója s mindig élnek az emberei, még ott is, ahol holló-képében rejtőzik beléjük. Jó mestere az igazi, könnyeken át mosolygó humornak is.

Berde Mária neve már jól ismert a pesti közönség előtt is. Hazafias lapjaink sok finom, nhol tulságig modern írását mutatták be. Novelláiban természetesen a közvetlenebb a hangja, meleg élményeit színes stílusban oldja fel.

Balogh Endre a drámaisággal fűtött novella-témák írója.

Makkai Sándor, a kiváló theológus, mint szépíró is, egyik súlyos protestáns értékünk.

Pálffyiné Gulácsy Irén a népies genre-képeknek pompás tollrajművésze. Még a népnyelvet is etnografikus hűséggel adja vissza, néha már a modorosságig.

Ugyanez az ereje és fogyatékosága *Nyirő Józsefnek* is, a góbóságig székely kifejezéseknek tájszólásokból cifrázott törülmetszett voltában. De a külsőségek előszeretete csak cifra köntöse igazi erdélyi műveltának: a székelység lelke él benne, olykor a rabonbánok erejével és méltóságával.

Molter Károly nem népies író, ő inkább kulturélmények földolgozója. *Kovács Dezső* mellett, (akinek az oroszok a kedvenc mesterei) *Molter* írásaiból érzik leginkább a könyvkultúra speciális íze, de itt inkább nyugati hatású.

Kacsó Sándor végül a székely föld s a székely lélek misztikus együttélésének a megőléje.

Mindenesetre ezek az írók adják a mai erdélyi prózairodalom keresztmetszetét. Értékek valamennyien s ennél nincs hasznosabb, igazabb irredentizmus. A berlini *Voggenreiter*-cég magyar könyvsorozatának mintadarabja ez a kötet.

Szegényes memoire-irodalmunk különleges munkával gazdagodik *dr. Dienes Jenő* könyve által. A múlt század végén még divatban volt régi nagyenyedi diákéletet örökítette meg benne a szerző, a kegyeletnek legszebb kulturformájában. Nem vérbeli íróember munkája ez, de a gondolat mégis irodalmi értékű volt, mert termékenyítő forrásmunkát adott az ifjúság multjában buvárkodók kezébe és Erdély dicső multjának monumentumait gazdagította ezzel a jobb jövőre serkentő, érdekes munkával.

A jobb jövő aranytollú munkása, *Lampérth Géza*, akinek ifjúsági irodalmi munkássága már régóta egyik legkarakteresebb értéke irodalmunknak. Most megjelent könyve: „A gárda virága“, a legnehezebb műfajban ad kifogástalan és feltétlen értéket: az ifjúsági regényben. Egy szerencsés és hibátlanul szőtt finom regény mögé pompásan visszailleszti a magyar testőrfijúság történelmi szép korát, a Mária Terézia korát. Udvari pompa és nemzeti sérelmek, csábító fény és önzetlen hazaszeretet ragyogó, ifjú arcokon és lelkeken keresztül elevenednek ma is élő és izzó léletté, a magyar gálans-korszak salakmentes, tiszta korrajz-regényévé. A stílusban *Lampérth* teljes poétai ornátusban pompázik.

Nagyszerű korfestő creje van *báró Podmaniczky Pálnak* is, aki erre tán egyedüli tervszerű művelője az alkalmazott, vallási tendenciájú s mégis teljes műértékű szépirodalomnak. A reformáció és ellenreformáció addig feldolgozatlan történelmi adatai elevenednek nála adatokból igazi „hús-vér-lélek“ történetekké.

Korrajza, mikor már emberei lelkén a kor lelkét élethíven visszaidézte: sokszor jelmez-sajátosságokig és nyelvarchaizálásig aprólékos tud és szeret lenni. Kedves gondolata volt, hogy a novellák összefogó kapasául egy-egy úrimájabeli ima-mondatot választott. A „Vihar“ című

könyv külső kiállítása is figyelemreméltó teljesítménye a Bethánia-nyomdának.

*

Szinte kiríkt ebből a polnyi könyvsorozatból Móra Ferenc regénye: „*A festő halála*.” Móra Ferenc egész különálló egyéniség irodalmunkban. Nem szépíró, amint ez a regénye sem valódi regény, mert a történet naplószerű elmondása közben egyre-másra kicsillan a csevegésből vagy egy anekdota-mondó, vagy egy tudós, vagy egy nagyskálájú, zamatos humorú újságíró arca.

Képzelnék el egy emberben Mikszáthot, a humoristát, Anatole France-ot, a nagykulturájú, csipkelődő szkeptikust, az életfilozófus Gárdonyit, Hermann Ottót a polihisztort s Eötvös Károlyt, a nagyképien jovialis csevegőt, egy enciklopédia magyar ösintelligenciájú „népemberét” s úgy valahogy előttünk áll ez a nagyskálájú író. Egy újsághíradás témájából hogy lehet rossz regényt, de pompás, élvezetes olvasmányt írni, hasznos részletek kedvéért koholni egy mondvasínált történetet, új kísérlete és műfaja a regénynek. Magyarának és enciklopédistának lenni, tudósnak és újságírónak, stilsztának és fecsegőnek lenni egyszerre: ez Móra írásművészete. Nem más az, mint a tudomány bohém-sége. De egészen speciálisan, zavartalanul magyar szellemi termék. A „*curiosa hungarica*” közül való. (Szem.)

Könyveim. Irta *Kovácsné Huszár Jolán*. Szerző kiadása. 1924.

A költő igazi értékelése tulajdonképpen a *mi* és a *hogyan* kérdésre való válaszadás. Mit mond és hogyan mondja, ez a két kérdés egy szögnek két szára, mellyel egy poéta nagyságát, vagy kicsiségét megmérjük. Van-e több látása, vagy mindnyájunk öntudatlan lelki élményét öntudásító, összefoglaló igazsága és van-e kifejező készsége, eléggé zengő hangszere hozzá? Mert bizonyos, hogy okarinán nehéz volna megéreztetni a 90-ik zsoltár szépségeit. Nagyon nehéz volna azonban, — mint azt tenni próbálták — egy költőt például teológiai szempontból helyezni el a költői értékelés valamelyik fokán, tudniillik abból állapítani meg a daloló költői értékét, hogy milyen szilárdan kiépített vallásos világnézet távlatai nyílnak meg versei mögött. A költő — a vallásos költő is — ugyanis dalolhatja lelkének állandó élményeit, mikor azok annyira áttüzesednek, hogy a dal csipkebokrában gyulladnak ki. De dalolhat olyas szokatlan, rendkívüli élményeket, melyek beleütköznek állandó rendes lelki állapotába, sokszor annyira idegenek tőle, mint a gyöngy-kagylótól a porszem; de éppen ez ellentétnél fogva válnak dallá. Így lehet a vallásos költő lantján is csüggedés, levertség, kételkedés hangja a felújjongó hit himnusza mellett, nem is szólva arról, hogy a dal a lélek fejlődésének története, s ezért van, hogy például Arany vallásos hitét másképpen lehetne összeállítani az *Őszikéből*, mint előző lírájából. Ugy látszik, ezért van az, hogy annyi sokat kimagyaráznak a vitázó pártok egy-egy költőből, például Petőfiből, vagy Adyból amikor egy rájuk csapó hangulatot vagy fejlődésük egy mozzanatát az egész költő dogmatikus igazságának állítják.

Kovácsné Huszár Jolán — ujonnan bemutatkozó nő-poéta —

bizonyos, hogy nem *invita Minerva* dalol, figyelemreméltó mondani-
valókkal s hisszük, mindig csiszolódó formakésziséggel állott ilyen fej-
lődéssel a vallásos líra szolgálatába. Közvetlen belső kénytelenségnek
látszik nála a dal; egyszerű és üde, mint a patak vize; sokszor igen
finom hangulatok (*Mert ez a sorsom, Szent pillanat*), sokszor tiszta
mélységek (*Vízparton*), sokszor nagyon szemléletes képek (*Nagyanyó,*
Mindent újra látok) tűnnek elő, ha fölé hajolunk költészete tiszta vízé-
nek. Közvetlenség, kerek befejezettség (*Visszatérsz-e?*) nyoma ott van
minden dalán, ami kísértés is, mert itt-ott még dallá nem ért érzések is
éneket próbálgatnak (*Itt járt a bánat*). Éppen ez a legtisztább vonás:
az őszinteség hívja föl a figyelmet vallásos énekeire, melyekhez megér-
kezett. Üdék, mint a frissen font koszorúk, a saját belső élményei; igaz,
hogy ha nem magát éneklí, elbágyad. (*Munkások*). A bibliai képek is
ismét figyelmeztetnek, hogy mily nagy költői feladat hozzájuk énekekkel
közelíteni. Nemcsak nagy megjelenítő erő, a Biblia lelkének átélése
kell, hanem minden kép mögött fel kell nyitni az örökkévaló világ
perspektíváját is. Érdekes, hogy legnagyobbjaink is, nem önmagukért
a bibliai képek belső igazságaiért, hanem mint hazafias érzések jel-
képes hordozóiért, fordultak hozzájuk.

Kovácsné Huszár Jolán első verseskönyve igérettel teljes. A
költői formakésziség mai fejlett korában mindenesetre szüksége van az
erősebb műgond köszörűjére, egyénibb színekre, türelemre, amíg a
„szent perc”-ben a lélekben megfogant ének útra kelhet a fehér papi-
ronon át a lélek felé. A *hogyan* manapság talán tulságosan is hang-
súlyozzák, lényeg lett a forma, s lehet, hogy Vörösmarty új diadalút-
jában is nagy része van ennek a felfogásnak. Viszont igaz, hogy ha
valahol, a költészetben a forma és tartalom annyira ketten adnak egy
szépséget, mint a briliáns értékét, csillogását együtt adja meg az
anyaga és a köszörülése. Mindenesetre örvendetes ezekben a „Könnyek”-
ben, hogy amint felszillannak egy r.f. papné szemében, máris az élet-
nek sok szépsége ragyog felénk, hogy ezek a dalok, tiszta, mély evan-
géliumi érzések forrásaiból fakadtak és sok igérettel teljeseek.

Muraközy Gyula.

Goethe, Faust. Fordította: *Kozma Andor.* Két kötet. Budapest,
1924. A Pantheon kiadása.

A Faust-fordítások története ugyanazt a küzdelmet mutatja, mely
irodalmunkban más világremek megfődítéséért is folyt. Hetven esz-
tendő telt el, míg Kazinczy Hamlet-fordításának kísérlete után elő-
állott Arany remeke. Szász Károly Dante-ja előtt a kísérletek egész
seregére mutathatunk; utána is újra nekifog Babits, hogy többet adjon
az eredetiből. Apróbb töredékeket nem számítva, Faust-tal eddig négyen
próbáltak megbirkózni. *Nagy Istváné* (1860.) az első próbálkozás, mely-
ben a jó szándékon kívül mást alig találunk. *Dóczi Lajos* (I., 1872.;
II. 1890. töredékek) nagyobb késziséggel fog hozzá, de — mint Madách
német fordításában — sokszor melléje költ az eredetinek, inkább átkölt,
mint fordít; azután meg magyar nyelvtudása sem elég, hogy Goethe
remekét meg tudja közelíteni. *Váradi Antal* (II., 1887. 1900.) önállóan

a második részt teszi át nyelvünkbe, sok ügyességgel, de sok ügyeskedéssel is, s ez árt a műnek. Legtöbb előkészülettel, tárgyi tudással *Palágyi Lajos* fordítja le az első részt (1908.), szót szó követ, gondolatot gondolat, de mintha a gyümölcs hamvát vésztette volna, az eredetinek hangulatát ritkán találjuk meg a maga teljességében.

Mi a műfordítás célja? Hogy teljesen pótolja az eredetit; hogy az, aki nem ismeri az idegen nyelvet, a fordításban tökéletes fogalmat kapjon az eredetiről; aki pedig ismeri, a fordítás minden részében ráismerjen, ráérezzen az eredetire. A tökéletes műfordítás voltaképp eszmény, melyet megközelíteni igen, teljesen elérni azonban szinte lehetetlen. Az átadó s az átvevő nyelv közt annyi az alakí. szerkezeti különbség, annyi a jelentésbeli eltérés az árnyalatokban, de főleg nem egyezik a nyelvek zenéje, mely a gondolat teljes megegyezésén kívül és fölül megadja a hangulatot.

A fordítástól teljes *hűséget* követelünk. Mindenekelőtt *tartalmi hűséget*, azaz a gondolatok teljes azonosságát; egy parányi se vesszen el az eredeti értelméből, egy parányival se legyen több — a meg-nem-értést, a félreértést nem is említve, melyekből a fordítás furcsaságai: a *leíterjakabok* keletkeznek. — A második az *alaki hűség*. Erről végeszakadatlan vita foly, mióta fordítók és fordítások vannak. Ez azt jelenti, hogy a fordítás a nyelvbéli megjelenés eredeti formáihoz is ragaszkodjék: prózat prózával, verset verssel fordítson. Ezt multhatatlan követelménynek felállítani nem lehet, mert lehetnek olyan formák, különösen versformák, melyek iránt a mai ritmusérzék már nem fogékony. Például Horatius ódáit modern versben fordítani nem képtelenség, mert az eredetinek versformájában a legkevesebb mai ember őrzi a ritmus lüktetését. A görög és latin hexameter még közelebb áll mai ritmusérzékünkhöz, s ezért, mikor Baksaynak egyébként remek magyar Ilias-át olvasom, úgy érzem a pattogó, népies tizenkettősöket, mintha Achilles sarkantyus csizmát viselne. Heléna asszony pedig magyar pruszliban és alföldi menyecskes főkötőben állana Ilion bástyáján. Arany Horatiust modern versben fordította, Aristophanes-ében azonban szinte teljesen megtartotta az eredeti verset. — Legfőbb követelmény a *hangulati hűség*, mely azt jelenti, hogy a fordítás ugyanazokat az érzéseket, hangulatokat keltse bennünk, ugyanazt az érzelmi légkört teremtsen meg, amelyet az eredeti. Ez a tartalmi vagy gondolati hűség-nél is nehezebb, mert ez valami meg nem határozható, meg nem mérhető eleme a művészi alkotásnak; és mégis ez a lényege, mely a remeket azzá teszi, a mi. Ez a gyümölcs friss zamata, mely elszáll; ez a virág illata, mely elenyész.

A fordítás talán leghasonlóbb ahhoz az eljáráshoz, mikor egy zeneművet más hangnembe tesszük át, vagy még inkább, mikor más hangszerre írjuk át: hová lesz a harsonák hatalma, hová a vonósok gyöngédsége a zongora-kivonatanban? Fordítás a festménynek grafikus másolata. Mivé lesz Benezur színpompája a részlemezzen, mivé Szinyeyi Pacsirtájának nyáreleji, üde, ragyogó levegője a könyvomon?

Magától értetődőnek látszik, s mégis ritkán van meg az, hogy a fordító az átadó s az átvevő nyelvet egyenlőképen bírja. Az átadót,

hogy megérezze az eredeti műnek minden finomságát, rejtett báját, — az átvevőt, hogy amit abban megértett és megérezett, teljesen abban a minőségben újra ki tudja fejezni. Legvégső, de nem utolsó követelmény, hogy a fordító az eredeti írójával rokon költői lélek legyen, ahogy Arany mondja: „Legyen benne abból a szikrából, mely az eredeti író t lelkésíté.“ A körforgó géppel dolgozó irodalmi gyárüzemekben hiába keressük a művész fordítót; ott csak ténakulik vannak, kik éh-bérért torz kontármunkát végeznek.

Alig van a világirodalommal: költői műve, mely többet és nagyobbat követelne fordítójától, mint Goethe Faust-ja. Egy titáni léleknek hat évtizeden át keletkezett lelki naplója, telve óriás harcokkal, melyek a kebel mélyén viharzanak; a végtelenségbe vágyó lélek, mely az emberi végesség kebecének vaskorlátjait rázza; a mindenséget beszárnyaló gondolatok rajjai; az érzések végtelen skálája, a lehelletnyi hangulattól a pusztító szonvedélyig; a való élet a maga kicsinyes, de édes tarkaságával; a misztikus látomások titokzatos sorozata; a *kis világ*, mely hennünk lüktet, a *nagy világ*, mely körülöttünk kering, — mind hihetetlen gazdagsággal száguld el bámuló szemünk előtt s majd ujjongó örömmel, majd szorongó aggodalommal, majd ájtatos odaadással tölti el szívünket. Valamennyiünkben van valami, legalább egy csöppnyi csöpp Faust lelkéből s érezzük, mirőlunk, a mi lelkünkrol, szívünkrol van szó. Talán merészség mondani, de Faust a világirodalom legnagyobb lírai költeménye. Ehhez a hihetetlen gazdag tartalomhoz símul a külső forma; jobban mondva minden belső mozzanatot megteremti a maga különleges formáját, a lírai formák végtelen sorát, az egyszerű, tiszta daltól kezdve végig minden alakon, a középkori himnuszok misztikus kórusáig.

A Szatirak, Szimfóniák és a Rapszódiai írójának már csak nagy költői gyakorlata is elég jogcím volt arra, hogy a Faust-fordítás súlyos feladatára vállalkozott. Annyira mestere a nyelvnek s a verselésnek, hogy a külső kifejezés szinte lebírhatatlan nehézségeivel bizvást szembe szállhatott. S hogy a külső héjjár kezdjük, valóban bámulnunk kell azon a könnyedségen, simulékonyzágon, mellyel a fordítás az *alaki hűség* követeléseit teljesíti. Kozma Andor sehol sem tér ki a formai nehézség elöl s evvel megóvta a hangulat azonosságát. Olvassuk bár az ajánlás remek stanzáit, a kezdő monológ parlagi versét (úgy mondanám a német Knittel-Vers-et) az Auerbach-pince diákos rigmusait, a boszorkánykonyha torz varázslatait, Margit vágyban vergődő rokkadalát, a császári udvar közvéleményének mormogását, a klasszikus jelenet görög jambióus-trimeterjeit, — mindenütt Goethe-t halljuk, mintha magyarul írta volna művét. Régibb fordítóink „költői szabadságai“-val Kozma nem él s csak ritkán szorul arra, hogy a magyar ragozás merevsége miatt merészebben fogalmazzon meg egy-egy sort.

Igy a gondolati tartalomból sem vész el úgyszólván semmi. Csak a szakember tudja eléggé méltányolni, amit az avatatlan olvasó észre sem vesz, — s nem is szabad észrevennie, — hogy minden sor fordítása mély tanulmány eredménye. Hisz vannak Faustiak olyan helyei,

melyeknek értelmében még a német szaktudomány sem egyezett meg teljesen; ilyenkor a költő sejtelmé kereste meg a legvalószínűbb megoldást. Kozma fordításában nincsen olyan rész, melyet az eredeti nélkül is teljesen meg ne lehetne érteni; míg a régiebb fordításokban akárhányszor a német szöveget kellett megkérdezni, ha a magyarját érteni akartuk. Kiválóan sikerültek azok a helyek, hol a gondolat tétélesen kiélzódik (ezekből keletkezett sok szálló ige); legjobb, az eredetinek minden finom árnyalatát s egyszersmind erejét kifejező. Faustnak az ördöggel kötött egyezségének föltétele:

Ha egykor így szólnék a perchez:
 Oly szép vagy! Oh, maradj velem!
 Te engem akkor láncra verhetsz:
 S nem köll nekem több kegyelem!
 Halálharangom megkondulhat,
 Szolgám ne légy többé te már;
 A mutató akkor lehullhat, —
 Az óra áll, időm lejár!

Utóbb ennek hangjai a II. rész végén a teljesülés boldogságával visszatérnek:

Ha látnám, mint nyüzsg szüntelem
 Ilyen szabad nép e szabad helyen.
 Rá szólnék a pillanatra:
 Oly szép vagy, oh, maradj velem...

Ritka helyen szeretné az ember, hogy egy-egy más szóval, vagy csak a sorrend föleserélésével még közelebb férne a tolmácsolás az eredetihez. Ilyen az I. rész monológjának kezdete:

Nos hát, a filozófiát,
 jogtudományt és medikát... tanultam...

Ez kissé száraz megállapítás az eredetinek lemondó fájdalomához, mely a tudományos kutatás céltalanságán kesereg:

Ilabe nun, ach! Philosophie...

talán közelebb járna ez a fordulat:

Tanultam, hajh! filozófiát...

Legnehezebb, s a magyarázat számára is szinte hozzáférhetetlen a chorus mysticus záróverse:

Alles Vergänglichliche	Ami nem végtelen,
Ist nur ein Gleichnis:	Mind pusztá képzet,
Das Unzulängliche,	Ami elégtelen,
Hier wird's Ereignis;	Itt lesz bevégzett,
Das Unbeschreibliche,	A le nem írható
Hier ist's gethan;	Itt megvagyom,
Das Ewig-Weibliche	Az örök nő jó
Zieht uns hinan.	Magasba von.

A leghitelesebb magyarázat szerint ennek jelentése az, hogy: minden földi, mulandó dolog csak jelkép (tudniillik az örökkévaló, isteni eszméknek jelképe); emberi törekvésünk a megváltásra, mely magában elégtelen, az isteni kegyelem előtt elegendő; mert az átmenet a földi létből a mennybe, amely leírhatatlan, megvalósul, ha az isteni, megbocsátó szeretet, melyet e végjelenetben az Isten-anya képvisel, mághoz emeli a bűnös lelket.

De kákán való esomókeresés volna, ha egy-két ilyen, szinte lebírhatalan részlet miatt nem látnók az egésznek érdemét: a nagy költeménynak egy ihletből fakadó, *teljes* magyar szövegét, mely egész műveltségben a legkiválóbb művészi teljesítmények egyike irodalmunkban. Kozma magyar Faust-ját nem is kell elődcihez mérnünk, mert akkor igazságtalanok volnánk iránta, annyira fölötte áll valamennyinek. Hálával és köszönettel tartozunk neki, hogy e művel, mely bizonyára neki szerzett legtöbb gyönyörűséget, beiktatta a német titán költeményét a magyar irodalom kínesei közé, egy sorba Arany Szentivánéji álmával.

Tolnai Vilmos.

Mark Twain: Hajósélet a Mississipin. (Regény. 424 l. Révai-kiadás).

Egész nagy távlatú esztétikai elmélet van abban a szellemes írói megállapításban, hogy: *az a nagy író, aki által többet tudok meg az emberről.* Ha nem lenne sok mély igazság ebben a mondásban: akkor Mark Twain talán a legnépszerűbb olvasmány-írók között szerepelne, súlyosabb irodalmi érték nélkül. Pedig nagy író. Nemcsak azért, mert kifejezője egy nemzet lelkének, (mert az amerikai faj az angol-szász fajban, de egészen külön nemzeti jelleggel), nemcsak azért, mert szerves átmenet Franklin Benjamin önéletírásától, a „self made man“ puritanizmus legklasszikusabb emlékiratától az új embertípust idéző Jack London regényekig, de azért, mert a legnagyobb írói adomány birtokosa volt a legtisztább fajsúlyú humoré. Ha mást nem írt volna, mint a „Huckleberry Finn“-et a szabadság modern „furtsa“ époszát, meg a „Koldus és királyfit“: akkor is klasszikus író lenne. Mert új, de valami módon minden huncutkodás mellett végtelen nemes részvétellel néző lélekkel állítja elénk az örök embert abban a korban, amelyben a legnagyobbaktól sem láttuk még. Micsoda gyermekhőse volt a világirodalomnak Mark Twain-ig a homunculus „Emil“-en kívül — Dickens örökéletű gyermekesaládjáig?

Dickens is azzal nagy, amivel Mark Twain: fölfedezte az irodalom számára a gyermeket, a serdülő ifjút, akiben az életnek (tehát az irodalomnak is) legtisztább értékei testesülnek meg. Dickens a részvét, a szociális együttérzés írója volt, a gyermeklélek mártíriumának lélek-buvára. Mark Twain a vidám, korlátlan élniakarásé, a természetességé, az ösztönöké. Az ő kis gyermekhősei kecskegidák a Dickens szenvedő báránykái mellett. Rongyaikból, szemük merész csillogásából az életakarásnak, életörömmnek, egészségnek, optimizmusnak és tetterőnek a ugaras színei bukkannak elő.

Amerika legnagyobb filozófusának, Emersonnak, gyakorlati példái

ők s kicsiny előfutárai az új embertípusnak, amely külső életében puritán, nagy célokra törő, idealista, de a legrealisabb utakon, egyszóval — Amerikának.

Ennek az embertípusnak a megszületését jobban, élvezetesebben, tanulságosabban meg sem lehetett volna írni, mint *Samuel Langhorne Clemens* cselekedte önéletrajz-szerű regényében. Ez a teljesen ismeretlen nevű ember pedig nem más, mint — *Mark Twain*. Olyan volt egészen az élete, míg Clemensből Mark Twain lett, mint a hazájáé, míg Lincoln farm-birodalmából a „korlátlan lehetőségek hazája“ lett. A kis floridai fiú tizenhárom éves korában lett kenyérkereső, mint betűszedő. (Franklin!), aztán lett kormányos-inas a Mississipin, (ezt az életkorszakát írja meg az előttünk fekvő regényben) s ekkor lett Mark Twain, a mérő-ónos hajóslegények obligát kiáltása alapján. (Két csomót jelezz!) Innen datálódik első irodalmi kísérlete. S ez az, ami különösen értékesé teszi előttünk ezt az emlék-regényt.

Az író születése története ez, a szellem jelentkezése durva, idegen környezetben egy nagy folyam hajósnepe között. Gorkijnak és Knut Hamsunnak volt még ilyesféle életrajza, a természettel, az őselemekkel való küzdelem volt az apjuk igazán ezeknek az íróknak. Hogyan lett később újságírócska, hivatalnok, aranyásó és hasonló mindenféle mesterség kalandora s később elismert író: mind másodrendű dolog.

A fontos az, hogy lett Clemens Langhorne Sainn-elből Mark Twain; az életből irodalom. Ezért szellemtörténeti dokumentum ez a regény s ezért üdvözljük örömmel, mint második darabját a Révai-féle Mark Twain-sorozatnak, amely az egészség, az életkedv és a munka „perpetuum mobile“-jének a kultuszát segíti elő most, amikor az irodalomban és az életben erre van a legnagyobb szükség.

Zigány Árpád fordítása, — ha nem is emlegethető együtt Rákosi Jenő briliáns *Huckleberry Finn*-fordításával — hűséges és szeretetteljes munka.

Szem.

Déliab-irodalom. (Színadi beszámoló).

A délibáb a természet fantáziája, a puszta álma; futó tüncmény a rekkenő levegő vásznán; légvár, tündérvalóság illúziója az unalom homokja fölött. De mélységes szimboluma a mai irodalmi életnek is. A homoktenger, az egyhangúság fölött megállt a levegő s a puszta álmódói belevetítik a maguk délibábjait. Szép, de csalóka új képek villannak föl, de alig néztük meg őket: szétfoszlanak s „marad mi volt: a puszta lég.“

Ez a délibáb-irodalom grasszál most a színpadokon. A magyar puszta nem erre szomjazik, hanem arra, hogy televénygyék új tenyészetre, valóságos kalásztengerre, rengetegre, folyókra és tanyákra. Életet akar. Ez az, amit írónk nem igen tudnak adni, mióta az esztétika egyik külsőséges kívánsága lett a drámaírás uralkodó planétája: az oeconomia, a színadi hatás elemeinek ügyes elrendezése.

Hiába járta be s járja be ma is diadallal a kulturvilágot *Vajda Ernőnek* a „*Farsangi lakodalom*“ pompás szövegírójának „*Fata Morgana*“ című darabja, a ködös Londonban, az irodalmilag naiv és külső igényű Amerikában s a fagyos északon, az ellentétek vonzó erejénél

fogva hatott az ügyesen elgondolt és megépített darab exotícuma, perszelt a fiatal diákgyerek első, nagy, végzetes szerelmének, még a raffinált nagyvárosi asszony kalandidilljének oeconomicus egybeforrasztása: itt nálunk csak délibáb maradt, testetlen, s minden érzéki volta dacára „érzéketlen valóság.”

A téma és a megírás feltétlenül közönségképes, tehát színpadképes is, de mint lélektani probléma-megoldás, milyen vérszegény, példának okáért Csehov egy hasonló tárgyú novellájához képcst. Érzékiség és érzelmesség nem a lelki-dráma végzetes motívumai a szerző acéltollbonckése alatt, hanem hatásra beigazított eszközök; nem a természet őshangja, hanem fogások a skálán. Olvassuk, hogy a darab milyen diadalokat aratott előkelő külföldi színpadokon, hogy ott újra fogalommá lett a magyar „puszta.” Ez a mi örök pyrrhusi győzelmünk. Mint exotikum leszünk híresek, a szellemiségünk rovására.

De hiszen ennek a darabnak éppen az a tanulsága, hogy export számára íródott, okosan, kiszámítottan, tehát itthon nem lehetett talaja. Azért kellett elbuknia, mert a pesti aszfalt nem bírja meg a délibábot, még akkor sem, ha Pestről mesterségesen vetítették is a mesterséges pusztába.

De ez az export láz a megölője minden őszinte irodalmi szándék-
nak. Már járványszerű moesárlázként fekszi meg a magyar drámaírás levegőjét. Ott van *Fazekas Imrénének*, ennek a nem tehetségtelen fiatal színpadi szerzőnek új darabja, az *Altona (Magyar Színház)*. Valóságos iskolapéldája ez a színdarab a receptre-dolgozásnak. Kisértetiesen látjuk a színpadi siker alchimistájának machinációit.

Valósággal fizikai szimattal rontják meg a mai átlagközönség divatízlését. *Claudé Farrère*-ék divatba hozták az exotikus háttérben bujálkodó exotikumot, a hosszú szerelmi bőjtök után annál élénkebben tobzódó tengerészisztek végtelenségig színezhető és buja lehetőségekben meghempergethető romantikáját. Kiadós eszközök ezek, mert a túlfinomodott mivoltukban is legalacsonyabbrendű érzéki hatások billentyűi. Nem az élet füleddt, tragikus érzései áramlanak forró szavakban a drámák szereplőinek ajkáról, hanem a számlálatlanul fölhajtogatott rum, gőz, whisky és egyéb pálinkák gőze. Szánalmasan kapaszkodik ez a darab a nemzetközi motívumokba. *Altona* kell milieu-ül. Hamburg kikötőnegyede, fantasztikus pompával berendezett nyilvános ház kell, piros libériás szerencseninással, dél-amerikai leánykereskedők s leányát áruba bocsátó hivatásos kerítőnő kell. A múltkor tettük szavá a színpadra csempészett nyilvános házat. Szavunkon fogtak: ime, már ott van nyilvánosan. A nemzetközi leánykereskedelemben szomorúan jó márkája volt a „hungará“-nak. Itt van az újabb export-mérlegjavítás. Most már *hungara-színdarabjaink* is vannak. Ugy mutogatják a közönségnek s úgy alkuszik rájuk a nemzetközi piac, mint az „*Altona*“ kezdőjelenetében a nyilvános házban az örömlány-esiszárok.

Tragédia csakugyan ez a négyfelvonásos idegizgalom? Torz komédia ez, amelynek egyetlen nagy problémája, hogy beválik-e az a számítás, amely a mai szabad társadalomba bomlott családok perverzus

ördeklődésére épít. Az alvilág magáénak vállalja a darabot, mert róla szól, a titkos félvilág meg azért, mert a „lelki“-kapcsok odafűzik úgyis, a tisztességes polgári társadalom pedig igazul érte és általa, mert vonzza az ellentét. Idegbomlasztó remegéssel, de babonásan lenyűgöző kíváncsisággal figyeli meg a „rácson túl“ való elzárt világ életét. A Japánban utazó úriasszony vágya ez, bekukkantani a Yoshiwara-negyed gésaketreibe.

Igen, a hungara-exportörök jól számítottak: ma van piaca, nemzetközi piaca ennek az „áru“-nak. Hogy mi közé van hozzá a magyarságnak? Az, hogy rólunk varrják a himet ezekért a szomorú reklámsikerekért. S mindig szomorú látvány, ha egy családi házat éjjeli mulatónak vásárol meg az üzlet.

Van a darabnak egy irodalmi garádicsra hágó jelenete is: amikor a másfél éves szerelem-bőjtöt jelentő tengeri útról megérkezett hajó fiatal kadettjei, — csupa pelyhes szájú legényke — berontanak a mulatóba, hófehér gála-egyenruhában, ittasan, olcsó-csókszomjasan, alkalmi szeretőket kerestek s — szembetalálják magukat a züllött, kitarzott tengerésztisztval. Félelmetesen megdöbbenő kontraszt ez a szüzies fehérség és ez a kísértetjelenés, mintha a lelkiismeret döbbenne elébük, de a darab csak kiaknázza ezt a jelenetet, mint hálás feladatot és hatást: nem érezzük, hogy a szerzőnek fájna a fehérruhás lelkiismeretnek ez az áldozatramenése.

Nem: ebben a siralmas alvilágban revolveragya van szüksége a kiszabadító tiszta gondolatnak is, hogy megmenteni próbáljon egy züllésben fogant, züllésre predesztinált, veszendő lelket.

Nem élet ez és nem irodalom, kínban fogant Walpurgis-délibáb a fertő felett. Úgy művészet, mint azé a különé futurista-festőé, aki nem vagyifestékekkel, hanem moslékkel festett. Ez a világ Hogarth-nék való téma lenne, a „mi íróink“ ebből élnek, nem elrettentői, hanem kerítői. Emelyítően szárnalmas látvány ez a szemünk előtt folyó erkölcsi hulladarabolás, még szárnalmasabb a „mesterek“ szenttelen, hideg, gyakorlatlan arca. Nem csoda egyébként: hazzászokhattak, hisz — tanult mesterségük.

Ez az „élet“ és ez az „irodalom“ éppen ellenkezője az Arany „Ars poetica“-jának. „Nem a való, de annak — pokoli mása.“

Lakatos László már finomabb és szellemesebb eszközökkel dolgozik. „Fej, vagy írás“ című darabjának (*Belvárosi Színház*) az az elmélete, hogy körülöttünk csak egy sereg típus mozog, amelyekből egyszerű az egyénekre való következtetés, a szerelmi élet szempontjából határozottan ötletesen van egy szimpla házassági komédiába ékelt borjel-netben feldolgozva. Sajnos, maga a tárgy nem tud irodalmivá magasodni a szerző minden szellemeskedése dacára sem. Ötletes variációja az östhémának: minden asszonyi tisztesség alatt ott lappang az ös-csalás. A tények csak az alkalmon múlanak.

Több mondani- és bizonyítanivalója nincs is a szerzőnek, de nem is lehet ebben a műfajban, amelynek ez a kötött marsrutája.

Igazi irodalomért, lelki élményért megint csak a *Nemzeti Színházba* kellett mennünk, amely egyre inkább asyluma lesz komoly írók

mondanivalóinak. Az elvetelésnek számítandó „Fenevad” bemutató után *Barrie* huszötves nagyszerű játékát újította fel: az „Egyenlőség”-et teljes frissességében és szellemes pompájában.

Sokkal értékesebb volt azonban a *Nemzeti* fiókszínházának, a *Kamara-színház*nak két új bemutatója. Feltűnhetett az olvasóknak, hogy az eddigi színpadi beszámolók során még csak meg sem emlékeztünk erről az intimitásában is súlyos színházi vállalkozásról. De nem éreztük feladatunknak a megemlékezést róla addig, míg nem láttunk benne magyar kamarajátékot. Színpadilag lehetett hálás dolog oda áttenni a bensőbb, finomabb hatásokat idéző, kisebb színpadot és személyzetet kívánó játékok előadását, de ez még nem volt a hézagpótló hivatás-programja. A Kamara-színház feladata kettős és kongruens: irodalmat és közönséget nevelni.

Igaz, hogy szerény, de határozott és éppen ezért értékes lépés volt a mostanában bemutatott három kis népies egyfelvonásos: *Nyáry Andor: Kunyhó előtt*, *Vitéz Miklós: „Tiszta dolog”* és *Tury Imre*, egy egészen friss író: „*Örzsé néni*” című darabja.

Reméljük, hogy egy termékeny ciklus bevezetője lesz ez a bemutató.

Igazi drámai értékeket ismertetett meg *Francois de Curel*-nek, a nálunk eddig érthetetlenül elhanyagolt, francia előkelő nevű írónak: „*Az új bálvány*” című drámája. Dr. Knock, a szélhámós orvosi vállalkozó után felemelő élmény volt látni ezt a modern lelkitusában vergődő drámai hőroszt: az új bálványnak: az orvosi tudománynak fanatikus papját, akiben az emberrel vív a tudós. Életek áldozódnak a tudománynak ezen az oltárán, hekatombák, a hypothetikus Egészség nevében és tulzása a való életnek az ilyen kiélezett lelki összecökközés, de eszmévé tulzása.

Gál Gyulának, az orvosprofesszornak alakítása, művészi élete legnagyobb teljesítményei közé tartozó emlékezetes jellem-teremtés.

*

A *Városi Színház* felújította a „*Cigány*”-t (Rózsashegyivel) s szolgálatot tett megint ezzel a mementóval a népszínmű-felújítás és továbbfejlesztés pislákoló ügyének.

Felújította — sikertelenül — a két Ábrányi Emil nem elég erőteljes, elég drámai és zenéileg nem elég súlyos operáját: a „*Monna Vannát*.” Nagy reklámmal játszik egy konzum-operettet, „*Krizantém*” címűt. Nincs több értelme, mint annak a csinált-virágnak, amelyt a legújabb divat szerint a nők a prémgallérjukba vagy a boájukba tűznek. Ha megkérdeznők a masamódeányokat, bizonyára azt vallanák, hogy virágot is jobban esik csinálni — zenekisért mellett.

S ezzel egyben kritikát mondtak ők maguk a „*Postás Kativá*”-ról, a legújabb *Zerkovitz*-operettről is.

Mert nekünk semmi mondanivalónk nincs róla.

Szilágyi Dezső.

Kiállítások. Szezon derekán vagyunk. A kiállítások egymásra torlódva kínálják látnivalóikat. Örömistekre szolgál azonban, hogy a sok

kevésbé értékes esemény között néha-néha olyanról is beszámolhatunk, amely igazi értéket jelent a mai magyar művészet számára, vagy biztató perspektívát mutat művészetünk továbbfejlődésére és haladására.

Beszámolóinkat ez alkalommal az ifjúsággal kezdjük. A *Képzőművészeti Főiskola* növendékeinek kiállításán meglepődve láttuk az ifjú tehetségek egész sorát felvonulni. Sivár művészeti viszonyaink között örömteljes reménységgel tölt el bennünket ez a seregszemle. Minden reményünk, jövőnk ifjúságunk kezébe van téve. Amilyen az lesz, olyan lesz ennek a szomorú, kifosztott, megcsontított hazának jövője. Ifjú művészeink hitteli, komoly munkája legalább is művészetünk terén biztató jövőre mutat. Még alkotások és próbálkozások állanak egymás mellett a régi Műcsarnok emeleti termeiben, de mindegyik festmény, minden ceruzarajz, minden szobormű komoly művészi hitről, öszinteségről, erős akaratról beszél. Jólesően állapíthatjuk meg, hogy a modern, divatos áramlatok tiszavirág-életű vágyaikkal, akarásaikkal hidegen hagyták a mi ifjúságunkat. Szertelenségnek, extremitásnak jóformán nyomát sem leljük. Ellenben, eltérben áll munkáikban a szerkezet, a kompozíció iránti érzék, a józanul szolid természet-szemlélet, s az alapos iskolára valló rajztudás. S itt pár köszönő szót kell szentelni a főiskola tanári karának, akik így vezetik a kezükre bízott féltett nemzeti kincsünket: az ifjúságot. *Csók István, Bosznay István, Vaszary János, Glatz Oszkár, Olgyai Viktor, Edvi-Illés Aladár, Baranski E. László, Réti István, Rudnay Gyula, Benkhard Ágoston, Sédli Ferenc*, minden elismerésre érdemes munkát végeztek s ez a kiállítás az ő törekvéseiknek is legszebb jutalma. Nemcsak a tanítványok, hanem a professzorok is nagyszerű eredménnyel vizsgáznak a tárlaton.

A fent elmondottakból következik, hogy az ifjú művészekben erősen áll a stílusra való törekvés. Előfordul ugyan, hogy egy-egy ismeretebb művészi egyéniségnek behatóbb tanulmányozása, egy-egy tanár keze alatt való húzamosabb munka, fokozottabb mértékben látszik meg a kiállított lapokon és festményeken. Ámde ez a hatás csak átmeneti jellegű, mely a máris ébredező egyéniségnek érvényrojtásával el fog tűnni. Sajnos, a kiállítók neveit nem mind sorolhatjuk föl a rendelkezésünkre álló szűk téren s így igazán csak pár kiváló fiatalunk nevét tudjuk megemlíteni, bárha a többiek is épp úgy megérdemelnék a dicséretet.

A szobrászok közül *Farkas Zoltán dr., Jeney Zoltán, Farkas András, Jálies Ernő, Székely Móric* kész művészek. *Jálies* női torzója egyik legszebb eredménye ennek a tárlatnak.

A festők és grafikusok közül a termék sorrendjében: *Hirsch Emma, Ecsödi Ákos, Gál János, Lühnsdorf Károly, dr. Nagy Béláné, Emőd Aurél, Gerber Magda, Miháltz Pál, Mihály Gyula, Szadai Lajos, Jeney Viktor, Bolla Rezső, Komjáti-Wanyerka Gyula, Simkovics Jenő, Aba-Novák Vilmos, Varga N. L., Medgyesi S. Antal, Jeney Zoltán, Vadász Endre, Gróf József, Tobisch Ilona, Jánosa Lajos, Dudosits Jenő, Szolnoki-Czinóber Miklós, Ferenc Lajos, Goldsand Frigyes, Mendlik Lajos és Lévánt Zoltán* érdemlik meg kiállított munkáik alapján legteljesebb elismerésünket.

A kiállítás szép látogatottságnak örvendett, de a búzó fiatalság megérdemelte volna, hogy többet vásároljanak műveikből azok, akik olykor milliókat dobnak ki ismertebb nevekkal jelzett gicsekkért.

*

Az *Ernszt-Múzeumban* Herman Lipót kiállítása művészi életünknek komoly, értékes eseménye volt. Herman egy évtizeddel ezelőtt tünt föl nagyszerűen megkomponált, ragyogó színű alakjaival. Alakjainak mozgástartalma kifogástalan volt, színeiben pedig a dekoratív hatásosság keresése látszott. Az az egy évtized amely fölöttünk azóta leviharzott, nemessé, komollyá és mélyvé érlelte Herman Lipót művészetét. Figurális képeiben minden vonal öntudatosságról beszél. Kevés művészünk van, aki a vonalak ritmusának művészetét annyira értené, mint ő. Alakjait megkapó erővel rögzíti le a vásznon, színei pedig hatásos effektusokkal támogatják a vonalak játékát. „Vihar“ című vászna egyik legjobban sikerült képe, meggyőzően mutatja Hermannak figurális tehetségét, mely itt-ott már a monumentálishoz jár közel. De a kiállítás e régi mester mellett egy új mestert is revelált, a tájképfestés mesterét. Tájképei nagy alakos vásznaival legalább is egyenértékűek. Tájképkompozícióiban üdeség, frissesség, harmónia van. Talán *Paál* László művészetéhez állnak legközelebb Herman Lipót tájképei, az ő szellemének ihletét látjuk Herman festményein. Gyakran apró kis aktokkal népesíti be képeit s ezek a kész tökéletes kis alakok csak fokozzák képei hatását. Nagyszerű érzékkel választja ki témáit és festészetének erejével művészi eszközeinek tökéletes készségével formálja képpé, amelyben mindig ott találjuk a művész természet átformáló „én“-jét, ott találjuk az ő egyéni stílusát. Herman Lipótot ez a kiállítása egy felfelé vivő művészpályá derekán mutatja s mincs benne kétség, hogy idők folyamán még magasabbra, a legkiválóbbak közé fog jutni.

Az *Ernszt-Múzeum* másik kiállítása *Iványi Grünwald* Béla és *Kisfaludi-Stróbl* Zsigmond műveit gyűjtötte egybe. Nagyjelentőségű ez a kiállítás, mert ezen át lépett be Iványi Grünwald legkiválóbb művészeink sorába. A kiállított képeken keresztül egy hosszú művészi élet minden harca, küzdelme, vívódása végigkísérhető, amellyel a művész kereste magát, végcélját. Sok vergődésről beszélnek ezek a képek, amelyeknek szülőhelyei Nagybánya, Szolnok, Kecskemét s Balatonlelle voltak. A nagybányai plein-air festőből hogyan lett magyar tájak magyar lelkű piktora, azt mutatja ez az izléses finomsággal, féltő gondnal összeválogatott tárlat. Itt minden kép ennek a történetnek, ennek az életnek tanubizonysága. Különböző irányokkal vívta meg harcát a művész, de pályája, ha símán, ha szakadékokon keresztül is, mindig fölfelé haladt, úgy, hogy ma is egy teljesen kiérlelt, művészi öntudattal megalkotott stílusban végződjék.

A tájkép volt kezdettől kezdve Iványi-Grünwaldnak igozi térénuma. Minden más munkája csak előkészület, tanulmány volt arra, hogy e nemből tökéleteset alkothasson. Figurális vásznán dekoratív hatásra törekvő kompozícióban tanulta meg a formák hangsúlyozásának művészetét, a színek harmóniáját és fokozását; ezeken a tanulmányokon ke-

resztül jutott el mai eredményeihez. Témái ma már leegyszerűsítettek. A gémeskút, a kis éren is széles híd, néhány kidült-bedült kunyhó, ólak, legelésző disznócsorda, poros faluvége, — mind megannyi apró, festői téma, amelyek azonban az ő megfogalmazásában monumentálissá nőnek a vásznon. Színeiben pedig mintha a nyári alkony minden rejtett tüze, égő melege benne volna. A képek tónusa csaknem mindig valami egészen különösen meleg lenne, amely azonban nem nyomja el, csak tompítja a többi színek melegen, tüzesen vibráló fényét Munkácsy Mihály és Paál László tájképfestészetével közel rokon Iványi-Grünwald művésze, de azokénál talán még ideálisabb és magyarább.

Dekoratív képességeit legjobban illusztrálják gobelinjei, melyeket a Greco szőnyegszövő-műhely szőtt Irányi-Grünwald kartonjai után. Mindahárom a magyar iparművészet remeke.

Kisfaludy-Stróbl Zsigmond huszonnégy darabból álló szoborgyűjteménye egészíti ki a kiállítást. Kisfaludi-Stróbl művésze is egyre mélyül s mind magasabb horizont felé törekszik. A kiállított szobrok közül a legkitűnőbb: Vénusz-a. Karcsú, merészen és sugáran fölfelé szökkenő fiatal női test, melyet a fölemelt karok között ideális profilú fej koronáz; a vonalvezetésnek, a barokkos vonalritmikának szinte tökéletes példája. „Reggel“ című szobra, melyben az ülő aktot a térben, de a képsík számára fejt ki, hasonlóan tökéletesen megoldott művészi téma. Képmásai közül *Iványi-Grünwald* Béla, *Perczel* Béla, *Jankovich-Bésán* Endréné grófné és *Jeszzenszky* Mária portréi nemcsak élethűségükkel, hanem éles formakezelésükkel és lendületes vonalvezetésükkel emelkednek ki. Kisfaludi-Stróbl Zsigmond ezzel a tárlatával is bebizonyította, hogy egyik legképzettebb, leghatásosabb és legszorgalmasabb művésznket birjuk benne, aki immár nagy, monumentális problémák megoldására hivatott.

A három tartalmas és jelentőségteljes kiállítás mellett a kisebb kiállítások egész soráról kell beszámolnunk.

A *Nemzeti Szalomban* december 10-én és január 10-én egy-egy csoport, különböző irányt valló, különböző egyéniségű, művész mutatta be legújabb műveit.

Ezeknek a csoport-kiállításoknak szerintünk nem az a célja, hogy egy-egy művésznek bizonyos idő alatt alkotott összes produktumait a nagyközönség elé hozza, mert az így keletkező képbe, melyet a kiállítás eredményeként a művészlől, vagy a művész fejlődéséről alkotunk, a sok „gyenge percben“ fogant mű bántó disszonanciát visz, hanem igenis, célja, hogy jól kiválogatott kész munkákban tükröztesse vissza a művész azokat a fázisokat, melyeken művésze átalment, mutassa azokat a harcokat és vívódásokat, melyeket „én“-jének, a művészi egyéniségnek keresése és érvényrejuttatása érdekében megvívott. (Lásd: Herman és Iványi-Grünwald kiállításáról fentebb írott ismertetésünket).

Egyenes és fölfelé törő útát mutasson egy kiállítás a művészlől és ne zeg-zugos, hol előre, hol hátra futó, sokszor zsákutcákban végződő sika-török-keleget. Sajnos, csak kevés művészlünk produkál ilyen igazán „válogatott“ művekből álló kiállítást, legtöbbje kiválasztás nélkül viszi a külvilágba szülötteit.

A Szalon december havi kiállításán a legtöbb művel *Papp Gábor* szerepelt. Éppen ő nála kellett volna egy alapos rostálás, mert jó készültséget, finom technikát mutató képei mellé pongyolább dolgok is kerültek s hiányzott képeiből az egységes stílusra való törekvés. Igaz viszont, hogy „Komika“ című nagy vászna a kiállításnak egyik leghatásosabb darabja volt. *Bacher Rózsi* festményeiben biztos és jó formaérzék, finom színhatásra való törekvést találunk. *Novotny Emil* Róbert nagy-szerűen felkészült technikus a festőművészetnek, de képei sokszor hi-jával vannak az egyszerűségnek és őszinteségnek. Vízfestményei ellenben meglepően finomak. *Deli Antal* még nem érkezett el oda, ahová tehetségénél fogva feljutni hivatott. Az újabban festett néhány tájképén (Nagybánya vidékéről) és rajjai azonban egyéniségének kibontakozása örvendetesen előrehalad. *Kósa Mária* az új szobrász-nemzedék egyik sokat ígérő reménysége. Főereje a kompozícióban van. Alakjait mindig zárt egységbe foglalja össze s teszi ezt erőszakoltság nélkül, kifejező mozdulat-értékekkel. Apró portréi is figyelmet érdemlően karakterisztikus alkotások. *Zilzen Hajnalka* kerámiai munkái jó ízlésről és alapos felkészültségről tanuskodnak.

A január havi kiállítás résztvevői közül elsőnek *Nikolskij Jenő*t kell említenünk. Messzi Oroszországból hadifogolyként került hozzánk s még fogsága idején bejutott a kecskeméti művésztelepre, hol Iványi-Grünwald vezetése mellett tanult. A fiatal művész hivatott tájfestői talentum. Műveiben egyelőre ugyan még itt-ott megvillan Iványi-Grünwald tanításának hatása, de kecskeméti tájképeiben erő és művészi lélek van. A fiatal művész fejlődését kíváncsian várjuk. *Kornai József* szintén értékes ígérlet a jövőre nézve. Jó szeme van, stílusra is törekszik; „Kenyereslány“ című képét külön ki kell emelnünk a kiállítás látnivalói közül. *Kende István* apró témáit ügyesen adja elő; naturalizmusa különösen tájképeiben figyelemreméltó. Aquarelljei között derült színhatásukkal főleg: a „Falusi udvar“, a „Tóvárosi úsztató“ s a tatai kastélyból való interieurjei emelendők ki. *Merényi Rudolf* a rajznak és a karenek a művésze. Aktjaiban van formaérzék, portréi pedig komoly törekvésekről beszélnek. Kompozicionális tudása is kétségenfelüli. *Lévay Lajos* munkái közül is a grafikai lapok a tetszetősebbek. „Karnevál“ című tollrajza a kiállítás egyik figyelemreméltó darabja.

Feltűnően sok műtermi kiállításról emlékezhethünk meg az idén. A műteremnek, a műhelynek intim csendjében sorakoztatja föl a művész legutóbbi munkája gyümölcseit s a közönség a művészi gyönyörűség mellett azt az örömet is megszerezheti magának, hogy bepillant a mester életének s az őt környező milieunek intimitásaiba.

Műterem-kiállításán mutatta be *Edvi-Illés Aladár* legújabb vízfestményeit. Ma ennek a technikának kétségkívül ő az első mestere nálunk. Képeiben a technikai felkészültséget a színezés finomságát, az ötletek változatosságát, az elmélyedő megfigyeléseket csodálhatjuk. Kiállított munkái valósággal apró kis remek a maguk nemében.

Wallshausen Zsigmond festményeiben a harsogó, sokszor brutális őszinteség a megkapó. Grafikai lapjai egyelőre sokkal finomabbak, mint

képei, de a hit, amellyel műveit készíti, reményt nyújt a művész belső vívódásokon felépülő jövőjéhez.

Galle Tibor egyike tehetségesebb, impresszionista irányban dolgozó művészeknek. Kiállításán bemutatott új képei, lassú, biztos haladás gyümölcsei.

Teuchert Károly aktjai jó szemű, biztos kezű művészre vallanak, míg *Rónay* Kázmérnak főleg grafikája tesz mélyebb benyomást a szemlélőre. Különösen erdő mélyét ábrázoló lapjai hatnak szinte tájképszerűen sötét, mély tónusaikkal. Textilkészterményei is sikerültek.

A Technológia épületében volt *Kövesdy* Géza gyűjteményes kiállítása. Róla már többször megemlékeztünk a különböző tárlatokon kiállított képei kapcsán. Hogy elsősorban grafikus, azt festményein is jól érezzük, fényhatásai, tónusai mind a ceruza, illetve szénrajz technikájából vannak véve. Figurális képei zárt kompozícióra való törekvést, tájképei impresszionisztikus ízű színmegfigyelést, portréi jellemtanulmányokat árulnak el.

A centennáriumi alkalmából eldőlt a Jókai síremlékének megtervezésére hirdetett pályázat is. A nem nagyarányú, de művészi értékben az átlagon felülemelkedő pályaműv. közül a viszonylag legjobb: a *Füredi—Lechner*-féle terv nyerte el a pálmát. Végre művészi emlék fogja takarni a nemzet legnagyobb mesemondójának földi porait.

Az *Iparművészeti Múzeum* két magas nívójú kiállításán a múzeum keleti szőnyegeit és magyar himzéseit hozza a nagyközönség elé. Mindkét gyűjtemény értékét nem a kiállított darabok száma, hanem minősége adja meg. A szőnyegkiállítás 105 darab keleti szőnyeget mutat be földrajzi és kor szerinti csoportosításban. A legjobban Kis-Ázsia van képviselve az úgynevezett arabeszkés Fehér Usak, erdélyi Jordests és Ladik Kula szőnyegekkel, míg egyéb vidékek termékei közül Kaukázus, (örmény-, kuba-szőnyegek), Perzsia, Közép-Ázsia (Bokhara és Jorud), Kína és a konstantinápolyi szultáni szőnyegszövő-műhely gyönyörű mintájú, gondos munkájú, finom rajzú, jó fenntartású szőnyegremekiben gyönyörködhetünk. A kiállított darabok meglehetősen nagy kort ölelnek föl, mert a legrégebbiek a XVI. századból valók.

A magyar himzések gyűjteménye úgy a hivatásos himzőművészet nagyszerű termékeit, mint a régi himzéseknek egyes vidékek szerint csoportosított remekait mutatja be. Az előbbiek közül a késői gótikus és barokk pazar színezésű, súlyos misemondó-ruhákat, továbbá egy reneszánsz kori kendőt és Brandenburgi Katalin arannyal hímzett ünnepi ruháját emeljük ki, az utóbbiak közül pedig a mezőkövesdi (matyó) és torockai himzések és sárközi főkötők válnak ki. De a többi kiállított himzés is, mind értékes darabok, tökéletes technikában és stílusban. Mindkét kiállítás rendezése *Csányi* Károly igazgató érdeme, aki különben a kiállított anyag tudományos feldolgozását és meghatározását is végezte.

Oroszlán Zoltán.

Magyar Írók Élete és Munkái.

Örömmel adjuk hírré, hogy *Szinnyei József* közismert vállalkozásának folytatója akadt *Dr. Gulyás Pálban*, aki a pesti egyetemen a bibliographia rendkívüli tanára. *Gulyás Pál* nagy buzgalommal és önmegtágadó szívóssággal gyűjti már évek óta a magyar írókra vonatkozó életrajzi adatokat, hogy *Szinnyeinek* a kezdéssel szükségszerűen velejáró tévedéseit, félrenézéseit és hiányait pótolja. Kutatásának terjedelmére egyetlen adattal kívánunk csupán rávilágítani: *Szinnyei* hatalmas méretű vállalkozásában, amely mintegy 30.000 író t foglal egybe, az A-betűvel kezdődők közül 527 író neve található. *Gulyás Pál* ugyan-
obból a csoportból eddig több mint 1200 nevet tud felsorolni és ebből a nagy számból a régi nevek pótlására alig szolgál (200) kétszáznál több; a többi teljesen ismeretlen, encyclopaediában még nem szerepelt író neve. A magyar szellem képviselőinek számát *Gulyás* professzor gyűjteménye hatalmas mértékben meg fogja bővíteni. Ezzel azonban *Gulyás* teljességre törekvő alaposága nem elégszik meg: kéréssel fordul mindenkihez adatokért. Közöljük olvasóink számára mindazokat a pontokat, amelyeket a közlés szabatosága megkíván, abban a hitben, hogy olvasóink is hozzájárulnak közlésükkel a munka minél teljesebbé tételéhez. Az egyes pontok a következők:

1. Vezeték- és keresztnév, esetleg nemesi előnév. (Névmagyarosítás vagy fölvetett írói név használata esetén az eredeti családi és keresztnév is közlendő).

2. Születés helye, éve, hónapja és napja.

3. Vallása.

4. Szülők neve és foglalkozása.

5. Mikor, hol és milyen iskolákat végzett.

6. Mikor, hol és milyen minőségben hivatalnokoskodott, vagy mily szabad pályán működött.

7. Hivatalos és társadalmi kitüntetései.

8. Mely folyóiratokban és hírlapokban, mely években s minő tárgykörből vett dolgozatai jelentek meg akár magyar, akár más nyelven.

9. Könyv vagy füzet alakjában megjelent eredeti és fordított műveinek címjegyzéke a megjelenés helyének és évének feltüntetésével.

10. Mily időszaki vagy egyéb kiadványokat s mikor szerkesztett.

11. Lapokban és önálló művein használt betűjegyei, álnevei s egyéb jegyei.

Az adatok *Dr. Gulyás Pál* egyetemi c. ny. rendkívüli tanár, Budapest, VIII., *Nemzeti Múzeum Könyvtára* címre küldendők minél előbb, mert a pótsorozat kérdőívei már sajtó alatt vannak.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 aranykorona, előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 aranykorona.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Enyed Ándor*: A hitetlenség romboló hatása közéletünkben.
Pukánszky Béla: A magyarországi protestáns exuláns irodalom a XVII. században.
Karácsony Sándor: A középiskolai reform. (Folytatás.)
Dr. Hetessy Kálmán: Baksay Sándor naplójából.
Kutas Kálmán: A hegyi tó. (Vers.)
Kutas Kálmán: Ars poetica. (Vers.)
- KÜLFÖLDI SZEMLE**: Az erdélyi unitárius és katolikus egyházak a román impérium alatt. *Transylvanus Bujdosó*.
- KRITIKAI SZEMLE**: Boér Jenő: Az ember vallása. *Muraközy Gyula*. — Dr. Veszprémy Ferenc: Az ösztön természetrajza. *Szelényi Ödön*. — Henri Bergson: Idő és szabadság. *Dékány István*. — Dr. Makkai Sándor: „Zörgessetek és megnyitattik néktek.” *Bartók György*. — Steier Lajos: Görgey és Kossuth. *Gulyás Sándor*. — Világlexikon. A Tudás Egyeteme. *Szőnyi Sándor*. — A Hat világrész. Utazások és felfedezések. *Dr. Kondói Kiss József*. — Dr. Borbély István: A magyar irodalom története. *Gulyás Sándor*. — Gyökössy Endre: A termő élet rímei. *Szem*. — Erdélyi költők. *Szöllősy István*. — Bartók József: Szivárvány. *Gulyás Sándor*. — Calderon: Az élet álom. — *d.* — Jørgensen János: Dánia nagyasszonya. *Szem*. — Madáchtól — Haskellig. (Szinházi Szemle.) *Szilágyi Dezső*. — Operaházi zürzavar. *Isoz Kálmán*. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. — Levél a szerkesztőhöz. *Holub József dr.*

E SZÁM ÁRA 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tagsági díja egész évre 10 aranykorona. (jelenleg 170.000) Egyházi és világi tisztviselők, diákok részére, ha erre vonatkozólag az elnökséget megkeresik, 5 aranykor. (85.000) a tagsági díj, amelyért havonként a Protestáns Szemlét s a Társaság esetleges kiadványait kapják. Kivételesen félévi tagdíjat is elfogadjunk. Azoknak, akik az 1925. évre tagdíjukat nem fizették meg, április havi számunkat nem küldjük.

MEGHIVÓ.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság március hó 13-án, pénteken d. u. 5 órakor az evang. iskola nagytermében (IV., Deák-tér 4.) évi rendes közgyűlést tart, melyre a Társaság tagjait tisztelettel meghívja

AZ ELNÖKSÉG.

Az 1925. évre befizetett tagdíjak.

Andrássy Kálmán ref. lelkész, Buj. Egy év. — Rev. Alex Harsányi, Ashtabula. Két dollár. — Apostol János theologus, Kunszentmiklós. Egy év. — Református egyház, Apagy. Fél év. — Református theologiai akadémia, Budapest. Fél év. — Benedek László ref. lelkész, Pánd. Fél év. — Balogh Gyula, Czegléd. Egy év. — L. Benkő József. Budapest. Fél év. — Békeffy Benő, Budapest. Negyed év. — L. Benke Andor ref. lelkész, Luzsok. Fél év. — Evangélikus egyház, Bönyérétal. Fél év. — Baksy István ref. lelkész, Szikszó. Negyed év. — Dr. Balogh Jenő ny. min., v. b. t. t., Budapest. Egy év. — Bóza Sándor ref. lelkész, Sáregres. Fél év. — Evangélikus egyház, Boba. Fél év. — Dr. Baros Gyula, Budapest. Fél év. — Bereczky László járásbíró, Nyirbátor. Fél év. — Dr. Buday Árpád egyetemi tanár, Szeged. Egy év. — Boda József, Bálványos. Fél év. — Bálint Kálmán, Budapest. Fél év. — Dr. Benedek Zsolt konventi tanácsos, Budapest. Egy év. — Bortnyik György evangélikus vallástanár, Miskolc. Egy év. — Református főgimnázium, Békés. Egy év. — Benedicty Gyula gyógyszerész, Békés. Egy év. — Baksay Zoltán földbirtokos, Nyirbogát. Egy év. — Béltéky Károly tanító, Nyirma. Egy év. — Baár-Madas leánygimnázium, Budapest. Egy év. — Brózik Károly evangélikus lelkész, Tiszaföldvár. Fél év. — Bessenyei Béla tanár, Mezősas. Egy év. — Dr. Baross István ügyvéd, Kaposvár. Fél év. — Dr. Benkő Géza vm. főügyész, Debreczen. Egy év. — Borsos Károly tanár, Mezőtur. Egy év. — Borsos István tanár, Mezőtur. Egy év. — Dr. Bánffy József vm. főügyész,

A hitetlenség romboló hatása közéletünkben.

A *hitetlenség* szó negativumot, valaminek, még pedig egy nagyon lényeges lelki tényezőnek, a hitnek a nemlételét jelenti. A rombolást pedig rendszeren pozitív, nagyon is meglévő dolgokra szoktuk vonatkoztatni. Rombol a vihar, az alkohol, a háború, rombolnak emberek, pártok, sőt bizonyos elvek, jelszavak, irányzatok is; de hogyan rombol az, ami hiány, ami nemlétel? Itt tehát a hitetlenség és a rombolás fogalmak között egy finom, árnyalati, de könnyen kibékíthető ellenmondás van. Ugyanis rombol az éhség, a vérszegénység, a nyomor, a tudatlanság is, pedig ezek a fogalmak szintén hiányt, nemlételet jelentenek. Így rombol a hitetlenség is. A hitetlenség romboló hatása azonban rendszeren nem nyílt, támadó, azonnal szembeötlő, hanem rejtett, negatív, destruáló. Nem úgy rombol a hitetlenség, mint a rabló, aki bemegy a házába és megöl és elvisz onnan egyszerre mindent, hanem úgy, mint a hitelező, aki ad, mindig ad, mikor kérsz tőle, de lassan, alattomban kiforgat a vagyondból. Nem úgy rombol, mint mikor a győztes, diadalittas ellenség benyomul egy várba és azt a földdel egyenlővé teszi, hanem úgy, mint mikor egy vár népétől elzárják a vizet s azok egy ideig gondtalanul isszák a bort és a pezsgőt, de azután ráfanyalodnak a pocsolyák vizére is, míg végre őrzőgő kínok között elpusztulnak. Van idő, mikor a hitetlenség támadóan lép fel, mint például a francia forradalomban vagy a kommün idején nálunk és Oroszországban. De az a hitetlenség, ami a mi közéletünket áthatja, nem ilyen támadó, sőt ez *látszólag* helyesli és tiszteletben tartja a vallást, egyházat s mindazokat az elveket, törvényeket, intézményeket, amelyek a hitből fakadnak; de a *valóságban* mindent megtesz ezeknek gyengítésére, szétmállasztására, lezüllesztésére s mint az árkászok a háborúban, a legveszélyesebb aknákat fúrja az emberiség léte alá anélkül, hogy maga iránt gyanút, ellenszenvet ébresztene. Ez a hitetlenség tehát sokkal rombolóbb a nyíltnál és a támadó jellegűnél, amely fellépésével sokszor a hitébredésnek és hitmunkának erőteljes reakcióit váltja ki.

Én tehát azt igyekszem a következőkben kimutatni, miként rombolja le a hitetlenség a közélet minden terén az egészséges és boldog élet alapjait, formáit, egész nélkülözhetetlen és pótolhatatlan légkörét.

I.

A közéletnek legelső, legszűkebb s mindnyájunk előtt legismertesebb formája a *család*. A család *hatalmi közösség*, amely kialakult egy-egy erőteljes egyéniség, a családapa vagy némely helyeken a családanya körül. A család kialakulása legvalószínűbben arra a hitre vezethető vissza, amely felébresztette az emberekben egy hatalmasabb, felsőbb lény létezésének s e lénytől való függésüknek, vele szemben való alárendeltségüknek tudatát. *Ennek a függési viszonynak mása alakult, képződött ki a családban.* Ezt a függési, alárendeltségi viszonyt s benne a családi életnek nélkülözhetlen kormányzati rendjét rombolta le első sorban a hitetlenség. Az ember megdöbben, mikor látja, hogy ma nem a gyermekek alkalmazkodnak a szülők akaratahoz, hanem a szülők tesznek meg gyermekeik követelése, szeszélye előtt meghajolva sok olyat, ami ellen ízlésük, felfogásuk, szokásuk, szóval egész lelki berendezettségük tiltakozik. A család másodsor *kultusközösség*. Minden családnak megvan már az ókorban a maga Istene vagy legalább is védszentje, oltára, szertartási módja, amelyhez a családfő papsága alatt odatartoznak nemcsak a vérszerinti családtagok, hanem a szolgálattelvő személyek is. A családnak ezt a vallásos, szentélyjellegét is lerombolja a hitetlenség. Ma a legtöbb családi otthon legfeljebb ízlésesen berendezett, meleg puha fészek; vagy kép- és szőnyegraktár, nem ritkán már csak evő- és alvóhely, de a szentélyt hiába keresed benne. Egy ismert nevű zsurnalisztánk írta azt, hogy ő vallástalan ember léte, a templomok fenntartása mellett van, mert egy templomot, ha lerombolnának, tíz esendőrkaszárnnyát kellene a helyére építeni. A családban már lerombolódtak a szentélyek, de van ezek pótlására elég esendőrkaszárnnya? Lehet-e felmérni azt a bajt, hogy ma már nem a család szenteli meg a világot, hanem a világ fertőzi meg a családot?

A család harmadszor *szeretetközösség*, amelybe megint a szolgák is odatartoznak. A Rómeo és Juliában látjuk, hogy a két ellenséges család harcaiban a szolgák is hullatják véréüket. Ezt a családtagok között régen oly igen meglevő közösségérzést is szétrombolta a hitetlenség. Egy asszony mondta nekem egyszer: 25 éve élek az urammal, de soha se volt közöttünk semmi közösség; úgy vagyunk egymás mellett, mint két idegen. Hány család van ma, ahol férj és feleség, szülők és gyermekek a térben, külsőleg egymáshoz zsúfolva élnek a maguk külön belső életét, lélekben mind messzebb távolodva egymástól. A hitetlenség idézte elő a hiten épült család katasztrófáját, kínos válságát, amelynek jalkiáltásos megállapításától hangos ma a levegő és méltán, mert ha a család is beteg, honnan vegye gyógyulását, regenerálódását a beteg társadalom?

II.

A közéletnek a családhoz legközelebb álló, kezdeteiben legalább még szinte családias jellegű formája az *egyház*. Az egyház-

ban a hitetlenség első sorban is a hódítási, terjeszkedési, missziói szenvedélyt rombolta le. Köztudomású, hogy egyházi életünkben alig esett s még ma is alig esik komoly szó a külmisszióról. De hogy mennyire nem akarunk mi hódítani a más felekezethez tartozók között, még magától felkínálkozó esetben sem, azt nagyon jól jellemzi az alábbi eset. Egy görögkatholikus nő jelentkezett egyszer nálam hozzáértésre. Elküldtem vele a görögkatholikus lelkészi hivatalhoz tanunak két egyházfit. Mikor visszajött az asszony, kíváncsian kérdeztem tőle, mit végeztek? Nem végeztünk semmit, -- mondja -- sőt be sem mentünk a lelkészi hivatalba, mert ez a két jó ember az úton lebeszélte. Azt mondták: ejh, asszonyosság, mire való már az az áttérés, maradjon meg mindenki abban, amiben született. Ez a felfogás végighúzódik egyháztagjainknak minden rétegén. Már pedig nem beszélve arról, hogy ilyen felfogással nemcsak a reformáció áldásai nem lehettek volna mieink, de őseink szokása szerint, még mindig fehér lóval áldoznánk patakjaink mellett, ha ugyan a pogányságunk már régen el nem sepert volna innen, Európa szélééről; el sem lehet képzelni, hogy egy boldogítónak, helyesnek ismert hittapasztalatot, hittartalmat és formát, ha az ember igazán átél, ne igyekezne áthárítani mindazokra, akik annak még híjával vannak. A hódító és terjeszkedő szenvedéllyel együtt, amint az soha sincs másként, oda lett a hitetlenség folytán, egyháztagjaink ellenálló ereje is. Az a „minden vallás mindegy“, amit reverzáliskötéseknél, kitéréseknél sokszor olyan szomorúan hallunk, az egész álliberálizmusunk, a vallásformák közötti különbségek s saját vallásunk előnyei iránti közönyünk, mind a fél, felületes hitéletnek a gyümölcsei. A hitetlenségből származik protestáns egyházainkban a belmisszió, a kölcsönös misszió, a hiánya is. A belmisszió lényege nem egyéb, mint magunknak átmenni a nagy hitbéli élményeken és átvinni ezeken, a nagy belső megrendülésen és ujjászületésen másokat is. Hitből élő emberek között lehetetlen az a közönyösség, amellyel mi viseltetünk egymás kötélyei, eltévelyedései vagy vergődései iránt.

A hitetlenség homályosította el egyházi életünkben azt a világos tudatot, ami a reformációnak rugója, kipattantója és kifejllesztője volt, hogy az egyház Istené és a Krisztusé. Nem vigyáznak eléggé az anyaszentegyház szentségére és tisztaságára. Ha előkerül egy vétség, sokszor igen súlyos erkölcsi kihágás, az éppen úgy a jogi paragrafusok és a törvény betűje és formái között bírálatik el, mint a polgári törvénykezésben, amely sokszor formális bizonyítékok hiányában kénytelen felmenteni a legegységesebb bűn elkövetőjét is. Amint magánéletünkben az isteni megértést és kíméletet felváltja az emberi kemény ítélkezés, úgy törvényes eljárásunkban az isteni szigor követelményei helyett az emberi kímélet és lágyág szempontjai érvényesülnek. Sok egyéb tünethől is látjuk, hogy egyházunk a hitetlenség miatt Isten egyházából emberek egyházává lett. Ha feltűnik valahol egy lelkes, munkás lelkész, a keze munkája nyomán csodálatosan fellendül az egyházi élet. De ha

beül valahova egy lomha és lelkiismeretlen ember, ott züllik és pusztul minden, amíg azt a halál vagy egyéb erők el nem mozdítják a helyéről. De amint annak az igyekvő embernek soha a hóna alá nem nyul a közösen Isten munkájában forgolódo, tehát szent felelősséggel terhelt társainak vagy feletteseinek segítségével és biztatása, úgy ennek a lustának soha nem rázza meg a fülét semmiféle ellenőrzés vagy számadásravezés. Megtörténik az is, hogy derék, jóra való lelkeszek tennének valamit, de van egy főgondnok, egy sereg presbiter, akik viszont semmit se akarnak, akiket nem lehet belevinni semmi jó és nagy dologba, viszont nélkülük vagy éppen ellenükre se lehet dolgozni, mert „hagyni fognak az egyházra valamit“. Egy jó csomó egyházi munkának, mozgalomnak, alkotásnak az útjában emberek állnak, akiket se előrevinni, se félretolni nem lehet, akiknek csökönysége, tehetetlensége, érzéketlensége erősebbnek látszik lenni az erős, a hatalmas Isten akaratánál, számunkra kiadott parancsainál.

A hitetlenség a forrása annak a durva anyagiasságnak is, amelynek iszapja olyan félelmesen elárasztotta egyházi életünket. Túlságosan elhittük, hogy e világon a munkának, a hatalomnak egyedüli eszköze a pénz, azért gondoljuk azt is, hogy mi nem tehetünk e világon semmit, mert szegények vagyunk. Koldulunk államszegélyért, külföldi segélyekért, mintha 100 százalékos rokkantak volnánk, akikben az életet csak kívülről lehet tengetni, de nem merjük megindítani a belső életerők, a mélyebb hitélet és ennek nyomán természetszerűen fakadó gazdagabb áldozatkészség felébresztésének nagy, felmérhetetlen lehetőségeivel kecsegtető munkáját. Beszélünk sajtóról, fejlettebb növevelésről, virágzó, élő gyülekezetekről, de nem merünk semminek a létrehozásához hozzáfogni, mert nincs bennünk annyi hit, amennyi egy kereskedőben van, aki milliókat költ reklámokra, bár ebből közvetlen haszna nincs, de tudja, hogy ez okvetlen szükséges az ő üzlete, vállalata jövőjének biztosítására. Aratni pedig nem lehet a vetés kockázata nélkül.

Még szomorubb egyházi életünknek a mi híveink között uralkodó bűnökkel szemben való, szintén csak a hitetlenségből magyarázható tehetetlensége. Itt van az alkohol, az egyke, amit külön kálinista bűnnek kezdenek feltüntetni s a háború óta a vérhaj. Kezdték ezek ellen a mi egyházaink már a maguk egyetemében erős, elszánt, megszervezett harcot, vagy kitűzték legalább hivatalos tanácskozásaiknak tárgyainul? Pedig Jézus azt mondta Keresztelő János követéinek: mondjátok Jánosnak, hogy én körültem a poklosok megtisztulnak. Egyházainknak mennyi poklosságban heverő tagja kiált kemény vádat a mi gyengéségünk és közönységünk ellen! Ne felejtsük el, hogy amint az egyház hiten épül, úgy az egyházban csak egyetlen destruáló, romboló erő van s ez a hitetlenség.

III.

De legjobban látszik a hitetlenség romboló hatása a *társadalomban*, a nemzeti életben. Mindenekelőtt az erkölcsök lezúllásában

mutatkozik ez meg. Nemrégiben hallottam azt a lehangoló nyilatkozatot, hogy a magyar közélet soha züllöttebb, erkölcstelenebb nem volt, mint napjainkban. S közéleti botrányok, visszaélések, sikkasztások, lopások, gyilkolások sorozatai mutatják e lehangoló megállapítás igazságát. Nem egyes erkölcsi kihágásokról van itt már szó, hanem az erkölcsi légkör eltűnéséről, amely, ahol még megvan, fékezi a gonoszokat és támogatja a jóra törekvőket. A hanyatló Róma embereiről írta nagy történetírójuk, hogy annyi erkölcsi erjük sincs már, hogy szégyeljék a hitványságukat. Botrányhősök, sikkasztók, gyilkosok, tolvajok viselkedése kezdi szomorúan bizonyítani, hogy mi is e kétségbeejtő állapot felé tartunk. Valami végzetes relativitás kapott lábra a bűn és erény megítélésében; meglazítva és elmosva határokat, a különbségtételeket a kettő között. A bűn nem bűn, ha olyan valaki követi el, aki hozzánk tartozik vagy olyannal szemben követik el, akit ma divat megvetni. Az erény nem erény, ha olyan gyakorolja vagy olyannal szemben gyakorolják, akiről nem szabad semmi jót elismerni s akikkel szemben nem szabad jónak lenni. Pedig tudjuk, hogy a nemzetek életének alapja a tiszta erkölcs; tudjuk, hogy a mai zűrzavarból itt, a közép Duna-medencében az a nemzet fog újra vezető szerepre emelkedni, amelyiknek a többiekhez viszonyítva a legtisztábbak lesznek az erkölcsi. De honnan jöhet máshonnan ez az erkölcsi megtisztulás, mint egy fellendült hitéletből. Hiszen ezen a helyen nem szükséges bővebben fejtegetnem és bizonyítgatnom a hit és erkölcs szoros viszonyát.

A hitetlenség kifolyása az, hogy a mi társadalmunkban senki sem akar tudni lelki értékekről, örök javakról, pláne túlvilági örömről, mindenki ott tolong, tülekedik a látható világ kézzelfogható javainak, a jelen örömeinek húsofazeka körül. Fékezhetetlen pénz- és élvezetvágy lett urrá a lelkeken. S az ebből származó verseny a forrása azoknak a társadalmi és osztályellentéteknek, amelyekre olyan kísérteties fényvel világított rá a rövidéletű kommunizmus, de amelyek munkaadó és munkás, középosztály és vagyonos mágnások, városiak, tehát fogyasztók és falusiak, vagyis termelők között ezóta, félek, nemhogy eltűntek volna, hanem talán még mélyebbre szakadtak. Ez ellentétek tünetei: az a durva hang, amit nálunk a parlamentben, a piacon, a hivatalokban, a vasúton és az utcán egyaránt hallani, a szolidaritásnak, egymásrautaltságnak teljes hiánya és az a rosszakarát, amellyel örülünk egymás bukásán, pusztulásán, ellenben le szeretnénk rángatni, ha valaki közülünk kiemelkedik.

A hitetlenség rombolta le a magyar nemzet valóságérzékét. Benes, a cseh miniszterelnök mondotta reánk egyszer, hogy mi romantikus nemzet vagyunk. S el kell ismernünk, hogy e megjegyzésben van némi igazság. A romantikára azonban, mint az egyik napilap vezércikke nemrégiben szépen kifejtette, bizonyos mértékig szükség van. Az egészséges romantika a látások, reménykedések, akarások bizonyos nagyobb mértékét jelenti, ezek nélkül pedig sem egyén,

sem nemzet igazán nagy sohasem lehet. Baj azonban a beteges romantika, amikor az ember egészen ezeknek a túlfeszített látásoknak, reménykedéseknek, akarásoknak adja át magát, teljesen elvesztve lábaitól a valóság talaját. Egészséges romantika például az, mikor szürke életünket bearanyozza egy Jókai-regény, de beteges romantika lenne egészen a Jókai-regények világában élni és azt hinni, hogy olyan az élet és az emberek, amilyeneknek ott rajzolva vannak. Egészséges romantikusai ennek a világnak pedig csak a hívő emberek voltak. A próféták, az apostolok, maga Jézus, akik mindenkinél messzebbre, mélyebbre és magasabbra láttak, mindenkinél nagyobb távlatú dolgokat vittek véghez, de viszont mindenkinél élesebben figyelték a jelenvaló élet jelenségeit, eltorzulásait is.

A hitelenség az oka, hogy a magyar közéletben 1848. és 1867. óta nincsenek nagy gondolatok, vezető eszmék. A múlt század első felét uraló eszmék, amelyeken évtizedeken át meddő módon rágódtunk anélkül, hogy továbbvittük volna őket, a napoleoni háborúkat követő hitbéli fellendülésből keletkeztek; az azóta tartó és fokozódó hitbéli hanyatlás kifolyása az, hogy politikai életünk már a háború előtt tetszetős és hangzatos, de üres és terméketlen jelszavaktól kongott s hogy még e mai rettenetes, válságos, nagy koncepciókat igénylő időkben is alig tudunk feljebb emelkedni a kisüst, az antiszemitizmus, a Habsburgok visszahozatalának másodrendű kérdéseinél.

A hitelenség következménye a nagy egyéniségek mindinkább érezhető hiánya. Ki a nagy egyéniség? Az, aki fel tud emelkedni az ő egyéni gyarulásainak, hibáinak, hiúságának, önzésének, kényelemszeretetének és élvezetvágyának kötöttségéből, az emberi vélekedések, előítéletek, a közvélemény, néphangulat, divat, szokás, környezet, időleges áramlatok, szóval az összes emberi adottságok béklyóiból s ki tud fejlődni, szabaddá, erőssé, önállóvá, a szó legnemesebb értelmében urrá, vezérré. Ilyen kifejlődésre azonban csak a hit ad lökést, amely az embert önmaga, embertársai, világ fölé emeli, Isten gyermekévé teszi.

A hitelenségre vezethető vissza közéletünkben az áldozat- és szolgálatkészség, a munka és alkotási kedv hiánya; az a szomorú közöny és meddőség, melynél fogva lehetetlen itt minden nagy összefogás, kitartó alkotás. A hitelenség folytán lesz minden nagy eszme üres jelszóvá s akad meg annak keresztülvitele a kiabálásnál, legfeljebb az alakuló gyűléseknél, tisztikarválasztásnál vagy az első banketteknel, vagy ful bele az indulatba s züllik el az erőszakos érvényesülés tévesztett útján. A hitelenség miatt nincs a nemzet testében épség s van tele ez a test kelevényel és dagadással.

Ha a világban keressük a hitelenség romboló hatását, megtaláljuk azt a modern kultúrának abban a hanyatlásában, amelyről Spengler óta olyan sokan és sokat beszélnek. Minden kultúrának hit a magja s minden kultúra meghanyatlík, ha a magja erőtlenné lesz. A babiloni, asszír és egyiptomi kultúrák mind vallásos tartalmakból táplálkoztak, ugyanezt lehet mondani a görög, római, valamint

a középkorban nagy szerepet játszó mohamedán kultúráról is. A középkori kultúra a keresztyénség termőfájából nőtt ki, az újkori kultúra pedig a reformációban megújult és felfrissült hitéletnek köszönheti gazdag, csodálatos kibontakozását. S hogy az újkori kultúra beteg, még pedig súlyos beteg, azt megmutatták a mult századvég mind üresebbé váló templomai, padlásra és lomtárba került bibliái s a hívő kegyesség háttérbe szorulása a fennhéjázó műveltséggel szemben. S meggyógyul ez a kultúra vagy jön egy más egészségesebb a helyére, ha előbb meggyógyulnak a lelkek az egész világot ujjászülni tudó hitnek balzsamától.

Szemlét tartva a hitetlenség romboló hatásai felett, szenteljünk pár szót magának ennek a romboló hiányosságnak. Azt hiszem, örömmel és bizalommal állapíthatjuk meg, hogy a hitetlenség, mint az árvízre szokták mondani, már kulminált, vagyis elérte terjedésének legmagasabb pontját. Ma már minden jóérzésű ember látja és fájlalja a hitetlenség romboló hatását. Az a belső, lelki megrendülés, amely nemcsak a filozófálásnak, hanem a hitbeli megújulásnak is előfeltétele, ma csaknem általános a világon, a nagy társadalmak minden rétegében. Ferreró Vilmosnak olvastam nemrégiben egy gyönyörű cikkét a tudomány határaitól, amelyben azt fejtegeti, hogy a tudmánynak ki kell jőzanodnia abból a képzelgésből, hogy ő minden kérdést képes megoldani s el kell ismernie, hogy a világ titkainak fürkészéséhez, felfogásához szükség van a hit távolabbralátó, messzeségeket sejtő szemére, intuitív tehetségére is. Politikusok, nemzetgazdászok seregei, egy egész washingtoni konferencia állapítja meg, hogy a világ gyógyulása, bonyolult kérdéseinek kibogozása csak az egyházak munkája, a lelkek felépülése által remélhető. Mindenütt érezhető az az egészséges lelki szegénység, hogy bennünk, az emberi lélek mélyein, az élet gyökereinél nagy, komoly bajok vannak. S mindenki várja a gyógyulást, a regenerálást. A mai nemzedékeknek már nem Anatole France az eszménye többé, hanem emberek, akiknek a szavából, példájából, egyéniségéből hit, önbizalom, csodatevő erők, termékeny indítások sugárzanak. Soha méltóbban el nem lehetett mondani Pál apostol kora óta, mint ma, hogy a teremtett világ sóvárogva várja az Isten gyermekeinek megjelenését, próféták és apostolok támadását. A hitetlenség romboló hatásainak feltárása, lehangoló látása indítson, ösztönözzön a magunk hitének imádság által való növelésére, egymás hitének áldott kölesönhatások által való építésére, a szenvedő emberiségnek, a meghasonlott világnak hittel; e legnagyobb és legdrágább isteni adománnyal való megajándékozására.

Enyedv Andor.

A magyarországi protestáns exuláns irodalom a XVII. században.

A XVII. század hetvenes éveiben kezdődő Kollonich- és Szelepcsényi-féle protestáns üldözés százszámra kergette száműzetésbe a magyarországi protestáns papokat és tanítókat. Az emigránsok Németország protestánslakta területein leltek menedéket; különösen Beroszló, Zittau, Halle, Drezda voltak azok a helyek, amelyek a száműzötteket készséggel fogadták be; sőt az exulánsok 1674-ben a szász választófejedelem engedelmével Zittau mellett; Neu-Salza néven külön községet is alapítottak. Bár az emigránsok többnyire jól helyezkedtek el új hazájukban, nem feledkeztek meg magyarországi testvéreik szomorú helyzetéről sem és szóval és tollal egyaránt igyekeztek felhívni a nyugati protestáns világ figyelmét a magyarországi protestánsok szenvedéseire. A német protestáns templomok sorra megnyitották kapuikat a vendégprédikátorok előtt, hogy szószekeikről hallassák az elnyomott magyarországi protestánsok segélykiáltását a nyugati testvérekhez; a Németországban elhelyezkedett magyarországi származású tekintélyes protestánsok tollat ragadnak az üldözöttek védelmére s maguk a száműzöttek százszámra ontják a röpiratokat, amelyek üldöztetésükről, börtöneikről és sokszor esodálatos menekülésükről szólnak vagy a katolikusok mentegetőzéseit cáfolják meg. De az exuláns-irodalom nem áll tisztára ilyen alkalmi röpiratokból. Az emigránsok tollforgató része bekapcsolódik a német szellemi áramlatokba; az egyiknek fantáziáját a chiliizmus apokaliptikus jóslásai kapják meg, a másiknak lelkét a pietizmus bensőségesebb melege vonzza, többen barokk irodalmi társaságoknak lesznek tagjai s a német nyelvű művelő törekvésekhez csatlakoznak. Ez az irodalom a dolog természete folytán németnyelvű; mindenekelőtt azért, mert az üldözés túlnyomóan a németlakta Felvidékre és Nyugatmagyarországra terjedt ki s így a menekültek zöme magyarországi német származású; másrészt a száműzött magyarok is németül írnak, hisz a protestánsok segélykiáltása a németeknek szólt.

*

Ennek az emigráns irodalomnak két legtermékenyebb munkása a két Klesch-testvér, Dániel és Kristóf. *Klesch Dániel* XVII. századi szellemi életünknek legérdekesebb, legkülönösebb alakja.

1620-ban született Iglón; atyja korán elhalván, rokonai, különösen Bécsben élő vagyonos nagybátyja gondoskodtak neveléséről. A papi pályára készülve, itthoni tanulmányainak elvégzése után Bécsben, Prágában, Giessenben, Marburgban, legtovább pedig Strassburgban tanult. 1649-ben Wittenbergben magister és koszorús költő lett. 1650-ben hazatérve, először a soproni iskolánál volt konrektor, majd Kőszegen és Szentgyörgyön lelkész. Innen mint eretneket, teljesen kifosztva elűzték; szülőföldjére, a Szepességre menekült s előbb Szepesváralján, majd Szepesolasziban volt pap. De itt sem volt nyugalma; a kassai börtönben vallása miatt átszenvedett hat hónap után örökre elhagyja hazáját. Németországban csakhamar tekintélyes állásokat kap; előbb Jenában, majd Weissenfelsben tanár. Tagja lesz a *Fruchtbringende Gesellschaft*-nak („der Kräftigste“ néven) és a *Deutschgesinnte Genossenschaft*-nak („der Huldende“ néven); végül Heldrungenbe hívják meg szuperintendensnek. Itt pathologikus jövendölései miatt összeütközésbe jött a konzisztóriummal és kénytelen volt állásáról lemondani. Látomásai és jövendölései nyomán támadt fantasztikus egyházpolitikai reformjai számára előbb Halleban, majd Hollandiában és Dániában keresett pártfogókat és híveket. Nyugta sehol sem volt, igazi híve egy sem akadt, mert mindenütt rögeszmés elmebetegget láttak benne. Elhagyottan, nyomorúságban végezte életét Berlinben (1697).

Klesch Dániel mozgalmas, viszontagságokat tükröző élete tipikus példája a XVII. században élő magyarországi protestáns lelkész életpályájának. Szüntelen bolyongásának csaknem minden állomása szervesen összefügg gondolatvilágának különös, sajátzerű fejlődésével. Életrajzirói valamennyien megegyeznek abban, hogy öreg korának zavaros jóslatait, beteges látomásait egy ellenezett mérgezési merénylet következményeként tüntetik fel. Pedig ezek a jóslatok és látomások minden erőszakos eszköz nélkül, tisztán Klesch lelki fejlődésének irányából magyarázhatók. Ő a fékevesztett barokk-fantázia táplálta misztikus rajongás áldozata. Nagyon kevés írónk van, aki annyira közvetlenül élte át a német protestánsizmus nagy belső átalakulását a XVII. század folyamán, mint Klesch Dániel. Ő valóban céhbeli tagja volt a német nyelv-művelő és irodalmi társaságoknak, nemcsak vendége, „die Gans unter den Schwänen... ein Ungar unter den deutschen Dichtern“, mint magáról mondja. Életének céljával a „deutsche Helden-, Zucht-, Mutter-Sprache“ művelését mondja. Irodalmi eszményei Clajus, a grammatikus, Luther nyelvének rendszerezője, továbbá Opitz és Fleming. Tőlük és irodalmi céhtársaitól kitűnően eltanulta a barokk-tudós költészet egész kelléktárát: az antik heroikus keretet, a mythologiai apparatust, a szó-, gondolat- és rímjátékokat s az erotikumot. Jellemző, hogy Klesch, a száműzött és üldözött pap, „Der Kriechende durchs Creutz mit Demuth-Kraut“ alkalmi beszédeibe és költeményeibe — gazdag irodalmi termése jórészt ilyenekből áll — akármilyen szomorú is az alkalom, mindig belecsempész egy-egy

állatmesét, ovidiusi szerelmi históriát vagy síkamlós pásztoridillt, amelyek a szent prédikáció keretében méltán gondolkodóba ejtik a mai olvasót. De a fejedelmi vezetés alatt álló franciás udvari társaságokban művelődött Klesch a prédikációban is szellemes, szórakoztató, fordulatos és világfiás akart lenni előkelő közönsége előtt. Beszédeit komprimált lexikonoknak is nevezhetnők, mert minden rendű és korú ismeretet összehord bennük és gondosan teleaggatja őket tudákos jegyzetekkel. Emellett nehézkes, hosszú körmondatai is roskadoznak a beléjük szorított rejtett célzásoktól és díszítő jelzőktől. A barokk irodalmi társaságoknak panegyrikus költeményektől túlfűtött levegője a szegény bujdosó prédikátorban hihetetlen önteltséget és nagyzási mániát ébresztett. Sokakat dicsőített, de elvárta, hogy őt még többet dicsőítsék. Büszkén hirdette, hogy bölcsesége teljesebb, mint Plátóé, művészete tökéletesebb, mint Ovidiusé s hogy őt rendkívüli képességeinél fogva a legnagyobb társadalmi emelkedés illeti meg. Ez az önteltség és nagyravágyás választja el Klescht élesen a pietistáktól, akikhez élete vége felé, mindinkább misztikus rajongásokba merülve, erősen közeledett.

Mert Klesch Dániel énjének jobbik felével állandóan a pietizmus előkészítőinek miszticizmusához vonzódott. Beszédeiben sokat idézi Johann Arndt és Valentin Andreae írásait, amelyek megmutatták neki az igaz vallásossághoz vezető utat. Klesch Dániel vallásos magábamerülésében azonban van valami keresett: úgy érezzük, hogy misztikus rajongása nem a közvetlen istenszeretet vágyából fakadt, hanem a titokzatosságok, rejtett szimbólumok és fantasztikumok iránt való érdeklődésből. Egyetemi hallgató korában írt disszertációitól kezdve, traktátusaiban és beszédeiben előszere-ttel foglalkozik a Szentírásnak olyan részleteivel, amelyek különösen alkalmat adnak rejtélyek megmagyarázására, látomások megfejtésére és jövőmondásra. Ilyenkor Isten választottjának érzi magát és keresett egyszerűséggel védelmezi isteni sugallatra hirdetett szomorú igazságait:

„Die heutige Welt will es gar lustig und zierlich, herrlich und höflich gespitzt und geschliffen haben; deren Begierde oder vielmehr Neugierigkeit einiges Genüge zu thun, der redliche D. Schuppins seine bekante und vielfältige Philander von Sittewalt auch seine Satyrische Traum-Gesichte schreiben. Ich hätte wohl auch eine solche gespitzte Feder, es will mir aber in diesem meinem Exilio und Elend-Stand nicht ansteheh, darumb bleibe ich lieber bey der alten Einfalt in Christo.“

Ehhez a programhoz ugyan nem ragaszkodik következetesen, mert exuláns prédikációiban is elég mulattatót, szórakoztatót nyújt hallgatóinak, látomásai és jövődölései azonban kivétel nélkül komor színezetűek. A titokzatos iránt való vonzódás irányítja figyelmét a barokk-művészet kedvelt tárgyára, az apokalipszisa, amely életének tragikumuma lett. Az apokalipszis alapján rendületlenül hitt Krisztus ezeréves földi birodalmában (beszédeiben mind

gyakrabban szerepel a chiliasztikus tanok szerint eljövendő krisztusi állam, a „civitas Christiana“ ideális polgára) és az apokalipszis rejtélyes dolgait, jelenségeit választja beteges jövendöléseinek kiinduló pontjául is.¹ Idevágó munkái:

Bestia bicornis... Das ist: Das zweygekrönte Thier aus dem göttlichen Offenbarungs-Buch St. Johannis 1686.) — *Schematismus Apocalypticus... Das ist: Erklärter Schatten-Risz von denen sieben güldenen Leuchtem oder gemeinen.* (1651.). — *Undeutsch aufgegebenes und nun Deutsch aufgelöstes Räthsel von der Drachen-Sprache.* (1691.). *Das gewisz bestimmte letzte Jahr der Welt.* (1693.).

Jövendölései szomorúan tárják elénk elméjének fokozatos elhomályosulását: szerinte 1700-ban lesz az ítélet napja, III. György szász választófejedelem minden segítség nélkül elfoglalja Franciaországot, a francia király pedig az Elba folyóba ugrik stb. És ezek az ábrándok nem voltak pillanatnyi ötletek, mert Klesch rendületlenül kitartott mellettük s tekintélyes állását is feláldozta meggyőződésének. E fantasztikus jövendölések alapján írja Kleschről Mehlig híres *Kirchen- und Ketzerlexikon*-jában: „einer der neuen Propheten“; de találobban jellemezte nagy bajtársa, *Moller Dániel Vilmos*: „Fuit in senectute infans, in virili aetate Hercules et in iuventute senex“.

Klesch Dániel irodalmi munkásságának nagy része alkalmi beszédekből áll; de írt rengeteg egyházi éneket, elmélkedést, alkalmi költeményt és oktatómunkát. Írói alapelvét egyik költeményében világosan kimondja:

Wiltu wass lieblicher mit frohen Geiste dichten
So nim es aus der Schrift, die wird dich schon berichten.

Ettől az alapelvtől azonban nemcsak egyházi beszédeiben, hanem egyéb munkáiban is igen gyakran eltér. Hiába fogadkozik: a divatos barokk világi témák őt is nagyon érdeklik és szívesen szövi be őket vallásos munkáiba. Egyházi énekeiben kiaknázza a barokk-verselés minden formái raffinériáját: a gyülekezet áhítatos hangulatát antik strófákba, madrigálokba és szonettekbe önti. Drámairodalmi működéséhez a soproni protestáns iskolai színjáték fellendülése fűződik. Mint a német nyelvművelő társaságok tagja és Philipp von Zesen benső barátja, szívesen foglalkozik nyelvészeti kérdésekkel a munkáihoz csatolt jegyzetekben. Német társaihoz hasonlóan ő is arra törekszik, hogy néhány főbb kérdésben határozott nyelvi és poétikai szabályokat állítson fel, de csak Opitzot, Clajust és Schotteliust utánozza.

Kevésbé különös, de nagyjában ugyanazon irányban fejlődik Klesch Dániel öccsének, *Klesch Kristófnak* (1632–1706) írói pályája. Küzdelmes diákévei alatt ő is sok helyen próbált szerencsét:

¹ Lásd erről *Kvacsala János: A XVII. századbeli chiliazmus történetéhez.* Prot. Szemle, 1890.

Krakkóban, Posenben, az oderai Frankfurtban, Lipszében, Wittenbergben, Drezdában, míg végre Boroszlóban, Hoffmannswaldau közvetlen környezetében jobbra fordult sorsa. Wittenbergben töltve néhány esztendő, hazatért és Matheóczon, majd Szepesszombaton működött mint pap, az ellenreformáció azonban csakhamar őt is elűzte. Mint száműzött, a legnagyobb nélkülözések közt bujdosott, míg végre a Weimar melletti Thennstädtben, majd Erfurtban lett pap. Itt működött haláláig, mindenkitől tisztelve, becsülve. A külső kitüntetésekben és elismerésekben épp úgy része volt, mint bátyjának: a wittenbergi egyetemen a filozófia magistere, pártfogójának, Philipp von Zesennek közbenjárására királyi koszorús költő és a Deutschesinnige Genossenschaft egyik vezető tagja lett („der Dichtende“ néven). Ez az életrajz is mutatja, hogy Klesch Kristóf irodalmi munkásságának gyökereit ugyanott kell keresnünk, ahol bátyjáéi voltak. Ő is a barokk-költészet eszményeit és szabályait követi, de a misztikus rajongás hiányzik belőle. Írt ugyan egy latin értekezést a chiliasmus támadói ellen, de erre inkább bátyja védelme, mint a belső meggyőződés indította. Az irodalomban legfontosabbnak tartotta a pontos szabályokhoz való ragaszkodást; a poétikai szabályok iránti tisztelete szólal meg latin nyelvű költészet-tanában is (Poetica plma... 1700.), melyben természetesen a legnagyobb figyelmet az alkalmi műfajokra, ezeken belül pedig a szó- és rimjátékok ezerféle változatára fordítja. Nem csekély büszkeséggel hangsúlyozza, hogy a szó- és rímművészetben sikerült a legnagyobb tökéletességet elérnie és ezzel fiatalabb költőhívtársainak példát mutatnia. Érdemes közelebbről szemügyre venni, hogy Klesch Kristóf mit ért szó- és rímművészetben, mert példája különösen a szepesi prédikátorköltők körében erősen hatott. A *Der mit dem Göttlichen Kleinod heilsamer Elends-Klauen gezierte evangelische Prediger* című munkájának élén a következő bevezetővers olvasható:

Diese Elends Klauen
 Können Ohren krauen
 Lasz dir vor den rauhen
 Strichen hier nich grauen
 Scheuen sie die schlaueu
 Herren oder Frauen
 Die als zarte Pfauen
 Sich zum leiden zauen
 Wollust Träncke brauen.
 Und nur Zucker kauen,
 Können sie doch bauen,
 Und mit Trost betauen,
 Dürre Hertzens-Auen.
 Wer nur Gott kan trauen
 Wird getrost durchhauen
 Und sein Heil im blauen
 Himmels-Zimmer schauen!

Ehhez hasonló versművészeti mutatványt bőven találunk elszórva Klesch Kristóf különféle munkáiban. Elsősorban azonban prédikátor. Mint főmunkája (*Andächtige Elend-Stimme auf Davids Harfen Spiel, Sonn- und Fest-tägliche Evangelische Predigten des ganzen Jahrs.* 1679.) előszavából kitűnik, nem az ünnepi alkalmak szónoka volt, hanem ünnep volt számára minden vasárnap, mikor hívei elé léphetett. Beszédeiben hiányzik is az idegenszerű, arisztokratikus alaptónus, amely bátyjának szónoklatait jellemzi. Egyszer-másszor kitárja ugyan hallgatósága előtt a világi tudományokban szerzett enciklopédikus ismereteit, a pompázó körmondatokban sem tagadja meg magát Philipp von Zesen társaságának koszorus tagja, de általában józan és mérsékelt marad. Alkalmi beszédei is inkább prédikatori pályájának egyes kiemelkedő mozzanatait örökítik meg. Annál jobban kiaknázza költői formakészségét egyházi énekeiben. Az *Arien oder Neue Gesangs-Weisen* dagályosságaiiban Hoffmannswaldau hűséges tanítványa szólal meg; a keresett cikornyás külső mögött csak nehezen ismerhető fel Klesch Kristófnak a pietizmus felé hajló bensőséges vallásossága, amely élete vége felé egyre erősödik.

Klesch Dániel fogságának és szenvedéseinek történetét legidősebb fia, *Klesch Dániel Kristóf* írta meg (*Wahrhaftige Beschreibung, Der unschuldigen Gefängnussz M. Daniel Kleschen.* 1674.), aki később a Dunántúlon volt lelkész s különösen katekizmusával tette ismertté nevét.

*

Bár ugyanazoknak a szellemi áramlatoknak sodrába került, mégis egész más világot képvisel a XVIII. század magyarországi protestáns exulánsainak egy másik vezéralakja, Pilarik II. István. Róla már volt szó e folyóirat hasábjain,² de inkább csak külső sorsáról, mint pályájának szellemtörténeti vonatkozásairól.

Az ellenreformáció üldözöttjei, száműzöttjei közt egyetlen protestáns lelkészcsaládot sem találunk, amely annyira végigélte volna a nehéz idők minden szenvedését, minden viszontagságát, mint a Pilarik-család. A „sors Pilarikiana“, szinte szállóigévé lett és egy találó epigrammban jutott kifejezésre:

Sunt Pilarikii pilae, firmaeque columnae
In templis, variae Sortis itemque pilae.

Pilarik István (1615—1690), kit életrajzírói atyjától és fiától való megkülönböztetésül Pilarik II. Istvánnak neveznek, az exuláns csoportnak egyik legkiválóbb s egyben leghányatottabb sorsú tagja. Két németnyelvű önéletrajzi munkát írt (*Currus Jehovae mirabilis, das ist: Ein Wunderbarer Wagen des Allerhöchsten.* 1678. — *Turcica Tartarica Crudelitas, das ist: Der Tüerken und Tartarn Grausamkeit.* 1684.), melyekből egy mozgalmas, küzdelmekkel teljes élet körvonalai bontakoznak ki. Rengeteg üldözés és életveszedelem közt

² *Stromp László: II. Pilarik István élete.* Budapest, 1895.

teljesítette lelkészi tisztét több felvidéki városban, mindentűnne elűzték s vagyonát prédául hagyva üldözőinek, néha pusztá életét is alig tudta megmenteni. Török fogságának rettenetes kalandjai után csak rövid ideig működhetett kedves állomáshelyén, Szeniczen. Boroszlóba, majd Zittaubá menekült s innen hívták meg Neu-Salzabá prédikátornak. Boroszló és Zittau mellett Neu-Salza volt a legnehezebb éveken a magyarországi német protestáns papok menedék-helye s ez exuláns szellemi élet egyik középpontja. Pilarik István életének kalandos eseményeit vallásos elmélkedésekbe foglalja; gondolatvilágának középpontjában épp úgy megtaláljuk az apokaliptiszis chiliasztikus látomásait és jövendöléseit, mint Klesch Dániel utolsó munkáiban. Pilariknál azonban ez a chiliazmus nem a barokk fantasztikum fejleménye, hanem a halálról való gondolkodásnak, a halálra való készülődésnek szükségéből fakadt, mintegy a középkor vége óta elterjedt „ars moriendi“ gondolkör egy új alakításra. A chiliazmusnak ez az iránya, amely Németországban az ellenreformáció éveiben hódított, nálunk főképp Comenius és a gyulaférvári Bethlen-iskolánál működő német tanárok, Alstedt, Piscator és Bisterfeld útján honosodott meg. Ez a chiliazmus már eredeténél fogva sem lehetett olyan véglétes, mint Klesché. Pilarik nem jósol fantasztikus eseményeket, számára Krisztus ezeréves földi birodalma csupán egy nagy, reményt adó ígélet a jelen szenvedései közt. Az apokaliptiszis titokzatos látomásainak hatása nála az isteni gondviselés csodálatos megnyilatkozásaiban mutatkozik. Isten gondviselő hatalma mindenütt jelen van, a gyenge fűszálban épp úgy, mint a vadállat torkában vagy az ellenség szabályjában. Ezt a naiv módon pantheisztikus szemléletet, mely szintén csak a középkori és reformációkorabeli természetfölötti világfelfogás túlhajtása, kiterjeszti kora minden nagy eseményére; de éppen ez a szemlélet felelt meg legjobban a hazai protestantizmus közhangulatának, ez biztosította a könyv óriási sikerét. Pilarik önéletrajzát a XVII. század két utolsó évtizedében kézről-kézre adták a vígaszt kereső protestáns olvasók, egyes csodás epizódjait pedig a XIX. század közepéig fenntartotta a szájhagyomány.

Fiai közül a legidősebb, Pilarik III. István (1644—1710.) osztozott atyja sorsában. A szerencsétlen papot nemcsak Szelepcsényi ítélte száműzésre, hanem visszatérése után a pozsonymegyei Modorban túlságos erkölcsi szigorúsága miatt saját hívei is ellene fordultak és eltávolították állásából. Előbb Neu-Salzaban talált menedéket atyja mellett, majd Röhrsdorfba hívták lelkésznek, ahol élete végéig működött. Ez az összeütközés saját híveivel életének legfájdalmasabb emléke maradt mindvégig. Ez csendül ki terjedelmes hittudományi munkájából (*Höchstnützig, nützlich, Catechetischer Lehrgrund. 1681.*), amelyben talán túlságos részletességgel szól az álkeresztyénekről. Ebben a könyvben a legaprólékosabb gondal foglalja össze mindazokat a kérdéseket, amelyek szerint az igaz evangéliumi keresztyénség lényegét alkotják. Főforrásai Arndt *Vom wahren Christentum* és Spener *Pia desideria* c.

munkái. A pietizmus szellemében ő is nem meddő dogmatikai tudást és vitákat, hanem aktív, bensőséges vallásosságot sürget. Az igazi áhitat felkeltésére az egyházi éneket tartotta legalkalmasabbnak. Saját énekeskönyvei, melyeket életrajzírói említenek (*Geistliche Seelenmusik*. — *Jesuslust*) nem maradtak ránk, tartalmukra azonban következtethetünk Pilarik egy másik munkájából. *Geistliche Himmelsleiter* (1706.) c. verses imakönyvében ugyanis Heinrich Müller egyházi énekeit magasztalja, mint követendő mintákat. Heinrich Müller rostocki szuperintendens énekei, kissé erőltetett, édeskés nyelvükkel és képgazdagságukkal a XVII. század második felében egyformán népszerűek voltak az orthodoxia és a pietizmus hívei között. Pilarik még énekeskönyvének címében is utánozta Müllert, ki 1659-ben adta ki *Geistliche Seelenmusik* című gazdag énekgyűjteményét. Pilarik egyébként is szívesen idézi Müller gyűjteményének legszebb darabjait: Paul Gerhardt és Angelus Silesius énekeit.

*

Az exuláns irodalom igazi hangulatát azonban nem a Kleschek és Pilarikok egyházi beszédei, traktátusai és énekei tükrözik. Ők az exuláns kultúrának csupán kivételes, literatus reprezentánsai, akik teljesen benne élnek a nagy német szellemi áramlatokban. Az exulánsok gondolatvilága legközvetlenebbül azokban a beláthatatlan tömegű röpiratokban szólal meg, amelyekben a száműzött prédikátorok és tanítók naiv részletességgel, a török háborúk tudósításaihoz hasonló rikító színezéssel, de mindig erkölcsi komolysággal tárják a világ elé a maguk egyéni és egyházuk bajait. Az irodalomhoz voltaképpen kevés közük van, de nyers hangjukból, száraz krónikás adataikból jobban kidomborodnak a magyar protestantizmus életproblémái, mint a Klesch-testvérek barokk-körmondataiból. Ezt a röpirattengert szinte lehetetlen áttekinteni; a XVII. századi hazai szerzőktől való nyomtatványok túlnyomó része vagy a török háborúk eseményeivel, vagy a száműzött protestánsok sorsával foglalkozik. De itt is bizonyos típusokkal találkozunk, amelyekből az egész exuláns mozgalom megismerhető.

A röpiratok tekintélyes része a katolikusok által hangoztatott hazaárulás és lázadás vádját utasítja vissza. Ismeretes, hogy a Wesselényi-féle összeesküvés szellemi irányításával a protestáns papságot vádolták. Ezt a vádat főképp Bársony György nagyváradi püspök és Labsánszky János, Szelepcsényi érsek titkárának röpiratai képviselték. Bársony röpirata (*Veritas Toti Mundo Declarata*) azt bizonyítja, hogy a király nem köteles a protestánsok vallásszabadságát biztosító törvényeket megtartani. A protestáns prédikátorok erőteljesen védekeztek. Alig van egyházi beszéd, amelyben ne találánánk Bársony könyve ellen intézett polemikus részleteket. A német közvélemény előtt főképp a Klesch-testvérek beszédei és Lani György korponai pap röpiratai képviselték a hazai protestantizmus érdekeit. Lani röpiratai (*Kurtzer und doch wahrhaftiger Historischer Extract*. 1675. *Kurtze und wahrhafte Historische Erzählung*

der grausamen und fast unerhörten Papistischen Gefängnusz. 1676.) hangban és felfogásban a XVI. és XVII. század alkalmi krónikás termékei közé tartoznak. Világszemlélete épp oly természetfölötti, mint a török krónikásoké, az eseményeket is hasonló túlzással állítja be, csupán az okozati összefüggések keresésében nem olyan végtelen és jóval több egyéni heroizmus esendül ki előadásából. A röpiratokban saját sorsával kapcsolatban a pozsonyi rendkívüli törvényszék működését ismerteti. Talpraesetten szembeszáll Bársony körmönfont dialektikájával és bámulatos egyházjogi ismeretekre támaszkodva teljesen megdönti a protestáns prédikátorok ellen emelt vádakát. Lani 1676-ban megjelent, nagyobb terjedelmű röpirata annyira népszerű volt, hogy rövid nyolc év alatt négy kiadást ért meg. (A Bársony röpiratára írt protestáns válaszokról l. *Bleyer Jakab, Magyar vonatkozású német újságlapok a M. N. Múzeum birtokában. Magy. Könyvsz. 1900.*) Bársony röpiratánál jóval elterjedtebb, az exulánsok részéről is erősebben támadott Labszászky vádirata (*Kurtzer und wahrhafter Berichts-Auszug, Womit Unverhohlen, und Sonnenklar erwiesen wird, dasz die im Königreich Hungarn Un-Catolische Praedicanten nicht in Ansehen der Religion, sondern der Rebellion und Aufruhr wegen abgesetzt und desz Königreichs verwiesen.* Türrau. 1675.) Labszászky a jezsuita dialektika teljes fegyverzetében lép ellenfelei elé. Csodálatraméltó dialektikai művészettel igyekszik új érvekkel alátámasztani a régi vádat, mely szerint egyedül a protestáns papok forgatják fel az állam rendjét, egyedül ők akarják végkép kiszolgáltatni Magyarországot a töröknek s a Wesselényi-féle összecseskűvésnek is ők az értelmi mozgatói. Óvatosan sorakoztatja fel érveit, néhány jól sikerült fogással még a tárgyilagosság látszatát is sikerül megőriznie; fejtegetéseit mindvégig kitünően felépített, gördülékeny mondatokban írja le. Hogy ellenfelei ennek ellenére csupán lenéző gúnyra méltatták, annak két oka van: nevetségesen erőszakolt bibliai idézetei és a röpirat befejezése. A mindvégig megfontolt fejtegetések után valóban megdöbbenően naiv a német közvéleménynek, mint a magyarországi protestáns „rebellisek“ legfőbb pártfogójának megleckéztetése:

„Hüte dich liebes Teutschland, damit du nicht doppelte Sünden auf dich ladest, indem du von unserem König und deinem Kayser ein so böses Urtheil schöpfest und hiemit so wol dich selbst als dein Haupt unbilicher, Weisz verurtheilest. Was trägest du vor ein Bedencken. die Wahrheit zu bekennen? schämeest du dich vielleicht, dasz du von der Wahrheit überwiesen werdest?“

Labszászky röpiratának főképp ezt a befejezését használták fel a protestánsok arra, hogy jezsuita álokoskodásait pellengetébe állítsák. Miután bibliai idézetei is elég anyagot adtak a kigúnyolásra, egyszerűen megfelelő kíméletlen jegyzetekkel újra kinyomatták a munkát. Ezt a módszert választja Labszászky legjelentékenyebb ellenfele is, aki 1683-ban *Krestianszky Jób* álnév alatt hasábesan

kiadja a röpiratot saját válaszával együtt. (*Kurtze Nachricht entgegen gesetzt dem Lügenhaften Bericht... Eines wolgezogenen Pulli Jesuitici Namens Johann Labsanszky...*) Az álnév mögött kétségtelesenül egy magyarországi exuláns prédikátor rejtőzik. Ezt már a válasz hangja is elárulja, amely nem óvatos és megfontolt, hanem kíméletlen és nyers. Labsanszky dialektikájával szemben ellenfele a történelmi tényekre mutat rá és pontról-pontra metsző gúnyral dönti meg vádjait. Óriási idézet-apparátusában megszólaltatja mindazokat, akiknek munkáiból a XVII. század egész szellemi tartalma összetevődik: antik költőket és filozófusokat, egyházatyákat és misztikusokat, barokk világi költőket és pietista elmélkedőket. A magyar politikai élet eseményeit a legapróbb részletekig ismeri; a jezsuiták telhetetlenségét okolja az ország bajaiért:

„...massen der Pfaffen und Jesu wider es allbreit dahin gebracht, dasz man die Leges Fundamentales, Articulos und Consuetudines Regni... nicht viel mehr geachtet!“

Ellenfelével röviden végez; a polemikus célzat lassanként háttérbe szorul s csupán a magyar protestántizmus küzdelmeinek színpompás rajza marad meg. A kortársak Krestianszky könyvét szinte kinyilatkoztatásként fogadták; alig találunk a nyolcvanas években németnyelvű protestáns nyomtatványt, amely nem emlékezik meg Krestianszky győzelmes tollharcáról.

Az exulánsok azonban nemcsak a jezsuitákkal és az ellenreformációval szemben emelték fel szavukat, hanem saját híveik közönnyével, saját lelkészeik erkölcsi süllyedésével szemben is. A híveit és kortársait vádoló lelkész gyakori típus az emigránsok között, szerintük a magyar protestántizmus válságának oka az, hogy a hívek és papok erkölestelen életmódot folytatnak, az egyházi tisztéseket pénzért árulják, az igehirdetés helyett örökös dínomdánomba merülnek. Ezekben a beszédekben és röpiratokban újra az első protestáns feddő írók komor, ó-testamentumi hangja szólal meg, az igazság erejét azonban nagyon gyakran megbénítja a feddők sértett egyéni hiúsága. Talán senki sem rajzolt olyan sötét s egyuttal olyan igaztalan képet a Szepesség egyházi viszonyairól, mint *Günther András* (1634—1709.) „a száműzött káposztafalvai lelkész híres strahlsundi beszédében: *Des Heiligen Propheten Hasae Christus Hungariae Valedicens Oder Gründlicher Bericht Wie und warum Christ aus Ungerland weiche? ... 1675.*

A XVII. századi városok életének minden bűnét és szennyét megtaláljuk benne s a borzasztó vádak középpontjában a szepesi protestáns lelkészek állanak. A vádlottak azonban pompás cáfolóiratban tisztázták magukat. (*Vertheidigtes Guttes Gerüchte Derer aus der Ober-Ungrischen Graffschaft Zipsz ... unschuldig ins Elend getriebenen Diener Christi ... 1676.*) Günther vádjai -- írja a védőirat ismeretlen szerzője -- nemcsak valótlanok, hanem csupán ismétlései azoknak a rágalmaknak, amelyeket az igazi ágostai hitvallás hívei ellen az utóbbi időben egyre gyakrabban terjesztenek.

A két röpirat tartalmából kétségtelenül kitűnik, hogy a vádak forrása voltaképen a lutheránus orthodoxia és a pietizmus felé hajló irány közt fennálló éles ellentét volt. A XVII. századi exuláns irodalomban általában tipikus jelenség, hogy mélyreható dogmatikai ellentétek jelentéktelen tartalmú röpiratokban, mint kicsinyes személyeskedések vagy rágalmak robbannak ki. Hasonló jelenségekkel a XVI. század végén, a kryptokálvinizmus ellen indított röpirathadjáratban is gyakran találkozunk.

A krónikás és polemikus röpiratok tömkelegéből olykor kiemelkedik egy-egy nagyobbszabású alkotás, amely a tárgy beállításában a század történelmi és filológiai kutatásaiba kapcsolódik vagy a gazdag németországi verses traktátus-irodalom hangját követi. A XVII. század második felében német íróink felvetik a hazai németiség származására, betelepedésének történetére vonatkozó kérdéseket. Ekkor írja meg *Tröster János* híres *Alt- und Neu-Teutsche Dacia*-ját az erdélyi szászokról, *Frölich Dávid* a szepesiekről írt pompás monográfiáját s hozzájuk csatlakozik *Moller Dániel Vilmos* (1642—1712.), Spener Jakab Fülöp benső barátja és tanítványa, aki Pozsonyban *Bél Mátyas* számára egyengeti a pietizmus útját. Moller egy exuláns munka keretében (*Presszburger Kirchen- und Schul-Verlust... 1673.*) leírja Pozsony történetét, a lakosság nyelvét és szokásait tele ábrándos feltevésekkel, de kora tudományának teljes birtokában.

Az exulánsok nyomoruságát költői formában őszintén, közvetlenül, talán *Novack Márton*, az alsómecezenzéfiek önkéntes száműzetésbe ment lelkésze szólaltatja meg először röpiratába (*Ungarische Gewisse und Warhafftige Awisen... 1679.*) toldott verses fohászaiban. A röpiratok e verses betétjeiből fejlődik ki az exuláns énekköltészet, az exuláns irodalom legszebb és leggazdagabb ága. Ez a költészet egészen új oldalról világítja meg a magyar- és németországi protestánsizmus szellemi kapcsolatait s ezért ismertetése külön tanulmány feladata.

Pukánszky Béla.

A középiskolai reform.

II.

Szociálpolitikai szempontból elvben helyesnek, megvalósításának mai formájában elhibázottnak bizonyult a reform. Ez a két megállapítás további kötelezettségnek a probléma két újabb szempontból való vizsgálatát rója ránk. Ha elvben helyes a reform, akkor a magyar közép- és felsőosztály jelenlegi helyzete *szükségessé* teszi a formájában is helyes megoldást. Ha pedig a jelenlegi megoldás elhibázott, akkor a magyar kultúra *lehetségessé* teheti a helyes megoldást is, különben nem volna hiányérzetünk, hiszen a magunk teljesítőkéességének jelentené a törvény a legmagasabb pontját és így száz százalékban kielégítene bennünket.

Meg kell jegyeznünk, mielőtt a kérdés érdemi részéhez kezdenénk, hogy igényeinket miúdig a tanulmányunk elején meghatározott eszményi középosztály fogalmával szemben emeljük ugyan, de meglévő állapotok vizsgálata alkalmával — természetesen — minduntalan egy másik középosztály képe fog majd megjelenni előttünk: a jelenlegi.

Ha az alsóbb néposztály lelki alkatának multkori vizsgálata alkalmából néha-néha még kétségeink támadtak s majdnem hinni kezdtük, hogy ezt a lelket modernné tenni lehetetlen, most el kell képednünk, látván, mennyire *azonos* az a lelki alkat a középosztálybeliekével.

A vitális élet pl. a középosztálybelieknél is, alig több, mint a ruházat civilizációja, ha elfogadjuk azt a három fokot, mely különbséget tesz az élelem, a ruházkodás és a lakás civilizációja között. Azt jelenti ez, hogy ezen a fokon a lakás még csak kényelmes, de nem szép, az ételek pedig már csinos tálalásban kerülnek az asztalra. Azt jelenti pl., hogy van ugyan esetleg szalon, de nem használják, vagy hogy egy nagyon jellemző képben mutassak rá a különbségre, azt jelenti, hogy a németországi harmadosztályú vasúti kocsik fapadosak ugyan, de tisztábbak, mint a mi másodosztályú fülkéink és vannak negyedosztályú kocsik is. (Vagyis: a német középosztálybeli nem ragaszkodik ugyan a párnázott üléshez, de igényt támaszt jobb levegőre, tisztább (mellék-) helyiségre és megfelelő környezetre.)

Nagyon jellemző ezen a fokon — s ez aztán kulturális térre is átsap — a *látszatra törekvés*. Éhezem és nyomorgok, de legalább *úr* vagyok. Ugyanaz a jelenség ez, mint mikor az alsó néposztálybeli

mindent magára aggat, nagy lakodalmat csap, vagy azért szerez meg valamit, mert megteheti. (Azonos jelenség pl. az alsó néposztálybeli vendégszeretete a középosztálybeli „hja, manapság nem te-lik“-szerű sóhajokkal, csak az egyik provokálja, a másik kiméli a látszatot.)

Ennek a látszatra törekvésnek további terméke az ú. n. polgári beosztás és *rendszeresség*. Hogy csak látszat, két jelenség mutatja. Az egyik az, hogy nem természetes rendszer, a másik, hogy az előre nem látott meglepetések nagyon könnyen felborítják. (A legtöbb középosztálybelinek volt a háború előtt rendes havi tétele, mondjuk könyv-részletfizetésre. Ez látszólag rendszer volt és középiskolát végzett embernél természetesnek is tetszett. A háború felborította a rendszert és mesterségesnek mutatta, hiszen ez a szükséglet nagyon sok helyen kielégítetlen maradt vagy nyomtalanul eltűnt.)

Harmadik jellemző tünete a középosztály vitális életének a *konzerváló* vágya. A jelennek élés következménye ez s azonkívül összefügg magával a középosztálybeli étellel, hiszen a középosztálybeli inkább megőriz, mint újat alkot. (A legtöbb középosztálybeli pl. csak akkor fordul orvoshoz, ha beteg. Ez pedig azt jelenti, hogy nem egészséges akar lenni, csak beteg lenni nem akar; a meglévő általános közérzetet állítja helyre, de nem gondol a jövővel. Nagyon élés itt a határ az alsó néposztálybeliek felé. Azok nem igen törődnek a bajukkal, emezek — még ha ujabban nem is szaladnak azonnal orvoshoz — annál buzgóbb, szinte a hypocondria felé közeledően kuruzsolják magukat és egymást házilag.)

Negyedik és legszomorúbb jelenség az, hogy a vitális élet túlságosan *anyagias*. Nem lehet azt várnunk a középosztálytól, hogy nagyobb felében szellemi életet éljen. Nem teheti, még ha egyes kivételes egyedeiben megtenné vagy megteszi is, hiszen azért középosztály. De pedagógiai szempontból lehetetlen észre nem vennünk azt a szomorú tényt, hogy nem végzi a közvetítés munkáját az anyagi szempontból hangsúlyozott alsóbb néposztálybeli életmód és a szellemi felé törekvő szofokrácia világa között a kívánt mértékben. (Három kis vízceppben szeretném megmutatni ezt a tengert. Az egyik a mindennapi érintkezés könnyen megfigyelhető mai témái: ezek 80—90 százalékban a létminimum kérdése körül forognak, a multat emlegetik és nem keresik a megoldást, hiszen nyilvánvaló, hogy ez a. Sanyaró Vendelkedő, kirakatüvegen keresztüli póttáplálkozás és ruházkodás stb. nem oldja meg a problémákat. A másik az a szinte árulásszámba menő mohóság és kíméletlenség, amellyel azok, akik tehettek, cserbenhagyták néhány évvel ezelőtti hangoztatott érveiket, miközben újra visszatértek vagy vissza akartak térni a természetbeni javadalalmazáshoz. A harmadik az a hősieség, ahogy a középosztálybeliek tízezrei lemondtak igényeikről s mai embertelen sorsukat majdnem egy évtizede tűrik. Van ebben a kitartásban valami gyáva gyámoltalanság, amiért nem tekinthetjük tiszta és gyümölcsöző mártýriumnak s amelyet csak anyagias-sága magyarázhat. Az igazi mártýriumban több a pozitív megdi-

csőülés, mint a negatív lemondás, emennek tragikomikus vonása, hogy csak lemond, a kevés, de biztoshoz akkor is ragaszkodik, mikor az már régen minusz és bizonytalan, végül — s ez a legnagyobb bűne — nem látja a kibontakozást és a szebb jövőt vizionárius erővel.)

Az anyagiasság magyarázza azt is, ha a középosztály jelenlegi helyzetében meglehetősen *sóvár*, ami más szóval azt jelenti, hogy igénytelensége csak vis inertiae, szellemi élete fantasztá s akaratvilága szenvedélyes. (Emlékezzünk csak az ezüstkor panem et circenses jelszavának arra az újabb kiadására, amit a mai sportéletben látunk. Egy-egy nagyobb football-mérkőzést 10.000 ember néz végig, ahelyett, hogy maga sportolna. Hát még ha ennek a tömegnek a szenvedélyes akaratmegnyilvánulását valaha megfigyeltük!)

Sokat időztünk középosztályunk vitális életénél, de nem ok nélkül. Ez a vitális élet nagyon sok mindent megmagyaráz felsőbb régiókban is. Az a lelki alkat, mely a kenyérrel szemben látszatra dolgozik, külső rendszert fejleszt, a jelennek él, szellemiségét nem hangoztatja és vágyait mérsékelni képtelen, társadalmi életét, művészetét, tudományát, erkölceit és vallását sem alakíthatta eddig megismert készségeitől függetlenül.

Nincs is különben. *Társadalmi életének* legjellemzőbb sajátossága, hogy nem öntudatos, tehát szétszórt és szervezetlen. Bajos volna e sokkal bonyolultabb életformát olyan egyszerű sematikus rajz egészében szemléltetnünk, mint multkor az alsóbb néposztálybeliekét, néhány jellemző vonás megrajzolására vállalkozhatunk tehát mindössze. Talán legszembeötlőbb: mennyire nem törődik a saját politikai képviselőjével. Hol túlságosan jobbra tolódik, hol fölöttebb baloldali. (Nagyon hangosak s ezért talán eléggé ismertek pl. az ú. n. úri szociálisták. Nem a szofokrácia azon tagjait értjük alattuk, akik a szociáldemokrácia vezetői természetesen lehetnek, hanem azokat a középosztálybelieket, akik pusztán csak önmagukat képviselik, mikor meggyőződéses szociálisták s akiket féltünk, mikor úgy emlegetjük őket, hogy ez a mai nehéz helyzet előbb-utóbb az internacionale karjaiba fogja kergetni legnagyobb részüket. A szervezetlenség abban áll, hogy önkénytelenül egy szervezett tömeg védelme alá helyezkedtek, a szétszórtság abban, mert külső indításra (politikai élet, iskolázatlanság, nyomor, erős agitáció, utánzási vágy) egyáltalában meg tudták tenni, a nem tudatosság pedig abban, hogy elismerve egy társadalmi réteg (a munkások) osztályöntudatát, feladták a magukét. Tudatosan kettőt lehet: lehet tagadni mindenféle osztályöntudat jogosultságát vagy lehet kifejleszteni a magamét, csak azt az egyet nem lehet, amit ez a jelenség elárul.) Csak természetes, ha a demagógia és a jelszóuralom felső határai nem azonosok az alsó- és középosztály választóvonalával, hanem szinte a szofokráciáig eljutottak immár.

A társadalmi élet, hasonlóan a politikaihoz, zilált és ösztönös. Klikkszerű és betegesen ragaszkodik az állami mindenhatóság gondolatához. A klikkszerűség (összeköttetések) és az állami beavat-

kozás következménye aztán a speciális magyar betegség, a *protekciós-rendszer*. Pedagógiai szempontból háromféle nyavalyája van: *a)* megakadályozza, hogy a szelekció természetes lehessen; *b)* konzerválja a beteg rendszert (amit Jókai félelmes költői intuícióval érzett meg s rajzol a Rab Rábyban); *c)* végsőnek tüzeti a jövő generáció elé, hogy ne tényleges kulturális értékekre törekedjék, hanem befolyásra vagy hatalomra. Az állami mindenhatóság gondolata azáltal bénítja meg vagy kényezteti el a középosztálybelit, hogy intézményesen végzi el helyette társadalmi kötelességeit. (Hívei rendszeren a nemzet fogalmával tévesztik össze az állam fogalmát s elfelejtik, hogy teremteni képtelen; egyetlen feladata organizálni azt, amit a nemzet létrehozott.)

Ismét csak a dolgok rendjéből következik a középosztálybeliek három társadalmi betegsége. Egyik a rangkórság, másik az alsóbbi osztálybeliekkel szemben intézményessé vált caesaromania (a hivatalszobák gőgje, a rendeletek tolvajnyelve), harmadik a saját helyzet elárulása (lefeledörgölözés). Bővebb ismertetésre csak a harmadik szorul. Azt a lassú züllési folyamatot értjük alatta, amely már a középiskolák felső osztályaiban megkezdődik s tart az érettségi után a nyugdíjbavonulásig, különösen, ha az illető középosztálybeli túlnyomóan alsó néposztálybeliekből álló társaságba került (elparasztosodott papok, jegyzők stb.).

A látszatra dolgozás igen fájdalmas esetei az ifjúság számára majdnem rendszeresített nyilvános házak, a nyilvántartott és köztiszteletben álló, vagy legalább is közkiméletet élvező szeretőtartások és a cseperedő úrfik mellé gondosan megválogatott cselédek. Mind a három tipikusan középosztálybeli intézmény s csak teljes lesz a kép, ha negyediknek azt a szirupos szerelmi elégedést vesszük, amely az egykorú irodalomból amúgy is eléggé áruló mértékben árad felénk s mely a középosztálybeli ifjúság életét évtizedek óta betegíti, ötödiknek meg a középosztálybeliek burkolt egykékjét, amely hol semmike, hol kettőke ugyan, de egyre rendszeresebb s még nem részesült megérdemelt tudományos érdeklődésben.

A *haza* fogalma fájdalmas gondolatokat ébreszt bennünk. A hazafiatlan középosztálybeli — őszintén szólva — nem oka ennek a fájdalomnak. Sokkal kevesebb van belőlük, mint gondolnók. A pozitív patriotizmus az, mely a középosztálybelieknél megmértvén, föltétlenül hiányosnak találhatik. Különösen az integer Magyarország gondolatával szemben mutatkozik ez a maga borzalmas negatívumaiban. Legnagyobb baj, hogy *őszönös, egyrétű, tagolatlan képzet*. Még az alsó néposztálybelieknek is tudatosabban kellene patriotáknak lenniök a mai magyar középosztálybelieknél. Ebből magyarázható második baja, hogy *jelszavas, nem pedig realpolitika*. Harmadik hiba, hogy nem az egyénre magára vonatkoztatott, tehát lelkiismeretlenül *utópisztikus*. A negyedik baj, hogy rendszeren képes beszéd formájában van róla szó s ilyenkor a beszélők és a hallgatók egyaránt *képzavarban* szenvednek. Az *ötödik* hiba, hogy ál-

talában képzeleti vagy gondolati elem s vagy egyáltalában *nem élmény* vagy pedig élményszerű *elemei nem függenek össze* sem egymással, sem a hazafiság uralkodó képzetével. Hatodik és legnagyobb baj, hogy a jelszavak felkiáltójelrei ellenére sem eléggé imperatívusi természetű, nem hat vezényszóként, *nincs igazi etikai eleven ereje*. (Ha tudatos volna, nagyobb szervező erőt s így több eredményt mutathatna fel már eddig is. Ha realpolitika volna, már a legtöbb középosztálybeli életében *programmszerűen* jelentkeznék, pedig nem jelentkezik. Ha nem utópia volna, nem bíznánk rejtett fegyverekben, oláh bolsevizmusban, cseh katonai erények nem létben, angol barátságban, német-orsz talpraszökkenésben és abban, hogy „ezt az Isten sem engedheti“. Képzavar pl., ha magamat orvosnak képzelem a beteg Magyarország betegágya mellett, nem pedig az egyik beteg sejtnék. Nem élmény a mai helyzet számomra, ha a gyermekeim vajaskenyerét hamarabb és nem az erdélyi tehenek vaján s a bánáti búza kenyeren keresztül akarom intézményesen biztosítani. S nem előrelökő etikai erő, ha nem vált ki bűlőlem munkatöbbletet. Már pedig a mai középosztálybeliek életmódja — a legszükségesebb kenyérgondok okozta bajokon kívül — lényegében alig különbözik a tizenkét év előtti életmódtól.)

Talán nem is nagyon csodálatos ezek után, ha kijelentjük, hogy a szó valódi értelmében (mondjuk így: Széchenyi megfogalmazásban: „egy nemzetet ajándékozni az embereknek“) magyar középosztálybeli *világpolgár* nincs is. Vagy ösztönösen — és tudatlanul — tiltakozik a gondolat ellen vagy — különösen a már említett „úri szociálisták“ — az ubi bene ibi patria elve alapjára helyezkedik. De akkor is csak *nem nemzettag*, világpolgár helyett.

(Hátra van még, hogy a sötétenlátás vádja ellen védekezsem. De ez talán felesleges, ha hangsúlyozok két momentumot. Az egyik az, hogy megállapításaim tömegekre s nem egyénekre vonatkoznak. A másik, hogy nem nemzetgazdasági vonatkozásuak, hanem néplélektaniak s azok is tisztán pedagógiai szempontból. Az értékelés gondolatát nem akarják fölvetni, csak arra kíváncsiak: milyen normákat állítson fel az adott — keserves — helyzetben a felső néposztály nevelésügyi lelkiismerete, ha azt akarja, hogy a jövőben középosztályunk lelki alkata reálisabbá, organikusabbá, szellemibbé, nagyobb önuralomra képesebbé és a jövővel szemben szolgálatosabbá váljék?)

Karácsony Sándor.

(Vége köv.)

Baksay Sándor naplójából.

Egy elárvult lélek beszélgetései.

Tíz esztendeje lesz ez évben, hogy Baksay Sándor, a magyar elbeszélők egyik legkiválóbbja meghalt. Irodalomtörténeti jelentőségét már méltatta a magyar irodalomtörténet. Ezeken a lapokon, mint ember, mint hitves áll újra elénk, azokban a naplójegyzetekben, melyeket feleségének halála után írt az ő félbehagyott naplójának lapjaira.

Ötvenhét (57) évig éltek együtt a szó legigazibb értelmében vett boldog házasságban. Hívő, imádkozó, szerető lelkek voltak... Ezért volt talán olyan csodálatosan harmónikus az ő életük, melynek tisztasága, őszintesége, szinte föld feletti összhangja példa nélkül áll.

Ama szent magasságból áradó szeretet kapcsolta egybe életüket, mikor a csanádi — amint ők nevezték: aranyos csanádi — paróchia falai várták meleg otthonra az ifju szíveket s 57 éven át ezek a szívek ugyanazok maradtak érzésben, gyöngédségben, egymás iránti állandó figyelmességben.

Egymás közötti életükben egy gondjuk volt: Ne legyen gondja a másiknak. Minden nap egy szent parancsnak hódolnak: édessé, széppé tenni a másiknak életét. És ezt annyi hűséggel, annyi őszinte gyöngédséggel töltötték be, hogy az évek nyomtalanul suhantak el fejeik fölött s az ősz fürtök is eggyé lett két életet koronáztak.

Nem nyílt virág a kunszentmiklósi paróchia szép virágos kertjében, mely oda ne lopódzott volna az íróasztalon egy-egy nyitva hagyott könyv lapjára vagy a megszokott pamlagra, vagy egy-egy kedves arckép rámája fölé. Egybe forott életük! Nem csoda, hogy mikor az egyik aláhervadott, utána hanyatlott a másik is. A legszeretettebb hitves halála után ragyog fel az igaz szeretetnek koporsónál keményebb, halálon is diadalmaskodó ereje, melynek megható bizonyosságai az alábbi naplórészletek.

*

1914. december 29. Te pedig édes, drága lélek, hasonlíthatatlan jóság, tisztaság és szeretet, megváltál tőlem december 23-án reggel. Elaludtál küzdés és gyötrelmek nélkül, mint az angyalok. A mi jó Istenünk nagy kegyelmé 57 esztendőn keresztül (1857. szeptember 16—1914. december 23.) egybefoglalta szívünket. A legdrá-

gább emlék, amit nekem hagytál: ez a te naplód. Majd én folytatom, beszélgetünk sokat, mindig; mindaddig, míg majd parancsol velem az isteni kegyelem és magához emel oda, ahol te vagy, az ő lábainál és az én poraim egyesülnek a te áldott poraiddal, ahol a te koporsód mellett van hagyva hely az én koporsómnak.

*Mik lesznek álmaink, majd minden éjjelen
Elmondjuk egymásnak*

De te se hagyj magamra, édes lélek, drága szív! Minden este beszélgetek veled, mindig kérve kérlek, látogass meg álmaimban, beszéljessünk, ne hagyj magamra, drága lélek! Lelkemnek lelke.

1915. január 11. Esti 9 óra. Most megyek feküdni, de előbb imádkozom veled nyoszolyádra borulva: „Nem voltál mostoha, édes atyánk, soha! Mikor megnehezedett is rajtunk a te kezed, akkor is az atya keze volt az és nem az ellenségé és bosszúállásé. Maradjon rajtunk a te gondviselő áldott kezed, míg a földön élünk! Tarts meg minket együtt, szeress minket együtt, gyógyíts minket együtt. Ne válassz el minket egymástól sem a földön, sem a földben, sem a mennyben . . .” Nem választott el! Együtt vagyunk most is és együtt maradunk.

Január 12. Áldott lélek, édes lélek, igaz lélek, hív lélek! Ugy össze van törve ez a roncsolt szív és mégse tud meghasadni.

Január 19. Áldott lélek, áldott élet, áldott szív! Nem merek zúgolódni, mert mintha az égből szólana egy fenyegető hang: „Halandó! Te neked sokkal több jutott a boldogságból, mint sok más ezereknek. Egyenesen az égből, az angyalok közül jutott neked társul egy . . . és 57 esztendeig! Háládatlan! Ne félj! Bizzál! Ismét egyesül lelketek is, porotok is!”

Január 22. Esti 7 óra. Ma 5 órától 7-ig együtt voltam veled, áldott angyal, mert a két naplódat újra átolvastam . . . Most sírok, sírok! A világon sincs tán, aki árvábbnak érzi magát, mint én. Szobáim oly melegek s mégis oly ridegek, mint egy nagy koporsó.

Január 23. Esti 8 óra. Ma egész nap senki sem háborgatott. A kis ebédlőablaknál ültem, ahol te is ülni szoktál. Folyvást beszélgetek veled édes, igaz szív, édes áldott lélek. Most megyek lenyugodni, de előbb együtt imádkozunk, ugy-e eljössz; azután pedig beszélgetünk, beszélgetünk sokat. Eljőjj ám édes, kedves kicsikém. Igen szépen könyörög a te szegény árvád.

1915. január 24. Esti 9 óra. Nem voltam templomban. De nem voltam régen. Utoljára akkor voltam, mikor az áldott lelkemnek koporsóját ott felvettük és kivittük a közös sírba, nekem is egy hely melletted. De nem is merek menni, nem történnék meg sírás nélkül s ezt szégyenleném mutogatni.

Január 25. Esti 8 óra. Ma is egész nap veled együtt beszélgettünk. Előttém volt angyalorcád, édes lelked, igaz szíved. Mikor elköltözésed előtt harmadnappal este szokott imádságunkat elmondottuk, én melledre hajolva, te pihegve, ketten mondtuk: „Maradjon rajtunk a te gondviselő áldott kezed! Tarts meg minket együtt, szeress minket együtt, gyógyíts minket együtt, ne válassz el minket egymástól sem a földön, sem a földben, sem a mennyben...“ Az örökkévaló meghallgatta könyörgésünket, nem választott el, csak testben, de lélekben mindig együtt vagyunk, édesen beszélgettünk.

Eszembe jutott az is: mi lett volna akkor, ha a természet rendje szerint én mentem volna el elébb s téged egyedül hagytalak volna ebben a nagy árva házban; tégedet, áldott lélek, igaz szív, édes szép elme, de a te megtört testi alkatodban, ki egy lépést se bírtál tenni, vagy egy helyben megállani, vagy felkelni magadtól három év óta. Mi lett volna, ha a kegyelem-év leteltével ki kellett volna menned ez édes hajlékból, mely 50 éven keresztül a mi hajlékunk volt s mi nekünk eszünkbe se jutott gondoskodni egy kis hajlékról, ahol te özvegyi gyászodat viseld... Most imádságra harangoznak, menjünk, tedd össze szép kis kezedet, imádkozzunk: „Ne válassz el minket egymástól sem a földön, sem a földben, sem a mennyben“.

Január 26. Reggel. „Minden szentnek maga felé hajlik a keze.“ Közismert példabeszéd és általánosan találó. Van mégis egy kivétel, csak egyetlen egy, több nem is lehet, de ez az egy elég.

Az akinek a keze sohase hajlott maga felé, hanem mindig másokra kitérve.

Kitárva a sátánra: „Távozz tőlem, sátán!“

Kitárva a sokaságra: „Íme, ezek az én atyám és az én atyámfiái!“

Kitárva a tanítványokra: „Menjetek el és tanítsatok minden népeket!“

Január 28. Délelőtt 10 óra. Ma reggel megkaptam keresztelőleveledet Zengővárkonyból, „Viktória Evilla“. Tegnap dél óta állandóan esik a hó. A reggeli üres lapokat átforgatom; most megyek a kis ebédlő ablakába veled beszélgetni, édes lélek, áldott angyalom!

Február 2. Esti 8 óra. Ma egész nap a szokott időben a kis ebédlő ablakában ültem, néztem ki a semmiségbe, azon túl van az örökkévalóság; ott van valaki, akire gondoltam. Néha keresztül jöttem a kis hálósobánkon, ott is volt valaki az egyik ágyon, akinek megcsókolgattam az édes orcáját és a két kis kezét... Egy gondolat jutott eszembe: idők multával lassanként feled az ember, feledí egymást, az édes alak elhalványodik, távolodik, végre eltűnik. Nálam nem úgy van: érzem, látom, tudom: Mi a napok, hetek multával nem távolodunk, hanem közelítünk egymáshoz. Édes szép lélek, édes drága szív, most is itt vagy mellettem, kézen fogsz és vi-

szel: menjünk imádkozni. Vezess, vezess, édes angyal! Tanítsd imádkozni a te árvádat.

Február 3. Esti 8 óra. Ma délután ágyadra borulva beszélgettem veled; eszembe jutott megkérdezni magamtól: Megérdemeltem-e, megtudtam-e becsülni azt a boldogságot, melyet az isteni kegyelem nekem nyújtott te benned, te veled, áldott lélek édes szív! Arcképed kezemben volt s mintha nyájas mosollyal édesen igennel felelt volna rá. Óh én édes Istenem, egyesítsd lelkemet az ő áldott lelkével.

Február 6. Ma délelőtt elolvastam, rendeztettem Pöstyénből és Balatonföldvárról hozzám írt édes leveleidet. Szeretnék felőlk úgy rendelkezni, mint te rendelkeztl az én arcképpemmel, fekete hajsomómmal, hogy halálomkor tegyék a szívemre. De a te árvának nincs senkije, akit ezzel megbízzon. Engem senki meg nem sirat, nem úgy, mint tégedet én napról-napra, kivált estvéről-estvére.

Február 7. Ma délután pár óra hosszat a kis ebédlő ablakánál ültem szokásom szerint; közben két ízben is bementem ágyadhoz, mert ott képzeltelek, képzellek állandóan, beszélgettem veled sírva és kértelek sírva, hogy ne hagyj el, ne felelj el, látogass el hozzám. Ágyad ruháiddal, cipőcskéiddel, arcképeddel csalódásig úgy van berendezve, mintha ott feküdnél s mintha hallanám is néha édes szavadat: „Arankám, segíts!“ Nem esoda hát, hogy odasietek, mint siettem ma is s ágyad szélére borulva mondtam el összeforrott lelkünk minden esti imádságát: „Maradjon rajtunk a te gondviselő áldott kezed, míg e földön élünk! Ne válassz el minket egymástól sem a földön, sem a földben, sem a mennyben“.

Február 11. Ismét egy nappal távolabb a gyász napjától, egy-szersmind sötétebb, a távolodás arányában, az én gyászom. Szinte jól esik érezni, hogy az én gyászom sötétedik. Meg is utálnám magamat, ha nem így lenne. Most megyek imádkozni, ágyadra borulni, áldott lélek, te veled együtt. A szép arcképedet nézem, melyet eddig is legjobban szerettem, mert lelkednek, szívednek, életednek leghívebb kifejezője volt s melyet te naplód I. kötetében, 1903. október 31. „A bekötött fejű utasasszonynak“ találóan neveztl el s orcámra borulva mondom el veled és pedig ma harmadízben: „Maradjon rajtunk a te gondviselő áldott kezed! Tartás meg minket együtt!“ Cselédeink elkéretőztek s most magam vagyok a nagy árva házban. De nem vagyok egyedül, mert az atya velem vagyok és te is velem vagyok, édes, drága lélek!

Február 12. Esti 6—7 óra. Az ablakba ültem és sirtam, sirtam, sirtam. „A bekötött fejű utasasszony“ két arcképet a két orcámra tettem. Éreztem, hogy az édes, drága lélek simogaja orcámat s törülgeti könnyeimet s mintha mondaná: ne sírj, nemsokára együtt leszünk. Naplód I. kötetéből az 1895-i részt elolvastam. Olyan

jól esett. Édes lélek, áldott lélek, drága igaz szív: Te bekötött fejű szegény utasasszony; te már haza értél! Jaj annak, akit itt hagyta. De ugy-e, el-eljössz meglátogatni a te szegény guduezkádat?

Február 14. Vasárnap d. u. 4 óra. Templomban nem voltam, itthon imádkoztam és sírtam. Délután 4 órakor kimentem, körülkerülgettem ez évben először kis kertünket. Kezdtem a Sügejnél, hol a kerek kis asztalnál uzsonnázni szoktunk s folytattam tovább; az utca felőli kerítésfal tövében ott van a kis padunk, melyet a nyáron csináltattam, két kiszáradt, öreg ciprusfa törzsökére deszkát szegeztetve, hogy majd ott üldögélünk délutánoként kettecskén a jövő nyáron. (Az ám!) Azután mentem a Bakér felé, — tele van vízzel — útközben megtisztítottam a málnabokrokat, melyekről az angyalomnak szoktam a málnát szedegetni és szőlőlevélen levinni. Visszajövet láttam, hogy a jácintok már versenyezve emelgetik levélsomóikat s nagy meglepetésemre az orgonafák alatt levő hóvirágok versenyezve nyílnak. Tíz szép fehér szálat — olyan fehér, mint az angyalom arca — mindjárt be is hoztam és az angyalom ágyán a *bekötött fejű szegény utasasszonynak* az arcképére elhintettem; hogy el ne hervadjanak egyhamar, ott meg is öntöztem, de nem vízzel! Édes lélek, drága szív! Hallod-e?

A te árvád, a te szegény árvád.

Február 15. D. e. 10 óra. Ma reggel fényesen kelt a nap és fényesen emelkedik feljebb. Ki is mentem, körül is kerültem a kis kertünket, de nem azért, hogy megkívántam volna a sétát a sugaras napon, de hideg szélben és nedves utakon, hanem azért, hogy hóvirágot szedjek (szedtem is 11 szálat) s azt most az én „Bekötött fejű szegény utasasszony“ áldottamnak a keblére elhinthessem. El is hintettem. Édes mosollyal fogadta!

Február 16. Esti 8 óra. 57 esztendő régi szokásunk volt, hogy én egész napon át is, bármint elfoglalva, óránként abba hagytam dolgom, megnéztem az angyalommat, még Aranyos-Csanádon is a kerti szobámból leszaladtam, még ha szakadt is az eső. Ez a szokás természetemmé vált s még most is, mikor már a mennyben vagy, ösztönszerűleg sietek hozzád . . . az édes nyoszolyád felé s csak félúton ébredek, hogy ott a „Bekötött fejű szegény utasasszony“ angyali arcképe jár csak rám. Mindegy, nem az arckép csupán; ott vár rám ő maga az édes lélek, az áldott szív és ott van a „lábapora“ is. Ma délután is két ízben beszélgettünk, most pedig imádkozunk együtt, mint szoktunk.

Február 19. Esti nyolcra jár az idő. Húz a test az ágyba, de nem nyugtatom addig, míg ide nem jegyzek néhány sort.

Ma délután sokat beszélgettünk az angyalommal, fiatakorunk élményeiről, mikor az évi 50 forint fizetésünket (melyből még lakbért is 100 forintot kellett volna fizetnünk, ha a rossz nyelvű, de jó szívű P. halasi főgondnok, el nem engedte volna) beosztottuk, ki-

mértük s a napról-napra valót lepecsételtük. Mikor Aranyos-Csanádon a Pharsalia 140 aranyos pályadíját megnyertük, hogyan gratuláltak Baján a jó Herezeg Béni bácsi, a Michics kereskedő, a szentistváni jegyző, míg Papp Zsigmond úr kétkedve fogadta: „Talán másik Baksay Sándor lesz az?“, mire a jó felesége rendre utasította, hogy mit beszél ellenszenvből. Azután megleptem az édesem. „Mit csinálnál, ha megnyertem volna?“

„Rinék!“

„Hát te, Kilike?“¹

„Én táncolnék!“

„Nohát, Vikikém, te ríjj! Kilike, te meg táncolj!“

Szót is fogadtak mind a ketten, két jóságos angyali lélek!

Február 26. Ma két hónapja (december 26.) kezdődött az én igazi gyászom. Szép alakod akkor szállt le a sötétbe, hová majd engem is letesznek melléd. Porom poroddal együtt. De édes lelked lelkemmel összeforrvá! Két élet eggyé lett. Nem váltak el egymástól sem a földön, sem a földben. Eggyek voltak itt e földön, eggyek lesznek az örömben. Esti 8 óra: imádkozzunk egy szívvel, egy lélekkel.

Március 11. Ma egész nap hivatalos ügyekkel voltam elfoglalva s csak időközönként látogathattam meg az angyalomat. El is fáradtam a sokféle ügyben-bajban. Most harangozzák a 8 órát imádságra. Megyek beszélgetni és imádkozni veled, édes, édes, édes Megsírathatatlanom!

A te igen, igen, igen árvád.

Két élet eggyé lett! Egy is volt 57 esztendőn át. Most már csak fél élet vagy fél sem egészen, mert a szebbik, jobbik, igazab-bik fele oda van!

Március 16. Esti 8 óra. Ma délután is sokat beszélgettünk. Igen kértelek, hogy látogass meg. Nekem azt szokták mondani a protekciókeresők, hogy „csak egy szavamba kerül Tiszánál“. Én is azt mondom; egy édes angyalnak csak egy szavába kerül az örökkévalónál és lebecsát.

Agyad felett függ kettőnk ifjúkori arcképe, talán még Aranyos-Csanádról való, abból az időből, mikor a Pharsalia pályadíjat megnyertem. Másként hogyan is tellett volna ilyesmire, a mi napról-napra pecsét alatt levő pénzecskéinkből. Teljes ifjúságunkból! Én komolyan nézek rád, te pedig kissé megszorodva, mintha „mődsidnálak“. Én? Tégedet? Így elmélkedtem a kép szemlélésén, azután megcsókolgattam lábad porát... Imádságra harangoznak! „Kis kacsoíd összetéve szépen...“ a te árvád.

¹ Özv. Mészáros Jánosné Hetessy Eszter, Baksay Sándorné nővére, kit ők neveltek s adtak férjhez.

Április 1. Emlékezem a mi boldog április-járatásunkra. De, hogy mik is voltak tréfaságaink, azt már elfeledtem. Kedvetlenül virradtam mára; alig vacsoráztam valamit tegnap este, mégis nyugtalanul aludtam s felébredve, úgy éreztem, mintha meg volna terhelve a gyomrom. Egész délelőttet aggodalmakkal töltöttem, mi vár rám a -83-ik esztendőre? Délben alig ettem valamit. Egy pár kanál rizslevest, az sem esett jól. Fél, egykor delelni fekiüdtem a donjoni kanapémra, el is aludtam hamar s pont két óraker felébredtem. csudamódon kipihelve, megújultan, siettem is az édes angyalomhoz eldicsekedni. Tudom, te is örültél neki, édes, édes, szép feledhetetlenem! Pedig, mikor rád borulok, mindig sírva mondom el még a dicsekedésemet is.

Ma délután a kurátor volt nálam panaszkodni, hogy az Urvacsorájához husvétra nem kap vörös bort, de még másneműt sem, csak palackost adna a vendéglős is. Éppen jókor jött. Eszembe jutott, hogy van nekünk egy majdnem hektóra való ó-vörös borunk, levittem a pincébe, megmutattam neki, hogy én ezt, a mi édes 50 éves hazánknak, — honnét nem vágyakoztunk s nem is mentünk el sem Mezőturra, sem Budapestre, sem Kecskemétre, most meg, ahol kettőnk sírboltja kimérve, síroszlopa munkában van, még kevésbbé mennénk — felajánlom az Urasztalára s én szolgáltatom mindaddig, míg az, akinek nevét itt felvenni nem merem, porunkat és lelkünket nem egyesíti az én feledhetetlenemmel, megcsirathatatlanommal. Majd ez is meglesz nemsokára, mikor két élet eggyé lesz és nem válunk el, — most megyek kebledre borulva hálát adni az 57 esztendőért, melyben a jóságos kegyelem egy angyalt küldött nekem örízőül; azután veled együtt imádkozni.

A te árvád.

Április 3. Szombat délután. Egészen elkedvetlenedtem, de nem tudom okát adni. Mintha gyomrom nem volna rendben. Nem csoda, holnap husvét. Fekete karácsony után feketébb husvét s ha így megy, a pünkösöd még feketébb lesz. Szinte jól esik, édes, áldott lélek, szív, én angyalom; látogass meg, szállj le hozzám, engem vigasztalni, bátorítani. Majd az ünnepeken meglátogatom a sírodat. onnét meghallom a husvétai angyali szózatodat: „Mit keresed a holtak közt az élőt? Nincsen itt, hanem feltámadott!“

Április 4. Délután 4 óra. Husvétra virradtunk; fényesen kelt a nap s egész nap ragyogó fényben világít. Délelőtt templomban voltam:

*Nincs már szívem félelmére
Nézni sírom fenekére
Mert látom Jézus példájából,
Mi lehet a holtak porából.
Szünjetek hát kétségeim.
Változatosok félelmeim
Reménységgé, örömkké
Mert nem alszol el örökké.*

Könnyeim kicserdultak éneklés közben. Reád gondoltam, édes, áldott lélek! nem *alszol* el. Élsz most is, velem vagy. Kezedben tartod szívemet. Ma délután kimentem kerfünkbe, ott járkáltam sokáig. Veled beszélgettem. Elemelegettük, mikor még ünnepről-ünnepre, vasárnapról-vasárnapra együtt mentünk az Isten házába s — mint tegnap a kurátor mondta — a közönség lelkes örömmel nézte bemenetelünket, sohase maradtál el.

Április 5. Esti 3 óra. A husvétii ünnep lealkonyodott. Ma reggel Laczi öcsém látogatott meg és az esti 8 órai vonattal ment haza. Én még a zongorán elbillegettem a szép husvétii énekünket, de csak ujjaimmal; a szöveg elmaradt, mert hangom két év óta elgyengült, csak rekedten beszélhetek; éneklésemnek vége; lassanként lefogyverez a halál; közelget az idő, midőn új eget látok az újra megnyílt szemekkel és az új egekben Téged! Az lesz majd az öröm.

Április 6. Este 8 óra. „Nem voltál mostoha édesatyánk soha! Mikor megnehezedett rajtunk a te kezéd, mindenkor az atya keze volt az és nem az ellenségé és bosszúállóké! Maradjon meg rajtunk ez a te gondviselő, áldott kezéd! Tarts meg minket együtt, segíts meg minket együtt, gyógyíts meg minket együtt; ne válassz el minket egymástól sem a földön, sem a földben, sem a mennyben. Mikor elhozod utolsó órákat, együtt, egyszerre emelj fel minket az örök hazába, a te áldott szent fiad, a mi Urunk Jézus Krisztus által. Ámen.

Akkor aztán két élet eggyé lesz, nem válunk el egymástól sem a földön, sem a földben, sem a mennyben. Én Istenem, könyörülj, könyvedből ki ne törülj.“

Évtizedeken keresztül ez volt a mi minden esti imádságunk; egyszer se hajtottuk le fejünket ennek elmondása nélkül. Még a gyászos nap előző estéjén sem talán.

Április 8. Esti 8 óra. Ma átolvasgattam, amit mult évi december 29 óta idejegyezgettem. Ezek a gondolatok, érzelmek egészen eltöltötték lelkemet, életemet, ezekben élek és ezekben hajtom le fejemet az utolsó álomra is, amikor a két élet igazán eggyé lesz, ha az örök jóság engem is oda méltóztat, ahol te vagy, áldott lélek, édes angyal, Vikikém! Most megyek imádkozni, kebeledre borulva, a te árvád.

Április 18. D. e. 9 óra. Hattyudalom.

*Csendesen, mint a folyam mély tengert ér.
Halkan, mint eltikkadt szél a pusztákon,
Tart a pálya, csillapul az életér
És szemünkre a szelíd éj fátyolt von
E világnak bucsút int az élet
... És örökre egyesülünk veled, Édes Angyal!*

A te Árvád.

Április 26. D. u. 4 óra. Ma négy hónapja temettünk, édes, áldott angyali alak.

Eszti, Margitka leányával, tíz nap óta itt volt; ma mentek el. Ugy érzem, erőm napról-napra fogy; alig eszem valamit, azt is kellenlül. Nem csoda. Az én betegségem a 83 esztendő s az efajta betegségnek nincsen gyógyítása. Készen is vagyok bármely pillanatban parancsol lelkemmel az én Teremtőm, hálával hajtom fejeimet kezébe; ez a szent kéz nem tett soha velem mást, csak jót. A legnagyobb jó még hátra van, mikor lelkemet, lelkeddel egyesíti, édes világom! Este 8 óra. Pedig most is egy. Együtt imádkozunk most mindjárt, ágyadra borulva. Én elmondom itt, te mondd el azt, amit én itt nem tudok mondani, mondd el odafent. A te árvád, árvád, árvád!

Április 27. Esti 7 óra. Tegnap is, ma is, el voltam foglalva emberek által. Délben magam ebédeltém, mondhatnám semmit. Deleltem is, de álmatlanul, nem is éreztem semmi pihenést. Délután jött Laczi öcsém, elbeszélgettünk közönséges familiáris dolgokról. Miről? Már nem jut eszembe. Feledékeny vagyok. Csak egyet nem felejtetek el soha. Sírni, sírni, sírni!

Az én megsírathatatlanomnak az árvája.

Május 5. Esti 8 óra. A város ki van világítva, a muszkákon vett nagy győzelem öröme. A mi ablakainkban is 8 ablak meg van rakva világítókkal. Csak bent van sötét a lelkemben.

Május 23. Ma öt hónapja váltál meg tőlem. Pünkösöd napja van, pünkösöd napján születted! Fekete pünkösöd ez én nekem. De közelgetek hozzád, feléd; gondolatom, összetört lelkem kivágyakozik e kifáradt testből, hogy eggyé legyek veled. Porom poroddal, lelkem lelkeddel.

*

Előttünk van e napló. Amiképen életében minden nap írt levelet mindegyik a távollévő kedvesnek, úgy írta ezeket a nagy gyászoló az ő eltávozott „megsírathatatlanjának“. Együtt élt, beszélgetett a halott hitvessel.

Ma, amikor annyira divattá lett a modern regényekben a kálvinista papi típusok, családi életek megcsúfolása, eltorzítása... hadd legyenek ezek a naplórészletek ékes bizonyosságai: hogy milyen szívek dobogtak a paróchiák falai között.

Ezért bocsátjuk nyilvánosságra e napló egyes részleteit. Nagy tékozlás volna ebben a mi kifosztott, sivár világunkban zárva tartani e drága kincset. Amit legjobban nélkülöz ma az élet, azzal hadd gazdagítsa azt ez a néhány fényes lapja a szeretet apotheozisának.

Dr. Hetessy Kálmán.

A hegyi tó.

*Áll hegytetőn a síma tükrü tó,
merengő szemmel, mozdulatlanul
a kékes fényű végtelenbe néz,
amely színére ráborul.*

*Acél tükrén a mély, komor vadon
árnyéka nyugton, álmodón mereng;
sötét ladikként úszik át színén
a barna felhő s messze leng.*

*Fakó hajnalfény, alkony bibora
fürdik vizében, nap, csillag ragyog;
villámos fénnel zúg át rajt' vihar,
nem torlódnak hátán habok.*

*És néha mégis — bár csend áll körül
s meg sem rezdül az alvó rengeteg —
kezd fodrozódni, megmozdul a tó
s nem tudni: mért? — a mélye reng.*

*Tajtékot fú és hánykolódva forr,
örvénybe' forg torló vizén a hab,
titkos vihar a mélyén döngve jár,
hulláma zúg, magasba csap...*

*... Mint hegytetőn a síma tükrü tó:
merengő lelkem békén úgy tekint
a kékes fényű végtelenbe föl,
amely ragyogva messze ring.*

*De néha mozdul, hánykódik, dühöng,
vihar jár benne és örvény kereng, —
szűk itt a lét, a végtelenbe vágy
s a mélye reng...*

Kutas Kálmán.

Ars poetica.

*Óh mily silányság, sok süldő poéta,
ha véli azt, hogy mind, mi rejtve él
a szívedőkben, érzés: játszi, méla,
lágú, búskomor, vig, mely, mint röpke szél,
oly észrevétlenül surran ki néha
szívünkéből s hangtalan, mint a levél,
ha légbé hull: hogy mindez énekelve
formát talál, ha jó dalolni kedve.*

*Nem több egy érzés olykor, mint az ének,
ajzott híron, ha gyors futamja száll,
halk mozdulás, szárnylebbenése légnek,
melyen a dal tovább rezegve jár.
S oly illanó! Lágú, szellőkézzel érnek
húrhoz, a hang susog s felcsengve már
elhal... Ilyen sok érzés: játszi, röpke,
nem dal, csak egy akkord gyorsszárnyú röpte.*

*Óh visszaadni lángelme se képes
mindazt, mi bennünk rajzik, átrepül
egy élten át. E csöppnyi kis kerékhez,
szívünkhöz, im ónsúllyal nehezül,
amint a vért bennünk áthajtja: véges
létünk tudása, melybe elvegyül
a fájó kétség: bár váltig vajudhat,
kevés, mit elménk szóba öltetni tudhat.*

*A lét rövid. Jaj, gyöttrő, kínos érzet!
Végetlen térbe' munkánk gyér kalász;
parányi rész, szemcséje egy fűzérnek.
Seregnyi mű, nagy életalkotás
egy gyöngye roppant óceán vizének,
melyet véletlen fog ki a halász.
Maga a fenség, báj versekbe szöve,
legszebb valóját veszi szóba öltve.*

*Egyetlen hangnak millió változatja;
egy színbe' mennyi finom árnyalat!*

*Hányféle árnyfolt rezg a lombzatba!
Máskép susog kis ér, csermely, patak;
más kékbe játszik déli tenger habja
és északon másul a szín, alak . . .
És mindezekre, — elméd hjába gyötröd —
ha szót találsz, egyet, — meg kell köszönnöd.*

*Vigaszunk egy. Ahol szókincse gyöngül
nyelvünknek: a szín, hang, fény, árny megett,
te szósz világot sejtelmes gyönyörből
tündéri játék, édes képzelet!
A porba lelket adsz, alkotsz a könnyből
gyöngyöt, valóból álmképeket . . .
A lét szövet csak, gyöngéd ujjal éred,
lehull s ott áll a létformáló lényeg.*

Kutas Kálmán.

Kutas Kálmán zalaegerszegi evangélikus lelkész. Versei, elbeszélései eddig nagyobbára egyházi jellegű kiadványokban jelentek meg. Az *Ars poetica* c. verse egy hosszabb verses regényéből van kiragadva, amelyből egy részletet a múlt évben a *Napkelet* is közölt.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Az erdélyi unitárius és katolikus egyházak a román impérium alatt.

I.

Érdemes az *Unitárius Közlöny*-ben lapozgatnunk, mert benne lép-ten-nyomon az áldozatkészségnek, a majdnem családias (de ma már — fáj-
dalom — a legtöbb magyar családban is olyan ritka) összetartásnak, a
magyarsághoz és egyházhoz való példaszerű ragaszkodásnak lélekemelő
eseteivel találkozunk. Kicsiny egyházi és vallásos egyesületi (Dávid
Ferenc egyleti) hivatalos lapocska ez, mint maga az egyház is az. Hiszen
mindössze nem egészen 70.000 a román állam unitáriusainak száma, de
magyar nemzeti kulturális szempontból súlyos tételt jelentenek.

Szerencséjére az egyháznak, az egész vezetőség a lecsatolt terü-
leten maradt s így a változásokkal járó megpróbáltatásokban nem vol-
tak vezetés nélkül a hívek. Erre pedig annál nagyobb szükség volt,
mert az „őszi rózsás forradalom“ demokratizáló jelszavai itt is nagyon
termékeny talajba hullottak és nagy tapintatra volt szükség, azok kellő
mederbe szorítására. Az egyházszervezetben történtek is reformok, de
nem a forradalmi hangulat hatása alatt, hanem alapos megfontolás
után, 1923-ban. A vezető gondolat és cél a nép magyar öntudatának,
különösen a magyar kisebbségi kulturáért való áldozatkészségnek foko-
zása volt és így nagyobb teret kellett engedni a nép képviselőtének és
érvényesülésének.

Ez az eljárás teljesen méltányos akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy
a protestáns egyházak közül, még Erdélyben is, — ahol pedig a püspöki
szervezetű református egyházkerület is meglehetősen távol áll az anya-
országi presbiteriális egyházak demokráciájától — aránylag az unitárius
egyház szervezete volt a legkevésbé demokratikus. Ami lehet történel-
mileg indokolt, sőt hasznos adott esetekben, — de egészen biztosan nem
az egy ellenséges érzületű államkormányzat alatt, melynek minden esz-
köz jó arra, hogy a magyarságot és az államegyházon kívül minden
más egyházat szétbomlasszon és amelynek hivatalnokai — ha
magánbuzgalomból és kevés eredménnyel ugyan, de — nem riadnak
vissza attól sem, hogy például az egyházi adókérdésben egyházuk ellen
izgassák a magyar híveket. Ebből a szempontból már is egy nyert csata
értékével bír az a böles mérséklettel végrehajtott reform, mely az uni-
tárius egyházban történt.

Az egyházi élet fejlesztésében programmszerűen, szép eredménnyel működik különösen a kolozsvári theologia tanári kara, mely az utóbbi években két értékes taggal, öt tagúvá egészítődött ki. Ez a theologia, az unitárius törekvések középpontja, azzal is méltán dicsekedhetik, hogy hallgatóságában évről-évre szaporodik a valóban kiváló elem, mely az összes életpályák közül (ma és ott) aránylag legtöbb biztonságot nyújtó papi pályára igazi lelkesedéssel készül.

Jellemző a román kormányra, hogy magyarországi ifjú még nem tudott beiratkozni a theológiára, mert nem kapott tartózkodási engedélyt. Ellenben bolgár ifjú tanul ottan.

Az egyház ingatlanainak nagy részét (680 hold hiján) kisajátították; a 112 anya- és leányegyházközség vagyonából mindössze mintegy két és félezer holdat hagytak meg. Ezt az iskoláztatás érzi meg, s különösen az a tény, hogy Erdélyben a népi elem — épen az iskolák gazdag alapítványai révén — állandó és bőven buzó felfrissítő forrása volt a művelt középosztálynak.

A bajba jutott erdélyi unitáriusok lelkes támogatókra találtak angol és amerikai hittestvéreikben. Még pedig nemcsak az ottani törzslakókban, hanem az Erdélyből kiszármazottakban is. Az utóbbiak legalább egy-egy harang költségével ajándékozták meg szülőfalujukat, hogy a háború áldozatául esett harangot pótolják. Az amerikai egyházközségek viszont egy-egy erdélyi unitárius egyházközséget fogadtak testvérül és igyekeznek annak anyagi gondján könnyíteni. *De nem levenni minden terhet a vállukról; csak példaadással még nagyobb áldozatkészségre bízhatni erdélyi testvéreiket önmagukkal szemben.* Az első angol és amerikai unitárius látogatók már 1920-ban felkeresték erdélyi testvéreiket s már akkor sem jöttek üres lélekkel, sem üres kézzel, s azóta évenként megisméltődnek a testvéri látogatások — kölcsönösen.

Az erdélyi magyar felekezetek egyházi és iskolai birtokaik kisajátítása, az iskolai államegélyek elmaradása, a népességnek amugy is nagy, de az aránytalanul és igazságtalanul alkalmazott megadóztatással még fokozott szegénysége miatt, legalább az átmeneti időkben, valóban rászolgálnának a szerető támogatásra: ez egyetemes magyar érdek volna. Bár a román kormány féltékenysége miatt nehéz volna megvalósítani azt, amit az amerikai unitárius példa mutat, meg lehetne találni a módját a magyar segítségnek. Csakhogy ahhoz kevesebb élelmesség is elég volna, de a több szív nélkülözhetetlen!

II.

Meglehetősen nagy igazságtalanság, amit most leírok, de csak látszatra az; valójában gyönyörű példája annak, hogy az igazi magyar lélek, miképen tisztul meg a felekezeti elfogultság és türelmetlenség nyügétől Erdély történeti levegőjében. Majláth Gusztáv Károly gróf ezelőtt mintegy harminc esztendővel, mint az erdélyi róm. katolikusok fiatal, tette kész püspöke, Nagy-Enyedről, a Bethlen-kollégium székelyéről küldte az üzenetet abrudbányai híveinek, hogy katolikus templom hiányában inkább menjenek a gör. katolikus oláh templomba, mint a reformátusba vagy épen az unitáriusba. Azóta nagyot fordult a

világ és abban a most már öreg püspök is alaposan megváltoztatta véleményét. Tettei és egész magatartása legalább is azt mutatják, még pedig jó idő, az impérium-változást megelőző évtized óta. Erdeme, hogy már jóval elébb belátta tévedését. De ha mostanig nem jött volna reá, az imperium-változással kapcsolatosan megtanították reá gör. kath. hitestvérei, akik híven követik azt a Kollonics nevén híressé vált elvet, hogy az erdélyi római katolikusokat elébb koldussá, aztán görög katolikusává, végül románává kell tenni. Adassék igazság Suciú balázsfalvi érsek metropolitának, aki — legalább tudhatóan — nem tett ebben az irányban agresszív lépést; de ő súlyos beteg ember, aki inkább lelki életet él. Az „eszme“ leglelkesebb harcosa Daiaru Iliá kolozsvári görög katolikus főesperes, s a közel jövőben létesítendő kolozsvári görög katolikus püspökség várományosa. Őt azonban előkelő kath. papi állása kissé feszélyezni látszik a nyílt fellépésben, de megértő, hű fegyvertársa a gör. keleti Ghibu Onisifar kolozsvári egyetemi tanár, s aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a jelenlegi kultuszminiszter, — szintén volt kolozsvári egyetemi tanár — Lepadatu Sándor jó szolgálatot vél tenni hazájának és nemzetének, ha — bár titokban — támogatja ezt a törekvést.

Mindenesetre tény, hogy a kolozsvári Minorita-templomot, rendházat és annak minden ingatlanát Lepadatu diplomáciája szerezte meg Daiaru egyházközségének; míg a kolozsmonostori árpádházi apátság templomot a római katolikus státus „jósántából, testvéri szeretetből adta bérbe“ a monostori gör. kath. románoknak, akik mostani templomukat is ritkán töltik meg, — annyira szükségük van nagyobb templomra.

De vegyük rendre a dolgokat. A romániai — most lecsatolt — részekben mintegy háromnegyed millió római katolikus magyar él, nem számítva azt a mintegy 90.000 főnyi katolikusot, akik Moldovában és Bukovinában élnek, s akik közül a moldovaiakban nagyrészt már csak emléke él annak, hogy ők magyarok, — hála a jászi olasz származású püspök és szintén olasz eredetű minoritái évszázados tevékenységének.

A magyarországi eredetű négy püspökség: az erdélyi, csanádi, váradai és szatmári közül ma csak kettőnek van megvívó püspöke, — az elsőnek és az utolsóknak. A csanádi püspök Szegedre tette át székhelyét, s ott maradt helyettese már nem magyar, hanem sváb; Váradon szintén helyettes van: Bjelik Imre, a volt osztrák-magyar tábori püspök személyében. A szatmári püspök — Boromissza Tibor — már igen öreg ember; Mailáth püspök sem fiatal. Nagy-Románia pedig örök életre aspirál, s a kormánynak nagy tervei vannak a kath. püspökségekkel. Ma tagadják, de nemrég kétségtelenül az volt a terv, hogy az erdélyi püspökséget átteszik valahová a régi királyságba — például Bákóba (Bacau) — a másik háromnak a területét pedig összevonva, valahol a középpontban — például Nagyszalontán — jelölnék ki neki székhelyét. Mindehhez azonban szükség volna a pápai székkal való megegyezésre, azaz a Concordatumra. Ez azonban nehéz dió. Nemesak azért, mert az államvallás — a gör. kelet. egyház — klérusa mereven tiltakozik ellene, hanem főleg azért, mert a román kormányok nem lelkesednek az olyan

szerződéseikért, amelyeket előreláthatólag pontosan meg is kell tartani, s így a „belügyekben“ való önkényeskedésnek útját vágják.

A concordatum kérdésével már régóta foglalkoznak; Marmaggi nuncius — állítólag a „latin testvériségnek való“ tulságos behódolása miatt — meg is bukott bele. De nyélbe még mindig nem ütötték, pedig kormánykörökből már olyan hírek terjedtek, hogy megkötése befejezett tény s csak az aláírás van hátra. A hír azonban most sem bizonyult valóznak. Közben a kormány állandóan intézi támadásait különösen az erdélyi római katolikus státus ellen, melynek vagyonából már is kisajátítottak valami 35.000 holdat, de még folyamatban levő kisajátítások vannak. Nincs módunkban megmondani, hogy mennyit vettek el a püspökség, káptalan és plébániák vagyonából. Azt azonban tudjuk, hogy a váradi püspökség területén levő katolikus — magyar vagyonból többet vettek el egy negyedmillió holdnál. Másik terepuma a támadásoknak a főkegyúri jog, melyet a román király számára is vindikál, holott az alkotmány világosan kimondja, hogy a királynak gör. kel. vallásúnak kell lennie. Ugyancsak fáj a kormánynak a kath. autonómia, mely Erdély földjének példátlanul álló virágja.

A harc áll. Román részről minden fegyverrel támadják a román kath. egyházat, nem csak azért, mert katolikus, hanem főleg azért, mert magyar. A védekező csapat középpontjában áll a már megöszült Majláth püspök, hitében rendületlenül, de már nemkatolikus testvéreivel kibékült, magyar lélekkel és magyar becsületességgel, s épen ezért az egész erdélyi magyarság szerető aggodalmától kísérve. Bizonyára sokszor eszébe jut a Pázmány Péter szava: *Nekünk, magyaroknak, össze kell tartanunk, különben „gallérunk alá pökik az német“*, jelenleg — az oláh!

Transylvanus Bujdosó.

KRITIKAI SZEMLE.

Boér Jenő: Az ember vallása. Azoknak, akik nem a másvilágon keresnek egy más világot. Harmadik kiadás. Éppen idejében döbbsent rá az antiracionalista gondolat az értelem határaitra, mert különben a sok apróbb Haeckel és Ostwald tudományuk boszorkányhírű konyháján győzelmi riadóval próbálgatta volna még tovább, hogyan lehet gőzzé és párává desztillálni a vallás tiszta, örök forrásvizét. A „tudomány“, az „evolúció“ valóságos jerikói kürtökké lettek; úgy gondolták, csak beléjük kell fújni, s már leomlik a dogmák minden ósdi bástyája. A tudomány történetében valószínűleg a kalandozások kora címet kapja ez a már végére járó fejezet, melyben Ostwald — *ultra crepidam* azt hirdette, hogy a tudomány nemsokára Isten minden attributumát magára öltheti. Ez a hangos, sokszor az Ember tragédiája londoni színeére emlékeztető lárma azonban fájdalmas visszhangot keltett sok léleekben, ahol megrettenve nézték, hogyan próbálja ez a cézári öntudattal fellépő „tudományos“ világnézet a vallás területébe vágni a sarlóját. Sok lélek fájdalmas kompromisszumot kötött. Azt hitte: megtartotta, leszűrte és kiszitálta a vallás lényegét, s nem maradt a kezében más, mint egy-egy bölcséleti rendszernek is sovány elmélet. Ennek a kornak, mely már, — úgy látszik, másik lábát is a sírba készül húzni. — jellegzetes példája a Boér Jenő kis könyve. Egy új vallásalapító nietschei gesztusával próbálja beengedni a „tudomány“ fényét a dogmák bagolyvárába. Új fajta gnózis útján, szimbolikus írásmagyarázattal s itt-ott szinte blaszfémiába csapó sietséggel próbálja eltüntetni Istent a pantheizmus ködébe. „Teremtő élet“, a természet belső élete törvényszerűsége lett; Krisztussal szemben még radikálisabb a módszere: „nem személy, hanem öntudati fok, az Embereszme“, az egyház és vezére: mankók vagy gyermekruháként hullottak el az evolúció magasabb lépcsőin. Őszinte, belső küzdelem eredményének látszik ez a kompromisszum, mely lényegében csatavesztés, egy immár — hisszük, — távolodó kornak — történeti dokumentuma. A keresztyénség tényei azonban állják a harcot s legföljebb a sziklákhöz hasonlíthatók, melyeknek lényegét nem változtathatja meg a hozzájuk csapódó, ostromló hullám, csak teljesen tisztává teszi őket, lehossa róluk mindazt, ami nem lényegük. „Az én vallásom“-nak címe sohasem fog megváltozni, egyetlen nézet kifejezése marad. Tiszteletreméltó rajongása egy magasabbrendű emberiségért épp olyan eredménytelen marad, mint Münchhausen báró kísérlete, aki a mocsárból a saját hajánál fogva akarta kihuzni önmagát. Hiszen nem az az ősi probléma, hogy legyen-e jobb az ember, hanem az, *miként, milyen erő-*

vel lehetne jobbá. A belátás, szeretet, akarat Boér-féle szentháromsága elkerüli az örök tényt, a személyes Megváltó győzelmes keresztjét, s ezért színesen írt könyve csak egy fájdalmas mementója marad egy olyan időnek, amikor az ember a saját bölcsesége gyujtójával próbálta világosabbnak látni az örök dicsőség titokzatos, de minden gyermekszembe is beragyogó napját.

Muraközy Gyula.

Dr. Veszprény Ferenc: Az ösztön természetrajza. Budapest, 1924. 58 lap.

E kis füzet egy három részre tervezett, most készülő munkának első fejezete. A szerző benne meg akarja cáfolni az ösztönnek a közfelfogástól elfogadott ama fogalmát, hogy az céltudatosság nélküli helyes magatartás, mely az egyénnek vagy fajának fenntartása érdekében van. Ugy látja, hogy az egész kérdés a tudatos és tudattalan problémájának tisztázása révén oldódik meg, amit a magunk részéről azért nem fogadunk el, mert a mai biológia és állatpszichológia az ösztön fogalmának ismertető jegyei közül a „tudattalan” elhagyja és inkább öröklött idegpályákon alapuló, gyakran igen bonyolult reflexnek fogja fel azt. Polemiája mellett szerzőnk az ösztönnek pozitív, új elméletét is próbálja adni (szemben például Ranschburg Pállal vagy Böhm K. iskolájával) amennyiben az ösztönökben nem életnyilvánulásokat, hanem *életelveit*, életszándékokat lát és az ember életösztönének a szellemiséget tekinti. Bevalljuk, hogy bár az előttünk fekvő füzet nagy tanulmányra és sok elmélyedésre vall is, benyomásunk szerint a szerző fejtegetései az öntudatról, a tudatos és tudattalanról, sokszor nélkülözik a szabadságot és világosságot. Azonban végleges *é*letünket függőben kell tartanunk, mert a szerző maga is folyton munkájának következő lélektani részére utal. Amit e füzetben nyújt, nem más, mint az ideg-élettanak egy nagyon is tömören összefoglalt fejezete. Várjuk a folytatását.

Szelényi Ödön.

Henri Bergson: Idő és szabadság. *Tanulmány eszméletünk közvetlen adatairól.* Fordította: Dr. Dienes Valéria. (*Filozófiai Írók Tára. 1. Új sorozat*; szerk.: Alexander Bernát és Bánóczy József). Franklin T. Év n. (1925.). 200 l. Alapár 10 korona.

Az olvasó, ki a nagy pragmatista filozófust, Bergson, magyarul olvasta, bizonyára élesen emlékezik két finom tollú tanulmányra s arra, hogy szerencsénk volt a Bergson-fordításokkal. Egyik „Bevezetés a metafizikába”, (ford.: Fogarasi), mely tanulmány sajátos módon a filozófia és a költészet mesgyéjén jár. A másiknak tárgya a „kinevetetés”, mely egy irodalmi essayból variálódik át a társadalomlélektanba. Ugyanekkor a Világkönyvtár (most 2. kiadásban) négy oly lélektani értekezést hozott, mely valóban kiváló izelítő a komoly fajsúlyú bergsoni filozófiából (ford.: Dienes V.). A „Filozófiai Írók Tára” most megindult új sorozatában ismét Dienes vállalkozott arra, hogy Bergson első nagyobb művét (Essai sur les donnés immédiates de la conscience) lefordítsa, — mint az a régebb angol fordítás nyomán már szokásossá vált — *Idő és szabadság* címen. Mindenesetre nagy nyereség filozófiai irodalmunkra nézve e már tíz éve kész fordítás megjelenése. E mű im-

már a klasszikus alkotások közé emelkedett s több mint husz francia kiadás mutatja, hogy súlyos tartalma dacára mély visszhangot keltett a közönség érdeklődésében. Bergson, a filozófus és művész, csodálatos megmozgató erejű. Nem a rendszerezett s merev tételek előadója, de elsőrangú szemléltetője a gyors lepergésű élményeknek, melyek itt színes példákban elevenednek meg előttünk az *én* hosszmetzetének, a *durée*-nek kérdésében, mely nála középponti fogalom. Sajátos, hogy ez a kérdés egyén-lélektani töredéke egy történetfilozófiai problémának, haladás akkumulálódó én-történet, de közömbösen a *l'histoire* akkor még felszínre nem került metafizikájával szemben. A multból a jövő felé tartás, élmény-előnyomulás megfordíthatatlan és akkumulálódó sorrend: ez fejlődés s bizonyos mértékig teleológia. Ámde Bergson akkor még nem a történetfilozófiai gondolat pártján van, csupán ellenese a természettudományi, mechanikus-oksági és térbeli felfogásnak. A *durée* fogalma arra nevel, hogy a toványomuló élménysort távolítsuk el a térfelfogástól radikálisan. Bergsont művésszé is teszi — a tárgya; mert valóban a lélek tevékenységében mindig van valami, ami tisztán jövőalkott költszet; valóban a lélek vértelen és bár az, egyre csak közelítő analízissel nem ragadható meg benső életáramában. De művésszé teszi írónkat az is, hogy élményei frissen buggyannak elő, ez az élmény önkéntelenül keres művészi formákat. A bergsoni hangszernek nincs sok húrja — a problémák egyre visszatérnek, — ámde mély rezonálás rezeg a húrok mögött, meglepő akkordok hangzanak ki és finom árnyalatú hangszínek. Ez a hatáskiváltó erő Bergsonnál a *lélektan* javára esik. Igaz, minden tétel részben a metafizika öltözetében jelenik meg, ámde nem is távozik el messze a lélektantól. Ennek új programot ígér („a közvetlen önvizsgálat egyáltalában nem szokásunk, hanem a külső világtól kölesönzött formákon át vesszük tudomásul önmagunkat“, 145. l.). Egy megfinomodott introspekcióra törekszik a *durée réelle*, a tiszta lelki életfolyam közvetlen „intuiciójára.“ Ez az intuiciós filozófia persze csak részleges reform, ámde valóban szükséges. Más oldalról (W. Stern) is hangoztatták a diszpozíció fogalmának kapcsán, hogy önmegfigyelésünk új módszerességet kíván, melyet a fiziológiai közelségeket kedvelő átlagos lélektanok nem fejlesztettek ki. Az „Idő és szabadság“ kötetben finom fogalom-kémiai úton haladunk lépésről-lépésre ez irányban. A fordító Bergson lélektanát is fejtegeti (1—49. l.) ügyes, színes, jól megírt bevezető tanulmányában. Kár, hogy erőltetetten tömörített kifejezések akadnak közben-közben, melyek a kezdetén — előkészítetlenül — riasztólag hathatnak az olvasóra („a heterogén megvalósulás-csoportokat homogén virtualitások rendszerévé egyszerűsíti“; „az eszméletlani kiindulás viselkedéstani támasztéka“; „második szelekció *gyakorlódik* az emlékekre“, stb.). Ezeket hajlékony stílusbeli erejével feloldhatta volna. Idegen szavak átírása ingadozó: mint például: spontánság, mechanikus, de pszichikai; szükségtelen szokatlanságok akadnak („az érzés *vaskosodik*“; minőséges haladás, eszméletes szemléllő, stb.). Túlásagos az igyekezete *mindent* magyar szóval fordítani, (ha jó például az *intenzif* „erőbeli“ szóval, nem mindig helyes azt fordítani egyáltalán). Legtöbb zavart kelt majd a *multiplécité* szó. Ez nem lehet mindenütt *sol-*

szorosság, mert a „minőséges sokszorosság“-ba önellentét íze keveredik, hanem lehet sokaság is, általában pedig sokszerűség. Oly árnyalat-kérdés ez, amely fontos a megérthetősre nézve. Általában azonban a fordítást igen szerencsésnek, sőt szépségeket hozónak mondhatjuk. Az „Új sorozat“ 2. kötete (szintén Bergsontól: Metafizikai értekezések) és a kilátásba helyezett *L'évolution créatrice* végre a magyar közönséggel egy kiemelkedő hatású modern gondolkodót fogják intim közelségbe hozni. Reméljük, mielőbb következnek az új kötetek.

Dékány István.

Dr. Makkai Sándor: „Zörgesetek és megnyitattik néktek.“ *Tanulmányok, előadások, beszédek, elmélkedések. A lelkipásztor naplójából. Halottak, akik élnek. Emberek és könyvek. „Az Út kiadása.“ Kolozsvár. 1925. 332 lap.*

Makkai ebben a könyvében munkássága egész területéről gyűjtögette egybe a szétszórtan kiadott vagy eddig csak kéziratban őrzött darabokat. Munkásságának egész jelleme visszatükröződik ebben a könyvben s megnyilatkozik előttünk a szerzőnek theológiai álláspontja, philozófiai meggyőződése, aesthetikai felfogása. Aki Makkainak belső formáját ismerni akarja és aki egy gazdag, sokféleképpen kialakított lelket akar meglátni a maga őszinte és nyílt tevékenységében, az vegye elő, olvassa, tanulmányozza a terjedelmes kötetet, amely bizonytalansággal, nyereséggel, dicsekedéssel is az újabb erdélyi magyar irodalomnak.

Makkai egész szellemiségét egy nagyvonalú, messze távlatokig érő, a lélek tevékeny részének egész mezejét átfogó *theonomia* jellemzi. Az Isten mindenható uralmának gondolata húzódik át, mint összekötő és életadó elv az ott közlött dolgozatok mindenikén: Isten dicsőségét kell szolgálnia közvetlenül vagy közvetve mindannak, ami a lélekből fakad. Értéke, becse, igazi valósága és léte csak annak a léleknek van, amely Isten életében gyökerezik s Istenből, mint örökkévaló forrásból, szívja a maga táplálékát. Makkai egy fegyelmezett és világos elmének biztonságával látja meg azokat a kérdéseket, amelyek ennek a theonomikus álláspontnak, egy ember lelki üdvösségének szempontjából életbevágó jelentéssel bírnak s ezeket a kérdéseket bőséges lelki tapasztalatának érvényesítésével pompás irodalmi formában tárja az olvasók elé. Meglátja mindenütt az írásában, hogy Ravasz László tanítványai: a lelki beállítottság művészetét, a szempontok meglátásának módszerét tőle tanulta. Emellett azonban épen megőrizte a maga gondolkozásának eredetiségét és önállóságát nemcsak a tartalom, hanem a forma és külső alak tekintetében is. Lelke szívesen egyesült mestere lelkével, hogy ez által erősebbé, gazdagabbá, önállóbbá fejlődjék. A tanítvány és tanuló közt lefolyó halk dialogusok finom, diszkrét visszhangja ott rezdül Makkai könyvének élettel teljes, gazdag, termékeny lapjain.

Ez a theonomikus élet- és világfelfogás a vallást életnek látja és mint életet értelmezi. Ebből következik, hogy nem származik vallás sem a hagyományból, sem a tanításból: nem ér semmit az a keresztyénység, melyet évezredek hagyományának terhe nyomkodott bele a többé-kevésbé fogékony lélekbe és bizony értéktelen az a keresztyénység is,

amely meg nem értett, de szent félelemmel s a tanító iránt való hódolással elsajátított dogmák szigorú követésében meríti ki a maga lényegét. A vallás s tehát a keresztyénség is, és tovább, tehát a protestantizmus is, sőt, akár tetszik, akár nem, a kálvinizmus is élet *kell*, hogy legyen s mint élet, csak életből fakadhat. A vallás, még közelebbről tekintve, Istenben való élet s igazán vallásos csak az lehet, kinek minden érzése, gondolata, akarása és törekvése az Istennek *megéléséből* fakad. Az Istennek élménnyé kell lennie a vallásos lélekre nézve, hogy ez az élmény a maga tartalmát vetítse ki az egész külső, látható és tapintható életre. Az igazi keresztyénség — hirdeti Makkai (220. l.) — boldog, lobogó *személyes* élmény: Isten szívével való összekapcsolódás, de olyan élmény, amely jó cselekvéssé, alkotó munkává válik e világban és összefonódik egy világot megszentelő *kulturává*, amelyen Isten dicsőségének bélyege ragyog, amely nem a világból, de *e világ számára* való, hogy azt Isten arcának tükrévé dicsőítse! A vallásnak tehát életből fakadó, életet teremtő, Istennek életét e világon kialakító életnek kell lennie.

Ez az erővel, fénnel és örömmel teljes, nem a világtól elvonuló, hanem abban élő, Istennek dicsőségéért abban küzdő, vitézkedő keresztyénség az ideálja Makkainak. Ezt tárja elénk, ezt magyarázza, ezt sürgeti minden tanulmányában és előadásában, prédikációjában és elmélkedésében. Az Istenben való életet, a krisztusi mysteriumban való alámerülést hirdeti a „*Vallás a protestantizmusban*“ című első tanulmánya, amely erőteljesen üti meg azt az alaphangot, mely azután végigvonul az egész kötetben. Ez a belső meggyőződés hevíti még azokat a tanulmányait is, amelyek a psychologia (A tudatalatti, Illuzió, suggestio, vallás. A csoda.) meg az aesthetika (A szépség hajója) köréből merítik tárgyukat. Ezért nem is jár el sokszor a kellő óvatossággal, amikor a lélektan körét elhagyva, érték-szempontokat alkalmaz ott, ahol pedig csak a tényekhez szabad szabnunk fejtegetéseinket. Így jár el például, amikor a „tudatalatti“-nak tárgyalásában a „tudatfeletti“-t is mellérendeli a tudatosnak és a tudatalattinak, holott amaz merőben értékjellegű, eme két utóbbi ellenben a ténylegesség talaján fakadó s ezt jelző kategória.

Ez a nemes theonomizmus azonban sohasem válik hétköznapi utilizmussá Makkainál: az Isten iránt való szeretet nem arra biztosíték, hogy ez által boldogok legyünk. Istent szeretnünk kell önmagáért, mert minden az övé, semmi sem az emberré. Soli Deo Gloria! Ennek a tisztán ideális theonomiának bizonyosságai azok a prédikációk, amelyeket Makkai a keresztyén élet nagy üdvtényéről tartott: mindenikben félreérthetetlen határozottsággal lép elénk a prédikátor mélyes hite s az a meggyőződése, hogy minden, ami van és történik, volt és történt, az Isten dicsőségének szolgál. Nem az ember szempontjából tekintjük az embert, hanem az Istenen keresztül látjuk és vizsgáljuk az egész mindenséget az emberrel együtt. Makkai prédikációi egy szilárd Isten- és életszemléletnek megnyilatkozásai, ezért egyszerűek és építőek, nem elragadni akarnak, hanem meggyőzni és elmélkedésre készíteni, nem a szép szavak baritonjának félelmes játékaival meghökkenteni, hanem egy

kifejező stylus segítségével Isten felé fordítani s a „nagy élet“-re előkészíteni. Épül belőlük az is, aki hallja, az is, aki olvassa. Isten dicsőségét, az isteni akarat mindenható jóságát hirdetik gyászbeszédei is, amelyek közül különösen megragad s lelkünkbe markol „Mária a jobb részt választotta“ címen a 292. s következő lapokon közölt beszéd.

Az „*Emberék és könyvek*“ cím alatt sorakozó kisebb-nagyobb dolgozatok annak a philosophiai idealismuskak a szülöttei, amelyet mindnyájunk lelkében Böhm tanítása és személyisége fakasztott, erősített, alakított. Ez az idealismus tette élessé Makkai szemét is annak meglátására, hogy valamely személyiségben vagy műben hol kell keresni s miben kell találni az idő és hely fölött álló, igazi értéket. Kritikáin és tanulmányain keresztül az írónak lelkéhez igyekeznek férközni, mert őt elsősorban a lélek érdekli, melynek a mű megvalósulása költői formában. Ravasz könyvéről írott ismertetése („Orgonazúgás“), Reményik költészetének finom és elmélyülő elemzése („A költő próféatasága“ 312. l.), vagy Tompa László poéziséről közlött kritikája e nemben a magyar irodalom legjobb alkotásai között foglalnak helyett.

Makkai stylusát bizonyos rationalis világosság jellemze, ami, úgy látszik, az erdélyi stylusnak általában jellemzője, — ott is, ahol az emotiok szárnyán emelkedik magasba, stylusa nyugodt és mértékes marad. Szereti a már közkeletű képeket újakká varázsolni az által, hogy a bennük rejlő kép-elemeket az egész mondat során kifejti. (Vesd össze a „mennyei rózsát“ és „élet-illatár“ kapcsolatát a 292. lapon).

Makkai legújabb könyve a magyar irodalomnak kétségtelen nyeresége s az árván maradt erdélyi testvérek lelkének kiapadhatatlan kincsesháza.

Bartók György.

Steier Lajos: Görgy és Kossuth. Genius-kiadás. 311 l. (Ismeretlen adalékok az 1848—49-i szabadságharc történetéhez).

Az újabkori magyar história egyik legizgatóbb problémájának, Görgy és Kossuth viszonyának tisztázásához visz bennünket közelebb Steier Lajos három kötetre tervezett művének ez első kötete. Igaz ugyan, hogy már eddig is helyes irányba terelődtek az egykor ellentétes vélemények és a történeti távlat objektív megvilágításában lecsillapultak a hajdan szenvedélyes viták: mindazáltal úgy érezzük, hogy a misztikum áttetsző fátyola még nincs egészen félrevonva e súlyos problémáról és ezért nagy várakozással, mintegy a szenzáció előérzetével fogunk a könyv olvasásához. Mindenesetre tisztábban látjuk a dolgokat a közölt adatok megismerése után, bár nincs részünk úgynevezett nagy leleplezéseken és az egész könyv tulajdonképen csak bevezetésnek mondható első része egy nagyobb műnek, amely a következő kötetekben tárja fel az érdekes probléma minden részletét. Ebben a kötetben az ifjú fővezér működésének csupán első korszakát látjuk megelevenedni, amelynek záróköve, a főváros feladása, a kénytelen, bár tervszerű visszavonulás után.

Jelentős hadieseményeknél is fontosabb annak a láthatatlan és zajtalan küzdelemnek a kibontakozása, amely lebirhatatlan erővel állítja egymással szembe szabadságharcunk legnagyobb két alakját. Látjuk, ho-

gyan válik a bizalmas viszony kétkedéssé, majd bizalmatlansággá, hogy végül izzó gyűlölet alakjában lobogjon bele a gyászos magyar éjszakába. Ennek a tragikus változásnak plasztikus képe drámai erővel lép eléink a közölt levelekből és a hozzájuk fűzött fejtegetésekből. A levelek nagy része most kerül nyilvánosságra először, bár ismert leveleket is használ fel a szerző, hogy az események logikus láncolata teljes legyen. A hézagtalan folytonosságra és teljességre való törekvés kétségteljesen megokolttá teszi ezt az eljárást.

Különösen fontos e tekintetben az a fejezet, amelyben annak bizonyítására csoportosítja adatait és meggyőző érveit a szerző, hogy Görgey nem egyszer tett szóval és tettel bizonyosságot izzó hazaszeretetéről, komoly, hazafias érzéséről. Ifjúkori leveleinek gondos olvasója „nem azt a Görgeyt fogja látni, aki *elárulta* hazáját, hanem azt, ki *meg akarta menteni* hazáját.“

Nagy gonddal és komoly tárgyilagossággal igyekszik a szerző helyes megvilágításba állítani Görgey sokat vitatott eljárását a csepeli akasztás ügyében is és valószínűnek tartja, hogy többek között ez az esemény hozta egymáshoz közel Görgeyt és Kossuthot. Részletesen tárgyalja azokat a körülményeket, amelyek miatt elmarad a hadjárat a Kossuthtól annyira óhajtott bevonulás Bécsbe. Itt kezdődik a kölcsönös neheztelés és türelmetlenség. Görgey különösen a tisztí kinevezések ügyében lép föl erőlesen a nepotizmus ellen, Kossuth pedig egyre türelmetlenebbül sürgeti a nemzeti lelkesedés és önbizalom fölkeltése végett multhatatlanul szükséges döntő győzelmet. Ám ez az óvatos vezér, a katonai helyzet ismeretében, seregének hiányos felszerelésére, csekély létszámára és nehezen helyreállítható fegyelmére hivatkozva, mindannyiszor elhárítja magától a megütközésnek még a gondolatát is. Kossuth a nemzeti ellenállás összeroppanásától félt az ellenség folytonos előrenyomulása következtében, viszont Görgey a valószínű vereség kockázatától akarta mindenáron megmenteni a rábízott sereget ép azért, mert biztosra vette, hogy seregének megsemmisülése a nemzeti ügy katasztrófáját jelentené. Mint tudjuk, a szabadságharc első fázisa, a móri csatavesztés után, a főváros feladásának és Görgey seregének megmenekülésével végződött. Kossuth csüggedetlen lánglelke pedig elhárította azt a legnagyobb veszedelmet, amitől ő maga félt legjobban, tudniillik a nemzeti ellenállás összeomlását.

Az események — Steier Lajos előadása szerint — a hazafiúi aggodalmaktól zaklatott politikai vezért és a tisztán stratégiai szempontoktól vezetett hadvezért egyformán igazolják. Kossuthnak igaza volt, midőn az egész nemzet háborús hangulatának és áldozatkészségének emelése végett mindenáron győzelmet akart, viszont épp oly mértékben igaza volt Görgeynek is, midőn a sereg helyzetét nem ismerő Kossuth stratégiai utasításait figyelmen kívül hagyta. A körülményekben rejlett a tragikus ellentét csirája, anélkül, hogy érte a felelősséget bármelyikükre is lehetne hárítanunk. Mindazáltal Steier Lajos, tiszteletreméltó komoly objektivitása mellett is, mintha Kossuthhoz állna közelebb egy árnyalattal, midőn eredendő hibának tünteti fel Görgey részéről azt a mulasztást, hogy Simunics elfogására nem tett komoly kísérletet, amint

azt Kossuth javasolta. Ennek az egyetlen kedvező alkalomnak az elmulasztásából következteti a szakadatlan visszavonulás elkerülhetetlen szükségességét. Ennek a mindenesetre komoly mozzanatoknak a kiemelése azt a benyomást kelti bennünk, mintha elsősorban Kossuth igazolására szolgálnának a felhozott adatok. Egyébként a szerző mindvégig megmarad a legszigorúbb tárgyilagosság alapján és óvakodik mindennemű belemagyarázástól. Az adatok helyes értelmezésén kívül egyéb célja nincs is munkájával.

Ez az alapvető felfogás annyira óvatossá teszi, hogy egyéni előadásában is igen sokszor csupán a pontos másolatban közölt eredeti levelek tartalmát foglalja össze. Gondolatmenete ép ezért meglehetősen vontatott és minduntalan vissza-visszatérő. Midőn egy-egy előrebocsított részletes fejtegetésből már tisztán áll előttünk egyik vagy másik mozzana, egyszerre vissza kell fordulnunk, hogy azt még egyszer az eredeti szöveg szerint is elolvassuk. Ugyanazt a részletet kapjuk tehát először a szerző parafrázisában, másodsor az eredeti okmányok szövege szerint. Ez az eljárás minduntalan megakasztja a gondolatmenet kellő haladását és egyáltalán nem fokozza az érdeklődést. Ha úgyszólván az adalékok hű közlése volt a szerző főcélja, akkor helyesebb lett volna minden alkalommal, egy-két figyelemkeltő bevezető mondat után, mindjárt az eredeti dokumentumokat beszéltetnie. Az előadásnak ez a módja nem bontotta volna meg a szerkezet egységét. Ha pedig a szerző mégis szükségesnek érezte az adalékokban foglalt események ismertetését a maga egyéni szövegezésében is, akkor azt helyesebb lett volna a maga egészében, egyfolytában közölni, az egész kötetet bevezető vagy befejező összefoglalás formájában, a kötet másik része pedig tartalmazta volna az eredeti dokumentumokat szintén egyfolytában, lehetőleg megszakítás nélkül.

A könyv azonban meglévő formájában is érdekes olvasmány, egyrészt a művelt közönség számára éppen tárgyánál fogva, másrészt figyelemreméltó nyeresége a komoly történetírásnak is, amennyiben „érdekes adalékkal szolgál a szabadságharc igazi történetéhez.” A biztató kezdet után, fokozott érdeklődéssel várjuk a folytatásként megjelenő köteteket, amelyek, ha — szerző szavaiként — nem pótolják is, de mindenesetre nagy mértékben elősegítik azok munkáját. „akik a szabadságharc új és nagyszabású történetét fogják megírni.”

Gulyás Sándor.

Világlexikon. A Tudás Egyeteme. Számos képpel és 22 színes térképpel. Budapest. Enciklopédia r.-t. kiadása. 1925. 982 (?!) oldal.

A magyar könyvpiacón szokatlan mennyiségű példányszámban, jó kiállításban s igen olcsó árral jelent meg ez a címében merészen sokat ígérő könyv.

Azonban, ha mindez nem ejtene is gondolkodóba valakit, meg kell ütődnie mindenkinek azon az alacsony reklámízü megtévesztésen, amit írói és kiadója már a könyv első szavaiba rejtettek.

Ez a könyv *nem világlexikon*, hanem a *Világ* című lap lexikona. Világos ez a 919. laptól a 927. lapig terjedő testes és nagyon jellemző

reklámból, melyet a könyv lapszámozása a többi reklámmal együtt a könyv testéhez sorol és számít. Mi nem emelünk ellene kifogást, odaillőnek találjuk s ezt egyszerűen megállapítjuk.

Nem világlexikon ez a könyv, — talán mondanunk is felesleges, — még kevésbé *A Tudás Egyeteme*.

Nem kereshetjük s nem várhatjuk benne „a tudás egyetemének“ nagyhangú ígérete ellenére sem az „*Encyclopédie*“ klasszikus *Préface*-ának tájékoztató szempontjait, még csak a *Petit Larousse illustré* szerény és okos kiadói előszavának eligazításait sem. Lakonikus *Tudnivalók* és *A Világlexikon Munkatársai*-nak jegyzéke kiáltják magukra a figyelmünket legelőször. E jegyzék maga beszél magáról mindenkinek, aki az utóbbi évtizedek eseményeivel és szereplőivel ismerős s mi azt hisszük, hogy nem utolsó jelentőségű reklám azoknak a köröknek a számára, amelyeknek e könyv játékos csemegéül, öngizolásul, propaganda-eszközüll s görényvárul van szánva. Néhány név azonban komolyabban is megdöbönt bennünket ebben az ensembleben, mert a pikantérián túl is kérdéseket támaszt bennünk.

És kérdéseink csakugyan támadhatnak. Nem kell ugyan e névsor s az encyclopédiák történetének és hatásának ismerete után fölöttébb erőlködnünk, hogy feleletet találjunk az elsőre: *mire való e könyv?* Nem mondódik ugyan meg egyenesen, de aligha tévedünk, azt gondolva, hogy e részben a könyv *Enciklopedisták* címszava igazít útba bennünket: „A társadalom, egyház és állam iránti (milyen magyarság!) támadó jellegével *siettette a már úgylis megérett francia forradalom ki-robbanását.*“ A könyv lapjait nyitott szemmel olvasva, nem tudunk hinni a múlt idő használatának és annak, hogy egy lezajlott történeti esemény regisztrálásával van dolgunk.

A másik kérdés így vetődik elénk: *Milyen tudományos álláspont, vagy világnézet támaszt e könyv alá pillért, mint érték?*

Hiába keresünk azonban a „*vraie philosophie*“-nak legalább modern arányokban megnyomorodott árnyéka után is, nincs, reménytelenül nincs a kötetben más, mint „un incroyable fatras.“ Nincs benne elv, egységes felfogás, csak cinikus és felületes zagyvalék, amelyből legkevesebbé fontosnak éppen az értékesebb ismereti elemeket kell éreznünk, minél többet forgatjuk a lapokat.

Keserű szájjal kell felháborodnunk azon a mélységes megvetésen és felelőtlen vakmerőségen, amely *ezt a könyvet magyar népünk számára a tudás egyeteme gyanánt szándékozik árulni s évről-évre nagyobb terjedelemben szétársztani*, amint igéri.

Ha már nem kívánhatjuk meg 1925-ben azt a hatalmas koncepciójú programot egy szinte napi olvasmányul szánt magyar nyelvű könyvben, amelyet Addison jó kétszáz esztendővel ezelőtt adott a *Spec-tator*-ban, azt mégis türehetetlennek kell találnunk, hogy *egy ilyen könyv színvonalára próbálganak bennünket lesüllyeszteni.*

Az encyclopédisták és elődük, Bayle, legalább vagy szellemesek voltak, vagy pompásan és igazán franciák s nyílt sisakkal tudatos hit, vagy hitetlenség világosfejű hirdetői, de itt szellemtelen és magyartalan üzleti szellem putridus áruí huzódnak meg, alaphangját adva a kö-

tetnek, amelyben csak sajnálni tudjuk azokat a tudományosan becsületes és alapos cikkeket, amelyek ilyen környezetbe kerültek.

Mert nem színtelen és szenvedély nélkül való ám e könyv! Ez talán nem előnye tudományos egyetemességének, de várt és kívánt hatásának a magvetője.

Lássuk csak szótári elemi szempontból! A szavak jelentésterjedelme semmi gondot nem okoz a „tudás egyeteme“ írói közül a legtöbbszörnek. Hogy ez milyen alapvető kíváncságot ébreszt, azt megtanulhatták volna Larousse-ból. Űde példák gyanánt szolgálhatnak az *ABC*, *csira*, *dekadensek*, *faj* stb. címszók. Megtudjuk ezekből, hogy *ABC* = *Anti—Bolsevik—Comité*, de — hála Istennek, — „*idővel megszűnt*.“ *Csira* = (lásd a könyvet) . . ., hiányzik a szó sajátos magyar jelentése: hermaphrodita. *Dekadensek*: lásd a címszót s benne e szép definitiót, magyar Lexikont olvasó elmék számára: „*elkomplikálódott modern polgári psziché*.“ *Faj*: lásd a címszót s benne a megbomló tudományosan hüvös nyugalmat, amely itt ékesszóló polémiává fortyan. De ne legyünk egyoldalúak. Van alaposan kifejtett terjedelmű szó is. Például a *Burzsoá* szó, amelynek kedves csendesü *változatát* sem tudná a cikkíró szívfájdalom nélkül elhagyni, a *burzsi-t*!

Ha a szavak jelentésterjedelmét nem találjuk teljesnek, viszont meglepő eredetiséget mutat a „tudás egyetemébe“ bekerülő címszók egyike-másika. Kezdjük talán a magyar léleknek, fülnek és nemzeti műveltségnek legnélkülözhetlenebb *Schölem Alechem*-mel, amelyből megtudhatja, mondjuk, Bagó Estván, hogy „S. Rabinovicnak, az orosz ghetto jidis humoristájának“ az írói álneve. Hát bizony ez humoros, és felettébb hiányos lenne nélküle a tudomány! Elég vigasztalón mereng felénk a *B-lista* címszó, a szó eredetét úgy magyarázván, hogy „B-re téve a zsidókat és az ellenzéki politikai értelműeket.“ Ezen azután a nyelvészek elgyönyörkedhetnek, ilyen etymológiát az ő képzeletük még nem álmodott soha. De nem felejtetheti a könyv a „*Felelőtlen elemek*“-et sem. Ezek pontosan „a proletárdiktatura bukására következő esztendőkből“ követtek el még „közönséges bűncelekményt“ is! *Azelőtt* talán nem is „léteztek“?

A címszók terjedelme is tanulságos és igen tudományos exaktsággal kimért. Például: *A Pápa* címszó kap 13 sort, a *Papi tanács* (nem minden marokbavigyorgó célzat nélkül) 20 sort. A *Katholikus egyház* 17 sort, a *Haditermény r.-t* 16 sort, *Jézus Krisztus* 28 sort, az *Anarchizmus* 41 sort. Az arány és jelentőség körülbelül így felel meg a Világlexikonban.

Érdeemes, külföldön is számottevő írók és tudósok, igazi értékei a tudás birodalmának, tucatszámra maradtak ki a Tudás egyeteméből, míg nagyon is vitatható értékű „művészek“ és „művésznők“ ott helyezkednek el kínos gonddal megírt részletes életrajzokkal.

S hány értékes és előkelő személlyel ismerkedünk meg, akik mind nagyom beleillenek a „tudás egyetemébe“, noha éppen 1919. óta külföldön tartózkodnak s ott filozófiai, szépirodalmi, társadalomtudományi munkásságot folytatnak. Olyan lapok munkatársai, írói és szerkesztői, melyeket Magyarországra behozni tilos, de itt benn íróikról értékelő és

kiemelő propagandát csinálni még mindig lehet, amint a Világlexikon számos cikke mutatja.

Ellenben hüvös és értelen hangú minden cikk, amely nagy és legnagyobb magyar szellemi kiválóságokról szól. Arany, Vörösmarty nem gyujtanak semmi lángot e tudós keblekben, kivétel talán Petöfi, de ott meg azután nincs köszönet benne.

Nemcsak a magyar, hanem a többi nemzet nemzeti nagyságai, sőt egyetemes emberi és művelődési jelentőségű szellemei is eltörpülnek a szavak terjedelmével nézve is, hát még az értékelésben, obscurus zsidó szociálisták, kommunisták és zavarosfejű forradalmár írói próbálkozók-kal szemben. *Brjusszov* lelkes értékelést kap, hiszen „teljesen a bolsevizmus pártjára állott“, *Szt. Agostonról* pedig megtudjuk, mint értékelést, hogy „Kora egész műveltségét és egész romlottságát egyesítette magában.“

S így kavarog a könyv lapjain tarka egyvelegben a tudás egyetemének sok-sok hasonló értékű eleme.

Nem esik szó semmi magyar fájdalomról, irredentizmusról, igazságról, csonkaságról. Ez a könyv idegen lelkű a magyar nyelvű könyvek között, de nem tudományos, magas szempontból, hanem alacsony hosszúlihegésből, konok és bigot faji elfogultságból s a türelemmel visszaélő packázásból.

Beszélhetnénk e lap hasábjain arról is, hogy a vallás szempontjából mit látunk e könyvben. Azonban akár tudatlanság, akár gondatlanság, akár célzatosság miatt az idevonatkozó részek olyan szármalmasan gyarlók, hogy csak az irodalmi, különösen magyar irodalmi részek versenyeznek velük. S nem is lenne értelme komolyan mérlegelni ezeket a hevenyén összetákoltt cikkeket.

De nemcsak ezeket a cikkeket, hanem az egész lexikont jellemzi a gyors, kivülmázolt, elnagyolt, vásári munka. Fontos, nagyon fontos dolgok kimaradnak. Máshol egyszerűen kimásolnak egy-egy címszót valahonnan, amelynek tartalma ma már helytelen.

Anyagunk bőven van még arra, amit e könyv jellemzéséül említettünk, bármely vonatkozásban. Azonban nem gyönyörűségünk továbbhánytorgatásuk.

Szót sem emeltünk volna e könyvről, ha keresztyén és keresztyén társadalmunk szégyenének és kihívójának nem tartanók. Hiábavaló a bírálóat a rossz levegő ellen szellőztetés és napsütés nélkül. Hát nincs keresztyén és magyar tudományos életünknek annyi tudósa és szellemi ereje, mozgékonyasága és szervezettsége, hogy e mótely ellen hamarosan úgy vegye fel a küzdelmet, hogy a saját porondján terítse le?

Addig is, innen is nyomatékosan mondjuk, hogy noha bennünket nem vezet más, mint a magyar és keresztyén művelődés szeretete, *öntudatos magyar protestáns ember ne vesztessé pénzét és idejét erre a könyvre.*

Nem gyűlöljük a zsidókat, de sajnáljuk, hogy nem akarnak ők bennünket ebben a felfogásban és érzületben zaklatás nélkül hagyni. Látjuk és tudjuk a forrongás minden tünetét és sajnáljuk a megtévesztettek ezreit, akik véreink közül valók s nem hagyhatjuk szó nélkül, ha vak vezet világtalant.

Szőnyi Sándor.

A Hat világrész. Utazások és felfedezések. Szerkeszti: *Halász Gyula. Világirodalom könyvkiadó-vállalat. Weiler és társa kiadása. Magyar-u. 40. Eddig megjelent husz kötet.*

„El fog jönni az idő, amikor az óceán feloldja a titkok bilineseit, amikor a mérhetetlen föld nyitva áll majd előttünk, amikor a hajósok új világokat fedeznek fel és nem Thule lesz többé a legvégő szárazföld.“

Seneca fenti jóslatszerű mondását választotta jeligének Halász Gyula, mikor vállalatának első kötetét, Amundsen: Északi útját megjelentette.

Most, amikor elszigeteltségünk szomorúságában az anyagiak elégtelensége s a kultuszterárcia költségvetésének szükreszabott keretei még azt is alig engedik meg, hogy tudományos intézeteink, könyvtáraink, egyetemeink a legfontosabb alapvető külföldi földrajzi szakkiadványokat megszerezzék, jó ideig aligha gondolhat magyar tudós és kutató arra, hogy „feloldja a titkok bilineseit“ s aktíve vegyen részt a föld ismeretlen területeinek kikutatásában. Meg kell elégednie azzal, hogy sóvárgó lelke a betű szárnyain szálljon el az ismeretlen s általa talán boldogabb időkben célul kitűzött tájak felé.

Méltó elismerés illeti *Halász Gyulát* s a *Világirodalom* könyvkiadó-vállalatot, hogy a közönségnek a háborúban szerzett érdeklődését felismerve, felvették a külföldi összeköttetések fonalát s 1923-tól kezdve, aránylag gyors egymásutánban „*Hat világrész*“ cím alatt a magyar közönség asztalára adták a külföldnek régebbi s a háború előestéjétől kezdve a mai napig megjelent eredményeit, termékeit. „*Hat világrész*.“ Maga a név is újabb keletű s érdeklődést keltő. Mi még ötöt tanultunk az iskolában s a hatodik világrészről az emberek nagyrésztének csak nagyon halvány fogalmai vannak, de nem is csoda, hiszen csak napjainkban vonult be iskolakönyveinkbe. A *Hat világrész* köteteinek során a szerkesztő nagyon helyes érzékkel, hódolva az örök hó mezején a tudományért, a szó igaz értelmében „hősi halált halt“ vakmerő kutatók emlékének: sorra kerítette azokat az úttörő hódítókat, akik „szíven találták az antarktikus szörnyeteget.“ *Shackleton: Az Antarktisz felében; Amundsen: A Déli Sark meghódítása, Shackleton: Dél, elevenítik meg előttünk földünk déli gömbfüvegét, ahol a „jéghegyek kimeredő csúcsai a felhőkben vesznek el“, s melynek rejtelmes középpontjában van a föld déli pólusa, az Antarktisz szárazföldje, a hatodik világrész.*

Scott és Shackleton életükkel áldoztak, mert meg merték háborítani az örök hó szüzi csendjét, a fókák, pinguinek, bálnák kedvence „Bálna-öblé“-t, csak Amundsen volt az a szerencsés, előrelátással dolgozó kutató, kinek tudásvágya sikerrel birkózott meg ez ismeretlen, jégkorszakát élő, ember nem lakta hatodik világrész minden fagyával, hőviharaival s a maga gyszerűségében is fenséges borzalmaival.

Az *északi pólus világot* Amundsen és Nansen kötetei hozzák közelebb hozzánk. (*Amundsen: Északi útja. Az északnyugati átjáró. Nansen: Az eszkimók között*). Az európai embert, főképp az angolokat és hollandokat már az új- és a középkorban izgatta a földnek északi csücske. Miután a spanyolok és portugálok Afrika és Dél-Amerika megkerülésével a kincses keleti országokba vezető úgynevezett délkeleti

és délnyugati átjárót lefoglalták a maguk számára: az angolok és a hollandok kénytelenek voltak észak felé orientálódni. Ekkor dobták be a köztudatba az „Északnyugati és északkeleti átjáró“ gondolatát s ekkor indult meg a föld legészakibb pontjainak a kikutatása. *Cabot, Fro-bisher, Davis, Baffin, Cook* voltak azok, akik kormányaik által kitűzött díjak fejében megkísérelték az átjáró kikutatását. De csalódás csalódást követett s a földrajzi tudomány akkori állása mellett gondolni sem mer-tek arra, hogy Amerika északi része külön földrész. Az ázsiai kontinens egy darabjának tartották. Nem számoltak azzal sem, hogy az amerikai és ázsiai kontinens oly messze nyúlik észak felé.

Az utazók s főképp a gyarmathatalmak ez utazások nyomán szegényebbek lettek ugyan egy ábránddal: Kína és India észak felől való rentabilis megközelíthetésének ábrándjával, de viszont elvitathatatlan, hogy ők voltak az első úttörők, akiknek nyomán az emberiség lassan tisztában lett az északi kontinensek, szigetek elterjedésével, körvonalaival és kiterjedésével. A fentiek sora után következőket: *Franklint, Parryt, Rossot, M. Cluret, Nansent, Pearryt, Cookot, Amundsent* már nem az anyagiak, hanem a tudomány nemes szenvedélye vezérli útjaikban. Ők tették az „Északi Sarkvidéket sok éves viszontagság révén“ ismertté. *Nansen* ski-talpakon kelettől-nyugatig keresztülszeli Grönlandot s közben egy telet a grönlandi eszkimó-telepeken töltve, közvetlen szemlélet által igaz, hű képet nyújtott s megbecsülhetetlen adatokat szolgáltatott az északi sark primitív lakóinak életéről, szokásairól, lelki világáról. Nem kisebb értékű *Amundsen* északi útja sem. Ő volt az első s mindezeideig egyellen kutató, akinek — Grönland felől elindulva — sikerült egy és ugyanazon hajóval a Behring-szoroson át törni magát három évi keserves szenvedésekkel teli út után az Északnyugati átjárón. *Nansen* és *Amundsen* küzdelmes útját eleveníti fel a „Hat világrész“ 1. és 3. kötete. (Alapára 10 korona).

Lambrecht Kálmán: *A Mount Everest ostroma* (XVIII. kötet. 8 korona alapár). Míg a sarkutazóknak csak a jéggel, hóval és hideggel kell megküzdeni, a föld legmagasabb hegycsúcsát ostromló angol „Mount Everest“-expedícióknak a levegővel is harcra kellett szállnia. S az eddigi három expedíció a levegő s a természet maradt a győztes, számos ember életét kívánva áldozatul, mert a bennszülöttek hite szerint meg merték zavarni a hegyek anyjának (Chomolungmanak) zavartalan, békés nyugalmát.

A középkori felfedezések korszaka is képviselve van: V. k. *Magalhaes: A föld első körülhajózása* (8 korona), VIII. k. *Cook: Világ-tengereken át* (8 korona), XXIII. k. *Drake: Angol lobogó alatt a föld körül* (6 korona). Elvezetnek bennünket a középkor izgalmas világába, amikor még csak halvány sejtések, öröklött mende-mondák voltak az útbaigazítói a merész hajósoknak, kiknek, valamely hatalom szolgálatában állván, legtöbbször nem az értékes megismerés és a tudomány há-tárainak kibővítése lebegett a szemek előtt, hanem valamilyen fontos kereskedelmi érdek, távol Kelet mesés gazdagsággal kecsgetető pompája, birtoklása s sokszor bizony nagyon nehéz volna eldönteni: „kalóz volt-e, vagy nagy tengerész és felfedező, kalandor-e, avagy diadalmas hős?“

Elvezetnek bennünket abba a korba, amikor az európai hatalmak gyarmatpolitikája a kezdet nehézségein túl kialakulóban volt s élet-halál-harc folyt a tengerek birtoklásáért. Amikor egy-egy úton nemcsak a felfedezendő terület ismeretlen lakóinak mérgezett nyilaival, rosszindulatával kellett számolniuk, nemcsak a még nem térképezett óceán feneketlen mélysége, kiszámíthatatlan sziklaszirtjei, zátonyai fenyegették ezer veszéllyel a hajósokat, nemcsak a szél és a hullámok játékára bízott vitorláshajók és gyűlevész matrózok megbízhatatlansága miatt leselkedett rájuk lépten-nyomon a halál, hanem az egymásra féltékeny hatalmak „felfedező hajóhadai“ is formális háborút folytattak egymás ellen a nyílt tengeren vagy valamely érdekszférájukba ütköző területen.

A ma emberének a kutatásait, eredményeit feltáró műveket sem nélkülözi a „Hat világrész.“ IV. *Torday* Emil: Bolyongások Afrikában (9 korona). VI. *Biró* Lajos: Hét év Uj-Guineában (11 korona), X. *Nordenskiöld*: Indiánok között (13 korona), XIII. *Torday* Emil: Afrikai emlékek (17 korona), XIV. *Nordenskiöld*: Indiánok és fehérek (10 korona), gondoskodnak arról, hogy eloszlassák azt a tévhitet, mintha a föld már teljesen fel lenne fedezve. A régi nagy kutatók minden elismerésreméltó értékeik és jótulajdonságaik mellett is gyarló elméleti készségükkel és akkori primitív eszközeikkel a földsegeket csak nagy vonalaiban kutathatták ki: maradt még fölös számmal felfedezendő terület, főleg a kontinensek belsejében, a jelenkor geografusainak is. A kritikus, ki nem kutatott fehér foltokat a XX. század fejlett technikai eszközei segítségével, hétmérföldes oszímával járó nagy vándorok ugyan nagyon megrikították, de az ethnographusok és természetbúvárok számára még most is akad érdekes felfedezésekre módot és alkalmat nyújtó terület.

Az Angliába származott s a magyar közönség előtt eddig nem nagyon ismert *Torday* Emil kilenc évig bolyong a „sötét világrészben“. Kongó-állam őserdeiben, a leggharciasabb hirben álló, eddig merőben ismeretlen törzsek között, megdöntve a feketék embertelen vadságáról szállongó hiedelmeket. A világhírű londoni Földrajzi Társaság megállapítása szerint: „ethnológiai eredményei igen nagyjelentőségűek és az afrikai bennszülöttek művelődéstörténetének teljesen új fejezeit tárja elénk.“ Mindkét kötetét nagyon melegen ajánljuk olvasóközönségünk figyelmébe. Közvetlen, könnyed, egészséges humortól csillogó, színes nyelven megírt sorai, főképen afrikai emlékeiben közölt könnyed, sokszor lírai szárnyalású afrikai népmeséi közönségünk számára igaz élvezetet nyújtanak. *Biró* Lajos Uj-guineai útleveleit méltatnom sem kell, hiszen már régen ismeretesek az olvasó előtt. Nevét maradandó betűkkel írta be a magyar természettudomány és néprajz arany lapjaira azzal a jelenleg felbecsülhetetlen értékű anyaggal, amellyel műzeumaink külföldi gyűjteményét gyarapította. Az ifjabb *Nordenskiöld* Dél-Amerika legbensőbb vadonait kereste fel. Ha szabad czezel a szóval élnem, átvedlett a szó legteljesebb értelmében indiánná. Sikerült beférkőznie a legezártaabb indián falvakba is s kifürkészni legintimebb szokásaikat, családi életüket, művészetüket. Végtelen fontos ez a tudomány szempontjából, hiszen az indiánok Észak-Amerikában már múzeális

tárgyszámba mennék, s csak Dél-Amerika legelrejtettebb rengetegeiben maradt meg hirmondónak egy pár indián-törzs, akiket még nem fertőzött meg a lelketlen, kapzsi ültetvényesek pálinkája s a „modern kultúra.“

A „*Hat világrész*“ könyvsorozata azonban nemcsak az önálló kutatók hatalmas teljesítményeit interpretálja. Megtaláljuk a lelki üdülést szerző könnyebb fajsúlyú útleírásokat is; azoknak a világjáróknak könyveit, akik a már tört úton nyitott szemekkel járva, a mai embert egészen közelről érdeklő újdonságokat mondanak el „a távolság romantikus színeiben égő messzi országokról.“ Aktualitásuk s impresszióik skizeszerű megrögzítése révén talán legközelebb állanak a mai tülekedő világ ideges emberének eszme- és gondolatvilágához. Ezek: IX. *Kuhárszky*: Egyiptom (Tut-anch-amon fáraó sírja) (10 korona). A híres fáraó s Egyiptom annyira az érdeklődés homlokterében állanak világszerte, hogy ismertetésére talán felesleges is időt vesztegetni. XI. *Haardt—Dubreuil*. A Szaharán keresztül (11 korona). Sírok és csontvázak jelzik az izzó homoktengerben azok útját, akik megpróbálták legyőzni ez álomképekkel csalogató fenséges sivatagot. A „sivatag hajója“ már a múlté s a francia kormány támogatásával bátor francia katonatisztek egyvégében szelik keresztül oda-vissza Fouggour—Timbuktu között „hernyóikkal“ (talpas autókkal) a sivatagot, megjelölve azt az útirányt, amely hivatva lesz helyettesíteni a hosszadalmas és kockázatos tevékaravánokat.

XII. *Nielsen*: A trópusokon át a déli Jegestengerre (11 korona). Egy nyíltszívű, norvég hajóorvos karcolatai, aki bálnavadász-hajón szolgálata közben, a mindennapi ember szemüvegén keresztül avat bennünket a modern bálnavadászat titkaiba. Megismertet a norvég hajósok életével, kik, hogy az életet megharcolhassák, hazájuk antipodusára, kénytelenek hosszú hónapokra elszakadni s emberfeletti munkával megszenvedni a betevő falatért. A közbeeső városok, szénrakodó-állomások színes rajza, a kikötőknek zürzavaros forgataga, Afrika és Dél-Amerika bűnös nagyvárosai vonulnak el szemeink előtt a szerző színes filmjén.

XVI. *Candler*: *Tibet leleplezése* (9 korona). Tibet, Lhassza, dalai láma, elzárt, égnek meredő titokkal teljes kolostorok, vallási fanatizmus, állati elmaradottság voltak azok a fogalmak, amelyek lelki szemeink elé vetődtek, amikor Tibetről és Belső-Ázsiáról hallottunk. Az angol katonai büntető-expedíció története keretében tárja fel egy józan ítéletű, képzett újságíró e rejtelmeket s szemtől-szembe állunk azokkal az emberekkel, akiket a monda-világ az ismeretlenség homályán át ködfátyolba burkolt.

XV. *Zboray*: Az örök nyár hazájában (Élet a Holland-Indiai szigeteken) (14 korona). A fiatal magyar szerző a mesés Indiák páratlanul buja őserdeiben, mocsaras, párás rengetegekben elitikkadó, európai ember küzdelmes kenyérkeresetét, a benszülőttek szokásait, az osztályokra különzött társasági életet, az ültetvényesek küzdelmes sorsát tárja ellibénk minden jó- és rossz oldalával.

XXI. *Pásztor* Árpád: Amerika-Kanadától—Panamáig (10 korona). Az éles szemű riporter többszöri amerikai útjának összegyűjtött jegyzetei. Nem tart számot tudományos babérokra. Éles tolla a maga

valóságában festi Észak-Amerika hossz-metszetének zajosabb felét. Minden rendszer nélkül, rapszódikusan. De éppen a képek egymásutánjának élénk disszonanciája az, amely a maga rideg valóságával szinte megdöbönt. Elriasztó példaként, minden kendőzés nélkül, néhol talán túlríktón festi a magyar munkás és intellektuel elébe azt az irtózatot képet, amelyet a világégés hatásaképen bekövetkezett összeroppanás Amerikában is kiváltott.

Seneca jóslata bevált, a „titkok bilincsei feloldódtak“ s tényleg nem Thule többé a legvégső szárazföld. A felfedezett föld minden egyes stációját jeltelen, néma sírok szegélyezik. De az embert, a hódítót, a tudás vágya hajtja, űzi előre, hogy „kikutassa a világmindenség e kis porszemének mineműségét“, hajtja, űzi s „feléje int a hódítók legnagyobb gyönyöre: a győzelem.“

Dr. Kondói Kiss József.

Dr. Borbély István: A magyar irodalom története. A legrégebbi időktől 1825-ig. Cluj—Kolozsvár, Minerva kiadása. 1924. 418 l.

Az Erdélyben lüktető magyar irodalmi életnek mind több és több értékes bizonyosságáról veszünk örvendetes tudomást. A komoly szakirodalom fejlődéséről tanuskodik Borbély István könyve, amely husz ívre terjedő tudományos munkásság eredményeként látott napvilágot, hogy „a magyar irodalom multjában megnyilatkozó, időhöz és helyhez nem kötött, mindenkor és mindenhol egyformán élő és éltető magyar géniust“ megéreztesse olvasóival. A művelt közönségnek van szánva s éppen ezért középhelyet foglal el a vázlatosabb iskolai tankönyvek és az aprólékos részletekre is kiterjeszkedő tudományos kézikönyvek között. Alapos felkészültsége és nagy irodalmi műveltsége képessé teszi a szerzőt arra, hogy kitűzött céljához képest megmaradjon a helyes középúton. Könyve nem annyira vázlatos, hogy az irodalom egyetlen fontos részletét is homályban hagyná, de nem is annyira részletező, hogy a kevésbé fontos mozzanatok megzavarnák az egész mű eszmei egységét. Céljának megfelelő a terjedelme is, amely még szakemberek, főleg tanárjelöltek számára is különösen használhatóvá teszi.

Felosztása általában a többi irodalomtörténeti korszak-megállapításokon alapszik, bár kisebb eltérésektől a szerző nem riad vissza. Legjelentősebb e tekintetben az, hogy az új magyar irodalmat is felosztja három korszakra s ezek közül a második (1849—1900.) a nemzeti költészet fénykorának, a harmadikat a nemzeti szellem hanyatlása korának nevezi. Így van az ő felosztásában kettővel több, (= 9) korszak, mint az eddigiekben általában.

Önálló felfogásból ered némely változtatása az egyes korszakokon belül is. Ujszerű például az az eljárása, hogy a reformációnak egyébként is nagy önállósággal tárgyalt irodalmi termékeit a szerzők vallásfelekezete alapján osztja csoportokra (erasmisták, lutheránusok, kálvinisták és unitáriusok), bár maga is érzi ennek akadályait. Eredeti felfogásra vall Mikes írói működésének a nemzetietlen kor helyett, az ellenreformáció korában; a kuruckorral kapcsolatban való tárgyalása. E beállítás révén Mikes alakja jobban bekapcsolódik az irodalmi fejlődés folytonosságába.

Nagy erénye Borbélynak, hogy önállóságra való törekvése nem válik eredetiségkedéssé, bár mások megállapításainak fölhasználása közben, a mindenáron újatmondás veszedelme nélkül is egyéni tud lenni. Az irodalom segédtudományaiban való meglepő jártassága, valamint a szakirodalom alapos ismerete épp úgy jellemzik előadását, mint a magyar- és világirodalom művészi alkotásain felett ízlésének és ítélőképességének önállósága. Innen van, hogy megállapításai sok esetben akkor is újszerűek és sokatmondók, amikor közismert dolgokat foglal össze általános jellemzés formájában. Ez teszi különösen élvezetessé összefoglaló korfestésein kívül igen sokszor az egyes írókra vonatkozó fejtegetéseit is. Adatok halmozása helyett sokszor egy-egy találó megjegyzéssel érezteti meg szinte elfelejthetetlenül a dolgok lényegét. Így mutat rá például, hogy a főrangú lírikusok költészete „olyan, mint a lenyugvó nap ragyogása; szép, de melege nincs.“ Mikes leveleit „a kuruc emigráció gyönyörű regényének“ nevezi. Hatásosan jellemzi Katonát, aki „az ősi dicsőség helyett az ősi nyomort látta meg a magyar multban s e felfogással rést ütött az eddig majdnem teljesen ellentmondás nélküli nemzeti romantikán.“

Nem kevésbé értékesek az egyes korok uralkodó eszméinek, stílusoknak tömör, bevezető jellemzései, valamint azok a rövid megállapítások, amelyek az egymástól távol eső korok és írói egyéniségek szellemi kapcsolatára vonatkoznak. A szerző minden eszközt felhasznál arra, hogy a nemzeti szellem irodalmi megnyilatkozásainak sokféleségében is éreztesse a tartalmi és formai összefüggést. Éppen az a ritka tulajdonsága teszi Borbély könyvét a művelt közönség számára különösen élvezetes olvasmánnyá, hogy a hagyományos felosztás kereteivel korántsem darabolja szét az irodalom élő testét, hanem az eszmék és formák egymásból való fokozatos fejlődésének összefüggő képét rajzolja meg. Az egyes korok szinte a szemünk láttára fejlődnek egymásból, hogy más és más motívumokban és formákban juttassák uralomra ugyanazt a nemzeti szellemet. Az egész mű gondolatmenetéből áradó egységes hatást fokozza a kidolgozásban mutatkozó helyes arány és az egyszerűségében is élvezetes előadás. Nyelve általában jó magyaros, bár az „is“ és „ugyan“ használatában olykor megbotlik.

Borbély István könyve nem csupán az örvendetesen izmosodó erdélyi irodalomnak értékes dokumentuma, hanem az egész magyar irodalomtörténetírásnak is határozott nyeresége. Kivánatos, hogy ne csak Erdély, hanem az egész magyarság művelt közönségének lelkéhez utat találjanak a benne rejlő értékek. Külön is említést érdemelnek a könyv végéhez csatolt jegyzetek, amelyek értékes kalauzul szolgálnak a gazdag szakirodalom helyes használatában.

Gulyás Sándor.

Gyökössy Endre: A termő élet rímei. (Új versek. A „Jegyzők Orsz. Árvaház-Egyesülete“ művészeti osztályának kiadása. Budapest, 96 lap).

Gyökössy nem a nagy lélekfordító, emberszökkenő poéták közül való. Nem látnok, nem új korszak harsonója, nem lángoszlop-lélek, szóval: nem forradalmár-szellem. Nem az orkánok hullámverését harsogja.

hanem az élet állandó, lágy, munkakisérő, zsongó ritmusát, amely: amennyire igazi: ugyanannyira költészet is. A józan közészer láztalan ritmusaira állnak formasorokba ezek a gondolatcsapatok. Kalász és mezei virág együtt, ha egy marokra valót lekaszálsz belőlük, s összefogod: egy kész magyar csokor. Gyökössy minden kötete, minden verse ilyen.

Nem akar mindenáron emberfölöttit, nem Ikaruskodik. Itt marad a földön s úgy éneklé dalait, mint a szántó-vető, akinek így jobban esik a munka, vagy mint a pacsirta, amely így önti ki az érzéseit, ha tőlon-túl tele van az élet szépségeivel.

Azért maradt Gyökössy költészete a városi zürös zsbongásban is földillatú, kalászos zizegésű, tehát föltétlenül magyar.

A tiszta magyar lélek, a józan életszemlélet poétája ő. A szerelem dalai a osaládjának szólnak, vagy egy-egy elsuhanó, alig rózsaszín-árnyalatú tiszta emléknek. A honfigond sem égvérdeső pathosban jelentkezik nála, hanem valami mellfeszítő sóhajtásban.

Van egy nagyon érdekes és eredeti sorozata is az előttünk fekvő kötetnek. Mint valami szellemi új borral: köszöntgeti föl egy-egy meleg versben költő-barátait. Érdekes arckép-gyűjtemény is ez a sorozat, mert a költő arcán keresztül látjuk a többi költő arcát.

Vannak azonban a kötetnek egészen jelentéktelen kis „gólyahir“-versei, amelyeket kár volt fölvenni. Hiába: Gyökössynek nem áll jól a dekadencia s csak a kötete egységét rontja vele, ahol a finom, halk egyszerűséggel tévesztette össze a semmitmondást. „A magyar mezőkön“ című ciklusnak ezeknél a gyermekklanc-bóbíta verseinél lehetetlen nem gondolnunk az „Én Ujságom“ munkatársára, a Pósa-tanítványra. Az „Ezüst furulya“ című kötetébe beleillettek volna; ebből azonban kikerítanak.

Formában, nyelvkezelésben, versdiszító motívumokban azonban Gyökössy finomabb, gondosabb, színesebb lett. *Szem.*

Erdélyi költők. *Gyűjtemény erdélyi lírikusok műveiből 1918—1924.* Szerkesztette: *Farkas Gyula.* (Berlin, 1924. Ludwig Voggenreiter Verlag, magyar osztály). A Studium bizománya.

„Temess el egy népet és nézd meg, hogy nő ki — a lelke.“

Az erdélyi Pásztortűz valamelyik husvétii számában olvastam ezt a Ravasz László tollából származó prófétai mélységű mondatot, amely most lebirhatatlan erővel kívánkozik ennek a beszámolóának az élére.

Ez a sír mélyéből kinövő lélek ragadta maga felé ellenállhatatlanul a figyelmet, midőn az összeomlást követő években erdélyi költők itt-amott megjelenő költeményei, lassanként feltűnedező kötetei valami csodálatosan termékenyítő és gazdag termést ígérő irodalmi tavasz hírét, melegét hozták el hozzánk. Azóta nyilvánvalóvá lett, hogy az ígélet nem volt csalóka és szép számmal vannak már olyanok, akik a magyar líra megújulásának jeleit vélik látni a trianoni határokon túl fel-lendült irodalmi életben.

Mindeddig csak elszórt jelek után, nehezen, vagy alig megszerezhető kötetekből lehetett erre következtetni. Ez az ízléses kiállítású gaz-

dag gyűjtemény azonban alkalmat ad rá, hogy bárki megismerkedhessék az erdélyi líra főbb képviselőivel. Tizennégy erdélyi költőt mutat be Farkas Gyula — költeményeiken keresztül, reájuk bízván, hogy szerezzenek maguknak új híveket Csonka-Magyarországon (s a szétpattant történelmi Magyarország többi töredékében is), miközben ő maga szerényen félreáll s nem zavarja felesleges magyarázatokkal az ismerkedést.

A dolog természeténél fogva azonban nem kerülheti el, hogy az előszóban az anthológia céljainak megjelölésével egyidejűleg ne érintse röviden az erdélyi irodalmi élet legfontosabb jelenségeit, a különálló erdélyi irodalom és erdélyi lélek kérdését. Szerinte az egységes magyar irodalomtól önállóan elkülönülő erdélyi irodalom a kényszerítő viszonyok előidézte múlt jelenség és remélhetőleg rövid idő múlva pusztán csak irodalom-történeti lesz ez a kérdés. Jelentősége tulajdonképpen abban rejlik, hogy kifejezésre juttatta a különleges erdélyi pszichét, melyet szembeállít a dunántúlival s próbálja megrajzolni eltérő jellemvonásait. Maga is elismeri azonban, hogy ennek a kérdésnek kifejtéséhez külön tanulmány szükséges, fejtegetéseiben csak általános keretek között mozog s azok a megállapításai, hogy az erdélyi lélek inkább protestáns, filozófiára hajló, általános emberi kérdések iránt érdeklődő, bár szülőföldjéhez mélyen ragaszkodó, míg vele szemben a dunántúli konzervatívabb, katolikus, inkább vallásos, a hazaszeretetet erősen hangsúlyozó s az erdélyi pesszimizmussal szemben jobban hajlik az optimizmus felé, — nem túlságosan meggyőző erejűek, bár némi igazság aligha tagadható el tőlük. Felhozott példáival szemben nem volna nehéz ellenpéldákat szembeállítani

Nem tartjuk túlságosan találónak a mai erdélyi líra jellemzését sem. Sokkal sötétebbnek, pesszimistább színezetűnek rajzolja, mint amilyen valójában. Ugy véli, hogy az eredeti pesszimizmus sötét kétségbeesésig fokozódott, egyetlen vígasz a természet, harcvágy helyett lemondás ül a lélek mélyén. „Csak a konok székely rázza meg az öklét, csak néha tűnik fel a hit, hogy a világégés új, jobb világ kezdete... Nem is annyira hit ez, mint hitegetés, akarát-kiemelkedés a pesszimizmus fojtó örvényéből...”

Meglepetve és csodálkozva kérdezzük: mi okozza hát akkor azt a frissítő, erősítő hatást, amelyet az erdélyi költészet jelent éppen a gyógyíthatatlan pesszimizmusban szenvedő „modern“ magyar lírával szemben? Nem tudunk szabadulni attól az érzéstől, hogy az idézett kijelentések felszínes szemlélet eredményei. S ebben a meggyőződésünkben megerősít Farkas Gyula egyik elhamarkodott példája is. Az erdélyi költőről írva, egy helyt azt mondja: „Tragikus elmélyüléssel érzi hivatását, mely *szülőföldje* rögehez köti“ — s idézi hozzá Szombati-Szabó István egyik verssorát: „itt ami út van, Golgothára visz“, — megfelelkezvén róla, hogy a „Függelék“ adatai közt maga közli, hogy a költő Debrecenben született s az összeomlás után került Resicára.

Részletesen kellett foglalkoznunk ezzel a kérdéssel, hogy rámutathassunk a magunk felfogása szerint arra, ami új, biztató jelenség Erdély lírájában.

Két fontos mozzanatot kell különösen kiemelnünk: a családnak és

gyermeknek ragyogóan klasszikus formákban megnyilatkozó szeretetét *Áprily* csodálatos finomságú verseiben, (amelyeknek egyes kiváló képviselőit, sajnos, hiába keressük a kötetben) s a vallásos érzésnek filozófiát kimélyítő szerepét *Reményiknél*. Az ő fejlődése különben szinte példázza az erdélyi költészet fejlődését: magasba ívelő útat tett meg a „Fagyöngyök“ lemondással átítatott hangú köleményeitől az újabb kötetek egyre egészségesebb és tökéletesebb szépségci felé.

Mindezt áthatja és aláfesti az a mélységes együttélés a természetel, amelynek nagy szerepét Farkas Gyula is helyesen emeli ki és a hazafias érzésnek valami egészen mélyen átértett s ezért megragadó formája.

A figyelmes olvasó megtalálja ezeknek az érzéseknek legtöbbször a kötetben szereplő többi költő műveiben is, akik között *Farczádi* zengő, férfias hangja hittel és félelmes erővel hirdeti székely érzéseit. *Berde Mária* és *Nagy Emma* a mai idők viharában új, szent elhivatását kereső nő érzelmeit szólaltatják meg. Kettejük közül *Berde Mária* a nyugodtabb, asszonyosabb, *Nagy Emmát* a túlfűtött indulatok, sokszor szinte eksztatikus hév jellemzik, de mindketten mindig tiszta művészettel, egész hittel keresik és hirdetik az igazságot.

Lehetetlen külön, részletesen foglalkozni a kötetben szereplő költők mindegyikével, bár mindegyikük említésre és figyelemreméltó tehetség és még így, egy anthológia szűkreszabott keretei között is le tudja kötni figyelmünket. Közülük *Olosz*, *Szombati-Szabó*, *Walter Gyula* költői szerepével már a múlt alkalommal foglalkoztunk. *Tompa László*, *Finta Gerő*, *Finta Zoltán*, *Jánossy Béla* és *Serestély Béla* egyaránt figyelemreméltó tehetség s különösen *Tompa* neve jelent sokat az erdélyi közönség előtt. *Szentimrei* Jenő az irodalom baloldali pártjainak a mai emlékeinkhez mérten, szokatlanul rokonszenves képviselője.

Egy bizonyos: a trianoni Magyarország költőinek műveiből ilyen, vagy hasonló értékű és biztató erejű kötetet ma nem lehetne összeállítani. S ez a pont az, ahol különösen mélyen érezzük a kiindulásunkkor idézett mondat igazságát. A líra: a lelki élet őszinte, hitvallásszerű megnyilatkozása. S az erdélyi líra ilyen. Az összeomlás óta inkább befelé élnek az erdélyi költők s a lelki élet törvényeinek csodálatos hatásaképpen kifelé is teljesebb lett az életük. Őszintén érzik szegénységüket s mert nem örizgetik képzelt dicsőségük aranyfüstös emlékeit, volt bátorságuk újat kezdeni s egyben a régit is tiszteletben tartani. S mert nem mégozgethettek és nem néztek távoli pártfogók után, felfedezték magukat és népüket s ma ők a magyarság igazi képviselői. Mi pedig bizakodó reménységgel várjuk, hogy folytatódjék a húsvéti csoda s az ő megelevenedett lelkük megelevenítse a mi haladó testünket is.

Szöllősy István.

Bartóky József: Szivárvány. Franklin-Társulat kiadása 227 lap.

Bartóky József újabb novella-gyűjteményét jelöli ez a szimbolikus jelentőségű cím. Ha végigolvassuk az egész kötetet, valóban olyan érzésünk támad, minthogyha az élet szürkéségéből kibontakozó szépségek megnyugtatóan harmonikus szivárványát pillantottuk volna meg. Itt is

megvan a sötét háttér: az emberi élet realizmusa, amely fölött — mint színes szivárvány a felhős égen — derűt és melegséget árasztva megjelenik a szeretet napja. Ez oszlatja el a sötétséget és láttatja meg azokat a verőfényes magaslatoakat, melyek még nem merültek el az élet-pusztító clemek szennyes áradatában. Ez hirdeti — miként az özönvíz okozta romok fölé emelkedő szivárvány — a jövő élet reményességét.

Ilyen főlemelő hangulat jellemzi valamennyi novelláját és ad egységes színt az egész gyűjteménynek. Ez a hangulat pedig annál megkapóbb, mert nyilvánvalóan a bölcs emberismeret és nemes idealizmus, a józan értelem és mélyen érző szív harmonikus viszonyából származik. Valóban a komoly életproblémák alapos ismeretének és a világ romjain is építeni tudó idealizmusnak egymásra hatásról tesznek bizonyosságot Bartóky József novellái. Rámutatnak azokra a — sokszor kicsinyességekben is — sorsdöntő életmozzanatokra, amelyekben — mint kicsinyített tükörképben — megvan összesűrítve, az élet minden lehetősége. Azt is megtudjuk belőlük, hogy mindig megvan a jónak a lehetősége is. Látjuk, hogy hétköznapiakból van ugyan az élet, de azért nincs olyan szegény lélek, aki meg ne látná — ha csak sárja szélén is — az ünnep fényosságát. Ezt a megnyugtató igazságot hirdetik finom pszichológiai érzékkel fölépített meséi, amelyek többnyira az élet legválságosabb fordulataiban villantják meg a jóság megtartó erejét.

Bartóky József novelláiban az egységes alapeszme és hangulat színes árnyalatokban bontakozik ki s az ebből származó hatást jótékonyan fokozza témáinak időben és térben egyaránt mutakozó változatossága is. Nem egyszer fordul vissza tárgyért a magyar történeti multba, majd egyszer még távolabbra, a hanyatló római birodalomba, sőt elvezet bennünket az ó-testamentomi Jeruzsálembe és a bombay-i kikötőbe is. Alkotásainak javarészéhez azonban a legközelebbi multból és mai életünkben veszi tárgyát. Az elbeszélések eszmei tartalmát egyébként a térbeli vagy időbeli vonatkozások nem változtatják meg lényegesen. Mindenkor és mindenhol az erkölcsi szópnek az átlagos élethez való viszonya mutatkozik meg bennük.

Komoly, nemes optimizmussal hirdeti általuk, hogy a szemmel látható eredményeknél vannak elvonultságukban is realisabb értékek, amelyek méltóképen koronázzák az emberi törekvéseket. Ezzel a főlemelő meggyőződéssel vigasztalja zúgolódó katonáit András király, midőn azt mondja nekik a Szentsír földjén, hogy a gyertyák tüze helyett a felebaráti szeretet lángját hozzák magukkal. (*A szent tűz*). Törhetetlen bizalommal néz a jövőbe a gyermekek feje fölött és müellekesedés nélkül, d annál meggyőzőbb erővel hangoztatja, hogy „ne csüggedjünk, lesz még Magyarország!“ (*Jönnek a gyerekek*). Énnok a témának másik változatát fejezi ki a „*Nem lesz özönvíz*“ című novella. Ez utóbbihoz kapcsolja stílusbeli rokonságán kívül a szereplők egyvezése, valamint az ismétlődő személyes vonatkozása és a „*Falusi kisfiú Pesten*“ ímü bájos kis elbeszélését. Ezekben nyilatkozik meg legérezhetőbb módon az az egészséges irredentizmus is, amely hivalkodás nélkül is ott izzik minden magyar lélekben.

Különös szeretettel nyúl Bartóky olyan témákhoz, amelyek az élet

és halál, a realitás és szellemvilág misztikus kapcsolatát érzékeltetik. Ez a hajlama ismeretes már előttünk régibb műveiből is. Többször előforduló motívum: valaki a halál tornácából egy pillanatra az ott látottakról bizonyítást téve, visszafordul, jobbá lenni, vagy megnyugodni, hogy aztán igazán meghaljon. Ilyen tárgyú például a *Különös történet*, amely a régibb *Fehér világra* emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy a másvilágról való visszatérés után itt nyomban következik a végleges halál. Ebbe a típusba tartozik *Az öreg úr és a halál*, amely a jól ismert régi mesének új változata. A tapintatos halál előbb megvigasztalja a csüggedt „méltóságos“-t, aki aztán megbékülve, bizakodó örvendezéssel szenderül jobblétre. Nem hiányzik a misztikum Rádik esetéből sem, aki élete utolsó napján minduntalan önmagát látja s így — Szükségné receptje szerint, — meg kell halnia. Ez az elbeszélés különben drámai erővel teljes finom lélekrajz, a forradalom egyik megdöbbentő mozzanatával kapcsolatban. A lélekvándorlás titokzatos motívumát is páratlan költőiséggel és tökéletes művészettel aknázza ki legszebb novellájában, amelynek címe: *Mi lesz ezután?* ... A lélek során töprengő aggastyán tünődését megzavarja a részeges Sáfár István lelkének új hordozójaként megjelenő vörös kutya. De a katicabogár megnyugtató felelete után megszűnnek a kétségek és jön a fehér fogatú halál. Hasonló motívum szerepel a humoros *Tarka kutya* című keleti mesében. Mélyen megható *Leó életrajzának*, az anyagiás törtetés áldozatána ktragikuma, aki sírja szélén vet első és utolsó pillantást az életnek mindaddig észre nem vett szépségeire. A gyűjteménynek egyik legbájosabb darabja *A tyrusi ember*, amelynek meséje egyedül tanuskodik arról, hogy az író a szerelem poézisét is meg tudja éreztetni. Ez az egyetlen szerelmes tárgyú története bibliai zamatú, poétikus szépségű mese, amely az ó-testamentomi költőkirályt, Bölcs Salamont is megihlette. *Callia rózsái* az igazi bűnbánat és őszinte hit esodaterő varázsát hirdetik. Egészséges, jóízű humorról tanuskodik a „*Több nap, mint kolbász*“ című elbeszélés, amelynek tréfás tartalmában is megmutatja az író a komoly tanulságot.

Ebben a vázlatos felsorolásban rá akartunk mutatni arra a lelki gazdagságra, amely a *Szivárvány*-ban fel van halmozva. A tárgyi szempontból is érdekes mesék mindegyike mélységes erkölcsi értéket jelent a kicsit is fogékony olvasó számára. Valami esodálatosan józan idealizmust árasztanak magukból, amely képessé tesz bennünket arra, hogy az életet a maga valóságában lássuk anélkül, hogy szépségei a tisztánlátás kiábrándító világosságában szétfoszlanának. Az élet alapos ismeretéből szinte logikusan következő pesszimizmus a jószív és emberszeretet állandó drűjében enyhül megnyugtató harmóniává, hogy végül a hit szárnyain még magasabbra emelkedve, komoly optimizmussá magasztosuljon.

Ha mindehhez hozzávesszük tökéletes szerkezetbe foglalt meséinek folyamatos előadását, tömörségében is világos, egyéni stílusát és tiszta magyar nyelvét: akkor már meg is mondtuk, hogy Bartóky Józsefet az újabb magyar elbeszélő irodalom egyik legértékesebb művelőjének tartjuk.

Gulyás Sándor.

Calderon: Az élet álom. Színpadra átdolgozva, fordította *Harsányi Kálmán*. Budapest, 1924. Stádium. 111 l.

A világirodalom valódi remekeinek az a kivételes tulajdonságuk és kiváltságos sorsuk van, hogy mindig alkalomszerűeknek érezzük őket, s ha az egymást váltó irodalmi divatok ideig-óráig elvonják is róluk a figyelmünket, megint és megint új életre kelnek. Calderonnak itt szóban forgó drámája is immár többszáz esztendő, mégis új fordításra ihlette meg egyik költőnket s valahogy lehetetlen azt nem éreznünk, hogy ez új fordítás megszületésének egyik oka az a lélekbemarkoló aktualitás, mely ennek a halhatatlan műnek a témájából oly eszméltetőleg szól a mai emberiséghez. Segismondo királyfi, aki kétszer teszi meg az átmenetet a tömlőcserny borzalmaitól a királyi trónus mámorító hatalmáig s akit a sorsnak ez a csodás szeszélye bölcesé és jóvá tesz, mert megtanítja arra, hogy az élet voltaképpen csak annyiban szép, amennyiben *átálmodjuk*, tehát úgy kell élnünk, hogy az álomból való felébredés lehetőleg ne legyen keserves: ez a szerencsétlenségben megtisztult lelkű királyfi sohasem volt kívánatosabb szimbólum ránk nézve, mint ma, mikor a gondolkodni tudó emberek százmilliói tünődnek naponként azon a kínos ellentétben, mely ott tátong eszményi álmaink és a véres valóság között. Mikor először kerül váratlanul trónra a születése óta mindig börtönben sínylődött Segismondo: elvakult dühvel akar bosszút állami szomorú múltjáért embertársain — s visszabukik börtönébe; mikor másodszer emeli magasra a sors, akkor már nem kegyetlenkedik a királyfi, hanem a nagylelkűség gyönyörű példájával teszi jóvá a maga és az apja vétkét, örökérvényű tanulságot vonva le az emberi élet nagy válságaiból, hirdelve, hogy a győztesnek nem szabad ellenfele megalázásával újabb végzetes kockázatba dobnia magát s a nevéhez kapcsolódott ügyet, hanem olyanná kell tennie a való életet, hogy az szép álomnak tűnjék fel, hiszen az élet is csak — álom... Ime, a végzet tömlőcsernyében gyötrődő emberiség között nem szívja-e különösen is szomjas ajakkal azt a fenséges igazságot a mi szerencsétlen nemzetünk, mely évek óta kérdezi magától bódult fájdalomban: vajjon nem álom-e ez a most bennünket típró élet?

Ezt az elévülhetetlen érdekű és értékű költői alkotást már több mint félévszázad óta birjuk magyar nyelven, még pedig egyik legkiválóbb műfordítónk, Győry Vilmos tolmácsolásában. Az új fordítónak, Harsányi Kálmánnak, azonban igaza van abban, hogy ez a Győry-féle fordítás a maga változatlan versmértékével, a maga egyformán ünnepélyes jambusos dikciójával ma már nem való színpadra, ha olvasmánynak megfelelő is. Harsányi egyenesen a színpad számára készítette fordítását, a színpadi előadás követelményeit tartotta szem előtt, vagyis a szavaknak nem annyira a szóári jelentéséhez ragaszkodott, hanem inkább a „drámai fajsúlyukhoz“, hogy így a szöveg a lehetőségig ugyanazt a *hatást* tegye a magyar közönségre, amelyet az eredeti szöveg tehet a spanyol hallgatóságra. És még egy fontos különbség van a Győry és Harsányi fordítása között: a Harsányié nem egyforma versmértékben készült, hanem bravúros sikerrel teszi át magyarra Calderon drámájának összes formai szépségeit, főképen ritmikai változatosságát s hangu-

lati gazdag árnyalatait. Ez a kifejezetten színpadra szánt új fordítás olvasmánynak is rendkívül élvezetes, tehát egész irodalmunknak is nyeresége.

—d.

Jørgensen János: Dánia nagyasszonya. Regény. Dán nyelvből fordította: Szunyoghy Xav. Ferenc. O. S. B. Budapest, Pallas-kiadás. 180 lap).

Ha a szerző előre megfontolt szándékának hiinni lehet: ez a családok regény azért íródott, hogy élet-példával mutassa meg az útját, hogy egy eltévelygett protestáns bárány, hogyan térhet vissza az egyedül idvezítő „egy-akolba“: a r. kath. egyházba.

Ez a jámbor szándék még nem tenné jelentőssé előttünk a könyvet, ha nem választott volna irodalmi formát. Az írónak sok készsége megvan ahhoz, hogy szándékát becsületesen kifejezze. Feltűnik elsősorban az ilyen lélek-halász irány-regényeknél szokatlan intelligenciája. Otthonos a század szabadgondolköző filozófiai irodalmában éppen úgy, mint a szocialista-eszmeáramlatokban s a keresztyén-szocialista vitairatokban. Van jó elbeszélő készsége, feltűnően közszerűlt, publicistai tolla. Csak kettőt nem ismer: a protestáns ember lelkiakatát. No, meg az életet.

Hiszzen szép, de tulkényelmes dolog publicista-írónak megteremteni egy mű-protestáns fiatalembert, Ronge Hermannu nevű intellektuelt, aki szerző szerint protestantizmusa következtében szinte gépszerűen lett radikális szabadgondolköző. Ez — méltóztatik tudni — a stereoszkop-ördög. Kétszer fekete, tehát plasztikusabb.

Ez a balutakon járó fiatalember azonban a lelke mélyén tele van önzetlen idealizmussal, a megigazulás vágyával, (ez azonban szerző szerint nem protestáns termék, még eleve-elrendelés formájában sem).

S hogy, hogy nem? ez a csupa-lélek fiatalember egy szép éjszaka megcsömörlék fiatalember társainak léha életmódjától. (Szerző szerint megint azok „reprezentálják“ a protestáns lelkületet, nem pedig ez a csömör). Akkor aztán a hajnal egy misztikus kábulata beszédíti a regény jóligazgatott hőst egy katolikus kápolnába s ott egyszerre átförmálódik — katolikus lélekké. Hosszú tusakodások és lelki harcok után elér a kívánt cél: harmadrendű franciskánus-testvér lesz és keresztyén-szocialista gyártelepvezető.

Szép elképzelés ez és építőolvasmány feltétlenül a — harmadrendű ferencesek számára. Még arra is alkalmas, ha valószerűnek fogadjuk el a regényalakokat, hogy megerősítse hitükben az eleve-elrendelés vallóit. Mert hisz ez az ember logikai feladatokat misztikus feleletekkel old meg a lelkében, jeléül annak, hogy eredendő katolikus lélek volt.

Ami a regény irodalmi jelentőségét illeti? Hát bizony, nincs bántóbb, mintha a bábjátékos takarékoskodik a függönnyel s a szépen összemesterkélte kisiny színpad fölött ott látszanak kezében a drótszálak, amelyekkel figuráit igazgatja, az előadó asztal terítője is rövid, az alól meg kilátszik a — lóláb.

S itt van a hiba. Mert irányregény, hazabeszélő szocialista-regény például Gorkij-nak „Az anya“ című regénye is. De az élet és művészet

együtt, a tendencia dacára is. Szóval: irodalom. *Ez* egyház-publicisztikai jámbor traktátus. Szerzőjének fizikai areképét sem tudjuk más-kép elképzelni, mint — kancsalnak, mely — „festett egekbe néz.“

Szem.

Madáchtól — Haskellig. (*A magyar játékszín újabb eseményei.*)

Bármilyen fülbántó is a címben választott két név együtt: az elmúlt hónap színházi játékrendjének ez a két név volt a két sark-pontja, az alfája, illetve omegája. Az egyik, ha súlyban nem állítható is „Mózesével“ az „Ember tragédiája“ mellé: irodalmi komolyságban az elmúlt hónap színművészeti eseményeinek a csúcását jelentette, a másik pedig a mutatványos színpadi-ipar eddig legkáprázatosabb készítménye volt, a „művészettelen művészet remeke“, hogy kettős paradoxonnal éljünk.

Madách „Mózes“-ét érthetetlen okokból hanyagolták el a két esztendő előtti évforduló idején. Csak törtszám a nagy Egység, a nagy Egész, az „Ember tragédiája“ mellett, de súlyos érték így is a Madách-lélek megértéséhez. A bemutatónak izgalmasan érdekes kritikai irodalma támadt. Hevesi színigazgató ugyanis rejtett nemzeti gondolatokat és hazafias magyar szándékokat vélt fölfedezni a darabban. Kétség-telentül a nemzeti gondolat hőse Madách Mózes, de nem sovíniszta értelembe, hanem úgy, mint Carlyle „hősei“, mintha Ádámot látnók a Tragédia egy külön-darabbá megnőtt jelenetében. Nem a magyarság történetfilozófiájának a szócsöve Mózes, hanem az örök emberé, Ádámé, egy eleve-elrendelésű magyar lelken keresztül. Sőt, ha ennél a gondolatnál vagyunk: felmerül beunünk az a föltevés, hogy Mózes alakját azért nem vehette föl Ádám, mert a Tragédia elgondolásának, történelmi gerineg gondolatának a Mózes-tragédia nem lehetett választott jelenete, mert a Mózes népe nem lehetett választott népe.

Mózes csak öccse lehetett a Madách Ádámjának. De a XIX. század uralkodó eszméi legfőbbjének, a nacionalizmusnak a kérdése izgatta Madácht, a történetfilozófust. Lehet, hogy munkájának inkább volt ihlető sugalmazója az elnyomott magyarság sorsa, mint az ó-szövetség anyaga, de a madáchi gondolat tulment az indítékon s a mint nem zsidó nemzeti dráma a Mózes, úgy nem magyar nemzeti dráma sem, hanem *a nemzeti gondolat drámája.*

Madáchnak kicsiny feladat lett volna holmi ó-szövetségi passziójátékot írni, neki kisebb hőse nem lehetett Ádámnál s Mózes éppen csak azért volt „Ádám öccse“, mert csak egy nemzetnyi globuszt viselt a vállán a történelem szerint Ádám—Atlas egész világa helyett. És ezzel az ösztönös elgondolással arányos a drámai költemény egész fölépítése és megírása. Nem vergődő egyn ez az ember-Mózes még a felesége és gyermeke ölelésében sem, hanem eszme, a küldetés, az Istennel való szövetség, a nemzetvezérség eszméje, aki az Isten kezéből veszi át a törvénytáblákat, hogy emberi bálvány hátán törje össze. A faji kiválasztás nagy történelmi (s egyben biológiai) eszményének hőse ő, aki megöletti népe életterlenjeit, a honfoglalás nagy hivatásának kerékkötőit. Ember, de Istentől vezérnek rendelt ember. Bíró, pap, próféta és vezér egy személyben. Hős, ahogy Carlyle mondaná.

Ezt a Mózeset sohasem vállalná a zsidóság nemzeti hősének. Madách kegyetlen tükörmutogató s a kiválasztott nép nem bírta a Mózes tükörfjátékát, mert a két kőtábla volt kezében a tükör, az pedig az Isten arcát verte vissza.

Mózesnek megadatott színről-színre látnia az Isten arcát. Ó-szövegségi misztérium-e ez Madáchnál? Nem. Több: történetfilozófiai jelkép-eszme. A világraszóló hivatást betöltő embernek Isten megmutatja a maga fényes arcát.

Ádám, az örök kereső, csak szózatát hallhatta az Istennek, de azért több mégis Ádám Mózesnél. Mózes a Nébó hegyéig ért el, több nem bízott rá. Ádám vitte tovább zarándokútján az emberiséget s a történelem során „színről-színre“ változnak a „választott népek“, de Ádám sem állhat meg addig, amíg az Isten arcát meg nem látja.

A *Nemzeti Színház* nem a legerősebb, de jó szereposztásban mutatja be a darabot. A Madách-stílusnak egyetlen hordozója azonban — *Jászai Mari nagyasszony* volt.

A Jókai-évfordulót az „*Egy magyar nábob*“ felújításával ünnepli az ország első színháza. Ezzel újra napirendre került a „nagy per“, amelyet a kritikusok táblája régen eldöntött — elméletben, de a közönség esküdtszéke mindig felújít gyakorlatban.

Kétségtelen, hogy amit Jókaitól a színpadon kapunk, csak olyasvalami, mint Csonka-Magyarország, amelynek azért az egész térképe van az agyunk és szívünk tábláján. Tulajdonképpen tehát esztétika-ellenes és Jókai-ellenes minden regény-dramatizálás, bármilyen arányos és szöveghű legyen is a kivonat. Egy mély értelme azonban mégis van ezeknek a vállalkozásoknak s ez biztosítja és igazolja a közönség-sikerüket. A nézők csekély kivétellel, eleve ismerik a — regényt s az a szomjuság kergeti őket a színházba, hogy Jókai álom-alakjait testben is meglássák. Valami ösztönös, sóvárgó bizonyosság-keresés afelől, hogy ezek az alakok csakugyan élnek, hogy nem egy színes agyú fantasztá lelki délibábjai, ember-képzelő látomásai, hanem hús-, vér- és idegemberek. A legtöbben megérik, hogy ez is csak álom az álomban, de jól esik egy dimenzióval plasztikusabban végigálmódni az elfelejthetetlen álmot.

Amit a regényből ilyen elgondolással színpadra lehetett vinni, azt Hevesi teljes mesterségbeli ügyességgel és finomujjú Jókai-kegyelettel megtette. Eleven Jókai-kultusznak, ha nem is érték éppen, de hasznos, mert aki még nem olvasta el a regényt: rákiváncsozik, aki pedig ismeri, annál inkább visszaóhajt hozzá.

Az előadás főerőssége *Gaal Gyula* (a nábob), *Tasnády Ilona* (Mayer Fanny) és *Uray Tivadar* (Abellino) voltak.

*

Értekes és fontos színházi esemény volt a *Vigszínházban Paul Gerald* „*Ezüstlakodalom*“ című darabjának a bemutatója. A multkor mondtuk el véleményünket erről a csupa finomság és csupa szív-szerzőről egy másik színműve kapcsán.

Az *Ezüstlakodalom* volt Párisban először színrekerült darabja. Színszerűbb, mint a „*Szeretni*“ volt, de hagyományoszerűbb is. Itt is az,

a mi minden írásában: a leheletnyi, gondolatnyi lelkítörténetek, az elfinomult belső drámák költője.

Külsőségben mindig kevesebbet ad a valóságnál, de lélekben mindig többet.

Nem az, amit realista írónak nevezhetünk, mert a legvalószínűbben megfogott jelenetei mögött is valami nagyobb lélek jelentkezik a valóságosnál, de az sem, amit idealistának nevezünk, mert gyarlók, szenvedők és szinte szkepticizmust lehellők az emberei, de egyéni szenvedéseiken túl valahogyan mindnyájunk fájdalmával teljeseek és mindnyájunk lelkét hordozók. Az „Ezüstlakodalom“-ban nincs durvább történet egy ajtóbecsapásnál, de minden apró, kis, reális finomságnak távlatja van. Azért nem szabad a hálátlan gyermekek magára maradt szülei drámájában egy család, vagy a család tragédiáját látni.

Gerald sejteti a szomorú törvényt, de nem olvassa minden anya fejére a „solus eris“-t, csak az ilyenfajta gyermekek szüleire. És vele, általa fáj nekünk, hogy ilyenfajta gyermekek és ilyenfajta mártíryanők vannak.

Nagy és tiszta állomás volt ez a darab a mostani színházi események pályáján. Léleklehellő színpadot láttunk, amely csakugyan az „élet mestere.“

Nem szoktunk színész-kultuszt üzni neveikkel, de *Varsányi Irén* (az anya), *Kürti József* (az apa), *Dénes György* (a fiú) és *Gombaszögi Frida* (a barátnő) alakítása a darabbal együtt a magyar színjátszás legszebb emlékei közé fog tartozni.

Ugyancsak a *Vigszínház* mutatta be *Oszip Dümov* orosz írónak egy huszesztendős darabját, amely annak idején egyike volt Reinhardt híres rendezői kísérleteinek.

Ebből a szempontból csakugyan eseményszámba ment nálunk még most is ez a kései bemutató.

A darab maga is érdekes, finom balladaszerű, szinte strófákra tagolt cselekményével s a modern színpadi játék sok lehetőségét rejtj magába a hatalmas és szerfölkött esztétikus, szinte jelképesnek is érezhető háttéri függönyrendszer, amely előtt egy-egy stílusos háttér-fal adja meg a színhely teljes hangulatát, néhány darab butorral együtt. S tévedés volna azt hinni, hogy ezzel összeszükültek volna a modern színpadi kiállítás iparművészeti lehetőségei. Mennyiségben igen, de minőségben a fejlődés kiszámíthatatlan útját nyitják éppen meg.

A darab maga érezhetően színpadi mesterember munkája, könyvet facsaró erőszakos és túlzott beállításokkal, gyér, de finoman beigazított mondanivalóival.

Formája miatt a színpadi fejlődésnek mégis határozott értéke, ha csak garádcsnak maradt is meg. De lám: mégis vissza-visszalépnek rá.

*

Bemutató volt a *Renaissance-színházban* is, amely ez alkalommal átalakult — vesztőhelyé. Ifj. *Gaál Mózesnek*, a színház egyik fiatal rendezőjének „*Az idegen*“ című darabját adták. A kritikusok elintézték szinte légyecsapóval ezt az „önképzőkori nivójú“ darabot s csak egy jöin-

dulatot ígérték meg a nagyot markoló, semmitsem szorító szerzőnek, a játékos elfelejtést.

Minekünk azonban, akik, ismert elvünknel fogva, nemcsak a műsor egy darabját, a színiirodalom egy önmagában és önmagáért álló termékét, hanem az egész és oszthatatlan kulturélet egy jelenségét, eleven darabját látjuk, minden irodalmi vállalkozásban: van néhány szavunk ehhez az éretlen és értéktelen, de tanulságaiban fontos bemutatóhoz.

Nem tudunk elszakadni attól a gondolatunktól, (midőn muló eseményeknek is oknyomozó krónikásai akarunk lenni), hogy ez a darab mintegy kísértet-tükörben láttatta meg az örök ellentétet a két szellemi humusz-réteg, a két nemzedék, „apák és fiúk“ között.

A szerző atyjának neve fogalom, mert a magyar ifjúsági irodalom legtöbb és legmagyarabb értéket termő kora fűződik hozzá. Ez az irodalom feltétlenül idealista és feltétlenül nemzeti.

Az újabb sarj pedig, öröklője az írói hajlamoknak, a maga „Sturm und Drang“ korszakában megkótyagosodik a nemzetközi közkeletű maszlag-irodalom édeskés, vizenyős, szenvedő és pénztényészítő termékeitől és amerikai cowboy-naturalizmusból, hindu-érzelgősségből, párisi mulatóhely-cinizmusból, üresen nyegle ledérségből, kanniháli grand-Guignol-ötletekből, színpadi demagógiából, néparénai közönségességek-ből és felszínes-divatú életfilozófia-nyámlygásból összeabdált egy olyan gyurmát, amilyent még az a szilveszteri tréfacsináló sem remekelt, aki egy esomó különböző filmből szabott és ragasztott össze részeket egybe. S hogy szavalnak ezek a bucsúfia-emberkék, ezek a testformájú, üres, festett kis léggömbök. Hogy tárja profán feszületté két karját a nyámnyila polinéziai „voltam király.“ Ez még a kabarénál is kevesebb. Ez a hamisítatlan jelentkezősű mozi-ponyva „Sturm und Drang“-ja.

A tékozló fiú esete ez, aki a vályuhoz somfordál, mert ott hagyta az apai ház lakomáit. A mindenáron újatkarás láza ennek a csirizelt irodalomnak jelentkezősége a legfiatalabbaknál.

De még akármilyen torzul is bár, de lenne új stílus-kísérlet. Rettenetes existencia a hányt-vetett, divatos holmik rongyszedőjének lenni. Fiatal magyar írónak dél-amerikai ökörhajcsárok, ember-kupec minisztereket, filozófiáról nyavalygó, castrált-lelkű vadkirályt, csak úgy a vakvilágba démonkodó kis párisi hisztériát, magát kínálgató anyát felvinni a színpadra s rángatni kócot dróton, vagy madzagon, amelyben véletlenül sincs egy hajszálnyi őszinte élmény, vagy irodalom, vagy tegalább annak ígérete.

Kár, hogy az ilyen darabokat nem lehet földarabolni s kifüggeszteni elrettentő például a színházak kapujára.

De ifj. Gaál Mózes legalább ifjonti módon ábrándozott valami irodalomféléről, tehát, ha elrettentő példaképpen is, de közel volt a színpadhoz. Ellenben mit szóljunk a „Fővárosi Operett-Színházban“ hatványozottan bevált jóslatunkhoz: az operett-színház belezüllött teljesen az artistaságba.

Cirkusz kell a népnek. Nem lélek, de báb. Nem jellem, de trikó, nem Ige, de kiállítás, nem szavak zenéje, hanem bukfenc, nem magassá-

gok, hanem létrák, nem eszmék szárnyalása, hanem félmeztelen nők mászkálása ingerlő testállásokat mutogató létrákon: nem drámai bonyodalom kell hanem baletthölgyekből összerakott pipacskazal, nem magyar lélek kell és magyar színészek művészete, hanem egy Amerikából beszabadult színpadi üzér és artista-szenzál hókusz-pókuszai, angol girl-jei.

Es még valami, Bölsche írja le valahol a *hottentotta-gerenda* intézményét, amelyet a hottentotta piacon végigülnek a bennszülött-szépségek s a legények úgy sétálgatnak el a hátuk mögött és úgy választanak párt az ottani divat, a csipő-szélesség valutája szerint. Haskell Jakab amerikai artista-csiszár úr hottentotta-gerendája bonyolultabb, sokfélebb, ravaszabb és kiszámítottabb és nem éppen a „tisztességes ismeretség“ céljait szolgálja, hanem tömegcirkusz. Revü, ahogy a színlap mondja. Szemle. Semmi más és semmi több. Cirkuszt a népnek! Jól van! Lendítsük föl az iparművészetet! Jól van! Csak legalább ne neveznek akkor ezt a kőhodályt színháznak.

Mert még akad valaki, avatatlan, boldogtalan, aki esetleg zenére, vagy egyéb művészetre kíváncsi s beváltakozván, szembe találja magát az Amerikából idehallózott Haskell Jakab — hottentotta-gerendájával.

Ha a Madách Mózesé föltámadna s most jönne le a Sinai-hegyről: a Művészet kettős tábláját bizonyára ennek a modern aranyborjúnak a hátán törné szét.

Igy kerülhetett mégis egy kalap alá, a címben említett két össze nem tartozó s egymással poláris idegenségben élő név.

Szilágyi Dezső.

Operaházi zűrzavar. Ha a zeneművészet szimbolikus képét hármshalomnak képzeljük, amely felett a szép nemtője lebeg, úgy a szimfónikus és kamarazenét az egyik, a szólista- és virtuózművészetet a másik szélső halom mutatja, míg a középső: a legnagyobb, a dalművészetet ábrázolja, mert ez utóbbi nemcsak magában foglalja a hangszer- és az énekvirtuóizást s ezeket többesben, sőt tömegben egyszerre, hanem az ábrázolás művészetét is, tehát a tágabb értelemben vett ösztüművészetet (a „Gesamtkunstwerk“-et). Minden operaház az ő csodálatos nagy összetettségében a művészi kultúra magas fokáról tesz tanubizonyságot. A kultúra grafikonjában mindenkor a legmagasabban álló pontok képviselik a művészet különféle fajtáit. A művészetek a kultúrának legdrágább virágai. Mi sem veszedelmesebb és fonákabb tehát, mint mikor oly felfogás érvényesül, mely a jövedelmezőséget, a pillanatnyi hasznot nézi. A kultúra virága nem jövedelmet hozó, hanem kiadást jelentő, de nagy erkölcsi tökélet képviselő valami. Aki jövedelmet, hasznot, pénzt akar, annak a „non olet“ platformjáról a művészet ápolása helyett *más*, üzletileg jól jövedelmező mesterséget ajánlanak.

Nálunk van egy szépen hangzó s óriás károk végtelen sorozatát méhében hordó tan, mely így hangzik: „a takarékoság elvének szigorú szemmel tartása“, s miután évtizedek óta csak ezt az elvet tartották szigorúan szemmel, ki tehet arról, ha ettől semmi mást sem tudtak látni. A pénzügyéri hajthatatlanság s látni-nemakarás, rövidebb-hosszabb időn belül kéréllhetetlen törvényszerűséggel meghozza a maga elmaradhatat-

lan eredményeit. Egy ilyen törvényszerűséggel bekövetkezendő eredmény volt az operaházi zenekar sztrájkja. Ez a robbanás nem hirtelenül s váratlanul jött. A baj — mely ezt okozta — évekre nyílik vissza. Itt és most, sem helye nincs, sem értelme nem volna a retrospectív boncolgatásnak. Tény: a sztrájk, (illetőleg az azzal való fenyegetés és az ezt megelőző kizárás, ami végeredményében egyre megy). Közvetlen oka nem annyira a fizetések szerénysége (havi 1,900.000 kezdőfizetés), mind a nyugdíjügyek rendezetlen volta. Ma a helyzet az, hogy munkaképtelenség esetén a zenekari tag néhány villamosjegy árát kapja nyugdíjúl. (Csak nemrégem temettek — persze szépen és hivatalos segéllyel — egy penzionistát, kit a szó szoros értelmében a nyugdíj silánysága vitt a sírba). Ily körülmények között a gondfűtötte feszültség magasra hágott s amikor a zenekar sürgetésére azt a választ nyerte, hogy még évekig is várhatnak, míg a nyugdíjügy rendeződik, a fegyelem, a józan mérlegelés és több hasonló szép gondolatból összekovácsolt kazán felrobbant. Hogy a sztrájkjal való fenyegetés helyes volt-e vagy sem?, hogy a zenekari tagok lelkiállapotát meg kell-e értenünk vagy sem?, hogy így, meg hogy amúgy... arról lehet vitatkozni, de egy dolog az bizonyos, az operaházi együttes általában s a zenekar különösen, egy hosszú, sok évtizeden át tartott, szakadatlan művészi munka eredménye, s mint együttes, a hazai kultúrában gyökerezik s ennek szerves része, nem pedig pénzen vásárolt idegen cifraság, holmi aranyos, ékköves fityegő. (Lehet, hogy valaki felhozza, hogy a zenekarban sok az idegen. Ez látszólag igaz. Csakhogy ne feledjük, hogy közülök sokan itt nősültek s gyermekeik már magyarok. De még ha nem is volna így, akkor is az együttes, mint olyan, egy részecskéiben (= tagjaiban) lassanként változó, de belső életében (= tradíciójában) egységes, hosszú életű szervezet). Az együttesnek együtt kell maradnia, mert helyrehozhatatlan kárt jelentene a zeneművészet seregének oszlása. Ez a nemes tradíciókkal átítatott, művészi összjátékban kifinomodott sereg többé nem lenne összetoborozható. Ha egy erdőt letarolnak, hiába ültetjük újra, nem éljük meg, hogy erdővé nőjjon; ha a kultúra fájának virágait elpusztítjuk, az nem hozhat gyümölcsöt.

Sem pártfogolás, sem tanácsosztogatás, sem rekriminálás nem célunk. Rá kellett azonban mutatnunk arra, hogy itt nem fegyelemsértéssel vagy közönséges letörni való sztrájkmozgalommal állunk szemben, hanem oly régen lappangó s most kitört betegséggel, melyet, ha nem sikerül jól meggyógyítani: kulturális leromlást, művész-nemzedékek munkájának nyomtalan elveszését jelenti.

Ha igaz — s ez tagadhatatlanul így van — hogy a honvédelmet a kultúra mezején kell teljesítenünk, úgy az is igaz, hogy a művészek munkája a honmentés súlyával bír, ezért számítunk arra, hogy az a megértés, amely a kulturmunka új definícióját adta, a honmentők lázadó csapatját nem megtizedelve, hanem megerősítve s hivatásukba vetett hitükben megszilárdítva fogja csatasorba állítani. Így remélhetjük csak, hogy a hazai zeneművészet hármashalma sziklaszilárdan fog állani s nem válik szertefolyó homokbuckákká.

Iscz Kálmán.

Kiállítások. Mindössze három kiállításról számolunk be ez alkalommal, de örömmel állapíthatjuk meg, hogy mindegyik nívós művészi teljesítményt nyújtott s tárlataink átlagos színvonala velük lényegesen emelkedett.

A *Nemzeti Szalon*-ban *Basch* Árpád kollektív-kiállítását láttuk. Harmincöt évi munkásság áll a művész mögött; a tárlatokon kiállított műveiről már régen jócsengésű a neve, de csak most lépett önálló kiállítás keretében műveivel a nagyközönség elé. Mint azonban maga is írja, gyűjteményes kiállítása nem teljes, mert sok műve, nagyobb kompozíciói és híres plakátjai külföldön és megszállott területen vannak elszórva, ahonnan a mai viszonyok között csak nagy ügyvel-bajjal, sok költséggel lehetett volna azokat összegyűjteni. Különösen plakátjait nélkülöztük nehezen, amelyek külföldön is sok dicsőséget szereztek művészünknek, kit plakátrajzolóink között a legelső sorban kell említenünk. A rajznak a mestere *Basch* Árpád. A legkülönbözőbb testformákat, a rövidülésben látott lábakat, kezeket szuverén tudással veti vászonra vagy papírra, s képein is elsősorban ennek a nagy rajzbeli készségnek a kifejezéseit látjuk. A forma nála a fő, a vonal; a szín csak mint másodlagos valami, mint kísérő szerepel képein. Annyira imádója a rajznak, hogy tájképein is nehezen tudja magát függetleníteni a formák aprólékos kezelésétől. Néha azonban megkapó színharmóniákkal lepi meg nézőit, mint „Őszi lombok“ című képén, hol a sárga és a zöld ezernyi változatát látjuk egymás mellett. „Esző után“, „Őszi eső“, „Vihar“, „Vihar előtt“ című képein viszont kitünő természetmegfigyelőnek mutatkozik, aki a páratelt színvibrációkkal teli atmoszférát jól látja és jól is tudja visszaadni. Figurális képein nagy rajztudása kitünően érvényesül, képmásait hűvös, túlon-túl józan színekkel festi. Rajzai között elsősorban kitünő illusztrációit emelhetjük ki, azután haretéri rajzait, melyekben meleg közvetlenség nyilvánul. A közönség szép számmal kereste föl a kiállítást, s amint láttuk, a vételkedv is eléggé élénk volt.

Azután a Magyar Akvarell- és Pasztellfestők Egyesülete nyitotta meg XI. kiállítását ugyancsak a *Nemzeti Szalon* helyiségeiben. Felhasználták ez alkalmat arra is, hogy a milánói nemzetközi kiállításra szánt kis gyűjteményt előzetes megismerésre a magyar közönség elé adják. Ebben az anyagban, amellyel, reméljük, újabb hírt és elismerést aratnak külföldön művészeink, kiválóak — a nevek sorrendjében haladva — *Bánffy* Miklós gróf franciás finomsággal készült rajzai, *Baranski* E. László eleven és üde színekkel ható alföldi képei, *Berán* Gyula kitünő budapesti rajzai, *Edvi-Illés* Aladár nagy művészettel, briliáns technikával festett olasz konyha-interieurjei, *Halápy* Ede „Kelenföld“-et ábrázoló képe, *Nagy* Sándor finom hangulatai, *Nádlér* Róbert régi művészetével megfestett tájképei, *Szlányi* Lajos magyar hangulatú tájai, *Gy. Takách* Béla zugligeti és budai, eleven színekkel megfogott finom képei, *Szontagh* Tibor „Maglódi részlet“-e, továbbá *Szönyi* István művei. A többi kiállítók között meg kell említenünk *Bakoss* Tibor apróírást ábrázoló képeit, *Garzó* Bertalan patinás német városrészleteit, *Haranghy* Jenő komor „Pusztabíró“-ját, *Jaschik*

Álmos nagy rajztudással, színes fantáziával, ügyes kompozícióval és magyaros észjárással festett mese-illusztrációit, *Kövesdy Géza* kitűnő, markánsan fölvezetett képmásait, *Rausch Sándor* aquincumi részleteit és *Undi Mariska* színes magyar őstörténeti tárgyú lapjait.

Az *Ernszt-Múzeum* ez évi tárlatai művészeti életünknek valóságos nagy eseményei lettek. Csak a multkor írott ismertetésünkben is két kiváló kiállításról emlékeztünk meg, amelyeknek színhelye az Ernszt-Múzeum volt s mai ismertetésünket is egy ott rendezett nagyszerű kiállítás beszámolójával zárjuk.

Rudnay Gyula kiállítása a magyar pikturának, a mai magyar művészetnek rendkívüli jelentőségű eseménye. Egy genialis, a nagyokhoz méltó, nagy művészi szintű színi műve mint másfél száz kiállított rajzon, karcon és festményen. *Rudnay Gyula* sokszor méltott nagy művésze immár teljesen kiérlelt tökéletességben áll előttünk. Ha megállunk egy-egy képe előtt, föl villan emlékünkből a régi nagyok: *Goyának*, *Milletnek*, *Corotnak*, *Paálnak*, *Munkácsynak* a neve, de csupán a téma rokonságát érezzük, a kivitel ereje, érettsége, tökéletessége *Rudnayé*.

Ez a kiállítás, mely némiképen visszatekintő jellegű is, egy nagy, a szó legnemesebb és legjobb értelmében vett impresszionista lélek sokszínű, sokhangú vallomása. Vallomás arról az útról, mely mai stílusához vezetett. S minden darab letérést nem ismerően mutatja, hogy *Rudnay* a geniek ösztönösen egyenes pályáján jutott el mai művészetéhez. Nem tudjuk, mit csodáljunk jobban: nagyszerűen figurális képességeit, kompozícióinak tökéletesen harmonikus megformáltságát, technikájának egyszer grandiózus nagyvonalúságát, máskor halk, majdnem líraian ellágyult puhóságát, színeinek izzó, mély tüzét, majd, felolvadt, napsugaras játszóságát. Régebbi képein a mozgás kötötte le figyelmét; a vágató, a rohanó, az ugrató lovasbetyárok képei szólnak művészetének erről a fázisáról. S azután lehiggadt a mester s újabb kompozíciói a biblia tárgy köréből keresnek sugalmazó ihletéseket, vagy a régi biedermeier-kori magyarság életéből mutatnak be képeket, apró jeleneteket minden helyi színezés nélkül, egészen meseszzerűen, vízióképen. Finomságok, opálos színhangulatok uralkodnak itt, a bájnok és kecsességnek a hirdetői ezek a festői gyöngyszemek, melyeken kirándulók, nemes leány és szolgálja, cigányok, mulatozók, zsandárok és szegénylegények a szereplők. De azután elkomorulnak a színek s egy gondgyötörte, bús, öreg paraszti fej, egy heverésző, ezer folttól terhes ruhájú csavargó, egy kendős magyar asszony tűnik fel a vásznon. Másutt ismét magyar tájak elevenülnek meg, majd döbbenetesen nagy erővel szólnak meg vásznán a tájak felett elszárguló vihar.

● *Rudnay* művészetének ezernyi a témája s tárgyához képest választja meg mindig festésmódját is, mely a legváltozatosabb skálájú, amit csak képzelünk lehet. De alkotásain ezenfelül mindig ott érezzük a művész lelkét, érző, bánatos, sírva-vigadó magyar lelkét, ott érezzük magyar szívét, ott érezzük egész magyar én-jét. S ez a magyarság, teszi előttünk mondhatatlanul becsessé *Rudnay Gyula* művészetét.

Tavaly Bécs és Velence fogadta elismeréssel a mester műveit;

szeretnők, ha ez a kiállítás egyegészében eljuthatna minél hamarabb mentől messzebb országokba, hogy a Rudnay Gyula művészetének ki-járó dicsőségéből a szegény, lesújtott magyarságnak is jutna néhány fény sugar.

Rudnayval egyidejűen Pásztor János állította ki 14 szoborművét. Pásztor a mai szobrász-nemzedék egyik legtehetségesebb tagja. Nem kö-zönséges problémák izgatják s nagy képességeivel sokszor témáját siker-rel is oldja meg. Elsősorban a női test szobrásza, de a testnek tökéletes-plasztikai megformáltságába lelket is akar és tud önteni. Az „Elűzött“ és a „Primavera“ című alkotásai szinte tökéletesek az alak felépítésé-ben s a szobrászi feladat megoldásában. „Zsuzsánná“-ja, valamint „Vá-rakozó“ című szobra még nem tökéletesen kész művek, de a tárgy érde-mes arra, hogy olyan tehetség próbálkozzék vele, mint Pásztor. „Sír-émlék-tervezet“-e zárt körvonalával, alakjainak a zárt kompozícióba-való életteljes beállításával egyik legsikerültebb műve a kis gyűjte-ménynek. 186. számú férfi-képmása mesterien mintázott, kiváló alko-tás. Az Ernszt-Múzeumnak pedig köszönet, amiért megajándékozta mű-vészeti életünket ezzel a kiállítással.

Oroszlán Zoltán.

Levél a szerkesztőhöz.

Pécs, 1925. január hó 28-án.

Igen tisztelt Szerkesztő Ur!

Engedje meg, hogy Mályusz Elemér úrnak a Protestáns Szemle januári számában Asztalos Miklós munkájáról írt bírálatára néhány megjegyzést tegyek.

Asztalos dr., egyetemi könyvtári gyakornok, dolgozata *nem* ké-szült doktori értekezésnek; még 1922-ben tett egyetemünkön szigorlatot a magyar irodalomtörténetből. E dolgozatot mindenféle előzetes vagy utólagos professzori tanács vagy hozzájárulás nélkül készítette el és adta ki s én is csak a Protestáns Szemle bírálata révén lettem rá figyelmes.

Végül csak annyit, hogy historikus a „*nem tudom*“-ot csak akkor írja le („...nem tudjuk, hogy Asztalos a bölcsészeti karon vagy a theologiai fakultáson nyújtotta-e be dolgozatát doktori értekezés gya-nánt, de az ódium mindenképen professzorára hárul.“ (29. lap), ha komolyan megpróbált utánajárni, de eredménytelenül, a kérdéses dolgoz-nak; főként pedig akkor elengedhetetlen ez, az illendőség is úgy köve-telvé, ha olyan következtetéseket és támadásokat alapít rá valaki, mint azt a t. bíráló úr tette.

Soraim közléséért köszönetet mondva, maradok igen tisztelt Szer-kesztő Úrnak

kész híve:

dr. Holub József,

az Erzsébet tud. egyetemen a magyar történelem ny. r. tanára.

Makó. Egy év. — Boesckay-gimnázium, Hajduböszörmény. Egy év. — Bariss Zoltán, Csorna. Fél év. — Református egyház, Békéscsaba. Fél év. — Csanády Kálmán joghallgató, Pécs. Egy év. — Császár József, Hódmezővásárhely. Negyed év. — Dr. Csánky Dezső, Budapest. Negyed év. — Dr. Csilléry András ny. miniszter, Budapest. Egy év. — Dr. Czako István, Budapest. Fél év. — Csenyi Ilonka, Budapest. Fél év. — Református nőegylet, Czegléd. Fél év. — Dr. Böhm Dezső tanár, Budapest. Fél év. — Benedek Sándor kuriai bíró, Budapest. Egy év. — Bodolay István ref. lelkész, Mezőcsát. Egy év. — Biró Pálné, Keszthely. Fél év. — Dr. Balogh Béla, Debreczen. Fél év. — Biskup Ferenc evangélikus lelkész, Mezőberény. Fél év. — Ij. Beretvás János, Abony. Egy év. — Csajka Márta, Sárospatak. Fél év. — Ecsedi Aladár theologus, Budapest. Fél év. — Erdélyi István, Budapest. Fél év. — Dr. Erdős Károly igazgató, Debreczen. Egy év. — Durkó Gábor, Békés. Negyed év. — Diákok háza, Budapest. Egy év. — Droppa Sámuel evangélikus lelkész, Oroszlány. Fél év. — Dr. Dóczy Imre, Debreczen. Negyed év. — Demjén Márton református esperes, Veszprém. Egy év. — Dr. Darkó Jenő egyet. tanár, Debreczen. Fél év. — Diesöffy Kálmán min. tan., Budapest. Fél év. — Duszik Lajos evangélikus lelkész, Miskolc. Negyed év. — Dr. Dékány István tanár, Budapest. Fél év. — Református főiskolai könyvtár, Debreczen. Egy év. — Református főgimnázium, Debreczen. Egy év. — Debreczeni ref. egyházmegye pénztára, Debreczen. 425.000 korona. — Felső kereskedelmi iskola, Debreczen. Egy év. — Faragó Ede, Budapest. Negyed év. — Dr. Felix Antal, Pécs. Fél év. — Frank Károly evangélikus lelkész, Csikóöttös. Fél év. — Dr. Feltóthy Anikó, Újpest. Fél év. — Pekete István ref. lelkész, Miskolc. Fél év. — Furia Zoltán evangélikus hitoktató, Kiskőrös. Fél év. — Fülöp László ref. lelkész, Igar. Egy év. — Farkas Erzsébet, Budapest. Egy év. — Fábian Dénes ref. lelkész, Kispeszt. Egy év. — Farnos Dezső, Budapest. Egy év. — Füle József ref. lelkész, Bicske. Fél év. — Gelléri László, Budapest. Egy év. — Özv. Gselmann Istvánné, Kiskőrös. Negyed év. — N. Gábor József, Szeged. Egy év. — Györfly Béla evangélikus lelkész, Felpéc. Egy év. — Gregersen Lujza, Budapest. Egy év. — Gulyás Sándor tanár, Halas. Fél év. — Dr. Gárdonyi Albert, Budapest. Fél év. — Gergely István, Budapest. Fél év. — Evangélikus egyház, Győr. Egy év. — Gödény Ferenc, Hajdúszámon. Fél év. — Gaál Antal ref. lelkész, Felcsut. Negyed év. — Gilicze Sándor ref. lelkész, Kajdács. Fél év. — Gulyás József, Sárospatak. Fél év. — Dr. Galambos József, Tass. Fél év. — Dr. Galambos Sándor ügyvéd, Makó. Egy év. — Református egyház, Gárdony. Fél év. — Horti Ede, Rákostliget. Háromnegyed év. — Huszár Dezső, Sárospatak. Egy év. — Pálóczi Horváth István földbirtokos, Örkény. Negyed év. — Hegyi Dezső min. tan. Budapest. Egy év. — Gróf Hugonnay Kálmán, Budapest. Fél év. — Dr. Hámos Pál bankigazgató, Budapest. Egy év. — Hartványi Zoltán földbirtokos, Czegléd. Egy év. — Harsányi Pál ref. esperes, Gyoma. Fél év. — Református főgimnázium, Hajdúnánás. Egy év. — Hetényi Lajos evangélikus vallástanárr, Sopron. Egy év. — Horthy István ny. tábornok, Gyömrő. Fél év. — Hamar István theol. tanár, Budapest. Egy év. — Herbály András tanár, Mezőtur. Egy év. — Pálóczi Horváth István, Örkény. Negyed év. — Református egyház, Hajdúhadház. Egy év. — Horváth Sándor evangélikus lelkész, Nagyveleg. Fél év. — Joó Imre ref. lelkész. Negyed év. — Isoz Kálmán Budapest. Fél év. — Igazságügyminiszterium könyvtára, Budapest. Egy év. — Illés Endre vallástanárr, Miskolc. Fél év. — Dr. Józsa András, Pesterzsébet. Fél év. — Iványos Lajos theologus, Budapest. Fél év. — Juhász Sámuel ref. lelkész, Furta. Egy év. — Joó Imre ref. lelkész, Ivánca. Fél év. — Dr. Joó Gyula jogakadémiai igazgató, Kecskemét. Fél év. — Jávor János ref. lelkész, Sellye (Baranya vm.). Fél év. — Jakabfy György evangélikus lelkész, Békéscsaba. Egy év. — Jakucs Sándor ref. lelkész, Hajdúszovát. Fél év. — Dr. Juhász Andor, Budapest. Egy év. — Kovács Arthur, Budapest. Fél év. — Sz. Kiss Zsuzsa, Budapest. Egy év. — Vitéz Komáromi János ref. s. lelkész, Budapest. Fél év. — Körmöczy László, Budapest. Egy év. — Kókai Lajos kereskedő, Budapest. Egy év. — Kiss Gyula ref. lelkész, Kapocsapáti. Fél év. — Kovács Gyula tanfelügyelő, Kiskunhalas. Fél év.

(Folytatjuk.)

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedícióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 aranykorona, előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 aranykorona.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Máthé Elek: Egy modern ember hitvallása.
Hartmann János: Az újabb erdélyi líra.
Karácsony Sándor: A középiskolai reform. (Vége.)
Vargha Gyula: Az Alföld szélén. (Vers.)
Bartóky József: A regény vége.

KÜLFÖLDI SZEMLE: Románia egyházpolitikája. *Transylvanus Bujdosó*.

KRITIKAI SZEMLE: Pauler Ákos: Logika. — Az igazság elméletének alapvonalai. *Bartók György*. — Szűcs Ernő: Győzelem a halál felett. *Tankó Béla*. — Dr. Nemesszeghy Endre: Hitvallásom. *Szelényi Ödön*. — Dr. Frank Antal: Leiki megújhódás. *Szelényi Ödön*. — Dr. Keltz Sándor: Konzervatív világrend. *Scheitz Emil*. — J. Ramsay MacDonald: A szociálista mozgalom. (m. é.) — John D. Rockefeller, jr.: A személyes viszony az iparban. *Sidó Zoltán*. — Várady L. Árpád: Lonovics József római küldetése. *Dr. Szlávik Mátyás*. — Gróf Tisza István összes munkái. *Mályusz Elemér*. — Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár 1642—1716. *Albrecht Ferenc*. — Horger Antal: Magyar szavak története. *Gombócz Zoltán*. — Újabb Komáromi-könyvek. *Szem*. — Dr. György Lajos: Erdélyi Almanach. *Szilágyi Dezső*: — A halhatatlan ember — s a képzőművészet. (Színházi beszámoló.) *Szilágyi Dezső*. — Zenei Szemle. Palesztrina Kórus. *Isoz Kálmán*. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*.

E SZÁM ÁRA 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A kálvin-ház.

Kálvin János Noyonban, 1509. július 9-én született.

A szoba, amelyben született, megvolt egy XV. századból való házban a Hôtel de France mögött, egészen 1918-ig. Ebben az évben, a német hadsereg utolsó előnyomulása idején, ezt az egész negyedet lerombolták. Most a romok helyét márc. 3-án megvásárolta a francia protestantizmus történeti Társasága.

Ennek a háznak kettős hivatása lesz. A földszinten egy termet vásárnaponkint a város és vidéke protestánsainak a rendelkezésére fognak bocsátani. Noyonban mincs templom; mostanáig a compiégnei református és a chaunyi baptista lelkész jártak ide felváltva, testvéri egyetértésben, istentiszteletet tartani magánházakban. Ez a terem fog szolgálni a történeti konferenciák, vagy az evangelizáló összejövetelek céljaira is. Az első emeleten újraépítik Kálvin szülőszobáját azoknak a fényképeknek és rajzoknak az alapján, amelyek megvannak, a többi térémben pedig összegyűjtik azt a néhány könyvet és azokat a tárgyakat, amelyek alkalmasak arra, hogy Észak-Franciaország protestánsai között megőrizték a reformátornak és azoknak a bátor ősöknek az emlékét, akiknek a mostani egyházak eredetüket köszönhetik.

Megszerezte a Társaság azonfölül a háborus kártérítést, azaz azt a jogot, amelynek alapján megtérítik azt a költséget, amely fedezi egy olyan épület megépítését, amilyen a házorú előtt itt álló szállóépület volt. A fizetett összeg legnagyobb részét két bank előlegezte. Fontos, hogy a Társaság a lehető leghamarabb szabaduljon tartozásától és legyen elegendő pénze egy egyszerű, de feladatának megfelelő és céljához méltó épület emelésére.

Ez a vállalkozás azonban nem terhelheti meg a Társaság rendes költségvetését semmi új kiadással, mert pénzügyi helyzete nem enged meg új terheket. A Kálvin-Ház a Társaság tulajdona lesz, de az építésnek egy erre a célra alakult támogató-bizottság magángyűjtési forrásai-ból kell történnie.

Kálvin nemcsak francia Reformátor, akire a hazája lehet büszke. Az irodalomtörténetírók elismerik, hogy egyike volt a modern próza megteremtőinek. Kálvin lángeszű gondolkodó is, akit az egész világ protestánsai úgy tisztelhetnek, mint a minden idők legnagyobb theologusainak egyikét. „Az egész világon vannak gyermekeim“, — mondogatta ő maga hálával.

A Társaság bizalommal intézi ezt a felszólítást minden egyesülethez, amelynek célja a reformáció története, a menekült hugenották utódaiból alakult közösségekhez, minden református, presbiteriánus, metodista, baptista, congregationalista és egyéb egyházhoz és mindazokhoz egyenként, akik óhajtanak egy nagy vagy kicsiny kövel, vagy akárcsak egy egyszerű téglával hozzájárulni ahhoz az emlékműhöz, melyet az Evangélium modern időkben legmunkásabb úttörői egyikének emlékére állítanak fel.

*

Az erre a célra szolgáló adományokat a Protestáns Szemle kiadóhivatala, (Kálvin-tér 7.) továbbítja.

Egy modern ember hitvallása.

Lehet-e valaki modern ember és ugyanakkor hívő tagja akár melyik keresztyén egyháznak? Alig van kérdés, aminek több aktualitása volna most, amidőn a huszadik század mindinkább súlyosodó szellemi válsága igen nehéz feladatok elé állította a keresztyénséget.

A „modern ember“ kifejezés természetesen igen tág fogalom. De használjuk most abban a jobb értelmében, ami minden tudománytalan, tehát hamis előítélettől való megszabadulást, a magunk életnézetének tiszta fejjel, a jó és szép eszméi iránti őszinte lelkesedéssel való kiépítését és ilyen világnézet szerint való életet jelent.

Az ilyen életeszmeének felépítése a huszadik század szellemi forrongásának igazi oka. Mert bármilyen sok panasz hangozzék is el a mostani kor romlottsága és dekadenciája ellen, a valóság az, hogy a XIX. század nagyszerű technikai felfedezései után a tudományos kutatás fáradhatatlan munkásai Darwin és még inkább Wundt tudományos felfedezései nyomán kezdenek ráérni egy kis befelénezésre is. A tudományos kutatás mikroszkópjait és fényezőróit végigjártatják az emberi lélek és értelem eddig még fel nem kutatott mezőin is és ezzel az intellektuális fejlődés előtt eddig nem is remélt lehetőségek lesznek valósággá.

Ezeknek az újabb kutatásoknak hatása, amelyek a biológia, a lélektan és a társadalomtudományok terén mind nagyobb területen folynak, a vallásos életet sem hagyja érintetlenül. A keresztyénség kétféle álláspontot foglalhat el ezzel a tudományos fejlődéssel szemben. Az egyik álláspontot a római katolikus egyház már évszázadok óta vallja és ez a következetes elzárkózottság, semmi ujról hallani nem akarás álláspontja. Vannak sokan protestánsok között is, akik, főként az utóbbi évek szomorú tapasztalatai után, ezt az álláspontot tartják helyesnek, megfelelkezve arról, hogy a protestántizmus lényege az, hogy bár szigorúan ragaszkodik a történeti alapokhoz, de sohasem kívánja kész vallásnak, mások által elkészített vallásos életnézetnek engedelmes elfogadását.

A másik álláspont, amelyet viszont a protestántizmus magáénak vallott első megjelenésétől fogva, arra az alapra helyezkedik, hogy egyrészt lehetetlen az életet egymástól elhatároltan szent és profán félre osztani, másrészt, hogy a tudomány továbbhaladása mindig vallásos és erkölcsi kötelezettségeket ró az emberi életre. Ez pedig végeredményben azt jelenti, hogy a protestán-

tizmus mindig helytelenítette a megmásíthatatlan dogmákhoz kötött hitvallás elfogadását.

Ezért történik azután az, hogy a szó jobb értelmében vett „modern ember“ előtt vallási kérdésekben két út áll. Vagy a teljes indifferencia mindazzal szemben, ami a vallással van összefüggésben és a névleges keresztyénekre való jogos panaszkodás azt mutatja, hogy ezt az utat modern, vagy csak magukat modernnek tartó emberek egyaránt nagy számmal követik; vagy *kialakítani önmagában a maga egyéni hitvallását, tehát megtalálni az egyensúlyt és összhangot a saját életének vallásos tapasztalatai, keresztyén hitnek örökségképpen kapott történelmi értékei és a föltétlen intellektuális őszinteség között.*

A modern ember hitvallásának igazi nehézségét a három közül az utóbbi probléma okozza. Mert hiszen az egyéni vallásos tapasztalat és a vallásos élet történelmi alapjai között aránylag könnyű az összhangot és a helyes egyensúlyt megtalálni, mint azt a tudomány haladása iránt közömbös emberek (tehát a nagy többség) példája mutatja.

A harmadik probléma, az intellektuális őszinteség közbelépése azonban újabb problémák végtelen sorát hozza magával és míg ezek a problémák megoldatlanok maradnak, a keresztyénségnek le kell mondania arról, hogy magáénak nevezhesse éppen azokat, akik a legelső sorokban küzdenek az emberiség fejlődésének és jobb jövőjének kiépítéséért.

Ezért tett nagy szolgálatot a keresztyénség és pedig első sorban a protestáns keresztyénség ügyének az anglikán egyháznak egy filozófus hajlamú papja, a londoni Szent Pál székesegyház *decanusa*, William R. Inge, amikor „Confessio fidei“ címmel egy Angliában igen elterjedt essay-gyűjteményében¹ a saját hitvallását írásba foglalta, hogy mint izig-vérig modern, vallásos kedélyű, keresztyén ember, minden rábeszélés nélkül, tisztán utat mutatva, foglalja pontokba a maga hitvallásszerű vallásos meggyőződését.

W. R. Inge platonikus keresztyénnek vallja magát és a keresztyénséget úgy tekinti, mint egészét adó befejező követ annak a nagyszerű boltozatnak, amelyet a platonizmus, ez a legnagyobb emberi filozófia, hosszú fáradság után épített, amely azonban céltalan és hiábavaló munka lett volna, ha „fejet“ nem adott volna neki az isteni megváltásról szóló tanítás és Krisztus földön való megjelenése. A tréfásan „*Gloomy Dean*“-nak, mogorva dékánnak nevezett Inge filozófiája sokszor arisztokrata és pesszimista természetű, amidőn kegyetlen gúnnyal és mindig helytálló kritikával rántja le a leplet minden emberi képmutatásról, azonban mindig tele van az igazi vallásos lélek melegségével, amikor a „magasságokba vezető ösvényen“ segítgeti a vallás igazságait keresőket.

Mennyi szépség, mennyi őszinte együttérzés, szinte baráti szeretet van azokban a szavakban, ahogyan ezt az essaynek nevezett

¹ *Outspoken Essays*, Second Series, London, 1923. pp. 1—59.

konfessziót elkezdí írni: „Ezt az essayt Mürrenben kezdem el írni egy szálloda nyílt terraszán. A nyugodt pihenés napjain csaknem teljesen könyvek nélkül, a természet legnagyobb szépségei között, szinte felkínálkodik az alkalom, hogy az ember rendet teremtsen a saját gondolatai között. A magánosság és a mindennapi gondoktól való teljes szabadság lehetővé teszi a megszakítás nélküli gondolkodást. A könyvek hiánya a gondolatot több befelé nézésre készíti. A svájci alpok között, ötezer láb magasságban a tenger színe fölött, a havasok és gleccserek közelsége és megragadó látványa útát nyit a gondolatnak a *Magnalia Dei*, Isten nagyságos dögai felé és ezt az útát nehezebb meglegnem londoni otthonom sötét, komor környezetében. Ezért vállalkoztam arra, hogy megpróbálom itt formába önteni a magam vallásos meggyözödését, első sorban önmagam számára, de abban a reménységben is, hogy amit írok, kerülhet hozzám hasonló és velem együttérző olvasók kezébe“.

W. R. Inge azzal kezdí elmélkedéseit, hogy szerinte a tudomány és vallás közötti konfliktus elintézése, tehát a naturalizmus és szupranaturalizmus közötti kibékíthetetlennek tetsző ellentét kiküszöbölése dönti el minden lehetséges konfesszió sorsát. Mert ha ennek a kettőnek dualizmusa valóság, ha az intellektus és az érzélem, az agy és a szív egymással nem érintkező két „*terrenum*“-ként oszt kettőbe minden emberi lelket, akkor valóban kevés a remény a probléma megoldására.

Ezzel a dualizmussal szemben Inge a keresztyénség józan agnoszticizmusában találja meg azt a harmadik dimenziót, amely áthidalja az áthidalhatatlannak hitt ellentétet. A személyes vallásos tapasztalat gazdag és letagadhatatlan valóságában lehet megtalálni a lélek életének ezt a harmadik síkját, amelynek agnosztikus természetét már Platon is tanítja a Phaidros misztikus szépségű részeiben, de amelynek igazi klasszikus helyét az I. Kor. XIII. befejező szavaiban lehet megtalálni a tükör által való látásról és a rész szerint való ismeretről. Inge szemében a szentek bizonyágtételének, amellyel elragadtatásaikról adnak számot, feltétlen hitellel bíró értéke van, de részévé válik a vallásos tapasztalat az álagos ember mindennapi életének is. Ő maga a vallásos élmény gazdagságát első sorban a teljes lélekkel való imádkozásban találta meg, de tudtak rá nézve revelatív erejűvé válni a természet szépségeinek áhítatos szemlélete és a családi élet bensőséges örömei is, különösen a kicsiny gyermekek ártatlansága és közvetlen, ragaszkodó szeretete által.

Minthogy azonban az érzelmek világából a lélekbe vetődő tapasztalatban mindig van misztikus, értelmi úton maradék nélküli teljességgel ki nem fejezhető elem, ezért támad fel olyan könnyen a kétely a vallásos tapasztalat őszinteségével szemben.

Csakhogy ennek a kételynek forrása nem annyira a szigorúbb értelemben vett tudományra, mint inkább a materialista filozófiára vezethető vissza, amely a szellemi világ örök értékeit az Igazság.

Szépség és Jóság abszolútumát tagadja és amely az anyag s erő váltakozó causalitásán kívül egyéb létezőt elismerni nem hajlandó.

W. R. Inge a rossz filozófiától fellebbez a jobb filozófiához. Miután pedig a filozófia s vallás között a harmóniát megtalálta, konfessziójának alaptételeként megállapítja, hogy az abszolút értékek valóságába vetett hitet vallja vallásos meggyőződése igazi alapjának.

Ez így magában nagyon elvontnak, majdnem életteleennek hangzik, de Inge nem tér ki az elől sem, hogy a keresztyén hit történelmi értékeit hozzámérje a maga egyéni hitének erejéhez, szinte azt mondhatnók, apperceptív képességéhez. A megváltás gondolatát és a Megváltó ártatlan, bűnt törő szenvedésének tényét találja, mint már említettük is, a keresztyén hit középponti és legmagasztosabb gondolatának.² Viszont kevés értéket tud tulajdonítani az eschatologia történelmileg elévült gondolatkörének és a synoptikus evangéliumok naiv csodatörténeteit is, anélkül, hogy az esztétikai magyarázat védőfala mögé rejtőzködnék, inkább a páli és jánosi theologia szellemében magyarázza és Jézusnak feddőző szavait idézi, amellyel a jelet kérő gonosz nemzetség ellen fordult.

Sok nehézséget érez Inge a bűn kérdésének megoldása körül. Az emberi élet nagy terhének szemléleténél itt is a morális világrend abszolút értékeinek intuitív vizsgálatát hangoztatja, amely a mellett, hogy hajszalnyit sem enged az erkölcsi standard épségben tartásából, megóv a kérdésnek túlzóan anthropocentrikus felfogásától. A halhatatlanság kérdésénél az eschatologikus másvilági hit „képeskönyv-theológiája“ helyett a *konfesszió* ismét a negyedik evangélium felfogását fogadja el és hangsúlyozva az Isten létezésének transcendentális jellegét, az örök életnek nem a pszichikális túlélést, hanem az egyéni léleknek a Lélek örök világához való „akklimatizáció“-ját tekinti.

Már most mi teszi Inge konfesszióját vonzóvá a modern ember szemében? Az egyik az intellektuális őszinteség (*intellectual honesty*) jogának teljes elismerése és ezzel minden kényszerített és másoktól átvett hitnek a *limine* való elutasítása, a másik pedig a tapasztalat, itt a vallásos lélek hittapasztalatának teljesen új szempontok szerint való értékelése. Legnagyobb fogyatkozása az, hogy konzervatív és radikális nézetek sokszor túlságos közelségben jelennek meg egymás mellett. Senki nincs, aki több őszinte meggyőződéssel kelne a keresztyénség történelmi alapjainak védelmére, mint Inge, másrészt azonban a hívő egyéni jogainak hangsúlyozásában néha túlmegy azon a vonalon, amit veszélytelennek tudna elismerni még a legmérsékeltebb theologia is.

² Különös, hogy R. Eucken éppen a helyettes szenvedés és a váltásghalál gondolatát akarná mellőzni a keresztyénségben, a nélkül, hogy tudatában lenne annak, hogy ezzel éppen legjellegzetesebb, centrális tényétől fosztaná meg; l. Können wir noch Christen sein, 91. sk.; Die Lebensansch. d. Denker. 135. sk.

Egészében véve azonban a modern élet sok vitás, egymásnak ellentmondó elmélete, „tudománya“ között, ami a gondolkodó embereket sokszor szinte az intellektuális anarchia karjaiba kergeti, a „*Gloomy Dean*“ szökimondó beszéde (mert hiszen ez volna a legjobb fordítása az *Outspoken Essays* címnek, ahol a *konfesszió* megjelent) a hivatásos theologusok minden jogos kritikája ellenére is jó szolgálatot tesz éppen azoknak, akik őszintén féltik a maguk hitét a hitetlenség folyton erősödő ostromától, de viszont ahhoz sem idejük, de talán kedvük sincsen, hogy kételyeik eloszlatását a tudományos theologia szövevényes útjain keressék meg.

A *konfesszió* befejező mondataiban *Inge* éppen azokhoz fordul, akik kétségeskednek a keresztyénség jövő hivatása felől: „A történelmi keresztyénség jelenleg válságos korszakot él át. Az egyházak befolyása meggyengült és ha ez a befolyás megerősödnék is, maguk az egyházak lennének zavarban, hogy mit kezdjenek vele. De az a racionalista feltevés, hogy a keresztyén vallás eljátszotta történelmi szerepét, elévült és éppen a történelmi érzék teljes hiányát bizonyítja. Az idő pusztításának vallási intézmények tudnak legjobban ellenállni valamennyi más emberi intézmény között. A keresztyénség pusztulását csak a fehér faj teljes dekadenciája és kihalása eredményezhetné, ami igen valószínűtlen lehetőség. A hitnek és hitetlenségnek korszaka egymást váltják fel és talán mindkettő jogtalanul kapta a nevét. És ha az egyházak jövőjét is biztosnak lehet mondani, még inkább el lehet ugyanezt mondani arról a kijelentett igazságról, amelynek az egyházak a letéteményesei. A keresztyén ember csaknem kétezer év tapasztalatainak birtokában megismételheti Szent Pál szavait, hogy más fundamentumot senki nem vethet, mint ami már vettetett, vagyis hogy Krisztus ugyanaz tegnap, ma és örökké“.

Máthé Elek.

Az újabb erdélyi líra.

A politikai pártok gazdagságával nálunk csak az irodalmi irányok sokfélesége versenyezhet. Petőfi korában az élesszemű irodalomtörténétíró is csak 2—3 irodalmi irányt különböztethet meg: ma csodás tarkasággal jelentkeznek a legkülönbélebb költői, főleg lírai irányok, melyek sok esetben nem is hőmérői a közönség eltérő irodalmi ízlésének, hanem hogy úgy mondjam: egyéni akció számba mennek. Itt jár köztünk — s hála Istennek, hogy itt jár — tiszteletreméltó alakjával s friss szellemével a legnagyobb Aranytanítvány: Vargha Gyula, de ugyanekkor már türelmetlenül döngetik az érvényesülés kapuját a legfiatalabbak forradalmi csoportjai. Itt vannak Ady Endre tanítványai, kiknek ha nem sikerül is „elszívni“ a mester „sokvérű“ szavát: modorban, stílusban, gögben és affektált pózokban igyekeznek őt másolni. Babits Mihály elvont lírájának s formakultuszának is megvan a maga iskolája, épp úgy, mint antipodjának: a *Magyar Írás* című lap fiatalos gardájának, mely a versformák szétrobbantására pazarolja erejét. S ha már a lapokról szölok: itt a *Napkelet* a maga népszerűvé lett irányával, hogy helyet adjon konzervatív és modern költőknek egyaránt, azt a feltételt szabva csak meg, hogy verseinek íze és szelleme a művészi követelményeken túl a lap keresztyén és nemzeti szellemével ne ellenkezzék. Vele szemben a *Nyugat* áll, címének megfelelő programjával s jól ismert irányával.

Ha e futó áttekintéshez hozzávesszük, hogy mint valamikor Kiss József lapjánál: a *Hét*-nél, úgy csaknem minden irodalmi lapnál kialakul a verseknek bizonyos közös karaktere; ha hozzávesszük, hogy a népies hang is újra frissen jelentkezik egyik-másik költőnkél, akkor még korántsem jártuk végig a költői irányok labirintusát. A művészethez vezető út sokféle s vannak, akik úgy akarják elérni, hogy hátat fordítanak neki. Ilyenek azok az extrém kísérletezők, akikről az olvasó futuristák, expresszionisták, aktivisták néven hallhatott s akik az elszakított területeknek azt a részét lepték el, — mint pl. a Vajdaságot — ahol irodalmi gócpont s irodalmi hagyományok nincsenek. Ezeknek egyetlen érdeme, hogy verseikkel derültségben tartják a szenvedő magyarságot.

*

Azok az erdélyi költők, akikről vázlatos arcképet akarok adni, az említett irányok egyikéhez sem tartoznak. Nem programosan „nemzetiék“ s mégis izig-vérig magyarok; nem konzer-

vativok, hanem modernnek, anélkül, hogy cserben hagyták volna ré-
gibb irodalmi hagyományainkat; nem valamelyik nagy költő bűv-
körét járják: önön körük van, mely ha szerényebb átmérőjű is a leg-
nagyobbakénál: joggal mondhatják rá: ez az én portám. *Egyéniek*.
Amint jó ismerősünkre lépteiről ráismertünk, őket is megismerjük
ritmusaikról és dallamaikról s csukott szemmel megmondjuk: ez
Áprily, ez *Reményik*, ez *Tompa*. Egy közös vonásuk van csak: a
derű hiánya. Istenem, Te tehetsz róla, hogy az erdélyi ember aj-
kán, ha mélyebben pillant bele önsorsába, eltorzul a mosoly. Volt-
tak nagy lírai költőink, kik fiatalon haltak meg. Az erdélyiek öre-
gen születnek. Apáról-fiura száll egy baljós felleg árnya, mely vala-
mikor rég, a multban alakulhatott ki fájdalmas örökségül. Az er-
délyi ifju, ha könyvbe tekintett, a mult jajját látta; ha hegyen ba-
rangolt, romokat talált. Az égen komorabb felhőket szemlélt, mint
mi itt, a földön a mult véresebb jeleit. Az életküzdelem súlyosabb.
A kis magyarság helyzete fenyegetőbb. Mint ősszel összehúzzuk kö-
penyünk, az erdélyi ember lelke is beburkolózik a mult és jelen his
fuvalmi elől. Ha lelke érzékeny, zárkózottá válik s ha költő, hang-
jában fájó mélabú rezeg. Erdélyben a természetet megszépíti az ősz
s az emberek lelkét megszépíti a bánat.

Ha valakit meg akarunk ismerni, megkérdezzük: mi a véle-
ménye a világ dolgairól, mik a passziói, milyen az ízlése. Ha költő
lelkéhez akarok közel férközni, megfigyelem: mit hogyan lát, ho-
gyan színczi szemléleteit s képzelete hogy alakítja érzéseit. Az ol-
vasónak, ki *Áprily* Lajos költeményeibe mélyed, első pillanatra fel-
tűnhetik a mélabú, mely e költő lelkét állandóan fogva tartja. Már
verskötetek címé is jellemző a költőre: az egyik: *Falusi elégia*, a
másik: *Esti párbeszéd*. A költemények, melyekből e verskötetek cí-
műket vették, halállal és halottakkal foglalkoznak. S ha sorba vesz-
szük *Áprily* verseit, úgy látjuk, hogy a halál gondolata visszatérő
refrén nála: tanítványait, barátait, testvérét, pályatársait siratja
versei hangulatában. Más költő életútját örömmel vegyes fájdalmak
szegik: *Áprily* csaknem állandóan temetőben jár s azt lehetne mon-
dani, hogy költészete zengő gyászjelentés a mulandóságról. Ha éle-
tünk főbb eseményeit veszteségek és fájdalmak teszik, hamarosan
hajlunk az általánosításra s a napsugárnak is csak árnyékát vesz-
szük észre. De ez az árnyék lassanként megszépül, a költő képzelete
a pusztulás és elhagyottság sivatagjában is a szépség forrásait
fakasztja.

Ez itt a hervadás tündérvilága,
Akartál látni szép halált velem?

A Bükkös erdő bús elégiája
Szép mint a halál és a szerelem.

Áprily mélabúja oly erős, hogy beleviszi a körülötte élő dol-
gokba és jelenségekbe akkor is, ha e borús szemléletre nem maguk
a jelenségek adják a motívumot. Képzelnünk el magunknak pl. egy
kis vízimalmot, melynek kerekét vígan hajtja a víz. Bent Isten ál-
dását őrlik, a liszt finoman szítál s tulajdonosa remélve, boldogan
várja, hogy haza vigye. Futóvendégek tereferélnek a malomban.

egy kis leánnyal pajkosan tréfál valamelyik jó humorú legény. Künn a vízben vidáman lubickolnak a gyermekek. Elféle képet bármelyikünk ezerszer láthatott s a kis malom az egyszerűség és idilli boldogság képeként él emlékezetünkben. S most nézzük, mit lát egy ilyen kis malomban a borura hajló költő. Áprily képzelete addig forgatja a malmot, míg végül a legsötétebb színeket látja rajta. Ez életet fakasztó, csupa mozgalmasságtól vibráló képbe beleviszi a halál gondolatát azzal, hogy számon veszi: nem azt, hogy ki és mi van a malomban, hanem azt, hogy a háború után ki *hiányzik* belőle.

Vagy ki ne hallott volna a vadászat egyik legkedvesebb s legizgatóbb fájának, a *szalonka-lesnek* gyönyörűségéről. Ha költőnk képzelete játszik a képpel, az szomorúvá válik. Ugy állítja be, hogy a rejtett madár édes nászra vár.

Fegyver feszül az izgatott marokban . . .
Most. Jönnek . . . Boldog, büszke mátkapár.
S forró szívükre gyilkos puska robban.

Mintha csak azt mondaná: az élet ez. Legnagyobb boldogságunkat így zúzza szét végzetünk.

„*A hegyek*“ című szép költeményében éjszakánként a hegyek élnek s „döngő ritmus“ éled bennük. Ilyenkor súlyos titkokat mondanak egymásnak:

„Láttad? — vetettek.“ — „Holnap újra vetnek.“
— „Temettek.“ — „Vetnek“. — „És megint temetnek.“

Hajnaltól a hegyek visszadermednek a tetszhalálba.

S feszülnek újra: végtelenség óra
S hidegen néznek le a temetőre.

A hegylakók című költeményében az első négy sor után:

Szemük: derült szem.
Szárnyas és merész.

Ha lent elunta,
Fellegekre néz.

azt hinné az olvasó, hogy a költő a hegylakók irigylésreméltó életét, az emberi társadalom bilincseitől messze élő szabadságát, egészséges vidámságát érzékíti meg. A költő azonban itt is nem az életet irigylő, hanem a halált.

A temetőjük
emlékjeltelen,
virág-se-látta
puszta cinterem.
Ó a „halál“ itt
nem borzongató,
több súlyt alig hord,
mint az „este“ szó.
Sors habja, tiszta,
mint a gát vize,

ha néha loccsan,
nem fél senkise.
Csak sor-kerítő,
ősi véradó,
— itt én se lennék
néma lázadó —
csak végtelenség
tiszta dallama —
Én itt megtudnék
szépen halni ma.

E pár szemelvény is feltűnetheti Áprily életlátásának sötét színezetét. Még egyik legderűsebb költeményében: a *Márciusban* is nyoma van ennek. Tavasz van, minden csupa élet és zengés.

A nap tüze látod,
a fűre diákok

a hegyre kicsalta: a csúcsra kiállt.
Csengve, nevetve

kibuggyan a kedve
s egy ős evoét a fénybe kiált.

Régi, kiszáradt
tó vize árad,
néma kutakban a víz kibuzog.
Zeng a picinyke
szénfejü cinke
vig dithyrambusa: dactilusok.

Selymit a barka
már kitakarta,

sárga virágját bontja a som.
Fut, fut az áram
a déli sugárban
s hökken a hó a hideg havason.

Barna patakja
napra kacagva
a lomha Marosba csengve siet.
Zeng a csatorna,
zeng a hegy orma
s zeng, — ugy-e zeug, ugy-e zeng a szived?

Mintha a költő maga is kételkednék, hogy még örülni tud valaminek, mintegy háromszoros biztató, gyöngéden kérlelő rábeszéléssel fordul szívéhez, hogy csak örüljön, ujjongjon, zengjen.

A kedély e bánatos alaptónusát kétségkívül nem csak az „erdélyiség“ és a magyar tragédia, hanem egyéni élmények, veszteségek, tapasztalatok festik. Ez élmények szálaít azonban Áprily költészetében egyenként nem tapinthatjuk, mert beolvadtak kedélyhangulatának szövetébe. Hiába kéred számon legtöbb versétől a fogantatás dátumát és körülményeit, vagy a vershangulat érzelmi gyökerét, sehol sem találod. Nem a szív *napihireit* foglalja versekbe, hanem, ami ezekből állandósul: a lélek hangulatát. Nem a valót látjuk, hanem azt, ami belőle eszménnyé finomodott.

Maga a költő örökségnek mondja melancholiáját. Valamelyik karmesterőse fájdalmas diszharmonióból könnyes dalocskákat teremtet s most a költőben bujdosik zenéje: a mélabú. (Karmesterős.) Bárhogy legyen is, — költészete lélektani gyökereit most nem nyomozhatom — annyi bizonyos, hogy újabb költészetünkben ennek az elegikus hangulatnak Áprily Lajos egyik legművészeibb lelkű tolmácsa. Modorában és hangjában van valami disztinyvált tartózkodás, előkelőség, halk intonáció, mely által lelke nem mindenkinek nyílik meg egyformán. Kissé ő is olyan, mint említett költeményében a hegyek: „trahitba dermedett titok“. E zárkózottság, mely nem játssza ki teljesen a költő érzéseit, sejtelmes, misztikus árnyalatokba burkolja egyéniségét, bizonyos distanciába viszi tőlünk s versei egy az éj esendjén át távolból hangzó hárfa dallamaként hatnak.

Egy-egy versében mégis úgy érezzük, mintha a költő konkrétabb élményihletekkel lépne közelebb hozzánk s lelkét nemcsak, mint „alkonyba síró tibiát“, „romokra hulló permetegét“, „lepattant húrú hegedűt“ vagy „tört pallót szikkadó eren“ mutatja be, hanem friss élmények hatása alatt. E versei közt fennségesen szép a *Tetőn* című, melyben az összeomlás utáni hangulatot festi, mikor az egyensúlyát veszített lélek riadtan menekül ki a szabad magányba, vagy nyugtot nem találva kószál éj-napon át.

Ősz nem sodort még annyi árva lombot,
Annyi riadt szót: „Minden összeomlott . . .“

Felment a hegyekre, hol minden „mozdulatlan“. S ekkor tekintete szárnyat repesve bontott, átölelte a hullánhorizontot s te-

tőit, többet száznál és ezernél s titokzatos szót mondott ekkor: Erdély... A magányban, a természetben im a felborult lélek magához tér s túlradt szívvel találja meg a vigasztalást abban a gondolatban, hogy *Erdély nem veszhet el annak, aki szereti*. E hangulat lélektani igazsága s plasztikus kifejezése Áprily költészetének legbecesebb darabjává teszik e költeményt.

Pár szóval meg kell emlékeznem Áprily Lajos formaművészetéről is. Nyelve árnyalatokban gazdagabb és szebb, mint a mi szintelen fővárosi nyelvünk. Csodálatosan gyöngéd és finom hangszer e nyelv, melynek ritmusából édes-bús kantiléna árad. A zenei hatás igen sok elemét bírja a hangutánzástól az alliteráción át ama belső zenéig, melyet a magánhangzós és mássalhangzós szavak művészi kiszámított elhelyezése, festői jelzői és tömörsége okoznak. Költeményei, amint világnézetükben és érzelmeikben tiszták, úgy formailag is makulátlanok. Igaz, e formák nem nagyon változatosak. De változatos-e egyáltalán a bánat hangja? A költő tudja, hogy a jambusok, melyeket annyira kedvel, hogy csaknem minden verse ilyen lábakon jár, ünnepélyesen és stílusosan hömpölygetik borús gondolatait.

Ha Áprily az élet mély s pesszimizmussal árnyalt felfogását viszi be verseibe s költészetét a hervadás, az elmulás, a *halál* költészetének nevezhetnők: vele szemben *Reményik* a hit és csüggedés, az önbizalom és skepszis változó hangú dalnoka. Mindketten szép verseket írtak a havasokról, — érdekes, hogy verseik e részét egymásnak ajánlották — de bár egyazon külső ihletforrásból merítettek, merőben ellentétes verseik hangulata. Láttuk, Áprilynál a meg-elevenedett hegyek, mint nézik az ember művét temetésnek s a hegy-lakók életében egy mozzanat megragadó: a halál. Áprily egy versében a havason alvó vadász a hűnyő pásztortűz mellett fölébred s meglátva fenn a holdat, a hulló hideg harmattól *összeborzad*. Egy másik igen szép költeményben a havasi vad magányban édes apja karácsonyfát gyújtott magának.

Olyankor csend volt, zsibbasztó, siket,
S jeges magányban megfagyott a vére.
S a hó-tengerben — szürke kis sziget —
Döbbenve gondolt furcsa életére.

Reményik havasi verseinek már bevezető énekét azzal kezdi, hogy a vadvizek magánya *boldog* szigetét szent zenével harsogják körül. Egy havasi fészületet pillant meg. Milyen gondolatokat idézne fel e tárgy Áprily lelkében? Tán az jutna eszébe, hogy mily stálszerű a Krisztus e magányban, mindenkitől elhagyottan! *Reményik* meglátja, amint a fenyők a kereszt felé gyökereket eresztenek és ölelik *a föld alatt*. „Igy rejtik el imádatuk.“ A fellegek a fenyők álmai. Bizony az álmok néha gonoszak. De csakhamar oszlik a köd, a pára már kevés s aranyderűvel a kék ég jó: az örök *ébredés*. — Két vad patak harsogását hallja. A vizek *egymás felé* tartanak, mert vágy ragadja őket a testvérhez. Birkóznak fával, kövel és győznek *egyesült erővel*. Végigmehetünk a *Vadvizek zúgása*

című kis versfüzeten s mindenütt a boldog optimizmus, a béke, szeretet és lelkesedés képeit és hangjait észleljük.

Műhelyben című verskötetében lelki arcképének e vonásai némileg módosulnak. A költő vallomást tesz, hogy nem mind arany, ami fénylik. Bizony gyakran csügged ő is s miután olvasójának az üdvösség borát s az örök életet prédikálta, szédülő fejjel, halálra váltan roskad magába hitevesztett lelke. Költészetét nem is tekinti kizárólag a szépség kultuszának. Verse nem szuverén, nem magáért van; a költő mások örömszerzője: vigasztalni akar verseivel s szel-lemet idézni. Ezért érzéseit s az életet finom kis szítán szítálja meg selyemfövénnnyé, aranyporrá. Költészete lelki kenyér az éhező szíveknek, asztaláldás mindenki asztalán. Az álma néha „kemény, keserű, kérges, barna, mint sokszor a kenyér, de benne van az újra-kezdés magja, de benne van a harchoz új erő, de benne van az élet“. Nemes elhivatását dicsőségénél is fontosabbnak tartja:

Ha csak egy lelket szebbe, jobbá tettem,
Ha csak egy szívbe szent magot vetettem,
Ha csak egy lángot növeltem az égig
Egy ügyet védtem utolsó csepp vérig;
Mit érdekelnek korok, emberek
S hogy meddig emlegetik nevemet?

Ennek az apostoli elhivatáshoz hasonló érzésnek az őszintesége és szárnyalása néha himnikus lendületet ad Reményik költeményeinek. Bár nem írt kifejezetten „vallásos“ költeményeket, költészete a hit gyökerén fakad s a reménység és szeretet áramaitól fűtött. Igaz, néha kétség lepi meg, mert hisz rongy az ember, mit szél hasít el,

Sárpalota, mely összedől . . .

Igazi lelke azonban mégis csak költeményeiben él:

A dalaimat becézzétek

A jobbik énem tiszta lángja

S óh ne tekintsetek reám:

Ott ég mindenki asztalán.

Ez a „jobbik én“, a hit iratja vele „Csipkebokor“ című kis szimbólikus versét:

Oly közönséges, árva kis bokor

Ő mégis rendületlen hittel várja

Körülte gaz nő, állat rátípor.

Hogy egyszer égi tüzet fog az ága.

Ember véresre sebzí magát rajta

S akkor, mint írva vagyon: a heggyen

A szitkot, gunyszót özönével hallja.

A lángjában az Isten megjelen.

Vagy azt a *Meteorkő* című kis szimbólumot, mely gondolatával és ajánlásával szép és hálás hódolat egy apostoli pálya előtt.

Míg az erdélyi költőknél általában a viszonyokból is magyarázható, hogy a természethez menekülnek (hiszen maholnap a természet lesz az egyetlen elpusztíthatlan régi könyv, mely magyarul szól hozzájuk), Reményiket érintett ethikai vonásai is a természethez vonják. A természet őszinte és nem hazud; zajában nem érdekek zúgnak, díszében nincs hivalkodás, magánya gyógyít, fensége közelebb visz Istenhez. Hova fordulhatna vigaszért ma Erdélyben a beteg költő, ha nem a természethez? A gyógyszert nem a levegő adja, hanem a magány. Az egyedüllét azonban itt nem elhagyott-

ság: eszmék népesítik be, melyek színekkel és hangokkal kelnek tündéri táncra, illatokkal és zengésekkel s a természet egyéb megbüvölő, légiés képződményeivel. Eszmék és képek ölelkezéséből így születnek Reményik szimbólumai, melyek kecsesek, gyengédek, mint a költő lelke.

Reményik Sándor a maga költészetét *Pacsirta* című versében úgy jellemzi, hogy az „gondolatok zenétlen muzsikája“. Ezt a szigorú önkritikát azonban maga a költemény cáfolja meg, mely zenei elemeivel is hat. Annyi igaz, hogy költészetében sok a gondolati tartalom: a költő alapján reflexiókra hajló lélek, ki a természetből eszméket, jelentéseket olvas, az emberi életből és viszonyokból eszményeket fejt ki. Az ég kegyes volt hozzá s megadta a lehetőséget, hogy a mi szürke robotolásunktól messzejáró, független életet éljen s eszmények légkörét szívja. Lelkének alapvonása: ideálokat kereső hajlama is mintegy predestinálta rá, hogy életet, művészetet, hazát és társadalmat emelkedett szempontokból nézzen s egy nemes érzésekből és gondolatokból épített világba kalauzoljon. Reményik verseiben *nevelő erő* van. Az előbb érintettem lelkének apostoli vonását, mely nemtelen indulatoktól, még az irigység általánosan emberi tulajdonságától is ment. Valóságos költőpap, ki, amint rá szuggesztíve hatnak az élet, művészet s az emberi érzés szépségei, oly lelkesen hirdeti ezek értékeit. Innen van, hogy stílusa meg-megárad, szereti a szabadabb formákat s néha a retorikai fordulatok elől sem tér ki. Ha szabad szerényebb körű, de nekünk kedves költőket a legnagyobbakkal összehasonlítani, akkor néha úgy tűnik fel, mintha Áprily szigorúan zárt formáival, gondolatainak precíz kifejezésével, tömör szókötésével s briliáns technikájával Aranyra, míg Reményik a maga szabadabb költői stílusával, asszociációival és hasonlatkedvelésével, emellett a költő prófétaszzerű hivatásáról alkotott felfogásával inkább Petőfire emlékeztet.

E rokonvonások azonban inkább külsők, mint lélekbevágók. Lényegük az, hogy Áprilyban több az öreges vonás, a zárkózottság, a műgond: Reményikben a közvetlenség. Reményik versei általában frissebb benyomásokból táplálkoznak. Havasi versei úgyszólván naplójegyzetek, melyekben a magános sétaútakon tett megfigyelések: a lélek napi eseményei, elképzelései és szemléletei nyertek költői formát. Egy-egy természeti hangulatot oly híven tükröznek, hogy szinte látni véljük a természet hitelesítő névalírását. Érzelmes, hevülő lírai lélek, a tavasz sugaras természetvágyával s csak akkor borul rá a melancholia fellege, ha kételyek lepik meg alkotóereje felől, vagy testvérei és faja árvasága foglalkoztatja. De e felhők is csak jótékony, termő, ihlető esőt hoznak költészetére.

Reményik közvetlenségét stílusa is támogatja. Nem nyelv és formaművész, mint Áprily, hanem stilművész. Verssorai kecsesen és könnyedén ömlenek tova, mintha szava nem is lenne egyéb, mint költőivé finomult folyóbeszéd. Amint muzsája komoly leány, ki egy léha, sőt vidám hangot nem ejt: ihletéhez méltóan egyszerű és komoly stílusa is.

Sajnálom, hogy egy rövid vázlat keretében a többi erdélyi lírikussal nem foglalkozhatom ily részletesen. A kiválóbbak és ismertebbek ezek között *Olosz Lajos, Szombati Szabó István, Tompa László és Walter Gyula.*

Olosz pessimizmussal nézi az életet, mellyel úgy kell birkoznunk, mint a gladiátornak. E birkózás után lassan egy grimász vésődik arcunkra. Másutt egy fénysugárért esd az ezer rútság borával leitatott, támológó, nagybeteg Élethez, melyben dermedten állunk. Az életnek csak hajnala szép, ekkor kell megittasodnunk egy másodpercre, mert *nappal* jön a szűz reggel után. E borús hangokon csak néha csillan át a hit. A természetben is a titokzatos elemek, a homályba burkolt távlatok vonzzák. Ezért szereti a csendet, melynek „titkos némasága telve van ezernyi nemtudottal“. *Olosz* ereje a festésben van. Gazdag jelzőkészlete képessé teszi finom színárnyalatok megjelölésére. Különösen az éjszakát színezi gyöngéd ecsetvonásokkal. Képzeteének ez a festői vonása okozza, hogy verseinek jó része hangulatkép, telve rembrandti csillogással, a fény és árny játékkal. Néha szinte tobzódik a színekben: „Tejkék égbe belefűródnek fekete, fenyők. Fekete fenyők gallyaira tűznek rózsahab felhőket és egy széles úton földig érő aranyruhában bezuhan az alkony nap sugar“. Ez az arabszkekkel ékes stílus igen alkalmas sejtelmek, misztikumok megérezkítésére. *Olosz* költői egyénisége formai szempontból is elűt a többi költőtől. Verskötetete csupa szabad versből áll s ezek csaknem egyforma terjedelemben (gyakran igen homályosan) fejezik ki az egymással rokon hangulatokat. A költő, kinek Erdélyben igen jól hangzó neve van, egy verskötetet adott ki eddig *Gladiátorarc* címmel. — *Szombati Szabó István* már hatodik verskötetével szerepel a nyilvánosság előtt. Vannak műfordításai is. Melyekben a régi japán lírából ad szemelvényeket. Utolsó kötete *Lavinák éneke* címmel jelent meg. Versei őt is pesszimista léleknek mutatják; légköre komor, nyomasztó. Azt hiszem azonban, hogy hangulatai inkább irodalmi hatásokban, mint világnézetben gyökeresnek s forrongó tehetsége még csak ezután jut oly kifejléshez, mely költészetét az erdélyi irodalom színvonalára vigye. Versei, melyek úgy tárgykörben, mint formában nagy változatosságot tüntetnek fel, erőteljes nyelvükkel is arra figyelmeztetnek, hogy *Szombati Szabó Istvánban* hivatott költői tehetség csirái rejlenek.

Megállapodott és kiforrott tehetség *Tompa László*. Két verskötetében, mint az igazi férfias líra képviselője áll elénk. Jellemző tulajdonsága az erő. Ez nemcsak témáiban nyilatkozik, hol egy hatalmas erő birkózását látjuk a sorssal, hanem költői gyakorlatában is. Képzetele nem röpködi körül tárgyát, hanem megmarkolja. Így stílusa nem fest, hanem mintáz: érzéseit reliefszerűen hozza szemünk elé. Lírája, mint a legtöbb erdélyi költőé, bánatos, komor hangú. Az élet zenéjét bizonyos távlatból figyelő lélek tűnődését és sóvárgásait fejezik ki versei. Néha fojtott vágyakat pattant fel, hogy kísérteties, vad lobogásban mutassa be lelke tűzhányóját. Bizonyos

oroszos melancholia borong lelkén, melyet a magyarság vesztett ügyével járó megpróbáltatások csak fokoztak.

Tompa az erdélyi költők egyik legerősebb tehetsége, aki a lélek tehetetlenségét, fásultságát, gyötrelmeit, az élet jajjait és bajait zendíti meg költői erővel.

Walter Gyula költészete fiatalos örömtől és egészségtől pezseg. Maga Tompa kiemeli egy róla szóló bírálatában, hogy az erdélyi komorság és szűkszavúság költészetét új zöngével és színfolttal gazdagítja. Egy a tavasz mámorától ittasult, hatalmas életkedvű ifju néz ránk versciből, őszinteséget sugárzó arccal, rokonszenvesen. Képtára igen gazdag, szemléletei elevenek, frissek s így tehetsége a legszebb reményekre jogosít. Mellette Szalay Mátyást, Serestély Bélát, Szentimrey Jenőt, Farcádi Sándort, Jánossy Bélát, Finta Gerőt és Zoltánt csak névleg említhetem fel.¹

Ime az erdélyi líra vázlatos képe. A rajz hiányos, de részben a dolog természeténél fogva is az. Méltánytalan dolog lenne most induló tehetségek költői jelleméről arcképet adni, mikor maholnap e költők fejlődésük által újabb és újabb vonásokkal gazdagíthatják egyéniségüket.

Annyit e futó rajz is igazol, hogy Erdélyben a háború után lírai költészetünk egész önállóan, eredeti módon alakult ki s értékében és hatásában mindinkább növekedőben van. A Tiszáról vett hasonlat, bármily elhasznált is, jellemző voltánál fogva itt önként eszünkbe jut. E folyó kis erekből fakad valahol a máramarosi havasokban, bírkózik kövel és gáttal, végre mégis megnő s eljön ide hozzáunk. Nem az erdélyi irodalom képe-e ez? Petőfi azt mondta a Tiszáról, hogy ha megárad, el akarja nyelni a világot. Ki tudná megmondani, mit rejt a jövő? A mi szívünket az erdélyi költészet győzelemmel ostromolta. A még nagyobb diadalra, — ez meggyőződés — megvan benne a jog, hit és erő.

Hartmann János.

¹ Mind e költőktől, valamint az előbb méltatottakból olvasóink igen szép verseket olvashatnak abban a gyűjteményben, mely *Erdélyi költők* címmel jelent meg s a Muzeum-körúti *Studium* nevű erdélyi könyvvállalatnál beszerezhető.

A középiskolai reform.

— Befejező közlemény. —

III.

Középosztályunk *szellemi életét* is jellemeznünk kell még röviden. (Ujból hangsúlyozzuk: sem a tünetek, sem magyarázatuk nem illenek *egyесekre*, hiszen *tömegjelenségek* látszólagos zürzavarában szeretnénk törvényszerűségeket felfedezni.)

Érzelemvilágát az alsó néposztálybeliekkel szemben az jellemzi, hogy a kedély és hangulat közvetlensége spontaneitásában, teremtő ereje pedig intenzitásában veszített, ennek fejében azonban tárgyköre bővült, játékos kedve is nagyobb lett. (Több mindennek és többször szeret örülni, csak nem tud olyan nagyon és magába-felejtkezve, mint amazok.)

Ez a jelenség, ebben a formájában, rendjén való volna, hiszen a művelt világ egész középosztálya természetszerűleg ilyen. Két bökkenő azonban meg kell, hogy állítsa, legalább a pedagógiai gondolkozást. Általános európai vonatkozásban is azt merjük állítani, hogy a jelenségek a középosztály érzelemvilágát közvetlenségben is, erőben is, mélyebben súlydntnek mutatják, mint amennyi a középosztály lényegéből — pozitive — következnek (s mint amennyit a *tényleges* bővebb tárgykör és a *valójában* mutatkozó játékos kedv aránya megengedne). Magyar szempontból pedig egyenesen elszomorító, hogy ami nyugaton akár műalkotás, akár műélvezet terén még mindig — olyan, amilyen — *dilettantizmus*, nálunk már őszinte, le nem tagadható *kontárság*. De beszéljenek talán a példák.

Ha kivallatjuk akármelyik középosztálybeli színházlátogató ismerősünket és kritikai megjegyzéseit, mellékesen elejtett, de az estére vonatkozó kijelentéseit is rendszerezzük, meglepő tanulságot nyerhetünk. Megtudjuk belőlük, hogy a darabnak se következetesen végigvezetett meséje, se kompozíciója, se alapeszméje nincs. Csupa jelenetekből áll, de a jelenetek nem a *causa* és *effectus*, hanem csak *antecedens* és *consequens* viszonyában vannak egymással. A hőnek is csak egyes *gestusai* és aranymondásai figyelemre méltók. Ez vagy amaz az egyszövésű vagy mozzanatos jelenség és tünemény esetleg *szép is* volt (szóval nem kizárólag grammatikai természetűek az észrevételek, némi kis stilsztika is vegyül már beléjük), de poétikai jelentésváltozást konstatál, tehát költőiséget tudatosan élvező meg-

jegyzés alig akad. Még mindig hallani haragos vagy elégtelt kijelentéseket a darabban szereplő személyek, sőt színészek ellen is, annak jeléül, hogy az illetők szemében a festett világ a reális élet acquivallense.

És ez csak a kisebbik baj volna. De ha még figyelmesebben hallgatjuk a hazafelé tartók párbeszédét, azt is felfedezhetjük, hogy nagyobbik percentjüknel a zenei hangok erőssége és tarkasága, a díszletek és kosztümök, a színészek hangja, hanghordozása és alakja, sőt még alább is mehetünk: az egyenletesen fűtött helyiség, fényes világítás, puha bársonyülés, parfümillat és felvonásközi buffet számítnának zenei vagy irodalmi élvezetszámba. Nagyon jellemzőnek tartom egyik középosztálybeli ismerősömmnek ezt a kijelentését is: mikor Jókait olvasom, úgy érzem magamat, mintha tejfölös kenyeret ennék gyerekkoromban. A par excellence középosztálybeli olvasmányoknak szánt hírlapi ismertetések nemkülönben feltűnően hemzsegnék az ilyen elsődleges komplikációs jelentésváltozásoktól, mint: *puha* vonalak, *hideg* tónus, *meleg* barjton, *harsogó* színek, *illatos* emlék. Bizony mindezekben a jelenségekben tovább haladt a „jelentésváltozás“ s az történt, hogy az invenciószegény és langymeleg intenzitású érzések összekeveredtek tisztán vitális érzésekkel s ma már az esztétikai élvezet correlatív testi gyönyörűség formájában jut a tudat előterébe. Correlative, mondom, mert a folyamat itt sem áll meg s a kabaretek szaporodása előre jelzi azt a későbbi állomást, ahol a pusztá kéjnek már nincsen érzelmi correlatiója sem.

Ennek a lelki hosszmetzetnek pontosan megfelelő keresztmetszetet kapunk, ha egy-egy futó pillantást vetünk a különböző művészetek területére. A *műélvező* középosztálybeli építészeti gyönyörűsége iparművészeti természetű motívumokat keres és nem törődik egyrészt az anyagszerűséggel, másrészt a konstrukcióval: neki dekoráció kell és semmi egyéb. Zeneileg az operette az a csúcs, ahova még feljuthat s a katonabanda harmonizálása, meg a jó cigányprimás dallamvezetése. (Solo éneknél, akár van kíséret, akár nincs, a hallgatóság egyformán a capella gyanánt fogadja és úgy élvezi.) A festészettel és szobrászattal szemben aztán elárulja egy másik nagy fogyatékoságát is.

Középosztályunk már letárgyalt egyik szellemi tulajdonságánál fogva csak a felfokozott, helyesebben felcsigázott érzelmeket képes appercipiálni, ezért *szereti a művészeti határsértéseket*. Képzőművészetben a novellisztikus, zenében a festői és drámai, költészetben a képzőművészeti elemeket. Az ilyen művészet ugyanis, nem a maga területén lévén, nyugtalan és ez teszi benne azt, ami rendesen csak művészi élmény, *szenzációvá*. Ezért aztán közönségünk a képek közül a csendéleteket és a genreképeket szereti első sorban, no meg, természetesen, a nagy történelmi festményeket. Tömegjelenegeteket. Ugyancsak ez magyarázza irodalmi téren a Shakespeare-ciklus és Az ember tragédiája nagy sikerét. Utóbbiban a képzőművészeti elemek, a tulajdonképeni tabló hatottak, előbbiekben a végletes szenvedélyek; nem a drámai-águk miatt, hanem

a lírai, az élőképszerű, az akusztikai vonatkozások következtében és azért, mert a shakespeare-i hősökben nagyon sok a szoborszerűség, a történelmi távlat, meg az emberfölötti dimenziók hatása. Legyen szabad még utalnom a Wagner-operák divatjára, amely zenéileg nem magyarázható, hiszen a rendesnél is nagyobb kultúra volna szükséges hozzá, de amelyet annál inkább megmagyaráz az a tény, hogy *zenedráámák*. Kiegészítésül legyen szabad emlékeztetnem arra a köztudomású tényre, hogy a legkedvesebb középosztálybeli „előadási darabok“ *zeneképek* (Balaton háborgása, Madárcsicseregés, Lidércfény), valamint arra, hogy középosztálybeli testvéreink ízlése még a szobrászatban is szereti a novellisztikus elemeket (Petőfi esküvésre tartja kezét, Arany letekint Toldira és Piroskára) s a festőiket nem kevésbé (Vörösmarty a Szózatot éneklők közepette).

Lírája nincs. Helyette retorika szerepel vagy morál. (Irrendenta versek, vallásos énekek.) Ezzel szemben epikájában található sok érzelmi elem, érzékenység formájában. (Még külön neve is van: „limonádé“ irodalom.) Képzőművészet is van benne (tájképi leírások, de még inkább interieurök, kosztümképek). Az elbeszélő költészet különben a családi- és lovagregények fokáig jutott, az alsó néposztály kalandos-szerelmi regényét itt is megtalálhatjuk detektívregény formájában. A köztudomással kissé ellentétbe talállok jutni, mikor megállapítom, hogy: a mese nem fontos. Sietek azonban kijelenteni, hogy nem a pszichológiai regény felé teszem ezt az ószrevételt. A régi mesén alapuló regényforma *decompositiójáról* van szó tudniillik. A középosztály kedvelt regényformája a közös szereplők összekötötte novellaciklus, amilyen pl. Csathó Kálmán Ibolykája vagy Szomaházy István vasárnapról-vásnapra megjelent „regényfolytatásai“. Drámájáról már szövegtünk. Vigjátékáról kell még megjegyeznünk, hogy csak a helyzet komikumát érti, amit nagyon jól tudnak és ki is aknáznak egyrészt a cirkuszi bohócok, másrészt a vidéki ripacsdirektorok, akiknek műsorán mai napig kedvelt kasszadarab Molnár Ferenc két legelső bohózata, „A doktor úr“ és „Józsi“.

Van azonban *interpretáló*, sőt *alkotó* középosztálybeli *művész* is. Ha a műélvezet az intenzitás csökkenését mutatta, emez a spontaneitás hiányát láttatja nagyon éles megvilágításban. Teremtő erőről itt nem is igen lehet szó. A népművészet gazdagon áradó forrásai elapadtak. Utánzás és a meglévővön pepecselő módosítások jellemzik ezen a területen a középosztálybelit. Ha épít, szokványházakat emel vagy meghódol a leghőbortosabb szecessziónak. Képek helyett reprodukciókat vásárol vagy szépirodalmi lapok műmellékleteit kerétezteti be, esetleg a szebb látképese levelezőlapjait. A szépirodalmi lapokat be is kötteti, legtöbbször a képek kedvéért s nagyon sok helyt össze vannak gyűjtve albumban a képes levelezőlapok, meg a család valamely tagját is ábrázoló amatőr fotográfiák. A szalonban gipszfigurák, nipppek, nehezekek képviselik a szobrászatot. Még a kertben is látható néhol egy szökőkútdísz, kis törpe vagy antik

istennő gipszből vagy műköből. A síremlékek is szokványosak, néha-néha azonban a boldogult fényképe, sőt mellszobra is rákerül a műmárvány tömbre. A kettétört oszlop is igen közkedvelt forma. Az alkotó kedv ritkán merészkedik önálló lépésre: leginkább másol, ha nem, akkor „emlékezetből“ fest. Még a himzések is legtöbbször másolatok.

Zenei téren a formatan igen egyszerű. A dal és az átkomponált dalforma neve: „magyar“, minden egyéb „klasszikus“. Klasszikus az operettek zongorakivonata, a „Schule der Geläufigkeit“. „Bihari kesergője“, a Chopin „Minutenwalzer“-e, sőt a legujabb Kabaretschlager is. Összhangzattan a „cigányfűlre“ játszó játékból állapítható meg. Ez rendesen abból áll, hogy pl. zongorán a jobbkez tere, kvart vagy kvint hangközöket fog (esetleg tremolóban, ritkábban trillával), a balkéz pedig felváltva futamban játsza a tonika, domináns vagy subdomináns tört hármashangzatát, néha-néha a dominánssept vagy a párhuzamos moll tonikájának a tört akkordjával tarkázza. (Az ú. n. „weite Lage“ ilyenkor sohasem szerepel, csak akkor, ha történetesen valaki „kivülről“ játszik egy sokszor gyakorolt „betétet“ a „101 magyar dal“-ból vagy a „Könyves Kálmán zeneműtára“-ból.) Futam és cifrázat a középosztálybeli zongorista két főerőssége; a hegedűszólistáé az üveghang, az harpeggio, a kettőshangok, a „húrcsipkedés“, a hegedű „ríkatása“, a sordino (hacsak penicilussal is) és a „harmadik fekvés“-beli játék (talán, mert ennek a kéztartása a legkényelmesebb). Könnyű közös nevezőre hozni valamennyit: a disszonanciák gondos kerülése (a dominánsseptet gyerekjáték feloldani) és az olcsó „effektusok“, no meg a szenzációk hajhászása. (Ismételten volt alkalom idegenektől azt a kritikát hallani, hogy a magyar középosztálybeliek zongorajátéka azt a hatást teszi rájuk, mintha cimbalmoznának.)

Az éneklőkről már megjegyeztük, hogy ők kíséret mellett is a capella énekelnek. (A mindenütt alkalmazkodni tudó cigányok ezt már nagyon régen felfedezték.) De karban is szeretik az unisonot, bár itt már nagyobb divat „tercelni“, mint a nép körében. (Tercelés: gyűjtőfogalom s az alsó tercen kívül beleértendő az ú. n. „suszterbasszus“ és nótavégződésnél két taktusnyi felső terc.)

Ha elfogadjuk Molnár Gézának „A magyar zene elméletéről“ írott könyvében azt az állítást, hogy a cigányzene mindenütt a vidék ízléséhez alkalmazkodott, akkor nagyon ide illő az a megfigyelésünk, hogy a középosztály „nótafái“ szakítottak az igazi népdal hagyományjaival s valami egészen új divatot kezdtek. A Simonffy-féle modor továbbfejlesztése ez s nem egyéb, mint amannak felbontása és kicifrázása, tehát ismét egy helyben való topogás, dekoráló tevékenység, eredeti invenció helyett.

Szavalni és felolvasni a középosztály nem tud. Minduntalan összetéveszti az előadót a színésszel. Mesélőtehetsége is igen csekély, különösen a kompozíó iránt nincs érzéke. Még az antecedens-consequens-szerű fonalat sem tudja megtartani, minduntalan közbeszűr és elébevág. Szókincese száználmasan szegény, különösen jelzői szűr-

kék és alig van belőlük választéka. A fantázia szegénységére vall ez. de nem a fantázia szegénysége az igazi ok, hanem a képzeleti képek természete. Ezek a képek nem múltbeli visszaemlékezések, nem is a jövő vizionárius erejű előképei, hanem a jelen *tettpótló utópiái*. Különösen középosztálybeli tanítványaimon megfigyelt betegség: a pubertás korában álomvilágot teremtenek maguknak, melyben a jelent élik betűszerint, földhözragadt fantáziával lekópizálva azt, csak megkorrigálják a maguk gusztusa szerint. Ilyenforma felnőttjeik képzeletvilága is, talán csak valamivel „gyakorlatiasabb“, sohasem hagyva el a fizikai létminimum kevés tárgyú, még kevesebb színű birodalmát.

A középosztálybeliek *értelemvilágát* egy szomorú negativum jellemzi első sorban. Nem olyan konzervatív, nem is annyira anachronisztikusan elmaradott, mint az alsó néposztálybelieké, de nem is olyan következetes. Vagyis a szó igazi értelmében veendő *tudományos rendszere nincs*. Ez különösen két tényből vehető észre. Az egyik az, hogy gondolkozásában egymásnak ellentmondó elemek békességben megférnek egymás mellett, sőt nem azonos kultúrkörbe tartozó elemek is. A másik, hogy míg az alsó néposztálybelinek volt egy alantasabb vagy mondjuk így: régiesebb megfogalmazású rendszere s azért nem fogadta el a modern tudománynak csak azt a részét, amelyet eredményei miatt kénytelen volt tudomásul venni, addig ez a néposztály ab ovo, csak az alkalmazott tudományt ismeri el tudománynak és csak a hasznáért hajlandó tanulni.

Az első jelenségnek kettős veszedelme is van. Miután a szolid alap hiányzik, a középosztálybeli nagyon hamar elveszti tájékozóképességét és menthetetlenül olvasmányai vagy környezete rabjává válik. Nagyon érdekes például azoknak az embereknek a történetfilozófiája, akik Róma történelmét Ferrerótól, a francia forradalomét pedig Carlyletől tanulták. Vagy még érdekesebb azoké, akik II. Ulászlót, elemi iskolás emlékeiken keresztül, krónikás-anekdotikusnak képzelik, mellette ott látják Bakács Tamást romantikusnak (Eötvös és Herczeg nyomán), velük szemben viszont Dózsa Györgyöt történelmi-materialista színezésben.

Másik nagy veszedelem, hogy az összefogó gondolat hiányában kénytelen-kelletlen polihisztorrá lesz szegény középosztálybeli. Azért olyan kelendők körében a lexikonok, bevezetések, dióhéjak, ismeretterjesztő könyvek, folyóiratok, Házi kincstárak és a lapok Innen-onnan rovata. Sőt a Szabad egyetem, a Népszerű főiskola, a különféle tanfolyamok is ennek a fogyatéknak köszönhetik igazi vonzóerejüket. Az ilyen előadásokon a példák sohasem azért tetszenek, mert kézzelfoghatók, mert illusztrálnak egy elvont tételt vagy éppenséggel, mert hozzásegítenek összefüggések tisztább látásához, hanem azért, mert érdekes adatok, mindenik eggyel több egység a középosztálybeli tudásraktárban a többi adat mellett.

A másik vonásnak inkább pozitív következményei figyelemreméltók. Ennek következtében tiszteli ugyanis a középosztálybeli a szaktudást nagyon őszintén s ennek köszönhető, hogy nagyon sok

közöttük a lelkiismeretes, mesterségét tökéletesen értő ember. Ezért becsüli meg a felső néposztálybeliek munkás tagjait, nem érti, talán sajnálja is őket olykor, de a következetességük és hajthatatlanságuk imponál neki. És végül, de nem utolsó sorban, ez az a pont, ahol minden középosztálybelit megindíthatunk a jövő fejlődés útján, ha sikerül beláttatnunk vele, hogy a rendszeres és felsőbbrendű tudás üzletnek is elsőrangú.

Addig azonban, tehát a jelenlegi helyzet, fölöttébb sivár és kilátástalan. Fölösleges az egyes tudományágakat külön venni. Az alsó néposztálybelinek legalább volt geocentrikus földrajzi világképe és valamelyes, ha naiv is, de következetes történetfilozófiája. Középosztálybeli tudomány egyszerűen nincs. Tudásrészletei vannak, a helyzetből könnyen érthető gondos és óvatos leltári jegyzékekbe szedve. Külön van, amit az iskolában tanult, az t. i. szükséges volt, mert „élesítette az elmét” és „kell az, az általános műveltséghez”. Ismerek falusi jegyzőket, gyógyszerészeket, tanítókat, alsóbb hivatalnokokat, akik ma is levezetik a Carnot-tételt és egész oldalakat elrecitálnak Vergiliusból, pedig némelyik már a 25 esztendő érettségi találkozón is túlesett. Az ilyenek sokkal nagyobb számban rejtőzködnek ugyan itt és ott, mint az ember hinné, de azért ők mégis csak a kisebbség. A többség arra büszke, hogy mindent elfelejtett, amit valaha az iskolában tanult. Mindegy: az üres helyet óvatosan nyilvántartja az ilyen is. Ismét külön van a self-made-man egyéni gyűjteménye, a már említett szellemi inconnonnan. Ez azért kell, „hogy az ember, ha társaságokban megfordul, ne szégyelje magát”. Harmadik csoport: a szaktudás. Negyedik: kinek-kinek a „passziója”, valami külön tudomány a mesterségén kívül. A másik kettő csak fűszere az életnek, ezek a komoly oldalai.

Világnézetről, filozófiai alapról ilyen körülmények között nehezen beszélhetnénk. Nincs is ilyen, illetőleg amennyiben van, annak intellektuális elemei nem igen vannak. Ez *erköcsi életén* látszik meg nagyon. Tudásának csak keretei vannak, szavak, amelyeknek tartalma nincs (a legtöbb középosztálybeli nem képes elképzelni azt, amit pedig egész helyesen el tud mondani), nem csodálkozhatunk tehát rajta, ha erköcsi elvei és cselekedetei nem egyeznek. Vagy nincs tisztában az erköcsi törvények értelmével, vagy nem tulajdonít nekik fontosságot, hiszen megszokta, hogy a szó: irrealitás. Az egyikre magától kínálkozó példa, mikor valaki kipofoz egy másik embert az éjjeli mulatóhelyről azzal az indoklással, hogy Krisztus is kiverte a templomból a kufárokat s azon szent meggyőződésben teszi ezt, hogy erköcsi alapon áll. A másikat Lovik Károly vette észre egy öreg tiszteletes személyében, aki valami szokatlan nagy jótékonyagra hitetlenül csóválja a fejét, ezt mondván: az ember prédikál olyat, de megfogadni nem lehet. Nem immorális a középosztálybeli ember, de nagyon közel áll hozzá, hogy magasabb szempontból amoralitást olvassunk a fejére.

Ez ellen a vád ellen megvédi őt az a nagy konzervativizmus és rendszeresség, amelyet társadalmi vonatkozásában már megvizs-

gáltunk nála. Ennek a magyarázata nagyon egyszerű. Tudásbeli fogyatékosága fokozták benne a bizonytalanság szorongó érzését s ő a homo novus kétféle gesztusával védekezett ellene. Vagy belevetette magát a számára új helyzetbe fenntartás nélkül (de ez a középosztálybeli lélek esetében a valószínűtlenebbik és ritkábbik eset), vagy pedig még szívósabban és görsösebben belekapaszkodik a meglevő keretekbe, mint a számára egyetlen reális lehetőségbe. Azonban ez a korrektség csak a formában él, tisztességes szokások őrzésében, mindennapi életbeosztás egyformaságában; alatta meghúzódhatnak akár az immoralitás is. Szerencse azonban, hogy egy valaha aktivitást jelentő kor tisztességes levegőjével telítve, e keretek birtokában megszokásból is inkább tisztességes az, aki őket örökölvén, már pusztán kényelemszeretettől is, a megszokott korlátokon belül mozog szívesebben.

A *hitélet* terén természetesen nem lehet a helyzet emettől lényegesen eltérő. Hiszen az etikai világ mozgató lelke a pozitív vagy negatív irányú vallásosság s ha erkölcsi téren stagnálást tapasztaltunk, annak a háta mögött nem rejtőzhetik túlságosan erős vallásos kedély. De meg nincsenek is meg az előfeltételei sem úgy, mint valamivel lejjebb: a naiv világszemléletben sem, mint esetleg a felső néposztálynál: szellemi tisztánlátásának a felsőbbségében.

S csakugyan, a középosztálybeli vallásosság két főformája: a formaimádat és a kételkedés. Ebben a tekintetben nincs felekezeti különbség. A középosztálybeli protestáns épp úgy formaimádatból *nem bőjtől*, mint amilyen formális a — rendesen — kongregációs katolikus vagy a többnyire orthodox zsidó egyházi élete. A formalizmus különben a másik fajta egyéni életeteket is előnti, amennyiben azok ostentative *nem* járnak templomba és életük tekintélyes része hitvitákban telik.

Igázsgátalanok volnánk azonban, ha meg nem látnók, hogy talán egyik néposztályban sem él ily intenzíven a *revival* utáni vágy, mint ebben. Ez a vágy hol rejtett, hol ki is nyilvánított és nagyon könnyen érthető okból él a középosztálybeliek lelkében. A másik két néposztály viszonylagos nyugalomával szemben, az ő lelki életét örökös bizonytalanság és kínzó szorongás jellemzi s mindent megadna érte, ha megnyugodhatnék.

IV.

A fentebbiekben ismertetett általános lelki alkatot nem találjuk meg könnyen és kizárólagos érvennyel középosztályunk egész egyetemében. Mielőtt azonban ebből a tényből bármiféle következtetést levonnánk, gondoljuk meg a következőket.

1. Középosztályunk egy nagyon nagy percentje *positione* is, *natura* is, az alsó néposztályban helyezkedik el. 50—100—200, sőt 1000 holdas gazdák hat elemével művelnek akkora darab földet, amekkorát modern színvonalon semmi szín alatt nem művelhetnek. már csak tisztán empirián alapuló szaktudásuk fogyatékos volta

miatt sem. Ezeknek egy része viszont állandó érintkezésben áll a vezető osztály embereivel (választások, kiszállások, viszont: vármegyei élet, megyegyűlések, ügyes-bajos elintézni valók s mindkettő következtében: a megisméltető tisztújítás miatt: barátkozás. le- és felfelé dörgölözés formájában). Ugyanez a helyzet az ipari és kereskedelmi élet terén is, hiszen ott is mindennapi eset, hogy a meggazdagodott, írni, olvasni alig tudó — mondjuk — hentes nagy üzemét hozzáértők kezelik, az napról-napra nő s ő egyre magasabban érzi magát, egyre elégtelenebb szellemi fegyverzet birtokában. Akármelyik eset áll elő, hybrid életforma a következménye, de a lelki alkat is hybrid. A magyarázat olyan egyszerű, hogy csak Kolumbus-tojás természeténél fogva merjük ideírni: *a szellemi töke jogainak és kötelességeinek a szabályozására van kvalifikációs törvény, az anyagiéra nincs.* Ez annyiban pedagógiai probléma, mert ha pl. önálló műhelye, vagy középirtoka, vagy meghatározott összegen felüli tőkepénze vagy saját üzlete csak bizonyos fokú végzettséggel bíró egyéneknek lehetne, úgy, mint ahogy egészen alantas jelentőségű és nem nagyon sok hozzáértést igénylő hivatalt csak középiskolát végzett egyén tölthet be, akkor a helyzet csak javulna. (Melléktermék gyanánt a pénz mindenhatóságába vetett babonás hit is csökkenne talán s ez nem járna talán megrázkódás nélkül, de ez nem volna végzetes megrázkódás.)

2. Megbontják a kép egységét azok is, akik ha natura nem is, positione alsó néposztálybeli életet élnek, mert élethvatásuk pusztára, falura vagy legalább is állandóan alsó néposztálybeliek közé helyezi őket. (Kültelki kaszárnyában lakó alantas tisztek kultúrmérnökök.) Ne feledjük el, mennyire lezüllesztí az ilyen életforma még a felső néposztálybelieket is, akiknek az ellenálló képessége pedig jóval nagyobb.

3. Legnehezebben ellenőrizhető, pedig, sajnos, nem mondhatjuk viszont vígasztalásul, hogy kevés tagot számláló csoport azoké, akik positione nem, ellenben natura alsó néposztálybeliek. Ide azok tartoznak, akik közoktatásunk, nevelőintézményeink és társadalmi berendezkedésünk résein becsúsztak vagy betévedtek a középosztályba, pedig nem volnának odavalók. Ezek vagy roskadoznak a nem nekik való helyzet súlya alatt vagy erőszakot követnek el rajta. Mind a két esetben más a lelki alkatuk, mint az átlagé. (Slemihl Péterek vagy nyeglék, poltronok.) Ezt a csoportot azoknak a száma is gazdagítja, akik valamilyen ok miatt a felső néposztályból szorultak ki. Ezek vagy gyógyíthatatlanul elégedetlen, sőt forradalmi elemek, vagy végtelen értéket jelentő kovászai tényleges környezetüknek, de, természetesen, szintén nem átlagemberek.

Ezzel a megszorítással aztán elég hű a kép ahhoz, hogy következtetések alapjául szolgálhasson. Ha az adott helyzetet történelmi szempontból nézzük, az ötlik leghamarabb szembe, hogy *középosztályunk lelki alkata nem egységes.* Helyzetéből logikusan folyó következmény volna ez, ha nem volnának az eltolódásuk túlságosan nagyméretűek különösen lefele. De azt kell látnunk, hogy

a középosztálybeliek igen nagy percentje él de facto alsó néposztálybeli életet és szintén elég magas percent szeretne, sőt próbál élni felső néposztálybelit. Megint csak a Nemzeti színházat veszem például, mert az sokak által megfigyelhető példa. Nagyon sok középosztálybeli van, aki egyáltalán nem jár színházba, még ha tehetné is, ellenben buzgó mozi- vagy cirkuszlátogató és a betlehemeseket is beereszti ünnep szombatján, esetleg, ha a leánya szerepel, az iskolai ünnepélyt vagy a műkedvelő előadást is végignézi, többet is mondhatunk: végigélvezi. Vannak aztán középosztálybeliek, akik kizárólag a Nemzeti színházba járnak és csak „hozzáértó“ megjegyzéseikkel árulják el, hogy többet akarnak, mint amennyire képesek. Egy középosztálybelinek az igényeit ezen a téren nem elégítheti ki sem a színházba nem járás, sem az alsóbb néposztály színházpótló intézményei. De viszont a Nemzeti színházba sem járhat úgy, mint valódi dramaturg, láttuk már, hogy szíve szerint mást lát egy-egy Shakespeare-drámában, mint egy felső néposztálybeli, vagy pedig nem is a Nemzeti színházba megy, hanem valamelyik másikba, ahol bohózatot vagy más konzum-darabot adnak. (Ha másképp viselkedik, nem tiszta típus.)

Az itt megfigyelt jelenség törvénytzerűen ismétlődik a szellemi élet minden egyéb ágában. A középosztálybeliek nagyon nagy percentje lakik pl. alsó néposztálybeli módon s a középeurópai átlagnál nagyobb percentje „majmolja“ a felső néposztálybeli berendezkedést. (Megszerzett, de nem használt könyvtár, egy-két feltűnő — népies vagy antik — bútor, amely azonban kirí a stílusból, egy-két eredeti festmény vagy tollrajz, amely évtizedeken keresztül annyi és soha többé ki nem egészül stb.) A politikai élet terén is nagyon sokan foglalnak el teljesen semleges álláspontot egyfelől, vagy annak politikai aspirációik más oldalról.

A példák számát fölösleges szaporítanunk. A jelenség nyilvánvaló, most már csak történelmi okait kellene keresnünk. Bennünket a kérdés pedagógiai oldala érdekel s így lehetetlen észre nem vennünk azt a párhuzamot, mely a középosztály néplélektani jellemvonásai és kultúrpolitikai helyzete között van. Ugyanaz a tömeg (pl. a kisbirtokosság), amelynek nincs középfokú iskolája. 100 százalékban él alsó néposztálybeli életet s ugyancsak ugyanaz az osztály, melyet a kvalifikációs törvény szükségtelen és számára lehetetlen tanulmányokra kényszerít, tele van hajótörött existenciákkal, tekintélyt tartani nem tudó terroristákkal, nyeglékkal, kontrárokkal, snobbal és poltronnal. *Történelmi szempontból a középosztály lelki alkatának lélektantannulságai ugyanúgy követelik speciális iskoláit, mint az iskolapolitikai szempont logikája.*

Van azonban még egy meggondolás, amely ennek a lépésnek a tempójára rákényszeríti a sürgősséget is. Az alsó néposztály lelki alkatának vizsgálatánál felfedeztük, hogy petrificált, anachronisztikus típusal van dolgunk. Szofokráciánkról viszont tudjuk (hiszen különben nem beszélhetnénk az utódállamokkal szemben kultúrfőlényről), hogy együttthaladt a középeurópai kultúrával. Viszont, ha

ez a két tétel áll, *akkor szellemi életünk valamelyik pontján szakadás állott be*, szinte mellékes, hogy történelmi életünk melyik szakaszán. Hogy ez egyáltalában lehetséges, arra nagyon jó példa az orosz társadalom, amelynek szorosabb és tágabb értelemben vett középosztálya majdnem 100 százalékban hiányzott.

Mi szerencsésebb helyzetben vagyunk az oroszoknál, de tagadhatatlanul hasonló helyzetben vagyunk. *Alsó néposztályunk XVI—XVII. századbeli lelki alkattal éli a XX. századot, szofokráciánk igyekszik lépést tartani a mával, középosztályunk pedig nem leli a helyét és nem bírja áthidalni ezt a nagy távolságot a két másik osztály között, vagyis nem képes tulajdonképeni hivatását betölteni.*

V.

A középiskolai reform feladata ezek után egészen világos.

1. Meg kell teremtenie azokat az iskolatípusokat, amelyekben valódi középosztály fejlődhetik. (A magyar élet tényleges állapotát szolgáló szakiskolák és középosztálynak szánt reálgimnázium formájában.)

2. Ezekben az intézményekben ki kell fejleszteni a majdnem teljesen hiányzó magyar középosztály szellemét.

3. Ennek a szellemnek át kell hidalnia az alsó néposztály és a szofokrácia között történelmileg adott, a középeurópainál jóval nagyobb távolságot s ez a *mi* reformunk *speciálisan magyar feladata.*

Miután a jelenlegi reform egészen más feladatokat tűzött maga elé és próbált megoldani, kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy

a) érdemben csak a felső oktatás elvi vizsgálata során szólhattunk hozzá, mert

b) középiskolai reform, bár sürgősen szükség volna rá, tulajdonképen nem is történt. (A reálgimnázium kvalifikációs *negatívumait*, amelyről tanulmányunk elején bővebben szólottunk, nem tekinthetjük annak, különösen addig nem, míg felső oktatási szempont alá kívánczó *pozitív* eredményeit is meg nem állapítottuk.)

Karácsony Sándor.

Az Alföld szélén.

*A nagy Alföld szélén van egy kis falu,
Minden háza csinos, szép fehér falú,
Szép fehér házakkal rendes házsorok,
Róluk szorgalom és jólét mosolyog.*

*Magyar ember rakta jó fecskefalát,
Magyar ember lakja, mind régi család,
Magyar a beszéde, magyar a hite,
Látszik, hogy nem a szél hajtotta ide.*

*Arcán a komolyság felhője borong;
Nem a mult sok gyásza, sem a mai gond,
Még az ősi puszták bús végtelenén
Árnyalta szemébe a sárga fűvénny.*

*Szava lassú, tempós, fontolva beszél,
— Csak a könnyű füstöt kapdossa a szél —
Ugy érzi, amit mond, azért felelős,
Annál a pecsétes írás sem erősb.*

*Munkája se lármás, de amibe fog,
Mint tűz, a kezében úgy ég a dolog;
Arat már, mikor a harmat születik,
Hajnali harmattól, estszürkületig.*

*Kél busa kérékből sűrűn a kereszt,
Haragos zöld lombból mosolyg a gerezd,
Böven terem áldás a munka nyomán,
Szérükbe alig fér a sok rakomány.*

*Szép sörény leng lova csillagos fején,
Tele töggel tér meg este a tehén,
Sárga tallón sétál fehér libanyáj,
Szőke malacokkal öreg koca jár.*

*Megvan a szalonna, megvan a kenyér,
Hű szorgalom adja, egy kéz se hanyél,
E népnek a hat nap munkára kevés;
De itt a vasárnap, int a pihenés.*

*Kepének, kapának nincsen sora most,
Ölt ünnepi köntöst, tisztet, magyarost,
S templomban, a zsoltár szent hangjainál
Lelke tehozzád kél, mennybéli király.*

*Mennyei szent felség, te bölcs, te igaz,
Homokos határán áldást aki adsz,
Aki megtartád őt, sokszor csodakép,
Őrizd, örök Isten, tiéd ez a nép!*

Vargha Gyula.

A regény vége.

Az öreg kegyelmes úr unokájával, Mária grófnővel sétálgatott a parkban. Az öreg gróf a reggeli utáni első szivarból kéjesen pöfékelt, a kis grófnő meg, amint ott lépegetett a nagypapa mellett, öntudatlanul azt élvezte, hogy él, hogy már majdnem tizenhat éves s hogy süt a nap és a virágok virágoznak. Mikor a parknak abba a részébe érkeztek, mely a majorhoz legközelebb esik, szokatlan látvány döbbsentette meg őket.

Az öreg tölgyfák alatt az egyik padon egy ismeretlen fiatal ember ült.

Az öreg kegyelmes és a kis grófnő egy pillanatra megálltak, de aztán tovább folytatták a sétát arrafelé, ahol az idegen ember ült. Az öreg úr egyre azt motyogta ugyan magában, hogy „ez borzasztó“, a kis grófnő azonban nem talált semmi borzasztót abban, hogy a parkban egy fiatal, feketehajú, jól öltözött úr ül egy padon s olvas.

A fiatal ember, úgy látszik, igen elmélyedt az olvasásba, mert nagyon meglepetten vetette fel a szemét, amikor a grófék a közelébe értek s egy pillanatig nem tudta, hogy valóság-e az, hogy egy szőke leány jön felé valakivel, igen, egy szikár öreg úrral, vagy pedig káprázik a szeme, amelyről a kis grófnő rögtön megállapította, hogy: fekete. Mire azonban a gróf és unokája az ismeretlenhez ért, ez már megemberelte magát, felállott és tisztelettel köszöntötte a grófékat.

— Bocsánat, kegyelmes uram, a tisztartó, aki nekem nagybátyám, azt mondta, hogy excellenciád megengedte, hogy a parknak ezt a részét ők is használhassák. Ezért bújtam én el ide tanulni.

— Ez borzasztó, borzasztó! Hogy tudniillik annyit kell tanulni!

— Igaz, kegyelmes uram, de muszáj, mert most készülök az első jogtudományi szigorlatra.

— Hát jogász? Ez borzasztó...

A kis grófnő egyáltalában nem talált semmi borzasztót abban, hogy valaki jogász; persze, szegényke, egészen gyerek volt még s ha már tudta is, hogy az ember természetesen a bárónál kezdődik, azt gondolta, hogy a huszártisztek és a jogászok egészen közel esnek a bárókhoz.

Az öreg kegyelmes úr egy pár „borzasztó“ után még néhány szót kegyeskedett a jogszigorló úrhoz intézni.

— Csak tessék bármikor itt tanulni, bátran és ne zavar-
tassa magát.

A gróf úr azután egy fejbiccentéssel jelezvén, hogy az audien-
ciának vége, tovább sétált a kis Mária grófnóval, aki az egész talál-
kozás alatt némán állt a nagypapa mellett, de éppen azért, mert a
párbeszédnek csak csendes tanuja volt, minden kétséget kizáró mó-
don megállapíthatta, hogy amíg a jogász úr a nagypapával beszélt,
bogárfekete szemei folyton őt nézték. Egyszer-kétszer össze is talál-
kozott a tekintetük s akkor hirtelen, mind a ketten a nagypapára
néztek. Határozottan szerencse, hogy a nagypapa ezt nem vette
észre, mert máskülönben igen sokszor kellett volna mondania, hogy:
borzasztó, borzasztó!

*

Az első találkozást a következő napokon nem követte a máso-
dik. Kovács Dénes jogszigorló naponként ott ült az öreg tölgyfák
alatt a kerti padon s a kis grófnő, felfedezvén azt, hogy a parknak
a majorhoz legközelebb eső részében vannak tulajdonképen a leg-
szebb rózsák, naponként eljárt oda rózsát szedni, de ha a kis grófnő
messziről látta is a jogszigorló urat s ez is látta, hogy a kis grófnő
világos ruhája fel-feltűnik a bokrokon túlról, találkozni bizony nem
találkoztak heteken át, ami pedig igazán borzasztó volt.

Egy napon azután Kovács Dénes a szó szoros értelmében be-
rontott a kastélyba. A grófi család éppen a reggelinél ült. Az öreg
kegyelmes úr és még inkább az öreg kegyelmes asszony, akinek sejt-
telme sem volt arról, hogy jogszigorlók is vannak a környéken s aki
nagyon beteg, összegubbaszkodva ült az asztal mellett a maga
kerekes székén, csodálkozva néztek a váratlan látogatóra. A kis
grófnő is kerekre nyitotta a szemét, de az ő szemében a meglepe-
tés mellett valami meleg öröm is mosolygott. Kovács Dénes a kö-
szönésről is megfeledkezett.

— Megölték a trónörököszt és a feleségét!

Az öreg gróf felpattant a helyéről, az öreg grófné pedig
hátradőlt kerek székében, olyan riadt mozdulattal, hogy a kis
grófnő ijedten ugrott hozzá.

— Most telefonálta a postáskisasszony s minthogy a nagy-
bátyám az alsómajorban van, hát én rohantam ide, hírt adni.

— És hogyan történt? A részletek?...

— Semmit se tudunk még.

— Ez borzasztó, borzasztó! kezdte az öreg s olyan izga-
tottan járt fel s alá a terrasszon, hogy észre sem vette, hogy Ko-
vács Dénes meghajtván magát, már ment a lépcsőn lefelé. A kis
grófnő önkéntelenül vele ment néhány lépést.

— Ugy-e, ha meg fog tudni valamit, majd elmondja nekünk?

— Hogyne; van Pesten egy újságíró-barátom, azt megkérem
telefonon.

Kovács Dénes a hírhordás jogán bejáratos lett a kastélyba.
Feltűnően szorgalmasan hordta az izgalmas híreket. Az öreg ke-
gyelmes úr ezerszer is elmondhatta egy nap, hogy „ez borzasztó“

s a kis grófnő, ha nem is ezerszer, de minden nap legalább egyszer lekísérhette a hírnököt a terrasszról. És csodálatos módon mindig messzebb-messzebb kísérte el. Egyszer már egészen a park végében jártak, mikor azt kérdezte a kis grófnő:

— Mondja, igazán lehet most háború?

— Én bizonyosra veszem, hogy lesz! Már el is hozattam a katonaruhámat, hogy ha menni kell...

— Hát katona?

— Hogyne, tartalékos hadnagy vagyok!

— Oh, ez igazán borzasztó...

Mária grófnő észrevette, hogy a nagypapa kedvenc jelzője most igen áruló módon szaladt ki a száján. Elpirult s elhallgatott. Kovács Dénes pedig úgy gondolta, hogy most inkább ő is hallgat. Majd, ha visszajön a háborúból, győztesen, dicsőségesen!... Nem is esett több szó közöttük erről a dologról s mégis, mikor a mozgósítás első napján Mária grófnő Kovács hadnagy úrnak a sapkája mellé odatűzte azt a két fehér rózsát, mind a ketten érezték s egészen bizonyosan tudták, hogy az ő életüknek gyönyörűsége, szép regénye: most kezdődik!

*

A nagy összeomlás után Kovács Dénes a frontról egyenesen Kávásra igyekezett. Estefelé érkezett meg a majorba, alig váltott egy-két szót a nagybátyjával, jött az inas az üzenettel, hogy a kegyelmes úrék szívesen vennék, ha a főhadnagy úr felmenne a kastélyba. A főhadnagy úr nagyot ásított s azt mondta a tisztartó úrnak:

— Nagyon álmos vagyok, inkább lefekszem. Meg se tudom mondani, hogy mikor aludtam ágyban. A waggon tetején utazni nem pihenés.

— De öcsém, — kérlelte a tisztartó úr — az én kedvemért jöjj fel a kegyelmes úrékhoz. Nehezen várják már a híreket!

— Jó, hát a maga kedvéért felmegyek, pedig semmi kedvem sincsen hozzá.

Mikor a kastély folyosóján a dohányzó felé mentek, Kovács Dénesnek eszébe jutott, hogy lám most ő talán találkozni fog azzal az egykori kis grófnővel, akinek fehér rózsája lehervadt az ő sipkájáról s akinek az emléke ennek a négy és fél esztendőnek véres borzalmisságai között egészen elfakult az ő megkérgesedett, megvénült szívében. Ugy gondolt vissza Kovács Dénes a kis Mária grófnőre, meg magamagára, mint két egészen idegen, ártatlan fehérlelkű gyermekre, akik valamikor, réges-régen éltek, nem mostanában, hanem a mesék idejében, amikor még nem volt fedezék, gépfegyver, gáztámadás, drótsövény, éhség, kolerabarakk...

A gróf úrék a dohányzóban voltak. A kegyelmes úrból s a csillagkeresztes dámából csak egy öreg, sírbahajló emberpár maradt meg. Mária grófnő is más lett egészen. Szikár, hidegnézésű, halovány úrhölgy.

· Az öreg gróf nyájasan fogadta az egykori jogszigorlót:

— Nagyon köszönjük, hogy feljött, nagyon köszönjük!

Kovács Dénes rezes, recsegő hangját igen érdesnek és durvának találta Mária grófnő, amikor az öreg úr kedveskedésére így felelt:

— Én nem alkalmatlankodtam volna, de Miska bácsi únszolt.

A hang nem tetszett Mária grófnőnek, hanem a válasz, az tetszett. Ez jól esett neki, ez megnyugtatta. Tehát ez a csizmás és ázottbunda-szagú ember nem akarja tőle számonkérni az egykori kisleány nézését, mosolyait s fehér rózsáinak ártatlan vallomását.

— És az mind igaz, amit a forradalomról az ujságok írnak? — kérdezte suttogó hangján az öreg grófné és előrehajolt a kerekesszékekben, hogy ezzel is előbb hallhassa meg a remélt és óhajtott tagadó választ.

— Nem tudom, mi van az ujságokban, csak azt tudom, hogy felfordult a világ!

— Nagy Isten! Mi lesz velünk?

— Nem tudom, de hiszen minden mindegy...

— Hogy érti ezt?

— Csak magamról mondtam, hogy nekem már minden mindegy. Nem lehet ezt tovább bírni, nem is érdemes...

Az öreg grófné, akinek szívében a zord idők sem fagyasztották meg az érzést, a régi világból való nagyasszonyok szelíd vigasztalásával szólt a bús emberhez:

— Oh, főhadnagy úr, ne csüggedjen el, hiszen ön még fiatal, egészen fiatal!

Kovács Dénes rázogatta a fejét s halkán mondta:

— Közülünk csak azok maradtak fiatalok, akik a lelegején még tizennégyben elestek. Mi többiek?! Elevenen is megholt öregek vagyunk...

Mária grófnő megindulás nélkül hallgatta Kovács Dénes szavait, úgy, mintha az ő fiatalságának tavaszi virágait is elverte volna a háborús esztendők kegyetlen jégverése s mintha ő is úgy érezte volna szívében, hogy ha már minden elmúlt, ami szép volt, ami jó volt, ami szent volt, akkor már neki is minden mindegy...

Egy pillanatig csend volt, aztán megszólalt az öreg gróf:

— Borzasztó! Borzasztó!

A nagypapa különben megszokott „borzasztó“-járól hirtelen eszébe jutott Mária grófnőnek, hogy ő éppen ezzel a szóval egyszer majdnem elárulta magát. Önkéntelenül odapillantott Kovács Dénesre, az pedig egy agyonfáradt ember összerogyottságával úgy ült ott abban a nagy bőrszékekben, mintha soha e világi életben mástól, mint az öreg gróftól nem hallotta volna még ezt a szót.

A forradalom csakugyan úgy kivetette sarkából a világot, hogy nem lett volna csoda, ha az öreg úr egymás után százszor is elmondja, hogy borzasztó. A tizenötödik borzasztónál azonban a főhadnagy úr felállott azzal, hogy ő igen fáradt és nagyon szeretne már aludni. Az öreg gróf és a grófné, bárha fájdalmat okozott nekik, hogy valaki otthagynakja őket még mielőtt ők a távozásra

kegyesen engedelmet adtak volna, kezet nyújtottak a főhadnagy úrnak. Az öreg gróf, mint valami régi világból itt maradt lovag. Őszinte megbecsüléssel s mély részvétellel szorongatta meg a főhadnagy úr dagadt, vörös kezét. Ebben a kényszerhelyzetben természetesen Mária grófnő is kezet nyújtott az egykori jogszigorlóknak s mialatt a kezük egymásba kapcsolódott, egy pillanatig anélkül, hogy közöttük ebben az érzésben valami közösség lett volna, megdermedt szívéük legmélyén, valahol egy szempillantásig mégis mind a ketten azt érezték, hogy bizony kedves és szép dolog volt az a régi világból való kis regény, melynek akkor lett vége, mikor ők egyforma és közös érzéssel mind a ketten azt gondolták, hogy: most kezdődik...

Mária grófnő persze most nem kísérte el Kovács Dénest semmeddig sem. Mikor a főhadnagy úr a tisztartó úrral kiment a szobából, igazán nem azért, hogy utánuk nézzen, hanem maga sem tudta miért, csak úgy, talán akaratlan, az ablakhoz állott s kinézett a novemberi este szürkéségébe. Kovács főhadnagy úr sem nézett vissza a kastély felé s hallgatag ballagott bátyja mellett, a rideg, kietlen parkon keresztül, a major felé. A park tarlott bokrai úgy sikoltoztak az őszi szélben, mint akik halálukat érzik s bizonyosan tudják, hogy soha többé nem lesz tavasz! Az öreg tölgyfák is fel-feljajdultak, de kesergésük nem volt reménytelen s olyasmit mondogattak a bokrokknak, hogy: a régi virágok elhervadtak ugyan, de bizonyosan lesz még új virágokat fakasztó új tavasz!

Mária grófnő ott az ablaknál s Kovács Dénes a major felé ment, hallotta a lombtalan fák beszédét s mind a ketten azt gondolták, hogy: üres beszéd ez, nem lesz több tavasz!...

Pedig az öreg fák ezt jobban tudják, hiszen ők koronájukat elcsüggedten sohasem hajtják le a földre, hanem a legnagyobb viharral viaskodva is az ég felé tekintenek.

Bartóky József.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Románia egyházpolitikája.

Ha a régi Románia a lakosság anyanyelve és vallása tekintetében mondhatni egységes volt, annál tarkább összetételű mindkét tekintetben a párizsi békék által megteremtett Nagy-Románia. Most úmbar a lakosságnak kereken háromnegyed része orthodox vallású, a fennmaradó negyedrészt számottevő kisebbség, még ha kilenc felekezet között oszlik is meg. És az is kétségtelen, hogy még a gör. keleti (orthodox) vallási intézmények is lényeges eltérést mutatnak a régi királyságban és az újonnan kapcsolt területeken, elsősorban Erdélyben. A felekezetek és egyházi alkotmányok dús változatához járul a gyulafehérvári határozatok törvénybeiktatott 2-ik pontja és az 1919. december 9-én Párizsban megkötött úgynevezett kisebbségi egyezménynek az a reudelkezése, mely a vallási kisebbségeknek teljes egyházi szabadságot, autonómiát és az összes vallásoknak egyenlő jogokat biztosít. Mindez éppen elég ok egy új ország kormányának arra, hogy főjjon a feje, mikor annyi igényt kell kielégítenie. De a román kormányoknak egészen másért fő a fejük: azért, hogy mikép lehet a nehéz kérdéseket megkerülni?

Tudnunk kell ugyanis, hogy a régi királyságban semmiféle autonómia nem volt és nincs, — miután azt már amúgy is tudjuk, hogy — különösen a liberálisok — minden tekintetben a beolvasztás politikáját követik. Otthon és a külföldön egyaránt nagy tüzzel hirdetik ugyanis, hogy semmi nem áll messzebb tőlük ennél a törekvésnél, azonban minden rendelkezésük ezt a célt szolgálja, — az összes román pártoknak legtöbbször kifejezett, de legalább is hallgatólagos hozzájárulásával. Mert, ha vannak egyesek, akik őszintén óva intik a kormányt az amúgy is kilátástalan beolvasztási politika oktalan energia pocsékolásától, — a jelszavas politikával szemben semmi hatásuk nincs. Állandó hivatkozás történik kormányrésztől arra is, hogy a román nép nem ismeri a türelmetlenséget, hogy alapjában véve szelíd lelkű, megértő, békesség-szerető. És ez így is igaz! Csakhogy Romániában sohasem csináltak olyan politikát, amilyen a nép lelkülete, hanem azzal éppen ellenkezőt és a jóhiszemű népnek félrevezetésétől sem riadtak vissza akkor, ha az alkalmas eszközül kínálkozott.

Vallásilag és nyelvben egységes Nagy-Románia lebeg nemcsak a liberális, hanem az összes politikai vezetők előtt végcélként, s ez a cél szentesíti eszközeit, melyekkel az akadályokat leküzdeni készek. A gyulafehérvári határozatok egyáltalán nem feszélyezik őket, mert hiszen

azokból kifejezetten csak a Romániával való uniót kimondó részt vették fel a király által szentesített törvények közé; a többi csak amolyan melléklet-számba megy. A párizsi egyezmény már kissé nehezebb dió, mert annak meg nem tartását hollandok, angolok, amerikaiak s mindenféle nyugati „vándornépek“ hivatlan — tudnillik a kormány által nem hívott — kiküldöttei is látják, sőt megállapították már olyanok is, akiket a kormány hívott meg. Azonban egy kis furfangért Bucurestiből nem mennek a szomszédba, s ha egy és más ki is sül, az ember egy nagy frázissal — például: „a kormány nem tűrhet államot az államban“, — elüti, legrosszabb esetben letagadja.¹⁾

Az autonómia iránti ellenszenv és a román egyházak elsőbbsége a kettős, de valójában egy célt szolgáló alap gondolata az 1923. március 28-án életbeléptetett új alkotmánytörvénynek és az ennek kiegészítéséül szánt új egyházpolitikai törvényjavaslatnak.

Az alkotmány 22-ik cikke a korlátlan lelkiismereti szabadságot mondja ki; az összes kultuszok részére egyenlő szabadságot és védelmet biztosít, amennyiben gyakorlásuk a *közrendbe*, a jó erkölcsökbe és az állam törvényeibe nem ütközik. Az egyházak közül a gör. orthodox és a gör. kath. egyházakat *románoknak* jelenti ki, (holott az előbbinek magyar, orosz és bolgár, utóbbinak magyar és ruthén hívői is vannak). A román orthodox egyház *uralkodó egyház*, a görög-katolikus egyház más kultuszokkal szemben *elsőbbséget élvez*, (azaz kiváltságos). Külön törvény rendezi az állam uralkodó egyházának ügyeit és külön törvényt kell hozni a többi kultuszoknak az államhoz és egymáshoz való viszonyáról.

Érdekes, hogy Romániában, ahol az egyházi autonómia ellen azzal érvel a többség, hogy az „középkori intézmény, melynek modern államban helye nincs,“ — az ilyen rendelkezést a XX. században illőnek találja ugyanaz a többség; és aztán szónokolnak türelmességről, egyenlő elbánásról, stb. Mert hisz' az csak természetes, hogy ez a megkülönböztetés nem pusztán elmélet.

Annak idején olyan hírek jártak, hogy az uralkodó és kiváltságos egyház megkülönböztetés ellen a protestáns államok — elsősorban Anglia és Hollandia — diplomáciai lépéseket tettek. Valószínűbb azonban, hogy ez csak amolyan hivatalos helyről származó kacsa volt, azzal a céllal, hogy a gör. kath. püspökök hasonló irányú mozgalmát nemzeti szempontból kompromittálja. Ezek ugyanis már az alkotmányreform tárgyalásánál ellenezték úgy az uralkodó, mint a kiváltságos egyház megteremtését, mivel sérti a demokratikus eszméket és a többi egyházak méltóságát. Azonban sem akkori sorompóbalépésük, sem későbbi mozgolódásuk a rendelkezés megváltoztatására, nem járt sikerrel.

Az uralkodó és kiváltságos nemzeti egyházak viszonya egyébként nem a legbarátságosabb, sőt helyenként éppen ellenséges. Az ok: Kelet

¹⁾ Nem utolsó módszer az sem, amit Anghelescu közoktatásügyi miniszter úr legujabban alkalmaz. Januárius folyamán rendeletet adott ki, hogy mivel sok külföldi iskola kirándulói a külföldön kedvezőtlen színben tüntetik fel a romániai viszonyokat, ezután ilyen külföldi iskolák csak az ő előzetes engedélyével jöhetnek az országba tanulmányi kirándulásra.

és Nyugat ellentéte. A gör. katolikus papság Balázsfalván és Nagyváradon jó theologiai kiképzést kapott; sok köztük az egyetemet végzett, akik nemcsak Budapesten, hanem Bécsben és Rómában tanultak, — magyar, illetőleg előrelátó balázsfalvi érsekek által teremtett alapítványokon. A nagy többségnek theologiai képzettsége tehát olyan, mint a kiválóbb magyar katolikus papságé, s az átlag is üti a magyar átlag mértékét. Ezzel szemben a gör. kel. papképzés — néhány kiemelkedő kivételtől eltekintve, akik inkább egyéni kiválóságból, a rendszer ellenére lettek azzá — nagyon alacsony színűjű még Erdélyben is, a régi királyságban pedig egészen kezdetleges. Már most a régi királyságból jött rengeteg hivatalnok mind gör. keleti vallású és az uralkodó vallás papjának segítségére van annak — szellemi alsóbbrendűsége következtében még inkább kifejlődött — hódítási törekvéseiben. Így történhetett meg, hogy 1924. tavaszán a gör. keleti pap által fellázított nép, valósággal közigazgatási védelem alatt verte ki két hunyadmogyeyi faluból a gör. kath. papot és rongálta meg a két gör. kath. templomot, hogy azután az uralkodó vallás tulajdonába vegye.

Vannak ellentétek az ó-romániai és erdélyi gör. keleti egyházak között is. Ezeknek alapja, hogy az erdélyiek ragaszkodnak régi („az elnyomatás“ idejéből való) alkotmányukhoz és szervezetükhöz, mely mellett olyan szépen fejlődtek, hogy az egyesülés óta a régi királyságban megürült püspöki székekbe — kezdve a primás metropolita — most már patriarchoi — széken, melyet Christea Mironnal töltöttek be, — majdnem kivétel nélkül erdélyieket ültettek. Az autonómia miatt fennálló ellentét az oka annak is, hogy az uralkodó egyház új alkotmánytörvénye máig sem készült el, s a *nemzeti patriarchátust* anélkül csinálták meg.

Már az imperium-változás után történtek az erdélyi protestáns egyházaknál — gondolom angol részről — puhatolozások abban a tekintetben, hogyan lehetne azokat a gör. keleti egyházzal egy kalap alá hozni? A puhatolozók akkor értetlenül bámultak a protestáns vezetők határozott visszautasításán; azóta már megérthették az okot, sokan egészen bizonyosan meg is értették.

Látszólag szép eredményt ért el Romániában az az eszme, hogy az összes keresztyén vallások egyesüljenek a Krisztus nevében világszövetségbe. Bukarestben összegyűltek a meghívottak, Christea Miron nem hiába volt a magyar főrendiház tagja, mert igazi gavallér házigazdának bizonyult. Gyönyörű nyilatkozatok hangzottak el, s abban az órában talán minden jelenlevő szentül hitte is, hogy milyen szépen meg lehet oldani a kérdéseket, — szeretettel. Sőt bizonyára ma is vannak, akik még az akkori lélekemelő hangulat hatása alatt állanak. Ezek sürgették és vitték keresztül az erdélyi tagozat létesítését, mely ennek az évnek első napjaiban alakult meg Kolozsvárott. Pozitív eredményeket azonban nincs miért várunk ettől az akciótól sem. A román állam vezetőinél a vallás is csak eszköz a politikai célok elérésére.

Amit legjobban bizonyít az, hogy a görög-keleti és katolikus vallások között való unió gondolatát propagálja. Egyelőre nem hivatalosan és az egyháziak közül nem is állott melléje még más, mint Daianu Ilia kolozsvári gör. kath. főesperes. Az agitáció azonban folyik, a han-

gulatot készítik elő és már a gyümölcséből is fogyasztgatnak. A közvélemény ugyanis azt tartja, hogy a kolozsvári minoriták templomát azért is kapták meg a gör. katolikusok a pápától, mert Rómában elhitették, hogy ez a bőkezűség jó hatással lehet a gör. keletiek megnyerésére.

Egyelőre annyi bizonyos, hogy az unió gondolatát mind szélesebb rétegek mérlegelik azon az alapon, hogy az egynemzetbelieknek illik egyvallásuaknak is lenniök. Azt azonban nem árulják el, hogy az a vallás a gör. keleti vagy a gör. kath. legyen-e? Hogy a görög-keletiek a magukét gondolják, sok egyéb mellett abból is következtethető, hogy a primás-érseket most már patriarchai rangra emelte, a nemzeti patriarchátus is megteremtették. A görög katolikusok viszont abban reménykednek, hogy a keletiek katolikus hitre térésével a pápai szék jóakarátát nyerik meg a magyar római katolikusokkal szemben. Ezek után természetesen tévedés volna azt hinni, hogy ez az unió a közeljövő zenéje. Erdélyben különben a görög keleti egyház több új püspökséget fog kapni; ezek közül a kolozsvári, (hivatalosan: Vad, Felek és Kolozsvár püspöke) már meg is van s a Bocskay-téren épül a székesegyház is, szemben a színházzal. Görög katolikus püspökséget kettőt terveznek: egyet Kolozsvárra, a másik helye még bizonytalan.

Befejezésül néhány szót arról a törvényjavaslatról, melyet dr. Banu Konstantin volt kultuszminiszter annak idején az egyházaknak megküldött véleményezésre, s amelyről már a magyar egyházakkal kapcsolatosan volt szó. A magyar egyházak rengeteg észrevételt tettek reá, s miután Banu is lemondott, az új kultuszminiszter állítólag átdolgoztatja. Azóta nincs róla szó, de néhány — jellemző — elvét nem árt megismernünk.

Az alkotmányból szó szerint átveszi a fentebb ismertetett rendelkezéseket. És így a kultusz gyakorlásának a *közrenddel* kapcsolatba hozatala is megmarad. Ami magyarul azt jelenti, hogy az istentiszteletek dolgába közigazgatási és rendőrségi közegek beavatkozhatnak. Ugyanez áll az egyházi tisztviselők, papok, stb. alkalmazására nézve. *hogy összes polgári és politikai jogaik birtokában kell lenniök*, akik jogerős ítélettel a közérköles és az állam biztonsága ellen irányuló büntett miatt el nem ítéltettek. (Akik annak idején a Csillag-börtönt megölték, — lehettek!...) Nem érdektelen az a rendelkezés, mely szerint „a megszünt kultuszok vagyona az államra száll.“ *Az egyházfők csak királyi megerősítés* és a hűségeskü letévése után iktathatók be... Szabad gyakorlat biztosítatik az orthodox valláson kívül a gör., róm. és örmény, kath., református, lutheránus, unitárius, örmény gregoriánus, mózes és mohamedán vallásoknak. A már működő rendek és kongregációk további működésének feltétele a vallásügyi miniszter által való elismertetés. (Ennek céljáról az iskoláztatás ismertetésénél lesz bővebben szó). A 30. § súlyos pénzbírságot ró arra: „aki a vallásszabadsággal visszaél, az állam szuverénitása, annak biztonsága, a közrend, a jó erkölcs, a *nemzeti kultúra* vagy más egyházak működése és méltósága ellen dolgozik. Ha a vétséget egyházi személy követi el egyházi szertartás közben és egyházi épületben, az épület meghatározott időre vagy végképpen bezárható.“ (Mennyi templomban fog megszűnni a magyar szó:

közrend... nemzeti kultúra s más egyházak ellen dolgozás ürügye címen. És kinek az ítélete alapján? A falusbíró és a csendőrőrmester magas és bölcs belátása lesz a döntő...) Ha a hívek kétharmada más vallásra tér át, az egyházi vagyon és tulajdon felett a kultuszminiszter határoz... Az áttérésre való *csábítás* szigorúan tilos; az ilyen áttérések érvénytelenek... Ez az utóbbi rendelkezés aligha ki nem marad a törvényből. Mert hiszen a két román egyház közötti unió ilyen „csábítás” nélkül el sem képzelhető. Már pedig az unió gondolatának a jelenlegi kultuszminiszter a legfőbb protektora. Ámbár lehet, hogy a törvényben mégis csak benne marad, a kisebbségi egyházak ellen alkalmazandó ürügyek forrásául.

Egyébként a javaslat megköveteli, hogy valamely valláshoz tartozzék mindenki, (tehát felekezetenélküliség nincs) és kötelezővé teszi a házasság egyházi megkötését... Különböző vallású szülők gyermekei, ha nincs külön megállapodás, az apa vallását követik; a szülők áttérése esetén a 18 évesnél fiatalabb gyermekek követik őket.

Ha másra nem, arra mindenesetre jök ezek a szemelvények, hogy lássuk azt a szellemet, mely erdélyi véreink vallási ügyeit legfőbb fokon intézi, a modern állam nevében harcolva a középkori felfogások ellen.

Transylvanus Bujdosó.

KRITIKAI SZEMLE.

Logika. — Az igazság elméletének alapvonalai. Irta: *Pauler Ákos*, egyetemi tanár, a M. T. Akadémia r. tagja. — Budapest, 1925. Eggenberger-féle könyvkereskedés. 248. lap.

Pauler Ákos gondolkozását évek sora óta foglalkoztatják az úgynevezett „tisztá logika“ alapkérdései. Mind mélyebben merült el tanulmányai során Aristoteles és Leibniz, Bolzano és a scholastikusok műveibe, annál határozottabban alakult ki meggyőződése, hogy a tiszta logika kérdéseinek tisztázása nélkül a philosophia ingatag alapon épül. Ez a meggyőződés hatja át már a „Bevezetés a philosophiába“ című művét is (2. kiadás, 1921.), amelyben minden philosophiai kérdés végső megoldásának alapjait a tiszta logika szolgáltatja. Pauler minden ízben „logikus“, aki szigorú következetességgel követi nyomon minden problémában azoknak az alapelveknek érvényesülését, amelyeket akadémiai értekezésében, „Bevezetés“ című művében igyekezett megállapítani s merőben a tiszta logismus alapján megérteni.

Most megjelent „Logikájá“-ban, — ő maga mondja — közel húsz esztendő munkájának eredményét nyújtja s az igazság elméletének alapvonalait rajzolja meg, a logika rendszerének végső alapját tárja föl az őt jellemző világos, pontos, következetes okfejtéssel. Ki van zárva ebből a műből minden psychologizálás s a gondolkozás lélektani lefolyásának kérdése, meg a tiszta logika tételének a tényleges gondolkodáshoz való viszonyulása itt Paulert nem érdeklik: a tiszta logikának sem megvalósultsága, sem alkalmazottsága itt szóba nem jön. Sőt a legszigorubbán követeli szerzőnk a merőben „tisztá“ logikának megkülönböztetését és szétválasztását, minden „alkalmazott“ logikától. A tiszta logika az igazság tiszta elméletét fejt ki, azaz, megvizsgálja az igazság egyetemes, formális határozmányait, felfedi előttünk az igazság strukturáját és formálásának módját. Ezzel szemben minden más logika csak „alkalmazott“ logika lehet, amelynek teendője az, hogy szabályozza azokat a szellemi functióinkat, amelyekkel mi az igazságot megismerjük. Az alkalmazott logika tehát a tiszta logika által megállapított eredmények szemmel tartásával és azoknak alapján megállapítja azokat a követelményeket, szabályokat, eljárásokat, amelyek ismerésünket az igazság megvalósításában kötik és vezetik. Miután pedig minden ismerésnek vannak alanyi és tárgyi feltételei, az alanyi feltételekkel foglalkozik az alkalmazott logikának első része, a gondolkozástan, a tárgyi feltételekkel a második része az ismeretkritika; és végül az ismeretek rendszerével, illetve módszerével a harmadik rész, a tudománytan.

Ebben a keretben helyezkedik el Pauler előttünk fekvő Logikája,

amely egyfelől a tiszta logika kérdéseit vizsgálja, másfelől az alkalmazott logika problémáira törekedik feleletet adni. A kutatás módszere a „visszakövetkeztetés“ vagy „reductio“, amelyet Pauler a logika és általában a philosophia sajátos módszerének tart, élesen megkülönböztetvén ezt úgy az inductiótól, mint a deductiótól. (V. ö. 210, s köv. szakaszokat). A reductio abból áll, hogy helyesnek felismert állításainkból visszakövetkeztet azon szabályok érvényére, amelyeket a helyes gondolkozás feltesz s e szabályokról azután azokra a mind egyetemesebb elvekre, amelyeknek érvényét viszont már ezek a szabályok teszik fel. Az így értett reductio a philosophia önálló módszere, szemben a matematika deductiójával és a valóságtudományok inductiójával.

E módszer segítségével vizsgálja Pauler mindenekelőtt az igazság fennállásának, subsistentiájának kérdését, megállapítván, hogy ez a fennállás az érvényben áll, amely érvény minden létnek előfeltétele, mert hiszen a létező éppen az által létező, hogy a létezést kifejező tétel igaz, azaz, érvényes. Így az igazság fogalma az érvényesség fogalmára vezetetik vissza. Az érvényesség egy olyan végső adottság, amely már tovább vissza nem vezethető s teljesen független attól, hogy valaki gondolja-e, vagy sem, azaz, az igazság fennállása vagyis érvényessége nem azonos annak gondoltságával. (14—15. l.).

A lét és az igazság fennállása, azaz, az érvény között azonban állapít meg Pauler bizonyos viszonyt: a párhuzamosság viszonyát. A létező világ minden mozzanatának és történésnek *megfelel* valamely igazság. Vagy más kifejezéssel: a létező világ visszatükrözi az igazság örök világát; platonai kifejezéssel: a létező világ részesül, részesedik az igazság világában. De ezenkívül van még egy fajta viszony a lét és az igazság között: a létező világra vonatkozó igazság a létezőnek *ideálját*, tökéletes mivoltát adja vissza. (18—19. l.). Az igazságok világa a létező világhoz viszonyítva, annak eszményét adja.

Van pedig az így értett igazságnak négy alaphatározománya: 1. *egy* igazságnál több igazság van s a minden igazság *egy* összefüggő rendszert képez; 2. minden igazságnak három iránya van: pozitív, negatív és limitatív; 3. végtelen sok igazság van; 4. minden igazság egyetemes-séggel bír.

Az igazság szerkezetének kutatása alkalmából (19. s köv. l.) megkülönbözteti Pauler az igazságnak következő részeit: az igazság eleme a logisma, amelynek a gondolkozásban megfelel a fogalom; a logismák viszonya az igazságban a tétel, melynek az ítélet felel meg a gondolkozásban; végül van az igazi syllogismus, amelyet következtetéseinkkel adunk vissza. A logisma a tételnek része, a tétel viszonya más tételekhez, határozza meg a syllogismust. Logisma, tétel, syllogismus, — az igazság *formái*. A formától jól megkülönböztetendő az igazság *tárgya*, *amire* az igazság vonatkozik. E tárgyról apriori három dolgot állapíthatunk meg: 1. minden tárgy *az*, ami, azaz, nem tőle különböző; 2. minden lehető tárgyról tudjuk, hogy *reá* valamely igazság viszonyul; 3. végül tudjuk, hogy minden tárgy *valamely* tárgy, azaz, egy *osztálynak* a tagja. Ez a három megállapítás fejezi ki a három logikai alapelvet: az azonoság (principium identitatis), az összefüggés, (pr. cohaerentiae) és

az osztályozás alapelvét (pr. classificationis). A három logikai alapelv érvénye abszolút, mert aki érvényességüket tagadja, az saját magával jut ellentétbe és saját magának mond ellene.

Anélkül, hogy ezeknek az alapelveknek bővebb ismertetésébe fog-nánk, egyszerűen utalunk még arra, hogy a logikai alapelvek nemcsak formális feltételeit mutatják minden igazságnak, hanem egyszersmind alapot szolgáltatnak a tárgyak alaposztályainak s továbbá azoknak a tu-dományoknak is, amelyek ezen alaposztályokkal foglalkoznak. Ama tár-gyak, melyeket az azonosság elve teljesen elkülönít minden más tárgy-tól, a *létezők*, s ezen létezők tartalma a *valóságok*: ezekkel foglalkoznak az úgynevezett valóságtudományok, melyek a tapasztalati tudományok-kal esnek egybe. A relatiok elméletével foglalkozik főleg a matematika. A végső osztályok, az abszolút kategóriák elmélete a philosophia. (170. s köv. l.). S tehát a három alapelvvel adva van a tárgyak három alaposz-tálya és a tudományok rendszerének három alappillére.

De a három alapelvnek megalapozó ereje még tovább is érvényesül az igazság lehető formáinál is: a logismának megfelel az azonosság, a tételnek a cohaerentia, a syllogismusnak az osztályozás alapelve. E-nnek a ténynek kiemelésével kezdi meg Pauler e három forma tüzetes logikai vizsgálatát, amelynek folyamán gondosan tart távol minden pszichológiai elemet s hagy figyelmen kívül mindent, ami az igazságnak a gondoltsághoz való viszonyát illeti, vagy abból fakad. Különösen a syllogismusról szóló tan részesül itt tüzetes vizsgálatban, amelynek eredményeként Pauler a hagyományos aristotelesi syllogismus-tant kiegészíti a syllogismus relatioknak felkutatása által.

A „tisztá“ logikának általunk itt inkább csak jelzett eredményei alkalmaztatnak a mű második részében, az „alkalmazott“ logikában, amelynek első szakasza (*Gondolkodástan*) az emberi gondolkodás pszicho-lógiai jellemzését adva, igyekezik megállapítani azokat a normákat, ame-lyek gondolkodásunkat az igazság felé irányítják és szabályozzák. A má-sodik szakasz a *tudománytan* kérdéseivel foglalkozik: kifejti először a tudományok rendszertanát, azután a tudományok módszertanát. A tudomány magasabb tételek rendszere s a tárgyak három alaposztályá-nak megfelelően, feloszlik: *valóság-tudományokra*, (a valóságot a multban vizsgálják a történettudományok, a jelenben a leíró tudomá-nyok, a jövőben a törvénytudományok) *mathematikára* és *philosophiára*. A valóságtudományok módszere az inductio, a matematikáé a deductio, a philosophiáé a reductio.

A mű harmadik része végül az ismeretkritikát nyújtja. Itt keres feleletet Pauler először arra a kérdésre, hogy mi által ismerhetők meg a tárgyak, majd azt kutatja, hogy melyek a határai az ismeretnek? A tárgyak megismerhetők, mert hiszen ugyanazon logikai alapelveknek vannak alája vetve, mint amelyek a *mi* ismereteinket is szabályozzák. És nincsenek az ismeretnek abszolút határai, amint azt Kant tanította, mert a logikai alapelvek a maguk érvényében nem korlátozhatók. Még a transcendens metaphysika lehetősége sem tagadható, mert vannak autothetikus itéleteink, amelyek nem épülnek a szemléleten. Az így értett ismeret rokon a szeretettel, mivel ő is arra tör, hogy tárgyánál

időzőn és azzal egyesüljön. Miután pedig az igazság végtelen, a tudomány is, miként a szeretet, a végtelenség és az örökkévalóság felé való sóvárgásnak egyik formája. Megelégedni mindkettő csak egy végtelen és örök tárgyban fog.

*

Pauler gondolkozása, amely Logikájában meglepő következetességgel és a synthetikus áttekintésnek ritka erejével érvényesül, Kant gondolkozásával merőben ellentétes alapból indul ki és halad öntudatos biztossággal célja felé. „A logikai alapelvek a mindenség törvényei, melyek minden lehető tárgyra nézve irányadók“, (216. l.), ez az az alapmeggyőződés, amelyből Pauler egész logikai tana önként következik és fejlik ki. Kantnál az ismeret objektivitását az biztosítja, hogy az ismeret lehetőségének feltételei egyszersmind feltételei az ismereti tárgyak lehetőségének is. Paulernél megfordítva: az ismeret azért lehetséges, mert azok az alapelvek, amelyeknek a tárgyak alávetve vannak. a mi gondolkozásunkat is szabályozzák. A logikai alapelvek a mindenség törvényei, tehát a mi gondolkozásunk törvényei is, mert hiszen mi is a mindenség részei vagyunk. Pauler előtt Aristoteles és Leibniz mutatják az utat; ő azonban önálló szellemmel halad ez úton, hogy a tiszta logikának egy teljesen kiépített és minden részében következetesen átgondolt rendszerrel ajándékozza meg a magyar philosophiát. A vele ellentett úton haladó gondolkozó természetesen más kezelésben is fogja részesíteni a felmerülő problémákat, de ez a tárgy a Pauler logikai művének kiválóságán semmit sem változtat. Következetesen érvényesített alapmeggyőzések és saját erőnkkel kivívott álláspontok képviselői közt szüntelenül folyó nemes és türelmes küzdelmek azok, amelyeknek tüzeben mind nagyobb erővel fog fényleni az igazság örök értéke. A három logikai alapelv megállapításának finomságai, ezen alapelveknek a tiszta és alkalmazott logika minden problémáján való következetes keresztülvitele, a pontos és mindig a célt szem előtt tartó, világos fejtegetések, a rövid és szabatos megállapítások, — mind olyan tulajdonságai Pauler könyvének, amelyek termékenyítőleg hatnak, bármily állásponton is álljon a figyelmes olvasó.

Pauler Logikája nemesak egy jó és igaz, hanem architecturájában is szép alkotás.

Bartók György.

Szücs Ernő: Győzelem a halál felett. A biblia szavai a halálról a természettudomány fényében. A Soli Deo Gloria kiadása. 1924. Ára 35.000 korona.

Eulernek, a nagy matematikusnak, aki komoly, vallásos lélek is volt, panaszkodott egyszer egy pap ismerőse, hogy hívei alig figyelnek a prédikációjára, pedig ő „ót és újat“ aggódó lélekkel tár eléjük. A tudós hallgatott egy darabig, aztán ezt mondta: „Kisérelje meg beszélni arról, amit a templomban nem szoktak emlegetni, szóljon nekik arról, hogy vannak csillagok, amelyekről évekig jó hozzánk a fény, arról, hogy mit mutat a mikroszkóp egy csöpp vízben, egyszerűval, vegye segítségül a tudományt.“ Egy idő múlva találkoznak, s a pap már messziről siet Euler elé: „Ah, uram, nem tudom, büszke legyek-e a sikerre, vagy szégyenkezzen: úgy tettem, amint tanácsoló, és képzelje

ön, hallgatóim, megfélekedve a hely szentségéről, beszédemet megtapsolták.“

A tanács foganatosságát ennek a kis könyvnek szerzője eleven példákkal illusztrálja a mai szemek számára. Ahol megjelenik, közömbös lelkek fölfigyelnek szavára és — nincs ennél nagyobb dicsérete ennek a módszernek: — másodszorra már kívánják. Mindegy, hogy milyen kérdésekről beszél, a módszerben van valami hódító erő, természetesen olyan, amelyet végső elemzésben az író egyénisége fakaszt és táplál. De ezt az alapvető tényt szem előtt tartva, érdemes egyszer közelebbről megtekinteni ezt a módszert, mit képes hát igazán művelni? Ha valaki azt kérdezné: nem mutatta-e meg, mire képes, azzal, amit elér, nem elég örülni neki, hogy megvan és hat, azt kellene mondanunk: hogyan, lelkünkől örvendünk, hogy megvan, ez az első; de abból még nem lett baja egyetlen módszernek se, hogy meg próbálták világitani: miben is van hát a hatása?

S aki ebből a gyűjteményből ezt a tanulságot akarja kivenni, érdekes eredményhez jut. Azt hinnők, s az első benyomás csaknem ellenállhatatlanul az is, hogy a természettudományi példák, a természet életéből vett illusztrációk a lelki, vallási, hitbeli kérdések megvilágítói; egyszer csak azonban kivillan, mint a rejtvény összefonódó vonalaiból a rejlő értelem, hogy a helyzet más. A helyzet kulcsát nem is kell soká keresni, maga az író kezünkbe adja, bár csak egy mellékesen elhangzó mondatban, amely azt mondja, hogy hit nélkül „ilyen munkát a legtudósabb ember sem képes megírni.“ (157. l.). Ugy van, a hit annyira előfeltétele az ilyen munkának, hogy a fényt, melyben az itt tárgyalt kérdések egyáltalában értelmet nyernek, nem a tudomány árasztja; ha a kettő közül: a biblia és a tudomány közül valamelyik bizonyítja a másikat, nem a tudomány az, nem az erősíti az Igét, hanem megfordítva. Pedig az író komolyan hiszi, hogy ő csak a természettudomány minden hozzáférhető érvét használja fel, mert ismeri „a tudományos bizonyítások hatását a mai kor emberére“, (157. l.), s íme, kiderül, — mint különben már ezerszer, ha komolyan utánagondoltak, — hogy nem a természet magyarázza a lelket, hanem megfordítva, a lélek a természetet. Mélyreható irodalmi hatást váltott ki, mikor annak idején a finom szellemű *Drummond* ráakadt a hite szerinti mély felismerésre: egy *természeti törvényre a szellemi világban*; de a szellemes munka minden kiválósága ellenére se tudott egyebet állandósítani egy analógia keresztülvitelével, mint azt az ellenállhatatlanul kijegecedő meggyőződést, hogy ami ilyen kérdésekben megoldással bíztat, az — éppen megfordítva: — a szellem törvénye a természeti világban. A legmegkapóbb természeti analógia se képes többre, mint éppen a figyelem felkeltésére. Mit tett *azután* az Euler barátja, nem tudjuk, de hogy mit nem képes tenni „a legtudósabb ember se“, csakugyan most látjuk: a döntő percben egyszerűen kialszik a szegény kicsi fény, amely világosságot ígért. Ezt a két világban való mozgást lehetetlen meg nem érezni; a kettő kapcsolata nincs átélhető tapasztalattá téve. Éppen ezért történhetik meg, hogy a természettudományi analógia — észrevétlenül, bizonyára — elmaterializálja a vallási kifejezést, s egyszer csak

azt olvassuk, még pedig ismételtén is: (92., 106., 143. l.), hogy az anyag olyan kicsi valami a világban (50 gombostű nagyságú egy Csonka-Magyarország nagyságú világtérben, ha a naprendszer egy gombostűnyinek vesszük), hogy — *van hely a lélek számára is!* Igaz, hogy az a fajta hit, amely szó szerinti, vagy betű szerinti értelmében értetlenül kívánja elfogadni a biblia helyeit, szinte nem is tesz egyebet, minthogy szüntelenül elmaterializálja azt, amit tisztán lelki folyamatnak és valóságnak bizonyítgatni, igazán fölösleges dolog volna ma, lélektanilag csak valamelyest is iskolázott laikusnak is. Végre az új ég és új föld, vagy a Pál „harmadik ege“ fizikai valóság lennének. (154. l.). Dániel tüzés kemencéjében „ az Úrtól kiindult hatás“, olyan fizikai jelenség, mint a diósgyőri munkás mutatóványa. 132—33. lap).

Pedig, pedig, sokkal mélyebb értelemben áll, mint az író veszi, az igazság, hogy „az egek égének más az értékrendszere, mint a Földnek.“ (145. lap). Más, mert más a valósága, a létmódja, a minősége. S ezen a ponton és most mindebből a feltoluló tanulságból éppen az érdekel: annyira más, hogy a vallást nem is magyarázhatja a természet-tudomány, hanem csak valami más, a lélektan tudománya. Lelki élmény a vallás világa; lelki tapasztalat volt mindaz, aminek (sokszor erősen a kor által meghatározott) kifejezéseit a biblia minden lapja őrzi; nincs más kulesunk hozzá, mint ama lelki alkat ismerete, amely ilyen tapasztalatokat átélt és aki átélni képes, azokban továbbplántál. És érdekes, hogy a sok pompás szemléltető kép és analógia mellett is (18., 21., 27., 40., 53., stb.) a könyv igazán maradandó hatású részei azok, ahol ilyenek nélkül, magát a vallásos élményt elemzi és rajzolja. Mit mondjunk még? Bizonyos, hogy az író még sok jót végezhet ezzel a (jobb szó híján mondjuk:) módszerrel. De vakmerőség volna-e arra gondolni, hogy mit tehetne, ha egyszer a *lélektan* világitó reflektorát fordítaná arra a világra, ahol a lélek az úr, s ahová saját vallomása szerint (157. lap), lelkeket akar átmenteni?

Tankó Béla.

Dr. Nemesszeghy Endre: Hitvallásom. Budapest, 1924. 123 lap.

Az elfogulatlan szemlélő kénytelen elismerni, hogy a világháború óta az egész vonalon kétségtelenül észlelhető örvendetes vallásos megújulás egyik egyházban sem teljes, hanem itt is, ott is, még mindig vannak keresők, akik az egyházuk keretei közt nem tudnak elhelyezkedni. Sokszor nem hagyják ugyan el egyházukat, csak közömbösekké vele szemben és mindenféle vallási pótlékban (teozófia, spiritizmus) keresnek kielégítést, máskor meg maguk kezdeményeznek új utat, mely őket azután Nemesszeghy E. érdekes munkája, mely egy becsületos, egyenes, gondolkodó ember hosszú lelki vívódásainak, vagy saját szavai szerint: „évtizedes fejtöréseinek“ az eredménye. Ő azt véli, hogy kis munkájával új vallást alapíthat, „szabad vallást.“ Ennek veleje könnyen összefoglalható. Ez a „vallás“ immanens, mert a földöntúli létre való tekintet nélkül akarja a földi életet szabályozni. Elismeri ugyan, hogy van Isten („a mindenhatóság, jóság és igazságosság összefoglalma“), de ez nem rajtunk kívül van, hanem lelkünkben ismerhető fel. Vallásának

három főrésze a hittan, erkölcsstan és hitélettan. Az első az istenség lényegére vonatkozó ismereteket tanítja, a második az életcélok elérését módját, a harmadik a vallási cselekményekre vonatkozó ismereteket. Szerző elveti a csodát, sőt elveti a keresztyénségnek nem egy tanát, például a felebaráti szeretetet, de azért a kultúra némely formáját és a papirendet megtartja. Vallási cselekmények szerinte például: az ima, fohász, bűnbánat (öngyónás!), fogadalom, vallásos elmélkedés, az ajtatosságokban való részvétel. Ezenkívül vannak külön „egyházi“ cselekmények (fülgyónás, áldozások, ének, stb.). Az egyház igazgatása, a cselekmények végzése főpapokra és segédpapokra, meg papnókra van bízva. Főpapok ötven éven alul, segédpapok 36 éven alul nem lehetnek. Az új vallás nagy ünnepei az évszakok ünnepei és a halottak ünnepe; megünnéplendő azonkívül minden hónap első napja. E vallás keretébe tartozás lelkikötelék, a hívők résztvehetnek idegen vallási cselekményekben. Anyagi terhet róni senkire sem szabad, a papoknak egyházi működésükért „előnyt“ elfogadniok nem szabad. Új vallásra azért van szükség, mert a keresztyénség történeti szerepe lejárt. (!) De nem kell tovább folytatnunk. A szakember a munka elolvasása közben azonnal észreveszi, hogy a szerző nem végzett vallástörténeti és vallásbölcsészeti tanulmányokat és kivált lélektani fejtegetései árulják el a laikust. Nm is szabad tehát benne Comte-i vagy Nietzsche-i reminiscenciákat keresni. Hiszen a szerző e sorok írójának nyíltan kijelentette, hogy szántszándékkal nem olvasott e körbe vágó munkákat, hogy idegen hatások alá ne kerüljön! De nem is tudományos iskolázottsága hiányaiban van a baj, hanem abban, hogy a szerzőnek nincsen tiszta fogalma a vallás és így a vallásalapítás lényegéről. Ő meg van arról győződve, hogy egyszerű okoskodással új vallást lehet alapítani, vagy a sülyedő hitet fölemelni. Pedig épp ebben a felfogásban van a tévedése. Mert a vallásban az első az élmény, azután jön a többi. Jó példa a vallástörténelemből Platon és Aristotelés egyfelől, a zsidó próféták másfelől. Az első kétőnek vallása inkább tudományos meggyőződés, filozófiai elmélet, a prófétáké ellenben élő vallás. És a legnagyobb szerű vallásos élmény, Isten új megélése Jézus Krisztus által lett a keresztyénség kiindulópontja és azóta annyi keresztyén hívő vallási megújulásának, megerősödésének örök forrása! És róla Nemesszeghy egy szót sem szól, mintha nem is ismerné! Ez a tizenharmadik század felvilágosodásának „theologia naturalis“-ába való visszaesés! Nemesszeghy új vallása egyszerűen kitokoskodott könyvvallás, elmélet, de nem élő vallás, nem valami hatalmas élmény, lelki megrázkódtatás, megtérés, újjászületés folyamánya. Ezért a saját eszét, értelmét ideig-óráig megnyugtathatja, de teljesen alkalmatlan arra, hogy másokban igazi vallásos életet keltsen, legkevésbé azokban, akik ma is híven ragaszkodnak a Názareti Jézushoz.

Szelényi Ödön.

Dr. Frank Antal: Lelki megújulás. 1924. 4°. 186 lap. Míg a nagy tömeg látszólag abba hagyta már a széthullott haza romjain való kesergést, vagy kénytelen-kelletlen belenyugodott az egyelőre megváltozhatatlan helyzetbe, addig az államférfiak, költők és tudósok kis csa-

pata a nagy magyar éjszakában továbbra is keresi a nyomokat, melyek az új honfoglaláshoz vezetnek, — immár a harmadikhoz! A tudósok közül pedig a történetírók és nyelvészek a nemzet multjába mélyednek és ott keresnek tárgyi okokat a feltámadás hitéhez, a pedagógusok és filozofusok viszont a felnövekvő nemzedék lelkének megújításától várják a jobb és szebb jövőt.

Ez utóbbi körbe vág a fenti munka is, amint ezt már a címe is jelzi. Szerzője az újjáépítő munkát lényegileg nevelői problémának fogja fel és sok hozzáértéssel megírt művével hozzá akar járulni a magyar nevelés fölfelé lendítéséhez. Műve belsőleg két főrésze különül, amennyiben az első a pedagógia filozófiai alapvetését adja, a második pedig az ott felvetett eszmék keresztyűvitelének a vázlatát, tehát inkább egyes tevékenységek, kivált a logikai nevelés (= tanítás) és etikai nevelés rajzát. Mivel pedig álláspontját „voluntarisztikus ideáлизmusnak“ kívánja tekintetni, könnyen érthető, hogy az etikai nevelésre helyezi a fősúlyt. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a szerző sokat tanult, sokat gondolkozott témáján, kellő jártasságot tanusít a mai neveléstani, sőt filozófiai irodalomban is, jól ismeri a modern értékelméleti és pedagógiai törekvéseket, de különös charismáját mégis abban látom, hogy munkája tele van a saját nevelői gyakorlatából vett becses megfigyelésekkel, ami arra mutat, hogy neki a tanári tevékenység nemcsak kenyéradó pálya, hanem egész lelkét betöltő hevület, élethivatás. A nagy munkának egyes részei természetesen nem sikerülhettek egyformán. Így a pedagógia filozófiai megalapozásában — melyen általan Pauler Á. filozófiájának a hatása érezhető — nemcsak felette bonyolult, hanem egyben oly értékrendszerrel állít fel, melyhez szó is fér; midőn például a három alapértéket az igazságra próbálja visszavezetni, amiben Pauler erős logizmusa saját voluntarizmusával némileg összeütközésbe kerül. Hozzátehetjük, hogy ha egyáltalán a három főértéket egyre kívánjuk vissza vezetni, akkor ez, szerény nézetünk szerint, csak a *vallásos érték*: a *szeintséges* lehet. Egyébként rokonszenvesen érint, hogy a szerző értékrendszerét kapcsolatba hozza a keresztyénséggel, bár az erre vonatkozó megjegyzései csak általánosságban mozognak, tehát nem kielégítők. Ezek alapján a nevelés végcélját az „újjászületett egyéniségben“ vagyis személyiségben látja, amennyiben szerinte a helyes cselekvés az aktivitással kapcsolatos befelé tekintésen felépülő jellemre keresztül vezet a cselekvés végső céljához: a megújodáshoz. Az első részben kiválóan sikerültnek tartom a *nevelői lélek* című fejezetet, mely igazán szíve vérével van megírva, csak ahhoz a javaslatához nem járulhatok hozzá, hogy az, akinek nincsen „egyese“ a vallásban, nem való nevelőnek, mert, sajnos, az érdemjegy legtöbbször keveset, vagy semmit sem mond az illetőnek belső vallásáról, igaz kegyességéről.

Sajnálom, hogy az etikai és logikai nevelésről szóló tartalmas fejezeteket érdemök szerint nem méltathatom, pedig sok finom pedagógiai megjegyzést és sok becses gyakorlati útbaigazítást találunk bennök.

Az egész munkát jótékonyan ható optimizmus, a nevelés hatalmában való rendületlen bizalom hatja át. Készséggel elismerjük, hogy a nevelői munka sikereibe vetett hit nélkül, tényleg nem lehet eredmé-

nyes munkát végezni, mégis úgy érezzük, hogy a lelkes szerző itt túlságba megy. Helyesen teszi, ha küzd az *intellektualizmus* mai tulntengése ellen, mi azonban mégis azt hisszük, hogy más korokban is megvolt az és tán még nagyobb mértékben. Ma kétségen kívül tudatosabban végezzük nevelői munkánkat, jobban is szerveztük meg és mégis elégedetlenek vagyunk az eredményével, jeléül annak, hogy *nemcsak az iskolán fordul meg a nevelés sorsa*, hanem más, általunk még nem szabályozható tényezőkön, melyeket egy szóval „élet“-nek nevezhetünk. Ezért az iskolai nevelés még oly tökéletes szervezése sem dönti el végleg az összes problémákat!

Azonban, ha nem is tudok mindenben egy véleményre jutni a szerzővel, komoly munkájának teljes elismeréssel adózom.

Szelényi Ödön.

Dr. Keltz Sándor: Konzervatív világrend. 2 vol. 1923—4. Stádium kiadóvállalat.

Krisztus az út, az igazság és élet. Aki ellene fordul, az eltéved és elnyomorítja az életet. Aki Krisztus nélkül akarja a világ rendjét, felforgatja azt. A mindenség épp úgy teremtménye, mint a porszem s az Ő törvényei szerint kell élnünk.

Ezt mi, keresztyének elhisszük és e hittől várjuk az emberiség s a magunk üdvösségét. Isten a háromságban egy végtelenül szent, bölcs, hatalmas és igazságos Isten. A bűnös emberi nemet fajra és nemre való tekintet nélkül végtelenül szereti, megváltásáért Fiát a keresztre feszítette, Jézus vérével termékenyíti meg az emberiség földi életét az utolsó ítéletig. Azért teremtette az emberiséget, hogy az Ő szeretetében Isten és teremtmény eggyé váljanak. Az életnek tehát *van* célja s azt el is érhetjük s azt *kell* is elérnünk, meg a megváltás képessé tett az üdvösség elnyerésére.

Keresztyénségünk ezen igazságokra építi konzervatív világrendjét. Dr. Keltz Sándor műve mind ennek szenvedélyes tagadója. Ő Krisztus nélkül, sőt Krisztus tanával *szemben* akar konzervatív világrendet. Ime mutatóba egy sereg idézet: „a keresztyén világnézet is dualista materializmus. Mint a zsidó faj alkotása, nem is lehet más, mint materializmus.“ (I. 29.). „Komikus, mikor valaki a keresztyén világnézet álláspontjáról félti az idealizmust a materializmustól.“ (I. 29... „A szemlélő geometriai helyének eliminálhatatlanságából ered az örök életben való hit.“ I. 31.). „Mi igaz? Igaz, a mi van. De hiszen minden jelenség van, a tévedés, a hazugság is van. Miben van tehát az igaz és nem igaz különbsége? E különbség attól függ, hogy a jelenségek melyik felosztásából nyert kategóriákat tartjuk szem előtt. Annyiféle az igazság is.“ (I. 33.). „Az akarat bizonyos koordinált változások összefüggő rendje: mint ilyen, tisztán formális fogalom.“ (I. 34.). „Milyen lesz a cselekvés? Ezt pszichologiai úton előre megmondani nem lehet, nemcsak gyakorlatilag, hanem elvileg sem, mert hiányoznak az állandó tényezők.“ (I. 36.). „Egészen abszurd... az az elmélet, hogy a gonosztevőt, mert *fiziológiai* kényszerből cselekszik, nem lehet elítélni. Hiszen a cselekvés kényszere éppúgy fennáll a bírónál és a hóhérnál is.“ (I. 44.). „A

cselekvés a sejtek akaratának az eredője.“ (I. 44.). „A mechanikai világnézet nem ismer sem célt, sem akaratot. Minden, ami történik, az előzmények szükségképeni következménye.“ (I. 45.). „A változások iránya ritmikus: viszatérés a kiinduláshoz.“ (p. 45.), „... ilyen például a fajszeretet és fajgyűlölet.“ (45—46.). A világ és az ember teremtésének tana „szánalmasan primitív legenda: elfújásához nagy apparátus nem kellett.“ (I. 47.). „Hogyan készül a nemzet ifjú generációjának világnézete? Mikor még alig eszmél, vallástan címén bemagoltatják vele a zsidó nép több ezeréves hagyományait és babonáit. Betanulja, hogy van Isten, ördögi lélek, másvilág, — üres szavak, melyeket korlátolt fantáziájának torzképeivel tölt ki. Később megtanulja a középiskolában, hogy amit eddig tanult, az nem igaz, például hazugság, etc. Megtanulja, hogy nincsenek csodák, hanem minden matematikai és mechanikai változatlan törvények alatt áll. Ily törvények alatt áll az ő saját szubjektuma is, összes élményeivel együtt.“ (I. 51.). A „jón“ bölcsészlet után „nyitva marad a kérdés: mi az élet célja és miért akarjam én ezt a célt? Ennél mi két évezred alatt egy lépéssel sem haladtunk tovább.“ (I. 52.). A keresztyén hit „előbb judaista, majd hellenista, de a reformáció óta definitive judaista szellemben fejlődött... A keresztyénség kulturális visszaesés volt... Az erkölcsi fogalmak tartalma elhomályosult.“ (I. 55.). A középkor etikája az üdvözülés körül forgott. Egoisztikusan utilitarius volt... Ebben az eszmekörben mozgott a reformáció is.“ (u. o.). „Az égiek nem korrespondálnak az emberrel. Az ember nem képes eligazodni, hogy például a tíz parancsolat, melyet Jahveh három és fél évezreddel ezelőtt Mózesnek köbevéské átadott, érvényben van-e mai napig? Vagy az olimposzi Zeus etc. parancsai nem helyezték-e amazt hatályon kívül.“ (I. 56.). „Minden érzés relatív és egy érzés sem lehet tartós egy irányban.“ (I. 58.). Az élet érzelmi oldalának egyenlege végeredményben nulla.“ (I. 59.). Az az etikai irányzat, mely az egyéni élet objektív értékét kereste, annak hiábavalóságáról volt kénytelen meggyőződni. (I. 60.). Az etikai cél és etikai értékmérő a törzs életfenntartása.“ (I. 62.). „Egységes emberi etika nem lehetséges. A törzsi altruizmus saját törzsénél magasabb célt nem követhet.“ (I. 64.). „Az etika fogalma... mindazoknak a cselekvési normáknak a rendszere, mely normáknak a nemzeti kultúra a legfőbb céljuk.“ (I. 64.). „A nacionalizmusnak konkrét tartalmat mindig egy bizonyos másikkal nacionalizmussal való ellentét kölcsönöz.“ (I. 66.). Az uralom lesz a nemzeti etika legfőbb célja.“ (I. 66.). „A nemzetnek folyton új imperialista célokat kell követnie, hogy a közönségben a nemzeti eszmét éberren tartsa. (I. 67.). A belső egységet csak úgy lehet fenntartani, ha hódítás etc. útján sikerül a közfigyelmet folytonosan kifelé fordítani.“ (I. 68.). „Ellenkező esetben a nemzet alsó rétegei a felsők ellen fordulnak. Az etika negatív irányt vesz.“ (u. o.). „A történelem az egyéni érvényesülés és a közérdek szolgálatának... ritmikus váltakozása. (I. 70.). VII. Gergely... Knox... Kossuth... nem folt nélküli lovagok. Közös bennük... a felforgató tendencia.“ (I. 71.). „Az egyetemes emberiség eszméje logikai nonsens: ((I. 75.). Az emberiség pedig nem etikai egység. (u. o.). Az etika uralomratörő vi-

lágnezet, amely üressé, tárgytalanná válnók, ha nem lennének más világnézetek és akaratok, amelyeket saját irányába akar terelni. (I. 78.). Az etikai hódítás eszközei a hatalom és tekintély. Természetes tekintély a vérbeli arisztokrata.“ (u. o.). „A keresztyén erkölcs-tan a gyakorlati élet számára hasznavehetetlen. (I. 80.). A keresztyén erénytan, amely fehérektől és színesektől, királyoktól, lovagoktól és szatócsoktól, mint Isten egyenlő gyermekeitől egyenlő erényeket követel, erkölcsi zűrzavar, következetlenség és akcióképtelenség forrása. (I. 81.). Vannak egész népfajok, amelyek csakis szolgálai engedelmisségben hasznosíthatók. (I. 81.). A nemzeti cél individuális tekintetekkel (sajnálattal, irgalom, stb.) való megalkuvást nem ismer (u. o.). A reformáció ideálja a vallási fanatizmusban szenvedő futóbolond.“ (I. 82.). „Amikor a várúr hadat üzent a norinbergai vásáros népnek, eljárása nem volt erkölcs-telen, mert nem létezett az a föléje rendelt erkölcsi személy, melynek érdekét sértette volna. (I. 85.). A nemzet szerve csak az uralkodó réteg. Az uralt réteg annak csak eszköze. Hasznos vagy káros háziállata.“ (I. 86.). „A he nem olvasztható nemzetiséget ki kell írtani vagy deportálni.“ (I. 87.). A szolganép „kötelessége urát szolgálni, hogy verést ne kapjon. Ha vigaszt és reményt akarnak méríteni, akkor képzelhetnek maguknak az ő szolgálai fantáziájukhoz képest egy, az ő látható uraiknál is hatalmasabb láthatatlan és jóindulatú urat, aki, ha kellő alázattal kéri, megoltalmazza őket a veréstől, éhségtől, betegségtől. A szolganépek etikai világnézete vallás. (I. 87.). A keresztyénség is a rabszolgák és koldusok vallása volt.“ (u. o.). „Hogy az isteni parancsoknak mi a végcéljuk, azt nem tudjuk. Semmi esetre sem az üdvözülés. Ez csak csalétek. (88.). „Az objektív idealizmus, mint Platon ideológiája, az ateista bramanizmus, vagy Hegel univerzalizmusa, immaterializmus tekintetében magasan a keresztyén spiritualizmus fölé állanak.“ (I. 90.). Minden nemzet és kultura elpusztul egykor és más nemzet és más kultura számára egyengeti az utat. Ez végeredményben a nirvánához vezet. De ha mindennek az enyészete is a kikerülhetetlen végzete, épp oly kikerülhetetlen végzete az is, hogy létezzék és küzdjön a létezésért, mielőtt elenyészne. (I. 90.). A zsidó-keresztyén teremtési legenda szerint Isten az emberek lakóhelyéül teremtette a földet és ingyen világitás céljából (!) a Napot, Holdat és csillagokat.“ (I. 92.). A mono-teizmus sohasem elégtette ki a népeket. Súlyos ellenmondásai is vannak. A keresztyén vallás politeizmussá (szentháromság) alakult. Világ-vallás és nemzeti eszme nem férnek meg együtt. (I. 94.). A keresztyén rabszolgák istene jó és irgalmas, ki előtt „az utolsók válnak elsőkké.“ (I. 95.). A kultusz, a misztérium az uralkodás egyik legfőbb támasza. De csak addig, amíg vannak, akik csodákban hisznek. A keresztyén misztériumok célja „malaszt“ elnyerése. Az eljárás őskori démon-varázslat kópiája. (I. 96.). Legnagyobb tévedés azt hinni, hogy vallás nélkül nincs becsület, vagy hogy a vallásos ember már becsületes is. (97.). A gyűlölködő Jehova parancsai: minden más népet megrontani, lenyűgözni, elpusztítani, ily módon az ő kizárólagos világaluralmát megvalósítani. Ő az istenek parvenüje, a kapzsi, féltékeny, zsarnok bitorló. (I. 98.). Az istői igazságszolgáltatás, a túlvilági élet hite, „dekadens kul-

turnépek világnézete.“ (I. 98.). A keresztyén örök üdvösség és kárho-
 zat dogmája... nagy visszaesés volt. (I. 99.). Az első ellentmondás a ke-
 resztyén istenfogalomban rejlik. Visszataszító gondolat, hogy egy leké-
 letes isten, mint aminő az üdvözítő... a zsidókkal megveresse és leké-
 pesse magát csak azért, hogy az emberek szeressék felebarátaikat. Vissza-
 taszító az is, hogy a megváltó „atyjának“ boszúját ártatlan fia szen-
 vedésével kell kiengesztelni. Az üdvözítő önfeláldozása kárba vészett,
 mert az emberek ki nem állhatják egymást és tömegesen kárhoznak el.“
 (I. 103.). A demokratizált menmyország lakhatalanná válnék. A jó
 társaság kénytelen lenne kivándorolni. Az üdvösség beteljesedése való-
 ságos hazárdjáték. (I. 104.). A keresztyén vallás kiszolgáltat ellensé-
 geinknek. Önmagában hordja halálos ítéletét. (I. 105.). Demokratikus
 tendenciájánál fogva nem fér össze a konzervatív világrenddel. (I. 106.).
 A keresztyénség nem munkálja a közérdeket. (I. 106.). Ez a „dummer
 August“-féle morál. A tízparancsolatot: ne ölj, ne orozz, csakis nem-
 zetileg lehet betartani, nemzetközileg soha. A keresztyén etika...
 uralkodásra hivatott kulturfajok erkölcsi fejlődésének akadályá.“ (I.
 107.). A keresztyén világnézet nemcsak hogy általában nemzetellenes,
 hanem in specie ellenséges áramlat a fehér faj kulturájával szemközt és
 fogékonyra tesz az elzsidósodásra. Nem mellékes, hogy az elemi oktatás.
 a gyermek világnézetének megalapozása az ó-testamentummal kezdődik.
 A keresztyénség, mint minden világvallás, abszurdum.“ (I. 108.). A
 nemzeti szervezet és nemzeti etika összeütközik a vallási univerzaliz-
 mussal. A nemzeti kultúra, ha következetes vagy vallásnélküli, vagy
 nemzeti vallással kooperál. (I. 114.). A nemzeti isten... idegenekkel és
 szolgálattal szemben nem ismer altruista kötelemeket. (I. 116.). Vaj-
 jon Európában szükség van-e nemzeti vallásokra? E kérdés azonos azzal
 a másik kérdéssel, hogy vajjon elkerülhetetlenül szükség van-e hazug-
 ságra.“ (I. 117.). „Az első tekintély *nem isten kegyelméből*, nem is a nép
 választásából való, hanem természeti tekintély. A faj legtisztább típusa
 ez. Ez az első tekintély a *vérszerinti* arisztokrata, a gáncsnélküli lovag.“

Folytassuk az istenkáromlás áradatát? Felesleges. Előttünk áll
 teljes undokságában a fajelmélet. Csak azt nem érti az ember, hogy
 ezek után miben is áll a szerző „konzervatizmusa.“ Abban, hogy
 szembe akar szállni a keresztyén hívők millióinak meggyőződésével?
 Vagy abban, hogy minden ismeret elméleti megalapozás nélkül rakásra
 hordja a minden idők forradalmárainak, a *-páholyok szónokainak, a
 szociáldemokrata agitátoroknak lázadását minden konzervatív eszmével
 szemben? Mert azt tán csak nem tartja konzervatizmusnak, hogy népe-
 ket és fajokat olthatatlan gyűlöletre, egymás értékeinek, tulajdonának,
 szabadságának eltulajdonítására izgat. Nem ellenmondás-e már az, hogy
 az oldalak százain egyetlen konzervatív író egyetlen konzervatív gondo-
 lata sem jelenik meg? Mióta alapja a konzervatív világrendnek a „homo
 homini lupus“ elve? És ha Isten sem tekintély, miért ne tiporná el az
 „uralt réteg“ a gáncs nélküli „lovagot“? S ha az etika nem köti az
 egész emberiséget, mi jogfimen háborodik fel a szerző, ha más fajok
 olnyomják az övét? Ha nincs egyetlen igazság, minek tette könyve
 élére, hogy *világrendet* ad? Amelyre megjegyzi, hogy a rómaiak óta

csak két nép volt képes. Hát ennyire életképes ez a híres faji génius, hogy népek százai közül ketten értik csak meg? És csodálatos, hogy az alantas, szolganépnek való keresztyénségnek éppen a magyar nép volt századokig vére hullatásával védője? Azután nem sívár a nemzetek olyan elképzelése, hogy külső nyomás nélkül elpusztulnának? Hisz ez azt mutatná csak, hogy a nemzet lelke magából nem tud értékeket termelni! Nem ellenkezik a mindennapi tapasztalattal a magasrangú és a szolga-fajok felvétele? A megvetett, gyengének csufolt keresztyénség nem világhatalom-e, élénk cáfolatául annak, mintha a fajon túlterjedő etika nem volna lehetséges? S ez a keresztyénség még terjeszkedik is hat világrészen! Míg ez a sívár, terméketlen fajelmélet néhány száz ember fejében kísért, de a nagy tömegeket — hála Istennek — teljesen hidegen hagyja. Ugyan hol volt csak néhány év előtt az ilyen fajvédők tábora? Nemzetünk nagyjai: Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös, régi királyaink, Bethlen, Boeskey, Rákóczi, mind a szolganépnek való keresztyén hitet vallották, vagy legalább is becsülték. A népek milliói pedig minden gyengeségük és bűnök mellett is a keresztyén kulturából táplálják lelküket, nem pedig az Üdvözítőt leköpdöső és arculvágó istentagadók förmedvényeiből.

Keresztyénnek mondott sajtónk, elsősorban a *Nép* és a *Szózat*, nem tudni, tudatlanságból vagy tudatosan, sokszor penget hasonló hírokat. Az idézett könyv káromkodásai ellen egyetlen szóval sem védte meg Krisztust. Érthetetlen, hogy ezt a keresztyéngyűlölő könyvet is a hívők pénzéből létrehozott Stádium sajtóvállalat nyomatta ki. Ennek a türehtetlen állapotnak végre már végét kell vetni. Vagy legyenek keresztyének vagy pogányok: tessék végre színt vallani! S ha jónak találják „keresztyén“ jelszó mellett a keresztyénséget arculverni, akkor adják vissza a hívők pénzét és vonuljanak át a szocialisták és a páholytestvérek táborába. Ott együtt folytathatják elvtársi egyetértésben azt, amit a zsidók egykor már megtettek: Krisztus keresztyének leköpdösését és megrugását.

Scheitz Emil.

J. Ramsay MacDonald: A szocialista mozgalom. Fordította: *Tonelli Sándor*; Franklin-Társulat.

Az angol munkáspárt vezérének ez a könyve kétségtelenül arra az apropos-ra került a magyar olvasóközönség elé, hogy MacDonald néhány hónapon át az angol miniszterelnöki méltóságot viselte. A baj azonban az, hogy MacDonald, bár végtelenül érdekes politikai egyéniség, nem valami elsőrangú író. Nem is új már a könyv. Az angol eredeti 1910-ben jelent meg és ha Ramsay MacDonald gondolkodása és ebben a kérdésben vallott felfogása azóta lényegesen nem változott is, annál többet változott azóta a szocializmus világhelyzete. A könyvnek tehát alig van egyéb, mint dokumentum jellege.

Mint dokumentum azonban, határozottan érdekes és a könyv kritikai és konstruktív része (a történelmi rész mind jelentőség nélküli összefoglalás) világosan bizonyítja, hogy Ramsay MacDonaldnak, a kis presbiteriánus skót halászfalu, Lossiemouth szülöttjének politikai hitvallását a keresztyénség erői mindig megvédték a kontinentális szociáldemokrácia kendőzetlen materializmusától és atheizmusától.

Már ez a könyv is hirdeti azt, amit mint felelős állásban levő miniszterelnök is megismételt az angol szabad egyházaknak a múlt évben Brightonban tartott konferenciáján, hogy a helyes szocializmus alapja csak a keresztyénség, közelebbről az evangéliumokban foglalt abszolút erkölcsi tanítás lehet. A keresztyénség tehát szociális erő, hétköznapi napokon is érvényesülő életmód, nemcsak vasárnapra szóló „ünnepi érzés.“ „Nem lehet vasárnap egyfajta gondolkodással ülni a templom padjaiban és hétfőn égy másfajta gondolkodással nyitni fel az üzleti könyveket.“

A könyv befejező részében különösen gyakran érezhető a bibliás skót környezet *resonantia*-ja. MacDonald bibliai ízű szavakban törpécát a modern világ materializmusa és erkölcsi sívársága felett s az evangélium józan optimizmusával bízik abban, hogy az emberiség annyi botlás és tévelygés után el fog jutni az önmagával és Istennel megbékült társadalom örök eszményéhez. (m. e.)

John D. Rockefeller, jr.: A személyes viszony az iparban. (The personal relation in industry. New-York, Boni and Liveright, 1924. Ára 1.75 dollár).

Érdeklődéssel vettük kezünkbe e könyvet, amelyet a világ egyik legnagyobb bányá- és gyáriparosának fia írt a munkaadó és a munkás egymáshoz való viszonyáról. Föltételezhetjük a szerzőről, hogy már atyja vállalatai révén is olyan tág áttekintésre tehetett szert, a részletek olyan gazdag tárháza alapján szereshetett gyakorlati tapasztalatokat, amelyek a tőke és a munka nehéz problémájának megítélésénél, sőt talán megoldásánál előnyösen értékesíthetők.

A fiatal Rockefeller csakugyan arra hivatkozik könyvében, — mely néhány előadását, illetőleg beszédét tartalmazza, — hogy elsősorban az atyja vállalataiban uralkodó munkaviszonyok gyakorlati tanulmányozása alapján jutott azokra az eredményekre, melyeket előad.

Ezek az eredmények nagyrészen megfelelnek azoknak a tanításoknak, amelyeket a közgazdaságtanban és a szociálpolitikában a gazdasági, illetőleg társadalmi patriarchalizmus iskolája hirdet, azzal az e tanításoknál gyakorlatibb kiegészítéssel, hogy a munkásság képviselőinek részvételével alkotott állandó bizottságban kívánja a munkaviszonyt érdeklő kérdéseket megtárgyaltatni. Lássuk egyébként a szerző gondolatmenetét. Akár nemzeti, akár nemzetközi problémákkal foglalkozunk, csak úgy érhetünk el megoldásukban eredményt, ha a szövetkezés és a testvériség szelleme tölt el bennünket. E szellemből tekintve, az ipar éppen annyira egy neme a társadalmi szolgálatnak, mint amennyire jövedelmet termelő processzus. Éppen ezért az egészséges ipari politika éppen annyira állandóan szem előtt tartja az alkalmazottak jólétét, mint a nyereség-szerzést, sőt, ha humanus tekintetek követelik, alárendeli az utóbbit az előbbinek.

Mint hogy pedig szerző szerint egyedül törvényhozási úton az ipari problémákat megoldani nem lehet, csak ennek az új szellemnek a tőke és a munka viszonyába való behatolásától várhatnak eredményt. Az a patriarchális viszony azonban, a személyes érintkezésnek az az állandósága,

mely a munkaadó és a munkás között az ipari fejlődés kezdetén fennállt, a nagytőke által folytatott termelési formák, különösen a részvénytársasági forma mellett lehetetlenné vált. A tőkés és a munkás között a személyes érintkezés eltűnével föllépett a bizalmatlanság és kifejlődött a harc. Arra a tapasztalatra hivatkozik, hogy a harc legtöbbszörre nem is annyira a béremelésért folyik, hanem a munkások részéről valójában inkább emberi voltuk elismeréséért, közelebbről azért, hogy ne gépekként bánjanak velük, hanem emberi lényekként hallgassák meg és törődjenek velük.

Mint állítható vissza azonban a mai termelési formák mellett a termelés e két tényezője között a barátságos személyi viszonylat? Kétségtelenül csak közvetve: egyfelől a részvényeseknek, másfelől a munkásoknak a képviselői útján, akik egymással gyakorta érintkezve, közös értekezleteken beszélnek meg a közös érdekű kérdéseket, mint a munkafeltételeket, a munka- és megélhetési viszonyokat. Nyíltan kimondja a szerző: az autokráciával szemben a demokrácia elvének érvényesülése az ipari termelés sikeres folytatásának igazságos és életbevágó feltétele. A munkásszervezeteket ennél fogva szükségesnek tartja és kívánja tosnak, hogy minden munkás tagjukká váljék.

Ismerteti ezután az Egyesült-Államokban és Angliában a munkások képviseltetésére fennálló, vagy javaslatba hozott és a szociálpolitikai irodalomban nálunk is általánosan ismert rendszereket.

A tőke és a munka között a kölcsönös megbecsülést és a megértést annyira fontosnak tartja, hogy szerinte a nagyipari vállalatok között a gazdasági versenyben csak az a vállalat számíthat győzelemre, amelynek vezetésében a munkáskérdés alapos ismerete érvényesül. Hangsúlyozza, hogy a materialista szellemtől való elfordulás fel nem tartóztatható, minthogy a modern gondolkodás egyre kevesebb súlyt helyez az anyagiasságra. A mai kor már elismeri, hogy a nemzeti haladásnak úgy a gazdasági, mint a társadalmi haladásnak az alapja a nép egészsége, munkaereje és szellemi fejlődése. Ezekre a tényezőkre kell tekintettel lenni szerzőnk szerint is a tőke és a munka viszonyának irányításában.

Sidó Zoltán.

Várady L. Árpád: Lonovics József római küldetése. Függelékül Lonovics római naplója. Kiadja a Szent István Akadémia. Budapest, (Buzárovits G.) 1924. 278 lap. Ára nincs megjelölve.

A Szent István Akadémia lázas irodalmi életet él. Ismertebb nevű írótagjai élénk munkásságot fejtenek ki. Kiadványaiiban és szakosztályi felolvasásaiban, sajnos, a történelem és az irodalom terén nem mindig a kívánt tárgyilagossággal, — tiszteletreméltó tudományos érzék lüktet. Múlt évi értesítőjében szép beszédet és tanulmányokat olvashatunk Madáchról, Vas Gerebenről, Ipolyiról, Andrássy Gyuláról, az Andrássy- és Kossuth-problémáról, Petőfiről, Gárdonyiról és Turgenyevről, Kemény Zsigmondról, sőt a jeruzsálemi legújabb ásatásokról, amelyeket mi protestánsok is, szellemi élvezettel olvashatunk.

Egyik ily kiadványa *Várady L. Árpád*, volt kalocsai érsek műve is, „Lonovics József (volt csanádi püspök, később kalocsai érsek)

római küldetéséről,“ akinek neve jogtörténelmi szempontból csakugyan „maradandóan be van írva a magyarországi vegyes házasságok történetébe 1844-ig“, s kinek Rómában elért eredménye a tridentini forma nélkül kötött s így tiltott vegyes házasságok érvényessége tekintetében az 1844. III. t.-c. alkotásának is forrásul szolgált.

Az I. fejezet tárgyalja a vegyes házasságok ügyét az 1832—6. évi országgyűlésig s közelebbről Roskoványi püspök nagy házasságjogi műve alapján a római egyház elvi ellentétes álláspontját a vegyes házasságok ügyében, majd azok ügyének kifejlődését Mária Terézia koráig s az 1790—91. s 1832—36. évi országgyűlésig.

A II. fejezet behatóan ismerteti Lonovics J. római küldetésének előkészítését, Laicsák és Szcitovszky püspök aggresszív föllépését, az 1839—40. országgyűlés vallásügyi tárgyalásait és Metternich herceg abszolutisztikus osztrák-izű diplomáciai tárgyalásait a Szentszékkal, amelyek Lonovicsnak Rómába való eredményes küldésére vezettek.

A III. fejezet a Szentszékkal való hosszas tárgyalásokat s a IV-ik a vegyes házasságoknak a magyar törvényhozásban való tárgyalását ismertetik, ahol is a püspök által Rómában kieszközölt pápai breve alkalmazása az 1843. és 44. kir. resolútióra s végül az 1844. III. t.-c. megalkotására vezetett.

A függelékben közzétett „napló“ érdekes és tanulságos bepillantást enged a római kuria műhelyébe és annak szövevényes hálózatába.

Lonovics szerepe különben az 1832—6. évi országgyűlésre esik s a magyarországi vegyes házasságokat illetőleg sikeres működése 1844 végével nyer befejezést. Hatalmas szónoki erejét és annak a protestáns rendekre is gyakorolt szuggesztív hatását (p. o. Beöthyre) Horváth Mihály és Ipolyi Arnold örökítette meg a maga műveiben.

Dr. Szlávik Mátvás.

Gróf Tisza István összes munkái. 4. sorozat. II. kötet. Levelek, táviratok, távbeszélőn küldött izenetek, egyes előterjesztések 1914. júniustól december végéig. Az Országos Tisza István Emlék-Bizottság kezdeményezésére és támogatásával kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1924. 8°. VIII+392. lap.

Életében gyűlölet és dicsőítés kísérte, két oly momentum, amely a tárgyilagos, elfogulatlan vizsgálódás legnagyobb akadálya. A gyűlöletnek ugyan más az ellentéte, de mi mégis dicsőítést mondunk rajongó szeretet helyett, mert utolsó napjai, halála csak azt bizonyítja, hogy hívei törpelelkűek voltak, akik még ezt az óriást is elhagyták a vész perceiben s akik előbb is, elvakulva nagyságától, csak gépiesen lóbálták előtte tömjénfüstölőjüket. A napipolitika ezerszálú intrikájától behálozva, tetteit, cselekedeteit épp úgy nem láthatta objektíven a tömeg, mint ahogyan egyénisége körvonalainak is elmosódottan kellett feltűnniök. Valóban, csak gyűlölni vagy dicsőíteni lehetett őt s a magyar társadalom juttatott is neki bőven mindkettőből, de főleg az előbbiből.

Ma már megváltozott a helyzet. 1918. óta évtizedekkel lettünk öregebbek s megvan az a távolságunk, amelyből objektíven tudjuk nézni Nagy-Magyarország utolsó államférfiát. Az Akadémia tehát nemes kö-

telességét jókor teljesíti, amidőn kissé lélekzethez jutva, azonnal hozzáfogott Tisza István összes munkáinak kiadásához.

Ez a hagyaték eleven történeti anyag; oly cseményekről és tényekről nyújt felvilágosítást, amelyek még frissek emlékezetünkben s mégis a múlté már, kikapcsolva a jelen érdekeiből, amellet a maga leplezetlen őszinteségében állítja oda, szépités és gáncs nélkül, Tisza egyéniségét. Kitorölhetetlenül emlékezetünkbe vésődve élnek a háború napjai, az események, amint mi *akkor* láttuk őket s most e kötettel kezünkben újra végigélhetjük azokat, szinte perercről-percre. Visszaemlékezéseink során ellenőrizhetjük magunkat, megállapíthatjuk, hogy optimizmusunk vagy pesszimizmusunk mikor s mennyire volt jogosult és helyenkint megdőbbenve, eszmélhetünk fel, mily nagy veszedelem is fenyegetett bennünket, amikor gondtalanul, mit sem sejtve éltünk. Gazdag és gyümölcsöző lelki élményeket nyújt tehát e kötet magában is, minden laikusnak. A történetírót pedig ezen tulmenően is érdekelni fogják Magyarország miniszterelnökének írásai, mert ezekben a világháború történetéhez, nemzetünknek abban játszott szerepéhez, eléggé nem értékelhető anyagot talál már most, amidőn e korszakra vonatkozólag a szabad levéltári kutatás még csak hosszú idő múlva lesz lehetséges.

Főleg két kevésbé ismert kérdés részleteire nyortunk felvilágosítást. Az egyik a katonai hatóságoknak a polgári kormányzás hatáskörébe való beavatkozása, amely ekkor még egyelőre csak egyes hatalmi mámorokban elbódult alsóbb parancsnokságoknak meggondolatlan s mint Tisza kiemeli, morális hatásával rendkívül káros intézkedéseiben nyilvánult meg. Ez ellen Tisza azonnal erélyesen fellépett és felismerve a látszólag jelentéktelen bajnak következményeiben rendkívül fontos voltát, nem habozott a főparancsnokhoz, Frigyes főherceghez fordulni orvoslásért. A másik levél-csoport pedig a román nemzetiségi kérdés részleteinek megismerésére eminens fontosságú. Már ennek az anyagnak az alapján is határozott körvonalakkal rögzíthető meg, hogy Tisza a hazai román aspirációk kielégítésében mily módon és mily határig akart elmenni, illetőleg hol ismerte fel azt a mesgyét, amelyet nem szabad átlépnie a magyar állam strukturájának veszélyeztetése nélkül. A román-kérdést érintő levelezése Czerninnel, a monarchia bukaresti követével, Berchtold külügyminiszterrel és Buriánnal, átlépve a belpolitika határait, már a külpolitika szférájába vezet. E levelezéséből látjuk, hogy már ekkor mily nehéz küzdelmet kellett folytatnia Béccsel és a német szövetséggel is, akik Románia megnyerése érdekében nagy belpolitikai engedmények megadására akarták őt rábirni. A későbbi események mégis csak Tiszának adtak igazat. Ő korán, talán legelsőnek ismerte fel, hogy minden engedmény hiábavaló s az csak a románok étvágát növelné meg.

Tisza ekkori állásfoglalásának rugója nem a veszély lekicsinylése volt, nem is a meglevőhöz való kényelmes ragaszkodás. Ha valaki, úgy ő tisztában volt, hogy élet-halálharc az, ami megkezdődött s egyenesen megrázó önvallomása Berzeviczyhez intézett levelében: „Keserves hús esztendőn keresztül gyötört az a gondolat, hogy ez a monarchia s benne a magyar nemzet pusztulásra van kárhozzatva, mert az Uristen el

akarja veszteni azt, akinek elveszi az eszét. Az utolsó néhány évben kezdett jobbra fordulni a dolog, mind újabb és újabb örvendetes események keltették új életre a reményt, hogy a világtörténelem nem tér még napirendre felettünk. Most e nagy idők válságos napjaiban dől el a dolog, de azt a nemzetet, amely így viseli magát a reátornyosuló veszélyek között, nem ítélni halálra a Gondviselés.“ (186. sz.). Az ő felfogása, meggyőződése, hite az volt, hogy a magyar nemzeti állam más-kép, más nemzetiségi politika mellett nem tartható fenn. Ezt a meggyőződését becsületesen be is vallotta s nem volt hajlandó megtévesztő kijátszásokra, ígéretekre, amelyekről előre tudta, hogy úgy sem tarthatja meg. Erőskezű, gerinces államférfi és nem kisdud játékokkal játszó politikus volt.

Győzelem vagy pusztulás, — ennek tudata nem egy leveléből kiolvasható. A vereség — így élhetett ez lelkében — Németországra talán veszteség, de a magyar államra pusztulás, mivel megbontja annak nehéz munkával felépített és eddig még megőrzött egységét. Bevalljuk, ez csak feltevés részünkről, de a későbbi kötetekben, amikor a győzelem reménye mind távolabbra tűnt el, valószínűleg fogunk majd akadni ilyen kétségekre. Ebben a részben azonban ilyen gondolatra sehol sem találunk. Annnyira bízott abban, hogy minden energia megfeszítésével győznünk lehet, hogy az ellenkezőjét fel sem vetette. Nem optimizmus volt ez nála, hanem a sorstragédiák hőséneke sötét elhatározása.

Ma már tudjuk, hogy ellenezte a háború megindítását, Berchtold könnyelműségét, (v. ö. erre vonatkozólag július 1-i, Ferenc Józsefhez intézett memorandumát, 5. sz.), de amikor eldőlt a kocka, a győzelem érdekében megfeszítette minden erejét. Irt, intézkedett, parancsolt röviden, pattogón s munkabírásával maga járt elől a jópéldával. „Verekednünk kell teljes erőfeszítéssel és szívóssággal“, — „csak se a katonák, se a politikusok ne veszítsék el fejüket.“ (218. sz.), legjobban e két, oly nagyon jellemző vallomásban foglalhatjuk össze meggyőződését s e kettőt kiegészíti harmadik kijelentése, amelyet Krobotin hadügyminiszternek mondott: „Mi óriási felelősséget vállaltunk magunkra és e szót „lehetetlen“ nem szabad ismernünk.“ (640. sz.). A „lehetetlen“ nem ismerését kényszerítő kötelességének érezte s ennek tudatában nem frázist mondott, amikor a szerbiai kudarcok után bejelentette, hogy, ha kell, a föld alól is előteremt emberek és hadianyagot. (636. sz.). Mily komolyan, mily mindenre kiterjedő gondoskodással figyelte e téren az eseményeket, erre vonatkozólag elég utalnunk az ausztriai Steyr-féle fegyvergyárat illető leveleire, amelyekben ő ösztökélte a hadügyminisztert, hogy kényszerítse a gyárat teljesítőképességének fokozására. (637., 640., 670., 672., 675. sz.). Ez az elszánt hajlíthatatlanság, „csüggedés és habozás nélkül szívósan állni végig ezt az óriási harcot“ (270. sz.) jellemezte ellenfeleink vezető államférfiit akkor amikor Tiszának az aktív vezetésről le kellett mondania. Korántsem gondoljuk, hogy helyénmaradása talán győzelemhez vezetett volna bennünket, ezt más tényezők döntötték el, de az ő visszavonulásával a győzelem reménye csak kisebbedhetett.

Énjének ez a teljes feláldozása a közösség, az állam érdekében

még legszembetűnőbb bizalmas rokon leveleiben. Nem szólunk testvércihez intézett leveleiről, amelyek tartalma természetesen fűződik a háború eseményeihez. Legközelebbi nőrokonaihoz intézett levelei azt mutatják, hogy ezernyi gondja között alig ér rá két-háromsoros levél le-diktálására. (181., 271. sz.). De talán legjellemzőbb mégis unokahugá-hoz, Zeyk Margithoz intézett levele. (179. sz.). A levél aláírása: „Isten áldjon angyalom, meleg szeretettel ölel István bácsi“, mutatja, hogy áldjon angyalom, meleg szeretettel ölel István bácsid“, mutatja, hogy szívéhez közelálló rokonhoz írta, megszólítása pedig egy szeretettől túl-e két végpont között a levél tartalma bizonyára csak meleg, a nagyvilág elé nem is való szavak füzére lesz. De nem; csak első mondata őriz még valami közvetlenséget, a másodikban már figyelmeztet, kötelesség telje-sítésére biztat oly szavakkal, melyeket más, mondhatnók idegenekhez in-tézett leveleiben is megtalálunk: „Csak úgy sebtiben diktálhatok pár sort, de nem akarok tovább hallgatni, miután az ember annyit gondol ilyenkor is távollevő kedveseire. Legyetek rajta, hogy mielőbb meg-kapják a hadrakelt férfiak családtagjai a törvényben biztosított állami segélyezést“, stb. Itt már a titáni erejű vezér beszél, ki a társadalom minden egyes tagjába bele akarja oltani a maga elszántságát, nagy célratörését. S a levél utolsó, vallomásszerű részében már nem is a ro-kon, nem is az államférfi, hanem a végzet komor, fenséges hőse szólal meg: „Az én lelkemben nyomort, szenvedést, pusztulást jelent minden háború, ártatlan vér kiöntését, ártatlan asszonyok és gyermekek szenvedését. Elkésérít, hogy egy ilyen nagy háború intézésében van részem. Bántanak azok az ovációk, amelyek engemet érnek, aki még csak részt sem vehetek a küzdelemben. Lelkiismeretem nyugodt; már nyakunkon volt a hurok, amellyel, ha most el nem vágjuk, alkalmasabb időben fojtottak volna meg bennünket. Nem tehetünk egyebet, de mégis fáj, hogy így kellett lennie.“

Ily kevés, félévnyi anyag alapján, természetesen lehetetlen Tisza egyéniségéről éles képet rajzolnunk meg magunknak, logfölből egy-egy vonást rögzíthetünk meg. Azonban éppen, mert a további kötetek egyre több és sokoldalúbb anyagot fognak nyújtani s az anyagnak a fentebb említett történeti fontosságán kívül igazi jelentősége éppen Tisza egyé-niségének megismertetése lesz, fokozódó érdeklődéssel várjuk a kiadvány-sorozatnak remélhetőleg gyors egymásutánban következő köteteit.

Egy megjegyzésünket azonban, mint hisszük, éppen a kiadvány érdekében, el nem hallgathatjuk. A levelek sajtó alá rendezője, — sem a címlap, sem az előző nem ad felvilágosítást felőle — válogatás nél-kül kiadta Tiszának valamennyi levelét. Belátjuk, hogy a kegyelet is vezethette ebben a munkájában, de nyíltan meg kell mondanunk, hogy ennek az eljárásnak nincs értelme. A dolog természete szerint ugyanis Tiszának számtalan olyan levelet kellett megírnia, amelyek teljesen jelentéktelen és érdektelen dologról szólnak, tehát tartalmuk nem tör-téneti érdekű s amellet írójuk megismerése szempontjából sem fon-tosak. Az az ellenvetés sem állhatja meg helyét, hogy együttesen azt bizonyítják, hogy Tisza még ilyen adminisztratív ügyek intézésére is ráért s így munkabírására jellemzők a levelek. A jövő történetírója

ugyanis mégsem ezekből fogja megismerni Tisza óriási energiáját, mert ezek az ügyek csak egy-egy percnyi idejét rabolták el s mert minden pillanat eseménye úgy sem örökíthető meg. A történetírónak például sokkal többet jelentenek a következő sorok, mint valamenyi felesleges levélnek teljes szövegében való közlése: „Nur bin ich derartig überbürdet, dass ich oft das Gefühl habe, unter der Arbeitslast zu versinken. Noch nie war der ungarische Ministerpräsident so ein Mädchen für Alles.“ (304. sz.).

A felesleges levelek pedig nemcsak zavarják a valóban értékes anyag alapján előttünk kibontakozó képet, hanem kinyomatásuk nagy és hiábavaló költséget is okoz. A kötet olvasása közben úgy láttuk, hogy a leveleknek körülbelül egyharmada minden nagyobb hiány nélkül el lett volna hagyható. Példaképen felemlítjük azokat a 300-as sorszámú leveleket, amelyeknek közlését fölöslegesnek véljük: 302—3., 307., 309., 312—4., 317—8., 320—3., 329—32., 335—6., 342., 344., 346., 348—9., 353., 356—7., 359., 363—7., 371—2., 375—6., 379., 386—9., 393—4., 397—402. Ez a szám azonban lelkiismeretes, gondos mérlegelés után még kétségtelenül szaporítható. Tisza ugyanis bizonyos ügyben gyakran volt kénytelen felfogását többekkel szemben is körvonalozni. A kiadó kötelessége ilyen esetekben a legjellemzőbb darabot közölni s azután jegyzetben megemlíteni, hogy kinek írt még hasonló tartalmú levelet. Azt hisszük, hogy ily módon a leveleknek körülbelül a fele elmaradhatott volna, ami nem sértve meg sem a tudomány érdekeit, sem a kegyeletet, a kiadóra és olvasóra egyaránt hasznos lett volna. A magyarázó jegyzetekről is más fogalmaink vannak, mint a szerkesztőnek, de ugyancsak sok kívánni valót hagy hátra a „Betürendes mutató“, amely nem tárgy-, de valamivel mégis több, mint névmutató. Modern kiadványt már el sem képzelhetünk gondos tárgymutató nélkül, de ha már a szerkesztő ezt nem állította össze, inkább kellett volna a nevek kizárólagos összeállításánál maradnia.

Még egyszer ismétljük, hogy az Akadémiát a kiadásért, a Franklin-Társulatot pedig a kifogástalan kiállításért köszönet illeti meg. Reméljük, hogy e kötet és a későbbiek olvasása közben sokan fognak eltűnődni s önismeretet tanulva, megoldott sarukkal elzarándokolni Tisza emlékezetéhez.

Mályusz Elemér.

Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár 1642—1716. Dicső-szentmárton. Erzsébet Könyvnyomda Részvénytársaság. 1924. 226 lap.

Gyárfás Elemér, ki az erdélyi katholicizmusnak egyik vezére és mint politikus, az erdélyi politikai életben a transzylván-gondolatnak legmarkánsabb képviselője, érdekes könyvet írt Bethlen Miklós, erdélyi kancellárról. Gyárfás Elemért Bethlen Miklósban a sorsában is tipikusan erdélyi államférfi ragadta meg és könyve, melyet Bethlen Miklós emlékének szentel, a késői utód igazoló szava a félreértett, meg nem értett és fel nem ismert államférfi iránt, ki politikáját Erdély önállóságának és sajátos individualitásának örök tőzgyezőjére alapította. Ma bizonyos reveláció erejével hat a munka, amikor annak az államférfiúnak élettörténetét olvassuk, ki abban a korban élt, mikor Erdély sorsa

századokra döntő kihatású fordulatok között alakult és akinek egészséges elgondolása szerint az erdélyi kérdés talán napjainkig ható megoldást nyerhetett volna.

Bethlen Miklós abban a korban élt és volt annak cselekvő államférfia, mikor a török protektorátus alatti önálló erdélyi fejedelemség csendesen és biztosan siklik át a Habsburg-ház hatalmába. Amíg pártoskodó nagyurak kezében az önálló erdélyi államiság utolsó foszlányai tépetnek széjjel, az alatt a Habsburg-ház keleti pozíciója egyre erősödik. Az *önálló fejedelemség hanyatlása* című fejezetében Gyárfás egykorú források, főleg Cserey Mihály alapján, jellemzi az okokat, melyek a fejedelemség bukásához vezettek. Tulságosan éles azonban az a kritika, melyben a *bujdosók problémáját* részeseíti. Teleki Mihálynak voltak hibái és voltak tévedései, de hátrányára írni azt a politikát, melyet a magyar szabadsághozmozgalmak Erdélybe menekültjei és a magyar nemzet egységesítése érdekében tett, nem lehet. Erdély történelmének legszebb lapjai éppen azok, melyeken feljegyeztetett az a beavatkozási politika, mely szerint Erdély — önálló államisága korában — a magyar nemzeti gondolat letéteményesének érezte magát és politikai akciót mindig a határain túl nemzeti életében és egyéniségében veszélyeztetett nemzettestvéreinek sorsajavítása irányította. Ennek a politikának elítélésére azt hiszem, Gyárfás Elemért, nem a történelmi ítélkezés objektivitása, hanem napjaink — minden erdélyi magyart egyformán érintő — annyi jogos keserősége indította. Lehet, hogy ez a beavatkozási politika végső fellobbanásában, mint az Apafi- és Teleki-hadjáratok idején, a *végső szempont* tekintetében nem volt helyes, de az kétségtelen, hogy Teleki Mihály szervesen illeszkedett be ezzel az erdélyi politika régi tradícióiba.

Annai bizonyos, hogy az események fejlődését csak kevesen látták oly biztos szemmel, mint Bethlen Miklós. Tényleges erőviszonyok alapján látta meg, hogy Erdély számára az adott helyzetben más út nincs, mint *saját törvényei szerint is a vallásszabadság* fenntartásával csatlakozni a császárhoz. Emlékirata „Moribunda Transsylvania“, ennek a gondolatnak jegyében íródott és tette Bethlen Miklós nevét Bécsben is ismertté. Bethlen Miklós possibilissé lett Bécsben, lehetővé vált volna számára az alkotó kormányzói munka, de lent kortársai kicsinyes féltékenykedéssel nézik ennek a nagyszabású férfinak minden tevékenységét. Kicsinyes és egyéni érdekek, akkor is domináltak az erdélyi forumon.

Bethlen Miklós még idejében, az erők végleges kialakulása előtt, követelte Erdély viszonyának rendezését a Habsburg-házzal szemben. Akkor őt meg nem értve, Erdély nem keresett megegyezést, mikor sokkal kedvezőbb feltételekkel köthette volna meg, hanem akkor, mikor már a Habsburg-ház helyzete erős és befolyása már bizonyos. Bethlen Miklós vezetni most már a tárgyalásokat Bécsben — lényegesen megváltozott viszonyok között — és kiváló taktikai és politikai ügyességével sikereket ér el. 1691-ben megjelenik a *leopoldi diploma*, mely véglegesen szabályozza Erdélynek viszonyát a Habsburg-házhoz. Nagy munka volt és fokozott óvatosságot és körültekintést igényelt ez Bethlen Miklóstól.

A következő fejezetben Bethlen Miklóst, a kancellárt, mutatja be

Gyárfás. Az akkori kormányzatnak belső nehézségei, a fondorkodások és irigykedések, a kormányzási rendszer megismertetése, mind érdekes részei a könyvnek. A *karloviçi béke* fejezetében a béke hatásait tárgyalja. Felette figyelemreméltó a közjövédelmek átvétele, hogy megy ki az önálló államiság utolsó és még megmaradt attribútuma az erdélyiek kezéből. A könyv befejező részei a II. Rákóczi Ferenc fellépte által teremtett helyzetről, a gubernium szebeni szerepléséről és Bethlen Miklósnak e nehéz helyzetben a helyzetet áttekintő dolgozatáról, a „Noé galambját”-ról szólnak. Közli a könyv Bethlen Miklós utolsó nagy munkáját, a Noé galambját, továbbá a leopoldi diplomát és Bethlen Miklós levelét.

Ennyi a könyv vázlatos foglalata, Gyárfás Elemér az akkori kor története és politikai helyzete alapos ismerőjének és áttekintőjének bizonyul. Erős katolicizmusa nem ragadja el az akkor nagyjában protestáns Erdély közéletének bírálatánál sem. Az egész könyvnek jellegét feltétlen transzylvánizmusa adja meg, a hit abban, hogy Erdély sorsa önfainak rövidlátása és a történelmi erők félreismerése folytán sohasem alakult ki abban az irányban, melyben sajátos egyéniségénél fogva alakulnia kellett volna. Valóban érthető, fájdalmas keserűség ez. De a történelem logikája nem ismer könyörületet és nem ismer érzelmeket. Bethlen Miklós *talán* megmenthette volna Erdélyt akkor, ha kortársainak irigysége és a Habsburg-ház politikai és hatalmi tendenciáinak természetét megengedte volna. A politikában ható erők saját erejük arányában érvényesülnek. A szomorú valóság az, hogy az *autokton erdélyi gondolat Bethlen Miklós korában is már kiélten és erő nélkül jelentkezik* és ami nem sikerült Bethlen Miklósnak akkor, nem sikerülhet, sajnos, ma sem, Erdély politikai energiáit, az egymásra törő hatalmi tényezők között, az önálló államiság megteremtésére felhasználni. A történelem mindig a teljesebb, az erősebb erőnek ad igazat. Köszönjük Gyárfás Elemérnek, hogy ezt az ízig-vérig magyar, erdélyi és protestáns államférfit emlékezetünkbe idézte.

Albrecht Ferenc.

Hoger Antal: Magyar szavak története. Budapest, Kókai, 1924

„Kétségtelen, írja a szerző az előszóban, hogy a művelt közönség a nyelvtudomány valamennyi ága közül a szófejtés iránt érdeklődik leginkább.“ Én, ugyan a Magyar Nyelv szerkesztése közben idestova két évtized óta inkább azt látom, hogy a laikusokat elsősorban a nyelvhelyesség kérdései izgatják, de akárhogy áll is a dolog, annyi kétségtelen, hogy az ilyen pompásan megírt népszerűsítő munka, mint amilyen Hoger előttünk fekvő kötete, nagy mértékben hozzá fog járulni az etymológiai érdeklődés felkeltéséhez.

A szerző körülbelül háromszáz cikkben 500—600 szó történetét tárgyalja. Mivel célja szerint elsősorban népszerűsítő munkáról van szó, vajjon nem lett volna-e célszerűbb a betürendes tárgyalás helyett a tárgyaló szavakat művelődéstörténeti csoportokba rendezni? Ilyen berendezésű *Harden* hasonló célú könyvecskéje: *Werden u. Wandern unserer Wörter*. Hiszen a laikusokat elsősorban úgysem a szorosabb értelemben vett grammatikai kérdések, mint inkább a szótörténethez fűződő lélektani és történeti problémák érdeklik.

A munka kidolgozása nagyon gondos. Persze egy-két tévedés, másodkézből vett hibás adat azért akad benne. Hadd iktatom ide néhány szelvényzetemet. A 34. l. szerint a szláv *kral'*-ből szabályosan **karály* alakot várnánk." Az árpádkori alak legfeljebb **kárály* lehetne; a szláv *brat* meg nyilván így fejlődött: *brát* > *borát* > *barát*. 42. l.: „a mai olasz *doge* Velence vidékének nyelvjárásában ... egykor *dúzs*-nak hangzott.“ A magyar *dús* nem közvetlenül az olaszból, hanem horvát közvetítéssel (vö. horv. *duž, duš*) került át hozzánk (vö. még Ragúza, 1363.: *douxe* Bartoli II., 269.). 51 l.: *peski* (votj.) s: *peški*; 64. l.: a m. *garabonciás*-nak aligha van köze a lat. *necromantiá*-hoz, de erről másutt bővebben; 90. l.: nem az oszétok, hanem csakis a keleti oszétok nevezik nyelvüket *irōn* (*äwzāg*)-nak; téves az idézett gruz *ozi* alak is; a grúzban *ose'i* 'az oszétok lakta terület', *osebi* (*osi* többese) a nép neve, tehát *osyarul* az *oszok*; a *jós* < *jo(n)hos* származtatást már Paasonen, NyK. XXXVII., 335. megeáfolta; 112. l.: a *ver-* (ebben: kötéilverő): < tör. *ör-, ür-, csuv. var-än* 'flechten' hangtani lehetetlenség; 120.: a menyét spanyol neve nem *comadreija*, hanem *comadreja*; 126. l.: „a szó-belsei *p* változatlan marad.“ Hát a *savanyú, sovány, ravasz, levél, téved* szavak *v*-jét akkor hogyan magyarázzuk? A finnugor *pp* ⇐ *p* hangviszony magyar megfelelője igenis *p*, de a *p* ⇐ *w* hangviszonyé rendszerint *v*; 128. l.: a *nyelv* < *nyel-* származtatás feleeseles; hiszen a *nyelv* pontos megfelelői megvannak végig a rokonságban; 139. l.: a magyar *paprika* származása nem olyan egyszerű; a szerb *paprika, paprikāš* nyilván a magyarból való; 144. l.: a *róka* < **rauka* származtatás alaki nehézségekbe ütközik: hiszen *ravasz* az Árpád-korban még *ruosz*.

Azok, kiket nyelvünk multja érdekel, Horger könyvéből sokat tanulhatnak.
Gombocz Zoltán.

Újabb Komáromi-könyvek. („*A régi szerető.*“ Regény. A „Kultura“ kiadása. — *Zúg a fenyves.* Regény. A „Napkelet“ kiadása. — *Vidróczki s még néhány ágrúl-szakadt.* Novellák. Stádium kiadása).

Komáromi Jánosról, aki már legelső könyvével (Mit búsulsz, kenyeres,) legjava értékeink sorába lendült, igen hálás dolog volna elmondani, hogy színmagyar lelkületű író, pompás életlátó és megjelenítő, hatásos továbbfejlesztője Mikszáthék irányának, érdekes cselekményekkel dolgozik, számlálhatatlan színe van a palettájának, tiszta fajsúlyú humor van, szóval mindazokat a sajátságait, amelyek rá, mint író-messterre jellemzők.

De mi kevesebb szóval többet akarunk értékelésképen mondani róla. Komáromi: *egyéniiség*, keménykötésű, nagyvonalú, sokatmondó egyéniiség, ami azt jelenti, hogy lelke van minden írásának.

S ez a lélek állandó egészséges szerves fejlődést mutat. Megkaptuk tőle a világháború legértékesebb, (mert legemberibb és legmagyarabb s egyben legművészebb) novelláskönyvét s akkor két újabb novelláskötete alapján elkönyveltük régi zengésű, új szavú színmagyar novellák mesterének, a legkitünőbb magyar genrekép-festőnek.

S akkor megalkotta irodalmunkban páratlan remekművét, eddigi írói teljesítményének máris irodalomtörténeti csúcspontját jelentő,

prózában írt hőskölteményét, az „Esze Tamást“, amely a legeredetibb és legsúlyosabb magyar írások közül való.

Pazar esztétikai élvezet volt visszaforgatni akkor az író alak tanulmányaira, mert hisz a regény a régi kuruc-novellák, a Rákóczi felvidéki talpasainak glédába állása volt azokból a teljesen egyéni színezésű novellákból, amelyek egy kései magyar mithologia elragadtatott áhítatos nimbuszával fonták körül ezeket a naturalizmust és idealizmust egyaránt megkivánó alakokat.

A költészetté művésziesedett történelmi átolmlátás alkotta meg ezt a legmélyebben magyar körképet: az Esze Tamást. A modernségünknek esett jól ezt a hőskölteményt legerősebb irodalmi élményeink közé kincstározni, s akkor megállapítottuk, hogy Komáromi új művészettel támasztotta föl poraiból a magyar multat, s szinte úgy festett a dolog, mintha írói érdeklődésének ellipsis-vonala megállapodott volna a két érdeklődési fókusz körül: a Felvidék furcsa, szinte anekdotákba kívánczó, de nagyon elevenen élő alakjai és a modern szemmel nézett kurucvilág körül.

Kitűnt azonban, hogy az író-művésznek is legnagyobb élménye a háború volt, amely első kötetét megihlette.

Ambíciója a legsúlyosabb irodalmi feladatra sarkalta. Néhány évvel a háború után, amikor még történelmi távlatunk nem is lehet az eseményekről, amikor az emberekben az egészséges visszahatás ösztöne fordult el minden kínokat idéző háborus emléktől: Komáromi háborus regényt írt. Nem történelmi korrajzot, mert Komáromi nem afajta író, ő a finomabb részét választotta a dolgoknak, de a mindnyájunkban élőt: kis emberek, körülöttünk élő, közülünk való emberek egyéni során keresztül adta meg a kor levegőjét.

„A régi szerető“ című regény azonfelül, sőt elsősorban az, aminek minden igazi regénynek kell lennie: élmény-regény. Szinte nem tudunk szabadulni attól a gondolattól, hogy a szerző a maga közvetlen élményeit stilizálta regénybe, annyira közvetlenek, teljesen élők és megélték a regényes alakjai és hőséneke, Zoltánkának, meg női párjának, a „testvérké“-nek lelki rajza. Annyira egyéniek s mégis annyira az idők lelkét hordozók. Ezért volt lenyűgöző közönségváltása is, mint olvasmány-regénynek is.

Mellékfiguráiban visszajárnak a Komáromi-novellák feledhetetlen, állandó hősei, a nagyzóló mániákus suszter, az ósdián bájos képviselő, a balvégzetű jegyző, az elfulladó szerelmű tanító... mind-mind az író ismert és megszeretett „családjának“ tagjai, akik a szerző fölényes megjelenítő, teremtő erejéből feledhetetlen személyes ismerőseink lettek.

Nem is a cselekmény, a mese fontos itt, — amint a modern szemmel olvasó nem is azt keresi semmilyen írásban, — hanem az élet.

Komáromi írói művészete éppen abban áll, hogy csodálatos hűséggel tudja betölteni a Természet és Művészet egyetemes törvényét: elevenen áramlik belé a világból az élet és tiszta művészetben megfűrödve, megfényesedve áramlik tovább.

A „Zúg a fenyves“ című regény édes testvére a másiknak. Egy kis zászlós szerelmében az egész világháború élménynek felfinomítva.

A történetből magából akár zsúr-regény is lehetett volna, ha Komáromi az volna írónak, ami Farkas Imre poétának. De Komáromi nem olvasmányt ír soha, hanem élményt élet meg velünk is mindig. Ezért egyéniség. Ezért író a szó megtisztult értelmében.

A *Vidróczki-novellák* nem gazdagítják fejlődésben az író munkásságát. Testvérkötete a régieknek. Egyik-másik már ismert novella is fölbukkan bennük a régiak közül. De zászlóképen kiemelkedik belőle egy novella, a „*Buda alatt*“ című.

Eszünkbe juttatja ez Komáromi írói lelkületének egyik fontos, értékes alapozóját.

Mert hiába, hogy a szerző a Habsburg-katholikus „Magyarság“ dolgozótársa, hiába, hogy az „Esze Tamás“ a katolikus „Élet“ hasábjain jelent meg először: Komáromi legsúlyosabb írásainak, az egykori pataki kálvinista diák, a kurucvilág, az írók, az elnyomott magyar igazságok állandó büvöltje és szerelmese volt az írója, művésze, megörökítője.

Még nem kaptuk kézhez, de néhány szemelvényből tudjuk, hogy a szerző fejlődési vonalán megint új állomást jelentő, „*Hé, kozákok*“ című legújabb könyve is ezt a megállapítást erősíti. Lehet, hogy ennek, amit mondtunk, nincs köze az esztétikához, csak a környezet-elmélet folytán.

De igazság. *Tehát* élet.

Szem.

Erdélyi Almanach. 1925. Szerkeszti: Dr. György Lajos. Budapest—Kolozsvár. A „*Studium*“ kiadása. 8°. 272 lap).

Van egy érdekes orvosi legenda arról, hogy az emberi szervezet anyaga hét-évenként észrevétlenül és részletekben ugyan, de teljesen, az utolsó atomig, kieserlődik, megújul.

Ime: még hét éve sincs, hogy az erdélyi magyarság külön test lett tőlünk, s itt van a beszámoló a szervezet külön életéről. Nem sovíniszta tuzzás, ha azt állítjuk erről a kötetről, hogy a világháború katasztrófális vége óta ez a legsúlyosabb és legbiztatóbb magyar kulturbizonyosság.

Tudományos szempontból is érdekes volna figyelemmel kísérni egy nemzeti kisebbség kulturvédelmét egy új, alacsonyabbfokú államiség és faj keretei között, magyar szempontból pedig léleketállítóan, lelkiismeretvallatóan izgalmas és gondviselészerű.

Éppen lapunknak volt már egy jó féléve forró és erjedő gondolata, kedves szándéka és terve: lehetőleg hű képben összeállítani a mai erdélyi magyar kultúra keresztmetszését s újabban egyre sürűbben felbukkanó erdélyi cikkeink tőlük telhetően szolgálták is ezt a missziót. Annál élénkebb az örömünk és elégtételünk, hogy ezt a munkát maga, a velünk consens erdélyi lélek végezte el. Egyik napilapunk nemrég évkönyvében „irredenta kompaszt“ adott, tehát hasznos, felsoroló adattárat a megszállott területek magyarságának életéről.

Az „Erdélyi Almanach“ a lelkét adja az ottani magyarságnak. Beszámolót, amely nemcsak tapogatózások és kísérletek felsorolása, hanem máris kulturtörténetbe kéredzkező eredményeket.

Olyan eredményeket, amelyek arra is igen jók, hogy Csonka-Magyarország faiban is tartsák a lelket és tanulságot, példát kínáljanak.

Maga az Almanach is milyen dús, milyen termékeny, milyen munka-ihlető vállalkozás ott, amikor nálunk tudtunkkal csak az egyik könyvkiadó-cég szokott évenként saját íróinak népszerűsítése és kiadványainak reklámozása céljából egy egyébként összefogó-gondolat nélkül való s tisztára olvasmány-almanachot kiadni, miután az Ujságíró-Almanach is megszűnt, amely pedig legalább némiképen tárlata volt a sajtó munkájának.

Soha pedig nem volt annyira szükséges és hasznos fegyver egy-egy ilyen beszámoló, tiszta és következetes világnézetet és magyar felfogást hirdető Almanach, mint ma nálunk.

Az erdélyi magyarság kitarja tépett mellén az inget és mutogatja sebeit, de Röntgen-szemünkkel a szívet is látjuk.

Ott szerves, alkotó munka folyik. Arról számol be az évkönyv legfontosabb része, az a husz cikk, amelyben a leghozzáértőbb szakemberek a magyar kisebbségi politika, az egyházak kulturküzdelmei, a közoktatásügy, a magyarság gazdasági helyzete, a népművelés, az irodalom, a könyvtermelés, aztán külön a lírai költészet, a szépprózai irodalom, a színházi élet és drámai irodalom, a tudományos élet, az időszaki sajtó, a zenei élet, a közpözművészet, a magyar-oláh művelődési kapcsolatok és Erdély s a Bánság irodalmi és kulturegyesületeinek hatéves küzdelmes történetét állítják igazolásul, de mementoul is az egyetemes magyarság elé.

Különösképen érdekel bennünket az erősen protestáns színezetű erdélyi magyarság egyházainak létharca, de ennek a kérdésnek az ütőerén amugy is állandóan szorongó gonddal tartjuk a kezünket.

Az elnyomó politikának scotus-viatori fantáziát is meghaladó eseményei is állandóan szemünk előtt vannak, hiszen éppen mostanában fajultak világbotrányá.

A fiatal erdélyi szépíró s különösen a lírikus gárda már is új irodalomtörténeti fejezet fölé írhatja címül önmagát. Működése immár beleiktatózott termékenyítő, megújító erőnek az egyetemes magyar irodalom fejlődő szervezetébe.

Bennünket legjobban az erdélyi népművelés pompás eredményei lepnek meg biztató örömmel. Már a multkor kiemelte egyik könyvismertetésünk a „Magyar Nép“ könyvtárában megjelent mintaszerű versanthológiát és népies novellagyűjteményt, mint igazi példáját annak, hogyan kell a fajsúlyában klasszikus értékű irodalmat népszerűsíteni, ponyvára vinni.

Széchenyi óta nem volt nagyobb feladata a magyar gondolatnak, életnek, mint a föld népét belevinni az értékes kultura sáncaiba, a mi egyelőre a politikai jogoknál is fontosabb, mert a politikai *képességekhez* való közelebbjutást szolgálja.

Erdélyben ez a munka a Gyallay Domokos által szerkesztett „Magyar Nép“ útján örvendetesen halad előre. „Az áldozni tudó, áldozni kész, kollektív népi léleknek megteremtése, az ehhez szükséges és megtalálható összes eszközök felkutatása, megvizsgálása és akcióba állítása lett tehát az igazság felismerésétől kezdve a legfőbb magyar kulturális feladat.“

Ilyen tiszta célkitűzést támogat ott a céltudatos népművelési munka, amelynek főtényezői élére a beszámoló a lelkészt és a tanítót állítja oda, de mögöttük ott sorakoznak „némán, szent egységbe“: a magyar orvos, ügyvéd, bíró, tisztviselő, kereskedő, iparos és munkás, a magyar sajtó, napilapok, folyóiratok, könyvek, naptárak, népszerű kiadványok, *népszövetségi* munka, legényegyletek, gazdakörök, dalkörök, mindenféle szociális és kulturális egyesülések, felolvasások, népszerű színi- és más előadások, kongregációk, ifjúsági sport- és cserkészegyletek, a *konfirmándus nevelés*, a vasárnapi iskolák, a szász *Kameradschaftok* és *Nachbarschaftok* mintájára alakult társulások, ünnepélyek, mulatságok, vándortanítók, *középiszkolai tanulók* és a többi mind fel nem sorolható drága láncszem csodálatos és láthatatlan lelki egységünk bűvös láncából.“

A Prokrustes-ágyba szorított elnyomott iskolai nevelés mellett felújult Comenius nagyszerű álma, a „schola materna“, a családi nevelés.

S amikor arra gondolunk, hogy a felsorolt kulturtényezők mind megvannak és működnek Csonka-Magyarországon is: az elszomorító különbséget abban látjuk, hogy míg nálunk szétforgácsolt, öncélú vagy titkos politikai célokat leplező intézmények ezek: azalatt Erdélyben egységes, összefogó szellemű, nagy, nemzeti „schola materna.“

Ez a legbiztosabb értékjelentése ennek a kötetnek, amelynek székellykapus homlokára bízást odakéredzkedik a „vértanuk fájának“ jelmondata: „Laetius e trunco florebit.“

S csak azt resteljük, hogy mi nem adhatjuk érte még mindig cserepéldányképen a csonka-magyarországi egységes nemzeti szellemű kultúra almanachját, ha csak nem bizonyul rajtunk is igaznak az atomok, a szervezet kicseréléséről szóló népies orvosi legenda.

Szilágyi Dezső.

A halhatatlan ember — s a kérezművészet. Szinirodalmi cenzura. (Színházi beszámoló.)

Az esztétikának egyik legeredetibb és legértékesebb ötlete kétségtelenül Pater Walteré, aki a Renaissance mestereiről szóló munkájában a kor nagyságaihoz odaszámítja Winckelmann, a századokkal későbbben élt tudóst, mintha ez az anakronizmus csak az idő tévedése lett volna. Winckelmann ugyanis annyira benne élt a renaissance korban lelkileg, hogy saját korához igazán csak fizikai élete fűzte.

S azóta, úgy érezzük, hogy mindenkinek, aki letűnt korok lelkét akarja visszaidézni, megeleveníteni: egy kissé ilyen Winckelmanná kell válnia, akár író, akár tudós legyen is.

Ezzel a módszerrel alkothatta csak meg a ma legnagyobb történeti regény írója, *Meresskovszkij* hatalmas „Krisztus és Antikrisztus“ trológiáját. S ez a módszer adja meg a „történelmi hitelt“ a magyar *Surányi Miklós* pompás korrajzi regényeinek is.

A regényből a színpadralépés azonban mindig kockázatos vállalkozás volt. Megértjük, hogy *Surányit* elkapatta „Az örökélet titka“

című regényének sok kínálkozó drámai értéke, maga az örök, halhatatlan emberi téma és cél: az életerő rögzítése, az örökélet elixirjének keresése; azután az ebből kínálkozó hatalmas drámai kiéleződésű helyzetek: a tudománnyal fölemelkedő s egy önző nőben (aki az örök Éva) elbukó tudós emberfölöttivé vetithető alakja; a magyar aranykor Mátyás renaissance-udvarának háttérül kínálkozó történelmi levegője és a misztikus cselekményt elhithető korhangulata.

Csak éppen az a baj, hogy Surányi a színpadon is csak ugyanolyan arányban tud drámát adni, mint regényeiben, az epikum pedig hangját és színét veszti a színpadon. S ami drámai élet lüktet az alakokban, a helyenként fehér izzású cselekményben, az szimbolumok élete és hálás színészi feladatok valósággá elevenülése.

„A halhatatlan ember“ legdrámaibb, tehát legművészbib értékű része a megtalált életelixirért tülekedő típusemberek felsorakozása, madáchi magasságú, drámai költeménybe való feladat. Igaz, hogy ennek a résznek aránytalan ereje borítja föl a dráma egyensúlyát, de viszont ezért volt érdemes megtenni ezt az érdekes kísérletet, amely szegről-végről a történelmi dráma lehetőségeinek tágulását jelenti. Igaz, hogy a történelem csak alkalmas háttérül kell a szerzőnek, mert mondanivalója korok fölötti és történelmi neveken túli szimbolummá nőtt meg már az elgondolásban.

„Ars longa: „vita brevis est“, mondja a régi közmondás. Ha Surányi „halhatatlan embere“ mégsem tud halhatatlan művészet is lenni: az annak tulajdonítható, hogy a szerző nem annyira az örök embert s nem mindenekfölött azt látta darabja megírásánál, hanem a mait, akinek a misztikumok, okkult dolgok iránt való érdeklődése melegágyul kínálkozott egy ilyen vállalkozás számára. A művész-szuverénnek azonban van egy végzetes titkos tanácsadója, aki az életelixir megtalálásával kecsegteti: az ujságíró.

Az pedig a siker előre megfontolt szándékát súgja életelixirnek a gazdája lelkébe. Ezért nem lehet még csak hosszúéletű sem a színpadon „a halhatatlan ember“.

A Nemzeti színház egyébként parádés előadásban mutatta be a szerző és a tárgy komolyságánál, a megírás sok művészi értékénél fogva mégis irodalmi eseményszámba menő darabot.

Most aztán következhetnek az a bizonyos anekdotabeli „hosszú semmi“ s azután a többi darabok, a „kéreszművészet“ muló termékei, amelyeknek nem hosszabb az életük, mint a csemegésboltok árúinak.

A Vigszínház a legsikeresebb francia szerzőkettősnek, Flers és Caillavet-nek „A főpénztáros úr“ című, a műfaj javából való vigjátékát mutatta be egy estén, Molnár Ferenc „Csendélet“ című tipikusan molnárferences egyfelvonásával, amelyről semmi különös följegyezni való nincs. Űgyes, teljes mesteremberi készütséggel összeállított szótüzijátékok ezek, néhol az élet napfénye is közibük játszik kiszámított adagolásban, mert ezek a jó urak a napot is úgy kezelik, mint valami színházi fényszórót.

A franciák azonban nemcsak mulattatni, hanem megindítani is

tudnak. Ahhoz az iskolához, amelynek Bataille, Bernstein voltak a fősiker-mesterei: méltóan csatlakozik Pierre Wolf és Henry Duvernois is, akiknek „Őszi szerelem“ című, ízig-veéig francia levegőjű és érzelmességű színjátékát legutóbb a Renaissance színház mutatta be szép sikerrel.

Nem fajsúlyos irodalom ez, de vérbeli színpadismerők kormányozható hatású munkája.

De ez csak a komolyabb szerzők és az irodalmi közönség, meg az irodalmi színházak ügye és kitérő, szinte félresiklás számba menő vállalkozás a franciáktól.

Ők ott vannak igazán elemükben, ahol a hirhedt márkájú francia piacra a hirhedt márkájú léhaságaikat és malacságaikat hordhatják föl.

Kivánni sem lehetett volna a színpadi cenzura érdekében felszólalt nemzetgyűlési képviselő mondanivalóihoz meggyőzőbb érveket és hathatósabb illusztrációkat, mint a Renaissance színház „Téged is“, meg a „Belvárosi színház“ „A nagyságos asszonyt már láttam valahol“ és „Én már ilyen vagyok“ című cinikusan és kiszámítottan „sajátos erkölcsű“ darabjait. Az egyiket „magyar“ szerző írta ugyan. Fodor László nevű új színpadi egyillítő, azonban a megtévesztésig hű betartásával a műfaj összes francia követelményeinek. Már megírtuk néhányszor, hogy ezek ellen a fércék ellen nemcsak az elemi erkölcsi érzésünk háborog, hanem első sorban az izlésünk, nem az a legfőbb bajuk és erkölcstelenségük, hogy érzéki témákat firtatnak, hanem az, hogy előre eltervelten, a legarcátlanabb pornográfszándékkal egyoldaluan hazugok. Semmi köztük sem az élethez, sem az irodalomhoz, sem a művészethez. Azért kissé fogalomzavar ilyen darabok ellen irodalmi cenzurát kérni. Ezek nem irodalmi kategóriába valók, hanem a közrendészetbe ütköző tiltott izgatószerkek közé. Kaviár és cantaridin, francia pezsgővel hűtögetve.

Igaz, hogy amikor aztán a francia szerzők nem malackodnak: abban sincs irodalmi köszönet. A „Magyar színház“ „Csibib“ című darabját egy öt emberből álló szerzői közkereseti társaság tákolta össze, de a sok baba közt csakugyan elveszett a gyerek, vagy legalább is oly vérszegénynek sikerült, hogy csak Bajor Gizi és Csontos főlényes művészete tartják benne a lelket.

Nem volt sokkal szerencsésebb vállalkozás a „Városi színház“ban bemutatott „Juhászlegény, szegény juhászlegény“ című mű-magyar színpadi mesterkedés sem. A „Mézeskalács“ által tört nyomokon halad, de fél operett, fél népszínmű vagy fél mesejáték formájában sem bizonyult hálás feladatnak ezektől a színházi parasztoktól teljesen idegen népünket persziflálni.

A balsikert kellemes meglepetéssel ütötte helyre Lehár Ferenc, aki „Fraskita“ című operettjében már zeneileg egészen az operaszerűségig mélyült és emelkedett. A dallamforrás, a híres, fülbemászó Lehár-melódiák ere vékonyabban csordogál, de a hangszerelés és a zenei deklamáció komolysága ellensúlyozza.

Egyébként az elmúlt színházi hónapnak legnagyobb értéke az a lázas készülődés, amely Zilahy és Bibó szenzációsnak, — és ami fontosabb — komoly irodalomnak ígérkező darabjainak fullajtárja.

Nagy port vert föl a színházi berkekben Maday Gyula nemzetgyűlési képviselő interpellációja, aki a filmcenzura kiterjesztését kérte az erkölcstelen színpadi termékekre is.

Az a tenor, amelyen Maday szólt, már elébb jelentkezett ezeken a hasábokon is. Mi irtuk le azt, hogy „eredendő ellenségei vagyunk minden gondolatcsorbító irodalmi cenzurának, de ki mer irodalomról beszélni — Augias istállójában?

Mi voltunk azok, akik eleitől fogva éles korrálltal választottuk el a „Muzsák templomát“ a „mutatványos tértől“. Kettős jogunk és kötelességünk tehát ebben az ügyben álláspontunkat félremagyarázhatatlanul leszögezni. A lapok szinte egyetemes felhördülése ugyanis úgy állította be Maday nemesszándékú felszólalását, mint valami reakciós tanáros erénycsöszködés jelentkezését. Mi is reakciónak találjuk minden szellemi cenzurának még a gondolatát is, de megdöbbenéssel olvastuk a színházat védő felszólamlások lehetetlen alapelveit. Olyan súlyos készültségű kritikusok is, mint Ambrus Zoltán és Schöpflin Aladár, az irodalmat vélik megvédeni, mikor a cenzura ellen tiltakoznak.

Schöpflin például, az Oedipus király, Hamlet és Lear király erkölcstelenségeit idézi az idegen, főleg irodalommentes kaviár-színművek ellen tiltakozó Maday fejére. Szomorú volna, ha Schöpflin „kritikai fatalizmusában“, (ahogy Reményik nevezte), irodalomnak számítana a Belvárosi- vagy Blaha Lujza-színház repertoire-ja, csak úgy, mint Sophokles, vagy Shakespeare remekművei. Ha így volna: akkor nincs kivel vitatkozni, de ekkor aztán céltalan dolog lenne kritikusknak és esztétikusnak lenni, mert akkor kodifikálnunk kellene a szellemi anarkiát: „minden irodalom, aminek írásban közönség-igénye van.“

Pedig éppen az érzékiség kérdésében a legkönnyebb a megkülönböztetés és a fémjelzés ügye. Nem irodalom az, ami a szándéka szerint érzéki, de ettől súlyos irodalom lehet, ami a tárgya szerint az.

Vakmerő és reakciós kísérlet volna irodalmi és művészeti cenzurát követelni s mi dobnók a vakmerőre az első követ. De mert nem minden irodalom, a mi papíron, szóban és színpadon jelentkezik, ellenben társadalmi életjelenség: ugyanolyan joga és kötelessége a társadalomnak a kimutathatóan ártalmas és nem irodalmi szándékú akciók ellen védekezni, mint a fertőző bacillusok ellen teszi. Merre állítani valaki, hogy egy izgató szándékú, lelketlen számításból megírt orfeumi darab mentes például a vérbaj-bacillusaitól, hogy legalább nem előkészítője, megágyazója-e az idegekben?

S a hol már nem irodalomról van szó: ott mindjárt egyszerűbb a kérdés megoldása. Mert az már egyszerű erkölcsrendészeti ügy.

Csak éppen az a követelésünk, hogy színháznak csak az olyan intézményt nevezzék, amely irodalmat ad. A többi aztán legyen revüház, vagy orfeum, vagy cirkusz, vagy zengeráj, vagy meztelen-szála mind-

egy, hogy nevezzük a mulatóhelyet, csak ez a hazugság szűnjék meg már egyszer, hogy akarva, nem akarva, mindenféle művészet-álcás produkcióról írunk kell — esztétikai alapon, irodalmi alapon, mert rendészeti fogalomzavar van a köintézetek homlokán: s mert még szánalmasabb az a hazug helyzet, hogy a gondolatszabadság tisztelt nevű gladiátorainak cirkuszajtók elé kell állniok, ahogy bohócokat, divatrevüket, meztelen bálokat, kaviárkeverő és kórisbogárporgyártó szellemi sarlatánokat, kaján üzleti szellemű zsebelőket védjenek nemes szellemi fegyverekkel, tiszta páthoszu meggyőződéssel — a Művészet nevében!

Szilágyi Dezső.

Zenei Szemle. Palesztrina Kórus. E vegyeskar néhány éve igen szerény keretek között alakult meg s ma megizmosodva, zenei életünk egyik tiszteletreméltó és számottevő munkás tényezője. Művészi értékét s egyuttal követett irányát mutatják azon zeneművek, amelyekben — a capella előadásain kívül — közreműködött: Beethoven: IX. szimfónia, Missa sollemnis, Berlioz: Fauszt elkárhozása, Verdi: Requiem, Mahler: III. szimfónia, Bach J. S.: Kantáték, stb. Még élénk emlékezetünkben van a karácsonyi hangverseny, amelyen Dohnányi is közreműködött s amikor szebbnél-szebb a capella darabokat énekeltek, közöttük szép régi magyar dallamokat kitűnő karletétben és előadásban, melyek karmesterük, Harmat Artur művészetét dicsérik. A Palesztrina kórus művészi önállóságának újabb állomására jutott, amikor a filharmonikus zenekarral Harmat vezénylése alatt előadta Schubertth nagyszabású Asz-dur miséjét. A magánszólamok Goda Gizella, Budanovics Mária, Pataky Kálmán, Szende Ferenc művészetére voltak bízva. Az előadás magas színvonala úgy a közreműködők, mint a karmester részére, minden dicséretre méltó. — Fischer Ervin hangversenyén, a „Bach-estén“ is a Palesztrina Kórus működött közre, a Zeneművészeti Főiskola növendékeiből alakítottak zenekart s ezt operaházi fúvósokkal egészítették ki. A Palesztrina Kórus három kantátét adott elő Fischer vezetése alatt, aki a nagy kántor A-moll zongoraversenyét is játszotta. A siker nagy és megérdemelt volt.

A *Budai Dalárda* ötvenéves fennállásának alkalmából ünnepek során nagy hangversenyt rendezett Cservenka Müller Etelka operaénekesnő és Szántó Jenő hegedűművész közreműködésével. Az est súlypontja természetesen ama több nagyszabású férfikar volt, melyet Szeghő Sándor karigazgató vezetése alatt adott elő mintaszerűen a Budai Dalárda.

Goudimel Énekkar a neve annak az ujonnan alakult vegyeskar-nak, mely a nagy nyilvánosságnak március 7-én mutatkozott be. Nevéből következtethetünk annak református jellegére. E tulnyomóan műközelőkből álló egyesület nagy szorgalmát mutatja, hogy noha még csak a múlt ősszel alakult meg, máris egy hosszú — tizenegy számból állott — műsorral lépett fel. Örömmel üdvözljük ezt az új vállalkozást, mely több régebbi, sajnos, közönybe fúlt, kísérlet után, lép friss erővel a küzdőterre. Küzdőteret mondottunk, mert a közönyt, a művészet iránti érzéketlenséget s a zenével szemben tanúsított kisigényűséget kell az új egyesületnek megtörnie. A közönnyel való összeütközés

már a bemutakozáskor megtörtént. Mélyen megszegényítő volt annak a sok üresen maradt széksornak nézése. Pedig a terem befogadóképessége kevésnek bizonyult volna, ha a presbiterek s a parochiális körök tagjai s még néhány muzsikakedvelő eljött volna. Ha meglenne az, amit összetartásnak hívnak! Bár ez alkalommal az érdeklődő közönség száma igen szerény volt, ez ne riassza el szép tervüktől a tagokat, kik, ha soraikat lehetőleg zenetudással rendelkező jó hangokkal gyarapítják, meg fogják törni a közönyt, átformálni az érzéketlenséget és megszegényíteni a kisigényűséget. *Ehhez csökönyös kitartás és verejtékes munka kell!* Remélhetőleg meg lesz mind a kettő s harmadiknak sorakozik majd az igazi művészi eredmény.

A *Filharmoniai hangversenyeken* ismét néhány hazai szerző újabb művével találkoztunk s e találkozás kellemes volt.

Bodon Pál: Rondo Capriccioso című darabja nagy tudásról és kellemes leleményességről tesz tanúbizonyságot. Szerző Kecskeméten zenedei igazgató. Szívvel kívánjuk, hogy a végtelen rónaság folytonos látása ne fárasztó, hanem elmélyítő hatással legyen, s ne a pihenés, hanem a korlátlan magasbátörés vágyával telítse Bodon zenei fantáziáját.

Radnai Miklós: „Öt vers“ címen nagy zenekarra írt öt zenei kép (op. 26.). Radnai nagy tehetsége és tudása régen ismert. Mondanivalója mindig érdekes. Modern, anélkül, hogy oly szertelenségekbe csapna át, melyek zenei világától idegenek s nála mondva csináltak lennének. Ez az öt tétel meg nem írott, de egy-egy hangulatot, érzést, lelkiállapotot festő versnek zenei átírása. E zenei írások tárgya a Bánat, a Vágy, az Élet, a Halál és az Öröm. Ami mondanivalója van ezekről, jól, szépen és érthetően mondja el. Ez ma már ritkaságszámba megy.

Isoz Kálmán.

Kiállítások. Február 28-tól március 15-ig négy kiállítás nyitott kaput a művészet kedvelői előtt s a magyar művészi élet pezsgő elevenességére vall, hogy egyik tárlat sem volt értékek nélkül s nagy tömeg kíváncsi fordult meg a kiállítási csarnokok falai között.

Időrendben elsőnek a Képzőművészek Uj Társaságának második kiállítása nyílt meg a Nemzeti Szalon helyiségeiben. Egy új művészeti alakulás számára a fenti cím kezdőbetűiből alakult rövidített elnevezés valóban kitünően hangzó és programot jelentő lehet. Hiszen a K. U. T. a maga frissen csörgedező, enyhülést és felüdülést adó tiszta vizével igen szépen jelképezheti azt a művészeti irányt, melyet a társaság zászlajára tűzött. A K. U. T. új és friss irányokat akar vágni a magyar művészet élete fájába, de ez a második kiállítás nem győzött meg tökéletesen bennünket arról, hogy csakugyan a leghelyesebb és legmegfelelőbb irányba akarnak-e a társaság tagjai haladni. Biztatók voltak ellenben a sok ujjannan felavatott művésznek jó felkészültségről és lelkesedésről tanuskodó művei.

A kiállításon a legnagyobb kollekcióval három kiváló festőművészünk szerepelt: *Vaszary János*, *Márffy Ödön* és *Rippl-Rónai József*. *Vaszary János* 23 darab kiállított műve nem volt mind egyforma értékű. Kitünő „Balatoni strandja“ és „Balatoni részlete“ még feltüntettek

bizonyos formái és kompozicionális tradíciókat tisztelő részleteket; „Ballet“-je virtuózan adja vissza a színpadi kulisszák közötti hamis és fokozott világítás raffinált effektusait, ellenben minden forma és kompozíció nélkül felvázolt szín-„hallucinációi“ a természet leírásától messze eltávolodó mestert mutatják, amely út szerintünk nem vezet a művészetnek várva-várt megújodása felé. Az új eljövendő monumentális stílus csakis a forma, a kompozíció és a színék együttes felhasználása és összhangja teremtheti meg. *Rippl-Rónai* József finom pasztelljei közül a budai tájakat ábrázolók váltottak ki nagyobb hatást. *Márffy* Ödön még mindig nem talált teljesen magára s a míg pár arcképeivel remekelt, addig aquarelljeiben sokkal finomabbszavú lírikusnak bizonyult, mint sok helyütt nyers olajképein. A többi kiállítók közül megemlíthjük a színimádó és a formai elemeket teljesen elhanyagoló *Egry* Józsefet, az érdekességre törekvő *Klie* Zoltánt, az erősen, harsogó színekkel dolgozó *Perrott-Csaba* Vilmost, a folyton haladó *Szónyi* Istvánt, továbbá *Kmetty* Jánost, *Czobel* Bélát és *Szobotka* Imrét. *Bornemisza* Géza állította ki a legszebb tájképeket. Két „Szamos partját“ ábrázoló színpompás hangulatos képe minden elismerést megérdemel. Külön emeljük ki *Pilch* Dezső grandiózusan megfestett „Gótikus erdő“-jét s a tárlat legszebb képét, *Csók* István: „Juda gyűrű“-jét, mely a formai és kompozicionális elemek finom alkalmazásával nagyszerűen keresztülvitt, csodás színharmoniójával kápráztatta el a tárlat látogatóit. A szobrászművészek közül *Beck* Ö. Fülöp kitűnő „Fiú mellszobra“, pár lélekteljes portréja s egy kis érem- és plakettkollekciója e tehetséges művésztünk igen előnyös oldaláról mutatta be. *Medgyessy* Ferenc kiállított négy szobra is abszolút tudásról s igen finom ízlésről tanuskodik. Még *Pátzay* Páltól, *Varga* Oszkártól és *Vedres* Márktól láttunk stílusos szoborműveket.

Az **E r n s z t - M ú z e u m** ez idei nagysikerű kiállításai sorában ismét jelentős állomást jelent az a csoportkiállítás, mely négy kiváló művésztünk: *Csók* István, *Magyar-Mannheimer* Gusztáv, *Zádor* István és *Szentgyörgyi* István válogatott gyűjteményeit egyesíti magában.

Csók István régóta a magyar művészet elsőrangú értékei közé tartozik s ez a nagysikerű kiállítása csak megerősít bennünket ebben a hitünkben. *Csók* István, a színék költőjeként mutatkozik be újabb képein. A színék kezelésének, raffinált összeolvasztásának, dekoratív hatásokra való szétbontásának egyaránt kiváló mestere. Színei majd tompán, ezüstszürkén folyják be vásznait, majd zománcos napfényességgel elevenülnek meg ecsetje nyomán. De, és ez a fontos *Csók* művészetében, sohasem lesz hűtlen a formák finom hangsúlyozásához, a kompozíció zárt felépítésének követelményeihez. Még olyan nagy és elsősorban színeffektusával tiündöklő vásznan, mint a zöldes-ezüstös tónusú „Zsuzsánná“-ján is, csodálhatjuk a kompozíció abszolút biztos felépítését. Különösen karakterisztikusan megformált fejain lépnek előtérbe e kiváló kvalitásai. „Báthory Erzsébet“-jének feje elragadó szépségű ekzaltáltságában az újabb idők magyar festésének egyik legelragadóbb ideál-portréja. „Homokban fekvő nő“ „Thámár“, „Gyermekarckép“, „Zúzú“ című képei mind ennek a kiegyensúlyozott, csodás szíuharmóniákkal dolgozó festési

modornak elragadó termékei. „Virágcsendélet“-e viszont a széles, robusztus erejű ecset- és színkezelésnek érdekes példája. Csók Istvánt e kiállítása művészi erejének teljében állította a magyar művészi élet vezető értékei közé.

Magyar-Mannheimer Gusztáv a tájkép lírikusa. Az ősz mester e kiállításán is frissen, nagy erővel, pompázó ifjújú színekkel festett tájképeivel aratott sikert. Tökéletesen érti a művészetnek minden technikai fogását s ezzel a felsőbbbséges tudással alkotja meg képeit, melyeknek stílusa egészen egyéni. A tájképet sohasem másolja egyszerűen, hanem mindig átírja a maga módján, leegyszerűsítve jóformán a legszükségesebbre. S az így felfogott képeket azután dús színekkel, izzó kékkel, zölddel, bíborral, mély tűzű barnával vetíti vászonra. Külön említést érdemelnek az ő mély, kék égboltjain fenyegetően összetorlódó, majd szertegomolygó felhői, melyeknek megfestésében igazán briliáns a mester. Figurális képei („Virágárusleány“, „Cigányok“, „Koldusbarát“, „Olasz mosónők“, stb.). szintén nagy virtuozitással megoldott festői problémák. Külön kell kiemelnünk régi híres képét, a „Maharádsa leányá“-t, mely a legnemesebb festői szín-összhang ragyogó példája.

Zádor István egyike legügyesebb és legartisztikusabb rajzolóművészeinknek, kinek neve nemcsak itthon, hanem külföldön is jól ismert. Festőien megfogott témáit bravuros technikával rajzolja meg, rézkarcaiban erő van s az ábrázolt vidékek vagy személyek minden karakterisztikuma ihletett tolmácsolóra akad a műv.szben. Németországi tájak, öreg városok ódon épületei, csillogó olaszországi városok, ősi pogány romok váltakoznak rajzain és karcain, (egyik karca: „Este a Márkus-téren“ című, feltűnően briliáns technikájával szinte rekord-számban talált a kiállításon vevőre), de ezek mellett a magyar tájak, főleg a mi édes magyar Alföldünk is művésziére akadt *Zádorban*. Képmásai hasonlóan jeles alkotások. E régóta méltatott képességei mellett a mostani kiállítás a *festő Zádort* is bemutatta a magyar közönségnek. Festményei között elsősorban portréit kell megdicséernünk: kitűnő alkotások. Ugyancsak dicséretet érdemelnek kitűnő interieurjei, melyekben hol pompás palotái szalonjainak harmonikus színeképei jelennek meg, hol egy öregasszony homályos szobája elevenül meg előttünk. Alföldi tájképei is dicséretet érdemelnek.

Szentgyörgyi István a művészi ritmus szerelmese. Alakjainak vonalvezetésében, beállításában mindig valami plasztikai probléma megoldását keresi s alkotásait mindig zárt egységben komponálja az egyszerűség formanyelvén. Ez a nemes leegyszerűsítés elsősorban képmásain tűnik fel, amelyekben érezhetjük a művész akaratát, amivel lelket iparkodik önteni az élettelen márványarcokba. Élettelen portréi mellett két nagyobb kompozíciója fogott meg bennünket: a szigorú reliefstílusban mintázott gödöllői domborműve (IV. Béla megerősíti a premontrei rendet) és XI. Ince pápa emléktáblájának mintája lendületes, kardos magyar hőisével. Apró bronz-szobrai is mind egy-egy plasztikai probléma artisztikus megoldásai s közülök a „Danaidá“-t, a „Fürdő után“-t, „Szeptember“-t, a „Mogriadt“-at és „Május“-át emeljük ki.

A régi *Műcsarnok* palotája régen látott akkora sokadalmat,

mint a március 8-án megnyílt Benczur-Társaság kiállításán. A múlt hagyományain felépülő művészi törekvések harmonikus megnyilvánulása ez a tárlat, mely idegizgató újdonságok, különö szertelenségek nélkül is pikuráns és plasztikánk fejlődésének mutatója.

Husz művésznők szerepel kétszáz képpel és szoborral, s a kiállítás névjója határozottan magasrendű. Nagyobb kollekcióval *Burghardt* Rezső, *Csuk* Jenő, *Czencz* János, *Frank* Frigyes és *Gy. Sándor* József szerepelnek. *Burghardt* Rezső pár portré és figurális kép mellett egy csomó tájképpel szerepel, melyekben finom impresszionisztikus természete az előadás bravuros technikájával párosulva, jelenik meg. „Szt. Mihályi hangulat“, „Téli napsütés“, „Tabáni udvar“, „Ősz“, „Téli nap“ című képei a természet rejtett szépségeit finom eszközökkel megelevenítők, halk szavú, érző kobliú piktorként állítja elénk *Burghardt*ot. *Csuk* Jenő tájképei elsősorban Rudnay hatását mutatják, de pár képe biztató ígéret a művész jövő fejlődése tekintetében. „Tehegek a Balatonban“ című képe különben a legsikerültebb a 20 darabból álló kollekcióban. *Czencz* János a női akt szerelmese, melyet biztos kézzel állít akár egy interieur, akár egy tájkép keretébe. „Patak partján“ című festménye a zöld lombok és ezüstösen futó patak alkotta háttér előtt ülő nővel, finom arányainál és színtónusánál fogva, gyűjteményének legartisztikusabb darabja. *Frank* Frigyes kis kollekciója új művészt revelál a tárlaton. Régebbi impresszionisztikus felfogású képei helyett a most kiállítottak tisztelteméltó stílustörekvéseket mutatnak. Alakjai telve vannak erős drámaisággal, színei pedig erősen komorak, a cselekményhez símülők. Goya-tanulmányok hatása látszik pár képen; úgy látszik, ilyen tanulmányok után fog a művész eljutni a most még keresett stílusához. „Találkozás Firenzében“ című képén a cselekvény drámaisága és az architektúrás háttér szerencsés egybekapcsolása meglepő, míg „Renaissance-fej“-e komoly nagyszerűségével hat. Érdekes „Zarándoklás“ című képének megoldása is. *Gy. Sándor* József kicérlelt technikájával, ezüstösen fátyolozott színekkel megfestett velencei képeivel excellál a tárlaton. Rézkarcai, amelyeknek főtémái budapesti és olasz tájak, szintén erős tehetségről, nemes ízlésről, nagyszerű felfogásról tanuskodó művészeti eredmények.

Nagyobbszámú képpel szerepel *Knopp* Imre, amelyek a művész körülbelül negyvenéves működésének lesűrített kivontát adják. „Foltozó eszmadia“, „Anyai csók“ és „Biedermeier interieur“ című képei a fejlődés legjelentősebb etappejai. *Dudits* Andor finom, dekoratív színhatású freskőszerű „Kánai menyegzője“, *Kiss* Rezső nagy bravurral festett arcképe és „Öreg halásza“, *Krusnyák* Károly „Öregember“-e, *Kunwald* Cézár nagy tudással és közvetlenséggel festett két portréja, *Tolnay* Ákos finom és hangulatos tájképei, *Udvary* Géza pompás színhatású, életvidámságot tükröztető képei, a meghalt *Pentele* Molnár János két nagyszerű csendélete és *Batthyány* Gyula gróf ötletes, sokalakos, kitűnően megkomponált vízfestményei (főleg a „Forradalom“ című hat humorosan alakjainak és motívumainak sokszerűségével), a kiállítás pompás látnivalói.

Szobrászok közül a kiállítók között szerepel *Ligeti* Miklós jól sike-

rült portrékkal s művészi kerámiával, *Berán* Lajos jól komponált plakettekkel és érmekkel, *Margó* Ede egy stílusosan fogalmazott Jeritza Mária-szoborral, *Róna* József négy kisméretű, de a mester biztos kezéről és művészi felfogásáról tanuskodó szoborművel és *Lux* Elek két stílusos mellképpel s három komoly plasztikai problémát megoldó, apró szoborművel. *Róth* Miksa érdemel végül dicséretet Dudits Andor „Bizantinikus angyalának“ kitűnő mozaikba formálásáért.

A Szinyei-Mense Pál-Társaság öt éves fennállása megünnepléséül rendezett kiállítás március 15-én nyílt meg a Nemzeti Szalonban. Felvonulnak e kiállításra mindazok a művészek, akik a Társulat bőkezűen osztott ösztöndíjaiból és dicséző elismeréséből részesültek az öt év folyamán, valamint felvonul a legifjabb művésznemzedék sokat ígérő csapata is, hogy megmérkőzzék a szűkös anyagi viszonyaink között nagy értékű, két-három havi külföldi tanulmányútat biztosító díjakért. A kiállításon a szobrászati rész van a legerősebben és legjobban képviselve. Néhány elsőrangú alkotással szerepel a mai magyar plasztika pár kiváló, nagytehetségű tagja: *Szentgyörgyi* István („Bigéző fiú“-ját örömmel láttuk viszont), *Lux* Elek, *Pásztor* János, *Ligeti Miklós* (Kertész K. Róbert államtitkár kitűnő hermájával) és *Reményi* József (kiváló plakettjeivel). Az új nemzedék közül *Farkas* Zoltán két kitűnő renaissance elevenségű ideál-portréval (Torquemada és Savonarola). *Jálics* Ernő pompás torzókkal és egy fiú-akttal, *Tóth* Erzsébet kifejező tanulmányfejekkel, s *Vörös* Béla egy archaizáló felfogású férfifejjel s pár sikerült akttal pályázik a legteljesebb elismerésre.

A piktúra lényegesen gyengébben sikerült része a tárlatnak. *Szőnyi* István olajfestményei erőtől, elevenségtől s nagy művészi hittől duzzadnak, de képeinél jobban tetszettek nekünk rajzai; „Vasúti töltés“-e, elsőrangúan megcsinált dolog, *Bartóky* József arcképe pedig nagy természetűségével fogja meg a szemlélőt. *Szüle* Péter „Öregasszony“-a a tárlatnak talán legértékesebb festménye, „Estefelé“ című tájképe pedig üde, mély színeivel elragadó. *Aba Novák* Vilmos, *Jeges* Ernő, *Patkó* Károly, *Deli* Antal, *Feszty* Masa, *Nagy* István és *Förstner* Dénes már méltatott tehetségükkel járultak a tárlat színvonalának emeléséhez. A fiatalok közül a tehetséges *Istokovics* Kálmán, *Vadász* Endre, *Kampis* Margit, *Emőd* Aurél, *Gerber* Magda, *Barcsay* Jenő, *Bánovszky* Miklós, *Büky* Béla, *Ecsödi* Ákos, *Györe* György, *Pándy* Lajos, *Pollatschek* Lilly, *Sándor* István, *Szuly* Angela érdemelnek említést.

A grafikai rész szintén meglehetősen magas nívón áll a tárlaton. *Fáy* Dezső ötletes, finom, bravuros illusztrációi, *Varga* Nándor befejezett művészettel alkotott karcai, *zentai Gróf* József és *Goebel* Jenő rajzai az érett művészetet képviselik. A fiatalok közül *Antal* Elemér, *Barcsay* Jenő, *Detre* Lóránd, *Martyn* Ferenc, *Podlipny* Gyula, *Wabrosch* Berta és a kitűnő *Weil* Erzsébet szerepelnek figyelemreméltó alkotásokkal.

Reméljük, hogy a sok fiatal név nem csupán beváltás nélküli ígéret marad s a kiállítás fiatal résztvevői nemsokára jelentékeny és elismert művekkel fogják gazdagítani művészetünket.

Oroszlán Zoltán.

Az 1925. évre befizetett tagdíjak.

Kiszely Árpád, Diósgyőr-Vasgyár. Háromnegyed év. — Koncz Erzsébet tanárnő, Budapest. Fél év. — Dr. L. Kéler Zoltán ügyvéd, Budapest. Egy év. — Kiss Lajos református lelkész, Nagyszokoly. Egy év. — Dr. Kiss Dezső hadbíróági százados, Budapest. Fél év. — Dr. Keleti Kornél gyáros, Budapest. Egy év. — Dr. Nauschloss Knüslé Kornél műépítész, Budapest. Háromnegyed év. — Kotzó János református lelkész, Drávaiványi. Fél év. — Kuthy Béla református lelkész, Budapest. Egy év. — Kutassy Ferenc református lelkész, Tácz. Fél év. — Körösi József református lelkész, Nekézseny. Negyed év. — Református reálgymnázium, Kisujszállás. Egy év. — Kerecsényi Zoltán református esptres, Dab. Egy év. — Kadkó János református lelkész, Tiszabura. Egy év. — Kovács Elek református hitoktató, Szombathely. Fél év. — Kiss Ferenc nyugalmazott min. tan., Szeged. Egy év. — Komjáthy Aladár református lelkész, Komáromtárkány. Egy év. — Kiss Dániel református lelkész, Sárbogárd. Egy év. — Dr. Keresztes Ede, Budapest, Fél év. — Kövér Pál református lelkész, Kandó. Fél év. — Kürty Albert nyugalmazott alispán, Szolnok. Fél év. — Dr. Kovács Gábor ügyvéd, Debrtzen. Egy év. — Kovács Arthur számv. tanácsos, Rákossiget. Fél év. — Kiss István tanár, Mezőtúr. Egy év. — „Hunyadi János“ nevelőintézet, Kőszeg. Egy év. — Református egyház, Kaposvár. Egy év. — Hegyaljai Kiss Géza református lelkész, Monok. Egy év. — Kovács Károly református lelkész, Tiszapalkonya. Fél év. — Kiss Ernő nyugalmazott tanár, Pápa. Fél év. — Református egyház, Kuncsorba. Fél év. — Dr. Körös Endre református tanftói képezdei igazgató, Pápa. Fél év. — Kiss Géza református lelkész, Kákics. Fél év. — Kocsis József s. jegyző, Pocsaj. Fél év. — Evangélikus egyház, Kőszeg. Fél év. — Egyetemes református jogakadémia, Kecskemét. Egy év. — Keresztesi László református lelkész, Nyírmada. Egy év. — Konráth Frigyes evangélikus lelkész, Levél. Fél év. — Karácsony Sándor tanár, Budapest. Egy év. — Kálmán Rezső evangélikus lelkész, Orosháza. Fél év. — Református főgymnázium, Kecskemét. Egy év. — Kálai Endre református lelkész, Dunaszentgyörgy. Fél év. — Kulas Kálmán evangélikus lelkész, Zalaegerszeg. Fél év. — Dr. I. Lengyel Lajos orvos, Budapest. Egy év. — Lajta Pál gyáros, Budapest. Egy év. — Lechiczky Gyula tanár, Budapest. Fél év. — Lévy Lajos református lelkész, Bicske. Fél év. — Dr. Mályusz Elemér levéltárnok, Budapest. Fél év. — Muzsi Jánosné, Hódmezővásárhely. Egy év. — Mogyorósi Gyula evangélikus lelkész, Bakonyszentlászló. Fél év. — Málér László református tb. lelkész, Pécs. Fél év. — Dr. Mérety Sándor főorvos, Kecskemét. Egy év. — Özv. dr. Moravcsik Emilné, egyetemi tanár neje, Budapest. Egy év. — Moór Gyula egyetemi tanár, Szeged. Egy év. — Református egyház, Mezőcsokonya. Egy év. — Molnár Lajos theologus, Budapest. Fél év. — Majos Sándor, Kecskemét. Fél év. — Református egyház, Mándok. Fél év. — Margócsy Károly evangélikus lelkész, Irsa. Fél év. — Major Tódor tanftó, Kecskemét. Fél év. — Dr. Menyhárt Gáspár egyetemi tanár, Szeged. Fél év. — Mikes Ferenc, Czegléd. Fél év. — Református leányegyesület, Monor. Fél év. — Dr. Magoss György polgármester, Debreczen. Fél év. — Dr. Mezey Sándor tanár, Mezőtúr. Egy év. — Mikó Aladár tanár, Mezőtúr. Egy év. — Dr. Matolesy Sándor vezérigazgató, Kaposvár. Egy év. — Mesterházy Ernő, Nagygyeresd. Egy év. — Morvay Ferenc közjegyző, Vajszló. Fél év. — Mitrovics Gyula egyetemi tanár, Debreczen. Fél év. — Molnár Gyula evangélikus lelkész, Magyarszombathely. Negyed év. — Református egyház, Mezőcsát. Egy év. — Dr. Mazon Elemér ügyvéd, Szarvas. Fél év. — Evangélikus jogakadémia, Miskolcz. Egy év. — Református egyház, Mezőberény. Egy év. — Nagy Ferenc református esperes, Alsódabas. Fél év. — Novák István földbirtokos, Szentés. Fél év. — Dr. Nagy Mihály ügyvéd, Budapest. Egy év. — Dr. Neményi Imre nyugalmazott államtitkár, Budapest. Fél év. — Arany-gymnázium önképzőkör, Nagykovács. Háromnegyed év. — Dr. Sasi Nagy Imre, Pécs. Fél év.

(Folytatjuk.)

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedícióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 aranykorona, előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 aranykorona.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Imre Sándor: Protestáns szellem és újjáépítés.

Bodor Aladár: A mai erdélyi nő írók.

Moravcsik Gyuláné: Mikor Rozália testvér mosolygott.

Szöllősy István: Vinicius dalol. (Versek.)

KÜLFÖLDI SZEMLE: A magyar közoktatásügy kálváriája Romániában.
Transylvanus Bujdosó.

KRÓNKA: Tudományos intézetekről külföldön és itthon. *A. A.*

KRITIKAI SZEMLE: *Hastie Vilmos*: A református gondolkodás alapelvei.
Bartók György. — *Kornis Gyula*: A felső mezőgazdasági iskola.
Karácsony Sándor. — *Humboldt*: Kosmos. *Rác Lajos*. — *Hegyaljai Kiss Géza*: Lorántfy Zsuzsána fejedelemasszony. *Révész Imre*. — *Trócsányi Zoltán*: Magyar régiségek és furcsaságok. *Gulyás Sándor*. — *Dr. Dávid Lajos*: A két Bolyai élete és munkássága. *Budai Gergely*. — *Budapest félszázados fejlődése. 1873—1923. S. Z.* — *Dr. Kristóf György*: Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője. *Bartók György*. — *Ravasz László*: Százados énekek. *Zsigmond Ferenc*. — *Mécs László*: Rabszolgák énekelnek. — *ó.* — *Reményik Sándor*: Egy eszme indul. *Bodor Aladár*. — *Némethy Géza*: Az ész tragédiája s egyéb versek. *Vajthó László*. — *Sajó Sándor*: Muzsikaszó. *Kéky Lajos*. — *Hugo Victor*: A nevető ember. *Zsigmond Ferenc*. — *Baskircsev Mária* naplója. *Istványi Ernő*. — *Louis C. Cornish*: The religious minorities in Transylvania. *Boér Elek*. — A francia protestantizmus legújabb tört. irodalmából. *ri.* — A mai magyar színpad hármaskötete, meg „az a hatalmas — negyedik“. (Színpadi beszámoló.) *Szilágyi Dezső*. — Művészi zene templomainkban. *Isoz Kálmán*. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. — A Társaság Értesítője.

E SZÁM ÁRA 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADASA.

ÚJ BIBLIAFORDÍTÁS.

Felhívás „**az Új Testamentom vagyis a Jézus Krisztusban, a mi urunkban kötött Új Szövetség Szentírása. Károli Gáspár nyomán az eredeti — görög — szövegből fordította s magyarázó szótárral ellátta Dr. Masznyik Endre**“ című munka megrendelésére. Szerző fordítását, ha kellő számú megrendelő jelentkezik, azonnal nyomdába adja. A fűzött példányok ára 75,000 K. a kötött példányok egész fekete vászonban 90,000 K. A bolti ár jóval magasabb lesz.

A megrendelések és előfizetések: **Dr. Masznyik Endre, Ercsi** (Fejér m.) címére küldendők.

Tagtársainkat kérjük, szíveskedjenek hátralékos tagdíjukat mielőbb kiegyenlíteni. Támogatásuk csak úgy érték számunkra, ha tagsági köteleességüket pontosan és minél előbb teljesítik.

Az 1925. évre befizetett tagdíjak.

Antal Sándor református tanító, Sárkeresztur. Egy év. — Dr. Ambrózy A. ny. hadbíró alezredes, Szeged. Fél év. — Petőfi-főgimnázium, Aszód. Fél év. — Ady Lajos főigazgató, Debreczen. Egy év. — Blázy Lajosné, Kiskőrös. Fél év. — Berényi István református lelkész, Kisharsány. Fél év. — Dr. Bruckner Győző egyetemi dékán, Miskolcz. Egy év. — Bódy Pál evangélikus főesperes, Tápiószéle. Fél év. — Borza Pál máv. ellenőr, Szeged. Egy év. — Balogh István, Debreczen. Egy év. — Özv. Laborfalvi Benke Istvánné, Budapest. Egy év. — Botos József református lelkész, Parasznya. Egy év. — Vitéz Berde Károly, Szeged. Egy év. — Református egyház, Buj. Egy év. — Református egyház, Berettyóújfalú. Egy év. — Barna Jolán, Budapest. Egy év. — Balogh Gyula, Czegléd. Egy év. — Bernát István egyetemi tanár, Budapest. Egy év.

Protestáns szellem és újjáépítés.¹

1. A magyarság mostani állapotában minden közéleti jelenségnek, minden intézménynek, sőt az egyének tevékenységének értékelésében is az a legfőbb szempont: vajjon annak mi a része, mi lehet a távolabbi hatása a nemzet sorsának alakulásában. Mai feladataink a sokszor említett szóval az *újjáépítés* fogalmában vannak együtt; az *újjáépülés* lenne az a folyamat, amelyet egy célra törekvő, közös munkával valamennyiünknek tudatosan kellene elősegítenünk.

Ebben a bonyolult folyamatban legtöbbször a gazdasági viszonyok megjavulását, gazdasági helyzetünk rendezését és a fejlődés útjának okos kijelölését tartják a legfontosabbnak. Természetes, hogy ez valóban rendkívül fontos is, de elegendő egyetlen szóval megemlíteni, hogy mindez az újjáépítő munkának csak egyik részlete. Ugyanígyen súlyú, sőt a gazdasági újjáépülésre nézve is alapvető jelentőségű a tennivalók másik csoportja: a *belső megújulás* elősegítése. A gazdasági feltételek teljesülése a közös, tárgyi alapot teremtené meg az egész nemzet életének új, határozott, veszélytelenebb elrendezésére; a *belső megújulás* pedig azt jelentené, hogy megvannak, azaz fokozatosan teljesebbé válnak a tudatos nemzeti életnek személyi feltételei. A kétféle tevékenység eredményei egybe olvadnak: a *belső megújulásra* irányuló munka fokozza a gazdasági politika rendszerességét és egyenletti annak az egyének minősége miatt rögös útját; a gazdasági bajok fokozatos orvoslása pedig rendre apasztja a tisztább, nemesebb életnek anyagi akadályait. Ezt a kétféle munkát nem lehet sorrendbe állítani: mindkettő egyaránt nevezetes és egyszerre végzendő. Minden nyílt szemű embernek egyaránt kell érdeklődnie az újjáépítés munkájának mindkét, látszólag különálló ága iránt. Ezért számítanak közérdeklődésre, egyetemesebb megértésre a szellemi élet csendesen dolgozó, közvetlen hasznót nem ígérő szervei is.

E szervek sorában a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság is

¹ A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak 1924 ősze óta folyó vidéki előadásain rendszerint szó volt a Társaság céljairól, a protestántizmusnak a nemzet életében való szerepéről s e vidéki kirándulások jelentőségéről. Ez a közlemény a szerző Hódmezővásárhelyen (1924 nov. 16.) és Nagykovácsán (1924 dec. 7.) így céllal tartott két előadásának egybefoglalt bő kivonata.

igyekezik betölteni felismert hivatását. A benső, lelki megújulás egyik segítőjének tekinti magát; ezt érzi kötelességének. E feladatot az irodalom eszközeivel teljesíti: ezen az úton terjeszti és iparkodik fejleszteni a protestáns szellemű gondolkodást, a protestáns érzületet és a protestáns jellemet. Munkásságára is alkalmaznunk kell az előbb felállított mértéket s nyíltan kérdeznünk: mit jelent a M. P. I. T.-nak ez a célkitűzése, ez a törekvése a magyar ujjáépítés szempontjából? A válasz önként megvilágosodik, ha a kérdést felbontjuk erre a két részre: mik a nemzet ujjáépülésének személyi, azaz lelki feltételei s ezekre való tekintettel mit jelent a protestántizmus szelleme?

2. Az ujjáépítés lelki feltételei kiderülnek, amint arra gondolunk: milyen emberektől várhatunk építő munkát. Bizonyos, hogy csak olyanoktól, akik tisztán látnak, nemes lelkűek és erős akaratuak.

Tisztán az lát, aki ismeri a körülményeket, amelyek között dolgoznia kell; a célt, amelyet el akar érni és ismeri önmagát. A körülményeket a nemzet állapota szabja meg; ennek ismerete lehetővé teszi az egyén számára a határozott, egyes feladatok felismerését; ezek közül a neki valót, amit ő tud megoldani és ami őt kielégíti, az az ember ismerheti fel, aki önmagát is ismeri. Így válik lehetővé, hogy a nemzet életének követelményei sorában az ember a saját, személyes feladatát megtalálja. Ezt a keresést és megtalálást azonban csak az élet, az emberi munka céljának az ismerete teszi alapossá. A nemzetnek csak az az ember lehet teljes értékű, tudatosan munkálkodó tagja, aki tudja az életét távoli, nagy célok szolgálataiba állítani; csak ez tudja a közvetlen tennivalókat is felismerni és értékelni. A tisztánlátás e szerint az értelem fejlettségét jelenti.

Ehhez az értelmi minőséghez csatlakoznia kell a nemeslelkűségnek. Ezzel a szóval nem valami olvadozó gyöngédséget, hanem igen határozott, erőt jelentő tulajdonságokat kívánok megjelölni. Az az ember nemes lelkű, aki nem engedi magán uralkodni az alsóbb rendű, érzéki forrású, önös érzelmeket, hanem a magasabb rendű, tisztultabb, emberhez méltóbb érzelmeket ápolja lelkében. Az ilyen ember uralkodó érzelme az igazságérzés; ebből származik a szeretet, az igazi önzetlenség, a felelősség, a kötelesség érzése. Ennek a lelki állapotnak, lelki minőségnek abban van a jelentősége, hogy az értelem útján megtalált feladatok teljesítésére az érzület mutatja az utat; ez határozza meg az egyénnek a nemzetben, mint munkaközösségben elfoglalt helyét és másokhoz való viszonyát, jobban mondva: azt a helyzetet és azt a viszonyt, amelyre az egyén törekedjék. Az igazságérzés magát az egyént teszi a benne kialakult vezető gondolat erejénél fogva önmagának legkeményebb bírálójává és ösztönzi a saját munkájának folytonos javítására.

Az életcél és a közvetlen feladatok tiszta felismerése, meg az igazság érzelmének ez az uralma fejleszti ki az akarat erejét. Az embert sokféle hatás éri és ezek különféle irányokba téríthetnék:

az erős akarat nem enged ingadozást; az egyéni érdek közvetlensége tetemes akadályt állít a magasabb szempontú munka elé: ezeket csak erős akarattal tudjuk leküzdeni. S csak ezzel válik az egyén az ujjáépítésnek, általában a közösség életének értékes munkássává, mert enélkül nem volna semmi biztosíték arra, hogy dolgozik is a felismert célért. Ezzel az ujjáépülésnek rendkívül súlyos feltétele állott elénk: a személyes, közvetlen érdek háttérbe szorítására való képesség. Ez a próbája az akarat erejének. Csak a másik két követelménnyel együtt teljesülhet ez is: a tisztánlátásból származó céltudatosság, az igazság érzelméből fakadó felelősségérzés a forrása, állandó táplálója az önfeláldozásig is elmenő, sőt, mondhatjuk, szakadatlan önfeláldozásból álló kitartásnak. Kitartás pedig nincs erős akarat nélkül vagy fordítva: az akarat erejét a kitartás bizonyítja.

Mindezekhez azonban még kell valami. Hiába látja az ember tisztán a távoli célt és a közvetlen tennivalókat, hiába parancsol neki a felelősség hatalmas érzése szünetlen munkát, ha hiányzik az önfeláldozó kitartásnak legfőbb feltétele: az így végzett munka sikerében való bizalom. Az ujjáépítésre tehát olyan emberek kellenek, akik bíznak abban, hogy munkájoknak meglesz az eredménye; akikben az a hit edzi az erőt, hogy az igaz úton célhoz kell jutniok és csak az igaz úton lehet a célhoz eljutniok. E hit, e bizalom nélkül, magáért a kitartás öntudataért mégis kitartani: embertől el nem várható, erejét felülmuló követelés volna s éppen az hiányoznék, ami mindenben túl segíthet bennünket: a lélek mélyéről fakadó benső ösztönzés.

A tisztánlátásnak van olyan eredménye is, amely az egyént más egyénekkel való kapcsolatára figyelmezteti. A feladatoknak és a végzendő személyes munka természetének a felismerése bizonyossá teszi, hogy nem egyedül dolgozunk és magunkban, elkülönülten a célt el nem érhetjük. Ezért az ujjáépítés személyi feltételei között az is ott van, hogy a közös célért tudjunk és akarjunk együtt dolgozni másokkal. Ez a feltétel — szomorú példák özöne bizonyítja — nem valami egyszerű követelményt tartalmaz és ezen nem is csodálkozhatunk nagyon. Az együttműködés azonos látást, kölcsönös megbecsülést, sokszor lemondást, örökösen alkalmazkodást kíván s erre az emberek bizony nem igen képesek vagy kevésbé hajlandók. A benső megújulásnak az már nevezetes nyilatkozása lenne, ha az együttes munkára való képesség és készség általánosabbá és teljesebbé válnék. Aki most a nemzet tagjaira hatni akar, annak ezt is célul kell látnia maga előtt.

3. A protestáns szellem terjesztése mindezeknek a lelki vonásoknak erősítését, fejlesztését jelenti.

A protestáns gondolkodást számtalanszor jellemezték azzal, hogy a szabad vizsgálódást megengedi és biztosítja. Ennél többet kell mondanunk s az egyszersmind igazabban is fejezi ki a lényegét: személyes meggyőződés kialakulását követeli. Ezt a követelést a Bibliának közkézre adása fejezi ki: olvassuk magunk, keressük

meg benne az igazságot magunk. A keresés, a megismerésre való törekvés, a tévedések lehető kikerülésére való tudatos igyekvés a tisztánlátást segíti elő, mert arra kényszerít, hogy mindent pontosan megfigyeljünk és mérlegeljünk, gondolatoknak és eseményeknek egymással való kapcsolatát felderítsük. Minél erősebben érzi valaki a személyes meggyőződésre jutás nehézségeit, annál határozottabban irányul figyelme a külsőn át a tartalomra: a lényegest keresi, azt akarja felismerni, arra nézve iparkodik határozott álláspontot elfoglalni. Eközben kénytelen öntudatlanul is, majd egyre tudatosabban számbavenni mindazt, amin kutató elméjének át kell hatolnia s a célja szempontjából értékel minden körülményt. Eként fokozatosan közelebb jut önmaga megismeréséhez, mert foglalkoznia kell a felmerülő kérdésekhez való személyes viszonyával is: meglátja, mit bír maga, miben kell mások gondolataira támaszkodnia, kicsoda ő a többiek között és mi a személyes kötelessége. Minél igazabban hívó lélekke alakul eközben a protestáns ember, annál világosabban látja maga előtt az élete rendeltetését, a távoli célt és az ahhoz vivő közvetlen lépéseket; annál jobban megérti, hogy nincs jelentéktelen ember, nincs használhatatlan erő, csak nézzen az ember a célra s hasznosíttassék az erő is a cél érdekében. A protestáns szellemű gondolkodást az igazság felismerésének és érvényesítésének állandó szándéka jellemzi; távoli, sőt mindig távolodó, feljebb emelkedő célt mutat a gondolkodónak s minden közeli jelenségben a nagy cél segítőjét vagy gátolóját világítja meg. Ahhoz szoktat, hogy mindent az örökkévalóság szempontjából nézzünk s magunkat ebben a hatalmas, örök folyamatban bár parányinak, de a legnagyobbira is kötelesnek tekintsük. Az igazán protestáns ember ezért mindent nagy magasságból néz, de le nem néz semmit; mindent csak cseppnek, részletnek fog fel, de mindenik részletben, mindenik cseppben az egésznek az értelmét keresi. Az ilyen gondolkodás alkalmas arra, hogy az egyéni életet a közösség életének részeként ismeresse fel az emberrel, tehát önismerethez juttasson; alkalmas arra, hogy a nemzet állapotának bonyodalmaiban a kérdések magvához közel vigyen s a személyes munka körülményeit is felderítse; főként azért jár ilyen eredménnyel, mert eszményt tűz célul s nem enged attól elfordulunk.

Az eszmény: az igazság; a feladat: ennek keresése és szolgálása. A protestáns érületnek ez a törekvés az uralkodó vonása és ez minden téren érvényesül, magára az egyénre és másokra nézve. Ez a forrása az elfogulatlan önvizsgálatnak, tehát alapja és elősegítője az igazi, fokozatos önismeretnek; ebből fakad másoknak értékök szerint való megbecsülése; a lelkiismeret szavának ereje, amely nem enged pihenést a felismert cél szolgálatában; a felelősségérzés, amely arra kényszerít, hogy úgy dolgozzék mindenki, mintha a nagy célok elérése egyedül rajta fordulna meg s úgy teljesítse a kötelességét, mintha azt senki helyette el nem végezhetné. Az igazságérzés uralma az igazi önzetlenségnek is biztosítója, mert így hátra szorul, sőt tudatosan hátra húzódik az önös érdek: nem

az én, hanem a felismert igazság jogosult arra, hogy minden neki szolgáljon. Ha ennek a következményeit csak futtában is megjele-
nitjük, kiderül, hogy az ilyen lelkű emberben nyoma sincs az irigy-
ségnek, hanem együtt tud örülni másokkal, mert bennök a
benne élő eszmény munkáit látja és munkájokban segíteni igyek-
szik őket; nincs káröröm, hanem a bajban gyámolítás, erősítés; nincs
gyűlölet, hanem szeretet s ez arra serkenti, hogy akit magához ha-
sonlónak ismer, azzal kézenfogva tartson lépést a közös cél felé,
akiben hibát lát, azt világosítsa fel, változtassa meg, korholja és
gyógyítsa, de ne taszítsa el, hogy a tiszta, nemes érzelmek jelölte
úton egyszer az is melléje léphessen, az igazságot az is felismer-
hesse. A nemeslelkűség e szerint az igazság érvényesítésében jelent-
kezik: szigorúság önmagunkkal szemben, hogy a felismert igazság-
tól el ne térjünk; szeretet mások iránt, hogy általunk a bennünk
élő igazság értékét ők is megérthessék. Tisztán látja a protestáns
ember, hogy az eszmény valósítása céljából mindenkire szükség
van; arra törekszik tehát, hogy erre a munkára a többiek is alkal-
masabbá váljanak általa. S ha ő ennek eszköze akar lenni, akkor
önmagát csakugyan folytonosan nemesítenie kell. Az igazságérzés
uralma ezt biztosítja.

Ez érzelmi és az imént jellemzett értelmi élet magával hozza,
hogy a protestáns jellemnek döntő tulajdonsága: az erős akarat. Az
akarat ereje az állandóságban nyilatkozik, az állandóság pedig
azon fordul meg: van-e határozott meggyőződés, amely az ember
cselekvése elé célt tűz és van-e mindent hatalmában tartó érzelm,
amely munkára serkent. A protestáns emberben erősnek kell lennie
a meggyőződésnek, mert személyesnek kell lennie. Amit magam
szereztem, a magam kutató értelmével, az személyes birtokom s an-
nak hatalma van felettem, mert nem jelszó, amit így is, úgy is
értelmezhetek, hanem eszmény, tehát világít; aki pedig látja a célt,
az nem tudja mozdulatlanul szemlélni, a közeljutás megkísérlése
nélkül. A protestáns emberben ott van az igazságnak minden-
uralkodó érzelme; aki a felelősséget érzi, az nem tévovázhatik, nem
téríthető el az eszmény jelölte céltől, nem fontolgathatja, mi volna
jobb neki, mert csak egy mértéke van: mi jó a legmagasabb mérték
szerint. Az ilyen emberben erős az akarat; nem azt kérdezi, hogy
vajjon majd mit mondanak, hanem csak azt, hogy mit mond a lelki-
ismerete; nem külső sugallásokra hallgat, csupán a benső sugal-
latra; nem a hatalmasok kedvét figyeli, hanem a nagy Luther
hangja cseng a fülében, aki másként nem tehetett s a kicsiny Apá-
czai Csere Jánost látja, akit a fejedelem hangja sem tanított alku-
vársra. Erős akarat csak az olyan emberben van, akit a benne élő
eszme mozgat; az ilyen nem nézi, hogy mi lesz a saját sorsa, csak
az eszme győzzön. S az ilyen ember cselekszik, mert az ő számára
a cselekvés életfeltétel; nem csodát vár, hanem maga akar segíteni:
a célt látja, a munkát elvégzi és csak az áldást várja. Valóban, ezzel
a felfogással az egész élet: önfeláldozás. De az ilyen ember nem

tudna nyugodtan élni, ha nem így élne, mert másként az élete feladatát nem tudná betölteni.

És a protestáns embernek ez az élet nem nehéz, mert bizik ennek az életnek áldott voltában, így végzett munkája sikerében. Minél rendszeresebben gondolkodik, annál tisztábban látja, hogy az élete: *küldetés*, a munkája: *hívás*; az élete célját nem maga választotta, hanem keresés közben felismerte; az igazságot belső kényszerűségből szolgálja és nem teheti, hogy ne szolgálja; még ha elhatározta is, hogy csak magával törődik, dacosan önzőnek szánt tervei is átalakulnak az eszmény irányában. Bizik, mert megérti, hogy az ő munkája csak részlet és számtalan kapcsolatban van az emberi munka más részleteivel; az ő célja, bármily távolinak lássa is, parányi lépésre van csupán, az egyetemes cél pedig örökkévaló; az ő élete: egy csepp a nagy folyamban a cseppek milliárdjai között. Minél jobban látja ezt, kicsinységének felismerésével együtt növekszik benne jelentősége nagyságának a tudata: a nagy folyam árjának tisztasága az egyes cseppek tisztaságán fordul meg; az egyetemes célhoz a parányi lépések megtevése nélkül nem lehet közelíteni; a részletmunkák jósága vagy hitványsága kihat a többi részletnek, tehát az egésznek a minőségére. Mindennek megvan az értéke, ha kellő magaslatról tekintjük s a magaslatra állandóan felfelé törekvő ember hisz abban, hogy e törekvésének meglesz a sikere; hogy az ő becsületes munkájának a hatása tovább él, tovább terjed, bár ő szemével nem követheti.

Éppen azzal, hogy magát ily hatalmas egység tagjának ismeri fel, kialakul a protestáns emberben a másokkal való együtt-dolgozás hajlandósága. Erre gondolkodásának, érzületének, akarásának a minősége, e háromból szervesen fejlődő jelleme indítja. Tudja, hogy a célt és az utat nem láthatja mindig mindenki egyformán. Tudja, hiszen amíg a tiszta felismerésig eljutott, addig maga is többször majdnem megállott, fáradtan, talán unottan vagy csüggedten; érti tehát, hogy mások nincsenek egészen együtt vele: még hátrább maradtak vagy talán eléje vágtak. Saját keresése megtanítja arra, hogy az azonos célhoz is lehet különböző úton törekedni és nehéz az embernek a reá nézve teljesen megnyugtató utat megtalálnia. Vagyis: személyes meggyőződésre jutnunk nehéz, időbe kerül és egyénenként sokféle segítője meg akadályja van. A sokféle embert nem lehet azonos meggyőződésre juttatni, mert a meggyőződés belülről fakad, az egyéni előzmények és körülmények, hajlamok és tapasztalások ellenőrizhetetlen egymásra hatása alapozza meg s az embernek csak egy áll a hatalmában: becsületesen keresnie az igazságot, igyekeznie a személyes meggyőződésre, de minél őszintébb ez a törekvése, annál kevésbé lehet eltérnie attól, ami a benne működő erők eredményeként előtte megvilágosodik. Aki ezt tudja, mert átélte és átéli, abban ugyanilyen tisztultan alakul ki annak a bizonyossága is, hogy az erős meggyőzések különbözősége elválasztja ugyan egymástól az embereket, de a keresés, a személyes meggyőződésre, az igazságra való törekvés állandósága

mégis egymás közelébe juttatja. Aki a megismerésre őszintén törekszik, az rokona a másíknak, az ugyanilyen törekvésűnek. Ez teszi a protestáns lelkű embert képessé arra, hogy tudjon és akarjon együtt dolgozni mindazokkal, akikben ugyanaz a lélek él: az életnek ugyanolyan magasrendű felfogása, az érületnek ugyanolyan nemessége és a szándéknak ugyanaz a tisztasága. Akiknek a végső célja közös és akik egyaránt keresik a megvalósítás legjobb útját, azok megértik egymást és lehetnek egymásra nézve a továbbjutás előmozdítói, kölcsönös segítség, az együtt szolgált ügyre nézve pedig éppen az árnyalati különbségek által a mindenoldalú kielégítés biztosítékai. Az igazán protestáns nem a részleges érdekeket szolgálja, hanem mindig az egységre gondol, azt akarja szolgálni önmaga sajátossága szerint és nem zárkózik el senkitől, aki ugyanazt az egységet kívánja szolgálni szintén a maga sajátos módján, a legjobbnak ismert úton.

A személyes keresésnek és meggyőződésnek, az állandó törekvésnek ez a hangsúlyozása érthetővé tesz két ellenvetést, amit gyakran hallunk; egyik az, hogy így a protestántizmus az egyéniséget túlságosan szabadjára hagyja s ebből széthúzás következik; a másik meg az, hogy ha a keresés örök, akkor nincs nyugalom s a nyugtalanságból forradalom következik. Ha bármelyik állítás helyes volna, akkor a protestáns szellemnek nem lehetne része az újjáépítésben. De egyik ellenvetés sem állja meg a helyét.

A protestáns szellem valóban az egyéniség elismerését jelenti, mert ugyanezt jelenti a keresztyénség is. De ez nem az individualizmus korlátatlansága, hanem azt a követelményt foglalja magában, hogy az egyén önmagának, egyéni mivoltának tiszta felismerésével személyében is juttassa diadalra a folytonos tisztulásnak, emelkedésnek azt a parancsát, amely ebben a szóban van: „Legyetek tökéletesek, amilyen a ti mennyei Atyátok!” Ez a meg nem szűnő és véget nem érő tökéletesedést jelenti s kizárja az egyéniség féktelen szabadságát. A protestáns jellemben a tisztánlátásra való törekvés, az igazságérzés uralma, meg az igazság szolgálására való erős akarat van együtt; mindez azt jelenti, hogy az egyéniségnek tudatossá és erkölcsivé kell válnia. Nem akármilyen egyéniségnek, hanem az ebből fejlett, tudatos és erkölcsös *személyiségnek* van joga a szabad érvényesülésre. A személyiség pedig a tökéletesedés útján való tudatos haladásban jelentkezik. Nem a másokkal éretlenül szembe álló vagy öntudatlanul összeütköző egyéniség ez, hanem az egészben, a személyiségek közösségében fokozatosan, egyre öntudatosabban helyet foglaló személyiség. Ennek érvényesülésével a személyes munka tökéletesedése is együtt jár. Eként az egyéni fejlődés fejleszti, tökéletesíti az egészet is, mert az egyén ennek alkotó része, tehát az így értett egyéni szabadság hovatovább mind teljesebben közös, egyetemes célt szolgál. Amíg a személyiség kifejlődik, addig okozhat surlódást és egyenetlenséget, de a már kifejlett személyiségeket ez nem éri váratlanul és tudják ellensúlyozni, a fejlődés érdekében felhasználni ezt is. A kifejlett személyiség való-

ban szemben is állhat másokkal és természetesen a maga meggyőződését iparkodik érvényre juttatni a közdolgokban is, de éppen a maga megbecsülése arra indítja, hogy másokat is megbecsüljön. Így szó sem lehet arról, hogy igazán protestáns személyiség az ő közösségének, nemzetének ne a fokozatos, benső egyesülését, hanem a megbomlását akarja előidézni. A protestántizmusban a szabadság szelleme él, de a szabadság nem zabolátlanság. Itt ugyan nincs az egyént lenyűgöző, külső kötelék, de van ennél erősebb, benső parancs, önfegyelmező erő: a személyes hitnek az ereje. S ebből a féktelen önérvényesítésnek éppen az ellentéte fakad: a szerénység. A protestáns lelkű embert megköti az a tapasztalás, hogy látása csak fokról-fokra tisztul s tudása ugyan állandóan gyarapodik, mégis egyre többet lát megismerni valónak; ezért mind nagyobbá válik benne a tisztelet a megismerés örök tárgya iránt. Ez a lelkiület nem széthúzásra vezet, hanem a rokon lelkekhez való kapcsolódásra ösztönöz.

Kétségtelen, hogy ez a szellem nem a mozdulatlanság, nem a gondolatlanság szelleme; a tökéletesedés alakulást jelent. Az egyének lelki alakulása az egész társadalom lelki alakulását idézi elő, ebből pedig külső mozgalmak is támadnak. Ez az étellel járó természetes folyamat s egyenletessége azt bizonyítja, hogy a szervezet egészséges. A legnagyobb mozgalom, a forradalom, nem a természetes folyamat egyik jelensége; nem az egészségnak, hanem zavarnak a jele; nem a protestáns szellem következése, hanem azt jelenti, hogy ez a szellem nem tudott érvényesülni. A protestáns szellem az örök megújulás szelleme, tehát éppen ellentéte a rohamos, erőszakos változásnak. Igaza van a régi tételnek: a forradalom a természetes fejlődés meggátlásából születik. Az akadály lehet szándékos vagy meggondolatlan, de mindig káros, romlást okoz s a gyógyítás nagyobb veszteséggel jár, mintha a fejlődés rendjén következett volna be a változás. A folytonos javítás a forradalom ellenszere. Ahol a megismerésre való törekvés állandóan megvan, ahol a megismerés eredményeit nyomban, okosan felhasználják, ott a javítás is állandó, tehát a társadalom életében nincs szükség rendkívüli megmozdulásra.

Igy értve a protestáns szellemet, a protestántizmus közéleti hivatása igen nagy jelentőségű: a zavartalan fejlődés biztosítójának kellene lennie. A protestáns szellemből a folytonos javítás egyenesen következik, ha e szellemnek szabad az útja; az út azonban csak akkor szabad, ha ez a szellem fejlett és általános. Nem külső erővel akarja fenntartani a régi rendet, nem elhallgattatni akarja a kívánságokat, hanem alakítja a társadalom mindenik részének a lelkét: egyikkel azt érteti meg, hogy a haladás csak lépcsőzetesen lehetséges, a másikkal meg azt, hogy a megállás természetellenes. Az egyenletes fejlődés nem engedi meggyökeresedni az elégedetlenséget s nem engedi térhez jutni azokat, akik nem a haladást akarják szolgálni, hanem személyes okokból, egyéni céllal kelteneik zavart.

A protestáns szellem az ellentétes áramlatok természetes kiegyenlítője. Erről a nézőpontról mesterségesnek látszik az individualizmus és szociálizmus ellentéte, mert egyoldalúság mind a kettő: az individualizmus nem a jövő útja, mert az egyén csak kifejlődve értékes, a fejlett egyénben pedig tudatos, hogy ő közösségnek a tagja s a maga élete csak ennek a keretében lehet tartalmas; a szociálizmus sem út a jövő felé, mert a közösség az egyének érvényesülése nélkül nem boldogulhat, nincs is egyébként, csak az egyének tudatában; az igazi út tehát a két irány elvi egyesülése. Ugyanígy vagyunk a konzervatív és a radikális állásponttal: megtartani csak azt érdemes, ami jó és ha valamit meg akarunk őrizni, azt állandóan gondoznunk, javítanunk szükséges, a konzervatív álláspont tehát nem lehet józanul a „ne nyulj hozzám“ álláspontja; megvizsgálni mindent a gyökereig kell, de a folyamatos építés nem kívánja, nem is engedi meg a felfogatást, a radikalizmus így örökösen önmagát emészténé fel; tartósan csak az a felfogás érvényesülhet, amelyről a nyugodt és egyenletes, de folytonos és alapos javítás következik. Eltűnik az arisztokrácia és demokrácia kiélezett ellentéte is: az arisztokrácia csak eredeti értelmében jogosult, mint a legkülönbek uralma, bárhonnan származnak is azok, akik kiválóknak bizonyulnak; a demokrácia is csak azt jelentheti, hogy az egész nép igazi érdeke döntően minden kérdésben és ne juthasson hatalomra semmi egyoldalú, önös érdek, bárki jelentkezik is képviselőjeként a nép nevében. „Mindent megvizsgáljatok“: ami sok ember lelkét megragadja, abban bizonyosan van figyelmet érdemlő mag; amit tömegek kívánnak, az feltétlenül valami hiányra eszméltet; s amihez tömegek ragaszkodnak, annak a gyökere mélyen van az emberi lélekben. Éfélé jelenségekkel szemben nem lehet jelszavak mögé helyezkedni, hanem meg kell keresni a bennök kifejeződő szükségletet; nem szabad csupán egyesek gonoszságából, izgatásból származtatni a kényelmetlenséget, hanem befelé kell pillantanunk, a nyugtalanító tüneteknek nincs-e bennünk az oka, valami mulasztásunkban. A protestáns szellem kiegyenlítő szerepe abban van, hogy felszabadít a jelszavak uralma alól, nem engedi meg a mesterséges önámítást, nem tűri az igazság elburkolását, meggátolja a kölcsönös gyanúsítást, magas szempontú állásfoglalásra kötelez és mások becsületes törekvésének elismerésére indít.

E szellem egyének is, nemzetnek is benső megújodást jelent s a magyarságnak ebben a szomorú korszakában az újjáépülés egyenletes haladását biztosíthatná.

4. Éppen, mert a protestáns szellem jelentősége ilyen nagy, nyíltan ki kell mondanunk, hogy ez a szellem korántsem él mindenkiben, aki tagja valamelyik protestáns egyháznak. Csak abban él, aki átélte a fejlődését, akit teljesen áthatott. A protestáns szellem mint állandó, személyes feladat áll előttünk, újra meg újra kell elérnünk, életéről bizonyosságot tennünk. És törekednünk kell arra is, hogy protestánsnak nevezett, vagy magokat annak nevező felebará-

taink csakugyan protestánssá váljanak: ez a szellem kifejlődjék bennök.

E szellemben találkoznak mindazok, akik a keresztyénség lelkét akarják az emberek között saját életökkel megtestesíteni, általában mindazok, akik valóban a vallás magaslatáig emelkednek. Az ilyenek mind felfelé néznek és távolba látnak; a szemök nem egyformán erős és nem is mind ugyanazt látják. De mindannyian úgy érzik, hogy felülről jött a küldetésök és nagy távolságba vonja őket a hivatásuk; eszmét szolgálnak és e szolgálat nagyságától áthatottan megfogják egymás kezét, mert ugyanannak a feladatnak részesesül ismerték meg egymást.

E felfogással a protestáns szellemről leválik minden kizárólagosság színezete: ez az igaz keresztyénségnek, az igaz vallásosságnak a szelleme. Ennek terjesztésével és erősítésével a protestánsok, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság is, a nemzet benső erősödését szolgálják; a benső megerősödés pedig maga az ujjáépülés.

Imre Sándor.

A mai erdélyi nő írók.

Más nemzetekéhez képest a magyar történelemben rendkívül fölemelő, erkölcsi szépségekkel teli a történelmi jelentőségű nőalakok szereplése. Eredménye és bizonyítéka ez annak a fejlett humanitású helyzetnek, amelyet a nő a magyar családban, társadalomban, különösen a protestáns egyház hatása óta elfoglalt. Gyakori tünemény, hogy mikor nálunk a férfiak műveit a nemzet történelmének csapásai legázolták, kiváló magyar nők veszik gondjukba az emberiség, a hit és kultúra védelmét. Általános ez a tünemény főleg a mohácsi vész után, a protestáns irodalmi korban, amikor főúri nőink védik s ápolják iskoláinkat, tanítatnak ifjakat, apród- és leánynevelést művelnek udvarházaikban, könyveket adnak ki, sőt maguk is írnak; az első magyar nyomtatott könyvet, Komjáthi Szent Pál leveleit, Perényiné adatja ki és a XVII. század legnagyobb lírikusa Pekryné Petróczy Kata. Áldott női erő: erős lenni és előbb eszmélni tudni a férfit is lesújtó sorscapásban; ez az a férfiaknak megfoghatatlan lelki erő, amellyel az anya még a reménytelen, a haldokló gyermekét is végsőkig rendületlenül megfigyelni s ápolni tudja.

Különösen fölemelő a nők e történelmi jelentőségű szerepe Erdély külön történelmében, ahonnan a multból elég Lorántffy Zsuzsánna és Bornemissza Anna kultúraművelésére vagy csak az egyetlen Bethlen-család nőire gondolnunk, de ahol az arisztokrácia és középnemesség nagyszonyai — ellentétben a csonka-magyarországiakkal — ma is végvárat emelnek az üldözött magyar kultúrának. Ámde a mai erdélyi magyar sors legigazibb hősei: névtelen katonáink, a magyar tanítónők, s a magyar nőírók, akik nagy számban maguk is tanítónők.

Mikor Erdélyre rázuhant az oláh megszállás katasztrófája s Erdély és Budapest között szöges drótkerítéseket, demarkációs vonalakat, majd határokat emeltek, melyeken át ma sem tud bejutni Erdélybe magyar könyv vagy folyóirat: a nagy kábulatból való ocsúdásnak első ébredezői nagyrészt nők voltak. Berde Mária valóságos irodalmi életet kezdő és szervező Kazinczy-szerepet vállalt és láthatólag jobban bírja ideggel, mint a megviselt Végvári—Reményik; új, addig ismeretlen női nevek állnak elő, akik közül némelyek a katasztrófa bekövetkezte nélkül tán sohase vállaltak volna ekkora irodaloméleti szerepet: lírában, prózai epikában, sőt drámá-

ban is nagy számban, egyenrangú, sőt fölényes erejű harcostársakként jelentkeznek a nő írók, a novella, regény és dráma műfajai-ban férfiak közt se említhetünk nagyobbat Pálffyné Gulácsy Irén-nél és Berde Máriánál (talán még velük egyenlőt se).

Általában véve nő írók inkább irodalmi korszakoknak, forma-rendszereknek végkifejlése, lejárása idején szoktak sűrűbben szerephez jutni az irodalmak történetében. Ezt természetessé teszi kevesebb formaalkotó készségük, a nagy szinthezisek megragadására alkalmatlanabb geniuszuk úgy tartalom, mint forma tekintetében, realizmusuk, hajlább érzületük és értelmiségük, meleg pozitívizmusuk; hiszen világ eleje óta a szerelem és az anyaság a nő írónak a legsajátabb, a férfivilágon is fölényes témája.

Amde a mai erdélyi nő írók, amellet, hogy e legsajátabb, természetűl nekik utalt területüket is kellőleg művelik, a férfiak tárgyköreiben, minden irodalomtörténeti földadatuk művelésében is ott vannak mellettük: a legujabb eszmeáramlatok közvetítésében, új irodalomesztétikai formák keresésében, irányok harevezetésében, szervezésekben és alapításokban, folyóiratok, társaságok, ünnepélyek munkáiban. Erdélyben Szentimrei mellett Nagy Emma volt első előharcosa az új világnézetek irodalmának (ez az az irodalmi balszárny, mely a csonka országból száműzetett). Berde Mária bármelyik férjferővel fölerő szervező erő is, Pálffyné Gulácsy Irén pedig jóval Zilahy Lajos és Bibó Lajos előtt írja az új magyar parasztság népszínművét. Erdély nő írói általában ritkábban időtől elmaradottak, mint a férfi írók, sőt a modernségben a legérzékenyebbek közül valók, míg például Csonka-Magyarországon a nő írók ma jóformán mindnyájan korbefejezők, legfőljebb még a forradalmakkal igazság szerint lezáruló dekadencia korának jelenségei.

Általános vonások előkeresgélése, szintétikus keretek előrebocsátása és a nő íróegyenek utólagos behelyezése helyett célszerűbbnek gondoljuk, hogy kiválasszuk az erdélyi nő írók nagy táborából a legfontosabb és legjellemzőbb arcképeket és személyiségükhöz fűzzük a környező jelenségek legszükségesebb méret szerinti ismertetését. A szám, melyből válogatnunk kell, elég nagy; előrebocsátjuk az utóbbi időkben tevékeny nőíróknak egy még csak nem is teljes névsorát, föllépésük megközelítő sorrendjében: *Krúzselyi Erzsébet* (lira), *Zathureczkyné Kelemen Berta* (történelmi regény: *Asszony átka — asszony és Simonyi Obesterné*), *R. Berde Mária* (lira, novella, regény, dráma), *Nagy Emma* (lira), *Dekániné Máthé Mariska* (dráma), *Kabdebó Erna* (dráma), *Gramantik Margit* (a történeti novellában), *Papp Alajosné* (lira), *Grallertné Martini Hilda* (lira), *Kiss Piroska* (lira), *T. Molnár Margit* (dráma), *Pálffyné Gulácsy Irén* (novella, regény, dráma), *Halmágyi Mária* (lira), *Radóné Kempner Magda* (lira), *Ady Mariska* (lira), *Kövér Erzsébet* (lira) stb. Ezen kívül is jó néhány nevet felsorolhatnánk azok közül, kik önálló kötetten vagy a folyóiratokban és napilapokban meglehetősen sikerrel és tehetséggel beletartoznának Erdély e hat évi irodalomtörténetének egy teljesebb képébe.

Jelen szűkebb kép keretében csak néhány legképviselőbb személyiség munkásságát ismertetjük röviden.

R. Berde Mária személyisége az új erdélyi irodalomtörténet első jegecesedési középpontja, fóruma és szervező ereje volt. Förlépése még a háború első időire esik. *Az örök film* című regényét 1917-ben adta ki az Athenaeum. Már ez a regény észrevetette Berde Máriaiban a finom és éles belső megfigyelést, a meseszövést és elmondás könnyedségét, az érzés- és gondolatvilág jellegzetes nőieségét. Ezek maradtak ezutánra is főerősségei. Sohasem tévelyedett a gyöngébb nő írók gyakori hibájába, hogy elhagyván saját talaját, a férfi írók sajátos erényeivel akarjon vitézkedni, mint azok a gyarló feministák, akik azt hiszik, hogy visszahódítják az irigyelt férfitől a férfifölényt, ha fölhúzzák a nadrágot. Berde Mária biztosan tudja, hogy vannak nőifölények is és ő éppen ezekben erős. A szerelem életének apró életjelenségei megfigyelésében és öntudatosításában fölülmúlja férfi író társait. 1920-ban jelentek meg *Novellái*, 1923-ban *Rina kincse* című nagyobb novellái gyűjteménye (Temesvár, Pán-könyvtár), 1924-ben *Vizen hold* című novellái és *Haláltánc* című főregénye (Athenaeum). Ez új műveiben pár új vonással bővítette ki róla való ismeretünket, misztikum és ködös, lassanként kivilágosodó szimbolizmus volt pár nagyobb novellájának világa, melyben örök emberi, meglehetősen lírai témákat félig egyénített, félig realizált, néha vértelen emberekkel és történetekkel ábrázol. Ez a miszticizmus és szimbolizmus későbbi munkásságában is egyre jelentősebb szerephez jut, bizonyos fokig, azután egyik regényéből, novellájából se marad el.

Haláltánc című regényében ad magáról legkiterjedtebb képet. A világ — az életért és szerelemért való harc — képe itt egy ideges, tágra nyitott női szemben tükröződik, szinte zavartalanul megoldott műalkotás-vetületben. Szín: idegen, mint az *Örök film*-ben, egy alpesi szanatórium. Egy-két évig tartó életekbe sűrűsödik össze a szereplők életláza. S amint a képet tovább nézzük, mindjobban érezzük, hogy a mi 60—70 évre elhúzódó életünkben is ugyanannak a haláltáncnak a talán kevésbé öntudatos, kevésbé jellegzetes és talán kevésbé szép táncosai vagyunk szintén. Férfi olvasó számára egy külön izgató érdekessége van e regénynek, látni egy teljesen női lélek finom ábrázolásában: *minek látnak és éreznek minket, férfiakat a nők*. Látjuk a női lélek kétségbeesett iszonyát a férfi kétféle szerelmi élet megkülönböztetése ellen, hogy a férfi — igazában gyáva tehetetlenségéből — elfogadja s tán el is akarja fogadtatni a nővel, hogy a férfi külön tisztátalan testi szerelmet él a lelki szerelem kultusza mellett s ebbe a gyalázatba bele is törődik, míg a nő elfogadhatóbbnak s szebbnek tartja ennél még a halált is. Egy fanatikus, bizarr német férfit is ez életfölfogás mellé rajzol vértanúságtévőnek, küssé örületbe hajlónak enyhíti a férfitől szokatlan ekkora fanatizmust, de még e valószínűtlen alakja is életszerű.

Az alapelgondolás biztonsággal van keresztülvive, teljesen

művészetbe van öltöztetve, seholse meztelenedik ki a probléma programbeszéde. Meglepő az elmondás teljes biztonsága. Metsző élességgel kiszabott részek, jelenetek, képek, szavak, előkelő könnyedséggel, természetességgel kezelve. Néhol pepecselőnek látszik, mint a miniatürfestő, de a kép végén beismerjük, hogy egy fölösleges szava, színe sem volt.

Moralitása tiszta, szigorú, mint a puritánoké, — mint a legnemesebb erdélyi asszonyoké — de minden nehézkesség, álszenteskedés és finnyáskodás nélkül, inkább az igazán fejlett női lélek előkelő kényessége, amelynél az érkölcsi szép és rút egybeeső az esztétikai széppel és rúttal is. A koncepció biztonságában és az előterjesztés előkelő könnyedségében egyik nőírónk se mulja felül Berde Máriát.

Lirája nincs még kötetbe összegyűjtve, pedig minden tekintetben megérné és elvárjuk. Versei szétszórtan jelentek meg a legjobb erdélyi és csonka-magyarországi lapokban. Tárgyuk szerint: ezek inkább hordozói akaratának, programjának, leplezetlenebbek, hangosabbak és elragadtatottabbak, mint epikája alkotásai. Így is elsőrendű lírikus. A híres *Vinnavári lakoma* a Rina kincsével rokon, főleg az elmondás módjára. Férfi sorsra való elhivatásait, harcait lirában mondja el. *Imá-jában* Horatiusnak zordon férfiaságú sorát idézi jeligétül: *Si fractus illabatur orbis . . .* és ezt a sorsot vállalja, sőt kéri:

*Mert jönni fog a herkulesi munka,
Új Atlaszok vállára vár e föld,
S akkor mi lesz, ha holt mindenki, csonka,
Ha minden kar, minden szív s ész kidőlt?*

*Nem úgy, erős Uram, fogj hámba engem,
Ősztököd marjon, rágjon ostorod:
Ha csüggedés kóválygna tán szívemben,
Ha térdem rogy, ha lábam tántorog.*

*Legyek rabszolga: vérem legyen olcsó.
Kőhordó szóttalan barom legyek,
Kinek munkáján, bár útált s utolsó,
Templomná nőnek sivatag hegyek.*

*Bérül se hagyj egy percnyi enyhre lennem,
Csak egyet adj, egy zord ígéretet:
Hogy titáni vajudás gyötredelmem,
Hogy megszüljük a szent új életet.*

Kissé talán túlságosan is meztelen sorok, de Berde Máriának nem kell az izmaik csekély volta miatt restelkednie. És ma mégiscsak ilyen kiprédikáló hangon is meg kell mutatni a választott magyarok sorsvállalását, nemesek a sorsot vállaló valamennyi erdélyi költő nevében való fogadalomtételül, hanem a minden erdélyi ma-

gyarok megbátorítására, hogy ime, még mai halálos elhagyatottságukban is fölöttük fenn virrasztanak és magyarságukat végkép elvesztéstől megmentik költői.

Ugyanevvel a férfit illető szenvedéseket vállaló elszántsággal hordozza emberi és költői hivatását *Nagy Emma*, az erdélyieknek Szentimrei Jenő mellett legmodernebb lírikusa.

Ugyancsak gyöngé női váll pedig az övé, a sors gyöngé testi karmokkal szerelte föl az életharcra, inkább nők közt is csodálatos túrni tudással mer nekivágni és helytállani. Tanárnő Marosvásárhelyen, ott éri a megszállás. A megszállók tudják, hogy nehezebb sor egy védtelen leánnyal elbánni, mint egy makacskodó férfival. Igyekeznek kigyötörni helyéről. Állja; a megszállás utáni egyik legelső harcos lírai kötet az övé. Elveszik állását, lakását, illetőségét. Végül is menni kényszerítik. 1923-ban, mikor elhagyni kényszerül Erdélyt, az egész erdélyi sajtó fájdalommal búcsúztatja. Mezőturi ismerőseinél talál menedéket, állást máig se juttatott neki a magyar állam, pedig szeme gyöngesége miatt nem próbálhat más megélhetést. Nem kevésbé erdélyi maradt „idekünn“ is, egész életre Erdély sorsának eljegyezve.

A hivatáshoz való törhetetlen és alázatos hűség, a sorsvállalás komolysága jellemzi legmélyebben líráját. Ahogy az erejefeletti hivatását vállalja, a gyámoltalan madárra emlékeztet, akinek fészket százszor erősebb rabló feldulja s ő nem tágitva verdesi szárnyával, énekes csőrével is a rabló kezét. Alapjában nem is a nacionalizmus fanatikusanak született, valami széleslelészű humanum, mindent átfogó ember és szabadságszeretet a legősibb hozománya, de a sors Jeanne d'Arc zászlóját nyomta a kezébe s ő vezeti a fiatalokat, toborozza *Induló* című versében:

Isten se. Ők se.

Fiatalok:

vagyunk a század felelőse.

*Fel, új csapat! Arany egyenruhában:
talpig hitben és talpig napsugárban,
egy új mihosz új csodáira bátor.*

*Fához is kötnék oltoványos gallyat
és ház sem épül fel magától!*

*Szerte feszülnek a dimenziók —
s a jó erőnek van szava még,
a friss virágnak van szaga még.*

Nem igaz az életunottság!

Nem igaz a nihil szakadék!

Nem igaz, hogy gyűlöljük egymást!

Nem igaz, hogy a lélek a lélekbe nem lát!

*Ember! — sercegnék már az erős
fiatal pennák.*

Szenvedélyesen forró liraiságán szétszakadoznak a szokott nyugalmas, zárt verssorok; rövid, parancsszószerű fölkiáltásai, megáradó hosszú sorú ujjongások és türelmetlen ösztökélések váltják egymást. A törekeny test rajongásával imádjá és célnak vallja az egészséget, a nehéz sors és üldözöttség szenvedésein és az üldözökön az optimizmus és világszeretet hitével diadalmaskodik. Ezért világnézlete a legmodernebb, a diadalmas jövőé. Beszéde gyors, erős jelbeszéd, hatásos megvillanások, mint a zászlók jelbeszéde, a plakátfestőknek tömegek és elzajló pillanatok számára szóló harsány szín- és forma-effektusai. Költői iskolája, őse, rokona, ismerőse a költészetben nincs, stílusa a legsajátabb sajátja.

1924-ben jelent meg három szokott kötet terjedelmével fölérő *Megkötözve* című verskötete Mezőtúron. Nála is, mint Berde Máriánál, első megjelenésre legmeglepőbb a teljes, a legjellegzetesebb női lényűsége mellett a férfi sorsú szerepe. A csöndes magábatekintés egy vallomásában ezt mondja magáról:

*„tapsolnak, lámpák elé visznek —
s ujjonganak, hogy helyettük merek.*

*Oh mégis, jó, szükségemű emberek!
— nem vakít engem lámpái fény...
El se hinnétek, ki vagyok én.*

*Én csak a legárvább leány vagyok.
Fejemen hírkorona ragyog;
le-ledobom és gondolom magamba:
Beh szép volna egy virág a hajamba...
Koronául: valaki két keze —
új lámpául: gázlángos kék szeme —
és közelről a szíve dobogása!...*

Nő vagyok. Csak... Akinek nincsen társa.“

Pályája továbbívelését nem tudjuk kiszámítani, csak annyi látszik már biztosan, hogy rendeltetésében való hite, élet- és egészségszeretete, optimizmusa egész pályájára biztosított útravalója, a költészet számára életfunkciói közt elmaradhatatlan integráns rész, formái pedig talán nemcsak tőle, hanem a köröttünk vajudó bizonytalan egész élettől is függenek, melyeknek mindig érzékeny és hű rezonánsa marad.

Pálffyné Gulácsy Irén a legmarkánsabb arc, melyet ismerünk kell; azért említjük a lírikusok után, mert az irodalomtörténet legbelsőbb rendje szerint a lirát véljük elülvaló műfajnak s csak utána az epikát, majd drámát.

Pálffyné Gulácsy Irén a szegedvidéki magyar világ szülőtte. Ennek a levegőjét, epikai nyugalmát, realizmusát és bölcs derűjét vízzi végképvalónak kialakult világnézetül magával az erdélyi

irodalomba is, de sorsa — kiismerhetetlen rendeléssel — erdélyivé teszi őt. Véletlennek gondoljuk inkább, mint levezethető megokolásnak, hogy költészetének arca a szegedi Tömörkényre emlékeztet, leginkább első pillantásra. Lehet, hogy alkalmi ok volt útra kelésénél a Tömörkény hatása, de teljesen függetlenre nőtt és — merjük mondani, már megállapodott ítéletként — nem kisebb nagysággá, mint a nagy Tömörkény.

Szeged mellől Nagyváradra került, itt eleinte csak kívülről irogatott a lapoknak, leginkább elbeszéléseket, rövid rajzokat. Már akkor észrevették megfigyelése élességét, melegségét és nyugalmas derűjét, a háttérből kiérezhető magasfeszültségű drámaiságot. Később lapkötelékbe lépett és most már egy évtizede, hogy munkára képtelen beteg férje helyett hihetetlen munkaerővel dolgozik a család fönntartásáért és meg se látszik irodalomművelésének zavartalan nyugalmán, áldozatos komolyságán a sietve vagy túlhajszoltan termelés.

A talán alföldi talajjal rokon nyugalmas, derüskomoly harmonia a világa rendje. Értelmiségében férfias biztonság, érzelmisége mély és a tárgyakkal és szavakkal mögöttemaradó, soha leplezetlenül előtérbe nem lépő. Figuráival mindig úgy bánik írásaiiban, mint a lelkiismeretes, láthatatlan színpadi rendező a szereplő színészeivel, akiket sohasem enged fegyelmezetlenül rögtönözni, áradozni, minden mozdulatuk az ő biztos célját szolgálja.

Író, nemiségfölöttinek látszó. Legnöiesebb benne alapjában tán az, hogy ilyen realizisztikus éleslátással férfi író tán menthetetlenül pesszimizmusba merült volna, mint például Móricz Zsigmond, míg P. Gulácsy Irén mindig megmarad világszeretőnek, jóságosan nevelőnek, a jövőben bizonak, sőt lelkes propagandát is művel e jövőért, természetesen a programosság egyetlen kiütkező jele nélkül. Nőies áradozásnak, édeskés ellágyulásnak öntudatos művészségével mindig fölötte marad, bele nem esik. Sajnálatos, hogy novellái összegyűjtve még mindig nem jelentek meg, ezt pótolni kiadóinknak sürgős feladat és bizonyosan beváló üzlet, még a novellás kötetekre ma járó kedvezőtlen időkben is.

Prózai epikája eddigelé legszélesebb kiterjedését *Förgeteg* című regényében érte el. Ez a regény a *Napkelet* folyóirat pályázatának első díját nyerte el. Sajátságos és sajnálatos, hogy ez a nagy regény, mely minden pályázó társának koncepciója nagyságával, mély fajszeretetével, magyar problémalátásával toronyként fölbe magaslott, még mindig nem jelent meg nálunk önálló kötetben. Érhetőnek gyanítjuk azonban az okát, ha a problémát is feltüntető tartalmán végigtelünk:

Fertőházy herceg óriási hitbizománya körül pusztul, sorvad a földtelen falu népe. A gögös, faluját nem értő és nem szerető herceg nem ad nekik bérletet. Az idegenlelkű főúr csak önző és föltületes kedvteléseinek él, szerelmi kalandjainak, vadászatainak, osztálya tipikus léhaságainak. A föld panaszos és tragikus lelkét nem érti. A parasztok és az idő sürgetése csak makaosabbá, sőt paraszts-

gyülölővé teszi. A parasztságban mindinkább forrong az elnyomottság és megalázottság keserűsége. A fiatal herceg sarkát veti az idők forgó kereke elé.

Timár Erzsébet, a falu lelkének női és emberi szívvel megérzője, megértője, menteni akarná faját, falubelijeit és magát a herceget is. Közvetítőül vállalkozik. A herceg megcsalja a leányt, őt magát áldozatul sikerül ejtenie, a falu forrongását azonban csendőrszuronyokkal fojtja él. A kitörő népszenvedély elől azonban végül is tanácsosabbnak látja menekülni.

Erzsébetnek fia születik a hercegtől: Viktor, a győző, aki a jövőt nagy szívvel és diadalmasan megoldja. Benne ölelkezik a két távoli osztály lelke, megértéssé és győzelemmé. Fürgeteg rohant végig a falun, látszólag mindent elsodort, de az új világ csirái diadalmasan megmaradtak és új életre zsendülnek.

Ez a rövid tartalomelmondás talán osztálypolitizálást sejtet. Ámde a költő művészi eszközei mindig a szépet tartják elől szemünk előtt, a magyar földprobléma csak mögül melegít, int, kérlel, meggyőz. Csupa életszerűség, becsületesség és mindenekfölött szépség ez a regény. A magyar faj megtartó magaszerevése, egy hív költőjének művészetében megtestesítve.

Bár P. Gulácsy Irén novella-regény írói erői ma, tárgyilagosan lemérhetjük, páratlanok irodalmunkban s legmagyarabb értékeink közé tartoznak, ezekben őt mégis inkább csak egy irodalomtörténeti kor s egy legmagyarabb műfaj végső kifejezőjének, befejezőjének tarthatjuk, míg irodalomtörténeti főjelentőségét a drámaírásban érte el.

Első darabja, a *Kincs*, a falu már fékevesztett kapzsiságának kegyetlenszemű, de biztoskezü megrajzolása volt. Röntgen-szemű léleklátása, a tömeglélek egyénítése, a levegő és környezet sallangtalan magyarsága és mindet átölelő ki nem mondott, de a nézőt átmelegítő fajszeretet nemcsak a kritikát, de a közönséget is megnyerte neki Erdély színpadain.

Második darabja, a *Kobra*, előkelő francia környezetben játszik. Erős drámai feszültségű, könnyed és friss ez is, de jórészt a tárgy teszi, hogy nem éreztet annyi igazi fontosságot az író egész munkásságára nézve.

Harmadik darabja egy erdélyi drámapályázaton nyert első dílat: a *Napáldozat* című. Az új, megváltozott idők parasztságát jeleníti meg a parasztlelek mai tragikumával, úgy, ahogy mai magyar íróink ezt még nem tették. Zilahy Lajos és Bibó Lajos darabjain túl van a kísérlet sikerével Cs. Pálffy Irén darabja. Három új paraszttípus a színmű főalakja. A felszabadult paraszt, aki urrá emelkedettnek érzi magát, valutázik, de egy generációban el nem végezhetette osztálya teljes metamorfózisát, visszazuhan parasztnak. Másik típusa a parasztmenyecske, aki szintén fölfele züllik, ápolónó lesz a háborúban, nem akar visszatérni a földhöz és már nem is tud. Látszólag tovább vegetál, de jövője nincs. Harmadik: a győztes jövendő, a szívós fiatal életerő, aki számolni tud a mai

áramlatok veszedelmeivel és üdvös hívásaival és van ereje megzabolázni és megnyergelni a jövendőt. Egészségesen konzervatív, de úgy, hogy semmit se szalaszt el felhasználatlanul a legmodernebb idők szükségességeiből.

Az új magyar falu képe ez a darab: a megtalált, beérett új magyar népszínmű. A régi kellekes-nótás álfalu színműve helyett.

Ez a darab még előadásra vár. Legkiválóbb kritikuskaink ajánlották a Nemzeti Színház színpadán való mielőbbi bemutatásra. Bíráltói a zsenit, a faji géniuszt érzik ki belőle, aki fajának és korának felelősséggel teli képviselője.

Az erdélyi lélek általa is integráns részévé olvad az egyetemes magyar léleknek.

Ime, három írói arckép, melyeknek szeméből a mai erdélyi irodalomnak nőktől képviselt egész történelme néz ránk. Így próbáltunk képet adni az egészről.

A kép nem teljes velük, le 10—20—30 kisebb jelentőségű alak fölvonultatásával se tehetnők teljessé, csak teljesebbé.

Bemutathatnók *Kövér Erzsébetnek* differenciált finom csipkeveretű költészetét, melyet az aradi *Vasárnap* kiadásában napjainkban megjelent *Versek* című kötete tár elénk. *Krüzselyi Erzsébetnek*, a szinte magyar Keller Helénnek, a siket és vak leánynak befelé elmélyült, végtelenségek felé hallgatózó néma harangmuzsikáját, *Ady Mariskának*, a nagy Ady rokonának, a martirsorsú háromgyermekes hadiözvegy magyar tanítónőnek néha alig fedett meztelen fájdalomát, mely néha mégis megrázó szavakat talál a kétségbeesésből fölemelő szépség imádatára. Nem akarjuk mégis sok név és évszám adatával homályosítani a Berde, Nagy Emma és P. Gulácsy Irénben megvázolt egységbe foglalódó képet. Így is megvigasztalón mutathatunk a véres és könnyes mezőre, amelyen fajunk legtörténelmibb nevelésű és legtermészetérzőbb törzse, az erdélyi magyarság él. A történelmi neveltség, a fajok hullámverésében kialakult öfenntartó erő, az erdélyi hitélet küzdelmeiben kiérett humanitás és az Erdélyben mindig közeli természet: ez erők ihletése lelket ajzott, nőkben is megszólaló szépségeket teremt, melyeket a Gondviselés az erdélyi magyarságért való váltságnak elfogad s erdélyi magyar testvéreinknek érette bűnbocsánatot és életet ad.

Bodor Aladár.

Mikor Rozália testvér mosolygott.

Halkan suhant át a kórház termein, fekete fátyola úszott utána a levegőben, nem is vették észre, hogy jön, csak mikor megállt egy-egy ágy előtt és fehér keretes, szelíd, örökké nyugodt arcával a beteg fölé hajolt s ha mást nem, legalább néhány vigasztaló szót adott neki.

Bármilyen történt is, ő mindig egyformán nyugodt maradt. Sírni, könnyezni nem látta őt soha senki, de nevetni, mosolyogni sem. Előtte rohant el, körülötte viharzott, nevetett, tombolt az élet és ő biztos kis hajóján evezve, mindenkinek odanyújtotta a segítő kezét. Szeretetet, jóságot, örömet dobált feléjük és azután nyugodt, hideg arccal tovább ment.

Nagyon sokat és mélyen érzett. A mások bánata, a mások öröme, mint erős villamos áram, átment szívéen, de korán megtanulta az önuralmat és sima arca mindent eltakart.

Nem a vonásai, mert nem volt szép, hanem az arckifejezése emlékeztetett a velencei Sancta Barbarára, a földön járt még, de tekintete már az eget kereste. Olyan volt, mint az ég felhő nélkül, napfény nélkül.

A kórházban, ahol a háború alatt szolgálatot teljesített, mindenki nagyon szerette. Az orvosok minden súlyosabb esetről Rozália testvért kívánták, mert ő sohasem vesztette el a fejét és mindig készen állt mindenre, mindig tudott segíteni.

Mikor úgy látszott, hogy nincs egy talpalatnyi hely sem a kórházban, nincs egy felesleges vánkos, ahova egy sebesült lehajtsa a fejét, Rozália testvér mindig szorított helyet az ujonnan jöttek számára és Isten tudja honnan, mindig szerzett vánkost; az ő sebesültjei sohasem feküdtek szalmán.

A legsúlyosabb időkben, mikor egymás után futottak be a vöröskeresztes vonatok s csak úgy ontották magukból a sebesülteket, volt rá eset, hogy Rozália testvér három éjjel, három nap egyfolytában szolgálatban volt, mint a katona, anélkül, hogy a fáradtság meglátszott volna rajta.

Néha már a főorvos is megsokalta.

— Menjen már, Rozália testvér! Mit csinálunk, ha maga is kidül? Menjen pihenni.

— Majd pihenek még eleget, főorvos úr, ott, ahova ezek közül a szegény fiúk közül annyian elmentek, akkor majd lesz időm pihenni, de most még nincs.

Nagyon szerette a szegény fiukat, a sebesült katonákat. Tegye valamennyit, tisztet, közlegényt egyformán. Édes fiának szólította őket, valami kedves anyáskodó hangon, még azokat is, akik öregebbek voltak, mint ő.

Jósága mellett szigorú is tudott lenni. Ha belépett valamelyik kórterembe, minden tekintet feléje fordult s a legvadabb legény is elharapta a káromkodó szót s a keze alatt egészen megszelidült.

Jó híreket hordott nekik, a nagy győzelmeket mindig ő közölte először velük, ha pedig rosszul állt a helyzet a harcúterén és a sebesültek faggatták új hírek után, rendesen azt felelte:

— Nem hallottam semmit!

A katonák már tudták, hogy akkor valami nincs rendén.

— Baj van, — mondogatták egymásnak — Rozália testvér nem hallott semmit.

Az érkező leveleket mindig ő osztogatta ki és csendesesen elnézte, milyen örömmel kapnak utána.

Amelyik nem igen tudott írni vagy nem volt szabad írnia, annak megírta a levelét azon módon, ahogy diktálta, a maga egyszerű szavaival és gondoskodott róla, hogy el is menjenek a levelek.

Ez volt az egyetlen szórakozása, mert egyébként folyton munkában állt.

Hogy hogyan bírta ki ezt a nagy fáradságot, vékony testalkata mellett, ez az orvosok előtt is rejtély volt, szavá is tették sokszor.

— Én magam akarom azt bizonyítani, — mondta ilyenkor — amit a doktor urak tagadnak, hogy van lélek, igenis van s az erősebb, mint a test.

De azért nem próbált téríteni soha senkit, neki mindegy volt, milyen vallású valaki, csak a beteget, csak a szenvedőt látta mindenkiben, akin segíteni kell.

A limanovai nagy csata után megint annyi sebesültet hoztak, hogy alig tudták hova tenni.

Egy súlyosan sebesült fiatal német katonát is hoztak a többi között, aki két haslövést kapott. A hasfalat annyira szétroncsolták a lövések, hogy a belei szinte kifordultak. Össze-vissza volt kötözve. Csak tévedésből hozhatták ilyen messze fekvő kórházba, szabály szerint ott kellett volna letenni, a legközelebbi baraknál.

Az orvosok megnézték, de a sebeihez hozzá sem mertek nyulni. Ezen már nem lehet segíteni — ez volt az általános vélemény. Átadták Rozália testvérnek, hogy helyezze el és morfiuminjekciókat rendeltek a fájdalom csillapítására. Külön szobába kellett őt tenni, a folyosó végén; úgy ordított kínjában, hogy felzavarta volna az egész kórházat.

Rozália testvér a maga külön betegének tekintette. Ilyen rettenetes szenvedést még ő sem látott, sietett is mindjárt az enyhítő befevőzésekkel.

A hatalmas germán teste csak úgy rázkódott a fájdalomtól, a fogait csikorgatta, a kezeivel csapkodott. Fiatal gyerek volt egészen, zászlós, olyan erőteljes szervezettel, amit talán száz esztendő sem tudott volna elpusztítani és két golyó tönkretette, de még most is viaskodott, verekedett a halállal és nem akarta megadni magát.

Homlokáról csak úgy csapzott a verejték, Rozália testvér a keszkenőjével törölgette.

— Megnyugszol, fiam, mindjárt — biztatta, de az nem értette meg, széles melléből, erős tüdejéből vad ordítás tört elő.

Az injekció erősen hatott, a fájdalom csillapodott vagy legalább is nem gyötörte annyira; vonásai kisimultak.

— Kívánsz valamit, fiam? — kérdezte Rozália testvér. De az csak a fejét rázta, nem kívánt ő semmit, a legnagyobb földi jó volt reá nézve, hogy szenvedése enyhült.

— Hát ezután a szegény fiu után hol sírnak, hol imádkoznak érte? — gondolta Rozália testvér, amint otthagya a beteget s úgy látszott neki, hogy körülötte még a levegő is tele van jajszóval, könyörgő imádsággal, holnap talán már majd csak befejezi ez is.

De nem fejezte be még, sem másnap, sem harmadnap, még mindig élt. Adták neki a morfium-injekciót s ha nem szenvedett annyira, néha még beszélt is pár szót Rozália nővérral.

Nem sokat tudott ő az egész háborúról. Mikor a harctérre ment, alig hogy kivaggonírozták őket, még csak nem is pihentek, erősítésre volt szükség, azonnal vitték is az ütközetbe.

Fiatalos lelkesedéssel, vidáman, boldogan indult el meghalni a hazáért; mindjárt az első golyó elérte; nem tudta, hogy ilyen nehéz meghalni.

Eljött aztán az az idő, mikor a morfium már alig hatott, mindig sűrűbben és sűrűbben kellett alkalmazni és még mindig élt.

A főorvosnak, mikor bejött a kórházba, ez volt első kérdése Rozália testvérhez:

— Él még az a szerencsétlen német zászlós?

Valóságos csodának tartották az orvosok ezt az életerőt.

Délben odament Rozália testvér a főorvoshoz jelenteni, hogy a német zászlós még rettenetesebben szenved és az inspekciós orvos nem enged több morfium-injekciót, mert az rögtön végezne vele.

A főorvosnak sok dolga volt és sok halottja a kórházban; ilyenkor nagyon haragos szokott lenni, különben is goromba ember volt. Ráförmedt Rozália testvérré:

— Hát mit akar? Ha az orvos egyszer azt mondja: nem szabad több injekciót adni, akkor nem szabad és azzal vége.

— De mikor annyira kínlódnik!

— Azt hiszi, mások nem kínlódnak, csak a maga németje?

— Főorvos úr, még az állatnak is megadják a kegyelemdöfést és az embernek nem!

— Veszekedjék ezért az Uristennel, maga úgyis azt mondja, az adta rá ezt a nagy szenvedést. Vele perlekedjék, ne velem. Maga

tudhatja legjobban, hogy amire megesküdtünk mi orvosok, azt meg is tartjuk, menjen inkább a dolgára és hagyjon nekem békét.

Rozália testvér kiment.

Dél idején, mikor az ebédet már befejezték, nagy csend volt az egész kórházban.

Rozália testvér halkán végigsuhant a folyosón; léptei alatt mintha a kőköcskák is meghajoltak volna, mert nem kopogtak soha. Megállt a folyosón a német zászlós szobája előtt. Nem volt az emberi hang, ami onnan kijött, hanem egy sebzett állat üvöltése.

Rozália testvér lopva körülnézett, nincs-e valaki a folyosón, aztán óvatosan benyitott.

A sebesült katona nagy teste remegett a fájdalomtól, szemei vadul forogtak üregekben, rettenetes volt ezt látni.

— Megnyugszol mindjárt, édes fiam — súgta Rozália testvér, inkább önmagát biztatva.

Aztán elővette a morfium-fecskendőt és szilárd, nyugodt kezével megadta a kegyelemdöfést. Innen a jégkamrába kellett mennie, hogy két jégtömlőt megtöltsön a betegek számára. Bevitte nekik, fel is tette.

*

Egy fél óra múlva újra végigment a folyosón, hogy az üdülőket keresse fel. Megállt a német zászlós ajtaja előtt. Csend volt, mélységes nagy csend. Kinyitotta az ajtót, benézett: csend, csend, nagy hallgatás, megnyugtató, békés csend...

Elővette az olvasóját, hogy mialatt az üdülők termébe megy, lepörgessen egy imát a szegény halottért.

Az üdülőben mindig nagy öröm volt az ő érkezése, leveleket, híreket hozott nekik.

— Pajtás, — mondta az egyik katona a társának, amint Rozália testvér belépett és minden szem feléje fordult — valami fene jó dolognak kellett történni, nézd csak, nézd, a Rozália testvér orcája milyen mosolygós.

Rozália testvér akkor pörgette le az utolsó gyöngyszemet az olvasóján és még mindig mosolygott.

Moravcsik Gyuláné.

Vinicius dalol.

I.

*A Belvederen ciprusok susognak
Valami csendes, rejtelmes zenét.
Ostériákból kurjongás ha hallik,
Szentségtörés a lárma és beszéd.*

*Ott lenn a város néma tarka képe
Mesékből hallott, álomból való.
Túl rajta gyárkémények törnek égre,
Aztán a tenger nyájas, mint a tó.*

*Nagy kék tükör. Napfényt ragyogva tükröz.
Szél nem fodrozza, békén csillogó.
Felvillan rajta néha egy vitorla:
Zsákmányt szállító kis halászhajó.*

*Lenn kék a víz és fenn is kék az égbölt.
Árnyék sehol. Csend, béke mindenütt.
Tikkaszt a lég. Az izzó napsugár
Házakra, útra lángot vetve süt.*

*A szemhatáron Cherso s Veglia látszik,
Mint szikrázó gyöngy bársony vánkoson.
Szemem beissza ezt az égi képet
S lelkem mélyén a béke átoson.*

II.

A Citta Vecchia árja zúg köröttem.

*Sebes beszédű nép fürgén karattyol
S felém özönlik régi boltozatból.*

*Zúg-zeng az élet, mint egy durva nóta.
Nincs róla törvény, nincsen róla kóta.*

*Csengőn nevetnek pezsgő vérű lányok
S én önfeledten álmodozva járok.*

*Fejem fölött ásitnak régi házak.
Ruháskötélen tarka köntös szárad*

S mint cifra végzet, úgy lebeg fölöttem.

III.

*Szerettem a tenger menyasszonyát,
A lázas éltű, pezsgő vérű várost
És vérző szívvel gondolok reá most,
Hogy látom baljós sorsú alkonyát.*

*Emlékeim közt legszebbik helyen
Megőrzöm képét s álmodom felőle.
Nekem még él a Quarnerónak öre,
Mint egykor régen. Neki szentelem*

*Szavam, szerelmem, szívem dobbanását,
Óhajtvá várom hajnal pirkadását,
Mely életébe régi fényt viszen.*

*Hiába indulnék keresni mását
Elárvult földön, ködbe tünt vizen.
De megtalálom még! Szentül hiszem.*

Szőllősy István.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A magyar közoktatásügy kálváriája Romániában.

Mikor a Nagyszebeni Román Kormányzótanács közoktatásügyi államtitkára, az emlékezetes nevű dr. *Ghibu* Onisifor rendeletére — az előzmények miatt és az ő kezdeményezésére megindult tárgyalások közben — teljesen váratlanul a kolozsvári egyetemről kiűzték a magyar tudományosságot, vagyis 1919. május 12-én délután felkereste e sorok íróját a balázsfalui gör. kath. főgimnázium egyik igazgatója. Mit akart, mai napig sem tudom. Együtt jártunk az egyetemen, ismerősök lettünk volna tehát, azonban legalább másfél évtizede nem találkoztunk. Talán nem akarta elmulasztani az alkalmat, hogy fájdalmában gyönyörködjek; lehet azonban, hogy emberségesebb céljai voltak, melyek előadásához azonban nem juthatott el. Szemrehányást tettem neki, mint az „ünnepélyes“ alkalomra Kolozsvárra gyűlt román előkelőségekhez tartozónak, azért a kultúra-rombolásért, melynek egyik sikeres napját éltük akkor. Ez volt a válasza:

„Igaz, hogy magas kulturát rombolunk, de az nem a miénk; az ellenben, melyet helyébe teszünk, ha szegényebb is de a miénk lesz és harminc esztendő múlva azon a fokon lesz, mint a most lerombolt.“

A program tehát ez volt már akkor, s ha vezető és felelős helyen álló politikusoktól hallottunk — még pedig éppen elegendő — ezzel ellenkező nyilatkozatokat, bizonyos, hogy az állami kultur-műhelyekben ennek szellemében folyt a munka akkor is, amikor kifelé a régi, a magyar kulturával szemben nem nyilvánult meg az a nyers kiméretlenség, mely az utóbbi pár esztendőben *fittyet hány gyulafehérvári határozatoknak és nemzetközi kötelezettségeknek egyaránt.*

Az impérium-változás óta három korszakot különböztethetünk meg a román kormányoknak a magyar iskola-üggyel szemben való viselkedésében.

Első a kormányzótanács és az erdélyi román nemzeti pártból alakult *Vajda-kormány* korszaka. Ámbár vezető gondolata ezen a téren is, mint egyéb tekintetben a „román néppel szemben a múltban elkövetett igazságtalanságok jóvátétele“, — a mai állapothoz képest messzemenően liberálisnak mondható a részéről tapasztalt bánásmód. Mert ámbár az állami iskolákat átvette és azok óriási többségét román anyanyelvűvé változtatta, ezt az erdélyi magyar közvélemény meglehetősen megértette. Annál inkább, mert tiszta magyar vidékeken hagyott meg magyar

nyelvű állami iskolákat, ha nem is nagy számmal. Még gimnázium is volt ilyen: Gyergyószentmiklóson és Nagyszalontán.

Vizont semmi akadályt nem gördített a felekezeti iskolák felállítása elé. Igaz, hogy az átvett magyar iskolák pótlása óriási megterhelést jelentett a magyar felekezeteknek, melyek annak idején sok-sok iskolaépületüket átadták a magyar államnak s most új iskoláról kellett gondoskodniok. Akkor bosszulódott meg az a krajcároskodó politika, mely meghódolva a híveknek a közterhekkel szemben való zsugorisága előtt, az államra hárította át az „egyházak virágos és gyümölcsös kertjének” gondozását. *Az erdélyi példa tanít meg arra, hogy milyen bűn az, ha a híveket az egyházi terhek alól idegen vagy külső támogatás szervezésével mentesíteni kívánjuk.* Ellenkezőleg arra kellene nevelni az egyház-községeket, hogy minél több intézményt, minél tökéletesebb színvonalon a maguk erejéből tartsanak fenn. Ne az legyen a főérdem, hogy mennyit szereztek Amerikából, Hollandiából, s mennyi egyházi terhet sikerült rásózni az államra, hanem az, hogy mennyit tudtak teremteni a maguk erejéből, minden idegen támogatás nélkül.

Becsületére válik az erdélyi magyar egyházaknak, hogy nem sokat töprengtek, hanem az állami iskolák átvétele után azonnal igyekeztek a magyar iskolákban keletkezett hiányt pótolni. Rövid időn belül közel ezerkétszáz felekezeti elemi iskola állott a magyar egyházak rendelkezésére, a szorosan vett Erdély területén. Igyekeztek pótolni a középfokú iskolákban keletkezett hiányt is, még pedig olyan eredménnyel, hogy az ősi tizenkét magyar felekezeti középiskola mellett kétszerannyinál több új keletkezett úgy, hogy a magyar felekezeti — mindkét nembeli — középiskolák száma a félszázat elérte, s volt köztük gimnázium, reál-, kereskedelmi és polgári iskola, tanító- és óvónőképző. Az 1920—21. tanév elején a református theologia átszervezett tanárképző-intézete is, mint képesítő főiskola kezdte meg működését, a filozófia és pedagógia, klasszikus és modern filológia, történelem, földrajz, természettudományok, matematika és társadalomtudományok szakcsoportjaiból, száz-kilencvennyolc hallgatóval.

Az erdélyi magyar társadalom hihetetlen áldozatkészségről tett tanúságot. Az iskolák elesvén az államsegélytől, önmaguk kénytelenek fentartásukról gondoskodni. Annál nagyobb ez a feladat, mert az úgynevezett földreform végrehajtása során földbirtokaiknak csak pár holdas emlékeztetői maradtak, pénzvagyonuk pedig semmi jövedelmet nem hajtó magyar államkötvényekbe és hadikölcsönökbe vannak fektetve. A társadalom az egyes kollégiumokat segélyező pártfogó-egyesületek alakításával, multságok jövedelmeivel és gyakori, nagy összegű adományokkal sietett támogatásukra. Minthogy pedig a felemelt tandíjakat igen sokan nem tudták fizetni, a napilapok gyűjtést rendeztek szegény tanulók tandíjának pótlására. Egyedül a kolozsvári *Ellenzék* ilyen akciója az 1919—21. években egymillió lejnyi eredménnyel járt.

Szóval: addig, amíg iskoláinkat megtűrték, az erdélyi magyarságnak nem volt oka arra, hogy azok jövője miatt kétségbeessék. Ha a magyar államnak bérbe adott felekezeti iskolaépületeket ezen a címen a román állam részére, s a szerződéses kötelezettségek teljesítése nélkül

lefoglalták, — az egyházak gondoskodtak más épületről, sok helyt építettek újat. A nemes elhatározások, szent elszántságok, felemelt áldozatkészség hevítették a lelkeket. Mindenki, mindenével rendelkezésre állott. Nem féltettük az erdélyi magyarság jövőjét!

Ugy látszott eleinte, hogy az *Avarescu-kormány* még szabadelvűben fogja kezelni a kisebbségi iskolák dolgát. Csakhamar be kellett azonban látni, hogy új korszak kezdődött. Negutescu közoktatásügyi miniszternek új elemi iskolai törvényjavaslata még elismerte a felekezeti iskolák létjogosultságát, ami annál biztatóbb jelenség volt, mert a régi királyságban ez ismeretlen iskolafajta. A miniszternek nyomós oka volt erre. Elsősorban az, hogy a román gör. kath. és keleti egyházak is elszántan ragaszkodnak iskoláikhoz. Kifejezetten azért, mert esetleges változás esetén ezek volnának ismét a nemzeti gondolat végső menedékei. Másfelől maga a törvény indokolása elmondja, hogy a régi királyságban a meglévő mintegy 7000 elemi iskola mellé legalább ugyanannyit kellene állítani; azonban a meglévő iskolákban is a tanítók 50 százalékának nincs meg a szabályszerű képzése, hanem írni-olvasni tudó, igen gyakran „az utcáról felszedett“, legjobb esetben négy elemi végzett emberek. A miniszternek ez a hivatalos állásfoglalása nem akadályozta meg az alsóbb iskolai és közigazgatási hatóságokat abban, hogy a magyar felekezeti iskolák léte ellen törjenek. Ennek egyik módja volt az, hogy a magyar közvélemény egységét az iskola-kérdésben megbontották. A magyar községekben levő állami iskolák magyar tannyelvűségét ígérték, s a magyar állami tanítók megtartását. Minthogy azonban az újonnan szervezett felekezeti iskolák az állami iskolák tanulóit elvonták, — az állami iskolák magyar tanítói a maguk létérdekeit látták veszélyeztetve, s ezért igen sok helyen ők lettek a magyar felekezeti iskolák legádázabb ellenségei. Koholt vádak alapján sok, a felekezeti iskolához ragaszkodó és azért síkraszálló magyar pap és tanító jutott így csendőrkézre, ami egész életükre emlékezetes lesz.

Ezek a naiv állami tanítók támogatást nyertek az úgynevezett *progresszív magyar sajtótól*, mely a hitvallásos iskolák ellen kifejezetten állást foglalt s a békeszerződésben és kisebbségi egyezményben bízva, az autonomus községi és az állami iskolák mellett tört pálcát. Főlényes mosollyal intézték el azokat, akik már akkor láttuk, hogy a községi és állami iskolák magyar tannyelve csak maszlag, melyet azonnal elvonnak, mihelyt elérték általuk a célt, — a felekezeti iskolák megfojtását.

Ugyanez a síma, megkerülő, de céltudatos törekvés nyilvánult meg a középiskolákkal szemben. Dr. Prie Oktávián, a kolozsvári közoktatásügyi államtitkárság vezetője, azelőtt balázsfalui tanár, nyíltan hirdette és írásban adta, hogy a magyaroknak aránytalanul sok középiskolájuk van. Ebből az állításból annyi volt a színigazság, hogy több magyar felekezeti középiskolánk volt, mint Erdélyben az állami és felekezeti román középiskolák együttvéve. Erőszakot azonban nem kívánt velük szemben alkalmazni. Amint mondta, ők ráérnek megvárni, amíg a „feleslegesek“ maguktól megszűnnek. Ezt biztosra vette és vehette azért, mert az államsegély elmaradása, az iskolák földbirtokának elreformálása és a tandíjaknak ezek miatt nagyfokú emelése egyfelől, a hivatali pá-

lyáknak a magyarok elől való elzárása másfelől, arra a feltevésre jogosították, hogy a magyar ifjúság nem fog olyan nagy számmal menni a középiskolába, mint addig.

Bármennyire sajtáságos éppen egy közoktatásügyi államtitkár szájából az a „panasz“, hogy túlsok az iskola, az erdélyi magyarság örömmel vette már azt is, ha megengedik, hogy teljesen a maga erejére utaltan, tarthassa fenn iskoláit. Ámbár éppen ez a Prie államtitkár volt az, aki 1921. szeptemberében a ref. theologia tanárképző-intézetét betiltotta és így az erdélyi magyar középiskolák elé a jövőre nézve a tanárihiány megfőjtő rémét készítette elő.

És mégis mindez határtalan jogtisztelet és emberséges elbánás ahhoz képest, ami azután következett, a Bratianu-féle „liberális“ kormányzat alatt, melynek jog, igazság, emberség, erkölcsi felfogás, mindmind mellékesek.

Dr. Angelescu közoktatásügyi miniszter és az ő hűséges erdélyi famulusa, dr. Pteancu Sándor, a magyar pénzen két évig Rómát járt vezérfelügyelő neve olyan előkelő helyet fog találni a magyar kultúra történetében, mint a Haynaué Brescia történetében. Lelkeket ölt Haynau és azt teszi az Angelescu—Pteancu duumviratus. Nem lehet elsorolni azt a rengeteg kis és nagy zaklatást, melyet ők ketten a magyar iskolák ellen követtek és elkövetnek. Nem elég, hogy elviselhetetlen és teljesíthetetlen anyagi és szellemi terheket és feladatokat rónak az iskolákra és tanulókra, hanem mindezt látszólag annyira ötletszerűen, valójában annyira kiszámított tervszerűséggel teszik, hogy egy heti nyugalomuk nem lehet a magyar iskoláknak. (És ezt az: „egy heti“ kifejezést a szó szoros értelmében kell venni!) Ehhez járult, hogy azokat az erdélyi román tanügyi embereket, akik nem az elvadult sovinizmus szemüvegén át bírálják meg a magyar felekezeti iskolák dolgát, hanem megértést is árulnak el, — ezért „a bűnükért“ mellőzik, sőt határozottan lefokozzák. Neveket tudnék felsorolni, ha nem tudnám, hogy az erdélyi magyar közvélemény hálás megemlékezése volt a fogantató az illetők elgáncsolásához; természetes tehát, hogy emberséges voltukért nem kívánok ilyen ürüggyel szolgálni. Az ilyen módon sutba került — valamennyire mégis csak belátó — főigazgatókat, stb. olyanokkal pótolták, akik vagy gyűlölettel viselkednek a magyarsággal szemben, vagy a régi királyságból valók lévén, az iskolák nyelvét nem ismerik, az egyházak iskolafentartó autonómiája előttük *érthetetlen magyar kiváltság*. középkori maradvány, mely „modern államban“ tűrhetetlen.

Ebből keletkeznek igen erős surlódások. Az állami iskolai hatóságok: főigazgatóság, tanfelügyelőség gyakran az egyházi főhatóságok megkerülésével, közvetlenül az egyes iskolákhoz küldenek fontos, elvi jelentőségű, sőt az önkormányzatot sértő rendeleteket. Ezeket az illető iskolák természetesen felküldik a maguk hatóságához, — utasítást kérve. Az állami hatóság ebben az eljárásban az állam tekintélyével szemben való engedetlenséget, — röviden: irredentizmust, bolsevizmust — lát, jön a dörgedelmes figyelmeztetés, elemi iskoláknál rendszeren a bezárás.

A magyar egyházak — a változott viszonyoknak megfelelő — új

tantervet készítettek, melyet az 1921—22. évvel léptettek életbe. Ezt a tantervet, melybe a protestáns egyházak második modern nyelvként az angolt, a katolikus egyház a franciát iktatta be, — a kolozsvári közoktatásügyi államtitkárság alapos tárgyalások után, elfogadta.

Mégis 1923. márciusban távirati rendelettel (általában táviratilag szoktak intézkedni) érkezett a miniszteriumból, hogy az angol helyett *azonnal* a franciát kell mindenütt bevezetni, s amelyik iskola nem engedelmeskedik (ha nem tud máról-holnapra megfelelő tanárokról gondoskodni, az nyilvánvalóan a „szokásos“ magyar irredentizmus!) — az iskola elveszti nyilvánossági jogát. Hiába volt küldöttségjárás, felségfolyamodvány s minden pedagógiai és didaktikai érvelés, — április 11-től kezdve franciát kellett tanítani.

Az 1923—24. tanév megkezdése után jött a rendelet hogy azonnal be kell vezetni a tíz számjeggyel való osztályozást. Az első évharmadban az értesítőket is így állították ki. A második évharmad derekán jött a felvilágosítás, hogy az előző rendelkezés téves volt, mert a régi királyságban ugyanakkor változtattak a tízes rendszeren olyan módon, hogy tíz számjegy van ugyan, de csak öt fokozat: jeles, jó, elégtelen, elégséges és rossz. Tehát a felekezeti iskolák *azonnal* szintén vezessék be az öt érdemrendes rendszert. (Indultak a négyjegyes osztályozással áttértek a a tízjegyesre, majd az ötjegyesre, — egy félév alatt).

Ugyanebben az évben jelent meg az a rendelet, mely szerint az államnyelv ismerete minden tanerőre nézve kötelező, s ezért az 1924. év nyarán vizsgáznok kell a román nyelvből és irodalomból, a történelem és földrajz szakoknak a hazai történelemből, földrajzból és alkotmánytanból, — román nyelven. Hogy pedig a nem-szakos tanárok el ne bízzák magukat, — *májusban* jött a rendelet, hogy minden tanárnak az összes fentemlített tárgyakból kell vizsgáznia és akkora nyelvi és tárgyi késziségről kell bizonytságot tennie, hogy ezeket a tárgyakat az állam nyelvén tanítani képes.

Ilyen előzmények után álltak a tanárok és tanítók múlt augusztusban vizsgára. Az eredmény ismeretlen, mert a vizsgáló-bizottság csak vizsgáztat és jelentést tesz a miniszternek, s az utóbbi állapítja meg a beküldött jegyzőkönyvek alapján, hogy a vizsgázó megfelelt-e? Az eredményt aztán az iskolai év végén közli a hivatalos lap, nyilvánvalóan aszerint, hogy a miniszter — Pteancu úr „felvilágosításai“ nyomán — melyik felekezeti iskolát akarja lehetetlenné tenni az által, hogy tanárai vizsgáját nem találja elfogadhatónak, s ha úgy tetszik, azonnal eltiltja őket a tanítástól; ellenben, ha nagyon könyörületes akar lenni, a jövő nyarára újabb kísérletet engedélyez.

Az állampolgári egyenlőség arcul csapása az a tény, hogy a szász tanítók és tanárok vizsgafeltételei — az egyházi hivatalos lapjukban közölt rendelet értelmében — sokkal egyhébbek voltak, mint a magyarokéi. A szintén magyar iskolában végzett román tanítók és tanárok pedig egyáltalán nem kötelesek vizsgára állani. Hiszen tanítók és papok hat-nyolc heti tanfolyam hallgatása után rábocsáttatnak a középiskolára; olyan tanítók is, akiknek oklevelük nincs, s olyan papok, akik VI. gimnáziumi osztály után mentek theológiára.

Említettem, hogy az állami román iskolák tanítói közt rengeteg az úgynevezett „megtürt“ (tolerat) tanító, akinek jó eset, ha négy elemije van; ellenben magyar ref. iskolát csuktak be azon a címen, hogy a beteg tanítónőt a — szintén tanítói okleveles — pap helyettesítette, vagy azért, mert a júniusban megüresedett tanítói állást csak szeptember derekán töltötték be. A kolozsvári ref. leányközépiskola nyilvánossági jogát azon a címen vonták meg, hogy nincs saját épülete, hanem a főgimnázium vendége — délutáni tanítással. Ugyanakkor azonban az állam az impérium-változás első hónapjai óta venereás nőkérdés céljaira lefoglalva tartja az egyházkerület iskolaépületét, sőt újabban még a tulajdonjogot is el akarja vitatni. Bánffy-Hunyadon a református iskolákat (elemi, polgári) a közigazgatási hatóság bezáratta azon a címen, hogy a helyiség nem megfelelő; a tanügyi hatóság ellenben „működő iskoláknak“ tekinti őket, nyilván a külföld számára készülő statisztika javára. Ugyanott és ugyanakkor a román nyelvű állami iskola a református egyháztól elrekvirált, alkalmatlanabb helyiségben, tovább működik.

Az állam elrendelte a községeknek, hogy az elmúlt év folyamán néhány száz állami iskolát építsenek. (Az „állami“ iskolákat ugyanis a községek építik és ők gondoskodnak minden szükségletéről, csak a tanfőt fizeti az állam). Ezeknek az iskoláknak nagy része fából épül, tapasztott padozattal. Ellenben Gyaluban, Türebén, Sáromberkén az ujonnan épült modern református iskolák megnyitását nem engedélyezték, mert — (a tanfelügyelő maga mérte ki) — a falusi kőműves vagy asztalos az ablakokat 5—10 cm.-rel kisebbeknek csinálta, mint az 1907. évi magyar rendelkezések szerint lenniök kellene. Más helyen a közigazgatási hatóság nem ért rá, hogy megvizsgálja az új épületet, vajjon az építési engedély betartásával csinálták-e? Mivel pedig az állam „szívén viseli“ alattvalói művelődését (a régi királyságban a felnőtt lakosság háromnegyedrésze analfabéta), s mivel a községben felekezeti iskola nincs, — bekényszeríti a magyar gyermekeket a román nyelvű állami iskolába.

Aponyi sokszor felhánytorgatott törvénye azt mondja, hogy csak az a felekezeti elemi iskola *kaphat államsegélyt*, melynek legalább harminc tanulója van; ők úgy magyarázzák *ezt a törvényt*, hogy csak az a felekezeti iskola *működhetik*, melynek legalább harminc tanulója van.

Egy küldöttségjárás alkalmával Angelescu miniszter meglepődve fordult Pteancu vezérfelügyelőhöz: „Hát vannak nekünk magyar tanítási nyelvű állami középiskoláink!?“ Az igenlő feleletre csak azt mondta: „Hiba!“

Mindössze hét gimnázium s talán ugyanannyi polgári iskola volt. *Ma már nincsenek*. Azonkívül a Királyhágótól nyugatra és Máramar-szigettől Orsovaig az úgynevezett „határzónában“, tehát ahol majdnem kizárólag magyar a lakosság, — nincs egyetlen nyilvánossági jogú magyar felekezeti középiskola; némelyik állami iskolában volt még a tavaly imitt-amott magyar tagozat, úgy tessék-lásséklforma. Azonkívül megszüntették az összes 1918. után keletkezett középiskoláinkat; nyilvánossági joguktól fosztották meg a szászvárosi és zilahi ősi ref. kollé-

giumokat. Ez utóbbiak magániskolákként való fentartása majdnem anyagi lehetetlenség. Hiszen a tanulóknak nemcsak a rettenetes nagy tandíjat kell fizetniük, hanem a tizenöt-tizenhat tagú állami vizsgáztató bizottságokat is, melyeket évenként kétszer küldenek ki. Egy-egy ilyen vizsga negyedmillió lej körüli költséget szokott jelenteni, vagyis magyar koronában közel száz milliót; annak a szegény iskolának tehát 150—200 millió koronát kell kiizzadnia évenként csupán a román állami tanárokból álló bizottságoknak fizetendő vizsgadíjban. S az eredmény?! Aradon, Szászvároson, Zilahon a múlt tanév végén a tanulók 95—97 százaléka bukott meg ezeken a vizsgákon. Világos, hogy az ilyen iskolák rohamosan néptelenednek el, s mivel a miniszterium felfogása szerint az iskolaépületek „az alapítók rendelkezései szerint“ csak iskolai célokra használhatók, — ráteszi kezét az állam és megcsinálja benne a maga román nyelvű állami iskoláját). (Már kevésbé veszi tekintetbe az „alapítók intencióját“ akkor, amikor az E. M. K. E. és az egyházak által a magyar államnak bérbedott iskolaépületekről van szó, ahol a szerződésben az is ki van kötve, hogy az iskola tannyelve magyar, tanítója pedig az illető egyház híve kell, hogy legyen!)

A felekezeti magyar iskolák megfojtását célozza az a rendelkezés, mely szerint minden felekezeti iskola csak saját vallású tanulót vehet fel; más magyar felekezethez tartozót csak akkor, ha a helységben nincs magyar iskola. (Nem „magyar tannyelvű“ állami iskola, hanem egyszerűen „állami.“) A zsidó, a gör. kath. és keleti vallások *nem magyarok*, ilyen vallású tanulókat tehát magyar felekezeti iskola nem vehet fel. A magyarázat: sok olyan falu van, ahol a ref., luthernus, kath., unitárius és zsidó vallású, magyar anyanyelvű tankötelesek száma együtt elérné a harmincat; tehát együttesen és megegyezés szerint állíthatnának egy magyar felekezeti iskolát; külön-külön azonban nincsenek annyian, hogy meglegyen a nyilvános iskolához kívánt létszám (30), magántanulás pedig — *még a családban is nevelővel* — csak a miniszter engedélyével lehetséges éppen úgy, mint magániskola fentartása. (Különben a felekezeti középiskoláknak sem lehet magántanulója.) *De lássuk, hogy mennyire maradhattak meg magyaroknak azok a felekezeti iskolák, melyek még megvannak?* Az 1923. év őszén, már a tanév megnyitása után, két nagy jelentőségű rendelet látott napvilágot, persze azonnali hatállyal. E rendeletek ellen az egyházak minden követ megmozgattak, számottevő eredmény nélkül. Az elemi iskolákra vonatkozó 100.088. sz. rendelet főbb pontjai ezek:

Az állami tanterv előírása a kötelező minimum. Más vallású és nyelvű tanulók nem vehetők fel. A 3—4. osztályban legalább *napi* két órán románul tanítandó a román nyelv, hazai földrajz és történelem. (Eredetileg az 1—2. osztályban is ezt kívánta napi egy órán, de később ettől elállt). A 6. osztály elvégzése után záró (abszolváló) vizsga, a románul tanított tárgyakból ezen a nyelven.

A középiskolákra nézve 100.090. sz. alatt jelent meg hasonló rendelet. A román nyelvet és irodalmat, történelmet, földrajzot és alkotmánytant románul kell tanítani. A IV. és VIII. osztály végeztével itt

is abszolváló vizsgák vannak, miniszteri kiküldött elnöklete alatt. Ezek a vizsgálatok kizárólag az állam nyelvén tartatnak, s tárgyai közt magyar nem szerepel.

Az elemi iskolákra vonatkozó rendeleteket „szentesítette“ a múlt évben alkotott törvény, melyet részletesen ismertet a Protestáns Szemle múlt évi 5—6. sz. 308. s következő lapjain. A középiskolákra vonatkozólag most van tárgyalás alatt a régi királyságbeli, a közép- és főiskolákról szóló törvény részbeni módosításáról szóló javaslat.

Ismervén a romániai „parlamentáris“ viszonyokat, e javaslat máris törvénynek tekintendő, amint érvényesek voltak az eddigi törvénnyel ellentétes rendeletek. Tehát:

a középiskola ötödik osztályába csak az vehető fel, aki a nemzeti tárgyakból külön bizottság előtt, mely az iskola tanáraiból áll, de a miniszter küldi ki az elnökét, — felvételi vizsgát tesz. Az V. osztálytól kezdve egyetlen osztályban sem lehet több negyven tanulónál; párhuzamos osztályok csak a miniszter engedélyével állíthatók. (Ő pedig a magyar felekezeti iskoláknak nem engedi meg. Azok tehát a felső tagozatban legfeljebb 160 tanuló tandíjából kénytelenek fentartani magukat, tehát csak duszgazdagokat vehetnek fel, ha van még Erdélyben 160 duszgazdag magyar család az összes felekezeteken. A kimaradó tanulók előtt azonban tárva a román tannyelvű állami iskola, melynek lehetnek párhuzamos osztályai, esetleg oly módon, hogy lefoglalják az üresen maradt felekezeti kollégiumok tantermeit. De a jelszó hangzatos: negyvennél több tanulót egy osztályban nem lehet eredményesen tanítani!

A VIII. osztály után érettségi vizsga teendő, a tankerületi főigazgatóság székhelyén alakított állami bizottság előtt, melynek elnöke egyetemi, tagjai 6—8 középiskolai tanár. Tárgyak: román nyelv és irodalom, román történelem és földrajz, s még két tárgy az iskola jellege szerint; az utóbbiakból a kisebbségi iskolák tanulói anyanyelvükön vizsgázhatnak.

Az érettségi bizonyítvány azonban nem képesít minden továbbiak nélkül az egyetemre. Ott ismét felvételi vizsgát kell tenni, melynek tárgyai a fentebb említett „nemzeti tárgyak“ és azonkívül az illető egyetemi kar jellegének megfelelő más tárgyak. Ez a második burkolt numerus clausus.

A polgári iskolákihalálát jelenti, hogy a három polgári iskolai tanárképzőt becsukták, holott azok képeztek tanárokat a Kormányzótanács által felállított állami polgári iskolák számára is.

Ezekből szeretném, ha megértené az anyaország magyarsága és az egész civilizált világ azt a rettenetes helyzetet, melyben az erdélyi testvérek gyötrődnek. Mindent elmondani nincs elég terünk. De ebből is látható, hogy azok, kik ott a magyar kultúra mezején harcolnak, — tanárok, tanítók és tanítványok — valóban hősök. Kiknek nemcsak a munka jár ki sokszorosán, de mindennap újabb és újabb „caudiumi iga“ is, a megszégyenítés, a megalázás, jogaik hangoztatásakor a cinikus lemosolygás. Többet nem tehetünk értük, de azt megtehetjük, hogy emeljük kalapot előttük és tiszta szívből imádkozunk értük!

Transylvanus Bujdosó.

KRÓNIKA.

Tudományos intézetekről külföldön és itthon. Rómában van egy százesztendőös tudós-intézmény, a *német archaeologiai intézet*. Negyvenezer kötetes könyvtára a legkülönb klasszika-archaeologiai bibliotéka a világon; régtől fogva nevelkedtek és tanultak itt Európa minden nemzetének szakfériai és ma sem ingott meg vezető pozíciója. Vezére Amelung professzor, az itáliai antik gyűjtemények legnagyobb ismerője; szerény címe, csak „első titkár“, tekintélye azonban annál nagyobb, segédei maguk is hírneves tudósok. Az egymás után sűrűn következő vitaestélyeken, felolvasásokon angol, amerikai, olasz és más nációbeli archeologusok gyűlnek össze, — nem a germánság iránti önzetlen szeretetből, hanem — bizony tanulni, amit itt lehet és pedig sokat. Szuverén tudás levegője árad itt, amit nem sajnálnak senkitől.

Ezt az intézményt magának foglalta le háború alatt az olaszok élelmes nemzete és csak nagy utánjárásra sikerült (Benedetto Croce hathatós segítségével is) visszaszerezni legalább a fölszerelését, — a palota végleg odaveszett. Évekig ládába csomagolva állott a remek apparátus, de mihelyt felszabadult a zár alól, hamarosan kapott új helyiséget is: a *rómavárosi német luteránus egyházközség* átengedte számára gyönyörű házát, grandiózus tanácstermét. Már talán egy esztendeje megnyílt benne a megújódott *Institutum archaeologicum Germanicum*, a csendes Via Sardegnán. A hurcolkodás súlyos költségeinek nagy részét *amerikai protestáns németek* teremtették elő...

Kevés ily stílusos könyvtárterem lehet a világon, mint ez a nagy boltíves szála. El is fogja benne az idetévedt magyar embert a melancholia láttán és nem nyomhatunk el egy-két sóhajtást. Ilyenkor haza kell gondolnunk. A mi sorsverte országunkban is van egy város, amelyet Rómának szeretnek becézni; a „kálvinista Róma“ ez. Ott is évszázadok óta ápolják a protestáns tudományt és — szerényebb kereteink között — tiszteletreméltó munka folyt a múlt évszázadban ősi kollégiumának falai között. Ma pedig itt is új hajlékot kapott a régi intézmény, az egyetemmé növekedett főiskola; pompás palotái sorra emelkednek a Nagyerdőn. És azt is tudjuk, hogy nemrég Debrecennek adományozta kiváló gyűjteményeit a törhetetlen hitű Déri Frigyes, talán emelkedik nemsokára méltó kulturház is befogadásukra. Ujra virágozhat hát a magyar művelődés régi vára. Csakhogy ehhez még sok avultságot kell levetni, sok nemtörődömöt, tétlent felrázni...

*

Nekünk is van tudományos intézetünk Rómában.

Hát ez minek? Fényezés! Költsék tudomisénmire a pénzt! — mintha hallanám, ahogy mondja valaki. De nem úgy van. Tudja-e az igen tisztelt ellenvélemény, hogy a románok hogy kapták meg Kelet-Magyarországot? Bizony úgy, hogy rávaló állítólagos történeti jogukat

ily külföldi szervek útján belevitték, belecsempészték a külföldi tudós közvélemény tudatába és hagyták, hogy a *külföldi szakemberek* költsék ki a magot, amit ők közibük hintettek. (Mert propaganda-jelszóval ezt nem lehet elérni, rájöttek hamar). Vajjon nekünk, akiknek ál-utakra sincs szüksége, nem ez a legjobb fegyver jövőnk előkészítésénél? Bizonybizony, a románok történeti intézete már megnyílt Rómában. Van más is, amire szívesen gondolnak. A numerus clausus bevezetése óta a kiszorulástól félok legtehetségesebbjei külföldön tanulnak, a világ legelső kulturcentrumaiban készülhetnek fel az életre. Vajjon a mi fiainknak nincs szüksége arra, hogy ugyanezt tehessék, hogy nagyobb hegyre mászva, messzebb láthassanak? (A szaktudomány érdekeiről nem is szólok, pedig az is hozzátartozik sokat emlegetett kulturfölényünkhöz).

A római praetoriánusok évezredes kaszárnyájának viharvert falaival szemben, fekszik az *Istituto stroico Ungherese*, egykor Fraknoi Vilmos villája. Igazgatója *Gerevich* Tibor egyetemi tanár, aki nemcsak a hazai, de az olasz tudományos életben is előkelő szerepet játszik. Mellette dolgozik *Horváth* Henrik, akinek a Protestáns Szemle hasábjain közölt felfedezése, az új Kálvin-arckép, külföldön is visszhangot keltett; *Lukcsics* Pál az Árpád-kori magyar krónika új példányát találta meg nemrég a Vatikánban; *Zambra* Alajos pedig a magyar-olasz tudományos érintkezés kiépítése mellett nagyobb tudományos munkáját fejezi be Rómában. Rajtuk kívül kutatóink egész sora fordult meg már több-kevesebb időre az intézetben, bánvászva az Örök város kulturkincseit; az olasz kormány ösztöndíjait élvező diákjainkkal együtt.

A. A.

KRITIKAI SZEMLE.

D. D. Hastie Vilmos: A református gondolkodás alapelvei. Angolból fordította és jegyzetekkel ellátta *Budai* Gergely, budapesti theol. m. tanár. 188 lap. A „Kálvinista Szemle“ kiadása. Budapest, 1925. Alapár: 6.50 korona.

Pár lapnyi olvasás után már teljesen tisztába jött e sorok írója azzal, hogy ez a könyv egy *angol* református ember gondolkodásának alapelveit tünteti föl. Egy angol theologus az angol református egyház történelmének távlatából szemléli a református gondolat lényegét, habár másfelől minden kétségen kívül a sveizi német theologusok, főleg *Schweitzer* van rá döntő hatással, még a terminológiában is, mihelyt a református gondolat lényegét ex thesi akarja kifejteni, illetve a gondolat lényegének részszerű megnyilatkozásait teszi vizsgálat, itt-ott nem éppen mélyreható kritika tárgyává. Hastie egyenesen csatlakozik a Schleiermachtetől kiinduló azon theologiai irányhoz, amely Schleiermacheren keresztül nézi Kálvint s miközben ezen irány magyarázatát az alapelveket illetőleg szinte változtatás nélkül teszi magáévá, fő célja mindig az marad, hogy az angol kálvinizmus sajátosságait értesse meg, védje és magyarázza, vagy ezen sajátosságok kifejtésével támadja főleg az anglikán egyházat, amelynek protestáns jellegét merőben kétségbe vonja. El kell ismernünk, hogy Hastie kitűzött célját szigorú öntudatossággal igyekszik megvalósítani s éppen ezért könyvéből tiszta képet nyerünk az angol református egyházak gondolkodásának, történetének, problémáinak sok részletéről s világosan áll előttünk az az ellentét, amely a kálvinista felekezetek és az anglikán egyház felfogását egymástól elválasztja. Hastie valóban jó szolgálatot tett azoknak, akik az angol kálvinizmus szellemével, történelmileg kialakult gondolkodásával akarnak tisztába jönni. Más kérdés azonban, hogy vajjon a református gondolat alapelveit, a kálvini tanításban megjelenő szellemi életelvnek lényegét sikerült-e megragadnia és érthetővé tenni azok előtt is, akik a dogmatikai terminologia útvesztőiben járni nem tudnak? Vajjon meg sikerült-e értetnie Kálvin Institutiojának legmélyebb alapjait, annak a műnek szellemi jelentőségét, amelyről méltón írta gróf Yorck a híres berlini filozofushoz, Diltheyhoz intézett levelében azt, hogy ez a mű hatalmas, a legmagasabb értelemben vett történeti okmány, amelyben a világot mozgató dinamikus gondolat nyilatkozik meg vallási téren. Vajjon sikerült-e a kálvini gondolatot, amely a szellemi életnek minden területén egész a gyökeréig érezte a maga hatását, kibon-

tania a dogmatikai formulázások burkából és megmutatnia azt a belső, szellemi csirát, amelyből bontakozik ki Kálvin egész felfogása, természetesen a maga korának köntösében s a maga kora gondolkodásának jellemző, reá nézve nélkülözhetetlen formáiban. E kérdésekre adja meg a figyelmes olvasó majd önmagában a feleletet: mi csak azért vetettük fel azokat, hogy jelezzük azt a hiányt, amelyet mi éreztünk minduntalan a könyv olvasása közben és olvasása után. Ma új módszerek és új nézőpontok kínálkoznak a szellemi tudományokban, amelyeknek segítségével már az említett *Dilthey* nagy sikerrel fejtette ki a reformátorok és a reformáció szellemének lényeges sajátosságait. Aki csak a dogmatika ablakain akar betekinteni akár a Luther, akár a Zwingli, akár a Kálvin lelkébe, az aligha fogja meglátni éppen azt a végső forrást, amelyből ez a dogmatika maga is táplálkozik s amely nélkül éppen azért ez a dogmatika sem érthető meg s nem értékelhető a maga igazi becse szerint. A kálvini dogmatikák különbözők s különbözőeknek is kell lenniök keletkezési koruk, körülményeik s helyük szerint, de a centrális gondolat, amelyből kinőttek, ugyanaz kell, hogy legyen, mert különben nem méltóak a kálvini névre. Ez a középponti gondolat másként színeződik, más és más megvilágítást, különböző szempontból való magyarázatot nyer aszerint, hogy milyen történelmi folyamaton megy keresztül s ezen folyamat közben a szellemi élet többi tényezőivel milyen configuratióban helyezkedik el. Innen van, hogy más a hollandi és más a sveizi, más az angol és más az amerikai kálvinizmus és ismét teljesen más a magyar kálvinizmus, mert ennek történelme folyamán a kálvini centrális gondolat egészen más configuratiókban helyezkedett el, *kényszerült* elhelyezkedni, mint a kálvinizmus többi történelmi kialakulásában. És mi mindig ezeken a configuratiókon keresztül láttuk a kálvinizmus értékeit, amiként más és más configuratiók hatása alatt, más és más configuratiók közvetítésével látták s látják ma is azokat az értékeket a hollandus és sveizi, az angol és az amerikai kálvinizmus. A középponti, minden részletet életető gondolat tehát igen különböző formában alakul ki történelmileg s a magyar kálvinizmus még ma sem jutott annak tudatára, hogy ő a maga kialakulásának történelmi folyamatát mind a mai napig *alig*, bizonyos vonatkozásban *egyáltalán* nem ismeri. *Nekünk azt a speciális magyar configuratiót kell kutatnunk, amelyben a centrális gondolat megvalósult, illetve megvalósulni törekedett s evégből első sorban a magyar kálvinizmus szellemtörténetét kell megírunk, mert csak akkor fogjuk szemtől-szembe látni azokat az értékeket, amelyekkel mi ajándékoztuk meg a kálvinizmust általában és a magyar életet különösen.* A magyar kálvinizmus szellemtörténete majd megmutatja azt is, hogy mit értettünk mi a kálvinizmus alatt s fel fogja tárni azoknak az erőknek születése helyét, amely erők a magyar szellemi élet kialakulásában, bátran mondhatjuk, *döntő* szerepet játszottak s még nagyobb mértékben fognak játszani, ha a magyar kálvinizmus hú tud maradni magához.

A könyvhöz csatolt jegyzetek bátran elmaradhattak volna, mert sikerültnek éppen nem mondhatók.

Bartók György.

Kornis Gyula: A felső mezőgazdasági iskola. Különlenyomat a Néptanítók Lapja 1925. évi 3—6. számából. 36 lap.

A kis füzet külön-külön fejezetekben foglalja az új iskolafaj céljával és történetével, továbbá szervezetével és végül tantervével. Az első fejezetben megállapítja, hogy gimnáziumaink és reáliskoláink túltengenek szakiskoláink rovására; gazdasági középfokú szakiskolánk pedig egyáltalában nincs. Művelődés-, gazdaság- és társadalompolitikai hibának tartja ezt. A békéscsabai és orosházai felső mezőgazdasági iskolákban azonban első feleket látja már a megoldásnak. A szervezetre vonatkozólag igen értékesek az új típus *szakiskolái* jellegét védő megjegyzései a polgári iskolát közgazdasági középiskolává építeni szándékozó tendenciával szemben. A logikai érv mellett a történeti fejlődés tanúságait is felsorakoztatja, valamint azt a tényt is, hogy a polgári iskolai tanárképzés nem tudja, meg nem is akarhatja szolgálni a meglehetősen szaktudást igénylő felső mezőgazdasági tanárjelöltek speciális tanulmányait. A tantervvel meg van elégedve, mert apró hiányai a beillesztett tantárgyakon belül is pótolhatók, míhelyt a szükség úgy kívánja, a német nyelv pedig, ha facultatív is, mégis csak benne van a logikai keretben. A tanárképzést nagyon jól megoldva látja a felsőkereskedelmi tanárképzővel teljesen analóg felső mezőgazdasági iskolai tanárképzőintézettel, a közgazdaságtudományi kar mezőgazdasági szakosztálya mellett. A földművelésügyi miniszteriumnak csak felügyeleti jogot biztosítana, minősítési jogot pedig — a katonai önkéntességi jogon kívül — szakasztott akkorát biztosítana az új iskolának, amennyi a felsőkereskedelmi iskoláknak eddig volt.

Az értékes kis munka tudós szerzőjével majdnem mindenben egyetértünk és örömmel üdvözljük nagyon sok világos definícióját, amelyeknek eddig is azért éreztük hiányát, mert a közfelfogás zavara majdnem kodifikálódott még szakköreinkben is. Ilyen fogalomzavart tisztázó megállapítások ezek:

a) a polgári iskola négy alsó osztálya szakiskolákra előkészítő, általános műveltséget nyújtó iskolatípus. Két felsőosztályának a szakiskolák kiépítése mellett nincs értelme;

b) annyi szakiskolára van szükség, amennyit az élet ténylegesen megkövetel. (Kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági, tanítói, stb. szakiskolákra);

c) a falusi élet művelődési, gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt követeli a népoktatáson fölül is az intézményes oktatást;

d) ugyanezt követeli a magyar föld is. Még pedig nemcsak a nagybirtokosok kezében lévő, hanem minden talpalatnyi darabja;

e) a magyar föld középfokú szakiskolája nem lehet alábbvaló a többi szakiskoláknál.

Sajnosan nélkülözünk azonban az igazán hézagpótló füzetből néhány belekivánczó észrevételt:

a) az új iskola minősítő erejét elégnek tartja akkor is, ha az önkéntességi jogra nem terjeszkedik ki. Ez szerintünk mindenképpen hiba volna, mert *minden indokolás nélkül* tagadna meg egy középfokú iskolától olyat, amit egy másiknak megadott;

b) nem látja meg a különbséget, ami a magyar föld és a magyar falu középfokú oktatásra való jogos igényei között föltétlenül fennáll. Nem győzzük eleget és eléggé hangsúlyozni, hogy a falu és a város lelki alkata között áthidalhatatlan űr van. A két elem közös iskolában közös módszerrel nem nevelhető. Örülünk, ha a magyar föld a jövőben megkapja jelenlegi urainál szakavatottabb munkásait, tehát örülünk a felső mezőgazdasági iskolának. De nem látjuk benne és általa azt az intézményt, mely a falu ascendismusát legértékesebb elemeire vonatkozólag is szolgálná. A *falusi*, de igazán falusi *gimnáziumot* értjük alatta, amely nem átmenet nélkül követelné a falu gyermekeitől az abstract vizsgálódás gyakorlatát, hanem igazán az ő nyelvükön valóban bevezetné a föld népének legintelligensebb rétegeit a tudományos gondolkodásba s így energia-vesztés nélkül juttatna el sok-sok arravaló embert az egyetemig.

c) minden alkalomnyújtás irott malaszt marad a kiszegdatársadalom számára, ha a minősítési törvényt ki nem terjesztjük a kis- és középbirtokra, tudniillik míg megengedjük, hogy kis- és középbirtokot hat elemivel is vezethet az, aki örökölte vagy szerezte, holott sokkal kisebb szaktudást és kevesebb általános műveltséget követelő segédhivatalok betöltőitől négy polgárit, érettségit, államszámviteli vizsgát, stb. követelünk.

Karácsony Sándor.

Kosmos. Irta: A. v. Humboldt, fordította: Fülöp Zsigmond. Budapest, Athenaeum r.-t. I. k. 215 l.; II. k. 178 l.

Az Athenaeum *Élet és Tudomány* cím alatt hasznos és hézagpótló vállalatot indított meg. Vállalata rövid, összefoglaló előadását akarja nyújtani mindazoknak az eredményeknek, amelyeket a kutatók a tudomány egyes ágaiban a törvények, problémák és az illető tudományzak történetének kutatásában elértek, előadását egyaránt akarja az alaposág és mélység, a világosság és áttekinthetőség jellemezni. E vállalat 5—6. kötete gyanánt jelent meg Humboldt Sándor *Kosmos* című művének fordítása, mely a híres természettudós négykötetes nagy művéből (1844—1859.) a tartalmilag el nem avult, alakilag ma is megragadó részeket nyújtja magyar nyelven, nevezetesen a második kötetből: A fizikai világnézet történetét, (a kozmosz-fogalom fokozatos fejlődésének és bővülésének tényezői), az első kötetből pedig: A természetnyújtotta élvezet különfélesége. A fizikai világleírás és elhatárolása és tudományos tárgyalása, s A természet tanulmányozására ösztönző okokról szóló fejezeteket. A mű keletkezését és jelentőségét Bölsche V. ismereti egy bevezető tanulmányban. Humboldt *Kosmos*-a egyesíti a természettudományi ismeretet, amint az lassankint az egész kozmoszt meghódítja, a legnemesebb erkölcsiségre és esztétikai értékelésre való törekvéssel; Humboldt tudós és művész egy személyben s műve épp úgy meghódítja olvasóját széles látókörével, filozófiai felfogásával s az egész világfogalomra beállított kulturtörténeti előadásával, mint költői színezetű, elegáns stílusával. Leírása a természettudományi kutatás valóságos eredményein épül föl, de a szépség és fenségesség fogalmait is beviszi a mindenségbe.

A fordítás egészben véve folyékony és könnyen olvasható, de itt-ott a fordító nem tudott egyes germanizmusokat, illetőleg lipótvárosi

kifejezéseket levotkezni, például a föltételes mellékmondat után a főmondatot *úgy* kötőszóval vezet be (I. 133., II. 149., II. 129.), két alany után többes állítmányt használ, (például a kémia és a botanika eleinte csak a gyógyszeriant szolgáltaták); a II. 174. lapon előforduló *accusativus cum infinitivo*-k hasonlóképen idegenszerűleg hatnak a magyar fülre. Az „Anregung“ szót kevéssé találóan egyszer érzület-tel, máskor ingerület-tel adja vissza, a jó „uralom“ szó helyett a gyöngébb „eluralkodás“ szót faragja. A 36. lap alján elhagyja Schillernek egy verssorát, másutt Tassonak, Dantenak többsoros idézetét lefordítatlanul közli, pedig a nagy közönségnél, melyhez egy ily népszerűsítő vállalat fordul, kevéssé tehető fel az olasz nyelvismeret. Nagy anachronismus Kr. e. 500 évvel, alsó-itáliai iskola helyett, *olasz* iskoláról beszélni. Ha egy irodalomtörténetben vagy lexikonban utána néz, megláthatta volna, hogy Chateaubriand két művének címét hibásan idézi, mert nem *Atala*, hanem *Atala* s nem a Mártir, hanem *Les Martyrs* (a mártírok) művének címe; Goethének nincs *Emlékezések Olaszországra* című műve, hanem *Italienische Reise*; Camoens nagy époszának címe nem *Luisada*, hanem *Lusiada*. A személy- és nemzetneveket igen változó alakban írja; előfordul nála *Cusa* és *Cuss*, florenci és firenzei, holland, hollandi, hollandiai és hollandus, syriai és sziriai, epiciklus és epicyklois, reflex és reflexesz; a keresztnneveket szinte lapról-lapra változtatva, most a családnév elé, majd a családnév után teszi, most lefordítja, majd eredeti alakjában közli.

Mindezek a hibák a fordító elsietett és kissé felszínes munkája mellett tanuskodnak.

Rácz Lajos.

Lorántfy Zsuzsána fejedelemasszony. Irta *Hegyaljai Kiss Géza* monoki ref. lelkész. Tahitótfalu, Sylvester-nyomda, 1924. Kis 8°. 177 lap. Egy képpel.

Az evangélium legnagyobb magyar nagyasszonyának élet- és jellemrajza különösen hálás történetirodalmi föladat. A forrásanyag bősége, a vonatkozó kortörténet nagyszerű mozzanatai és magának a személyiségnek varázslatos vonzóereje egyaránt azzá teszik mindazok számára, akiknek a lelkében, a megfelelő tudományos és irodalmi készségek mellett, megvan az a rokonhúr, amely e gazdag, szép és nagy történelmi stílusú asszonyélet alaphangjával együtt tud zengeni. Ennek a nagyon ízléses kiállítású kötetnek a szerzője több tekintetben kiválóan alkalmas volt e föladat elvégzésére. Lelke tele van nemesen hevülő csodálattal a magyar női életekben megnyilvánuló keresztyéni hősiesség iránt, amelynek más fényes példáit már több megelőző művében megörökítette. Finom és mély beleérző képessége éppen a női lélek elemzésében és festésében érvényesül, különösen szerencsés módon. Alaposan ismeri a tárgy elsődleges forrásait épp úgy, mint a régebbi s újabb feldolgozásokat. Mondanivalóit mindig választékos és sokszor igazán művészi formába önti s érzelmes stílusának lágytónusú pasztellszínei megkapóan simulnak a tárgyhoz és a tartalomhoz. A szerző mindezen erényei ebben a munkájában is fénylenek. A Lorántfy Zsuzsanna alakjához kedvtelve járt el hódolatra a megelőző író- és történész-nemzedékek tisztas sora is; de Kiss Gézának, azok eredményeinek bőséges

fölhasználása mellett is, sikerült hozzáméltóan új és sokoldalú világitásba helyezni ezt a magasztos alakot, úgy, hogy a műve olvasása közben sehohsem halljuk a pusztán másod-, harmadkézből való recitálásnak hamarosan fárasztó és kiábrándító hangját: minden tündöklő vonása e nagy életnek a szerző saját lelke színes és köszörült prizmaín áttörve érkezik szemünkbe. Ezt a jóleső hatást nagyban fokozza a szerzőnek az a szerencsés eljárása is, hogy a nagyasszony életeseeményeit nem valami primitív és sablonos időrendi feldolgozásban adja, hogy azután pótolja meg az egészet némi jellemrajzi toldalékkal, hanem nagy anyagának biztos áttekintésével és logikus rendezésével, a *jellemrajz* főszempontjait (a hitves; az édesanya; a fejedelemasszony; a patróna; az író) teszi a-könyvében uralkodókká s ezekkel kombinálja aztán rendkívül ügyesen és élvezetesen a szorosabban vett életrajzi, valamint a meglepően nagy bőségben bevont család- és kortörténeti adatokat, milieufestő vonásokat. Így a keze közül kikerülő kép egységessé és plasztikussá lesz, anélkül, hogy erőszakolt schémákba volna fűzve. Egészben véve elmondhatjuk, hogy azt a Lorántty Zsuzsánna-arc képet, amely alkalmas arra, hogy a pusztá ismeretközlés mellett lelkesítsen és neveljen is, eddig a legsikerültebben, a leggazdagabb ismerettel és legmélyebb fölfogással Kiss Géza ajándékozta a magyar protestáns irodalomnak. A szerzőnek különben határozott és sehohsem titkolt célja i-volt az, hogy munkájával az erre fogékony lelkeket necsak ismeretileg gyarapítsa, hanem vallásosan és erkölcsileg buzdítsa is, ne csak a tudomány és az irodalom szempontjából adjon megbízható és értékest, hanem az evangéliumi kegyesség és erkölcsiség, az Isten-, család-, egyház- és honszeretet hamvadó tüzeit is segítsen élesíteni a mai nemzedékben e ragyogó élet példa szövetnékének új fényre gyujtásával. Ez a gyakorlati, építő, vallás- és egyházpaedagógiai célkitűzés is csak becsületőre válik a könyvnek és szerzőjének s bizonyára úgy a szerző egyházában, mint azonkívül jótévő hasznára lesz nagyon sok léleknek, akikben, ha tán félig öntudatlanul is, ott él és ég az ideál szomjusága. Éppen ennek a szerzőnek különben, aki a fejedelemasszony hit- és életeseeményeit vallja a magáéinak s az ő lábanyomától százszor megszentelt zempléni talajon az ő történelmi egyházának egyik lelkipásztoraként hirdeti Isten igéjét, nehéz is lett volna megtagadnia magát s úgy adnia a Lorántty Zsuzsánna történetét és dolgait, hogy törtóriai előadása ne legyen egyúttal egy szép és igaz prédikációvá is, a nagy Rákóczi-textus fölött. (Róm. 9., 16.). Azonban anélkül, hogy magát ezt a gyakorlati célkitűzést és építő alaptendenciát egészben véve kifogásolnók, mégis meg kell mondanunk, hogy a részletekben *kevesebb* talán *több* lett volna belőle. A prédikátor-historikus gyakran nem tudott ellenállani a kísértésnek, hogy (mindig lelkesen, szépen, vonzóan) inkább Lorántty Zsuzsánjáról beszéljen, mint hogy *őt magát* beszéltesse, inkább kommentálja tetteit és lelkületét maga elé elképzelt hallgatóságának, mintsem hogy beérje e tettek és e lelkület történelmi reliefjeinek minél kimélyítettebb kidolgozásával, hogy azután azok *magukért* szóljanak tovább. A nagyasszony lelki habitusának gazdag és fényes, de oly nemesen, puritánul egyszerű alapvonalait sokszor úgy elborítja a saját hevülő és csodálkozó lelke

hódoló virágesőjével, hogy nekünk önkéntelenül is azok a Lorántfy Zsuzsánna készíttette és ajándékozta úrasztali terítők jutnak eszünkbe, amelyeknek finom, tiszta, síma alapszövege helyenként egészen eltűnik a nehéz skófiomos himzés ragyogó aránya és évszázadok multán is lángoló színei alatt. Mintha újra és újra azt érezné a szerző, hogy még mindig nem égetett el kegyelete oltárán elég tömjént a nagyasszony képe alatt — s közben mindegyre megfélekedezik arról, hogy a marékkal szórt tömjén illatos és sűrű füstje mindenre inkább jó, mint arra, hogy rajta keresztül *világosabban* lássuk a képet magát. Egy-két helyt egészen irreális csapongásba viszi határt nem ismerő lelkesedése s olyan dicsőhimmuszokat ad ajkára, amelyek ellen legerősebben maga a puritán és alázatos nagyasszony tiltakoznék: így például mindjárt a bevezető jellemzésben: „Szeretete oly széles és oly mély, hogy megmérhetetlen... Egyetlen rezdülés sem figyelhető meg lényében, mely azt árulná el, hogy ez a csodálatos lélek önmagáé akarna lenni.“ (8. lap). Ugyan hol van az az emberi halandó, akiről ilyesmit el lehetne és szabad volna elmondani az emberi erők és erények véges voltának reális ismerete mellett és (kálvinista jellemről és életszemléletről lévén szó, tegyük ezt is hozzá) Isten dicsőségének kára nélkül? A szerző egyebütt sem mindig tud, nem is nagyon akar, megküzdeni e valószínűtlen glóriát fonogató hajlamával, amelyre pedig éppen a Lorántfy Zsuzsánna belsőleg sugárzó nagy alakjának van legkevesebb szüksége. Egy-egy szép ömlengésével olykor már a frázis papos öncélúságának veszedelmébe téved, (például a Rákóczi-pár szerelméről szólva: „Érzi az egyik, vallja a másik, hogy ha nem nőhet össze a lelkük, akkor csonka és kiélvezhetetlen (?) marad az életük. Eggyé lenni, hogy sok lehessen sokban — ez az a belső áramlás, melynek hullámai felett szőttek a lélek szárnya (?), míg kikötőt érhet (??) két egybeforrott szívben.“ (43. lap). Az ilyen és hasonló, elég számos részlet elmaradásával a munka értéke csak nőtt volna. Az aféle rhétori megbicsaklások, mint például ez: „A sír szélén állók ajkán egyhangú lón az óhajlás: Bocskai István, jöjjön el a te országlásod!“ már ritkábbak, de annál kirívóbbak. Ez a panegyricus hangulat és frazeológia a szép munka főhibája, amelyen azonban, a remélhető új kiadásokban, könnyen lehet segíteni egy kis önmehtagadással. Tárgyi hiányt pedig különösen abban látok, hogy a Lorántfy Zsuzsánna vallásos érzés- és gondolatvilágának, hitéletének mélyreható és tüzetes megrajzolását a szerző nem tette egy vagy több külön fejezetben elvégzendő feladatává, csak elszórtan és nem elég alaposan emlékezik meg róla, holott kétségtelen és a szerző maga tudja legjobban, hogy a nagyasszony egész egyéniségének ebben van a központi tűzhelye s a minden zárat nyitó kulcsa. Össze sem hasonlítható fontossága és érdekessége volna ennek ahhoz képest, hogy például a nagyasszonynak milyen volt a — kézírása, amelyről a szerző egy teljes lapon keresztül szól és elmélkedik. (135. lap). Ezzel kapcsolatos az a sajnálnivaló gyorsaság és felszíniesség, ahogy Lorántfy Zsuzsánnának a puritánus-presbyteriánus mozgalomban való részvételét tárgyalja, vagy inkább csak elintézi, holott itt nyílt volna a legpompásabb és legtermészetesebb alkalom, részletesen fölmutatni a Lorántfy Zsuzsánna szellemi egyéniségében

azokat a vallási és közelebről biblikus-theologikus motivumokat, amelyek őt e nagy történelmi jelentőségű mozgalomnak reá nézve e földön csak töviseket termett támogatására indították. Ennek a kérdésnek a tárgyalásánál elárulva, hogy nem mélyedt bele eléggé, itt-ott össze is zavarja a szálakat s minduntalan apróbb-nagyobb tévesztésekbe esik bele, holott a Zoványi alapvető művének (Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban) a forgatása könnyen megmenthette volna ettől. Apróbb pontatlanságokkal egyebütt is találkozunk: így például, amikor az 1749—1823. közt élt Szombathi Jánost Erdélyi Jánosnál és Tompa Mihálynál *később* dolgozott írónak tünteti föl. Nem tudom, saját leleménye-e, vagy régebbi eredetű, de mindenképen helytelen a Róm. 9:16. ilyen magyarázó kiegészítése: „Nem a futóé, nem az akaróé, hanem a könyörülő Istené az *érdem*.” (Lásd több helyen is). Pál apostol gondolatmenetében az idézett helyen és contextusában éppen csak érdemről nincs és nem is lehet szó. A nagyasszony nevének a könyv címében s egész szövegében állhatatosan egy *n*-nel való írása (Zsuzsána?) vajjon mit akar jelenteni, és miért nem adja okát a szerző, ha ez, mint feltehető, öntudatos használat nála? Mindezek a hiányok azonban a könyvnek ismertetésünk elején körvonalozott értékét és írójának érdemeit nem csökkentik, már csak azért sem, mert egy új kiadásból könnyen kiküszöbölhetők. Egy különálló, tudományos szempontból is megbecsülendő alkatrésze a munkának a XI—XII. fejezetekben ismertetett és részletesen, áttekinthető csoportosításban felsorolt Lorántfy Zsuzsánna-irodalom, amelynek hasznavehetőségét azonban szintén fokozni lehetne egyfelől némi kritikai él alkalmazásával, másfelől a köztudomás szerint sohasem tökéletes bibliographiai jegyzékeknel folytonosan szükséges bővítéssel. A szerző és kiadó külön elismerést érdemel azért, hogy a kiadvány népszerű és gyakorlati jellege nem tartotta vissza őket e nagyon gazdag és hasznos irodalmi függelék közlésétől.

Révész Imre.

Trócsányi Zoltán: Magyar régiségek és furcsaságok. Dante-kiadás. 255. l.

A régi magyar élet sok érdekes furcsaságával ismertet meg bennünket a szerző, midőn izléses kiállítású könyvében könnyen hozzáférhetővé teszi ama följegyzések egy részét, amelyek egyébként csak a „régiekség könyvei, dohos, avult papirosok“ búvárai előtt volnának ismeretesek. „A Szent Gellért-legenda szolgálóleányától kezdve Országh Antalnak Dumasnál tett látogatásáig a legkülönbözőbb tárgyú cikkek“ töltik meg e kötetet, amelynek összetartó kapcsa, alapvető szempontja — miként a szerző kijelenti — egyedül az érdekesség. Ez az előrebocsátott kényelmes beállítás aztán fölmenti az író a szerkesztés minden gondja alól. Sem tartalmi rokonságon alapuló csoportosítás, sem kronologiai sorrend nem járul hozzá valamely egységes szerkezet megépítéséhez. Az érdekesség pedig magában véve nem túlságosan erős szál ahhoz, hogy mindent rá lehessen fűzni. Legalább is nagyon szubjektív dolog annak megállapítása, hogy valami érdekes-e vagy nem. Így aztán könnyen merülhet föl egyik vagy

másik cikk ellen éppen érdekesség szempontjából kifogás. Különösen azokra a cikkekre gondolunk, amelyek az olvasók egy része előtt már ismeretesek (mert ilyenek is akadnak) vagy amelyeknek élvezéséhez bizonyos fokú és irányú tudományos érdeklődés is szükséges.

Bár a könyv anyagának összeállítását a dolog természeténél fogva bizonyos ötletszerűség és érthető vázlatosság jellemzi, a szerző nem végzett haszontalan munkát a magyar művelődéstörténet egyik-másik érdekes adatának népszerűsítése terén. Élvezetes formában mintegy folytatását adja Tóth Béla hasonló irányú művének.

Gulyás Sándor.

Dr. Dávid Lajos: A két Bolyai élete és munkássága. 8°. X+202 lap, két arcképpel és négy melléklettel.

Dr. Dávid Lajos a matematikus congenialitásának megértésével írta meg *Bolyai* Farkasnak és fiának, Jánosnak életét és munkásságát. Műve azért hézagpótló, mert az eddig megjelent egy-két életrajz vagy csak a *matematikus* Bolyaiak megismertetésére törekedett, vagy pedig oly felületes volt, hogy belőle a két Bolyainak, fajtánk két csodálatos termésének a *sorsa és jelleme* meg nem látható. *Dr. Dávid* tehát igen helyes érzékkel a két Bolyait, a sajátos környezetben élő, két bonyolult jellemű és szomorú sorsú magyart, mint *embert* mutatja be. Emellett azonban szól a Bolyaiak sokféle alkotásáról is és a Bolyai-geometriát is nem matematikusok számára igen érthetően és vonzóan tárgyalja egy külön fejezetben.

Már az elmondottaknak tudása is elegendő arra, hogy minden magyar ember fokozott érdeklődéssel és várákozással vegye kezébe *Dr. Dávid* könyvét, aki mindenütt első sorban csak közvetlen forrásból merített tényeket közöl rendkívül színes és élvezetes előadásban.

Igy halljuk meg magának Bolyai Farkasnak szavait: „... megtaláltam lelkem nyugalmát a tiszta, emberek által el nem rontott valóságban“. És valóban, Bolyai Farkast mély vallásossága egész életén át kísérte. Az Isten, lélek, másvilág, örökkévalóság eszméiről jó és rossz órákban egyaránt rendületlen hittel, színes, ragyogó nyelven írt és beszélt. De — mint minden igaz tudású és becsületes tudós — bizony sokat küzdött, amíg azt írhatta: „... nincs a földön fenségebb, mint midőn a belső emberben Isten eszméje kifejlődik és ezáltal mintegy a végtelen tűnik fel a végesben“ és amíg így írhatott egyik levelében: „Isten nélkül irtóznám a véghetlen világban egyedül“ és „sokat elvehet az Isten, de magát mindig meghagyja“. Bolyainak ez az erős hite soha, a legnehezebb körülmények között sem rendült meg, örök bizonyosságául annak, hogy a *mindentudó* Istenhez annál közelebb állunk, minél több a *tudásunk* és hogy csak a kevés tudás vezet el az Istentől, de a sok tudás visszavezet hozzá és folyton fejleszti jellemünket, okosabbá, gyöngédebbé, nyugodtabbá, bátrabbá, igazabbá tesz.

Bolyai Farkas ilyen érett jellem volt. Gondoljuk csak el azt a — mind a mai napig számtalanszor ismétlődő — magyar sorsot: egy zseniális magyar ifju, aki európai nivóju tudós, drámairó, rajzol, fest,

ezermeister, hazajön a göttingai egyetemről és itt kis városba kerül. És lassankint valami névtelen nyomás nehezedik rá: azt érzi, hogy a mozgalmas, kölesönhatásokban gazdag élő tudományosság, az igazi tudományos élet számára bevégeződött. De nem csügged el: az ivásból, duhajkodásból, kártyából virtust csináló magyart figyelmezteti, hogy milyen csöndes a nagy Londonnak vasárnapja. Mintha csak *Apáczai Csere János* lelke éledne benne újra. Bolyai lelkét, tudományseretet nem tudja elaltatni a szűk látókörű kis város: Marosvásárhely még akkor sem, amikor már szinte a válláig csapnak hullámok a küzdelemnek, szegénységnek, az elismerés hiányának.

Milyen csodálatos pl. a levelezése *Gauss*-szal, az európai hírnév árában fürdő princeps mathematicorummal, akivel még ott a göttingai egyetemen kötött életre szóló barátságot. Miért nem köt minden külföldet járó magyar diák ilyen barátságot?

Igen megkapó az a kép is, mely azt mutatja, hogy *Bolyai Farkas* mint neveli fiát, Jánost. Ha esténként fiával összeültek, hogy megbeszéljenek egy matematikai problémát, Farkasnál egyszerre csak a végtelenség magasztos himnuszába csapott át a végtelenség szigorú matematikai tárgyalása. Innen pedig az Isten, világ és ember eszméi átvezettek Farkas egyik leggyakoribb témájához, az erkölcsiséghez és elhalmozta fiát is erkölcsi tanácsokkal, mint pl.: „Őrizkedj az olyan motsoktól, mellyet kitörlni többé nem lehet... csak úgy ég a zseni lángja szépen, tisztán és tartósan, ha annak forrása mennyei tisztaságába marad“. (Emellett jól látja a hazai kultúra sorvadásának okait is s megmondja, hogy a „fattyu culturá“-val szemben „az igazi ki-mívelődés az Isten tétlájára való haladás“.)

Nem kevésbé érdekes az élete *Bolyai Farkas* fiának, Jánosnak is, aki apjánál is nagyobb matematikus volt, de talán tragikusabb sorsú lángelme és aki amellett, hogy alkotó matematikai zseni volt, mind többet foglalkozott az erkölcs kérdéseivel is és szorgalmasan dolgozott az Údvntanon, amelynek alapvető gondolata szerinte az, hogy: „semmiféle egyéni üdv nem létesíthető vagy nem állhat fenn a köz-üdv nélkül“.

Hogy *Bolyai Farkas* bírálja a kollégiumi tanárválasztások fonákságait, visszaéléseit, azon nem csodálkozhatik az, aki tudja, hogy egyházi és tanügyi életünknek rákfenéje már régóta és mindmáig az okatlan papválasztás és tanárválasztás.

Hogy *Bolyai Farkas* papot nem kívánt temetésére és temetése minden cerimónia nélkül történt, az eféle esetek okán már nem egyszer eltűnődtem. Bizonyos az, hogy protestáns egyházunknak több olyan kiváló férfia volt és van, mint pl. a Bolyaiak, akik előtt meghajol az egész tudományos világ. Az ilyeneket minden református embernek, de főként a lelkipásztoroknak és egyházak világi előljáróinak különös szeretettel és állandó ragaszkodással kellene körülvenni. Az *Apáczai Csere Jánosokat*, a *Misztótfalusi Kis Miklósokat*, a *Bolyaiakat* szívünkre kell ölelni, hogy legalább bennünk érezzék meg a testvért. Mert ha még mi is elhanyagoljuk, lekritizáljuk, megmarjuk őket, csodálkozhatunk-e, hogy elidegenednek tőlünk és lángelméjük

nem annak az egyháznak terem gyümölcsöt, amely egyház büszkén vallja őket holtuk után a magáénak. (Ideje, hogy megtanuljuk már ezt a leckét is, annál inkább, mert egyházunknak a legkiválóbb szülöttei — akár theologusok, akár matematikusok vagy bármely tudományos vagy művészeti pályán derekasan küzdenek is — ma is a Bolyaiak tövises útját járják). *Budai Gergely.*

Budapest félszázados fejlődése, 1873—1923. Kiadja Budapest székesfőváros statisztikai hivatala, 1925. Ára 10 aranykorona.

A fővárosi statisztikai hivatal közleményei között érdemes helyet foglal el ez a vaskos füzet, melyet a főváros egyesítésének 50 éves jubileuma alkalmából adatott ki a főváros. Az adatok a főváros és lakossága életének ügyszólván minden ágára kiterjednek és 158 táblázatban vannak összeállítva, ezenkívül azonban a kötetnek mintegy felét e táblázatok szöveges feldolgozása foglalja el, dr. Thirring Gusztáv igazgató tollából. A gazdag anyagból most csak a főváros lakossága felekezeti viszonyainak fejlődését kívánjuk bemutatni:

A népesség felekezeti elosztása százalékokban:

	1869	1880	1890	1900	1910	1920
Római katolikus	72·3	67·4	64·7	60·7	50·8	59·1
Görög katolikus	0·0	0·3	0·6	0·8	1·1	1·1
Görög keleti	0·7	0·5	0·5	0·4	0·8	0·5
Ágostai evangélikus	5·3	5·5	5·6	5·2	5·0	4·8
Református	4·8	6·1	7·4	8·9	9·9	10·9
Unitárius	0·0	0·0	0·1	0·1	0·2	0·3
Izraelita	16·0	19·7	21·0	23·6	23·1	23·2

Amíg tehát a katolikusok száma 1869-től 1920-ig csak 2 és félszeresére emelkedett, addig a görögkeletieké 3-szorosára, az izraelitáké 5-szörösére, a reformátusoké 8-szorosára növekedett; igen jelentékeny volt még (természetesen százalékokban) a görögkatolikusok és az unitáriusok számának emelkedése is.

Az egyes hitfelekezetek félszázados gyarapodása:

	Létszám		Összes szaporulat	
	1869	1920	abszolút	%
Római katolikus	195.024	548.727	353.703	182·3
Görög katolikus	599	10.065	9.466	1.580·3
Görög keleti	1.838	4.346	2.508	136·3
Ágostai evangélikus	14.316	44.894	30.578	213·6
Református	13.008	101.124	88.116	677·3
Unitárius	53	2.828	2.775	523·6
Izraelita	44.890	215.512	170.622	380·1

S. Z.

Dr. Kristóf György: Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője. Tanulmányok, cikkek. Kolozsvár. 1924. Ára 130 leu. 294 lap.

A maga súlyos feladatainak öntudatára jutott erdélyi magyarság immár a tudományos irodalom terén is serény és nagyértékű mun-

kásságba fogott. Ennek a munkának becses dokumentuma Kristóf György kötete is, amelyben a szerző jórészt már megjelent dolgozatait és értekezéseit gyűjtötte össze. A cikkek mindenike erdélyi vonatkozású irodalomtörténeti, irodalompolitikai kérdésekkel foglalkozik s úgy mutatja be Kristófit, mint aki teljes mértékben képes is, kész is arra, hogy az erdélyi irodalom multjának, jelenének és jövődjének problémáit meglássa s azoknak megoldását jelentékeny mértékben elősegítse. Kristóf nemcsak azzal a képességgel bír, hogy türelmesen tud elmerülni egy-egy adat tisztázásának kérdésébe s nem fáradozik sok aprólékos részlet vizsgálatában (például Barcsay Ábrahám élete), hanem nagy áttekintésekre is képes, amelyeknek kapcsán a tárgy filozófiai kutatását kísérli meg. (Például Bethlen Gábor emlékezete; Bethlen Gábor levelírása; A magyar mythológia klasszikus eposzainkban; Petőfi és Wesselényi, stb című tanulmányai.) Ez az utóbbi képesség láttatja meg vele Bethlennek nem csupán politikai jelentőségét, hanem levelezésének irodalmi fontosságát is s nem csupán azokat a különbségeket, amelyek kétségtelenül ott vannak, Petőfi és Wesselényi között, de egyszersmind azokat a hasonlóságokat is, amelyek e két nagy férfi között tagadhatatlanul léteznek.

Kristófnak vannak problémái, amelyek az irodalomtörténet talaján fakadnak ugyan s így első sorban az irodalomtörténetet érdeklik, de tulajdonképpen szellemtörténeti kérdések s az egész erdélyi kultúra szempontjából bírnak jelentőséggel. Ezeknek a kérdéseknek fejtegetésében különösen szerencsés (pl. Kemény Zsigmond a Keleti kérdéstről) Kristóf s éppen ezért kellene e területen elmélyednie, hogy azután türelmes elemzéssel megállapíthassa azokat a vonásokat, amelyek az erdélyi irodalomnak és művészetnek a maga sajátos színét s hangulatát adják meg. E téren egyenesen kötelessége is munkába lépni s munkásságával utat mutatni az utána következő, reméljük mind nagyobb számú tudós kutatóknak. — De kötelessége Kristófnak vissza nem rettenő s minden akadállyal merészen szembe néző akciót fejteni ki abban az irányban is, hogy az erdélyi magyar irodalom még tisztázatlan kérdései megoldassanak, az elavult megoldások revízió alá vétessenek s főleg kiadassanak a még kiadásra váró irodalmi dokumentumok (pl. II. Apaffy imádságoskönyve a Bethlen-kollégium könyvtárából; ugyanonnan a Bod Péter egyháztörténeti kéziratai, ugyanott őrzött rovásírás emlékün, amelyről még Sebestyén sem tud, stb.) a szétszórtnak megjelent művek egyesített kiadása eszközöltessék. (Pl. Barcsay művének kritikai kiadása, amelyet maga is minduntalan sürget, stb.) Mind olyan feladatok, amelyeket erdélyi véreinknek kell megoldani. A megoldás ügyét Kristófnak kell állandóan napirenden tartani s dolgozatával öntudatosan előmozdítania. Az együttes munkára Kelemen L., Makkai Sándor, Tavasz Sándor, hogy csak őket említsem, bizonyosan örömmel vállalkoznak.

Kristóf kötetében pár dolgozat a mai erdélyi magyar irodalom kérdésével foglalkozik higgadt izléssel, amely nem dicséri az őt azért, mert ő és nem ósárolja az ujat új voltánál, hanem igyekszik igazságos, objektív ítéletet mondani. Hogy ebben az ítéletmondásban világ-

nézlete is megnyilatkozik, az amilyen természetes, éppen olyan szükséges is. Igen furcsa kritikus lenne az, aki itélettelénél éppen a maga világlátását tagadná meg, vagy hagyná figyelmen kívül. Még furcsább kritikus lenne az, — van belőlük bőven! — akinek nincs is világnézlete. Amit Kristóf az újabb erdélyi novella- és regényirodalomról vagy a lírai költészetéről mond, az mind megszívlelésre méltó úgy az írók, mint a közönség részéről.

Kristóf könyve beszédes dokumentum és erőteljes biztatás. — Csak a Minerva-nyomda ügyelhetne jobban a nyomásra, amely itt-ott nyüzsg a sok hibától.

Bartók György.

Ravasz László: Százados énekek. Két beszéd. (Madách „pesszimizmusa“. — Jókai lelke.) Budapest, Studium, 1925. Nyolcadrét. 53 lap.

Több mint tíz esztendő óta olyan szakadatlan sorozatban következnek el reánk a legkiválóbb magyar költői lángelmék születési idejének százados évfordulóí, hogy esztétikai irodalmunk talaján egy évtized óta alig sarjad fel másforma termés, csak az alkalmoszerű kegyelet virágai s ezekből olyan koszorútömegek készülnek, amilyenekké az életfenntartó gabonakeresztek csak a legáldottabb esztendőkben tudtak valaha felsorakozni. A centennáriumi alkalmak ez örökös fáklagyujtásainak tagadhatatlanul megvan az árnyéka is: Pétőfőről, Madáchról, Jókairól az alkalmi, obligát megemlékezéseknek oly ropant özöne zúdult, illetőleg zúdul reánk hétről-hétre, sőt napról-napra, hogy ez sokszorosan meghaladja lelkünk felvevő képességének méreteit, meghaladná még akkor is, ha ezek az alkalmi megemlékezések a maguk nemében mind kiválóan sikerültek volnának is. Ezt pedig igazán nem lehet róluk egyetemlegesen elmondani. Csoda is volna, ha nagyobb részük meg nem sinylené a születésükkel együttjáró kettős komplikáció valamelyikét vagy mindegyikét. Az egyik az eféle műveknek éppen az alkalmi, obligát jellege, mely az írói ihletre egy-egy könyörtelen dátum pórázát dobja rá. A másik nehézség pedig, hogy úgy mondjam, műfaji természetű. Az ilyen jubiláris méltatások kilencvenkilenc százaléka előszóbeli előadásnak készül s ez a körülmény a szerzőre nézve szintén sajátos megkötöttséget jelent, amellyel a kiváló tehetségek közül is csak azok tudnak győzelmesen megbirkózni, akiket külön hivatottság képesít erre. Először is a mű terjedelmét szorítja meglehetősen szűk korlátok közé az a szempont, mely köteles tekintetbe venni a hallgatóság figyelő erejének a határait; bizonyára mindnyájunknak vannak keserves tapasztalataink arra nézve, mily céltévesztett dolog az, ha az előadó nem törődik ezzel a szemponttal. De ezen a negatívumon kívül — hogy tudniillik a hallgatóközönség türelmével nem szabad visszaélni — egyéb feltétele is van az efajta mű sikerének. Az előszóval is elhangzó ünnepi beszéd nem lehet egészen azonos a „tanulmány“-nyal, annál kevésbé holmi közömböshangú, száraz értekezéssel. A hallgatóközönségnek nem csupán az értelmé vár ilyenkor kielégülést, sőt talán *első sorban* nem ilyesmire irányul az érdeklődése, mert hiszen egy-egy világirodalmi színvonalú

költőnk értékelésére vonatkozó olyatén alapigazságokkal, amelyenekre egy 30—40 percig tartó előadás kiterjeszkedhetik, az intelligens hallgatóság már úgyis eleve tisztában van. Hanem igenis első sorban és legfőképpen *átérezni* akarjuk ilyenkor az ünnepi alkalom jelentőségét, tehát a *képzeletünk* lesi a szerzőnek a szavait, hogy *szívünkhez* juttassa el ezeknek szomjúságotló harmatát. A szaktudós tudománya magában véve nem tudja ebbeli várakozásunkat kielégíteni, de persze még kevésbé az olyan frázishalmaz, amely mindössze azzal ajánlhatja magát, hogy ő benne nincs — tudomány.

Ime a veszedelmes Scylla és Charybdis, mely a szóban forgó írásműfaj szerzőit fenyegeti. A hozzáértők köztudatában már jó ideje kialakult az a meggyőződés, hogy e kettős veszedelem kikerülésére jelenleg kevesen vannak nálunk oly szerencsés tehetséggel megáldva, mint Ravasz László. Neki nem is kell fortélyosan bujkálnia a Scylla és Charybdis zátonyai között, valahogy nyugodt biztossággal és diadalmal lendülettel szárnyal el *fölöttük*. Mindig magasan és könnyedén száll, pedig mindig nagy tudás súlyos igazságait viszi magával. Lehetetlen nem fájlalnunk, hogy életpályájának ezerféle elfoglaltsága meggátolja őt nagyszabású tudományos munkák alkotásában, de viszont az ő lelkipásztori tiszte is elősegíthette írói talentumának olyan irányú kifejlődését, amilyenről most szó van, amely t. i. az élet örvendetes és gyászos *alkalmait* használja fel arra, hogy belőlük egyetemes igazságú elvek és örökérvényű erkölcsi szempontok magasságába emelkedhessék; az ilyen lélek számára az alkalmi dátum nem nyugós póráz, hanem kinálkozó illetforrás. Szerzőnknek nagyterjedelmű könyvek írására nincs ideje, annál tökéletesebb mesterévé vált annak az essay-szerű rövidebb genrenek, amely egy-egy probléma ércerezetét a tudományos analízis vésőjével fejt ki, de a művészi intuíció varázslámpája vezérli a kutató kezét. Ravasz László dolgozatai az „ars“ és a „scientia“ szerencsés összhangjának mintaszerű termékei, eszmei mélység és kifejezésbeli szépség tekintetében egyaránt.

Most megjelent két beszéde méltóképpen sorakozik többi műveivel. Mind a kettő: „százados ének“, centennáriumi alkalom szülötte, áldozás a Madách-, illetőleg a Jókai-kultusz oltárán. Mind a kettő: „beszéd“, nemcsak azért, mert előszóval is elhangzott, hanem mert a közvetlen hatás varázsával ragad meg bennünket s nemcsak felvilágosít, hanem meglep, felvillanyoz és további elmélkedésre kész. Mind a két beszéd takarékos terjedelmű, az egyik 13, a másik 32 lapnyi s az előbbi talán még frappánsabb hatású, mint a másik, a hosszabbik.

Valóban, finomabb kézzel nem lehetne hozzányulni az Ember tragédiája alapeszméjének problémájához, mint ahogy ezt Ravasz teszi ebben a mindössze mintegy 300 sornyi kis tanulmányban. Igaz, hogy már a téma is olyan természetű, hogy szinte odakivánczik szerzőnk tolla alá: a *vallás* magasztos eszméjéről van szó, amint az egy világraszóló magyar költői remekműben a művészet érzékeltető eszközei útján jut kifejeződésre. E nagyszerű vallási eszme hiánytalan és tökéletes tolmácsolására, szerzőnk szerint, a költészet fogalmakkal dolgozó kifejezési eszközei nem is képesek, inkább a zene volna erre alkalmas,

de hogy az intuitív elme a fogalmak nyelvi jegyei által is mily finoman meg tudja éreztetni velünk azt, amit akar: erre nézve nemcsak az Ember tragédiája a bizonyosság, hanem a róla szóló Ravasz-féle rövid kommentár is. Annak a kérdésnek néz a szeme közé ez a kommentár, hogy pesszimista-e Madách. Felelet: ha Lucifer a társunk, akkor az élet kétségbeejtő látvány reánk nézve; Madách művének IV—XIV. színei ilyen luciferi világitásban mutatják az emberi életet, tehát ezek magukban véve bizony igen leverő hatásúak; de az I—III. és a XV. színeket nem szabad csupán sablonos, henye „keret”-nek tekintenünk. Az első emberpár bűnbeesése a Sátánnak csak látzólagos sikere s az Ur világteremtő programjának éppen nem kudarc. Ellenkezéleg: a bűnbeesés nélkül nem kezdődhetett volna meg az emberi életnek az az Istenért esdeklő nagy folyamata, mely a megváltás tényében teljesedett aztán be, mikor eljött az „embernek fia”, a második Ádám, a Krisztus, hogy Lucifer helyett társunkká legyen s a múlt, jelen és jövő történelem sötét színeinek életmagyarázó tanulságait egy pillanat alatt átváltoztassa az optimista hit diadalmas ujjongásává. Igaz, hogy a Lucifer csüggesztő társasága egészen a mű végéig elkíséri az embert, de a mű legvégén *meg kell éreznünk* — mondja Ravasz — amit Madáchnak már nem volt ideje kellőképen megvilágítani: hogy az anyává lett Évában már egyúttal a majdan eljövendő Messiás özanyja is ott van, mikor Ádámot visszarántja az öngyilkosság küszbéről... Ez értelmezés elfogadásához, persze először is keresztyéneknek kell lennünk, még pedig hívő, azaz igazi keresztyéneknek, azután hogy pl. Madáchban csakugyan megvolt-e az optimista keresztyén hitnek ez a biztonságos ereje, ez maga is hit dolga kire-kire nézve, de tagadhatatlan, hogy ha valakinek, hát egy keresztyén főpapnak van joga ezt a gyönyörű értelmezést hirdetni, kivált egy vallásos jellegű társaság körében (a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1923. június 16-iki ülésén), ahol ez a centennáriumi méltatás elhangzott. Különbözik ez a felfogásmód, mely a bibliai keretet nem holmi szerkezeti fogásnak tekinti, hanem az egész drámai költemény eszmei magvának: már szöszölóra lelt Kármán Mór 1905-iki tanulmányában is; az Ember tragédiája Kármán szerint is, Ravasz szerint is: *theodicaea*.

A másik dolgozat, a *Jókai lelke* című, az elméleti esztétika tételeiből indul ki, de Jókai megítélésében éppen ez az út a legkockázatosabb s csakugyan még a Ravasz talentuma sem tudja teljesen megnyugtatólag áthidalni azt a sajtóságot, amely ott tátong a Jókai írói nagyságára vonatkozó szent meggyőződésünk és e meggyőződés tudományos módszerrel való igazolásának valamennyi eddigi kísérlete között. Ugy látszik, e feladat teljes sikerű megoldása egyelőre lehetetlen; az esztétika kódexének paragrafusait akármelyik íróval szemben igazságosaknak érezzük, csak mikor Jókaira kerül az alkalmazás sora, nem tudjuk megérteni, miért nincs teljes összhang szívünk és eszünk álláspontja között. Mert egy világraszólónak hitt költői lángelme nagyságával elvégre nem igen fér össze a tudományos bírálatnak az az eredménye, hogy Jókai műveit nem szabad külön-

külön mérlegre tennünk, csak összességükben... Egyébként Ravasz Lászlónak ez a dolgozata is tele van a finom műérzéknek s a stílusművészetnek elsőrangú szépségeivel. Találó igazsággal mutatja fel Jókai lelkének uralkodó eleméül a fantáziát s mélyreható szellemességgel fejt ki a testvéri rokonságot a Jókai fantáziája és a gyermeki fantázia között; végül Jókai költészetének „belső dinamikájáról“ és e költészet varázsos hatásáról mondja el a maga eredeti, ötletes, helyenként zseniális megállapításait. Méltó ez a beszéd az illusztris szerzőhöz s ahhoz az illusztris testülethez (a Kisfaludy-Társasághoz), mely tudta, hogy Jókai ünnepi méltatásához nem találhat Ravasz Lászlónál hivatottabb szónokat,

Zsigmond Ferenc.

Mécs László: Rabszolgák énekelnek. (Berlin, 1925. Voggenreiter-kiadás).

Mécs László verseit rövid idő alatt a legnagyobb szeretettel fogadta a magyar sajtó. Érdekes megjelenése, eszményi gondolatvilága nemcsak itthon szerzett neki hívő táborot. Mécs László elszakított terület poétája s mint ilyen, kettős figyelmet érdemel. Kötetéből nem ádáz irredenta-hangulat tör ki: egyetemes emberi részvét szól az egymás ellen fordult, szenvedő embertársaknak. A mindenkivel együttérzés, minden földin túllemelkedés poézisa ez, mely szívárványt von egy egész, önmagába roskadt, győzelmében, levertségében egyaránt szerencsétlen világ felé.

Mécs László verseit már külsőre könnyen megismerni. Szélesen hömpölygő versek, nagy, csendes folyamokhoz hasonlatosak. Valami örökös áhítat fűz szót szóhoz, a lendület hullámain, melyek vógtelennek látszanak. Ifjú poétánál rég találtunk ilyen biztos öntudatot, legjobb verseiben ilyen hóféhér tisztaságú fennszárnyalást. Mindenesetre katolikus levögőben vagyunk, de tömjénszagot, különösebb vallási határoltságot nem érzünk. Mécs László költészete hétköznapi ruhában jár.

Második köteténél megállapíthatjuk verselő művészetét és sajátos nyelvét. Ez a készség, a frissen patakzó szókinés, képessé teszi arra, hogy *minden* benyomást magába fogadjon s különösebb vergődés nélkül ki is fejezzén. Itt kell vigyáznia Mécs Lászlónak! Verseiben a gondolatok villanyos szikrája ritkán csap ki kis felületen, inkább széles területen árad szét s így gondolatai, érzései inkább csak foszforeszkálnak. A konstrukció — az örökké hangoltság árja alatt — másodrendű nála; a hangulat akárhányszor tovább termi a sorokat, holott a gondolat rég befejeződött már. Ilyenkor az a benyomásunk, hogy kevesebb szóval többet mondhatott volna a költő. Vannak versei, tetemes számban, melyeket a legjobb akarattal sem tekinthetünk másnak, mint semmis ömlengésnek, költői báránnyelűeknek.

Különösen Mécs Lászlónak kell ezt megszívlennie, kinél a bőséges megnyilatkozás nem véletlen, nem kivétel, hanem lelki, egyéni adottság. Határt kell szabnia ennek a pazarló s nem mindig művészi hangulatjátéknak. Tehetsége néha időelőtti önhiúságra bírja eféle kádenciákban: *S lassacsán világ-zongorája lettem... Hallgatják Kassán, Kolozsváron, Budapesten...* Magyartalan és prózai szavak tévednek a

verseibe: *S az arcokon a ráncok beszűntetik a táncot... Akik az élet-vonatot lekésték... Vannak csunya fogalmak, melyek hétköznapi nevét Mécs László fantáziája könnyen átkölthette volna. Erőszakolja is néhol a képet. A nyugdíjasok a végtelenbe végső remény-sárkányt eresztenek titkos imamadzagon. (!) Egy versében a muszáj szó nyolc ízben refrain s nem a legjobb rímektől kísérve. Ady-póz sem ritka nála, például amikor a babonás, koldus, falusi éjéről, a vad kánkánt járó, megkerült Akolról, Öröm-Cézáról, meg halál-karmesterről, stb. beszél.*

Mert halálvemhes, zord fantáziám
előtt minden tárgy: gyötrő szimbolum
s így nő gyötrő mitológiám.

Dagály és szétfolyt képek akárhányszor, költői reminiscenciák, néha egész verseken át, témákon, melyeket régebbi nagy költőink halhatatlan versekben örökítettek meg.

Ezek mindenesetre foltok egy hivatott tehetségen. A forrongó és fejlődő Mécs Lászlónak van elég önállósága, gondolat- és érzésvilága, hogy másokra ne szoruljon s idegen hatásoktól felszabadítsa magát.

—ó.

Reményik Sándor: Egy eszme indul. Versek. Kolozsvár. Minerva. 1925.

Ez elomló, vérködös és bizonytalan világban Reményik egy verse szerint az egyetlen maradandó és egyetlen tett: a költő álma. S ha igazi tett, költő érkezik, vajjon az örüllónak lehet-e igazában más föladata, mint jelteni a megérkezőt?

Van-e elég rendeltetése a bírói székbe ülő kritikának, mely az érkezőt vallatóra, keresztkérdések közé fogja, dicsér, gáncsol, jutalmazni és büntetni, sőt életet vagy halált osztani vél. Az igazi költő útja elrendeltetett és sohase igazodik útjelző tilalomfákhoz, hanem az ő megtett útja szerint tüzik ki az útjelzőtáblákat a gyöngébbeknek; igazi költőt egy lépésnyire se térít el a kritika, a gyöngének meg főlsleges a halálos ítélet, hiszen mihelyt kipihegte magát, meghal a szabad levegőtől.

Jelteni mégis kell őt s ha a herold elsorolja az érkezőnek címeit és rámutat személyére, arcára és fegyvereire, nem a költőért törtenik, csakis a gyöngéséért, a közönségért.

A mi közönségünk Reményikben jóformán csak a sisakrostélyos Végvárit ismeri, a sisakrostély mögül kiizzó szemű irredenta költőt. Egyetlen Budapesten megjelent kiadványa, a Műhelyből, csak költészete melléktermékének látszott, mint a fegyvergyártó műhelyében a tetszetős gyaluforgács.

Reményik e terjedelmes (234 oldalas), reprezentáns kötetében költészetének teljes képét igéri. Hiányzik belőle, természetesen, hiszen Kolozsvárt adta ki, éppen a Végvári irredenta költészete. Egy-egy megvonagló gyökerét látjuk itt csupán a külön ágról metszett irredenta fájdalomknak, szenvedélyeknek.

Egyébként szenvedélytelen, fájdalomknak és gyönyöröknek és az egész földiségnek fölébetekintő, az örökkévaló csillagokra függesztett

tekintetű ez az arc. A protestáns lélek dualizmusával éles különbséget tesz test és lélek között és minden költeménye győzelemvés és test fölött és hitvallástétel a lelkeségnek. Ez egész, teljességet és befejezett világnézletiséget érzető kötet után úgy érezzük, ez az ő igazabb arca s csak külön katonai szolgálatra behívott idejű, néha formaruhának érzett mezben teljesített harca neki indulatait villogtatni, az irredenta hangos parancsszavait vezényelni. Az igazi Reményik a világtól elvonulásra, böles egyedüliségre rendeltetett bölcselkedő költő, akinek legnagyobb ügye harmoniáját, örökkévalóságát keresnie s csak egy váratlan irányból jövő vihar sodorta viharmadárrá.

Másnak nem más Végvári sem, mint Reményik, ottani arca is ismertebbé válik e kötetből. Hite és reménykedése ott is a lélekbe menekülés, a végtelenség ítélete elé zarándokolás, ott se földi fegyvert csörgetett az ellenség elé, hanem a hit és átszellemülés meztelenségében állt ki eléjük, inkább a martiromság, mint a hősiség megváltó erejét hirdetve.

A külső, a földi világ számára passzív itt is, mint a hindu bölcsök. Még szerelmi lírája sincs, nem vezeklésül, nem szerelmi ölete guzsbaverése után, hanem mint az olyan hindu böles, aki ennek fölébeemelkedett és se egyetlen lenező, se keserű szava nincs a szerelemért.

Hűvös magasság a Reményiké, amelynek régióiban csak az eszmék és szépségek melegítenek, a földi tüzekből legföljebb a messziről feléderengő gyermekemlékek, eszmei barátság. Bár hittelen hit-hírdetőnek vallja magát, akinek csak kötete pár végső verse idejére érkezik meg a hívés, mint isteni kegyelemből küldött malaszt, igazában azért mégis minden verse égfelé szárnyalás, Isten-keresés, a végtelenségekhez viszonyulás és a halál már rég megbékítő bizonyosság és erősség neki.

Régiói hűvösséget érzetnek azért is, mert kevésbbé meleg földi ruhákba öltözteti eszméit, mint például költőtársa, Áprily, akinek minden versén érezzük a földi ruha meleg anyagát, a selyem, a toll, a gyapjú és a virágok meleg színeit, tapintatát és illatát. Reményik kevésbbé érzékleti, versének nemcsak ruháján, de húsán is átlátszik. Látjuk bennük a csontot: a szerkezeti fölépítést s a csontokban a velőt. Látjuk, hogy versei így épülnek föl: megvan a biztos, rendszerint éles gondolati elhatárolású eszméje és — mint igazi költőnél természetes, sőt elengedhetetlen — vele együtt s majdnem egyidejűleg a hozzávaló, teljesen megfelelő szimbolikus képe is. A kép azonban keretre szorul; hogy Ady homályosságát, a késői megértést elkerülje: bevezető, előkészítő részt ad a főképhez. Ezt néha szinte a próza eszközeivel, a konstrukciót leplezetlenül érzető módon, egy értelmi meghatározás eszközeivel csinálja, mint aki pódiumot épít vagy alapszint s rajzvázlatot csinál előttünk a kidolgozandó képéhez. A vers befejeztekor aztán érezzük, hogy a vers teljesen elérte célját, szépségéből semmi sem veszett el s a bevezetést is elfogadjuk, mert belátjuk, hogy egyszerű, szerény, póztalan volt. Soha nincs nagyobb, hangosabb szava, mint amennyire szükség volt azon a helyen, nem keres imponálást, többletsejtetést, nem virtuskodik, a hiúságát rég legyőzte, csak át akarja adni

azt a szépséget, amit valóban megtalált. Sőt néha — kivált „A beépített lélek“ versciklusában — mintha csak az volna legfőbb igyekezete, hogy magát s lelki szépségeit megértesse, hiven-pontosan, hogy a gondolatban lelket cserélhessen. Minden költeménye egyetlen gondolati egység, zárt szerkezetű, henye rész és hiányosság nélkül; a legtöbb, ami nem az alapszerkezetből folyó, legföljebb annyi, hogy ahol prózainak érzi költeménye bevezető megértetését, pár érzékítőbb jelzöt, tropust helyez el, de aztán a főképhez érve, minden szava megmozdíthatatlan s ritmusáról, rímtechnikájáról érezzük: ez a legtöbb, amit a magyar nyelv a kép elmondására nyújthatott, ezen a versen több műgond többet el nem érhetett volna.

Egy-egy képét, sorozatosan, végigviszi az egész versen; a kép és a jelzett gondolat szerves égi-földi rokonok, azért a kép minden tagjával egymásután a gondolat minden tagját sorra jelöli. Címadó versében, *Egy eszme indul* címűben, legmegragadóbban látjuk ezt:

*Egy eszme jó robogva, tűzszekéren;
Valahol messze indul egy vőnat
És maga előtt megkondítja sorra
Az őrházakban a harangokat,
Egy vonat indul messziről az éjnek,
És elíbe, a rozzant házikókból
Tisztelegni kilép az őr, a lélek.*

*És néha jönnek fényes állomások:
Kupolái az eszmék vonatjának.
És néha jönnek elhagyott vidékek,
Ahol a váltók mind tilosra állnak.*

*Az eszme jó, robogva, tűzszekéren,
A mozdony nő, de amíg testet ölt,
Csak fojtott, tompa dübörgése hallik,
Mit a ráhajtott fülbe zúg a föld.*

Az eszme, amit Reményik, vonatának drága rakományaként hoz, legsűrűbbre egy szóba összefoglalva: a győzhetetlen *átszellemültség*, ma az időnek és magyarságunknak egyaránt megváltó gondolata. Ez az eszme válthat meg a letűnt kor anyagiassága, végső fertője, legyőző anyagi csapásai után. Egyelőre csak menedék ez a vert, talán csak a kiválasztott lelkek számára, de majd az eljövendő ország.

Még messzi a vonat megérkezése, mely ezt az eszmét hozza, de lelkünk sorra, mind messzebb elébekondul és rozzant házikóinkból kilép elébe tisztelegni az őr, a lélek. Igaz magyar lélek jön felénk. Bizonyos, hogy: Isten hozta.

Bodor Aladár.

Némethy Géza: Az ész tragédiája s egyéb versek. Franklin-nyomda. 1925. A Kisfaludy-Társaság kiadása.

Némethy Géza egyetemi tanár nemcsak a tudományos világ, hanem a művelt közönség szerint is, az ókori szellem egyik legnagyobb megértője, ki nálunk „úgy megtanulta Róma ékes nyelvét s pogány Hellasét, mint még senki más“. Most kiderül, hogy a filologus, a szel-

lemi egyensúly, a horatusi középút embere verseket is ír. Ugyan mit mondhat ez a bölcs, mikor elfogja a nagy érzés? Hogyan szedi lábait rimekbe, aki foliánsok közt tűnődött egy életen át? Verseskönyvét át-olvasva, semmi esetre sem dicsérjük benne a poétát, de szeretjük, vele érzünk és jóakarón mosolygunk, mikor a klasszikus fegyverek hordozója Amor-isten pajzán nyiláról énekel.

Némethy kötetében a tudománnyal terhes bölcsesség bőségesen árad. Rímtelen, jambusban hömpölygő *filozofusversei*, ha nem is új, de bölcsen leszűrt értéket adnak s magasan fölötte állnak egyéb selejtes dolgainak. Azokban egy élet klasszikus tudása ömlött formákba s Némethy a hiányzó vérbeli költőt, ha nem is feledtetni, de legalább pótolni tudta némiképp. Itt viszont a szerelmi és egyéb alkalmi költeményekben csak átlagosat kapunk, bohókásat, sablonosat. Néhol meghatóan gyámoltalan, a humor könnyes derűjéből való poémák akadnak köztük s e humort még külön mosoly is kíséri; amit maga, az emlékein pepecselő, félbemaradt álmait gyűgyögtető tudós egész kis írásmódja ébreszt bennünk. Mint szép lélek, a világirodalom minden művészetének ismerője, hódolni tud a szépnek, ám maga csak nagyobb mesterek eszközeit, sőt eszméit mímeli, költi újra öntudatlanul. Egy Petőfi-gondolat — más szavakkal — szinte egészen ismétlődik nála; máskor Vajda-esattanóan fejezi be a versét; a könyvei közt búslakodó tudós átveszi Poe Edgár ritmusát s a Holló első strófájával indítja versét:

Téli éjjel bús magányban,
Fönn virraszték szűk szobámban;
Bár javában égett kályhám,
Én nem érzem melegét.
Kétség borzongatta lelkem
S könnyeimben föl nem leltem
Kínom gyógyító szerét;
S hogy előttem garmadába
Ott heverték nagy hiába,
Ellenök haragra gyultam
S kelt ajkamról ily beszéd...

Nem tudom, milyen érzéssel olvashatják Némethy kötetét azok, akik őt, mint szakembert, nem ismerik. Azoknak, akik sokszor találkoztak vele Hellas ege alatt, kedves élmény e könyv, minden gyarlósága mellett. Szelid rokonszenv vezethette a Kisfaludy-Társaságot is, mikor a kötetet kiadta. Könyv, melyet elolvas és meghatott mosollyal letesz az ember. Némethynek versei is vannak s a szépség bája csalta erre a mézőre. Persze, más a tudós és más a költő. Némethy, a filologus, elsőrangú s vegyük megértéssel, ha legrejtettebb fiókja termékeit meg-merte mutatni azoknak, akik benne csak a száraz professzort érezték.

Vajthó László.

Sajó Sándor: Muzsikaszó. Újabb költemények, 1920—1924. Budapest, 1925. 8°. 159 l.

Őt esztendő költői termését foglalja magában Sajó Sándor kö-

tete, gyötrelmes megaláztatásokkal s keserves életküzdelmekkel teljes öt esztendőét, melyek mindenesetre gazdagabbak voltak lehangoló, mint dalra ihlető mozzanatokban. Ez esztendők vékony versesfüzetei után ez az első vaskosabb költeménykötet s ez talán meglepően is hat azokra, kik visszaemlékeznek arra, hogy Sajó Sándor sohasem tartozott a termékenyebb költők sorába, érzéseit inkább szerette férfiasan rejtegetni, mint világ elé tárni s az ihlet perceit mindig ünnepi áhitattal várta és élte át. De könnyen érthetővé válik költészetének e dúsabb virágzásba borulása e gyötrelmes években, ha azokra a régebbi szép hazafias költeményeire gondolunk, melyekben legjellemzőbb sugallójául s legsajátosabb érzéseül a magyar végzetnek gyászát sirató, a magyar fátumot dacos szomorúsággal viselő érzés szolgált meg.

Sajó Sándor a köztudatban annak a hazafias érzésnek költőjeként él, melyet egyik szép költeményében fekete szárnyú honszerlemnek mond s mely keserű megadással érzi, mily szomorú végzet magyarnak lenni. Ez az érzés bőséges igazolást s tömérdek nyugtalanító és lángra lobbantó ösztönzést nyert a bekövetkezett szörnyű eseményekben. Sajó lelke, mint vihartól hajsolt sirály, nyomon kísérte a nemzet hányódó hajóját s a válságos időkben sűrűn hallatta a szerető és féltő, biztató és korholó aggodalom hangjait. Vezérversében (*Muzsikaszó*) a cigányzenének a magyar lélekből ható sajátos bűbáját abban érezteti, hogy hallatára az egyéni bánat leolvad a szívről s a faj keserve árad benne szét. Ilyen Sajó lantjának a hatása is. Amint maga mondja: ezer év sir a szívén keresztül s lelke mintha könnyecsepp volna a magyar földnek bús rögén.

A kötet nagy részét *Változatok* címmel foglalta össze. Ez a cím első sorban bizonyára a tárgyaknak s hangnak változatosságára óhajt utalni, ez a változatosság azonban mégis mintha csak hazafiss érzésének hullámzó sokszínűségében érintene bennünket minden disszonancia nélkül. Hangot nyer általa mindaz, ami ez öt esztendő magyarságának lelkét hullámoztatta: a lemondó kétségbeesés, lekötözött voltunknak lázadózó, de tehetetlen érzése, a bosszú fáklóját fennlobogtató szilaj dac, a fegyverre szólító, de visszhangtalan elszántság, a sebzett szívvel magányba roskadó szégyenérzet a megalkuvó kislelkűség miatt s a kétség rémein diadalmaskodó remény, a jobb jövőben. Mindez többnyire a hangnak igaz bensőségével, most férfias hévvel, majd elégikus borongással jut kifejezésre s csak ritkán esik áldozatul a szónokiasságnak.

Legtöbb erővel talán azok a költeményei hatnak, melyekben az a türelmetlen kérdés szakad föl lelkéből, hogy van-e még magyar e bús, álmos országban s ha van, mért nem rohan megmenteni sanyargatott véreit s a meggyalázott földet, melynek minden rögét a szülőföld féltő szeretetével öleli szívéhez a költő. Különösen fájdalmas érzés lázadozik azokban a verseiben, melyekben a csonka haza árvasága miatt gyászoló kevés jó magyarral szemben a duhaj táncban és tivornyában farsangoló s a nemzet lelkét a rég megásott sírgödörbe taposó gyászmagyarokra esik tekintete. Kétségbeejti, hogy a magyar gyászban nincs semmi fenség; remegő lélekkel látja nemzetének sok

bűnét, de mégis szereti mélységesen s különbnek látja minden más nemzetnél. Hűségét nemzetéhez a nemes, szép élet egyik parancsolatául általánosítja ezekben a szép szavakban:

Légy magyar! Bús fajodnak élni
Sorsodnak legszebb része, hidd;
Hitvány az ember, rongy a férfi.
Kit ez az érzés nem hevit;
Idegenségek vak bolondja
Száz szennyes árban elmerül, —
Hű szív csak hazáját dobogja
Halálig rendületlenül.

De legmélyebben szívhez szólók elégikus sóhajai rabigában sínylő szülőföldje, a kedves Ipolyság után. Bánatos hazafias érzése ezekben a gyermekemlékek búbájával fonódik egybe. Lelke méla csapongással kél szárnyra s röppen vissza a multba. A drégelyi rom mellett feltárló kilátás, az Ipoly tulsó partjáról áthallatszó harangszó a gyermekemlékeknek egész gazdag raját veri föl merengő lelke előtt, annak gyötrelmes érzésével, hogy siri álomra már nem várhatja a kedves táj.

A hazafias költemények komoran bűgő kórusába nem olvadnak be teljes harmoniával a köztük elszórt s a költő személyes életéhez kapcsolódó versek. Különösen szerelmes versei s epigrammái ütnek el, pedig e szerelmes versekben sok finomság, gyöngédség s a multba visszaálmódzó melegség van. Van bizonyos kedves pajzánúság egy pár fordulatot kis történetében s vannak megkapó hangulatok és színek festő költeményeiben, mint a *Hajnal és alkony* párhuzamosan haladó képe mutatja. Kevésbé sikerültek epigrammái, kihegyezésükhöz nincs meg erős, férfias kezében a kellő hajlékonyság és ügyesség s a csattanók többnyire erőtlően hangzanak el.

Külön csoportba foglalta *Ünnepnapok* címmel, ódáit, melyek legnagyobb részt a Kisfaludy-Társaság ünnepi ülésein hangzottak el s a magyar szellemi élet fényességeit ünnepelte bennük születésüknek egymást követő centennáris fordulói alkalmából. A költő mélyreható tekintetével keresi s plasztikus és hangulattal teljes képekben, áhitatos formai gonddal érzékelteti, amit e lángszellemekben a következő századokra is áttündöklő ragyogásnak érez.

Mint műfordítót mutatja be Horatius és Heine néhány költeményének s három francia versnek fordítása. Pihenő órák emlékei e fordítások: valóságos átköltések, melyeken szünte az ihlet harmata is ott csillog. Különösen Horatiusnak magyaros formákban, a klasszikus képeknek és vonatkozásoknak játékos kiostálásával átültetett dalai valami kedves magyaros színezetet nyernek, Baksay Homér-fordításaira emlékeztetően.

Végül *Három régiebb vers* zárja be a kötetet, az a három költemény, melyekben Sajó hazafias érzése legszárnyalóbb s a költő nevét legszelesebb körökben őrző kifejezést nyert (*Magyarnak lenni . . . Vagyunk még magyarok . . . Magyar ének 1919-ben*). Mintegy ünnepélyes akkord-

dal harsan fel általuk még egyszer az az érzés, melynek vívódásai, kétségei illeték legmélyebben a kötet olvasása közben lelkünket s melynek ma — fájdalmasan szép hivatás! — Sajó Sándor egyik leghivatottabb énekese.

Kékly Lajos.

Hugo Victor: A nevető ember. Fordította: Molnár János. I—II. kötet. Budapest, Révai-Testvérek. (Klasszikus Regénytár, új sorozat).

Hugo Victor regényei közül a *Nyomorultak* és az *1793.* után, ime a *Nevető ember* is bejutott a Klasszikus Regénytár sorozatába, ezzel mintegy hivatalos bizonyítványt kapván arról, hogy ezt a munkát az első megjelenése óta eltelt több mint félszázadnyi idő sem tudta elavulttá tenni, ellenkezőleg: a félszázadnyi próbaidő lett számára az a lépcső, mely a „klasszikus“ jelzővel kitüntetett regénytermékek társaságába segítette.

Annyi bizonyos, hogy a *Nevető ember* a mai kor lelkéhez is megfelel az útat, még pedig nemcsak esztétikai értékeivel, hanem annak a politikai céltzatosságnak a révén is, amelyet olyan állandó, sőt elvi alapon álló buzgalommal próbált Hugo a művészeti szempontba beleoltani itt is, más munkáiba is. A *Nevető ember* angol történelmi keretek között általában az emberi társadalom legfelső kiváltságos rétegét állítja pellengérré, rikító megvilágításban mutatva be a születési arisztokrácia önző, léha, henye, gőgös, perverz életmódját s a kiváltságos pár ezer ember rabszolgáinak, a közönséges emberek millióinak nyomoruságos helyzetét. Hogy erkölcsi igazságérzetünket minél jobban felzaklathassa az író, nemcsak a költészet eszközeit veszi igénybe, hanem mos-untalan megszakítja a regényeselekmény menetét céltatos fejtegetésekkel, gúnyos reflexiókkal, hosszadalmas értekezésekkel, melyek mind arra valók, hogy az olvasók meggyőződését minél szenvedélyesebb állásfoglalásra bírják a feudális társadalmi rend megmaradt intézményei ellen. Ezt a regényt 1869-ben fejezte be Hugo, a második császárság nagy száműzöttje, aligha sejtve, hogy alig egy év múlva a hatalmas „kis Napoleon“ váltja fel őt a hontalanságban, ő pedig diadalmenetben megy haza, élvezve a demokrácia győzelmének dicsőségét, melynek kivívásában a *Nevető ember* hatásának is része lehetett.

Ez a regény tehát akár korteseszköznek is beválik ma is némely politikai párt kezében. De a politikai pártok fölé emelkedő olvasó talán még jobban megérzi, hogy e munka alapeszméje és főalakja szimbolikus vonatkozásban csakugyan mily megdöbbentő alkalmoszerűséget kap a mi jelenkorunkra nézve. Ez a mai nemzedék úgyszólván csupa Gwynplaine-kből áll: az Isten képmása irtózatosan el van rajtunk torzítva, annál irtózatosabban, mert ez a haragvó sorstól ránk bélyegzett iszonyú lárva — *nevet*, nevet, anélkül, hogy tudna róla, nevet olyankor is, mikor a sírás fojtogatja, egyebet sem tud ez a szívfacsaróvá nyomorított ábrázat, csak nevetni... Igen, a mai emberek, a mai nemzetek arca ez. Nem magunk gyaláztuk így meg magunkat: egy egész korszaknak, a mienket megelőző emberöltőnek könnyelműsége, hitevesztettsége, önző materializmusa követte el a mai nemzedék arcán ezt az ördögi kegyetlenségű operációt, s ez felényire sem volna ily kínzó látvány, ha *csak* borzalmas volna, — de ez az állandó torz vigyorgás, mely mitsem látszik tudni a maga hason-

líthatatlan nyomorúságú tragikumáról: ez az, ami szinte elviselhetlenné teszi ránk nézve a saját énünkkel (a mai emberiség ábrázatával) való szembesítést... Azon a comprachico-nemzedéken, amely bennünket így agyontorzított, már nem állhatunk bosszút, legfeljebb nemes bosszút: ha tudniillik nem adjuk tovább örökségül az utánunk következő nemzedéknek ezt a mi borzalmas lelki ábrázatunkat, vagyis ha a hit csodatevő balzsamával előbb a magunk számára visszateremtjük az Isten képéhez való hasonlatosságot...

No, de egy több, mint félévszázaddal ezelőtt készült regény megítélésénél nem a mához fűződő analógiák belemagyarázásának a szempontja az irányadó, hanem az esztétikai érték, mely koroktól és divatoktól függetlenül, meg kell, hogy legyen egy „klasszikus“ alkotásban. Meg is van ez a *Nevető ember*-ben, de bizony meglehetősen összevegytülve olyan tulajdonságokkal, amelyek csak egy-egy kornak vagy divatnak a mérlegén szoktak nagysúlyúaknak beválni. Hugo egész költészete az úgynevezett romanticizmusnak a legjellegzetesebb terméke, hiszen ennek a világirodalmi áramlatnak (= divatnak) a múlt században épen Hugo volt a megindítója s leghíresebb képviselője. Ami ennek a romantikus költészetnek Hugo-féle *elméletét* illeti, ahhoz sok szó fér. Hugo tanítása szerint az életben a „szép“ csak egyféleképpen nyilvánul, a „rút“ ezerféleképpen, tehát a rút sokkal kihasználhatóbb és hálásabb anyag a költő számára, mint a szép! El kell ismernünk, hogy ehhez az éppén nem meggyőző, furcsa elmélethez Hugo teljes következetességgel ragaszkodik a költői gyakorlatban is, a *groteszk* fogalmát téve az esztétikai életábrázolásmód tengelyévé. Nos, a „groteszk“ művészeti ízlés a tárgyválasztás terén sohasem volt hübb önmagához, sohasem volt stílszerűbb, (még a Quasimóról szóló regényben sem), mint akkor, mikor a *Nevető ember* alakjait rajzolta meg. Mert nemcsak Gwynplaine-re illik rá ebben a regényben a „groteszk“ jelző, hanem a többi szereplőre is mindegyikre: Ursusra, Josianera, Dirry-Moir Dávid lordra, Barkilphedrorra stb., stb., még Deára is, aki eszményi szépségű, angyali jóságú lény, de születésétől kezdve — vak.

A romantika divatának sokféle rikító sallangja mögül azonban egy igazi költő nagy tehetsége csillog elő Hugo *Nevető ember*-ében. Ennek a nagy tehetségnek az éltető lelke: a nagyszerű, hatalmas erejű fantázia. Ez a bűvös hatalmú képzelet olyan szemkápráztató fényesóvákat tud rávetíteni a regényalakoknak hol egyik, hol másik oldalára, hogy némelyik alakot mindenik megvilágítás alkalmával más-más embernek gondoljuk, s ez bizony hiba; de az is bizonyos, hogy ez a káprázatos fényforrás egy-egy pontra csodálatos világosságot tud árasztani s szinte a veséig hat. Hogy csak *egy* példát említsek: az öreg, különö, hóbortosan böles Ursus arcképe — noha voltaképpen nem egyéb jól sikerült karrikaturánál — egyike az egyetemes regényirodalom leghatásosabb, legfélejtethetlenebb jellemeinek. Micsoda monológokat tart ez a sors-tépázta, félszeg filozófus, micsoda paradoxon-zuhatagok áradnak a szájából! De ezek az egymás mellé rakott, rikító sokféleségű szögletes lemezek — mint vastagon felmázolt festékrétegek — együttes színhatásukban igazi élő egyéniséget adnak ki s megéreztetik velünk, hogy a leg

következetesebb, leglogikusabb jellem is — akármelyikönké is — paradox-termelékké válik, ha részletenként, szétdaraboltságáan vesszük szemügyre.

Az olyan képzelet különben, amilyen a Hugóé s általában a vérbeli romantikusoké, nem a jellemrajzolás plasztikájához ért legjobban, sőt — ismételjük — itt gyakran kudarcszerű fonáka jelentkezik éppen annak a hatásos optikai bűvészetnek, melyet a romantikus költő fantáziája egyéb téren kifejt: főként a cselekvény háttérének és tájképi hangulatának érzelmeket keltő ábrázolása terén. A romantikus modorú természetfestésben senki nem mulja felül Hugót. Nem holmi közömbös fényképezőgép az ő fantáziája; a természet tárgyai és tüneményei százféle színű reflektoros világítást kapnak tőle s jelképekké válnak: borzalmas, elragadó vagy áhítatot keltő erők szímbolumaivá s maradandó élményi tartalommmá raktározódnak el lelkünkben. A tengeri viharról, mely egy bűnös embercsoportra nézve istenitéletté válik, vagy például a gyermek Gwynplaine éjszakai rémes tengerparti vándorlásáról stb. olyan leírásokat kapunk, amelyek a költői képzelet színező művészetének a remekéi, szuggesztív hatásuk alól ki nem vonhatja magát senki.

Magától értetődik, hogy a költő a hatásnak ezeket a festői eszközzeit sem veheti másunnán, csak egyetlen kifejezési lehetőségének, egyetlen kifejező közegének, a *nyelvnek* a palettájáról. Nos, köztudomású, hogy Hugo stílusának a színpompája párját ritkítja a világirodalomban. A bájos kedvességnek, a gyermeteg naivságnak hamvas árnyalatai hiányoznak ugyan belőle, de a ragyogó, szemkápráztató, tüzes színeknek olyan gazdag skáláját s a mellettük vagy mögöttük kontrasztként érvényesülő sötét tónusnak olyan csodálatos feketeségeit talán sehol másutt nem találhatni meg, mint Hugo stílusában. Szemléletes képek, frappáns hasonlatok, meglepő ellentétek, epigrammatikus csattanók, tetszetős szentenciák, zavarbaejtő paradoxonok, az ironia és szarkazmus cikázó villámai... mindez együttvéve a legkivételesebb szellemi élvezetet nyújtja az intelligens olvasó számára.

De éppen ez a körülmény magyarázza meg azt is, hogy Hugo műveinek méltó módon való lefordítása, a legnehezebb feladatok egyike. A *Nevető ember* mostani fordítója nem is tudott sikeresen megbirkózni e feladat nehézségeivel. Hugo szóban forgó regényét évtizedekkel ezelőtt lefordította már Huszár Imre, az akkori időkhöz képest, jól. Természetes, hogy újabb fordításnak csak akkor van létjogosultsága, ha jobb a régebbinél. A modern fordításról ezt éppen nem mondhatjuk el; különösen az I. kötet szövege sokhelyt szinte élvezhetetlen. A Klasszikus Regénytár című magas színvonalú vállalat többi köteteit nagy távolság választja el ettől a fordítástól.

Zsigmond Ferenc.

Baskiresev Mária naplója. Fordította *Nyireő Éva*. Harmadik kiadás. Budapest, 1925. Világirodalom kiadása.

Egy fiatal nagyműveltségű leány, akinek a sors alig huszonnégy évet engedett élni, mondja el életküzdelmait naplója lapjain. Nevét mindenki ismeri, aki a modern művészettörténetben nem járatlan. hiszen a mai művészi felfogás megalapozásában neki is komoly szerepe

volt. Festményei a párisi Musée de Luxembourgban maradandó emléket állítottak neki, de hirnevét különösen naplójának köszönheti, mely a memoire-irodalom egyik legértékesebb, sőt a maga nemében páratlan műve.

Ki volt *Baskircsev Mária*? Orosz arisztokra-család elkényeztetett gyermeke, aki túlnőtt családjá, környezete, hazája keretein, akinek felkészen oly szenvedélyes szépségszeretet és alkotásvágy égett, mely őt tehetségével a világ legnagyobb művészei közé emelhetné volna s akinek az volt a tragikumja, hogy nagyobb lélek lakozott benne, mint aminőt törékeny teste megbirt.

Naplója nemcsak a művészettörténet szempontjából nagy jelentőségű, mert *Baskircsev Mária* élete és munkássága a francia művészetnek abból a forradalmi korszakából való, melyet Millet, Corot, Bastien-Lepage, Carolus-Duran, Bonnat, Falguière és más nagyok tesznek felcd-hetetlenné. *Baskircsev Mária* is közöttük élt, velük dolgozott. De még sokkal érdekesebb és fontosabb emberi és lélektani szempontból, mert naplója meglepő tükörképe küzdő, szenvedő, művész- és jellegzetesen nőies lelkének, oly őszintén megírva, mint ahogy naplót még nem adtak olvasók kezébe.

Hogy *Baskircsev Mária* naplója a magyar közönség lelkéhez is megtalálta az utat, arra eléggé jellemző, hogy ez a művészi fordítás, mely a napló eredeti szellemét hűen adja vissza, bár két terjedelmes kötetével csak a komolyabb olvasókra számíthatott, alig négy év alatt már harmadik kiadásban jelenik meg, tehát olyan sikere volt, mint talán az utóbbi évek egyetlen más könyvének sem.

Hogy azonban e tragikus élet iránt érdeklődő magyar közönség az üzleti érdekeknek is megadja a vámot, arról gondoskodott a Génius-könyvkiadó vállalat, mely a naplót eredetijének értelmetlenül csaknem egyharmadára csonkító egyik boulevard-kiadása alapján legújabbán szintén lefordította és forgalomba hozta. Főlöszleges volna itt arról szólnunk, hogy kiadóink — mint az újabban már a Hugo, Mereskovszkij, Barbusse- stb. fordításoknál is történt — miért nem igyekeznek egymás anyagi sikereinek tépázása helyett a magyar olvasóközönség érdekeit (saját érdekükben) szem előtt tartva, észszerű munkamegosztással élni. Ezt már megszoktuk!... Sokkal több figyelmet kíván ez a fordítás egyéb szempontból. Adalék ez a magyar könyvírás történetéhez! Nevezett fordítás ugyanis — quod erat demonstrandum — inkább nevezhető fordításnak, amennyiben szerzője a francia eredeti hű tolmácsolása helyett, a kívánt rövidítések szemmeltartásával, beérte az előbb említett korábbi gondos magyar kiadás átírásával, egyszerűen megváltoztatva az egyes szavakat, vagy a szórendet.

Ezt azonban következetesen megtette oldalról-oldalra, könnyelműen kitéve magát a helytelen elolvasás következtében itt-ott elötökodó és sajtóhibáknak sem minősíthető ámulónyomok gúnyjának is. Egyes oldalakat — ad majorem gloriam — érdemes volta párhuzamosan lenyomatni. Igaz, hogy ezáltal és a mentegethetetlen csonkítások miatt az eredeti mű minden hangulata, mondhatni minden értelme elveszett, a magyartalan kifejezések és szófűzések kínos boszorkánytáncot

lejtének, de ez — úgy látszik — kevésbé fontos, mint az, hogy e fordításban is meglássék az eredetiség. Nohát, az így szerzett eredetiség eddig ismeretlen volt a magyar műfordítás irodalomtörténetében, de nagyon síkos talajon jár a szerzői jog tekintetében is!

Azt hisszük egyóbként, hogy a Géníus maga sem engedi az eddigi komolyanak látszó irodalmi sikereit a jövőben hasonló műfordításokkal kockáztatni.

Istványi Ernő.

A vallási kisebbségek Erdélyben. The religious minorities in Transylvania compiled by Louis C. Cornish, in collaboration with the Comission. The Beacon Press Inc. 25. Beacon Street Boston, Mass.

Hogy kellően értékelhessük e könyvnek nagy jelentőségét, tudnunk kell a következőket:

A magyarországi protestáns egyházak mindjárt a háború tényleges befejezte után felújították külföldi hittestvéreikkel való korábbi összeköttetéseiket és minden rendelkezésükre álló eszközzel törekedtek őket a magyarországi helyzet szomorú valóságával megismertetni.

E munkásságuk legközvetlenebb eredménye az volt, hogy már az 1919. év őszén a Londonban székelő britt és külföldi unitárius szövetség egy kiküldötte felkereste az erdélyi magyar hittestvéreket és visszatérve hazájába, hű képét festette meg az ott tapasztalt elnyomatásnak.

1920-ban a Reformátusok Világszövetsége küldötte el Edinburghba a maga három tagú bizottságát az erdélyi helyzet megvizsgálására. E bizottságnak részletes és igen tárgyilagos jelentése volt az első, amely nyomtatásban megjelent és az egész protestáns világ érdeklődését az elszakított magyar protestánsok ügyére terelte.

1922-ben az amerikai és a britt unitárius egyházak — amelyek már 1920-ban is anyagi segítségére siettek az erdélyi unitárius egyháznak — küldenek ki egy bizottságot, amely a maga több heti vizsgálódásainak eredményeiről egy 169 nyomtatott oldalra terjedő „Transylvania in 1922“ című angol nyelvű kötetben számolt be a világnak, amelyben történeti hűséggel festette le az erdélyi vallási kisebbségek életét, helyzetét és intézményeiket.

A most megjelent „A vallási kisebbségek Erdélyben“ című munka talán még sokkal nagyobb jelentőségű az előbbieknél. Főleg két okból.

Először azért, mert a konkrét sérelmeket igyekszik feltüntetni, másodsor azért, mert az 1924-ben Erdélyben lent járt bizottság nemcsak egy külön egyháznak, de „A vallási kisebbségek jogainak védelmére alakult amerikai bizottságnak“ megbízásából és felekezeti közti jelleggel járt el.

Ez utóbb említett bizottságról érdekes tudni azt, hogy az 1921. év tavaszán alakult New-Yorkban 41 taggal és benne nem csupán az összes egyházak kiváló képviselői foglalnak helyet, de egyúttal az amerikai közéletnek, a politikusoknak, bírói karnak és újságírásnak legkiválóbb képviselői is ott vannak. Hogy csak néhány jólismertebb államférfi nevét említsük, ott van pl. Taft, az Egyesült Államok volt

elnöke, Bryan volt alelnöke, Lansing, a volt külügyminiszter, Hoover közlélelmezési miniszter stb. stb.

A most legutóbb Erdélyben járt bizottságban részt vettek a presbiteriánusok részéről Rev. dr. Sylv. W. Beach, a Reform Church részéről Rev. dr. Charles E. Schaeffer, az amerikai unitáriusok részéről Rev. dr. Louis C. Cornish és a britt unitáriusok képviselőjében Rev. Arthur S. Hurn leicesteri lelkész.

A 174 nyomtatott oldalra terjedő bizottsági jelentést a többi tagok közreműködésével Rev. Cornish állította össze, nemcsak igen nagy hozzáértéssel és tárgyilagossággal, de a helyzet reális felismerésével és az erdélyi vallási kisebbségekkel szemben követett elnyomó és minden áron románosító politika tiszta meglátásával.

Amint a könyv elmondja, a bizottság 1924. június 20-án érkezett Bukarestbe, ahol a britt, valamint az amerikai Egyesült Államok követői által bemutatattván a román kormánynak, bejelentették utazásuk célját és programját. Együttal kijelentették azt, hogy vizsgálódásaikban teljes függetlenségüket és pártatlanságukat meg akarván őrizni, sem a román kormány hivatalos tolmácsának, sem az érdekelt kisebbségeknek kíséretét nem fogadják el, hanem saját megállapított terveik szerint fognak eljárni.

Körülbelül 2200 mérföldnyi utazással bejárták a kisebbséglakta vidékeket és útjuk befejezésével Kolozsvárt, a római katolikus, református és unitárius püspökök bevonásával érkekezletet tartottak és csak ezután mentek vissza Bukarestbe, ahol a külügyminiszter, valamint a vallás-, továbbá a közoktatásügyi miniszterrel folytattak tárgyalásokat és benyújtották az egyes konkrét panaszokat magába foglaló jelentésüket. A román kormány megígérte, hogy mindenre pontosan fog válaszolni és egyúttal intézkedni fog a tényleges sérelmek megszüntetése iránt.

Amint a jelentés határozottan kifejezi (22—23. oldal), *a helyszínen járt bizottság azt a benyomást nyerte, hogy ha nem sikerül az ott jelenleg fennálló faji, nyelvi, vallási és gazdasági problémákat megoldani, úgy Románia egész Európának a legrosszabb helyzetben levő országa marad és egyúttal veszedelmes tüzfészek Európa békéjére nézve.* Eppen ezért, annak kijelentése mellett, hogy semmi vonatkozásban sem óhajtja Románia kormányzati jogait érinteni, szükségesnek és kívánatosnak tartja a bizottság azt, hogy a külföldi hittestvéreknek e célra alakult szervezetei és különösen az amerikai kisebbségi bizottság folytassa örökös és a külföldi közvéleményt felvilágosító munkáját és grözze meg a közvéleményt arról, hogy Romániának a méltányosság politikáját kell követnie a kisebbségekkel szemben.

A terjedelmes könyv 25—157. lapjain, egymás mellett közli a bizottság által a román kormányhoz 1924. augusztus 10-én betérjesztett és 135 konkrét panaszt tartalmazó memorandumot és a másik oldalon pedig — szembeállítva az előbbivel — a román kormánynak 1924. október 28-án közölt részletes válaszát.

A memorandum öt csoportba sorozza a kisebbségek séreimí panaszait.

I. Az első csoportba tartoznak azok a panaszok, amelyek a román kormánynak, hatóságoknak és közigazgatási szerveknek a kisebbségek vallási életét és egyházi munkájának szabadságát korlátozó politikája és intézkedései ellen irányulnak. Ilyenek pl. az egyházaknak arra való kényszerítése, hogy mindenféle egyháztársadalmi munkájukat, szabályzatokat előzetesen be kell jelenteni, illetve mutatni a miniszternek jóváhagyás végett; vagy hogy egyházi gyűléseket csak előzetes hatósági engedéllyel tarthatnak és egyháztársadalmi összejöveteleiket is nemcsak előre be kell jelenteni a hatósági közegeknek, de engedélyt is kell kérni, sőt igen sokszor magas engedélyezési díjakat kell lefizetniök, hogy ez engedélyt elnyerhessék. (36—46. old.)

II. A második csoportban egy egész sereg konkrét panasz van felvéve azokról az erőszakoskodásokról és jogtalan zaklatásokról, amelyeket egyesekkel szemben a romániai hatóságok elkövettek.

A bizottság ezekre nézve azt kérte, hogy azok szigorúan vizsgál-tassanak meg és amennyiben tényleg elkövetettek, úgy a törvénytelenül eljáró hatósági közeget büntessék meg.

A tények előadásával kapcsolatban leszögezi a bizottság azt is, hogy a kisebbségek között általános köztudat az, hogy nemcsak hiába való, de határozottan veszedelmes is rájuk nézve a hatóságok erőszakos-sága és jogsértő eljárásával szemben panaszt emelni és hogy igen sok vá-roshban és faluban a közhivatalnokok között erős korrupció uralkodik.

III. E fejezet valamennyi között a legalaposabban van kidol-gozva és igen részletesen és világosan állítja össze azoknak a sérel-meknek egész hosszú sorozatát, amelyek a román kormánynak a ma-gyar felekezeti kisebbségi iskolák és nevelőintézetek tönkretételére és elrománosítására irányuló politikáját jellemzik. Ezekkel kapcsolatban azt jegyzi meg a bizottság, hogy habár tartózkodni kíván véleményt nyilvánítani arra nézve, hogy vajjon a trianoni békeszerződés minő mértékben módosíthatja a romániai közigazgatásnak a kisebbségi fele-kezeti iskolákkal szemben való eljárását, mégis tisztelettel megjegyzi, hogy amennyiben az előttük felhozott tények a valóságnak megfelel-nek, úgy kétségkívül igazuk van a kisebbségeknek abban, hogy fele-kezeti iskoláik fenntartásában rendkívül nagy nehézségekkel találko-znak és küzdenek abban a jogosult törekvésükben, hogy intézetükben az ifjúságot az ők vallásos és hitbéli meggyőződésükkel összhangban álló nevelésben részesíthessék. (67—128. old.)

IV. A bizottsági jelentés ezen részében első sorban is kijelenti azt, hogy nem kíván véleményt nyilvánítani azon kérdésre vonatkozó-lag, hogy vajjon a kisebbségekhez tartozó egyházak és iskolák föld-birtokait jogosult-e és szabad-e a trianoni szerződés alapján azon in-gatlanok körébe bevonni, amelyek a romániai agrárreform törvények rendelkezései szerint szétosztás tárgyát képezhetik. Azt azonban meg-állapítják, hogy a felmerült és eléjük terjesztett esetek sok olyan jelen-séget mutatnak fel, amelyek miatt a kisebbségi egyházak és iskolák joggal panaszkodhatnak. A 129—155. oldalakon az agrártörvény ürügye alatt elkövetett és a kisebbségi iskolák és egyházak szerzett jogait sértő számos eset van felsorolva.

V. Az ötödik csoportban végül azon kisebbségi sérelmeket sorolták fel, amelyek az előbbi négy osztályba nem voltak sorozhatók, 1922 óta történtek és szavahihető egyének által és kellő bizonyítékokkal támogatva terjesztettek eléjük. Hogy csak néhányat hozunk fel, itt van például elmondva az, hogy a kisebbségi egyházak egyenlőtlen elbánásban részesülnek a többségi egyházakkal szemben a szenátusban való hivatalos képviselőknél; vagy például egyes konkrét esetek vannak felhozva a kisebbségi istentiszteletek zavarásáról, kisebbségi egyházak épületes belsőségeinek jogtalan elvételéről, így például a kolozsvári református leányiskola épületének jogtalan elvétele; vagy például az, hogy a kisebbségekhez tartozó felek a bíróságok előtt nem használhatják a saját anyanyelvüket, dacára a kisebbségi szerződés 8. §-ában biztosított világos jogaiknak stb.

A bizottság az általa benyújtott jelentésre a román kormány részéről adott pontonkénti válasz leközlése után a könyv 172. és 174. oldalain teszi meg azokra nézve a maga záró észrevételeit.

A kilenc pontba foglalt záró észrevételek rendkívül nagy fontossággal bírnak magyar nemzeti szempontból. És pedig azért, mert teljes mértékben igazolják azt, hogy a magyar nemzetnek a tőle elszakított és román uralom alatt élni kényszerített tagjai elnyomatás alatt és a kisebbségi szerződésben, mint alaptörvényben biztosított jogaiktól megfosztva kénytelenek tengődni és pusztulni. Teljesen jogosult tehát a féltő aggodás, mellyel kisebbségeink sorsát kísérjük.

Az észrevételeknek éppen ilyen nagy fontosságánál fogva szükségesnek tartjuk azokat szözszerinti fordításban leközlölni.

„1. A román kormány válaszában azt mondja, hogy az erdélyi katolikus, református és unitárius püspökök semmit sem tudnak a bizottság jelentésében felhozott esetekről. — A bizottság ez ellen kifogást emel, mert az érdekelt egyházak püspökei igen is tudomással bírnak az előadott és azokhoz hasonló esetekről, sőt ezt nyilvánosan is többször hangoztatták és hasonló kijelentést tettek maga a bizottság előtt is.

2. A román kormány — két jelentéktelen eset kivételével — az összes többi esetben tagadja a sérelmes eljárást és csupán csak egy esetben (bárha a szöveg itt sem eléggé világos) nyújt orvoslást.

3. A román kormány válaszából kitűnik az, hogy teljesen mellőzi a politikájára vonatkozó kérdéseket, a bizottság viszont megjegyzi, hogy a román kormány válaszában jellemző vonásai: a feleletadás alól való kitérés vagy a hallgatással mellőzés.

4. A tagadó válaszok egynémelyikében azonban a román kormány lényeges és fontos beismeréseket tesz. Így például a 111. lapon említett esetre nézve elismeri a román kormány azt, hogy mindenki, akit a helyi hatóság román eredetűnek minősít, akarata és ellenkező meggyőződése dacára kényszeríthető arra, hogy a román egyház tagja legyen és kötelezhető arra, hogy az állami iskola román osztályába küldje a gyermekeit. A bizottság, amidőn ezt leszögezi, felteszi a kérdést: vajjon összeegyeztethető-e ilyen eljárás a polgári- és vallás-szabadsággal?

5. Nem kevesebb, mint 35 világosan sérelmi esetre nézve egyszerű tagadással felel a román kormány.

6. Megállapítja a bizottság azt, hogy a román kormány válaszában — kivéve az iskolai ügyeket — semmi bizonyíték sincsen arra nézve, hogy a felhozott panaszok pártatlan és komoly vizsgálat tárgyává tették volna. Magára az iskolaügyi panaszokra nézve is azonban semmiféle bizonyíték sincsen a tekintetben, hogy a panaszok csakugyan megvizsgáltattak volna, csupán annyi történt, hogy hivatkoztak a felvett jegyzőkönyvekre. Így például az a válasz, hogy egy kisebbségi iskola bezárattott, mivel az iskolai épület nem volt megfelelő a tanítási célokra, egyáltalában nem felel arra a kérdésre nézve, hogy miért fosztotta meg előzetesen a román kormány az illető iskolát direkt ilyen célra emelt megfelelő épületétől, miért vette azt el tőle (legtöbbnyire semmi, vagy pedig a valóságos értéken sokszorosan alul maradó kártérítés ellenében) és miért kényszerítette az egyházat arra, hogy iskoláját átvigye egy olyan kisebb és kevésbé alkalmas helyiségbe, amelyet ő a szegénysége miatt még így is csak alig tudott kibérelni? — És egyáltalában nem válaszol arra a kérdésre, hogy ily módon miért volt éppen maga a román kormány az, aki belekényszerítette az egyházat olyan helyzetbe, amelyben esetleg okot találhattak az iskola bezáratására.

A bizottsággal való tárgyalások folyamán a román miniszterek elismertek bizonyos visszaéléseket. Így például a kolozsvári unitárius kollégium esetében, amelynél az egyik miniszter büntetéssel sujtja a kollégiumot azért, mert engedelmeskedett egy másik miniszterium rendeletének. Az eset itt t. i. az volt, hogy az illetékes miniszterium, a jelenleg szokásos házbér egy ötödének ellenében elrekvirálta a vasútigazgatóság számára az unitárius egyház kolozsvári leányiskolájának épületét. Ennek folytán és más helyiség hiányában, kénytelen volt az egyház ez intézet növendékeit a theologiai fakultás épületének egy kis részében elhelyezni. Ekkor jött a román közoktatásügyi miniszter rendelete, amely meg nem felelőnek minősítvén e helyiségeket, 1924. év végére az intézetet bezárni rendelte. Hasonló eljárást követett a román kormány a szászvárosi református Kun-kollégium és a kolozsvári ref. felsőbb leánynevelőintézettel szemben. E most említett esetekre nézve a román kormány orvoslást ígért. Leközölt válaszból azonban az tűnik ki, hogy semmi sem történt ez irányban.

8. A bizottság elé terjesztett egyik leggyakoribb panasz az volt, hogy hiába fordulnak orvoslásért a kormányhoz. Az elszenvedett erőszakoskodások és törvénytelen eljárások miatt ugyanis igen gyakran részletesen indokolt panaszokat terjesztettek a bukaresti kormányfőfiak elé, amelyeket azok meghallgattak, sőt orvoslást is ígértek. Azonban ennek dacára soha semmi orvoslás nem adatott.

A bizottság hangsúlyozza azt, hogy hasonló sors érte az általa a román kormány egyenes kérésére készített és most közzétett memorandumot is, amelynek összeállításánál pedig a bizottság minden egyes tagját az a vágy és törekvés vezette, hogy kooperálhasson a román kormánnyal a kisebbségek javára.

9. Mindezek után a bizottság a maga részéről megállapítja azt, hogy a román kormánynak az elébe terjesztett memorandumban foglalt konkrét sérelmekre adott válasza kiterő és meggyőző erő nélkül való.

Ime egy teljesen elfogulatlan és minden befolyástól független négy tagú külföldi bizottságnak verdiktje a román kormány válasza felett.

Nekünk ehhez kevés hozzátenni valónk van. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy reánk nézve — akik jól ismerjük a román kormánynak a kisebbségekkel szemben folytatott elnyomó politikáját — e verdikt nem meglepetés.

Szomorú elégtétellel állapítjuk azonban azt meg, hogy ime, nekünk volt igazunk akkor, amikor már 1920. év tavaszán azon véleményünknek adtunk kifejezést angol-szász vezető államférfiak és egyházi körök előtt, hogy a kisebbségi szerződés mai formájában és a végrehajtás ellenőrzésének mai rendszere mellett egyáltalában nem fogja megvédelmezni a jogfosztástól a kisebbségeket. Már pedig a nemzetünk testéből erőszakkal kiszakított és nemzeti kultúrájuk, sajátos nemzeti életük további fejlesztésében meggátolt és egy alacsonyabb kultúra uralma alá kényszerített magyar nemzeti kisebbségeknél nemcsak a jogos elkeseredésnek lesz ez a helyzet örökös forrása, de egyuttal még jobban ki fogja élezni a faji, vallási és nyelvi kisebbségek, valamint a többségi faj között fennálló elkeseredett ellentéteket.

Ez pedig minden egyébire vezet, csak békére, megnyugvásra és egymás iránt való szeretetre nem.

Ami vigasztaló és biztató a most ismertetett könyvben foglalt jelentésben, ez az, hogy végre-valahára — és ahhoz képest elég hamar — rájött immár a külföld is arra, hogy a békeszerződések nagy tévedéseket és még nagyobb igazságtalanságokat követtek el és olyan türhetetlen állapotokat teremtettek, amelyeken még idejekorán segíteni kell, ha Európa jövődö békéjét és a nemzetek között való együttélést biztosítani akarjuk.

Hogy azonban ez megvalósulhasson, mindenkinek szem előtt kell tartani Lincoln Ábrahámnak azt a híres mondását, amely szerint a világon semmiféle berendezkedés sem számíthat állandóságra, csak akkor, ha az igazság alapján van az felépítve. *Boér Elek.*

A francia protestántizmus legújabb történeti irodalmából.

- A) *A Société de l'Histoire du Protestantisme Français Bulletinje* 1924. október—december hóról 265—376 ll. Nagy 8°. Páris, Fischbacher. —
B) *Les Cahiers de Jeunesse*. 1924. szeptember. Lausanne—Peseux.

Régi dolog, hogy minél öntudatosabb és élettel teljesebb valamely vallási közösség, annál több figyelmet szentel a múltjának, annál odaadóbb szeretettel merül el a történelmének hősi mozzanataiba és vezérlő lelkébe. Lévéen a vallás egyfelől a legkonzervatívabb élethatalom, másfelől meg a legaktuálisabb, örök életszükség, nem is csoda, hogyha állandó a kölcsönhatás a vallási közösség történelemkultusza

és jelen akcióképessége között. A multja kifogyhatatlanul ösztönzi a jelenét, a jelene viszont fáradhatatlan érdeklődéssel fordul újra meg újra a multja felé. Minálunk, magyar protestánsoknál, az öntudat és az életteljesség igen kezdetleges fokát jelzi az a körülmény, amelyet egyszer már mindnyájunknak tisztán kellene látnunk: hogy mi sokkal többet dicsekszünk a multunkkal, mint amennyire ismerjük azt. Az átlagosan művelt magyar protestáns ember egyháztörténelmi összismerete ma nem mélyebb és nem szélesebb, mint pl. a Fáy András-korabeli elődjéé, hogy csak ennyire menjünk vissza. Ennek az egyik legfőbb oka az, hogy minekünk, magyar protestánsoknak, kiváló történéseink voltak és vannak ugyan régebb és újabb időkben egyként, de sohasem volt történelemművelő és történelemnépszerűsítő *programunk* s azt lépésről-lépésre megvalósító tudományos és irodalmi *szervezetünk*. Pedig ott, ahol ez nincs, lehet produkálni — legnagyobb-részt zártkörű tudományos használatra vagy a könyvtárak polcain, esetleg csak az íróasztalfiókokban porosodásra — nagyszerű történelmi opus doctumokat, lehet írogatni egy napról a másra feledésbe merülő építő történelmi traktátuscskákat, lehet — a történetkutató munka folytonosságának teljes hiányában — a manak jobb sorsra méltó sisyphusi erőlködéssel elkezdni ugyanott, ahol elkezdte már a hálátlanul elfelejtett tegnap és tegnapelőtt is; — csak egy nem lehetséges: átítatni értékes és fejlődni, mélyülni, szélesedni egyaránt képes történelmi közszellemmel magát a protestáns köztudatot s ezzel a hatalmas acélfürdővel edzeni állandóan annak könnyen ernyedő idegszálaival. Így, ahogy mi csináljuk és főképen *nem* csináljuk, csak kongó jelszavakat termelünk és adunk tovább valódi történelmi kultúra helyett, jelszavakat, amelyekből komolyabb hivatásosok megcsömörölnének, elleneink pedig olesó gúnyral vidulnak. Francia protestáns testvéreink egészen másképp csinálják. Öneik is az egyik legnagyobb és legglóriásabb erősségük a történelmük, — az a jóformán szakadatlan és az egész protestántizmus történelmében vitán felül páratlan martyrologium — de ők nem érték és nem érik be azzal, hogy ez a történelem egyszer meglett, hanem régtől fogva öntudatos és rendszeres munkával, úgy a tudományos, mint a népszerűsítő történetirodalom lehető legintenzívebb művelésével igyekeznek azt egyre mélyebben s teljesebben átélni s a mai francia protestáns lélekbe beidegezni. E cél érdekében létesült s 73 év óta szebbnél-szebb eredményeket hozott létre a Francia Protestáns Történelmi Társulat. Hogy ennek a nagyszabású munkaszervezetnek a feladatát és a jelentőségét mily komoly felelősségerzettel fogták fel, azt eléggé mutatja maga az az egy tény, hogy ez a társulat elejétől fogva felölelte és közös munkára egyesítette az összes protestáns konfessziók és árnyalatok arravaló embereit, ami rendkívül nagy szó, ha tudjuk, micsoda szélsőséges elvi differenciálódás s ennek következtében micsoda ádáz teológiai harcok szagatták meg és széjjel éppen ezalatt a három negyedszázad alatt a francia protestántizmust, még a benne domináló református hitfölfogás keretén *belül* is! E társulat megindította nagyarányú kutató és feldolgozó munkának lerakodóhelye, a francia

protestántizmusra vonatkozó történelmi ismeretek feldolgozott és nyers anyagának igazi kincses aknája az a mintaszerűen szerkesztett negyedéves *Bulletin*, amelyből most az 1924. évi (LXXIII.) folyam utolsó negyedévi száma van a kezünk között. A tekintélyes, képekkel is gazdagon illusztrált füzet legelőször is a társulatnak 1924. októberében Mazametben tartott 59. évi nagygyűléséről számol be. Adta az ott elhangzott beszédeket és előadásokat, amelyek közül egyik-másik önálló tudományos értékű essayvé szélesedik; így Pannier Jakabnak, a tudós és munkás főtitkárnak egy mazameti hugenotta-családról, a Garriguesekről szóló dolgozata, melynek különös érdekességet ad annak a kimutatása, hogy e család Amerikába szakadt egyik „réfugié“ ágának kései sarja, G. Sarolta lett a felesége Masaryk Tamásnak, aki ezért viseli teljes nevében is a bizonyára sokaknak feltűnt G. nevet. A francia protestáns történetírás nestora és a világ egyik legnagyobb élő egyháztörténésze, a fáradhatatlan Doumergue Emil ez alkalommal „*La voix de nos pères*“ (Atyáink hangjai) címen kedvenc témájáról, a régi hugenotta zsoldáreneklésről és annak elhanyagolásáról tartott egy bámulatos frissességű, elevenbe vágó igazsággal megírt előadást. Weiss Náthánael pedig, a hugenotta történetírás másik nagyérdemű munkása, pompás és gazdagon dokumentált összefoglalásban ismertette a Calas-ügyet, ezt a szomorú emlékü s az idők nevezetes jeleként kísértetni még ma is újra meg újra feljaro hugenotta vérvádat. (C. János jómódú toulousei református kereskedő Márk Antal nevű fia, aki zilált életet folytatott, lelki egyensúlyában megrendülve, 1761-ben fölakasztotta magát; a körülmények tragikus összejártsza következtében a római katolikus nép és papság fanatizmusa a becsületes és munkás életű apát terhelte meg azzal a hazug váddal, hogy fiát ő végezte volna ki, mert ez a római hitre akart áttérni; az elfogult bíróság példátlanul felületes és rosszindulatú perfolyam után bűnösnek mondta ki és keréketörette a szerencsétlen apát; a Voltaire híres publicisztikai fellépése következtében a toulousei parlament utólag érvénytelennek nyilvánította ezt a rettentő Justizmordot; azonban a Calas vétkességének állítása, a Franciaországban időnként — ma is — új erőre kapó ultramontán reakció könnyen érthető célzatosságával, azóta is fel-felbukkan, sokszor nagyon előkelő pennáktól, pl. a híres Faguet Emilétől is támogatva, úgy hogy a francia reformátusok kénytelenek ezt az ügyet, az önvédelem elemi kötelességéből, ma is napirenden tartani: v. ö. a minálunk legujabban felmerült, nagyon átlátszó törekvésekkel, amelyek, sok egyéb „történelmi átértékelés“ mellett, a szent emlékü magyar protestáns gályarabok „hazárulásának“ vádját igyekeznek valószínűvé tenni, anélkül, hogy eddig a protestáns táborból bárki részéről is erélyes és alapos irodalmi visszautasításban részesültek volna, ami megbocsáthatatlan strucpolitika!) A kötet gazdag tartalmát ezenkívül a hugenotta történelemmel foglalkozó érdekes és alapos részlettanulmányok, oklevél- és adatközlések teszik; az utóbbiak közül különösen megkapóak annak a Jean Bon de Saint-André nevű, egykori bujdosó hugenotta lelkipásztornak az életére vonatkozó, eddig fel nem tárt adalékok, aki később

a francia nagy forradalom alatt nevezetes szerepet játszott, egy ideig a terror foglya volt, később, I. Napoleon alatt, báróvá és az elfoglalt Mainz és vidéke prefektusává lett s 1813-ban úgy a francia hatóságok, mint a német lakosság közbecsülésétől kísérve szállott sirjába. Gazdag könyv- és folyóiratszemle s a társulat ügymenetére vonatkozó hivatalos közlések rekesztik be a kiadványt, amelyet a magyar protestáns egyháztörténelem minden barátja csak azzal a fájó sóhajtással tehet le kezéből: *mikor lesz ilyen minékünk is?!* — A Cahiers de Jeunesse (Ifjúsági füzetek) c., a protestáns szellem és kultúra műlyítésével foglalkozó előkelő francia—svájci irodalmi revue 1924. szeptemberi számában *Bost Károly* havrei református pásztornak, az elismert történésznek kitünő tollából közöl egy nagyértékű tanulmányt, mely valósággal mintája a történettudomány nemes népszerűsítésének. Ebben a szerző, aki különös előszeretettel a hugenottaüldözések hőskorával foglalkozik, a nantési edictum végzetes visszavonása korának (1685) francia protestántizmusáról ad végtelenül élvezetes, tömörítő jellemzést a dogmatika, az erkölesiség, az istentisztelet és a politikához való viszony főszempontjai alatt. Üres dicsőítések helyett nagyszerűen kiválogatott forrásadatokkal jellemzi a hugenotta ősóket, erényeik mellett hibáikat, gyarlóságaikat sem hallgatván el. A keze alól kikerülő kép így lesz emberileg realissá, anélkül, hogy megszűnnék glóriás lenni. — A francia protestáns történetirodalomnak ilyen és hasonló nagybecsű termelésével rendszeres kontaktus fenntartása végtelenül megtermékenyitené, formák és szempontok gazdagságával inspirálná a mi — annyi rokon tárgy feldolgozására hivatott, de a fejlettségnek és az elevenségnek annyira alantibb fokán álló — magyar protestáns egyháztörténetírásunkat is.

ri.

A mai magyar színpad hármás kis tükre, meg „az a hatalmas — negyedik.“ (Színpadi beszámoló).

Sulyos értékeket hozott a két lapzártá között elmúlt színpadi hónap. Végre irodalmat, eredeti magyar irodalmat láttunk a színpadon. Három jeles író, három jeles munkájában, mintegy tükörben ott néz ránk a mai magyar drámairodalom arca; mindegyiken valami új, egészséges, egyéni vonás.

A legfontosabb bemutató kétségtelenül a *Nemzeti Színház* „*A juss*“ című darabja volt, melynek szerzőjét, a nagytehetségű Bibó Lajost, lapunk is nemrégén mutatta be olvasóinak egy mélységesen reális és mélységesen magyar novelláján keresztül.

Mélységesen reális és mélységesen magyar: ez Bibó jelentőségének a gerincoszlopa.

Olyan egyetemes elismeréssel fogadta az egész sajtó — kivétel nélkül — ezt az „új embert“, amilyennel még kevés író kezdhetette meg pályafutását. Az általános elismerés az egyéni tehetségnek szólt, de mi hadd lássuk meg Bibó föllépésében írói szándékainak és mondanivalójának nemzeti jelentőségét is. Mert ez a bemutató úttörő értéke a magyar népies dráma fejlődésének is. A legfájóbb, legégetőbb kérdések egyike ez a nemzeti irodalomtörténetben. Attól fogva, hogy Dugonics

András főtisztelendő úr, a „tudákosságnak professzora a pesti Univerzitasban“ nem átalotta vásári szekerek tetején följegyezgetni a vásáros-nép ajkáról a népbölcsesség drágalátus textusait, attól fogva, hogy Csokonai magyarózó jegyzetekben világosította meg az Anakroni versekben használt népies tájszavakat, attól fogva, hogy Pálóczi Horváth Ádámék gyűjtögetni kezdték a népies emlékeknek e dallamait is, attól fogva, hogy Czuczor Gergely, a „sarkantyúscsizmás barát“ szerelmi népdalokat irogatott, attól kezdve, hogy a magyar színpadokon a „Tündérlak Magyarhonban“ féle németes átnyomorításokat felváltották Szigligetiék magyar problémákat, magyar sorsokat és magyar lelket hordozó népszínművei: a magyar népdráma kérdése állandó problémánk.

Tóth Edéék, Csepregyhék, Szigeti Józsefék megteremtették a magyar népszínmű fénykorát, Rákosi Jenőék megépítették a Népszínházat.

Áztán egyszerre csak „divatját múlta“ a magyar népszínmű. Kiélte magát. De nem azért, mintha alapjában képtelen lett volna marandó életre, még csak nem is a színpad „elvárosiasodása“ miatt, hanem egyszerűen azért, mert nem tudta sokáig megtalálni az újabb fejlődési formáit. Önmaga utánzója és sokszorosítója lett. Megmerevedett önalkotta törvényeiben, mert mozdíthatatlanoknak érezte a műfaj határköveit. Modorosság lett az üdeségéből, népieskedés a népi mivoltából, magyarkodás a magyarságából, néprajzi külsőség a lelkéből. Megöregedett, mintha az élete egy lett volna azével a kivételes tehetségű művész-nővel, akinek páratlan művészete volt a műfaj fémjelzése.

A kor levegője hervasztotta el, mert nem tudott az időjáráshoz alkalmazkodni.

Sem problémákban, sem zenében nem adott már újat és nem tudott a továbbfejlődésre megtermékenyíteni új tehetségeket, új műfajokat.

Sokáig így volt nyílt sebe ez a kérdés az irodalomnak.

Akkor jött Gárdonyi, aki levetette embereiről a magyar exoticumokat, aki az életformák együgyűsége mögött meglátta az élet-erők szentségét. Az amúgy is idegenből álvállalt operettszerűség kimaradt az új népi színműből, helyette megkaptuk a magyarul gondolkozás és érzés belső ritmusát.

A zenei megoldás sem késett sokáig. Ahogy a népmesék lelke megihlette Petőfit a „János vitéz“ megírására, amelyet méltán nevezhetünk a népies nemzeti irány „Zalán futása“-nak, azonképpen fordult a magyar népzene kereső invenció Kacsóh Pongrácban a példamutató témához és így született meg az operettnek hazudott és még néhány idegenes, bántó operettcafrangot hordozó „János vitéz“-ből a magyar népies mesejáték.

A népszínmű tehát nem egyenes vonalban fejlődött, hanem elágazódott a realizmus és az illuzionizmus két iránya felé. Az első Gárdonyit követte Móricz Zsigmond a pompás „Sári bíró“-val, a második Kacsóh-ékat Emőd Tamásék a kissé mesterkélt és városligeti népies-ségű, de mégis megemléítésre érdemes „Mézeskalács“-ukkal.

Közben volt egy egyáltalában nem méltatott, figyelembe sem igen

vett kísérlet a „népdráma“ terén. Fajsúlyánál fogva csakugyan jelentéktelen, de szándékainál, eredeti elgondolásánál fogva olyan jelenség, amely talán csak ezután lesz jelentőségessé, ha a mutatott iránynak avatott művelője is akad. Jókai „Gazdag-szegények“ című realista-romantikus „népdramá“-járá gondolok, erre a kellő készségek híján megbukott kísérletre, amely egyet, ha nem is megoldott: de pompásan megérezett: az új népi problémát. A népszínmű közismert alakjait egy pesti külvárosi mosókonyhában hozza össze, mint valami claire-obscure-előképét az „Éjjeli menedékhely“-nek. Sötét szociális zsufoltságú téma volna igazi színműíró kezében, a Jókaiében optimista regényesség.

De semmivel sem lehetett volna jobban megmutatni azt, hogy a nemzedékek kicsérélődtek, hogy a népdráma nem bibelődhetik tovább kis huszáros kalandokkal, házassági akadályversenyekkel, hanem meg kell találnia a népet a maga új szociális kiteltségében, új testi és lelki állapotában. A betyár- és cigányromantikát fölváltotta — a föld, az adók, a betegség, az elvárosiasodás, a kivándorlás, a szociáлизmus valósága.

Bal és rövidlátó funerátor-vélemények hangzottak el arról, hogy a nép élete annyira szürke, köznapi, megmozdulás nélkül, élmény-szenzációk nélkül való, hogy az a kor, amely a maga modern színpadi hőseit a régi királyok és történelmi hősök helyett a művészekben, tudósokban, orvosokban, politikusokban, „grand-viveur“-ökben látja: nem nyulhat témához, nem találhat színpadi tárgyat ebben a dráma-szegény rétegben.

Ám jött a világháború, jött a földkérdés, jött a feldarabolás, jött a nép politikai előtérbe jutása, megszületett a magyar nép új „faji“ képlete, a nemzet regenerálódási feladatait hordó földnépe, csizmasarka mögött a maga szociális kérdéseinek óriási árnyékával.

El kellett jönnie az irodalomban is annak, aki ezeket meglátja s meg meri, meg tudja írni.

Igy jelentkezett Bibó Lajos, robusztus tehetségének azzal a legényes mozdulatával, amellyel a nekibúsult legény szemöldökráncolásától kitakarodnak a csárdából a vásári csimpolyások és egyéb hangulatrontó léhütők.

Bibó darabja — előre jelentette is a szerző — hadizenet akart lenni a „kabaré-paraszt“ hazug színpadi figurája ellen. A mi azt illeti: szét is kellett már egyszer ütni ebben a vegyesnépű csárdában, ahol a föld népe csak, — mióta mindenféle, a magyar népet csak egy-egy nyaraláson, vagy egy-egy cseléden keresztül ismerő pesti firkász rákapott a Gárdonyi mulatságos, de sajnálatosan karrikatura Göre-kómikumára — kabaré-műsor fűszere lett; népies „zaft“, (ahogy Pesten mondják), vagy pedig csak a nyers érzékiség hordozója, mint Móricz paraszt-„vadkan“-jai.

Nem véletlen tehát, hanem a dideroti törvény, („a szükségletek hozzák létre a szerveket“), beteljesedése volt, hogy meg kellett születnie a modern magyar népdramának.

Nem véletlen az sem, hogy a kor lelke e felé igazodik.

A látó szemek előtt már is nyilvánvaló a szerves összefüggés, a Bartók Béláké ősmagyar dallam-mentése, a Csók Istvánok magyar faji

stílus-keresése, a magyar líra egyes képviselőiben (Erdélyi József) az ős-humusz felé fordulása, Tömörkényék nagyszerű etnográfiai s egyben lélektani hűsége, magyar genre-kép gyűjteménye, az erdélyi „belterjes“ népművelés és a csonka-magyarországi földnépe új szociális élete között.

A történelem követelménye és érlelése: a magyar népies irodalom reformációja, a naivitás, s népmesei hamvasság, a népszínmű-regényesség helyett a lélekboncoló, szociális, korszerű valóságok irányában. Az orosz irodalom már tulfejlődött ezen a fejezeten, mi még csak most jutunk bele. De nem véletlen, hogy az örök föld megváltozott problémái kifejezését sürgetik az örök nép megváltozott problémáinak.

A népies kronologikum helyett el kell jönnie a népies pragmatikumnak is.

Bibónak ebben látjuk jelentőségét a nemzeti irodalom szempontjából.

„A juss“-al, mint színpadi alkotással lehet vitatkozni. Fájhat a darab sötétben sötét színezése, fájhat a belőle áradó gyilkos pesszimizmus. Ha stilizált igazság is azonban a darab tétele, hogy a jussért, a földért a magyar paraszt asszonyt visszadobni, családot elhagyni, verekedni, ölni is képes: de mégis igazság, mert a maga szélsőséges arányában kell rádöbbsenteni a magyar közönséget erre a nagy-nagy korszerű és legmélyebben magyar népi problémára.

Ha tetteben nem jut is el gyakran a magyar paraszt idáig: de lélekben igen.

Az ősmagyar mithológiából ittrekedt pogány földszellemek adják a lendületet a gyilkos fütykóst emelgető kézbe, de aki illuziókat akar kiírtani, annak nem nagy vétké egy egyébként teljesen élő színpadi példa-emberben megöletni őket.

A darab színpadi hatását gyengítheti, — amint gyengíti is, — hogy a Nemzeti Színház válogatottan előkelő gárdájának nem volt még alkalma, mert nem volt modellje sem, megtanulni *ezt* a magyar stílust, azonban a darab irodalmi hatását nem gyengíti, hanem még sarkantyúzza, hogy a komoly népies irodalom visszaperelhesse a maga nemzeti jussát, irodalomban és színpadon és közönségben egyaránt.

A legsötétebb tónusú Munkácsy-képekre emlékeztet Bibó stílusa, látása, de ő is ott látja már szomorú derítőképen a Munkácsy-képek kis elmaradhatatlan gyermek-alakját: a másik nagy paraszt-problémát. Hiszünk, hogy ha egyszerre nem is, de sorozatos színpadi körképben megkapjuk tőle a nagy alkotást, a magyar paraszt „ecce homot.“

*

Bibóé mellé amugy is odakérezkednék *Zilahy* Lajos neve, aki a „Süt a nap“ című színművében pompásan össze tudta ölelni a népszínművet a problémás népdramával, tehát egy kissé fullajtárja volt Bibónak s irodalompolitika tekintetében misszionárius érdemei vannak abban, hogy a kor lelke, a magyar közönség lelke át tudja érteni ennek a nagy kérdésnek a fontosságát.

Most, a „Csillagok“ című színművében nagyobbakat akart. Ibsen „Solness építőmestere“ csak a toronyból szédült vissza egy végzet-szelem tragédiájába, *Zilahy* az aetheri magasságokba szárnyal hősével,

hogy visszahozhassa a földre, hogy megbizonyítsa, hogy a tudomány hősenél nagyobb az érzés hőse. Valami megfontolt szándékú lira van e darab filozófiájában, aminthogy a költői értékek nagyobbak benne a lélektani értékeknél. Nem hisszük, hogy Zilahy felfelé fejlődésének ez az útja, de a módja minden esetre ez.

A lefordíthatatlanul magyar darab után ez a nemzetközien értelmes és izgatón modern dráma a mi szemünkben gazdagodást jelent, de nem szerves lélettöbbletet. Súlyos gazdagodását Zilahy színpadi otthonosságának, lélek-mondó költői nyelvének, remek példáját annak, amit költői lélektannak nevezhetünk, de mégis-mégis az életnek jobban a véréből való életet érezzük Zilahy igazi elemének.

*

Ami ebben a tekintetben hiányzott Zilahy darabjából, azt búsán megkaptuk Schöpflin első színdarabjában.

Mindig izgatón érdekes dolog a tisztánlátásnak, az igazságok felismerése mestereinek, a művészlelket boncoló kritikusoknak eleven bizonyágtételében gyönyörködni, amikor leszállnak a kathedráról, hogy megmutassák: ime: bennem ilyent fogat a lélek, amellyel eddig mindig mások lelkét mutogattam! Schöpflin Aladárt kritikáiban is a mondanivalók előkelősége, a tömör és tiszta lényegmeglátás jellemezte, úgy hogy sok (s éppen a legeredetiebbek közül való) megállapításánál rögtön meg kellett indulnia lelkünkben a latolgatásnak: hogy vajjon nem irodalomtörténeti érvényű-e, amit mond *már most*, Meggyőződésének, irodalompolitikai környezetének bizonyos egyoldalúsága nem változtathat ezeknek a tulajdonságainak a jelentőségén és értékes voltán.

Színdarabjában éppen ezekkel a frappánsan beigazolt értékeivel lett mestere a témájának, az egyetlen halk csókban kifejeződött és lemondásban elhalkult jövőtlen szerelem végtelen lélektani érzékenységgű regényének, amit a francia Geraldiban annyira ünnepeltünk: Schöpflinben is azt kaptuk meg hozzánk közelebbben, melegebben, nem annyira a költői szavak, mint a drámai finomságok lirájából: a belső drámát.

Azt kaptuk meg benne, amit ebben a rovatban már sajnóva idéztünk életre a Kamara-színpad megindulásakor: az első magyar modern kamaradramát. Nem véletlen az sem, hogy ezt a csak súlyos irodalmi készütséggel inscenálható műfajt nem valami fiatalos írói intuiciójú, hanem éppen a dráma egész világát bejárt kritikus — ő is élete értékredező korában a saját művészi élményeinek lirai finomságú drámákká váló idejében — alkothatta magyar valósággá.

Novella-téma, lirai hangulat és tiszta drámai léleklátás: Schöpflin arcán keresztül, ez a magyar kamara-színmű kis tükre. Azt is meg kell állapítani róla, hogy feltétlenül fejlődésindító.

*

Bibó sötét magyar paraszthalakja, Zilahy nagy eszmehordó tudósa és Schöpflin igaz lelkiséget viselő szerelmes theologusa: szépségesen tükrözik a mai magyar drámairás arcát.

De ott látjuk hátuk mögött a tükörbe vigyorgó negyediket.

Pásztor Árpád riporteri, földgömbtaposó, szenzációkra igazított gukker-szemű író.

Mikesről írt verset a „Nyugatba“, mikor az Mikes plakettjét kezdte a mellén viselni jelkép gyanánt. A „Vengerkák“-ról írt regényt, mikor az oroszokkal harcba keveredtünk, Poe Edgarról írt pompás riporterötletű könyvet, mikor a borzalom misztikuma újra divattá vált a magyar közönségben. A „Magnetic“ című darabjában sem adhatott mást, csak ami lényege: ujságszenzációk irodalmi szellemű átmentését.

Óriási, a világ emlékezetéből kimosódni nem tudó elemi szerencsétlenség, egy óceánjáró hajó elsüllyedése háttérnek: ez az ujságíró ösztönével megfogott háttér: felfokozott lélektani effektusokra semmi sem alkalmasabb. Ebbe állítandó be a szerelmi regény: hogy férfi-e a férfi az életveszély pillanataiban.

Az írónak, már az ilyen „negyedik“ arcú írónak, nem a nagy erkölcsi tanulság a fontos, hanem az ujságíróélmény: a lélek reflexeit meglesni és „lekapni“ azokban a pillanatokban, amikor a test minden idegszála is vonaglik.

A darab szerfölött színpadképes, mert hiszen a tömeglélektan csalhatatlan és jól betanult, sőt — legyünk elismerők — szinte hatodik érzékké vált szabályai szerint íródott.

Ugy, ahogy a „Serpolette“ című regény íródott ugyanabból az Orth János-tragédiából, amelyből Jókai az „Ahol a pénz nem Isten“ című regényét írta.

Riporter-élmény és szerelmi szenzáció az egyik, a másik ember-építő álomélmény.

Elsüllyedt a Serpolette is, a „Magnetic“ is el fog süllyedni a híg elembe, amelyből kiemeltetett. Lehet belőle még óceánjáró is (mert a színpadmesterek mindig e felé kacsingatnak a világtémáikkal), de a magyar léleknek és irodalomnak annyi köze sincs hozzá, mint egy rozoga tiszai komphoz, amelyben, ha jelentéktelen vízi ember ül is ugyan, de az élő, valódi, igaz ember.

*

A közbenjött operettekről — lévén azok a mutatványos tér újabb csalétkei — ebben az irodalmi beszámolóban, természetesen nem találunk jogcímet — megemlékezni sem.

Szilágyi Dezső.

Művészi zene templomainkban. *Bach János Sebestyénnek*, a nagy lipcsei kántornak, *János passió*-ját nagycsütörtökön este jhallottuk a farsori református templomban. Ezt az tehette lehetővé, hogy a *Budapesti Énekkar-Egyesület*, a nagyszombati hangversenyének főpróbáját nem hangversenyteremben, hanem a templomban tartotta meg. Arról, kinek köszönhetjük e jó gondolatot s hogy miként vitték keresztül, nem vagyunk tájékozva. Különben nem is ez a fontos, hanem az, hogy az előadás megvolt. *Lichtenberg* Emil fáradságot nem kímélő munkássága s a Karénok-Egyesület szívósan kitartó ügybuzgósága az oratóriumok egész sorát tartja műsoron s vált így az egyesület Budapest zenei életének egyik komoly tagjává. A magánszólamokat ezeknek fontosságához

mérten, kiváló művészekre szokták bízni. A mostani alkalommal *Bazilidesz* Mária és Helge *Lindberg* művészetéről kell különösen dicsérettel megemlékeznünk, s arról az ügy érdekében hozott önfeláldozó készségről, mellyel a beteg *Székelyhidy* Ferenc dr. az Evangélista hosszú és fárasztó szerepét elénekelte, (a szombati előadáson már nem is működhetett közre). Az orgona szólamát *Zalánfy Aladár*, a kontinuoót pedig *Berg Ottó* látta el szigorú stílusossággal. *Szabó* Imre fasori lelkész szükségkép rövid beszéde megadta az előadásnak a külső, Bach pedig a belső, egyházi jelleget. (A jövőre szóló tanulságul meg kell jegyeznünk, hogy a passió fele útján tartott szünet igen hangulatrontó s az ilyenkor elkerülhetetlen zszibongás, mozgolódás teljesen templom- s zenei-áhitatellenes. De az előadók szempontjából sem föltétlen szükség s Bach idejében sem szakíthatták meg a templomi előadás folytonosságát).

Evangélikus testvéreink Deák-téri templomában — melynek orgonáját példaadóan s kitünően megjavították — *Zalánfy Aladár* három estére tervezett orgonahangversenyéből az elsőt március 29-én tartotta meg, a második áprilisban lesz. Az elsőn Bach előzőiből játszott, a másodikikon pedig Bach örökbecsű műveiből fogunk egy csokorra valótl hallani.

A Kálvin-téri templomban *Ákom* Lajos a husvéti ünnepek után tartott orgona-hangversenyt.

Ha most még eszünkbe vesszük, hogy sátoros ünnepek vagy különös alkalmakkor istentiszteleteinkkel kapcsolatosan templomainkban — noha rendszeren csak azokra az alkalmakra hamarjában beállított és betanított — énekkarok valamilyen, az ünnep vagy ünnepély jellegének megfelelő darabot adnak elő, okvetlenül felmerül az a kérdés, miért nem rendszeresítettünk eddig — művészi színvonalon álló — zenés áhítatókat. Hiszen a külföldi protestáns egyházakban ez a dícsérendő szokás már időtlen idők óta fennáll. Franciaország, Svájc (Genf), Hollandia, Anglia, Németország számtalan példával szolgálhat. Legkitünőbb a lipcei Thomas-Kirche példája, mely Bachnak, a nagy kántornak, működési helye volt. Még ma is a Thomaner-Chor az, mely hetenkét egyszer délután motetteket ad elő. (Nagypénteken a Máté-passiót). Az igazi művészetnek általában s a zene művészetének különösen nagy hatása van az emberi lélekre. Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy a zeneművészet, fejlődésével kapcsolatban mind nagyobb súlyra emelkedett az istentisztelet keretén belül. A reneszánsz legkiválóbb s legnagyobb mesterei is az Isten dícséretét hirdető szerzeményeikben alkották legnagyobb műveiket, melyeket méltán emlegetnek büszkeséggel katolikus testvéreink. A világi zene természetszerűleg az egyházi zenében elért eredményektől volt szaturálva, de más szellemű szövege más irányban fejlesztette kifejező képességét s megteremtette a madrigált. A reformáció nagy szellemi változást hozott létre s az egyházi zenében megalkotta azt az irányú munkát, melynek főművelési helye a német föld volt s mely szövegében szabadon alkalmazta az Írást vagy annak tanításait. Ez az irány teljes kifejlődésében az oratóriumhoz s a passiókhoz vezetett. E kerekszám, másfélszáz év, Bach János Sebestyén halálával zárható le. Mindaz, ami értékeset ez időben a protestáns egyházi zene

terén írtak, az istentisztelettel kapcsolatos volt. Természetes folyamat volt ismét, hogy idővel ezeket a liurgia egyszerűsítése és egységítése miatt kiküszöbölték. De még természetesebb folyamat volt az, hogy a művészi zenét más formában, az istentiszteleten kívüli időben, hétköznapokon iktatták vissza jogaiba. E protestáns egyházzenei kompozíciók nagy előnye, hogy általában kevés számú zenészt és énekest igénylők, hiszen magának Bachnak is, ugyancsak kis számú énekesek és zenészek voltak csak a mai hangverseny-üzem szelleme — s részben a hangversenytermék mérete — hozza magával a minél nagyobb számú énekes és zenész alkalmazásának divatját, illetőleg szükségességét.

Mindezeket azért említjük fel, hogy reámutassunk arra, hogy protestáns egyházainkban is lehetne áhítatot gerjesztő művészi zenét előadni. Azt nem ajánlanók, hogy ezt a vasárnapi isteni tisztelettel kapcsoljuk össze, mert ez liturgikus kérdéseket bolygatna meg feleslegesen, hanem igen célravezetőeknek gondolnók, ha valamelyik meghatározott hétköznap késő délutáni óráját szentelnék arra, hogy zenés-áhítatot tartssunk. Ennek megszervezését talpig művészemberre kellene bízni, ki kevés számú közreműködőből álló gárdáját fokozatosan, lépésről-lépésre haladva, úgy létszám, mint művészi teljesítmény dolgában fejlesztené. *Első s elmaradhatatlan feltétel: csak képzett zenészekből s nem dilettánsokból állítandó össze az ének- és zenekar.* Ez természetesen nem azt teszi, hogy kizárólag hivatásos zenészekről legyen szó, hanem azt, hogy ilyeneken kívül csupán alapos képzettségű és tudású, a szó legjobb értelmében vett műkedvelők vehessenek csak részt e testületben. Mint magánénekesek vagy hangszerjátékosok (orgona) ne a legkiválóbb nagyságok működjenek (hiszen tőlük örökös áldozatkészséget kérni nem szabad, viszont anyagilag sem lehet ezt fedezni), hanem oly e célra alkalmas kezdő művészek, kik méltó érvényesülési teret nyerjenek e stílusos előadásokon való részvételükkel. A jól megválasztott és kitűnően előadott művészi zene maga is áhítatot gerjesztvén, az ily zenés-áhítatokon tartandó könyörgésnek vagy beszédnek felette rövidnek kell lennie s a közéneknek, mint a művészettől távol eső valaminek, teljesen el kell maradnia. Kezdetben e zenés-áhítatok havonta egyszer, utóbb talán hetenként egyszer volnának tarthatók. E zenés-áhítatok gyümölcse kettős lenne, egyrészt elmélyítené a vallásos érzést s a templom szeretetét, másrészt egyházaink tagjainak széles rétegét a művészi zene megértésére és megkívánására nevelné, ami viszont azt eredményezné, hogy a közének kétségbeejtő vontatottsága fokozatosan megszűnnék s a nagytömeg maga kívánná orgonásától, hogy értelmes és művészi elő- s utójátékokat játsszék az istentiszteleteken.

Isoz Kálmán.

Kiállítások. A húsvéti ünnepek alatt jóleső szünet állott be a kiállítások egymásra torlódásában s ez alkalommal alig néhány művészeti eseményről kell beszámolnunk.

A budapesti sajtó nagy része, mint geniet, sőt titánt ünnepelte a lithvániai zsidó származású Ábel Pann-t, aki tizennyolcéves korában elszakadva szülőföldjéről, Párisba ment tanulni s azután már mint ismert nevű művész, került pár éve a cionista Palesztina fővárosába, Je-

ruzsálembe, hogy az ottani zsidó művészeti akadémia vezető professzora legyen.

Most azután, hogy körülbelül 200 képből álló kollekciójával a London—Wembley-i birodalmi kiállításra indult, budapesti híveinek és tisztelőinek meghívására két hétre kiállította gyűjteményét a Nemzeti Szalon falai között.

Mi, megvalljuk őszintén, nem nagyon értettük azokat a díszítő jelzőket, amikkel Ábel Pann-t kiállítása alkalmával a kritika részéről túlon túl elhalmozták. Kifinomult ízlésű, raffinált színérzékkel, kitűnő rajztudással bíró művészt ismertünk meg benne, akinek egész tanulsága és művészi készsége Párisnak, a modern Párisnak levegőjével van tele, de híjjával van, — s ez dicséretére legyen mondva, — minden szertenkedésnek avagy különöcségetnek; kompozíciói mindig készek, befejezettek, de viszont sohasem monumentálisak. Ezt pedig külön kell felemlítenünk oly művésznél, ki az Ó-szövetség képekben való kifejezését, újírását tüzte ki élete főcéljául.

Több mint 150 pasztellje foglalkozik az ó-szövetségi történetekkel, s ha vannak egészen genreszerű tárgyai is (például: „És lön Ábel juhok őrizője“, „És Kain lön a föld művelője“, stb.), viszont megpróbálja elénk vetíteni a világ teremtésének nagy misztikumát, az ember és minden élőlény alkotásának megrázó grandiozitását. S míg genreszerű témáit többnyire ügyesen, kedvesen fogja meg, addig ezek a megrázó erejű vázlatok nagyon is édeskésen, cukrozottan kerülnek ki ecsetje alól. Itt érezzük, hogy Ábel Pann tehetségét felülmuló feladatba fogott, amikor a genesis emberi képzeletet meghaladó művét akarta képeivel kifejezni. Ehhez a titáni genie ösztönös tehetsége, egy Michelangelo lenyűgöző ereje és fantáziája kellene, amiből Ábel Pann-ban igen-igen kevés található. Bibliai témáihoz különben is bizonyos hűvösséggel nyúl s képein nem annyira a lelkeséget, sokkal inkább a kiszámítottságot látjuk. S éppen ez a kiszámítottság, történeteinek ez a raffinált, színekben és vonalakban elképzelt illusztrációja öli ki műveiből a vallásos elmélyülést, melynek nyomait csak itt-ott találjuk. A biblia nem lett kongeniális erejű és fantáziájú illusztrátorra Pann-ban.

Ellenben megkapóak az oroszországi zsidóüldözések kegyetlenkedéseit szemléltető vázlatai és rajzai, amelyekből nemcsak az ábrázolt brutális kegyetlenkedések, hanem a szerző benső elkeseredése és bánata is szólnak hozzánk. Egyenesen frappánsak azonban a különböző ázsiai vidékekről való: bokharai, jeruzsálemi, perzsa, szefát, kaukázusi, stb. zsidó tanulmányfejei. Ezekből annyi megfigyelés, annyi elevenség, annyi szeretet árad, hogy e nemben, a különböző zsidófajták jellemző és találó megfestésében, Ábel Pann csakugyan maradandót alkotott. Meg kell még említenünk néhány jeruzsálemi utcai képét, melyeken megint csak megfigyeléseinek művészi érettségét kell megdicsérnünk. Európai nívójú művészt ismertünk meg Ábel Pann-ban, a kinek a Kelet legfeljebb festői témákat szolgáltat, de művészetének eleganciája és finomsága a legnagyobb kulturát dicséri.

Meg kell emlékeznünk néhány műterem kiállításról is. Nádler Róbert, a Műegyetem egyik termében állította ki napsugaras fest-

ményeit, melyek e kitünő, nagyképességű művészünket legjobb oldaláról mutatták be. *Teuchert* Károly, *Rónay* Kázmér együttes kiállításon mutatják be e lap hasábjain már méltatott tehetségüknek újabb termékeit, a finom kompozicionális képességű, megkapó színösszhangra törekvő *Pólya* Iván pedig egy sereg új képét állította ki műtermének intim csendjében.

A Szinnyel-Társaság után most a Benczur-Társaság is versenyre szólította föl az ifjú, harminc éven alóli művésznemzedéket. Felszólításának volt eredménye az a seregszemle, melyen a régi *Műcsarnok* épületében felvonult a legfiatalabb művészgeneráció apraja-nagyja, hogy megmérkőzzék a milliós (közte egy tizenhétmilliós és egy ötmilliós) díjakért. A pályázat föltételei kötöttek voltak: a zsüri bibliai kompozíciót kívánt konzervatív modorban. A kiállított művek között bizony sok selejtes is akadt, mert a legtöbb pályázó egyszerűen utánzást értett a konzervatívság kifejezésén s elegendőnek vélték, hogy minden egyéniség nélküli régieskedő művekkel vegyenek részt ebben a versenyben. Holott, mint már a múlt alkalommal is kiemeltük, a Benczur-Társaság a haladás elvét tüzte zászlajára ebben a versenyében is, de ennek a haladásnak és továbbfejlődésnek nem a szertelen érthetlenségek útjait kell keresni, hanem a művészeknek a múlt hagyományaiból kiindulva, kell továbbfejlődniök. Ez a haladás és az egyéni szellemben való továbbfejlődés volt az, amit a legtöbb kiállított műben hasztalanul kerestünk; a versenyző művész tulontul ragaszkodott tanárának, vagy valamely régi mesternek intencióihoz, stílusához, s éppen ezért a képek gyakran mint másolások, utánérzések hatottak a nézőre. Sokkal jobban megfeleltek a pályázók a feltételekben foglalt másik követelménynek, mely kompozíciót kívánt. S a kiállításon sok ügyes kompozicionális tehetség ígér kibontakozást, akik sokszor igen jól átgondolt, felépített, bár nem egészen kész alkotással léptek a zsüri elé. A versenyzők legtehetségesebbjei kétségen kívül a két első nyertes: *Brenner* Nándor és *Szolnoki Czinnóber* Miklós. Mindketten ügyes komponálók, s míg *Brenner* emellett még finom színező tehetség, addig *Czinnóber* bizonyos affektáltságot, mesterkéltnél hatásosságkeresést mutat, melyet minél hamarabb le kell vetnie, ha nem akar modorosságba esni. Mellettük a kiválóbb ifjú művészek közül elsőnek *Udvary* Pált említjük, ki nem közönséges tudását meglepő rutinnal értékesíti, de ő nála is megtaláljuk a hangsúlyozott hatáskeresés hibáját. *Gál* János, *Dabis* Rózsi, *Papp* Emilia, *Szemere* Lenke, *Friml* Géza, *Emánuel* Béla, *Jánosa* Lajos, *Istokovics* Kálmán, *Kapussy* György, *Jeney* Viktor, *Koroknay* Andor nevét említjük még meg, mint akiknek műveiben a határozott tehetség mellett az egyéniség némi jeleit is észrevettük.

Művészeti társulatainkat pedig a legőszintébb köszönet és hála illeti meg akkor, amikor az ifjú művészsarjadékat ily egészséges, termékeny és fejlesztő kiállításokat ösztönzik, anyagi javaikat is szolgáló versenydíjak kifizetésével.

Oroszlán Zoltán.

A társaság értesítője.

Jegyzőkönyv a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi üléséről. Felvétel 1925 február 12-én.

Jelen voltak: Balogh Jenő, Bancsó Antal, Bartóky József, Benedek Sándor, Bernát István, Csikesz Sándor, Ferenczy Zoltán, Imre Sándor, Marton Lajos, Soltész Elemér, B. Papp István, Szelényi Ödön, Vargha Gyula, Sztehló Kornél, Maday Gyula, Némethy Károly, Pruzsinszky Pál, Szász Károly, Szlávik Mátyás választmányi tagok. Írásban kimentették magukat: Schnelller István és Deák János választmányi tagok.

1. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére B. Papp István és dr. Szlávik Mátyás választmányi tagokat kéri fel.

2. Az évi közgyűlés előkészítése során a pénztár megvizsgálására Hamar István és Mágocsy Dietz Sándor választmányi tagok kérétek fel, a közgyűlés helyéül az ágostai h. evangélikus iskola nagyterme, idejéül március hó 13., d. u. 5 óra állapított meg.

3. Elnök jelenti, hogy dr. Zsinka Ferenc szerkesztő, aki a Protestáns Szemle szerkesztését egy évre vállalta, az év leteltével távozni szándékozik és ezt a szándékát hivatalosan is bejelentette. A választmány Zsinka Ferenc egy évi sikeres és buzgó munkásságát értékelve, szükségesnek tartja, hogy a folyóirat szerkesztése és a titkári teendők ellátása továbbra is az ő kezében maradjon, ezért felkéri az elnökséget, hogy minden lehető tgyen meg megmaradása érdekében, még alkalmas segéderő beállítása árán is.

4. A szerkesztő bemutatja a honvéd városparancsnokság engedélyét tiszteknek a társaság tagjaiul való belépésére.

5. Bemutatja a kir. m. Egyetemi nyomda január 26-án kelt azon értesítését, hogy a tudományos társulatok és intézmények országos Szövetségének papírbizottsága a Protestáns Szemle nyomtatásához szükséges kedvezményes árú papirosmennyiséget oly feltétellel utalta ki, hogy a kiutalt papiros a kir. m. Egyetemi nyomdánál használandó fel.

6. Jelenti, hogy a francia protestáns történelmi társaság a jövőben készsággel hajlandó a társasággal csereviszonyba lépni, a multra vonatkozólag azonban ezt a csereviszonyt nem kívánja, ellenben készsággel hajlandó folyóiratának régebbi összes teljes évfolyamait 1000—1200 frank ellenében rendelkezésre bocsátani, a választmány a kiadvány megvételétől anyagi okok miatt egyelőre eláll.

Budapest, 1925 február 12-én.

— Bahut János máv. s. tiszt, Szigetvár. Egy év. — Bereczky Albert református lelkész, Péczel. Fél év. — Bery József református lelkész, Nagyeesed. Egy év. — Babai Kálmán református lelkész, Sárkeresztes. Negyed év. — Dr. Bartel János, Budapest. Egy év. — Balogh István, Debreczen. Egy év. — Balogh István evangélikus lelkész, Porogszentkirály. Fél év. — Böszőrményi Jenő református lelkész, Szentés. Egy év. — Bancsó Antal theologiai igazgató, Budafok. Egy év. — Búza László egyetemi tanár, Szeged. Egy év. — Benke József református lelkész, Hejőpapi. Fél év. — Balázs Győző tanár, Miskolcz. Fél év. — Bátay Gábor gimnáziumi tanár, Kiskunhalas. Fél év. — Csajághy Károly kuriai bíró, Veszprém. Egy év. — Czipott Géza evangélikus lelkész, Szentgotthárd. Fél év. — Csanády Kálmán joghallgató, Pécs. Egy év. — Csomasz Dezső református lelkész, Mezőtúr. Egy év. — Csiszár Józsefné, Mátészalka. Egy év. — Csötönyi János református lelkész, Gyöngyös. Fél év. — Református egyház, Csökmő. Egy év. — Csidey Lajos honvédfőnagy, Szeged. Fél év. — Evangélikus egyház, Debreczen. Egy év. — M. E. K. D. Sz. debreczeni csoportja, Debreczen. Fél év. — „Méliusz” könyvkereskedés, Debreczen. Fél év. — Durkó Anna, Békés. Fél év. — Darányi Gyula egyetemi tanár, Budapest. Egy év. — Durkó Ilona, Békés. Fél év. — Dr. Deák János egyetemi tanár, Sopron. Egy év. — Déry Sándor, Szeged. Egy év. — Dóczy Ferenc árvaszéki ülnök, Szentés. Fél év. — Dégenhardt Miklós jegyző, Bakonysárkány. Egy év. — Dr. Doboss Sándor főgondnok, Czegléd. Egy év. — Erdey Kálmán ezredes, Békés. Fél év. — Dr. Ember Ernő ügyvéd, Debreczen. Egy év. — Enyedy Andor református lelkész, Miskolcz. Egy év. — Fóris Lajos református lelkész, Oecsvaapáti. Fél év. — Dr. Ferenczy Zoltán, Budapest. Egy év. — Farkas Elek református lelkész, Göncz. Egy év. — Finkegy Ferenc, Budapest. Fél év. — Fazekas Lajos hitoktató, Pápa. Fél év. — Fülöp Mihály református lelkész, Csabdi. Fél év. — Özv. Fenyves Károlyné, Békés. Fél év. — Flodung Györgyné, Szeged. Fél év. — Dr. Fellner Frigyes egyetemi tanár. Fél év. — Filep Gusztáv református lelkész, Mátészalka. Fél év. — Dr. Györfly István egyetemi tanár, Szeged. Egy év. — Gere Mihály református egyh. főkönyvelő, Kecskemét. Egy év. — Győry János református lelkész, Takácsi. Egy év. — Gaál Ferenc jüb. elnök, Nagykőrös. Egy év. — Lorántffy Zsuzsánna-egyesület, Gyula. Egy év. — Gera János medikus, Szeged. Egy év. — Gombos Lajos református tábóri lelkész. Egy év. — Geszti György, Budapest. Fél év. — Glasner Gyula, Budapest. Fél év. — Gaál Ferenc református lelkész, Poroszló. Fél év. — Református egyház, Göncz. Egy év. — Református egyház Gyula. Egy év. — Református reálgimnázium, Gyöngyös. Fél év. — Gyurácz Ferenc püspök, Pápa. Fél év. — Haypál Béla református lelkész, Drávafok. Fél év. — Horvay László református theologus, Sárospatak. Fél év. — Homola Rudolf, Szeged. Fél év. — Halka Sándor református lelkész, Erdősokonya. Fél év. — Református egyház, Hódmezővásárhely. Egy év. — Hunyor Anna, Szolnok. Fél év. — Özv. Hajnal Beláné, Békés. Fél év. — Hankovszky Zoltán joghallgató, Szeged. Fél év. — Református gimnázium, Hódmezővásárhely. Egy év. — Dr. Hettessy Kálmán református lelkész, Kecskemét. Fél év. — Református egyház, Hajdunánás. Egy év. — Huszár Aladárné, Budapest. Egy év. — Juhász Elek református lelkész, Tiszacsécsény. Fél év. — Józsa Károly polgári iskolai igazgató, Szeged. Fél év. — Jeszenszky Károly evangélikus lelkész, Mezőberény. Egy év. — Dr. Juhász Béla tanácselnök, Budapest. Egy év. — Dr. Imre Kálmán, Budapest. Egy év. — Dr. Isoz Kálmán igazgató, Budapest. Egy év. — Evangélikus lelkészhi hivatal, Iklad. Fél év. — Imre János mérnök, Hódmezővásárhely. Egy év. — Jónás Elemér, Rákospalota. Egy év. — Jandó Pál jegyző, Békésszentandrás. Egy év. — Dr. Jókay István Miklós, Lőrinc. Egy év. — Hovay Aladár, Nyírmeggyes. Egy év. — Igaz József református lelkész, Báj. Fél év. — Izseri Izák Gyula, Budapest. Egy év. — Dr. Jenei Aladár, Mátyásföld. Negyed év. — Dr. Juhász Lajos, Rákosszentmihály. Egy év. — Kruttschnitt Antal főesperes, Soltvadkert. Fél év. — Dr. Kerekes Tibor, Budapest. Egy év. — Ifj. Magyary Kossa István, Tiszaroff. Egy év. — Kameniczky András, Békés. Fél év. — Dr. Kéry János törvényszéki bíró, Budapest. Egy év. — Körösi József református lelkész, Nekézseny. Egy év. (Folytatjuk.)

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KALVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedícióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 aranykorona, előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 aranykorona.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

Price: 1/2 year 1 1/2 dollar, 8 shilling, 4 1/2 fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Kiss Jenő*: Nyugat civilizációja keleti megvilágításban. 368.
- Muraközy Gyula*: Hadúr, Siegfried és a kozmopolita Krisztus. arc. 368.
- Ravasz László*: Az erdélyi lélek. 373.
- Péczely József*: A „váltakozó láz”. 383.
- Lampérth Géza*: Tavasz álom. (Vers.) 388.
- KÜLFÖLDI SZEMLE**: A francia protestantizmus. *Jézaquel Jules*. 389.
- KRÓNIKA**: A német elnökválasztás tanulmányai. *Dr. Bérnát Gyula*. 399.
- KRITIKAI SZEMLE**: W. F. Schirmer: Antike, Renaissance und Puritanismus. *Darkó Jenő*. 401. — Szőnyi Sándor: Tanító beszédek. *Imre Sándor*. 403. — Dr. Neményi Imre: Apáczai Csere János. *Nagy Ferenc*. 405. — Schmidt József: Pancsatantra, azaz ötös könyv. *Nyireő István*. 407. — Kallós Ede: Görög élet és műveltség. *Szabó Miklós*. 408. — Dr. Kepes Ernő: A pénzről. *Sidó Zoltán*. 411. — Kovács Alajos: A magyar választójogi reformok számszerű hatása. *Dékány István*. 412. — Hóman Bálint: A magyar hűn hagyomány és hűnmonda. *Melich János*. 413. — Steier Lajos: Az 1849-iki trónfosztás. *Gulyás Sándor*. 415. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. *Tolnai Vilmos*. 417. — Dr. Osváth Gedeon: Petőfi aszódi ifjúsága. *Ferenczi Zoltán*. 419. — Bodor Aladár: Töredelem *Szöilősy István*. 420. — Boross Sándor: Árvaság. *Bibó Lajos*. 421. — Lőrinczy György: Az álmodó Bükk. *Kéky Lajos*. 422. — Színházi mozaik. *Szilágyi Dezső*. 423. — Zenei beszámoló. *Isoz Kálmán*. 430. — Múzeumi kiállítások. 434. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 438. — A társaság értesítője. 443.

E SZÁM ÁRA 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A
PROTESTÁNS SZEMLE

legközelebbi száma
szeptember 1-én

Jelenik meg.

Pályázat középiskolai tanári állásokra.

A sárbogárdi községi reálgimnázium Igazgatótanácsa a VI. osztály megnyitásával pályázatot hirdet egy német-francia, német-latin, német-magyar, egy magyar-történet, egy matematika-fizika, egy rajzszakos tanári állásra. Felekezeti különbség nélkül pályázhatnak okl. tanárok, vagy abszolvált tanárjelöltek. Fizetés, mint az államnál. A választás csak miniszteri megerősítés után válik jogerőssé. A rendes tanár előlépését az intézetre a minisztérium által megállapított szolgálati pragmatika szabályozza. Előnyben részesülnek a német, vagy a francia nyelvet beszélők, amí lehetőleg okmánnyal igazolandó. A kellően felszerelt kérvények okmányokkal igazolt rövid életrajzzal együtt a fenntartó-testülethez címezve alulírott igazgatóhoz küldendők be június hó 25-ig. Az állást augusztus 27-én kell elfoglalni.

Sárbogárd, 1925 május 15.

CSANÁDY SÁNDOR
igazgató.

Tagtársainkat kérjük, szíveskedjenek hátralékos tagdíjukat mielőbb kiegyenlíteni. Támogatásuk csak úgy érték számunkra, ha tagsági kötelességüket pontosan és minél előbb teljesítik.

Nyugat civilizációja keleti megvilágításban.

(Mahatma Gandhi.)

Az utolsó tíz egynéhány esztendő egymást kergető eseményei annyira beleszövődtek egyéni boldogulásunk s hazánk sorsába, annyira lefoglalták minden figyelmünket, hogy a tempó gyorsasága miatt nem is volt módunk a rajtunk kívül eső dolgok nyugodt szemléléteré. Pedig változások, gyökeres átalakulások nemcsak szomorú magyar életünkben történtek, hanem azon kívül is erjed a világ, mozog a föld.

Ne a véletlen győzelem által elkábított nyugatra tekintünk; innét egyenlőre nincs mit várnunk. Ne is az orosz nihilre gondoljunk; onnét a halál csiráját hordja szerteszét a vörös örület szele. Kelet felé irányítsuk figyelmünket, a napsugaras India felé, ahol véleményünk szerint a jövőnek úgy politikai, mint erkölcsi átalakulása tekintetében nagyfontosságú kezdeményezés történik.

Egy háromszáz milliónyi, nagy lelki értékekkel megáldott nép öntudatra ébredéséről van szó, egy ember, *Gandhi*, szinte emberfeletti erőfeszítése révén. *Mahá-átmá*, nagy lélek, így nevezték el hívei ezt a testileg törekeny, lelkileg a próféták szilárdságára emlékeztető férfit, aki a mély megérzések és nagy lelki átélések földjének, Indiának, ma a legtöbbet emlegetett embere. Honfitársai szabadítóként üdvözlik, az angol politikai hatalom lázadónak nézi. S a maga szempontjából mind a két félnek igaza van. Az ébredő hindu nép méltán tekinti legnagyobb fiának, akinek életmunkáján forduló pontot jelent e több ezer éves nagy álmódó birodalom életében s bár egyedüli fegyvere *az ellent nem állás*, joggal tekinti a hódító angol hatalom legnagyobb, legveszedelmesebb ellenfelének, akinek működése révén a britt világbirodalom gyöngyének, Indiának az elvesztése is a riasztó lehetőségek körébe került.

Ha a nyugati világ előtt őt s törekvéseit megismertető legjelesebb életrajzírója, Romain Rolland jellemzését olvassuk,¹ szinte a bibliai Keresztelő Jánost látjuk magunk előtt. „Sovány, arc, sötét szemek; ruhája durva fehér szövet, lába mezítelen. Rizzsel és gyümölcsel táplálkozik, mást, mint vizet nem iszik, padlón hál, keveset alszik s szüntelen dolgozik.“ És tényleg ez a leghelyesebb megítélése egyéniségének és működésének. Ő kincses Indiának Kereszt-

¹ Az alábbi idézetek innét valók. (R. Rolland: Mahatma Gandhi, ford. Benedek Marcell.)

telő Jánosa, akinek szóban, írásban s főként cselekedetben való működése Kelet álmódó népe számára egy hatalmas ébredj fel, térj meg-et jelent, azon hozzácsatolt figyelmeztetéssel, hogy itt az utolsó óra, itt a legutolsó alkalom, amelyet ha elmulasztanak, úgy az isteni gondviselés által számukra most kijelölt nagy lehetőségek hosszú-hosszú időre szünnek meg ismét. Kiáltó szó ő Kelet sivár pusztájában, mint egykor Keresztelő János, azzal a különbséggel, hogy a világ Megváltójáról — akinek pedig öntudatlanul is munkása — egyelőre még tökéletlen ismeretei, helytelen fogalmai vannak. Hogy a keresztyénség magaslatán még nem áll, az kitűnik abból, hogy nyilvános Credo-jában olyan részletekre találunk, amelyek számunkra teljesen idegenek; így pl. megtartja a tehén-kultuszt s neu tagadja meg a bálványok kultuszát. Magasra értékeli a Bibliát, de egy sorba állítja vele a Vedákat, a Koránt s Zend-Avesztát. Viszont egy másik műve, az Ethical Religion, a Hegyi beszéd egy idézetével végződik: „Keressétek először Isten országát s annak igazságát s mindenek megadatnak néktek“. (Mt. 6:33.) S nyíltan beismeri, hogy a legerősebb hatással az új-szövetség volt rá s a passzív ellenállás gondolatát már 1893-ban, Dél-Afrikában, a Hegyi beszédből vette. Most még csak azt vallja, hogy a „keresztyénség egy részét alkotja teológiájának“ s „nem látja Krisztust magános trónon“, de el fog jönni az idő, amikor Tamáshoz hasonlóan fog szólni: Én Uram és én Istenem, s ez lesz India számára az igazi újjászületés órája.

Mert gondoljunk csak arra, hogy mit jelent majd a 300 milliós hindu népre nézve, ha a Ganges dzsungeljeiben is felvilágosodik az evangélium napja! A keresztyénségnek, a vallásosságnak egy újabb renaissancea, a többé-kevésbé vallási közönybe, sőt hitelenségbe sodródott Európának hitbéli újraéledése, a szeretet igéjének nem a szájon, hanem a szívben hordozása és az életben megvalósítása lehet a következmény.

Semmi hasonlatosság közte s a mai értelemben vett, általunk megszokott népvézerek, demagóg pártférfiak közt. Mi sem áll tőle távolabb, mint hogy a nyugati értelemben vett szociáldemokrácia vagy amint Moszkva lélekmérgezői óhajtották és szeretnék most is: a kommunizmus értelmében oldja meg népének nagy problémáit. 1921. novemberében tartott beszédében határozottan állást foglalt a bolsevizmus ellen s a moszkvai álpróféták hívását nem fogadta el. Szabadság a végső eszménye, de nem veszi kezébe, sőt hívei kezéből is kicsavarja a fegyvert. Felfogása, hogy ha maradandó szabadság egyáltalában lehetséges a legyőző tyrannussal szemben és ha ez csak a kigyöngyöző, meleg embervér áran lehetséges, úgy ennek nem a győztes elnyomók testéből, hanem a letiport elnyomottakéból kell kiserkenni. A mártirok vére az, amely Indiát felszabadítja.

E szívében mélységes kedély nem adja át magát uralkodó szölamoknak, hanem elvonul a magányba s hallgatja a bensőjében fel-felhangzó, az Isten közelségében megtermékenyült léleknek sza-

vát. Amint a *Joung India* 1922. március 2-i számában magát kifejezi: a „still small voice“, a *csendes halk igét*, amelynek révén az istenség szavát véli hallani s amelynek meghallása céljából van szüksége a tömeg kenyeret kiáltó lármája helyett a csendes elvoulás békéjére.

Ez az 55 esztendő ember ma India koronázatlan királya, akinek szavát a mélységesen vallásos lelkiületű hindu nép szinte kijelentés számba veszi.

Mi hát működésének lényege, eljárásának módja, az a varázsigé, amelynek hangoztatásával s követelésével olyan csodás eredményeket ért el?

Egy szó, amely azonban csodás jelentőségű állásfoglalást jelent, amely a hindu vallás és a keresztyénség egy közös, hatalmas tanítását juttatja kifejezésre: „Aki arcul üt téged jobbfelől, fordítsd felé a másik orcádat is“. (Mt. 5:39.) *Szatjágراها*, igazságos kísérlet, mondja népe nyelvén. *Nonviolence*, foglalja össze angolul működésének lényegét Gandhi.

Ez az a varázsserejű szó, amellyel győzelemre vitte elvét Kelet szelid lelkű prófétája s amely megingatja a világ legnagyobb gyarmathatalmának keleti uralmát. Ez az a szó, amely ma már angol fül számára a legellenszenvesebben hangzik, amely valamiképen a „megmérettél és könnyűnek találtattál: mene-tek-el-upharsin“ bibliai igék erejével hat. Amely szó jelenti a hindu vallásban meglévő öntudatlan önfeláldozáskészség öntudatosává tevését, de jelenti immár a keresztyén vallás legmagasztosabb, leghatalmasabb tanának többé-kevésbé való megértését; az alázatosságot, türelmet, az ellenségnek megbocsátó készséget, amely végül nagyobb erővel csavarja ki a dühöngő ellenség kezéből a fegyvert a pusztán tűró, néma, ellent nem álló szenvedés révén, mint a legkegyetlenebb ellenállás és harcrakész lázadás.

Gandhi a fehér civilizáció „áldásait“ először Dél-Afrikában tapasztalta, amikor a lassankint ott letelepedett, körülbelül „150.000 főnyi hindu életét rendszeres üldözések, nyilvános sértegetések, fosztogatás és rablás“ tette elviselhetetlenné.

Kötelessége hívta ide a mult század utolsó évtizedében és itt járta ki azon iskolát, amelyben tanultakról később olyan csodás eredményű bizonyosságot tett. Húsz esztendeig tartott ez az előkészület, de Gandhi a próbát győzelmesen állotta meg s e győzelem nemcsak a dél-afrikai hindu kolóniákra nézve volt jelentőségteljes, hanem végtelenül fontos volt mindenek előtt Gandhi személyére nézve is, mert el nem fáradó türelmének heroikus megmutatásával, húsz esztendő csodás erőfeszítése közt megbizonyította azt, hogy a szelidség erősebb az erőszaknál, a szeretet a gyűlöletnél és most már ezen kipróbált eszközzel tér vissza Indiába, hogy amit kicsinyben Afrikában végzett, azt most gigászi méretekben hajtsa végre odahaza Indiában.

A világháborúban Anglia mindent megígért, hogy India segítségét biztosítsa s India körülbelül egy milliónyi sereget bocsá-

tott rendelkezésére. De amikor a veszély elmúlt, Anglia elfelejtette az ígéreteket. Erre adja meg a választ Gandhi s nyomában a hindu nép. Körülbelül akkor, amikor nálunk a vörös uralom kezdődött, vette kezdetét Indiában az a nagyszerű mozgalom, a nyilvánosan proklamált passzív rezisztencia, a nonviolence s ezzel „a nyugodt bátorságot ápolja, amely meghal, de nem öl“. A Bibliából idézi az önfeláldozás értékelésére a példát: hogy a búza kikeljen, a magnak el kell pusztulnia. I. Kor. 15:36.

Az *ellent nem álláshoz* csatlakozik azután az *együtt nem működés*, a non cooperation, amelynek „lényege, hogy teljesen kivonja magát a kormányzat működése köréből. Nem vállalnak hivatalt, nem pereskednek előtte, nem küldik oda iskolába a gyermekeiket, lemondanak állásaikról“.

Közben már kísértett a disobedience, a nyílt, de fegyvertelen engedetlenség, adók megtagadása, minden közös működés megszüntetése, azonban Gandhi ismételten mérsékelte az események tempóját.

Az angol hatalom későn figyelt fel e páratlan mozgalomra. És ekkor is teljesen elhibázott eszközökkel kísérletezett. Erőszakkal akarta elnyomni azt a mozgalmat, amelynek célja éppen az erőszak kihívása, hogy a nonviolence tanát a valóságban is bebizonyítsák. Magát a mozgalom vezetőjét, Gandhit börtönbe vetették, de érthetően, éppen az ellenkezőjét érték el ezzel annak, amit akartak. A mozgalom fokozott arányokban terjedt. Gandhi személye szinte glóriás fénybe került. E hatás láttára a kapkodó hatalom két év múlva kiengedte börtönéből s mint újabban az India problémájával ismételten foglalkozó napilapok s folyóiratok közölték, Gandhi elfoglalta azt a helyet, amely joggal megilleti, az indiai nemzetgyűlés elnöki székét. Legújában, valószínűleg irányzatos angol tudósítás alapján, olyan hírek bukkantak fel a sajtóban, hogy India kettévált és a fegyveres ellentállás gondolata erősödött meg, sőt, hogy Gandhi is hajlandó volna ezekhez csatlakozni. Eddig ismert elvei alapján ez semmiképen sem látszik valószínűnek.

Hogy milyen tényleges eredményeket fog elérni Indiában e mozgalom politikai tekintetben, ennek figyelemmel kísérése inkább az angol megszálló hatalom gondja. S már ők sem tartják lehetetlennek India teljes önkormányzatát, sőt függetlenségét. Így nyilatkozott legutóbb a manchesteri diákgyűlésen Oldham, a nemzetközi missziói tanács titkára, így ítéli meg a helyzetet a „Zeitwende“ előkelő német folyóirat legutóbbi indiai szemléje is. De minket elsősorban azon megállapítások érdekelnek, amelyekkel Gandhi, e mély gondolkodó és megfigyelő, a mi nyugati világunkat megítéli, ama bírálat, amelyben nyugati civilizációnkat részesíti.

Már diákkorában, tanulmányozás céljából Európában töltött hosszabb tartózkodása alatt nyitott szemekkel jár és figyeli nyugat kultúráját. És eme népének nemes tulajdonait hatványozott mértékben örökölt lélek, akinek szellemi horizontját veleszületett nemes tulajdonai mellett mélyreható tudományos kiképzés emelte,

volt különösképen alkalmas arra, hogy romlatlan lelkületével túlfinomult kultúránk ferde hajtásait meglássa, hogy kultúránkban, amelyben mi az emberi nem előbbre haladásának materiális tényezőit látjuk s a megszokottságnál fogva nem látjuk téves irányú elfajulásait, észrevegye és kiméletlenül feltárja a rothadásra vezető, bomlasztó elemeket.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy ezen, a dolgok felszíne mögött a lényegyet kereső lélek, aki az únásig hangoztatott európai civilizációnak hazájában csak népét pusztító rettenetes hatását érezte, egyetemlegesen elfordult attól és ferde hajtásaiban, kinövéseiben látta magát a kultúrát s hatalmas mozgalmának megkezdésekor egyik vezérlő gondolata volt a kultúrától való elfordulás.

Az európai kultúra ellen való állásfoglalásában, ha ugyan több tekintetben görbe tükör is ez, igen sok megszívlelésre méltó megfigyelést és megállapítást találhatunk.

A nagy háború elmúltával pl. Gandhinak a kellő távolságból való objektív ítélete így hangzik: „Az utolsó háború megmutatta a mai Európában uralkodó civilizációnak sátáni természetét. A közerkölcsnek minden törvényét összezúzták a győztesek az erény nevében. Semmiféle hazugságot sem találtak túlságosan nemtelenek ahhoz, hogy felhasználják. Minden bűn mögött durva materialista motívumok rejtőzködtek“. És kimondja a lesújtó ítéletet: „Európa nem keresztyén, a mammont imádja“.

Lehet-e találóbban, de egyuttal keményebben megítélni e képmutató állapotokat, amelyeket nagy hangon kultúrának nevezünk, de amelyek valójában a fejlett technika gépóriásaival felfegyverzve a testvérgyilkos Kain arcát árulják el?

És ezen ítéletnek súlyos, ha mindjárt túlzásba menő következménye az, hogy a hamis kultúrát általában a nyugattal azonosítja s miután azt elveti, *elveti az egész nyugatot*. Elveti e kultúrába tévesen belefoglalt keresztyénséget is.

Gandhi felfogása szerint a civilizáció alaptévedése abban van, „hogy az anyagi jólétet akarja az élet egyetlen céljává tenni, a lélek javaival nem törődik (öntudatlanul is, nem az evangélium mélységes felfogása ütközik-e ki itt is?), megbolondítja az európaiakat, rabjává teszi a pénznek, képtelenné a békére, sőt a belső életre is. Pokol a gyengének és a dolgozó osztályoknak. Aláássza a fajok életképességét. „Éz a sátáni civilizáció önmagát fogja elpusztítani“, állapítja meg. Ezért nem akarja ezt India számára, sőt így szól: „az egyetlen erőfeszítés, amelyre szükségünk van (t. i. Indiában), hogy a nyugati civilizációt elkeressük“. És hogy ezt milyen komolyan veszi, kitűnik abból, hogy hatalmas máglyákon égetteti el az angol szövőipar termékeit, amelyekkel nemesak India népét uzsorázzák ki, hanem azért is, mert „ezek Európa munkásnépe kizsákmányolt nyomorának és szenvedésének termékei“.

A nyugati civilizáció e világosfejű kritikusa és engesztelhetetlen gyűlölője azt minden részletében, még legnemesebb megnyilvánulásaiban is elveti. Úgyvédi állásáról, amelyre pedig szívesen

készült s amelyet egy ideig be is töltött, lemond, mert, mint mondja, nem áll az igazság szolgálatában. De hasonló kemény kritikában részesíti a kultúrországok egyéb tanult osztályait, illetőleg pályáit, a „művelt középosztály“ állásait, főként a bírák, tanárok és orvosokét. Vizsgáló s kritikát gyakorló szeme elől semmiféle kendőzött hazugság sem rejtőzködhetik el.

Ostorozza a nyugati igazságszolgáltatást, főként az angol bíróságoknak Indiában tapasztalt működése folytán, de általában is azon meggyőződésben, hogy „az országokban és azok között szaporítják a vitákat és veszekedést“. Állást foglal a tanárság egész testülete ellen, megint az indiai angol iskolapolitika következtében, „amely India elangolosítását célozza, elfeledtetvén a hindukkal saját nyelvüket és gondolkodásukat“, de általában is azon megokolással, hogy a nyugati nevelési rendszer egyoldaluan csak az értelmet képezi, a szívvel és jellemmel nem törődik. És elítéli — last not least — az orvosokat és ezzel az egész nyugati orvostudományt. Megint azon oknál fogva, mert csodás eredményei ellenére is nem látja meg benne azt a törekvést, hogy az emberi bajoknak és betegségeknek legtöbb esetben az emberi bűnben levő gyökerére rámutasson és azt próbálja kiirtani. Ime, megint a keresztyén felfogásnak egy keleti gondolkozású ember lelki világában asszimilált és onnét hozzánk e formában visszakerült megnyilatkozása.

Amire-pl. az Ehrlich—Hata-féle orvosszer feltalálása idején az evangélium szellemében gondolkozó férfiak, a többek közt maga a volt német császár is úgy nyilatkozott, hogy ez passe par-tout a féktelen tobzódásokra és korlátlan erkölestelenségre, azt hangsúlyozza Gandhi is, azt mondván, hogy e fekete mágia valójában istápolja a bűnöket, mert módot ad ahhoz, hogy a lehető legcsekélyebb kockázattal élvezzék az emberek bűneiket s így hozzájárul az egész nép demoralizálásához. És megint az új-szövetség, a Hegyi beszéd erkölesi fensége hangzik ki azon szavaiból: „a betegség nemcsak cselekedeteinknek, de gondolatainknak is eredménye“ és Pál apostollal megegyezően vallja: „A test Isten lakóhelye, tisztán kell megőrizni“. V. ö. I. Kor. 6:19.

És ha így ítéli meg a kultúrának, az emberi civilizációnak nemesebb hajtásait, könnyen érthető, hogy elkeseredésének teljes erejével fordul ama megnyilvánulásai ellen, amelyek a gőz és villany korában a gépóriásokkal dolgozó mammut-gyárakban ezrével teszik rabszolgákká a testi munkásokat. A modern gépek iránt való ellenszenv olyan fokú, hogy ezeknek kiküszöbölése végett visszaállítja Indiában az ősi rokkát. Bojkottálják az idegen szövött árút. Kattog, perog a rokka az ő propagandája nyomán egész Indiában; divattá lesz, még előkelő szalónokban is. S széltében e házi szövöttest hordják. Kritikusai azt mondják, hogy ez naiv állásfoglalás s a szélmalom forgó szárnyába kapaszkodás. Ilyen úton nem tudja feltartóztatni a kultúra terjedését. A rokka nem győzi le a 100 lóerős szövőgépeket.

Kérdés; az eredményt meg kell várni. Megérteni mindenesetre

meg lehet a törekvést. Hiszen az ősi szövőipart Indiában olyan súlyos intézkedésekkel korlátozták, sőt tették lehetetlenné a mult században, hogy a foglalkozásukat abba nem hagyó indiai takácsok ujjait is levágták, hogy ne folytathassák tovább mesterségüket.

Ítéletében, amellyel pálcát tör az európai kultúra fölött, részben megint találkozik a keresztyén felfogással, amely szintén távol áll attól, hogy az embernek természeténél fogva meglévő önzését megszüntetve lássa azáltal, hogy azt a kultúra külső vékony máza vonja be. Távol áll attól, hogy az emberi szív és lélek szükségleteit kielégítve lássa, akár a technika csodálatraméltó vívmányai, akár a tudomány és világnézet összefoglaló értékelése által. Comte pozitívizmusa és a nyomán s utána kisarjadt különböző modern és hypermodern világnézeti elméletek épp oly kevésbé elégítik ki igaz keresztyén meggyőződés szerint az emberi szív világát, mint ahogy nem elégséges a kielégítés után vágyó lélek számára a tér és idő korlátainak olyan mértékű eltávolítása, mint azt az aeroplán nyújtja és a rádió és még sok más, amit a modern kultúra neve alatt találunk.

Mélységesen igazza van Gandhinak ezen kultúra ellen való ítéletében, amikor azt mondja, hogy a nyugati kultúra a kettős emberi lénynek csak külső burkával, ezzel a külső, mulandó porhüvellyel foglalkozik. Ezt dédelgeti, kényeztetni el, egyébbel nem törődik. Ez a mai kultúránk legfőbb hibája. Egyoldalú, úgy az intellektuális, mint az érzéki megnyilvánulások tekintetében. S a messze keletről fölötte elhangzó ítélet erre figyelmeztessen minket, s az Irással egybehangzó e vélemény alapján igyekezzünk e hibáknak leküzdésére.

De abban van Gandhinak s általában a keleti bírálóknak nagy tévedése, hogy a hibákat túlozza, a jót nem veszi észre, hogy a fattyuhajtásaitól elborított s igazi képét eltakaró kultúrától egyetemlegesen elfordul, ahelyett, hogy lenyírná e fattyuhajtásokat s gyönyörködne a rejtekből előkerülő igazi kultúra képében, a lélek igazi műveltségében. Mert a lélek nemessége az igazi kultúra és a szív jósága az igazi civilizáció. Gandhi állásfoglalása egy hazug kultúra létjogosultságát tagadja, de megerősíti bennünk azt a törekvést, hogy e hazug kultúra ellen való harcban annál inkább törekedjünk a valódi, igazi kultúra megteremtésére és megerősítésére annyival inkább, mert az igazi kultúra csak keresztyén kultúra lehet s a keresztyén kultúra egyuttal nemzeti kultúra is.

Kiss Jenő.

Hadúr, Siegfried és a kozmopolita Krisztus-arc.

Mai magyar középosztályunk lelki világának egyik legérdekesebb tájéka, amit *turáni vidéknek* nevezhetnénk. Sátrak állanak itt, erős és marcona nép sűrög-forog a forró pusztaságon és van valami rousseau-i vonás ezen az álombeli népen, az t. i., hogy tiszta és „fertőtlenített“ mindattól, amit nyugati kultúrának nevezünk. A turáni gondolatnak van egy pozitív és egy negatív oldala. A pozitív vonás egy társtalan, messzesodort nemzet vágyakozása és nosztalgiaja távoli, homályba maradt testvérei után; vérségi kötelékek kibogozása, a nagyobb kultúrájú testvér felébredt felelőssége vérrokonokkal szemben, akik pogányan vagy félig pogányan húzódnak meg ázsiai népek milliói között, szellős, tág sátraik alatt. A negatív vonás: lelki elteltség és esömör a nyugati „kultúra“ lakomájánál, melynek sok ételéről kiderült, hogy mérég, mint a renaissance-kori symposionok pompás fogásai, amihez azért hívta a házigazda a vendégeket, mert meg akarta mérgezni őket.

Mindez az érzés egészséges folyamat lenne, hiszen kultúra védjeggyel annyi moslékot habzolt be a mi magyar közönségünk, hogy érthető lenne ennek a nagy tékozló fiúnak megundorodása és megindulása hazafelé: a magyar faj igazi lelki értékei felé. Két nagy figyelmeztetést kell azonban intéznünk mindazokhoz, akik dacosan fordítják fejüket mostanában Kelet felé, akik cdáig mentek, mint egyik kiváló költőnk, Bodor Aladár egyik versében, hogy ezen a mai magyar földön szinte ezer éves idegeneknek hirdet bennünket, akiknek igazi hazája felsír a lelkük mélyén hazahívó szóval; vagy mint Mariay Ödön egyik szép novellája, melyben az Ázsiába szakadt magyar hadifogoly turáni testvérek törzsébe olvad s ott találja meg igazi otthonát és párját.

Az egyik figyelmeztetés lenne, hogy veszedelmes, bár naiv (illetve *mert* naiv) hang zeng ebben a turáni himnuszban néhol, mint mellékmotívum, de legtöbb helyen, mint vezetődallam: *pogány ének*, hadüzenet a keresztyénség ellen, azon a címen, hogy az is a *nyugati kultúra import-cikke volt*. Mindig többen álmodoznak valami magyar vallásról, a táltosoknak, fehér ló áldozásának is akadnak komoly hívei közöttük. Hegedüs Lóránt egy újságcikkében tette szóvá, hogy a magyar vitézeket Vörösmarty anakronizmusával a Hadúr nevében avatják föl. Tavały egy határmenti igen intelligens városban voltam a református egyház estélyén, ahol a főrendező, buzgó pénzügyigazgató-helyettes, költői lendületű imád-

sággal nyitotta meg az estélyt: „Hadúrhoz, Napistenhez, Ősvilágosságához, magyarok Istenéhez!” Messze vezetne a magyar kultúra sok százados kettős problémájának nyomon követése, hogy t. i. a „nyugati” kultúrértékeket hogyan alakította sajátos magyar kultúrtevézőkké; még távolabb vinne annak a ténynek megmutatása, hogy a keresztyénség nem úgy van benne a kultúrában, mint a márványban az erezet, ami nélkül az épp oly erős lehetne, hanem úgy, mint a búzavetés a földben; ami nélkül erejét gaznak és bozót-nak növelésére fordította volna. A nyugati kultúrának sok álértéke éppen azt mutatja, hogy a keresztyénség *kevés* volt benne s ebből logikusan nem az következne, hogy félig pogány világból egészen pogányba vágyakozzunk, hanem hogy egy *egészen* keresztyén igéretföldre felé igyekezzünk a jelen pusztaságán át.

Hogy pedig a nyugati kultúrával mily erős a kapcsolat, azt mindennél jobban bizonyítja az a kevesek által ismert tény, hogy ez az *ősmagyar pogánykodás sem egyéb alapjában, mint német hatás*. Sajnos, mikor őseredeti magyarok akarunk lenni, akkor is a nyugati kultúrvilágnak egy pogánykodó gesztusát utánoztuk.

Tehát — s ez a második figyelmeztetés — nem a magyar lélek mélységeiből önként felbukkanó érzésvilág az, mely az „importált, zsidó szálakkal átszőtt” keresztyénséget magához idegennek tartja, *ez maga is nyugati import*.

A németek fajelméletüket sajátosságosan egy franciától, a XIX. században élt Gobineau gróftól kapták.¹ A „gobinizmus” fajelmélete szerint a fekete, a sárga és a fehér emberfajtából az igazi felsőbbrendű a fehér, itt is az árják, s itt is a germánok. Így a világunalomra természetes törvénnyel a germánfajta predesztinált. A gobinizmusra épül egy új elmélet-épület a keresztyénségről, melyből — szerinte — ki kell dobni mindent, ami zsidó, tehát ártana a germán lélek tisztaságának. Első sorban, mint egy pestisfészket, az ó-testamentumot kell elégetni egy „új keresztyénség” tüzeiben. Azután Pál apostol leveleit, ki zsidó doktrinákat szállított dugáruként az új-testamentumba. „Le az ó-testamentummal! Le Pál apostollal!” kiáltja Th. Fritsch (*Der Hammer*, 1923. április 15.) és A. Dinther. (*Die Sünde wider die Liebe*.) A teljes „tisztító munkát” azonban Stewart Chamberlain, egy németté lett angol végezte el, ki a szémita lidércet elfujja az új-szövetség galileai vidékeiről. „Jézus nem volt zsidó, Jézus árja volt!”² kiáltja harsonázva az új igazságot. Galileát szerinte indo-germán gyarmatosok lepték el Kr. e. 722 után. Maga II. Vilmos császár 1923-ban így írt: „Meg kell tisztítani az ó-testamentumot. Csak Ésaianak, néhány Zsoltárnak, Példabeszédeknek, prófétáknak van vallásos értéke. Vallásilag nem a zsidók az őseink, hanem a persák, tehát árják. Jézust honfitársai *názarethinek*, galileabelinek nevezték, tehát Ő nem volt „szémita

¹ A következőkre vonatkozólag: R. Patry: *Le christianisme païen en Allemagne* (Foi et Vie 1925. jan. 1—15)

² Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts. 1899.

zsidó“, mert azoknak nem volt joga Galileában lakni“. (!) (*Welt-Rundschau*, 1924. július.) De itt nem áll meg a megindított lavina. Jézus német volt!, kiáltják többen blaszfémiával, germán legionárus gyermeke. Pál árja volt, állítja P. Kurt (*Arier und Juden*), neve is mutatja. Saulus = Salier = Arier. Mindez még csak egy olyan kísérlet, mely a Golgotha keresztyét nem támadta meg, csak nemzeti színüre akarja festeni. Vannak, kik a régi germán pogány mithoszokkal való összesimulástól várják a „német vallást“. 1924-ben egy berlini konferencián dr. *Niedlich* tétele ez volt: A germán mithoszok és legendák alapja egy heroikus, lényegében német bölcsélet, melynek leghitelesebb kifejezése Jézus vallása. *Die Deutsche Kirche* folyóirat azután leírja a mithoszok és a keresztyénség ilyenmű eljegyzési ünnepét, mely egyik templomban történt. A hívek egykorú viseletben jelentek meg, a fiatal leányok virágkoszorúval fejükön. A lelkész kérdésére a gyülekezet felel: „Isten világosság, Isten lélek, Isten szeretet!“ (Tavaszi napéjegyenlőség napja volt.) Meggyújtják az oltári gyertyákat, arról a fáklyákat s a lelkész így szól: „Vigyázzatok a lángra, ki ne aludjon, legyen olyan, mint a nap, mely sohase hal meg“. A szertartás után égő fáklyákkal vonulnak ki a halmokra, hol örömtüzeket gyújtanak, ősi germán szokás szerint tüzön át-átugorva, körbe táncolva, énekelve ünnepelnek.

... Aki azonban kicsinyt messzebb ugrik, az már visszaér... Hadúrhoz, illetve, német földön lévén, — Siegfriedhez.

A kereszten legyőzött Krisztus és a győztes Siegfried között, hadd lépjen be a robusztus germán félisten a szívek királyi házába. (*O. Reuter: Siegfried oder Christus. 1910.*) Itt már pogány gondolatok világában járunk, melynek útját különben F. Lange, a *Tägliche Rundschau* szerkesztője s Felix Dahn, a híres regényíró, évtizedekkel ezelőtt készítették. Ennek a mindenáron heroizmust hirdető germán „turánizmusnak“ eszmemenetét a *Neues Leben* folyóirat foglalta össze legtömörebben: „Ha Herkules (ki szintén árja volt), Siegfried, Wolfram von Eschenbach vagy akár Goethe, vagy Schiller feltámadtak volna a világháború alatt, mint például századparancsnokok, bizonyos, hogy derékul megállták volna a helyüket. De Jézus Krisztus! A Hegyi beszéd elveivel! A keresztyénség mindig a tehetetlenség teremtője lesz. Le kell vonnunk a következtetést: „a keresztyén tanítás vallásnak alkalmatlan“. (1919. 12. sz.) Helyette azonban jöjjön az új vallás, a germán népek nagyszerű, szent és hatalmas költészete.

Azt gondolná az ember, hogy itt már megállapodik az új germán pogányság mérföldlépő csizmája, mellyel 2000 évet egy lendülettel lépett át. Az abszurdumok csúcsai között azonban a legmagasabbra is felért Franz von *Wendrin: Die Entdeckung des Paradieses* című könyvében (1924), melyből az első kiadás hat hét alatt fogyott el. *Wendrin* azt állítja, hogy Svédországban talált sziklakák bevéséseit fejtette meg, melyek 800.000 (!) évre nyulnak vissza. A germánoknak ekkor már kifejlett civilizációjuk volt. A paradicsom Pomerániában volt. Itt éltek a germánok (*Goten, Götter*). Leigáz-

ták a zsidókat, kik vaddisznóból származtak (*Eber*). A germánok alapították 160.000 évvel ezelőtt a kínai birodalmat, Egyiptomot, stb. Jézus német volt, sohase látta Palesztinát. Esdrás, „a világ legnagyobb hamisítója“, hamisította meg az ősi kéziratokat, zsidó nevet irt mindenütt a *germán név helyett*, stb., stb.

Ez már a láz paroxizmusa. Egy nagybeteg fekszik az ágyon és hősi álmai, letiport nemzeti büszkesége kavarnak a lelkében. Korántse gondoljuk, hogy mindez az egész német nép lelkének kifejezése, de láttuk, elég hatalmas lelki mozdulás arra, hogy magyar „pogányainkat“ gondolkozásra készítse. Amikor az ó-testamentumtól akarják megfosztani a Bibliát, nem veszik-e észre, hogy a kereszténység mély gyökereit vagdossák? Hogy nemsokára Pált vagy éppen Jézust kénytelenek lesznek turáni bölcsőbe fektetni? Végül pedig Siegfried, illetve a Hadúr előtt lefektetni a Golgotha keresztjét, hogy győztesen lépjen reá a pogány isten?

A német kereszténység, a katolikus *Germania*, az evangélikus *Lutherische Kirchenzeitung* erős és komoly cikkekkal szállanak szembe ez új eretnesség támadó csapatával. Itthon is fel kell emelni a tiltakozás szavát a pogányság előtt, mely akkor is lám, *nyugatra* néz, amikor *kelet* felé fordul. Ha a kereszténységet csakugyan „importáltuk“, mert nem volt hazánkban: vajjon a *pogányságra*, mint behozatali cikkekre, csakugyan szükség van-e idehaza?

... És ezzel az elgermanizált vagy összetört Krisztus-képpel szemben, reám néznek egy francia levél lila betűi. Egy különösen gondolkodó francia lelkész lelkének önarcképe, ki, ha sajátos vonásaival különálló egyén is a francia protestánsvilágban, mégis egy igen kicsi százaléknak, élő kisebbségnek a hangja csendül meg a levelében:

„Nem értem, — írja ő — hogyan lelkesedik az ember a *nemzet* eszméjének a tüzenél. A nemzetből valóságos személyiséget faragtak, sőt többet ennél: egységes lelket, istenséget, akinek mindent fel kell áldozni, aki csodálatraméltó, végtelenül értékeesebb a föld minden más nemzeténél. Amikor a francia nemzetre nézek, rettenetes összevisszaságban látok: gallokat, rómaiakat, betöréseket, háborúkat, rablásokat, gyilkosságokat. Rabelais, paráznaságok, I. Ferenc, XIV. Lajos, XV. Lajos, az üldözések, az evangélium megsemmisítése, a forradalom orkánja, Napoleon „kaiserizmusa“ és ostobasága, most az üzleti lélek, haszonért való törtetés, élvezet-vágy... ez a francia nemzet? Victor Hugo? Anatole France? Szószonglörök, pengő cimbalmok. Francia lélek? Francia nemzet? Szavak, melyek önmagukban semmit se jelentenek. Az én népem? Az én testvéreim? Akik a mennyei Atya akaratát cselekszik. Nekünk dolgoznunk kell egy nép között, melynek a nyelvét beszéljük, melyben felnevelkedtünk, ennyi az egész. Éppen annyira az én nemzetem, mint ahogy az lenne a néger vagy orosz, ha Isten oda hívott volna el dolgozni érte. Nem, ez a föld nem hazánk, — mint egyik énekünk mondja. Számunkra a Titanic éneke marad...“

... Vajjon ez a kozmopolita Krisztus-arc, mely előtt nemzet és

nemzeti mult üres szavak csupán, nem éppen olyan hamis és eltorzult képe-e az Isten-embernek, mint az elgermanizált Krisztus? Krisztus, aki Jeruzsálemet, mely fölött a halál madarai röpdestek, megsiratta, aki a szamaritánus útját a sűrű embererdőben kijelölte, sem egyik, sem másik. Minden nemzeté külön-külön, nemzeti géniuszának nagyszerű előhívása, de minden nemzeté együttvéve. A turáni gondolat, mint magyar pogányság, kópia és kártevés, de mint krisztusi turánizmus: felelősségérzet s egy hatalmas lépés a külmisziói lélek diadalmas útrakelése felé.

Muraközy Gyula.

Az erdélyi lélek.

Van-e erdélyi lélek? Erre a kérdésre a Királyhágón túl mindenki igennel felel, a Királyhágón innen nagyon sokan nemmel. Mi nem pártszempontok szerint próbáljuk ezt a kérdést megoldani, hanem megkeressük reá a tudományosan is bizonyítható és a józan ész előtt természetesnek látszó fejeletet.

Valamely földdarabnak akkor van külön lelke, ha önálló földrajzi egységet alkot, ha külön történelmi jellege van s a rajta keletkező kultúrát akár állandó, akár időleges egyéni vonások bélyegzik, egyszóval az illető földdarabnak autarchiája van.

Erdély különálló földrajzi egység, kicsiben épp úgy, mint Magyarország nagyban. Még az alakjuk is hasonló egymáshoz: hegyláncok közé zárt sík, illetve dombos terület. Tehát Erdély magában véve, Magyarország nélkül is földrajzi egység, Magyarország Erdély nélkül nem az. Erdélyben minden megterem, ami rendezett nemzetgazdasági egységhez szükséges: van gabonája, bora, vasa, fája, szene, aranya. Egyformán virulhat rajta állattenyésztés, földmívelés, szőlő- és kertgazdaság, bányászat, ipar. Helyzeténél fogva pedig évtizedeken át a nagy világkereskedelmi folyamoknak útjába esett és bármikor bekövetkezhetnék, hogy ismét útjába essék. Víz- és hegyrendszerre olyan, hogy kevés fáradsággal hegyi patakjait óriási energiaforrásokká lehetne felduzzasztani, mindenekfelett pedig közepén párolog Európa egyik legnagyobb energiaforrása, a kifogyhatatlan földgáz. Ezzel szemben a mai Magyarországnak csak búzája és lova van. Iparüzésre az elemi feltételek is teljesen hiányoznak.

Természetes dolog, hogy miután Erdély lakói minden szükségletüket önnön területükről kielégíthették, közöttük elpusztíthatatlan belső kapcsolat létesült, ami azt jelenti, hogy Erdélynek mindig megvolt a maga külön története. Akárki uralkodott Erdély felett, — római imperátor, bizánci császár, magyar király, török szultán, — német császár — Erdély mindig önmagában kristályosodó kulturális autonómiával bírt. Akárhonnan jövő veszedelem ment végig rajta és pusztította árvizeivel, utána megint kezdett összeállni, mint a vaj a köpüben. A római uralom alatt dák birodalom alakul, a honfoglalás után nemsokára az erdélyi vajdaság épül ki, a XVI., XVII. században külön erdélyi fejedelemséggé lesz, a leopoldi diplomától az unióig guberniális szervezetben él s még a teljes magyar unio alatt is más a magánjoga, mint az anyaországé. Legujab-

ban pedig Romániának egyik égető problémája az, hogy csakugyan van erdélyi autarchia és Gyulafehérvár már szemben áll Bukaresttel, Erdély a Regáttal. E két utóbbi között az erdélyi románság és a Regát lelke között összehasonlíthatatlanul nagyobb a különbség, mint ami volt az erdélyi magyarság és Magyarország között.

Erdély történetének teljes ismeretéhez, három történelmi egység feldolgozása kell. Egyik a mindenkori magyar politika, mely az anyaországgal való lelki és kulturális egységet szolgálta. A másik a román, mely ugyanezt célozta az oláhsággal, előbb történelem alatti, később irredenta, legvégül robajos világtörténelmi események formájában. Harmadik a szász, amelyik minél teljesebben be akarta tokozni magát s mintegy lelki hold, csendesen akart forogni a nagy német bolygó körül; távol, de hűn, csak tőle véve fényt és csak neki világítva. E három művelődéstörténelmi áram adja Erdély történetét.

Természetesen mi most ezzel a kérdéssel nem foglalkozhatunk. Főleg azért nem, mert minket az erdélyi magyar lélek érdekel és ma még felderítetlen az a kérdés, hogy az erdélyi magyar lélekre miféle döntő hatással volt a másik két nemzet lelki élete.

Ha az erdélyi magyarság lelkét akarjuk megérteni, vissza kell mennünk Erdély aranykorára, a fejedelmek idejére. Sajátságos helyzet volt ez. Erdély tulajdonképpen a fényes porta vazallusa, ami azt jelentette, hogy elismerte a szultán szuverénitását, ennek jeléül bizonyos adót fizetett, de belső ügyeiben egészen független maradt, kivéve ha az erdélyi politika valami ok miatt felborult s egy basa, vagy német generális megjelent a láthatáron rendet csinálni. Az erdélyi önkormányzat mértéke mindig a politika helyességétől, főképpen pedig a fejedelem személyi kvalitásaitól függött. Volt idő, mikor a szuverénitásnak majdnem minden vonásával rendelkezett, például Bethlen Gábor alatt és akarata külpolitikailag is rendes képviselő útján érvényesülhetett.

Különösebb helyzetben aligha volt állam, mint Erdély a fejedelmek korában. Az akkori világ két óriási nagyhatalma közé ékelve, a török és a német császárság surlódási pontján, kelet és nyugat mérlegén állott, azzal a páratlan történelmi hivatottsággal és sokszor öntudatos programmal, hogy ő legyen a mérleg nyelve, amely mutatja, merre billen a világtörténelem serpenyője. Halálos kockázattal dobta magát, mint döntő súlynyomatékot, egyik vagy másik serpenyőbe s ha nem jól választott, önmagát törte össze; de akárhányszor összetört, mindig új életre támadt. Soha kisebb ország nagyobb történelmi feladattal nem birkózott, mint Erdély. Ebből a helyzetből érthető meg Erdély lelke.

Erdély konstitúciója nem olyan világos, mint a magyar vagy az angol. Látszik, hogy egyéb tényezők tartják össze ezt az államot és nem az alkotmánya. Magyarország alkotmányban élt, e nélkül minden században legalább egyszer elpusztult volna. Erdélyben az egész alkotmány modus expediendiknek halmaza, tényleges nehézségek megoldására. Nincs is Erdély alkotmányában nagy-

szabású alaptörvény vagy jogforrás, Magna Charták és arany bulák. Már vége felé járt az ország önállósága, mikor elkezdték gyűjteni a közjogi törvényeket, az Approbata et Compilata constitutiokban. Az erdélyi alkotmányban a szent korona elmélete nem központi gondolat. Tulajdonképpen fenntartott vagy alvó jog, amit érvényesített akkor, amidőn Magyarországgal került kapcsolatba, de a maga önálló életét nem erre alapította. A közhatalomnak nem egyenjogú birtokosa a korona és a nemzet. Az országgyűlés, mint permanens nemzetgyűlés, állandósított forradalmi alakulatban birtokosa minden jognak és hatalomnak. A fejedelmet az országgyűlés választotta, rendszeren nem jószántából vagy legalább is erőszakolt sietéssel és az országgyűlés főhatósága volt a fejedelemnek. El is mozdíthatta és a hűségkü alól a rendeket feloldhatta. Seholy sincs egész világosan megszabva, kik az országgyűlésnek a tagjai. Rendiség, született törvényhozási jog, képviselőlet és tartományelv összekeveredett. Rendszeren önmagát törvényesítette s ha ellenparlament nem támadt, ez sikerült is. Ebből két dolog következett. Először az, hogy a nemzeti társadalom patriarchális és arisztokratikus volt, amennyiben előkelőbb családok vitték benne a döntő szerepet. Másodsor azonban az országnak az egész államformája sokkal demokratikusabb volt, mint akkor bármely országnak. A fejedelem tulajdonképpen egy életfogytiglan megválasztott köztársasági elnök. Igazán primus inter pares, akit az atyafiak közül szemelt ki a szultán politikája vagy kortársainak ösztöne. Nagyon sok embernek volt öccse, barátja, sógora, komája; uralkodóház tehát soha ki nem alakulhatott. Vessük ezzel egybe a német birodalmi császár sanctissima majestását, amely V. Károlytól II. Filepen át. XIV. Lajos példáján bővülve, a felvilágosodott abszolutizmus fejedelmi ideáljáiig emelkedett. Ez az uralkodóház, mely transcendens magasságban ágazott és terjedett a legelőkelőbb oligarcha családok felett is, írott malasztá tette a gyakorlatban minden alkotmányjogi elméletet és az egész országot a császár magántulajdonául vette. Világos tehát, hogy századokon át a *nemzeti szuverénitásnak és a nemzeti demokráciának Erdély volt a szülőföldje.*

Vitán felül áll, hogy az erdélyi fejedelemség ideje alatt a magyar nemzeti szellem tulajdonképpen Erdélyben élt. Erdélyben már Zápolya idejében magyar volt a közigazgatás, törvénykezés és bírászkodás nyelve, míg Magyarországon a XIX. század elején, a legnagyobb elmék ugyanezt még csak követelik gyönyörű beszédekben. Erdélyben 150 esztendőn át magyar udvar volt és ez a nemzeti műveltség tüzhelyeként páratlan hatást gyakorolt az egész közéletre, — gondoljunk a Bethlen Gábor udvarára — míg Magyarországon az utolsó udvart I. Mátyás tartotta (a két utolsó Jagelló udvara már csak tengődés volt), amelynek bár nem volt magyar a műveltsége, az egészen a humanista léghör töltötte be, de emellett nagyrészt magyarokból telt ki. Ugyanez idő alatt a magyar királyi udvarról beszélni nem lehet, a német császár udvara pedig a nemzeti szellemnek legfőbb akadálya. Mi

lett volna velünk, ha Erdélyben nem talál védelmet és nem virul a nemzeti gondolat!

Azt sem szabad elhallgatnunk, hogy az erdélyi szellem mindvégig szabadelvű volt. A szabadelvűség most rossz hangzású szó, mert értéktelen lelkek lejáratták, de azért egy örök emberi igazságot fejez ki. Jelenti az emberi méltóságnak azt a vonását, amely tisztelettel hajlik meg a meggyőződésből támadt gondolat fensége előtt. Vallja azt, hogy az ilyen gondolatokra jogunk és kötelességünk életünket feltenni. Az életnek eme nagy tápláló gondolatait hittal karolja át az emberi élet és az igazi hit erkölcsformáló hatalom. A lelkiismereti szabadság tehát az emberi méltóságnak elidegeníthetetlen alkotó eleme. Erdély látta meg ezt az igazságot, Erdélynek volt bátorsága ezért harcot állani s a nemzeti liberalizmus Erdélyben nem újmódi találmány, hanem történelmének legnemesebb, legtisztább szenvedéye, amiért a nemzet legnagyobbjai hullatták a drága magyar vért. Hogy ezek az eszmék eltorzultak, amikor másutt gonosz kormányzatok forradalmakba kergették az életosztón energiájával ez eszmékhez kapcsolódó népet, mit sem változtat azon, hogy igazságukban Erdélynek és a magyarságnak egyik legszentebb életparancsát fedezzük fel. Az a tény, hogy az erdélyi magyarság relatív többségében református volt, e földön a protestántizmus abszolút többséget jelentett, a református vallás szinte államvallásként szerepelt, minden időköz nagy történelmi argumentum a katolicizmussal szemben. Fordultak elő ebben a világban is kisebb-nagyobb türelmetlenségek, de a türelmetlenség, a *compelle intrare* nem volt rendszer, nem volt elv, legfennebb itt-ott fellépő muló jelenség, amit a közszellem magától elutasított. Ezért volt más Erdélyben a felekezeti béke és tisztultabb, egészségesebb a lelki atmoszféra. Van-e, amire a mai Magyarországnak inkább szüksége volna, mint erre a lélekre?

Mindezek a történelmi erők megteremtették azokat a társadalompolitikai, művelődési és lelki vonásokat, amelyek az erdélyi világot egészen a jelenkorig jellemzik. Első ilyen jellemvonás az, hogy Erdély társadalma sokkal egységesebb, miut a magyarországi. Magyarországon a magas arisztokrácia, a maga százezer holdjaival oly hihetetlen magasságban él, pl. a középnemesi birtokososztály felett, hogy alig van valami köztük és találkozásuk egymással. Aránylag kevés tapasztalatú anyagomból több esetet tudok, amelyben ugyanegy határban birtokos várúr, személyesen nem ismerte azt a dzsentrit, aki sokkal régebbi családnak a sarja, de csak 2000 holdja volt. Ennek nemcsak vagyoni okai vannak. Oka ennek az is, hogy a szabadságharcok lezajlása után a megnőtázott kurocok óriás birtokainak tetemes részét osztrák magnások nyerték el hűségük fejében és sok tízezer drága magyar föld örök joggal olyan családok tulajdonába ment, amelyeknek legfőbb érdeme a nemzeti ellenállások letörésében nyilvánuló közreműködés volt. Különösen a nyugatmagyarországi arisztokrácia szívesen házasodott osztrák főrangú családokkal, már pedig tudni való, hogy az osztrák házas-

sági politika mindig egyszersmind esendes honfoglalás is volt. A magyar dzsentri, különösen a Tisza-háton, óriási anyagi és nemzeti erőt képviselt, de a forgandó idők nemzetgazdasági válságait: a rendiség eltörlését, a szabad versenyt nem bírta ki és anyagilag tönkrement. Földjei rendszeren zsidó kisebb-nagyobb pénzkirályok birtokába jutott, a dzsentri pedig, főképen a java, közhivatali pályákon helyezkedett el. A magyarországi lateiner középosztály, erkölcsi és szellemi színvonal tekintetében páratlan volt az utóbbi ötven esztendőben. Ez volt Nagy-Magyarország fénykorában a nemzet gerince. A háború éppen ezeket tette tönkre s talán ez a mai nyomorúságunknak egyik legszomorubb tünete. A földművesnép glabrae adstrictus volt, nem annyira jogilag, mint inkább lelkiileg. Csak annyi gyermeket nevelt, amennyit a kis ősi jusson el tudott tartani. Fájdalmas, hogy mennyire nem tudott intellektuális exportot termelni a legtöbb nagy alföldi mezőváros. Saját községének tisztviselői karát maga termelte ugyan polgármestertől a közgyámig, de ezzel aztán ki is merült. A háború igen kedvező gazdasági helyzetbe juttatta s ma már sok kispap anyagi képességeinél fogva a kipusztult dzsentri és lerongyolódott középosztály helyett egy új földbirtokos középosztályt hívhatna létre, ha elég művelt és eléggé szapora volna. Óriási idegen erőtenyező a társadalomban Budapest zsidósága, amely kezében tartja a magyar tőkét és a magyar kereskedelmet. Nagyságánál, tömörségénél és lassan kialakuló sajátos lelkénél fogva nem tud eléggé elkeveredni a nemzet testében. Oktalan antiszemitizmus ezt a felszívódási folyamatot megakadályozza, ahelyett, hogy a helyzetben rejlő veszedelmet elhárítani tudná. Végül Magyarországon két óriás proletáriátus van. Egyik az ipari, amely minden passzivitása mellett is ma Magyarországnak legnagyobb problémája. Másik a mezőgazdasági, amit a rengeteg nagybirtok termelt; s bár ez a proletáriátus megszervezve még nincs és erjét a földbirtokreform ezidő szerint leköti, kétséges, hogy a földbirtokreformok nem fogják-e inkább nagyra hízlalni, mint elhallgattatni ezt a proletáriátust. A magyar polgári társadalom helyzete igen nehézé válnék, mihelyt ez a két munkástömeg közös fronton és közös szervezetben lépne fel. Mindezekon kívül még egy óriási lelki repedés fut végig a magyar társadalom épületén, a felekezeti ellentét. Magyarországon protestáns és katolikus oly távol áll egymástól, mint a kontinensen talán sehol, az egy Hollandiát kivéve.

Mennyire más Erdély társadalma! Erdélyben három olyan főúr volt, akinek birtoka a 20.000 hold körül járt, de mindenik családi összeköttetések ezer szálával volt beletagozva Erdély életébe. Nagyon gazdag mágnásnak tartották azt, aki 4000 hold felett gazdálkodott, már pedig Erdélyben 4000 hold alig több a bánáti, dunántúli vagy békési 500 holdnál. Az egész erdélyi arisztokráciát a vérségi rokonság szálai egy nagy családdá kötötték össze. Tehát megvolt nekik a belső családi életük és társadalmi kapcsolatuk egymás között, de közéleti működésük első pillanatá-

ban már egynek érezték magukat az ország minden más lakóival. A dzsentrri vagy megtartotta vagyonát és így életmódja, családi összeköttetései révén élő darabja lett az arisztokráciának; Erdélyben sok olyan család van, amelyik sem nem gróf, sem nem báró s mégis bevett tagja a főrangú társadalomnak. Ha pedig a dzsentrri nem tartotta meg vagyonát, tisztviselővé lett s e minőségében élő kapcsolatot teremtett a lateiner osztály és az arisztokrácia között. Három vonalon szövődött össze az erdélyi arisztokrácia az ország társadalmával. Egyik a vármegye, a közigazgatás. A fiatal gróf szolgabíró vagy aljegyző lett, mert szükség volt arra, hogy történelmi nevével és vagyonával a rendesen nemzetiségileg fenyegetett vármegyei életben a magyar imperium gondolatát képviselje. Továbbá előgyakorlatot kellett szerezni későbbi főispánságához, ami egész bizonyosan bekövetkezett, hacsak az átlagnál magasabb képességek el nem vonták vagy az átlagnál kisebbek meg nem akadályozták. Második nagy érintkezési mező volt az egyházi élet. Erdélyben nemcsak a protestánsoknak, hanem a katolikusoknak is egyházi autonómiájuk van. A nagy nemzetiségi tengerben elszórt kis magyar gyülekezetek, akár reformátusok, akár katolikusok, rendszeren egy-egy udvar körül alakultak és alapjában patronusi formációt mutattak. A patronus pedig papjával naponként érintkezett. A gyülekezet papja quasi udvari pap is volt. Egy harang vétele vagy pedig új szószék készítése már megkövetelte, hogy patronus és presbiterek együtt üljenek le, csinálják meg a költségvetést és vessék ki a terheket. A református egyház érdekes consistoriális szervezeténél fogva minden patronus tagja volt a supremum consistoriumnak s ez a szerv főképen a leopoldi diploma óta, Erdély társadalmának legfőbb parlamenti képviselőül tekinthető. Még az egyházi unio után is az erdélyi egyházkerületnek több mint 400 tagja volt, ahová a 24 éves fiatal mágnás képviselőül egész bizonyosan bejutott, hogy közülök a legkiválóbbak a status curatorii bársonyszékbe emeltesenek. Nem volt olyan valamire való arisztokratája Erdélynek, aki vagy egy iskolának vagy egy kollégiumnak, nagyobb egyházközségnek főgondnoki tisztségét ne viselte volna s örök dicsőségére legyen mondva ennek a nemzetségnek, hogy hűség, bölöség és áldozatkészség dolgában mindenik példaadóan viselkedett. Harmadik nagy munkamező volt a politika. Erdélyben a politikának nem volt annyira közbizalmi jellege, mint Magyarországon. Az utóbbi időben tulajdonképen csak két párt volt: magyar és nemzetiségi. Az erdélyi arisztokráciának részt kellett vennie a politikában, mert mindaddig, míg az izgatás meg nem mészelyezte a lelkeket, az oláh paraszt sokkal inkább bízott a földesúrbban, aki hozzá és családjához századokon keresztül kenyéradó jósággal viseltetett, mint a papjában vagy a városi román ügyvédekben és rá adta szavazatát. Legujabb időkben már társadalomnevelési munka is kezdődött s a kis falu földesura szövetkezetekben, népegyetemekben, népjóléti vállalkozásokban megint természetes vezető lett, aki bizton számíthatott, fő-

kép a falusi hivatalnokosztály: papok, jegyzők, tanítók odaadó támogatására.

A lateiner középosztály főképp a nagyobb városokban helyezkedett el. Ezek a városok vagy megyei középpontok voltak vagy pedig nagyobb magyar vidékek természetes centrumai. A vidék arisztokratáinak családi házai ott állottak a város főterén. Télen itt időztek, csak nyáron vonultak falusi birtokaikra. Társadalmi életük azonos volt a középosztályéval. Nem volt a két osztály között familiáris viszony, de igen benső kollégiálitást tartottak fenn egymással és egy nagy társadalmi hadsereg bajtársaiul tekintették egymást. Kölesönösen látogatták egymást és minden társadalmi ügyben együtt küzdöttek.

A középosztály jó része autochton volt és rendszeren valami vagyonnal bírt: szőlő, kertbirtok, néhány hold szántó vagy rét állt a háta mögött. A másik, kisebb rész voltak a bevándoroltak. Ezek vagy idegenül érezték magukat s rövid idő alatt szedték a sátorfájukat, vagy pedig hajlíthatatlan erdélyiekké váltak. Hány alföldi és felvidéki család volt, professzor, pénzügyigazgató, városi és vasúti tisztviselő között, akik olyan erdélyiekké váltak, mintha Csaba királyfi felejtette volna őket Erdélyben. Magyarországnak más területén nem éreztem sehol azt az általános megbecsülést, ami a lateinert, főképpen a papot és a tanárt vette körül. Egy-egy református papi és tanári család és egy arisztokrata udvar között nemzedékeken át tartó lelki kapcsolat szövődött, amelyik sokszor a benső barátság színvonalára emelkedett. A nép is egészen más helyzetben volt Erdélyben, aszerint, hogy vármegyei, vagy székely népről van szó. A vármegyei nép jó nagy százalékban olyan törpebirtokos volt, amely tulajdonképpen az udvarból élt. Önállóított gazdasági cselédek, akiknek maguknak is van néhány hold földjük, de életstandardjuket vagy a konvenció vagy a részesmivelés biztosítja. Székelyföldön kevés volt a nagybirtok, de a székely ember lelkülete és társadalmi helyzete viszont nagyon érdekes vonásokat mutat. Nagyrészt kiscgazdák, akik sohasem voltak jobbágyok. A XV. századtól kezdve vagy a gyalogosok vagy a lófők, vagy a főnépek lustrumában családjuk fel volt véve s ha közülök valaki kitanult és átment a vármegyére, kihirdettette nemességét és teljes joggal vett részt a közügyek intézésében. A székely szapora fajta volt, az első fiu megmaradt az eke szarva mellett és művelte tovább azt a földet, amelyikért ezer éven át se robotot, se dézsmát soha nem fizetett s amelyik az ő szabad tulajdona volt. Egy-két fiu tovább tanult és kis vagy nagy tisztviselő, rendszeren pap, tanár lett belőlük. Ha még volt fiu, az iparosnak vagy kereskedőnek ment s így módon vagyonos székely iparos- és kereskedőosztály fejlődött ki különösen az oláh határ közelében. Volt olyan idő, amikor a kis Kézdivásárhelyen 30 székely szeszgyáros élt. A továbbtanulás könnyű volt azért, mert Erdélyben egészen a legutóbbi időig tehetséges gyerekek számára a közép-, sőt a főiskolai tanulás is majdnem egészen ingyenes volt. Az alig 900.000 erdélyi magyarrá 17

nagy felekezeti középiskola s ugyanannyi internátus, két, illetve három főiskolai internátus esett. Régi, kegyes alapítók alkotásai ezek az intézmények, ahová a borvizes székelynek a fia egy szalmakalappal bekerült s ha jól tanult, 12 év múlva papi süveggel vagy tanári diplomával érkezett haza. Szeptember elején az erdélyi országúton hosszú ekhós kocsisorok szállították a muskotályarcú székely fiukat, akik a szénába sülyesztett ládáikon ülve, dalolva, gyümölcstől maszatos arccal vonultak be a legközelebbi kollégiumokba. Ősszel egyik gazda vitte el egy utca alját, nyáron a másik hozta haza őket. Innen van az, hogy minden magyar földön lakó fajta közül, az egy zsidót leszámítva, a székelynek volt legnagyobb intellektuális exportja. Nem jelentéktelen dolog, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 250 tagja közül sokáig a legnagyobb számmal, mint illetőségi hely, Háromszék megye volt képviselve. Az sem közömbös, hogy Debreczenben, Hódmezővásárhelyen, Pozsonyban, sőt Pancsován vagy Szabadkán is lehetett vagy lehetett volna székely társaságokat alapítani, annyi katona, tisztviselő került ki közülök. Csak futólag jegyzem ide azt is, hogy benyomásom szerint a magyar színészek közül mindazok, akik nem voltak zsidók, legnagyobb százalékban székelyek, illetve erdélyiek voltak. Mindezt az erdélyi iskoláztatásnak lehet köszönni, amelynek legmonumentálisabb példája és a magyar művelődéstörténetnek egyik legszebb objektuma Bethlen Gábor főiskolája volt. 14.000 hold föld, egy csomó vámjog, regáliák, cameraticumok birtokában rajokban eregette ez az áldott csodakaptár századokon át a magyar nemzeti művelődés vezérmunkásait. Bethlen Gábor mindazokat, akik az ő főiskolájának legmagasabb studiumát, a theológiát végzik, személyes és címeres nemességre emelte, törvényes örökösökkel egyben, mély emblémájú címerpajzzsal, amelynek jelmondata ez: arte et Marte dimicandum (testi és szellemi fegyverekkel vitézkedjünk). Ez a főiskola szakadatlanul pótolta a kihalt vagy legyilkolt erdélyi nemességet, mindig a legegészségesebb talajból: a népből és mindig a legkülönb kiválogatási módszerrel, szellemi census alapján. Ezekben az iskolákban 8—12 esztendőig együtt lakott, együtt élt Erdély jövődő nemzedéke. A papfiu mellett ott ült a harangozó fia, a kurián együtt mészázott vagy havazódott 15—20 mágnásgyerek a bokatekerős vagy cepökös székely fiukkal. Nem kerültek soha sem cimboraságba, de holtig bajtársakul érezték és becsülték egymást. Az arisztokráciában nem fejlődött ki a góg s a parasztyerekben az osztályirigység. Azt azonban mindnyájan tudták és soha sem felejtették el, hogy magyarok s „vitézkedésük fegyverei lelkiek“.

Nem sértek talán semmi érzékenységet, ha azt állítom, hogy Erdélyben a nemzeti érzés élesebb, fájóbb és öntudatosabb. Hiszen az is tudja, hogy van lába, aki Debreczenből Beregszászig gyalogol, de jobban tudja, hogy van lába, akinek tövis ment a talpába, még ha csak Kolozsvártól Fenesig gyalogol is. Így voltunk mi, erdélyiek a nemzeti érzéssel. Tudom én azt, hogy jobb magyar nincs a kunnál, a jásznál, a hajdunál, de ezek sohasem érezték

nemzeti mióltukban azt a fenyegettetést, ami az erdélyi léleknek alapvonása. 4,000,000 magyarság lakik egy tömbben az ország közepén, elkeverve néhány tóttal és sváblal. Minden magyar érzi itt hogy ezt a földet tőle el nem vehetik. De minden erdélyi ember érezte azt, hogyha Zámnál vagy Csucsánál elvágják az utat, az erdélyi medencében mintegy óriás kövederben véres törköllyé zúzhat minden magyart borzalmas erők kőkalapácsa. Nem lehetett ki-menni úgy az utcára, hogy szembe ne találkozzunk egy földalatti óriás tömegerővel, az oláhság nemzeti erejével. Egészen más az, ha valaki Pusztaszeren veti meg a lábát vagy ha egy óriási tutajon áll, amelyet zavaros, ismeretlen áradat visz kiszámíthatatlan célok felé. A levegőben névtelen rettentések úsznak és a napot mindegy-re eltakarta a sötét emlékek árnyéka. Hora és Kloska emléke nem mosódott el s hány, de hány olyan erdélyi ember volt, aki a 48-i oláh zendüléskor apját, anyját, atyjafiát vesztette el. Eötvös Károly is megírta, hogy Kemény István nagyapja miként fedezte fel az udvarháza mélyén egy korhadt koporsóban Kemény Simon porrszeit s mellette egy kardot, amire ez volt írva: Simoni Kemény. Ezzel a karddal védte Erdély szimbolikus hőse Magyarország legnagyobb fiát: Hunyady Jánost. Ez a kard az enyedi Kemény-múzeumba került s a 48-i dűlás után, hogy Kemény István szavait idézzem: patkószeget csinált belőle a római. Érthető tehát, hogy Erdélyben a nemzeti érzés, kínos és mégis édes, tragikus szenvedély volt.

Erdély lelkének lényeges vonása az is, hogy e földön sokkal több a történelmi emlék és öntudatosabb a történelmi folytonosság érzése, mint Csonka-Magyarországon. A Tisza—Duna síkjára éppen úgy nem tudott egy ezerév történelmet írni, mint ahogy a tengerre nem tud. A nagy veszedelmek lemostak és elsöpörtek mindent. Széles, nagy mezővárosaik pár nap alatt leégtek, népük tovább szaladt s egy-egy téglá, kumhalom beszél csupán a multról, amelynek emlékezetében századok összefolynak és elkeverednek. Milyen története lehet egy tanyai háznak, amely száz év alatt magától összeomlik, a búzaföldeknek, amelyeknek tarlóját aratás után felszántják! De Erdélyben a templomokat kőkerítés veszi körül, amelyre vér tapadt, belül a falakon történelmi családok ismerős nevei fényeskednek. Kolozsvárt minden háznak megvan a maga története. Erdélyben a magyarok olyanok, mint a régi freskó-festmények, ha a felszínükről le is kopik a kép, alatta mélyen ismét megtalálható. Erdélyben is átitatott mindent a mult ezer jegye és írása, mint a nedves falat a festő esetje. Az Alföldön az ákácfa is alig 100 esztendő s én Erdélyben szedtem madárfészket olyan fáról, amelynek tövére a fenesi esatából menekülő II. Rákóczy György vére esurgott. Ki ne ismerné a nagyenyedi két fűzfa történetét, ki ne tudná, hol volt az a fa, amelyik alatt Izabella sírva nézett vissza az elhagyott Erdélyre? S mintha láttuk volna a vér rózsáját azokon a cserjéken, amelyek közé Fráter György halott tetemét dobták a császár orgyilkosai.

Erdélynek ez az erős történetisége látszik irodalmában is, az epikának, a történetírásnak a földjén. A lira pillanat műve, nunc stansból születő mindig új világ. Erdély a krónikák, a mémoiresok, az essayisták klasszikus földje. Az emberi élet legmeggrázóbb nyilvánulása, a tragikum, Erdélyben nem drámává lesz, mert a dráma is jelenvalóság, előttünk lepergő pillanat, hanem a mult ablakán áttekint reánk, mint bástyaszobába a távoli hegy. A magyar költői tragikum két legesodálatosabb formája a székely népballada és Kemény Zsigmond regényei az erdélyi epikai lélek szülöttei. Magas nézőpontjából, egyetemes látókörénél fogva így lett összefoglalóvá az erdélyi lélek. Synthésiseket ad, mint a hegyrendszerek. A legnagyobb magyar essayisták erdélyiek s irodalmunkban a próza szinte erdélyi műforma lett.

Mondják, hogy az erdélyi ember eleven, mozgékony, bőbeszédű, míg az alföldi csöndes, nyugodt, szótalan. Valóban, az erdélyi embernek volt oka idegesnek lenni: a szeme úgy járt, mint az óraketyegő, mert sohasem tudta, honnan éri baj. Ezért ravasz, csaváros észjárású, született diplomata. Az alföldi ember nyugodt, egyenes, ha durvább és keményebb is. Az erdélyi ember kénytelen volt sokat beszélni: ha egy kőhajításnyira vannak egymástól a faluk s mindenik falunak más a lelke, a története, mindeniknek megvan a maga vidám vagy szomorú eseményei: ezt csak meg kell beszélni annál a csorgónál, ahol két falu népe találkozik. De az alföldi ember künn él a pusztán. Beláthatatlan messzeségben fehérlik egy ház, mozog egy szántó-vető ember a maga liturgiális ünnepélyességével. Nincs kivel beszélnie: szótalan, zárkózott lesz, a sok egyedüllétől megfontolt, tempós. Jobban összenőtt földjével, tehát naturalisabb. Olyan, mint egy fa a hegytetőn; a székely: mint a fa az erdőben.

Ezek az erdélyi lélek jellemvonásai s most azt kérdem, mi ez az erdélyi lélek? Hitem szerint az örök magyar lélek, amelyik keletről jött, itt gyökerezett meg a Tisza—Duna közén s mintegy szent banánfa, átnyult az erdélyi anyaföldre. Mikor itt Magyarországon idők viharjai letarolták az ősi törzset, ott virult fel azon az áldott földön s 150 esztendeig benne élt a magyarság ősfája. Most ott vetették gyökerére a fejszét. Ide menekült tehát az erdélyi lélek. Benne önmön lelkünket és saját programmunkat kell felismerünk. A magyar történelmi folytonosság titka az, hogy Erdélynek ez a lelke, mint magyar lélek, itt nőjön tovább, míg újra véghezviszi azt a csodát, amit ezelőtt ezer esztendővel: az örök magyar lélek új honfoglalását.

Ravasz László.

A „váltakozó láz.”

Öt éve már, hogy János a Koronás-banknál dolgozik. No, nem valami nagy dolog az, inkább csak amolyan ide-oda való járkálás, szaladgálás. Egy kis takarítás, söprés, porolás, amibe még senkinek se marjult ki a dereka.

Ennek előtte János csak úgy paraszti sorban élt Kurjantón, már mint a szülőfalujában. Egyszer azonban Daczi Lajos, János katonabéli cimborája, ki a fővárosi villamosnál kalauzskodik, két-napi szabadságra hazajött megmutogatni a cifra mundérját s egy kis italozás közben azt mondta Jánosnak:

— Mér' nem lösző úr tés is?

János vágyakozóan integetett a fejével.

— Haj, haj!

Daczi Lajos kifeszítette széles mellén a zsinóros ujjast, paszomántos sapkáját kissé oldalt nyomta a felén, miközben „*rémisztő*” büszkeséggel nézett végig magamagán.

— Látod? Nízd-e!

Megköszörilte a torkát.

— En nem cserélnék egy vidéki herceggel!

S hogy nagy szakértelemmel megdeputálta János ígérkező külsejét, azt mondta:

— Ugy tartom, te se való vagy parasztnak!

János megszédült. A hizelgő szó ráesett vágyakozó lelkére s annak jóleső nyomása megbizseregeltette a véréét. Hivatal, cifra uniformis, nagyváros, ahol igazándi úr módjára él a szegény ember is. Ha ugyan van ott szegény ember?

Az erős érzésektől alig tudta kinyögni:

— Ha lehetne . . .

— Hogy lehetne-e? Keresik ott az alkalmas emböröket!

János félve aggályoskodott:

— De ki szólna az én érdekömbe?

A koma megszegte a nyakát:

— Hát én kutya vagyok?

Erre a nyomós kijelentésre Jánosban leüledtek a kételyek tompán mormoló hullámai s kikérte az egy litert az áldomásívás irányában.

*

Két hét multával János már fönn volt Pesten s némi ta-

nulmányozás után nagy szakértelemmel vezetgette a lónélküli koszikat. Félkezett, csengetett.

Rendbe lett volna már János életfolyása, ha hamarosan hiba nem esik. De hát hiba történt. Egy hideg téli napon János leeszított a villamos lépcsőjén s eltört a lába. Kórházba került, hol addig operálgatták az orvosok, amíg sánta lett.

Ilyen nagy testi fogyatkozással János nem maradhatott a villamosnál. Már lábadozott a kórházban s arról elmélkedett, hogy mi úton-módon következzen haza, amikor egy délután Daczi Lajos, a hűséges cimbora fölkereste s újból pártfogásba vette. Beszerezte a Koronás-bankhoz szolgálókat. Igaz, ez már alsóbbrendű hivatal volt, mint a villamosi, de hivatal volt s ami fő, könnyebb munkájú s az idő is kiadósabb mellette. János vállalta. Még szerencse, hogy a bank nem nézte a lábát, csak a jóra valószínűségét s fölvetette.

De bár ne vette volna! Hej! Sokszor megbánta János ezt a hebehurgya lépését. Sokszor elsóhajtott: Ha ennek a banknak nem rakják le a fundamentumát, milyen más világ lenne akkor! Ott ülne az akác lombos kis ház előtt. Az asszonnyal. Gyerek is körülötte kettő, három. Épp úgy, mint öccse, a Pali. Itt a háztengerben meg úgy él, mint a bekalickázott rabmadár.

János a hidegben, melegben még csak állta valahogy a városi levegőt. Nem vágyakozott annyira haza. Legfőlegb úgy a bankosurak előtt potyogtatott el néhány szót. Hogy van most otthon? Ilyenkor aztán rendesen előhozakodott a kívánatos időjárással:

— Most kemény idő kéne az egerek ellen. Most eső a tavaszi alá. . . Most meg szeles-napos, mert zsendül a búza. Az meg nagy dolog, mer' a kenyér még a bankba is belejátszik!

Igy János után a hivatalbeli urak alaposabban voltak tájékozódva a mezőgazdasági állapotokról, mint maga a földművelési minisztérium.

Télen, nyáron csak megvolt valahogy a János, de a tavaszi erős levegő úgy rányomakodott, hogy alig bírta a kezét, lábát. Ha szerét ejthette, odaállt a bank ablakába s elnézett messze, túl a magas háztetőkön át a faluja felé, miközben gyönyörűséges rózsaszínű vonalakkal lerajzolódott lelkében az otthoni képek: erdő, mező, rét, fehér házak, poros utcák. Látta a föld élredését. Mint ölti magára az új gunyát. Érezte azt a jóféle földszagot, melytől még a jámbor igavonó is megbódul. Ugy képzeletben elnyújtózkodott a zöld pázsiton. Pihent. Milyen jól is esik a nehéz földmunka után a pihenés! Munka után. Talán ő már nem is bírná a munkát? Lám, a város már ebben is megrabolta. Nyomorékká tette. Sánta. No, azért bírná. Lám az öreg Göcz Pista bácsi is sánta volt. De milyen sánta! Egyik lábát az okkupációban eltörte egy bosnyák golyó s mégis napszám után élt holtig. Ugy megadta a módját a kapálásnak, mint akármelyik épkezláb ember. Ásóval is tudott bánni. A takarásban meg észre se lehetett venni, hogy sánta. Szétvetette a lábait s aztán minden lépés után egy-egy vágás. Alig

győzték a marokverő leányok. Biz azt ő is tudná! Birná is. Érzi, hogy birná. A seprével néha-néha meg is próbálta...

Egy este a huszárok öt-hat kocsit szénát vittek el a bank előtt. János épp az ablakban állt. Megszédült. Ami napokon, heteken át erős, alig legyőzhető kíváncsiaként élt a lelkében, most egyszerre kitört belőle. Szinte hörgött a melle, amint fölszabadult belőle a lenyűgözött indulat:

— Hazamögyök!

Becsapta az ablakot s a lakására sietett.

Az egész cókókja belefért egy kosárba. Feliült a vonatra.

A vasúti kocsit nyitott ablakában tátott szájjal, lihegve szedte magába az erős, balszamos levegőt, miközben meg-megrázintotta a fejét. Nem! Többet soha ebbe a nagy börtönbe! Nem! Csakhogy ez egyszer megszabadult. Most már a maga ura lesz. Isten szabad egy alatt a földet munkálja. Van egy kis összekuporgatott pénze, azon házat vesz a Palié mellett, meg egy kis szőlőt az Ugri-dűlőben. Idők jártával majd egy kis földet is. A napszámokból lehet takarítani. Józan embernek lehet. Aztán egy jókötésű, takaros asszony, aki hoz is, keres is...

Mig így elmékedett, eszébe ötlött, hogy az uraktól nem köszönt el. Az pedig illetet volna. Már mindegy. Majd megírja egy szép levélben, hogy ne várják vissza s köszöni az eddigi jóindulatú hajlandóságukat...

Az állomástól még egy egy jó félórát kellett gyalogolnia a faluig, ami ilyen szép tavaszi napon nagy gyönyörűség. Az ember mellé úgy emelkedik az erős levegőtől, mint egy jóféle kovácsfújtató. A föld páradzik. A vetés imitt-amott már ütögeti a fejét. Néhol tengeri alá szántanak. Amoda is! Alkalmasint az öreg Tali-gás. Az az ő nyomásuk. Milyen szépen hasad a föld háta. Vagy az öreg vagy a fia, az Andris. Ennyiről nem lehet végérvényesen kivenni. Az eke nyomán egy ökölnyi gyerek szórja a tengerit. ... Amoda kezdődik az urasági tábla. Ott mintha cséplőnének. Nem. A cséplés őszi munka. Pedig ott a gép. Füstöl. Szórja a tüzet. Az lesz, az. Gőzeke. „Akiről“ az ujságok oly sokat írnak. Hát már ide is eljutott?

Egészen besötétedett, mire hazaért. Pali nem volt otthon. Csak Julis, a felesége.

Mikor János a pitvarajtót benyitotta, Julis összecsapta a két kezét:

— Kend az?

— Nem is a lelköm! — így János, ki nevetett a mennyecske ijedelmén.

Bekerültek a házba.

Julis kenyeret, szalonnát hozott.

János falatozott.

— Hát a Pali?

— Az Egyletbe van. Gyűlésőznek...

— Na?

— Mostanában furt gyűlésöznek, mer' nagy bajok vannak!

János amolyan költetlenkedve nyújtogatta a nyakát:

— Baj mindönütt van!

A menyecske legyintett:

— De nem ilyen nagy!

Aztán térülve-fordulva hozzátette:

— Kend csak könnyen beszél. Hivatalnok. De a szögény két-kézi embör!

Kis idő multával Pali is megjött az Egyletből. Második szava az volt, hogy tovább nem lehet megmaradni a faluban. János nézen valami alkalmas hely után a városban. Házmaster, vagy szolgai hivatal...

— Itt éhön pusztulunk!

János kezdte rosszul érezni magát.

— Nono! Csak talán nem?

De a Pali erősen bizonykodott.

Másnap János is elment az Egyletbe. Az emberek mind irigykedve nézegették János finom, úriás ruházatát. Csodálták a szép beszédjét. Hogy kiművelődik az ember a nagy városban! Milyen jó annak, akit nem köt le a falu. A politikát is alaposabban érti. De nem csoda. Ismeretségben van a nagy emberekkel. Bethlen, Apponyi... No, nagy boldogság!

János dagadozni érezte a mellét. Egyre jobban feszült a dolmánya. Addig irigykedtek rá, míg utóbb maga is büszke kezdett lenni a dolga folyására.

Később csak növekedett az elégedettsége, amint hallotta az erős kifakadásokat. Hogy pusztul a szegény ember! Mint szorítják a gépek a munkás kezeket. Azonfelül ma már se feles, se harmados föld... Ehen kell pusztulni!

János, hogy ilyen szomorú tapasztalatokat szerzett, a szándékaról nem szólt semmit. Még aznap felcihelődött. Palinak erősen megígérte a pártfogását egy szívelős hivatal iránt s aztán elkövetkezett.

Visszafelé menet már nem a levegő ereje nyomkodta a János mellét, hanem a félelem. Mi lesz most?

*

... Lopva surrant be a bank irodájába. Még nem volt ott senki.

Mikor a főnök úr megérkezett, János nagy szorgalommal porolgatta az asztalokat.

— Hát kend?

Jánosnak elszorult a toroka. Most válik el, nem kap-e uti-laput a talpára? Reszketett a hangja, amint a szókat kifelé bökdöste:

— Instálom a nagyságos urat, egy kis „váltakozó lázam” volt...

— Betegség?

János kapott a szón:

— Az, az... Egy kis nyavaja...

Aztán hirtelen hozzátette:

— De má' rőndbe vagyok!

A főnök úr megejtegette a fejét:

— Jó, jó...

Majd jóakarattal figyelmeztette:

— De máskor vigyázzon!

János erőre kapva bizonykodott:

— Nem ver le többet engöm a lábomrul! Nem!

S hogy a főnök úr munkához látott, János jókedvre derülten kifordult a folyosóra egy kis ablaktisztogatás irányában.

Péczely József.

Tavaszi álom.

Most eldobom bús téli férfigondom
És nádparipát nyergelek
S benyargalok, mint víg gyerek.
A tavaszba . . . Egy vadvirágos dombon
Megállok és leheverek.

A kedves tájon, ahol egykor, régen,
Tavaszom boldog idején:
Csupa illat, dal, csupa fény
Lengett, zengett, kacagott földön, égen . . .
És mind enyém volt, mind enyém!

Hanyatt fekszem a virágos gyöppágyon,
Fészekringató fák alatt.
És fák, virágok, madarak.
Egész elsüllyedt szép álomvilágom
Itt újra körülzsonganak . . .

Fekszem, csak fekszem . . . és nézek, csak nézek . . .
Behúnyt szemmel csak befelé,
Voltak felé, holtak felé . . .
És nem látok és nem hallok, nem érzek
Semmit, ami a jelené.

Falum tornyából estharangszó csendül,
Madár csipog a lombokon.
Holdfény reszket a dombokon.
Anyám sírjáról halk fuvatom lendül
S megszimogatja homlokom' . . .

Lampérth Géza.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A francia protestantizmus.

— A Protestáns Szemle számára írta *Jézuel Jules* párisi református lelképásztor, az „Union nationale des Eglises réformées de France” főtitkára. —

Francia protestantizmus — van. Ez alatt pedig nemcsak egyszerűen azt értem, hogy Franciaországban *vannak* protestánsok, hanem azt akarom vele kifejezni, hogy a franciaországi protestantizmus, eredeténél és szelleménél fogva, lényegesen francia.

Az eredete. Az a mozgalom, amelyből a francia protestantizmus megszületett, a XVI. század elején indult meg, egyidőben a Luther németországi reformátori föllépésével. De a francia reformáció forrása nem a Luther tanítása volt, hanem nagy francia férfiakak: Lefèvre d'Étaplesnak, Farelnek és Kálvinnak hatalmas tevékenysége. Különösen a legutóbbi az, akit a francia protestantizmus jelleme kiformalójának lehet tekinteni. Ő alapította meg a franciaországi református egyházat.

Az elvei. Ez a református egyház 1559-ben szervezkedett. Ekkor tartotta ugyanis Párisban az első, titkosan összejött zsinatát, amelyen lerakta alapjait a hitvallásának, — annak, amelyiket a történelem a „larochellei hitvallás” néven ismer. Ebben a hitvallásban a francia reformátusok kijelentik, hogy ők csak az apostoli egyház tanításait hajlandók elfogadni; elvetik a misét, a pápa főhatalmát, a fülbegyónást, a papi nőtlenséget, Szűz Máriának, a szenteknek és az ereklyéknek a tiszteletét; másfelől azonban kinyílvánítják, hogy a Szentírás hitdolgokban egyedüli és föltétlen tekintély, és hogy az üdvösség egyedül a Jézus Krisztusban, az Isten egyszülött fiában való hit által van, — mert ő az, aki meghalt a mi bűneinkért és feltámadott a mi megigazulásunkért. Kifejezik továbbá ragaszkodásukat a nagy keresztyén üdvtényekhez, amelyeket a keresztség és az úrvaesora két sákramentoma jelképez és amelyeknek emlékezetét a keresztyén vallás ünnepei: a vasárnap, a karácsony, a nagypéntek, a husvét, az áldozócsütörtök és a pünkösöd őrzik.

Az alkotmánya. A francia református egyház kezdettől fogva a presbiteri-zsinati rendszer alapján rendezkedett be. Minden helyi gyülekezetnek, egyházközségnek az egyháztanács (consistorium) állt az élén, amelynek tagjai voltak a vének (presbiterek), a diakonusok és az egy

vagy több helyi lelkipásztor. A helyi egyháztanács tagjait a helyi hívők összessége választotta. Az egyes egyháztanácsok, egy-egy lelkipásztort és egy-egy presbitert küldve ki kebelükből, alkották meg egyházvidékenként az úgynevezett colloquimot.¹⁾ Ezeknek fölötte, az egész ország egyházai be voltak osztva tizenhat egyháztartományba (provincia), amelyeket a tartományi (provincialis) zsinat kormányzott: ennek tagjai voltak a tartomány lelkipásztorai és a consistoriumoktól egyesével vagy kettesével kiküldött presbiterek. A legfőbb egyházhatalom a nemzeti zsinat kezében volt, amelyet a tartományi zsinatok alkottak össze úgy, hogy mindegyik két-két lelkipásztort és két-két presbitert küldött bele.

Ez az alkotmány változatlanul fennállott egészen a nagy forradalomig. Sőt, a legfőbb körvonalaiban, mai napig fennáll. Azonban a helyi consistoriumokat ma már *presbitéri tanácsoknak* nevezik; a colloquimok pedig majdnem teljesen elenyésztek.

A viszontagságai. Noha a francia reformációt már bölcsőkorában véres üldözések fogadták, mégis rohamosan fejlődött tovább. Nemcsak a nép gyermekei csatlakoztak hozzá, hanem a kereskedővilág, meg a nemesség is. A XVI. század vége felé állítólag 3 milliónyi híve volt, akkor, amikor az egész Franciaország lakosainak száma nem igen ment többre 18 milliónál. És bizonyosan még jobban is gyökeret tudott volna verni, hogyha a római klérustól ösztönzött királyok nem foglaltak volna ellene erőszakosan állást. Hosszú háborúk és kegyetlen üldözések állották útját további kibontakozásának. Történelmének nagy határkövei: a Bertalan-éji méiszárlás (1572. augusztus 24.), a nantesi edictum kibocsátása (1598.), majd visszavonása (1685.). Ez a visszavonás a XIV. Lajos műve volt, aki ezáltal arra kényszerítette a protestánsokat, hogy vagy vándoroljanak ki, vagy legyenek katolikusokká. Sokan megtagadták hitüket; nagy számmal elhagyták Franciaországot és a külföldre vitték erkölcsi értéküket és gyakorlati kiválóságukat; másokat, ezerszámra, börtönbe vetettek, gályákra küldtek, keréketörtek, felakasztottak, megégették. Ez volt az úgynevezett „pusztai“ korszak, mert ez időben az istentiszteletet csak eldugott pusztai helyeken lehetett gyakorolni. A „hugenotta“ parasztok, akiket végsőkig elkeserítettek a királyi drago nyosoktól szenvedett nyomorgatások, végre is fegyvert ragadtak és ezek a „camisard“-oknak nevezett fölkelők sokáig dacoltak a „Napkirály“ seregével.²⁾

A hősi jelleme. Ámde a francia protestantizmust nem a fegyverek ereje mentette meg; szabadulását, Isten kegyelme után, elsősorban a vértanui hősiességének köszönhetette. Ezeknek a törhetetlen hugenottáknak minden áldozatot meg kellett hozniuk: oda kellett adniuk az idejüket, a javaikat, a maguk és a gyermekeik életét. És ő nekik volt bátorságuk, hogy mindent odaadjanak: zsoldárokat önekelve mentek a kínpadra, a vesztőhelyre.

¹⁾ Körülbelül a mai magyar protestáns egyházmegye vagy esperesség megfelelőjét. *Fordító.*

²⁾ Mind a hugenotta, mind a camisard elnevezés máig bizonytalan eredetű: amaz talán a német-svájci „Eidgenossen“ elcsavarása, emez alighanem „inges“-t jelent. *Fordító.*

Igy aztán az ő vérukból újabb vértanuk támadtak, úgy, hogy végre a hóhérok fáradtak bele munkájukba s abbahagyták az üldözést és a gyilkolást. A hugenotta hősiesség méhéből e fájdalmak között egy új szellem született meg, amely előbb az észak-amerikai nagy szabadságnyilatkozatra, utóbb az „ember és a polgár jogainak“ a francia forradalomban történt kinyilatkoztatására nyomta rá a maga bélyegét.¹⁾ Ez a szellem előbb a bölcselőket és a jogtudósokat hatotta át, majd lassankint hatalmába kerítette az egész közvéleményt. A római papságnak le kellett mondania zsákmányáról. XVI. Lajos kénytelen volt helyet engedni a protestánsoknak Franciaország napja alatt: 1787. november 17-ikén aláírta türelmi rendeletét.

A győzelme. Így tehát végre polgárjogához jutott a francia protestantizmus. De ezt a jogot hamarosan majdnem megint elveszítette. A forradalmi terror 1793-ban bezáratta alig megnyílt templomait, megtiltotta istentiszteleteit és gyanus egyénekként kezelte lelkipásztorait. De azok a szabadságmagvak, amelyeket a hugenották hintettek szerte a világban, sokkal erőteljesebbek voltak, hogysen a belőlük kisarjadó vetés, mindennel dacolva, meg ne tudott volna érní. Megjelenik I. Napoleon, aki ugyan egészben véve elkoぼzza a szabadságot a saját hatalma érdekében, de — érdekes ellenmondás! — a református egyháznak mégis visszaadja azt. jogai elismerésével. (1801.). Visszaadta az egyháznak az alkotmányát is, ámbár ezt már megcsonkítva, minthogy a nemzeti zsinatot nem engedélyezte; viszont azonban a lelkipásztoroknak az állampénztárból rendelt fizetést.

Ebben a korszakban Franciaország protestánsai három csoportra oszoltak. Az első állott a régi Franciaország református egyházaiból, 78 consistoriummal, 207 lelkipásztossal és 479.312 lélekkel. A másodikat alkották Elzásznak és a császárság hódítványainak a református egyházai 49 consistoriummal, 414 lelkipásztossal és 345.979 lélekkel. Ugyanezen területek ágostai hitvallású lutheránusaiból állott a harmadik csoport 59 consistoriummal, 520 pappal és 403.670 lélekkel.

Az újjászervezése. A fő kormányzati szervétől, a nemzeti zsinattól megfosztott református egyház a XIX. század első felében egymást felváltó francia uralmi rendszerek alatt szakadatlanul szorgalmazza annak visszállítását, de sikertelenül. Ez azonban nem vette el a kedvét a továbbfejlődését szolgáló munkától. A szabadságát, igaz, visszanyerte, de jóformán ez volt az egyetlen java; minden egyebet egészen újra kellett megteremtenie. Vissza kellett állítania az egyházi szervezetét, a gyülekezeteit, a consistoriumait, a tartományi zsinatait, a theologiai akadémiáit; nem voltak iskolái, árvaházai, kórházai.

Száz esztendővel később minden megváltozott. A protestantizmus az egyházalkotmányának egész gépezetét visszaállította. Ma már a francia protestánsok szóval és tollal hirdethetik és terjeszthetik hitüket. Három bibliatársaság széltére terjeszti a szentírásekat. A vásár-

¹⁾ Az itt csak érintett nagyjelentőségű szellemi kapcsolatokról bőven szól Kuyper Ábrahámnak a Szemle mult évi folyamában ismertetett könyve: A kálvinizmus politikai jelentősége, a Miklós Ödön fordításában. *Fordító.*

napi iskolai társaság gondoskodik a gyermekek vallásos neveléséről. A lelkészképzést pedig három theologiai fakultás, illetőleg akadémia látja el: a párisi, a montpellieri és a straszburgi. A keresztyén diákszövetség, a keresztyén ifjúsági és leányegyesületek, a fiú- és leánycserkész munkák az ifjúsággal foglalkoznak szívós, odaadással, az igazság és tisztaság útján vezetve azt. Az „evangéliumi pogánymissziói társaság” segítségével a francia protestantizmus átlépte hazája határait és odavitte az evangéliumot a nagyvilág nyolc különböző pontjára, amelyek a következők: Lesszuté, Szenegál, Madagaszgar, Tahiti, Zambézi, Gabon, Ujkaledónia, Kamerun. Az ország belsejében viszont több társadalmi egyesüléssel küzd az alkoholizmus, a kicsapongás és a társadalmi bűnök ellen. A „központi evangéliumi társaság”, az „evangéliumi népmisszió”, az „Ügy⁴⁾” és maguk a hivatalos egyházak is azon dolgoznak, hogy összeszedjék a katolikus tömegekben szétszórt protestánsokat s belevigyék az evangéliumot magukba ezekbe a tömegekbe is, amelyeknek nagy része már csak névleg katolikus és keresztyén. Több száz árvaház, kórház és egyéb szeretetintézmény, amelyek között drágakőként tündökölnék a laforce-i kórházak és menhelyek²⁾ munkálkodnak, segítve és gyógyítva az emberi nyomoruság közepette, amíg a Testvériség-mozgalom és a szociális keresztyénség szövetsége egy olyan új társadalmi rendet iparkodik előkészíteni, amely ne legyen annyi szenvedésnek és züllésnek az okozója, amennyinek a mostani. Megszaporodtak az otthonok, amelyekben magukra hagyatott leányok és asszonyok találhatnak menedéket. Kamatnélküli kölcsönt adó, biztosítási, kölcsönös segélyező társaságok nyújtják támogatásukat a protestáns híveknek. A nagy nemzetközi protestáns mozgalmak is buzgó hívekre találtak köztük és a nemzetközi jóbarátság egyházi világszövetsége erősen meggyökerezett Franciaországban. A francia egyházak képviselve lesznek a presbiteri világszövetség és a gyakorlati keresztyénség világgvűlésein, amelyek közül az első ez évi júniusban Cardiffban, a második augusztusban Stockholmban lesz. Nagyvértékű folyóiratok, így a *Christianisme Social*, a *Foi et Vie*, a *Revue d'Histoire et Philosophie Religieuse*, úgyszintén *kétszázötven (250)* különböző vallásos lap táplálja a francia protestáns gondolkozást és hitet.

Ez a fölsorolás távolról sem kimerítő, pusztán csak jelzi azt a sok mindent, ami van. De talán ez is elegendő annak a nagy haladásnak a bemutatására, amelyet a protestantizmus Franciaországban Isten kegyelméből elért azóta, hogy a szabadságát visszakapta.

A történelmi egyház sorsa. A fenti közlések a francia protestantizmusnak inkább általános vallási és társadalmi teljesítményeit tárják föl. A következőkben a szorosabb értelemben vett egyházi történelméről kívánok nyújtani rövid áttekintést.

Már említettem, hogy a református egyház hittani alapja a la-

¹⁾ Egy néhány éve alakult nagyszerű szabad szövetkezés (La Cause), amely több régi hasonlócélu mozgalom és szervezet beolvasztásával vagy szövetségében az összes belmissziói és evangelizáló munkákat országosan felöleli. *Fordító.*

²⁾ A nagyhitű Bost János (1817—1881) alapításai, elsősorban nyavalyatörősök és elmebajosok számára, a betheli Bodelschwingh-féle intézetek méltó párja. *Fordító.*

rochelle-i hitvallás volt. Ebből azonban nem kell azt következtetni, hogy a hit és annak tanai kérdésében föltétlen egység uralkodott. Már a reformáció kezdetétől fogva jelentkeztek bizonyos eltérések. Ennek bizonyítékául elég csak a Servet és a Castellio¹⁾ neveit említenünk, szemben a Kálvinéval. Az eltérések azután, többé vagy kevésbé hangsúlyozottan, a református egyház egész történelme folyamán meg-megjelennek. Természetesen a dühöngő üldözések idején el kell halványodniok a dogmatikai vitáknak; amint azonban a protestánsok megnyerték a lelkiismereti szabadságot, az eltérések újból jelentkeztek s érvényesülni iparkodtak. A XIX. század a nagy dogmatikai és egyházi belküzdelmek korszaka, ámbár ugyanebben a században létesültek a főntebb felsorolt nagy gyakorlati eredmények is, amelyeknek nagy része annak a hatalmas vallásos ébredésnek köszönhető, mely e század vallási történelmének legkimagaslóbb jellemvonása.

A dogmatikai viták olyan hevességet értek el, hogy az egyház régi épülete megrendült belé. Két nagy párt alakult ki és került egymással szembe: az orthodoxoké és a liberálisoké. De egy darabig megmaradtak azonos egyházi keretek között, az I. Napoleontól megindított egyházpolitika árnyékában.

Nemzeti zsinatok; szakadás. Az 1848-ik évben, az akkor uralkodó politikai liberáliszmusra támaszkodva, nemzeti zsinatra gyűltek össze a reformátusok, a párisi Louvre oratóriumában. Kezdetben a megértés akkora vágya uralkodott, hogy egy, a zsinatot előkészítő értekezleten indítvány tétellett a református és a lutheránus egyház egyesülésére. Ámde ez a nemes buzgalom nem volt tartós. A zsinati képviselők nem tudtak megegyezni a kötelező hitvallás kérdésében és a zsinatnak szakadás lett a vége. Két orthodox zsinati tag, Monod Frigyes lelkipásztor és De Gasparin Agenor gróf kilépett a református történelmi egyházból és megalkotta a Szabad Egyházak Szövetségét, amely mind e mai napig fennáll, noha az egyház és az állam 1905-iki szétválasztása óta valójában már mindenik egyház „szabad egyház“-zá lett.

Azután tovább folyt a dogmatikai harc. A színterei kiváltképpen az évről-évre összeülő lelkipásztori konferenciák voltak. 1864-től kezdve annyira kiélesedett a küzdelem, hogy már 1866-ban és azóta orthodoxok és liberálisok külön-külön tartottak ilyen konferenciát. Ezek az elkeseredett theologiai viszályok mélyen fölkavarták az egyház életét és több pusztítást vittek abban véghez, mint az úgynevezett „szabadgondolkozás“ leghevesebb támadásai is. Mindazáltal a két viszálykodó párt még mindig ugyanannak a történelmi egyházszervezetnek a keretei közt élt. Mindakettő szakadatlanul sürgette egy új nemzeti zsinat összehívását, amelytől azt remélték, hogy majd helyreállítja a békét.

Végre 1872-ben a francia kormány megadta hozzájárulását egy új nemzeti zsinat összehívásához. Ez is Párisban ült össze s egy nagyszerű szónoki mérközésnek lett a színhelye, amelynek folyamán mind a két párt egyforma tehetséggel védelmezte a maga felfogását, de a böl-

¹⁾ Az előbbi a szentháromságtannak, az utóbbi a bibliának egyik első merész kritikusa, Kálvin kortársai és ellenfelei. *Fordító.*

csesség lelke mindakettőből hiányzott. Tizenhat szótöbbséggel (66—50) megszavaztak egy hitvallási nyilatkozatot, azután egy második szavazással kötelezővé tették a lelkipásztorok számára az ezen formulához való ragaszkodást. De ebből csak egy új szakadás következett: a kisebbség megtagadta a részvételt a zsinatnak 1873 novemberére összehívott második ülészakán.

Az evangéliumának is nevezett orthodox párt 1879-ben elhatározta, hogy a saját egyházközségei számára félhivatalosan újra beállítja a teljes zsinati rendszert, külön nemzeti zsinattal. Ettől fogva a liberálisok is külön hívták össze a maguk híveiből úgy egyházvidéki, mint országos gyűléseket, más nevek alatt.

A harcok elülése. De utójára maga a küzdelemnek gyilkos volta kimerítette a harcosokat. A két véglet között kialakult harmadikul egy középpárt. Ennek a hatása alatt fejlődtek tovább a theologiai nézetek. Majd 1905-ben, bekövetkezett az egyház és az állam szétválasztása. A liberálisok ezt közeledési kísérletre használták föl alkalmul, de az orthodox jobbpárt visszautasította azt. Ennek a hajthatatlansága a saját híveinek elég nagy számát arra indította, hogy elszakadjanak tőle. Ezek aztán Jarnac városába, 1906. október 24—26-ikára gyűlésbe hívták mindazokat a jóindulatú reformátusokat, akik komolyan akarták az egyházi egységet. Ennek a gyűlésnek nagy visszhangja támadt s eredményeként megalakult egy nemzeti egyházzövetség, amelybe jókora számmal léptek be jobbpárti („evangéliumi“ vagy orthodox) gyülekezetek és csaknem minden liberális gyülekezet. Ez utóbbiak azonban végül mégis külön szervezkedtek. Így alakult ki a régi egységes, országos református egyház kebeléből három különböző egyházzövetség (union). Ez az állapot maradt fenn 1912-ig, amidőn a középpárti (rendesen jarnac-inak emlegetett) és a liberális unió egybeolvadt.

Egyébként 1905 óta a szellemi fejlődés rohamosan irányt változtatott. Az érdeklődés elfordult a dogmatikai viszályoktól s a lelki ébredés, az evangelizáció és a szociális keresztyénység kérdései felé terelődött. A megoszlás szellemét az egyesülés vagy legalább a szövetségzés vágya váltotta föl. A reformátusok s általában a protestánsok végre is megtanultak együtt dolgozni a pogánymissziói társaság, a központi evangéliumi társaság, az „Ügy“, a francia protestáns történelmi társulat, a szociális keresztyénység szövetsége, stb. keretei között. Az 1909. esztendőben volt az első gyűlése a Protestáns Szövetségnek, amelynek kebelében kezelt fogott egymással a három református egyház, továbbá a lutheránus, a „szabad“, a methodista és a baptista egyházak. Azóta volt e szövetségnek két másik gyűlése is, 1919-ben Lyonban és 1924-ben Strassburgban. A francia protestantizmus egyre inkább elismeri e szövetséget a maga igazi képviselőjének s egyre jobban törekszik arra, hogy általa fejtsen ki hatásait. Ez a szövetség az egyházi béke jegyében dolgozik.

A lutheránus egyház. Eddig még csak a református egyházzőről szóltam, aminek oka az, hogy ez öleli fel a francia protestantizmus nagy többségét. Szólok azonban egypár szót a többi francia protestáns egyházakról is, legelsősorban az ágostai hitvallás alapján álló lutheránus

egyházról. Ez különösen az ország keleti részében, Elzászban és Montbéliard-ban (Mömpelgard), valamint Párisban terjedt el. Fő pártfogói és kormányzói kezdettől fogva a lutheránizmust elfogadott tartományi fejedelmek voltak s ezért a története nincs telve annyi szenvedéssel, mint a református egyházé. A sokáig Württemberghez tartozott Montbéliardban a helyi egyházakat a lelkészből, három „vén“-ből és a községi bíróból álló tanácsok kormányozták, az egész tartományi egyházat pedig a főconsistorium, amelynek tagjait a fejedelem nevezte ki. Voltak ezenkívül még (papi) superintendensek, a kiknek tiszte a lelkipásztorok ellenőrzése volt, valamint egyházvidéki papi gyűlések, amelyeknek azonban semmiféle tulajdonképpeni egyházkormányzati hatalmuk nem volt.

Ez a rendszer állott fenn 1564-től 1793-ig. Napoleon egyházpolitikája azután a következőképpen szervezte újjá úgy a montbéliardi, mint a franciává lett Elzászban lévő lutheránus egyházat. A helyi egyháztanácsok fölé egyházfelügyelőket, felügyelői gyűléseket, főtanácsokat és direktoriumokat állítottak. A consistoriumok összeállítására és jogköre ugyanolyan volt, mint a református consistoriumoké. Elzásznak a német birodalomhoz csatolása súlyosan megcsökkentette a francia lutheránus egyházat, mert csak két felügyelőisége (inspection) maradt meg: a párisi, (amelyhez tartoztak a nizzai, lyoni, valamint az algiri lutheránus egyházak is) és a montbéliardi. Ma már Elzász ismét Franciaországhoz tartozik, de lutheránus egyházai, épp úgy, mint az itteni református egyházak is, mindeddig megmaradtak a saját külön szervezetükben, azonban azok is, ezek is beléptek a Protestáns Szövetségbe. Ma az ágostai hitvallású egyházat az imént említett párisi és montbéliardi felügyelőiségekben a lelkipásztorok, a helyi presbiteriumok, a consistoriumok, az egyházvidéki zsinatok, az egyházfelügyelők, az országos és az alkotmányozó zsinatok kormányozzák.

Más egyházak. Már megemlékeztem az úgynevezett „szabad“ egyházakról. Ezek a szervezet tekintetében igen közel állanak a református egyházakhoz. Az egyház és az állam szétválasztása óta is továbbfenntartott különállásuk indokolására különösen azt hangoztatják, hogy ők csak öntudatos, hitvalló híveket ismernek el tagjaikul, szemben a tömegekre épített református egyházakkal. Ezeken kívül megemlíteni még a methodista (Wesley-féle) egyházak kis csoportját és egy másikat, a baptistákét.

Statisztikai átnézet. A francia protestantizmus ma 1038 egyházközségben él, amelyek a következőként oszlanak meg:

Református egyházak 645

Ebből: 381 „evangéliumi“ (orthodox) ref. egyh. község
 164 „református“ (liberális-középpárti) egyházközség
 40 elzász-lotharingiai egyházközség
 60 a központi evangéliumi társaság által létesített
 és fenntartott egyházközség

Összesen 645

Lutheránus egyházak 261
 (Ebből Elzász-Lotharingiában 198)

„Szabad“ egyházak	49
(Ebből E.—L.-ban 2)	
Baptista egyházak	29
(Ebből E.—L.-ban 2)	
Methodista egyházak	23
Független egyházak és az evangéliumi népmisszió állomásai	31
Összesen	1038

Ezekbe a számokba nem értődnek bele a püspöki methodista egyház által legújabbán létesített állomások, amelyek 13 lelkipásztort foglalkoztatnak. A működésben levő lelkipásztorok száma 1097, amelyből 999-en egyházközségek, illetve gyülekezetek élén állanak, a többi pedig intézeti lelkész, vallásitanító, tanár vagy valamely belmissziói munkában van alkalmazva. Franciaországnak csak két départementja (Cantal és Creuse) van olyan, amelyekben egyetlenegy szervezett protestáns egyházközség sincsen; 37 départementban csak 2—3 van, 13 départementban azonban több van 15-nél. A protestáns népesség összlélekszámát körülbelül egy millióra teszik, ebből 650.000 esik a református egyházakra, 340.000 az anyaországi és elzászi lutheránus egyházakra. A szabad egyházak tagjai, a baptisták és a methodisták lélekszáma mindössze néhány ezernyi.

A francia protestantizmus ellenségei. Ezeknek a számoknak kapcsán van a legjobb alkalmam fölmutatni azokat a veszedelmeket, amelyek a francia protestantizmust fenyegetik. Kiténik belőlük először is az, hogy itt egy törpe kisebbségről van szó, minden franciára esvén csupán 1 protestáns. Ez az első súlyos veszedelem, amelyet még fokoz a második: a nagy szétszórtság. Van ugyan egynéhány, aránylag népesebb protestáns sziget az országban: így Párisban, meg a Deux-Loires, Gard, Lozère départementekben és Elzászban, de mindenütt másutt a protestánsok elenyésző cseppek a nagy néptengerben, amely folytonosan beolvastással fenyegeti őket. Valójában úgy áll a dolog, hogy a szétszórtság következtében esztendőről-esztendőre ugyanannyi, ha nem több protestáns vész el, mint amennyi hívet megnyer a protestantizmusnak az evangelizáció.

Egy harmadik nagy veszedelem, amely ugyan nemcsak a protestantizmust, hanem az egész francia népet fenyegeti, de a protestánsokra nézve, csekély lélekszámuknál fogva, különösen végzetes: az elnéptelenedés. A francia családok a gyermekeik számát egyre-kettőre korlátozzák és a protestáns családok, sajnos, szintén nem mentesek e gyászos szokástól.

A katolicizmus nyíltan és burkoltan egyaránt folytatja harcát Franciaországban is a protestantizmus ellen, amelyben nem akar egyebet látni, mint a „szabadgondolkodás“ egy válfaját. Viszont maga a „szabadgondolkodás“ és az atheismus szintén nem kis veszedelmet rejtenek magukban a francia protestantizmusra nézve. A XIX. század folyamán, a rationalista kritika támadásai következtében, elég komoly megpróbáltatásban volt része a francia protestantizmusnak is. Másfelől, politikai és társadalmi okok következtében, az ipari munkásság jó része

elszakadt a keresztyén hittől. A protestáns egyházak ebből a kettős válságból meggyöngyülve kerültek ki; most azonban már úgy látszik, hogy éppen ebben a tekintetben nincs többé félnivalójuk. A rationalismus véglegesen megbukott, a „deista“ istenhit¹⁾ nem számbavehető vallásos erő többé. A benső vallásosság, a sajátosan keresztyén hit a legjobb úton van arra, hogy mélységben visszanyerje azt, amit fölszines kiterjedésben elveszített.

Hogy a háború érezhetően módosította volna a francia protestáns egyházak állapotát, azt a lelkiekre nézve nem gondolnám. Népszerűségi és anyagi tekintetben annál rettentőbbet szenvedtek az ifjúságuk színvirágának a csatamezőn elhullása miatt s azért, hogy az ellenséges megszállás alatt volt départementokban majdnem valamennyi egyházközségük tönkrement. A háború utáni gazdasági nehézségek következtében szintén komoly zavarok állottak elő. Az élet rendkívüli megdrágulása szükségképpen vonta maga után a lelkesi fizetések emelését: ezek a békebeliekhez képest háromszorosak, de így is elégtelenek és súlyos terhet jelentenek az egyháztagokra nézve, akkor, amikor semmi néven nevezendő állami támogatásról szó sem lehet. A hívek áldozatkészsége növekvőben van ugyan, de még mindig nem bírja biztosítani az egyházak mindennemű szükségletének fedezését.

A befolyása. Ime, a lehető legagyobb, sőt tán tulságos rövidséggel bemutatva, a francia protestantizmus mai állapota. Most még azt a befolyást kellene vázolnom, amelyet a francia nemzetre gyakorolt s azután egy pillantást kellene vetnem a remélhető jövődjébe. De ehhez olyan fejtegetések kellenének, amelyek tullepnék a rendelkezésemre álló teret. Itt tehát már csak néhány egészen röpké és sommás megjegyzésre szorítkozhatom.

Ami először is a befolyását illeti, az épp oly tagadhatatlan, mint amilyen mély. Igen nagy részben a francia protestantizmusnak köszönhető a lelkiismereti szabadság kivívása; a hugenották voltak azok, akik háromezázados üldöztetés után a legnemesebb vér árán megajándékozták ezzel a szabadsággal Franciaországot és általa a világot. Elvitázhatatlan, hogy úgy az amerikai, mint a francia nagy szabadságnilatkozat legértékesebb tartalma egyenes vonalban a reformáció elveiből származik le.

A protestantizmus lett a megmentőjévé Franciaországban a katolicizmusnak is. A katolikus egyház az ő befolyásának köszönheti, hogy nem sülyedt le olyan állapotba, amilyenbe jutott azokban az államokban, amelyek nem fogadták be a reformációt.

Akármilyen törpe kisebbség, ma is jelentékeny befolyással van a protestantizmus a francia nemzetéletre. A protestánsok vezető helyet foglalnak el minden nagy állami hivatalban és intézményben s ugyancsak a közjóra és a szociális reformokra irányuló mozgalmakban is.

A jövője. A múltja biztosítéka a jövőjének. Ma, amikor minden vonalon — úgy a politikában, mint a társadalmi és a szellemi életben

¹⁾ Elméleti hit egy kikerülhetetlenül szükséges Istenben, akinek azonban a világ és az emberi élet folyására nincs állandó és közvetlen befolyása. *Fordító.*

— újraéled az ádáz küzdelem a haladás erői és a reakció hatalmai között, a protestantizmus kiválóan alkalmasnak látszik arra, hogy egyfelől a multból megőrizve mindazt, ami benne jó és hasznavehető, de másfelől ne zárja el az utat a szükségesnek mutatkozó haladás elől. A szervezeténél és szelleménél fogva egyaránt képesnek mutatkozik arra, hogy kibékítse egymással a tudományt és a hitet, a tekintélyt és a szabadságot, a demokráciát és a jórendet. A jövő embere épp úgy nem fog vallás nélkül élni, mint a múlté. De neki olyan vallás kell, amely összhangban fog állani a képességeinek kifejlődésével, bölcséleti és történelmi ismereteinek színvonalával és szociális törekvéseivel. A protestantizmusban pedig teljes mértékben megvan a képesség arra, hogy megfeleljen a jövő embere mindezen szükségleteinek. Ha tehát hivatásának magaslatára tud emelkedni, övé a jövőd; de természetesen csak azzal a föltétellel, hogyha megőrzi szívében azt az égő vágyat, amely azt a férfiút hevítette, aki az evangéliumot Franciaországban elplántálta: a Kálvin nagy vágyakozását, amelynek ő, az Institutiója I. Ferenc királyhoz szóló előbeszédében, ezekkel az izzó szavakkal adott kifejezést: „Legkivált pedig az a célom e munkámmal, hogy szolgálatukra legyek az én francia hazámfiainak, akik közül sokaknál látom az éhséget és szomjúságot a Jézus Krisztus után, de csak igen keveset látok olyat, akik Őt helyesen ismernék.“

Fordította: Révész Imre.

KRÓNIKA.

A német elnökválasztás tanulságai. Annak ellenére, hogy nemcsak külpolitikai befolyás volt érezhető Hindenburg jelöltsége ellen, hanem a német baloldali pártok a jól megszervezett szociálista propagandaszolgálat összes bevált eszközeit alaposan igénybe vették, mégsem sikerült megakadályozniok a konzervatív politikának előretörését. Érdekes látni, hogy nemcsak a baloldali sajtó összes, a saját jelöltjükre nézve kedvező próféciái bizonyultak hamisaknak, hanem olyan elméletek is teljesen értékteleneknek bizonyultak, amelyekre pedig vakon esküszik minden radikális politikus. Hogy mennyi teóriát kell, éppen a német elnökválasztással kapcsolatban revízió alá venni, hamarjában mind fel sem lenne sorolható, itten csak kettőre kívánunk rámutatni a leadott szavazatok megoszlásáról nyilvánosságra került statisztikai adatok alapján.

Még azok az előkelő angol lapok is, melyek objektív állásfoglalás és megbízhatóság tekintetében kivételes pozíciót foglalnak el, főképen két megfontolás alapján tartották Hindenburgnak a megválasztását valószínűtlennek: először is úgy érveltek, hogy az a baloldali szavazatmennyiség, amely az első választáson szétforgácsolódott, a végső küzdelemben összefog Hindenburg ellen. Ezen kívül súlyosan fog esni a latba az a körülmény is, hogy a katolikus választókerületek minden bizonnyal szintén akadályozni fogják a protestáns jelölt megválasztását. Ezek a kombinációk azonban nem váltak be, Hindenburg megválasztása immár befejezett tény s noha túlnyomó többséget nem is sikerült elérnie, a szavazatok összetétele több tekintetben ad érdekes tanulságokat.

Ami az első kombinációt illeti, a baloldali pártok első sorban az ipari vidékekre számítottak, mert az ottani munkásságtól várták a szociálisták által is elismert jelölt támogatását. Ebben a tekintetben azonban nagy csalódásokat hozott a választás napja, amennyiben a leadott összes szavazatok közül Hindenburgra esett:

Thüringiában	55.2%
Chemnitz-Zwickauban ...	53.5%
Lipcseben	48%

Érdekes, hogy még a vörös Szászország, a „rote Sachsen“ is ilyen nagy mértékben exponálta magát a konzervatív jelölt érdekében. Még a chemnitzi kerület is, amely aránylag a legtöbb kommunista szavazatot (15.2 százalék) produkálta, ötven százaléknál nagyobb arányban szavazott a „reakció jelöltjére“. Vannak sokan, akik az ipari vidékeknek a konzervatív irányok felé való orientálódását éppen avval okolják meg, hogy a forradalom óta elhatalmasodott szociálista szellem a lakosság igen széles rétegeiben keltett ellenszenvet.

Nem titok, hogy Hindenburg igazi hívei a mezőgazdasági lakosság sorai közül kerültek ki s az is igaz, hogy a protestáns vidékeken is többen szavaztak rá, mint máshol. Így :

Kelet-Poroszországban a lakosság	67	százaléka
Pommerániában	71	"
a Frankfurti (Oder) kerületben	61·5	"

szavazott rá.

Ha már most a fenti számok tanulságait kutatjuk, úgy meg kell állapítanunk azt, hogy az elnökválasztásnál az osztályszempontok igen kevésbé érvényesültek. Ugy a pommerániai „feudális“ kerületek, mint a kommunista fészeknek tartott chemnitzi gyárvidék abszolút többséggel (71 százalék, illetve 53·5 százalék) állott Hindenburg mellé. A két arányszám között a távolság nem is olyan nagy, az a körülmény pedig felettébb érdekes, hogy míg az első választással szemben Pommerániában a jobboldali szavazatok 5·8 százalékkal emelkedtek, addig a chemnitzi kerületben 7·5 százalékkal!

De nem váltak be azok a jóslatok sem, amelyek a felekezeti szempontok előtérbe nyomulásától várták Hindenburg bukását. A katolikus Bajorország ugyanis a következő arányban szavazott Hindenburgra:

Dél-Bajorország...	65·4%
Észak- „	68%
Frank-részek	58·7%

Amennyiben az az ellenvetés hangoznék el, hogy ezek az arányszámok a parasztszövetségek munkájának tudandók be, úgy erre érdekesen felelnek az ipari, de katolikus nyugati részek adatai. Ezek szerint az előző választással szemben a következő eltolódások mutatkoztak. Az előző választással szemben több szavazatot kapott:

	Hindenburg	Marx
Köln-Aachenben ...	41·3%-al	12%-al
Koblenz-Trier ...	55·8%-al	3·5%-al
Düsseldorf (kelet) ...	33·6%-al	7·1%-al
Düsseldorf (nyugat) ...	38·7%-al	5·3%-al

Ezeket a statisztikai adatokat érdekesen egészíti ki egy katolikus, centrumpárti lapnak, a „Rheinische Volkswacht“-nak az a cikke, mely rámutat arra, hogy a protestáns Hindenburg végeredményében a katolikus szavazatok révén érte el az elnöki tisztséget.

Az éppen mostan lezajlott német elnökválasztásnál keresve sem lehetne jobb iskolapéldát találni egyrészt annak az illusztrálására, hogy a történelmi materializmus által mindenhatónak hirdetett osztályérdeken felül, igen is vannak olyan érdekek, amelyek az egész állami fejlődés szempontjából lényegesek. Ennek az igazságnak a felismerése vezette a német ipari munkásságot akkor, amikor arra szavazott, akit a szocialista pártok a reakció jelöltjének hirdettek, de akiben az egészséges népszótum megérezte a konszolidáció politikusát.

De a lakosság katolikus rétegei sem riadtak vissza attól, hogy egy protestáns jelölt mellé álljanak s bizonyára akkor, amidőn rá szavaztak, ezt abban a meggyőződésben tették, hogy az ő protestánsizmusa nem lehet fenyegető a katolicizmusra nézve. A világnak, az angol mellett talán a legjózanabban gondolkodó népe, nem lát semmi akadályt abban, hogy egyetemes célok érdekében a protestáns és a katolikus felekezetek egymással vállvetve küzdjenek. Az idők szavát megérte az ipari munkásság is és hatalmas tömegekben indul el, hogy leadja szavazatát arra a jelöltre, akire a „párt“ kigyót-békát kiált, de akiről a német nép ösztöne megérzi, hogy Németország fel-támadásáért küzd.

Dr. Bernát Gyula.

KRITIKAI SZEMLE.

Walter F. Schirmer: Antike, Renaissance und Puritanismus.
Eine Studie zur englischen Litteraturgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts. Hueber, München, 1924. 233 lap.

Az angol reformáció a puritanizmusban érte el csúcspontját, amennyiben az idegenből jövő reformátori hatásokat az angol-szász nemzet jellemének megfelelően fejlesztette tovább s a nép széles rétegeire terjesztette ki a 17. században. A nagy reformátorok közül Kálvin volt rá legnagyobb hatással, az angol puritán theologusok többé-kevésbé az ő nyomdokain haladtak. A praktikus angol szellemnek megfelelően a puritanizmus vallásos rendszere is kevésbé a nyomtatott könyvekben, mint inkább világraszóló gyakorlati tettekben fejeződött ki: Cromwell forradalmában és az amerikai puritán államok megalapításában. A világ rendje puritán felfogás szerint isteni rend; tehát kötelesség ezt az isteni rendet fentartani s annak megzavarói ellen küzdeni. Ezért sem a világtól való elfordulás, sem annak kontemplatív szemlélete nem lehet helyes életcél, nem szolgálhat Isten dicsőségének gyarapítására, a mi a puritánnak legfőbb célja, hanem csupán a munka, a szüntelen és kitartó munka ebben a földi világban. Ez a vallásos mozgalom, mely külsőségekre a ruházatban, a kifejezés művésziességében s a fellépés előkelőségében nem nagy súlyt vetett s a munka követelése mellett csupán az erkölcsi élet tisztaságának hangsúlyozásában volt rendkívül szigorú, éles ellentétben állott a 16. századi Anglia uralkodó felfogásával, mely a renaissance világias, művészetért rajongó s erkölcsi dolgokban nem nagyon válogató szellemét tükrözte vissza. Ezzel a renaissance-szellemmel s a benne újrászülető antik világfelfogással ütközik össze az angol puritanizmus s megkísérli ezt a szellemi élet egész területén visszaszorítani. Rendkívül érdekes küzdelme fejlődik így ki az ellentétes áramlatoknak s Schirmer könyvének épp abban áll az érdeme, hogy feltárja részletesen ennek a küzdelemnek egyes fázisait, amint az azon korbéli angol irodalomban jelentkeznek.

A puritán számára minden bölcsesség és minden művészet bennefoglaltatott a Bibliában, még pedig nemcsak az Új-, hanem az Ó-testamentumban is. Egyébre neki nem volt szüksége. A 16. s részben 17. századi angol irodalom a renaissance hatása alatt azonban tele volt az ó-kori mythológiából vett képekkel és alakokkal (Lily és Shakespeare), az antik szónoklat érzéki hatásra számító figuráival és rhytmusával (euphuism) s a régi görög filozófiai spekulációk erős utórezgéseivel. A puritanizmus természetesen elvileg mindezeknek a „pogány“ maradvá-

nyoknak hadat üzent s nagy tisztítási folyamatot indított meg. Megismétlődött új formában és viszonyok között az öskeresztyénség küzdelme az antik világ kulturális hagyományaival, mely annak idején egy becsületesebb kompromisszummal végződött úgy Keleten (Nagy Basilios és a két Gregorios), mint Nyugaton (Augustinus). A puritanizmus ilyen nyílt kiegyezésre nem volt hajlandó, de a gyakorlatban akarata ellenére is létrejött ez a kompromisszum, miután kiderült, hogy költészetet nem lehetett csinálni azon művészi eszközök teljes elhanyagolásával, melyek az antik világ örökségeként szálltak reánk. Bár sikerült a költészetet visszaszorítani a vallás-erkölcsi és didaktikus területre a vallásos eposban és lyrában, sikerült a drámát a színházak bezáratásával eltüntetni a nyilvános előadástól, ámde a könyvdráma a drámai költészet halálát jelentette s a lyrában és eposban is jelentkeztek csakhamar olyan sajátosságok, melyek a puritán felfogással nem voltak összeegyeztethetők. A képekben való hiányt és az elvont fogalmak uralmát csakhamar felváltja a puritánoknál is az érzéki szemléletességre való törekvés az allegóriában és víziókban. Éppen azoknál a költőknél, akik a puritán vallásos költészetet a legmagasabb fokra emelték, mint Milton és Fletcher, megjelenik a bibliai képek és hasonlatok paraphrasisa mellett az antik mythologia alkalmazása is. Az euphuizmus, a stílusnak antik retorikus minták szerinti színezése és rhytmizálása az egyházi szónoklatokban még tovább tartotta magát, mint az irodalomban. Puritánok (Adams) is élnek vele, bár a többség az egyszerű, szónoki ornamentika nélküli stílushoz hajlott.

Az ó-kori filozófiától sem zárkózhatik el teljesen a puritanizmus. A platonizmus, melynek Angliában már a középkorba visszamenően nagy tradíciója volt (Salisbury János), s mely a renaissanceban mint internationalis vallásfilozófiai áramlat terjedt el Európaszerte, a kiváló szellemek egész csoportját (Morus Tamás, Colet, Elyot, Lupset, stb.) vont a varázsa alá, akik ezt, mint gyakorlati filozófiát, a puritán vallásos reformáció egyik eszközeként fogták fel és alkalmazták. Így a platonizmus Angliában tényleg mint a puritanizmus egyik előkészítője hatott az antik irodalom keresztényellenes tartalmának letompításával s a modern irodalom ethikai értékeinek szaporításával. Jótékony hatása főleg abban jelentkezett, hogy neutrális talaján az ellentétes szellemi áramlatok (antik-modern, pogány-keresztény, renaissance-puritanizmus) csaknem az érintkezésig menően találkozhattak és kiegyenlíthettek. A puritán vallásos lyra megalkotását a platonizmus segítette elő a világi szerelmi költészetnek metafizikai légkörbe való emelésével; hasonlóképpen hatott a vallásos eposra is, miközben a középkori lovag-epost lehetetlenné tette s az ethikai küldetésű hőst tolta előtérbe. Milton költészete alapján véve nem egyéb, mint az antik epos és tragédia klasszikus formáinak bibliai tartalommal való megtöltése. S habár ő, mint puritán hívő, egészben véve elutasító állásponton van az antik kultúra tartalmával szemben, azért, amint Schirmer helyesen mutat rá, költeményei át meg át vannak szöve a platonizmus absztrakt fenségének és eszményi erotikájának, nemkülönben a Stoa rendíthetetlen ethikájának hatásaival.

Ennek az érdekes és tartalmas könyvnek, mely a 16. és 17. századi

Angliában küzködő szellemi irányokat a legszélesebb történeti távlatban mutatja be, egy fogyatkozása mindenestre van. Hiányzik a befejezése. Mily könnyű és tanulságos lett volna a széleskörű vizsgálódás és minutiosus elemzés után összefoglalni az eredményeket és rámutatni azokra az okokra, melyek a puritán ideálok oly korai, még Milton halála előtt bekövetkező összeomlását okozták. Szerző ezt mellőzi, csak a tárgyalás során tesz rá célzásokat. Az antik szellem tagadása a puritánoknál egyet jelentett a világi irodalom és tudomány tagadásával. Mégis, valahányszor puritán irodalmi termék létrehozásáról volt szó, akaratlanul is igénybe vették az antik irodalom formáit, sőt gondolatait is; ha ezt nem tették, az alkotás sikere forgott kockán. Ennek a belső ellenmondásnak ki nem egyenlítése, sőt mindig mélyebbre való tágítása pecsételte meg a puritán irodalom sorsát. A puritánok tulmentek még Kálvin felfogásán is, aki az Institutóban nagy elismeréssel emlékezik meg a pogány költőkről s egyetért velük abban, hogy a filozófia, a tudomány és a művészet Isten találmányai. A puritánok az őskeresztyének álláspontjára húzódtak vissza s elfelejtették, hogy utánuk Clemens, Origenes, Nagy Basilius és Augustinus következtek, akik Krisztus tanait az antik kultúra legnemesebb hagyományaival harmonikus egységbe foglalták össze s a keresztyénséget kibékítették a tudománnyal és a művészettel.

Darkó Jenő.

Tanító beszédek. Tanítók és népnevelő előadók használatára szerkesztette *Szőnyi Sándor* ceglédi áll. főgimn. tanár. Budapest, 1925. Kókai L. kiadása. 8°. 247 l.

E kötet forrásának két tapasztalás látszik. Egyik az, hogy a falura került fiatal tanító legtöbbször magára marad s a feladatai körében eléje álló kérdések némelyikére sehol sem talál feleletet, másokra pedig olyan tömegben és különfélék, hogy nem tud eligazodni; ezért készült ez a könyv, tájékoztatóul és gondolatkeltőnek. A másik tapasztalás meg az, hogy az ujabban mind általánosabban fontosnak felismert iskolánkivüli népművelésnek is irányításra van szüksége: mintákat várnak azok, — megint csak a tanítók — akiknek az ismeretterjesztő, népművelő, népfőiskolai és más eféle című tanfolyamokon előadásokat kell tartaniok; ez a kötet ebben is segítséget akar nyújtani.

A szerkesztő a célját világosan fejtegető előszó után, minden pontjában gyakorlati útmutatást ad arra, mi a tennivaló iskolai ünnepélyek, művelődési estélyek rendezésére s a kezdő előadók nagyon jó hasznát veszik annak is, amit az előadás módjáról figyelmükbe ajánl. A könyv többi anyaga négy részre oszlik: I. Az iskola: néhány iskolai beszéd s szülői értekezletekre szánt fejtegetés; II. Népnevelés címen tizenhárom különböző tárgyú cikk a közönségnek való tartalommal; III. Remekírók ismertetésére, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai és Gárdonyi emberi és írói alakjának felmutatásával ad példát; végül a IV. részben Alkalmi beszédek vannak, iskolai hivatalos alkalmakra. Az iskolai beszédekre vonatkozóan az a megjegyzésem, hogy igen nehéz gyermekek és szülők részére ugyanabban a beszédben külön-külön adni elő a mondanivalókat, mert mindenestre kétféle

hangnak kellene kiérezhetőnek lennie. Jobb volna tehát olyankor, ha gyermekekre is tekintettel kell lenni (évnyitás, évzárás, más iskolai ünnepély), csak a tanulókat tartani szemmel és nekik beszélni. A falusi szülők legnagyobb része — sajnos — úgy sem igen bír meg eféle tárgyakról súlyosabb és nehézkesebben fogalmazott beszédeket. — Értethető, hogy mintegy választás céljából egy-egy tárgyról két szöveget is adnak, de mégis gazdaságosabb lett volna mindenről csak egy cikket közölni, de többféle tárgyról. Ugyis a népművelést (ma már elterjedt, határozott értelmű szóval: a népművelést) tartja a szerkesztő e könyvben a legfontosabbnak, tehát az erre szánt II. résznek bővebbnek kellene lennie. Különösen érzik a hiánya a teljes és a csonka haza összehasonlításának, a mai nagy kérdések részletes feltárásának, az itt-ott található adatok részletesebb fejtegetésének. Gondolom, óvakodtak a politikai kérdésektől. Helyes is ez, de anélkül, hogy politikába avatkoznánk, ismertetni lehetne például a volt és a mai nemzetiségi viszonyokat, a magyarság szétszakításának következményeit, még pedig a gazdasági és szellemi életben külön-külön s hasonlókat. Általában, célszerű lett volna — úgy tetszik — szigorubbán kijelölni az egyes munkatársak feladatait és megkívánni, hogy mindenki a saját területén maradjon s valósággal a címül irt tárgyról beszéljen. Ez különösen a szülői értekezletekre valónak jelölt cikkekre vonatkozik; azok tartalma meglehetősen egybefolyik s némelyik iskolai beszédével is érintkezik. Ezért nyilván jobb lett volna nem ilyen elkészített beszédeket közölni, hanem gondolatokat, tárgyakat vázlatosan, kidolgozás nélkül, csak megjegyezve, hogy erről például évnyitáskor vagy évzáráskor, vagy iskolai ünnepélyen is, szülői értekezleten is lehet beszélni. A népművelési előadások is aligha adhatók így elő, pedig bizonyosan így fognak hozzá majd sokan, hiába igyekszik ezt az Előszó meggátolni, az önálló feldolgozásra való intéssel. Nagy veszedelem és itt-ott szomorúan mulatságos helyzet is állhat elő az alkalmi beszédek mindenestől való betanulása esetén; ezek közül az előljárókat üdvözlő, kartársakat üdvözlő és búcsúztató beszédeket az esetleges új kiadásból jó lenne kihagyni; az eféle beszédeknek legfőbb követelménye a közvetlenség s az ilyen minta a közvetlenséget megöli. Legsikerültebbnek a remekírók ismertetését tartom az egész kötetben, a már kiemelt bevezető fejezeteken kívül. Ezeket így is elő lehet adni s mintának is jók; így meg lehet ismertetni írókat egyszerű hallgatósággal is.

Mindenik részben vannak olyan cikkek, amelyek egészen talpraesetten töltik be rendeltetésüket s azt bizonyítják, hogy a szerzők tisztában vannak a könyv rendeltetésével. Sem ezeket, sem a kevésbé sikerülteket nincs miért itt felsorolnunk. Bizonyos, hogy aki annyira világosan látja a célt, mint a szerkesztő, az világosan tudja azt is, hol mit kell változtatni nyelvezeten, szerkezeten éppen a cél érdekében. Természetes hogy ennyi nem minden; még bőven van mit mondani tanítóknak is, a nagyközönségnek is. Éppen mostanában jelent meg a vallás- és közoktatásügyi minisztérium részéről egy tájékoztató az iskolán kívüli népművelő tanfolyamokra vonatkozóan; az ab-

ban kijelölt anyag számtalan gondolatot ébreszthetne e munka folytatására. Sőt itt volna az ideje annak is, hogy meginduljon a felnőttek nevelése ügyében valami időszakos folyóirat; abban a módszerre vonatkozó javaslatok és tapasztalatok, az anyagot részletesen feldolgozó cikkek közlésével igen eredményesen lehetne szolgálni az egész népművelés ügyét s elő lehetne segíteni a tanítók életfeladatának teljes felismerését, a szűken értett iskolai munka javulását, a szülőkre való hatásának növekedését is. Persze, e folyóirat megindítása szigorúan véve nem magánember feladata. De ez az előttünk levő kötet is csak néhány *vidéki* ember *magánügyeként* jelent meg, pedig ez is igazán fontos közérdeket szolgál. Az egésznek a jelentőségét éppen az teszi igen komollyá, mert azt az örvendetes megállapítást engedi meg, hogy szerencsére vannak még ilyen emberek és ime, van olyan vidéki városunk, amelyben ilyen kötetet össze lehetett állítani! Bizonyos, hogy nem is egy ilyen helységünk van. Reméljük, hogy a magasabbrendű, általánosabb célzatú törekvésnek újabb bizonyítékai is kerülnek még ki Czeglédről is, máshonnan is.

Imre Sándor.

Apáczai Csere János. Születésének háromszázadik évfordulójára.
Irta: dr. Neményi Imre. (Lampel R. kiadása. 179 lap.)

„Boldog vagyok, — írja Neményi Imre könyvének bevezető soráiban — hogy akinek emléke iránt egész életemben szerető kegyelettel viseltettem, annak jeltelen sirja fölött életemnek alkonyuló időszakán még egyszer meggyújthatom a megemlékezés szerény olajmécset.” További pár sorában aztán annak a reményének is kifejezést ad, hogy az 1925. év folyamán az egész magyar kultúrvilág méltóképen áldozni fog Csere János kiváltságos szellemének. Szerző e kegyeletes kötelességet csaknem egy év óta sajtó útján is állandóan ébrentartja s mikor nagy mértékben az ő buzgólkodásának tulajdonítjuk iskoláink és egyesületeink Apáczai-ünnepeit, most örömmel állapítjuk meg, hogy könyvében nemzeti kultúránk e töviskoszorús martírjának olyan oltárt emelt s azon olyan hatalmas fáklyatűzet gyújtott, hogy annak fényében Apáczai jelentőségét végre a maga teljes ségében megláthattuk.

E minden sorában lelkesedéstől áthatott terjedelmes mű XI fejezetben öleli át Apáczai életét és működését s mindvégig megfontolt kritikával hatol be annak legkisebb mozzanatába is. Az eddigi kivonatos és hánytvetett megállapítások után Neményi könyve tehát, mint az Apáczairól szóló első komoly kritikai életrajz, olyan nyereség, melynek pusztán ez az érdeme is helyet biztosítana irodalmunk történetében. A szerző azonban minden tekintetben szerencsésen oldja meg feladatát. Munkájának felépítése egységes, tömör, előadása színes és részletessége mellett is annyira lebilincselő, hogy a komoly tanulmány olvasásába valósággal úgy merülünk bele, mint egy érdekfeszítő regénybe, melynek legkisebb szála is lelkünkhez fonódik. Ilyen esodálatos erővel kapcsolódunk be a könyv fonalán Apáczai életének és törekvéseinek minden kis részletébe s éppen ilyen szeretettel lapozzuk végig azokat a fejezeteket is, melyek a XVII. század

kulturális viszonyainak feltüntetésével e küzdelmes élet keretét, megkapó korrajzát szolgáltatják. E pedagógiai és művelődéstörténeti szempontból külön is figyelmet érdemlő korrajz egyik helyén (IV. fej.) Neményi éles szemmel mutat rá a protestántizmus elévülhetetlen érdemeire iskoláink felvirágzásában s a magyar reformáció új életet adó lelkében találja meg a tisztán magyar nemzeti kultúra eredő forrását is.

Ennek a magyar nemzeti kultúrának lesz hőse és vértanuja Csere János, ki „sok utat megtéve a tudomány kincséért“, messiási szándékkal inti az álmos magyar népet iskolák állítására s hazája sorsán csüggingő aggodalommal kiáltja az „összeráncolt homlokredők“ felé, hogy: „Elvész a nép, mely tudomány nélkül való!“ Ezt a nemzetfenntartó hatalmat pedig csak jó iskolákkal s anyanyelven plántált műveltséggel lehet biztosítani. Ezért sürgeti a magyarnyelvű iskolák tömeges felállítását s pálcát törve az általánosan kötelező népoktatás mellett, nem kisebb lelkesedéssel száll sikra a magyar egyetemek érdekében is, mert „mi a testen a szem, az egy országban az egyetem“ s csak ezek emelhetnek bennünket a haladó nemzetek sorába és „menthetnek meg a gyalázattól!“ Fájdalom, e nagyratörő tervek kortársai csökönységén hajótörést szenvednek s ő — mint Neményi mondja — szívetfacsaró áldozata lesz annak a fanatikus törekvésnek, hogy visszamaradt nemzetét a tudomány hatalmával megváltsa és a kultúrnépek sorába emelje.

Apáczai e tragikus harcát, melyet a tudás fegyverével vívott a tudatlanság és rosszindulatú közönység ellen, Neményi Imre lépten-nyomon szembetűnővé teszi s különösen a VIII. fejezetben (Küzdelme Bazire Izsákkal) szinte drámai erővel eleveníti meg. Ilyen eleven erővel festi ezzel kapcsolatban azt a törhetetlen energiát is, mely Apáczait annyira jellemezte s mely őt meggyőződésének mindig elszánt, bátor harcosává tette.

Neményi Imre könyvének kiemelkedő részei, minő az Encyclopaedia méltatása (VII. f.), Apáczai kolozsvári munkássága (IX. f.), iskolai és pedagógiai rendszere (VII. és X. f.) stb. mellett e határozottan nagyértékű mű legszebb érdemét végeredményben abban látom, hogy nemzeti kultúránk e kimagasló alakját valósággal plasztikus erővel a maga teljességében és megérdemelt nimbuszában világította meg.

Szerzőt a hőse iránti rajongó tisztelet érthető módon sokszor lendületbe hozza, de ez a lelkesedés sohasem felszínes érzelmi alapon, hanem a legbámulatósabb pontossággal feltárt kritikai adatok pilléreire nyugszik. E pillérek építő köveit Neményi Imre évtizedes búvárkodással hordotta össze s jelen könyvében, mint egy hatalmas kupolában, most olyan betetőzést nyújtott, mely előtt csak elismeréssel és tisztelettel állhatunk meg.

Mulasztást követnék el, ha e vázlatos pár szó után megjegyzést nem tennék a szerzőre vonatkozólag is. Neményi Imre ny. államtitkár a magyar közoktatásügy szolgálatában is egyik legtipikusabb képviselője volt Apáczai vasakarató karakterének. Többek közt modern tanítóképzésünk jelenlegi magas színvonala elvitathatatlanul az ő

érdeme. A lelkes Apáczai-kutató tehát tetteiben is követte a tett emberét, mikor az Encyclopaedia szavait beváltotta: „Hatalmasan indítják a becsületszerető szívet jeles embereknek fényes példái nagy tettekre!“ Neményi Imre követte a fényes példát s ha egy-két tövis került is a részére jutott koszorúba, ime, nem csüggedve, a méltatlanságban is erősen Apáczai, illetve erősen Neményi maradt és új csokrot tett a magyar kultúra oltárára.

Könyvét Apáczai szavaival köszöntjük: „A szél mindent elfújhat, de amit jól megírsz, az örökké megmarad!“

Ez a könyv jól van megírva.

Nagy Ferenc.

Pancsatantra, azaz ötös könyv. Az életbölcseiségnek régi indiai tankönyve. Szanszkrit eredetiből fordította: Schmidt József. Gyoma, 1924. Kner kiadása.

Kétségtelenül komoly várakozások előzték meg az indiai irodalom eme legfontosabb mesegyűjteményének magyar kiadását. Nemcsak azért, mert a világirodalom egyik legkorábbi és majd kétezer éven át általánosan becsült értékét látjuk ma is benne, melynek meselemei az eurázsiai népköltésben szanaszét vándoroltak és amely már jóval a könyvnyomtatás feltalálása előtt kéziratok fordításokban elterjedt minden régi kultúrnnyelven. A *Pancsatantra* a legrégebbi irodalmi mű, mely az állatok világából veszi hőseit, hogy az emberi tulajdonságokkal találóan felruházott állatokban a szólásszabadság szigorú korlátain átbujkálva. az emberi gyarlóságot tegye nevetségessé. Minthogy pedig ezek a gyarlóságok ma is ugyanazok, mint akkor voltak, a *Pancsatantra* ma is időszerű és valóban tankönyve maradt az életbölcseiségnek.

Nem említve itt a magyar népmeseeköltés terén érdekesen kimutatható hatásokat, a *Pancsatantra* nem most jelenik meg nálunk legelőször. Már a XVII. században lefordította *Rosnyai Dávid*, Apafi Mihály erdélyi fejedelem török íródeákja *Horologium Turcicum* címmel, de műve csak kéziratban maradt. Majd 1781-ben *Báji Patay Sámuel* adta ki Egerben a görög átdolgozás alapján készült fordítását, melyet két évvel később *Zoltán József* próbálkozása követett.

*Schmidt József*nek előttünk fekvő gondos fordítása a szanszkrit nyelvű eredeti *Kielhorn*-féle egyszerűbb szövegéből készült, annak bombay-i újabb kiadása után. Eltérést csak annyiban engedett meg magának, hogy a szövegbe szótt verses mondásoknak csak a javát fordította le. Ismerve a keleti meseirodalomnak az elbeszélés menetét mind-egyre megszakító és valóban túltengő verses recitatívóit, ezt az eljárását a mesék értelmének előnyére alig kifogásolhatjuk. A fordítás egyébként magyaros.

Az új magyar *Pancsatantra* számottevő értéke lesz irodalmunknak és bizonyára nem téveszti el hatását. Kétségtelen azonban, hogy nagy-képzettségű fordítója iránt további igényeket is támaszt. Az indiai irodalom régi kincseinek tisztelői igaz örömmel látnák most már tőle a *Hitopadesa* fordítását is, mely oly szorosan összefügg a *Pancsatantrával*, vagy *Kalidásza*, *Sudraka* műveit, (legalább is a *Sakuntala*, *Vikramorvasi*, *Meghaduta*, *Ritusanhàra*, illetve a *Mrkhakatika* kellenének) és ha

már teljesebb kiadásokra sokáig nincs is remény, legalább — hiszen látjuk, hogy versei is szépen gördülnek — egy kisebb szép anthológiát az indiai költészetből, *Máhábháratából*, *Rámayánából*, a *véda upanishádokból*. Ezeknek is meglenne a közönsége!

Külön ki kell emelnünk a *Kner*-nyomda ismertén művészi tipográfiaját, mely a betűk megválasztásától kezdve a stílszerű könyvdiszekig egységes. Mindenki észre fogja venni, hogy egy ilyen tartalomban, alakban egyaránt kivételes könyv kiadásában a kiadói üzleti érdeket megnyíre háttérbe állíthatja az önzetlen kulturmunka. *Nyíreő István.*

Görög élet és műveltség. Irta: *Kallós Ede.* (Élet és tudomány, 7. sz. Athenaeum, Budapest.)

A szerző „Keresztmetszetek és vázlatok“ alcímet adta ez essay-szerűen megírt, tetszetős kiállítású kis könyvnek, jelezni akarván azt, hogy célja nem valami rendszerbe foglalt, egészében áttekinthető görög művelődéstörténet megírása, hanem inkább csak szemlélődés a görög szellemi élet egyes olyan tüneteinek, melyeknek a modern irodalmak megértése szempontjából tipikus vagy, genetikus jelentőségük van. Éppen ezért ez a művecske nem is nevezhető sem egységesnek (inkább 6 kis essayből álló koszorúnak), sem arányosnak, mert hiszen az „Irodalmi folytonosság“ című fejezet az áttekintett irodalmi anyag gazdagsága, a szempontok változatossága s az írói alkotás legrejtettebb titkait kutató fejtegetés részletessége folytán a többihez képest kiemelkedő fontosságot nyer. A szerző ebben a fejezetben azt a kérdést taglalja, hogy valamely irodalmi alkotás kialakulására minő hatással van az irodalmi folytonosság, s azokat a szempontokat tárja fel, melyek szerint a görög izlés és elmélet az irodalmi rokonságok és összefüggések kérdését megítélte.

A „Rejtett tudás“ című fejezet tulajdonképpen a görög bölcsélet megszületésének csodáját elemzi. Az egész világot, az embert és a fölötte lévő hatalmakat egységes és megbonthatatlan szemléletben összefoglaló és együtt látó görög szellem a VI. században mutatja az első szakadást. Ekkor kezd a tudás misztikuma belopódzni a görög szívekbe s akit a misztérium szentségében részeltet, azt bizonyos értelemben félre is vonja, el is különíti e gyakorlati és szellemi élet közös formáit élő széles társadalomtól. A szakadás ekkor még nem olyan éles; hogy a gyakorlati és a theoretikus élet mereven szembe kerüljenek egymással. Igaza van a szerzőnek, hogy „a Thales-korabeli filozófia még nem volt szaktudomány“. Amde nem túlzás-e részéről annak a hangoztatása, hogy Thales filozófiájának rejtve maradása a korabeli egyszerű, elfogulatlan szellemi életre nézve csalódást jelentett? Helyes képet alkot-e a VI. századi görög társadalomról, mikor azt állítja, hogy „a heverésző görög pásztor ott kinn a napsugaras réten, a téli pihenőre tért paraszt a meleg kemence mellett, a tenger és ég messzi térségein elrövedező hajós a csillagos délvidéki éjszakán, mind, mind teljesen fel volt készülve, mind szinte várta a tanítást, mely rendszeres alakot, tudatos formulázást volt hivatva adni az ő merengő elgondolásaiknak. Nem kapták meg“. A nagy

világrejtéllyel tusakodó bölcséleti gondolkodás természetesen csak a megihletett lelkek szűk társaságában lehetett otthonos; viszont a figyelő és kíváncsi görög szellem széles nyilvánossága sem várhatta joggal, nem is várta Thalestól, Anaximandrostól és Anaximenestől, hogy az „university extension“ korunkbeli eszméjét valóra váltsa. Ugy véljük, hogy midőn Kallós az előttünk természetesnek látszó szellemtörténeti jelenségeket bizonyos tekintetben új világításba helyezi, annak az előre megállapított művelődéstörténeti szemléletnek szempontjai szerint jár el, melyet ő röviden „társadalmi történelemnek“ nevez s melynek lényegét abban látja, hogy annak hősei nem a történetben kiemelkedő egyes emberek, hanem maga a társadalom (112. s. k. l.). Szerinte a művelődéstörténet: az egyéni alkotásoknak a társadalom hiányérzetéből kiinduló ösztönzése s a kész eredményeknek és értékeknek a társadalom vérkeringésébe való fölszívása. Párhuzamos ez avval a történeti fölfogással, mely szerint a történelmi események kialakulásának folyamata a népek életében érlelődő eszmék és törekvések harcából és megvalósulásából magyarázandó, míg a kiemelkedő történelmi egyéniségek szerepét csak ezen evolúció tüneti kifejezésének kell tekintenünk. Ezért állítja szembe a VI. századnak a bölcséleti gondolkodás kifejelesztését sürgető „hiányérzetét“ Thales „rejtett tudásával“, mely az előbbit nem elégíti ki. Ezen az alapon igyekszik megmagyarázni a műfajok kifejlődését és egymásutánját is, midőn t. i. az eposzt a görög közönség „régie kezdetleges materiális fölfogására“, azaz az előadott tárgy, a mese iránt való érdeklődésére vezeti vissza, míg a dráma kifejlődésében már azt a műfajt látja, amely a változott ízlésű közönségnek az artisztikum iránt való érdeklődését óhajtja kielégíteni. Nem ennek a rövid megbeszélésnek keretébe illik annak megvitatása, vajjon elérkezett-e már az ilyen irányú művelődéstörténeti sinthezis ideje vagy egyáltalában azé-e a jövő? Annyit azonban Kallós kísérletéből is látunk, hogy ez a „társadalmi“ művelődéstörténet kellő mérséklet híján igen könnyen általánosításokba „hiposztázisokba“ téved, aminek viszont az irodalmi egyéniségek értékelése vallja kárát. Nyilvánvaló, hogy a művelődéstörténet sem az egyéni tett, sem a társadalmi történelem szempontját nem alkalmazhatja kizárólagosan; fontos azonban, hogy minő arányban osztja meg érdeklődését a kettő között. A görög művelődéstörténetnek egészen különleges jelentőségű szerepe van az egyetemes emberiség történetében: kiindulópontja és magyarázója az európai kultúrának; ezen a joron foglal el tiszteletreméltó helyet korunk nevelési rendszerében. Kallós is vet egy pillantást a kérdésnek erre az oldalára, mikor könyvének utolsó fejezetében méltán visszautasítja az iskolai hagyományokban még mindig vissza-visszatérő hamis művelődéstörténeti szemléletet és értékelést. De vajjon hozzájárta-e éppen ehhez a szemponthoz, a görög művelődéstörténet nevelő szerepéhez a maga kísérletkép adott társadalmi művelődéstörténetét? Vajjon a művelődéstörténet egyik legintegransabb részének, az irodalom- és tudománytörténetnek *nevelő* értéke nem a szellemi élet egyéniségeinek és azok alkotásainak megismerésében nyilvánul-e legtermékenyeb-

ben? Igaz, hogy, a nevelés gyakorlati cél, míg a tiszta tudomány szintézise ettől egészen függetlenül elmélyedhet azoknak a társadalmi életmozzanatoknak vizsgálatába, melyekből a szellemi élet evolúciója táplálkozik s melyekben tükröződik. Ámde még így is: hiába volt meg a VII. századi görög társadalom minden nyilvánulásában a készség és a törekvés az egyéni élet formáinak megszólaltatására: Archilochosnak kellett megszületnie s csak ő utána beszélhetünk élesen kivésődött irodalmi személyiségről. A tiszta tudománynak joga és kötelessége Archilochos szellemi genezisének részleteit és titkait feltárni s a késő korokra való hatását megjelölni; de ha ezt megtette, megint csak vissza kell térnie oda, ahonnan kiindult: Archilochoshoz, mert hiszen nélküle nem tudnánk semmit a társadalom „hiányérzeteiről“, sem pedig költészetének a hatásáról. A művelődéstörténetnek nem lehet hőse a társadalom. Vajjon a személytelen hős jobban érdekel-e bennünket, mint az, akinek neve van, aki született, küzdött és meghalt? Aristophanes lelkében megláthatom az V. századi görögség szellemének egyik ragyogó vonását, de egy pillanatra sem hallgathatom el magamban azt a vágyat, hogy ő hozzá, Aristophaneshez lépjek közelebb s a vele való érintkezést keressem. Kallós gondolkozását túlságosan befolyásolják a társadalomtudományi szempontok; még kifejezéseit is sokszor annak anyagi vonatkozású területeiről kölcsönzi: „termelésről“, „a termékek forgalmi szerepéről“ beszél. Elméletében azért juttat centrális helyet az irodalmi folytonosság elvének: az ő szemében az irodalmi alkotás a társadalom fejlődésétől determinált gondolattermék, melynek értéke ugyancsak a társadalomra kifejtett hatásban jelentkezik. Szerencsére jómaga is tisztában van azzal, hogy közel jár az „egyoldalú kizárólagossághoz“; mégis megkockáztatja e lépést, azon tudatban, hogy „csak az egyoldalú elfogultságok összeütközéséből és becsületes harcából szokott a harmonikus megértés kialakulni“.

Kallós könyve nem annak az olvasónak kezébe való, aki a görög művelődéstörténet szerves áttekintését óhajtja látni, aminőt például M. Croiset nyújt „La civilisation hellénique“ című kis művében (Collection Payot, Paris, 1922.). Fejtegetéseinek ugyan némi szilárd keretet ad az első fejezet („Görög élet a Kr. e. V. században“); de ennek kissé elavult formája, a mesterséges „történetirási homunkulus“ szerepeltetése csupán a külső életviszonyok ismeretébe vezet be s ott sem mondhatjuk fölfogását mindenben szerencsésnek. Például a politikai élet vázolása éppen nem nevezhető találónak: „a politikai életben való részvétel Utis (athéni kispolgár költött neve) életében legfeljebb érdekes szórakozási programponthoz volt“. Helytelennek tartjuk a rabszolgaság intézményének és helyzetének megítélését is; nem hihetjük, hogy „egy egész népnek s ami ennél is több, egy egész kultúrának a halálos ítélete“ rejlett ebben a szerencsétlen intézményben. A történeti és bölcséleti távlatú ítélet nem tagadhatja ugyan le annak embertelenségeit és kegyetlenségeit, de nem is túlozhatja ennyire hatását s főleg a történelmi felelősség megállapításában nem

lehet ennyire elfogult a görög műveltséggel szemben, amelynek a rab-szolgáskor sokkal halálösőbb betegségei is voltak.

Mindent összefoglalva azonban örömmel üdvözlünk Kallós könyvét, mert benne a források ismeretéből merített gazdag tudást. a nagy összefüggések elmélyedő keresését és széleskörű műveltséget látunk. Fejtegetései végig eleven, szellemes, fordulatos formát öltenek.

Még azt jegyezhetnénk meg, hogy szívesen vettünk volna egy rövid bibliografiai tájékoztatót, amely a behatóbban érdeklődő olvasót megbízható könyvekre utalja; az ilyen kis függelék még a szélesebbkörű olvasóközönségre számító, ismeretterjesztő munkának is értéket ad, mert feltűnteti annak a kutató tudományossággal való összefüggését.

Szabó Miklós.

Dr. Kepes Ernő: A pénzről. Budapest, 1925. 166 oldal. Ára 84.000 korona.

Közhellyé vált már Gladstone ama mondása, hogy a szerelem nem zavarta meg annyi ember fejét, mint az a probléma, hogy mi is voltaképpen a pénz? Tapasztalhatjuk napjainkban is, hogy a pénzről szóló elméletek egyike sem ad mindenben kielégítő magyarázatot azokra a jelenségekre, amelyeket a pénz tanúsít. A szerző munkája is kísérlet arra, hogy a pénzről abszolút érvényű elméletet állítson fel.

A mű eszmemenete a következő: Miután Smith Ádám megállapította, hogy minden jólét forrása a munka: a szerző a munkafolyamat lehetőségét vizsgálja. Mindezeig ennek csak egy formája volt ismeretes, még pedig az, hogy az élelmiszerszükségben szenvedő szolgálatot teljesített az élelmiszervelesleggel rendelkezőnek, e felesleg egy része ellenében. Így alakult ki a tőke szerepe a gazdálkodásban.

A feleslegek minden gazdasági közösségben először relatívák és ekkor natural-gazdálkodás folyik, hiszen az egész „főlös“ árumennyiséget el kell cserélni egyéb szükségleti cikkekkel. Csak a produktivitás növekedtével jelentkezik az abszolút felesleg, ami éppen, mert nincs szükség rá, az elfogyaszthatatlan és felhasználhatatlan, egyben azonban megromolhatatlan (ezüstben, stb.) testesül meg. Az egyeseknek ez az aranya idővel megszorodva és kurrens áruvá válva, mint az aranyvaluta jelentkezik. Az ország egyetemességére — amit egy nagy családnak kell tekinteni — már most ugyanaz áll, ami az egyes ember termelésére: a produktivitás fokozódásával az összesség létfenntartásán túl mutatkozó felesleg mint az egész ország tőkésje jelentkezik. Az ország a maga egészében tőkésé válik és ez a tény jelentkezik a jegybank aranyában. Ily módon látnivaló, hogy az aranyvaluta és a jegybank gazdasági fejlődési kategóriát képeznek, a feleslegek felhalmozódásának eredményei.

A háborúban elveszett a közép- és keleteurópai államok összes feleslege (tőkésje), testesült meg, lögyen az akár aranyban, akár áruban. Az ily módon teljesen vagyontalanná, tőkevesztetté vált emberek e helyzetben többé nem arany (áru) ellenében, hanem a kölcsönösen kicserélendő munkatermékek alapján folytatták a termelést. A múlt idejű árucseré helyébe tehát a jövő idejű, az emberek feleslegein, illetve szűkül-

ködésén alapuló árucseré helyébe a munka alapján történő kölesönös csere, vagyis a termelésnek és az árucserének egészen új, a tőkétől független rendje lépett, mely a produktivitásnak sokkal nagyobb mérvét teszi lehetővé, mint a tőkés gazdálkodás. Ez a gazdasági rend érvényesül a papír- valuta útján, amely nem helyettesít aranyat, amely nem tőke és nem is mint árú, mint tényleges érték kerül elfogadásra az emberek között, hanem „mert általa másik áruhoz lehet jutni.“ A papírvaluta nem más, mint munkajegy. A katasztrófa már most éppen abból állt elő, hogy — bár az emberek sejtelemmel birtak arról, hogy a háboruban a tőke elveszett — mégis e papírjegyeket arany, illetőleg tőke gyanánt tekintették s a papírvalutára az aranyvaluta szabályait akarják alkalmazni. Ennek a törvényei azonban teljesen mások, mint a bankjegyeké, hiszen nincs árujellegük és így nincs valóságos értékük sem, csak forgalmi értékük.

Kepes munkája tehát egymással szembeállítva mutatja be a papírvaluta és az aranyvaluta rendszerét. El kell ismernünk művéről, hogy sok tekintetben tisztázta a régebbi elméleteknek nem egy homályos pontját és ebből a szempontból nagy haladást jelent közgazdasági irodalmunkban. Nomenclaturáját azonban pontosabbá tehetné volna és a közgazdaságtan elfogadott terminus technicusaival teljesebb összhangba hozhatta volna, ha az „élelmiszer“ kifejezés helyett általában „javak“-at, az „élelmiszefeleslegek“ helyett „tőkét“ használt volna, amiket pedig valójában a szerző is értett kifejezései alatt.

Sidó Zoltán.

Kovács Alajos: A magyar választójogi reformok számszerű hatása. (Társadalomtudományi füzetek. 1. szám). Budapest, 1925. 24 lap. Kiadja a Magyar Társadalomtudományi Társulat. Grill-könyvkereskedés bizom. 16.000 korona.

A nemrég megalakult Magyar Társadalomtudományi Társulat mozgékonyságának jele ez a füzet, melyből látható, mennyire meg akarja világítani az aktuális kérdéseket hivatott írók tollából eredő tanulmányok útján. Kétségtelen, hogy a politikai glóbuszon mindenkit kiválóképp érdekel — ma úgy, mint régebben — a választójog, hiszen következményei beláthatatlanok. Egy ósdi választójog hihetetlenül elmerévíti a politikát, — ez volt a mult 1874-től egész 1918-ig; egy túlsiető választójog pedig a levegőbe épít: egy még nem létező *politikai közönségre* s a hirtelen mozgósított tömegek voltaképp egy új oligarchiának adnak támasztékot. Kovács Alajos, a központi statisztikai hivatal igazgatója, szerény címmel a „számszerű hatásokat“ kutatva, szól e kérdéshez, amde sokkal többet nyújt, mint amennyit a cím jelez. Nem pusztá számokból álló pergőtűz, hanem politikai helyzetképekből álló sorozat fogadja az olvasót. Pompás, tömör stílusú és mégis gördülőkenyen olvasható kötetke a mi választójogunk fejlődésének — avagy inkább *nem*-fejlődésének — igazi kálvária-útját rajzolja meg. Megdöbbentő adatok mutatják, hogy választójogunk egy mozdulatlan, élettelen múmia volt a kiegyezés utáni időkben. Persze, eme fejlődésképtelenség magyarázata könnyű: ott vannak a nemzetiségek, azok miatt nem lehetett a jogokat kiterjeszteni. Résen kellett lennünk, nehogy az állam magyar jellege veszendőbe

menjen. Mindez csak kényelmi megoldás, a valóság más okból is kedvezőtlen. 1870-ben, ime, a lakosság 6-7 százaléka volt választó, 1881-ben *csökken*: 5-9 százalékra, 1899-ben *megint csökken* 5.3 százalékra. Lehet ez? Nem hiszünk a szemünknek, — 30 éves mozdulatlanság! — pedig úgy van; hihetetlen az a közömbösség, mellyel a magyar értelmiség nézte sokáig választójogunk múmifikálódását. A régi merevségre jött a rohanás korszaka: a 80-as években még csak körülbelül 850.000 a választók száma, 1905-ben Kristóffy javaslata egyszerre két és félmillióra vinné fel s alig lenne 1917., Vázsonyinál is kevesebb. Az elkésett reform aztán a háború után boszulta meg magát; minden előkészület nélkül a Friedrich-féle választójog a *csonka* országban 1,814.000 férfira és 1,736.000 nőre terjedt ki.

A választói jog életkérdés ma is, hiszen a könnyelmű kilengések országa vagyunk. Ezt a súlyos kérdést Kovács A. oly könnyed stílusban, velősen, szakavatottan adja elő, hogy *ennyit* ma mindenkinek tudnia kell. Nem daskálkodik a számokban, sőt takarékoskodik velük, de az, amit ad, izig-vérig beszédes szám. Ő tulajdonkép történetet ad; ügyesen összehasonlító eljárása szinte frappáns. Végül a jelen javaslathoz szól hozzá. E kis füzetben valóban mindent megtalálunk, amit tudnunk kell s amit tudnia lehet a mai idők sietős olvasójának, ki mégis érzi, hogy ily sorsdöntő kérdéssel foglalkozni tulajdonképp ma mindenkinek kötelessége.

Dékány István.

A magyar hűnhagyomány és hűnmonda. Irta Hóman Bálint. A M. Tud. Akadémia Röck Szilárd-jutalmával kitüntetett pályamunka. A M. Tud. Akadémia támogatásával. Budapest, 1925. A „Studium“ kiadása. 8°. 106 l.

Az előttünk fekvő dolgozat annak a munkásságnak, amelyet Hóman Bálint a magyarság őstörténete, valamint történelmi kora kezdetének megismerése terén eddig kifejtett, egyik újabb nagyrértékű alkotása. Nekünk, akiknek meggyőződése, hogy a magyar tudományosság rendkívül sok ponton a nyugati nagy nemzetek tudományossága színvonalán álló tudós művekkel rendelkezik s így nem tartozunk a külföld bálványozói közé, az előttünk fekvő mű ajánlása is rokonszenves. A szerző ugyanis művét édesapja emlékének szenteli. akitől a következő sorokat idézi: „Amely nemzet nem emancipálja magát tudományos irodalom tekintetében a külföld alól, az annak szellemi rabszolgája“. A tudós apának e szavai állandó emlékeztetői lehetnek a tanuló ifjunak, majd a tudóssá lett férfunak s hogy e végrendeletszerű szavakat az ifjú lelkesedésével, a tudós férfiú higgadt, körültekintő és óvatos ítéletével mily fényesen váltotta be, arra bizonyosság eddig is, eredményekben gazdag tudományos munkássága.

A mű a hűn és a magyar nép azonossági gondolata eredete kérdésével foglalkozik, vagyis azzal, hogy „ősi, történelmi tudat volt-e a hűn származás hagyománya a magyaroknál“ vagy pedig idegenektől kölcsönzött fikció-e. (18. l.) Az e kérdésre adott felelettel függ. van-e az azonossági gondolatnak, a hűn hagyománynak, a hűn mondának a történettudomány szempontjából valami jelentősége vagy nincs.

Az alap, amelyen a szerző eredményei nyugodnak, azon forráskritikailag megállapított szöveg (l. a Függelékben), amely a Szent László korában írt Gesta Ungarorum szövege volt. A szerző szerint ugyanis a fennmaradt krónikák forráskritikai tanulmánya alapján fel kell tennünk, hogy a legrégebbi Gesta Ungarorumot Szent László korában, 1091—95-ben, az Árpád-házi Béla-ág krónikása írta. E Gesta Ungarorum, melyről a szerzőnek egy külön műve szól s amely a napokban hagyta el a sajtót, rekonstruált szövege a szerző által tárgyalt kérdés megítélésében a legfontosabb. Ez alapszövegben benne volt az uralkodóház hún származásának hagyománya, amelyet a Gesta írója, mint a magyarok közt élő történeti hagyományt írásba foglalt. Ez a szóbeli, a Gesta írója által írásba foglalt hagyomány sok bizonyítékkal valószínűvé tehető történeti tények emlékeit őrző hagyomány, amennyiben „szoros leszármazási viszonyt tételezhetünk fel az Árpád-ház és a családfáját Attila fiáig visszavivő bolgár Dulo-dinasztia közt“. (50. l.) „A magyarok, illetőleg a magyar törzs és az Árpád-nemzetség ősi hagyománya magában foglalta a hún-magyar azonosság történeti tudatát, az Árpád-ház Magyartól (v. ö. Μουαγγέρης, Onogoria hún királya 528-ban, Theoph.) és Attilától való egyenesági leszármazásának és a hún eredetű bolgár Duló-nemzetséggel való rokon kapcsolatának hagyományát.“ (55. l.)

Az uralkodóház e történeti tudaton alapuló ősi hagyománya a IX—XI. században bővült. Melyek ezek a bővülések, ismét csak forráskritikailag állapítható meg. Ebben a tekintetben is döntő a Szent László-kori Gesta rekonstruált szövege. E szövegben ott volt a „Flagellum Dei“ határozottan keresztyén gondolata, Attila harcai a rómaiakkal, városalapítása Ecilburg-Budavár nevével, végül az új haza területén csatlakozó székely hún hagyomány. Ezekkel a hún hagyomány csakis itt, az új hazában bővíthetett. E bővülés részint az élő néphagyományra (székelyek hún eredete, Pannónia régi lakói), részint külföldi forrásokra (Attila harcai) vezethető vissza. Az így kibővült, a Gesta által átörökített hún hagyomány fenntartója „maga a királyi család, a magát Attilától származtató és Attila örökösének tartó Árpád-nemzetség volt“. (61. l.)

Maga a hún krónika, úgy ahogy az Kézai krónikájában reánk maradt, minden mondaí részletével együtt tudós kompiláció. „Hún monda abban az értelemben s oly terjedelemben, mint folkloristáink és filologusaink nagy része hirdeti, nem élt, illetőleg bebizonyíthatatlan, hogy élt volna a magyar nép ajkán.“ (93. l.) Ezzel szemben volt ősi történeti hún hagyomány, megvolt a hún nemzetiségi tudat s hitteles a hagyományt fenntartó eredetmonda.

A fentebbiekben hűen, sokszor saját szavaival igyekeztem a szerző gondolatmenetét, fő eredményeit röviden visszaadni. Az egész épület, amelyben az élesen boncoló és kombináló elmével megállapított eredményeket a szerző elhelyezte, kiválóan van megszerkesztve, jelesen megépítve. Úgy érzem, hogy sem az épületben, sem a benne elhelyezett eredményeken valami nagyobb változtatás nem tehető. Visszont olyan megjegyzések, amelyek a mű ismételt gondos olvasása

közben is bennem felvetődtek, például a prélium Crumheltről és prélium de Kreenfeldről, Szalárd-Zoárdról, Ethela (l. 59. l.) és Μουαγγέρης név hangalakjáról, a vlachokról, a pastores Romanorumról, annyira nem érintik a lényegét, hogy megjegyzéseim bővebb kifejtésétől ez-uttal el is állok.

Melich János.

Steier Lajos: Az 1849-iki trónfosztás. (Ismeretlen adalékok az 1848—49-iki szabadságharc történetéhez). Genius-kiadás. 388 lap).

Az a nagy érdeklődés, amellyel Steier művének első kötetét (*Görgey és Kossuth*) fogadtuk, fokozott mértékben fordul e második kötetben feltárt adatok felé. S amit a szerző ebben nyújt, az mindenképpen megfelel a hozzáfűzött várakozásnak. A nagy nemzeti dráma legizgalmasabb részletei játszódnak le előttünk olvasás közben. A helyes besorítással közölt eredeti dokumentumok és a hozzájuk csatolt kommentárok megrázó őszinteséggel jelenítik meg a magyar dicsőség és gyarlóság tragikus küzdelmét. Ujra találkozunk Görgey és Kossuth végzetes alakjával, hogy kettejük önkénytelen küzdelmében is a magyar sors végzetszerűségét lássuk.

A könyv anyaga természetszerűleg kettős irányú, amennyiben párhuzamosan és egymásrahatásuk feltüntetésével ismerteti a hadtörténeti és politikai mozzanatokot. Ez az egybevetés hozza felszínre Steiernek azt az alap gondolatát, hogy a nemzeti ügy bukásának legfőbb okát a katonai és politikai szempontok állandó összeütközésében kell látnunk. A politikusok stratégiai beavatkozása épp oly ártalmas volt, mint a katonák politizálása.

Ez a felfogás nyilvánul meg abban az eljárásban, hogy Steier továbbra is, miként az első kötetben, a pártatlan objektivitás hangján nyilatkozik a szabadságharc politikusáról és katonájáról egyaránt. Nem szépitgeti a kölcsönösen megnyilatkozó hibákat és gyarlóságokat, de kellőképpen méltányolja a bárhol mutakozó erényeket és érdemeket is. Nem annyira kritizálni akarja az eseményeket és személyeket, mint inkább földeríteni igyekszik azokat a szempontokat, lélektani és ténybeli mozzanatokot, amelyek az eseményeknek és az egyes szereplők viselkedésének helyes értelmezéséhez közelebb visznek bennünket.

Az egész kötet központi témája a Habsburgok detronizálását ki-mondó debreceni függetlenségi nyilatkozat, amely a szabadságharc minden további mozzanatában megérezttette hatását. Különösen fontos e tekintetben Görgey viselkedése, amelynek megvilágítása a benne rejlő ellentmondások miatt nem könnyű feladat. Igaz, hogy az ellentmondás főképpen abból is származik, hogy Steier, aki Görgeyt forradalmárlélekeknek tartja, (mi ellen figyelemreméltó fejtegetés jelent meg egyik folyóiratban), már a Váci kiáltvány-t sem tekinti őszinte megnyilatkozásnak. „Görgey kényszerűségből adta ki a váci kiáltványt, meg kellett alkudnia a helyzettel, nehogy seregét a volt császári tisztek megbontsák... Ez pedig a további bonyodalmak kútforrása lön, mert ezentúl Görgey magatartását tulnyomóan saját tisztjei határozták meg.“ Ezt a felfogást erősíti Steier logikus fejtegetése, amelynek során rámutat arra a képtelenségre, hogy a váci kiáltvány az V. Ferdinánd iránti hűségről

beszél, holott annak seregei harcoltak ellenünk. Görgey nem őszinte viselkedését mindazáltal menti az a kétségtelen tény, hogy indító oka a legőszintébb hazaszeretet volt.

Hasonlóan világos okfejtéssel igazolja Steier Kossuthtal szemben Görgey óvatos taktikáját s a fővárosnak ezzel kapcsolatos feladását, mert „a vesztett csatával nemcsak a prestige, de a hadsereg is elveszett volna és kis sereggel, rossz szellemű tisztekkel, hiányos felszereléssel a Kossuth által hirdetett „vorwärts“ — végeredményben — biztos bukást hozott volna.“ Görgey taktikáját fényesen igazolták azok a sorozatos győzelmek, amelyek a felvidéki hadjáratot követő pár hónap alatt teljesen megtörték az osztrák ármádiát.

Azonban a felszabadító hadjárat vérrel szerzett gyümölcse is porba hullott, mivel a döntő győzelem lehetőségeit politikai okok és személyi ellentétek miatt nem lehetett kihasználni. Görgey helyzete igen nehéz volt a függetlenségi nyilatkozat után, amely felborulással fenyegette hadseregét. Midőn már annyi kölcsönös félreértés, ok nélküli bizalmatlanság leküzdése után, végre úgy látszott, hogy Görgey és Kossuth egyetértése diadalra juttatja a nemzeti ügyet: a trónfosztó nyilatkozat egyszerre letarolt minden reménységet. „Ha Kossuth nem foglalkozott volna a függetlenségi nyilatkozat eszméjével, a két férfiú továbbra is a legnagyobb egyetértésben dolgozott volna a nemzet megmentésén. A függetlenségi nyilatkozat szakította szét az együttműködés kapcsolatát.“ A váci kiáltvány ismertetésében felhozott okok miatt Görgey kénytelen volt ismét letérni az őszinteség útjáról. A Kossuth ellen hangolt tisztikar erélyes állásfoglalása folytán — taktikai szempontból — elleneznie kellett azt a függetlenségi nyilatkozatot, amelynek „tartalma megegyezett nemzeti érzésével.“ Ez a politizálás végtelenül káros befolyást gyakorolt a hadműveletek irányítására. Visszahozhatatlan kedvező alkalmakat mulasztott el a meghasonlott magyar hadvezetőség, holott a teljesen lezüllött osztrák hadsereg roncsai már nem akadályozhatták volna meg Bécs elfoglalását még az orosz invázió előtt. A haretéri helyzet erőteljes kiaknázása kiszámíthatatlan következményekkel járhatott volna. Ezzel szemben az történt, hogy Görgey „kormány és hadsereg közt hanyódvá, végzetes nagy hibákat követett el, melyek a Kossuth által elkövetett hibák által kiegészítve, a nemzeti ellenállás bukásához vezettek.“

Sokan kárhoztatják Görgeyt azért, hogy meghasonlásának logikus következményét nem vonta le és idejekorán nem állott félre. De az ismertetett adatok alapján Steier megállapításait kell helyesnek tartanunk, amely szerint „a harc nehéz szakának előestéjén Görgey nem lehetett vissza megalkudva és okos egoizmussal. Sokkal nagyobb volt hazaszeretete és férfias jelleme.“ (Gondoljunk csak Tiszára, aki szintén nem lépett vissza, midőn ellenzése dacára győzött a háborus politika). Gyönyörű jellemzését olvashatjuk e műben Görgeynek, aki „elárvult szirtként állt a nagy morajlásban.“

De hasonló megértés mutatkozik Kossuth szerepének megítélésében is. Különösen kitűnik ez abból az őszinte fejtegetésből, amely a függetlenségi nyilatkozat jogosultságát és következetes voltát hangsúlyozza. Arról utólag lehet vitatkozni, hogy e határozat célszerű volt-e, vagy

nem, de az kétségtelen, hogy a nemzet lelkéből lelkedzett és örök nemzeti igazságokat hirdetett. Kossuth nagyon is következetesen járt el, midőn levonta a tényleges helyzet logikus következményét. Voltaképpen nem is a debreceni nyilatkozat döntötte el a harc sorsát, hanem Kossuth és Görgey egyetértésének hiánya. Ennek főoka pedig Görgey tisztikarának fekete-sárga szelleme volt, amely ismét „hajbókolni akart az osztrák előtt.“ Nem Kossuthot és nem is Görgeyt illeti a keserű vád, hanem környezetüket, amely a maga szűk látóköréből nem tudott föl-emelkedni a vezető szellemek nagyságához.

E főtémával kapcsolatban éles megvilágításba kerül sok ismert egyéniség, mint például, Dembinszki, Vetter, Klapka, Damjanich és Perczel, valamint Szemere Bertalan és Csányi László szereplése. Különös figyelmet érdemel továbbá az osztrák hadvezetés kétségbeesett tehetetlenségének és a demoralizált osztrák hadsereg teljes felbomlásának plasztikus rajza, valamint az orosz intervenció lassú előkészítésének ismeretése. Az ezekre vonatkozó adatokból tűnik ki az 1848—49-iki szabadságharc dicsősége a maga teljes nagyságában.

Megbecsülhetetlenül értékes munkát végzett Steier Lajos a könyvében foglalt adatok közrebocsátásával és a hosszú időn át szunnyadó igazság teljes feltárására irányuló fejtegetéseivel. Tiszteletreméltó nyíltsággal mond alaposan megokolt véleményt kényesnek tetsző kérdésekkel kapcsolatban, amelyek ma is eleven aktualitással bírnak. Éppen azért Steier könyve határozottan bátor lépés abban az irányban, amely a történethamisítás ellen küzd. Bizonyára szíves fogadtatásra talál mindazok részéről, akik ez irány híveinek hirdetik magukat. Nagy érdeme továbbá Steiernek az is, hogy a rejtett igazságok tárgyilagos feltárásában helyes tapintattal el tudja kerülni a mindenáron való ideálrömbölés veszedelmét. Az eddigiek alapján fokozott érdeklődéssel várjuk a nagyszabású mű befejező kötetét a tragikus összeomlásról. *Gulyás Sándor.*

Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. 1925. 410 lap.

Az irodalmi élet bonyolult szövevényében a legérdekesebb jelenségek egyike a kritika. Igen késői fejleménye az irodalmi életnek s épp ezért biztos tanujele meglétének. Tanujele az irodalmi tudatnak, azaz az irodalom egyéni, társadalmi, nemzeti vagy általános emberi értéke felismerésének. A kritika egyszersmind minden kor irodalmi életének tükré is; nem pusztá statisztikát ad az irodalmi termelésről, mint a könyvészet, hanem beszél arról a fogadtatásról, melyben valamely mű az írókhoz legközelebb álló szaktársak körében részesült; beszél az ízlésáramlatok sűrűlódásáról és harcáról, azokról az elvi kérdésekről, melyek körül egy-egy korban a harcok folytak. Mint tükör a kritika nem mutat mindig tiszta és éles képet, mert gyakran homályos vagy torz, de evvel is csak jellemzi a maga korának lelki alkatát; épp ezért a kritika általános meghatározása is nehéz, nehéz elveinek és céljainak egyetemes megállapítása. Amint az irodalom fogalma koronként más, úgy más a kritikáé is. Minden kornak megvan a maga irodalma s minden irodalomnak a maga kritikája.

Az irodalom, azaz az irodalmi művek története nem teljes a

kritika története nélkül, ha a korok valódi szellemtörténete akar lenni; s a teljes irodalomtörténetbe nemcsak a műveknek történeti távlatból való méltatása való, hanem az egykorúak véleménye és bírálata is. Ha pedig a kritikát külön műfajként fogjuk fel, mely az irodalmi termelés talajából növe, önálló életet él, akkor jogosult a kritikának önálló története is.

Ezt, t. i. a magyar irodalmi kritika történetét valósítja meg Császár Elemér e könyvében, mely a műfajnak irodalmi életünkben történt első megjelenésétől a szabadságharcig való életét mutatja be. Nemzeti életünknek ez a nagy határvonala a kritika történetének is igen alkalmas határukat kínálkozik, sokkal jobban, mint az irodalomé; mert míg ez alig észrevehető zökkenéssel tovább folytatódik, addig amaz a nagy szakadék szélén megáll, hogy új emberekkel és új eszmékkel újra kezdje létét. Ez átlag hét évtizedre terjedő fejlődést Császár négy kisebb szakaszra osztja. Mivel a kritika lényegében az időszaki sajtóban fejtheti ki legjobban hatását, e kisebb szakaszok az egymű folyóiratok s a belőlük kiemelkedő egyéniségek köré csoportosulnak. Így az első fejezet a kritika régi nyomain át az első újságok s az Erdélyi Múzeum, valamint Kazinczy vezéralakjának kritikai működését tárgyalja; a másodiknak központjában Kőlcsey áll s a *Tudományos Gyűjtemény*; a harmadiknak tengelye Bajza s a *Figyelmező*; a negyedik a múlt század negyvenes éveinek három divatlapja s a Kisfaludy-Társaság kritikai folyóirata: a *Szépirodalmi Szemle* működését foglalja össze.

Ha az irodalomtörténeti munkásság alapelveitől azt fogadjuk el, hogy a kutatás mindenekelőtt az *első forrásból* merítsen, továbbá, hogy lehetőleg *teljes* legyen, azaz minden hozzáférhető forrást felhasználjon, akkor Császár könyve mindenestre a lehető legjobb példa. Bár egyes kisebb korszakokra, egyes írói egyéniségekre voltak előmunkálatok s a szerző utal is rájuk, minden során látni, hogy nem elégedett meg mások eredményeivel, hanem maga forgatta végig azt a roppant anyaghalmazt, melyről csak annak lehet fogalma, aki maga is belemerészkedett útvesztőjébe. Szinte félszáz folyóirat és újság valamennyi évfolyamán kellett átküzdenie magát s a tárgyára vonatkozó anyagot kiválasztania, ítéletet formálnia róla és áttekinthető rendszerbe szednie. E tekintetben az a kép, melyet Császár szabadságharc előtti irodalmi kritikáinkról ír, lényegében teljes, tagozásában világos. Kiegészítések, kivált a kritika történetének elején, meg az úgy nevezhető prehisztorikus korában, bizonyára lehetségesek még, de ezek nem változtatják meg lényegében azt a képet, nem módosítják azokat a kereteket, melyeket a szerző megállapított. Így, csak éppen például említem, a kritika első jelenségei közé tartozik az a vita is, melyet Pázmány hét protestáns támadóirattal vívott Kalauzának eredetisége miatt. Ide kívánczik Kármán értekezése a Nemzet csinosodásáról, mely egész akkori szellemi életünk lesújtó bírálatán belül, irodalmi ítéleteket is tartalmaz (pl. Dugonicsról); ide Csokonai Dayka-bírálata (Kaz. Lev. III. 11.) és Himfy-bírálata (Dorottya előbeszédje), melyek Csokonainak, mint hivatott kritikusként, helyet

követelnek a maga idejében; továbbá Katona Ilka-kritikája mellé kiegészítésül az ő Játékszini értekezése (Tud. Gy. 1821. IV.), mely egyebeken kívül igen mély kritikai elveket is tartalmaz, stb.; — mondom, ilyen részletkiegészítés még fog akadni, de a dolog érdemében ez azon az épületen, melyet Császár emelt, nem fog módosítani. Az általa gyűjtött és rendszerezett anyag bizonyára alkalmat fog adni sok másirányú vizsgálatra: esztétikai, szellemtörténeti megállapítások kifejtésére, de ezekben is ő lesz a kalauz.

Formai tekintetben azt a megjegyzést lehetne kockáztatni, hogy az anyag óriás tömege nem forrt teljesen egybe. Mikor a könyvnek egyes részleteit már előbb külön értekezésekben olvastuk, az apró részletek méltán felkeltették érdeklődésünket. Így, egy könyvbe foglalva, kellő egyszerűsítés nélkül, a mozaik könnyen szertehull, az ismétlések megzavarják az egységes benyomást; az anyaggyűjtés fárasztó munkájában, hevenyében alkotott ítéletek nyugtalanul hatnak (pl. Kazinczy kritikai arcképében, a Szépirodalmi Szemle névtelen bírálóinak jellemzésében, míg Kölcsey, Szontagh, Bajza arcképe kiválik egységével és jellemzettségével); a méltó felháborodás a Honderü bírálatának hitványságain, a könyv hangját teszi disszonánssá (pl. Zerffy nem érdemel akkora helyet kritikánk történetében, kevesebb súlyos szó több lett volna); így némi aránytalanság is támad az egyes részek közt. A szakember mindenesetre örül a részleteknek, de a könyv a művelt nagyközönségnek is szól, mely vagy belefárad a szétaprózott fejtegetésbe, vagy nem bírja megalkotni a helyes irányú képet, különösen mivel az egyes szakaszokban nem tűnnek ki eléggé azok az irodalomban kifejlett vezérelvek, melyek aztán a kritikában érvényesültek.

Mindez elenyésző, formai egyenetlenség, mely a könyv tárgyi érdemét nem érinti. Sőt, ha a könyvnek csak egy-egy részletét olvasuk, osztozunk a szerzőnek érzelmi lendületében, mely egyes helyeken, nála szokatlan módon, hévvel is párosul. Így a Kölcsey—Berzsenyi pörben, Bajza harcainak rajzában, de kivált a Petőfi ellen indított kritikai hadjárat festésében.

A könyv tudományos értéke abban fejezhető ki, hogy alapvető, nélkülözhetetlen eszköz a mult század első fele irodalmának ismeretében; biztos kalauz az egykori vélemények és nézetek harcában és szilárd alap kritikánk ezután, a XIX. század második felében bekövetkező klasszikus korának jellemzésére.

Tolnai Vilmos.

Dr. Osváth Gedeon: Petőfi aszódi ifjusága. 8°. 24 l.

E cím alatt egy igen rokonszenves füzetben adta ki az aszódi Petőfi-reálgimnázium jelenlegi igazgatója a gimnázium céljaira négy kisebb tanulmányát Raffay Sándor püspök előszavával, melyben Raffay ezt mondja: „Én úgy itélem, hogy e füzet egész tartalma értékes gyöngye Petőfi esztendeje termésének“. Ezt mi is szószerint aláírjuk. Az első Petőfi aszódi ifjuságáról szól, ahol a költő 1835—38-ig tanult Koren István egyetlen tanár vezetése alatt. Ebben, mely egy felolvasás volt, az író nem annyira az adatokról, mint főképp az adatok-

ból kivont eredményekről szól, melyek a költő fejlődésében jelentkeztek s melyek hatásai a költő egész pályáját megalapozták. Nagyon rokonszenves képet rajzol Korenről, a szigorú, szűrőstekintetű tanárról, ennek magyarságáról, mely vonások megegyeznek azokkal, melyeket Raffay is elmondott róla s ezt örömmel vesszük tudomásul. A másodikban a költő gyermekkori ideáljáról, Cancriny Emiliáról több egészen új adatot mond el. Ezt a Petőfi-Társaságban e sorok írója mutatta be. A leányka 1823. november 10-én született és 1900. december 23-án halt meg, több mint 50 évvel élve túl a költőt, ki, bár a nő nem szeretett róla beszélni s egyetlen hozzá írt gyermekversét sem őrizte meg, mégis halhatatlanná tette azzal, hogy lángszellemének egy sugara ráesett, hogy hozzá írta első verseit, egy pár költeményében megemlékezik róla s talán a Tündéralomban a leányka rajzában, sötétkék szemével és barna fürtjeivel, ő reá gondolt, habár egyébként a költemény egésze s az összes viszonyok a szöke Tóth Rózára, Orlayra s az ostfyasszonyfai nyárra vonatkoznak. Ezzel a felolvasással szerző gyarapította a Petőfire vonatkozó konkrét adatok számát. A harmadik cikk „Petőfi-émlékek Aszódon“ cím alatt a Petőfi-émléktábláról s az intézet ereklye-gyűjteményéről számol be, a negyedik „A centennárium tanulmányának valomásairól“ szól, a legnagyobb és világhírű magyar lírikusról. Ime, ebből áll ez értékes füzet, mely nem szónoklatokat ad arról, hogy mekkora költő volt Petőfi, amit eléggé tudunk, hanem tényleges ismeretünket gyarapítja, mi végre is a haladás főcélja.

Ferenczi Zoltán.

Bodor Aladár: Töredelem. Ujabb versek. (A „Stádium Sajtóvállalat Rt.“ kiadása. Budapest, 1925.)

Az utóbbi években szinte általános szokássá lett, hogy költőink egy összefoglaló cím alá gyűjtve jelentetik meg munkáikat, jelezni akarván ezzel is, hogy egyes darabjaik ugyanannak az érzésnek vagy világnézetnek talán különböző időkben létrejött, de egy képhez tartozó mozaikdarabkái. Egyuttal arra is figyelmeztetik ezáltal az olvasót, hogy egy-egy költemény különálló olvasgatásán túl igyekezzék a szerző lelki fejlődésének is osztályrészese vagy legalább is figyelmezője lenni. S ha az olvasó vagy kritikus egészen közeledni akar a költő lelkéhez, nem is tehet egyebet, mint egészében próbálja felfogni és méltányolni ezt a törekvést, amely tagadhatatlanul jellemző korunk szellemére. Van benne valami a beismerésből, de az elismerés vágyából is: a letűnt nemzedékek epikája helyett mi csak darabokra tördelt, lírai szikrákba kigyulladt élettöredékeket tudunk adni, nincs időnk, erőnk, nyugalomunk többre, másra, nem tudunk menekülni magunktól és korunktól, de ez a széttört, lírába szétfolyt önvallomás vergődő törekvés az egység, a nagyság és teljesség felé.

Ennek a nemzedéknek, — amelyet, ha nem is élte virágjában, de gyümölestermő éveinek legszebb idején ért a háború — Bodor Aladár egyik legjellemezőbb és legkiválóbb képviselője. Ilyennek mutatkozik most megjelent kötetében, melyben „Töredelem“ cím alá gyűjtve adta ki néhány háborús versét, Magyarország romlását sirató költemé-

nyeit, virágénekeit és a hamuhintés gesztusát emlékezetünkbe idéző vivódó-lázadó bűnbánati töredelmeit.

El sem tagadhatná, hogy abból a nemzedékből való, amely érett gyümölcsnek érezte magát, mikor ezer tüzes darázs röpködött zumogva, lakomára vágyva a feje körül. Szemeiben, mint érzékeny lemezen, viziószerű képek rögződtek meg: ködharmatos mezőkön elhanyagolt fiatal legények, magyarok és idegenek, akik ütemes, dobbanó léptekbe mentek, meneteltek — a halál elé. Hiába volt a véres áldozás az ősi föld utolsó menekvéseért: csak még egyszer... s a romlott Magyarország felett megindul a sirató, bűnbánati ének.

Mert úgy érezzük, hogy ezek a kötet legtöredelmesebb versei. Nem a lázas fogadkozások, a magyar sors kettősségének, nyugatra-keletre utaltságának történeti vagy mondai emlékeken át ujraidézése. Nem is a gyermek- és ifjúkori emlékek jelent sirató, multat dicsérő harangzúgásos hangjai; pedig az igazi irredenta költészetnek olyan darabjai vannak közötté, mint a „Kolozsvár“ című. Még sokkal mélyebbről sirnak fel benne ennek a nemzedéknek bűnbánó hangjai, mikor felismeri a reá váró sorsot, a pusztában tévelygő, ígért földjére be nem jutó nép siralmas sorsát: a várakozást. Várni a jövőt, amely megváltót hoz, hőst, messiási csillagot. Várni, rábízva a megvalósítást a nála erősebbre, ifjabbra. Várni — bár elégedetlen ezzel a patópálos, mindent a jövőre testáló végrendelkezéssel és tusakodik ellene. Várni, várni a hajnalt, bár nem hiszi már, hogy eljusson belé... Lehet-e ennél keservesebb sors? Szinte kiengesztelésül csendül meg utána a biztató hang: „Nő már, nő az Isten kardja!... S hajnalán a forró napnak, Friss legények ráakadnak“.

Virágénekeiből régmúlt magyar századok újraéledő illata csap meg. Zengő, sokszor egészen zenei formában teljesen érvényesül a művész, akinek finom formaérzékét amott gyakran legyőzte az erős indulat. Játszik a formával és érzellemmel egyaránt, de ennek a játéknak ő a hol szenvedő, hol győzelmes harcosa s az alkony a mindig diadalmas hőse. Érzelmek nem törnek felszínre, mindig felöltözteti, feldíszíti őket, hol magyarosan (s ilyenkor rendszerint közvetlenebb is), hol idegen módra, gyakran fényűzően, de mindig — izlésesen.

Utolsó ciklusában (amelynek hangja egyébként elhalkul az eddigiek mellett) a szolozsmás bűnvallás és életének viaskodásai után megnyugtatón szólal meg a végső akkord: „Isten így akarja“.

A „Töredelem“ komoly, mélyzengésű hangjai és megejtő virágénekei igazi költővel ismertettek meg, akinek érzéseit a magunkénak érezzük; őszinteségéért hálásak vagyunk, művészetében el-elgyönyörködünk. Hisszük, hogy a következő esztendőök még mélyebbé teszik s hozzánk közelebb hozzák.

Szöllősy István.

Boross Sándor: Árvaság. (A Corvina kiadása. 1925.)

Boross Sándor több mint félszáz költeményét gyűjtötte össze és adatta ki „Árvaság“ címen s ha már ezen kezdtük, mindjárt folytathatjuk is azzal, hogy szívesebben vettük volna, ha kevesebb költeménnyel ajándékozta meg az olvasót, azt a keveset azonban jobban

megválogatta volna. Mert amilyen bizonyos az, hogy *Boross* Sándor *költő*, aki érzéseit és gondolatait a lélek rejtett forrásaiból meríti, olyan bizonyos az is, hogy fölszínre enged mindent, ha salak is, amit azok a források fölvetnek. *Boross* így fele versével azok közé a fiatalok közé tartozik, akik a maguk csinálta szuverénitás jogán elvetnek mindent, ami a költészetben költői: a gondolatot, az elvet és formát. Ő, mint a többi, minden érzésbeli közhelyből költeményt erőlködik, érzeleg és szaval és a kedélybeli sivárságot komolytalan életuntsággal leplezi. Sok beszéd művészi hanyagság, erőltetett költői hév, ezek azok a renyheségek, amelyek megfosztják az embert attól, hogy *Boross* tehetségében zavartalanul gyönyörködhessek. A hibáiról kell első sorban beszélni, mert ott, ahol meghatott szívvel akar teremteni, gondolatainak gazdagsága, kifejező ereje, mondanivalóinak mélysége és szépsége néha valósággal megdöbbenetik az embert és kétségtelen bizonyosságát adják annak, hogy *Boross* tehetséges költő s kár lenne érte, ha a tehetségtelen irodalmi anarkisták legujabb merényleteinek hatása alatt, féluton elvesznék.

Bibó Lajos.

Lőrinczy György : Az álmodó Bükk. Budapest, Singer és Wolfner, 1925. 8°. 118 lap.

Egy szép nyárnak szép emléke ez a könyv. Negyvenöt esztendő derekas munkája után első vakációját a Bükk-hegységben álmodozta végig Lőrinczy s ez a harmadfél hónapi boldog magányosság sugallta könyvét. Meleg, bensőséges líra árad az egész kötetből; akár természetfestést nyújt, akár elmélkedik, akár történetet mond el: mind a természet és szépség rajongójának elragadtatott, boldog megindultságtól áradozó lelkében tükröződik. Ez nemcsak egységes tónust ad a könyvnek, hanem az író lelkének izgálma, elragadtatása a mi lelkünket is ragadja magával s igazete alatt tart az egész kötetet keresztül.

Lőrinczyt egészen elbűvölte a Bükk, melynek szépségei Jókait is álmélkodó csodálatra ragadták s magasztalásukra magyar Tempevölgynek nevezte el ezt a vadregényes vidéket. Áhítatos lélekkel járta azokat az erdőket, melyeknek levegője edzette Léway József szervezetét és költészetét. Ugy érzi és vallja, hogy valósággal szerelmese a Bükk csodálatos bájának s ezt a bűbajt egész káprázatos teljességében igyekszik olvasói elé tárni. Valósággal fölfedezi a magyar közönség számára ezt a darab magyar földet s rajzában azok a színek is fel-felcsillannak, amelyekkel a Tátra és Erdély bérci bájoltak el bennünket, kifejezésre jut az az elragadtatás is, mellyel ez elveszett drága kincsek szépségeit őrzi bánatos szívünk.

A kötet egész tartalmát a magány boldogító érzésével s a természet szépségének áhítatos átélésével eltelt költő szemlélődései és bölcselkedései szolgáltatják. Vannak mély természetszeretetre s intim természetszemléletre valló, üde és hangulatos természetfestései, gyöngéd jelenetei a természet életéből; vannak elbeszélései, melyeket a körülötte folyó életben látott meg vagy magányos álmodozásaiban között képzelete s vannak elmélkedései, melyeket az életnek legnagyobb számvetésre hívója: az elősulánó remiszcceneiákkal benépesülő magány sugall. Itt

az egyébként keserű, lázadozó Lőrinczy valami teleologikus megbékélt-séggel telik el. „A lélek kitárul a magányban a végtelenségnek és magába szívja a végtelenséget“, — írja e megnyugvás magyarázatául. Így lesz a magány nemcsak igazságnak, hanem vigasztalódásnak is kútforrásává számára.

Az elbeszélések egy része a természet kincseházában megilletődés nélkül járó-kelő s e kincsek közt is a maguk kicsinyes társadalmi játékaikat játszó nyáraló vendégek életéből van véve (*A lelkek virágos kertje. A mágnespatkók, Rozika, A messzilátó, A szerelemtan*). Gyakran ki-kicsendül egy-egy epés hangsúlyban, mennyire visszatetszőknek érzi az író ezeket a flörtöket, ezeket az asszonyi ravaszkodásokat a természet szent őszinteségének világában. A nő még ebben a grandiózus keretben is épp oly ravasz, alattomos, számító és képmutató, mint a városi élet hivalkodó világában, csak itt könnyebb a dolga, mert gyanutlanabban az áldozatok. Vannak elbeszélései, melyeket a Bükk nehéz munkában küzdő lakosságának életéből vett: testi-lelki nyomorékok sötét történetei (*Mészégetők, Majdnem*) s vidító ellentétükül egy mosolygó pajzánságú, jóízű kép a nagyralátó parasztleány megtréfáltatásáról (*Csinos Julcsa és a Csinos meg a Julcsa*).

De a Bükk ragyogó költészetét nemcsak a természet hívének odaadó rajongásával éli át Lőrinczy, hanem szenvedélyes magyar érzéssel is öleli benne szívére a sok elvesztett kincs után a megmaradtat. Izzó, keserű, dacos magyar érzése ki-kitör, a szomszédok gaz rablásán érzett oltthatatlan fölháborodása ki-kisikolt, mikor elrablott drága kincseinkre téved gondolata. Szívünkbe vágnak e kitörések, de velük is költői hívását szolgálja az író. A politikus tegyen lakatot szájára, ha az észszerűség úgy parancsolja, de a költő ne fojtsa vissza felháborodását és kiáltssa bele közönsége lelkébe eszméltetőül minden igaz magyar lélek keserűségét.

Kékyl Lajos.

Színházi mozaik. (Az Unió r.-t. válsága. — Ujabb szindarabok. — Vidéki levelek.)

Ez egyszer a színházi krónikásnak nem a színházak művészi, hanem gazdasági dolgairól kell beszámolót írnia. Fájdalmas és keserű érzéssel, valami fanyar nemével az elégtételnek kell foglalkoznunk az Unió színházüzem r.-t. bukásával, amelynek riasztó tanulságai mellett nem haladhat el egy magyar ember sem közömbösen, annál kevésbé mi, akik eleitől fogva rendszeresen tiltakoztunk az ellen a szellem ellen, amelyet főleg az Unió színházai révén láttunk a magyar kultúréletben elhatalmasodni. Nem támadtunk soha személyeket, csak felfogásokat és művésziatlenségeket, nem ostromoztunk soha intézményeket, csak a szellemet, amely a nemesebb célokra szánt intézményeket lezüllesztette az üzleti felfogás művészi nihilizmusába. Nem lehetett egyszerűen széptani tanulmányokkal elintézni a magyar színpad kérdését. Az egyetemes protestáns világnézetben természetesen benne van a művészeti örök reformáció követelő parancsa is: ennek a rovatnak tehát természetesen kellett harcos rovattá válnia abban a pillanatban, amióta az első kihívás megtörtént. Így eb-

ben a harcban le-le kellett szállnunk a kritikai szemle hangjának méltóságáról: az megint természetes volt akkor, amidőn a kihívások egyre fenyegetőbbek, durvábbak lettek. Színházi életünk nagy része elfekélyesedett s megérett arra az állapotra, amikor a kritikai fegyvernek furkósabbjait kellett előválogatnunk a fegyvertárból. („Ense recidendum est vulnus.“)

Most itt van a mi szomorú igazolásunk: négy (köztük két szép multú) színházunk került a művészi csődből az anyagi csőd elé, magával rántván a bizonytalanságba néhány kiválóan jeles művészt, egy nagyobb feladatokra méltó művészgárdát s néhány száz színpadi iparosembert és segéderőt. De ez csak szociális része a válságnak. A talnulság maga a riasztó!

Mert mi is történt? Már előre vetette árnyékát a nagy gazdasági szerencse-korszak leáldozása, amikor a Faludi-testvérek összevásárolták az Unió színházüzem r.-t. részvény többségét s vele a rendelkező jogot a Király-, Magyar-, Belvárosi- és Blaha Luiza-színházak fölött, miután az Andrássy-úti kis színpadot, amelyben annak idején Nagy Endre a kabarét honosította meg nálunk: át kellett engedniök a Nemzeti Színház Kamara-színpada számára. Már maga ez a telhetetlen üzleti falánkság egészségtelen jelenség volt. Egyszerű bevalása annak a programnak, hogy a színházakban csak pénztermelő vállalkozást láttak. Hiszen lehetetlenség elképzelni, hogy még csak egy színházat is el lehessen igazgatni határozott művészi program és művészi egyéniség nélkül, tisztán üzleti alapon, állandó kísérleti állomásaként a közönség izlése tanulmányozásának, amely mindig a legkiszámíthatatlanabb széljárások közé tartozott.

Pedig nem lett volna lehetetlenség egyetlen nagy célkitűzés és irányító elv alapján kormányozni együtt sem a színházakat. Bizonyos értékes hagyományokat kész alapokként kaptak, csak azt kellett volna szervesen kiegészíteniök a kínálkozó feladatokkal s megteremthették volna az üzleti tröszt helyett a négyarcú modern magyar színházi kultúrát.

A Király-színház szinte már hagyományosan klasszikus operett-színházként szerepelt a köztudatban. Egyszerűen szaván kellett volna fogni a közvéleményt és csakugyan klasszikus operettszínházzá kellett volna fejleszteni és a sületlen „bécsi operett“-stílus helyett minden eszközzel a János vitéz és az értékesebb Lehár- és Kálmán-operettek stílusának irányában. Nem hisszük el, hogy a Cigányszerlem és a Tatárjárás zeneszerzői ne komponáltak volna szívesebben zenét értékes magyar szövegkönyvekre, mint osztrák fércmunkások esetlen és sületlen librettóira, amelyen már a kezdő színházlátogató közönségünk izlése is kinőtt és elidegenedett.

A Magyar-színház pedig egy időben olyan magaslaton állott, hogy a Nemzeti mellett emlegették. S akkor igazán művészi küldetést töltött be, mert a Nemzeti leszürtebb, konzervatívabb iránya mellett helyet adott a modern drámaidalom még forrongó, még irodalomörténetileg le nem mért és el nem intézett tehetségei bemutatásának is.

Az új irányítás azonban nem érezte magára kötelezőnek a Sasfiók és a Peer Gynt gyönyörű és biztató testamentumát és selejtes, külföldön itt-ott felbukkant és viszonylagos muló közönségsikert aratott darabokkal kísérelte meg az üzleti szellem örök sanda szándékát sikerre váltani a — parasztfogást, gyakran határozottan a karzat felé hízogó és alkalmazkodó ripacs játékstílusban. Jellemző erre a színházra, hogy az elmúlt évadban egyetlen igazán komoly művészi teljesítménye volt: Bernhard Shaw Szent Johannájának a színrehozatala. S jellemző az is, hogy a magyar szerzők istápolása helyett a színigazgatók a külföldet járták s ott vásárolgatták össze az akklimatizálódni nem képes idegen szellemű sikerdarabokat, amelyek itt néhány előadás után elsenyvedtek.

Pásztor Árpád nemzetközi tárgyú, levegőjű, stílusú és szándékú riporterdarabját pedig igazán nem lehet magyar színpadi alkotásnak tekinteni. Tengeralattjáró irodalom ez, amelynek periszkop-szeme nem a hazai partok felé sóvárog, hanem azt lesi, mikor kerülhet valami nagy külföldi hajó vontató kötelére, hogy az aranypartok felé vigyék.

A Belvárosi színházat kellett volna a főváros ideális modern Kamara-színházává fejleszteni, igazi, értékes műfajú, finom kamara-darabokkal. Itt is történt egy ilyen szépen bevált kísérlet, a francia Sarmant Árnnyhalász című darabja. Azóta azonban érzéki csemegeboltta és a szerelmi bájtalgyártás ujdonsült alchimista konyhájává züllesztették.

Valaha a Vígyszínház műsora vált hirhedtté azokról a francia-stílusú darabokról, amelyeknek a kritikáját mindig úgy kellett volna kezdeni, ahogy valamikor a nagytekintélyű színházi kritikus, Keszler József tette meg az egyik bemutató alkalmával: „Röf, röf“. Ennek a színháznak aztán igazán kiépült a határozott stílusa, de abban aztán nem volt köszönet.

A kritikai fatalizmus hitvallóinak talán ez is irodalomszámba ment, de mi szomorúnak és emberrontónak érezzük azt az irodalmat, amely nem az agyvelőre hat, hanem a gerincvelőre spekulál.

Pedig ennek a kis színháznak már olyan együttese nevelődött, amelyre szinte molierei feladatokat lehetett volna bízni.

A Blahá Lujza-színházat pedig, mintha meghoszorkányozta volna a helyi hagyomány, a ház rossz szelleme. A varietéből átépített színházban valóságos Wálpurgis-éjszakákat rendeztek a varieté-kisértetek. Itt veszett bele igazán a művészet, a lélek a mindent elborító „staffage“, az urrá nőtt háttér, a láb- és combkórusok orgiáiba.

Divatrevü és deszkastrand lett ebből a szép kis színházból, amely minden előadásával a „nemzet csalóányának“ tisztes nevét csúfolta meg.

Igaztalanok lennének, ha nem emelnék ki most is, amint annak idején tettük, a színház egyetlen igazi művészi teljesítményét, a Bartók—Kodály-féle Székely című kis magyar zenei revüt.

Ennek az egy, igazán eredeti és szép alkotásnak a távlata olyan nagy volt, hogy hármas programot is adhatott volna a színháznak.

Első sorban hajléka lehetett volna, nevéhez méltóan az ujjá-

éledő magyar népszínműnek, felhasználásával a modern folklóre és népzenei kutatások szenzációs eredményeinek.

Hajléka lehetett volna a sok kísérleten hajótörést szenvedett s mégis okvetlenül szükséges magyar kamara-operának. Zeneileg értékes kisebb operákat, operettekét, zenei revüket kellett volna itt bemutatni, hiszen a Három a kis lány és az Offenbach sikere elég biztató volt ilyen nem éppen 100 percentes, de közönségnevelő zenei vállalkozásokra.

Végül meg lehetett volna valósítani benne egy teljesen modern, magyar elgondolású művészi „varietét“ (a szó nemesebb értelmében), amely azután a víg operától és népszínműtől kezdve a művészi programtánccon és a költői chansonokon keresztül mindent adhatott volna, addig a határig, ahol a nem nemes értelmű variete és az orfeum kezdődik.

E helyett az ellenkező irány érvényesült úgyszólván az Unió valamennyi újabb bemutatóján: a darabok műfaja és a játéktípus is egyre jobban tolódtott, bukott az artistaság felé.

A lélek egyenes arányban fogyott a — kosztümökkel.

Olesóbbnak találták a káprázatos kiállításokat, mint a belülről vetítődő, a művészetnek magában ezerszínű pompáját.

Ennek a rendszernek azonnal meg kellett buknia, amint elhullott a közönség férgese, az, mely a gazdasági konjunktúra rothasztó és hazugül érlelő időjárására tódult alkalmi közönségnek a színházba.

Mikor megmaradt az a közönség, amelynek kultúr-szükséglete a színház: azonnal előállott a komolyabb feladat: a kultúrigényeket igazi kultúrával kell kielégíteni.

Nem ez történt.

Gazdaságilag is szerencsétlen ölekezésben volt az Unió pénzpolitikája a művészivel.

Olyan hatalom volt a kezükben, amellyel versenyen felül álltak. Négy színház gárdájából válogathatták össze a legjobb és legalkalmasabb erőket minden darabhoz, úgy hogy mindig tökéletes előadásokat rendezhettek volna. De ahol a feladat maga nagyon ritkán volt igazán művészi: hogyan mutathatta volna meg igazi értékét ez a tehetség-kincstár?

S ahelyett, hogy értékes színművek útján értékes együtteseket neveltek volna, próbaköveket állítottak volna a felbukkanó tehetségek elé, angolkóros szerepekbe nyomorították bele a nagy feladatokra szomjazó tehetségeiket. S ezt az öngyilkos, önsanyargató és lefokozó politikát teljessé tette az a szerencsétlen vetélkedés, amelyet, úgy látszik: a football-egyesületektől tanultak el. Játékegyüttesek nevelése helyett starokra árvereztek. Milliárdos játékoscsábítások történtek. Aránytalanul felbeesültek egy-egy felkapottat, női vagy férfi-primadonnát. S így esett, hogy Kiss Ferenc, a testté vált magyar színjatszólélek, 100 estén keresztül vérdijért nyomorgott egy sületlen osztrák operett méltatlan és értéktelen szerepében, a Nemzetitől elperelt Bajor Gizi pedig harmadrendű külföldi darabok sorozatos előadásainak lett fizikai és stílusbetege.

Ez a helyzet alapján is igazságtalan volt, mert a starok tehetsége s a többi jónevű művészeké közt nem mutatkozott olyan rendkívüli különbség, mint az — anyagi fölbecsülésük között. A beteg rendszernek azután az tette be véglegesen az ajtót, hogy a közönség az agyonreklámozott staroktól egészen rendkívüli teljesítményeket várt s ezek a felcsigázott reménységek sohasem váltak be, mert a művészi programm még a tehetségükhöz mért feladatokkal sem tudta ellátni őket.

Igy lett lassan teljessé az Unió csődje, amelynek az anyagi vonatkozásaihoz legföljebb annyi szavunk van, hogy érdemes miúgy-kinnek megszívlelnie azt a tanulságos keresztmetszeti képet, amelyet ez a válság leplezett le a színházból üzletet csinálók, a művészet templomaiból pénzváltót és galambáros piacot csináló kalmárok lelkiismeretlenségéről.

Hisszük, a felébredő művészi lelkiismeret és komolyabb becsvágy és néhány száz derék színpadi művész és mesterember érdekén át az egész magyar kultúra érdekében, hisszük, hogy sikerülni fog ezeket a siralomházba juttatott műintézeteket megmenteni a pusztulástól.

De jaj lesz a siker reménységének mindaddig, amíg bárki is azt hiszi, hogy ennek a válságnak az *anyagi része* a nehezebb és a fontosabb. Az anyagi feltételeket okvetlenül biztosítani kell, de művészetet üzleti alapon, lelkiismeret nélkül, magasabbcélú lelkesedés, feltétlen szeretet, ideálok nélkül sem teremteni, sem fenntartani egy pillanatig sem lehet.

*

Ahogy Hegedüs Gyula egy előkelő, feszes, hagyomány- és stílusörző főkomornyk szerepében ott ül csüggedten és tehetetlenül, lábát lógatva és fejét lehajtva, egy díszletparkányon a „*Fanny és a cseléd-kérdés*” című *Jerome Klapka Jerome* darab második felvonásában a *Vigszínház* színpadán, míg előtte ott rengetik magukat egy fonákul fölőleges és mesterkélt táncszámban a karzat kedvéért a színpadra szabadított skót táncos görölök: a jelenet túlnő a színdarabon és kísértetiesen jellemző jelképévé válik a mai megalkuvó művészi politikának és stílusalábszállásnak.

Bármilyen jó hírű is *Jerome Klapka Jerome*, mint angol humorista, ez a darabja sem őt magát, sem a humort magát nem jelenti a legelőnyösebben. A mi gondolat benne: a jött-ment arisztokrácia kicsúfolása, azt sokkal szellemesebben elkövette már *Wilde Oszkár*, sőt jóval előtte egy *Figaro* nevű ármányos borbély.

Amit pedig a *Vigszínház* más stílushoz szokott és méltó együttese művel (a csakugyan előkelő és érthetően fölényes *Hegedüs Gyula* kivételével) ebben a darabban a gyérszámú közönség földértésére: az egyenesen szomorú játékká avatja a darabot.

Nem tudjuk, a szerző vagy a rendezőség ötlete volt-e a most divatos görölköt betáncoltatni és *Gombaszögi Fridával* angol kuplét énekelteni a színpadon, de akármelyiküké, súlyos szemrehányás illetheti érte a — másik részéről.

Kár volt a nálunk különösen népszerű angol humoristának éppen ezt a vérszegény darabját elővenni, amikor ott van a sokkal szellemesebb „*Idegen*” című, amely, igaz, ördögi testvéricséget mutat *Molnár Ferenc* „*Ördög*”-ével s talán azért nem fér meg ugyanannak a színháznak a műsorán a rokonötletnek hazajáró változata?

*

Nyári darabnak, kasszadarabnak íródott *Farkas Imrének május elsején* bemutatott „*Májusi muzsika*” című zenés vidám darabja, (*Renaissance-Színház*). Alapjában nem is több. De a friss, természetes sikere mégis mond valamit. Vásári mulatság, vásári nép mulatságára. Ugyanaz a títka, ami a középkori vásári játékok hatásának: azt találja meg, ami önmagunkban, vagyis a körülöttünk élő emberekben kedves és mulatságos. S akármilyen merészség is kimondani, de egy-egy ilyen darab sokkal jobban korjellemző, mint sok nagyképű, korrajzot mimelő és történelmieskedést erőltető darab.

Ha meg volna a magyar „*Fliegende Blätter*”, akkor annak a lapjain találkoznánk ezekkel a karrikatúrákkal, amelyek reális alapon az élet túlzásai ugyan: azonban bennük, alattuk és mögöttük csakugyan a körülöttünk mosolygó élet van, mint *Farkas Imre* mindegyik „szerecsés” darabjában, amelyek éppen azért szerencsések, mert ez az egészségesen látó ösztön hozta világra őket, Jókai Tseresnyés csizmadiájának már emlegetett „ars poetica”-ja szerint.

Valami egészséges erkölcsi elégtétel is van abban, hogy a szerző csakugyan torzfigurákká teszi meg, a kacagó pellengérré állítja ki a perverz modern élet és irodalom „hőseit”: a botrányszenzációkon át is reklámot kereső primadonna-hiszterikát, a főzőedény és konyhamozsár-jazzbandes „dadaista” zeneszerzőt, a javíthatatlanul parlagi dalárdát, a pestiek parvenü regényeskedését a budai vendéglő és sváb schrammelzenekar filiszter-romantikáján keresztül.

Ilyen jóízűeket nevetettek az ujkor eleji deszkapódiumok körül a vásárosok, amikor a kápszáló barátokat, a házsártos asszonyokat és a papucsférjeket csúfolták ki a nagyeszű nürnbergi csizmadia jóízű darabjai.

Mellékes, hogy a szerző maga ezt nem tudja, hisz talán éppen azért olyan friss hatású a darabja, mert úgy íródott, mintha valami „*commedia del arte*” darabot jegyzett volna le maguknak a szereplőknek a rögtönzéséből.

A muzsikája közismert daraboknak ügyes alkalmazása.

Egy súlyos hiba van a darabban, az első felvonás angol-tót komorujkjának szánalmas artista-bakugrándozása.

Fájt Maklárty Zoltánt, akit ebben a szezonban egy döbbenetes erejű dosztojevszkiji mélységű ügyvédi írnok szerepében láttunk művészete tetőpontján: így Dummer Augusztként a porondon bukfenchezve látni, egy ligeti őcskaságú, verklire is méltatlan kuplé kíséretében.

Ez a bukfencheztetés nyakát törheti az egész kedves vállalkozásnak, amelyről egyik pesti írónk szellemes mondása jutott és maradt eszünkben:

„A budaiak csak azért szeretnének pestiek lenni, hogy irigvel-
lessék a budaiaktól Budát.“

*

Érdekes visszhangja támadt a Protestáns Szemle tisztítószündékú s éppen ezért következetesen harcos kritikáinak újabban olvasóink kö-
rében is, élénk bizonyosságául annak, hogy ez a vállalkozás csakugyan idő-
szerű, szükséges és egy egészséges közvélemény lelkének megszólá-
lása volt.

Biztató tünet az is, hogy most már nemzeti szellemű napilap-
jaink is igyekeznek ilyen értelemben állandóan napirenden tartani a
színházak művészi válságának kérdését.

Mindennél többet jelent azonban magának a közönségnek meg-
mozdulása.

Maga az a tény, hogy a selejtes daraboknak manapság egyre gyé-
rebb közönsége akad: minden kritikánál beszédeőbb.

S hogy vidéken is ilyenek az állapotok, arról nagyszerű beszá-
molót ad egy Győrből hozzánk intézett „Vidéki levél“, amelynek tanul-
ságaiból feltétlenül ki kell ragadnunk a következő elvi jelentőségű
megfigyeléseket.

A levél pompás szemű írója, Fenesi Zoltán, első sorban nagy-
szerűen látja meg a mai színpad hanyatlásának okait a következőkben:

1. Külföldi mintára, nálunk is a színházi rendezők lettek a szín-
pad urai, akárhányszor a darab szellemének meghamisítása vagy hát-
térbe szorítása árán.

2. A külsőségek uralkodnak a belső értékek fölött, olyannyira,
hogy valóságos kultuszt üznek a — meztelenségből.

3. A színpadok ezen művészietlen és erkölestelen új stílusá-
nak valósággal büntársai a színházi lapok, amelyek képben és szöveg-
ben nem a művészek lelki értékeit méltatják, hanem testi bájaikkal
foglalkoznak. (Kritikáról persze szó sem lehet ezekben a taxameter
szerint fizetett közleményekben.)

4. A közönség jobb izlésű része kerüli a kritikát, de meg nem is
igen akad olyan forum, amely az izlés és erkölcs fölháborodásának is
helyet adjon.

5. A vidéki színházi kultúra teljesen majmolója a fővárosinak.

6. A közönség nagyobb része csak szórakozó helyet lát a szín-
házban.

7. Az igazi művészi teljesítmények hiányát túlszigázott várako-
zást előidéző reklámmal pótolják.

8. Színházi kultúránk ilyesformán szinte visszafejlődött az ő-
sgörög kezdetleges és durva, érzéki szatirjátékokig.

De hogy ez nem reménytelen, hanem hazug helyzet, azt nagy-
szerűen mutatja *Alapi Nándor* országos kamara-színház társulatának 10
napos győri vendégszereplése, amelyen súlyos irodalmi értékű darabok-
nak (Molière, Ibsen, stb.) a megtisztított művészet egyszerű, teljes lélek-
mutató eszközeivel való bemutatása egy-kettőre lelkes törzsközönséget
nevelt, olyannyira, hogy *magasrangú katonatisztek civílbe öltöztek,
mert rangjukhoz méltó jegyet már nem kaptak és a város előkelőségei*

olcsóbb földszinti helyeken húzódtak meg, mert a páholyokat előre elkapkodták. Van tehát közönsége az igazi kulturának, a lélek szerint való irodalmi színháznak, még a vidéken is.

Ami igazán hiányzik: az a kezdeményezés merészsége. Kritikának és közönségnek össze kell fognia, szerves munkával kiharcolnia, hogy az irodalmi és erkölcsi igények diktálják a közvéleményt.

Meg kell kezdeni azt a munkát, amelyet a győri lelkes levéltáros a „színpadi kultúra megtisztításának“, mi pedig a „színház reformációjának“ neveztünk, ami lényegében egyet jelent.

Egy másik „Vidéki levél“ írója a protestáns családi irodalom egyik ismertebb nevű jó tollú munkása, egy olyan író, akiről Rákosi Jenő irt nagyon meleg és biztató sorokat s aki érdekes adalékokkal támogatja a mi megállapításainkat arról, hogy mért uralkodik az erkölctelenség a színpadokon.

Saját tapasztalatai alapján irányítja rá figyelmünket arra a tényre, hogy a színházaknak egyszerűen nem kellene a nemes erkölcsi irányzatú darabok, naivaknak, népszerűtleneknek, jókaiasoknak tartják őket.

Szóval csak a cinizmus világnézetének adnak helyet.

Lehetetlen a személyes sérelmeken túl ki nem élvezni ennek a panasznak az elvi igazságát, hiszen ott volt rá a legékeesebb tanúbizonyosság a közelmúltban: *Harsányi Kálmán* „*Ellák*“-ja évtizedes fiókbanhevertetés után kerülhetett színre.

Annyi bizonyos, hogy a színházakat kényszeríteni nem lehet bizonyos irányzatú darabok színrehozatalára, csak egy módon: ha nem akad közönsége a mételyező irányzatú daraboknak. És ha megingathatatlan elvi alapon álló kritika harcol állandóan a színpadi kultúra megtisztításaért.

Ugy hírlik, hogy az Unió bukásával kapcsolatban „színházi törvényjavaslat“ készül. Nem tudjuk, kiterjeszkedik-e a törvény a színházigazgatás szellemi részére is, de az bizonyos, hogy minden szabály csak írott törvény.

Végrehajtani csak egy módon lehet: magasabb kultúrával, egy olyan megreformált közszellemmel, amely nem szórakozóhelyet lát a színpadban, hanem az „élet tanítómesterének“, a gondolatnak a szószékét, azét a mesterét, aki a Művészet és az Erköles kettős tüzes nyelvén szól hozzánk.

Szilágyi Dezső.

Zenei beszámoló. *Operaházi tohuwabohu.* Amikor az Operaház súlyos válságáról megemlékeztünk, zenei életünket hármashalomhoz hasonlítottuk, melyben a legnagyobbik a dalszínművészetet jelképezi. Azóta vendégjátékok, különesték, sokféle izgalom zajlott le, míg végre megérkezett a várva-várt új igazgató, *Radnai Miklós* személyében. *Radnai Miklós*ról tudjuk, hogy jeles zeneszerző, s arról megfelelő alkalmakkor már beszámoltunk. Hogy mint színházi ember hogy fog beválni? az a jövő titka. A színházat csak kívülről ismerheti. Minden bizonnyal jó szándékai elismerésre méltóak, de féltő, hogy csak áldozata lesz a problémának. Következtetéseinket egy hivatalos kommunikációra s az új igazgató-

nak a hírlapokban megjelent nyilatkozataira építjük. Az egyik szerint *Radnai* művészi programot mutatott be az Opera reorganizációjára nézve, amelynek alapján kineveztetett igazgatóvá s „a külföldi operák adminisztratív és technikai viszonyainak tanulmányozása végett“ külföldi útra küldetett. A másik szerint *Radnai leépít*, még pedig „körülbelül 50%-ban“ a Székelyhidy-féle (—aki pedig régi színházi ember—) terv alá. A műsort, ha lesz pénz, ujdonságokkal akarja felfrissíteni. „*A magyar Operaháznak föl kell vennie a külfölddel a kapcsolatot énekesek, karmesterek és darabok tekintetében is, mert bizony egy kissé elmaradtunk*“, ezt mondja *Radnai*. Csak az az aggályunk, hogy a külföldi énekes, karmester és darab a leépítést olcsójjánossággal fogja-e elősegíteni, avagy mint attrakció, felemelt helyárat eredményezni? Amíg az új igazgató tanulmányozza a külföldi operákat, azalatt egy vegyes-bizottság szerződötteti azokat a tagokat, akikkel az igazgató öszszel megindítja a színházát. Ki állította össze a névsort? Tulajdonképen ki a felelős szerző? Egy egész sereg kérdés tolúl egymás hegyére, hátára, annyí, hogy le se akarjuk írni... Az annyit emlegetett és tanulmányozott művelt nyugat ilyenkor azt mondja: qui vivra, verra!

A kavarodás közben lezajlott Tita Ruffo vendégjátéka is. Rég óta legelső rangú művész hírneve kíséri ezt az olasz énekest. A háború alatt énekének fényéből sokat veszített, bőven pótolja azonban ezt színészi — sajnos, túlhajtott — játékával. Három estéből kettőt, a Hamletet és Rigolettot láttuk. Nagyon csalódtunk benne. Számításba vettük ugyan, hogy olasz, túlfütötten olasz temperamentumú énekessel s főleg játékossl fogunk találkozni, de a tapasztalt színpallhasogatások és önkényeskedések már túlmentek azon a határon, amelyen innen még művészet van. Kínos volt nézni azt a modort, amellyel a színpadról leadta a tempót a karmesternek, ahogy ráncigálta a színpadi társának kezét, hogy az ő önkényes énekléséhez alkalmazkodjék, ahogy toporzékolt a sugólyúk mellől a karmester felé. A pesti publikum elfogult s ez a „hecc“ neki szörnyen tetszett, mert „iszonyú nagy művésznek“ nézi azt, ki nyílt színen ilyen jeleneteket rögtönöz. Tapsolta is érte módfelett. A két dirigens közül, kiknek a viselkedéshez szerencséjük volt, csak Márkus Dezsőnek volt érzéke az olasz temperamentum iránt s a legnagyobb lelki nyugalommal jött ki a függöny elé hajlongani, hogy megköszönje azokat a tapsokat, melyek *csak* Tita Ruffonak szóltak. Ezt igen méltányoltuk. Ami Tita Ruffot illeti, hajlandók vagyunk ugyan a legmesszebbmenő „temperamentum megértésre“, de nem vagyunk hajlandók az önrulom teljes megvetését s színpadi enfant terrible-séget „művészetnek“ elismerni.

Emlékezetben lesz még, hogy az operai első elbocsáttatások elkerülésére a társadalom közadakozásból megfelelő összeget adományozott az operának e személyi költségek fedezésére. Hogy a még hiányzó részt megszerezzék, egy oly előadást kívántak a műsorba beiktatni, mely felemelt helyárat dacára minél szélesebb kört érdekeljen. Az eredeti ötlet a Denevérnek elsőrangú szereplőkkel való teljesen új beállítása volt. Persze, mire az ötlet testet öltött, a felismerhetlenségig elváltozott. Szerepküzdelmek, és hasonló dolgok dühöngtek az előadás rendezése

körül. Ehhez jött még a második felvonásban divatrevü, hangverseny, felvonulás, soronkívüli ballett, éppen csak még valami halló... hiányzott. Síváran szomorú esték. Az operaházhoz méltatlan, de a közönség egy részének ízlését és igényeit jellemző.

Ez a bármiáron való pénzcsinálás vágya eredményez nemcsak ilyen tutti-frutti Denevért, hanem más ízlésbeli balkanizálódást is, mint pld. az elsőemeleti cukrászdnak kereskedők kiállítási szekrényeivel való teleállítását, sőt még a márvány-falakra szegezett szögletes üvegelejű hurkakkal való eléktelenítését is. Vajjon Ybl Miklós hogy vélekednék ez építészeti „leépítésről“.

Időközben jönnek zenekar, vendégek, lezajlik néhány ifjúsági előadás, tanácskozik a zenekar, megindulnak a szerződéses, a német operai együttes lehet hogy jön vendégszerepelni, lehet hogy nem jön. S az egész operaházi tolvabohóból csak azt látjuk, hogy az új igazgató a külföldön kezdi tanulni, hogy kell egy operát adminisztrálni.

Évadzáró rendkívüli filharmonikus hangverseny — Dohnányival. Mielőtt Dohnányi Ernő angliai és amerikai hangversenyúttjára indult volna, meleg búcsúban részesítette őt tisztelőinek serege. Most, hogy nagy külföldi sikerekkel — s hozzá még karmesteri sikerekkel és amerikai szerződéssel is megrakodva tért vissza, még melegebben fogadta őt a hangversenylátogatók tömege. Az évadzáró hangverseny műsorán Beethoven G-dur zongoraversenyművét játszotta s a „kilencediket“ vezényelte. Hogy Dohnányi ma Európa kevésszámú legjobb zongoraművészeinek egyike, nem kell felfedeznünk, hogy ezen belül csodásan játsza Beethovent, azt is tudjuk, de a Beethoven-játéknak az a teljessége, mellyel e versenyművet előadta, oly zenei gyönyörűség volt, melynek dicséretét — a banalitástól való félelemből — elhagyjuk, de annyit mégis kell mondanunk: ez muzsika. A IX-ik szimfonia vezénylésében Dohnányi teljesen modernnek s egyéninek mutatkozott. Értjük ezen, hogy a hagyományként átvett felfogástól eltérően tempót, dinamikát újat hozott, sőt a hangszerelésen is végzett itt-ott valamelyes retust. Amióta Mahler beleretusált a Kilencedik partitúrájába (ama bizonyos kürtök!) s azok általánosan elfogadtattak, el kell készülnünk újabb s újabb retusokra. Ez elvi kérdés. A „haladók“ azt mondják, mindent szabad, ami a művet hatásosabbá, frissebbé, modernebbé teszi, a „maradiak“ azt mondják: semmit sem szabad, amit a komponista nem kívánt, az ő művéről van szó, nem a mienkről. Bevalljuk, jó magunk ebben a kérdésben maradiak vagyunk. A kart a Palestrina-kórus szolgáltatta. Teljesítménye kiváló volt. A magánkvartettet Relle Gabriella, Basilidesz Mária, Pataky Kálmán és Szende Ferenc énekeltek; az utóbbi három tökéletes művészettel, Rellének ez túlnoház feladat volt.

Dr. Molnár Imre dalestéje. Dr. Molnár Imre hangversenyci műsorát régebbi hangversenyein is az jellemezte, hogy első részükben a külföldi dalszerzeményekből egy ízlésesen megválasztott sorozatot mutatott be, míg a másodikban a régi magyar dal emlékeit s a nép között lappangó régi dallamokat és az ú. n. „paraszt“ dalokat. Előbbiben alkalma van

stílusbeli és énekművészetbeli ízléséről és képességéről tanuságot tenni, az utóbbiakban a magyar ének szellemének áldozni s azt propagálni. A hangversenyének részére a legsúlyosabb feladatokat magában rejtő, nemzetközileg elismert szerzemények csoportjából egy csokorra való mutatott be. Bach, Brahms, Strausz, Wolf részint nagy stílusbeli, részint ezenfelül énektechnikai követelményekkel lépnek fel. Dr. Molnár Imre emberül felelt meg mindkettőnek s miután rövid hangverseny-énekési multra tekint csak vissza, biztos, hogy további fejlődése során kiváló tulajdonságait még jobban érvényre fogja juttani. Benne máris egyik igen jeles hangversenyénekünket dicsérjük. Különös örömmel kell még megemlékeznünk Demény Dezsőnek szellemes és művészi zongorakiséretéről, amelyet a Molnár által bemutatott régi magyar dallamok egy részéhez írt. Bár mielőbb megjelenének nyomtatásban, hogy minél szélesebb körben terjedhessenek el, úgy a régi dallamok, mint annak tudata is, hogy a magyar dalt nemcsak „cigányos modorban“ lehet kíséreni, hanem „magas művészi fokon álló modorban“ is. Az éneket dr. Lajtha László zeneszerző kísérte zongorán, a mű szellemének s az előadóművészek teljeseen alárendelve hangszerét, — tehát igen jól.

Templomi hangverseny és zenés áhítat. Május 8-ikán a Kálvintéri templomban hangverseny volt, melyet áhítat előzött meg. Ezt azért kellett így körülírnom, mert a belépő-jegy *orgonahangversenyre* szólt, a műsor pedig a *zenés-áhítat* sorrendjét közölte, s valójában felemás érzelmekkel távoztam a templomból. Vegyük sorjára: két gyülekezeti ének között Ravasz László püspök tartott egyházi beszédet. Nyílt kaput döngetnék, ha azt akarnám fejtegetni, hogy bármely kérdésről szóljon püspökünk, mindig mi vagyunk azok, kik valamit tanulunk tőle. Magam szempontjából két momentum ejtett gondolkozásba: az egyik az, hogy a zoltároknak idegenből átültetett dallamai belemérvén a magyar kálvinistaság lelki világába annak nagy kinsége, a másik, hogy az egyházi ének intenzitása a gyülekezet életerejével egyenes arányban áll. Az előbbi megerősít abban a meggyőződésben, hogy az új énekeskönyvünkből sok oda nem való melódiát kellene törölnünk, az utóbbi meggyengíti ama felfogásomat, hogy a közéneket a zenés-áhítatba belevonni — mint zenei szempontból oda nem való — nem tartottam helyesnek. (Ld. a Prot. Szemle multkori számában a 357. lapon az erről elmondottakat.) Most nem tudnék áthidaló javaslatot tenni. Az idő majd meghozza a megoldást. Tény, hogy szerény felfogásom szerint a zenés áhítatnak kettős eredményt kell elérnie. A jól megválasztott *zenének és szövegnek* áhítatos érzést, a *jó előadásnak* pedig művészi pallérozódást kell eredményeznie. Ez az ütközőpont köztem és a május 8-iki előadás műsora között. Ha egy orgonahangversenybe két operából való imát — zeneileg még oly hatásosakat is — illesztünk, ez még nem áhítatot gerjesztő. Elvileg az mellékes, hogy Weber Büvös vadászából: Agathe imáját Goda Gizella akadályoztatása folytán nem énekelte, hanem Palló Ime töltötte ki az elmaradt műsorszámot. De az általa a műsorba felvett Sába királynőbeli „Ima“ is opera szám, amilhez szintén kevés köze van az áhítatnak úgy szövegi, mint keleti dallama miatt. Ami az opera színpadján — kellő díszlet, öltözet stb. folytán templomi

jelenet, az igazi templom korusán még nem áhítatos hangulatot eredményező. Hogy ki Palló s mekkora művész, azt tudjuk. Ehelyütt a program nem szerencsés összeállítását teszem szóvá. A kálvintéri orgonát azóta, hogy néh. Dégel Frigyes játszott (és próbált) rajta, nem figyelhettem meg a játszóasztal mellől s így nem tudhatom, hogy a hangszernek mint zeneeszköznek, mi fogatkozása van és hogy mi irandó az orgona, mi az előadó művész, Ákom Lajos terhére. Valószínű, hogy egynéhány kellemetlen regisztrálás az orgona terhére irandó, míg Bach : koncertjéből a largonak szentimentális felfogása féltétlen a játékoséra. Zsámboky Miklós gondonkajátékáról csak jót lehet mondani. *Isoz Kálmán.*

Múzeumi kiállítások. A *Szépművészeti Múzeum* jánoshalmi Nemes Marcell adományából rendkívül értékes nemzeti ereklye birtokába jutott. Hazakerült Mányoki Ádámnak II. Rákóczi Ferenc fejedelemről festett arcképe, hogy méltó helyet kapjon nemzeti galeriánkban. 1892-ben akadt rá a képre a taschenburgi szász királyi képtárban Nyári Sándor, az Országos Képtár öre s bár azóta néhányszor szoba került a kép megszerzése, az csak most, Nemes Marcell áldozatkészége folytán juthatott a magyar állam tulajdonába.

A kép kétszeresen értékes nekünk, magyaroknak. Felbecsülhetetlen értékűvé teszi reánk nézve egyfelől az ábrázolt legendás személyisége, másfelől a készítő művész egyénisége. Azonban hasztalanul keresnök a magyar szabadsághős eszményített arcását e képen. Kora divatjának megfelelőleg, egy életvidám, kissé puha tekintetű, tipikusan magyar férfi néz reánk a képről: Rákóczi, a férfi szépsége teljében levő nagyr, nem pedig a szabadságért váltakozó szerencsével harcoló, sorsüldözte, nehéz gondoktól gyötört fejedelem. Az eszményítés teljesen távol áll a munkától, de értékét viszont emeli, hogy a fejedelemről minden bizonnyal itt, Magyarországon festette a fejedelmi udvar festői triászának egyik tagja 1710 körül.

Rákóczi udvarában három festőt emlegetnek a korabeli feljegyzések: Kupeczky Jánost, Mindszenti Mihályt és Mányoki Ádámot. Az első felvidéki származású, a második művésznek Eger volt hazája, míg Mányoki Ádámnak, bár Szokolyán, Sárosmegyében született, családja túl a dunai eredetű volt s tősgyökeres magyar. Apja kálvinista prédikátor volt s Mányoki fiatalon Németországba kerülve, Scheitz Andreas hannoveri festő, később de Largillière parisi mester tanítványa lesz s a XVIII. század első éveiben kész művészként tűnik föl Rákóczi udvarában. Egészen 1710-ig tartózkodik a fejedelem környezetében, azután Varsóban II. Ágost lengyel, majd Drezdában III. Ágost szász királynak lesz az udvari művésze s itt is élt egészen 1757-ben bekövetkezett haláláig.

Mányoki életét és műveit összefoglaló tanulmányunk, sajnos, maig sincsen. Nyári Sándor készült ugyan egy kimerítő biográfia megírására, de ebből az előkészítésnél többre nem jutott. Reméljük, hogy a hazai barokk-kor művészei életének és műveinek feldolgozása során mihamarabb sor kerül Mányoki életrajzának tüzetes feltárására és műveinek pontos elemzésére is.

A Szépművészeti Múzeum grafikai osztályának május 3-án megnyílt kiállítása a XVII. századi hollandi grafikát mutatja be rendkívül becses műlapokon. Amellett, hogy a hollandi XVII. századi rajzoló művészetnek csaknem minden jeles mesterét képviselve látjuk a kiállításon, egyszersmind a XVII. századi protestáns Hollandiának s egész külső és belső életének hű tükré ez a kiállítás. Elragadóan mély és áhítatos vallási felfogás uralkodik az ó- és új-szövetség legendáinak illusztrációiban; józan, dolgos, de amellett életvidám nép életét látjuk a népi jelenetek, városi és falusi mulatságok ábrázolásaiban; meglevenülnek a városok ódon házsorai és a falvak apró házacskái és lakóik: államférfiak, komoly polgárok, hadvezérek, katonák és vidám tekintetű parasztok sereglenek elénk, amint a karcokban és metszetekben gyönyörködünk; a végeleáthatatlan vízenyős rétek síkján tehenek és lovak legelésznek, szőlőmők meredeznek ég felé, apró hidak szelik át a patokok és csatornák vizét. Egy ilyen kiállításon tudjuk megbecsülni és értékelni igazán a művészetnek korokat, embereket és vidékeket megörökítő erejét.

A kiállítás, mint művészeti gyűjtőpont körül, Rembrandt művei körül összpontosul, kinek működése és egyénisége egész korára rányomta bélyegét. Az őt közvetlenül megelőző és részben őt tanító művészek közül Moreelse, Valckert, Visscher, Molyn és Uytenbroeck, valamint Seghers nevei tűnnek elénk. Molynnak kitűnően megrajzolt, életteli népi jelenetei, Uytenbroecknek pedig ó-szövetségi képei méltók megkülönböztetett figyelmünkre. Seghersnek, a tragikus sorsú nagy tájfestőnek működését, ki nem kis befolyással volt Rembrandtra is, meggyőzőleg mutatja a kiállítás unikuma, egy lapályos vidéket folyóval ábrázoló színezett karca, amelyből csak egy színezetlen példány ismeretes még a British Múzeum gyűjteményében.

Ötvennél több lap hirdeti a kiállításon Rembrandt zsenijének örökkévalóságát. E nagy művész egyaránt nagy festményein és karcain, hiszen nála, a tónusoknak, a különböző megvilágításoknak mesterénél éthető ez az univerzális képesség a két elűtő technikában. Karcait a belső, lelki elmélyülés, a szerkesztés nagyvonalúsága és frappáns hatásossága s a virtuóz technikának keresetlen közvetlensége teszik örökbecsű remekékké. Vallásos tárgyú képeit a hívő lélek meggyőződéses szent hite ragyogja be, mely a szemlélő lelkét a megszokottnál szebb, dicsőbb eszmekörbe vonzza. De ez az eszmei tisztaság és benső hit nyilvánul arcképein és tájképeiben is, melyeket monumentálissá a művésznek éppen ez a tulajdonsága emel. „Jézus gyógyítja a betegeket vagy a Százforintos lap“, „Lázár feltámasztása“, „Mária halála“, „Tékozló fiú“, „Krisztus Emmausban“, „Krisztus levétele a keresztről“, „A három kereszt“ című karcokat emeljük ki a vallásos tárgyú lapok közül, míg: „A patkányméregárus“, „Faust“, „Tájkép a három kunyhóval“, „Tájkép a három fával“ és „Clement de Jonghe“ arckép a profán tárgyú lapok gyöngyei. Már maga az a tény, hogy Rembrandt oeuvréjének néhány legelsőrangú remeke látható, reméljük, a művészet után érdeklődők ezreit fogja a múzeum falai közé vonzani.

Rembrandt közvetlen tanítványai közül Bol és Koninck lapjait kell felemlitenünk. A többi mesterek közül Ruisdaelnak Rembrandttól teljesen elütő, merőben egyéni modorú művészete kelthet feltűnést. Everdingen illusztrációi, melyek H. von Almar „Reinecke Fuchs“ című művéhez készültek, friss ötletességükkel meglepőek. Laer, Dujardin, Cuyp és Potter felülmulthatatlan állatképei, van de Velde Berchem tájképei, valamint Bega, Ostade és Dusart elevenségétől duzzadó életképei és hollandiai paraszttípusai a sikerült kiállításnak elsőrangú művészi élvezetet kínáló látnivalói.

A kiállítás ötletes, szép és műtörténeti megfigyelésekre kiváló alkalmakat nyújtó szakavatott elrendezése Hoffmann Edit dr. tudását dicséri.

Az *Iparművészeti Múzeum* rendkívül érdekes, az óra fejlődéstörténetének csaknem teljes képét összefoglaló kiállítást nyitott meg április végén. A kiállítás természetesen nem az óra fejlődésének szerkezeti, mechanikai részével foglalkozik, hanem az óra habitusának, különböző időkben való művészi megjelenésének fejlődéstörténeti képét adja. A XVI. századtól kezdve egészen a múlt század közepéig mindenféle csoportja képviselve van az óráknak. Vannak itt lábas, álló, faliórák, csüngőórák és a viselésre alkalmas zsebórák. Tudjuk, hogy a mai típusu, úgynevezett kerekés-rugós szerkezetű óráknak feltalálója Peter Henlein, az egykor való híres nürnbergi lakatosmester volt. A kiállítás igazán dús választékban mutatja meg a különböző művészi korokat, különböző típusu és izlésű órák sorozatainak egybeállításával. A XVI. századot érdekes feszületformájú, könyvalakú, toronyidomú órák (anyaguk főleg réz) képviselik. Gazdagabb a XVII. századi csoport, hol már Kassán és Nagyszébenben készült „hazai“ gyártmányú darabokat is találunk. Különösen a tükrös- és oszlopos szekrény-órák divatja volt nagy ebben a században. A XVIII. századot különösen gazdag sorozat képviseli. Meissen porcellánból készült állóórák (Born-féle gyűjtemény), különböző rokokóórák s Herzog báró bronzveretes márványórája XVI. Lajos-stilusban, ennek a sorozatnak gyöngyei. Az empire és később a XIX. század biedermeier-stilusu óráit is nagy számban láthatjuk a kiállításon. A nagy órák mellett a zsebórák is megfelelő képviselettel rendelkeznek. Itt talán Németországé a kezdeményező lépés, Angliáé és Franciaországé a fejlesztő — és pedig művészi izlés dolgában a fejlesztő — s Svájcé a mechanizmust tökéletesítő szerepe, amely még ma is, a XX. században a legtökéletesebb típusu zsebórákat gyártja. Természetes, hogy ezek az órák is, melyeket eleinte nyakban s csak később hordanak zsebben, a legtökéletesebb művészi izlés történetét képviselő különböző formákkal s nagyszerű kivitelekkel. Mindenkinék ajánljuk az iparművészet e jelentős ágát magában foglaló kiállítás megtekintését, melyet Csányi Károly igazgatónak, a kiállítás érdemdús rendezőjének katalógusa valóságos művészettörténeti élménnyé tud a látogató számára tenni.

Itt említjük meg a *Műemlékek Országos Bizottságának* művészi levelezőlap sorozatát a régi Budapest műemlékeiről, melyek hivatva

vannak a főváros emlékei iránt közönségünkben a művészi kegyelet felébreszteni és állandóan ébrentartani.

Oroszlán Zoltán.

Jókai-emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. Nemzeti kincsesházunk nemcsak gonddal és féltő szeretettel őrzi nagyjaink szellemi tevékenységének emlékeit, hanem megragadja a kínálkozó alkalmakat, amelyekben egy-egy rendkívüli kiállítás keretén belül, a különben elzárt kincseket a nagyközönség elé tárja, hogy az belőlük tanulságot meríthessen. A Petőfi- és a Kossuth-emlékkiállítás után a mostani Jókai Mórnak van szentelve. Ma, amikor a nyomtatási költségek aggasztóan nagyok, e kiállításokat nem kísérheti bő részletes lajstrom, de azok az egy-, másfélíves kis kalauzok (melyek egy szép sorozatnak I., II., III. számú darabjai), mind pontos emlékeztetők, vagy másszóval határozott vonalú vázlatok, amelyek még évek múltán is elibénk varázsolják a látottakat. Jókai-Emlékkiállítást rendezni egy építészetileg nagyon szép kupolateremben, de nyolc kisméretű szekrényben s ugyanannyi szintén kis asztaltárlóban valóban igen nagy feladat, különösen ha hozzászámítjuk azt, hogy íróember munkája emlékeinek legnagyobb része teleírott és telenyomatott papíros. Dr. Rédey Tivadarnak érdeme e kiállítás sikere, mert nehéz feladatát kitünően oldotta meg. Nemcsak nagy szaktudással válogatta ki a Nemzeti Múzeum anyagából a legtanulságosabb darabokat, — mert hiszen az egész helyszűke miatt minden érdekessége dacára nem lehetett közszemlére tenni, — hanem kitünő tájékozottságánál fogva a rokonintézetektől és a közoktatásügyi kormánytól is szerzett fontos, nagyrészt képzőművészeti anyagot, amellyel a (ha nem kizárólag, de első sorban) tanulással szolgáló papírtömege a szemnek kellemes és az összképet meleggő tevő módon sikerült élénkíteni. Az Emlékkiállítás végig vezet Jókai életének legnevezetesebb mozzanatain, kezdve a gyermekkor első fontosabb emlékein, az iskolai bizonyítványon, s végezve az élet utolsó állomására való érkezésének hírüladásán, a gyászjelentésen. De az arasznyi földi lét emlékein kívül ott vannak a szellem munkájának eredményei, amelynek hatása a halállal nem szűnik meg. Ezek nemcsak a műveinek újabb s újabb kiadásai, nemcsak az írójukról írt tanulmányok, hanem a földi lét megszakítása óta munkájának világszerte való diadalútjának hírnökei: az idegen nyelve fordított műveinek újabb sorozata. Nem hinném, hogy volna bárki is, akinek az Emlékkiállítás újat, figyelemreméltót ne nyújtana. A tisztán embeki dokumentumok mellett, mint a feleségével, Laborfalvi Rózával való levelezésének néhány darabja, családi levelek, noteszek, jegyzetei s rajzai mellett ott vannak az irodalom, a művészet és politika nagyjainak, úgy hazaiaknak mint külföldieknek írásai, Erkel Ferenc és Liszt Ferencnek Jókai szövegére írt zenedarabjai. Az „editio princeps“-ek, a külföldi kiadások gyűjtői, az illusztrációk kedvelői s mindenkinek, aki Jókait, a csodás mesemondót, e halhatatlan romantikust, az örökifjú lelket s magyar lángészt méltányolni tudja, el kell zárándokolnia a Nemzeti Múzeum ez emlékkiállítására.

I. K.

*

Kiállítások. A husvétii szünet után április—május havában még egyszer nekilendült a kiállítási kedv s gyors egymásutánban négy tárlat megnézésére serogelhetett össze Budapest művészetkedvelő népe, amelyekről alant időrendi sorrendben emlékezünk meg.

A *Nemzeti Szalon*-ban egyik legfiatalabb művészeti egyesülésünk: a „Szövetség“ rendezte meg április havában második kiállítását. A „Protestáns Szemle“ tavalyi márciusi számában bővebben foglalkoztunk az egyesülés programjával, valamint a cél elérése érdekében választott útjaival; mai beszámolóinkban épp ezért csak mostani kiállításukkal fogunk foglalkozni.

A „Szövetség“ illusztris elnöke, *Horvay János*, mindösze három szoborművel szerepel a tárlaton, azonban e három is elárulja, hogy *Horvay* a mai szobrász-generáció egyik tudásban legerősebb, érzésben legmélyebb tagja. Művészetének alaptulajdonsága az érzések nagy gazdagsága, mely patétikus erővel tör elő kompozícióinak formai megalkotásában; nála egy-egy alak beállítása, egy-egy arckifejezés, egy-egy kézmozdulat mindig egy-egy érzésnek szinte szimbolikus mélységű megformálása. Szoboresoportjainál a konturok mindig zártak s a zárt egységben hatásos részletformák fejezik ki a mester gondolatát. *Papp-Váry Elemér*nek, a „Nemzeti hiszekegy“ halhatatlan emlékü költőjének sírjára komponált emléke, a térdrehullott anya s két oldalt álló bensőséges gyermekalakjaival a szomorú jelennek s a várva-várt jövőbeli feltámadásnak nagyszerű szimbóluma. Egy másik síremlékén hasonló eszmei elmélyülést látunk, míg *Poseidont* delfinnel ábrázoló kútja a nézőt a körvonalak barokkos elevenségével fogja meg.

Medgyaszay István pár régebbi székelyföldi kapuvázlatával, valamint a Gellért-hegyre tervezett monumentális kiképzésű Nemzeti Pantheonjával ad művészi képességeiről igen értékes megnyilatkozást. *Barkász Lajos* kissé egyhangú színezésű tájképei közül téli tájakat ábrázoló képeit kell kiemelniünk. *Boruth Andor* „Öreg favágó“-ja a kiállítás egyik legszebb darabja volt, többi képei is a művész kvalitásos értékei közé tartoznak. *Brüll Aladár* arcképeket s egy nagyobb kompozíciójához való tanulmányait állította ki, amelyek a művész folyton kereső, kutató, próbálkozó egyéniségét jól illusztrálják. *Éder Gyula* képei, főleg „Szilén“-je, a Benczur-iskola hagyományait ápoló művészt állítják eléink. *Edvi Illés Ödön* szürkésen borongós alaptónusú tájképei közül a „Tavaszi borulat“ és „Novemberi hangulat“ című képeit emeljük ki. *Győrffy István* ceruzarajzai vérbeli portraistára vallanak. *Kacziány Aladár*nak a praeraffaelitákra emlékeztető stílusú képei között kompozíciójával az „Öröm“ emü képe válik ki. *Kampis János* arcképein találtunk figyelemreméltó készséget, míg *Moldován Bélának* derüs színeit, jó kompozicionális tudását dicsérhetjük. *Maróthi Major Jenő* pasztelljei hivatott tájképfestő művei, ki a tájak szépségeit lelkével érzi s ösztönösen veti vászonra. *Merész Gyula* „Somogyi koldus“-a a kiállítás kiváló darabja volt, „Kétségbeesés“ című képe ellenben kissé valóságatlanul hatott a keresett beállításban; aktja és arcképei ismét a mester java munkáiból valók. A világítási effektusok kitünő szemü megfigyelőjeként áll előttünk *Rakssányi Dezső* újabb képein: „Alkony

a műteremben“, „Mütermi hangulat“ és „Impresszió az Operából“ című képei nagyszerű színösszhangjukkal megérdemlik a külön főlemlítést.

Az iparművészetet *Tarján* Oszkár képviselte kitünő stílusérzékkel és ízléssel tervezett ércmunkákkal.

A kiállításon mutatták be néhai *Lipóth* Ferenc művészeti hagyatékát: a dekoratív hatásokra törekvé, ügyesen komponáló művész korai halála vesztesége volt a magyar művészetnek.

Május 3—12-ig hat művész mutatta be együttes kollekcióját ugyancsak a *Nemzeti Szalon* termeiben. Már több ízben elmondottuk véleményünket az effajta kiállításokról, hol közel sem egyenlő értékű művészek hordják össze, gyakran kiválasztás nélkül, a nyilvánosságot sokszor nem bíró műveiket.

A tárlaton hat művész vett részt, közülök főleg *Krón* Jenő és *Bardócz* Árpád érdemel figyelmet. *Bardócz* főleg mint aquarellista mutat jó kvalitásokat; budapesti sorozata invenciózus, friss színharmoniókra törekvő művészi teljesítmény. Rajzai is biztos kezű művészre mutatnak. *Krón* Jenő igazán Janus-arcú művész. Nem lehet nagyobb kontrasztot elképzelni, mint *Krón* régebbi és legújabb munkái. Az előbbiek jó szerkesztő készségű, szolid technikájú művek, míg a legújabbak meglehetősen zavaros kompozíciók, amelyek néha szándékolt és erőszakos primitívességükkel, néha a kubizmus hatásán mozgó divatoskodásukkal keresik a sikert. Kár, hogy a különben jó tehetségű művész efféle hasztalan irányok követésében éli ki újabban magát, ahelyett, hogy szolidabb, bár nem oly hangos „napi“ sikert hozó előbbi útjára térne vissza. Boldogult *Győri* Aranka hagyatéka egy izig-vérig grafikus természet megnyilatkozása. Művei mutatják a veszteséget, melyet halála folytán a mai művész-nemzedék gyöngöbbit neme szenvedett.

Május 16-án nyílt meg a *Képzőművészeti Társulat* tavaszi tárlata, melynek jelentőségét *Munkácsy* Mihálynak kiállított négy képe, *László* Fülöpnek, az Angliában élő híres portraistának félszáznál több képből álló gyűjteménye, a magyar művészet kárára korán meghalt *Pentelei Molnár* János három termet betöltő művészi hagyatéka, és a magyar építőművészet elhunyt jelesének, *Pecz* Samunak posthumus kiállítása adja meg.

Munkácsy halálának negyedszázados évfordulója alkalmából a mester négy képét állította ki a tárlat rendezőse kegyeletos megemlékezésként. Ezek közül a *Zalogház* és a *Falu hőse*, a felejthetetlen nagy művésznak, ma idegen múzeumok tulajdonában lévő eredeti festményei után tanítványok által készült műteremstudiumok, melyeket a mester pár csövetvonással történt javítás után a maga nevével szignált, amelyek tehát nem lehetnek a mai szemlélő előtt *Munkácsy* művészetének értékelésére irányító hatással. Sokkal inkább a másik két kép. Az egyik az 1872-ben festett „Tépéstitinálók“, mely a feketén sötétes háttérből nagyszerűen elővillanó vörös, kék és fehér színeivel, kitünő kompozíciójával, az egészen átvonuló s a nézőt megkapó hangulatával a legkiválóbb művek egyike, melyet magyar érzés és magyar tehetség a festészet terén alkotott. Az utolsó kép, az „Eece homo“ kompozíciójával, színezésével egy már összetörtén elhalványuló nagy mű-

vészi tehetség utolsó felvillanása, amikor még az agy talán jól terveztett, de a kéz, a szem, a művészi biztosság már kialakóban, elborulóban volt. Ez a kép, a mester utolsó nagy kompozíciója, Munkácsy művészi geniejének utolsó, bár egyenlőtlen, fáradt alkotása, néhai Déry Frigyes ajándékkaként a debreceni Déry-Múzeum egyik fájdalmas emlékeket keltő díszre lesz.

Az első termet *László Fülöp* képei, javarészt arcképek, töltik meg. *László Fülöp* első képei, melyeket a 90-es évek elején Hollósy s mások enyhén érezhető hatása von be, igen stílusos, erőteljesen megkonstruált, eleven színeikkel élénken ható művek. Első portréiben is ezek a tulajdonságok tűnnek föl s emellett valami művészi bensőség, közvetlen erő hat reánk képeiben. Azután mindinkább elvész a bensőség s elvész a jellemző erő; a mindig előkelő megrendelőinek arcásai rendkívül előkelően, könnyedén, nagy eleganciával, de emellett bizony hidegen, minden bensőség nélkül megfestve, tekintenek le reánk a vásznapokról. *László* stílusa rendkívül bravuros, elegáns, nagyvilágian könnyed és nagyvonalú, mint azok a lordok és ladyk, akik a mester megrendelői közé tartoznak. Mi azonban észrevesszük azt a nagy különbséget, mely a jó két évtizeddel ezelőtt festett Hubay Jenőné és Csekonics Jánosné grófné bravurosán, de bensőségesen megfestett arcképeit a legújabb, hasonlóan bravuros, de csak technikától csillogó arcképeitől elválasztja. A többi arckép közül még Szabó Miklós és Görgey Artur művészi biztossággal festett portréját óhajtjuk kiemelni.

Pentelei Molnár Jánost majdnem száz képből álló hagyatéka alapján méltán nevezhetjük a magyar csendéletfestés mesterének. Nagyobb kompozícióban különböző festői irányok követésében, hol a bibliából vett tárgyak, hol egyéb profán témák foglalják le érdeklődését, melyeket mindig mély érzéssel, valami tolsztoji áhítattal fest meg, ad élénk. De már legelső kiállításán is csendélettel szerepelt s ellenére, egyéb tárgyú műveivel szerzett kitüntető díjainak, lassanként a csendéleti témák magyar mesterévé nőtte ki magát. Főleg üvegeket, poharakat ábrázoló képei váltottak ki a régebbi kiállításokon nagy hatást, amelyeknek bravuros megfestésében, hol az üveg átlátszóságát, fénytöréseit, hol az üvegben lévő víz vagy paprika színváltozást okozó reflexeit nagy erővel, elsőrangú technikával vetette vászonra. Régi porcellánedények nemes fénye és rajzai, szenttárgyak művészi rendetlenségben összerakott csoportjai, gyümölcsök, húsk és zöldségfélék gyakoribb tárgyai még csendéletének, melyek méltán tették a művész nevét ismertté és becsültté. Korai halála nagy veszteség művészi életünkre.

Pecz Samu művészi hagyatékát összegyűjtve egy teremben szemlélhetjük. Modern építőművészeink között egyike volt a legképzettebbeknek s művészi elveit, az épületek külső formáját mindig jó összhangzásba tudta hozni az épületek gyakorlati céljaival. Stílusban talán a Központi vásárcsarnok a legsikerültebb műve, de az új Országos Levéltár, a Műegyetem néhány épülete és sok más alkotása is fennfogja tartani nevét sokáig.

A tárlat egyébként nem tartozik a jól sikerültek közé, nagyon sok neves művésznök maradt ezúttal is távol a Műcsarnok falaitól. *Kar-*

louszky Bertalannak Horthy Miklós kormányzóról festett portréja egyesíti magában e kiváló mester minden erényét. *Kuhán Géza, Brüll Aladár, Márk Lajos, Rabocska Béla és Stetka Gyulát* emeljük ki még a sok, portréval szereplő művész közül. *Kövesdy Géza* világítási effektusok raffinált megoldását keresi figurális és tájképes alkotásaiban, *Nádlér Róbert* „Parkrészeleté“ e kitünő művésznünk sokszor méltatott tehetségének kifejező képviselője. *Makoldy József, Aldor J. László, Szlányi Lajos, Pádly Aladár, Pörge Gergely, Hány Gyula, Pállya Celesztin, Lingauer István és Sárdy Brutus* nevét emeljük ki a tájkép-festők közül, míg egyéb tárgyú képeikkel a terem sorrendjében haladva *Merész Gyula, Romek Árpád, Udvary Pál* (Önarcképe a legstílusosabb darabok egyike), *Kemény Nándor, Márton Ferenc* (brilliáns ceruza-rajzokkal), *Komáromi Kacz Andre* (finom interieurökkel), *Say Géza, Hadzsy Olga* s a jó technikával rajzoló *Egyed Emma* érdemelnek megkülönböztetett figyelmet.

A szobrászati résznek legnagyobb kollektívja *botfai Hüvös László*-nak huszonnégy műve, melyek részben még régebbi alkotásai, részint újabb munkái. Elsősorban portretista s arcképeiben a kifejező értékek összefoglalására törekszik. Pár férfi portréja markáns összefoglaltságával megállásra készlet s a művész képességeiről s törekvéseiről jó bizonyítványt nyújt. *Damkó József Csernoch* mellszobra és apró magyaros terrakotta figurái, *Bory Jenő* pirobazalt alkotásai, *Farkas Zoltán* férfiportréja, *Berán Lajos* és *Esső Erzsébet* plakettjei és érmei érdemelnek még nagyobb figyelmet.

Néhány építészeti terv teszi teljessé a tárlatot, melyeknek szerzői: *Lechner Jenő, Lux Kálmán* és *Szende Andor*. tehetségük javát nyújtották a kiállított műveken.

Viszonzásul a magyar művészeknek tavalyi, nagyon jól sikerült és az egykori császárváros művészetszerető népét lelkesedésbe hozó kirándulásáért, az idén az osztrák művészek látogattak el hozzánk, hogy a *Nemzeti Szalon*-ban reprezentatív kiállítással adjanak a mai osztrák művészet állapotáról összefoglaló ismertetést. E célra nem néhány kiváló és igazán a korszak szellemét tükröző mesternek válogatott kollektívját hozták el, hanem a négy legnagyobb osztrák művészi egyesülés száznál több tagjának körülbelül kétszáz műalkotása ad keresztmetszetet az osztrák művészet mostani törekvéseiről. Természetes, hogy a kép így nem egységes, sokkal színtelenebb és zavarosabb, de egyet-mást így is megállapíthatunk belőle. Láthatjuk, hogy Ausztriában is forrong és vajudik a művészet legfontosabb kifejező formája: a stílus. Egy eleven, élő hittel teli stílus után vágyódnak, dolgoznak ott is a művészek. Nagyjából az irányok, a célok, az eszközök ennek a jövő stílusnak keresésében a mieinkével azonosak, csak a különböző „izmusok“ képviselőit nem választja el olyan széles és háborúsággal teli árok, mint a mi különféle irányzataink művészeit. Az „eklekticizmus“ kiállításának nevezhetnők el ezt a kiállítást, annyira felette lebeg a régmúlt s csak ímént leáldozott korok művészi szelleme. Meg kell azonban állapítanunk, hogy az osztrák művészeknek is az legerősebb támaszuk ebben a stíluskereső versenyben, ami a mi fiataljainkat is hevíti, a

művészi hivatásba, a küzdelem, a keresés igazságába vetett hit. Ha nem is állottak elő szomszédaink nagy és hatalmas remekművekkel, ez a hit besugározza és széppé teszi kiállításunkat. Nem akarjuk itt most a kiállító művészeket és műveiket névszerint is megbeszélni, ehelyett csak pár nevet jegyzünk ide, mint akiknek műveiben igaz gyönyörködést találhat a szemlélődő.

Adams John Quincynek Lichtenstein hercegről festett finom arc-mása, *Amadeus-Dier* Erhardnak Breughelre emlékeztető „Vízözön“-e, *Dobrowsky* Józsefnek a skandinávokra emlékeztető modorban festett „hazatérő katonái“, *Frank* Leo ezüstös tónusú, finoman megrajzolt „Jo“-ja, *Janesch* Albert „nőm arcképe“ eleven színezésével, *Larsen* Oscar jó kompozíciójú és tónusos színekkel megfestett nagy képe : „Lóth futása Sodomából“, *Perlberger* Leo Maréera emlékeztető kompozíciója : „a lányok és az ifjú“, *Pick-Morino* Edmund virtuózan festett libája, *Windhager* és *Darnaut* ügyes tájképei a régi irányt képviselik a gyűjteményben ; a modern szellemű festő-művészek közül : *Oppenheimer*, *Kitt*, *Zettner*, *Friedrich*, *Schmützer*, *Müller*, *Harta*, *Zülov*, *Laske*, *Martin*, *Gottlieb*, *Gross*, *Ferdinand* neveit emeljük ki. A grafikusok közül *Gütersloh* és *Zülov* művei emelkednek az átlag fölé. A szobrászok közül *Scholz* archaikus zártságban felépített, leegyszerűsített „menő leánya“, *Woolek* renaissance hangulatú műve : a varázsfuvola és *Stemolak* erősen rodines aktjai és férfi képmásai érdemelnek megkülönböztetett figyelmet.

Az osztrák kiállítás arról győzött meg, hogy jó néhány olyan művészszel dicsekedhetünk, kik nemcsak itthon szereznek dicsőséget művészetükkel a magyar névnek, hanem külföldön is dicsőségesen megállják helyüket a művész-nemzetek nagy versenyében.

Oroszlán Zoltán.

A társaság értesítője.

Jegyzőkönyv

a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1925. március 27-én, az evangélikus iskola termében tartott évi rendes közgyűléséről.

1. A távol levő lelkészi elnök helyett a gyűlést báró Kaas Albert világi alelnök megnyitja és a jegyzőkönyv hitelesítésére Vargha Gyula és Mágócsy-Dietz Sándor igazgató választmányi tagokat kéri föl.

2. Szerkesztő a következő évi jelentését terjeszti elő:

„Jelentés a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1924. évi munkájáról.

Tisztelt Közgyűlés!

Midőn Társaságunknak a legutóbbi közgyűlés óta lefolyt tevékenységéről vázlatosan beszámolok, egy, az egész esztendő munkáját karakterizáló tényből indulok ki. Azt kell kiemelnem, hogy ez volt az első év az újraindulás óta. Ugy telt el, ahogy minden társaság első éve szokott: vergődésben, de reménnyel, a biztató kilátások jegyében. Mindenekelőtt tagokra volt szükség, akik a Társaság terheit hordozzák. Midőn a múlt év januárjában a Társaság folyóirata, a Protestáns Szemle megjelent, megindult az önkéntelen toborzás. A tagok száma fokozatosan emelkedett, mihelyt nyilvánvalóvá lett, hogy a Társaság élni akar. Az 1924. év végére a beiratkozott tagok száma 1227-re szaporodott. Nem lebecsülendő ez a szám, ha meggondoljuk, hogy 1913-ban, a Társaság életének huszonötödik évében 1495 volt a tagok létszáma, az akkor még csorbítatlan Magyarországon. Igaz ugyan, hogy ennek az 1924-i létszámnak növekedésére a tagsági díj túlon-túl alacsony volta (évi 40.000 korona) is kedvező hatással volt. E tekintetben a ránk következő esztendő jóval realisabb biznysággal fog szolgálni, a tagdíjnak aranyértékben történt megállapítása folytán. A választmány 1924. december 15-én hozott határozata szerint ugyanis az évi tagdíj 10 aranykorona (jelenleg 170.000 korona). Azok az egyházi és világi tisztviselők azonban, akik az elnökségtől a díj mérséklésére vonatkozólag felszólalással élnek, évi öt aranykoronáért lehetnek a Társaság rendes tagjai.

Anyagi tekintetben jelentős segítséget kapott a Társaság a Protestáns Szemle megindulása után abban a hat millió koronában, melyet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium utalt ki segély címen, amelynek ellenében kötelezve volt folyóiratából a külföld számára az év végén idegen nyelvű kivonatot készíteni, úgyszintén a Könyvforgalmi és Bibliografiai Központnak minden számából 20 pél-

dányt a hazai és külföldi könyvtárak szükségletének ellátására díjmentesen rendelkezésre bocsátani. Társulatunk mindkét kötelezettségnek szabályszerűen meg is felelt, illetőleg megfelelt. Ugyancsak kiállításba helyeztetett a Társaság folyóirata számára kedvezményes papír, a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége részéről, azzal a föltétellel, ha Társaságunk a Protestáns Szemlét a Szövetség nyomdájában állíttatja elő. Hathatós segítséget kapott a Társaság a külföldi protestántizmus Európa-segítő zürichi központjától két ízben: előbb 2000, majd újra 1000 svájci frank összegben.

Ily körülmények tették lehetővé az első hónapokban a Társaság központi folyóiratának, a Protestáns Szemlének megjelenését, amelynek a fővárosban való terjesztését a lelkes szerkesztő, Veress Jenő, aki a 3. számtól kezdve a szerkesztéstől és a Társaságtól megvált, azáltal is előmozdítani kívánta, hogy a folyóirat főbizományságát a Studium könyvkereskedelmi és könyvkiadó r.-t.-nak adta át; míg a régebbi kiadványok továbbra is Kókai Lajos gondozásában maradtak, aki a kiadványok forgalmáról évnegyedenként pontos kimutatást szokott küldeni.

Régibb kiadványainkból Társaságunk ez évben is több esetben nyújtott segélyképen arra szoruló intézményeknek korlátozott anyagi viszonyai között is könyvadományokat. Raktáron levő kiadványaink gyűjteményét megküldöttük az amerikai (Pennsylvania) Franklin Marshall College magyar theologiai tanszékének, a soproni theologusok otthonának és a Könyvforgalmi központ újján a Protestáns Szemle néhány régebbi évfolyamát a pécsi egyetem könyvtárának.

A Társaság kiadványai közül egyelőre csak a Protestáns Szemlét tudta tagjai kezébe adni, nem minden anyagi megerőltetés és gond nélkül, a nyomdaárak folyton fokozódó és még ma is tartó drágulása miatt. Szűkös viszonyai kezdetben a munkatársak legszerényebb díjazását sem tették lehetővé; később azonban nem térhetett ki a választmány a szellemi munka honorálása elől. Jelenleg, bár ez még mindig nem a legméltóbb értékelése a szellemi munkának, 56 aranykoronában van megállapítva ívenként az írói tiszteletdíj (16 oldal).

A Protestáns Szemléből az elmúlt év folyamán 10 szám jelent meg. Közülök egy összevont szám, Kant Immanuel kétszázéves születése évfordulójának alkalmából, a nagy bölcseleti emlékezetének szentelve. Az emlékszámából egy példányt kegyeletünk és ünnepünk emlékeztetéseképen megküldöttünk a königsbergi Kant-múzeumnak.

Munkatársaink igyekeztek folyóiratunk számaikat mentől színvonalasabbá és értékesebbé tenni. Nem egy cikkünk, azután, hogy Szemlénkben megjelent, folytatta hivatását, mint különlenyomat. Így jelent meg Tankó Béla Kantról szóló cikke, továbbá Révész Imrénének a magyarországi protestántizmus történetírását tárgyaló székfoglaló értekezése a Tisza István-akadémia kiadásában, Karácsony Sándornak a népoktatás reformjáról szóló dolgozata önállóan, a Protestáns Szemle kiadványaként és Horváth Henrik: Ismeretlen Kálvin-arckép a Rafael-iskolából című cikke, a Római Magyar Intézet neve alatt. Magát a felfedezett arcképet a Hongarische Heraut magyar-

holland ujság is közölte s nemrég küldöttük meg fölkérésre a Francia Protestáns Történelmi Társaság folyóirata számára, amelynek szerkesztője a francia társaság kiadásában megjelenő Bulletinben fogja mellékletként közölni. Az a véleményünk, hogy az a 63 író, aki az elmúlt évben, mint munkatárs a Protestáns Szemlét gazdagította, igaz meggyőződéssel a lehető legértékesebbet kívánta nyújtani.

A Társaságnak a vidékkel való megismertetésére alkalmas eszközül szolgáltak az ú. n. *irodalmi esték*, amelyek, amennyiben a Társaság régebbi irodalmi ünnepeitől formában különböznek, a célt a réginél annyival hathatósabban szolgálják. Anyagi segélyforrást, a taglétszám szaporodását és a lelkek barátságos érintkezését célozzák e kirándulások, amelyek mindenütt termékeny hatást tettek, amerre a Társaság eddig eljuthatott. 16 helyen voltunk eddig az ősz óta, az ország különböző részeiben. Ez a 16 hely betűrendben a következő: Aszód, Békés, Czegléd, Győr, Hatalas, Hódmezővásárhely, Kiskőrös, Kőszeg, Kunszentmiklós, Nagykőrös, Orosháza, Szeged, Szentés, Székesfehérvár, Veszprém és Vésztő. Nem volna teljes a megemlékezés irodalmi kirándulásainkról, ha elmaradna azoknak neve, akik az ügy iránti odaadó buzgósággal, fáradságot nem ismerve, tudásuk javát ajánlották Társaságunk vidéki irodalmi kirándulásaira és állandóan nyitva tartják szívüket az ügy számára, amikor a Társaság érdeke szólitja őket segítségre. Neveket jegyzek fel csupán, minden epitheaton nélkül, de beszéljen maga a felsorolás: Baán János zongoraművész, Bartók György egyetemi tanár, Bánffy Miklós gróf, Sz. Benkó Dóra operaénekesnő, Bernát István, a Nemzeti Bank alelnöke, Bethlen Istvánné grófné, Buza László egyetemi tanár, dr. Deák István egyetemi tanár, Erdősy Vilmosné operaénekesnő, Gyökössy Endre író, Hamvas József dr. tanár, Harsányi Pál békésbánati református esperes, dr. Hetessy Kálmán református lelkész, Imre Sándor ny. államtitkár, egyetemi tanár, Jakab Ödön író, Kapy Béla evangélikus püspök, Karácsony Sándor tanár, Kemény Lajos evangélikus lelkész, Komáromy János író, Medgyaszay Vince református esperes, Mihó Ernő, a Nemzeti Zenede tanára, Molnár Imre dr., a Nemzeti Zenede tanára, Muraközy Gyula református lelkész, Pásztor József író, Pukánszky Béla dr. tanár, Szabó Margit tanítónő, Soltész Elemér protestáns tábort püspök, Szász Károly, a Kisfaludy-Társaság titkára, Szilágyi Dezső író, F. Takács Alisz, Tankó Béla egyetemi tanár, Vargha Gyula ny. államtitkár, idősbb Victor János urak és rajtuk kívül a helyi szereplők tekintélyes száma, végül a theológiák ifjusága, akik szavalni szoktak ünnepeinkben. Hálánkat fejezzük ki nekik segítségükért.

Egyik ily irodalmi kirándulásunk eredményekép alakult meg Szentésen Társaságunk első vidéki köre az új megindulás óta. Életképessé válása hathatós kulturális tőkét jelenthet a környék protestáns intelligenciája számára. Így munkál össze központ és vidék, kölcsönös hatásukkal segítve elő a lelki elmélyülés útját. Tagsági toborzásainknak mindenfelé figyelemreméltó eredménye látszik, de mégis ki kell emelnünk azt az értesítést, amellyel nemrég a *felsőszabolcsi egyházmegye* örvendeztetett meg bennünket, midőn hivatalosan kö-

zölte, hogy az egyházmegyei közgyűlés határozata folytán az egyházmegyének mind a 46 községe tagjaink sorába lépett s a tagdíj befizetéséről az egyházmegye saját pénztárosa útján gondoskodik. Midőn e tényt kiemeljük, egyben követendő példájául állítjuk az okos megértésnek s a szíven keresztül számító segítségnek. Nem számolhatunk be ily sikeres eredménnyel arról a körlevelünkről, amelyet az alapító tagokhoz küldöttünk, kérve őket, hogy alapítványaik felfrissítésére ajánljanak fel évenként Társaságunk részére akkora összeget, mint amelyet régi alapítványuk értéke kamatokban egykor a Társaságnak jelentett. Csak egy-két helyről kaptunk eddig beleegyező választ.

Utolsó szavunk a kegyeleté legyen. Hadd búcsuzzunk azoktól, akik érzéseikkel, agyuk munkájával évtizedeken keresztül közel érezték magukat törekvéseinkhez. Szóljon a búcsuszó Választmányunk legutóbb elköltözött három tagjához, Németh Istvánhoz, Szeremley Sámuelhez és Szilassy Aladárhoz. Mindhárom más körben, más eszközökkel, de a léleknek azon egy megelevenítő munkájával szolgálta Társaságunkon keresztül a protestáns magyar intelligencia törekvését. Búcsunk büszke és szomorú, mert benne szól az elköltözöttek értékének és veszteségének fájdalmas tudata. Tisztelettel ajánlom jelentésem elfogadását.

A közgyűlés a jelentést tudomásul vette.

3. A távollevő Bendl Henrik helyett Szelényi Gyula előterjeszti a pénztári jelentést az 1924. évről, melyet dr. Mágócsy-Dietz Sándor és Hamar István kiküldött számvizsgálók felülvizsgálata alapján a közgyűlés tudomásul vesz és a pénztárnoknak az 1924. évre a fölmentvényt megadja.

4. A Társaság három elhalt választmányi tagja helyébe a hátralevő időre Karácsony Sándor és Szilágyi Dezső rendes tagok választatnak meg, míg a harmadik tag megválasztását a közgyűlés a választmányra bizza.

5. Elnök bejelenti, hogy Bartóky József, az irodalmi szakosztály elnöke, a választmánynak még 1924. február 28-án bejelentette az elnökségről való lemondását. Bejelentését azzal okolta meg, hogy akkor választatott az irodalmi szakosztály elnökévé, amikor még csak az irodalmi szakosztály felállítása volt tervben. Azóta a terv kibővült, egyéb szakosztályok felállításával, az irodalmi szakosztály elnöke tehát nem lehet a többi szakosztálynak is elnöke. A közgyűlés a lemondást elfogadva, hálás köszönetét fejezi ki azért az önzetlen munkáért, melylyel Bartóky József elnöki tisztét eddig ellátta s a szakosztály ügyrendjét elkészítette.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Budapest, 1925. március 27-én.

Az 1925. évre befizetett tagdíjak.

Konez Sándor felügyelő, Debreczen. Egy év. — Dr. Kovács Béla ny. hadbíró alezredes, Szeged. Fél év. — Kustár Dániel református hitoktatólelkész, Debreczen. Egy év. — Szentpéteri Kun Béla egyet. tanár, Debreczen. Egy év. — Dr. Kondói Kiss József gimn. tanár, Rákosliget. Egy év. — Szirmai Kalós Pál táblabíró, Budapest. Fél év. — Kozma Zsigmond református lelkész, Biharnagybajom. Egy év. — Korponay Ferenc, Ráczkeve. Egy év. — Kovács Ferenc református lelkész. Dunaszentbenedek. Egy év. — Keresztési Sámuel református lelkész, Budapest. Egy év. — Kulifay Elek református lelkész, Tésenfa. Egy év. — Kozma Andor református lelkész, Kőröshegy. Egy év. — Korocz László református hitoktató, Czegléd. Fél év. — Kiss Lajos református lelkész, Tornyosnémeti. Egy év. — Király Gyula, Budapest. Fél év. — Derzi Kovács Ferenc, Szentes. Fél év. — Derzi Kovács Jenő, Szentes. Fél év. — Evangélikus leányiskola, Kőszeg. Egy év. — Kéry Béla, Szeged. Fél év. — Dr. Keserő Lajos törvsn. elnök, Debreczen. Fél év. — Kállósemjéni református egyház. Egy év. — Kovács Ilona igazgatónő, Ivánca. Fél év. — Kardos Gyula, Debreczen. Egy év. — Kiss Pál ref. lelkész, Tiszadad. Egy év. — Dr. Konez Endre min. oszt. tanácsos, Budapest. Fél év. — Kocsis István főhadnagy, Pécs. Egy év. — Kutass Judith, Békés. Egy év. — Kiss Zsigmond református esperes, Abony. Egy év. — Református egyház, Kunhegyes. Egy év. — Köhler Jenő tanácselnök, Székesfehérvár. Egy év. — Karai Sándor, Debreczen. Egy év. — Kurdi Béla evangélikus lelkész, Foktó. Egy év. — Kertész Dániel, Debreczen. Egy év. — Református egyház, Kőrös-tarcsa. Fél év. — Kiss István püspök, Sámsonháza. Egy év. — Dr. Kató Gergely j. tisztiorvos, Gyöngyös. Egy év. — Lőke Sándor református lelkész, Szomód. Fél év. — Lampérth Géza főlevéltáros, Budapest. Fél év. — Lux Béla polg. isk. tanár, Körmend. Fél év. — Lukácsy Imre református lelkész, Dunavecse. Egy év. — Dr. László Kálmán, Balogfa. Egy év. — László L. református lelkész, Tiszabездé. Fél év. — Dr. Lakos Béla főgimn. tanár, Pápa. Egy év. — Mikes Ferenc, Kiskunhalas. Egy év. — Luby Géza, Tunyog. Fél év. — Református főgimnázium, Mezőtúr. Fél év. — Molnár Pál református lelkész, Tiszakeszi. Fél év. — Makay Lajos lelkész, Debreczen. Fél év. — Dr. Mészáros József gazd. felügyelő, Miskolc. Fél év. — Mihalovics Samu evangélikus esperes, Bia. Egy év. — Mikolay Gyula, Szeged. Fél év. — Dr. Máthé Dénes, Budapest. Fél év. — Malmos Andor főhadnagy, Miskolc. Fél év. — Dr. Megey Ferenc kir. törv. bíró, Kaposvár. Fél év. — Marsék János evangélikus lelkész, Tokaj. Egy év. — Mezőtúri református egyház, adom. 500.000 K. — Mátéffy László gazd. tanácsos, Szentes. Egy év. — Dr. Miskolcay Pál, Berettyóújfalú. Egy év. — Moór Jakab református lelkész, Nagyszékely. Egy év. — Maklár Károly református lelkész, Kunhegyes. Egy év. — Munkácsy B. László, Budakeszi. Egy év. — Máthé János református lelkész, Nagytótfalu. Fél év. — Miklós Mihály ny. ezredes, Győr. Fél év. — Muzsi Jánosné, Hódmezővásárhely. Fél év. — Mauritz Zsigmond, Miskolc. Fél év. — Miklós Géza református lelkész, Székesfehérvár. Fél év. — Molecz Béla isk. igazgató, Szentes. Fél év. — Noszkó István evangélikus lelkész, Rákoskeresztúr. Fél év. — Dr. Némethy Károly, Budapest. Egy év. — Özv. Nagy Sándorné, Szeged. Egy év. — Novák Rezső evangélikus lelkész, Ajka. Fél év. — Református gimn. könyvtár, Nagykőrös. Egy év. — Neupor Béla református lelkész, Pápaderecske. Negyéd év. — Győri evangélikus egyházmegye pénztára, Nagybarátfalú. Egy év. — Nevelics Margit, Újpest. Egy év. — Gesztelyi Nagy Lenke, Szeged. Fél év. — Özv. Novák Istvánné, Bag. Fél év. — Nagy Andrásné, Debreczen. Egy év. — Nagy Antal ítélőtáblai bíró, Budapest. Fél év. — Nagy József h. tanár, Szentes. Fél év. — Nagy Mária áll. tanító, Debreczen. Fél év. — Nagy János ügyvéd, Debreczen. Egy év. — Nyárády Mihály földbirtokos, Kék. Egy év. — F. Nagy Márton, Kunmadaras. Fél év. — Nagykőrösi árkaszinó, Nagykőrös. Egy év. (Polytatjuk.)

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Világi alelnök: KAAS ALBERT báró
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KALVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpenztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 aranykorona, előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 aranykorona.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket
a főbizományos is elfogad.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Rác Lajos*: Vico és a történetbölcsészet megalapítása. 447.
Payr Sándor: Löffelholz tábornokné. 455.
Benkó Imre: Egy régi magyar imádkozó. 465.
Rédeyné Hoffmann Mária: Műzsafiak száz évvel ezelőtt. — *Ács Gedeon* naplójából. 468.
Szilágyi Dezső: A nagy kazánfűtő. (Vers.) 474.
KÜLFÖLDI SZEMLE: Norvég egyházi élet 1924-ben. *M. Gjessing*. 476.
 A cardiffi konferencia. *Máthé Elek*. 481.
KRÓNIKA: Vörösmarty: Zalán futása. *Szönyi Sándor*. 484. — A Nemzetközi Munkahiv. dolg. a világtermelés válságáról. *Dr. Bernát Gyula*. 485.
KRITIKAI SZEMLE: Bourdeau Jean: A jelenkori gondolkozás mesterei. *Tankó Béla*. 488. — Emerson, Ralph Waldo: Essayk. *T. B.* 489. — Eucken R.: Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt. *Dr. Szlávik Mátyás*. 490. — Spinoza: Tractatus politicus. *Dékány István*. 491. — Dr. Tavaszy Sándor: Világnézeti kérdések. *Varga Sándor*. 494. — Dr. Horváth Ödön: Bredeczky Sámuel élete. *Imre Sándor*. 495. — Kérészy Zoltán: A magyar rendi országgyűlés két táblájának kialakulása. *Mályusz Elemér*. 497. — Ballagi Aladár: Buda és Pest a világirodalomban. *Gárdonyi Albert*. 499. — „Képek hazánkból.” *Németh József*. 501. — Jávorka Sándor dr.: Magyar flóra (Flora Hungarica). *Dr. Gombocz Endre*. 502. — Id. Dr. Imre József: Orvosi ethika. *Dr. Ritoók Zsigmond*. 504. — Alszegehy Zsolt: Vázlatok. *Baros Gyula*. 506. — Papp Viktor: Arcképek a magyar zenevilágból. *Szegedi István*. 507. — Breviáriumok. *Gulyás Sándor*. 509. — R. Berde Mária: A szent szégyen. *Bodor Aladár*. 511. — Pálffyiné Gulácsy Irén: Ragyogó Kovács István. *Bodor Aladár*. 512. — Ifj. Somssich Andor: Liszt Ferenc élete. *Isoz Kálmán*. 513. — Egy amerikai regény. *Zane Grey*: The call of the canyon. *id. Imre József*. 516. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 518. — Necrológ: *Szilágyi Dezső*. 523.

E szám ára 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Ez a hónap a diákoké. Internátusi szobákban, kosztos helyeken, iskolaudvarokon nagy mozgások támadnak szeptember elsején. Jönnek össze két hónapi vakáció után új próbára vígkedvű seregek. Feléjük száll a reménységünk, örömünk, aggodalmunk, féltésünk. A jövő Magyarország eljövendő vezéreit, robotosait látjuk bennük. Minél nagyobbra nőnek, annál jobban látják az eléjük meredő nehézségeket, amelyekkel meg kell küzdeniök. Mikorra meg az egyetem kapujáig érnek, elzsilbasztja kedvüket a fáradtság, a szellemi munkás deklasszifikáltságának leverő tudata, kedvetlenségükben elfelejtik, hogy minden nemzet annyit ér, amennyi benne a kipallérozott emberfő. Jövönk iránti felelősségünk tudatában hívjuk föl a figyelmet kisebb és nagyobb diákjaink ügyére, elsősorban az egyetemi hallgatók **Diákmenzá-jára**, melyet a Magyar Protestáns Nőszövetség gondoz és igyekszik úgy felszerelni, hogy minél több diáknak nyújthasson segítséget, aki támogatására rászorul. A Protestáns Nőszövetség ezért a protestáns társadalomhoz fordul és kér termény- vagy pénzsegítséget azoktól, akikben van kedv és lendület áldozni is a magyar jövővért.

Adományok lehetnek: *Mindenféle termény, zsír, cukor, evőeszközök, tányérok, poharak, konyhaedények és pénz. Minden küldemény a „Protestáns Nőszövetség Diákmenzája” Budapest, IX., Rúdai-utca 28. címre irányítandó a pénz kivételével, amely a Pesti Hazai Első Takarékpénztár József—Ferencvárosi fiókjába a Protestáns Diákmenza számlájára küldendő.*

Boldogult **Szilágyi Dezső** barátai elhatározták, hogy hátramaradt kézírataiból, elszórtan megjelent prózai dolgozataiból és szaválásra alkalmas verseiből egy reprezentatív kötetet adnak ki. A könyv körülbelül karácsonyra jelenik meg. Terjedelme 10—15 ív lesz, mérsékelt áron. Mivel a kötet a kegyeletnek szolgál elsősorban, a példányszám akkora lesz, ahány igénybejelentés történik az előfizetésre. Az előfizetési bejelentések a Bethlen-nyomda címére VIII., Nap-utca 13.) irányítandók.

Tagtársainkat kérjük, sziveskedjenek hátralékos tagdíjukat mielőbb kiegyenlíteni. Támogatásuk csak úgy érték számunkra, ha tagsági köteleességüket pontosan és minél előbb teljesítik.

Vico és a történetbölcsezet megalapítása.

A folyó évben kétszáz esztendeje, hogy *Giambattista Vico* (1668—1744.), a nápolyi egyetem retorikai tanára, több mélyen-járó, eredeti eszmékben gazdag jogi, történeti és filológiai mű szerzője,¹ huszonöt évi szakadatlan és szigorú elmélkedés után, 1725-ben kiadta *Egy új tudomány alapelvei*² című művét, amellyel a filozofia egyik legújabb ágának: a *történetbölcsezetnek* megalapítója lett. Igaz, hogy már ő előtte is találkoztunk Augustinusnál és Bossuet-nél, Macchiavellinél, Campanellanál és Bodin-nél a nemzetek fejlődésére vonatkozó vizsgálódásokkal; de míg az előbbieket a világtörténetet, annak menetét a vallásnak, az utóbbiak pedig a politikának rendelték alá, — Vico az első, s ebben áll vállalkozásának elsőrendű jelentősége, aki az eféle vizsgálódásokat egy különálló és független tudomány tárgyává akarta tenni. E tudománynak, az ő felfogása szerint, a *filozofia* és a *filologia* kapcsolatából kellett megszületnie, a filozofia vizsgálván és tárván elő a föltétlen és változatlan elemet, — a filologia pedig (mely nála körülbelül a klasszikus ó-kor tudománya) előadván azt, ami az ember a múltban valósággal volt és amicsoda ma is. Ezekhez járul egy *új kritika*, melynek az a feladata, hogy eloszlassa a mythikus korszakok homályait és így lehetővé tegye, hogy végre bizonyos és észszerű történetet írassunk.

Vico korán elmerült a klasszikus írók tanulmányozásába. Platon és Tacitus összehasonlítása először keltette föl benne az örök, ideális történet gondolatát, majd Hugo Grotiust fűzte hozzájuk. 1715-ben olvasta a híres jogtudós, Gravina „*Origines juris civilis*” című művét s benne a történet, a filozofia, filologia és theologia olyan egyesítését találta, amelyet még senkise próbált meg; látta, hogy a jog fejlődése mint válik az emberiség fejlődésévé. Nagy hévvel igyekszik a római jog szellemébe, tudományos megértésébe behatolni; a római jogot a római állam és nép történetéből akarja megérteni. A római köztársaság történetének főérdeke rá nézve az volt, hogy a római jogi és társadalmi állapotok fokozatos fejlődését feltüntette s viszont ez az általános művelődési intézmények fejlődésének visszfénye gyanánt tűnt fel előtte. A görög-római

¹ De antiquissima Italorum sapientia 1710, De uno universi juris principio et fine uno 1720, Liber alter qui est de constantia jurisprudentis 1721.

² *Principi di una Scienza Nuova.*

ó-kor kutatása lassanként kifejlesztette lelkében történetbölcseleti rendszerének alapvonalait. A lelke előtt lebegő *Új Tudomány*: az emberiség határozott törvények szerint haladó szellemi fejlődésének bölcészete, amely egyaránt legyen *egyetemes történet* és *kultúr-filozofia*. Azt tartja, hogy a népek régi törvényei megvilágítják azoknak egész történetét, mert az emberek természetéből (amely viszont a vidék, a talaj és klíma természetétől függ) erednek szokásaik, szokásaikból a kormányformák, a kormányformákból a törvények, a törvényekből a polgári erkölcsök, a polgári erkölcsökből a nemzetek nyilvános tettei. Ő a *Scienza Nuova*-ban oly tudományt akar nyújtani, amely az emberiség filozófiája és a nemzetek egyetemes története legyen. az örök törvények története, amelyek minden nemzetnél ennek eredetét, előhaladását, rangját, hanyatlását és végét illetőleg, az események fölött uralkodnak.

A mű 5 részre oszlik: az I. rész az általános elveket, vagyis a filozófiát, a II-ik a barbár társadalmak történetét, a III-ik az igazi Homéroszt, vagyis a barbár költészet legkiválóbb példájának fölfedezését, a IV-ik a nemzetek fejlődésének empiriai tudományát, végül az V-ik a középkor különös esetének példája által a nemzetek recorsiját adja elő. Művét úgy lehet meghatározni, hogy az az isteni gondviselés polgári és észszerű theológiája; de az ő isteni gondviselése — ellentétben a Bossuet *Discours*-jának transcendens és csodás gondviselésével — természetes utak: az emberi akarat és a természeti föltételek révén működik. Vico elveti az olyan filozofusokat (stoikusok, epikureusok), akik tagadják az isteni gondviselést, ellenben nagyrabecsüli a politikus filozofusokat, kivált Platont, mivel a platonikusok minden törvényhozóval együtt vallják e három alapvető elvet: a vallások, a házasságok és a temetések egyetemes intézményét. E három dologgal kezdődött a humanitás; e három dolognak minden nemzet szentséges jellemet tulajdonított, azokat *humanitatis commercia*-nak (Tacitus), sőt *foederu generis humani*-nak nevezték. A *Scienza Nuova* teljesen figyelmen kívül hagyja a kijelentést, de viszont mindenütt ellene van a matérializmusnak.

Vico az emberiség fejlődésének törvényét az egyes ember fejlődési stádiumaiban találja meg: a gyermek-, ifju- és érett férfikor az individuális és generikus emberi élet periódusai egyaránt és minthogy a generikus ember a nemzedékek során át folyton megújul, ama három fejlődési stádium ismétlődő egymásra következőségének lehetőségé is adva van. Ezek az egyes népeknél nem egyidejűleg fordulnak elő, amennyiben egyes népek és egész törzsek kultúrális fejlődésükben elmaradnak, más előhaladottabb népek viszont gyorsabban eljutnak az ő földi fejlődésük zárópontjához s a kivénült népeknek még fejletlen fiatal népekkel való fuziójából új életalakulatok csirái indulnak meg, amelyek megint ugyanazoknak az általános emberi fejlődési törvényeknek vannak alávetve.

Vico három tulajdonképeni történetet ismer: a bibliai, a görög és a római történetet. A szent történet régibb minden profán tör-

ténetnél; a görög történet, mely mindazt magában foglalja, ami a római történeten kívül számunkra fennmaradt, az özönvizzel és a gigászokkal kezdődik, — vagyis Vico a bibliai hagyományból indul ki és a történelem kezdetét mindjárt az özönvíz utáni időre teszi. Az emberiség egységes eredete Noé családjával kezdődik és a kultúra eredete Mezopotámiában keresendő.

Vico, nagyon helyesen, belátta, hogy a civilizáció ennek a két tényezőnek: a fizikai törvényeknek és az erkölcsi törvénynek eredője. Ő ezt — kora orthodox vallásosságának megfelelőleg — kissé más szavakkal fejezi ki s azt mondja, hogy a civilizáció részben az Isten, részben az ember műve, vagy: Isten műve az ember által. De Isten hatását nem külsőleg fogja fel. Míg Bossuet Istene egy szabrász módjára mintazza az embert, aki néha — miként a márvány — ellenáll a vésőnek. Vico szerint inkább Istennek az emberben rejlő eszméje eszközli a haladást, a gondviselés eszméje hozza az igazi gondviselés hatásait létre. Jól látta ő, hogy az embert egyfelől a föld felé vonják ösztönei, önzése, de másfelől önmaga fölé emeli az eszmény fogalma, a kötelesség érzése. Ez a két ellentétes befolyás határozza meg minden pillanatban magatartását. De persze azt már nehéz volna megállapítani, hogy mikor melyik érdek, melyik törvény uralma alatt állt a multban s áll a jelenben.

Az emberi nem vallásos fölébredésétől fogva, mely a mennydörgés okozta félelemmel következett be, Vico ennek fejlődésében három korszakot különböztet meg, ú. m. az *istenek* korát, a *hősök* korát és az *emberek* korát. Az *istenek* korában az ember előbb a hegyek tetején keres lakást s onnan csak később száll le a síkságra, majd a tengerpartra. E korban az ember még főképen érzéki lény; inkább képzelete, mint esze révén vallásos; az isteneket látható lényeknek képzele s úgy hiszi, mindenütt érzi őket maga körül; megindul a beszédje és családot alapít, amelyben az apa egyuttal király és főpap. Ez a kor az előjelek és divinációk kora, amelyben minden jelenségnek megvan a maga isteni értelme: *Iovis omnia plena*, a mythoszok kora, amelyben a költők voltak az egyedüli tudósok, a nép egyedüli tanítói és teljesen hittek költői alkotásaikban. E korszak folyamán alakul ki a főbb istenek rendszere s az óriások a vallás és házi nevelés folytán, mely fékezi őket és kifejleszti bennök a szellemet, lassankint normális természetűekké válnak, amilyenek a második korszak emberei. Ami a mythoszok anyagát illeti, Vico két hypothésist is fölvet, az egyiket a *De constantia viris*-ben, a másikat a *Scienza Nuova*-ban; az egyik szerint az istenek a természeti erőknek megszemélyesítései, azoknak a nagy jelenségeknek, amelyeket a világ tár elénk és az emberre nézve legszükségesebb dolgoknak, mint pl. a tűz és a búza; a második szerint főképp a társadalmi élet legkiemelkedőbb tényei inspirálták ennek az első korszaknak és a másodiknak: a *hősök korának* költőit.

Ebben a *második korszakban* az istenek és a halandók világa jobban különvlik egymástól, mint az elsőben. A nyelv tökéletesebbé válik és kevésbé keveredik arcjátékkal és taglejtéssel össze;

a dolgok oly neveket kapnak, amelyek nem keltenek szükségképen vallásos eszmét; de az elvont kifejezések még nagyon ritkák és a metaforák lépten-nyomon felbukkannak. A hősök korát különösen a királyok vagy arisztokrata hősök által vívott harcok, küzdelmek jellemzik, amilyeneknek leírásait Homérosz eposzaiban találjuk. Ezek az eposzok *Vicora* nézve, aki először vetette föl a homéri kérdést, nem egy egyénnek a művei, hanem ennek a korszaknak kollektív alkotásai. A két eposz a régi Görögország erkölceinek rajza, amely magában foglalja a heroikus Görögország természetjogának történetét; azok szerzője nem egy költő, hanem az egész nép s azok századok alatt alakultak ki. Így aztán érthető, miért tulajdonítanak a görögök Homérosznak különböző születési helyet s miért találkozunk az eposzokban különböző dialektusokkal és erkölcsökkel? azért, mert különbözők voltak a népek és a korok, amelyek azokat létrehozták. Maga a görög nép volt Homérosz, azért vallotta mindenik vidék Homéroszt a maga fiának. Ő a históriákat költő és éneklő görög ember típusa, ő a görögök első histórikusa, de nála még a költészet és történet összefoly. A két eposz két költői áramlatot, két csoport népet vagy népénekest jelöl. Az egyes részletek közt levő összefüggéstelenségek oka nemcsak a több költő, hanem az anyag gazdagsága is lehetett, amelyek különböző helyről, időből eredhettek s amelyeket utóbb keresztül-kasul róttak össze. *Vico* szerint Homérosz azért volt nagy költő, mert hiányzott nála a filozófia, ellenben erős emlékezete, izmos képzelete, emelkedett szelleme van, aki remek hősi jellemeket teremt, gyönyörű hasonlatokat, szentenciákat alkot; ő az összes fenkölt poéták atyja és királya.

Ami e kor jogi, politikai és társadalmi viszonyait illeti, az államot a patriciusok alkották, míg a plebejusok nem számítottak; szabadság csak a nemeseket illette, a hősök örök ellenségei voltak a népnek s az iránt semmi szánalommal nem viseltettek. A családhoz tartoztak az asszonyokon és gyermekeken kívül a famulusok, akik oltalmat kérve, magukat nekik alárendelték, földjeiket művelték, nekik szolgáltak (*nexi, clientes*). Ezek később fellázadtak s uraiktól földet kaptak hűbérül.

Az emberek korában a nyelv pozitívá és szabatosá válik, fel találják az abc-írást, a költészet immár nem egyedüli kifejezője a gondolkodásnak és miként a próza, az maga is racionálissá válik. A *mythoszok* lassankint feledésbe mennek, a vallás megtisztul, erkölcsibb jelleművé válik; az idők megérték a filozófia számára. Ugyanekkor a jogi és társadalmi élet is jelentékeny átalakuláson megy át: a famulusok, a kliensek, a plebejusok lassankint szembeszálltak a patriciusokkal, polgárjogokat követeltek, felforgatták a heroikus társadalmat és megalkották a demokratikus köztársaságot. *Vico* szerint ez a folyamat egyformán ment végbe minden népnél, de ő csak a római történetre nézve adja azt elő. A 12 táblás törvénnyel az írott törvény kora kezdődik. Így lassankint az arisztokratikus köztársaság átalakult demokratikus köztársasággá s ezzel az átalakulással az egész társadalom fizionómiája megváltozik. Megváltozik a csa-

lád, megváltoznak a tulajdonviszonyok, a törvénykezési formák egyszerűbbé válnak, a büntetések és a háborúk enyhébbé lesznek, az erkölcsök humanizálódnak, de ezzel kapcsolatban a politikai erény csökken. Ámde mikor mindenki a saját érdeke után tör, ha nem akarják, hogy a nemzet elveszen, egy férfinak kell a nemzet élére állania, aki a fegyverek erejével kezei közé kerít minden hatalmat s a polgároknak csak bizonyos mértékben engedi meg a közügyekben való részvételt s így vet véget az anarchiának.

E három korszak jellemző vonásai: 1. az emberi természet különfélesége, mely először poétikus, aztán heroikus, végül az emberi korban intelligens, következőkép szerény, szelíd és eszes; 2. az erkölcsök vagyis a temperamentum különfélesége, amely először istenfélő, aztán hevesen fölinduló és érzékeny, utóljára szívélyes, a polgári kötelességek által kiművelt; 3. a jog különfélesége: az isteni jog, az erőhatalom joga, az emberi jog, amelyet az egészen kifejelett ész diktál; 4. a nyelvek és írásjelek különfélesége: az emberek gondolataikat először jelekkel fejezték ki, a heroikus korban kezdődik az artikulált nyelv, de a hősöknek megvannak a maguk jelvényei, címerei, a nyelv tele van metaforákkal, végül az emberi kor a próza kora, az absztrakció és generalizáció kora, a költészet humanus korszakának kezdete. Első írás a hieroglifikus (képírás), második a szimbolikus, harmadik az alfabetikus; 5. az alkotmányok különfélesége: az alkotmányok először theokratikusok, az isteni törvényhozás megalapítja a házi monarchiát, a heroikus vagy arisztokratikus törvényhozás megalkotja az államot (civitas) és korlátozza az erő visszaéléseit, a demokratikus törvényhozás megszenteli a társadalomban a természetes egyenlőséget, végül a monarchia véget vet az anarchiának és romlottságnak s a törvények egyenlőségét keresztülvívsi. E fejlődésben felismerhető az ész egyre nagyobb jelentőségre emelkedése; a vallás már nem egyedüli uralkodó tényező az emberiségnél, azt felváltja a filozófia, amelynek az elesett és gyöngye embert talpra kell állítania és vezérelnie. Ezzel Vico talán először alkalmazta a felvilágosodás világnézetét a történelem problémáira. A felvilágosodás két alapfogalma: a természetes vallás vagy észvallás és a természetjog, az általános egyenlőség és az ebből következő általános szabadság fogalma már megtalálható nála.

A monarchia korában folytatódik az erkölcsök és törvények humanizálódása. A római birodalom lassankint az egész világra kiterjed, a világ egyetlen állammá lesz. De mivel a monarchia nem képes az erkölcsök süllyedésének gátat vetni, két dolognak kell bekövetkeznie: előbb a romlott nép egy más, jobb nép rabszolgája lesz, ment természeti törvény: *aki nem tudja magát kormányozni, engedelmeskedni fog!* — *a világ kormányzása a jobbakat illeti meg!* Ha ez sem használ, utolsó gyógyszer: az emberiség visszasüllyedése ismét a barbárságba, mint Róma bukása után a középkor elején láttuk, mert Isten a keresztyénséget új civilizációra akarta bízni.

Ime a *Corsi* és *Ricorsi*, a haladás és visszaesés, a történeti hullámmozgás híres elmélete, amely határozott időközökben visszaviszi

az emberiséget azokhoz a művelődési állapotokhoz, amelyeken már áthaladt. Vico azt állítja, hogy miként az ó-kornak megvolt a maga theokratikus, heroikus és humanizált kora, ez a sorrend a keresztény korszakban is ismétlődött már egyszer, mert az emberi nem félreismerhetetlen élettörvénye, hogy haladása és fejlődése ama három korszak egymást teljes szabályszerűséggel felváltó sorrendjében megy végbe, vagyis a római birodalom összeomlása és a népvándorlás után új isteni (theokratikus) korszak kezdődött, amelyet aztán a hősök kora követett, amelynek Dante volt a Homérosza, végül az emberi kor, amelyben most élünk. Ő sokkal jobban át volt hatva az emberi tökéletlenség tudatától, semhogy a folyton előremenő haladást lehetségesnek tartsa, de viszont sokkal bizonyosabb volt ama másik igazság felől, hogy az ember szabad, semhogy azt hihesse, hogy az ember egymással mindig azonos forradalmak végzetességének van alávetve.

A középkor első századainak barbársága nagy mértékben felköltötte figyelmét, azt *második barbárságnak* vagy a *barbárságba való visszaesésnek* nevezte; az úgy tűnt fel előtte, mint a primitív életfeltételek megújulása s mint az utóbbiakból született társadalmi processzusok reprodukciója. A középkorban is mindenütt hegyeken emelkednek csoportlakások, melyek fölött várak nyulnak a magasba; mert a szerencsétlen nemzetek a barbár megrohanások és belharok ellen csak így nyerhetnek oltalmat. Ujra létesülnek menhelyek az üldözöttek és elnyomottak számára, újra megjelen a hűbériség, a köztársaságok újra arisztokratikusokká válnak, a kormányt vallásos szervezet veszi körül; az első királyok fegyveres lovagrendeket alapítanak szent háborúk folytatására, azután megjelennek a régi rabszolgák, a büntetések kegyetlen szint öltenek, a kalózság is feltűnik; a nyelvek újra hieroglifusokká lesznek, nagy szerepet játszanak a címerek; a vers túlsúlyra emelkedik a próza fölött, a latin egyházi atyák prózája tele van poétai mértékkel, úgy hogy az énekhez hasonlít; az első új lyrai költészet vallásos; költészet és történet újra összeolvad, a költők históriákat énekelnek, a hősi erényt magasztalják, a lovagok kevély törvényeknek hódolnak, kötelelességeket ismernek. De aztán a sokszázados barbárság után megszületik Dante, a barbárság második Homérosza, az isteni poéta s vele beköszönt az új heroikus kor, melyet a XVII. században az emberi kor követett.

*

Vico kutatásai rendkívüli újdonságukkal, igazságukkal és fontosságukkal lepik meg az olvasót. De a mélység és pontosság nem mindig egyesül a lángelménél, a kidolgozás sokszor nem tart nála lépést a fölfedezéssel. Így Viconál is fény és homály, igazság és tévedés váltakozik és keresztezi egymást a *Scienza Nuova* csaknem minden lapján. A filozófia és az empiriai tudomány összekeverése megzavarja a történeti kutatásokat; képzeletszülte etymológiák, kockáztatott és alap nélküli mythologiai magyarázatok, nevek és dátumok összeecserélése, tények túlzása, téves idézetek gyakran szerepelnek nála; de viszont a kritikai szellem olykori hiányát pótolja mély,

átfogó elméje s aztán a lényeges dolgokban óvatos gondolkozásról és éles elméről tesz bizonyosságot. Ha néha nem történetet írt, hanem mythoszokat talált ki és regényeket fűzött össze, máskor viszont csodálatos dolgokat alkotott; új módszereket (a nyelvek etymológiája, a mythoszok magyarázata, a művészeti emlékek adatai, az egyes népek történetének és intézményeinek összehasonlítása stb.) alkalmazott, amelyek lehetővé tették neki új okmányok szerzését és a régiek jobb tanulmányozását.

Annyi új és eredeti eszméje mellett mily különös felfogásával találkozunk nála az emberiségnek. A helyett, hogy úgy tekintene azt, mint egy szerves egészet, mely az azt alkotó részek kölcsönös egymásrahatása folytán egyre jobban kifejlődve halad előre, úgy képzeli azt, mint független részek halmazát és igyekszik bebizonyítani, hogy ugyanazon törvény erejénél fogva minden nép áthaladt a három korszakon anélkül, hogy közöttük bármi érintkezés lett volna. Azt állítja, hogy mindenikük fejlődése teljesen spontán történt, hogy például a rómaiak törvényhozása mit sem köszönhet a görögökének, hogy a 12 táblás törvény egy bizonyos korszakban annak a földnek, amelyen keletkezett, természetes gyümölcse volt. Szerinte a nemzetek párhuzamos utakon haladtak anélkül, hogy valaha találkoznának s mindamellett, kissé előbb vgy később, önmaguktól eljutottak a civilizáció ugyanazon fokára. E tévedés leginkább mutatja, mennyire fogyatékosak voltak még az ő korában az összehasonlító filologia és pszichologia adatai. De ha meggondoljuk, hogy elméleténél csak a klasszikus népek tanulmányozására támaszkodhatott és a keleti népek története csaknem teljesen ismeretlen volt előtte, méltán csodálhadjuk széleskörű felfogását.

Abban a törekvésében, hogy az általános emberi fejlődés állandó formáját megtalálja, csaknem egészen figyelmen kívül hagyja az egyes népek specifikus jelentőségét, vagyis történetbölcséleti rendszerének hiányzik az ethnologiai alapja. Másik gyöngéje, hogy a nagy személyiségek iránt nem tudott igazságos lenni, a történeti eseményekben nem látja a nagy, eredeti, teremtő személyiségeket, hanem őket csak az általános emberi szellem cselekvése gyanánt fogja fel, bennük csak az összeség kollektív hatását látja. De ezzel szemben megvan az a nagy érdeme, hogy először indította meg az emberiség történetének bölcsészeti szemléletét, hogy az ember történeti jellemének nyomatékossá hangsúlyozásával tülemelkedett korán s történeti érzékével, mint ragyogó fáklya világít be a XVIII. század inhistorikus gondolkozásába.

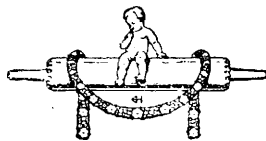
Műve, minden gyöngesége és fogyatkozása ellenére is, nagyszerű munka, Michelet joggal hasonlítja azt a Dante költeményének komor senségével össze. A triadikus keret, mely Vico festményét körülfogja, a Dante modorára emlékeztet; történeti szemléletének egész anyagát a természet, a szokás, a jog, a kormányforma, a nyelv hármas fejlődési foka alá foglalja, úgy hogy a történet alakjai és tényei úgyszólván csak az ő történeti-metafizikai sémáinak plasztikus kitöltését vannak hivatva nyújtani. Hogy Dante szellemétől

vett inspirációt, maga világosan és többféleképen kijelenti; Dante neki a keresztyén világkorszak hősi korában újra előjött költőfejedelm: Homérosz; mindkettőn koruk élő megszemélyesítései, mindkettőn koruk művelődési szellemének látókai és divinatorikus kifejezései. A *Scienza Nuova* legszínesebb része az emberi fejlődés ama fázisainak előadásában áll, amelyeket „hősi korszaknak“ nevez.

Vico főművének, de egyéb műveinek olvasásánál is, meglepi az embert felfogásának eredetisége, merészsége, eszméinek ujdonsága és azok szuggesztív ereje. Szerencsétlensége volt, hogy elsőnek indult meg egy addig töretlen úton, hogy elsőnek próbált meg a történelem ismert tényeitől a történelem előtti idők homályába visszaszállni s elméletet állítani fel a civilizáció eredetéről és fejlődéséről — s fáradozásának gyümölcseit csak szerencsésebb utódai, elméletének, eszméinek XIX. századi továbbfejtői aratták. De egy filozofus érdemét sohasem az általa kivívott pozitív eredmény határozza meg s az eszmék első fölvetője, széthintője nem kevésbé érdemes munkás, mint aki azokat később biztosabb alapra fektette és helytálló rendszerbe foglalta össze.¹

Rácz Lajos.

¹ Források: *J. Michelet*, Principes de la philosophie de l'histoire de J. B. Vico, 1835. — *K. Werner*, Giambattista Vico als Philosoph und gelehrter Forscher, 1879. — *A. Penjon*, Travaux récents sur Vico (Revue philosophique. 1888, t. I. p. 529—538.) — *O. Klemm*, Vico als Geschichtsphilosoph und Völkerpsycholog, 1906. — *B. Croce*, La philosophie de Jean-Baptiste Vico, 1913. — A magyar irodalomban *P. Janet*, A politikai tudomány története az erkölcsstanhoz való viszonyában (Budapest, 1892) III. kötet 262—270. l. és *Radó Antal*, Az olasz irodalom története (Budapest, 1896) II kötet 245—247. lapjain található Vico-ról rövid ismertetés.

Löffelholz tábornokné.

— Jókai regényében és a valóságban. —

Sopronban mindenki ismeri a Löffelholz-házat. Itt épült a Szent György-utcában, az Erdődy (előbb Széchenyi) grófok és Eggenberg hercegné háza között.¹ A XVII. század elején a Rádl-, Thörök- és Endresz-család tulajdona volt egymásután. 1640. augusztus 27-én e házban tartotta lakodalmát Wittnyedy István, a hírneves prókátor, Rádl-Endresz Zsuzsannával s így módon lett ez a ház is Wittnyedyé. 1671-ben Eggenberg hercegné vette bérbe, majd pedig konfiskáltatván, 1674-ben az evangélikus konvent kapta meg elvett javainak némi kárpótlásául. A konventtől 1720-ban Löffelholz báróné vásárolta meg s így lett a háznak Eggenberg hercegné után is egy második előkelő és érdekes lakója.

Jókai Mór „A löcsei fehér asszony“ című kiváló regényében, melyet drámának is feldolgoztak, többször szól Löffelholz báró tábornokról és a feleségéről. Löffelholz volt az a császári hadvezér, akinek a fehér asszony a kurucok által megszállott Lőcse városát 1710-ben állítólag elárulta. Löffelholzot Jókai lovagias férfiúnak jellemzi, ki a katonai parolát megtartja, jó kedélyű, a paltost nem szívesen használja. A kuruc Czelder Orbánt ő például szabadon bocsátotta, míg Pálffy János, a nádor, fejét vétette. Löffelholz nejevel azonban — akinek családi nevét sem ismeri Jókai s aki nekünk áldott emlékü soproni jó ismerősünk, egy jószívű, nevét több szép alapítvánnyal is megörökítő buzgó evangélikus nő volt — igen mostohán bánik el, valóságos torzképet rajzol róla.

Lágyszívű és a nők iránt mindig igen udvarias Jókaink ezt a méltatlanságot csak úgy követhette el, hogy Löffelholznét nem ismerte, amint hogy közelebbi adatokat még Gamauf, Sopron jeles történétírója sem tudott róla. Az utókor feladata, hogy Löffelholznének elégtételt szolgáltatasson. Jókai történeti regényeinek olyan hibájával találkozunk itt is, amelyre már Gyulai Pál s ujabban Zsigmond Ferenc is nyomatékosan rámutatott. Zsigmond részletesen jellemzi (l. 250. l.) a löcsei fehér asszonyt, minket ennek barát-nője is érdekel.

¹ Sopron egyháztörténetében képen is bemutattam. Nevezetes épület volt ez. Ma az evang. konventé, olvasó- és ifjúsági egyesületünk helyiségei vannak benne.

Jókai szerint a báróné a Zrinyi Ilonát Munkács várában el-
áruló Absolon Dánielnek a leánya lett volna. Ezt az Absolont pe-
dig úgy ismerte az egész világ (Jókai szerint), mint akihez hasonló
rút férfit még pénzért sem lehetett látni. És Löffelholzné tökéle-
tes másolata volt asszonyi kiadásban az apjának. Megoldhatatlan
kérdés, hogy férje, a tábornok, miként tudott beleszeretni. Czeld-
er, a löcesei kuruc, csak annyit mond a védelmére, hogy kapitális
asszony és igen jó konyhát tart. Jókai szerint, bár született ma-
gyar asszony, mégsem volt rábírható, hogy a magyar megszólítást
megértse, ő csak németül felelt. Nagy rútsága mellett vakbuzgó is.
„Egy lutheránából konvertált pápista úrnő.“ Mikor bemutatja,
akkor is templomi zászlót himez a jezsuiták számára. Egy nagy
hímzórama van a szobában. Képmutató, szenteskedő s aunyira bő-
beszédű, hogy senki tőle szóhoz nem jut. Egész külön valláspolitikai
programja van. A ruhája is bécsi divat szerint való: laposra
szorító halhéjpáncél, fültakaró keményített fodrokkal; olyan benne,
mint egy szalmafonatú, rozsolisos palack.

Ez a nő téríti át titkon az evangélikus Fabricius löcesei bíró
leányát és adatja össze Blumewitz de Trautsohn császári ezredessel.
Csak utólag levélben közli ezt az apával, aki majdnem beleőrül.
Közös szálláson van Löffelholzné a löcesei fehér asszonnal, Kor-
ponay Jánosné, Géczy Juliannával is, aki szintén evangélikus és
Absolonék házában nevelkedett. Igen gúnyosan írja le Jókai, mi-
ként gardirozza Löffelholzné kétes hírű fiatal barátnőjét, miként
rendezi az unalmas kávéestélyeket, melyeken a „Glocke und Ham-
mer“ játék mellett nagy álszenteskedés az uralkodó. Majd pedig
egy titkos különszobában Cornides doktor segítségével felbontogat-
ják a szatmári béke ügyében írt és elesípett leveleket, melyek Löff-
felholzék földesuraságáról is szólnak.

Löffelholzot utóbb Lőcséről Késmárkra helyezik át főparancs-
noknak s neje, a tábornokné, az országúton találkozik a sokat szen-
vedt fehér asszonnal. Felveszi őt hintójára, Poprádon Husz ven-
déglösnél a maga ruháit adja reá, megígéri, hogy ügyét pártfogá-
sába veszi. De mikor a szerencsétlen nőt Győrött lefejezik, akkor az
áhitatos és kenetes Löffelholzné már nincs mellette.

Ime, ilyennek festi őt a regényíró. A regényben szükség volt
egy ilyen női alakra, tehát Jókai Löffelholznét teszi meg ilyen-
nek. De lássuk a bárónét most a valóságban, történeti megvilágítás-
ban. Így majd egészen más képet kapunk róla.¹

A báróné családi neve nem Absolon, hanem Zauner Caritas
Constantia volt. Zauner nevűeket a Felvidéken, különösen Szepes-
és Sáros megyében találunk.²

¹ És Jókaink, ha még élne, bizonyára bocsánatot is kérné Löffelholzné
rokonaitól, akik még nagy számmal vannak, különösen az evang. Zauner és
Szontagh-családban.

² Zauner Dávid, ki Nagyszombatból származott, magyar nemesnek írja
magát, 1670-ben az eperjesi kollégiumnak volt növendéke és nyomtatott
művet is adott ki. Egy Zaunert még Caraffa kínzott meg. Zoner Lajos Kés-

A báróné eperjesi volt, édes anyja ott lakott, nővérét Pongyeloki Roth Mihály, a Szontagh-fivérek nagyatya vette el. Mikor Eperjesen az evangélikusok templomait elvették, ezek 1693-ban a felső külvárosban a Zauner-féle kertet vették meg, hogy ujat építsenek. Itt született Konstancia 1668-ban s mint vagyonos, magyar nemesi családból való nő, kiváló nevelésben részesült. Első férje Lilienbergi *Absolon* Dániel, a Késmárkról való kiváló magyar diplomata volt. Gyönyörű szál ember, olajfestményü arképe megvan az országos képtárban.¹ Ha Jókai ezt megnézi, nem mondhatta volna Absolont a világ legrútabb emberének. És nagyot tévedett akkor is, midőn Zauner Konstanciát Absolon leányának mondja, holott felesége volt. Maga II. Rákóczi Ferenc is megemlékezik róla emlékirataiban s azt mondja, hogy magyar asszony, Absolonnak, Thököly kancellárjának hitvese volt. Absolon előbb Thököly Imre nevelője és kancellárja, majd az erdélyi bujdosó magyarok diplomatája. Igen eszes, több nyelvet ismerő, jókedélyű és a bibliában is jártas férfi volt, aki többször járt Párisban, ahol XIV. Lajos és Colbert, a hatalmas pénzügyminiszter fogadta. Ennek mondá: „Én csak Absolon vagyok, de ha Salamon volnék, se hinnének nekem többé a magyarok“. (Ha tudniillik pénzt nem viszek a bujdosóknak.)²

Erdélyből visszatérve, a már 40 éves férfi Eperjesen vette nőül a még csak 16 éves Zauner Konstanciát, aki vagyonos, művelt és igen szép is volt. Az utóbbit azért hangsúlyozzuk, mert Jókai, apjához hasonló igen rút nőnek festi. Konstancia a hozzá írt szerelmes levelek szerint, még 30 éves korában is, mint özvegy, kéréstől körülrajongott női szépség volt.

Első férjét, Absolont, még a mézes hetekben elszakította oldala mellől a háború. Majd három évig, 1685—1688-ig, Munkács várában volt ő is, mint Zrinyi Ilona főembere az osztrák sereg által körülzárolva. Csak titkon és nagy nehezen tudott a férj fiatal nejének egy-egy levelet küldeni Eperjesre. Absolonné asszonyom is csak nagy ritkán küldhetett üzenetet urához. És már ezt is halálos bűnnek vették. Caraffa és az eperjesi vértörvényszék idején Zauner Konstanciát is elfogták, börtönbe zárták s a hóhérbárd már ott lebegett a feje fölött. Mint magyar érzelmű nőnek kellett ezt átszenvednie. Fennmaradt a reverzálisa, melyen 1687. január 12-én kötelezi magát, hogy többé nem küld levelet Munkácsra. Csak így bocsátották szabadon.³

Férjét, Absolont, árulónak tartja a hagyomány, mintha ő adta volna el Munkács várát. Ilyennek mondja őt Jókai is. De Angyal

márkon volt a város legelőkelőbb polgára s 1710-ben a nagy pestisben halt meg. Zauner volt II. József bécsi szobrának is a művésze. Zauner nevű evangélikus híveink voltak és vannak még Sopronban és Veszprémben.

¹ M. N. Tört. VII. 476.

² Angyal Dávid: Thököly Imre életrajza. II. 171. Szilágyi, Absolon követsége. Századok 1883. 48. l.

³ Angyal D. Thököly életrajz. II. 175.

és Acsády, a két legilletékesebb történetíró, teljesen tisztázta őt e vád alól. Maga Thököly és Zrinyi Ilona belátták, hogy a vár tart-
hatatlan és tudtukkal történt a feladás. De annyi igaz, hogy Thö-
köly szerencsecsillagának lehanyatlása után, miként sok más ma-
gyar főúr, Absolon is átpártolt I. Lipót királyhoz, ki őt végül kö-
vetségi titkárnak nevezte ki Svédországba. Mint ilyen halt meg
1690 körül.

Első férjének átpártolása és halála után a gyermektelen s még
alig 30 éves Konstancia asszony Eperjesen élte özvegyi napjait,
édes anyjának védőszárnyai alatt. A szellemes, szép és vagyonos
nőt a császári katonatisztek jól ismerték és többen is pályáztak a
kezéért. Csak egy szépséghibája volt a fiatal özvegynek a tiszt urak
szemében: igen buzgó lutheránus volt s a hitehagyásról bizony nem
adott reverzalist. Jókai tehát ezt ismét igen rosszul tudta.

Az érte versenyző tisztek közül Kohlbergi *Löffelholz* György
Vilmos báró, egy nürnbergi patricius családból származott német
katona lett a győztes. Nigrelli Oktáv kassai főparancsnok ezredé-
ben szolgált s ekkor Szatmár városában volt állomáson. Ő is már
özvegy, első nejétől egy Mária Margit nevű leánya is volt, ki ké-
sőbb Colonna (zu Fels) báróhoz ment nőül. Fennmaradt szerelmes
levele 1698. augusztus 3-án kelt.¹ Becsületes, őszinte és lovagias
katonának ismerjük meg a levélből. Hyennek jellemzi őt Jókai is.
Atyja és anyja még él. Katonai rangján kívül van földbirtoka is.
Mint bárónak, fényes a háztartása Szatmáron is. Külön szakácsa
van, aki már 12 év óta szolgálja őt s van udvarmestere is. Károlyi
Sándor grófot ebédre szokta hívni.

Levele telve van a legforróbb szerelmi vallomásokkal. „Édes
szívem, szép királyném, a világ legszebb angyala“ és más eféle
szavakkal szólítja kedvesét. Biztosítja, hogy nem pénzért és érdek-
ből, mint mások, hanem a legőszintébb szerelemből kéri kezét. És
ezt el is kell neki hinnünk. De ellenségeik is vannak, akik hátrál-
tatják a házasságot, valószínűleg a nő evangélikus hite miatt. Löffel-
holz ez ügyben — mint igéri — Jurkovic jezsuita páternek fog
írni. A fiatal özvegy már kimondta a boldogító igent, sőt a házás-
sági szerződést is aláírta. Löffelholz már a jegygyűrűt is elkészít-
tette, de fél, hogy az utolsó percben kell hadba vonulnia. Szerelme
zalogául a nő egy karperecet küldött neki. Löffelholz most ezt csö-
kolgatja. De szeretné már a szép kezeket is bírni, melyek a kar-
perecet készítették s azt a szép női fejet is, mely a karperecbe
himzett hajszálakat hordozta. A távollét fájdalma megemésztí, en-
gedelmét kér az Eperjesen való találkozásra; augusztus vagy leg-
később szeptember hóra kéri egybekelésüket. Ime, így fest Löffel-
holzék szerelmi históriája. Jókai szerint pedig megoldhatatlan kér-
dés, hogy a lovagias Löffelholz miként tudott beleszeretni Absolon
leányába, a föld legrútább asszonyába.

Esküvőjük így még 1698-ban megvolt Eperjesen. 1711-ben

¹ Megvan dr. Szontagh S. birtokában.

is itt találjuk Löffelholzot, mint térparancsnokot, de addig az ilyen katona még sok helyen megfordult s az egyes állomáshelyekre a nő is követte férjét. Konstancia asszony boldog volt, de második házassága is gyermektelen maradt. Löffelholz a katonai ranglétrán gyorsan emelkedett a tábornokságig. Rákóczi kuruc hadjárataiban ott harcolt a labanc magyar főurak, Pálffy, Ebergényi és mások mellett és Savoyai Jenő hadinaplói is sokszor emlékeznek Löffelholzról. Már 1703 nyarán a Tisza melletti Vásárosnaménynál vizimalmai és elrejtett csónakjai voltak. Esze Tamás kuruc vezér ezek segítségével kelt át a Tiszán. Tarpán adósai voltak már előbb is. A kurucok jól ismerték Löffelholzot és furcsa német nevét lefordítva, *Fakanál* generálisnak nevezték.

1708 elején Kolozsvárnak volt a parancsnoka. Február 7-én kelt parancsa jó magyarsággal van írva.¹ November 7-én Rákóczi Löffelholzról mondja: „Elvész *Fakanál* uram, míg a bányákból kimeríti a vizet“. Bercesényi t. i. Selmecz és a többi bánya aknáit vízzel árasztotta el.

A szerencsétlen trencsényi csata után Löffelholz is 1708 végén Trencsén és Turóc fontosabb pontjait szállotta meg. A következő évben Lőcsét, Szepesvárt és Késmárkot ostromolta. Az utóbbi helyre neje is követte. Késmárkra Heister tábornok kíséretében jött, aki itt elfoglalta az evangélikus templomot s december 16-án kivégeztette a három késmárki vértanút, akikről Váradi Antal énekl:

„Hajnal hasad Késmárk felett,
Vérpiros a messze kelet.
Csöndes harang sírva kondul...
El a kicsiny ablakoktul
Késmárk síró szép leányi!
Ne nézzetek, ne nézzetek,
Elhangzott a rémitélet,
Topperzer meg, Kray, Lányi...

Négy nap mulva már Löffelholz lett Heister helyettese Késmárkon, aki nem találta kedvét az ilyen vérengzésben. Neje is utána jött. Az evangélikus lelkészek jól ismerték és hozzá folyamodtak. Buchholz György lomniczi lelkész például följegyezte, hogy Löffelholz tábornok nekik a felesége közbenjárására engedte meg, hogy templomukban karácsonykor ünnepet ülhessenek, sőt egy őrnagyot is rendelt ki a védelmükre. S a buzgó evangélikus tábornokné így biztosította a Szepességben több gyülekezet vallásszabadságát is.

Késmárkról azután Lőcsére jöttek át Löffelholzék. És Jókai itt szerepelteti őket 1710-ben, a kuruc háborúk idején. Lőcsén kuruc sereg volt Andrassy István parancsnoksága alatt s a német polgárság is Rákóczival tartott. A várost Löffelholz császári tábornok tartotta ostromzár alatt az egész télen át. A kuruc lovások kapi-

¹ Névalírását közli Márki S. II. Rákóczi Ferenc, II. k., 522. l.

tánya egy Du Prés nevű flandriai kalandor, azonban kész volt kellő jutalomért Löffelholz kezére játszani a várost s a nagy lóporos tornyot már január 19-én felrobbantotta. A városi tanács és Andrassy együtt állapították meg február 9-én az átadás feltételeit és Löffelholz 13-án a város kapuin vonult be, amint kiadott hivatalos jelentésében mondja. Tehát szó sem lehet róla, hogy a fehér asszony kendőlobogtatására éjjel földalatti titkos úton jött volna be az ellenség, amint a löcsei ismeretes kép mutatja és Jókai is elbeszéli.

Ez a híres löcsei fehér asszony Géczy Juliána, Korponay János kapitány felesége volt, a Szépművészeti múzeumban levő arcképe szerint egy igazán szép szőke nő, akinek legfeljebb annyi bűne volt, hogy barátját (vagy a hagyomány szerint kedvesét), Andrassy tábornokot ő is rábeszélte a város feladására. Illésházy Miklós kancellár ugyanis 1710. szeptember 2-án írta neki Bécsből: „Kegyelmet valóban jól szolgálta magának Lőcse város feladásával“. Ez ellene bizonyít.

Jókai ezt a löcsei fehér asszonyt is szoros viszonyba hozza Löffelholznével. Szerinte már leánykori barátnők voltak, sőt Géczy Juliánna az első férjnek. Abszolonnak házában nevelkedett s csak a munkácsi áruulás után vett búcsút tőlük. Hogy a löcsei fehér asszony és Löffelholzné ifjúkori barátnők voltak, azt Thaly Kálmán is említi; mind a ketten felvidékiek és evangélikusok. De bizonyára még Zaunerék házában, Eperjesen ismerkedtek meg és nem Absolon házában, ahova Zauner Konstancia is, mint 16—17 éves fiatal asszony került. Lőcsén azután ismét összetalálkoztak a régi barátnők. II. Rákóczi Ferenc is emlékirataiban megemlékezik Löffelholzné löcsei szerepléséről s szerinte is ő vette rá a fehér asszonyt az árulásra. De a nagy fejedelem is sokban téved, még mostohaapjának jellemzésében is. Sajnáljuk, hogy Konstancia asszonynak ily kedvezőtlen emléke maradt Rákóczi irataiban. Löffelholznétől nem lehetett volna rossz néven venni, ha férje érdekében felhasználta volna barátnőjét. De a dolog nem valószínű, mert Löffelholzné már csak a város bevétele után találkozott Lőcsén a fehér asszonnal. Nagyon túloz Jókai akkor is, midőn azt mondja, hogy Löffelholz a vezérőrnagyi (generalmajor) rangját felesége barátnőjének köszönhette.

Löffelholzné oly szenteskedő kávéesteket a szép és kikapós fehér asszony társaságában nem rendezett. Ez ellen az ő egész jellege tiltakozik. És nem is himzett a két nő templomi zászlót a jezsuiták számára. Hanem, mint buzgó evangélikusok, együtt hallgatták a külvárosi fatemplomban Zsedényi Ede ősének, a jó Pfannschmidt Keresztély löcsei püspök-lelkésznek épületes prédikációit. És elég nagy lelki fájdalomra szolgált, hogy a löcsei szép nagy templomot legalább felerészben, amint nemrégiben volt, Löffelholz sem tudta nekik visszaadni. Heister, a fanatikus fővezér és a jezsuiták ezt nem engedték. De a jó asszony, miként egyéb helyeken, bizonyára itt is sokat tett az evangélikus szegényekért és üldözöttekért.

Löffelholzék löcsei belső dolgaiból részleteket nem ismerünk. Amiket Jókai mond, azok regényesek, érdekesek, de szörnyen ellenkeznek a valósággal. Löffelholz 1711. május 20. óta Munkács várát ostromolta s még ez évben Eperjesen volt térparancsnok, azután pedig Kassára helyezték át. Barátnőjükre, a szép fehér asszonyra, tragikus sors várakozott. Visszapártolt a kurucokhoz s mivel Rákócziának leveleit, melyek a saját édes atyját is kompromittálták volna, nem adta ki, hanem elégette, felségárulási perbe idézték és kínzó vallatás alá fogták. Soproni iskolánk egyik legnagyobb jötevőjét, Telekesi Török Istvánt, ő mentette meg a haláltól, mert azt vallotta, hogy Töröknek szóló nem volt a Rákóczi-levelek között. Szegény asszonyt éppen a Löffelholz által elfogott levelek keverték legnagyobb bajba. Ő maga írja fogságából: „General Lefelholcz akkor küldött az udvarnak leveleket, az melyeket elfogott, mely Esterház Dánielnek szólóba magam is fel voltam téve“. Gyors processussal, III. Károly határozott kívánságára, halálra ítélték s a löcsei fehér asszony szép feje Győrött, 1715. szeptember 25-én hőhébárd alatt hullott le. Ha volt bűne, mint a magyar szabadság vértanuja, most megbűnhődött érte. Jókai szerint a győri lutheránus esperes (Török András) helyett ennek káplánja kísérte a vesztőhelyre. Löffelholzék nem voltak oly hatalmasak, hogy megmenthették volna s a távolban talán nem is tudták róla.

Löffelholzot ugyanis Savoyai Jenő fővezér a Felvidékről a török ellen az ország déli részére szőlította. Egymásután volt Arad, Pétervárad s majd később Buda várának parancsnoka. Péterváradnak 1716. augusztus 5-én történt elfoglalása után, ennek híret Löffelholz innen írta meg Nürnbergben lakó édes anyjának. 1717. augusztus 18-án pedig Belgrád bevételénél is ott harcolt 2350 főnyi gyalogságával. Utoljára Buda parancsnoka volt s valószínűleg itt is halt meg nemsokára.¹

Löffelholzné így, mint másodszor is özvegy (valószínűleg Budáról), 1719-ben jött Sopronba, ahol sok előkelő protestáns barátja és barátnője lakott. Sopron már 1625 óta rendes menedékhelye volt az osztrák protestáns főúri családoknak. Itt élte özvegyi napjait most is egy Metternich grófné, akinek férje, Regal gróf tábornok (evangélikus, előbb budai parancsnok), együtt harcolt Löffelholzcal Belgrádnál és sebeiben ott is hunyt el. S az Auersperg, Herberstein, Volkra, Wurmbrand, Windischgraetz és sok idegen gróf-és bárócsalád lakott ekkor is Sopronban a szintén szép számú magyar magnások mellett. A soproni evangélikus lyceum régi alapítványait Kastenholz lelkész felhívására és Telekesi Török István volt kuruc ezredes kezdeményezésére ezek adták össze. Löffelholzné, a buzgó evangélikus özvegy itt szerepel elsőben 1719-ben, mint a soproni diákok jötevője.

Sopronban 1720-ban vett házat. Széchenyi György gróf, a primás unokaöccse, 1720. február 20-án írta a vejének, hogy soproni

¹ Ritter krón. 199.

házának felső szomszédja Löffelholz tábornokné lett, ki bécsi módra akarja sajátját átépíteni, az övére támasztván; nem tudja, megengedje-e neki? „Az én házam, ha szabad és nemes ház volna, kőfalat tennék, de mivel purgerház, hitemre, inkább kiköltözöm házból, mintsem lutheránust szenvedjek szomszédságomban.“¹

A bárónénak itt, a Szent György-utcai házban, elég fényes háztartása volt: két komorna, lakájok, szakács, szobaleányok, külön fogata és kocsisa. Szűkebb baráti köréhez tartozott Windischgraetz Kristóf gróf és neje, egy Auersperg grófnő, kik a szomszédos Eggenberg-házban laktak, Kügler János báró, Ditrichstein Regal Johanna grófné, Veterani grófné stb. A városi polgárok közül Kircherné, Artner János nemes, Dobner Nándor polgármester, Liebezeit György magyar nemes, mint házi orvos és nagyműveltségű gyóntatópapja, Pilgram Zsigmond (előbb párisi és bécsi követségi lelkész), akinek gyermekét is a báróné tartotta keresztvízre.

Megengedjük, hogy Löffelholzné soproni házában is voltak kávéestélyek, ahol felolvastak, zenéltek, kávéztak, sőt a jó bárónők, miként aranyos szelencéik mutatják, még tubákoltak is. De voltak munkás délutánjaik is, melyeken előkerült a nagy himzőráma, miként Jókai leírja. Csakhogy itt nem a jezsuiták templomi zászlóit himezték ám, hanem, amiről hiteles tudomásunk van, gyönyörű szép oltárterítőt és selyemtakarót himzett Löffelholzné a szószékre és keresztelőkőre. A soproni evangélikusok ugyanis a régi fatemplom helyébe 1722-ben építettek újat kőből és téglából és a báróné ezt akarta díszíteni nagy áldozatkészséggel és saját keze munkájával. Az inventárium hosszú ideig emlegette Löffelholzné terítőit, de ma már alig vannak meg. Külön templomi széke is volt, melyet halála után báró Reissing Mária özvegy őrnagyné váltott meg 50 forinttal.

A kegyes báróné nagyon megszerette Sopront. Ezt az Endress—Wittnyédy-féle házat 1720-ban a gyülekezettől vette meg. Meiszner és Kastenholz lelkészek inták alá a szerződést. A báróné igen szép, gyakorlott kézre valló betűkkel írta alá nevét. Csak halála után vásárolta vissza a konvent a házat az örökösöktől. De azóta is Löffelholz-háznak nevezik a városban és a számadókönyvekben mind e mai napig.²

A hosszabb életre is méltó tábornokné csak hat évet töltött Sopronban. 1725 nyarán váratlanul megbetegült s augusztus 3-án tett végrendeletet, amely nemes keresztyén emberbaráti érzületére szép fényt vet. „Kétszeri házasságomban — úgymond — az Isten sok keresztviselés alá vetett, de ismét felemelt és megáldott.“ Bizony Munkács várától, Eperjesen Caraffa vértörvényszékétől, ahol fogságot is szenvedett, Késmárkon a három vértanútól, Lőcsén a fehér asszony regényes és veszedelmes körétől, Aradon, Péterváradon és Budán át előbb a kuruc diplomata kancellár s azután a császári tábornok oldalán a soproni csendes házig hosszú, küzdelmes

¹ B. Szabó L.: Széchenyi-csal. tört. I. 412.

² Sopr. konv. lev.

és viszontagságos volt az út. De vigaszt keresett és talált mindig vallásos evangéliumi hitében. Fájdalommal említi, hogy Isten egyik házasságát sem örvendeztette meg gyermekáldással, azért általános örökösévé nővérének unokáit, a Szontagh-testvéreket tette, akik közül Zsuzsannát Máriássy magyar nemes vette feleségül. Löffelholz tábornok íróasztala ma is megvan a Szontagh-család birtokában. Reájuk hagyta soproni házát is, melyet tőlük a konvent váltott vissza. Mostoha leányának, Löffelholz Máriának, Colonna báró nejének hagyta azt a 25.000 forintot, amelyet ő is a férjétől kapott. Sógornőinek, a három Löffelholz bárónőnek egyenként 400 forintot hagyott. Gamauf szerint egy brandenburgi hercegnek száz-ezer forintot testált volna, de erről nincs szó a végrendeletben és nem is valószínű.¹

De kegyes célokra is tett alapítványokat. Így például 2000 forintot rendelt, hogy a soproni polgári ispotályban hat evangélikus házi szegény s a Lazaretumban is ugyanannyi évenként fekete posztóruhát kapjon s az ő emlékére ebben járjon. 3000 forintot hagyott továbbá, hogy ennek kamataiból hat nemes, de szegény és jól tanuló ifju, mint az ő stípendiáriusa, évenként 30 forintot kapjon (ami akkor sok pénz volt). Mikor a házát vette, már 1000 forintot ígért a konventnek, most ehhez még ujabb 2000 forintot adott, hogy ebből idevaló és idegen házi szegényeket, tűzkárosultakat s más inségeseket segélyezzenek. Gondolt arra is, hogy ha az evangélikus vallásgyakorlat Sopronban megszűnnék, ez esetben a tőkét Nürnberg városánál kell elhelyezni. 2000 forintot hagyott Eperjesnek is két evangélikus nemes ifju számára. Külön szép összegekkel emlékezett kedves gyóntatópapjáról, Pilgramról, keresztleányáról Pilgram Konstanciáról, Serpilius lelkészről, a kántorról, orgonistáról és énekkarról. Ékszerait, melyeken sok a brilliáns, barát-nőinek hagyta; arany óráját és aranybetétes tubákos szelencéjét pedig különös szeretete jeléül Regal Johanna grófnőnek. Pénzt és ruhaneműt kaptak a komornák, lakájok, cselédek, kocsisok.

1725. szeptember 27-én hunyt el. Temetésére, előleges rendelkezése szerint, új halottaskocsi készült, ezt is a gyülekezetnek hagyta. Október 8-án Eggi és Hungersbachi Egg János báró szép födeles és oszlopos sírboltjába temették, mely a régi evangélikus temető hátsó fala mellett épült; most pedig a síremléket a soproni múzeum kertjébe helyezték át. Egyik névtelen tisztelője, aki nagy örömmel fogadta Sopronban a nagyasszonyt s aki sokat is vesztett halálával (talán a jó verselő Dobner polgármester), német gyászverseket írt „Das betrubte und leidtragende Oedenburg bei der Leiche weil. Ihro Excellenz Charitas Constantia einer Gebornen von Zauner“ stb. címen. A konvent levéltárában e ritka nyomtatványnak, sajnos, csak az első két levele van meg, a többi lezárkadt róla.

Tehát Sopron földje adott végső pihenőhelyet a nehéz, vál-

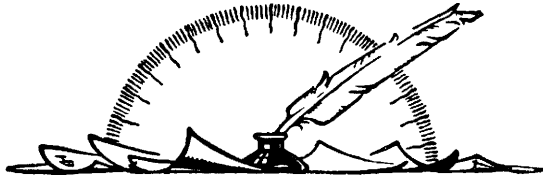
¹ Sopr. lev. tár.

ságos időkben élt, Caraffa börtönében is szenvedett, köznemesi sorsból bárói rangra emelkedett jószívű, művelt és vallásos lelkű nőnek. Jótéteményeit Sopron szegényei és tanuló ifjai két század óta élvezik. A konvent háza és emlékkönyvei megőrizték nevét és hálas emlékezetét.

Jókai a regényében, melynek forrásait Zsigmond F. sem nevezi meg, nagy igazságtalanságot követett el a tiszteletre méltó matronával szemben. Ha igazi jellemét megismeri, ő maga bánta és restelte volna legjobban. Mert regényíró létére is nagy tisztelője volt a történeti igazságnak. Thaly Kálmánt többször megkérdezte, hogy regényeiben nem vét-e a história ellen. De a jó Konstancia báróné és tábornokné asszonyt sem Thaly, sem Gamauf, Sopron kiváló monográfusa, közelebbről nem ismerte.

E rövid életrajz legyen némi elégtétel számára. Ezzel tartozunk a nemesszívű nagyasszonynak. Legyen áldott az emléke!

Payr Sándor.

Egy régi magyar imádkozó.

— Szilassy Ádám imádságos könyve. —

Boldogult Szilassy Aladár halála alkalmával több felől rámutattak arra a tényre is, hogy a ref. egyházunk iránti buzgó szeretet mindig hagyományos volt a Szilasi- és Pilisi Szilassy-családban. Szilassy Aladár atya, József, kir. helytartósági tanácsos, a drégelypalánki egyházmegye gondnoka és a Dunántuli Egyházkerület világi jegyzője volt. Ennek atya, szintén József, a híres szeptemvir, főispán s koronaőr, (mint ilyen, a köznemesi rendből legelső), még mint aránylag ifjú ember vett részt az 1791-ik évi zsinaton, majd hosszú időn át a Dunántuli Egyházkerület főgondnoka volt. Hogy mennyire érdekelte minden, ami a ref. egyházra vonatkozott, erről tanuskodik az az eljárása, hogy nemcsak a Mária Terézia és II. József idejéből származó vallásügyi iratokat gyűjtötte össze, de megszerezte az előző századok ilyen iratainak másolatait is. Az 1791-ik évi zsinatnak egyik jegyzője volt, s így e zsinat jegyzőkönyvei is megvannak gyűjteményében. Főgondnoksága idejében gondosan összegyűjtötte az egyházkerületi és konventi jegyzőkönyveket. *Gazdag könyvtárát és kéziratárát a nagykőrösi ref. főgimnáziumnak hagyományozta, s ebben mintegy 15 vastag kötetet tesznek ki a vallásügyi iratok.*

Szilassy József ezen gyűjteményében találtam két bőrkötéses írott könyvet, melynek tartalmát átvizsgálva, meggyőződtem, hogy mind a kettő imádságos könyv.

Az elsőnek címe:

„Sok kísértetei s gyermekségül fogva való viszontagságai közé tétetett, még most is gyakori és majdnem mindennapi próbái alatt nyögő egy bűnös ember az 1763-ik esztendőben írta ezen buzgó és bizonyos alkalmatosságokra alkalmaztatott Imátságos könyvet.“

Ezután rövid fohászkodások következnek, ezekkel a címekkel:

Midőn Ember felébred. Ha felkél Ember ágyából. Ha házadbu kimégy. Mosdás közben így.

Ezután következnek e címmel: Egész hétre valók, a hét minden napjára — vasárnapon kezdve — reggeli és estéli ájtatosságok. Előbb: Fohászkodás a könyörgés előtt, azután Könyörgés s végül: „Clausula vagy Bérekesztés.“ Szombaton délre is van külön ájtatosság „Penitenciális“ címmel. Ezek a könyv 1—133. lapjait foglalják el. A 134-ik lapon ez a cím van: „Következnek az innepnapj Imátságok magok rendiben ilyenképen.“ Kezdődik karácsony első, majd második, s

azután harmadik napjával. Azután következnek: Ó-esztendő estvéire való. Utána Uj-esztendő első napjára, s itt már ismét külön reggelre és estére. Ezután „Kikeleti Imátság“ következik, majd nagypónteken reggel és estvére. Megvan még a husvét első napjára való mindkét ájtatosság, míg a másnapiból már csak a reggel van meg egészen, az esteliből csak az előfóhász, s ezzel a 261-ik lapon megszakad a könyvecske.

A második könyv címe:

„Lelki mulatság, mellyel egy világi viszontagságai által megpróbáltatott Bűnös Ember testi mulatságait megunván, azt felváltani igyekezik, melyre is csekély tehetsége és buzgó igyekezete szerint az egész Hétnék minden napjaira a reggeli és estvéli maga állapottyához alkalmasztatott és ugyanannyi penitenciális Imátságokat bizonyos egynéhány alkalmatosságokra valókkal készített magának. Mely imátságokhoz és soltárokból és másunnan össze-szedett és magától is készített egynéhány mindennapra való éneki dicséreteket hozzáadott életinek 59-ik esztendőjében az 1778-ban Losonc-Tugáron.

Ez a kelet és a könyvecskének egyik verse, amelynek verseiből az író nevének kezdőbetűi, Sz. Á. is kijönnek, kezünkbe adják a kulcsot, hogy az imádságos könyvek íróját meghatározhatjuk. Ez ugyanis nem más, mint Szilassy József koronaőrnek édesatyja, Szilassy Ádám, losonc-tugári földesúr.

Szilassy Ádám, szintén Ádám és Egry Zsuzsánna fia, mint a fentebbi címiratból is megállapítható, 1719-ben született Losonc-Tugáron. Életének javarésze tehát a Mária Terézia alatti vallásos üldözések idején folyt le. De ez üldözések ősei hitéhez való ragaszkodását, vallásos buzgóságát, csak még inkább fokozták. Mint a század elején Ráday Pál, úgy ő is a losonci ősi szent Egyházat kereste föl vasárnaponként és ünnepeken, s talán ugyanazon padba borult le ő is buzgón ájtatoskodva az Úr színe előtt, mint nagynevű elődje. Ismerte is Ráday könyvét, több éneket vesz át a *Lelki Hódolásból*. Talán éppen Ráday példája indította őt is arra, hogy a maga számára ilyen imádságos könyvet készítsen. De ő ezt csak a maga és háza népe épülésére szánta, s nem volt hajlandó „a titkos ház csöndességét odahagyva, a nyilvánosság elé lépni.“¹ Hogy pedig az 1763-ik évi imádságos könyv is az ő munkája, az bizonyítja, hogy az ebben előforduló imádságokat és fohászokat majdnem mind átvette — és pedig a legtöbb esetben minden változtatás nélkül — 1778-ban írott könyvébe.

E könyv beosztása eltér az 1763-ikétől. Elöl egypár bibliai idézet után „Lelki Mulatsághoz készült egynéhány magyar versecskék“ következnek tizennyolc lapon. Itt egypár tiszta lap maradt, s csak ezután kezdődik a könyvecske lapszámozása. Most következnek a hét egyes napjaira való ájtatosságok, vasárnap reggelrel kezdve. Az „Előljáró fohászokodást“ azonban itt „Vasárnap Reggeli ének“ előzi meg. Az Előljáró fohászokodás, Könyörgés és Bérekesztés után ismét „Bérekesztő versecs-

¹ A Szilassy-család levéltárában a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában szintén található ily XVIII—XIX. századi magánhasználatra készült imakönyvek.

kék“ következnek. Majd ismét „Más vasárnap reggeli ének“ s ezután más foháskodás, könyörgés, bérekesztés és bérekesztő ének következik, s ugyanígy van vasárnap estére s a hét minden napjára is kétféle reggeli és estéli ájtatosság. Ezek töltik be a könyv 1—386. lapjait. Közöttük azonban van egypár másnemű ének, illetve foháskodás is. Így például a 69-ik lapon „Úton járó Embernek Reggeli Éneke“, majd ugyanannak foháskodása, könyörgése, stb. A 76-ik lapon „Utazó Estvéli Éneke“, s egész ájtatossága következik. A 192-ik lapon egyik szerdán esti éneknél meg van jegyezve: „Lelki Hódolásból való Estvéli Ének.“ Ugyanígy a 298-ik lapon egyik péntek esti bérekesztő éneknél is, valamint a 340-ik lapon egyik szombat reggeli éneknél. A 313-ik lapon „Az Testnek Változása alatt mondandó ének“, majd Könyörgés következik. A 319-ik lapon pedig „Betegségből felgyógyult Ember könyörgése.“

A 352-ik lapon a Szombat reggeli ájtatosság után „Perlekedés alatt“ címen ének, előljáró foháskodás, majd „Perlekedés alatt való könyörgés“ és Bérekesztés is következik, s csak ezek után kerül sor a Szombat estéli énekekre.

A 386-ik lapon kezdődik: „Az Úrnak szent vacsorájához való Lelki készület, Vasárnap Reggel háznál.“ A 404-ik lapon „Más Ének, az midőn már indulóban van az ember a szent helyre“ következik, utána fohással és könyörgéssel, mint előbb. A 414-ik lapon „Midőn már harangoznak, így foháskogyál“, a 415-iken pedig „Bémenvén a templomba, így foháskogyál“ címen egy-egy rövidebb fohász van. A 417-ik lapon egy rövidebb könyörgés kezdődik e címmel: „Midőn már az Uri Szent Asztalhoz akarsz menni“ címmel, majd a 421-iken két rövid fohász van, „Midőn a kenyeret vészed“, „Midőn a Pohárt vészed.“ A 422-ik lapon pedig hosszabb fohász e címmel: „Visszatérvén helyére, ilyen hálaadást teszen.“

A könyv a 450-ik lappal ér véget, ezután következik „Az Imádságok Mutatótáblája“, majd külön „Éneklésre Mutatótábla“, ahol az énekek betűrendben vannak felsorolva, s külön fel van tüntetve, hogy melyik a reggeli, s melyik az esteli ének.

Szilassy Ádám imádságos könyvének ezen rövid ismertetésével csak az a célom, hogy a szakemberek figyelmét felhívjam reá. Az ő avatottabb tollukra bízom, hogy a könyvecske áttanulmányozása után Szilassy Ádám gondolkozása, érzése módját, szóval egész lelki habitusát megrajzolják. Én, mint laikus, csak annyit tudok megállapítani ezekből az énekekből, foháskodásokból és könyörgésekből, hogy Szilassy Ádám is egyike volt azoknak a régi magyar kegyeseknek, akiknek az imádkozásból merített belső erce hatalmas támaszt jelentett mindenkor a szenvedő magyar evangéliomi egyházak számára.

Benkó Imre.

Múzsafiak száz évvel ezelőtt.

Az alábbi, mind vonzó előadásánál, mind művelődéstörténeti érdekességénél fogva figyelmet érdemlő visszaemlékezés írója *Acs Gedeon*, Acs László laskói ref. lelkész fia s a Shakespeare-fordító Acs Zsigmond testvérbátyja. 1817—20 körül született a baranyamegyei Bélyén. Iskoláit Halason, Debrecenben és Kecskeméten végezte. 1843—49-ig — mint előbb édesatyja, majd öccse Zsigmond is — ref. lelkész volt, a délbaranyai Laskón, mely most a jugoszláv megszállás óta a Lug nevet viseli. A szabadságharcban nemzetőrkapitányi minőségben vett részt, majd Világos után, Kossuthal Orsovánál Törökországba emigrált. Onnan bujdosó-sorsa Amerikába vetette s majd egy évtizedet töltött az Egyesült-Államok különböző városaiban, főként Bostonban. 1861-ben hazatérve, előbb szabolcsi segédlelkész, majd 1862. óta csuzai lelkész volt, 1887-ben bekövetkezett haláláig. Bujdosása utolsó éveiben, Bostonban tíz kötetre terjedő naplójában feljegyezte hontalansága idején megélt viszontagságait. E történelmi fontosságú feljegyzések mellett — melyek még kimerítő feldolgozásra várnak — szórakozásul és vigasztalásul sok érdekes, egyéni visszaemlékezéssel is tarkította kézírata lapjait. Ezek Acs Gedeont a maga korának egyik lelegevenebb szellemű s legielesebb kifejezőképességű írójául mutatják be. Egy ily kedves humorú szakasza, mely halasi diákéveiről emlékezik meg, bizonyára érdekelni fogja olvasóinkat.

November 1. Mindszent-nap. Az iskolai szünnapok is ilyenkor végződtek hajdanában s e napon jelentünk meg a halasi gimnáziumban, szívünk nagy szomorúságára. Szünnapok alatt egyik legkedvesebb mulatságom volt Livius valamelyik kötetét kivinni a kertbe s ott titkon olvasgatni, hogy öreg anyám, ki az olasz nyelvtant — fájdalom — elzárta előlem s a latin könyvekért szidott, azt akarván, csak németet olvassak, meg ne lásson. Leültem egy sarokban s megásván a Thrasymeni tavat, Hannibal seregeit kiraktam cseresznyemagvából. Szemben állt a római, de Flaminius elvesztette a csatát. A carthagói sereg nyomult előre, de ellenébe tettem a megymagv-légiók élén Qu. Fabius Maximust, kit egy öreg tarka bab képviselt. — Aztán Cannaet¹ készítettem porból s előtte állt Hannibal seregétől s vele szemközt a consulok, a bölcs L. Aemilius Paulus, egy testes kajszibarack magva és társa, C. Terentius Varro, őszi barack magvából. Mellettük állt néhány consulans hosszú szilvماغv s az equesek² apró kerek szilvماغvából. Hannibal egy tetemes dió volt. A csata kezdődött s én sipkámmal szelet csinálván, a port hajtottam a légiók szeme közé, midőn egyszerre öreg anyám, deus ex machinaként előttem termett s iszonyodva kérdezte, mit csinálók a

¹ Itáliai város, ahol a római sereg Kr. e. 216. aug. 2-án Hannibaltól súlyos vereséget szenvedett.

² A római lovagok rendje.

porban. Magyarázni kezdtem a nagyszerű hadi mozgalmakat, de öreg anyám megrémülvén e katonai mulatságon s azt hívén, pár év múlva bakancsos híremet hallja, neki esett seregeimnek s nemcsak a legiókat, nemeseket, consulságviselte hosszú szilvamagvakat tiporta szét, mi még tűrhető lett volna s nemcsak Aemiliust, kit a sors különben is pár perc múlva halálra ítélt volna, de Terentius Varót is elgázolta s engem zavarba hozott, mit tegyek a római tanácsal, mely néhány lépésnyire, egy szilvafa alatt leste az ütközet ki menetelét s féltem, hogy ha haza nem vihetem a hóbortos consult, a nép desperal de republica.¹

Ez nem volt elég. Öreg anyám Hannibalt is agyontapodta és Fabius Cunctatont, ki nem messze állt tartalékban s magát az ifju Scípiót is fölruhga és a carthagói sereget eltaposta, mint a római legionárius Archimedes rajzait. Némi reményem volt, hogy tán a hajóssereg kikerüli figyelmét, mert az oldalt állott egy gödröcskében, mely a Földközi tengert képviselte s melybe én néhány fazék vizet hordtam s az fölött úsztak Duillius hajói félbarack magvakból és a dióhéjból készült carthagói gályák. Öreg anyám pár rúgással betöltötte a középtengert s a flották sárba merültek. Maga Róma is végpusztulásra jutott s S. P. Q. R.-t² is fölruhga, mintha csak washingtoni szenátorok és kaliforniai nép lettek volna. Szívem fáj s néhány nap telt bele, míg Róma, Carthago újraépültek, míg az illető seregek Olaszországban szedték és Spanyolországból hozott segítséggel kiegészültek, míg a hajóssereg újra vízre indulhatott s új Fabiust találtam a konyhán s consulokat és carthagói vezéreket gyűjtöttem a barack és diófák alatt. E mellett Byrsa, Utica, Zama építése alkalmával kabátom ujját besároztam, miért kegyetlen leckét kaptam.

De félelmetesebb volt öreg anyámnál a halasi corrector, ornatusissimus dominus Martinus Szilágyi, ki a szünnapok multával várt reánk ujdun új mogyoró pálcákkal és egy szépen megfaragott zsinde llyel, melynek ő shilling nevet adott s mely gyakran jut eszembe, mikor itt e szót hallom. Ohajtanám, raknának markomba mindennap annyi angol shillinget, mennyi magyart rakott tenyerembe Szilágyi Márton u ram.

A derék Orbilius³ rövid, kövér ember, roppant tokával, melytől különösen féltem gyermekkoromban s ezen toka éneklés alkalmával még lejebb ereszkedett, mikor Szilágyi u ram a bassusi mély hängokat iparkodott, bár sikeretlenül, dörge ni. Corrector ú r Salamon intését követvén, nem tartotta el a vesszöt tölünk s kabátunk és nadrágunk biztos lehetett, hogy bele moly nem esik. Első voltam, de azért hátam naponkint ki lön porolva, kivált első év alatt; e mellett körmösökből is bőven kaptam és a shillingekből. Ha Szilágyi u ram tenyerünkbe vert s mi azt oldalzsebünkhöz dörzsölgettük, tré-

¹ Kétségbeesik a köztársaság sorsán.

² S. (enatus) P. (opulus) Q. (ue) R. (omanus) = Róma tanácsa és népe.

³ Orbilius, Horatius korabeli római tanítómester, kinek nevét mogorvasága és pálcázó szenvedélye tartotta fenn.

fásan mondá (mert igen elmés volt, mikor paskolt), hogy több *po-gácsát* is ad, melyet zsebünkbe rakjunk. Néha fölfektetett az első padra, nyargaló helyzetben s intett, hogy jó huszárként előre dől-jünk s akkor — nem a falóra húzott egyet, de a szegény lovasra, mi semmikép sem helyeselhető. Néha a padlóra fektetett s elmésked-vén, hogy a szabó a férceket nem szedte ki nadrágunkból, jókat simi-tott ránk. Néha tettette, mintha többet nem akarna csapni rajtunk s mikor fölkecmeregtünk volna, a megfeszült nadrágra hirtelen na-gyot csapott. Magyarul beszélésért egyet kaptunk vesszővel s ez és a fészkelődés volt az én leggyakoribb bűnöm. Arculesapás és hajci-bálás csak enyelgés volt Szilágyi Márton úrnak, mellyért tőlünk há-lás mosolyt várt. S mi elkeményedtünk kun betyárként s a jajga-tást, otthon-panaszolkodást szégyennek tartottuk. Egy rokonomnak annyira tenyterébe botozott Orbilius úr, hogy az összerepedt s Tóth Lajos kénytelen volt otthon panaszkodni. Neve azontúl Judás lett tanítónk előtt. Judás, ki kedves mesterét elárulta. Annyit kellett szenvednie, hogy végre elhatározta elhagyni az iskolát; de előbb azon ócska két garasost, mellyet signumnak neveztünk s mellyet a magyarul beszélőnek markába nyomtunk, hogy érte lecke végével kikapjon, — megosóvalta s a tóba hajította. Mi pedig merészségét ré-mülve bámultuk.

Szerdán s szombaton reggel repetitio volt s az első, nem lévén kit levétnie, az utána ülőkből egyet-kettőt párviadalra hitt, a fegy-ver bot lévén. Ki mennyi hibát ejtett, annyit kapott, a győztes az exequens¹ lévén. A formula volt: „Domine Ornatisissime Corrector! Ego infrascriptus, provoco pro (loco aut) virga Jtsephum Buksi“.² Első levén, kénytelen voltam a többieket illy brutális „pro virga“ kihívással tisztelni meg; de Szilágyi uram tekintetbe vevén ki-csinységemet, a pálcát tőlem elvette s helyettem ő vert, mert, úgy mond, az én ütéseimet a buksi Latabár éppen úgy nem érzéné, mintha csak légy szállna reá. Hála Istennek, legalább nem szokta-tott püfölsében gyönyörködésre. A hátrább ülők egymást helyért hívták ki. — Délután játszottunk két óráig s ha ilyenkor kitapogat-hatlan csin történt, ennek ki nem tudásáért az első kétszeres üt-leget kapott, azután az egész iskola azon elv szerént, hogy a bűnös-nek nem szabad szárazon menekülnie s ha mindnyájan kikapunk, a vétkes bizonyosan köztünk lesz. Néha egész csapat volt bezárva ebédidő alatt s koplalt késő estig.

Télen az iskola rosszul volt fütve s kivált az 1830-diki ke-gyetlen hidegben, mikor szalmát alig lehetett venni, iskolánk fü-tetlen volt. Szilágyi uram nagy bundában sétált föl s alá, topogva lábaival s kezét zsebébe rejtve. Nekünk pedig irnunk kellett sebe-sen s ha körmünkre deheltünk, Orbilius úr vesszővel vert ujjainkra, hogy, úgy mond, melegítse őket. Egy reggel kemencénk nem lévén befütve, mi kétségbeesésünkben havat tömtünk bele s ezt egy kémje

¹ Kikérdező.

² Mélyen tisztelt tanító úr! Én, alulírott, kihívom (helyelvestésre vagy) megvesszőztetésre Buksi Józsefet.

elárulta Szilágyi uramnak s mi elsőtől utolsóig kikaptunk. A műzsesereg naponként fogyott s végre mindnyájunk fülét, lába s kezeujjait elvette a hideg. Szinte örültünk rajta, mert legalább hon maradhattunk pár hétig. — A latin nyelvet illy tanító verte belém három évig! . . . Öregebb diák koromban egyszer hazafelé utazván, meglátogattam Halason Szilágyi Márton uramat s kérdeztem, püföli-e még a fiukat? — Nagyon sóhajtva felelt: „Ah, öcsémuram, más világ van most! Az okos fenyítéket kivették kezemből, de hiszen azóta nincs is, ki úgy értse a syntaxist és C. J. Nepost úgy fordítsa, mint a régiebb tanulók“. — Említettem, hogy gyermek koromban gyakran megfogadta egyik-másik, hogy mihelyt megnő, Szilágyi uramat meglazsnaolja. A corrector elsápadt, azt híven, éppen ezért jöttem s tán társaim künn állnak husángokkal. Azóta egy más Orbilius, a sors, még többet püföl rajtam.

*

Mindszent-nap tájon utaztunk hajdan Debrecen felé is, havas essőben, fürgetegben s kerékagyig érő sárban, négylovas baranyai kocsin, mellynek gyékénysátora alatt csak félgörbedve lehetett ülni, míg lábainkat eleséges farisznyák szoritották, alattunk szekrény dőcögött s hátulról podgyásznak halmaza csúszott előre. A kocsi végére abrakos lepedő volt kötözve a széna fölé. Boldog volt, ki a kocsis mellett foglalhatott helyet, mert puha zaboszsákon ült, lábait kinyújtotta s látott is valamit. A búcsúzás végződén, indultunk s a diáksereg csakhamar fölvidult. Átmentünk a Dunán, kiértünk az erdőkből s visszaneztünk néha a távolról kéklő baranyai hegyekre, buckánál magasabb halmot s Kunhalomnál nagyobb hegyet többé tíz hónapig nem látandók. A bácskai gazdag síkság még nem unalmas és az út mellett legalább feszületeket s néha akácokat is lát az ember: de kiérvén Bácsországból, a halasi homoksivatagba s azontúl a kecskeméti-be, összel, csupán diák képes jó kedvvel dalolgatni. Néha szél támadt Szaharán és az országutat végkép elfújta. Semmi nyom a homoktengeren s a porfölleg távol tanyákat — ha lennének is — látni nem enged. Néha havazni kezdett s út nem látszott és az első pár ló miattunk elszökhetendett. Mi ugyan észre nem vettük volna. Illyenkor csak gondolomra mentünk s néha hosszás tévelygés után bukkantunk a puszták városára. — Most már, úgy hallom, fás tanyák épülnek Halas—Kecskemét között és a vidék kevésbé kietlen.

Átmenvén a Tiszán, nekem az alföldi sík mindig rettentőnek látszott. Illyenkor már a gólyák serege elköltözött s a szép daru, é magyar madár, nem zúgott fejünk fölött. Hűs szél zúgott a pusztán, búsan süvöltve a száraz avarban s nekem úgy tetszett, mintha szürke barátok chorusa énekelné: „Miserere mei domine!“¹

Megindul a kattang kőró s szárankint hempelyeg, hosszú sorokban, mintha élet-halálra futna versenyt s iparkodnék elkerülni

¹ Könyörülj rajtam Uram!

egyik a másikat. Néha úgy tetszik, mintha nyulak tábora kotród-
nék utána nyomulók ebek előtt. De e nyulak nem élők s csak lel-
keik futnak. — Aztán a szél hidegebben, élesebben süvölt, a pusztá
sötétül s a borúban a kevés tárgy óriásilag kezd növekedni. Maguk
a kattangók, nyulakból özekek, szarvasokká nőnek s mintha szapo-
rodnék számuk. Alkonyodot után már úgy tetszik, emberi sereg
szalad, ellenség előtt futó nép. Az utazó hallgat ilyenkor, mereng
s legyen bár diák, könnyelmű, tréfálni, dalolni mindig kész, ke-
délye végre is elborul. Bujdosók seregéről ábrándoz, kiket balsors
üldöz. — Ha azon őszi estvékre most emlékezem, úgy tetszik, mintha
akkor előérzetem lett volna, hogy ekként fogok egykor futni s buj-
dosni társaimmal, kietlen tájakon, sarkunkban a szegénység, honta-
lanság, üldöztetés hideg szele.

Estvénkint beszállottunk valamely csárdába. Kunhalom alján,
s miután az ennek tetejére állított harangocska búsan kongott esti
imára a pusztában, néhány juhász s szegénylegény gyülekezett az
ívószobába. Mit féltünk volna mi zsíros ingöktől és subájoktól, a
fekete pörge bajusztól és az az alól ömlő pörge szitkoktól és az az
alá ömlő bor eredményétől, a szilaj vígságtól. Dudás érkezett s
csakhamar pöngött a sarkantyú s röpiült a csárdásné piros szoknyá-
jának alja, az ivó betyár pedig áltáját a mestergerendába vágta
s az asztalra csapván vas öklével, megtáncoltatta a palackokat s
nagyot rikkantott: „Ki a legény a csárdában!?“ — De látván mikép
a kaputrokos vendégek orra alól a bajuszt nem németes borotva
emésztette el, csak az irigy sors késedelméből hiányzik e férfui
dísz: látván, hogy az úri vendég nem vásárra menő bécsi keres-
kedő, sem szegény ember zsírján élő hivatalnok, sem izrael nemzet-
ségének nyereszkeskedő fia, de kevéspenzű, sok jó kedvű diák: a sze-
génylegény hegyke szilajsága megszelidült. Ivott a mi borunkból
és ő is ajánlotta. — némellyik kis lyányos félénk szemérmességgel
— a magáét és könyörgött, dalolnánk új dalokat, hogy tanuljanak
valamit. És mi daloltunk s ha egyik-másik közülünk kicsúszott is
a konyhára, hogy pipáját menyecskeszemű parázzsal gyujtsa meg,
azaz, hogy a csalfa csaplárnéval enyelegjen, ez sem volt baj s érte
a lobogós üngű betyár féltékeny irigységet nem mutatott. Eltűnt
néha egyik s báránkyával érkezett vissza és abból hatalmas per-
gelt hús készült a diák urak tiszteletére. Magáéból hozta? Máséból
esente? ... „Ne kérdezzék az urak! Isten adta s ad többet is, ha
kell!“ S mi? ... keveset törődtünk Jancsi bácsi utáival, ettünk és
túri piros itunk, daloltunk és táncoltunk, néha világos reggelig.

Kisujszállás, Nádudvar, Szoboszló felé átkozottabb volt néha
az út. Megeredt az eső s hullott sűrű, apró szemekben szünetlenül.
Életunalom szállotta meg négy lovunkat s fülíg sárosan ballagtak
nagy szomoruan, néha visszanézve a kocsisra, mintha kérdeznék:
„András bácsi! így lesz ez már mindig? nem lesz-e itt soha kövezett
út a diák urak számára őszi diligentia kezdetére? így kell-e men-
niök évenként gyászos lassúsággal, mintha halálra vitetnének?“ — S
András bácsi kételkedve csóválta meg fejét, nagyot nézett a fel-

hők közé s még inkább nekibúsulva magát, egyet suhintott sárgára, másikat deresre, harmadikat a levegőbe, melly leginkább érdemelte a korbácsot. De az ostor, e bűszer, ilyenkor nem mutatta panaceai erejét. Maga a nehéz baranyai kocsi kétségbe eséssel kezdett küzdeni s hasonlóul tanyai fiuhoz, kit akarátja ellen küldenek távol házhoz, hogy onnan nénje asszonyt hívja meg fonókába, ő pedig kifárad fele úton s sár, nem sár, leül nyakig a pocsétába: a mi kocsink is néha kifáradt, magát megbicsakolta s elég érthetően kiáltott: „Én az apátok lelkének sem megyek tovább, ha le nem szálltok rólam.“ És mi leszálltunk és gémeikként láoltuk a sarat. Kara-Jánoson pedig a végső kétségbeesésre jutott kocsit széllyelszedtük s darabonként hordtuk el a mélyebb posványon keresztül, — nem sártalan, de mégis biztosabb partig. — „Megverte a magyarok Istene ezt az országot, — káromkodott András bácsi¹ — itt, ha száraz van, a kocsi *kádenciára döcög* a vékányi göröngyökön s mikor szárazság nincs, elakad és sem előre, sem hátra mozdulni nem képes, mint a rossz legátus, ki prédikáció közepén megsülyed és áment mond!“

Két hét telt bele, míg a Dunától Debrecenbe érkeztünk s a civis sajtetejű kalapját és a civa szürke gubáját, Sárvári professzor prémes bundáját és a jurátusok hosszú gallérú köpenyét megpillantottuk. Bárcsak soha sem láttam volna őket.

Közli: *Rédeyné Hoffmann Mária.*

¹ Balog András valósággal ezt mondta s rajta Dömötör Palival gyakran kacagtunk ; de a megsülyedő legátust valaki más mondta, tán olvastam valahol.

Ács Gedeon.

A nagy kazánfűtő.

Luther (visszalépvé): „De holnap újra szítom a tüzet“ . . .

Madách: Az ember tragédiája falanszter jelenetéből.

Zug a Falanszter. Vészt bög száz szelep.
Sikítnak izzást fujtató szelek.
A gépkerekében már rémes a forgás
És csattog a gépszij, a rabszolga korbács.
Csikorgva nyöszörgnek bomlott eresztékek
Órült kohókban veszett tüzek égnek.
Vad lángbetük írják a véget a véget!
Az irdatlan kazánba'
Bömbölve forr a láva
Szikra sziszeg és sir a salak,
Gyehenna gyűlt meg a katlan alatt.
Fölkelt a vész és nincs ki visszaűzze.

Egy ember áll ott és — még rak a tüzre
S néz a kirontó sziporka-rajokba;
S a tűzvarázs az arcát beragyogja.
És robbanásig lázad már a katlan.
A Fűtő ott áll megmozdíthatatlan,
Száz mohó mágja nyelve rásziszeg —
Ő a helyén áll s szítja a tüzet.

Mikor sötétben bujdokolt a Hit:
Látta a Pokol pásztor-lángjaait;
Látta a Sátán hazug örök mécsét
És szólt a Fűtő: „Ne légyen sötétség!“
Csóvákba csavarta a lelkek tiszta lángját
S a Fárosz-fényre elhamvadtak a máglyák.
És lön világosság és lön meleg.
És jöttek bőjti, tisztító szelek.
Hamuba haltak trónok, tiarák
S ott állt elszántan a gyújtó barát
Egy világ kevés volt, hogy visszaűzze
Megállt szilárdan és — rakott a tüzre.

Nem félt a véstől. Nem foghatta máglya,
Az ő tüze a csipkebokor lángja:

Az ő kohója: Dániel kemence;
A füstölgése: tiszta Abel-oltár;
Püskösdi igék kettős tüzes — nyelve
Illés-szekér és lángírású zsoltár;
Az ő mécse az örök-égő Élet;
Zsarátnoka a tudás melegsége.
Ott lobognak az örök fényességek;
Az evangyeliomnak teljessége.
Szövétneke: a Szellem égi lángja
A hittel élő lélek szabadsága
Egyetlen nemes, termő ős-elem:
Emberszeretet, Istenfélelem;
Igazság, élő, mely nem oltható
Égy szent új, örök Reformáció!
Vérzapor verte, zord szél ráfuvalt:
A tiszta láng hamvába sohse' halt
Sújthatták átkok, vérnászok, babonák:
A lángoszlop csak lobogott tovább.
A tűzörzök elomlottak lesújtva:
Olthatlan láng volt, Isten lelke fújta.
És üszkők ormán, pernyék özönéből
Kirágyogott a nagy Fűtő szeméből,
S jöhet száz vésszel vemhes fergeteg,
Ő mindig áll s — szítja a tüzet!

*

S most, egy szétmarcangolt oltár felett
Itt állunk romon: osztályos felek;
Elesuklott lelkek, könnymarta szemek;
Koldussá fosztott, csonka életek,
Kihült kazánnak csüggedt őrizői
És nem tudunk az új próbáig nőni.
Jövönkben egész pogány-falka ingat
S egymás ellen gyújtjuk oltárainkat?
És futnánk, testvérharcba állani
Egy testamentum tanítványai?
Most, most kell hinni, jönni tiszta lángnak,
A tűzből megszülemlő új világnak!
Jövel, nagy Fűtő, lánggal prédikátor!
Szent tűz sáfárja, örök Reformátor!
Tíz oltáron, de egy tüzet rakunk;
Tíz sátorban, de egy hiten vagyunk!
Mert protestáns lett most minden magyar: —
Egy világ ellen együtt protestálunk.
Aki magyar: együtt a szívünk — vállunk.
De míg így nem lesz egy hitünk, hazánk:
Mi addig szítjuk, fütjük a kazánt!

Nem tehetünk másképp! Itt állunk!

SZILÁGYI DEZSŐ.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Norvég egyházi élet 1924-ben.

— Marcus Gjessing-nek a *kopenhágai* Teologisk Tidsskrift 1925. évi első számában *norvég* nyelven írt ismertetése nyomán: —

1923 vége felé ismét megkondult a vészharang a norvég egyházban. Erik Veel mossi lelkész karácsonykor egy mindenképpen kihívó cikket írt az „Aftenposten“-be, amelyben nyíltan kijelentette, hogy a karácsonyi evangéliumot mesék módjára írták meg. Különösen a szűztől születést állította oda, mint legendás elbeszélést. Rögtön nagy megütöközést keltett a norvég népegyház papjának föllépése. A dolgot Johan Lunde oslo-i püspök vette kezébe. Mindenki feszült figyelemmel várta a fejleményeket. Azt hitte volna az ember, hogy az ügy nem múlhat el nagy zavarok nélkül. A sajtó ismételten kérdést intézett a püspökhöz a dolog állása felől. A püspök azonban hallgatott. Senki sem tudja, mi történt, a püspök, az egyháztanács, a prépost és Veel lelkész, meg azon kevesek kivételével, akiknek alkalmuk volt az ügy iratainak áttekintése. Nem is volna helyes, a nyilvánossággal többet is közölni. Miután az egyházi hatóságok sem tartották ezt szükségesnek, az egész ügy a levéltárba került.

1924 tehát csendesen kezdődött a norvég egyházban. Az is maradt. Itt-ott ugyan tovább is morajlott, közbe-közbe megszólalt még egy hang, amely nem tudta feledni a botrányt, néhány harcias hang a másik oldalon is felvilágosítást követelt azért, mert a püspök nem szólalt meg a nyilvánosság számára. De kétségtelenül helyes és tapintatos volt mindkét féltől, hogy nem mentek el a várt leszámolásig. Az egyház a komoly idők komoly munkájához nyugodt esendet kívánt.

1924 vége felé verték ismét félre a harangokat, — ez alkalommal ismét egy liberális irányú feltűnő írás miatt. Az ifjú, tehetséges Kristian Schjelderup, theologiai doktor, az oslo-i (krisztániái) „Dagbladet“-ben egy cikksorozatot közölt ezen a címen: „A keresztyénség a vallástörténet világításában.“ Ebben a szerző arról számol be, mit tart Jézus vallásának és mit a Jézusról kitalált vallásnak, vagyis a jézusi vallás egyházi elmagyarázásának. Jézus maga Schjelderup számára a „történelmi Jézus“, a názareti próféta, József és Mária fia, — semmi egyéb. Mindenekelőtt is meg kell őt tisztítani minden legendás elemtől, amit a szerző részint a történelmi bibliakritika, másrészt vallástörténeti párhuzamok felállításával végez el. Rövid, éles körvonalakban vázolja

azt, amit valamelyes biztossággal tudhatunk Jézusról és tanításáról. Szembeszáll az Újszövetségről s a dogmákról vallott egyházi állásponttal s arra az eredményre jut, hogy Jézus egyszerű tana az idők folyamán megromlott. Vissza kell tehát térni a történelem Jézusához, hogy megtaláljuk az Istenről szóló igaz, tiszta tant, aki imádásunk egyetlen tárgya lehet. Jézushoz ugyanis nem fordulhatunk imával. Embert nem imádkozhatunk. Schjelderup cikkei szerint a liberális theologia számára az egyetlen következetes álláspont csak ez lehet. A liberális teológusokat élesen meg is támadja képmutatásuk miatt: szerinte nem beszélnek világosan és nyíltan. Bizonyos, hogy azt hiszik magukról, hogy őszinték, de valójában nem azok. A megalkuvás „az egyházi diplomácia“ szel-leme ül rajtuk. A cikkek később könyv alakban is megjelentek, de új címen: „Ki volt Jézus és mivé tette őt az egyház.“ A liberális teológusokkal szemben érzett haragja itt tompítva szólal meg. A könyv különben derék munka.

*

1924 augusztusában tudományos papi gyűlés jött össze Vossban, amelyen a szűkös gazdasági helyzet dacára is ötven pap vett részt. A konzervatív részről rendezett gyűlés nagy sikeréhez lényegesen hozzájárult dr. Karl Stange göttingai tanár négy előadása. Vallás, vallások és keresztyénség címen és dr. Fr. Torm kopenhágai tanár három felolvasása „A modern újszövetségi kritika“ néhány problémája felől, amelyekben a liberális körök újszövetségi hagyománytörténeti álláspontját ismertette és bírálta, szölt az újszövetségi Szókinés jelentésváltozásairól és a fordító művészetéről. A két külföldi előadót fontos előadásaikért hála illeti. Norvég részről dr. Paasche tanár, D. A. Frövig és Karl Vold theologiai tanárok, Hognestad püspök, Skagestad lelkész és Eskeland iskolaigazgató vettek részt az előadásokban.

Az év folyamán felvetődött tisztán egyházi kérdések között szerepelt a nők papságának kérdése. De, úgy látszik, ily irányú reform iránt az illetékes egyházi körök nem éreznek rokonszenvet.

A nehéz gazdasági helyzet folytán minden egyházi működési körben nagy óvatosságra volt szükség, különösen a külföldi munka terén: a *külmisszióban* s a *tengerézmmisszióban*, amennyiben főképp a valutaviszonyok sok nehézséget okoztak. Ennek folytán új vállalkozásokról vagy a munka kiterjesztéséről csak keveset vagy semmit sem lehet mondani. Csak a különféle munkálatok gazdasági helyzetéről akarok röviden beszámolni annak igazolására, hogy a nehézségek dacára is sok hit és buzgóság fáradozik Isten országa ügyéért.

A *norvég tengerézmmisszió* 1922—3. évi bevétele belföldi gyűjtésből körülbelül 512.850 norvég korona. A misszió közkedvelt karácsonyi kiadványaiból befolyt 8830 korona. A beszámoló 32.600 korona tulkiadást jelez.

1923—24-re a bevétel volt körülbelül 518.200 korona (a karácsonyi füzetek után 8950 korona). Hiány 83.100 korona körül. Emiszársáriusokra kiadás körülbelül 76.300, adminisztrációra körülbelül 28.200 korona, (nem számítva a porto, sürgöny, hirdetési, úti, nyomda- és segélykiadásokat).

A *norvég missziótársulat* (Stavanger-ben) 1923. évi bevétele gyűjtés útján körülbelül 2,049,960 korona, kiadás körülbelül 2,322.150 korona. Az utóbbi három év hiánya körülbelül 407.000 korona. Emisszáriusokra 452.000 korona, az otthonok és kiküldetések költségeire körülbelül 160.740, adminisztrációra körülbelül 37.170 korona kellett.

A *Schreuder- vagy Zulu-misszió* 1924-ben ünnepelte ötvenéves fennállását. Bevétel gyűjtésből 1922—3-ban körülbelül 78.200, illetőleg 60.535 korona volt. A társaság emisszárius tevékenységet nem fejt ki.

A *norvég luteránus Kina-szövetség* az 1922. évről 1,055.000 korona bevételről és 1,040.000 korona kiadásról számol be. Emisszárius tevékenységre 408.380 koronát adott ki. Adminisztrációs költség körülbelül 20.230 korona volt.

A *norvég Izrael-misszió* 1922-ben 168.000 korona bevételről és 109.800 korona kiadásról számol be. Rendelkezésre álló vagyon körülbelül 58.100 korona. 1923-ban a bevétel körülbelül 90.550 korona, a kiadás 57.250 korona, a vagyon körülbelül 79.500 korona. Emisszárius tevékenysége nincs. A társaság Palesztinában kísérelte meg a munkát abban a hitben, hogy ott bőven munkálkodhatik. Arne Johnsen dr., aki Jeruzsálemben állomásozik, a zsidó-misszió nagy eszményének azt tartja, hogy a megtért zsidókat elkülönítse népüktől, sőt a nép között zsidó keresztyén hitközséget is akar szervezni, amit sehol a világon nem lehet megtenni Palesztinán kívül. Ez az egyetlen hely a világon, ahol a zsidókat nem tartják össze a zsinagógák, hanem a zsidó állam, amelynek más felekezeteket, a zsidó-keresztyént is el kell majd ismernie.

A *norvég finn-misszió* bevétele és kiadást 1922-ben és 1923-ban körülbelül 245.450—174.700, illetőleg 254.000—195.170 koronára rugott. Otthonai vannak gyermekek, elhagyottak, nyomorékok, betegek, aggok, tüdőbajosok számára, azonkívül iskolákat tart fenn a gyermekek számára, terjeszti a lapp nyelvű bibliát és vallásos iratokat és imaházakat állít. Az a javaslat merült föl, hogy a társaság más nevet válasszon tevékenységének pontosabb kifejezésére. Missziós munkának nem nevezhető, mert ez a név azt a benyomást kelthetné, mintha országunk lapp és finn lakói pogányok volnának. Maga a nép neve sem szerencsés a címben. A finnek és lappok maguk szám-oknak nevezik magukat, s a kultuszkormány, a közigazgatás és irodalom is ezt a nevet kezdi használni. Azt javasolták tehát, hogy a társaság neve ezentul „Norvég-szám belmisszió-szövetség“ legyen.

A *norvég-luteránus belmissziótársulat* csak 1926-ban adja közre három évi számadását. Ezért nem is jegyezhetek fel semmi fontosabbat 1922 óta, amely nevezetes év volt, mert akkor avatták fel január 8-án az új, nagy biblia-iskolát az ország minden missziók iránt érdeklődő körének nagy és örvendező részvétele mellett. Ugyanezen évben egy új tanítóképző nyílt meg Thronbjemben (a Nidarosi tanítóképző). 1923-ban az oslo-i „Új tanítóképzőt“ is átvette a társulat.

A belmisszió-társulat tehát két intézettel rendelkezik, amelyek néptanítók útján terjesztik működésüket, ami természetesen rendkívüli fontosságú a nép konzervatív-keresztyén szellemű vezetése szempontjából. Bevétele 1922-ben körülbelül 687.500 korona volt. Ma biztosan

hiánnyal dolgozik, de már nem aggasztó mértékben. A társaság nyolc lapot ad ki, melyek között a „Szegénynek és gazdagnak“ című hetilap (körülbelül 42.000 előfizetővel) a legfontosabb. A társaság könyvkereskedése a „Luther-alapítvány könyvkereskedése“, amely évenként egész sor értékes és vallásos és népszerűségi theologiai művet ad ki.

Ez a társaság intézi a Spitzbergák egyházi szervezését is (Svalbard-ban), ahol templomot és olvasótermet emelt és belmissziót vezet.

A *norvég diakonus- és nővérotthon* szorosan együttműködik a belmissziótársulattal. Mindkettőnek van egy-egy kis lapja. Költségvetésük körülbelül 315.520 korona (1923.), illetőleg 121.600 korona (1924.).

A *vestlandi belmisszió-szövetség* nem küldött számadást, noha felkértük. Talán azért, mert nem szívesen számítja magát a kimondottan „egyházi“ intézmények közé.

A *Lutheránus könyvmisszió* végösszegben körülbelül 21.200 koronát tüntet fel bevételként. (Hiány körülbelül 2300 korona). Célja: kis áhítatossági és más irányú kis vallásos könyvek kiadása.

Az *oslo Diakonissza-otthon* mindegyik osztályának külön költségvetése van, felsorolásuk hosszadalmas volna. Példaképt említjük csak, hogy az anyaegyház s nevelő intézete egymaga körülbelül 500.900 koronáról számol be. Még így is hiánnyal dolgozik.

A *bergeni Diakonissza-otthon* klinikával együtt körülbelül 184.000 koronás költségvetést ad 1923-ról.

A *csavargó-misszió* (1923-ban körülbelül 313.100 koronás büdzsével) nagyon hasznos munkát végez, letelepíti és erős, hasznos munkára fogja a csavargókat. Különösen a gyermekeket iparkodik a gyermekotthonba gyűjteni s elejét venni a csavargási hajlamlak.¹

A *norvég bibliatársulat* a pénzsűk időben nehezen dolgozik. Az egyes helyi kirendeltségek éppen hogy ki tudják elégíteni a házasulandókat és a konfirmandusokat bibliával vagy Ujszövetséggel, melyeknek ára nagyon magas. A társulat 1923-iki költségvetése körülbelül 501.770 korona. Alapítási éve: 1816 óta 2,836.807 példány szentírást osztott szét.

A *norvég Vakok-egyesülete* vallásos és egyéb könyveket ad ki vakok számára való betűkkel. (Költségvetés 1923-ban körülbelül 50.800 korona).

A *Menighedsfakultet* főiskola bevétele 1923-ban 265.000 korona volt. Bankban letéve van körülbelül 110.000 koronája s így vagyoni helyzete jó. 1923-ban kilenc theologus vizsgázott benne.

A norvég papoknak sok nehézséggel kellett küzdeniök az irodalmi, főképp tudományos munka terén. Nem mintha elmaradtak volna tudományos munkásság dolgában, hanem mert a könyvkiadás nehezen váltalták ily munkák kiadását. Sokakat persze a lelkipásztorok kötétt le. A lelkésziségek sokszor igen nagy kiterjedésűek s természeti, sokszor közlekedési viszonyaik is megnehezítik ellátásukat. Ezek ellenére is, főképp az utolsó években sok vidéki pap is serényen foglalkozott idejéhez és a lehetőséghez képest a theológiával.

¹ Mindent összevéve a norvég missziók évi költségvetése magyar koronában mintegy 90 milliárdot tesz ki.

A norvég egyházi évkönyv, a *Norvegia sacra*, a püspökök támogatásával nagyban hozzájárult a munka megkönnyítéséhez. 1924-ben jelent meg harmadik évfolyama sok, alapos és érdekes anyaggal. Főkötetete szokás szerint, a püspökök beszámolóját tartalmazza egyházaik élete és viszonyai felől, de azonkívül egyházművészeti és missziós-cikkek, kiváló egyházi férfiak életrajzát, egyházi bibliografiát és egyháztörténelmi dolgozatokat is ad. A mellékkötetekben (Bibliotheca Norvegiae Sacrae) idáig megjelent: *Carsten Hansteentől*: „A norvég egyházi élet lélektanáról“, amelyről már megemlékeztem (1923.), az ifjú, rendkívül alapos egyháztörténetíró: dr. theol. *Andr. Sejerstادتól* egy jelentős munka: „Norvég egyházi reformmunka a XIX. században“ címen. Utóbbi író a Menighedsfakultet vette fel tanárai sorába az elhunyt Edv. Sverdrup helyére. A XIX-ik század egyházi életét rajzolja, intézményeit és külső életét a nép vallásos mozgalmaival: a testvérek felekezetével, a kvékerekkel és a haugianizmussal etc. együtt. *Ludvig Selmer-től* „Aufklieristák a norvég egyházban“ című mű jelent meg, mely a XVIII. század öt legkiválóbb szellemében, a norvég theologia igen kiváló rajzát adja — az orthodoxiától a racionalizmusig. Különösen országunk racionalizmusának megértéséhez és megítéléséhez jelentősen járul hozzá. A harmadik kötet: „Mikor Norvégia még missziósterület volt; főképpen *Absalon Taranger* jogi doktor és tanár tollából a keresztyénség Norvégiába bevezetését adja elő, azonkívül néhány kisebb értekezés is van benne.

Hans Nelson Hauge halálának százéves fordulója alkalmából *A. Chr. Bang* theologiai doktor, püspök alapvető munkája *H. N. Hauge* és koráról új kiadásban jelent meg. *Steen Bugge* műve: Kína és a fehér veszedelem, inkább gazdasági, szociális és kulturális tárgyú, de a vallásos életét is felöleli és a kínai missziós tevékenységre hasznos útmutató. A vallásos kérdés könnyen érthető és vonzó fejtegetésére érdekes kísérlet *Ejnar Edwin* lelkész műve: „A csendes út“, — vágyakozás egészségesebb, szabadabb keresztyénség után. Alakja szerint szépirodalmi mű, de tárgyát tárgyilagosan adja elő. *Edin Holmer* országunk vallásos költője. Könyve: „A Názáretiért“ sok szépséget tartalmaz. *Harald Beyer-től*: „Sören Kierkegaard és Norvégia“, nagyvonalú, értékes mű jelent meg. A vallás lélektanilag finom elemzését adja kiváló lelkész-theologusok, *Eivind Berggrav* „A vallás alapjai“ című munkája. *Sigmund Mowinckel* a „Jóbról és három barátjáról szóló költemény“-t elemzi új fordítás kíséretében. *Erling Grönland* lelkész műve az „Életirányok“ gyakorlati keresztyén tárgyakról kiválóan megírt elmefuttatásokat ad. *Lyder Brun* tanár a „Keresztyén hitről és modern theológiáról írt, *Kristian Schjelderup* theologiai doktor művéről: „Ki volt Jézus etc.“ már szóltam. *Peter Marstrander* „Keresztyén csodahit“ című könyve komoly és gyakorlati méltatást ír a nagy hitajándékról, a csodáról. Mély hitből fakadó népszerű hitvédelem szól *Karl Marthinussen* „Hit és vélekedések“ felírási munkájából. *Ivar Saether* író *Skrefsrud* misszionáriusról közöl jó életrajzot. Nagy feltűnést keltett a „Mi elvált gyermekek“ című névtelen írás a válás ügyében.

Végül megemlíttjük folyóirataink közül két hetilapunkat, a konzervatív „Luthersk Kirketidende“-t, mely nyugodt, okos módon tárgyalt

egyházi cseményekről és kérdésekről — s a szintén derekasan szerkesztett liberális „Norsk Kirkeblad“-ot, azután a „Kirke og Kultur“ havi folyóiratot, mely szélesebb területen mozog és egészen kiváló dolgokat közölt kulturális, irodalmi, egyházi vagy vallásos kérdésekről. Sajnos, aránylag nagyon is kevés benne a konzervatív egyházas szellem. Vezetése elsőrangúan történt Gleditsch püspök, theologiai doktor részéről. 1925-ben *Berggav* theologiai doktor vette át irányítását. A Norsk Teologisk Tideskrift 1924-ben ünnepelte huszonötéves jubileumát és nagyértékű munkában hirdette értékes tradícióját

Ford.: *Sch. E.*

A cardiffi konferencia.

A Presbyteri Rendszert Követő Református Egyházak Szövetsége, vagy amint röviden nevezni szokták: a Presbyteri Világ Szövetség, június 23. és július 2. között tartotta tizenkettedik nagygyűlését Wales legnagyobb ipari és kikötővárosában, Cardiffban.

A négyévenként tartani szokott gyűlés már a múlt század vége óta mindig fontos esemény volt, igaz ugyan, hogy nem annyira az egyetemcs, mint inkább az angolul beszélő református egyházak körében. A magyarországi kálvinizmus alig egy évtizede kapcsolódott be a Szövetség munkájába az 1913. aberdeeni konferencia óta.

Egy quadrenniumon a háború miatt megszakadt a nagygyűlések folytonossága, viszont az 1921-i pittsburgi konferencia, ahol aránylag igen kis számban jelenhettek meg kiküldöttek a nem angol nyelvű európai református egyházakból, nem igen volt alkalmas arra, hogy a Világ Szövetséget igazi intencióinak megfelelőleg nem annyira nyelven, mint inkább szellemben egyetemessé tegye.

A cardiffi konferencia ezekkel a tényekkel szemben azért lett igen fontos mértföldkő a Szövetség későbbi fejlődésének történetében, mert ez volt az első és igen komoly kísérlet arra, hogy az angol nyelvű presbyterianizmusnak, bármennyire jóindulatú, de mégis csak egyeduralma megszűnjék és az európai, helyesebben kontinentális református egyházak is kivegyék részüket a közös munkából. Sőt minthogy a régi sebek begyógyultával, a dél-afrikai reformátusok is elküldték delegátusukat a konferenciára, úgyszintén volt kiküldött Indiából és a „kinai nemzeti keresztyén egyház“ is felvételét kérte a Szövetség tagjai közé, így a cardiffi konferencia hatalmas lépéssel vitte előbbre az *Alliance*-ot ahhoz, hogy az egész világ reformátusait egyesítő, hatalmas szervezetté fejlődjék.

A két munkanapot magában foglaló konferencia programja igen sok fontos kérdés tárgyalását tűzte maga elé. Ezek a kérdések három nagy csoportban kerültek megbeszélésre. Először, a tizenkettedik gyűlésnek bizonyos jubileumi jellege lévén, bár a Szövetség megalapításának félszázados évfordulója csak 1927-ben lesz, mindjárt az első napon a különböző előadók a Szövetség alapítását és eddigi munkásságát.

illetve nagy áttekintésben a református egyházak ötven éves fejlődését tárgyalták.

Másodsor a református hit és theológia, s bizonyos óvatossággal használva a divatos kifejezést, a református világnézet nagy problémáit tárgyalta három délelőttön nem kevesebb, mint tizenhárom felolvasás. A két tárgykör közül az egyik új, közös hitvallás szükségességével, a másik a református alapelvek modern alkalmazásával foglalkozott. Ezeket az előadásokat kellőképpen méltatni inkább csak akkor lehet, ha majd megjelennek a gyűlés emlékkönyvében, mert hiszen a felolvasókat a rendelkezésükre álló idő rövidsége nem egy fontos részlet kihagyására kényszerítette. Érdekes volt különben, hogy ezek a felolvasások minden elvontságuk ellenére is sokkal nagyobb érdeklődést keltettek fel, mint akár az előbb említett, akár például a külmisszióról szóló előadások. Ennek az oka az volt, hogy mind a két alkalomból, de különösen a református alapelvek modern alkalmazásáról szóló felolvasások, ha békés körülmények között is, de annál szívósabb kitartással vívott csatározások voltak a skótok liberális és az amerikaiak orthodox, konzervatív, amint Amerikában nevezni szokták, fundamentálista theológiája között. Az ellentétek nem élesedtek ki,

A fennmaradó két nap gyakorlati problémák megbeszélésével mulott el. Az egyik nap tárgya az egyházi unió volt. Ez a kérdés ma egyike a legfontosabbaknak azok között, amelyek az angolul beszélő egyházakat foglalkoztatják. Tudvalevőleg itt a katolikus-protestáns ellentét tovább fokozódik és a keresztyén egyházaknak három nagy csoportja áll egymás mellett, bár legtöbbször egymással szemben: katolikusok, episcopálisok (anglikánok) és az úgynevezett szabadegyházak. A presbyteriánus egyházakat elsősorban az utóbbi csoport uniója érdekli, ami Kanadában a presbyteri, kongregacionális, methodista és baptista egyházak egyesülése révén meg is történt. A legnehezebb a helyzet az Egyesült-Államokban, ahol még az egy hitvallást vallók széttagoltsága is igen nagy mértékű és az együttműködés hiánya rengeteg erőpazarláshoz vezet. Skóciában viszont csak a két nagy presbyteriánus egyház uniójáról folynak már évek óta tárgyalások.

A másik nap a „nemzetközi helyzet”-tel foglalkozott. Néhány magasrangú és tiszteletreméltó idealizmussal teli beszéd hangzott el az egyházaknak a világbéke megteremtése körüli szerepéről és a Nemzetek Szövetségének jövőjéről, sokkal fontosabb volt azonban az a határozati javaslat, amit a vallási kisebbségek helyzetéről egy beszéd kíséretében *Curtis*, edinburghi professzor terjesztett a konferencia elé.

Curtis professzornak igaz hittestvéri aggodástól és szeretettől sugalt beszédében csak általánosságban volt szó vallási kisebbségekről, de, sajnos, ezek a vallási kisebbségek csaknem egyedülállóan az elszakított országrészek sanyargatott magyar református egyházai. A határozati javaslat néhány tömör mondatban, de igen határozott beszéddel tárja fel a helyzet szomorúságát és ahelyett, hogy csak nagy általánosságban apellálna a „művelt világ közvéleményének lelkiismerté”-re, igen élesen teszi felelőssé a Nemzetek Szövetségét eddigi gyámoltalan, tette képtelen viselkedéséért.

A határozati javaslat erre vonatkozó legfontosabb kijelentései szóról-szóra a következők:

„A leghatározottabban el kell itélni az igazágtalanságnak és elnyomásnak azt a politikáját, amellyel az új közép-európai államok, de különösen Románia a magyar református egyházakat sújtja, szabadságukban akadályozza, birtokaikat kisajátítja. A Világszövetség tiltakozik az illető államok államférfiainak és kormányainak aláírásával a békeszerződések megkötésekor vállalt kisebbségi záradékok minden tisztességet nélkülöző megtagadása és a vállalt kötelezettségek alól való kitérés ellen. Ez a politika nemcsak önmagában méltatlan és elítélendő, hanem végzetes veszélyt jelent Európa békéjének fennmaradásával szemben; a Világszövetség igen határozott formában fordul a Nemzetek Szövetségéhez, hogy ezeket a visszaéléseket szüntesse meg. A most üléselő konferencia ítélete szerint a Nemzetek Szövetsége saját tehetetlenségét ismerné be, ha olyan alapvető kérdésben, mint a békeszerződések kisebbségi záradékainak végrehajtása, amire a Nemzetek Szövetségének különös gondjának kellene lenni, gyengeséget mutatna. Ha a helyzet a közel jövőben meg nem változik, a Nemzetek Szövetsége elveszíti legelőjálisabb híveinek támogatását és megerősíti azok kételyeit, akik mindig szkeptikusak voltak annak gyakorlati értékével szemben az emberiség jövőjét illetően.“

Ez a nap egyébként is magyar nap volt. A határozati javaslat elfogadása után részben a magyarországi, részben az elszakított ország-részek református egyházainak képviselőitében öt magyar kiküldött beszélt. Dr. *Antal Géza* püspök egy felolvasásban a gályarabok történetét ismertette, dr. *Boér Elek* azokról az erőszakosságokról szólt, amelyek az erdélyi református iskolákat érték a legújabb időkben. *Sörös Béla*, dr. *Imre Lajos* és *Klepp Péter* a felvidéki, erdélyi és bácska-baranyai egyházak helyzetéről adtak rövid beszámolót.

A nap hátralevő részén a többi kontinentális egyházak delegátusai beszéltek, közülök többen német vagy francia nyelven és ez a „kontinentális nap“ gyakorlatilag is megmutatta, hogy a Világ Szövetség fel akarja adni eddigi kizárólagos angol jellegét. *Máthé Elek.*

KRÓNIKA.

Vörösmarty: Zalán futása. Százados évfordulónál állunk meg. A mult hónap százéves öse látta először Vörösmarty „Zalán futását“. S most riadóbb vak mélység szakadékain mi késő unokák fokozottabb mértékben figyelünk fel a merész ajakra. „Zalán futása“ száz év multán mit jelent a mi számunkra? Az örökkévalóság leckéit századoknak kell megtanulnunk. Ha a Zalán futása *kisded játék* csupán, akármilyen gyönyörű játék is, gyermekeknek való. Ha *irodalmi emlék* csupán, egy letűnt kor jellemzésére, akkor nincs mit mondania a ráncokba verődött homlokú, keserű, kifosztott lelkű mai magyar nemzedék számára. Nem ismeretekre, hanem életre, *magyar életre* szomjazunk. Ha a jövődó magyar élet számára nincs neki mondanivalója, a mulandóság elegikus sodrába bocsájtjuk mint kedves és elmerengő, de elhalt emléket, amely csak a fájdalmat mélyíti és csalódottságunkat teszi zordonabbá. Ha *esztetikai gyönyörűséget* nyújt csupán, akármilyen elábrándosítót is, felriadt lelkünknek idegenné válik, mert a haldokló nem érzékeny a gyönyörűségekre. A magyar költők fejedelmi nagyságát, Vörösmartyt, mi örök sorsunkhoz óhajtjuk mérni. Csak ezen a mértéken van a mi számunkra jelentősége és értéke.

S a mélységben felcsillanó szemmel és éledő lélekkel hallgatjuk ki felséges zengésű soraiból számunkra szóló üzenetét!

Magyar nemzet! Én felverem a riadó vak mélységet! Multadban arra tanítalak, hogy tudtál nagy célt kitzíteni. Egy örök fészekrakást. A tölgy szilárdságával és szívósságával vetélkedő lábmegevetést itt a Duna Tisza tájé-kán. Személytelenné magasztosuló személyben mutatom faji és nemzeti ösztönöd megszemélyesítőjét, a győző seregek fejedelmét, a diadalmas Árpádot. Mutatok neked részeiben is egy céhra törő nagy akaratot hősi áldozat és készség friss erőduzzadásában. Mutatok neked egyesült és sokrabizó ellen-séget, amely vacog a nagy és megremegettető szándék ismeretlen erőitől. Bepillantást nyújtok a sors kohójába s kiolvashatod égő forrongásából, hogy fegyelem és engedelmesség a hősiség első szentségei. Nem hallod-e az idillikus részek halk muzsikájában az integer személyes élet s a tiszta család életet jelentő zenéjét? Véromlás és harcok fergegéből nem látod-e diadalmasan emelkedni elő a jogot, amelyhez szent és rendületlen hit ragaszkodik. Nem veszed-e észre, hogy a marchina és díszletszerűség csak azt árulják el, hogy örök eszmények zengenek itt lelked számára? Törpeség, összetörődöttség, reménytelenség vívódó mélységeiből ezeket hozta elő az élet vágya és teremtő hévsége. Ez az én nagy mondanivalóm számodra!

Hóдолattal állunk meg a nagy lecke előtt. A Zalán futásában a magasabb lelkek szárnycsattogását halljuk. Feleszelmünk rá, hogy a szavaknak van jelentőségük, mihelyt a lélek beléjük lehel. Megtanuljuk, hogy az átértékelés nagy romboló munkájában mi az alapnak mélységekbe bocsátott,

rendlíthetetlen és romolhatatlan cölöpjeire találunk, ha az előttünk jártak klasszikus magyar lelkeihez férközünk. Vörösmarty — különösen Zalán futásában — nem népi olvasmány, hanem a nemzet ritmusba csendülő történet-filozófiája. Eposza, mint a nagy Zrinyi zordon patinájú éneke, nem a vásár számára, hanem a sors formálására hivatott lelkek részére zeng. Ezért elévülhetetlen az ifjúság és a legműveltebb magyar elmék vérkeringésében.

Szőnyi Sándor.

A Nemzetközi Munkahivatal dolgozata a világtermelés válságáról. Ha azoknak az intézkedéseknek a gyakorlati jelentőségéről, amelyekkel formailag a világháborút befejező békeszerződések, lényegileg pedig az entente-hatalmak a *Népszövetséget*, illetve evvel kapcsolatban a *Nemzetközi Munkahivatalt*, megteremtették, igen különbözőek lehetnek is a vélemények, — centrális helyzetben levő intézmények rendkívül sokat tehetnek a szociológiai adatgyűjtés és adatfeldolgozás érdekében. A *Munkahivatal* feladatainak egyik leglényegesebbikét ugyanis éppen a gazdasági élet jelenségeinek az állandó figyelemmel kísérése képezi, amihez járulnak azután a rendszeres feldolgozás munkálatai is. Ennek a tevékenységnek egyes mozzanatairól számol be a *Munkahivatal* a hetenként megjelenő, és rendkívüli gonddal és ügyességgel szerkesztett folyóiratában, az „Informations Sociales“-ban, ezenkívül a jelentékenyebb kérdéseket feldolgozó monográfiák könyvalakban is megjelennek. A *Hivatal* vezetősége még 1920. folyamán egy nagyszabású mű elkészítését vette tervbe, mely az összes részletkutatások egybefoglalása révén a világtermelésnek a háború által okozott válságát volna hivatott a maga egészében feltüntetni, megjelölve egyszersmint azokat a tendenciákat, amelyeket az események fejlődése követ.

Ennek a hatalmas, és páratlannak bátran mondható vállalkozásnak eredményeképpen már eddig a könyvpiacra került négy hatalmas kötet „*Rapport sur la Production*“ címmel. Hogy itten technikai szempontból is milyen nagy teljesítményről van szó, annak illusztrálására szolgálhat az az egy adat is, hogy az eddig megjelent négy kötet (az egész munka öt kötetre van tervezve) 3774. oldalra terjed.

A laikus bizonyára elég röviden meg tudná magyarázni a termelés válságának okait: a háborúnak munkaerő-, tőke- és anyagpusztításai szükségképpen idézik elő azokat a zavarokat, amelyekkel a közzgazdasági élet küzd. A rendszeres gondolkodás azonban nem éri be ennyivel, annál kevésbbé, mert hiszen a látszólag egyszerű ok és okozati.kapcsolatok a valóságban szinte a végtelenségig ágaznak szét.

A szóbanforgó munka kiinduló pontul az 1920—1921-iki helyzetet veszi, amidőn a gazdasági krízisnek legfőbb okát a termelés elégtelensége képezte, ami részint technikai, részint pedig a szó szorosabb értelmében vett közzgazdasági körülményekre vezethető vissza. Az első kategóriába sorozhatók a termelés közvetlen akadályai (a munkaerő mennyiségbeli és minőségbeli lecsökkenése, a tőkék elégtelensége, nyersanyaghiány) a másik csoportban viszont említhetők az értékesítés nehézségei, az áreltolódások, a kereskedelmi operációk akadályai, stb.

A munkaerő mennyiségbeli lecsökkenését a háború halottjainak és rokkantjainak ijesztően nagy száma jelzi, a közölt adatok 8'85 millióra teszik az

elesettek és eltűntek számát, és azt állapítják meg, hogy Európa ilyen módon a háború előtti helyzettel szemben 15%-kal kevesebb munkást képes a termelés szolgálatába állítani.

De a munkáskezek számának megfogyatkozása még önmagában véve nem jelenti szükségképpen a termelés csökkenését, és éppen ezért ennél a pontnál — tudniillik a munkaeredmények számbavételénél — meg kell különböztetnünk a szubjektív és az objektív teljesítőképesség változásait, az előbbinek a csökkenése ellensúlyozható tökéletesebb termelési eljárások bevezetése révén. Ez a distinkció annyiban gyakorlati vonatkozású, amennyiben természetszerűleg azok az iparágak, amelyek az emberi munkaerő intenzivizálását kevésbé tudják nélkülözni, más iparágakkal szemben kedvezőtlen helyzetbe kerülnek.

Ezt a körülményt figyelembe véve, megállapítható, hogy a munkások teljesítőképessége általában véve mindenütt csökkent, Európában nagyobb mértékben, mint másutt; továbbá a tanulatlan munkások között nagyobb mértékben, mint a tanultak között. Adatszerűen kifejezve, a munkás teljesítőképessége az 1913-iki helyzethez viszonyítva, Németországban 100%-ról 52%-ra, Angliában 90%-ra, és Franciaországban 75%-ra esett.

A termelési processzban nagy szerepet játszó berendezési és felszerelési tárgyak elpusztulása természetesen igen jelentékeny körülmény. Sajnos, ebben a tekintetben nem hiszünk, hogy a közölt statisztikai adatok teljesen objektívek, mert hiszen bizonyára azt a célt is szolgálják, hogy az illető államoknak az úgynevezett jóvátételi igényjogosultságát alátámasszák. Nagyban növeli ezt a gyanút a tényeknek egyoldalú beállításai is: azok az anyagvesztések pl., amelyeket akár Németország, akár Magyarország szenvedett részint az ellenséges megszállások, részint pedig az 1918-iki összeomlással kapcsolatban egyéb módon (fegyverszüneti rendelkezések!), vagy egyáltalán nem is, vagy pedig csak elbujtatva szerepelnek. Ha éppen ezen megfontolás alapján nem is vagyunk hajlandók ezeket a számokat a maguk teljességükben elfogadni, mégis koncedálhatjuk, hogy ilyen mérvű „eredményeket“ még eddig egy háború sem ért el; csak Lengyelország — a közölt adatok szerint, — 1,100.000 drb. szarvasmarhát veszített, 425.000 épülete ment tönkre, az északfranciaországi bányák 1919-ben a rendes évi hozamuknak csak mintegy 1/30-ad részét voltak képesek termelni, Romániának is volt megsínyleni valója azért, hogy 1916-ban bennünket olyan gavallérosan hátbatámadott: petróleumforrásainak 70%-a volt a háború bevégeződésekor hasznavehetetlen, s ezeknek 1921-ben csak mintegy a fele volt ismét helyreállítva.

S ez annál tragikusabb, mert az ártúles európai piac a háború után fokozottabb ütemű termelést kívánt (a jóvátételi kötelezettségek szinte a termelés növekedését sürgették), ami a rablógazdálkodáshoz, a holnappal való nemtörődéshez vezetett. A valutaingadozások, a közlekedési nehézségek, vámok, stb. mind megnehezítették az utánpótlási folyamatot, aminek azután az lett egyik következménye, hogy egyes államokban a termelés siralmas módon visszafejlődött, másokban viszont lényegesen intenzívebbé vált. Ez a körülmény is csak ahhoz járult hozzá igen nagy mértékben, hogy a világgazdaság kívánt összhangja ne tudjon érvényesülni.

A szükséges forgó- és beruházási-tőkék előteremtésének a kérdése is többféle komplikációt rejt magában, ami első pillanatra talán nem is evidens. Az inflációs korszakban, illetve a piac állandó elértéktelenedésének idején az

üzemek alig voltak képesek annyi tőkét gyűjteni, amennyi a legszükségesebb nyersanyagok beszerzéséhez, munkabérfizetéshez stb. volt. múltataltanúl szükséges, nagyobb terjedelmű beruházásokról stb. egyáltalán szó sem lehetett. Idegen tőkék megszerzése pedig szinte lehetetlen volt, mivel a tőkések — éppen a pillanatnyi konjunkturákban bízva — nem voltak hajlandók hosszabb lejáratu kölcsönök nyújtására. Például Angliában, aki csak tehette, hosszabb időre nem kötötte le tőkéit, majd később, a konjunkturális viszonyok megváltozásakor, a tőkések tartózkodó álláspontot foglaltak el a bizonytalan jövedelmezőségű ipari vállalkozásokkal szemben, és inkább a biztosabb hozamú községi papirosokat vásárolták. Így 1920-ban a londoni piacon összesen 367 millió font értékben kerültek kibocsátásra kölcsönök, ebből csak 20⁰/₀-ot, 96 milliót kapott az ipar, a többi közjogi testületek. Szinte ugyanez az arány egy évvel később, összes kibocsátás 389 millió, 306-ot kapnak a községek, 83-at az ipar, ami 21⁰/₀-nak felel meg.

S végül még egy fontos kategória, a *nyers-anyagoké*. Ezeknek a megszerzése, illetve szétosztása igen nagy mértékben függ a három előző tényezőnek az össz-működésétől, s talán ez az oka annak, hogy ennek a témának a feldolgozása az utolsó helyre került. Igen nagy jelentőségű itten az a tendencia, amely abban nyilvánul meg, hogy míg bizonyos államok — kell-e közelebről megjelölni, hogy melyek? — igen nagy mértékben szűkölködnek, addig mások ebben a tekintetben igen nagy bőségre tettek szert. Ezt a tendenciát több grafikon teszi áttekiinthetővé és szemléltetővé.

Egy ilyen hatalmas munkáról, mint amilyen a szóbanforgó is, egy rövid beszámoló-keretei között bajos kimerítő képet adni. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a Munkahivatalnak ezt a kiadványát aképpen próbáljuk jellemezni, hogy gyakorlati munkának túlságosan elméleti, viszont ahhoz, hogy elméleti legyen, még hiányzik a perspektíva. Ezt nem gúncoskodás, hanem kizárólag *jellemzőképpen mondjuk*, amint hogy nem is volna loyális egy ilyen nagyszabású kísérletet néhány sorral elintézni. Miképpen a „*Rapport*” is főként az események *fejlődési irányát* kívánta megvilágítani, úgy mi is a munkának inkább az alap gondolatát és tervrajzát törekedtünk körvonalazni. Nem hallgathatjuk el azonban, — mint jellemző körülményt, — hogy míg szomszédállamaink tudósai a szerkesztés munkájához — a forrásjegyzék tanulságai szerint — alig járultak néhány adattal, addig a magyar munkatársak részéről felhasznált tudományos munkáknak a *puszta felsorolása is* több oldalt vesz igénybe.

Dr. Bernát Gyula.

KRITIKAI SZEMLE.

Bourdeau Jean: A jelenkori gondolkozás mesterei. Fordította: Fredericzy M. és Irmei Ferenc. Budapest, Athenaeum. Évszám nélkül.

Bourdeau e könyvét már 1907-ben kiadta volt az Akadémia; hogy most új köntösben más cég újból megjelenteti, — ismerve az Akadémia gyakorlatát, hogy második kiadást nem rendez kiadványaiból, — csak azt jelentheti, hogy az első elfogyott, a könyv iránt pedig az érdeklődés megvan. Ez nem is csoda; Bourdeau mestere annak, hogy a legéletbevágóbb kérdések iránt, amelyeket saját szavaival „minden gondolkozó erőler kötelessége felvetni: van-e a természetnek célja? Van-e a mindenségben morális gondolat? Egy felsőbb végecéllért dolgozik-e az ember? Mire való az élet, mire a szenvedés és mire a halál?” (73.) érdeklődést tudjon kelteni és aztán a legélvezetesebb módon kielégíteni. Mindenekelőtt nemcsak a rendszeres, vagy ha úgy tetszik, iskolás-gondolkozók közül választja képviselő személyiségeit: *Taine*, *Nietzsche* és *Spencer* mellett találjuk *Stendhal*, *Renan*, *Tolsztoj*, *Ruskin* és *Hugo* filozófiáját. Nem lehet elvitatni e felfogás jogosságát: az esztétikai ábrázolás éppen úgy ama végső kérdésekre ad választ, mint a tiszta jelentésekbe elmerülő rendszeres gondolkozás. És Bourdeau kiválóan érti és gyakorolja azt a művészetet, melyben a francia elmealkat általában mesterré iskolázza, aki csak örökli; amely alkotó elemeire szedi az egyéniséget és világnézetét, áttekinthető logikai rendbe tagolja s világosságot áraszt a bonyolult gyökérzetre, melyből fakadt.

Igaz, hogy éppen ez az ereje lesz hiányai forrása is. Sokkal inkább francia, hogysem szabadulni tudna a logikai operációk varázsától. Akármennyire mély és komoly *élmény* neki újból átgondolni e fényes címek gondolatait, mégis az intellektus gyönyörűsége adja uralkodó jellemét az új átélésnek, pedig azok a gondolatok egy-egy lüktető és vonagló élet darabjai. Igaz, hogy *ezt* a viszonyulást a gondolkozáshoz a háború utáni lelkeség kezdi — elég riadtan és vezeklőn — érdeme szerint alkalmazni; Bourdeau könyve pedig a béke nyugodt, esztétikai-intellektuális világszemléletének hangulatában fogant.

Ez a helyzet magyarázza, hogy a leghívebb és legmélyebb rajzot azokról adja, akiknek lelki alkataban az övével rokon lényeg él: a franciákról; de már sokkal kevesebb érzőke van a Tolsztoj bensőséges lelki élete, hódítón robusztus naivsága iránt, melyet megindító belső — azaz erkölcsi és vallási — tusák után kellett visszanyernie, és egészen különlege a Nietzsche rajza, mert nem érzi meg benne az egész kor lelki tépettségét végigszenvető lélek vonaglásait. Igaz, hogy közelebb élt még a

Nietzsche körüli viták forró légköréhez, hogysem a távlatot megnyerhette volna, amit a francia lelkiségnek, a maga könnyen általánosító és sématisáló hajlamával, úgy is nehéz elérni.

A fordítás példányszerűen gondos, odaadó és sikerült voltát jól esik külön is kiemelni. A tömérdek fordítás közt, ahol a gyári portéka tömeghangulata néha az első lappal ránehezedik az olvasóra, oázis ez a művészi értékű munka, bizonyossága a magyar nyelv diadalmos erejének: simulékony, kifejező, elmélyült gazdagságának. Egyetlenegy zökkenés van benne — legalább a recensens fülének —: elnyelik mind az apró halat, ehelyett: mind elnyelik az apró halat, vagy (bocsánat az aprólékoságért): elnyelik az apró halat mind.

Tankó Béla.

Emerson, Ralph Waldo: Essayk. Fordította: Bálint Lajos. Bevezette Rózsa Dezső. Révai-kiadás.

Emersont nem kell fölfedeznünk. Mióta Szász Károly (harminc éve mult) útát nyitott e különös szellem gazdagságába, inkább azon lehetne csodálkozni, hogy olyan kevés figyelmet keltett ez „a legkomolyabb szó, mely a tengeren túlról hozzánk hallatszik“, ahogy az angol nyelvű irodalom legszellemesebb és legmélyebb beleérléssel készült magyar ismertetése nevezi (Voinovich Géza az Egyet. Irod. tört.-ben). Maga Emerson ugyan nem jelölte meg a magafajta szellemek helyét az emberiség képviselői közt, de néhány oldal elolvasása rámutat centrális erejére: az ő küldetése az, hogy a legmindennapibb jelenségben kozmikus összefüggések kijelentését lássa és láttassa meg, a legfutóbb és szemisebb történésből egyetemes ősválóságok örökre változatlan világába ragadjon fel, egy szóval, hogy a mindennapi élet transcendentalizmusát tanítsa, úgy, hogy a farmer és a rendőr is a maga élete tapasztalati igazságára ismerjen benne. El se lehet kevés szóval mondani, minő acélozó erő sugárzik belőle, mert az embert egyetemes és világfenntartó törvények és östények élő hálózatába állítja bele.

Érthető örömmel fordulunk hát minden vállalkozás felé, mely bele akarja ömleszteni azt a magasrendű világ- és életfelfogást a mi tanácstalan és kapkodó közfelfogásunkba. Ez a szemelvényes kötet azonban, fájdalom, nem okoz teljes örömet. Nem apró szépséghibákra gondolunk, (főleg az *ikes* igék kény- és kedvszerinti megcsónkításában és a *mind a* kifejezés csaknem igézetes bálványozásában nyilvánulnak ezek), hanem arra, hogy néhol ellaposodik, vagy el is vész az eredeti értelme. Igaz, hogy az Emerson-gondolkozása olyan csapongó és annyira nem a rendszerező logika szabályai szerint, hanem a világot átjáró analógiák intellektuális szemlélete szerint szárnyal, hogy nem egyszer az eredetit is ismételtlen analizálni kell, míg a hirtelen fölsejlett értelmet meg tudjuk rögzíteni. De ott *mindig* megvan az az értelem és megjutalmaz a fáradságért, a fordításban pedig sokszor elfakul, vagy elpárolog, talán csak egy szó megváltoztatása miatt (pedig helyett *tehát*, 34.), vagy beletoldása miatt (45.: az új cél *az erő*) stb. Főleg az igazán transzcendens részek járnak ilyen nehézségekkel; szerencsére a közölt darabok nagyobb részében ezek száma kevés. A *Körök*, *Az Otthon*, *Civilizáció*, *Kiegyenlítések*, című tanulmányok folyékonyak és élvezhetőbbek.

A kötethez írt bevezetés néhány életrajzi tájékoztatáson kívül egyébbel nem szolgálja az író megértését. A kötetben még tévedésből sincs semmiféle évszám megjelölés. Különös szokás! És nem is valami zúgkiadók gyakorolják!
T. B.

Eucken R.: Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt. Neue Grundlegung einer Weltanschauung. 5. umgearbeitete Auflage. Berlin u. Leipzig (Walter de Gruyter et Comp.). 1925. 394 lap. Ára kötve 10 márka.

Eucken Rudolf, a németek nagy filozófusa, *Reinke*, a kiváló paedagógus mellett a jénai egyetem mai világhírű ékessége. Tanár korában méltó utódja *Hase* Károlynak, a klasszikus egyháztörténetírónak és *Fischer* Kunónak, az újabb bölcsészettörténet ismert nevű írójának. Ma már talán husz kiadást ért „Nagy gondolkozók életfelfogása“, („Lebensanschauungen grosser Denker“) című világhírű művét, mely Platontól Nietschéig ismerteti a nagy gondolkodók szellemi életáramlatait, elsőnek mi ismertettük az Athenaeum és Szemlének hasábjain. Rendszerét főbb alapvonalaiban *Pröhle* K. soproni theol. tanár, doktori értekezése ismerteti, „Sinn u. Wert des Lebens“ című kisebb műve Az élet értelme és értéke cím alatt 1915-ben magyarul is megjelent.

Az étellel szerves kapcsolatban lévő szellemi élet- és világfelfogás híve. Álláspontja a Jézus evangéliumában és a történeti keresztyénségben gyökerező, az egész életet, természetet és szellemet átfogó és átható életeszmény, vagyis a keresztyén fundamentomra épített belső élet, az Eucken által úgynevezett autonóm aktív idealizmus. Komoly erkölcsi és keresztyén színezetű filozófiája folyton azt vallja, hogy a keresztyénség nem kész és befejezett rendszer, hanem folyton valósuló vallásos, erkölcsi életfeladat az egyénre és a társas közösségre nézve egyaránt. Azért jézusi evangéliumi és mégis superkonfessionális jellegű az ő álláspontja. Ugyancsak vallja, hogy a szellemi élet minden valóság lelke és magasága; minden valóság utolsó gyökere az életnek tartalmát képező szabadság s hogy a politikai jogi közösség mellett benső vallásos erkölcsi közösségi életre kell törekednünk.

Már 1895-ben, első kiadásban megjelent műve előszavában mondja, hogy mai kulturéletünk nélkülözi a mindent átfogó és egységesen összetartó és átalakító benső meggyőződést, az igazi közösségi ideált, a szellemi substanciát, a valódi élettartalmat. Pedig annak megnyerése, megalapozása és kialakulása minden élettörekvés legfőbb célja a ledér optimizmus és a sivár pesszimizmus végleteinek bölcs elkerülésével. Mai zavaros, oktalan, sőt „eszeveszett“ élet- és világfelfogásunk ez életeszmény hiányában találja magyarázati alapját.

Műve egy rövid bevezetésen és összefoglaló befejezésen kívül két részből áll, amelynek elseje a szellemi életfejlődés fokozatait s másika a szellemi élet egységes összképét ismerteti. E fokozatok: a szellemi élet önállósága, sajátos karaktere és annak viláгурalma, mely természetesen örökös küzdelemmel, sőt viaskodással jár mai életfelfogásaink zürzavaros tömkelegében. Sorra bejárja itt a naturalizmus, szocializmus, realizmus és a történelem életterületeit, majd a tudomány, művészet, ipar és

kereskedelem, a vallás és erkölesség, sőt a technika folyton haladó életvilágát, hogy széles történetkritikai alapon megalapozza és kiépítse egységes, aktív szellemi idealista élet- és világfelfogását, mely valóban igazolja Jézus ama evolúciós evangéliumi felhívását: Legyetek tökéletesek, mint a Ti mennyei Atyátok tökéletes! Ez az etikai aktivizmus van hivatva a mai ember és szellemi élete közötti nagy hézagok és ellentétek kiegyenlítésére, s az élet- és világprobléma elvi összeegyeztetésére.

Műve végén, mint hajdan *Fichte*, német honfitársaihoz szól. A német élet ma ellentmondásokkal teljes az emberek és a dolgok megítélésében. Pedig lelke a valláson csüng, metafizikai képessége más népekét meghaladja s mégis ugyanaz a nép szülte a filozófiai optimizmus klaszszikus képviselőjét Leibniz, s a pesszimizmusét Schopenhauer teljesen ellentétes rendszerében. Egységes szellemi életakarata nincsen. A német inkább a gondolat, mint az akarat embere, kinek szilárd nemzeti életösztöne nincsen. A szabadsággal való alárendelés s az egységes akaratképzés az ő életfeladata. Ebben politikailag hátrányban van a többi népekkel és nemzetekkel szemben, ha mindjárt ő fogta fel a legmélyebben a nagy életproblémákat és azok küzdő ellentéteit. Végtelen komolysága és kimeríthetetlen szellemi életgazdagsága predesztinálja a nagy világ- és életproblémák megoldására, mely meggyőződése Euckent arra a kijelentésre készítette, aminek 1916. budapesti előadásában is kifejezést adott, hogy „die Welt wird sich noch am deutschen Wesen genesen.“ Ama reményének ad kifejezést, hogy amint a harminc éves háború után egy Leibniz, Baeh és és Händel, a napoleoni hódító hadjárat után egy Schopenhauer és Fichte lépett föl termékenyítőleg a német szellemi élet fejlődés történetében, úgy a mai zürzavaros állapotok után is fél- lép majd egy nagy szellemi hős az egységes közös életcél megjelölésében s az egyetértő törekvés útjainak és eszközeinek megállapításában. Mert csak közös törekvés ad az életnek komoly és fejlődésképes szellemi élet-tartalmat most és mindenkoron. A németet erre nagy munkaereje, erkölcsi komolysága és magasatos hivatása képesíti. Azért hát „sursum corda!“ és komoly életakarati!

Dr. Szlávik Mátyás.

Spinoza: Tractatus politicus. Fordította, jegyzetekkel s magyarázatokkal ellátta Dr. Rencz János. (Filozófiai írók tára. Új sorozat. Szerk.: Alexander és Bánuózi). Budapest, Franklin. Év n. (1925). 135 l. Alapára 8.

Spinozának eddigelé két műve jelent meg magyar fordításban: a „Theológiai-politikai értekezés“, mely a vallás- és gondolatszabadság igazolásában maradandó értékű s más szóval, kulturpolitikai mű; majd Spinoza főműve, az „Ethika“ is megjelent a háború folyamán, s végül a régóta (1913.) kész „Politikai értekezés“ is megjelent Rencz gondos, szakavatott fordításában, a mű végén (114—34. lapok) szorgalmas körültekintéssel készült tanulmánnyal. Spinozát egész új oldalról mutatja be ez Értekezés. Őt mint a világtól elvonuló, tisztán elméleti igényű filozófust ismerjük s ime, itt kiderül, hogy Hollandia akkori közéletében, forradalmak és ellenforradalmak készülő feszültségeiben aktív szerepet játszott, sőt a köztársasági párt vezérpublicistájának tekinthető. Csak-

nem pórul járt politizálásával, (mint az elmélet birodalmából a politika mezejére tévedt Platon), alighanem halálra is keresték, bár ebben túlzott rémlátásnak is lehetett szerepe.

A Politikai értekezést rendszerint be szokták sorozni amaz államfilozófiaiak sorába, mely egyenes vonalban halad Hobbestől Rousseauig. Kétségtelen, hogy Hobbes nélkül Spinoza nem lett volna azzá, amivé lett, azonban Rencz helyesen utalt arra, hogy a „Leviathant“ még nem ismerte e mű írásakor. „Politikám abban különbözik a Hobbesétól, írja Spinoza, hogy én a polgári állapotban is fenntartom az észjogot.“ Spinozát mint fogékony író-t ismerjük, akinek lelkében csakhamar meggyökerezik egy-egy probléma: az államfilozófiai is. A korabeli észjog területe is megnyílik előtte: milyennek *kellene* lennie a jogrendszernek, mi értékleti alapja, igazoló forrása. Spinoza gondolkozásában azonban minden a logikai következetesség igényei szerint alakul át, máshova jut el, mint Hobbes.

Még a mai államfilozófia is küzd azzal a problémával, hogy érték-avagy valóságalapra helyezze-e tanításait. Az elsővel Spinoza hadba száll s a teológusokat vádolja felfogásukért. Spinoza valóságalapra próbál helyezkedni. „Azt hiszik, a bölcsesség netovábbját elérték, hogyha egekig magasaltják azt az emberi természetet, *mely sehohsem létezik s gyalázó szavakkal illetik a valóban létezőt.*“ Irónk ez állásfoglalásában helyet enged Macchiavellinek: a *való* emberi természetet kell alapul venni a politikában. E téren Rousseau formulázta pontosan az itt adódó következményt: „Vesszük az embereket úgy, amint *vannak*, s a törvényeket úgy, amint *lehetnek.*“ De amint Spinoza nem vált Hobbes, úgy Macchiavelli követőjévé sem. A benne uralkodó logikai véna: a következetesség erős ösztöne a saját világnézetéhez, saját metafizikájához köti őt — egész az abszurdumig. Merész író, ki a következetességben annyira megy, hogy a valóság-elemek, (melyek gyakran a logikusak), háttérbe szorulnak. Merész dolog oly ballasztot venni magára, mely a következtetések fonalán a metafizikából átáramlik az államfilozófia talajára.

„Mikor politikai tanulmány írására szántam el magamat, írja, feltettem magamban, hogy semmi új és eddig nem hallott elméletre nem törekszem, hanem csak biztos és kétséget kizáró módon, avagy *magának az emberi természetnek* mivoltából levezetve törekszem igazolni azon nézeteket, melyek a gyakorlati étellel a legszebben megférnek...“ „Komolyan rajta voltam, hogy az emberi cselekedeteket ne tartsam nevetségeseknek avagy sajnálatosoknak, ne kárhoztassam, hanem *megértsem* őket (sic). Ennélfogva, az emberi indulatokat... *nem tekintettem az emberi természet bűnei gyanánt*, hanem oly sajátosságai gyanánt, melyek hozzátartoznak az emberi természethez, mint a levegő természetéhez a forróság, hideg, vihar, stb., s jóllehet, ezek kellemetlenek, *mindamellett szükségképeniek.*“ Röviden: nincs bűn. Nem értékelünk, az emberi természet értékközömbös. Lehet-e most már ez alapon — tehát értékmentes alapon — politikát felépíteni? Semmiképpen. Spinoza megpróbálja. Spinoza előtt széles út nyílik egy naturalista politika számára, mint Macchiavelli előtt. És mint Hobbes előtt is. Az emberi természetet illető *realizmus*, mint alapkiinduláshibás, és korrektívumra szorul. Mert

ama realizmusban *az is* bent van, hogy az embernek *van* értéktudata, mint természetes tulajdona. Ámde ez értéktudat Spinoza fél-realizmusában megszükül: *egy* értéket minimumnak tekint, sajátoskép magát a létezést s ezzel az önfenntartásra való törekvés nem ideálhoz kötött, hanem *formálisan* is megvan: nem azért élünk, mert értékek felé törekszünk, hanem érték maga a lét. Ezzel érték a hatalom, az erő is. Sőt megfordítja ezt: a hatalom, az erő: az érték; a jog és a hatalom egybeesnek. Ebből alakul ki a „természetjog“, mely meglep sajátosságával, „Természeti joron értem a természet törvényeit, melyek szerint minden lesz; vagyis értem rajta magának a természetnek *az erejét*“ (sic). Ily módon nincs jó és elvetendő jogszabály, csak hiú, neveléses, mert erőlen jogszabály. Az ember nem állam az államban. Az ember a természet rendjébe van beágyazva, e rend alapja pedig a rendező, mert nagyobb hatalom...

Ily módon Spinoza egyre messzebb megy: elmélettől, metafizikától gyakorlatilag, a hatalmi morálig, — anélkül, hogy ezt akarta volna. Mégsem jut el, mint Hobbés, a társadalmi szerződés útján kialakuló *abszolut* államig, de eljut egy *tulhatalmas* államig. A Politikai Értekezés szerzője bizonyára nem vette észre, hogy ő mint elmélkedő, nemcsak elveket tárgyal, hanem lesülyed apró társadalomtechnikai részletekig, (szabályozni akarja például az uralkodócsalád házasságát). Persze, ezek, (a mű javarésze) már csak a korabeli holland viszonyokhoz képest értékesek, (bár ma is igen érdekesek), ámde itt már nem a kezdeti energia: a realizmus, hanem a normatív szellem válik uralkodóvá, — mutatója annak, hogy ideál és norma nélkül politikai tan meg nem lehet. Sőt a normák életbevágó mozzanatokot érintenek. Eljut — logikai fonalon? — az agrár-kommunizmusig. „A szántóföldek, s az egész földbirtok, sőt ha lehetséges, még a házak is közvagyonnak tekintendők s annak tulajdonába tartoznak, aki a *legfőbb* állami hatalmat kezében tartja s ő fogja a polgároknak, úgy a városiaknak, mint a vidékieknek *évi adó* fejében bérbeadni.“ És így, „*ettől eltökintve*, béke idején mindenki szabad és mentes minden adótól.“

Végletes dolog csak *egy* adót: ingatlan-adót elképzelni és még ez az egy adó is felerészben a *városok* megerősítésére fordítandó, másik fele a király „házi használatára“ esik. *Ezek* a társadalom-technikai részletek mutatják, hogy a filozófus, ki mégis csak távol áll a gyakorlati élettől, groteszk utópiáig jut el, kellő önmérséklet nélkül. Platón, minden idők legeredetibb társadalom-filozófusát, önmérséklete egyszer hagyta el (az Állam V. könyvében), a többi valóban elvi kérdések körül forog. Spinoza politikai elméletet akar írni, értékmentes kiindulásábcí azonban csakhamar publicisztika, pártprogramm, sőt utópia lesz. A nagy gondolkodóknak azonban mindig hálás az utókor; éles logikájuk mellett azok az utak is nyilvánvalóvá válnak, amelyeket újból végigjárni nem szükséges. Mint emberi dokumentum pedig, mindenkor figyelemreméltó lesz.

Dékány István.

Dr. Tavaszy Sándor: Világnézeti kérdések. Turda—Torda, 1925.
„Az Ut“ kiadása, 185 oldal.

Erdély, a magyar szellemi élet kimeríthetetlen kincsbányája, új könyvvel ajándékozta meg a magyar irodalmat. Dr. Tavaszy Sándor Világnézeti kérdések címen kiadott tanulmányai amily beszédes dokumentumai annak a komoly felelősségérzetnek, mellyel az erdélyi magyarság súlyos sorsában reánehazedő keresztjét hordozza, épp oly jelentősek amaz életbevágó, mélységes tapasztalatoknál fogva, melyek az erdélyi magyar kultúra sorsát, feladatait és jelentőségét vizsgáló filozofus írásában feltáruznak. A könyv külsőleg nem egységes mű: számos tanulmányt tartalmaz, melyek különböző időkben különböző alkalmakra íratlak, de egységes alkotássá fűzi össze a szerző nemes egyénisége, az azonos világnézeti alap láncszemei, melyek által a különböző tanulmányok egységes világnézet körvonalait tüntetik elő.

A világnézet nem szavak költészete, nem üres fényűzés. Arra a szegény, élet-halál harcot vivó erdélyi magyarságnak sem ideje, sem kedve. A világnézet, amely valóban érdemes e névre, a lélek benső, reális szükségleteiből fakad: „a világnézet praktikus érdekből születik“. (6. old.) A világ, az élet ellenmondásainak viharától a maga önfenntartásában megtámadott emberi szellem csak a világnézet kiépített, biztos várában lel nyugtot, amely azonban csak theoretikus meggondolás által alkotható meg. E theoretikus meggondolás helyességét, tehát a világnézet alapjainak biztosságát egyedül az ismeretelmélet kutatásai garantálhatják, amint azok Kant szellemében a filozofia örök kincseivé váltak. „Mindén filozofia ismeretelmélet és világnézet, amaz a feltétel, emez az eredmény.“ (10. old.) Ugy a fejtegetésekben, mint az egyes világnézeti irányok (naturalizmus, monizmus) kritikájában, nemkülönben Kant méltatásaiban a szerző ugyanarra a célra törekszik: kimutatni, mi nem a világnézet és mi a világnézet. Amazt a világnézet nevet jogtalanul bitorló tanok kritikájával, emezt Kant felfogásának s a szellemi élet nagy problémáinak helyes feltárásával. A filozofus úgy áll előttünk, mint az „értékek átértékelője“, ki feltárja a fogalmak való jelentését (tény, igazság, lét, élet, szellem, történelem, civilizáció, kultúra stb.) s míg okoskodásaival széttepi a tévedések szövedékét, utat mutat egy tiszta és nemes élet- és világfelfogás felé.

Az általános fejtegetések és a konkrét megfigyelések mindenütt egymásra utalnak. A szerző az elmélkedéssel szerzett általános szempontokat alkalmazza azoknak a szociális, egyházi és szellemi jelenségeknek vizsgálatában, melyek az erdélyi magyarság életében felmerülnek s mintegy gyakorlati illusztrációt nyujt általa. Viszont az egyes jelenségek magyarázata a világnézet általános szempontjainak fényénél ujabb és mélyebb értelmet nyer. Ebben a megvilágításban elénk tárulnak az erdélyi magyarság, közelebbről az erdélyi református magyarság szellemi és társadalmi életének legsúlyosabb problémái. De nemesak a problémák, hanem az út is, mely azok megoldása felé vezet. A filozofus pedagógus generis humani, még inkább: pedagógus nationis lesz, keresi az utat, melyen népét megtarthatja, to-

vább nevelheti nemzetiségében, kultúrájában, örök életre való jogultságában. A gondolatokat itt az evangélium melege, a hit ereje hevíti át.

E néhány rövid sor természetesen még vázlatosan sem tárhatja fel a könyvben rejlő gazdag anyagot. „A keresztyén vallástudomány a lelkésznevelés szolgálatában; Új program-követelések a protestáns teológiában; Mi a pietizmus és mi nem pietizmus?“ stb. című tanulmányok amily bepillantást engednek a szerző tudásába, épp oly hasznos indítást nyújthatnak mind theologusoknak, mind más szakok embereinek, kiket az érintett problémák akár theoretikus, akár praktikus szempontból foglalkoztatnak. A tanulmányok a művelt nagyközönség számára készültek ugyan s innen — formai szempontból — nem szigoruan tudományos karakterük, ez azonban ne tartsa tőlük vissza a szakutatót sem, ha közelebb akar jutni Erdély szellemi élete megértéséhez.

Varga Sándor.

Dr. Horváth Ödön: Bredeczky Sámuel élete (1772—1812). Sajtó alá rendezte *Hegyaljai Kiss Géza*. Előszóval ellátta: *Dr. Berzeviczy Albert*. *Dr. Horváth Ödönné* kiadása. Budapest, 1924. 8°, 411 lap, Bethlen-könyvkereskedés bizománya.

A mai viszonyok között rendkívüli jelenség e nagy életrajz megjelenése s ezért első sorban is azt a nagy áldozatot kell elismeréssel felemlíteni, amellyel a szerző özvegye a kötetet kiadta. Szép emléket állított ezzel elődének, akiről a munka szól s férjének, akinek érdemeit az Előszó melegen hangsúlyozza. A köz szempontjából nézve pedig becses szolgálatot tett a magyar művelődéstörténetnek, mert Bredeczky működésének ez a részletes előadása a protestáns egyháztörténetnek, a neveléstörténetnek, sőt a tudományos törekvések történetének is több értékes emlékeztetéssel, útmutatással szolgálhat. Kevesébbé azzal, amit nyújt, inkább azzal, amire figyelmeztet.

A szerzőnek nyilvánvalóan nem az volt a célja, hogy bármelyik, most említett szempontból vizsgálja Bredeczky életét, hanem inkább kegyeletes emléket akart állítani magának ennek az életnek. Ezt a célját teljes mértékben el is érte s eközben egész sorát kínálja az általánosabb értékű tanulságoknak is.

Bredeczky Sámuel a Felvidék szülötte, a Szepesség és Sopron neveltje; német nyelvű, a művelődés és műveltség terjesztés vágyától s a hazának rendületlen szeretetétől áthatott környezetben nő fel; Jében a készülő papi pályára, ott részt vesz a hittudománytól távol eső tudományos törekvésekben is; a soproni egyházban tanítói és iskolaszervezői munkával rója le a neveltetése közben élvezett jóságért háláját, azután a bécsi evangélikus egyházközség helyettes lelkésze és vallástanítója, majd a krakkói és podgorcei egyesített egyházak papja, cseres, végül lemergi lelkész és galíciai püspök volt. Mindeme hivatalait egyaránt magasabb célok szolgálatában töltötte be, mindenütt újat igyekezett teremteni, új rendet, új szellemet, hogy munkakörét a feladataira alkalmasabbá tegye. Sokat írt; eleinte ásványtannal, majd nagy arányokban a földrajz különböző ágaival fog-

lalkozott, e tekintetben a honismertetés terén úttörő munkát végzett; egyéb irodalmi tevékenysége is abban az időben nagy érdeklődést keltett és nevét egyházi körén túl is megbecsültté tette. Sok dolgozata maradt kéziratban: ezekben egyebek között a hazai protestánsok helyzetének ismertetése, iskolai reformtervei és a nevelésről való józan, messzire tekintő gondolatai nagy figyelmet érdemelnek. Jenai egyetemi éveitől kezdve személyes kapcsolatban volt Goethével s a magyarországi evangélikusok legkiválóbb egyházi és iskolai embereivel; egyike a lélek és törekvés szerint valóban nagy férfiaknak s az életrajz bizonyosága szerint önfeláldozó, önemésztő munkában pusztul el már 40 éves korában. Akik tudnak valamit abból, hogyan ment végbe száz évnél régebben egy-egy külföldről nagy célokkal hazatért és az itt talált állapotban meg nem nyugvó magyarnak az élete, azok Bredeczky életrajzában e tudomásoknak a galíciai és bukovinai viszonyokat is megismertető, szomorú, de mégis felemlő megerősítést látják; akik pedig azt tudják, hogy a mi akkori itthoni viszonyaink, az aránylag fejlett evangélikus iskolák is milyen nagyon rászorultak magasrendű emberek huzamos munkájára, azok e könyvet olvasva, igen fájlatják, hogy Bredeczkynek szembetűnően nagy készütsége, erkölcsi ereje és alkotásokra törekvő céltudatos munkássága nem maradt továbbra is a soproni iskola szolgálatában.

A könyv olvasása ma is értékes gondolatokat ébreszthet sok más között pl. a XVIII. század végén történt papképzésnek azzal a nyilván nem hivatalosan szabályozott részletével kapcsolatban, hogy a theológiát végző ifjak egyebet — pl. a jeniai latin irodalmat, filozófiát, pedagógiát, ásványtant, egészségtant, embertant — is hallgattak s ily alapon tudhattak azután később tanári minőségben is, iskola-felügyelői feladataikat teljesítve is, értékes munkát végezni. Gondolkodásra indít Bredeczky soproni tevékenységének az a Thessedik szellemével rokon vonása, hogy igyekezett gyakorlati irányúvá tenni, az élet közvetlen szükségleteihez alkalmazni az alsóbb fokú iskolázást, egyöntetűvé tenni egy-egy testület munkáját, rendszeressé tenni, ipari irányba is kifejleszteni a növevést. Mindenütt első gondja volt a gyermekek fejlettségéhez alkalmazott vallástanítás; az ő okos fel fogása szerint ez inkább bevezetés legyen a vallásos gondolkodásba a vallásos érzület megalapozásával, nem pedig emészthetetlen szóvegek gépies betanítása. Levező elgondolnunk a galíciai kis egyházak el hanyagoltságáról, a papok minőségéről irottaknak az egyházi életre és általában a közállapotokra tett hatás szempontjából való jelentőségét; de felemlő az a céltudatos munkaterv, amelyet a fiatal püspök a papjaival való személyes érintkezésre, az egyházközségek meglátogatására, általánosító rendelkezések helyett az adott helyzethez való közvetlen alkalmazkodásra vonatkozóan elgondolt. A belső egyházpolitikára, az egyházkormányzás hatalmas céltudatosságára vezetett volna Bredeczkynek a földrajzi kérdések, gazdasági és néprajzi irányok, statisztika stb. iránt való állandó és mély érdeklődése, egyházkerülete viszonyainak ily szempontból való személyes feldolgozása, jóléti intézmények létesítése, ha nem olyan rövid idő jut neki az életből.

Mindezekben és némely más irányban is hasznos okulást, erősítést lehet szerezni ebből a könyvből.

Horváth Ödön alapos, sőt aprólékos képét rajzolja Bredeczky életének, felhasználja az irodalmat és láthatóan széles körű levelezést, személyes kutatást is folytatott egyes adatok megszerzése érdekében. Bizonyos, hogy így is értékes ez a munka, de tárgyi szempontból még értékesebb volna, ha az életfolyás előadásától el tudta volna különíteni Bredeczky gondolatvilágának, törekvéseinek folyamatos összeállítását; így most nincs kellő módunk a sok ismétlés, eldarabolt ismertetés közben ezt teljes egységben látnunk. Különösen sajnálni való, hogy egyes munkáinak rendszeres feldolgozása helyett inkább csak külső ismertetést kapunk; mert hiába utal a szerző arra, hogy ez vagy az a munka a könyvtárakban megtalálható, senki sem megy utánok; csak ha éppen különösen foglalkozni akar velök. Igen sok részlet jóval rövidebben is kielégítette volna a tárgyi, történeti szempontból érdeklődő olvasót; sokkal többet kellett volna bízni a feldolgozott adatokat úgyis értékelő olvasó ítéletére Bredeczky lelkületének, családi érzéseinek a megbecsülése tekintetében; így sűrűn érezzük elfogult vagy meghatott áradozásnak a szerző mondatait kivált olyan helyeken, ahol nem tényeket, hanem „bizonyára“ és „kétségtelenül“ elfogadható feltevéseket találunk.

Ez a megjegyzés azonban nem annyira a szerzőt, hanem a sajtó alá rendezőt illeti. Azt a körülményt, hogy a címlap őt kiemelten megnevezi, csak úgy érthetjük, hogy nem merült ki a munkája egyedül a korrektúra — imitt-amott hibákat is benhagyó — elvégzésében, hanem a kéziratot átvizsgálta és a nyomdába adás előtt ily nagy kötetben szükséges szerkesztői munkát is elvégezte. Ha a kiadó nem pusztán családi emlékműnek szánta e kötetet, hanem — teljes joggal — a nagy nyilvánosság figyelmét is kívánta, akkor a kézirat kritikai átnézése, elegyengetése sem volt mellőzhető és ami megjegyzést lehet tenni ebben a tekintetben, az a fájdalomkra immár néhai szerzőt már nem illetheti.

A kötet végén a sajtó alá rendező tollából kis cikket találunk: értékeli e munkát, a szerzőt, beszél az életrajz kiadásáról, sőt Bredeczky életéről és jelentőségéről. Érre a némely helyen erősen szubjektív toldaléokra nem volt szükség; Berzeviczy Albert meleg előszava mindent megmond, ami e kötet írójáról és történetéből az olvasót érdekelheti; a könyv pedig beszél magáért.

Imre Sándor.

Kérészy Zoltán: A magyar rendi országgyűlés két táblájának kialakulása. Együttal néhány szó kétkamarás országgyűlési szervezetünk visszaállításának kérdéséhez. Budapest, 1925. 8°. 40 l.

A pécsi egyetem tudós jogtörténet tanára tanulmányában, felhasználva a jogtörténeti kutatás eredményeit, világos, könnyen áttekinthető előadásban rajzolja meg, miként alakult ki százados fejlődés folyamán a rendi országgyűlés felső és alsó táblája. Logikus előadásának biztos megállapításai, hogy a XIII. századtól kezdve, még a két

tábla elkülönülése előtt, előkelő, sőt nagyon fontos szerep jutott a főpapoknak és az országnagyoknak, az előkelő nemeseknek, a későbbi mágnásoknak, hogy továbbá a királyi tanácsban lelhetők fel a felső tábla jogtörténeti előzményei, — szemben Verbőczynek történetellenes tanait vakon követő közjogászainkkal, — nagy haladást jelentenek. Éppen így jóleső látni, hogy az angol analógiákra is csak óvatosan utal s nem fél rámutatni az eltérő vonásokra is. Előadásának gerince a XIII. századtól a XVII. század végéig, az „új, eddig ismeretlen“ adatok felhajszolása nélkül is jogtörténeti ismereteink értékes gyarapodása. Nem érthetünk azonban egyet felfogásával abban a bevezető részben, ahol Szent István és az első Árpádok gyűléseiről szól. A patrimoniális királyság korában, véleményünk szerint, a királyi tanácsot semmiképpen sem tarthatjuk „közjogi alapon nyugvó intézmény“-nek. „Az egyházi s királyi főtisztviselők és egyéb, a közélet terén érdemeket szerzett kiváló egyének“ ugyanis, akik a tanácsot alkották, mind a király emberei; a király azokat teszi meg főtisztviselőkké, akiket akar, hiszen ezek akkor még mind udvari tisztviselők s hatalma olyan korlátlan, hogy Szent István törvénykönyve szerint, ha úgy tetszik, akár rabszolgát is állíthat egy-egy megye élére comes gyanánt. II. Endre előtt tehát mindenképpen anachronizmus volna közjogi intézményeket keresnünk. (Megjegyzendő még, hogy a 8. lapon említett 1057-i oklevél hamis).

A füzetet olvasva, akaratlanul is arra kell gondolnunk, hogy a fejlődésében végig kísért kérdés tulajdonképpen nem jogi probléma, hanem társadalmi. Az országgyűlésen, a rendiség korában, a társadalom számottevő rétegei gyűlnek össze, hogy ott az államhatalmat reprezentáló királlyal tárgyaljanak. A tárgyalásokon azon réteg képviselői a döntő szó, amelyiké a társadalmi vezetőszeret akár vagyonánál fogva, akár a pillanatnyi erőeltolódások révén. A fejlődés vonala tehát megtörhet, amint hogy a XV. század közepén és Mohács előtt hirtelen meg is törik, mert a köznemesség, a tömeg, ugyanakkor nehéz harcot vív a társadalom vezetőosztályának pozíciójáért s az országgyűlésekre is teljes erővel vonul fel.

Azonban csak ideig-óráig tudja a hatalmat kezében tartani, mert a vállalkozás felülmúlja mind anyagi, mind erkölcsi erejét s kudarcra után az országgyűlés szervezete is visszanyeri régi képét. Nem a jog, nem a szokás ereje, hanem a társadalom belső erőinek eltolódása, illetőleg visszazökkenése állítja tehát helyre a régi állapotot. A XIII. századi nagy társadalmi átalakulástól kezdve ily módon mindenkor a társadalmi mozgalmak eredménye tükröződik vissza az országgyűlés szervezetében. A társadalom átalakulása hívja életre az első népképviselői országgyűlést is és egyszer még ki fogják mutatni, hogy a főrendiháznak a kiegyezés utáni korban bekövetkezett átreformálása is mélyebb gyökerekre nyúlik vissza, ha ma még nem is látjuk egész világosan, minthogy a társadalmi fejlődés lassan és csak nehezen észrevehető módon megy végbe. Ugyancsak a társadalmi erők eltolódása a közvetlen oka a felső ház visszaállítására irányuló aktuális törekvésnek is. Ma a magyar társadalom vezető rétege a középbirtokos osztály, bár ma már mindazok a

képességek hiányzanak belőle, amelyek ehhez a nemes, de nagy felelősséggel járó szerephez megkívántatnak. Szemben az alacsonyabb társadalmi osztályok — mondjuk — demokratikusabb törekvésével, pozíciója védelmére szüksége van egy konzervatív felső házra. Azt azonban nem engedheti meg, hogy a régi főrendiház álljon vissza, bár ő maga a jogyolytonosság stb. alapján áll. Ezért az új törvényjavaslat szerint a különböző gazdasági s kulturális szervezetek és intézmények, továbbá a törvényhatóságok, ahol már az ő befolyása érvényesül, választás útján fogják a felső ház tagjainak egy részét beküldeni. Ezek hivatottak biztosítani az ő vezetőosztály-pozícióját. Miután pedig ez a legújabb szervezős is az erők kérdése, nem hiszem, hogy megvalósulhat Kérészynek az az igen szépen megindokolt javaslata, hogy a választottak helyett a régi főrendiház mintájára az államfő által kinevezett tagok kerüljenek be. Mai vezetőosztályunk ennek a javaslatnak az elfogadásával érdekei ellen cselekedne, mert hiszen az államfő esetleg a születési arisztokrácia javára billenthetné a mérleget. Érdekeik ellen pedig a társadalmi osztályok csak kényszerűségből tesznek. Nagybirtokos osztályunk ma már nem képvisel olyan erőt, hogy őt erre az önmeztagadásra rákényszeríthetné. Így a kormány javaslatából valószínűleg törvény lesz. Hogy azonban az ily módon megszervezett országgyűlés maradandó alkotás lesz-e, azt majd az idő fogja megmutatni. *Mályusz Elemér.*

Ballagi Aladár: Buda és Pest a világirodalomban. 1473—1711.
I. k. Budapest, 1925. (481 l.).

Ez a munka az előszó szerint azt kívánja szemléltetni, hogy 1473-tól 1711-ig az egykorúak mit írtak a magyar fővárosról. E célból a tudós szerző terjedelmes bibliografiai anyagot tett közzé s minthogy a könyvcímek nem minden esetben alkalmasak arra, hogy az olvasó a budapesti vonatkozásokat megérthesse belőlük, a vonatkozó részeket a könyvcím után külön is megjelölte, a fontosabbakat szó szerint közölte, s ha ilyenek nem lennének a könyvben, külön megindokolta, hogy milyen kapcsolatban áll a könyv a fővárossal. Készséggel elismerjük, hogy nagy és értékes munkával állunk szemben, amelynek sok hasznát fogja látni a magyar történettudomány: budapesti vonatkozásaira azonban némi észrevételeket kell tennünk, amit a tudós szerző nagy érdemei mellett sem hallgathatunk el.

Kiinduló pontul készséggel elfogadjuk az 1473. esztendő, amikor legrégebb hazai nyomtatványunk Budán megjelent. Az 1711. záróesztendő azonban teljesen indokolatlannak tartjuk, mert Buda és Pest történetében jelentéktelen évszám. E helyett szívesebben láttuk volna az 1703. évet, amikor Buda és Pest visszakapták szabad királyi városi jellegüket, mert a fejlődés szempontjából ez a fontos időpont.

Az 1473. és 1600. évek közötti időszakból 1097 könyvcímet tartalmaz e kötet, amelyek mindegyikében kellene budai vagy pesti vonatkozásnak lenni, de soknál a cím nem árulja el ezt, a szerző pedig adós marad a magyarázattal. Így rögtön az elsők között Vincentius Bellovacensis „Speculum historiale“ című négykötetes művénel, vagy Theo-

philo „Vita di Sangiovanni da Capistrano“ (1479.) című művénél, vagy a „Legende Sanctorum regni Hungarie“-nél (1486.), vagy Diomedes Carafa „Precepti overo instructione delli cortesani“ (1489.) című művénél, vagy Pacificus Maximus „Hecatelegium“ (1489.) című művénél, vagy Robertus Caracciolus „Sermones de laudibus Sanctorum“ című művénél (1489.). És így említhetnénk még egy egész hosszú sorozatot, amelynél sejteni sem lehet, hogy mi köze van a könyvnek Budához vagy Pesthez. Az természetes, hogy olyan régi tanárnak és írónak, mint Ballagi Aladár, hatalmas bibliografiai apparátus áll rendelkezésére; de nem ennek a bibliografiai apparátusnak a közléséről volt szó, hanem azt kellett megmutatni, hogy hol és mikor szerepelt Buda és Pest a világirodalomban.

Nagyon különböző azoknak a munkáknak a helytörténeti értéke is, melyeknél a szerző megmagyarázta a budai vagy pesti vonatkozást. Azt még elfogadjuk, hogy Galcottus „Liber de homine“ című művét s Caesar „Oratio Vesontione Belgice ad milites habita“ című művét felvette azért, mert némelyek szerint ezeket is Hess András nyomatta. Még azt is elfogadjuk, hogy felvette Temesvári Pelbárt beszédeit azért, mert azokat Budán készítette és mondotta. De azt már nem tudjuk helyeselni, hogy Petrarca műveit is felvette azon indokolással, hogy egyik követi előterjesztését „valószínűleg“ Budán adta elő a király előtt. Vagy hogy felvette Calcagninus „Opera aliquot“ című művét (1544.), mert őt olyan levelet talált benne, amelyek Budáról vannak keltezve. Vagy hogy Heltai „A trézségsőgnek veszedelmes voltáról való dialogus“ (1552.) című művét is ide sorozta azért, mert itt találta először a „nem oda Buda“ szólamot.

Azt hisszük, hogy nem szenvedett volna kárt a munka, ha az anyag megválasztása nagyobb szigorúsággal történik, s ha csupán olyan munkák lennének benne felsorolva, amelyeknek helytörténeti vonatkozásai jobban kidomborodnak. Nem mindig az az értékes szótár vagy lexikon, amely rengeteg anyagot tartalmaz, gyakran a kisebb szótár és lexikon használhatóbb, mert anyaga jobban meg van válogatva.

Az első bevezetésben azt mondja, hogy a Zsigmond és Mátyás alatt használt „Buda regia“ elnevezés a város kiválóságára mutat, pedig a „regia“ melléknév Budánál ugyanazt jelenti, amit Székesfehérvárnál jelentett, tudniillik: hogy a királyi udvar székhelye volt. A Mátyás alapította Corvina „nyilvános könyvtár“ jellegét nem tudjuk elfogadni, mert szakirodalom ez időben még egyáltalán nem ismer nyilvános könyvtárakat. Ezt a jelleget éppen úgy bizonyítani kellene, mint a hivatkozott három másik könyvtár nyilvános jellegét is. Amit a 40.000-es számról mond, tudniillik, hogy nem konkrét számot, hanem általában nagy mennyiséget jelentett, azt a bibliai exegesis már régen tudja, mert hiszen a zsidók is negyven évig tévelyegtek a pusztában, Dávid és Salamon királyok negyven évig uralkodtak, stb. Amit az „alkotmány sáncái“ kifejezés eredetéről elmond, azt kénytelenek vagyunk kétségbevonni mindaddig, míg konkrét adatokkal nem bizonyítja be, hogy azt közvetlenül a rákosi országgyűlések utáni időszakban is használták.

A második bevezetés jóval sikerültebb az elsőnél s a török hódoltság korára sok találó megjegyzést tartalmaz.

Amikor e hatalmas kötet ismertetését lezárjuk, kénytelenek vagyunk újból visszatérni arra, amit már előadtunk, tudniillik, hogy az anyagot jobban meg kell rostálni s ezt a következő kötetre nézve felette kívánatosnak tartjuk. Elvégre az természetes, hogy Ballagi Aladár nagyrabcesüli bibliografiai apparátusát, melynek összeállítása egy hosszú élet munkája volt. Ez a bibliografiai apparátus azonban nem azon célból készült, hogy mint budapesti bibliografia lásson napvilágot. Ballagi Aladár ismételtan tanuságot tett róla tudós pályáján, hogy szigorú kritikus tud lenni: alkalmazza most ezt a kritikát bibliografiai anyagának kiadásánál s maga is be fogja látni, hogy ez nem csak a munka rovására.

Végül nem hallgathatjuk el afeletti megdöbbenésünket, hogy az előző angol szövegének címéül „Foreword“ olvasható. Tudtunkkal az angol „Preface“ el jelöli a bevezetést s a Foreword nem is angol szó. hanem a német Vorwort eltorzítása, amit az angol olvasó aligha fog megérteni.

Gárdonyi Albert.

„Képek hazánkból.“ Ily címmel jelent meg a földrajzi ifjusági olvasmányok I. kötete dr. Karl János és dr. Vargha György szerkesztésében. 266. l. 73 kép. Franklin-társulat.

„Van-e szebb tudomány, — kérdi Cholnoky az előszóban — mint az, amelyik megtanít bennünket a Föld felszínének jelenségeit megérteni és megmagyarázni?“ Majd azt mondja: „A földrajzi olvasmány, olyan, mint a művészi, jó illusztráció; kiemeli a lényegest és azt élvezhető formában teszi lelkünk kincsévé“.

Örömmel kezdtem olvasni mindjárt az első cikket: „Két nap Budapesten“ — éppen Cholnokytól. A szerző dicséretére elég annyi, hogy bár 50 oldalon mutatja be Budapest legérdekesebb dolgait, nem tudtam abbahagyni, míg csak végig nem olvastam. Milyen más volt a Lasz Samu dr.-tól kiadott I. Földrajzi olvasókönyv! Tudományt népszerűsítő tartalmas cikkek, de túlkomolyak, teljességre törekvők és fárasztók. Egy második, részletesebb tankönyv.

A jelen kötet szerzőit szívvel-lélekkel üdvözölhetjük, hogy érdekes ifjusági történetek kapesán lopják be az ifjuság lelkébe a földrajzi érdeklődést s buzdítják hasonló megfigyelésekre.

Cholnokyn kívül Karl dr. a Duna—Tisza közét ismerteti meg a fiukkal, Banner dr. a szegedi tanyákat (főleg néprajzát), Vargha dr. a Balatont (43 oldalon), Horváth K. a Liptói medencét, Rózsahegyét, Hensch dr. a Magas Tátrát. Mind ügyes, vonzó ifjusági párbeszéd, kiáradulás keretében.

Viszont Geszti dr. a Somogyi dombvidéket, a Nagyberket gyepekkori emlékeiből rajzolja meg. Györffy dr. az alföldi pásztoréletet, Szilády dr. a Retyezátot és az oláh falut, Hermann dr. a Bega forrásvidékét, a Pojana Ruzska ipartelepeit saját tapasztalataik alapján írják le.

Mühlbeck Károly 73 rajza a szerzők intenciójának megfelelően művészileg egészíti ki a könyvet. Bár mellettük nehezen nélkülözzük a kirándulásokat feltüntető térképvázlatokat. Hermannak a Bega forrásvidékéről közölt vázlata megadja a mintát.

Távolról sincs kimerítve hazánk leírása. Mennyi színes kép hiányzik még; mennyi fájó érzés! A folytatás jó. A következő köteteknek ez az első pompás szolgálatot tevő előőrse lesz, mely behatol a meghódítandó magyar ifjuság és iskolák könyvei közé.

Németh József.

Jávorka Sándor dr.: Magyar flóra (Flora Hungarica). Magyarország virágos és edényes virágtalan növényeinek meghatározó kézikönyve. Budapest, 1925. — Magyar Nemzeti Múzeum Növénytára. — A „Studium“ kiadása. Kis 8°. (II+1307 oldal. — Ára közönséges papíron 455.000, famentes papíron 504.000 korona.

Ezelőtt 118 esztendővel jelent meg *Diószegi* Sámuel és *Fazekas* Mihály „Magyar Fűvészkönyv-“e, mely „a két magyar hazában található virágos növények“-kel akarta kora magyarjait megismertetni. A debreceni prédikátor és a nyugalmazott főhadnagy műve, kissé idő előtt látott napvilágot; a példányok nagy része hosszú ideig a kollégium raktárában porosodott. Talán ennek a kornak közömbösségét és tudományos törekvések iránti érzéketlenségét bünhődtek a későbbi nemzedékek, mikor 1807-től 1925-ig kellett a teljes magyar flóra megszületésére várniok. A soproni *Loew*, ki az evang. gimnázium tudós tanárával, *Deccard*-dal, az első magyar növényenumerációt állította össze, még Diószegiék előtt, 1735-ben, lelkes levélben szólította fel a magyar botanikusokat: álljanak össze és írják meg a pannoniai flórát, majd a XIX. század folyamán, a „Magyar Fűvészkönyv“ megjelenése után, a pesti evang. gimnázium tanára, *Dorner* József, a híres floristával, a lugosi *Keuffel* Jánossal akar társulni, *Brassai Sámuel* és *Kováts* Gyula pedig a debreceni fűvészkönyvet akarják átdolgozni: de a terv terv marad, a megkezdett munka félbeszakad. 1850-től kezdve európai híró botanikusaink kutatják át az országot, hogy kiegészítsék a legnagyobb magyar botanikusnak, *Kitabel* Pálnak alapvető művét, a „Flora Hungarica“-t, a minden magyar botanikus által oly hön óhajtott teljes magyar flóra sem *Janka* Viktor, sem *Hazzlinszky* Frigyes, sem *Borbás* Vince, sem *Simonkai* Lajos tollából nem tudott megszületni. Végre kezünkben van Nagy-Magyarország flórája... és a Magas-Tátra, Erdély, az Alduna, a Magyar Tengerpart növényeitől ellenséges sorompók zárnak el bennünket.

Egy nyílegyenes pálya és húsz éven át vaskövetetességgel folytatott tudományos kutatás eredménye *Jávorka* Sándor munkája; szerzője egyike a hazai flóra legkitünőbb ismerőinek, ki éveken át az ország minden részében folytatott gyűjtő-kirándulásainak eredményeit, gyűjteményeink minden nevezetesebb herbáriumának és az óriási irodalomnak feldolgozásával egészítette ki. Ha műve a meghatározó kézikönyv berendezését mutatja is, lényegében a magyar flóra kritikus feldolgozása; a kezdőt, a diákot, az amatőrt épp úgy rávezeti a hazai virágos és

edényes virágtalan növényfajok megismerésére, mint ahogy nélkülözhetetlen kézikönyve kell, hogy legyen mindazoknak a szakembereknek is, kik a hazai flórával tudományosan akarnak foglalkozni. Hazánknak számos olyan vidéke van, melynek növényzete teljes részletességgel még nincs felkutatva; ezzel a könyvvel a kezében a tanár, a tanító, a lelkes — amennyiben a szükséges botanikai alapismeretekkel rendelkezik — becses adatokkal gyarapíthatja florisztikai irodalmunkat és saját magának is örömteljes órákat szerezhet.

A hatalmas, összesen 1409 oldalra terjedő flóra két részre oszlik. Az első kisebb (XIV—CII oldalakra terjedő) rész a növényfajok meghatározásához nélkülözhetetlen alaktani alapismereteket adja és ugyanitt találjuk az igen sikerült növényföldrajzi összefoglalást is, melyet a gyűjtésre és határozásra vonatkozó általános utasítások követnek.

A második (1—1289 oldalakra terjedő) nagyobb rész vezet a hazai edényes virágtalanok (harasztok) és a virágos növények megismerésére a határozó könyvekben gyakran használatos elágazó, dichotomikus kulcs segítségével. 4249 növényfaj megismerésére nyílik alkalom, ami élénken jellemzi hazánk flórájának nagy gazdagságát. Mint régi ismerősöket látjuk itt viszont, a Kárpátok, Erdély, az Alduna, Horvát-Szlavonország és a magyar tengerpart, annyi szép, a csonka országból hiányzó növényét; a megszállt országrészek számára épp úgy nélkülözhetetlen *Jávorka* műve, mint a környező államok botanikusai számára. István király koronájának minden drágaköve épen tündöklök az integráns Magyar Flórában.

Ujítás a határozó könyvben, hogy kulturnövényeink főbb fajtái is megismerhetők belőle; a gazdaembert a dohány, a burgonya, a szőlő, stb. kulturváltozatai érdekelhetik elsősorban. Aki egyes, alakokban, változatokban nagyon gazdag növénynemzetségek (Rosa, Rubus, Thymus, Hieracium) tanulmányozásába akar elmerülni, az egyes szakferfiak monografikus feldolgozásait veheti segítségül, melyek — talán a tulságosan elaprózott *Mentha*-nemzetség kivételével — harmonikusan illeszkednek bele az egész mű keretei közé. A tudományos elnevezés mellett a régi magyar és népies növénynevek nagy serege is fellelhető a határozóban; az erőltetett, semmi gyakorlati célt nem szolgáló, mesterkélt gyártott „magyar“ faji elnevezéseket azonban — nagyon helyes érzéssel — a szerző kihagyta és csak a gúnuszokat igyekezett magyar névvel mindenütt ellátni.

Mint minden alapvető kísérletnek, *Jávorka* munkájának is lesznek hibái és hiányai, melyeknek pótlása és javítása a következő kiadások feladata lesz; szerzőjének kifejezett óhajta, hogy a mi jót találunk művében, azt egymással, ami hibásat, azt pedig vele közöljük, a legbiztosabb garancia arra, hogy a Magyar Flóra csak tökéletesedni és teljesséni fog.

Addig is a legnagyobb örömmel, szétdaraboltságunk fájó érzéseit leküzdve, igaz magyar önérzettel üdvözölhetjük a nagyszabású művet, mint egyikét azoknak a kapesoknak, melyek hivatva lesznek a részeket újra egy összefüggő egészszé forrasztani.

Dr. Gombocz Endre.

Id. Dr. Imre József. Orvosi ethika. Előadások az orvosi élet helyes folytatásáról. Budapest, 1925. „Studium“, 290 l.

Gyakran felmerült már az a kérdés, hogy foglalkozás, társadalmi helyzet szerint vannak-e különböző kategóriái az ethikának? Kétségtelen, hogy minden ethikai fogalom egységes és ezért nem lehet önálló katonai és önálló polgári becsületről beszélni, de lehetnek körülmények, melyek közt az ember magaviseletét ethikai szempontból is másként ítéli meg a katona és a polgár. Így van ez más hivatásoknál is; például: ha egy beteg egy másik laicusnak elmondja betegségét, s utóbbi erről egy harmadiknak is beszél, úgy ez lehet ugyan fecsegés és ízléstelenség, de a közvetítőre nem dehonostáló; orvosra nézve ugyanez orvosi titok megsértése és a legsúlyosabb ethikai vétségek közé tartozik. Nem tagadható tehát, hogy bizonyos helyzetek, cselekmények erkölcsi megítélése speciális viszonyok között — így az orvos és betege, vagy az orvosok egymás közötti viszonyában is, — speciális szempontokat igényel. Ezeknek méltatása képezi Dr. Imre József könyvének célját.

A szerző tartalmas, orvosi sikerekben gazdag életet élt át, az orvosi hivatást több oldaláról ismeri, protestáns lelkészi családból indulva, puritán otthona ethikai érzelmeit vitte magával arra a pályára, melyre hajlama hívta; ezek a körülmények különösen hivatottá tették ilyen könyv írására. Maga mondja, hogy ethikai készség szempontjából a család szerepe, — melyből a fiatal orvos megindul — alapvető. Jó lett volna, ha ezt a gondolatot erősebben hangsúlyozza, szélesebben kifejtette volna, mert a család olyan általános képességet ad, amelynek az úgynevezett „úriembert“ az élet minden körülményei között irányítania kell. A speciális orvosi kérdésekben is ezzel az *otthonról* hozott érzékkel igazodik el tulajdonképpen az ember, s akinél hiányzik, azt sem könyv, sem tapasztalás a helyes útra téríteni nem fogja. Ez a gondolat vezette Fodor Józsefet, a magyar közegészségügy nagy mesterét, mikor azt írta, hogy orvosi karunk legfőbb hibája, hogy nagyon sokan nem olyan családból lépnek az egyetemre, mely a jövő orvosának megfelelő erkölcsi tőkét nyújthatott volna. Ma még fontosabb ennek a hangsúlyozása, amikor a súlyosabbá vált életviszonyok, a minden ethikával szembehelyezkedő irodalom, a nagyvárosi élet nagyobb ellenálló képességet kívánnak az élet forgatagába került embertől, mint a háború előtt. Ez az álláspont érzik ki különben a „gentleman“-ról adott jellemzéséből, amit jó volna sok orvosnak emlékezetébe vélni. Ezért az ilyen ethikai irányban nevelő könyveknek kevés is a hatásuk azokra, akik az erkölcsi világrenddel szembekerültek, de annál hasznosabbak azoknak az ifjanak, akik megfelelően képezhető lélekkel kerültek ki a családból és annál érdekesebbek azoknak az idősebbeknek, akik már nem egyszer szenvedtek cselekményeik helyes vagy helytelen volta fölötti kétségek miatt.

A család befolyásáról megpendített gondolat különben tovább esendül a könyvben, mikor hangsúlyozza, hogy az orvos magánélete is kifogástalan legyen, — amiben szintén a családi hagyományoknak van lényeges hatása. Ide tartozik bizonyos szempontból az is, hogy az orvos lehető kifogástalan szakképzettségén kívül, a szokottnál nagyobb általános műveltséggel is bírjon. Eleget látjuk ennek hiányát és azt is, hogy

a legkiválóbb szakemberek leginkább megfelelnek ennek a kívánásnak is.

Ha a szerző mindezeket joggal kívánja meg az orvostól, nehéz megérteni, hogy nagy természettudományi és általános képzettségével, jó családi erkölcsi hagyományaival miért ne vegyen részt a politikai életben? Ez az értékes társadalmi osztály zárja ki magát a politikai irányításból éppen ma, mikor az általános választójog révén a demagóg vezetés alatt álló műveletlen tömegek végzetes irányba sodorják a nemzeteket és társadalmakat? Másutt viszont azt kívánja, hogy az orvosok ne csak egészségügyi, hanem társadalmi vezetők is legyenek. De a társadalmi és politikai tevékenység ma alig választható el, s ami a gyűlölséget illeti, — melytől az orvosi kart félti, — az a szociális ellentétekben sokkal intenzívebb, mint a politikaiakban.

A speciális ethikai tulajdonságok közül alapvetőnek tartja a kötelességérzést és — teljesítést, hozzátenném a felelősségérzést és vállalást is. Továbbá az emberszeretetet, önfeláldozást, bátorságot, megfontoltságot, önbírálatot és türelmet. Meggyőző fejtegetései, követendő irányításai is azt bizonyítják, mily kevés lehet azoknak száma, kiket ennyi fényes tulajdonsággal áldott meg a Mindenható.

Nagyon érdekes a hatóság előtti felelősség kérdésének tárgyalása, annak francia és német megoldása. De a magyar viszonyok jellemzése — úgy gondolom — nem helytálló. Sehol olyan gondosan megvédve az orvos álláspontja tudtommal nincs, mint nálunk az Igazságügyi Orvosi Tanács révén, ahonnan a felelősségre vont orvos minden hatóságtól felülvélemény beszerzését kívánhatja, s ahol speciális képzettségű orvosok adnak az illetékes hatóság részére, nagyon is figyelembevett véleményeket.

Az orvosi titoktartás kérdésével fontosságának megfelelő terjedelemben foglalkozik az egyén és a hatóság szempontjából. Lényege abban foglalható össze, hogy betegeinkről éppenséggel soha se beszéljünk.

Ami az orvos kartársi és rendi kötelességeit illeti, annak jelentékeny része inkább etiquette kérdése, mint erkölcsi vonatkozású. „Jól nevelt“ embernek, „gentleman“-nek jóformán reflectorice kell eligazodni közöttük. Jól nevelt ember pontos szokott lenni, nem megy oda, ahova nem hívják, nem szól bele olyan ügybe, amiben nem kérdezik és természetesen találja, ha saját véleménye mellett másé iránt is érdeklődnek. Idetartoznak az orvosi reklám finomabb és durvább formái (ez szól a „parádés“ városzobától az ujságbeli hirdetésekig). Természetes, hogy e téren sem felesleges egy nagy tapasztalású, idősebb gentleman tanácsaira hallgatni.

Laiqus közönségnek üdvös volna olvasni a „Betegek kötelességei orvosaiuk iránt“ című fejezetet. „Olyan kívánalmak, melyeknek az a célja, hogy ne nehezítsék az orvos munkáját, melyet a beteg érdekében végez.“ Engedelmeskedjék orvosának, nyílt és őszinte legyen vele szemben, alkalmazkodjék az orvoshoz időben és helyben, s főleg ne csupán siker vagy sikertelenség szerint ítélje meg orvosának működését. Ebbe a fejezetbe került az orvosi díjazás és ingyen-rendelések kérdése. Két-

ségtelen, hogy egyszerűbb, és anyagilag is jobb, ha az orvos felszámítja munkadíjait; de ha elfogadom, hogy „igazságos és helyes, hogy a beteg jóvedelme és vagyona arányában változzék a díjazás összege“, hogy „egyik orvosnak többhöz van joga, mint a másiknak“, akkor már a „munkadíj“ fogalmától eltérve, a „honorárium“ régi fogalmánál vagyunk, s ekkor nem lehet oly határozottan kimondani, hogy a „tetszés szerinti“ honorálás felajánlása „megalázkodást, tettetést és gyávaságot“ jelent, aminthogy ez a „tetszés szerint“ legtöbbször a beteg érdekében van mondva — főleg manapság — és nagyon is előkelő gondolkozású öreg orvosokról tudom, hogy egész életükben „tetszés szerint“ honoráltatták magukat, — igaz, hogy nem is szereztek vagyont mellette.

Szívesen foglalkoznám még a könyvvel, de nem élhetek vissza a terjedelemmel. Enuyiből is látszik annak érdekessége, s ha vannak is benne gondolatok, melyek ellentmondásokat válthatnak ki, ezek még fokozzák érdekességét. Szerzője ezzel is bizonyosságát adta *Knigge* száz év előtti mondásának: „grosse Aerzte können durchaus nur die feinsten Köpfe seyn.“

Dr. Rítóók Zsigmond.

Alszeghy Zsolt: Vázlatok. (Írók. Költők). Budapest. 1925. 147 lap. Pallas-kiadás.

Nem vagyunk túlságosan bőviben oly könyveknek, melyek napjaink irodalmát ismertetik, *Alszeghy Zsolt* „Vázlatok“ című új munkája tehát már tárgyánál fogva is számot tarthat az érdeklődésre. Őt elbeszélő (Herczeg F., Rákosi V., Szemere Gy., Domonkos J., Tarczai Gy.) és öt lírikus (Kozma A., Sajó S., Móra F., Reményik S., Áprily L.) arcképét nyújtja benne, csupa érdemes íróét s így bizonyos tartozásnak is eleget tesz. A tartozás szó nem véletlenül került ide. Igenis, az író, aki hivatása tudatában a maga én-jét tárja a nyilvánosság elé, joggal elvárhatja, hogy érdeme szerint valamelyes méltánylásban részesüljön. Különösen áll ez oly esetekben, mikor megállapítható, hogy a fellépés indítéka nem hiú tetszelgés, hanem mélyen gyökerező lelki ösztön. *Alszeghy* eléggé illetékes arra, hogy e kötelezettséget aktív és passzív értelemben egyaránt magára vonatkoztassa és ő nem is idegenkedik tőle.

Erre vall, hogy a néha tán alkalminak látszó tanulmányai egy részét könyvalakban is közzéteszi, mintegy jelezve, hogy a köztudat irányításában reá (mint szerkesztőre és irodalom-búvárra) eső feladat elől nem tér ki. És ezt helyesen cselekszi. Szempontjai ugyan a múltban nem kerültek el némi egyoldalúság vádját, de nagy tájékozottsága, az irodalmiság iránt való fogékonysága s a szellemi élet jelenségeit komolyan mérlegelő jóhiszeműsége mondanivalóit érdemessé teszik a figyelemre.

Azok az írók, akikről e „vázlatok“ szólnak, nem jelentenek különös problémát. Nagy részük jó ismerőse, sőt kedveltje a mai olvasónak, még pedig többnyire azoknak a tulajdonságoknak alapján, melyeket bennük a könyv is jellemzőkül emel ki. De *Alszeghy* azért nem végzett fölösleges munkát, mert alakjainak a fejlődés rendjébe iktatásával s

tárgyának egyéb kulturjelenségekkel való kapcsolatba hozásával tudatosabbá teszi az átlagolvasó ösztönös benyomását.

E jó tollal megírt kis essayk megállapításai, rövidségük ellenére is, tartalmasak és eléggé meggyőző erejűek. Nincsenek hijával az egyéni színnek, világosságuk révén azonban előnyösen különböznek az impreszionizmus lobogója alatt cirkáló kritika kódós szóaradataitól. Kiténik belőlük, hogy a szerző tisztában van az irodalom nemzetnevelő fontosságával s ezt a szempontot az értékelésben sem téveszti szem elől. Elvi álláspontjára jellemző, amit Szemere Györgyről szólóban mond: „Ma az írónak ébresztenie kell, ráébresztenie arra, hogy ez a süllyedés az ember értékeit öli, nemcsak a magyar fajtét, de az emberiségét. És ha nincs is szavának álműző harsonája, csak andalító zenéje, még akkor is, még álmoképeiben is a nemesebb embert, az igaz embert kell az olvasóba szuggerálnia.“

Egy-egy hőse művészetének elemzésében rámutat annak lelki gyökereire s a hatástényezők vizsgálatában idézetekkel és analógiákkal teszi szemléletesebbé a magában véve elvont megállapítást. Jó segítségére van ebben esztétikai műveltsége és világirodalmi jártassága. A kis tanulmányok nem egyformán kimerítők és sikerültség tekintetében sem mind egyeznek. Legrészletesebb közöttük a Herczeg Ferencről szóló, akinek nagysága előtt meghajol, de értékét a részletekben mintha a várhatónál hűvösebben tárgyalná. Rákosi Viktor arcképének befejezése kissé szürkén hat, mikor abban összegezi az eredményt, hogy „Az ő írásai az egészséges lélek megnyilatkozásai: ez a jelentőségük...“ Igen érdekes és tanulságos, amit Szemere Györgyről és Domonkos Istvánról, e két, a kritika részéről eddig elhanyagolt elbeszélőről ír. A lírikusokra vonatkozó cikkek igazán csak vázlatok. Ezeket, úgy látszik, egy-egy új kötet megjelenése inspirálta, alkalmat adva az összefoglaló értékelésre. Közülök a legátfogóbb a Sajó Sándor költészetét elemző fejezet, mely néhány vonással találó képét nyújtja e nemes lelkiség művészileg ható elemeinek.

A kötet a maga egészében méltánylást érdemlő kiegészítője az irodalmi életünket figyelő és jelenségei előtt bátran színt valló szerző eddigi termékeny munkásságának.

Baros Gyula.

Papp Viktor: Arcképek a magyar zenevilágból. A Stádium Sajtóvállalat r.-t. kiadása. 158 lap.

Amikor a budapesti hangversenyek zenekritikusi széksoraiban először tűnt fel Papp Viktor karcsú alakja, a figyelem azonnal feléje fordult. A zenészek zárt céhében nagy morajlást idézett elő az indigéna megjelenése, akit senki sem ismert és akinek jól szabott kabátja és arcvonásai kezdettől fogva előkelő elkülönözöttséget biztosítottak.

Ezt a különállást az úri szemlélődésnek hűvös magaslátán mindmáig meg is őrizte Papp Viktor és mit sem törődve a műkedvelősködés hamis vádjával, egyre-másra egész kis könyvespolcot írt össze a nagyvilágnak és házájának kiváló zenészeiről.

Ezek a hosszabb-rövidebb monográfiák különböznek a hasonló ter-

mészeti írásművektől. A magyar zenei monográfia-irodalom amúgy is feltűnően szegény és Papp Viktor írásaival rokonmunkát csak egyet tudunk hamarjában említeni, a tragikus körülmények között elhunyt Csáth Géza „Zeneszerző portrék“ című írását, ami az első „Modern Könyvtár“-nak volt vékonyka füzeté.

Ezen az egyébként nagy tehetségű munkácskán kívül Papp Viktor elszigetelt működése az egyedüli, ami a rohamos fejlődésnek indult magyar zenei életet a külföldi és magyar zenei kiválóságok ismeretésével és méltatásával gyarapítja.

Legutóbbi könyvét a ma élő magyar zenészeknek szenteli kedvelt műfajának keretében, amelyet „arcképek“-nek nevez. A műfajmeghatározás szerény, az egyes cikkek tartalma feszíti ezt az inkább zsurnalisztikai babérokkal megelégedő keretet. Papp Viktortól, aki ifjúságának és férfikora elejének estéit szerkesztőségekben töltötte és hangversenyekről berohanva, száguldó iramban írta a zenekritikák százait, Papp Viktortól az is elég volna, az az újságírói teljesítmény, hogy ügyes kézzel felvázolja azokat az „apróságokat“, amiket működése közben az egyes nagy muzsikuskokról feljegyzett. Az arcképek így is arcképek volnának és elismeréssel lehetne megállapítani, hogy az élesszemű újságíró ügyesen csettinti el fotográfáló masináját.

A magyar zenevilágból való arcképek mögött azonban sokkal többet, egészen mást látunk, mint ügyeskezü fényképezőt. Biztos szemű, egyéni meglátású művészt, aki a maga mondanivalóhoz maga keveri a színeket a palettán. A nagy modellek mögé szerényen elrejtőző festő lépten-nyomon kiütközik a maga egyéni mondanivalójával mert ezeknek az arcképeknek készítője nem az alkalomszerű újságíró, hanem azoknak alkotója és ellenállhatatlan kényszerű író.

Ezért van az, hogy ezek az arcképek nem lapulnak el a síkban, hanem plasztikusan domborodnak elő a megmozdulásig. Ezért van az, hogy Bartók Béla szeme szúr, Dohnányi törékeny alakja suhan, Hubay selymes szakálla leng, Kodály titáni figurája szinte riaszt ebben a nagyon érdekes könyvben. A korán elhunyt Nagy Jancsi pedig, a halkán sirató szeretet melegében ott biceg a szemünk láttára, nagy, erős, szorgalmas kezén virít a piros anyajegy.

Amit Nagy Jánosról ír, az a legszebb az egész könyvben.

És az egész könyvön keresztül vonul, rajong, hadakozik, fenyeget és túlradón dicsér az az izzó magyarság, ami Papp Viktornak minden egyéb kitűnősége mellett mégis csak a döntő, legnagyobb értéke. Abban a nagy háboruságban, ami az elmúlt húsz év alatt dult hazánkban is a nemzetközi és a nemzeti zene hívei között, Papp Viktor védelmezte a legőszintébb átérzéssel a magyar zene nemzeti színein.

Vajjon mit érezhetett, amikor az idei nyárelőn a *magyar nemzeti* zene a világ zenészeinek ítélőszéke előtt aratta legnagyobb sikerét — *Prágában!*? Még pedig — amint azt a *cseh* sajtó megállapította, — különösen azért, mert ez a zene *magyar, nemzeti*.

Bartók bizonyára magyar zenének írja meg világsikert arató szvitjét Papp Viktor apostoli munkássága nélkül is. Papp Viktornak

mégis édes öröme telhetik abban, hogy a nemzeti igazságot, amelyet magyar írói hitével szállt síkra, nemzetközi dobogón vitték diadalra.

Ennek az igazságnak tizenhét művészi dokumentuma a magyar zenevilágból vett arcképsorozata. *Szegedi István.*

- Breviáriumok.** 1. *Kölcsey-Breviárium.* Összeállította: *Sík Sándor.*
2. *Vörösmarty-Breviárium.* Összeállította: *Alszeghy Zsolt.* (Mind a kettő a Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetségének kiadása, 1924.).
3. *Vörösmarty-Anthologia.* Összeválogatta: *Horváth János.* (Napkelet könyvtára 5. 1925. 192 l.).

Korunk lázasan törtető és tulterhelt életéből következik az a jogos igény, hogy az emberi kultúra régibb alkotásait, klasszikus emlékeit lehetőleg rövid úton szeretnők megismerni. A polihisztorok méltán csodált típusa már a történelemé s hovatovább az általános műveltség megszerzése is — a megszokott értelemben — szinte a lehetetlenséggel határos. Az élet egyre jobban igénybe veszi az embernek minden fizikai és szellemi erejét s a rohamosan fejlődő tudományok eredményeit legfőjebb csak annyiban érünk rá tudomásul venni, amennyiben ránk nézve életbevágó jelentőséggel bírnak. Az emberi kultúra tényezőinek hihetetlenül gazdag szétágazása és tartalmának szédítő megnövekedése komolyan veszélyezteti az úgynevezett általános műveltség eszményét. Viszont ennek az eszménynek harmonikus szépsége érthetővé teszi azt a végsőkig való ragaszkodást, amellyel ezt a tűnedező ideált életünkben meg akarjuk valósítani.

A művelt társadalom ideális felfogását dicséri az a belegyökerezett hajlam, hogy a szépnek ismert általános műveltség megszerzéséről nem könnyen mond le. De ma már ott tartunk, hogy mentül kisebb térre korlátozott, elmélyedő szaktudás mellett az élet egyéb területeire nézve — kénytelen-kelletlen — megelégszünk a legszűkebbre mért vázlatos ismeretekkel. Így őrizzük egyelőre általános műveltségünknek legalább a látszatát.

Ez érthető törekvésünknek egyik jellemző tünete a tudományos összefoglalások, közelebről pedig a szépirodalmi breviáriumok egyre népszerűsödő divatja.

A magyar irodalom tartalmas multja és további gazdag fejlődése az egyes ember számára immár lehetetlenné teszi anyagának a legrégibb időktől való alapos és hiánytalan megismerését. Mindazáltal szinte konvencionális kötelességnek érezzük, hogy a művelt magyar társadalom általánosságban megismerje a magyar szellem irodalmi reprezentánsait, legalább maradandó alkotásaik, továbbélő és nemzedékeket nevelő gondolataik fényében. Ez a szükségérzet hozta létre — a százados évforduló alkalmán kívül — azt a két breviáriomot, amelyek egyikében *Kölcsey* Ferencet, mint embert, gondolkodót és írórt *Sík Sándor*, a másikban *Vörösmarty* Mihály életét, tanítását és jelentőségét *Alszeghy Zsolt* igyekszik megrajzolni lehetőleg az eredeti művekből kiválogatott idézetek megfelelő csoportosításával. Még az elméleti részek (irodalomtörténeti vagy esztétikai megállapítások) is elismert, nagytekintélyű iroda-

lomtörténetírők műveiből vett idézetek. Mindkét munka dicséretes bizonyossága annak a nemes törekvésnek, amellyel a szerzők lehetőleg sokoldalú, de mindamelllett összefoglaló képet akarnak nyújtani régibb irodalmunk eszményi két alakjáról. E törekvés mindenesetre jogosult, bár a kivétel nem minden tekintetben megfelelő. A jellemző idézetek helyes érzékkel való megválogatása és céltudatos csoportosítása kétségtávol megkönnyíti a művelődni akaró kényelmes olvasó munkáját, bár tagadhatatlan, hogy az így szerzett ismeret nem csak mennyiségileg, (ami nem volna baj), de *minőségileg* is hiányos. Igaz, hogy a fogyatkozás nem is annyira az összeállítókat terheli, mint inkább a breviárium természetéből következik. Értethető, hogy a részletekből való rekonstrukció nehéz munkája nem mindig jár megfelelő eredménnyel. A csillogó mozaikdarabok elkápráztatnak bennünket, azonban nem mindig formálódhatnak ismét harmonikus egésszé előttünk. Szinte az az érzésünk, miútt hogyha valami remekművű váza sziporkázó kristálydarabjaiból hiába akarnók összeállítani az eredeti formát. A zsufoitan felsorakozó súlyos idézetek fárasztó olvasása közben legföljebb csak sejtjük, de nem tudjuk egységbe foglalva látni az eredeti remekmű szépségét. Ugy gondoljuk tehát, hogy e breviáriumok nem egészen célravezetőek, amennyiben túlságosan ízekre szedik az alkotó művész egyéniségét s ez az eljárás szinte lehetetlenné teszi valamely egységes kép kialakulását. Széttördelevé jelenik meg az érző és gondolkodó egyéniség alkotó ereje, anélkül, hogy ennek az alkotó erőnek fölemelő nagysága eléggé érezhető lenne. Másik fogyatkozása e műfajnak, hogy éppen mozaikszerűségénél fogva inkább csak a megállapított egyéniség térbeli analizisát nyújtja, míg az egyéniség időbeli fejlődését nem tudja eleven erővel éreztetni.

Szerencsés tapintattal mutat követendő példát az imént vázolt cél megvalósításában *Horváth János*, azzal a minden tekintetben sikerült *Vörösmarty-Anthológiával*, amelyben „válogatott kisebb költemények, legszebb lírai részletek“ koncentrált fényében mutatja meg Vörösmarty költői alakját. Az összeválogatás munkáját nem annyira sokoldalúságra való törekvés, mint inkább az egész anyagon uralkodó egységesítő szempont irányítja. Nem tagolódik Vörösmarty harmonikus egyénisége önkényesen változtatható tényezőkre (ember, mester, költő, stb.), hanem egyszerűen felénk fordul azzal az oldalával, amely legteljesebben megmutatja mindazt, ami benne maradandó érték. *Az egész terjedelmükben* közölt válogatott kisebb költemények, valamint az époszokból és drámákból kiszemelt lírai részletek teljes nagyságában mutatják meg a lírikus Vörösmartyt azoknak is, akik nem foglalkozhatnak összes alkotásaival. Nem összefüggésükből kiszakított gondolatsziporkák és érzelmfoszlányok, hanem önmagukban is egész, befejezett alkotások, gyűjteménye van előttünk, amely „páratlan tárháza a legragyogóbb költői szépségeknek.“ A remekművű vázának nem széttört kristályai kápráztatják szemünket, hanem az eredeti műremeknek erősen megvilágított harmonikus formájában gyönyörködünk. Szétmosódó mozaik helyett szoborszerűen kiemelkedő egyéni kép rajzolódik elénk. Az az egységes és eleven hatás, amely a tökéletes műértelemmel és pompás érzékkel összeállított anthológia olvasása nyomán támad bennünk, minden fejtegetés-

nél jobban megmutatja azt a módot, amely régibb klasszikusainknak az általános irodalmi műveltség számára való feltámasztását kiválóan elősegíti.

Gulyás Sándor.

R. Berde Mária: A szent szégyen. Regény. Marosvásárhely, 1925.

Révész Béla marosvásárhelyi könyvkereskedő-cég bátor magyar cselekedetre vállalkozott: *Erdélyi Könyvbarátok Társasága* gyűjtőnév alatt félévenként 10—10 tízives magyar könyvet ad ki, kötetjét ötezer példányban olyan alacsony áron, hogy a mai leszegényedett erdélyi magyar munkás, földműves, vagy nyomorgó volt tisztviselő is megvehesse. (Magyarországi árusítását a Magyarország napilap kiadóhivatala vállalta el, az első tízes sorozat ára 75.000 korona). Az első tízes sorozat már meg is jelent, a második sorozat az ősszel hagyja el a sajtót. Mi ideát elámulunk a valóságos kiadói hőstett láttára és aggódunk a kiadó anyagi helyzetéért, de, úgy látszik, Révész Béla éles szemmel fölismerte, hogy az erdélyi magyarságnak az irodalom az egyetlen megmaradott nemzeti életszerve, mellyel fönmaradásáért küzdhet, még pedig sikerrel.

Az első tízes sorozat első kötete: *Berde Mária*nak *A szent szégyen* című regénye. A kiadó helyes érzéssel választott, mikor vállalkozása megnyitójánál Berde Mária-t vonultatta föl, az erdélyi irodalmi megszervezésnek Kazinczy-szerepű, csakhogy írásművészetben is elsőrangú vezéralakját.

Berde Mária pályája már a háború előtt fölívelt Erdélyből; vers és prózai epika volt az anyaga, tehetségének vegyelemzése már akkor érezte, hogy a regénynél lesz hitvesi megállapodása, s a verében megnyilatkozó női lírai elemét bele fogja vinni a regényébe. Természetes pályamenet egy nőnél, hiszen a nő főmondanivalója az irodalomban a két legrealisztikusabb életérték és életszépség: a szerelem és az anyaság, mindkettő a legbensőségesebb lírai anyag is, amit a férfi csak kívülről lát, s aminek intimitásait a férfi előtt is elmondani a nő-íróknak mindig drága irodalmi vallomása, magábamerülést, lelki önmegfigyelést és lírán kiművelt nyelvet igénylő föladata volt.

E regény mind e két női életelemet, a női formájú szerelmet és az anyaságot egybeforrott életében, egy tételben mondja el. Áhítatos odaadással, kimélyült hittel, a maga igazának és áldozása szépségének öntudatával gyujt tüzet a legnőibb oltáron. Berde Mária nyilván minden eddigi műve közül ezt a regényanyagát szeretete leginkább és mindjárt bocsássuk is előre: ez a műve eddigvaló művészeti termelésében a legsikerültebb alkotás.

A regény meseanyaga a legegyszerűbb: egy amolyan átlagos külsejű, értelmiségű és érzületű középosztályú leány első, egyszerű történetű szerelme, melyben a leány elveszti önuralmát, elbukik és anya lesz. A szégyent rejtenie kell, de visszaborzad a büntől, hogy hirnevét gyilkos bűnnel váltsa meg. Szörnyű vermének fenekén azonban rátalál anyaságának emberfölötti erejére, mely erkölcsiségét és küzdő erejét mindinkább kézenfogja, megengeszteli eleinte kitagadásra gondoló anyját s bátyját, s elhatározza, hogy szégyene minden következményét vállalja:

visszatér a kisvárosba, ahonnan eleinte szégyenével megszökött. A férfira is, bűnbán társára, ez a legigazságosabb; s Berde jellemzőn már azt sem találja szükségesnek a mese kikerekítéséhez, sem erkölcsi, sem esztétikai szempontból, hogy a csábító ifjú feleségül veszi-e a leányt. A bűnt és szégyent, ha elkövettük, vállalni s a bűnhődés és igazulás útját végigjárni kell, ez a teljes, kerek és maradéknélküli megoldású törvény.

A tétel, Berde Mária szenvedélyes női vitája, — melynek propaganda célzata azonban sohasem alkuszik el a művészetből — nagyon is vitatható. Végül is Isten megföllebbezhetetlen rendelése, hogy a szerelem sorsosztását a férfira látszólag olyan előnyösnek s a nőre látszólag olyan hátrányosnak mérte ki a természet. Férfiak is vitatták s meglehetősen kivívták a szerelem társadalmi és természetes jogait, ámde sokáig, talán sohase sikerülhet általános törvénné tenni, hogy a magaeltartó nő, ha vállalja szerelme következményeit, akkor már szabadon szeretkezhet, hiszen Berde Mária se tenné meg az ilyen nőt például tanítónőnek, se a férfira rá nem oktrojálhatná, hogy az ilyen nőt bukásával s gyermekével nyugodtan feleségül vegye. Ámde a regényíró művészete a műben bizonyára hervadhatatlan koszorút fűzött a szenvedő női homlokra. És művészeti értékét tekintve a műnek: Berde teljes művészetet ad, amely alól csak a mű végének néhány oldalán kísér túlhangozan a szenvedő nőért tartott, könnyesen megindult tendenciás védőbeszéd. Mélyreszálló analízis, hajszálfinom érzelmi fogalomjelölés, biztos szem és kéz, biztos vezetése a figyelemnek, a belső feszültségnek a teljes epikai katharizist nyújtó megoldásig: olyan regényírói erények, melyek Berdét e kötete révén legjobbjaink közé emelik. S ha, mint nemének védőügyvédje, érthetőn elfogult is: moralitása a legtisztább erdélyi humanitásból lelkezett.

Bodor Aladár.

Pálfné Gulácsy Irén: Ragyogó Kovács István. Elbeszélések.

Az Erdélyi Könyvbarátok Társaságának első tíz kötetében aránylag sok a novellaíró. A novellát manapság elhanyagolják a kiadók, mert megfigyelésük szerint a mai háború utáni ember fáradtabb, s egy kötet novella sokféle emberével, történetével, levegőjével, fásasztóbb egy kötetnyi regénynél. Csakhogy Erdélyben ma a magyarság nem csupán könnyű szórakozást, hanem magyarságának mindennapos áldozását, mentését, harcolását is cselekszi az irodalom-olvasásban. A novellakönyv ott talán éppen azért kelendő, mert többnapos elfoglaltságot, több magyar alakot, eszményt, több felé való magyar életet nyújt.

P. Gulácsy Irén művészetének legnagyobb értéke az, ami különben mindig is a legnagyobb nemzeti irodalmi érték: a nemzet-szinthézisben kifejeződő emberiség tiszta inkarnációja. Aligha van ma művészetünkben egyéniség, aki fajlagosabb, mélyebbről jövő magyarságot ilyen kiteljesedettséggel ábrázolna, mint ez az ősi magyar családból eredő magyar. Nem erdélyi hajtása a magyar gyökereknek, szegedi tanyák szülötte, művészete anyagát is — e kötetben is — rendszerint onnan veszi, azért elsősorban a csonka-magyarországi magyar ismerhet magára benne. Ragyogó Kovács Istvánja, aki e novellák többségének főszerep-

lője, inkarnátus magyar, teljes, differenciált realizmussal megrajzolva és olyan örökkévaló magyar vonások szövedékéből, hogy gyakran egyszerűsrimd szimbolumnak érezzük. A megírás művészete benne annyira magateremtette, eredeti, mintha még soha magyar népi alakot meg nem írtak volna, de nem is írta meg senki a magyar parasztot, tehát a legfajtisztább magyar embert hűbben, igazabban, teljesen más és örökkévaló alakjában, mint ez a csodálatosan mély ösztönű, amelletts kifejletlen fegyelmezett öntudatú íróművész. Első olvasóinak földijére, Tömörkényre emlékeztetett; ez csak a tárgy azonossága miatt lehetett, ámde Tömörkénynél is érzünk valami németből hozott nehézkességet, lassumedrűséget, misztikusait az ő vízi embereiben; Gulácsy alakjai a legegyszerűbb mozdulatokban is a magyarnak minden tulajdonsága jelenlétét érvetük.

Aki megérkezik e novellák olvasásának során a tisztai árvíz-jele- netig, ahol a tisztai magyar, — aki szemevilágát elvesztette Doberdónál, — az ő megáradott haragú folyójával vakon és látó lélekkel, apotheozisba emelkedő ösztöneivel, mint ismerős haragvó testvérrel vagy apával meg- birkózik, ahogy ők ketten megegyeznek, az figyelje meg a művészetnek itt is ugyanolyan egyszerű, szerény, finom ösztönű, kevés szavú rátalá- lását a magyar lélekre s látni fogja, hogy ez a művészet a magyarság legdrágább kifejeződései közül való. Ebben a művészetben elmerülni, magunkat nekiadni: magyar voltunkban való ösztönös megbizonyosodást és tudatos felismerést jelent: magyarabbakká válunk általa.

És itt a legalkalomszerűbb lelkiismeretünkbe földéznünk, hogy az egyénnék és a legelevenebb emberi színthezisnek, a fajnak, végül is legbeláthatóbb önmegvalósítása, létcélja a maga önkifejezése az Idővel szemben. A klasszikus görögnek a maga faji élethivatása betöltését abban a néhány száz szoborban, drámában és egyéb önkifejező alkotásban érez- zük, amelyeket az örökkévaló Időnek, a mindigvaló embereknek hátra- hagyott. A politikus, hadvezér, a gyakorlati kiválóság mind csak bábája azoknak a szülötteknek, melyek a halandó emberből egyetlen halhatat- lanságul fönnmaradnak: a maradandó értékű önkifejezésnek. Innen a mély, komoly áhítat, amellyel az ősök egy-egy fönnmaradott művészi emlékét, vagy Petőfi egy-egy kis dalát, egy-egy népi dallamunkat néz- zük. Mai szörnyű éveinkben — írja Reményik Erdély sorsának közepé- ből — „egyetlen maradandó tett csak a költő álma volt.“

A rátalálás tiszta gyönyörűségével állunk meg Gulácsy művészete előtt, aki bizonytalan sorsú magyarságunk életéből tiszta, egészséges, ép erkölcsiségű világábrázolást nyújt s így hozzáépít fajunk halhatat- lanságához. Ez a kis tíz éves elbeszéléses könyv, a még fiatal költőnek jó- formán második kötete, megbecsülendő magyar érték, a derék maros- vásárhelyi kiadócégnék dicséretes és szerencsés vállalkozása volt őt er- délyi és Erdélyen inneni mindenrendű magyaroknak nyújtani.

Bodor Aladár.

Ifj. Somssich Andor: Liszt Ferenc élete. Budapest, 1925. 480 l. 1 melléklet. 6 kor.

A zenetörténet európaszerte a legfiatalabb tudományágak egyike s miután nekünk csodálatos módon mindenben a többi népek után

kell ballagnunk, abban a szégyenletes helyzetben vagyunk, hogy ha valaki zenetörténettel általában vagy valamely zeneszerzővel akar foglalkozni, nem igen tudunk magyar könyvet kezébe adni s kénytelenek vagyunk az érdeklődőt a rendkívül gazdag német szakirodalom termékeire utalni. Kiadóink zenetörténeti munkát, hacsak nem iskolai kézikönyv, ahogy sem adtak ki, mert elv: csak azt kiadni, ami rögtön hasznos hoz; Pour l'honneur du drapeau?... ez naiv lelkesedők dolga. Így aztán nincsenek monographiáink és a magunk művészeiről mit sem tudunk. Erkelről Ábrányi Kornél öreg korában írt könyvet, amit Schunda adott ki, de a centennárium alkalmából az Erkel-émlékkönyvet szerkesztője, néhai Fabó Bertalan csak úgy tudta kiadni, hogy a példányok egy részét barátok, ismerősök, rokonok útján elhelyezte, amivel készkiadásai nagy nehezen térültek meg. Liszt Ferenc életrajzát magyarul nem olvashattuk mindaddig, míg a Magyar Irodalmi Társaság az általa kiadott „Napkelet Könyvtár”-ban meg nem jelentette s ezzel mások mulasztását jóvá nem tette. A mű szerzője, ifj. Somssich Andor, maga is jeles készületségű zongoraművész s így irodalmi tanulmányain felül, mint zenész is hivatva van Liszt megértésére. Munkája a rendkívül gazdag Liszt-irodalomra támaszkodik, de különös érdeme a magyar vonatkozások kiemelése. A hazai régi lapokból nagy utánjárással egy sereg érdekes és az irodalomban eddig fel nem használt adattal gazdagítja tudásunkat s világítja meg Liszt magyarországi működését, itteni tartózkodását. Életteljes, színes képekben peregteti le előttünk a mult század egyik legkiválóbb zenészének és legnagyobb emberének életét, anélkül, hogy a lelkesedés heve elragadná vagy a tárgyilagos szemlélő nézőpontját elhagyná. A mű nem a szakemberek számára készült, hanem a tanult középosztály széles rétegének s ezért maga az életírás teszi a könyv legnagyobb részét, 435 lapot, míg műveit s ezeknek helyét a zeneirodalomban Somssich 30 lapra szorítva vázolja. Talán igazságtalan volt olvasóival szemben, amikor a második részt ily rövidre fogta, talán igaza volt remélt olvasóinak megítélésében. Nehéz eldönteni. Magam részéről jobb szerettem volna, ha Liszt műveiről is bővebben tájékoztatott volna. Összegezve a műről való általános benyomásokat, azt mint hézagpótló s első nagyobb méretű magyar Liszt-biografiát örömmel üdvözlöm s ajánlom elolvasásra. Remélve, hogy új kiadásra rövidesen sor kerül, néhány kifogásomat nem hallgathatom el, amelyek annak sajtó alá rendezésénél talán figyelembe volnának vehetők. Somssich egy helyütt (437. lap) túlzó szerénységgel mondja, hogy Lisztről mindent, „néhány feleslegeset is” elmondott, csak azért, hogy róla elevenebb képet fessen. Lisztről ugyan sohasem lehet eleget mondani, de egy feleslegeset, mert félreértésre tulságosan alkalmas, mégis mondott Somssich, amikor két helyen is megemlíti a konyakot. Ez nem szerencsés dolog, mert úgy tűnik föl, mintha csak szép hegedűszóban mondanák azt, hogy „iszik.” Az a babusgató félelem, melyet Rómából dirigált Wittgenstein hercegnő (244. l.), épp úgy kiterjedt a szivarozásra vagy a Pfefferoni-

fogyasztásra, ami idős embernek elméletileg szintén ártalmas s amittől a féltő szeretet óvja rajongása tárgyát. Hasonlóképen elhagyható az „orr“-adoma, t. i., hogy amikor Liszt gyerekkorában ujjjaival nagy akkordot nem tudott fogni, a hiányzó hang billentyűjét az orrával ütötte meg. Ez már vándortéma, mert három-négy muzsikusról megírták. (Rokona a „fül“-adoma, mely a karmester által nem hallott hibás hangra vonatkozik.) A magyar nyelv dolgában a második kiadást gondosan át kell nézni. Az a benyomásom, mintha Somssich sietett volna az írásnál s németül gondolkozott, amikor magyar mondatait leírta, néhány budapestismus is kikerült tolla alól (pl. összebarátkozni, nem-e). Elsietett stilizálás eredményei az ilyenek: Liszt gyerekkorában finom modorhoz szokott, „amely által nemcsak a pódium, de a szalónok hőisévé is vált“ (15. l.), holott pódiumon művészetével aratott diadalt. Lisztet Sopronban (144. l.) „a kisedővök, beteg mesterlegények és szolgák és a hangászegyesület, továbbá a doborjániak küldöttsége üdvözölte“. Lisztet Pesten (348. l.) „néhány szűkebb barátja fogadta“. A sietés tárgybeli hibái: Arról van szó, hogy Liszt Bécsben, 1839-ben, Beethoven 6-ik szimfóniáját zongorázta. (121. l.) „Ez a zenedarab a publikumnak még élénk emlékeztében volt, mert nem régen Beethoventől hallották dirigálni.“ Beethoven ekkor már 12 év óta halott volt (lehet „dirigálni halani“?). Mig Liszt pesti tartózkodásakor az erkélyen volt (124. l.), „addig a belső teremben zenekar alakult, mely a visszatérő ünnepelt Beethoven szeptetjével fogadta“. Vagy szeptet vagy zenekar, ha pedig átírták volna zenekarra, ezt a félreértések elkerülése végett, meg kell magyarázni. Amikor Ollivierné Liszt Blandine haláláról tesz említést (311. l.), ebből: „leánya, Blandin(e), miután egy fiúgyermeknek adott életet, Saint-Tropezben meghalt“, arra következtünk, hogy gyermekágyban halt meg, holott csónakkirándulás alkalmából vízbefult szegény. Sajtóhibák, újra szedett sorok (119. l.), itt-ott egyenlőtlen nyomás az olcsóbb gépszedés egyik nem feltétlen szükséges velejárója. A tartalomjegyzék kimaradt, épp úgy egy név- és tárgymutató, mely pedig egy ekkora terjedelmű műnél felette hasznos. Elismeréssel kell szólnom a műhöz csatolt magyar bibliográfiáról. Ebben Somssich nagy fáradsággal állította össze a hazai lapokban és folyóiratokban megjelent rövidebb, hosszabb cikkeket, tanulmányok jegyzékét. Itt meg kell említenem, hogy (czekre a, hogy úgy mondjam, rejtett helyeken lévő apró cikkekre helyezvén súlyt, bibliográfiát sem adott (nem is akart) s így két nagyobb, önálló kötetben megjelent magyar műre nem hívta fel az érdeklődők figyelmét ezek a Csapó által közölt igen nagybeosú Liszt-levelek, s Geszler Ödön tanulmánya Liszt szimfonikus költeményeiről.

Végül még egy tárgybeli tévedést kell helyesbítésem. A munka élén közölt Liszt ifjúkori arcképe, a Lehmann—Madarász-féle festmény reprodukciója. Az aláírás szerint: „Az egyetlen példányban fennmaradt fénykép, a Nemzeti Zenede tulajdonában van“. A dolog úgy áll, hogy a Lehmann-kép elégett, de megmaradt a Madarász-féle másó-

lat. Ez néhai Reményi Antal tulajdonában volt, ki 1911-ben ennek fényképével többeket megajándékozott.

Ismétlem: örömmel várom a második kiadást. *Isoz Kálmán.*

Egy amerikai regény. *Zane Grey: The call of the canyon.* Tauchnitz-kiadás. 1924.)

Idegen nemzetek lelkét, erkölceit, törekvéseit jól meg lehet ismerni szépirodalmukból; ennek művészi tulajdonságaiból is, de főképp tartalmából. Más világban minden érdekelhet bennünket, ami jellemző valamely idegen nemzet művelődésében, főleg erkölcsi életében végbenemő változásokra. Ilyen jellemző tünemény ez a kis regény, melyet ismertetni akarok s mely értékes jelenség azok számára, kik az úgynevezett „tűlműveltség“ európai jelenségeit betegségből és erkölcsi elfajultságból származtatják és az életfelfogás, az életcélok egyszerűbb, nemesebb alakulásától várják az emberi társadalom megtisztulását. Az a léha, élvezethajhászó, tartalmatlan és céltalan élet, melyet a gazdagok nagy része folytat Európában és Amerikában egyaránt, az egészségtelen, terhes és sokszor bűnös élet, melyre a szegénység kárhóztatja a társadalom igen nagy rétegét (amely szélsőségek közt mindig keskenyedő, mindig jelentéktelenebb osztály marad legalább nálunk, a megnyomorított országban), nem maradhat meg állandóan s nem egyezik meg az emberi fejlődés helyes irányával. Ezért a gondolkozó emberek a tétlen, felfuvalkodott gazdagok szerepét a társadalomban, az alsóbb osztályokra tett gazdasági és erkölcsi rossz hatások miatt akkor is kárhóztatják, ha nem irigykednek rájuk. Ez a kárhóztatás e regénynek tárgya is; érdemes belőle meggyőződnünk arról, hogy mire vonatkozik ez a kárhóztatás.

A történet egyszerű, a szereplők lelki mozgalmai azonban erősek és bonyolultak. A fő személy gazdag, független árva leány, ki jegyben jár már hosszabb idő óta egy derék ifjával, ki elment a nagy háborúba, ott volt annak végéig s hazakerült mint testi-lelki roncs. Testileg nagy idegbajt és komoly tüdőbajt kapott; lelkileg a háború borzalmi viselték meg és az a tökéletes, lelketlen mellőzés, melyben a hazatért, rokkant katonákat otthon, Amerikában, főleg a gazdag társadalom részesítette. Szörnyű levert állapotban, betegen ott hagyja a „civilizált“ világot s elmegy a távol Arizonába, a canyonok (hegyszakadékok) vidékére, hol munkát vállal, súlyos beteg lesz, jólelkű farmer-családban jó ápolást kap, meggyógyul. Jegyesének ritkán ír; úgy látszik, hogy soha sem akar keletre visszatérni. Több egy évnél telik el. A leány elhatározza, hogy megteszi a nagy utat és meglátogatja; meg akarja tudni, hogy az egészsége milyen, mit művel, mi a szándéka jövőre. Elmegy s a jegyese gazdájának családjában szíves fogadtatást talál; ott marad pár hónapig. Megtudja, hogy a fiatal ember a farmernél cseléd, sertéseket gondoz és birkákat; látja, hogy kitűnő erőben van, végleg meggyógyult, hogy őt híven szereti, az ő szerelme is újra fellobban. De meggyőződik, hogy amaz soha többé New-Yorkba lakni vissza nem megy. A hegyek közt ő is átalakul; friss, erős lesz, sok fáradságot elbir, megszereti a kevés szórakozást

adó, egyszerű életet, a tájék szépségeit, a tiszta, dolgos életű embereket. Megvan nagyvárosi életének fűszerei és izgalmai nélkül. De mikor hazatér, úgy érzi, hogy jegyesétől végleg elszakadt. Sokáig gondolkodik és szemlélődik; megfigyeli udvarlóit, női barátait, az egész nagyvárosi életet; megbírálja önmagát, a léha, céltalan életet, amit együtt folytat a többivel. Összehasonlítja a környezetét jellem, értékek és egyéni tulajdonságok tekintetében a hegyek világában élőkkel. Lassanként tisztán látja, melyik életmód az, mely emberhez méltóbb; lenézi a férfiakat és nőket egyaránt. Elmegy társaságba, de lelke elégedetlen; már visszavágyik oda, ahol dolgoznak, elfáradnak, ahol jó a levegő s az élet egyszerű. Egyszer, mikor valaki szemére veti kedvetlenségét, egész hosszú beszédet tart a társaságnak, összefoglalva róluk ítéletét következő módon:

„Nincs semmi baj? Nincs semmi hiba bennetek vagy ebben az életben, amit jóvá kellene tennetek? Vakok vagytok, mint a denevérek és oly süketek az igazságra, mintha meghaltatok volna! Nincs semmi hiba, mikor elnyomorodott katonák ezreinek nincs hajléka, nincs pénze, nincs barátja, munkája és igen sok esetben ágya és élelme sincs?! Derék fiatal embereknek, kik legszebb életkorukban elmentek, hogy harcoljanak értetek és visszajöttek szenvedve, tönkretéve! Nincs semmi hiba, mikor józan eszű nők, választói joguk alapján megszabadíthatnák a közéletet a pártoskodástól, képmutatástól, nyereségahajhásztól! Nincs hiba, mikor a szeszivás tilalmát kigúnyolják a nők, mikor a legnagyobb jótéteményt, mit valaha ezért az országért tettek, kinevetik, kijátszák és megrontják? Nem hiba az, hogy ebben a városban fél millió gyermekkel van kevesebb, mint lenni kellene? Nem hiba, hogy nincs elég iskola és tanító a gyermekek nevelésére és aki van, rosszul van fizetve? Nem hiba, hogy e nagy országban, a városok ezreiben, az anyák esténként sötét mozgókép-színházakba erőszakkal serdülő gyermekeiket, kik olyan képeket látnak ott, melyekről a fiatalok bíróságai és az iskolák vezetői azt mondják, hogy azok a fiukból betörőket, csalókat és gyilkosokat, a leányokból meg vampirokat nevelnek? Nem hiba az, hogy a fiatal, serdülő leányok titeket utánoznak és térdig mutogatják a lábokat, ajkfestőt használnak, mázolják az arcukat, sötétítik a szemöket, tépik a szemöldöküket s már abszolút nem tudják, hogy mi a szemérem?! Nincs hiba, mikor minden városban nők osztanak szét az utcasarkokon füzeteket a születések korlátozásáról? Mikor nagy folyóiratokban nincsen olyan lap és rajz, mely a nemi izgatást ne célozná? Mikor az automobil, mely olyan alkalmas ártatlan kis vidéki kirándulásokra, a legnagyobb veszedelemmé lett, mely az amerikai leányokat fenyegeti? Nincs hiba abban, hogy a pénz istenné lett, mikor az élet fő célja a kicsapongás, az élvezet, az izgalom, a gyorsaság? Nem hiba az, ha férjeitek némelyike több időt tölt más nőekkel, mint veletek? Mikor a jazz-bandák zenéjére való táncolás közben kialszik a világítás és a táncosok elragadtatva vihognak, ténferegnek és nyögdécselnek? Nincs baj olyan országban, hol a legnagyobb kollégium tagjai közt egy-egy családra tíz évben sem jut egy újszülött gyermek? Nem baj az, ha így öngyil-

kossá lesz a faj és a betolakodó idegenek szaporodnak helyette?... Nincs baj köztetek, nők közt, kik nem tudtok vagy nem akartok gyermeket hozni a világra? Vagy ha volt már egy gyermeketek, azt nem tudjátok gondozni?... Oh Istenem! Nincs itt Amerikában semmi baj, kivéve, hogy roskadozik olyan teher alatt, melyet csak anyák és fiak vehetnek le róla! Ti bábasszonyok, paraziták, férfiak játékszerei, ti selyembe göngyölt geisha-leányok, ti kifestett, tétlen, doromboló macskák, ti fajotok nőinek paródiái, kapjatok észbe, ha van eszetek, lássátok be a felettetek csüngő kárhozatot és lázadatok fel, míg nem késő!”

Aki ezeket mondja, nem fanatikusan vallásos nő, csak gondolkozásra ébredt, józan ösztönét és érzéseit visszanyert leány, ki a ma „műveltség“-nek nevezett életmódtól megundorodott. A történet folyamában megismerjük azokat az okokat, melyek e fordulatot létrehozták és melyek hatása alatt visszatér a hősnő jegyeséhez. Ezért érdemes e könyvecskét elolvasni és kellene lefordítani magyarra! Művészi tulajdonságai is első rendűek; igen szépek a tájfestő részletei, mint a szerző egy más munkájában (*Riders of the purple sage*) is. Tud vonzani, gyönyörködtetni erotikus elemek nélkül s már ezért is meg kellene ismernie a mi közönségünknek.

Id. Imre József.

Kiállítások. Az *Ernst-Múzeum* idei, nagysikerű évadját kegyeltes aktussal zárta le: a magyar művészet két nagy, kimagasló alakjának műveiből emlékkiállítást rendezett.

Munkácsy Mihály és *Paál* László a magyar festőművészet horizontján, európai mértékkel mérve is, két kiemelkedő csúcsot jelöl. Végzetűek közössége (mindkettő az élőhalottak házában végzi életét) mellett festésmódoruk, látásmódjuk és végig magyarnak maradt szívük is összekapcsolja e két nagy művészt. Igaz, hogy egyébként nagyon különbözőképpen osztoztak a földi sikerek dús javaiban. *Munkácsy* már jókor nagy névvé lett, képeiért amerikai milliárdosok versengtek, ő maga főúri háztartás és kastély ura, *Paál* ellenben, jóllehet tájképein természetfelfogás és kifejezőmód tekintetében évtizedekkel megelőzte korát, jóformán észrevétlenül múlik el, s amikor a siker anyagi javakkal is felkeresné, a genie már ködbeveszett elmével bolyongott a charentoni házban s mitsem érzett a dicsőség melegítő sugaraiból.

Okos dolog volt ezt a két művészt így egy összefoglaló kiállításban egymás mellett bemutatni. Akik a kiállítást csak felületesen is végignézték, ámulva láthatták ennek a két jóbarátnak congeniális szellemét, mely festésükben, színészsükben, felfogásukban egyaránt megnyilvánul. Vannak képek, hol *Paál* *Munkácsy*val közelrokon vonásokat mutat s vannak képek, melyéken *Munkácsy* látszik *Paál* tájképművésze egyenes örökösének és folytatójának. A lélek és művészi ösztön rokonsága ennél a két kitűnő művészüknél bámulatosan szembetűnő.

Munkácsy Mihály művészetét hatvanhárom rajza és képe reprezentálta. A szerencsés kézzel összeválogatott anyag nagyszerűen összezsengő folytonosságban mutatja művészünk fejlődését, hogy végül a 80-as évek

végének néhány kétségtelen hanyatlást eláruló művével végződjék szomorú, lélekbe markoló akkordként.

A mester ifjúságának hirdetői a Vidowszky-házaspárról a bécsi Rahl-iskola modorában festett képmásai, a müncheni Adam-iskola hatásának hirdetői viszont az „Itatás“ és „Befordultam a konyhába“ című képei. Ez utóbbi talán legnagyobb szerű ifjúkori műve, melyben a későbbi Munkácsy összes jótulajdonságai már eleveven fölcillannak. A tárlatnak igazi gyöngyei a 70-es éveknek ragyogó alkotásai. A „Siralomház“, „Zálogház“, „Sátorozó cigányok“, „Kovácslegény“, „Falu hőse“ s a „Köpülő asszony“, mind megannyi ragyogó ékkő ebben a sorozatban. S ahány darab, annyi oldalról világít rá Munkácsy öserejű, a tanításokat és hatásokat egyénivé átdolgozó tehetségére. Monumentalitás, színekkel megrajzolt lélekábrázolás, mélység a színekben, határtalan változatosság az árnyalásokban, szinte impresszionista színkezelés a tájképeken, mind, de mind összesűrítve jelenik meg mesterünk e korból való képein. Munkácsyt igazán legragyogóbb oldaláról ismertette meg e kiállítás, mely csupa magyar tulajdonban lévő képből állította össze Munkácsynak, a művésznek lelki portréját.

Paál Lászlót harminennyolc műve képviseli a kiállításon. Nem tévedünk, ha művészete alapjelenségeül a tragikumot jelöljük meg. S ez a tragikum erősen magyar hangulatú, olyan sírvavigadó lelki ború, mely átömlik a képein, méla és borongós színekkel tompítva le az erős napfény hatását. Tájképei csupa finomság, csupa hangulat; a naplemente bágyadt ragyogása, a sűrű erdő faóriásai között a szűrődő, félhomályá tompuló napfény, a párakkal telített napfelkelte, s maga a titokzatos, a mély, az árnyékoktól terhes erdő legkedvesebb témái, melyeket mindig széles meglátással, genialis esetkezeléssel, szürnkésen csillogó, néha impresszionisztikusan látott színekben hoz eléink, át- meg át- itatva valami szóban ki nem fejezhető, lelki elmélyüléssel. Paál kétségkívül a magyar festészet legnagyobb értékei közül való volt, s hogy most egy ilyen jól összeválogatott kiállításban állapíthattuk meg teljes mértékben veszteségünket, mely a magyar tájképfestők legkiválóbbjának időelőtti eltávozásával művészetünket érte, azért az Ernszt-Múzeum vezetőségének lehetünk a legteljesebb mértékben hálásak, akik ezt a szép, tanulságos, nemzeti értékeket reveláló kiállításunkat is a szokott gondossággal rendezték.

*

Az *Iparművészeti Társulat* negyvenéves jubileumát kitünő kiállítással tette emlékezetessé. A kiállítás két főrésze oszlik: a tulajdonképpeni iparművészeti részre s a színpadművészeti kiállításra. Az iparművészeti kiállítás anyaga jóformán felöleli összes neves iparművészeink munkáját s ezért a tárlat hívója jólesően emelkedett. A kerámiai munkák tervezői közül a *Hódmezővásárhelyi agyagipar r.-t.* népies zománcú és díszítésű, nagyszerű formájú edényeit, a *Zsolnay-gyár* nagyszerű majolikáit, *Zilzer* Hajnalka, *Ligeti* Miklós, *Gádor* István és *Borszék*y Frigyes ötletes és finom munkáit kell kiemelnünk; igen ízléses könyvkötészeti munkákat láttunk, melyeknek tervezői közül *Knerr* Er-

zsébet és *Harrer* Flóra neveit jegyezzük itt föl. A kézimunkák és szőnyegek közül a *Gödöllői textilműhely*, a *British Save the Children Fund*, az *Orsz. Magyar Háziipari Szövetség*, *Izabella Háziipari Szövetség* szöttesei és szőnyegei, *Muhits* Sándor finom és a régi matyó-mintákat gondosan megőrző és feltámasztó kímzéstervei, valamint *Holló* Erzsébet és dr. *Szőnyi* Gyuláné csipkái emelhetők ki, mint átlagon felüli produktumok. *Kiss* Ferenc újabb ötvösművei a fiatal művész kétségtelen haladásáról tesznek bizonyosságot. Művészileg és technikailag kiválnak még *Greeff* Lajos fémtárgyai is. A kis plasztikát *Bor* Pál, *Kálmán* Elza, *K. Stróbl* Zsigmond, *Vedres* Márk, *Bory* Jenő és *Szentgyörgyi* István művei képviselik, amelyek méltók alkotóik eddig szerzett hírnevéhez.

A kiállítás másik, s tegyük mindjárt hozzá, érdekesebb része: a színpadművészeti kiállítás. A közelmúlt és a jelen jóformán minden valamirevaló színpadi díszlet és kosztümtervezőjétől kapunk egy-két, esetleg több tervet, s így a mai állapotnak a kiállítás eléggé hű tükrét nyújtja.

A díszlettervező művészek közül elsőnek *Bánffy* Miklós gróftól említjük, kinek különösen a mozarti-operákhoz készített díszletei elsőrangúaknak nevezhetők. Ezek a díszletek mutatják Bánffynak a XVIII. századi opera ízlésében és a Mozart zenéjében való tökéletes elmerülését és megértését. *Kéméndy* Jenő, az azóta már elhunyt nagynevű díszlettervezőtől jó néhány tervet láttunk. Monumentálisan hat az *Aida* egyiptomi temploma, viszont a perspektivikus színpad első kísérletét szintén ő nyújtotta a *Herczeg* Ferenc „Balatoni Regő“-jéhez készített modelljében. *Ifj. Oláh* Béla Shakespeare- és operette-díszleteiben egységesre, nagyvonalúságra való törekvést látunk; *Haranghy* Jenő „Dorottya“-díszlettervével vonja magára a figyelmet. *Málnai* Béla igen ötletes színpadot konstruált *Shaw* darabjához: a „Nagy Katalin“-hoz. A színpad felépítése mindig ugyanaz, csak a háttérül szolgáló függönyök és bútorarabok változnak, s a színpad mégis mindig más és más képhatást ér el. *Márkus* Lászlót néhány kevésbé sikerült színpadterve képviseli, közöttük a *Parsifal*-modellekben jobban ható díszletei. *Baja* Benedek romantikus, raffinált színhatásokkal felépített „János vitéz“ díszletterve figyelemreméltó tehetségre vall, viszont *Bortnyik* Sándor tulzatosan különösnek ábrázolt „Zöld számár“ színpada kevésbé szimpatikus nekünk. Itt vannak még *Braun* Vera és *Barna* Anikó expressionista modorban tervezett, de egyébként átlagos színpadtervei. Utolsónak hagytuk a Párisban élő és színpadművészeti iskolát vezető *Medgyes* Lászlónak díszletterveit, amelyek a legveszélyesebb expressionizmus jegyében fogantattak. Ő különben egy társával újfajta színpadot is tervezett, melynek csupán építészeti elemei lennének, amelyeknek különböző egybeállításával azonban mindenféle változás könnyen elérhető, másfelől a nyújtandó színpadi kép rendkívüli változatosságot nyer. A kiállításnak ez a része rendkívül tanulságos s a mai magyar színpadtervezők munkájáról jól összefoglalt képet nyújt.

Külön termeket foglal el a kosztüm-tervezetek hosszú sora. Itt is *Bánffy* Miklós gróffal nyitjuk meg a sort, akinek ruhatervei talán még sikerültebbek, mint díszletei s kitűnő rajztudásról és ízlésről tanuskod-

nak. *Pán* József és *Baja* Benedek szintén sikerült kosztümterveket mutatnak be, amelyek azonban, különösen *Pán* dolgai az excentricitás mesgyéjén járnak. *Faragó* Géza ma a legdivatosabb kosztümtervezőnk; hisz legutóbb még Londonba is elhívták egy revüjelenet beállítása végett. *Faragó* kosztümtervei kétségtelenül szerencsés és hatásos alkotások, melyekben a francia graciózitás néha felületes, de élénk magyarosságra való törekvéssel párosul. Ruháiban nagyszerűen érvényesíti a test vonalait s így a színpadon erősen ható erotikumot is jelentősen tudja érvényesíteni. *Holló* Erzsé, *Márkus* László, *Kéméndy* Jenő kosztümvázatai érdemelnek még említést.

Az Iparművészeti Társulat e tiszteletreméltó intenciójű, de szerényebb kiállítása után, reméljük, hogy egy nagyobb és a történeti fejlődést is bemutató színház-művészeti kiállítást rövidesen lesz alkalmunk látni.

*

Az *Iparművészeti Múzeum* a holt szezon hónapjaiban *plakáthiállítást* rendezett nagy, földszinti kiállító csarnokában. A plakát ma, a reklámokkal dolgozó üzleti élet idején, szerves kiegészítő része lett a nagy város utcaképének. A sűrű, poros, rohanó élettel tele utcákon valóságos felderítő sugár egy jól megrajzolt, művészileg kiállított plakát, mely előtt még a legelvakultabban rohanó is megáll egy pillanatra, így engedve ösztönszerűen a mindenki lelkében élő „szépj” utáni vágyakozásnak. A plakát tehát sokak számára egy-egy nagyvárosban művészi élmény is, s így jogos és méltányos az a követelés, hogy a plakát, amellet, hogy az üzleti érdekeket a reklámozás céljainak megfelelőleg szolgálja, egyszersmind *művészi* is legyen. Az ízléstelen, erkölcsstelen plakátok bántóak, rossz hatással vannak s éppen ezért száműzve kell lenniök utcáinkról. A plakátrajzok között külön genret képviselnek a mozgó-színházak plakátjai, amelyeknek tárgyuknál és tartalmuknál fogva, — a hirdetett filmdarab egyes hatásos jelenetének, a szereplő művészek kifejező arcvonásainak ábrázolása, — elsősorban kell és lehet művészi nívóra törekedni. Sajnos, nemű plakátjaink tervezői képeikkel inkább az érzéki kíváncsiság, mint a tiszta és zavartalan művészi gyönyörűség kielégítésén munkálkodnak.

A plakát, éppen céljánál fogva, efemer érdekű művészet: a pillanatnyi figyelemkeltés gondolatát szolgálja, s ha ezt elérte, hatása máris a múlté. Viszont későbbi kulturhistorikusok számára nagyszerű dokumentuma lesz egy-egy jól megszervezett plakátgyűjtemény hosszú évtizedek mindennapi életének. Ebből a szempontból örömmel néztük végig az Iparművészeti Múzeum kiállítását, melynek egyetlen szépséghibája: a kiállított anyag gyér volta. A magyar plakátrajzolókat ugyan valamenynyien képviselve vannak egy-két sikerültebb alkotással, de az idegen népek plakátművészetéből ugyancsak szűkre szabott kóstolót kaptunk. Pedig angol, amerikai, német, olasz, francia, dán, svájci és osztrák plakátokat is láttunk, csaknem olyan mennyiségben, hogy azokból az egyes országok plakáttermelésének művészi kvalitásait megállapíthatnók. Reméljük, hogy legközelebb a kiállításnak egy bővített kiadása fog a nagy-

közönség elé kerülni, mely már ezt a kis gyűjteményt is erős érdeklődéssel látogatta.

*

Az új szezón kezdetén talán nem lesz érdektelen az elmúlt év képzőművészeti eseményeire egy rövid visszapillantást vetni. Minden tulás nélkül megállapíthatjuk, hogy az elmúlt év a háború befejezése óta az első esztendő volt, amely megmutatta, hogy minden csapás, vereség, földarabolás után a magyar művészet újra ébredezni kezd abból a letargikus álomból, ahová egyfelől a veszített háború, a gazdasági csapások, másfelől a konjunkturális viszonyok folytán erősen meggyengült művészi ízlés következtében belekerült. Örömmel láthattuk tárlatról-tárlatra, hogy művészeink jórésze ismét visszanyerte a maga fejlődésébe vetett hitét, s evvel a hittel együtt meg van adva a magyar művészet jövőndő fejlődésének kulcsa is. E tekintetben elsősorban az Ernst-Múzeum kiállításait illeti a pálma, hol az elmúlt évben művészeink legjaya adott találkozót s kiállításait arról győzték meg, hogy nemzetközi értelemben véve is legelsőrangú művészekkel dicsekedhetünk, akiknek nevét azóta már Európa is emlegeti. Másfelől a Képzőművészeti Főiskola, a Szinyei-Társaság és a Benczur-Társaság fiatalok számára rendezett versenykiállításain reményt nyertünk abban az irányban is, hogy a most felnövő művész-generáció erősnek, hitvallónak, nagyjövőjűnek fog bizonyulni a magyar művészet szempontjából. Az osztrákok vendég-kiállítása igen jó alkalmul szolgált, hogy a mi művészi életünket legközvetlenebb szomszédainkkal összemérhessük, s hogy ez az összehasonlítás a magyar művészet javára ütött ki, annak csak örülnünk lehet. Szomorú volt látni a Képzőművészeti Társulat őszi és tavaszi tárlatának sívárságát, melybe csak a kiállított kollektciók vittek színt és értéket. Itt volna az ideje, hogy az áldatlan háboruskodások a művészetek falain belül újra véget érjenek. Lássák be a küzdő felek, hogy a harcnak csak egy súlyos sebesültje lehet: maga a művészet. Ennek bevárása előtt fel kell tehát adni ezt az áldatlan harcot.

Méltóan egészítették ki a mai művészi élet eseményeit szolgáló tárlatok sorozatát, a Szépművészeti és Iparművészeti Múzeumok időszakos kiállításai, melyek a kiállított anyag kvalitásainál, a rendezés oktató és sok tanultságot rejtő módjánál fogva minden művészetkedvelőnek nagy gyönyörűséget nyújtottak.

Reméljük, hogy az elmúlt évben megindult szép kezdetet ez évben hasonló arányú fejlődés fogja követni s a magyar művészet súlyos harc-eszköznek fog bizonyulni abban a küzdelemben, melyet a magyarság fenmaradásáért, elvesztett földjei visszaszerzéséért folytat.

Oroszlán Zoltán.

Szilágyi Dezső

A Protestáns Szemlének ebből a számából elmaradt a színházi beszámoló. A súlyos veszteség fájdalmas tudatával jelentjük be az okot miért: A rovat vezetője Szilágyi Dezső július 27-én meghalt. Elment közülünk hamar, amikor az ember életútjának felén alig jutott még túl, harmincöt éves korában. Írásai, amelyeket folyóiratunk számára hónapról-hónapra készített, mutatták ismereteinek impozáns kiterjedtségét, ízlése csiszoltságát, hitének mélységét. Tollát az ethicum gránitszilárd törvényei irányították. Ezekhez szabta a szépet, amelyet keresett, s amelyet — bírálatai mutatják — a színpad termékeiben oly ritkán talált meg. Ismeretének gazdagsága sohasem volt fitogtató; régóta tudta már, hogy ismereteink nem a magunk gyönyörűségére valók, hanem akkor érnek legtöbbet, ha másoknak szolgálunk velük. Hányszor láttuk őt diákfiúk között ülve tanítani! Szívet élesztő látvány volt, amikor köznap estéenként a napi munkájukban kifáradt iparoslegények figyelő szemei lesték szavait és nagy példákön huzdulva nyertek vágyat magasabbrendű életre. Ezek a csendes beszélgetések voltak lelkének legkivántabb alkalmi, itt látta közvetlen közelből mint egy mikrokozmosban magyar sorsunk minden baját, innét szerzett indíttatást, hogy ne kímélje magát, ha másokon segíteni tud. A szolgálat lett számára lassankint a legfőbb törvény. Ez irányította mint magyart, mint keresztyént, mint író. Ez szólította őt, hogy a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság vidéki látogatásaiban is minél gyakrabban részt vegyen. Mi más a szolgálat, mint jobbik magunknak, lelkünknek szétosztogatása? Szilágyi Dezső gazdag volt a szolgálatban: akár bírált, akár gyönyörködtetett, akár oktatott. Emléke azért marad mélyen a szívünkbe vésvé, mert sokat itt hagyott bennünk önmagából.

Az 1925. évre befizetett tagdíjak.

Dr. Ajkay Béla, Répczelak. Egy év. — Antal László jóságfelügyelő, Bábolna-pusztá. Egy év. — Budapesti református theologiai akadémia, Budapest. Egy év. — Balogh Ferenc református lelkész, Fót. Egy év. — Bedő Károly szemlész, Békés. Fél év. — Baky Julianna, Békés. Egy év. — Református egyház, Balatonhenye. Fél év. — Blázy Lajosné, Kiskörös. Fél év. — Bodnár Ferenc, Szolnok. 40.000 K. — Bartha Gyula református lelkész, Sajókaza. Fél év. — Somogyiné Barna Rózsi, Nagykereki. Egy év. — Benedek László református lelkész, Pánd. Fél év. — Protestáns táborigazgatóság, Budapest. Egy év. — Magyar református egyház, Balmazújváros. Fél év. — Özv. Bartha Imréné, Pocsaj. Fél év. — Boda Ferenc theol., Debreczen. Egy év. — Dr. Bakonyi Kálmán táblai t. eln., Budapest. Egy év. — Bogdány Lajosné, Békés. Egy év. — Dr. Baskay Gyula urad. tiszt., Felgyő. Egy év. — Bereczky Gábor Lajos járásbíró, Nyirbátor. Egy év. — Buza József, Szombathely. Fél év. — Benkő Imre egyh.-m. tanácsb., Nagykörös. Fél év. — Bodnár János állateg. felügy., Békéscsaba. Fél év. — Bánkó András v. főmérn., Békéscsaba. Fél év. — Bonyhádi evang. gimnázium pénztára, Bonyhád. Egy év. — Agostai evangélikus főgimnázium, Budapest. Egy év. — Dr. Barcsay Gergely, Debreczen. Egy év. — Balogh Elemér, Budapest. Egy év. — Békeffy Benő, Budapest. Fél év. — Bernáth Géza egyetemi tanár, Budapest. Egy év. — Bertalan István főgimnáziumi tanár, Kiskunhalas. Fél év. — Csidey Lajos őrnagy, Szeged. Fél év. — Cselnoky Lajos, Gyula. 60.000 kor. — Csizmadia Lajos tanár, Pápa. Fél év. — Csizmadia Lajos theologiai tanár, Pápa. Fél év. — Özv. Courka Jánosné, Debreczen. Egy év. — Csekey Ilona, Szolnok. Fél év. — Dedinszky Aladár evangélikus lelkész, Ipolyvecse. Fél év. — Dr. Dzurik Józsefné, Békéscsaba. Fél év. — Durkó Sámuel, Békés. Egy év. — Fekecs István református lelkész, Nagykorpád. Fél év. — Földesi református egyház, Földes. Egy év. — Dr. Félix Antal, Pécs. Fél év. — Dr. Fel-tóty Anna tanár, Ujpest. Fél év. — Dr. Faragó Mihály, Békés. Egy év. — Forgács Gyula református lelkész, Sárospatak. Egy év. — Református egyház, Fülöpszállás. Egy év. — Gáll Ferencné, Debreczen. Egy év. — Gyüre Béla, Szeged. Fél év. — Gáncs Aladár evangélikus lelkész, Székesfehérvár. Fél év. — Gécs János városi közgyám, Békéscsaba. Fél év. — Özv. Gálffy Ferencné, Mezőberény. Fél év. — Guth Irén, Ujpest. Fél év. — Dr. Györfly Balázs ügyvéd, Kecskemét. Egy év. — Dr. Gulyás József tanár, Sárospatak. Fél év. — Dr. vitéz Galambos József százados, Tass. 75.000 kor. — Gom-bácsy Sándorné, Debreczen. Fél év. — Dr. Gollner Aladár, Budapest. Egy év. — Gaál Antal református lelkész, Felesut. Fél év. — Dr. Halmi János református lelkész, Gyömrő. Fél év. — Dr. Hegedüs Kálmán, Jászkesér. Egy év. — Horváth Sándor evangélikus lelkész, Nagyveleg. Fél év. — Halka Sándor református esperes, Erdősokonya. Fél év. — Református polgári leányiskola, Hajduböszörmény. Egy év. — Hiedeg János református lelkész, Szava. Fél év. — Dr. Haviár Gyula kir. közjegyzőhelyettes, Szarvas. Egy év. — Harsányi István theologiai tanár, Sárospatak. Egy év. — Gróf Haller József, Miskolc. Egy év. — Horváth János egyetemi tanár, Budapest. Fél év. — Holitscher Pál, Budapest. Egy év. — Holéczy Mária tanítónő, Szarvas. Egy év. — Hajós Lajos állami tanító, Békéscsaba. — Dr. Horváth József református kántor, Szeged. Fél év. — Jakucs Sándor református lelkész, Balmazújváros. Egy év. — Dr. Jancsovics Emil ügyvéd, Gyula. Egy év. — Ilyés Lajosné, Veszprém. Fél év. — Dr. Jeszenszky Pál, Békéscsaba.

Háromnegyed év. — Joó Imre református lelkész, Iváncsa. Fél év. — Jalsoviczky Sándor államtitkár, Budapest. 100.000 kor. — Igaz József református lelkész, Bodrogolaszi. Fél év. — Dr. Jeszenszky Pál orvos, Békéscsaba. 50.000 korona. — Jármy Béláné, Laskod. 60.000 korona. — Dr. Imre Sándor, Budapest. Egy év. — Jeremiás Lajos tanár, Kiskunhalas. Fél év. — Protestáns nőszövetség, Kiskunhalas. Fél év. — Kovács Ida övönő, Vésztő. Egy év. — Krug Jenő, Kaposvár. Fél év. — Dr. Kultsár Sándor orvos, Békéscsaba. Egy év. — Kristóf Domokos, Budapest. Fél év. — Dr. Kliment Z. Pál, Békéscsaba. Egy év. — Református egyház, Kecskemét. Egy év. — Dr. Kiss György, Kecskemét. Egy év. — Kiss Jenő theologiai tanár, Sopron. Egy év. — Kutassy Mária tanár, Pápa. Két év. — Király Zoltán theologus, Sárospatak. Fél év. — Kápolnásnyéki református egyház. Egy év. — Kovács Gyula, Kiskunhalas. Egy év. — Kovács Dezső, Mezőhegyes. Fél év. — Kadai Lajos, Nagykanizsa. Fél év. — Kozma Károly református lelkész, Vál. Fél év. — Kertész László, Debreczen. Fél év. — Kolumbián Áron református lelkész, Kötegyán. Egy év. — Kiss István őrnagy, Földes. Fél év. — Dr. Katona Gábor, Vésztő. Egy év. — Kovács Arthur, Rákospalota. Fél év. — Református leánykör, Kiskunhalas. Fél év. — Kiss Gyula református lelkész, Kópácsapáti. Fél év. — Kajáry Jolán, Anarcs. Egy év. — Szirmai Kalós Pál, Budapest. Fél év. — Református jogakadémia, Kecskemét. Egy év. — Karácsony András református lelkész, Békés. Fél év. — Kirchmayer Elemér, Budapest. Egy év. — Kovács Vince református lelkész, Papkeszi. Fél év. — Kósa Béla református lelkész, Vértes. Fél év. — Kőszeghy Jenő, Pápa. Egy év. — Lévay Lajos esperes, Bieske. Fél év. — Dr. Losonezy István hadbíró százados, Miskolc. 50.000 kor. — Luby Géza, Tunyog. Fél év. — Dr. László Károly, Kunszentmiklós. Egy év. — Dr. Légrády Ottó, Budapest. Egy év. — Molnár László református lelkész, Bába. Egy év. — Dr. Moravcsik Gyula egyetemi m. tanár, Budapest. Egy év. — Munkácsy Sándor, Veszprém. Fél év. — Makay Károly gyógyszerész, Kiskunhalas. Egy év. — Marton Lajos theologiai tanár, Gárdony. Fél év. — Dr. Molnár Gyula táblai bíró, Budapest. Egy év. — Dr. Molnár Imre, Pápa. Egy év. — Muzsi Jánosné, Hódmezővásárhely. 100.000 kor. — Mogyoróssy Gyula evangélikus lelkész, Bakonyzentlászló. Fél év. — Dr. Máday István orvos, Debreczen. Fél év. — Dr. Máté Géza, Budapest. Egy év. — Molnár István, Hódmezővásárhely. Egy év. — Molnár Lajos, Aszód. Egy év. — Dr. Margócsy Miklós ügyvéd, Békéscsaba. Egy év. — K. Mándy Sámuel, Budapest. Egy év. — Muraközy Gyula református lelkész, Kecskemét. Egy év. — Kemenesaljai református esperesség, Nagysimonyi. Egy év. — Nagy Vince református lelkész, Tök. Egy év. — Nagy Imre nyug. felügyelő, Szentés. Egy év. — Dr. Nagy Mór kir. közjegyző, Kiskunhalas. Egy év. — Dr. Nadányi János, Biharnagybajom. Fél év. — Nagy Kornél református lelkész, Dunaalmás. Egy év. — Nagy Mária állami tanítónő, Debreczen. 100.000 kor. — Dr. Sasi Nagy Imre, Pécs. Fél év. — Nagy István, Szigetvár. Fél év. — Nagy Lajos tanárjelölt, Czegléd. Fél év. — P. Nagy Klára, Debreczen. Fél év. — Evangélikus egyház, Ostffyasszonyfa. Fél év. — Osváth Esztiike tanítónő, Békés. Egy év. — Ókrós Zsigmond, Kótpuszta. Egy év. — Ormos Margit, Budapest. Egy év. — Dr. Osváth Gedeon gimnáziumi igazgató, Aszód. Negyed év. — Offner Gergely, Békéscsaba. Egy év. — Özv. br. Podmaniczky Gézáné, adomány 50.000 kor. Kiskartal. — Prém Margit polgári iskolai igazgató, Budapest. Egy év. — Papp János jegyző, Kőröshegy. Egy év. — Petneházy Gyula theologus, Debreczen. Fél év. — Petrik Dezső oszt. mérnök, Nagykanizsa. Fél év. — Payr Sándor egyetemi tanár, Sopron. Egy év. — Pethő Károly református lelkész, Gyulaháza. Negyed év. — Palsós László református lelkész, Mágocs. Fél év. — Dr. Piskóti Ferenc törvénysz. tanácselnök, Budapest. Fél év. — Pólya Ferenc református s. lelkész, Mezőhegyes. Egy év. — Puskás György rendőrőtanácsos, Budapest. Fél év. — Puky Endre, Miskolc. Fél év. — Pógyor István, Budapest. Egy év. — Papp Ignác állami tanító, Kislang. Fél év. — Pethes János ny. takarékpénztári igazgató, Kőszeg. Egy év. — Patay Pál református tanító, Tahitótfalu. Egy év. — Pejka Miklósné, Szeged. Fél év. — Papp Albert refor-

mátus lelkész. Máty. Egy év. — Evangélikus társaság. Pécs. Egy év. — Pazais Árpád hitoktató, Mezőtur. Egy év. — Peti Lőrinc református lelkész, Bűrös. Fél év. — Dr. Parragh Gyula, Budapest. Fél év. — Puskás Lajos gyárigazgató, Békéscsaba. Fél év. — Prunkl Jánosné, Szentes. 43.000 kor. — Puskás Lajos igazgató, Békéscsaba. Fél év. — Dr. Petrovics György, Makó. Egy év. — Pfaff Ottó, Budapest. Fél év. — Papp Erzsébet tanítónő, Vésztő. Egy év. — Péczely József, Gyula. Egy év. — Református nőnevelőintézet, Pápa. Két év. — Pokoly Lajos, Budapest. Egy év. — Dr. Rác Lajos mezőgazdasági igazgató, Debreczen. Egy év. — Dr. Romváry Tibor jb. titkár, Békés. Egy év. — Rác István, Debreczen. Egy év. — Dr. Radácsy György theol. akad. tanár, Sárospatak. Fél év. — Ruzsa József református lelkész, Tolnanémedi. Fél év. — Rupprecht Olivér, Sajtoskál. Fél év. — Dr. Rédl Károly orvos, Debreczen. Egy év. — Rapos Sámuel, Mezőhegyes. Egy év. — Révész Sándor, Kecskemét. Egy év. — Reich Malvin, Békéscsaba. Fél év. — Soós János, Kaposvár. Fél év. — Dr. Sümegi László kir. közjegyző, Budapest. Fél év. — Segesváry Dezső gyógyszerész, Szeged, Fél év. — Séllei Vilma református tanítónő, Békés. Egy év. — Sáfár Béla református lelkész, Vác. Fél év. — Sárkány Béla esperes, Kecskemét. Fél év. — Dr. Scheiber Andor alispán, Mátészalka. Fél év. — Schwarcz Károly papirkereskedő, Sopron. Fél év. — Sipos Kálmán táblabíró, Szeged. Egy év. — Dr. Scholtz Oszkár, Budapest. Fél év. — Scheffer Oszkár Sopron. Egy év. — Sikos Géza, Ujpest. Fél év. — Soós Gyula, Kecskemét. Fél év. — Sikó Zoltán református lelkész, Órszentmiklós. Fél év. — Ref. főisk. könyvtár, Sárospatak. Egy év. — Evangélikus theologusok otthona, Sopron. Fél év. — Simon Lajos református lelkész, Rózsafa. Fél év. — Soós István református lelkész. Diósvizsló. Fél év. — Dr. Schneller István, Budapest. Egy év. — Soós Ferenc, Debreczen. Egy év. — Református egyház, Solt. Egy év. — Református egyház, Sárretúdvári. Egy év. — Stepanek Ernő főgimnáziumi tanár, Kiskunhalas. Egy év. — Harmatzy Simon Dezső, Budapest. Egy év. — Dr. Szabó Sándor, Budapest. Egy év. — Dr. Szepeszy Károly, Mátészalka. Egy év. — Szurmó László ref. lelkész, Albertirsa. Fél év. — Szalonnás János református hitoktató, Eger. Egy év. — Dr. Szüle Zoltán orvos, Békés. Egy év. — Sujj József református hitoktató, Hajdubaház. Fél év. — Szádváry József theologus, Sárospatak. Fél év. — Dr. Szász Béla államtitkár, Budapest. Egy év. — Széle Sándor református lelkész, Budapest. Egy év. — Szabó Dániel református lelkész, Hejőcsaba. Egy év. — Szalay Sámuel állami tanító, Zalaegerszeg. Fél év. — Református egyház, Székesfehérvár. Egy év. — Szőnyi Sándor tanár, Czegléd. Egy év. — Tunyogi Szücs Géza ügyvéd, Debreczen. Egy év. — Dr. Széll Gyula ügyvéd, Szeged. Egy év. — Szabó Sándor erdőkezelő, Nyírmédpuszta. Fél év. — Bethlen Gábor-kör, Szeged. Fél év. — Dr. Szabó Ferenc ügyvéd, Debreczen. Egy év. — Dr. Szeberényi Lajos esperes, Békéscsaba. Fél év. — Szele György református lelkész, Debreczen. Fél év. — Szabadi Sándor tanár, Kecskemét. Egy év. — Szabó István máv. ellenőr, Vésztő. Egy év. — Egyetemi Luther-szövetség, Szeged. Fél év. — Szalánczy János tanító, Tiszakeszi. Egy év. — Szapponos István, Kecskemét. Egy év. — Szabó Lajos református lelkész, Csobád. Fél év. — B. Szabó János református lelkész, Tabajd. Fél év. — Szőczy Árpád, Budapest. Fél év. — Szijj Sámuel református lelkész, Mezőörs. Fél év. — Szabóné Jenes Zelma, Aszód. Egy év. — Szilágyi Béla református lelkész, Ócsény. Fél év. — Szunyogh Sándor, Berettyóújfalú. Fél év. — Dr. Barla Szabó József, Budapest. Egy év. — Cseh Szombathy László, Pápa. Egy év. — Szolár Juliska, Békéscsaba. Egy év. — Szenthe Károly postafelügyelő, Pápa. Fél év. — Szabó Sámuel evangélikus lelkész, Gérce. Fél év. — Szalay Ilonka, Sárkeresztés. Fél év. — Szabó Béla református lelkész, Mezőhegyes. Egy év. — Dr. Szász Ferenc ügyvéd, Veszprém. 70.000 korona. — Halász Szabó Imre református lelkész, Szarvas. Egy év. — Szijj Sámuel református lelkész, Mezőörs. 75.000 kor. — Szentesi református kör. Fél év. — Tóth Margit, Ujpest. Fél év. — Tornyo Ferenc, Szolnok. Egy év. — Thaisz Kálmán, Debreczen. Fél év. — Dr. Tüdös Kálmán, Debreczen. Egy év. — Tóth Endre, Békés. Egy év. — Török Tibor református gimnáziumi tanár,

Debreczen. Fél év. — Tóth Lajos theologiai tanár, Pápa. Fél év. — Tóth Mária, Debreczen. Egy év. — Torday Lajos főgimnáziumi tanár, Szentés. Egy év. — Tapronyi Sándor református lelkész, Aszár. Fél év. — Dr. Tegledy Lajos ügyvéd, Békés. Fél év. — Dr. Tomanóczy János református lelkész, Hirics. Egy év. — Tóth Sándor református lelkész, Piliscsaba. Egy év. — Tóth József református vallástanár, Budapest. Egy év. — Terényi János evangélikus lelkész, Tápiószentmárton. Fél év. — Sz. Tóth Ilona, Kecskemét. Fél év. — Török Pál, Győr. Fél év. — Dr. Tóth Károly egyetemi tanár, Szeged. Fél év. — Török Vince református lelkész, Karczag. Egy év. — Tószegi Imre, Csongrád. Fél év. — Tantó Sándor, Kecskemét. Egy év. — Református egyház, Tiszalök. Egy év. — Dr. Tóbiás Gyula, Alsófügöd. 75.000 kor. — Törös Sándorné tanítónő, Vésztő. Egy év. — Tomay Mihályné, Szeged. Fél év. — Református lelkészi hivatal, Tiszabezdéd. Egy év. — Gáti Tóth Erzsébet, Hajduszoboszló. Fél év. — Vitéz Tókos Gyula huszárezredes, Nyiregyháza. Fél év. — Özy. dr. Tar Zoltánné, Debreczen. Egy év. — Dr. Vass Vince theologiai tanár, Pápa. Egy év. — Varga István ügyvéd, Békés. Egy év. — Vajda István református lelkész, Szentendre. Egy év. — Varga Gyula tanár, Pápa. Fél év. — Vadass Béla, Derecske. Fél év. — Varga László, Ujpest. Negyed év. — Vas Mihály református esperes, Gégény. Fél év. — Vitéz Varga László, Debreczen. Egy év. — Dr. Vásárhelyi László, Budapest. Fél év. — Vass Károlyné, Szeged. Fél év. — Vida Lajos állami tanító, Szentés. Fél év. — Visoly Akos, Alsópél. Egy év. — Vargha Sándor református esperes, Csákvár. Fél év. — F. Vargha Lajos református esperes, Nagyrábé. Egy év. — Vértés Miksa, Szeged. Fél év. — Váralljai János, Sopron. Egy év. — Wanner Antal építész, Budapest. Egy év. — Várady Károly állatorvos, Dunapataj. Fél év. — Varga Kálmán református lelkész, Kálóz. Egy év. — Vargha Emil birtokos, Alsónémedi. Egy év. — Vécsey Géza gyógyszerész, Pécs. Fél év. — Vekerdy Pál kuriai bíró, Debreczen. Egy év. — Vida Lajos állami tanító, Szentés. Egy év. — Dr. Velsz Aladár árvaszéki ülnök, Győr. Fél év. — Wendlik László igazgató, Békéscsaba. Egy év. — Vitéz Zay Ödön honvédőrnagy, Nagykanizsa. Fél év. — Zágonyi Mária, Mátészalka. Fél év. — Zimmermann Péter egyházi felügyelő, Sárvár. Egy év. — Dr. Zelenka Frigyes, Budapest. Egy év.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Világi alelnök: KAAS ALBERT báró
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpenztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 aranykorona, előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 aranykorona.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

Price: 1/2 year 1 1/2 dollar, 8 shilling, 4 1/2 fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Mitrovics Gyula*: Apáczai Csere János. 525.
Dr. Neményi Imre: Apáczai Csere János és a magyar nemzeti tudományosság. 535.
Imre Sándor: Apáczai lelke. 546.
Kemény Lajos: Megoldás. 550.
Petri Mór: Magyar szonettek. (Versek.) 551.
KRÓNKA: Salamon Ferenc. Zs. 556. — Az Educa. Sz. 556. — *Dr. Szlávik Mátyás*. 557.
KÜLFÖLDI SZEMLE: A skót protestántizmus. *Macgregor William*. 559.
KRITIKAI SZEMLE: Comenius: Ausgewählte Schriften zur Reform in Wissenschaft, Religion u. Politik. *Szelényi Ödön*. 567. — Macaulay: Államalkotók. Macaulay: Államférfiak. *Ady Lajos*. 568. — Máthé Elek: Szent Ágoston élete. *ri*. 569. — Két olasz könyv Jézusról: Vittorio Macchiolo: L'Evangelio. Papini: Krisztus története. *Muraközy Gyula*. 570. — Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldoserege. (A fekete sereg.) *Paulinyi Oszkár*. 574. — Mme Renée Genti: Méthode Pratique De Langue Française. *Sz. S.* 577. — Emlékkönyv Berzeviczy Albert írói működésének félszázados évfordulója ünnepére. *Kolosváry Bálint*. 578. — Szendrey Zsigmond — Kodály Zoltán: Nagyszalontai gyűjtés. *Karácsony Sándor*. 579. — Trócsányi Zoltán: A régi magyar irodalom breviariuma Gyöngyösiig. *Tolnai Vilmos*. 581. — A Jókai-irodalom újabb termékei. *Gulyás Sándor*. 583. — Harsányi István: Szinyei Gerzson élete és munkái. *B. Gy.* 587. — Térey Sándor: Visszatérés. *Zsigmond Ferenc*. 587. — Szathmáry István: Almok palotája. *Szegedy István*. 589. — Toma István: Kálváriázók. *Bodor Aladár*. 591. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 591. — Két egyházi férfiú. (Necrolog.) *Kutas Kálmán*. 593. — Csengey Gusztáv (necrolog). *Kemény Lajos*. 595.

E szám ára 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Felhívás és kérelem

Révész Imre debreceni lelkipásztor (1826—1881.)
levelezése ügyében.

A közelgő centennáriumra (1926. január 14.) nagyatyám élet-rajzának megírásával bizattam meg a debreceni református egyháztól. Munkámat nagyban megkönnyítené s egyben teljesebbé és alaposabbá tenné, ha minél több tőle származó levélnek juthatnék birtokába. Révész Imre, aki korának egyházi tudományos, sőt egy rövid ideig még politikai életében is vezető súllyal s annak megfelelő tekintéllyel bírt, három évtizeden át a magyar református egyházi, az országos tudományos, irodalmi és politikai élet minden nevezetesebb szereplőjével levelezett s ezenkívül is minden rendű és rangú egyének sűrűn keresték föl tanácsot és pártfogást kérő leveleikkel, amelyekre ő kivétel nélkül pontosan és lelkiismeretesen válaszolt. A hozzá írott levelek nagyobb tömege a tiszántúli református egyházkerület levéltárában van elhelyezve; de emellett mintegy 2000 darab — amelyek a levéltárba még be nem helyezett kézirati hagyaték rendezésekor kerültek elő — a saját birtokomban van. Mellőzve itt a több száz név felsorolását, azzal a kéréssel fordulok a levelező felek maradékai, illetőleg a hozzájuk tartozók vagy bármely más érdekeltekhez, szíveskedjenek családi és egyéb régi írásaik között utánanézni, nem található-e fel ott egy vagy több, Révész Imre kezétől származó levél. Hálás lennék, ha ezeknek birtokába juttatnának, vagy legalább átolvasásukat lehetővé tennék. Én viszont a tulajdonomban lévő leveleket az érdekelteknek, Révész Imrétől származó levelekért *cserébe*, szívesen följánlom. Ez úton kérem föl azokat a közintézményeket is (könyv- és levéltárakat), amelyeknek birtokában netán szintén lehetnek Révész Imre-levelek, szíveskedjenek számomra lehetővé tenni az azokba való betekintést, aminek fejében a nálam lévő levélananyagból az őket érdeklőket szintén rendelkezésükre bocsáthatom.

Debreczenben, 1925. augusztus hó.

Dr. Révész Imre

református lelkipásztor, volt theologiai tanár,
a tiszántúli egyházkerület főjegyzője.

IX., Kálvin-tér 8. sz.

Apáczai Csere János*

Tekintetes közgyűlés! Mélyen tisztelt közönség!

— Az egyszeri bölc, hallgatóinak nagy meglepetésére, a katedrára lépve, csak annyit szolt: ember, s onnan nyomban lelépett. „Ha ama tudósnak eme jeles tettét máskülönbén utánozni akarnám: iskolát mondanék és ezzel a gyűlést elbocsátanám.“

Beszédét ezekkel a szavakkal kezdte meg Apáczai Csere János Kolozsvárott, midőn mint a református kollégium újonnan kinevezett igazgatója oda beköszöntött.

Amint az emberi képességeknek, tudásnak és kötelességeknek, egyszóval magasabb rendű egész mivoltunknak foglalataát adja e szó ember, úgy jellemzi a másik Apáczainak egész világát. Az iskola az ő számára programm, élettartalom, emberi méltóságunk kifejlése, nemzeti lételünknek alapja, egész jövőnknek záloga. Ez az ő központi gondolata, mely körül csoportosít mindent; nemcsak az egyén tervszerű irányítását, nemcsak a tömegnek öntudatos nemzetté fejlesztését, hanem az embernek, mint embernek is, a tudományok fegyelmező és elmefejlesztő hatásán keresztül egységes világnézetre emelését.

Ime a gondolatnak teljes kifejlése magyar földön, melyet a korábbi rendi műveltséggel szemben a reformáció tett az egyetemes keresztyénség közkincsévé, de amelyet megelőzőleg már a XIV. és XV. században a hieronymianuszok hangoztattak, többek között egy Gerhardus Magnust és Kempis Tamást ajándékozván nyugati kultúránknak!

Mint idősebb kortársa, Comenius, ki kor-, nem- és rangkülönbség nélkül mindenkinek mindent kíván tanítani az ő pansophiájában, hogy aztán a tudományok összességét foglalja össze a főiskolákon, úgy Apáczai is az anyai iskolával kezd, de szintén az összes tudományokat tanító akadémiákkal teszi fel a koronát iskolarendszerére. Ő tehát az egyetemi eszmének, a mohácsi vész óta, első magyar hirdetője. Az eszmét a nagyszombati főiskola egy emberöltő múltán kezdi megvalósítani, 1667-ben a jogi és csak egy század múlva az orvosi kar megnyitásával. És csak teljes két évszázaddal később nyílik meg az ő kedves szűkebb hazájának egye-

* Születésének 300-dik évfordulója alkalmából a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1925. június 6. ünnepi közgyűlésén tartott emlékbeszéd.

teme, a kolozsvári, 1872-ben, s még később, 1875-ben, annak orvosi fakultása.

Az úttörés érdeme azonban nemcsak ezen a ponton illeti meg. Thomasius, aki a filozofus nemzet nyelvén, németül, csak egy fél évszázad múlva tanítja a bölceletet, az Apáczai logikájának megjelenése után egy évvel, 1655-ben, születik. És nemcsak a filozófiának volt, a németeket megelőzve, első anyanyelvű hirdetője, hanem a magyar nemzeti oktatásnak is. Egyáltalán a kultúra nemzeti jellegének oly világos felismerője és tervszerű, céltudatos hirdetője, aminővel a reformkorig, a múlt század huszas éveig, alig találkozunk még egyszer. Valóban, az ő agyában született az a gondolat, amit Széchenyi — nyelvében él a nemzet — oly szerencsésen öntött formába. Különben is, mintha gazdasági téren is ő volna a legnagyobb magyar úttörője: gúnyjal ostorozza fáját, amiért tunyasága és oktalansága miatt idegenek a tőzsérei, posztó- és porcellángyárosai, órása, ékszerésze és kőmetszője, akik a magyarokra kényük-kedvük szerint rátukmálják portékáikat s híznak a mások szegénységén.

Apáczai gondolatait megalkuvás és maradék nélkül önti formába. Beszédeit cselekedetei követik. Virágzó iskolát teremt Kolozsváron. Megírja logikáját és Cartesius bölceletének kivonatát magyarul s enciklopédiájában az összes tudományokat adja anyanyelvén. Hogy ezt tehesse, megtanul németül, angolul, franciául, hollandul, görögül és latinul; de bírja a bibliai nyelveket, a hébert, szirt, arabot, arámot, káldot és az ú. n. rabbinusi nyelvet. Mindezt alig 35 év alatt szerzi és cselekszi meg, mely születésétől, 1625, talán június 10-től haláláig, 1659. december 31-ig, eltelt. Tette váltja fel tanácsát, mit az ifjuságnak ad: „Állj inkább, mint ülj; fuss, mint menj!” és: „Valahol a földön nehéz dolgot hallasz, ott teremj!” Ő valóban ott volt mindenütt, hol kemény munka várt rá és ahol szolgálhatott a hazának. A halál rózsái, amelyek tudóveszes arcára oly korán kiültek, tetterejét fokozták, sietésre kényszerítették, éjjelét is nappallá avatták. Életének utolsó évében, november hó elején, még népes gyülekezet előtt vitázik s ugyanaz év utolsó napján már örök álomba merül. Fáklya volt ez az élet, mely nemcsak világít, de világítva gyorsan el is emészti magát.

És mi volt annak az önemésztő lángnak a forrása, honnan világító fényét és erejét merítette? Égő honszerelme. Ezt vallja ő, ezt a korában még kevésbé felismert és csak töredékesen megfogalmazott gondolatot, a neofiták mohóságával élete legfőbb dogmájának. Mikor Hollandiában megkezdett enciklopédiájában Erdélyhez ér, elborítja szemét a könny és a száraz felsorolások közé oda lehelő szívének sóhaját: Szegény hazám, vajjon mikor látlak? Az Olt mellé is odalopózzik megjegyzése: ki mellett felnevelkedtem. E miatt vesződik nyugtalanító gonddal a kérdésen: „Miképen lehetne segíteni kedves hazámon?” A segedelemnek egyetlen biztos módját a *kultúrában* látja, melynek eszközei: *iskola* és a *magyar könyvek*. Nekidül azért a könyvírásnak s nem akar meghalni

addig, míg minden tudományt magyar nyelven nem ad nemzetének. Csakhogy a nyelv fejletlenségében, alkalmas szavak hiányában nem várt nehézségre bukkan. Zavarából Theodoros Gaza példája menti ki, aki görög létére latinul írván, a hiányzó szavakat maga csinálta ujakkal pótolja. „Ha szabad volt, sőt hasznos is, hogy egy görög nemzetből eredett tudós ember a deáknyelvben ezt merészelte, bizonyára nékem, született magyarnak — írja Enciklopédiájának előszavában — az anyám tejével szopott nyelvre nézve nemcsak szabad, hanem szükséges is ugyanezt cselekednem.“

Az a kultúra, mit Apáczai teremteni akar, még teljességében megőrizte az előző századok keresztyén kultúrájának a szerves egységét. Comenius is ezt a földi életet csak úgy az örökkévalóságra, emberi lételünk harmadik életformájára való előkészületnek tekintette, miként Szent Ágoston az Isten országának, a civitas dei-nek méltó tagjává óhajtottá előkészíteni az embert. Apáczai is az Isten megismerésében és az ő kijelentésének megértésében látja értelmét és végső célját minden tudománynak. Azért hasonlítja a teológiát olyan sasmadarhoz, melynek egyik szárnya a filozofia és a másik a filologia; és azért ajánlja és tanulja maga is a bibliai nyelveket. Boldog idők, midőn a határozottan kialakult világnézet zárt egységébe fogja össze korának minden tudományát az elme! Keresztyén folytatása ez a görög felfogásnak, mely a maga differenciálatlanságában mindent egyesít a tudományok tudományában, a *πρώτη φιλοσοφία*-ban. Apáczai álláspontja mégis abban képvisel haladást, hogy az egyes szaktudományok különállását határozottabban érzi, mindazáltal az elméleti tudás elvontságait is tárgyi ismereteknek széles köréből kívánja levonni. Ezért szegődik határozottan enciklopédikus törekvések szolgálatába.

Ehhez az első indítást még zsenge korában Kolozsvárott nyerte, derék mesterétől, Poresalmy Andrásról, ki megmutatta neki az összes tudományok köréből vezetett jegyzeteit. „Hogy szorgalmát legalább részben utánozzam, — úgymond — irataiból, saját használatomra sokat lemásoltam.“ Ugyanez a szellem várta Gyulafehérvárott is, ahol Alsted a tudományok rendszerét a bibliára alapítja, viszont a szentkönyv egyes helyeit tudományos ismeretek felhasználásával értelmezi. Ezért, mivel a theologusnak így mindent kell tudnia, Alsted még herborni tanársága alatt — 1620. és 1630. — két enciklopédikus művet tesz közzé. Ugyanezt az elvet követi a kollégiumnak másik tudós, birodalmi professzora, Apáczainak tanára, majd jóindulatú kollégája, Bisterfeld is, ki az alapos műveltség szerzéséhez legbiztosabb eszköznek olyan jegyzetek gyűjtését vallja, melyek a dolgok összefüggő ismertetését tartalmazzák. Azon a szándékán kívül tehát, hogy már csak tárgyi okokból is, nemzetét az összes tudományokkal megismertesse magyar nyelven, főleg ezek az ifjúkori emlékek vezették őt Magyar Enciklopédiájának a megírására. Felfogásához híven, a filozofiával kezdő és a teológiával végző, hova kell minden igaz tudománynak betorkolnia.

A tulajdonképeni böleseleti tárgyakban Ramus és Cartesius a

vezetői. Cartesiusból veszi az alaptételeket; innen a kételkedés elvét és annak következményét, a létel bizonyosságát. „En gondolkodom, azért vagyok; minden megtudható dolgok között legelsőbb és legbizonyosabb.“ Szavai Descartessel csaknem betűhíven egyeznek. Mindamellett a továbbiakban inkább csak magasztalja Descartes alaptételét, mintsem követi; inkább csak sejti filozófiai tartalmának gazdagságát, de nem fejti ki. Tulajdonképeni bölcelete tehát sok tekintetben inkább Ramus logikájának vázlata, semmint Descartes bölceletének céltudatos követése. De nem is csinál belőle titkot. Bevallott ambíciója, hogy Ramus magyarul szóljon ő általa. Egyszersmind azonban Descartes Renét az egész bölcelet ujjátremtőjének, kora ékességének vallja, aki a bölceleti igazságokat a mennyiségtudomány bizonyosságáig iparkodott fokozni.

Választása, mely a filozófiai gondolkozás e két, éppen nem egyforma jelentőségű reformátorára esett, erősen jellemzi őt, mint szenvedélyes ujitót, mint a filozófiai és pedagógiai modern eszmék törhetetlen bajnokát; s ez a választása pályájának további irányát is már jó előre kiszabja. A független gondolkozásáért üldözést, majd mártírságot szenvedett Ramust követi, mert tiltakozik Arisztotelesnek a gondolkozást lenyügöző, mindenható tekintélye ellen; és Descartest, mert a kételkedés elvével, mellőzve a bölcelet eddigi elveit, mindent előlről kezd s aztán a cogito, ergo sum tételével teljesen újból rakja le a filozofia alapjait.

Apáczai kísérlete a Kant bölcelete körül megkezdett vitáig, a legkiemelkedőbb, legfényesebb pontja bölceleti irodalmunk történetének. Egyébként az alapelv kifejtését meghatározások és osztályozások követik. Ezeken pontos a szórszálhasogatásig; részletes egészen a skolasztikusok módjára és sok helyt érthetetlen annyira, hogy ha a latin elnevezések közül nem volnának, sokszor nem tudnók, miről akar beszélni. De utolsó fejezetében, hol Istenről s Istenhez való viszonyunkról beszél, ismét érdekes. Sokszor szerencsés és műszavakkal s ezek közül ma is több használatos: elme, ok, ítélet, állat, állomány, értelem, képzés, azaz képzet stb.

Korábban megjelent, de később írt Magyar Logikácskája (1654), melyet a kilenc éves Rákóczi Ferencnek ajánl, Ramus-fordítás. Kiadásával jellemző célt követ: a platóni eszményt szolgálja, melynek megvalósításával, mint ő mondja, a filozofusok uralkodnak s az uralkodók filozofálnak. Mutatja a régiók magasságát, mely felé tör életeszméivel.

A cartesiusi bölcelet alapelvei az Apáczai enciklopédiájában szokatlan hamarsággal, a nagy gondolkodó halála után négy évvel már, bevonulnak a magyar bölceleti irodalomba. Ennek egyik oka kétségtelenül az Apáczai elméjének rendkívül fogékonysága és bölcselő készsége; de a másik az, hogy a Descartes rendszere éppen holland földről indult hódító útjára, hol Apáczai öt évet szentelt tanulmányainak. Cartesius is Hollandiában élt és ott szerezte a lelkek fölött első hódításait. Apáczai éppen abban az esztendőben iratkozik be a leideni egyetemre, a westfaliai béke évében, 1648, ami-

kor ott Heidanus, Descartes tanítványa és barátja, a theologián hirdetni kezdi mesterének elveit. Ezt folytatja Heidanus veje, Burman is, valamint kevéssel előbb, de még Apáczai ottidőzésekor, Heerbot is. Utrechtben is ugyanezzel a felfogással találkozunk, hol de Roy orvosprofesszor, hasonló szellemben agítál.

Igy, bár személyes kapcsolatok fűzték Apáczait a cartesiusi bölcsülethez, azt, hogy hirdetőjévé szegődött, semmiképen sem lehet kicsinyelni. A racionális bölcsület sorsa ugyanis akkor még nem volt eldöntve s mellette és ellene szenvedélyesen folyt a vita. Voetius például, az utrechti egyetem tanára és híres gyakorló pap, egyik heves ellenzője. Apáczai, mint Voetius tanítványa, bizonyára nem egyszer volt tanuja a nagyrabecsült és szeretett professzor heves kifakadásainak, melyekkel a kételkedés bölcsületére lesújtani akart. Az idegenben élő szegény magyar diák lelkét megkaphatta a nemesszívú Voetiusnak a magyar diákokkal szemben áldozatoktól sem idegenkedő szeretete, amelyet bizonyára ő maga is élvezett. Apáczainak módjában volt tehát és nehéz is lehetett választania Cartesius és Voetius között. Azért a döntésben rejlik jelentősége, mely a magyar gondolkozást is új színnel gazdagítja. De nem áll meg fél úton. Bár Szűry kimutatása szerint a természettudomány és matematika terén enciklopédiája kora színvonalától is sokszor elmarad, az asztronómiában mégis szerencsével vonja le álláspontjának következményeit s Cartesius, Copernicus és Regius tanításait követi. Nagy dolog volt ez oly időben, mikor a dogmatikus orthodoxy a Descartes elleni vádat azzal is szaporítja, bölcsületének tartáhatatlanságát azzal is bizonyítja, hogy ezental most már a föld fog a nap körül mozogni. Az Apáczai állásfoglalása nemcsak azt mutatja, hogy kritikai elmével és ép filozófiai érzéssel dolgozik, hanem azt is, hogy ítéletét elfogultság nem képes megzavarni és hogy mindenkor következetes marad. Nem közönséges érdem ez, ha meggondoljuk, hogy még másfél századdal később is, esztétikai irodalmunk úttörői közül többen, válogatás és összefüggés nélkül s ellenmondásokkal mit sem törődve, kölcsönözték gondolataikat a különböző íróktól.

Apáczai kiváló szellemiségének egyik legnagyobb bizonyítéka ez a következetesség és ezzel együtt az *egyetemességre törekvés*. Megérti a cartesiusi bölcsület átfogó jelentőségét, de általában is *magának a filozófiának összefoglaló és egyetemes jellegét*. Épp oly tisztán látja helyzetét is a többi tudományok mellett. Felfogása és enciklopédikus iránya így egymást szerencsésen egészítik ki. A tárgyi ismereteknek széles körét a filozofálás elengedhetetlen feltételül tekinti; e nélkül üres szalmacséplés volna minden bölcselkedés, tartalom nélküli forma minden rendszer. „A pusztán logikus tisztán számár“ — mondja a De studio sapientiae című gyulafehérvári beszédében. Lelkének ugyanezt a hatalmas megnyilatkozását ezekkel a jellegzetes szavakkal zárja be: „Nagyon igaz és a mi időnkre is illik Cleanthes bölcsésznek mondása, ki, midőn kérdezték tőle, honnét van az, hogy hajdan oly kevesen üzték a bölcsészetet

és mégis oly sokan váltak jeles emberekké, most pedig oly sokan tanulják a bölcseszetet és oly kevesen válnak jelesekké, azt felelte: mert akkor a tárgyak ismerete volt a fődolog, ma pedig a beszéd“.

Ime a *verbalizmus* veszedelmeinek felismerése is egyike az Apáczai fontos megállapításainak! Akik a helyes választásnak érdemét kevésre tartják és az elme nagyságának, valamint a fejlődés előmozdításának csak egy föltételét ismerik, az eredetiséget, a föltalálás dicsőségét, azok Apáczai érdemét talán itt is kétségbe vonják. Elméjének kivételes nagyságát azonban egy kis összehasonlítással itt sem lesz nehéz bizonyítani. A nominalisták és realisták skolasztikus vitájáról nem szólva, a kérdés didaktikus vonatkozásában is nagyon régi keletű. Éppen a racionális irányú gondolkodás hirdette, hogy ismereteink annál zavarosabbak, mentől kevésbbé vagyunk képesek azokat tapasztalásaink eredményeitől, a dolgoktól, függetleníteni. Alapos félreértése volt ez az első korintusi levél (XIII. 12.) ama helyének: „látunk tükör és homályos beszéd által“. De az elv uralkodott az egész középkoron át a triviális iskolákban csakúgy, mint az egyetemeken. Az volt az elv, hogy a szóval együtt megjön a dolgok ismerete. Ebben a tekintetben, bár Erasmus maga hangsúlyozza a képekkel való illusztrálás jelentőségét, sem a humanizmus, sem a reformáció nem hozta meg az idők változását. Giordano Bruno: „Az okról, alapelvről és az egyről“ szóló párbeszédében ezeket a szavakat adja Polymnia ajkaira: „A nyelvek ismeretéből indul ki minden tudomány“. Sturm is „inkább akar a nyelvnek, mint az észnek tanítója lenni“, mert „a dolgok ismerése ízlés és beszéd nélkül barbár és undok szokott lenni“. Melanchton felfogása szerint is „a belátás követi a beszédet, mint testet az árnyék“. De az újkorban már Herbert Cherbury *Tractatus de veritate*-jában (1624) ismét megjelenik a szemlélés gondolata, mely később Lockenál alapvető jelentőségre emelkedik: nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu. Descartes *Meditationes de prima philosophiá-jának* is már első kiadásában, 1648. felhasználja a gondolatot, melyet aztán Comenius Nagy oktatástanában, 1657, tesz szemléltetés alakjában a tanítási módszer központi gondolatává. De még őt is megelőzőleg hangoztatja a tapasztalás elvét Comenius idősebb kortársa, Ratichius vagy Ratke is, midőn azt mondja: „Először a dolog a maga igaz mivoltában, azután a módok a dologról“.

Ratke és Comenius egymás működését és tanításait sokban kiegészítik. Az addigi humanisztikus nevelés egyoldalúságaival szemben mindketten hirdetik az anyanyelv jogát az oktatásban; azt, hogy a dolgokat először anyanyelven kell megismertetni. Hirdetik a reáliáknak fontosságát s általában a nevelésben a gyakorlati szempontoknak is bizonyos jogosságát. Ratke éppen a német egység megteremtését várja tanítási rendszerének az érvényesítésétől, nyelvben, vallásban és az állam életében. Azonfelül mindketten a tanulásnak és a tanításnak, főleg pedig a latin nyelv tanításának újabb s hitük szerint eredményesebb módszerét ajánlják.

Honnan nyerte már most Apáczai az indítást saját elveinek hangoztatásához? A nemzeti gondolat sokkal inkább kieseng a Ratke írásaiból, mint a Comeniuséból. Ez érthető is, mert Ratke, egy-két mozzanatot leszámítva, rendszerét a németség számára dolgozta ki, míg a jobbára német, svéd és magyar szolgálatban álló Comenius, a cseh-morva testvéreknek hazátlanul bolyongó főpásztor, ki volt szakítva a nemzeti élet kereteiből. Így egészen valószínű, hogy Ratke lehetett az, kinek elvei sugalmazták vagy megerősítették Apáczait abban a felfogásában, hogy az iskola egyik forrása a nemzeti élet nagyságának. Bár nincs tudomásunk a két szellem érintkezésének külső jeleiről, sőt Ratke már Apáczai tíz éves korában halott volt, mindazáltal érezhette hatását, mert Ratke elvei Hollandiában nagyon el voltak terjedve. Más kérdésekben viszont egészen bizonyosnak vehetjük a Comenius hatását avval a megszorítással, hogy a tapasztalás elvét közvetlenül Descartesből meríthette. Ez elv pedagógiai alkalmazása kétségtelenül Comeniusnál jelentkezik először rendszeres kifejlésben; de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az 1628—51-ben készült Nagy oktatástan nyomtatásban latin nyelven először csak Apáczai pedagógiai elveinek teljes kialakulása után, 1657-ben jelent meg nyomtatásban, míg Descartes elmékedéseit a filozófiáról Apáczai már korábban is olvashatta. Kétségtelen azonban, hogy Comenius neve és elvei akkor már Európaszerte ismertek voltak, annyival is inkább, mert Comenius az Apáczai hollandiai tanulmányi éve alatt már igen közeli kapcsolatban áll hazai kultúránkkal: 1650. november 24-én köszönt be Sárospatakon és 1654. június 3-án búcsúzik onnan, Apáczai pedig 1648. július 22-én iratkozik be a franekerei egyetemre és 1653 nyarán tér vissza s azon év november 2-án mond Gyulafehérvárott székfoglalót. Aztán Comenius tankönyveit ettől kezdve igen sokáig többfelé használták hazánkban, így a Janua-t már Apáczai idejében Erassóban és Gyulafehérváron is. De egyébként is rokonság volt a két nagy szellem között: Joachimus Fortius tanácsát „egy elcsüggedt ifjunak” Apáczai párbeszédese formában magyarul adta ki és változatlanul Comenius is lenyomatta Patakon Fortius Redivivus címmel.

A tapasztalás elve, a dolgok ismerete, a reáliák a nyelvtanítással, a dialektikával és humanisztikus képzéssel kapcsolatban, valamint a nemzeti szellem hirdetése és annak szolgálata az iskolában és az iskolával: kétségtelenül új dolgok voltak abban a korban és még sokáig újak is maradtak. Apáczai azonban ime itt is felismeri a jövő szükségletét! És teljes odaadással szegődik az új irány szolgálatába. A reáliák fontosságának igazolására kiragadja kedvelt Fortiusából a döntő érveket: „Sikerrel fogjuk tanulmányaitkat végezni azok, kik mindennek előtt az egyes tudományok ismeretét sajátítják el a tudós írókból, azaz az íráshoz szükséges anyagot vagy eszközöket szerezték be. Különben a stílusból nem fog egyéb kiérezni, mint üres fecsegés. Kitűnő szónok nem lesz, ki minden egyes tudományágból annyit nem merít, mennyi a maga céljához szükséges“. Majd saját szavaival is határozottan sürgeti, hogy a gramma-

tikával, retorikával és logikával vagy egybe kell kötni, vagy pedig alájuk kell rendelni a tárgyi ismereteket s közöttük még a fizikát és matematikát is és általában a reáliákat.

Éppen ilyen erős meggyőződéssel hangoztatja az iskolák nemzeti jelentőségét. A Logikácska elé írt ajánló levelében, tehát nyomtatásban megjelent első írásában, tudományos elmaradásunknak okát három tényezőben látja: a jó tanítóknak, a jó módszernek és a jó magyar könyveknek a hiányában. Az iskolával egybeforrva látja a magyar nyelvnek is a sorsát. Iskolai tervezeteiben mindenütt hangoztatja a magyar nyelvnek a vezető szerepét. Az alsófokú iskolákban kívánsága szerint magyarul kell a tanítást megkezdeni; s mikor már a reális ismereteket anyanyelvükön megtanulták a növendékek, akkor kell áttérni, de szintén az anyanyelv közvetítésével, az idegen nyelvek behozzához tanítására. A magyar akadémia felállításáról szóló tervezetében is azt hangoztatja, hogy abban első sorban magyar professzorokra van szükség. Az idegen tanárokat különben kollégiumainkban már Voetius is elítélte. Apáczai különösen sokat vár az akadémiaiktól. Azzal a főiskolai képzéssel ugyanis nincsen megelégedve, amit idáig teljesítettek kollégiumaink; és pedig azért nincs, mert nem ölelik fel a tudományok összességét. Az összes tudományokat felölelő akadémiaát látó szemeinkhez hasonlítja. „Mert ami a testnek a szem . . . az egy országnak az akadémia; s ami az emberben az értelem, ugyanaz bármely hazában a tudós férfiak közössége.“ Azok hatását a nemzetre közvetlennek és döntő jelentőségűnek mondja. Felhozza, hogy mihelyt a wittembergi akadémia Böles Frigyes választófejedelem által 1502-ben felállítottatott, 15 évvel aztán Luther ugyanott lobogtatta fel az egész világnak a reformáció fákláját. „És ugyan mi segítette a szárazon és tengeren igen hatalmas belga népet — értsd hollandusokat, így folytatja tovább okfejtését — a spanyolok türhetetlen járma lerázására? Mi adta vissza régi szabadságát? Az akadémiaik, mondom. És mi tartja folytonosan virágzó életerőben? Az akadémiaik és főiskolák, melyeknél bizony az legkivált bámulatos dolog, hogy az összes létező akadémiaikat a spanyol háború folyása alatt állították fel . . .“

Az akadémianak vagy egyetemnek a kollégiumoktól megkülönböztető vonásait a proventusnak vagy jövedelemnek s a professzorok számának nagyobb voltában, a tudományok teljességében és a tanulmányi szabadságban látja. Ehhez képest Gyulafehérvárott négy fakultást tervez, köztük az orvosit is, összesen tizenegy professzorral. Összehasonlításul elég megemlítenünk, hogy akkori kollégiumainkban legfölebb három professzor volt.

A rajongásig fokozódó lelkesedés, mellyel egész közpályáján hirdeti az egyetemi oktatás nemzetmegváltó fontosságát, műveltségének enciklopédikus irányával, másfelől a magyarság akkori állapotával van összefüggésben. A tudományok művelésének ettől az *enciklopédikus teljességétől* várja nemzeti művelődésünk betetőzését; az ismereteknek *magasabb bölcséleti egységbe* foglalásától olyan egyetemes világnézet kialakulását és terjedését, amely képes lesz

egyrésről a nemzet lelki életében is megteremteni a szükséges egységet, másrésről azzal az egységgel állami életünknek is megteremteni a hatalmasabb lendület feltételeit.

Apáczai gondolata máig sem avult el. Annyira nem, hogy állami és politikai életünk lazulása és területünk széttagoltsága miatt, még időszerűbb, mint valaha. Apáczai kora a harmincéves háborút betetőző békekötés kora, amikor a hosszas háború után a romok eltakarításának az idejét várták; amikor Közép-Európa éppen úgy vonaglott a vérvesztés kimerültségében, mint most. Apáczai szűkebb hazájának bajait még az is növelte, hogy a nagy fejedelmek kora véget ért. A nagyra törő II. Rákóczi György trónja a lengyelországi kalandban összeomlott. Apáczai ujjaszülető reményével most már Barsai felé tekint, de neki sem volt ideje a hozzá fűzött remények beváltására. Az ország három darabra széthullva, mint most és a három közt csak Erdély őrzi, mint ma a lassabb vérű Tisza-dunamenti magyarság, meggyöngült erőivel, a török fenhatóság önkényének alávetve, a nemzeti gondolatot s visszatérő nagyságának álmát. Csakhogy akkor a rendi tagoltság mellett is egységesebb a társadalom s a pártharcok sem folynak hevesebben, mint ma. És ha omlott is vér a tusák folyamán, ez a küzdelem mégsem volt olyan lélekmérgező, mint a mai. A nemzet lelke akkor egységesebb, mint ma, mert közös alapokon áll a különböző oldalakon elhelyezkedő magyarság: ha a nemzeti eszme kevesek lelkében él is oly világos alakban, mint Apáczainál, de az eszményben nincsen különbség. És ez a *nemzeti állam*. Igaz, az ellenreformáció újból felkavarja a kedélyeket, de az Erdélyben csak kevésbé érzeti hatását. Gyökerében a világnézet egységét máskülönben sem érinti; belső vágya a kor minden emberének, protestánsnak csak úgy, mint katolikusként, egy: megtalálni a Krisztust és kiérdekelni az Urnak kegyelmét.

Apáczai óta az országos ügyek közé bevonult a nemzetiségi kérdés. És azon fölül a tudományok és a művelődés ezer felé tagoltsága is rányomja bélyegét nemzeti és állami életünkre. A sajtó sietteti a fejlődést, de nem lehet tagadni, zavarja is. A gondolat kipróbálatlanul, fejlődésének olykor félig sem kész állapotában röppen szét a világba. A gondolat- és sajtószabadság és a rotációsok gyorsasága, kétségtelen, újabb gondolatokat termel, régieket érlel, gazdagítja és élénkíti a lelkeket, a kultúrát és a nemzeti életet, de az is bizonyos, hogy sokszor gyújtogat is, egységet bont, erőket feszít szét és kipróbált értékeket pusztít. Egyetlen szabályozója ma: a gondolattermelők és gondolatterjesztők élő lelkiismerete. De *mindenki oltalma alá helyezi-e lelkiismeretének a gondolattermelés és gondolatterjesztés szabadságát?* Nemzeti katasztrófánk adja meg rá a feleletet. ✓

De magának művelődésünknek is annyira szétágazó az iránya, hogy a legellentétebb világnézetek és törekvések is megtalálják a maguk igazolását. A régi társadalomnak egymás mellett elhelyezkedő kasztjait ma az osztályharcból állandóan rázkódásban levő ré-

tegeződés váltotta fel; a nemzeti állam eszményét, az állampolgári jogok teljességének oltalma alatt, az internacionálé ostromolja; az isteni gondolat fenséges magaslatairól az anyagelvűség csábítja porba az embert állati mivoltának ősi primitivségébe; az egyéni szabadság jogán az erkölcsi közösség alapjait támadják, hogy végül az eszmétlen nyers erő diktaturájában vesszen el maga az egyén, a kultúra, a szabadság, az ember méltósága és mindaz, mi az embert urává tette a természetnek, mindaz, mi az embert állati sorából kiemelte. Minden bizonyosság meginogni látszik; nincs egyetlen pont, hol megnyugvást találnánk. Nincs cél és gondolat, melynek elfogadásában mindenki találkozni látnék.

Közös hazánkra hivatkozol? Lesznek, kik történelmi fogalomnak mondják, melyhez nincs köze a jelennek.

Nemzeti közösséget kívánsz? Sokan nem ismerik el annak kötelékét.

Erkölcset akarsz? Osztályerkölcsre tagolják, mely csak a gyűlölet parancsát ismeri az osztály körén kívül állók ellen.

Apáczai tapasztalatai nem lehettek *ilyen* sötétek a maga koráról és mégis szükségét látta annak, hogy ama kor társadalmát a tudomány, az erkölcs és a vallás eszközeivel megszervezze az iskola. Sokszorosan érdeke hát a mi korunknak, hogy keresse az *összetartó erőt*, mely a széthullást meggátolja, és az *eszményt*, mely kivezesse korunkat az erkölcsi, a szellemi és az anyagi züllés örvényéből. És ha Apáczai ennek eszközéül az iskolát és a kultúrát ismerte fel, mi sem lehetünk el ezek nélkül. Mint akkor, úgy most is az emberiség gondolkozásában kell valamelyes *egységet* teremteni, hogy ezzel érzelmeinkben és akaratunkban, azaz cselekedeteinkben is egységet teremtsünk. És amint akkor ennek legbiztosabb eszközéül az *iskolát* vallotta, úgy erre most is ezt lehet a *legcéltudatosabban* felhasználni. Amint akkor Ratke és nálunk Apáczai a kultúrával akarták a nemzeti lélek egységét megalkotni, úgy ma is ez a *lelki integritás* föltétele. És amint Apáczai az akadémiát tartotta ebben zárókönek, úgy kultúrtörekvéseinket ma is az *egyetem* koronázza meg. De Apáczai ideálja nem olyan egyetem, melyben az egyes fakultások törekvései csak éppen a szakiskolák korlátai között mozognak, hanem olyan főiskola, mely megfelel az egyetem történelmi eszményének, melynek minden eleme, fakultásai úgy, mint tanárai és ifjusága, a tudományok közösségének tagjául érzi magát. Ez az universitas scientiarum. Ennek minden tagja közös világnézet megteremtésének céltudatos munkása; itt minden szem arra a pontra van függesztve; itt mindenki az egyetemes kultúrközösség felséges épületéhez hordja a köveket.

A magyar nemzeti kultúra templomának ilyen szövegetköve volt az Apáczai Enciklopédiája. Ilyen kultúrközösségnek volt hatalmas felelősségérzéstől sarkalt munkása Apáczai. Ilyen egyetem eszméjének volt álmodója Apáczai. Ezzel vált jövőnknek is áldott lelkű nagy tanító mesterévé.

Mitrovics Gyula.

Apáczai Csere János és a magyar nemzeti tudományosság.

A *magyar nemzeti tudományosságnak Apáczai Csere János volt a megteremtője*. Szántszándékkal és céltudatosan használtam a „*megteremtője*“ kifejezést, mert aki tehetsége alkotó génuszának az erejével a semmiből hív elő valamit — *az teremt*.

Évvvel természetesen nem azt akarom mondani, hogy *Apáczai* fellépése előtt nem volt *magyar tudományosság*, mert hiszen attól kezdve, hogy a magyar nemzet azt a világra szóló és körülményeinek sajátosságánál fogva a világtörténelemben nagyszerűségével egyedülálló kultúrtényt végbevitte, hogy felvette a keresztyénséget, azóta a nyugati kultúrnépek szellemi fejlődésének és haladásának folyamatában soha és semmi téren nem volt olyan, koronkint felmerült új fordulat, amelybe a magyar nemzet — anélkül hogy szellemének eredeti egyéniségét megtagadta vagy önállóságát föladta volna — bele nem kapcsolódott: jellegzetesen jellemző nemzeti gondolkodásához és faji felfogásához asszimilálván az átvett eszméket.

Megállapításommal csak azt akarom aláhúzottan jelezni, hogy irodalomtörténet- és művelődéstörténet-íróink nem tesznek eléggé kijegecesedett megkülönböztetést a *magyar művelődés és a magyar nemzeti művelődés* között.

Napjainkban a magyar állameszmének gondolata annyira impregnálta már a nemzet összességének észjárását; a magyarság elválaszthatatlanul szoros összetartozandóságának faji tudata is annyira urrá lett már az elméken és a szíveken; a magyar keresztyén egyházak mindegyike külön-külön is és egyetemlegesen annyi kiváló egyéniséggel ajándékozta meg a nemzetet, kik felbecsülhetetlenül nagy szolgálatokat tettek az államnak, a magyar irodalomnak, tudományosságnak és közművelődésnek, hogy ma már — távol minden, akár a kicsinyes vallási féltékenykedéstől és elfogultságtól, akár a nagyralátó hivalkodástól — tárgyilagos nyíltsággal bátran és bizton felállíthatjuk azt az egyszerű és száraz művelődéstörténeti tételt, hogy: *a magyar nemzeti művelődés a magyar protestántizmustól veszi eredetét*.

Magyar kultúra Szent-István korától számítottnan nemcsak hogy mindig volt, hanem koronkint olyan szerencsés lendületet is vett, hogy mást ne is említsek, *Mátyás* király udvaránál Európában szinte vezető pozícióba küzdötte fel magát. De még *Mátyás*

király idejében is, mikor más nemzetek már céltudatosan azon buzgólkodtak, hogy a tudomány közvetítésére saját nyelvükön tegyenek kísérleteket, *Mátyás* udvara — különösképen a *Beatrixszel* kötött házassága után — az *olasz humanizmusnak*, a *latin* és *görög* nyelven ápolt tudománynak volt egyik erős mentevára.

A nagy tömegek, az alsó néprétegek milliói a kultúra áldásaitól éppen úgy meg voltak fosztva, mint ahogy az alkotmányos életnek minden előnyeiből kizárták őket. Csak a protestántizmus, melynek súlypontja arra esett, hogy hívei anyanyelvükön olvassák a *Zsoltárokat* és a *Szentírást*, tette az egyház együttjárójává — „szolgáló leányává” — az iskolát.

A nemzetiségi érzés is, mely addig csak, mint tudat alatti ösztön szunnyadott a tömegekben, ebben az időben kezdett tudat, sőt öntudat alakjában jelentkezni. A reformáció a nagy tömegek szellemi életét, lelki világát akarta megkapni. Az alsó néposztálynak azon millióira kívánt hatni, akikhez semmiképen sem lehetett más módon közelférközni, csak *magyar anyanyelvének* révén. Ezért kezdték reformátoraink a magyar nyelvet irodalmi nyelvvé tenni: céljuknak megfelelően vallási téren kezdetben; de fokonként más területekre is kiterjesztve azt.

Középfokú és magasabb kultúránk *Apáczai Csere János* felléptéig — *nemzetközi* volt. És amikor, még nyugati mértékkel mérve is, előkelő szintájon állott, mint *Mátyás* király uralkodása alatt, a nemzet *összességére* kiválóbb hatást nem tett, mert *nyelven, szellemben és lélekben egyaránt idegen volt*. Hazai iskoláinkban a *latin* nyelvű elnemetietlenítő tanítási rendszeren és a scholasztikus tudományosságon az első rést *Apáczai Encyclopaediája* ütötte. *Apáczai az Encyclopaediával* és többi irodalmi munkáival akarta ráeszméltetni a magyar köztudatot arra, hogy az akkor szétdarabolt, szétmarcangolt hazában csak *nemzeti* nyelvű kultúra által lehet a *nemzeti* egységet biztosító *nemzeti géniuszt* az összetartozandóság megingathatatlan alapjává tenni.

Apáczai felléptéig tehát nálunk csak *általános* műveltségről lehetett beszélni, de *nemzeti* kultúráról nem, mert a magasabb tanulmányait végzett fiatal ember a klasszikus tanulmányok alapján hegyiről-tövire aprólékosan ismerte például a *rómaiak* és a *görögök* történetét; kisujjában volt *Kis-Ázsiának* és *Cappadociának* földleírása, de csak homályos sejdítések tájékoztatták *Magyarország* földrajzáról és történetéről. *Apáczai a magyar nemzeti* életnek pezsgően lüktető mozgását és jellegzetes szellemi megnyilvánulását vitte bele az iskolai életbe és a tanításnak minden vonatkozásaiba.

A magyar iskolázás minden fokon, az elemi iskolától kezdve fel az egyetemig, jól-rosszul sikerült utánzata volt a német mintáknak, melyeket követett. A tanítás lélekölő módszertelenségének jellemzésére itten nem kívánok kiereszkedni. Az iskolai szellemet ami illeti, arról tiszta képet nyerünk, ha tudjuk, hogy az elenyészően csekély számú magyar tanár mellett a XVII. századbéli római

katholikus magyar középiskolákban osztrák, cseh, morva és sziléziái származású jezsuita tanárok tanították külföldi szerzők által latin nyelven írt tankönyvekből az ifjúságot. A protestáns iskolák csak annyiban különböztek előnyösen amazoktól, hogy bennük kivétel nélkül magyar származású és törhetetlen hazafias szellemtől áthatott tanárok végezték a tanítás munkáját. Ennek megfelelő volt azután hazafias szellem tekintetében az eredmény is.

De Apáczai kezdeményezését követően is, még csak évszázadok küzdelmeivel lehetett hazánkban a latin nyelv zsarnoki uralmát megtörni. Hiszen a Mária Terézia úgynevezett első ratiojában, — „Ratio educationis“ — melyet Ürményi József, tehát magyar ember készített, még 1777-ben is avval van a latin nyelv tanításának célkitűzésében ennek a tantárgynak a fontossága indokolva, hogy „a hazának minden törvénye latinul van írva; a királyi leiratok az országhoz és a törvényszékekhez latinul történnék; a tanácskozások a hatóságoknál latinul folynak: a latin a nemzetnek már második anyanyelve, mely a hazában élő különböző nemzetiségeket összefűzi“. — A való igazság azonban az, hogy a nemzet magas kultúráját képviselő osztályoknak a latin nem is a második, hanem az első anyanyelve volt. Mivel pedig a főurak és a nemesi középosztály még társalgásaiban is a tudománynak egyetemes nyelvét, a latint használták, mert még azok is, akik csak a konyhalatinság fokáig vitték fel, azt tartották, hogy „a magyar, az csak kocsisoknak való nyelv“: mindezekből eredően, a magyar nyelv természetesen elorvadt, visszafejlődött és kifejezési kincsében az elalélttság fokáig vérszegény lett, annyira, hogy a művelt osztály társalgására is alkalmatlan volt.

A latin nyelvnek ezt a mindenható, lenyűgöző és elnemzetietlenítő varázsát a közéletben a protestántizmus, a tudományosságban Apáczai törte meg. A reformáció koráig a magyar irodalmi munkásság javarészt idegen nyelven írt oktató tartalmú elmélkedések, legendaszerű elbeszélő munkák, drámai termékek és egyházi énekek fordításában merült ki.

Irodalmunknak ebben a kőkorszakában esapott át hozzánk a reformáció, mely a lelkiekre vetvén működésének súlypontját, magától értetődően a vallásos irodalom mezején értékesítette szellemi erőit. Magyar nyelvre fordították a Zsoltárokat, valamint a Szentírás ó- és új-szövetségét: részint töredékben, mint Komjáthy Benedek és Pesthy Gábor az új-szövetséget; Heltay Gáspár a Mózes öt könyvének egy-egy részét; Kolosi Török István unitárius pap pedig Szent-János evangélistáról és Mária Magdolnáról írt versbeszedett bibliai történeteket. Csakhamar bekövetkezett azonban a magyar reformációnak két legragyogóbb egyházi és irodalmi eseménye: Károli Gáspárnak Szent Bibliája 1590-ben és a Szentci Molnár Albert teljes zsoltárfordítása 1607-ben, melyeket Gálszécsy Istvánnak és későbbben Szegedy Gergelynek bibliai hangulatú „Énekeskönyv“-ei, majd meg Geleji Katona István Öreg Gradualja és Gönczy György Kis Gradualja követték.

A protestánsok fáradhatatlanul buzgó lelkes tevékenysége addigi elaléltságából felrázta és hasonló tevékenységre buzdította a szunnyadó katolikus energiákat is; saját fegyvereikkel akarták legyőzni a reformátorokat: így keletkezett 1626-ban a *Káldy-féle bibliafordítás*, melyet mihamar követtek a „*Cantus Catholici*” és *Hajnal Mátyás* jezsuitának „*Imádságos és Énekeskönyv*”-e.

A szenvedélyek rohanó árja csakhamar elsodorta a reformáció embereit is, meg az ellenreformációét is a békés haladás útjáról. A hitvitázó irodalom, amely keletkezett, kiméletlen szablyává változtatta a tollat a hadakozó felek kezében. A XVI. és a XVII. században a vallás tartotta megszállva a lelkeket. Ennek képét tükrözi az irodalom is. A magával ragadóan lendületes és választékos stílusnak megvesztegető szépségeivel, vas logikával és ellentállhatatlanul meggyőző erővel ható mélységes szaktudástól kezdve, le egészen a durván sértő, mocskolódo szájú alantos szatira fokáig a meggyőzésre szánt, de ellenvéleményt nem tűrő módszereknek egész skálája végig felhasználtatott a hitvitázó felek által. És tuatszám keletkeztek mindkét fél részéről a vallásos és a hitvitázó irodalomnak legváltozatosabb tartalmú termékei: Szentírás-fordítások, Zsoltár-fordítások, imakönyvek, énekeskönyvek, egyházi beszédek, hitvitázó disputációk és csúfondároskodó gúnyiratok.

Aki tehetséget érzett magában és akit hitbuzgósága ösztökélt, tollat ragadott egyháza védelmére: végnélküli hosszú sorát lehetne felsorolni azoknak, kik a hitvitázó irodalomban védelmére siettek egyházuknak és kiknek iratai nyomán egy szingazdag, változatos, zamatos nyelvű irodalom keletkezett, melyhez gazdagságban, élénkségekben és lelkesen rajongó elragadtatásban csak a *Kazinczy-féle* nyelvújítási harc hasonlítható.

De míg a vallásos irodalomnak, a lírai és az elbeszélő költészetnek terén a fejlődésnek lelket gyönyörködtető jelenségei szinte túlradóan mutatkoztak, a *magyar nemzeti tudományosság* mezeje teljesen magára hagyatva, elhanyagoltan és *parlagon hevert*.

Mikor *Apáczai Csere János* a XVII. század közepén lángelméjének csodálatos alkotásaival: az *Encyclopaediával* és a *Magyar Logikácskával* a magyar irodalomban megjelent, akkor — és azt követőleg igen-igen hosszú időn keresztül — még a nemesi osztály olvasni tudó részének *magyar nyelvű* kultúrigényeit is, teljesen kielégítette a *magyar nyelven* írt *Csízio* és a *Kalendárium*. A jó hírénevet azóta is megőrzött *lőcsei* magyar kalendárium éppen az *Apáczai* születését követő esztendőben, 1626-ban jelent meg először. Ebből meritették *magyar* szellemi táplálékukat az alsó- és a középosztálybeli olvasóközönség egyaránt. Ebben megtalálták a naptári részen kívül a krónikát, az országos vásárok időpontjait és sok minden egyebet, amit a természől, a betegségről, a háborúról és az időjárásról meg miegyebekről *jósolni* lehet. Nem egy helyen ez a könyv képviselte a vallásos könyvek mellett az egész magyar irodalmat; ottan-ottan legfeljebb az olvasó jövő sorsát feltáró „*Sorsvetés vagy Szerencsekönyv*”-vel kiegészítve, mely utóbbi olyan kedveltségnek

örvendett, hogy kapós kelendősége mélyen belenyúlik a XIX. század évtizedeibe is.

A prózai elbeszélést a XVII. század első felében *Szécsy Jánosnak* „*Látomás*“-a és egy névtelenné a „*Fortunátusról íratott igen szép és nyájas beszédű könyvecské*“-je merítette ki.

A legszélesebb körben használt könyvek voltak a *szótárak*, mert ezeket az iskolás deákok használták. Kezdetben tárgyi és fogalmi csoportokban sorolták fel a szavakat, de miután iskolai célokra így alkalmatlanok voltak, mihamar rátértek a betűrendes rendszerre. 1604-ben *Szenczi Molnár Albert* „*Magyar-latin és Latin-magyar*“, majd 1621-ben „*Magyar-görög szótár*“-a voltak az első ilyenemű kísérletek a maguk nemében.

A tudós közvélemény annyira impregnálva volt a magyar nyelv elleni előítélettel, hogy még a *magyar nyelvnek nyelvtanát is latin nyelven írták*, mint például: *Erdösi Sylvester János* „*Magyar-latin nyelvtan*“-át 1539-ben; a *Dévai Bíró Mátyás* „*Orthographia Ungarica*“-ját és *Szenczi Molnár Albertnek* a latin nyelvtan rendszerébe erőszakolt „*Magyar nyelvtan*“-át 1610-ben. — Magyar nyelven írt *nyelvtudományi* munka ebből a korból csak kettő ismeretes: *Ozoray Imrének* az „*Igaz írásmódról való tudomány*“-a 1549-ből és *Geleji Katona Istvánnak* etymologiai alapon álló „*Magyar grammatikácská*“-ja 1645-ből.

Történeti irodalmunk a XVI. és XVII. században a fejlődésnek szinte azt mondhatnók, hogy virágzó fokán állott. De a hazafias lendületű „*Króniká*“-k mind latin nyelven irattak. Az *első magyar nyelven írt egyetemes történettel* „*ez világnak jeles dolgairól*“ *Benczédi Székely István* göncei református pap ajándékozta meg 1559-ben irodalmunkat. Hazai történetünket tárgyaló első magyar nyelvű munka pedig *Heltay Gáspár* kolozsvári unitárius papnak „*Chronica*“-ja volt, „melyet — amint a címlapon mondja — a magyaroknak dolgairól nem kicsiny munkával írt meg“ Kolozsvárott 1575-ben.

Ha felemlítjük *Oláh Miklós* „*Magyarhon földrajza*“-t 1587-ből, valamint *Csípkes Komáromi Györgynek* „*Az üstökös csillagokról való iudicium*“-át, akkor végeztünk e korszaknak a politikai és csillagászati földrajz köréből megjelent magyar irodalmával.

De még ennél is rövidebben végezhetünk a természetrajznak állattani részével, amellyel *egyáltalában nem történt magyar nyelvű kísérlet Apáczai* fellépése előtt; ellenben 1578-ban megjelent „*Colosvárat*“, 6 évvel a szerzőnek halála után, „az bölcserő férfiú, az döbröczöni keresztényen egyház pásztora“, *Melius* vagy *Horhi Juhász Péternek* a növények gyógyhatását ismertető és recepturával is kiegészített magyar, német, deák és görög nyelvű „*Herbarium*“-a, melyben ismerteti a növények gyógyhatását, „kikkel a nagyon divatos bűvölés és varázslás ellen“ kívánt küzdeni. Ezt követte 1583-ban a *Beythe Andrásnak* a növények gyógyhatását is ismertető „*Fiveskönyv*“-e, melyet az író „magyar nyelven a fődoktoroknak és természetűd orvosoknak bölcserő írásukból szörszött“; 1588-ban

pedig a *Frankovits Gergely* szerzette „hasznos és fölötte szükséges könyv, melyben sok rendbeli betegségek ellen való orvosságok vannak írva, melyeket Isten az ő nagy jóvoltából és ajándékából embereknek rendelt“. — 1575-ben adta ki *Balsarati Vitus János* a „*Magyar chirurgia, azaz a sebgyógyítás mesterségiről írt négy könyvek*“-et. — Ha természetrajznak akarjuk még venni *Szentmártoni Bodó Jánostól* „*A sónak dicséretéről való magyar rigmusok*“-at is, akkor azután a magyar nyelven ápolt orvosi és természettudományi irodalom összeségéhez pontot tehetünk.

Ime: ez a XVII. század közepén a *magyar nyelvű nemzeti tudományosságnak* a tükre. Látható ebből, hogy a magyar nyelv-tanon, a történeten, a növénytan elemein és az orvosi tudományok legelemből kezdetein túl, még csak kísérlet sem tétetett a tudományosságnak *hazai nyelvünkön* való ápolására, mert ez, közfelfogás szerint, a magyar nyelv „*megcsúfolásá*“-nak tekintetett, mivelhogy „*nyelvünk nem iratott és az iratásra képességgel nem bírt vala*“, amely állítás annyiban fedti a való állapotot, hogy a magyar nyelv az elhanyagolás következtében és az ápolás hiánya miatt annyira elernyedtt és elveszítette életképességét, hogy a legegyszerűbb *tudományos fogalom* jelentősége is, magyar nyelven csak kacskaringós, körülményes és hosszadalmas körülírásokkal volt visszaadható.

A *magyar nemzeti* tudományosságnak ebben a kétségbeejtően sivár, vígasztalanul kopár és megalázóan elhagyatott állapotában nem is maga az elmaradottság jelentette a legnagyobb veszélyt és szerencsétlenséget, hanem inkább az, hogy senki sem volt, aki meglátta, megértette volna a jövőre messze kiható nemzeti nagy veszedelmet, melyet ez a helyzet a méhében rejtett.

A magyar szellemi élet ezen szomorúan sötét éjszakájának égboltozatán ekkor tünt fel a XVII. század második felében, mint népének bibliabeli útmutató lángoszlopa, *Apáczai Csere Jánosnak* kiválóan nemes és megkülönböztetett fennköltlelkű egyénisége: *tudós*, kinek léngelméje átöleli a tudományok egész gazdag birodalmát; *államférfi*, ki tág szellemi perspektívával meglátja, hogy nemzetének fennmaradása csak úgy biztosítható, ha az a nyugati kultúrába olyan mértékben tud, mint nélkülözhetetlen tényező bekapcsolódni, hogy fennmaradása vagy eltűnése a nyugati kultúrára nézve már nem lehet közömbös; *kultúrpolitikus*, ki Istentől nyert hivatásból a *nemzeti* kultúra erejével akarja megváltani és a tudomány hatalmával felemelni elesett, szétdarabolt, szerencsétlen, de az ő meggingathatatlan hite szerint nagyra hivatott nemzetét.

Apáczai Csere Jánost nem szabad, de nem is lehet egyszerűen úgy méltányolnunk, mint valami szürke tudóst, aki behatolt a tudományok legrejtettebb mélységeibe és felküzdötte magát az ismeretek magasságának legkiemelkedőbb csúcspontjaihoz is; azután felült a katedrásra és egy hálás tanítvány-seregnek prelegált, míg bekövetkezett reá az idők teljessége. Ő a magyar nyelv új életrekelésében *Kazinczynak*, a magyar nemzet regenerációjának sorsdöntő munkájában *gróf Széchenyi Istvánnak* volt korai, de teljesen con-

geniális előhírnöke. A jobbágyság sorsának tűrhetetlenségére és ennek a tűrhetetlen helyzetnek elkerülhetetlenül szükséges megjavítására is, éppen két évszázaddal *Kossuth* előtt, ellenállhatatlanul meggyőző erővel irányította reá munkáiban a nemzet figyelmét. Az anyaországnak és az ő szűkebb hazájának — Erdélynek — legszomorúbb, legsötétebb napjaival esik össze az ő csodálatos tevékenységének emberfölötti megnyilvánulása. Mivelhogy az ő élete napjaiban ilyen szellemi fellobbanásra a közállapotok sem előkészítve nem voltak a két testvérhazában, sem pedig megérve nem, azért hangzottak el az ő nemes törekvései észrevétlenül, mint kiáltó szózat a részvétlenség pusztaságában.

A sors, mely különben egész életének minden egyéb vonatkozásaiban nem igen sajnálta tőle kegyetlen ostorcsapásait, kegyes volt hozzá abban a tekintetben, hogy tanulói pályája alatt mindig kiválóan tudós és emberségesen megértő tanárok vezetése alá került. Mindjárt kezdetben, hogy kis falujának elemi népiskolájából a *Kolozsvári* triviális iskolába jutott, ott találta *Porcsalmay Andrást*, „a mélységes tanultságának kincseivel ékeskedő jeles férfiút és soha eléggé nem magasztalható jó tanítót“; amikor pedig innen „az isteni Gondviselés *Gyulafehérvárra* vezérelte“, itten tanítványa lett „ama legkitünőbb férfiúnak“, *Bisterfeld János Henriknek*, ki valóban atyai jóindulattal szellemileg és anyagilag egyaránt segítette a nagytehetségű, törekvő fiatal *Csere Jánost*. Gyulafehérvárott autodidaxis utján elsajátította a keleti nyelveket és „roppant testi és lelki fáradtsággal“ leírván *Alstediusnak* főiskolai előadások tartása céljából kivonatolt *Encyclopaediáját*: aztán — noha „teste-lelke abba belefáradt“ — elejétől végig betanulta. Az így felkészült univerzális képzettségű fiatal theológust, mikor a franekerai és leydeni, majd az utrechti és harderwijki egyetemeken megjelent, mint phenomént fogadták: a legkiválóbb tanárok, mint *Amesius*, *Heydanus*, *Voetius* stb. nemesak figyelmes jóindulattal támogatták, de atyai barátságukkal is kitüntették őt.

*Apácza*i 23 éves volt, mikor Hollandiába került. Más fiatal emberek ebben az életkorban lírai költeményekbe öltöztetik gondolataikat és szívüknek túlaradó érzeményeit. A fiatal *Apácza*it a holland tudományos fejlettségnek vakítóan ragyogó fénye eszméltette az ő „szeretett hazája“ szellemi elmaradottságának kétségbeejtő sötétségére, — és emelkedett lelkének benső intuíciójával megismerte, hogy az ő nemzete „azért a legszerencsétlenebb a világon és a legnyomorultabb, mert mindent idegen nyelvekből kell kölcsönöznie“. Ráeszmélt arra, hogy nincs jövője; hogy el kell vesznie a népnek, mely *nemzeti* tudományosság nélkül való. És attól kezdve, hogy ez a meggyőződés urrá lett az ő felfogásán; attól a pillanattól, hogy felismerte a fenyegető veszélyt és tisztába jött annak minden szomorú következményeivel, amik a hazai nyelv elhanyagolásából nemzetére szakadhatnak: ez a szomorú kép forgott éjjel-nappal a szeméi előtt és „annyra furdalá bús szívét, hogy az álmot szeméiről, figyelmét a tanulástól elűzte és minden gondolatát arra fordítá,

hogy vajjon miképen lehetne hazáján segítenie“: Lelkének ezen fájdalmas hányatásából és kínzó tépelődéséből született meg az a heroikus elhatározása, hogy „ha Isten élete folyását néhány évre kiterjeszti, nem hal meg anélkül, hogy a magyarokkal *minden tudományt magyar nyelven* ne közöljön“.

De jóllehet, hogy *Apáczait*, midőn a tervezett munkához látott, hogy szándékát valóra váltsa, már a küszöbön elrettentette nyelvünknek parlagi, pallérozatlan, fejletlen, elesetten szegényes volta, azért az elébe tornyosuló, áthághatatlanak látszó nyelvi akadályok miatt félbeszakított munkáját erős akarattal, megújult lelkesedéssel, elszántan, törhetetlen energiával és olyan önbizalommal, amilyent csak a küldetésében meggyőződésesen hívó lélek ad, ezt a munkát újból fölvette és ettől a perctől „idegen szó nem állhatott meg fordítás nélkül előtte“. Véghezvitte azt a tisztára csodaszámba menő munkát, mely emberi erőnél magasabb vala, hogy megírta a tudományosság egész birodalmát átölelő, 241 fejezettel, XI. részből álló, 412 oldalra terjedő tüneményszerű munkáját, a *Magyar Encyclopaediát*; még pedig úgy, hogy annak szövegében *egyetlen idegen kifejezés nem fordul elő*. Minden előmunkát vagy irányt jelző útmutatás nélkül, a lángésznek korlátokat nem ismerő bátorságával és elszánt erejével megteremtette a nemzeti fennmaradásnak és haladásnak sorsdöntő előfeltételét: a szókincsekben és a formák szépségében egyaránt gazdag nyelvet, mely minden tudományágnak a kezelésére alkalmas. — „Az úttörőnek vért kellett izzadnia minden fejezet megszővegezésénél“, de heroikus elszántságával és a fajszeretnek hazáját aggódóan féltő, a kategórikus imperativusnak erejével ható, minden gátló akadályokat letörő akaraterejével megteremtette a magyar tudományos terminológiát, „minden egyes latin műszót körülírás nélkül *egy* magyar műszóval adván vissza“. Tudásának hatalmas méreteiből, nyelvművészetének zsenialitásából egyszerre úgy született meg befejezett tökéletességgel a magyar tudományos műnyelv, mint régi mithos szerint Pallas Athéne Jupiter fejéből. Az ő munkái úgy hatnak, mint „egy előhegyek nélkül magasan álló, hirtelen kiemelkedő csúcs a kietlen lapály és pusztaság közepén“.

Apáczai fellépéséig, amint fentebb már láttuk, *magyar nyelvű* tudományosságról beszélni egyáltalában nem lehetett. 1655-ben *Apáczai* munkájának megjelenésével a kor színvonalát jelző magyar nyelvű munkák állottak *egyszerre* rendelkezésre; még pedig: a *theológiából* és a *paedagogiából*, a *bölcsészettanból* és a *nyelvtudományból*; úgyszintén a *dialektikából*, a *mathematikából*, a *geometriából*; nemkülönben az *asztronomiából*, a *természettani* és a *politikai földrajzból*, a *fizikából*, az *ásványtanból*, az *állat- és növénytanból*, a *fiziológiából*, a *pathológiából*, a *therapiából*, a *gyógyszertanból*, az *építéstanból*, a *gazdaságtanból*, a *történelemből* és az *erkölcstanból*.

Ki kell egészíteni ezt a megállapítást még avval, hogy „*Apáczai Csere János Encyclopaediája* a *legelső* magyar mű, mely az

orvosi tudomány egész összességét rendszeresen felöleli“. A „*Magyar logikácská*“-val és *Encyclopaediájának* filozófiai részével a bölcsellettannak *nemzeti nyelven* való ápolása tekintetében nagy és kiváló kultúrnemzeteket emberöltőkkel előzött meg: *Ramus* és *Cartesius* bölcseleti rendszerének magyar nyelven való meghonosításával örök dicsőséget árasztott a magyar névre. Pedagógiai munkáival pedig sok tekintetben évszázadokkal vágott elébe nemcsak a hazai, de a világirodalom nevelés- és oktatástudományának.

Sok százra menő magyar tudományos új műsőt alkotott, melyeknek jórésze a használatban kiállotta harmadfél évszázadnak a tűzpróbáját; sok azonban, különösebben a növénytaniak közül, ki is esett a használatból és feledésbe ment az utána következett, még majdnem két évszázados latin nyelvű iskola-éra alatt, annak következtében, hogy a magyar műszo mellett a latint is nem jegyezte föl.

A tudomány egyetemességét felölelő, *nemzeti nyelven* írt encyklopaedikus munka is, mint amilyen az övé, úgy a francia, mint a német és az angol irodalomban is, csak emberöltőkkel később jelent meg.

Apáczai a hazaszeretetnek rajongója volt. Iskolai használatra írt munkáival legelsősorban azt célozta, hogy *magyar nemzeti és hazafias szellem* vonuljon be az iskolákba. *Magyar* tannyelvű iskolákban *magyar* tanítók által nevelt és *magyar* tankönyvekből oktatott ifjúságból akarta azt a generációt nevelni, mely egy szebb és jobb és boldogabb, de mindenképp tudatosan *magyar* hazának legyen éltető, fenntartó eleme. Az analfabétákat, mint a nemzet homlokát égető szégyenbélyeget stigmatizálta és az általános kötelező, ingyenes *népoktatás* intézményes szervezésével kívánta a nemzeti műveltséget, a népoktatásnak általa megállapított triviumát: az írást, olvasást és számolást belevinni az alsó néprétegek milliói közé. A prófétai lélek ihlettségével alkotott munkáival elérte, hogy a magyar ifjúság kezébe könyvet adott, „melyben az, anyanyelvén minden szép és hasznos tudományt olvashat és tanulhat“.

Az ő *középiskolája* a XVII. század pedagógiájában valósággal forradalmat jelentett. A latin nyelvnek a paroxismus határmesgyéjét érintően zsarnoki, elnemzetietlenítő egyeduralmát ő törte meg; a lélekölő, szellemtelen verbalismust az ő tanítási módszere űzte ki a középiskolából, melyet megszabadított a középkori scholaszticizmusnak fullasztóan dohos atmoszférájától; az addig a tanulmányi rendből teljesen száműzött reáliákat és azoknak a gyakorlati élettel való kapcsolódását elsőnek ő vitte nálunk a középiskolai oktatásba; az idegen nyelvek tanításának általa inaugurált módszer-tani eljárása, még ma is fölülmulthatatlan tökéletességű gyakorlati alapon nyugodott. A hazai középiskoláknak addigi szervezetét is teljesen új, észszerűbb és tökéletesebb alapokra fektette. Az elemi és középiskolai nevelés és oktatás terén az újabbkori, minden képzeletet meghaladó óriási haladás ellenére, több mint harmadfél évszázad óta nem történt semmiféle újítás akár a didaktikai, akár pedig az általános pedagógiai természetű kérdéseket illetően,

amelyeknek csirái az ő pedagógiai dolgozataiban nyilvánvalóan kimutathatólag felfalálhatók nem volnának.

Mint egy lelki varázslatnak nyugőzően kényszerítő hatása, úgy szállotta meg *Apáczai* lelkét egy magyar „Akadémia“, egy a holland vagy a német egyetemek mintájára szervezett és berendezett valóságos magyar tudományos egyetem létesítése utáni epedő vágy. Mivelhogy ebben látta a magyar kultúra betetőzését, megkoronázását: az volt életének egyik legfőbb célja, legmagasabb ideálja, hogy legyen „*magyar universitas*“. Tág szellemi perspektívával, az előadásnak meggyőző erejével tárja minden kínálkozó, sőt keresve-keresett alkalommal a nemzet szeme elé egy magyar egyetem létesítésének égető szükségességét. Ennek hiánya miatt „terjed szíjjel a világon a mi *barbarus* nevünk“.

Három ízben is, a nála megszokott mélyenjáró tudással és élesen boncoló elmével foglalkozik behatóan evvel a nagy horderejű kérdéssel: a kolozsvári beköszöntő beszédben, a II. Rákóczi Györgyhöz benyújtott „szép projectumban“ és végül, mintegy szellemi végrendeletében, a *Barcsay Ákos* fejedelemhez benyújtott, „A magyar nemzetben immár elvégtére egy akadémia felállításának módja és formája“ című emlékiratában. Ez utóbb nevezett munkájában hajszálnyi aprólékossáig dolgozta ki egy egyetem szervezetének minden részletét a menzától s a fűvészkerttől a könyvtárig, a pedellustól és hortulánustól kezdve fel a tudós professzorok foglalkoztatásáig. A művelt lelkű és tudománykedvelő *Barcsayban* nem hiányzott a hajlandóság a terv megvalósítására, de az országos zavarok, majd az államrendnek nemsokára ezután bekövetkezett teljes felbomlása megakadályozták őt nemes szándékának megvalósításában, minélfogva *Apáczai* lelke ezen égető vágyának megvalósulása iránt hön táplált reményét teljesületlenül vitte magával a sírjába.

Az 1660. esztendő új-év napjának a hajnalán *Apáczai* 34 éves korában befejezte a küldetést, amelyre elhivatott. Ő híven teljesítette azt, ami reá bízva volt. Elernyedtt nemzetét felrázta a halált okozó közönyből, mely életerejét dermedztette, — és ráeszméltette az önmaga iránti kötelességének teljesítésére és az emberiség történetében reá váró nagy hivatás betöltésének tudatára: kezébe adván a *nemzeti* tudományosságnak olthatatlan faklyáját, melynek fénye a nemzetek halhatatlanságához vezető útraveteti világosságát.

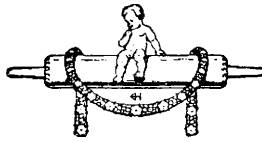
Ő a *nemzeti* tudományosságnak első apostola és a hajlíthatatlanul szilárd férfias meggyőződésnek martírja; egyszersmind *nemzetének legelső és eddigelé legnagyobb tanítója volt*. Azokat a súlyos láncokat, „melyek a magyar tudományosságot és művelődést béklyózták“: ő törte szét. Munkái egy Istentől kegyes bőkezűséggel gazdagon áldott lángelmének voltak nemzetünkre nézve áldásos alkotásai, melyekkel pazar díszet és ragyogó fényt árasztott hazájára és nemzetére, — és amelyeket véráldozatul tett le a haza oltárára. Elaléltságából nehezen ébredő népét a szó hatalmával fedtte, sőt ostorozta. Az *ó-testamentumnak* legzordonabb hangú prófétái szólottak csak a bensőségteljes meggyőződésnek olyan tetterre kész-

tetően megrázó hatásával, amilyen az ő beszédeiből és írásai-
ból lelkünkbe markol. Ő a lángelmék divinatorius jövőbelátásával
megérezte a dolgokat, mik az akkori kultúrátlanságunk következté-
ben eljövendők lesznek. Ezeknek a következményeknek minden bor-
zadályát, gyötrődő lelkének mélyén, a hazafias kétségbeesés hét tör-
dülésétől átvért szívvel, képzeletében átélte ő, — és azért hatnak az ő
szavai úgy, mint egy-egy velőtrázó sikoly, mellyel ébreszteni akarja
„álmos, hályogos szemű nemzetét“; ezért áldozta fel ő magát tuda-
tosan magyar nemzete érdekében: olyan idegölő, életerőt emésztő,
energiát sorvasztó, adott körülményeinél fogva páratlanul álló
munkateljesítményt szolgáltatva egy harmincegy esztendőre nyúló
arasznyi rövid életpályán, amelyhez hasonlót a művelődés története
még egyet nem tud felmutatni.

Hogy megérje eszméinek diadalát: mostoha sorsa ezt meg-
tagadta tőle. De ami törekeny erejének önmagát nem kimélő fel-
használásával tőle tellett; aminek lehetőségei az ő legmegfeszítet-
tebb erő kifejtésének szférájában adva voltak, azt ő hűségesen el-
végezte: megtermékenyítette az addig kopár talajt és elvetette bele
a magot, mely gazdag gyümölcs-aratást volt hozandó. Azok a nagy
horderejű eszmék, melyeket ő drága és szent örökségül hagyott
nemzetére, azóta mind ország-építő, nemzet-erősítő valóságokra váltak:
a nemzeti iskola, az akadémia, a magyar egyetem, a tanító- és
tanárképzés, a hazafias és emberbaráti érzésen nyugvó iskolai szel-
lem, az általánosan kötelező ingyenes népoktatás — és a presbiteri
rendszer a református egyház alkotmányos szervezetében.

Áldás volt az ő egész élete: Istennek és embereknek áldása
legyen az ő fenkölt emlékezetén.

Dr. Neményi Imre.

Apáczai lelke.

Három évszázad messzeségéből csodálkozó arccal tekint most reánk egy szegény, sovány, égő szemű magyar: a Gyulafehérvárról elkergetett, rajongó tanítványoktól Kolozsvárt is körülvelt, korán elpusztult Apáczai Csere János. Mintha azt kérdezné: mit keresünk a sírjában, hiszen ott nincs más, csak por és hamu; miért nem nézünk magunk körül, ahol annyi az emberére váró munka, a munkáskéz pedig éppen nem elég.

Nem a sírt bolygatjuk, azt nem tudjuk még megjelölni sem; nem arra gondolunk, ami benne az enyészeté volt, hanem nyugtalanul, sorsunk keserves csapásainak súlya alatt, jövőnk biztosítékait keresve, megint felvillant előttünk Apáczai lelkének fénye s erre figyelünk. Minket ez a fény már nem vakít úgy, mint kortársait; nekünk világít. Mi nem félünk tőle, mert látjuk, hogy nem felforgatni, hanem építeni akart; nemzete épületének örökké egyetlen, legmélyebb fundamentumát rakosgatta és erre a munkára figyelmeztette, kérte, sürgette korának rövidlátó, mélybe nem néző, napról-napra élő hatalmasait.

Kellemetlen ember volt: igazságot látott és kimondta kérelhetetlenül; bajt látott és megmutatta a forrását; a jövőbe nézett és elmondta, amit csak ő látott. Ugyan ki szerette volna ezt a *látó embert*?! Azok bizonyára nem, akik észrevették, hogy a szemében lobogó tűz őket nem hízalóan világítja meg. És ki állhatott volna melléje, hogy segítsen neki?! Azok természetesen nem, akik eszméit nem tudták megérteni. Utjában állott az érdekelttség és az értelmetlenség s ebből a kettőből gát tornyosult elé, gonosz indulat fogta körül. Csak azt látták, hogy megzavarta a hagyományos rendet s szembe kerül nagytekintélyű, bár néha csak nagyképű férfiakkal. Ezen botránkoztak s lázongónak nézték. Pedig csak a használás vágya élt benne, javítani akart. Az igaz volt, hogy izgatott: meg akart mozdítani nyugtalan lelkeket, mert tisztán látta a feladatok tömegét, önmaga kicsinységét és erejének felettébb véges voltát. Az is igaz, hogy nem a kényelmesek és a béketűrők szokták a haladást elősegíteni, hanem a munkáskezek és a nyugtalan lelkek, tehát ezek az értékesebb emberek; de ezt az igazságot hogyan ismerhették volna fel azok, akik a haladásra nem is gondoltak?! Így lett Apáczai ezek szemében forradalmi ember — és megérdemelte, hogy ilyenek nézzék, mert a sötétségben világot gyújtott. És mégis: semmitől sem volt olyan távol, mint attól, hogy

forradalmat csináljon. Sem erőszakos nem volt, sem szervezni nem tudta az embereket. Benne csak egy erő volt: a meggyőződés. Ez nem engedte hallgatni, mikor beszélnie kellett; ez nem engedte mást mondani, csak amit igaznak ismrt, — de ez nem követelt tőle egyebet, mint azt, hogy meggyőzni igyekezzék másokat is a maga igazáról. A meggyőzés pedig nem a forradalom útja, hanem a folyamatos megújulásé. Erre az a korszak is képtelen volt, éppen azért, mert hiányzott a fogékonyság az érvek iránt s ez hiányzott, mert nem volt kiépítve a művelődés útja: a nagy tömeg egyáltalában messze volt minden tanulástól, mert nem volt népiskola, a felső rétegek lelki műveltsége, tudása is fogyatékos volt, hiszen hiányzott Erdélyben a felső iskola, az akadémia. Ezt látja Apáczai: a tényt is, az okot is; ezért akarja megszüntetni az okot s erre szenteli egész életét: tanít.

Ha a lelkét keressük, ezt a vonást találjuk benne középen: nem kutató tudós, nem politikus, hanem *tanító*. Azért tanul, hogy tanítani tudjon; azért ír, hogy az új nemzedéknek legyen miből tanulnia, meg azért, hogy teremtsenek iskolákat, ahol tanulni lehessen. Ezzel a munkálkodásával csinálja a legigazibb politikát: a jövőt akarja előkészíteni.

*

Nekünk ma, háromszáz évvel utána, vitathatatlan igazság mindaz, amit Apáczai felismert és valósítani igyekezett.

Ezek között az a legfőbb, hogy igazi ismeretre csak anyanyelven juthatunk. A neveléstudomány az utóbbi száz évben nagyot haladt, sokat használ fel az élettan és a lélektan hatalmas eredményeiből s ezek alapján feltétlen biztonsággal igazolja Apáczainak s az előtte és utána ugyanígy vélekedőknek azt a tételét, hogy a művelődés útja az anyanyelven való tanulás. Alapfogalmakat csak úgy lehet megérteni s ezek nélkül nincs tudás, nincs műveltség. Ezt a gondolatot Apáczaiiban külföldi útja érlelte meg. Ott minden az összehasonlításra készítette és úgy, mint a XVIII. században Besenyey, a XIX. században Széchenyi, nemzetének elmaradottságára eszmélt. — És ugyanúgy, mint ezek, a műveltség fogyatékoságában látta meg a baj forrását. Ez indítja arra, hogy minden tudni-valót magyarul összeírjon a magyar ifjúság számára.

A másik felismert igazságot így lehet kifejeznünk: mindenféle munka kihat a nemzet sorsára, tehát a legkisebb részletet is a legtökéletesebben kell végezni. A magunk életében is világosan látjuk, hogy a nagyon különbözőnek tetsző munkaterületek is hogyan kapcsolódnak, miként hat mindegyikünk tevékenysége a másikra is; a társadalom életének egységét nem is kell a társadalomtudományból tanulnunk meg. Apáczainak ez a tisztánlátás parancsolta, hogy mikor Hollandiából hazatért, a gyulafehérvári iskolát, a maga munkájának színhelyét tegye minél alkalmasabbá erre a nemzeti feladatra. Ezért beszél arról, hogyan lehetne és kellene az iskola benső életét, a tanítás hagyományos, de nem okos rendjét megváltoztatni. Ugy okoskodik, hogy a jobban tanított ifjúságból különb

férfiak lesznek, a nemzetnek erősebb oszlopai, nyitabb szemű vezetői.

Ebben megvan a harmadik tétel: a nemzet megújulásának a nevelés az alapja. Ezzel megszűnik az iskola pusztán ismeretközlő intézmény lenni s a benne dolgozók arra a lelki alakulásra gondolnak, amelyet a tanítás a tanuló lelkében előidéz. Nem pusztán a tudás a cél, hanem az értelem kiművelése. Bizonyos, hogy Apáczai is, mint más nemzetek nagy „oktatói“ (didaktikusai) akkoriban, közel volt az értelem látszólag egyoldalú hangsúlyozásához; de afelől sincs kétség, hogy éppen Apáczaiiban az érzület és az akarás meghatározására is megvolt a tudatos törekvés. Az érzület: a nemzethez való hűség és értelemmel való buzgóság, az akarás: a nemzetért való cselekvés forrása. Az ő lelkéből ez szól hozzánk s munkái bizonyítják, hogy ez volt a célja, másoknak ilyenre való alakítása. Nevelő lélek volt s abban öntudatlanul is ott él az a gondolat, hogy neki mintának kell lennie, hiszen, ha nem akarja is, az.

A nemzet sorsának és a nevelés minőségének az egysége, ennek felismerése emeli Apáczait a negyedik alaptételig: a nemzet jövője érdekében az egész köznevelést egységesen kell szervezni, hogy legyen meg a műveltség terjedésének legfőbb eszköze, a népiskola és a műveltség fejlődésének feltétele, az akadémia is. Addig és akkor — sokáig azután is! — hiányzott az iskolaszervezetnek ez az alapja és ez a betetőzése: a széles alap és a magasba nyúló tető. Apáczai tudta önmagáról, mit jelentettek számára a külföldi főiskolák: mennyivel szélesebb területet fogott át a látása, mióta odakinn járt, mi mindent vett észre, amiről itthon nem is tudott. Okosságát mutatja, hogy magyar főiskolát követelt és tervezett, hiszen nem elég annyi ifjunak emelkednie a műveltség legmagasabb fokára, amennyi külföldre mehet! S bárhonnán jutott is Apáczai az iskola padjára: tudta, mily kevesen vannak ott a tanulásra hivatott és vágyó ifjuság közül, mert nincs elég iskola; és érezte, milyen keserves azon a módon kezdeni a tanulást, ahogyan a latin iskolában neki is kezdenie kellett. Nekünk magától értődik, akkor érthetetlennek tetszett ez az egész *művelődéspolitiká*; meg kell adni a közműveltség elemeit, a művelődés eszközeit a népiskola útján; biztosítani kell a művelődés folytonosságát, a műveltség fejlesztését tudományos intézmény létesítésével!

Ezt a négy tételt azért állítom így egymás után, mert így világosodtak meg Apáczai lelkében: közvetlen tennivaló az első, amit felismer s távoli, nagy célig jut el a szemlélődés, elmélyedés útján. A maga erejét rááldozza, mert csak ezzel szerezheti meg lelke nyugalalmát; azért nem megy papnak, hanem marad holtig egyszerű tanító. A nagy feladatnak meg akar nyerni másokat, erősebbeket, hatalmasabbakat, mert látja, hogy csak országosan lehet a nevelés ügyét jó rendbe hozni; ezért kér és sürget, korhol és magyaráz. Mindaz, amit mond és tesz, a nemzetért való mélységes aggodalomból fakad: „elvész a nép, mert tudomány nélkül való“; ezért kiáltja: „ébredj, magyar nép és állíts iskolákat!“ Oh,

akit eszme hevít és akit belső tűz emészt, aki csekély hatáskörben a legnagyobb feladatot látja világosan és aki tudja, hogy nem magáért beszél: az nem tudja, nem szokta válogatni a szót, nem gondol mások érzékenységére, csak a célt látja és azt hiszi, a szándék a fő. Szegény Apáczai! Minél tisztábban tárul fel előtte a nevelés-ügy széles mezeje, annál súlyosabban érezte a mulasztásokat, annál keményebben beszélt, tehát annál többeket haragított magára. Ez mutatja, hogy mennyire igaza volt, mily nagyon szükséges lett volna, hogy okosan eltervezett, gondosan megvalósított művelődés-politika kezdje rakni a jövőndő alá az alapokat.

*

Sokszor azt gondoltam, azért volt olyan az Apáczai sorsa, mert csak tanító volt. Bizonyos, hogy azért hallgattak reá a „nagyok“ olyan kevéssé. De volt a sorsának olyan mozzanata is, amely azt mondatja velem: szerencséje, hogy tanító volt, azért hallgattak reá a kicsinyek, az ifjak olyan nagyon. Emlékezetét tanítványai őrizték meg és juttatták el máig. Kétféle tanítványok: az ajkán csüggők, akik megérezték, hogy más, mint a többi és azért nyomon követték, mikor ellenfelei az állásából elüldözték; meg az írsait olvasó késői tanítványok, akiket nem zavar kopott ruhája és beesett arca, nem érint hangjának érdekessége, hanem felmelegít és felemel lelkének megkapó és megható ereje.

Ez a lélek: az eszményi magyar tanító lelke. Azé az emberé, akit nem a képesítés tesz tanítóvá, hanem a hivatás érzése, akinek a naplemente nem jelenti a munka befejezését, az iskola küszöbe nem határa a hivatás betöltésének és a saját sírja sem jelenti a világ végét. A tanító: a jövőért dolgozó ember. Egyik apró gyermekeket oktatgat az iskolában, a másik felnőtteket művel az írsaival, a harmadik mint orvos, tisztviselő, pap, birtokos vagy egyéb, lelkeket kapcsol a maga emberséges lelkéhez s ezzel emeli, fejleszti, erősíti népét és vezeti a jövőndő felé. Minden ilyen emberben tanítólélek él. Az Apáczaié. Vagy Apáczaiában is az az örök magyar tanítólélek élt, amely Zrínyivel a török áfium ellen való orvosságot készíttette s Bessenyeit, némelyik Telekit, Wesselényit, Széchenyit, Eötvöst és annyi mászt nemzetének nevelőjévé tette?! Ezek mind tanítottak, ezek mind az iskola nemzeti jelentőségét hirdették; ezek mind azt követelték: művelődjétek, műveljétek egymást, építsetek!...

Valóban, ezek lelke jelenik meg a XVII. század szegény, beteg tanítójában. Az első magyar tanítóban, aki-erre a munkára tette fel életét. Az első magyar pedagógusban, aki az iskolai viszonyok pontos felismerése után vont le személyes munkájának irányelveit. Az első magyar művelődéspolitikusban, aki a magyarság műveltségi állapotán egyöntetűen végig gondolt közoktatási szervezettel óhajtott volna segíteni. Vajha hallaná meg a szavát mindenki, hogy igazságát megértse és bár töltene el mindnyájunkat az az érzés, amely Apáczait eltöltötte, valahányszor kimondta e szót: *iskola!*

Imre Sándor.

Megoldás.

Hárman együtt vergődtek el orosz fogságból a határig és idegen országok viszontagságain keresztül, mindenki más iránt bizalmatlankodva, végre megérkeztek Magyarországra. Budapestig még együtt vezetett az út, de onnan már háromfelé találnak el haza.

Együtt ülnek most, három viharvert madár, útban a régi fészkek felé. Az asszony, a gyerek, a föld, az öreg szüle, az évek óta való tudatlanság minden dolog felől, nyomasztó bizonytalansággá lett, velük ült, gondolataikra nehezedett. Most már mind kevesebbet beszéltek egymásról. A vonat döcögött állomásról-állomásra, itt-ott beszédet kezdtek utasemberek, nem igen hallgattak oda, volt magukban elég töprengeni valójuk. De azt mégis meg kellett hallani, mikor egyik ujságot böngésző asszony hirtelen felkiáltott.

— Itt van ni, ujságba is tették!

Többen odafordultak kíváncsian, az meg buzgón kezdett magyarázni.

— Az ez, valóságosan. Én már tudtam tegnap. A lányom mondta. A nyíregyházi Salamonnak a fia. Most jött haza az orosz fogságból. Már inkább maradt volna ott, vagy esett volna el a háborúból. Megölte magát. Hazajött és a felesége már nem bírta bevárni, másodsor is férjhez ment. Már több, mint egy esztendeje. Talán csak egy hónapot éltek együtt az elsővel, az Ervin úrral, mikor a háborúba elment, aztán ott elveszett, nem is irt, hát az asszony várt, várt, mikor azután a háborúnak is vége lett, az ura meg nem került elő, férjhez ment a tisztartójához, aki maga is úr volt, meg kapitány volt azelőtt. Most azután, mikor már éppen keresztelőre is készülődtek, csak jön a sürgöny, hogy él és hogy holnap itthon lesz. Az asszony ágyának esett, mikor megtudta. Aztán megjött az ura, hej, csuda nagy kiabálás volt, de hát mit ért, az? Reggelre föbe lőtte magát, csak annyit irt: Nem akarok az utadban állani.

— Ott van az ujságban?

— Dehogyan. Nem teszik ezt ki így az ujságba. Védik az urak az egymás becsületét. Csak annyi van, hogy tragikus halál. Főbe lőtte magát, ennyit mond az ujság, de azt már nem, hogy miért tette. A három kopott ember egymásra nézett.

— Elég bolond volt, — szolt most közbe egy kövér, erős férfi — lőtte volna le inkább a másik embert.

— Hogyne — csapott közbe az asszony — és aztán mi lett volna a gyerekekkel, aki még nem is él?

Nagy vitatkozás lett ebből. Nehéz és rossz volt ezt hallgatniok. Megint egymásra néztek s mert már értették egymást szó nélkül is, csak összeszedték a kis holmit és a legközelebbi állomáson átmentek a szomszéd kocsiba. Ott ültek azután szótlánul, kerülve egymás tekintetét, úgy tetszett nekik, mintha ez a lassú vonat most egyszerre túlságosan sietne és kegyetlen gyorsasággal vinné őket a félelmetes bizonyosságok felé.

Még mikor az orosz határtól való megszabadulás első örömeiben voltak, határozta el, hogy Pesten be fognak ülni egyik fényes, nagy korcsmába s ott búcsúznak el minden keserves emléktől. De mikor az állomás előtt megálltak, egyik sem emlegette már a vídám búcsút.

— Én elmennék az első vonattal — szólt János csendesen.

— Hiszen elmehetsz, ha akarsz — felelt István.

— Aztán vagy üzenek, vagy hírt adok nektek hazulról — mondta János hálásan azért, hogy nem tartóztatják.

— Majd mink is hírrel leszünk — felelt megint István.

Kezet fogtak erősen, becsületesen és János visszafordult az állomásnak. A másik kettő nézett utána, míg látta.

— Azért mi megihatjuk a borunkat — szólt dacosan Jancsi, aki legényvolta miatt különbözött nevében az öregebbik Jánostól. — Van még más lány is a világon, ha nem tudott kivárni.

— Van fiam, van hát. Az én feleségem se olyan fiatal, hogy nagyon kellene félni. Nem húz az nagyon a férfihez, talán azért is nem adott gyereket az Isten. De ha a János nyughatatlan, ő tudja, miért. Bizony örülnék, ha jó hírt üzenne. — És míg ők ketten most már megint megnyílt szívvel keresték ki a korcsmát, János elsötétedve várta vonatja indulását. Nehezebb útja volt, mint az egész eddigi. Nekiódulva ment az országon, emésztette magát mindenféle gondolatokkal. A szomszéd faluban már kereste volna a hírt, de a becsület nem engedte, hogy ismerős embertől utcán kérdezősködjék, nem nézett hát se jobbra, se balra, ment sietve tovább. Esteledett, mire a falujához ért. A fehér torony békésen őrizte a falut, ott mellette a második ház az övé. Mekkora dobant a szíve, mikor a kerítés végét meglátta. Oda se nézett annak az asszonynak, aki tágranyilt szemmel bámult reá.

Most hirtelen megtorpant. A kapuban állt a felesége, karján csepp gyerekekkel, mellette egy idegen férfi, akit sose látott. A ház előtt hat éves kis leány ingerkedett egy gunárral. Megállt előtte és átkarolta.

— Édes kis lányom! — mondta könnyes szemmel.

Azután oda lépett az asszony elé.

— Adjon Isten jó estét, édes feleségem — szólt szép csendesen.

A férfi szájában recessent a pipa.

— Jézus! — kiáltott az asszony és kötényét a karján ülő kis gyerekekre csapta.

János szívét csodálatos nyugalom szállta meg. Vége volt min-

den bizonytalanságnak. Csak nézett az asszonyra s a mellette álló férfire, azok úgy álltak ott, mintha földbe gyökerezett volna a lábuk. De már a házak elől mindenfelől nézték őket asszonyok, gyerekek.

— Ne félj, Julis — szólt megint csendesen az elsápadt asszonyhoz.

— Jaj, édes Istenem! — nyögte az elkábultan.

— Gyertek be, csak nem állunk itt a falu szeme előtt — szólt most már indulatosan és belépett közöttük az udvarra. Fialat kutya rohant feléje ugatva. Bent a konyhában öreg asszony kevergetett egy lábasban, mellette állt a kis fia.

— Édes jó szülőanyám, édes gyerekem te — esett közéjük boldogan. — Csakhogy magát még életben látom. Maga megmondja nekem az igazságot. Az öreg asszony sírva ölelgette, simogatta.

— Oh, magasságos Uristen, visszaadtad az egyetlen fiamat! Áldott legyen szent neved, hogy ezt megértem! Nincs semmi baj, édes fiam, csakhogy megjöttél.

Tolta befelé Jánost a szobába. Fürge lett megint egyszerre, bár belül nem is tudta, ki mindenkiért reszket.

— Vidd be a lámpát, Julis fiam. Add csak ide a kis gyereket.

Elkapta a kötény alól és odasúgott az asszonynak.

— Majd én beszélek, te csak hadd rám.

Bent a szobában János leült a székre, kivette a pipáját s maga elé tette az asztalra. Semmi sem fejezte volna ki jobban ebben a pillanatban azt, hogy ő a ház gazdája megint és senki más. Az öreg asszony leengedte a két függönyt.

— Itt leselkedik a fél falu — mondotta. — Már pedig azt nem kell hallani senkinek, amit mi beszélünk.

— Üljön le maga is, édes anyám — szólt János. — Hát te ide ülsz-e, Julis vagy inkább ott állasz?

Erre Julis sírva fakadt.

— Csitt, lányom, meg ne hallja valaki — suttogott az öreg asszony. — Nincs neked mért sírni. Itt van a te helyed a hites urad mellett, a másik nem ér semmit attól a perctől, hogy ő ide belépett.

— Aztán mért tették azt, édes anyám? — kérdezte János komoran.

— Négy éve is van már, hogy utoljára kaptunk rólad hírt. Azt is a Szőke Pali fia írta, ő is csak hallotta, hogy te a másik városban vagy fogságban. Nem kaptunk tőled egy sor írást sem attól kezdve, hogy a nagy csatában eltűntél.

— Irtam pedig maguknak minden hónapban.

— Ugy igaz fiam, mint ahogy egy Isten van az égben.

— Elhiszem magának, édes anyám.

— Jaj, sokat sírtunk mi Julissal éretted, meg a két árváért. Hogy nincs már apjuk. Három teljes esztendeig vártunk rád. Akkor került ez a jó ember ide, Erdélyországból kergették ki az oláhok.

— Hát aztán? — nézett János Julisra keményen.

— Itt maradt dolgozni, segíteni. Megbecsülte magát. Én mondtam először, nem a Julis. Ő nem akarta. Azt mondta, hogy nem lehet más olyan jó ember a világon, mint te voltál hozzá. Igaz? — intett szemével a fiatal asszonynak.

— Hát most mi lesz vele?

— Mi lenne, Józsi, ugy-e? Elmén békességgel.

A másik férfi most szólalt meg először.

— Nem addig van az, mert gyerek is van!

János felkapta az öklét.

— Várj csak, fiam, — sietett az öreg asszony a szóval — ezt már én tudom. Igazsággal kell ezt megcsinálni. A Józsi ellen senki nem tehet egy szót sem. Nem ivott, nem kiabált. Jó volt a gyerekeidhez, mint a magáéhoz. Jó volt hozzám is. Rendben tartotta a házat, meg a földet. Pedig nem volt az övé. Megmondtam, hogy minden a te két gyerekedé, az övének semmi jussa nincsen benne. No látod, ugy-e, hogy jól mondtam. Most meg te megjöttél, tied a ház, meg a föld, az asszony, meg a gyerekek. Így van, ebből nem lehet semmi veszedelem. Amit mi vettünk neked, az mind a tied, azt elviheted.

— És a gyerek? — kérdezte megint.

Az öreg asszony a fiára nézett félszeggel. János arcáról azonban nem tudott kiokosodni.

— Azt én az unokámnak tartom — kezdte óvatosan. — Hát hova vinnéd a világba? Még csak a mult héten választottuk el az anyjatejétől. Elpusztulna. Aztán jut itt neki éppen anyyi, mint másnak.

— Hát te Julis, mit gondolsz? — kérdezte most János, erősen az asszonyra nézve.

Julis sápadtan emelte rá a könnyes két szemét.

— Hagyja itt, édes uram, ha még ad a szavamra.

János felugrott, hogy a szék majdnem felborult. Forró örömszaladt végig rajta, hogy hallotta azt a két szót, amire évek óta szomjazott. Elkapta az asszony kezét és odarántotta magához.

— Gyerekemnek fogadom! Együtt jussol a többivel!

Fogta a reszkető asszony kezét és látszott rajta, hogy verekedni is kész az idegen gyerekért. Julisnak omlottak a könnyei, de már mosolyogni próbált.

— Úgy, úgy, édes jó uram — simogatta a János kezét.

— Áldott legyen a szent Uristen, hogy így mindent eligazított! — fohászzkodott az öreg asszony. — Én meg összeszedem a holmidat, Józsi fiam, becstület szerint.

Már tologatta is őt kifelé a szobából.

— Aztán, ha erre jársz, bejöhetsz akármikor megnézni a gyerekedet. Ugy-e, bejöhet, édes fiam? — kérdezte vissza az ajtóból.

János egyik karja a Julis nyakán volt már. Oda nézett az édes anyja ragyogó arcára s hangosan felelt, hadd hallják meg a kint fülelők is:

— Mindig bejöhet jó szándékkal...

Kemény Lajos.

Magyar szonettek.

— Az Írói Archépekből. —

Apáczai Csere János.

*Az ismeretlen sir — egy néma vád . . .
Hamar megfonták mártirkoszorúját.
Hiába fénylett harci zászlaján,
Hogy ikertestvér műveltség s dicsőség.*

*A vallásos puritán presbiter
A torony gömbjét bátran viszi föl.
S a jutalom? Csakhogy le nem taszítják
Fénylő tornyának épp a tetejéről.*

*De mégis ő az első úttörő
Lánglelkű böles, aki talpig magyar.
Zeng harsonája: Ébredj, nemzetem!*

*Töröld ki álmod mámoros szemedből,
Amelyet hályog is föd, éjhomály.
. . . A mentővágás, mester késédé volt!*

Szenczi Molnár Albert.

*Strassburg babérja fedi homlokát . . .
Égi seregben, cherubok között
Fehér Pegázus viszi az Olimpra
Nyomon kíséri a fekete ínség.*

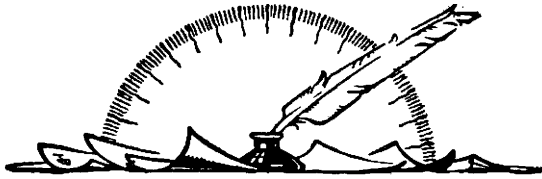
*Poéta volt s hozzá még oktató;
A sors haragja iker így is, úgy is.*

*Ily dúsát hol találtak volna mást,
A Tilly rabló spanyol katonái?*

*De templomoknak bűgő orgonája,
Istenben bízó hívek szent fohásza
Emeli szárnyad az Úr zsámolyához.*

*Kálvin szirtlelkén épült az örök dóm,
A cinteremben van egy drága emlék,
Soha nem porló, nevedet dicsérő.*

Petri Mór.

KRÓNIKA.

Salamon Ferenc. — 1825. aug. 29. — A százesztendő határkövénél lelkünk szeme elé áll a kis rozzant öreg ház Déván, (új épült már a helyén azóta) amely Bethlen Gábor ideje óta és rendelkezéséből, folytonosan református papi hajlék volt. Itt született Salamon Ferenc. Szorongva idézzük föl az utcát szülővárosában, amely halála óta az ő nevét hordozta. Egyetlen sóhajtást küldünk csupán Dévára. Bizonytalan arrafelé mostanában a magyar sóhajtás útja, nem sok a remény, hogy ott találja a szülői ház helyén örökdő emléktáblát. Jószerencse ha még a Salamon Ferenc utcára ráakad. Pedig Salamon Ferenc neve díszére van annak a helynek, ahol kegyeletes emlékből ő lett a *genius loci*. A százéves forduló kincses alkalom előhozakodni azokkal a drága értékekkel, amelyeket élete munkája jelent nemzetének. Alázatos, de alkuvásra nem vehető szolgálta egy ösgyökerű nagyhatalomnak: az *igazságnak*. Lélekkel és tollal szolgálta inkább mint szóval, amelyhez kevésbé értett. A hallgatag ember kezeszántására tisztábban és formásabban ragyogott ki az értelem, mint ha beszélt. A *beszélő* emberről általában kevés véleménnyel volt. Tudományában, a történettudományban sem sokra nézte. „Rhetor és historikus meg nem fér egy kalap alatt“. Ez volt a nézete. Rhetorika alatt nem a szabatos és csinos beszédű, meggondolt okfejtést bélyegezte, mert az ilyennek mindenkor nagy kedvelője volt. Hisz Deáknak, Csengerynek, Kemény Zsigmondnak a legszűkebb társaságához tartozott. Pedig mennyit és mily szépeket beszél ő nekünk műalkotásokról, színházról, társadalmi bajok gyógyításáról, alkotmányi kérdésekről és főképen a *magyar múlt történetéről*. Erről volt legtöbb mondanivalója, itt maradt utána a legértékesebb hagyatéka. Huszonkét esztendeig tanította a történelmet a budapesti egyetemen és szolgálta műveiben a történelmi igazságot. Sajátságos egyéni módszerrel, azóta már szinte közmondásossá vált genialis éleslátással. Történeti felfogásának bölceleti megokolásában visszament Verulami Bacon gondolataihoz és döntő szerepet juttat az inductiv módszernek. Nem sokra becsüli azt a történetírást, mely a multat csupán az egykorú leírások és adatok rövid pórázán szőlalattja meg és magából semmit sem tesz hozzá. Mit ér a történetíró munkája, ha sehohsem teszi föl a kérdést: *miért?* Azt a történetíró értékeli, aki „a betűhöz tapadó história-csinálás“ helyett más tudományszakok hálásan bevált eszközét a hypothesisist nem retten alkalmazásba venni és azt a tetszés szerinti elcsavarással össze nem tévesztve, nem a *tényeket*, hanem a *valóságot* adja. Benne él acélos egyéniségében el nem alkudottan az *egyéni felelősség* nagy elve. Tudja, hogy nagy önmehtagadás az ára a *valóságnak*: le kell küzdeni pártbeli, vallási és nemzeti részrehajlást, csak úgy jutunk az igazi historiai törvényhez. Az ő értékelésében a *törvénynek* szinte vallásosan mély jelentősége van. Mottójává tette vizsgálataiban Kerekes Ferencnek azt

a mondását, hogy „Ahol törvény nincsen, ott igazság sincsen; és ahol igazság nincs, ott nincsen mit tanulnunk“. Ezt az *igazságot* föléje rendeli mindennek: Elhíresedett színházi darab, divatos epigonok versei, mélyen meggyökerezett politikai jelszó, felkapott, de üres históriai értékelés, meg nem állhat az igazság törvényének dictatuma előtt. Még akkor sem, ha érte a népszerűségünk vész oda? Ha felénk a hazafiatlanság vádja röpköd? Akkor sem. Salamon megpróbálta és mindig az igazság mellett maradt.

Nem kisebb mintái voltak, mint Gibbon, Macaulay, Thiers, Mommsen. Meg kell állapítanunk, hogy az az érték, amiért e nagyokat becsülte, magának is legfőbb erőssége volt: a szakismeret és az azon túlmenő sokirányú tájékozottság. Befejezetlenül maradt művében a *Budapest történetében* elénk tárul topographiai, geologiai, ősrégészeti gazdag tájékozottsága. Ugyanígy csodáljuk legtöbbször tartott munkájának „A Vezérek korá“-nak részletekig lató hadtudományi ismereteit, philologiai utánjárását kétes görög szövegek forrásértéke körül. Éppen így „Az első Zrinyiek“ c. munkája is többet tartalmaz, mint egy egyszerű családtörténet. Benne van a középkori és a XVI. századi magyar életviszonyok pontos rajza. A történettudósnak sokfélét kell tanulnia és sokat. A múlt avas raktárába utalja azt a tanítást, amit gyermekkorában még ő is felszedett, hogy a történettudomány két szemefénye van: a geographia és a chronologia. Épenséggel nem! Annyi szemefénye, ahány féle a tudomány. Minden tudomány egy-egy lámpása lehet a kutatónak az igazság keresésében. Legismertebbé vált munkáján, amelynek címe: „Magyarország a török hódítás korában“, szintén ez a sokoldalúság érzik. Nem az adatok gazdagságában van, ennek sem csupán jelessége, hanem az állapotrajzban. Az intézmények létrejötte és fejlődése szemünk előtt áll, oly világossággal és művészettel, aminovel előtte magyar nyelven nem írt senki históriát.

Honnan vette ezt a nagy gazdagságot, amely akkora, hogy futja belőle további századokra is? Ki felel meg rá? Az ősök, a kálvinista papi hajlék, az enyedi kollégium, a Maros vidéke, Erdély?... Megvallathatjuk mindegyiket, de mi hasznunk lesz belőle? Ne várjuk hát a feleletet, hanem köszönjük meg hálás örömmel, hogy volt Salamon Ferencünk is. Gazdagabbak lettünk általa.

Zs.

Az Eucken-szövetség. *Eucken* Rudolf, a jénai egyetem nagyhírű filozófiai professora, a mai Németország eszmékben és irodalomban felette gazdag szellemtudományi vezére s méltó társa *Schleiermacher* és *Fichte* után egy *De Lagardenak*, *Diltheynek* és *Tröltschnék*, nagyon meleghangú levélben köszönte meg nekünk egyik kiváló művének Szemlélnkben való ismertetését. Örömeinek adott afelett kifejezést, hogy velünk magyarokkal közel 80 éves kora dacára, újból fölveheti a reformáció óta gondosan ápolt s a rémes világháború által megszakított szellemi érintkezés fonalát. Meg is küldte ismertetés és gazdag eszmeanyagának lehető terjesztése céljából a nevét méltán viselő Eucken-szövetség („Euckenbund“) kiadványait. Mai természet- és történetellenes nyomorusága dacára boldog az a német nép, amelynek ilyen szellemi vezére s ma már az egész német birodalomban szétágazó szövetsége van!

E szövetség, mely a vezér Nagy gondolkodók élet- és világfelfogása (18. kiad.), Jelenkorunk szellemi áramlatai (6. kiad.), Egy új életfelfogás alapvonalai (2. kiad.), Küzdelem egy szellemi élettartalomért (5. kiad.) s a Vallás igazságtartalma (4. kiad.) [„Die Lebensanschauungen der grossen Denker“,

„Geistige Strömungen der Gegenwart“, „Grundlinien einer neuen Lebensanschauung“, „Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt“ és „Der Wahrheitsgehalt der Religion“} c. kiválóan eszmegazdag műveiből táplálkozik, s amely „az ethikai aktivizmus“ s általában „a szellemélet megújulása“ szolgáltatában *Hacker* L. berlini tanár szerkesztése mellett „*Euckenbund*“, az ápr. óta „*Die Tatwelt*“ c. alatt egy havi folyóiratot is ad ki, sok életrevaló eszméket és evangéliumi életigazságokat propagál.

A szövetség magvas kiadványainak, főleg „*Tatwelt*“ c. folyóiratának értekezései és tanulmányai rendkívül tartalmasak, aktívak és agilisak. Így mindjárt az 1. füzetben maga *Eucken* értekezik „*Követeléseink az élettel szemben*“ címen.

Egy másik nagyobb magvas tanulmányában *Eucken* („*Euckenbund*“ márc. füz.) „*közös gondolatvilágot*“ követel. Korunk problémákban és ellentétekben is gazdag, de nincs benső egysége, átható lelki jellege, közös gondolatvilága és megfelelő életérzete. Eleintén a vallás volt a vezető hatalom, aztán jött a kultúridealizmus immanens észvilágával s végül a valóságot kizárólag az érzéki és társadalmi lét világában kereső realizmus és pozitívizmus. Vezető összcélra, szellemi összefüggésre, az erkölcsi cselekvőség egységes metafizikájára van korunknak szüksége, s a technikai haladást a morális tárgyi haladásnak kell követnie. Világunk a munka és a küzdelem világa, de e világ fölött lebegjen az örök igazság s az isteni szeretet erkölcsi kultúrvilága, az isten országa.

A 3-ik tanulmányban *Eucken* „*a keresztyén világ történeti mozgalmairól és áramlatairól*“ szól. Szerinte a ker. gondolatvilág egyik sarkpontja a történethez való új viszony megállapítása. E tanulmány méltó társa *Vater* tanártól való „*A valláshoz vezető út*“ címen. (*Die Tatwelt* ápr. füz.) Fötétele, hogy reformálnunk kell mai keresztyénségünket.

A „*Tatwelt*“ májusi füzetében *Hacker* tanár, maga a szerkesztő érdekes és tanulságos párhuzamot von *Eucken* és „*Goethe Faustja*“ között.

Mélyreható kritikát ír 2 hosszabb tanulmányban a „*Tatwelt*“ 3. és 4-ik füzetében *Heinrich K.*, „*Sombart szocializmusáról*“ és *Jordan* „*A metafizikáról a jelenkori filozófiában*“. Utóbbi találóan mondja, hogy „a metafizika kereső hit vagyis oly bölcsélet, mely örökösen kutat és alkot“. Üdítőleg hat *Benrubi* genfi tanár szép cikke a „*Tatwelt*“ júliusi füzdtében „a német-francia kölcsönhatásokról a filozófiában“ címmel. Még megemlítjük, hogy *Steiner* anthropozófiáját kritikailag *Jansen* s az izlam modern áramlatait *Kheiri D.* tanár ismerteti behatóbban a „*Tatwelt*“ júniusi, illetve aug. füzetében.

Végül az utolsó füzetben hosszabban értekezik *Buddensieg* H. „*Az ifjúsági mozgalom szelleme s a fiatalabb nemzedék feladata*“ címen. A mai tragikus „vad időben“ erkölcsileg tiszta és áldozatos akaratra és a nevelés útján egy új és emberibb életeszményre van szüksége a mai fiatalságnak, amelynek célja, vezére, csillaga, életüdvé, felszabadító hatalma és mestere *Krisztus* evangéliuma legyen.

Dr. Szlávik Máttyás.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A skót protestantizmus.

— A Protestáns Szemle számára írta *Macgregor William*, a skót Egyesült Szabad Egyház glasgowi theologiai főiskolájának professzora. —

A skót egyház annak is, aki történetét olvassa és annak is, aki jelenét ismeri, jellegzetesen nemzeti egyháznak látszik. Különös azonban az, hogy keletkezése idején ez az egyház mennyire nem volt nemzeti jellegű. Volt idő, amikor a hetedik és nyolcadik században kelta misszionáriusok Skóciából indultak el Angliába, Franciaországba, Németországba, Svájcba és Felső-Olaszországba. De a kelta missziói egyház eltűnt jóval a reformáció előtt. A római egyház, amely helyét átvette, mind gazdagabbá és tértlenebbé lett. Az ország földbirtokának mintegy fele kezébe került. Ennek a földtulajdonnak nagyobb része azonban a kolostorok érdekeit szolgálta, míg a gyülekezetek elszegényedtek és elvallástalanodtak. Az egyik egyházmegye püspöke őszintén megvallja, hogy talált sok olyan gyülekezetet, ahol nem volt gyónás és feloldozás harminc éven keresztül. A vallásos és erkölcsi viszonyok siralmasak voltak és azok a hatások, amelyek visszanyerték Skóciát Krisztus ügyének, leginkább kívülről érkeztek. Az első vértanú, aki 1407-ben szenvedett máglyahalált, mert tagadta, hogy a pápa Krisztus helytartója és viszont azt állította, hogy minden hívő ember pap, egy angol ember, Wyclif János követője volt. A következő, aki 1433-ban szenvedett ki, egy cseh orvos volt, aki szintén azért hagyta el hazáját, hogy Wyclif tanait hirdesse. A szó szorosabb értelmében vett reformáció első vértanúja egy skót nemes ember volt, aki azonban Marburgban, Németországban tanult és meggyőződésében hithű lutheránus volt. Míg Knox maga Genfben élt és itt lett tanítványa Kálvinnak. Ilyenképen sok nemzet munkálkodott azon, hogy visszafizessék Skóciának régi adósságukat az evangéliumért.

A skót reformáció főként abban különbözik az angoltól, hogy nem volt politikai mozgalom, hanem az igaz vallásosság felébredése. Igaz ugyan, hogy a nemesség egy része államérdekből is szánta el magát a régi egyházzal való szakításra és abban a reményben, hogy majd jut rész nekik is a gazdag római egyház javainak felosztásakor. A fiatal Mária királynő a francia trónörökös felesége lett és anyja, aki a Guise-családból származott, hatalmát francia csapatok segítségével tartotta fenn. Így a nemzeti függetlenség forgott veszélyben és sokan fordultak Angliához s a reformációhoz egyedül a

skót nacionalizmus megvédése érdekében. De a skót reformáció valódi hajtó ereje mégis vallásos volt. A wyclifita-tanítás, amely éppen száz esztendővel előbb hangzott el, kovászként hatott sokfelé és semmi sem jellemzőbb a skóciai reformáció megindulására, mint az a lankadatlan lelkesedés és mohóság, amellyel a nép összegyűlt, ahol Knox és tanítómestere, Wishart György prédikáltak. Az üldözéssel való fenyegetés és a valóban bekövetkező vértanúság csak szították lelkesedésük tüzeit; képlegesen azt mondták, hogy akire csak rászállt a vértanuk máglyájának füstje, protestáns lett. Knox egyik levelében említi, hogy „testvéreink égő buzgósággal vágnak éjjel és nappal az élet kenyere után“. Nagy és megragadó hittel beszélő prédikátorok támadtak, de ami munkájuk eredményét biztosította, az a népnek Isten után való komoly vágyakozása volt.

A skót reformáció másik jellegzetes vonása a mozgalom népies jellege volt. „A protestántizmus Skóciában — mondja az angol történétíró Froude — az egyszerű nép ügye volt.“ A mozgalom semmit nem köszönhetett a hatalmon lévőknek s gazdagoknak. Rendületlenül haladt a maga útján az udvar makacs ellenzésével szemben is és követőit nem ingatták meg sem fenyegetések, sem vesztegetések, sem hízkelő rábeszélés. A korai reformáció igazi erejét a kisbirtokosok, kereskedők és parasztok alkották, akik kitartással ragaszkodtak Wycliffnek ahhoz a tételéhez, hogy minden hívő ember Isten igaz papja. Amikor Mária királynő azt állította, hogy a népnek azt a vallást kell követni, amit fejedelmei nekik megengednek, Knox kemény szavakkal ezeket felelte: „A vallás nem fejedelmektől, hanem egyedül az örökkévaló Istentől származik; és gyakran úgy szokott történni, asszonyom, hogy fejedelmek éppen a legtudatlanabbak Isten igaz vallását illetőleg“. Harminc évvel később Knox utóda, Melville András, bátor szókimondással mondta Jakab királynak, hogy „az egyházban ő nem király, nem úr, nem fő, hanem csak egyszerű tag“. Senki más, csak „Isten gyámoltalan vazallusa“, Isten erőtlen szolgája. Ez a nemesen demokratikus szellem sok más formában is megnyilatkozott és hatását megmutatta az életnek olyan területein is, amelyek távol esnek a vallástól. Egy skóciai angol követ ebben az időben a következő jelentést küldte kormányához: „Csodálatos dolog azt látni, hogy az emberek itt mennyire megváltoztak. Az egyszerű, szegény emberek a maguk útját járják, erősödnek, bizakodnak és féltve őrzik függetlenségüket. A földeket jobban művelik és a földmivesek állandóan gazdagodnak. A kereskedők jóléte Leithben a kalózok ellenére is növekszik és hajóik száma folyton gyarapodik“. Ilyenképen Skócia a reformációban nemcsak lelki kincseket talált, hanem elindult a gazdasági boldogulás útján is.

Ezt a két sajátos vonást, a szív jogaira épített vallásos érzést és az egyszerű ember jogainak minden akadály ellenére és megfélemlítéssel szemben való elismerését, jól érzben kell tartani annak, aki meg akarja érteni a skót egyház történetét, mert ezek az alapjellemvonások állandó kísérei voltak és általuk lehet megérteni ennek az egyháznak nem egy sajátosságát. Az olyan egyház, amely az állam-

hatalom védelmét kevesebb ellenkezéssel fogadta volna el, kétségte-
lenül kevésbé lett volna hajlamos belső szakadásokra; azonban az
a jog, hogy maguk gondolkozhassanak és dönthessenek önmagukra
nézve a lelki ügyekben, ez a csontjaikban és vérükben volt a skót
protestánsoknak.

Knoxban magában igen szembetűnő ez a két vonás. A nagy skót
reformátor túlságosan elfoglalt és sokkal inkább egészséges gondol-
kodású ember volt, mintsem hogy sokat beszélt volna saját vallásos
érzéseiről, de azért mégis, amidőn szószéki szolgálatáról beszél, sza-
vaiból ellenállhatatlanul kitör annak megérzése, hogy őt Isten maga
választotta, hogy eszköz legyen az Ő céljainak szolgálatában. Szól
arról a „mennyei vallásról, amelynek egyszerű közkatonájául és bi-
zonyosságtevőjéül tetszett rendelni engem az Ő kegyelmes gondviselé-
sének“. Egyik rövid ideig tartó skóciai látogatása alkalmával, köz-
vetlenül a reformáció ügyének 1560-ban bekövetkező diadala előtt,
egyik barátjának a következőket írja: „Szívemnek szomszúsága most
kielégült inkább, mint remélni merhettem volna, mert több, mint
negyven napon át Isten szülőházamban ajkamat az Ő dicsőségének
kinyilatkoztatására használta“. És halálos ágyán arra kérte feleségét,
hogy olvassa el előtte az Irásnak azt a részletét, „ahol először meg-
vetettem lelkem horgonyát“ és az felolvasta előtte János evangéliu-
mának tizenhetedik fejezetét, „amely azokról szól, kik a Krisztuséi,
kik ismerik Őt, kiket Ő küldött és akik Neki szolgálnak“. Kifelé
Knox harcos, erélyes jellemű ember volt, de bensejében ott élt a szen-
tek vágyakozása a menny békessége után.

Viszont más részről Knox habozást nem ismerő jellem volt, olyan
ember, aki erősen áll a maga lábán. Egyszerű földműves ember fia
volt és negyven éves koráig teljes ismeretlenségben élt, mint vidéki
birtokosok fiainak tanítója; de valamivel későbbben, amikor mint hadi-
fogoly egy francia gálgyára került és arra akarták kényszeríteni, hogy
megcsókoljon egy Szűz Mária-képet, gúnyosan behajította a folyóba,
hogy lássa, „vajjon Mi Asszonyunk tud-e úszni?“ Mikor Mária ki-
rálynő hízkelkedésekkel és fenyegetésekkel akarta rábírní arra, amire
a nemesek már készek voltak, ő rendületlenül szállt szembe vele, mint
olyan ember, aki biztos talajon áll. Mikor a protestánsok seregét vég-
zetes vereségek érték és vezetői meg voltak rémülve, róla mondták,
hogy „ennek az egy embernek hangja több életet öntött belénk,
mintha ötszáz harsona zúgott volna állandóan füleinkbe“. Amikor
meghalt, Skócia kormányzója, aki soha nem szerette, elismerte róla,
hogy „soha nem félt élő embertől“ és Knox maga mondja magáról,
hogy „bár ő gyenge és félnék ember, de azért, *midőn Isten üzenetét hor-
dozta és erről kellett számot adnia*, soha nem félt emberek tekintetétől.“
Az elhívás érzése volt az, ami őt ilyen hajlíthatatlanná tette.

A francia csapatokat 1560-ban visszavonták és a protestánsok
szabadon tarthatták meg első egyetemes gyűlésüket (*General Assembly*),
hogy szemlét tartsanak teendőik fölött. A régi egyház nemtörődöm-
sége következtében az ország nagy területei csaknem pogányságban
éltek, más vidékekre pedig, amelyek katolikus főurak kezében vol-

tak, nyoma sem jutott el az új szellemi áramlatnak. (A skót felvidéken mind mai napig vannak bizonyos vidékek, ahol úgyszólván az egész lakosság hithű katolikus.) Azonban ott is, ahol a reformációt elfogadták, egyrészt az egész lakosság nem lett protestáns, másrészt azok, akik elfogadták is az új hitet, a legnagyobb mértékben rászorultak tanbeli és erkölcsi tanításra egyaránt. A főurak, mint kapzsi rablónép, csaptak le az egyházi birtokokra, úgy hogy a reformáció egyháza szinte üres kezekkel indult el céljainak megvalósítása felé. Iskolákat kellett alapítani, a betegekről és szegényekről kellett gondoskodni és az egész nemzetet oktatni és evangélizálni kellett. És mindegyikre összesen tizenkét lelkipásztort lehetett találni 1560-ban az egész Skóciában. Hét év múlva ez a szám megnövekedett 252-re, de ezek az új lelkipásztorok többnyire áttért katolikus papok voltak, akik maguk is evangéliumi tanításra szorultak. A skót nemzeti hitvallást sietve megfogalmazták, liturgiát állapítottak meg az istentiszteleti rend szabályozására és minthogy nem volt elég lelkipásztor, aki az imádságot s az Írást olvasta volna, száz számra alkalmaztak világi embereket különböző egyházi tisztségek betöltésére, akik segítségükre voltak a presbiteriumoknak az egyház életének irányításában. De ezek az intézkedések nagyon elégtelenségnek bizonyultak és bár az egyház vezetőit buzgó evangéliumi szellem hevítette, ők tudták legjobban, hogy követőik milyen nagy száma nincs tisztában még azzal sem, hogy mit jelent a vallás és hogy vallásos életük milyen elkötelezettségeket jelent számukra. Ennek a ténynek következményei a következő évszázadban jelentkeztek, amikor az egyházban két ellentétes tábor — a buzgók és félbuzgók csapata — állandó ellentétben állt egymással.

VI. Jakab skót király 1603-ban elnyerte az angol trónt s Angliában a törvény rendelkezései szerint az egyház világi feje lett. Joga volt hozzá, hogy püspököket nevezzen ki, titkos tanácsa volt egyházi ügyekben a legfelsőbb hatóság és ilyenképen nem látta értelmét annak, hogy miért ne gyakorolhatná ugyanezeket a jogokat Skóciában is azért, hogy ő hívna egybe vagy oszlatná fel az egyházi gyűléseket, szabná meg az egyházkormányzat és az istentisztelet rendjét. Sokan készek lettek volna ehhez beleegyezésüket adni, de annál rendíthetlenebbül álltak ellen azok, akik nem feledkeztek meg Knox elvéről, hogy „a vallás nem fejedelmektől, hanem egyedül az örökkévaló Istentől származik“. A hosszú vita egyház és király között tragikus szakadáshoz vezetett fia, I. Károly uralkodása alatt. I. Károly új liturgiát állapított meg Anglia számára és ezt elküldte kötelező használatra Skóciába is. A király intézkedése azonban Edinburghban lázadásszerű ellenszegülésre talált és egy liga alakítását eredményezte, amely a skót egyház szabadságának megvédését tűzte ki céljául. 1638-ban a királyi biztos elrendelte az egyetemes gyűlés szétosztatását, amikor a vitás kérdések tárgyalására került a sor; a gyűlés azonban folytatta az ülésezést és munkáját befejezte. Ez lázadást jelentett, ami nyílt háborúskodáshoz vezetett. A hadi állapot egyház és állam közt nem is szűnt meg mindaddig, míg Károlyt 1649-ben

Londonban le nem fejezték. A század hátralevő részét is egyházi háborúskodások és viszályok tették szomorú emléküvé. A Stuartok házát 1660-ban visszaállították és ez az egyházi szabadság vezérférfiakra üldöztetést, nem egyszer halált jelentett. A hajlíthatatlan presbiteriumok ellen vad hajszának nevezhető üldözés kezdődött meg. Ez az időszak a heroikus kitartásnak sok dicsőséges példájában bővelkedik és különösen emlékezetes a bujdosóknak elhagyott dombvidékeken tartott istentiszteleteiről. Az eredmény azonban káros hatással volt a vallásos életre. Az üldözöttek makacsakká és szűk látókörűekké lettek, viszont a semlegesek únták az örökké tartó egyenetlenkedést és nem hittek semmiféle szenvedélyes meggyőződés létjogosultságában. Ugy hogy amikor a Stuartokat véglegesen elűzték 1688-ban és a hollandus herceg, Orániai Vilmos lett az egyesült királyság uralkodója, az egyházban a mérsékeltek pártja jutott vezető szerephez. A király idegen volt, de alattvalói közül sokan voltak, akik továbbra is ragaszkodtak a régi dinasztiához; így minden igyekezetével azon volt, hogy úgy állami, mint egyházi ügyekben biztosítsa a békét és kiengesztelődést s visszaszorítsa a végletekre hajlandókat mindkét oldalon.

A „mérsékeltek“ vezetői közül sokan orthodoxok voltak, de sokan voltak olyanok is, akik laza és bizonytalan dogmatikai elveket vallottak. Hume Dávid, a filozofus, illetve gúnnyal az egyiket közülök, mert gyülekezetét pogányos szellemben oktatta az erkölcs elveire, akárcsak „egy a Cicero akadémikusai közül.“ De akár orthodox, akár heterodox, egyik pártot sem hevitette Krisztus szeretete és hiányzott belőlük a régi erély és buzgóság. A régi szellem azért mégsem tűnt el egészen. Amikor a parlament a laikus kegyurakra bízta a lekipásztorok kinevezésének jogát, a rendelkezés hangos méltatlankodást váltott ki sokfelé. Az egyetemes gyűlés megfeddett néhány nevesebb egyházi férfitól álló csoportot az isteni kegyelem szabadságáról vallott dogmatikai elveik miatt, de a hivatalos megfeddés nem változtatta meg gondolkodás módjukat és nem érintette igehirdetésükben vallott nézeteiket. Így az egész évszázadon át volt az egyházban fáradhatatlanul buzgó evangéliumi párt, amely küzdött a jobb jövő eljöveteleért; és 1733-ban, később pedig 1753-ban két jelentékeny csoport vált ki az egyházból s külön presbiteriánus gyülekezeteket alkotott, amelyekben még égett a régi tűz. Carlyle Tamás írja a 18. század második feléről, hogy „aki csak tudatára ébredt annak, hogy benne lélek lakozik, amit megmenthet vagy elveszíthet, azt mindig azok közt lehetett találni, akik az egyházból kiváltak“. Amikor a francia forradalom mindenfelé terjesztette a demokratikus eszméket, az új radikálisok közül igen sokan találtak otthont ezek közt a gyülekezetek között, ahol a szabadság jogainak elismeréséről sohasem mondtak le.

Skóciában, mint egyebütt is, az ipari forradalom új korszak kezdetét jelentette. A lakosság száma növekedőben volt, a régi szegénység eltűnt s a városok gyors fejlődésnek indultak. A falu lakossága a városokba özönlött, ahol nagyobb munkabéreket kaptak, új falvak és városok keletkeztek a szénbányák, vasművek és szövőgyárak körül; mindez pedig számtalan formában jelentett új feladatokat az egy-

ház régi szervezetére is. Az embereknek új szükségleteik támadtak, nagyobb függetlenség szelleme támadt fel közöttük; új kérdésekkel álltak elő, amelyekre a régi módú prédikációk többé nem tudtak feleletet adni. A lakosság sok esetben olyan új falvakban nőtt és sokszorozódott, amelyek mértföldekre voltak a régi templomtól s a régi gyülekezettől így szinte teljesen elszakadtak. A vallásos életben felébredt demokratikus szellem hallani sem akart többé arról, hogy valakinek, egyedül csak azért, mert bizonyos terjedelmű földbirtok ura, joga lehessen ahhoz, hogy a lelkipásztort kinevezze. Így lassan oda fejlődtek a viszonyok, hogy előbb-utóbb komoly válsághoz kellett vezetniök.

Ez a válság 1843-ban következett be, mikor a Szabad Egyház (*Free Church*) megalakult. Ez az egyház nem úgy indult, mint a régebbi kiválások, néhány lelkipásztorral s gyülekezettel, hanem egyszerre magában foglalt mintegy ötszáz gyülekezetet s lelkipásztort és kiterjedt Skóciának úgyszólván egész területére. Szám szerint az új egyház csaknem olyan nagy volt, mint a régi hivatalos egyház és magában foglalta az evangéliumi párt igen nagy többségét. A misszionáriusok mind a Szabad Egyházhoz csatlakoztak, úgyszintén a kiváló prédikátorok nagy száma. A mozgalom erőssége a fiatalabb nemzedékben volt, akikben a régi szellemmel való szakítás szenvedélyes erővel támadt fel, viszont a hivatalos egyház (*Established Church*) nemcsak legjobb embereinek nagy számát veszítette el, hanem arra is kényszerült, hogy helyüket olyanokkal töltsék be, akik eddig nem kaptak gyülekezetet és ennek a ténynek sok esetben szomorú következményei voltak.

A fiatal egyházban sok szembetűnő hiba volt: szűk látókörű volt. a tudatlanságig nem törődött más teológiával, mint sajátmagáéval, tulságosan biztos volt saját nézeteinek helyességéről, viszont indokolatlanul kemény azok megítélésében, akik merészelték más véleményt nyilvánítani; ezzel szemben volt bennük élet, tettere készség és őszinte áldozatkészség, ami erőt adott nekik kitűzött céljuk megvalósítására. És jellegzetes tulajdonsága volt ennek az egyháznak a nemzeti hagyományokhoz való ragaszkodás. Azokon a régi alapokon állott, melyet Knox és Melville vetettek meg és minnek lényege a személyes hiten épült vallás s a Krisztus egyházának szabadsága volt. Így egy emberöltőn át az új egyház vette át a vezetést a skót egyházi élet fejlődésében. Misszionáriusait elküldte a világ minden részébe; a városoknak éppen azokon a részen kezdett legbuzgóbb munkát, ahol legáltalánosabb volt a talaj az Íge magvának elhíntésére; a világi elem munkáját sokkal nagyobb mértékben és sokkal több eredménnyel tudta szolgálatba állítani; és végül először vetette fel Skóciában az íráskritika szükségességének gondolatát.

Az evangéliumi és progresszív új egyház méltó az egyháztörténetíró elismerésére, de a hivatalos egyház ugyanilyen mértékben érdemli meg az elismerést. A szakadás idején, 1843-ban, elképzelhetetlenül nagy nehézségek előtt állt, de az egyházi élet és munkakészség gyorsan helyreállt. A külmisziói tevékenység itt is nagy mértékben megnövekedett; úgy, hogy most az egykori ellenfelek bizalommal tekintenek a kiengesztelődés és újból való egyesülés felé.

1843 óta több alkalommal következett be unió a különféle nem-

hivatalos egyházak között: 1847., 1852., 1876. és 1900. mindmégannvi mértföldkövei egy bekövetkezendő teljes egyesülésnek. Néhány kisebb töredék még távol tartja magát, de Knox egyházát most már két nagy egyház alkotja. Az egyik a *hivatalos vagy államegyház (Established Church)* 150.000 úrvacsorával élő egyházzal és évi 150.000 angol font¹⁾ évi jövedelemmel, (amelybe azonban kisebb helyi jövedelmek és jelentéktelenebb állami segélyek nem számítatnak be) és az *Egyesült Szabad Egyház (United Free Church)* 540.000 úrvacsorával élő egyházzal és körülbelül 1.500.000 angol font²⁾ évi jövedelemmel. Ezeket a hatalmas összegeket mindkét egyházban híveik áldozatkészsége juttatja az egyházak különböző szükségeinek kielégítésére.

Skóciában a presbiteriánus egyházak mellett legnépesebb a püspöki (anglikán) egyház. Ennek tagjai leginkább Angliából vagy Észak-Írországból származnak és ez az egyház bizonyos társadalmi előjogokat élvez, mint az előkelő osztályok és a gazdagok egyháza; másrészt azonban ez az egyház általában kívül esik a nemzeti élet fő érdeklődési körén. Egyébként az összes nem presbiteriánus protestánsok száma összesen mintegy százezerre tehető.

A protestántizmuson kívül kétféle mozgalomnak jut még nagyobb szerep a skót egyházi életben. Az egyik a római egyház gyors terjeszkedése bizonyos területeken az ír bevándorlás következtében. Az írek a múlt század elején kezdtek letelepedni nagyobb számmal Skócia nyugati partjain, ahol szívesen látták őket, mint olesó munkaerőt. A folyton növekvő ír bevándorlás, sajnos, az élet-színvonal alábbsüljedését hozza magával és ahol az írek nagyobb tömegekben gyűlnek össze, mind félelmetesebb arányokban nőnek meg a városok szegény negyedei, ahonnan a magára valamit adó skót lakosság csaknem teljesen kivándorol és a nagy városokban, elsősorban Glasgowban, ezekben a negyedekben csaknem kivétel nélkül írek laknak. Az írek beözönlésének másik nem kívánatos következménye, hogy a háborút követő évek súlyos gazdasági válsága következtében a legjobb skót ipari lakosság tízezrével kényszerült munkaalikalom hiányában Amerikába vándorolni; és amint a skót lakosság távozott, helyükbe özönlöttek a sokkal alacsonyabb színvonalú ír tömegek. Így Skóciának legfélelmeesebb problémája most az, hogy a szegény s tudatlan katolikus ír tömegek kiszorítják a sokkal értékesebb skót protestáns elemeket.

A másik mozgalom a vallásellenes irányzat erősödése a szociálista párt bizonyos köreiben. Bár a párt igazi értékes tagjainak legnagyobb része idealista és vallásos világnézetet vall, de a marxista propaganda erősödik és veszedelmes arányokban gyakorol hatást az ifjú munkásnemzedékre, akik a legtöbbször soha még csak érintkezésbe sem kerülnek az egyházzal, sőt a legtöbbször úgy tekintik, mint elavult és lassú halálra szánt intézményt. Arra tanítják őket, hogy az egyház a kapitalizmus érdekében fenntartott intézmény és hajlandók úgy tekinteni az evangéliumot, mint valami megvetendő bódító mérget. Skóciában ugyan

1 260 milliárd magyar korona.

2 520 és fél milliárd magyar korona.

még igen messze vannak az állapotok attól, ami ebben a tekintetben Oroszországban, Franciaországban vagy Németországban történik, de azért vannak falvak és városok, ahol nagy számmal lehet találni férfiakat és asszonyokat egyaránt, akik nyíltan az egyház, sőt nem egyszer a vallás ellenségeinek vallják magukat.

Ez a két mozgalom külön is nagy felelősséget jelent a skót egyházakra nézve és olyan feladat elé állítja a skót protestántizmust, amelyet csak bátorsággal, teljes szellemi felkészültséggel, őszinte önzetlenséggel és mindenek felett az Isten kegyelmébe vetett bizalommal lehet megoldani. Ezért van az, hogy a két nagy skót protestáns egyház keresi az egyesülés lehetőségét, hogy elfeledve a régi ellentéteket, közös erővel láthassanak hozzá annak a munkának elvégzéséhez, amelyet nemzetük jobb jövőjének érdekében el kell végezniök.

Fordította: *Máthé Elek.*

KRITIKAI SZEMLE.

I. A. Comenius: *Ausgewählte Schriften zur Reform in Wissenschaft, Religion u. Politik*. Übersetzt von H. Schönebaum. Leipzig, 1924. 226 és 4 V. lap.

Comeniusnak, a XVII. század egyik legérdekesebb személyiségének szellemi arcképét az utolsó 30—40 év szorgos kutatásai ellenére maig sem sikerült teljesen megrajzolni. Legtöbben még mindig csak a „Nagy oktatóstan“ és néhány korszakos tankönyv szerzőjét látják benne, nemzete pedig mint legnagyobb fiát dicsőíti. Már pedig Comenius nem csak kiváló pedagógiai író volt és a cseh kultúrának és nyelvnek nagyérdemű munkása, hanem világreformátor is, legalább is az akart lenni. Természetes tehát, hogy manapság mindinkább az ilyenmű munkáira kezdenek figyelni és ezekből igyekeznek azt a központot megállapítani, melyből Comenius egész életműve megérthető. Comenius eszményképe volt az egész emberiség békés egyesítése a tudomány, vallás és politikai viszonyok gyökeres reformálása alapján. Ennek szolgálatába állította nagyszabású pedagógiai működését, vagyis a jövőendő nemzedékhez fordult, mert kortársai meg nem értették, vagy kényelemszeretetből nem támogatták. Olykor azonban a nagy rajongó mégis úgy érezte, hogy egy nagy lépést tehet előre reform-munkájában egy-egy politikai tényező megnyerésével. Így elegyedik a politikába, mely azonban csupa tövist termelt számára. Mivel Comenius mintegy gyújtópontja kora utopisztikus törekvéseinek és chiliastikus álmódzásainak, ma, mikor egy véres háború pusztításai után hasonló tünetek mutatkoznak, csak a „World Conference on faith an order“ mozgalomra vagy Söderblom unionista törekvéseire, vagy pedig a *Papini* elterjedt Krisztusára kell utalnunk, melyben két jeltől: „hogy az Ország Evangéliuma hirdettessék minden népeknek, és hogy a pogányok ne tapossák többé Jeruzsálemet“ megjósoltatik a Krisztus közeli eljövetele.

Comenius kétszeresen időszerű reánk nézve. Ehhez járul, és ez a legfontosabb, hogy az előttünk fekvő kötetben lefordított 3 munka közül kettő magyar vonatkozású, nevezetesen a *Sermo secretus* Nathanis ad Davidem (melyről még a kitünő magyar Comenius-kutató Dezső Lajos sem emlékezett meg) és a *Gentis Felicitas* — Comenius legkitünőbb politikai munkája. Megjegyzendő egyébként, hogy a két munkát Kvascsala János már közzétette (latin nyelven) a Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár IV-ik kötetében (1905.). Az első helyen említett iratot Comenius 1651-ben személyesen nyújtotta át Rákóczy Zsigmondnak, aki akkor a télikirály leányát készült elvenni. Ettől a frigytól Comenius

földijének, Drabik jósnak a hatása alatt rendkívül sokat várt, azt hitte, hogy Rákóczy van hivatva arra, hogy az osztrák és török hatalom megsemmisítésével mintegy egyengesse Comenius reformterveinek az útját. Az irat tartalma éppen ez: Comeniusnak ezirányban Rákóczy Zsigmondos intézett intelmei, amelyek azonban a fia fölött örökös Lorántffy Zsuzsánna befolyása és Rákóczy Zsigmond korai halála miatt semmi eredménnyel sem jártak.

Még sokkal értékesebb a *Gentis Felicitas*, mely nyomtatásban is megjelent (a fordító valószínűvé teszi, hogy Nagyváradon) és melyet Comenius II. Rákóczy Györgynek szánt. Tárgya annak fejtegetése, hogy milyen tényezőktől függ valamely nemzet boldogsága, miért nem boldog a magyar nemzet (e rész az akkori Magyarországnak és népe hibáinak maiglan becses jellemzése), és végül, milyen eszközök alkalmazásával lehet azzá? Ez az irat sokkal többet tartalmaz, mint Comenius híres sárospataki beköszöntője, a „De Cultura ingeniorum“, (1650. nov. 24.), mert hiszen Comenius itt tartózkodása alatt jobban megismerhette a Rákóczyak országát és népének eredendő bűneit: a visszavonást, az ipari foglalkozásoktól való tartózkodást, a munkában való kitartás hiányát stb.

A kötet legnagyobb részét elfoglaló „Panegersiáról“, melyet egy az európaiakhoz intézett előszó előz meg, csak annyit, hogy az a Comeniustól tervezett pansophiának egy része. Comenius ebben „az emberi dolgok“ javítása céljából egy általános tanácskozmány összehívását javasolja. Bennünket azonban a magyar tárgyú iratok érdekelnek első sorban; legfőbb ideje, hogy ezeket és Comenius többi magyar vonatkozású iratait és beszédeit magyarra lefordítsuk és egy kötetben kiadjuk.

A fordításról és kiadásról csak a legjobbat mondhatjuk. A három irat közlését mélyen szántó bevezetés előzi meg, melyben már az is rokonszenvesen érint, hogy a szerző a magyar Comenius-irodalmat is ismeri és felhasználja, és úgy itt, mint a jegyzetekben mindig rokonzással emlékezik meg a magyarságról. *Stelényi Ödön.*

Macaulay: Államalkotók. (*Hastings. Nagy Frigyes*). Fordította: *Salgó Ernő* és *Szász Károly*. Világkönyvtár. (Révai kiadás.) 41. sz. 288 lap. Ára: . . . ?

Macaulay: Államférfiak. (*Pitt. Hampden. Clive*). Fordította: *Szász Károly*. Világkönyvtár. 42. sz., 406 lap. Ára: . . . ?

Macaulay irodalmi és történelmi tanulmányainak III. és IV. darabjaként egyszerre két kötetet is bocsátott közzé a hosszabb szünetelés után újramegindult Világkönyvtár.

Az öt hosszabb léleketű tanulmány még a 80-as években megjelent ugyan magyar fordításban, de példányaihoz már régóta bajos hozzájutni, s így az újabb kinyomásra szükség volt. Szükségessé tette az új kiadást az is, hogy a régiebb fordítás ma már sok helyen elavultnak érzik. Hiában: a magyar értekező próza nem tette meg a fejlődésnek útját a XIX. században olyan szemképrázatosan gyors ütemben, s így nem is érhetett el olyan magaslathoz a század végére, mint költői nyelvünk. Az új kiadás nyelve — sem a Salgó Ernőé, sem a Mikes Lajos

megújította Szász Károly-féle fordítását — azért nem moderneskedik. Van rajta most is annyi tisztos patina és van benne annyi nyugodtság, komoly tempósság, amennyi a Macaulay-tanulmányokhoz nem csak stílusosan hozzá illik, de kell is.

Ugy véljük, hogy soha időszerűbbek nem voltak Macaulay politikai tanulmányai, mint ma. Lehetetlen, hogy szégyenkezés és okulás nélkül olvashassa el ezeket az essayket a mai időknek mindent párt-szemüvegen néző és mérő publicistája és politikusa. Igen; szégyenkeznie és okulnia kell, amikor a tántoríthatatlan *whig*-párti Macaulay komoly, tárgyias és szigorú ítéletmondását olvassa a *whig*-pártnak és a *whig*-vezéreknek tévedéseiről, hibáiról, s olvassa azokat a méltányoló, elismerő sorokat, melyeket Macaulay nem szükmarkuan mér a *tory*-ellenfélnek is; szégyenkeznie és okulnia kell, amikor olvassa, hogy a politika nem arrogálhat magának tágabb, szabadabb — sőt szabados — erkölcsi törvényeket azzal a frivol indokolással, hogy: „Hja, uraim, ez a politika!"; hogy a korrupció akkor is korrupció, ha politikai célok érdekében történt; s hogy a macchiavellizmus különböző *reservatio mentalis*-ai és egyéb fogásai semmivel sem enyhébb bűnök, mint a közönséges üzleti csalások.

„Becsületesség a legjobb politika“ — mondja a brit Indiát megalapító *Clive* egyetlen macchiavellista eljárásának bírálatában. „Mi e tételt általános érvényűnek tartjuk, még az egyének ideiglenes érdekei szempontjából is; a társadalmakra nézve pedig a szabály még kevesebb kivétel alá esik... Lehet egyes embereket példaként idézni, kik nagy világi sikereket értek el szőszegés által, de nem hisszük, hogy lehetne államot idézni, mely mindent összevéve, nyert volna nyilvános becsület-szava megszegésével. A brit India egész története ama nagy igazság illusztrációja, hogy nem ésszerű hitlenséggel hitlenséget állítani szembe, s a leghatásosabb fegyver, mellyel a hamisságot le lehet győzni: az igazság“.

Feléjthetetlen s — nekünk, szegény magyaroknak — fölemelő megállapítások ezek. Vajha befelé termékenyítők, kifelé pedig minél előbb beváló jóslások lehetnének Macaulay tüneményes intellectusának és ragyogóan tiszta erkölcsi felfogásának e páratlan íróművészettel megszólaló gondolatai.

Ady Lajos.

Szent Ágoston élete. Irta: Máthé Elek. Budapest, 1925. Kiadja a *Londoni Vallásos Traktátus-Társulat*. Kis 8°, 80 lap.

Nagyon jó gondolat volt, népszerűen és építően megírt füzetben magyar protestáns közönségünk teológiai és filozófiai szakképzettséggel, nem bíró részéhez, tehát a zöméhez is közelhozni Aurelius Augustinusnak időtlen nagyságban kimagasló keresztyéni személyiségét és gondolatvilágát. Hitéért és jelleméért folytatott, mindörökké csodálatos küzdelmeinek megfelelő rajza még a kevésbbé finoman hangszerelt lelkekre sem tévesztheti el hatását: annyi bennük a mélységesen és tipikusan emberi, és oly fölséges drámaisággal következik rájuk az egyetlen lehetséges, isteni megoldás. Amíg lesz egy szív a földön, amely tapasztalásból fogja tudni, mi a bűn és mi a kegyelem: a Monnica fiának mindörökre lesz mondanivalója hozzá. Máthé Elek szemmeláthatólag teljes tudásával

és írói képességével igyekezett Ágoston alakját úgy megrajzolni, ahogyan arra egy traktátusban szükség van s minden bizonytal nem a jóakarátán múlt, hogy ez nem sikerült neki teljesen. Népszerű füzetét — gondolatmenetben és kifejezésben — sokkal több tudós ballasztal terhelte meg, hogysen azt egy ily természetű kiadvány, céljának veszélyeztetése nélkül, elbírná. A laikus közember — akinek, nemde, elsősorban van szánva a dolgozat? — egész lapokat értelmetlenül lesz kénytelen átfordítani; a hozzáértőbb olvasó viszont, mind tudomány, mind stílus szempontjából túlságosan „laikus“-nak fogja találni az egészet. Ágoston életének és belső fejlődésének a rajza még eléggé eleven, színes és vonzó; a kortörténeti keret már sokkal kevésbé, Ágoston gondolatvilágának ismertetése pedig a legkevésbé sem sikerült — annyira, hogy a különben okosan és világosan megírt szövegben (tán a sietség miatt) itt még egyenesen fogalmazásbeli zavarokkal, sőt logikai botlásokkal is találkozunk. Egy egészen sikerült traktátus több hasznot tesz, mint tíz *opus doctum*; egy felében-harmadában is alig sikerült több kárt tesz, mint tíz Népszava-kiadvány. Még bosszantó sajtóhibák is éktelenkednek az egyébként jó kiállítású füzetben. Mind a kiadvállalatot, mind a szerzőt sokkal többre és jobbra hittük — és hisszük most is — képesnek.

ri.

Két olasz könyv Jézusról. Vittorio Macchioro: L'Evangelio. Firenze. 1922. — Papini: Krisztus története. Fordította: Révay József. A bevezetést írta: Fülep Lajos.

A. Binet, a XIX. század egyik nagy keresztyén gondolkozója, írta Jézusról: „Nem a keresztyénséghez, hanem Jézus Krisztushoz kell fordulnunk. Jézust előbe helyezük történelemnek, rendszereknek, keresztyénségnek. Az Evangéliumban a vallás úgy áll előttünk, mint egy tény, személyiség, új teremtés. Ne tegyük hát a keresztyénséget Jézus helyére. Keresztyénnek lenni, egyet jelent ezzel: Jézushoz tartozni, vele összeköttetésben lenni“.

Nemrégiben pedig Clémenceau írta ezeket az érdekes sorokat:

„Az Egyházat minden ellenfelénél jobban yádolja az a tény, hogy küldetésének végképpen nem felelt meg. Nem a *galileai próféta bukott el*, hanem azok a politikai hatalmak, melyek a maguk barbár gondolatvilágukhoz csonkították hozzá az Evangéliumot“.

Még egy sereg idézet és utalás tudna tanuskodni arról, hogy a keresztyénségről becsületesen, bármilyen állásponton elgondolt gondolatok között különösen kettő van, melyek párhuzamos vonalak módjára húzódnak át minden elméleten és vélekedésen. Az egyik: az Egyház csődjének deklarálása, ki a rábízott talentumokat nem ásta ugyan el, de beszámolás helyett magának vett a kamatos kamatokból birtokot és palotát. A másik, hogy Jézus *személyisége*, idő és mulandóság fölött, romlandó keretéből dicsőségesen ragyog elő, mint rozsdás vasgyűrűből a briliáns. Érdekes és csábító feladat lenne kimutatni, hogy ezen az egymás mellett feltűnő gondolatpáron át érkezett el mindenha a reformáció lelke az emberiséghez. Mert erre a kettős gondolatra kétféle válasz hangzott; kétféle kísérlet arra, hogy Jézus és az „Egyház“ ismét

egygyé legyenek aképpen, hogy az egyház ismét Jézus Krisztus királyi háza legyen, viszont Jézus az egyházon át végezze el a maga munkáját. Vagy a meglévő egyházban próbálták újra megtalálni és megtisztítani a porlepett Krisztus-képet, vagy új, — hitük szerint, — dicsőségesebb lakást akartak emelni az ő királyuknak. Új reformáció kovásza erjed ma is a világban. „Mindenki téged keres“ — jelentheti újra a tanítvány a Mesternek. A katholicizmus belső megújulásában feltűnő a krisztocentrikus vonás. Belefér-e a megcsonkítatlan Krisztus a katholicizmusba, vagy egyszer szétfeszíti a formákat, mint a pálma a virágserepet, — erre a sorsdöntően fontos kérdésre két olasz könyvből egy *nem* és egy *igen* érkezik.

Vittorio Macchioro a nápolyi múzeum tudós igazgatója, egyetemi tanár, érdekes elmélet épületébe vési be ezt a *nemet*. Szerinte az Evangéliumok sohasem tekinthetők történelmi dokumentumoknak. Az evangélisták nem Jézus történetét akarták megírni, hanem az effélére egyedül lehetséges formában: mithosz formájában gyermekesen és dadogva próbálták kifejezni az Krisztusról való belső élményeiket. Igazabb így — eszméileg — az Evangélium, mintha szószerint igaz tények katalógusa lenne. Itt minden tett és szó egy-egy csiszolt tükörlap, mely az ő személyiségéből les el egy-egy vonást. Jézus történeti realitása a róla maradt mithikus elbeszéléseken is éppen abból nyilvánvaló, hogy az Evangélium egész épületét az ő *személyisége* tartja. A nagy vallásalapítóknál a „tan“ a fontos, ez az égi tűz, melyet ők hoztak alá, de mely mellett gyakran árnyékba borúl az ő személyiségük. Nem Mózes a fontos, hanem a törvény; nem Buddha, hanem a belőle kisugárzó bölcsesség. Mögötte eltűnik ő maga, mint a tükör a visszavert fény mögött. Jézus *maga* a törvény, a kijelentés, az égő csipkebokor, a világosság. Jézus személyi hatásának és átélésének, lelkekben maradt képének kivétítese az Evangélium. Minden csodája, lelke feltámadása egy-egy belső lelki történés, alázatos vallomás Róla. Az evangélistáknak ezt a tündöklő Krisztusát sem a katholicizmus nem találta meg, sem a protestantizmus. A protestantizmus megállt Pál apostolnál, az Evangélium küszöbén. Macchioro álmodik egy új egyházzól, mely egészen közel érkezik majd a mithoszok csodálatos központjához.

Nagyon csonkán ez ennek a tudós könyvnek alapkö-gondolata, melyen az egész merész torony felépült. A tévedés nem az, hogy hamis az alap, hanem hogy *kevés*. Bizonyára ott van Jézus minden leírt tette mögött a leírónak egy-egy fukar szavakban kifejezett, megrendült élménye, és minden igehirdetés ezt a belső élményt akarja átzúgatni a lelkünkön; de kérdés: vajjon nem biztosabb, nagyobb az élmény, ha pl. az a csoda *eszméileg* épp olyan igaz, mint *történelmileg*? A vakon született meggyógyítása valóságos történet s egyben minden prédikátor számára egy felséges szimbólum és üzenet a *látás* Uráról. Egy mithoszok délibábváraiává ködösített Isten-országa, csak egy felemelt kép *róla*. Egy élmény *Jézusról* még nem ő. Az Evangélium hódító ereje csak a *történetileg megismerhető* élő Krisztusból magyarázható, aki Pál és Lukács és a többiek előtt egy és ugyanaz a reális Krisztus.

Sokkal megrázóbb, felemelőbb és mélyebb ennél a Papini könyve

éppen azért, mert nem úgy akart készülni, mint az eddigi Krisztuskönyvek: valamilyen logikai játéknak, mely egy előre fogalmazott alaptételt diadalmasan bizonyít azáltal, hogy mellékest kiemel, és lényegest elhallgat. Úgy gondoljuk, a könyv világsikerének éppen az az őszinte törekvés a kulcsa, mellyel ez a minden poklokat megjárt, radikális napkeleti böles önmagát lehetőleg felejtve akar közel jutni Jézus szívéhez. Amit önmagából akar adni, az csak annyi szeretne lenni, mint a csonka görög szobrok karját, testét tovább rajzoló tudós és művész munka. Beesületes és — amennyire tőle telik — alázatos kísérlet, hogy parafrázis legyen inkább, semmint kommentár. „Tudóskodó és idétlen kommentár“ nélkül — amint ő mondja — közelít az Evangélium szépségeihez és a kezében tartja, felemeli a virágokat, gyönyörködik bennük, jól tudja, hogy tudományos elméletek herbáriumában éppen titokzatos szépségüket fojtaná meg. Az Evangélium elbeszéléseiben van sok — hogy úgy mondjuk — balladaszerű vonás. Vagyis, a történetek egy-két mozzanatát, a legfontosabbat világítja meg villámlásszerű élességgel. Joga van tehát annak, akinek talentuma is van hozzá, a közbeeső utakat — mindig az Evangélium irányában — a maga szövéténekével utánavilágítani. A feltétel természetesen az, hogy ne a maga stílusát erőszakolja bele az Evangélium stílusába. Aki a milői Vénusz csonka kezébe Athéna Parthenon fegyvereit rajzolja, megtagadja a görög művészet lelkét; éppen így, aki festőnek Mária Magdolna akt-téma, aki írónak Salomé története modern szerelmi probléma, az megcsonkítja és eltorzítja a Szépség nagy, gazdag tárházát: az Evangéliumot. Éppen azért: az Evangéliumból dolgozó művészi munka szépsége és értéke attól függ, mennyire tudja megérteni annak a lelkét. Elég csak Munkácsyra, Rembrandtra utalnunk.

Ez a beleélés, illetve az erre való szüntelen törekvés — néhol erőfeszítés — az igazi értéke Papini könyvének s egyben hatásának magyarázása is. Nem teszi boncoló-asztalra a keresztfáról levett testet, hogy diadalmasan felmutassa: *neki* is emberi szíve volt, mely vérzett és meghidegült, hanem leborúl előtte, rámutat és hív hozzá. Ráönti a megtalált hitnek illatos olaját, s az egész könyv megtelik ennek a hitnek az illatával.

Hangsúlyoztuk eddig: „akarta, törekedett rá“. És az „in magnis voluisse“, ez a leghatalmasabb művészi feladat: elhagyhatatlan önmagán át semmit sem hagyni el Krisztus arcából: egyetlen evangélistának sem sikerült egészen, azért kellett négy léleknek felvételt készíteni róla. Papini itt mérettetik meg. Gyakran hasonlít ahhoz a kalauzhoz, aki széles hátával eltakarja a mesterművet, amiről magyaráz, s őt magát látjuk csupán.

Elsősorban érdekes, súlyos, itt-ott retorikába esapó, szentimentalizmus nélküli, — úgy mondhatnánk — különös fanyarságú, naturalista vonásokkal teljes stílusa, amint kiemeli, aláhúzza, úgy néhol eltakarja és túlharsogja az Evangéliumot, mint a túlbugzó zongorás az énekest. A Biblia naturalizmusa köntörfalazás nélkül láttatja a dolgokat, mégis úgy érezzük, Papini túlvágtat azon a határon itt-ott, amit különösen

az Új-Testamentomban szemérmes reálizmusnak mernénk nevezni. Rámutat az is a szemétdombokra, névén hívja a Bűnt, hogy elkerültesse. Papini dolgozó fantáziája sokszor egy-egy példázatba belerajzol képeket, amik rontanak jelentésén és szépségén (A lakoma 210. l.), néha pedig bántó élességgel fest részleteket ott, ahol — mint a bűnös nőnél, — az Evangélium mesteri módon úgy érzékelteti Jézus bocsánatát, hogy egyetlen jelzőbe foglalja össze azt a bűnös multat, amit az Irgalom fátyla betakar. (310. l.).

Nemcsak a stilusa tükrözi ezt a forróvérű, forró fantáziájú, egykori radikális forradalmár-lelket, hanem Jézusról, mint minden eddigi értékek megfordítójáról való felfogása. „Tiszta szellem létére csak a végleteket szerette“ — mondja róla. Jézus programját a külső világra vonatkozólag részletesen kifejti Papini. „Jézus azért jött, hogy megdöntse Caesar uralmát, hogy felbomlassza Róma birodalmát és minden földi birodalmat...“ (279. l.) Az *Ország* eljövetelével a „tákolmányok“, társadalmi, nemzeti életek el fognak tűnni (92. l), a házasság is, ez „a mohón álhított kárhozat“ (295. l.) nőtlen szentek közössége lesz, ez lesz az utolsó nemzedék, mely már az Örökkévalóság küszöbére teszi lábát.

A nyelv minden fokozását, felsőfokait, rikító színeket használ Jézus és a vagyon közötti viszonyról szólva. „Az abszolút szegénység Szegénye, Szegénység Fejedelme, Nyomorúság ura“. A kereskedést, pénzzel űzött munkákat a legteljesebb anathémával sújtja. „Egy piac tehát alázatos rablók, túrt zsebmetzők barlangja. A törvényes rablásnak, melynek kereskedelem a neve, nincs aljasabb fajtája, mint a pénzkereskedés“. (339. l.)

Papini „megérkezett“, csakhogy nem útipodgyász nélkül. A mindent felforgatni akaró, egész országával szemben álló ifjú Gigász, nem felejtí el harcait és haremodorát. Haragjának nyílzáporát most is ráereszti azokra, akiket nem szeret, s akik ellenfelei, épp oly fölényes ítélkezéssel, olyan szenvedélyesen, mint azelőtt tette. Octáviánus például „szerencsés gazember, undok és beteges ember“, Horatius nem több, mint „köpcös, kövérkés plagizátor.“ S mintha ő sem lenne ment a minden rendű és rangú modern radikális forradalmár irányok eljárásától, kik az Evangéliumból szeretnek a maguk részére keresztlevelet váltani, s önigazolásukat Jézus általuk megrajzolt arcképének tanubizonyságával próbálják győzelmesen végrehajtani. Csakhogy a Krisztus arca akkor is torzítás lesz, ha a meglévő vonások hűek ugyan, de egy csomó, ugyancsak fontos és jellemző árnyalat és kifejezés elmarad róla, mint ahogy az igazságnak a fele, annak éppen az ellentétét jelentheti.

Az értékek megfordítása mellett, mely valósággal megvan, Jézus személyében hiába keressük Papininál Jézus csodás, egyénekhez símuló *józan látását*, mellyel igénybe vette kis csapata számára a gazdag asszonyok adakozását, és példázataiban a gyöngykereskedőt és a talentumokkal piacon forgolódo szolgákat állította az Isten országa útjelzőiül.

Az a kénytelen-kelletlen theológia, melynek ki kell rajzolódnia a háttérben ilyen természetű munkánál, s az az írásmagyarázat, mely sok helyen laikus prédikáció erejével hat, érdekesen mutatja meg, hogy születik általában az Evangélium olvasása közben a theológia. Tárgyi

tévedése nem sok van, többnyire onnan jó, hogy az ó-testamentomi alapokat szuverén módon elhanyagolja. Jézus János igazolásána keresztelkedik meg csupán, a virágvasárnapi számárháton való bevonuláshoz itt semmi köze Zakariásnak, ez egy példázat a csökönyös zsidó népről. „aki végre emberére akadt, aki megüli“.

A katholicizmus csak a könyv elő és végzavában jut szóhoz. Bent a könyvben elvétve látszik felesillanni, mint egy bujdosó szál a hímzésben. Inkább a kihagyásokban lehet nyomára bukkanni. Jézus konfliktusa családjával, testvéreivel, Lázár és a gazdag történetének sírontúli része, a purgatórium nagy cáfolata valószínűleg ezért maradt el ebből a majd 600 oldalas könyvből. — Mégis Papini Jézusa nem a flagellánsoké, bőjten szenvedőké, kolostor-ablakból égbe merengő, földi völgyekből elfutó lelkeké. Megismeri az ő földi életre néző tekintetében az irgalmas akaratot a földön élők földi élete megszépítésére is. „Az ő egész műve: Egészség, Erő, Tisztaság, Gazdagság, Szabadság ajándéka“. (188. l.)

Sok belső művészi szépségén túl ennek a könyvnek, átfogó látásán, megkapó gondolatain túl: az ellent-nem-állás gyönyörű prédikációján, az Erőszak-Igazság-Szeretet fejlődő korszakainak tanításán, a kánai csodán, „az evangéliumi forradalom allegóriáján“, kenyerek és halak példázatán stb. túl mégis két tény ad a Papini könyvének izgalmasan aktuális érdekességet. Az egyik: hogy messziről, a modern ember forrongó kereséséből, lázadó nyugtalanságából érkezett meg Jézus keresztje elé. A másik: hogy úgy ért el most a kereszthez, úgy barangolta át az Evangélium világát, hogy a katholicizmus bástyáiról indult el, s egyelőre oda tért vissza. A könyv megragadóan szép és teljes előszavában — melyet külön kellene méltatni, — azt írja Fülep Lajos erről, hogy Papini nem gondolta meg végig álláspontjának logikai következményeit, de könyvének egész szelleme egy nagy út, melynek korántsem tűnt fel itt a végső állomása.

Belefér-e a teljes Evangélium a katholicizmusba?

Assisi Ferenc azt gondolta: igen. Prohászka azt mondja: igen. Papini azt hiszi: igen. Luther és Zwingli, a papok, azt mondták: nem. Kiderült már, hogy a reformációt tulajdonképpen öntudatlanul az Assisi nagy alázatos szeretete kezdte. Illetve nem is ő kezdte. Krisztus, aki előtte leboruló lelkeken át útra kelt. Csöndesen, észrevétlenül haladt, akkor döbönt föl a világ, amikor egy-egy szívhez és történelmi korszakhoz teljesen megérkezett. Vajjon ezek a Krisztus-könyvek — mit gondoltok — nem az első lábnyomai-é az újra útnak-indulásnak? A Papiniak Jézus felé tartanak, ez azt jelenti, hogy Ő irgalmasan útra kelt szomorú, éhes és szomjas századunk felé.

Muraközy Gyula.

Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege. (A fekete sereg.) Budapest. Stadium. 1925. 376. l.

Hosszú évek fáradtságos munkájának gazdag termését nyújtja az olvasónak Tóth Zoltán Mátyás nagyhírű zsoldosseregének tárgyához, úgy alaposágát, mint terjedelmét nézve, méltó monográfiájában. Művét mindvégig két vezérlő szempont uralja. Az egyik, a fontosabbik, hogy az

általános hadügyi fejlődés szempontjából, minő helyet foglal el a haderő-szervezet terén Mátyás hadügyi politikája, illetőleg annak alkotása, a korabeli közép-európai hatalmi alakulásban oly döntő szerephez jutott zsoldos serege. A másik szempont: történeti valóság volt-e Mátyásnak az utókor történeti köztudatában élő „fekete sereg”-e, viselte-e Mátyás korában ezt a nevet a zsoldos haderő, vagy ennek legalább egy része, súlyt adó magja. Utóbbi szempont a kutató munka során került előtérbe s parancsolóan megkövetelték figyelembevételét a szerző kutatásainak az eddigi közfelfogással ellentétes eredményei.

Az eddigi egyöntetű felfogás szerint Mátyás cseh zsoldosokból állandó gyalogos sereget állított fel a janicsárok mintájára, az úgynevezett fekete sereget s így Mátyásban látta az újkori gyalogság gondolatának egyik úttörőjét. E megállapítás kizárólag az elbeszélő kútfők, főként a nem is egykorú Istvánffy közlésein nyugodott, alátámasztva azokat csábító analógiák tetszetős érveivel. Nem csodálkozhatunk tehát, ha az egykorú forrásanyagra támaszkodó próbát nem állotta ki s a képzelet szülöttjének bizonyult. Tóth Zoltán fejtegetései ugyanis lényegesen eltérő, az eddigi felfogással sok tekintetben ellentétes eredményhez vezettek.

Egyik meglepetése Tóth Zoltán művének az, hogy az egykorú forrásanyag a „fekete sereg” elnevezés Mátyás korabeli voltát egyáltalán nem igazolja. Mátyás haláláig e név nem fordul elő s a zsoldos sereg csak „csehek”, „cseh zsoldosok”, „cseh sereg”, „német sereg” néven ismeretes s maga a sereg Dlugoss szerint a „testvérek” elnevezést használta volna. A „fekete sereg” 1492. elején fordul elő először idegen oklevélben, az év második felében már ők maguk is így nevezik magukat, hanem hazai okleveles anyagunkban ekkor a használat még ingadozó és csak 1493-mal válik általánossá. A névhasználatnak ez a fokozatos ténfoglalása, összevetve a források korábbi teljes hallgatásával, arra mutat, hogy maga az elnevezés is csak akkor keletkezett, aminthogy a jól értesült Bonfini is csak a Mátyás halála utáni események során említi, s az eddigi felfogás csak ennek a félremagyarázásából táplálkozott. Az elnevezés eredetére nézve pozitív adattal nem rendelkezünk. Itt egyelőre csak feltevésekről lehet szó s ezek között igen figyelemre méltó a szerzőé. Szerinte a név a zsoldos hadsereg utolsó kapitányától a „fekete” jelzőt viselő Biskupitzi Haugwitz Jánostól ered, ki e jelzőt korábbi ura, a Piast fekete Konrád után nyerte. (Öcse, ki a másik öcsi herceg, a fehér Konrád szolgálatában állott, fehér Haugwitz néven volt ismeretes). Mátyás halálával a trónért folyó versengés közepette a zsoldos haderő, mely Mátyás kezében a királyi hatalom akaratának engedelmes végrehajtója, újra önálló politikai hatalommá lett. Ezzel együtt nőtt a vezér tekintélye is és így elég közelfekvő, hogy a parancsnoksága alatt álló seregnek eponymosát benne lássuk. Nem tartjuk ugyan kizártnak, hogy a jövő valamelyik szerencsés kezű kutatója más magyarázattal ne szolgálhatna, de amíg csak feltevésekre lesünk utalva, addig a Tóth Zoltán első helyen érdemel figyelmet.

Ami magát a zsoldosseregnek a jellegét, megalkotásának körülményeit illeti, ebben a tekintetben Tóth Zoltán műve nem kevésbbé erős

korrekcióját jelenti a hazai s külföldi kutatás eddigi állásfoglalásának. E szerint:

A későbbi zsoldos haderő nem máról holnapra született, hanem fokozatos fejlődés során, szívós szervező munka eredményeként állandósult szilárdabb keretekben. Az első alapvetést Giskra politikai hatalmának a megtörése jelenti s a zsebrákok zsoldbavétele, ami azonban még teljesen esetlegesen, minden előre meghatározott terv nélkül megy végbe. Az 1467. év pénzügyi reformjai, a hadi célokat szolgáló adók már kétségtelenül a zsoldos keretek állandósítására vannak hivatva s a cseh háború annak már első komoly próbája. Gazdasági megalapozottsága eleinte még gyöngének bizonyult. A kincstár nem győzte a zsoldszükséglet fedezését, ami nagy mértékben fenyegeti az intézmény állandóságát, sőt egyenesen a keretek megbontásához s az első év sikerei után az 1470-iki vállalat csődjéhez vezet. De Mátyásnak rövidesen sikerül, a rendeknek a súlyos terhek ellen való minden tiltakozása mellett is, a szükséges fedezetet előteremtenie s annak folytonosságát, ha csak esetről-esetre megújuló megajánlásokkal s nem egyszer rendkívüli intézkedésekkel is, biztosítani. Az így biztosított pénzügyi alapokon a cseh háború további folyamán, a sziléziai háború híres boroszlói táborozásában, a szabácsi vállalatban, majd a császárral vívott küzdelmekben — a szükséghez mérten, újabb és újabb elemekkel bővülve — összeforr azzá az állandó sereggé, mely Mátyás Magyarországot emelte Közép-Európa első hatalmi tényezőjévé.

Ez a sereg azonban egyáltalán nem gyalogos sereg. Amint szerzőnk végigvezet a küzdelmek hosszú sorozatán, azok mindvégig lovasesetűek, még a várostromok is a lovas sereg ostromzárai. E haderő csatadöntő eleme a nehéz lovasság.

A zsoldos seregek ezt a jellegét Tóth Zoltán megvilágításában sokkal természetszerűbbnek is találjuk, mint az eddigi felfogás bár huzelgő, de egyáltalában nem igazolt meséjét az úttörő gyalogságról. A huszita harcmodor Ziska korától lényeges eltolódáson ment keresztül. Az egykor szekérvár védelme alatt harcoló gyalogos paraszt és polgári tömegekből kifejeződő hivatásos katonacsapatok fokozatosan visszatértek a középkor általános lovas-harcmodorához s náluk a szekérvár már nem annyira a védelmet szolgálja, inkább a nehezebb tüzi fegyverek szállító eszköze. Mátyás tehát csak gyakorlati érzékről tett tanúságot, amikor a rendelkezésére álló zsoldos elemekkel a harcmodort is átvette, azt a harcmodort, amelyben azok hivatásszerű képzettséggel rendelkeztek. Miután gyalogságot köztük nem talált s nem találhatta meg a hazai társadalomban sem annak előfeltételeit, nem is gondolhatott másra, mint a bandériális szervezetben is honos nehéz lovasságra.

Másrészt azonban nem kevésbé dicséri Mátyás hadvezéri nagyságát, hogy serege belső kiépítésében mindenkor alkalmazkodik a célszerűség parancsolta követelményekhez, hogy zsoldos serege folytonos fejlődésben van. A szekérvárat, gyalogságot, könnyű lovasságot, tüzéséget a maga helyén egyaránt értékelni tudja; egyiket sem hanyagolja el, de még nem fejleszti ki önmagában egységes csatadöntő elemmé. „A

magyar hadviselésen belül Mátyás hatalmas kezében egy roppant fontos elkeveredés észlelhető, mely hovatovább négy egységes fegyvernem: nehéz és könnyű lovasság, gyalogság és tüzérség kiforrásához vezetett volna, miközben a nemzeti haremódok mindinkább letompulva és elhalványulva újkori és mindenkori háborús szükségletek szerint önmagában fejlődésképes magyar sereg megteremtése irányában működtek közre.

Ez a hadsereg, ha fenntartása nem volt is oly intézményesen biztosítva, mint a francia királyok „cavalerie reglée“-jé, méltó párja volt az utóbbinak. Nem előzte meg évszázakkal az általános európai fejlődést mint gyalogsereg, de annál biztosabb alapot s szilárdabb kereteket nyújthatott volna az újkori magyar sereg kialakulásának, ha élete nem lett volna szorosan megteremtője személyéhez kötve. Hogy a pusztulás szomorú végzete nem volt elhárítható, annak felelőssége már nem annyira Mátyást terheli, inkább a társadalmi erőviszonyok kiegyensúlyozatlanságában s a trónöröklés hiányában kell okát keresnünk. Uralkodóinknak a feudális erők elleni küzdelmet minduntalan előről kellett kezdeni az előd vívmányainak a választási kapitulációkba temetett romjain. Hiányzott az uralkodói hatalomnak az a folytonossága, mely, ha csak két-három generáción megvan, elvezethetett volna a tultengő feudalizmussal való leszámoláshoz.

Rövidre fogva, csak végső eredményeiben tudtuk tolmácsolni Tóth Zoltán munkáját. Nem áll azonban módunkban egy ismertetés keretében összefogni a ténybeli s az általános hadtörténet számára is jelentős megállapításoknak azt a hosszú sorozatát, amelyeken a szerző Mátyás zsoldos seregének világos, az addigi belső ellentmondásokat kirekesztő történetét felépíti.

Eredményét elsősorban a lelkiismeretes kutató munkának köszöni, amely úgy az elbeszélő, mint okleveles forrásanyagot előzőit messze felülmúló gazdagságban sorakoztatja fel. A kutató munka alaposságával szerencsésen párosul a feldolgozásnak az a legkényesebb igényeket is kielégítő módszere, mely tárgyát az általános fejlődés kereteibe illesztve, a részletet nem a maga elszigeteltségében és önmagáért, hanem a történet egészével való összefüggésében vizsgálja s művét a modern tudományos-ság színvonalán álló monográfiává avatja.

Paulinyi Oszkár.

Méthode Pratique De Langue Française Par Mme Renée Gentei.
Budapest, 1925. Imprimerie Universitae (?) Royale Hongroise. 156 l. 8°. Alapára 12 K.

Kicsiny területen gazdag és sokoldalú nyelvi anyagot találunk ebben a nyelvkönyvecskében. Különösen értékeljük gyakorlati és a mai élet kívánalmainak megfelelő szempontjait. Látszik, hogy a szerző intelligens felnőttek oktatása közben szerezte tapasztalatait, mert egész módszere főképp csak erre alkalmas. Sőt még így is feltétlenül a szerzőéhez hasonló élénk, hajlékony és leleményes tanítógyéniség szükséges hozzá, e nélkül sem iskolában, sem felnőttek között ez a különben értékes anyag szerintünk kéllőleg nem értékesíthető. Az iskolákban esetleg a haladottabb beszédgyakorlatokhoz lehetne vezetőkönyv. Sajtóhibái több ízben jelentősek.

Sz. S.

Emlékkönyv Berzeviczy Albert írói működésének félszázados évfordulója ünnepére. Függetlenül a Tiszai ág. ev. egyházkerület miskolci jogakadémiájának 1924—25. tanévi Almanachja. Írták a miskolci (eperjesi) jogakadémia volt és jelenlegi tanárai. Pécs, 1925. Dunántul könyvkiadó és nyomda R.-T. egyetemi nyomdája. Ára? 1—586. lap. Berzeviczy Albert arcképével.

Berzeviczy Albert, közéleti pályáját, mint az eperjesi jogakadémia tanára kezdte meg, tanítván az ősi kollégiumban négy éven keresztül (1878—1881.) közjogot és politikát. A vidéki főiskola csöndes katedrójától egyre feljebb ívelő életsorsa messze elvezette, de az intézet, melynek szolgálatában tudományos egyénisége bontakozni kezdett: hűséges ragaszkodással őrzi annak a négy tanévnek emlékét, melyek során Berzeviczy Albertet a szó szoros értelmében magáénak mondhatta. Ennek a ragaszkodásnak megfogható jele és tanúsága a címbe vett emlékkönyv, mely az ünnepelt volt professzor ötvenéves írói jubileuma alkalmából a jogakadémia egy évi kulturmunkáját óhajtja előtte bemutatni, annak bizonyosságául, hogy miként az Előszó mondja: „— komoly munka és tudományos elmélyedés otthona ez a viharedzett főiskola.“

Az Emlékkönyv első és második része több, kisebb-nagyobb, részben már napvilágot látott, részben egyenesen alkalomszerűleg készült dolgozatot tartalmaz azzal a megszokott változatossággal, amint ezt a hasonló ünnepi kiadványoknál rendszerint tapasztalni lehet. Legalább is a mi viszonyaink közt szinte kizártnak tekinthető, hogy az ilyen gyűjteményes művek tartalma pontosan ugyanazon ismeretszakok körébe illeszkedjék bele, amely ismeretszakoknak elismert képviselője és munkása maga az ünnepelt is. Ekként, kötetlen sorrendben, politikai, kulturtörténeti, szociológiai, statisztikai és jogtörténeti értekezések követik egymást a kötetben, köztük nem egy olyan, mely az önállóan való publikációt arányainál fogva is megérdemelné. Igy *Ereky* Istvánnak a francia közigazgatási jog kialakulásáról és *Bruckner* Győzőnek a Thököly-család késmárki magánföldesuraságáról szóló tanulmányai. *Réz* Mihály és *Schneller* Károly dolgozatait már korábról előnyösen ismeri a tudományos közvélemény, *Moór* Gyulának, *Eöttevényi Nagy* Olivérnek, *Hacker* Ervinnek, *Hennelmann* Aladárnak, *Szontagh* Vilmosnak, *Sztehló* Zoltánnak, *Zsedényi* Bélának és *Putnoki* Bélának kisebb írásai, — úgy tudjuk — ezuttal először jelennek meg a nyilvánosság előtt s részben oly kérdéseket érintenek, melyeknek óriási irodalmi háttéréből elismeréseméltóan és markáns vonásokkal ragadják ki a megoldásra váró problémákat, részben mozaikszerű munkák, melyek szűkre határolt körben foglalkoznak egy-egy részletbe vágó kérdések tudományos vizsgálatával. A művelődéstörténet szempontjából igen érdekes közlemény *Horváth* Ödön posthumus-dolgozata *Bredeczky* Sámuelnek a XVIII. század egyik kevésbé ismert polyhistorának életéről.

Általában véve, a legnagyobb dicséretre érdemes a miskolciak Emlékkönyve és valóban alkalmas arra, hogy arról az elevenen buzgó aktivitásról és életerőről tegyen tanúságot, melyet az Eperjesről Miskolcra átköltözött főiskola legértékesebb hagyományaként és jövő működésének legbiztosabb zálogaként értetlenül megőrizni tudott.

Még a szerkesztésre vonatkozóan álljon itt egypár megjegyzés. A dolgozatoknak I. és II-ik rész szerinti elkülönítését nem tartjuk indokoltnak. A szokott betűrendes felsorolásban a jogakadémia jelenlegi tanárai és munkásai méltóan foglalhattak volna helyet azok között, kik korábbi tanári tevékenységük révén kapcsolódtak bele Berzeviczy Albert ünneplésének az Emlékkönyv formájában megválasztott kereteibe. A III. rész, mely az almanachot, a jogakadémia válsága megoldásának dokumentumait és az 1924—25. tanév kissé felduzzasztott történetét, valamint az intézet egyik növendékének első irodalmi zsengéjét tartalmazza: talán elhagyható lett volna az Emlékkönyv szerves összefüggéséből; mert vagy Almanachot ad az intézet, melyben az ünnepi értekezések közlésével az év egyik kimagasló eseményéről, tudniillik: a hajdani akad. professzor jubileumáról is megemlékezik, vagy Emlékkönyvet ad csupán, melyhez az év történetének aprólékos adatai inkább tehertételként járulnak hozzá, semmint gazdagabbá tehetnék az irodalmi vállalkozás tartalmát.

A kötet kiállítása csinos és a pécsi egyetemi nyomdának szolgál dicséretére.

Kolcsváry Bálint.

Nagyszalontai gyűjtés. Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége *Kodály Zoltán* közreműködésével. Szerkesztette: *Szendrey Zsigmond*. (*Magyar Népköltési Gyűjtemény*. Új folyam. A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkeszti: *Sebestyén Gyula*. XIV. kötet.) Budapest, Athenacum. 1924. XXXII. 370 lap.

1911 nov. 29-én alakult meg a *Folklore Fellows* magyar osztálya 26 taggal, mint a dán, finn, porosz, szász, csehnémet, lengyel, izlandi, cseh alakulatok után sorszám szerint a kilencedik. (*Kaarle Krohn* 2. sz. évi jelentése szerint az *F. F. Communications* VII. füzetében.) 1912. május 19-én tartotta első ifjusági összejövetelét *Sárospatak* ősi főiskolájának diáksága körében s a pataki diákok még abban az évben beszolgáltattak 33 gyűjteményt, 6 népi eredetű régi füzetet s egy régi ponyvaterméket. Körülbelül ugyanígy működtek az egriek is. 1913-ban Pápán, Szegeden, Kecskeméten, Kisujszálláson, Gyulán és Nagyszalontán alakultak vidéki osztályok. (*Bán Aladár* magyar titkár jelentése szerint. FFC. XII. és XVI.) 1914-ben a nagyszalontai gyűjtést már be is fejezte 1 tanár és 28 növendék. Ennek a gyűjtésnek a színe-java jelent most meg *kerek tíz esztendővel* azután, hogy megjelenhetett volna s ugyancsak 10 évre a Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. köteteképpen az 1914. évi XIII. kötet után.

De talán ez az egyetlen lehangoló tény, amelyet a könyv eszünkbe juttat. Minden más egyéb azt hirdeti benne, hogy a Magyar Népköltési Gyűjtemény „új folyama“ nem csak a három első kötethez viszonyítva, hanem mind a tizenháromhoz képest nagyot haladt a tisztán csak népszerű kiadványok sorából a tudomány szolgálatában is számottevő anyag-gyűjtemények felé. Új benne elsősorban az, hogy a lehetőségig teljes. Egyetlen alföldi város néphagyományát gyűjtötték össze harmincan. (Ezt eddig a Magyar Népköltési Gyűjtemény

IX. kötete próbálta megközelíteni: 88 meséjéből 65 egyetlen faluból való; de egyetlen ember munkája is, aki még sem juthatott el annyi felé, mint 30.) Újítás az is, hogy *időbelileg* is korlátozza az anyagot a bőséges kéziratárból a régebbi fajtára: amelyet még Arany János is ismerhetett. Nagyon örvedetes újítás, hogy a dialektus pontos lejegyzésében még a nagyszalontai *Csere* és *Füveskert* nevű városrészek kiejtésbeli *hangszinkülönbség* is észrevehető. Ugyanebben a mértékben örvendezhetünk annak a pontosságnak, amellyel *Kodály Zoltán* a melódiákat és a ritmust szinte érzékeltetni képes. Ez, és a Jegyzetek szerény címe alatt rejtett összehasonlító irodalmi utalások (melyekkel kimerítő teljességben és pontosságban az előző kötetek semmiképpen nem versenyezhetnek), a kötet tudományos értékét abszolút becsüvé teszik anélkül, hogy a laikus olvasók élvezetét elrontanák.

Legnagyobb újítás pedig, hogy *az anyagot középiskolás diákok hordták össze*. Nem szándékozom az ügy etikai, — s inkább a diákokra vonatkozó — oldalával foglalkozni itt és most, de hogy mit jelent ez, ha — mint itt történt — helyes mederbe terelődik, a folklore számára, arra nézve hadd emeljem ki, amit különben a gyűjtemény szerkesztője is észrevett és megemlít: „*Ez a parányi gyűjtő* (a kis II. gimnázista Szendrey) szolgáltatta be a *legértékesebb gyűjtemények* egyikét. Az apa olyan teret jelölt ki számára, amelyen egy ilyen *kis fiú* csakugyan *sikeresebben tud gyűjteni*, mint akár az apa, vagy más öreg folklorista. Dajkarímek, gyermekdalok, játékok és játékmondókák gyűjtésére vállalkozott. Nyakába vette hát Nagyszalonta minden játékterét s üres óráiban a céltudatos kutató éberségével eljátszatott és elmondott, aztán megtanult és pontosan lejegyzett minden forgalomban lévő vagy már feledésnek indult rigmust és játékot“. Mi csak azt tesszük ehhez hozzá, hogy a gyermek- és suhanc-gyűjtők nemcsak a kicsik közt, hanem általában a nép egész körében jobb gyűjtők a felnőtteknél, mert jelenlétük nem zavarja a nótázókat, mesélőket, a stenográfiai hűséget pedig előnyösen pótolja friss és biztos, még nagy reprodukív erejű memóriájuk. Különösen a kisebbek olyanok, mint a gép, Thaly Kálmánkodás sem tétélezhető fel náluk még abban a korban. Ellenőrizni aztán már könnyebb a szövegeket, mint megszerezni.

Van azért egy-két óhajlásunk, amit a magyar F. F. későbbi kiadványaiban szeretnénk már pótolva vagy megvalósítva látni. Az első, sajnos, már talán csak *pium desiderium* marad, (ha csak valaha kiadásra nem kerül az Arany János gyűjtötte anyag. Történik is itt-ott utalás egy ilyen XV. kötet adataira: Kodály I. és 15. sz. jegyzetében). Ha már a kötet kiadása az *Arany* centennárium miatt késett, az ő oeuvre-jére szabva készült végre el s csakugyan is sok nagyszalontai elemére derít új fényt ennek a csudálatos költői világnak, akkor nem ártott volna ezt az *anyagot a maga teljes egészében külön is összediktálni*. (Olyanformán, mint a gyermekjátékokat a XI/25. sz. jegyzetben.) Az idézett hazai és külföldi irodalom rövidítéseit (Pap, Orbán, Pest vm.), valamint a nemzetközi népmesetípusokat (Hänsel és Gretel-mesekör, Holle-típus) jó volna szintén felsorolni a kezdők és laikusok kedvéért.

Igazítani valót különben nem igen találtunk a könyvben. Igazán

csak a több szem többet lát elvénél fogva említjük meg, hogy: 1. a MNGy. saját gazdagságát nem ismeri, ha azt hiszi, hogy eddig csak a IV. kötetében volt zenei függelék (Bevezetés IV. l.), mert a Vikár-féle somogyi gyűjtés mellett is van (MNGy. VI.). 2. A „Csóklapos“ helyi mondához csatolt jegyzetben a birtokszerző mondák közé meglehetősen volna említeni a „löcsei bíró vérének birtokszerző erejét“, amelyet Mikszáth „A fekete város“-ban dolgozott fel. 3. Az I. jelzésű Csonka torony monda jegyzetei közt egyrészt hiányosan (mert lapszám nélkül s így senki sem sejtetheti, hogy Zetelaka mondája alatt a „Mesés várak“ című darabot kell érteni az i. m. 175. ill. 70. l.-án), másrészt helytelenül szerepel Mikszáth Lovagváraival, mert az ő Botházija bemutatásuk a rejtékhelyre, kincset nem visz magával s nincs szó a megsántulásáról, tehát a hét felsorolt eset mellé egyedül álló nyolcadik eset. 4. A 7. számú, örömeiben korán káromkodó alakot a felsorolt helyeken kívül újabban még Komáromi Jánosnál is megtalálhatni, még pedig két helyen is (Rongyos Gárda, 1921., 93. l. és Hé, Kozákok, 1924.; 102. l.), csak az ő alakja mérgében káromkodik.

Egyetlen olyan jegyzete van a könyvnek, amellyel nem érthetünk egyet, az, hogy az 1. sz *Kis kondás meg a medve* című mese állatmese, és *Aarne* mesetípusai közül hiányzik. Megvan biz ez csonkult formájában 327A sz. alatt, mint Hänsel és Gretel-típusu, s még romlottabb formában 1121. (helyesebben 1115—1129.) sz. alatt, s majdnem egészen a magyarnak megfelelően *O. Hackmann*: „Märchen der finnländischen Schweden“ című összeállításában „Smörbock“ névvel 327** jelzéssel, tehát ott is, mint Hänsel und Gretel-típusu. Azért, hogy medve szerepel benne, még nem kell állatmesének lennie. Sokkal valószínűbb, hogy a „dummer Teufel“ típushoz tartozott eredetileg s később lett az ördögből medve (v. ö. [häufige] Erscheinung ist die Dämonisierung der Tierabenteuer oder umgekehrt, der Übergang der Teufelabenteuer unter die Tiere; ... Teufelgeschichten, in denen später Tiere als handelnde Gestalten eingetreten sind. *Aarne*: Leitfaden der vergl. Märchenforschung 34. l.), a meséből pedig Hänsel és Gretel variáns (nem megfordítva).

Ha valaha valahol aktuális, úgy nálunk a jelenlegi nehézségek között kétszeresen az a könyvkiadás lassú menete s az azóta felszaporodott kézirat tömeg mellett egy olyanforma *kézirat katalógus* követelni, mint a fentebb említett *Aarne*-féle Finnische Märchenvarianten (vagy a *Hackmanné*: Katalog der Märchen der Finnländischen Schweden. FFC. 6.), *Axel Olriké*: Dansk Folkeminder-Samling. The national Collection of Folklore in Copenhagen. *Astrid Luding-é*: The System of tales in the Folklore Collection of Copenhagen. Ha a Bevezetés utolsó mondata erre célzott, ezzel az óhajával aztán igazán fenntartás nélkül egyetértünk.

Karácsony Sándor.

Trócsányi Zoltán: A régi magyar irodalom breviáriuma Gyöngyösiig. (Berlin, 1925. Voggenreiter).

Régi magyar irodalmunk a köztudatban még ma is inkább nyelv-történeti emlékek halmaza, mint költői emlékek tára. Hiába mutattak rá

Beöthy, Katona, Riedl azokra a rejtett szépségekre, melyek a kódexek, régi nyomtatványok s más maradványok lapjain találhatók; még az irodalommal szakszerűen foglalkozók is csak vonakodva nyultak hozzájuk, s akkor is inkább összehasonlító és szövegkritikai példakul használták, s nem tárták föl esztétikai értéküket. Ennek egyik főokát abban látom, hogy e régi maradványok legtöbbször a M. T. Akadémia Nyelvelméltárában látott napvilágot, mely már a címében is szinte óvja az irodalomkedvelőt, hogy itt mást, mint nyelvi emlékeket keressen, a régi világi költői lelkének megnyilvánulását kevesen kutatták benne. Trócsányi kis könyve már címében is hangosan mondja, hogy a régi irodalom emlékeit akarja bemutatni. Nagyon helyes és nagyon termékeny gondolat volt ez, s a könyv szerzőjének neve már maga is biztosítéka a könyv jó voltának. Trócsányi régóta buvárkodik ebben az irányban, de eddig inkább az irodalom inyenceit tartotta szemé előtt; most nagyobb közönséghez fordul, még pedig a hazain kívül ahhoz is, mely külföldön édesedett hozzá a magyar lélekhez. Vállalkozása mindenben helyeselhető és dicsérendő. A könyv jó, de — jobb is lehetne; szerzőjének tudományos és irodalmi múltja nagyobb várakozást ébreszt bennünk, mint amennyit valóban nyújt. Érezzük a tárgy nagy szeretetét, de nem látjuk eléggé a szerető gondosságot, melyet tárgyának bemutatására fordít. Mindenekelőtt nincsen meg az arány a prózai s a verses szövegek mennyisége közt. Szinte jobb lett volna, ha Trócsányi ezúttal csupán a régi prózát mutatja be, melynek elsőrendű ismerője, s mely a nagyközönség előtt meglehetősen ismeretlen. Azután nincsen arány a bemutatott írók közt sem. Komjáthy Benedeknek két teljes lapnál több jut, Heltainak majd tíz lap, (különben nem sajnálnám tőle, mert Pázmány előtt ő forgatja legjobban a tollat); Pázmány fiatalkori vitairatából négy lapot kapunk, érettnyelvű imádságaiból, vagy prédikációiból, vagy Bethlen Gáborhoz írt leveleiből semmit; Zrinyinek szenvedélyes prózáját nem mutatja be a könyvecske, de igen a Fantasia Poeticá-t, mely olaszból való szabad fordítás. Így még sok kisebb kifogást is tehetnénk a kiválogatás ellen. Bántja továbbá az olvasót az anyag kevésbé való tagolása; a részek egymásba ömlenek és elmosódnak, a korszakok határai bizonytalanok; ez a nem-szakembert megzavarja s nem engedi felsarjadjani benne a tárgy élvezését.

Tárgyilag akad több hirtelen odavetett állítás, mely nem egészen bizonyos. Hogy volt-e naiv époszunk, arra Arany annak idején nyugodt *igen*-nel válaszolhatott; ma ezt nem tehetjük s megelégszünk a hősi énekek meglétének bizonyosságával. Hogy őseink Szent-Gálban „részesek voltak és trágár dalokat“ énekeltek, lehetséges, de én e vaskos szavakat nem írtam volna le. A krónikákban fennmaradt hún mondák egészükben véve, semmiképpen nem valók a magyar hősvilágból, azok némi részben a régi hagyomány maradványai.

A könyvnek legszebb része a Halotti Beszéd bemutatása; a belőle áradó hangulat, mely a pogány s a keresztény világ határán lebeg, valóban költői terméknek is beillik. De mire való volt a végére oda-csapni Verseghy tót barátját, akiről azt hittük, hogy rég elköltözött a feledés országába? A középkor irodalma felfogásban igenis egyetemes,

katholikus, de azért akárhányszor kiütöközik rajta a magyar író, mikor a magyar szentek legendáit mondja s himnuszait énekli.

A Példák Könyvének hatalmas haláltánc-éneke méltón foglal helyet a szemelvények közt, de a magyarázat hibásan mondja a *folvár szót* „fajtalan“-nak, mikor a latin szöveg „cursor“-t, „futót, futárt“ mond, mint már boldogult Katona Lajos is megírta; a „betot“ pedig íráshiba, latinja „baculus“, tehát „botot.“ A XVI. század fűvészkönyvei sem szépség nélkül szükölködök, hisz Beythe mondja el Szent László fűvének legendáját is, mely Arany kobzán új életre kelt. Ám mikor a szerző pörbe száll az egyházzal, mind a rómaival, mind a reformátussal, hogy ellensége volt a nép költészetének, (bár nem csupán trágár volta miatt, amint a szerző írja) s útját állotta emlékei írásbeli följegyzésének, bizony magam is melléje állok és sajnálom, hogy Sámbarék és Pósalháziék miért nem hagytak ránk inkább egypár nótás könyvet, mint törülmetszett, de moeskos pántolódásaikat, s Bornemisza Péter is miért nem tömte meg jobban könyvét a babonák leírásával, mint amennyire tette.

Ime, a kritikuskok hibájába estem, s többet beszéltem a könyv fogyasztásairól, mint erényeiről, pedig ezek jóval felülmulják amazokat. Ez pedig azért van, mert a könyvecske a maga egészében jó könyv, írója pedig bölösen elegyíti a kellemest a hasznossal, s amit ír, az meg van írva szépen és élvezetesen. Helyesen cselekszik, aki Trócsányi könyvét a maga kedves könyvei közé teszi.

Tolnai Vilmos.

A Jókai-irodalom újabb termékei. 1. Jókai-Breviárium. Budapest, Révai Testvérek. 302 l. 2. Bokréta a legnagyobb magyar elbeszélő, Jókai Mór műveiből. Összeállította Dr. Kristóf György. Minerva-kiadás. Kolozsvár, 111 l. 3. Jókai Mór élete és művei. Összeállította: Dr. Kristóf György. Minerva-kiadás. Kolozsvár. 103 l. 4. Dr. Kristóf György: Jókai napjai Erdélyben. Pásztortűz kiadása. Minerva, Kolozsvár, 1925. 134 l. 5. Törös László: Jókai regényíró művészete „A debreceni lunatikus“ alapján. Nagykorós, 1925. 44 l. 6. Incze Gábor: A mi barátfalvi lévitánk. A Kálvin János-Kör kiadása. 19 l. 7. Dr. Tooth Zsigmond—Györfy Elemér: Jókai. Tata, 1925. 29 l.

Jókai megérdemelt újjászületését hirdeti a százéves ünneplésével kapcsolatban megjelent kisebb-nagyobb művek tömege. A legnagyobb magyar mesemondó nevétől hangos az irodalmi közélet s az ezévi tudományos irodalom tekintélyes része az ő hallhatatlan emléket hirdeti. A különféle kiadásban és szerzőktől megjelent s különböző értékű Jókai-könyvek folyton növekvő sokasága egészben véve értékes kiegészítésül igyekszik teljesebbé tenni a regényeinek új kiadásával és Zsigmond Ferenc hatalmas monografiájával méltóképpen megalapozott Jókai-irodalmat. A Jókai-kultusz hatalmas indítékot nyert a százéves évfordulóban és nem egy értékes művel gazdagította irodalmunkat.

Ennek az alkalomnak köszönhetjük többek között a *Jókai-breviárium* megjelenését, amely tulajdonképpen egy régi Jókai-könyv meg bővült kiadása új cím alatt. „Negyven év visszhangja“ címen jelent meg 1884-ben először egy aphorizma-gyűjtemény, amelyet tárgykörök szerint csoportosítva, maga Jókai állított össze műveiből egy német kiadó kez-

deményezésére. A „Die Zonen des Geistes“ című német kiadással egy időben látott napvilágot a magyar kiadás is. Tíz év múlva ezt a gyűjteményt bővítette ki Jókai és ezt az immár „Ötven év visszhangja“ című könyvet szánták később a „Hátrahagyott munkák“ huszkettes sorozatának befejező kötetül. Ez a vállalat azonban a világháború miatt megakadt és így harminc évi várakozás után csak most került nyilvánosságra az „Ötven év visszhangja“ a Révai-Testvérek jóvoltából, az újabb irodalmi divatnak megfelelően, *Jókai-breviárium* címen. Abban megegyezik az irodalmunkban újabban megjelent breviáriummokkal, hogy az írónak különféle műveiből kiválogatott részletek gyűjteményét nyújtja, de abban különbözik tőlük, hogy itt a kiválogatást és csoportosítást maga a szerző végezte. Már pedig ez a körülmény bizonyos eredetiséget jelent és már azért is többet nyújt az író jellemzése szempontjából, mint az utólag másoktól összeállított breviáriumok. Mert kétségtelen, hogy olyan nagy íróra vonatkoztatva, mint Jókai, még kuriózumképp is érdemes megfigyelni, hogy alkotásainak bűbajos rengetegéből milyen részeket tartott ő maga érdemeseknek önálló gyűjteményben való megkülönböztetésre. A breviárium anyagának forrása Jókai összes műveinek 1894-ig megjelent hatalmas sorozata. Ebből válogatta ki és rendezte különféle címek alá legszebbnek tartott aphorizmaíait. Ezeknek kategóriák szerint való vázlatos jellemzése is lehetetlenség ez alkalommal, mert végig kellene haladnunk az emberi élet és természet mozzanatainak szinte korlátlan gazdagságán. A világ jelenségeire vonatkozó sok axiomaszerű reflexió között különösen figyelemreméltók a maga egyéni életével kapcsolatos szubjektív megjegyzései. Az egész gyűjtemény különben Jókai optimista-idealista világfelfogásából fakadó kedves humorának és könnyed szellemességének gazdag tárháza, bár — a kiadó találó szavaiként — „csak elenyészően kis részét foglalja magában annak a megszámlálhatatlanul tömördek költői gondolatnak, mely Jókai halhatatlan művében rejtőzik. Azt a kis részét, melyre a Jókai páratlan szerénységével válogató szeme csak úgy ráhibázott...“

Hasonlóan maga Jókai szól hozzánk abban a kis gyűjteményben, amelyet „*Bokréta, a legnagyobb magyar elbeszélő, Jókai Mór műveiből*“ címen Kristóf György állított össze a Gyallay Domokos szerkesztésében megjelenő „A magyar nép könyvtára“ című sorozat 7. számaként. Néhány kedves történet, bájos mese van e kötetben azzal a rendeltetéssel, hogy a százéves évforduló alkalmából az erdélyi magyarság széles rétegének juttasson valamit Jókai lelkének fejedelmi gazdagságából. Az egy kötetben megjelent, részben erdélyi vonatkozású elbeszélések: A tengerszem tündére, Koronát szerelemért, A székelly adott szava, Kötél áztatva jó, A két csonka vitéz, A koldus veréb és Adomák, — mind alkalmasak arra, hogy az egyszerű olvasók előtt is rámutassanak a Jókai művészetére, a magyar lélekre.“ Az olcsó gyűjtemény közrebocsátása mindenesetre hasznos szolgálat nemcsak a Jókai-kultusz, hanem az erdélyi magyar irodalmi közélet szempontjából is.

Az erdélyi viszonyokból folyó szükségesség adott alkalmat Kristóf György: „*Jókai Mór élete és művei*“ című könyvének megírására. E szükségességről maga a szerző értesít bennünket előszavában, midőn

bizonyosra veszi, hogy a centennárium alkalmából sok százan és ezren fognak érdeklődni a költő pályája iránt, olyanok, akiknek nincs módjukban hozzájutni sem a már megjelent, még kevésbé az ezután megjelenő Jókai életrajzokhoz. Ime, e művecske létrejöttének oka és célja! A szerző saját bevallása szerint nem lép fel nagy igényekkel és egyetlen célja: „rövid összefoglalásban előadni azt a legkevesebbet, amit a Jókai életéről és művészetéről tudni kell.“ Ennek a rendeltetésnek Kristóf könyve mindenképpen megfelel. Helyes beosztással tárja fel a nagy mesemondó életének és írói fejlődésének fontos mozzanatait és a megelőző Jókai-irodalom megfelelő felhasználásával rá tud mutatni Jókai pályájának szépségére és páratlan jelentőségére. Kellőképpen hangsúlyozza a francia romantika befolyását a kezdő íróra és a szabadságharc, valamint a későbbi politikai élet sorsdöntő hatását egész életére és írói pályájára. A helyi viszonyokra való tekintettel helyesen mutat rá Jókai működésének Erdély megismertetése szempontjából való fontosságára. Szépen értelmezi Jókai mesestílusát, amely megadja jellemzésének kulcsát s az író mesevilágának a realitáshoz való viszonyát. A nagy mesélő páratlan hatásának egyik titkát abban látja, hogy „mindig és mindenkor arról írt, amiről a magyarság éppen gondolkozott, ábrándozott, ami a levegőben volt, igazán a lelkek mélyén el nem ért vágy, meg nem valószínű szándékként szendergett.“ Egyszerűen és találóan jellemzi Jókai erkölcsiségét, midőn megállapítja, hogy a Jókai költészetében az emberek mindig fölfelé, a magasba néznek.“ Bár a szerző nem törekszik eredetiségre, mégis vannak művének szépen megírt fejezetei, amelyeknek megfogalmazása egyéni ihletre vall. Ilyen „A költőkirály“ című rész, valamint a Jókai *jelentőségét* összefoglaló hangulatos, lelkes befejezés.

Szerkezeti szempontból nem helyeselhető, hogy a szerző helyenként egy-egy subjectív érzületből eredő, polemikus színezetű oldalvágást enged meg magának az írók némely fajtája ellen s ezzel a figyelmet más felé téríti. A Jókai feleségére vonatkozó intim részletek tárgyalása pedig nincs arányban a mű rövidegével. A nyelvbéli előadás helyességét rontja helyenként az „a“ névelő helytelen használata, birtokos személyraggal ellátott szó előtt, s a „majd“ szó alkalmazása mult időben „lesz“-szel kapcsolatban. Az ilyen kifejezés pedig: *Mi ma Mórnak emlegetjük*“, vétség a jóhangzás ellen. Mindez természetesen nem változtat azon az igazságon, hogy Kristóf György könyve igénytelenségében is szükséges, hasznos munka. Jó összefoglalás a művelt közönség számára.

Filológiai kutatás és eredeti szempont avatja értékes munkává Kristóf György másik könyvét, amelyben Jókainak Erdéllyel való közvetlen kapcsolatát ismerteti. Bármennyire részletkérdésnek tetszik is ez a mozzanat, mindazáltal kellő megvilágítása — Jókaival kapcsolatban, akinek egyik legkedvesebb írói motívuma éppen az erdélyi élet volt, — nem csak az ott élő magyarság érdeklődésére méltó, hanem a teljességre törekvő Jókai-irodalom szempontjából is fontos. Ezt az irodalmi jelentőségű viszonyt ismerteti Kristóf György, egyrészt Jókai vonatkozó útleveleinek, másrészt az egykorú lapok cikkeinek alapján. A közölt levelek már magukban véve is mutatják Erdélynek Jókai lelkületére gya-

korolt megtermékenyítő hatását, amely később „A nagyenyedi két füz-fá”-ban s többi székelytárgyú írásaiiban fokozott mértékben mutatkozott. Kétségtelen, hogy erdélyi útjairól Jókai „magával elvitte nemcsak az ünnepelettetés kellemes emlékét, de az erdélyi lélek mélyebb ismeretét is. Ez által vált Jókai az erdélyi lélek ismertetőjévé, népszerűsítőjévé, erdélyi íróvá.“ Személyes úti élményei érlelték meg lelkében azokat a motívumokat, amelyek erdélyi tárgyú írásait ihlették (More patrio. — Kurbán bég. — Szegény gazdagok. — Egy az Isten. — Bálványos vár. — Damokosok).

S amit Jókai ihletben kapott Erdélytől, azt bőségesen viszonzta, minthogy „Erdély a maga sajátos természeti, történelmi és etnográfiai tulajdonságával a Jókai műveiben és művei által vált az irodalom közönsége előtt ismeretessé és népszerűvé.“ Erre a jelentős tényre mutat rá Kristóf helyesen összeállított könyve, amelynek bizonyos tekintetben forrás-értéket adnak az eddig csak nehezen hozzáférhető helyeken található s itt újra megjelent egykorú közlemények, főképp eredeti Jókai-levelek s a hozzájuk csatolt eredeti Jókai-rajzok. Bár a szerző meglehetősen háttérbe vonul és csak a legszükségesebb magyarázatokkal kapcsolja össze az eredeti közleményeket, mindazáltal igen hasznos munkát végzett, mert pusztán az adatok feltárásával rátereli a figyelmet a Jókai-problémának egy kézzelfogható pontjára és értékes szempontot emel ki a kutatás számára.

Érdekes és a maga memében jól sikertült kis tanulmány Törös Lászlóé is, aki a Debreceni Lunatikus alapján igyekszik bemutatni Jókai regényíró művészetét. Különös, hogy erre a célra éppen egy aránylag jelentéktelenebb regényt választott a szerző, de megokolja ezt a körülményt azzal, hogy „be akarta vinni közönségünket a magyar, közelebbről a protestáns művelődéstörténet érdekes és jellegzetes korszakába.“ Ez a szempont érthetővé teszi a tárgyválasztást, bár Jókai regényíró művészetét több oldalról is teljesebb mértékben be lehetne mutatni valamelyik nagyobb szabású regényén. Jelen dolgozat inkább arra mutat rá, hogy abban a művészetben mennyi a realitás. Bár egészben véve nem juttat bennünket olyan új eredményhez, ami Jókai értékelésében a legkisebb változást is okozná, mégis kapunk benne valami pozitívumot: bizonyos filológiai módszer alkalmazását egy speciális területen. Ismert igazságok bebizonyítását kapjuk indukción segítségével, néhány új részlet alapján. A tárgyánál fogva érdekes kis dolgozat élvezetesen van megírva, bár az első személy túlságosan kiemelt használata — az értekezés tudományos jellegéhez képest — nem eléggé stílszerű.

Terjedelménél és megjelenési formájánál fogva is meglehetősen igénytelen kis tanulmány Ince Gáboré, amelyben a szerző különböző Jókai-regényekből vett idézetek alapján a vallásos érzületű, kálvinista Jókait mutatja be, mint „a mi barátfalvi lévitánkat.“ Helyes gondolat volt a nagy mesemondót erről az oldaláról is megvilágítani, csak az a kár, hogy a szerző nem mélyült el jobban érdemes tárgyában. Jól kiszemelt idézeteket kapunk folyamatos összeállításban, de érezzük, hogy a gazdag téma távolról sincs kimerítve s a probléma rendszeresebb és mélyebb kifejtését várjuk a szerzőtől.

Csinos kis füzetben kapunk dr. Toóth Zsigmondtól egy lendületes ünnepi beszédet s egy finom, költői lelkületre valló költeményt Jókairól, valamint egy szintén hangulatos alkalmi beszédet Györfy Elemértől. A kis füzet legnagyobb értéke kétségkívül a Jókai emlékéet magasztaló költemény, míg a beszédek a megszokott ünnepi méltatások nivójára emlékeztetnek.

Gulyás Sándor.

Szinyei Gerzson élete és munkái. Irta: Harsányi István. 1925. 45 lap.

A sárospataki ősi kollégium egyik büszkeségének s egyben az egész magyar művelődés egyik érdemes munkásának példaképét tárja föl előttünk ez a szerény kiállítású könyv. A lelkes tollal megírt sorok közül vonzó elevenséggel támad föl előttünk a nagyhirű főiskola neveltjének alakja, ki a Gondviselés ajándékából nyert hosszú földi útján (1846—1919.), öntudatra eszmélésétől kezdve, szinte egy percig sem szünetelő kitartással terjesztette, ápolta és védte azokat az eszményeket, melyeknek sáfárjául rendeltetett.

Szinyei Gerzson pályája a közömbös szemlélő előtt talán nem több egy szürke tudós-tanári életsorsnál, de az olyan megértő pillantás, aminő életírójáié s nyomában most már bizonyára másoké is, meglátja benne a hatásában továbbélő szellemi erőforrást és kegyelettel áldozik emlékének. A kis füzet buzgó szerzője nem méltatlan tárgyra fordította olykor feltűnőnek látszó részletkutatásait. Munkája így nemcsak művelődéstörténeti adataival, hanem egy példás erkölcsiség bemutatásával is megkapja az olvasót. Valóban örvendetes lenne, ha Szinyei Gerzsonnak a szerzőről megjelölt értékes kéziratai. (A sárospataki ref. főiskola régi törvényei és rendszabályai 1618—1836. stb.) minél előbb napvilágot látnának.

B. Gy.

Térey Sándor: Visszatérés. Regény a nyolcvanas évekből. A Kisfaludy-Társaság Franklin-pályázatán első díjjal kitüntetett mű. Budapest, (1924.). Franklin. 8 r. 224 l.

Térey Sándor azok közé az írók közé tartozik, akik nem keresik a reklámot, hanem kerülik. Mikor *Visszatérés* című pályadíjnyertes regénye ráirányította nevére a figyelmet, akkor tudtunk meg róla egy-egy újságközleményből annyit, hogy csöndben, sőt teljes visszavonultságban él írói hivatásának Debrecenben, — s azóta is alig tudunk róla többet; mindennemű nyilvános szerepléstől távoltartja magát.

Főmunkájának, jutalmat nyert regényének elolvasása után természetesen tünik fel előttünk a szerző magabazárkózottsága. Az egész munka rávall írójának ilyenmű alaptermészetére; a szereplők egyoldolan belső életet élnek, a külső világ benyomásai örökös alkalmatlanságot, idegesítő, láz-okozó fájdalom-anyagot jelentenek számukra. A szerző életmódja meggyőzően hirdeti, hogy a *Visszatérés* című regény tulnyomó részben: líra, amit különben az említett életrajzi dokumentumtól függetlenül is érezni és sejteni lehet, főképpen a regény leírásai-ból. Ezek a leírások tudniillik nem tárgyilagos megfigyelés eredményei, hanem hangulatok hordozói s csupa megszemélyesítések: a „kastély“

homlokzata a maga bomladozó vakolatával olyan volt, mint egy szeplős nagy parasztasszony (7. lap), a zszindelytetős gazdasági épületek elhízva terpeszkédtek, némelyik elfáradt egy helyben állani s kissé oldalára dőlt, mintegy megpihenni (7. l.), a fák, melyek ősszel szomorúak és kopaszak, télen kicsinosítják magukat, szép fehér szubát vesznek fel (13. l.), egy kicsiny fehér ház, furcsa magas homlokzatú olyan volt, mint mikor valaki nagyon felhúzza a szemöldökét (35. l.), stb., stb. Egyébként Térey természetszemléletében nem is a festőiség az uralkodó, hanem a még líraibb jellegű zeneiség. Az ő számára „szinte minden gally, levél zizzenése külön hallatszik“, a nagy, komoly ágak lassú nyújtózkodása oly mélyhangú, mint a gordoné, amint aztán koskenyednek a gallyak, nő a könnyű szél ereje, vagy talán nem is szél az, hanem maga a fa mozdítja meg lélekzésével az ágakat, fent mint a hárfa, élesen, frissen pattognak a hangok, oldalt a sűrű lomb zúg, mintha énekkar volna (34—35. l.)... az efféle leírások a természet szemléletébe való lírai beleolvadásból születnek, akárcsak Petőfi leíró költeményei, s szinte magától értetődőnek találjuk a természetszemlélet hallucinatív benyomásainak s ezek szóbeli kifejezésének azt az erős rokonságát, mely például a legutoljára idézett fentebbi leírást összekapcsolja. Petőfi *Tisza* című költeményével: Petőfi is „hallja“ a napsugár parányi sarkantyúinak pengését a víz tükrén s elragadtatásában felkiált: „Ottan némán, mozdulatlan álltam, Mintha gyökeret vert volna lábam“, — Térey regényének hőse is „állt, mintha földbe gyökeredztek volna lábai s az arcán hullottak alá a könnyek“, amint elragadtatva hallgatta a gallyak és falevelek titokszerű, finom muzsikáját, illetőleg a fa keblének lélekzését.

Tulajdonképpeni cselekvénye alig is van az egész regénynek. Nem kergetik egymást külső események, változatos kalandok, meglepő fordulatok, — a téma úgyszólván kirekesztőleg egy embernek. Tersényi Györgynek a lelki élete, gondolat-, érzés- és hangulatvilága, kisgyermekkorától férfikoráig. Van egy veleszületett, sorsdöntő jellemvonása: a zene iránti kivételes fogékonyság, mely virtuóz előadóművészetté és elsőrendű zeneszerzői talentummá fejlődik benne. A viszonyok látszólag nem elősegítik, hanem akadályozzák Tersényi György végzettszerűen uralkodó hajlamának kifejlődését és megérelődését: Tersényi alföldi gentry-család ivadéka, olyan vidékről való, ahol a zenéről csakis mint cigánymesterségről van fogalma az embereknek. György kénytelen titokban képezni magát, hogy indulatos, vérmes, gutaütéstől több ízben megkörnyékezett apja ne tudjon az ő muzsikusi terveiről. Le is tér hivatásának igazi útjáról s megnősülve megpróbál szülőföldjének nyárspolgári társadalmába beleilleszkedni. De hiábavaló minden igyekezete; feleségével sem tudják egymást igazán megérteni, az alföldi életmóddal és emberekkel még kevésbé. Boldogtalanná teszi feleségét, boldogtalanná önmagát... végre aztán ráeszmél a maga igazi, egyetlen életlehetőségére: visszatér a művészethez, a zene felséges birodalmába, ez az ő végleges, boldog otthona. A regény címe ezt a „visszatérést“ jelenti... Az életviszonyok közrehatásáról azt mondtuk fentebb, hogy csak látszólag kedvezőtlenek Tersényi tehetségének kialakulására. Igen, úgy érezzük, hogy az a sok szenvedés, csalódás, kételkedés, vergődés, mind szükséges táp-

láléka volt e sajátos érzékenységű zenei talentumnak s anélkül nem tudott volna teljes jogú szuverénként „visszatérni“ a végzettől számára kijelölt birodalomba, a muzsika földöntúli magasságokig és mélységekig terjedő világába.

A világháború fűlsiketítő viharában az emberek nagy többsége elvesztette — átvitt értelemben is — a hallásnak azt a finom érzékenységét, mely az élet tömegzaja helyett a véghetetlen csöndet szereti „hallgatni“ s a falevelek halk zenéjében nyújt a kedély számára kifogyhatatlan érdekességű táplálékot. De az olvasóközönség differenciáltabb ízlésű, számra talán csekély rétege éppen ezt a rejtőzködő, halk melódiát szereti meg Térey regényében, s azt az örökre letűnt, bár közeli korszakot (a „nyolevanas éveket“), amikor az embernek még ideje, alkalma, módja, szabadsága, képessége volt arra, hogy a civilizáció békés csöndjében a — szférák zenéjét hallgathassa.

Zsigmond Ferenc.

Szathmáry István: Az álmok palotája. Új versek. A „Vármegye“ kiadása, Budapest, 1925. 107 lap.

„A dal rabul ejtett; rímek muzsikája,
Ősritmusa úz, hajt édes rabigába.“

A kötet második verse indul ezekkel a sorokkal és ahogy végiglapozzuk a tekintélyes verseskönyvet, egyre inkább erősödik az a meggyőződésünk, hogy kevés költőnek sikerült ilyen pontos ítéletet mondani önmagáról.

Szathmáry István — és ez a legszembeötlőbb sajátosága — a spon-tán versírók sorába tartozik. A mai, irodalompolitikától sajnálatosan túlfűtött korban talán zokon is esik neki az a föltolakodó megállapítás, hogy tipikusan „Part pour Part“ költő, aki a verset mindenekelőtt és mindenekfölött magáért a versért írja. Azok közé a költők közé tartozik, akik, mint eleven acol-hárfa, állandóan keresztül zengetnek lelkükön valami örök ritmust és úgy tünnek, mintha csak tollat kellene ragadniok, hogy azonnal és önként bugyogjon elő a már eleve készen álló ütemre a dal. A legszerencsésebb fajtájú költők ezek, szimbolikus Ovidiusok, akiket ha elnadrágol a szigorú atya, az Élet, gondolkodás nélkül pergetik a klasszikus sorokat: „Parce, pater, nec ego, iam plus carmina dico!“ Olyan költők, akiknél nem arról van szó, hogy tudnak verset írni, hanem akiknél az a helyzet, hogy nem tudnak nem verset írni. Lelki életük bármilyen sarkát érinti meg akár csak a legelfutóbb hangulat is, a költemény kősz és kecses formában buggyan elő, mint a tulteltített emlemből az édes anyatej.

A kritikus, előszedve könyves-polcáról porosodó poétikáját, hiába böngész, hogy a költőt egyetlen rossz ritmuson, egyetlen nem teljesen kicsengő rímen rajtakapja. Itt reménytelen valamilyen fogyatékoságot megtalálni, itt minden ütem és minden rím teljes és tökéletes. És ha végigolvassa a könyvet, esupa esengés-bongás marad a fülében, rímeknek és ütemeknek valami zengő kattogása (a rímtelen versek még patogóbb ütemekkel verik fel a néma papiros esendjét), és csak megfeszített emlékező munka árán jut eszébe, hogy mit is mondott a költő ilyen gyönyörű szépen.

Szathmáry István ebben a tökéletes vértzetben önmaga elől állja el az utat. Kár pedig, hogy olyan nehezen hozzáférhetővé teszi magát, mert ha aztán apróra kifejtjük egy-egy versét, rendkívül rokonszemes, nemes, régi fajta magyar úr mutatkozik meg előttünk. A könyv három ciklusra oszlik. „Az álmok palotája“ az első, e helyütt azokat a verseket gyűjti össze, amelyekben önmaga a témája, a legszorosabb értelemben vett lírát adja. Kedves, derűs, halk szomorúságú kontemplációk ezek javarészt, hangja csak akkor erősödik, ha berzenkedve dohog mindarra, ami ellentétben van a fővárosban az úri vidékről magával hozott tradíciókkal. Igen érdekes darabja ennek a ciklusnak „A Bástya-sétány“ című vers, ahol arról számol be, miként találja meg az úri budaiak sétányán azt az elvesztett hangulatot, amit a felvidéki kisvárosi korzók tiszta levegőjéből hozott magával. Ilyen sétányokon lehetett kifogástalan gavallér a költő, boldog Nagymagyarország éveiben.

A második ciklus „Tavaszi az őszben“, szerelmi versek gyűjteménye. A java férfikorát élő költő hinti be magányát a szerelem aranyporával, legdrágább kincsét, költői babérját kínálva fel királyi díszül körüldrajongott hölgyének.

Legmélyebb szántású mégis a „Nem szép-e, ami szomorú?“ című harmadik gyűjtemény, ebben az elszakított országrészek iránti nostalgia fakad fel nem egyszer megrázó erővel s nem véletlen, hogy a kötet legszébb verse ebben a körben található. „Most légy a gáton“ a címe ennek a teljes egységű versnek, amely nagyszerű tömörséggel néhány sorban hű képét adja az elmúlt évek minden keserű tünetének és láttató erővel szinte a maga testét dobja oda példaadásul az elgyötört haza epedett ujjászületésének oltárán. A versen élő hév, visszavetve fényét az egész kötetre, jelentősen emeli úgy a könyvnek, mint a költőnek színvonalát.

Szegedi István.

Toma István: Kálváriázók. Elbeszélések. Berlin, Voggenreiter kiadás. 1925.

Egy melegszívű és intelligens, falun élő papnak évek során át felgyűlt elbeszélései. Az első néhány darab a háborús hinterland-élet nyomorúságait visszhangozza békéltető lélekkel; ezek az elbeszélések azok, melyek örök emberi tárgyak dacára is a mai olvasók háborús irodalomba esőmörölt tömege előtt jóideje népszerűtlenek. Amúgy is kissé igen prédikációsak, programosak, az első mindjárt: az egyke-rendszer ellen. A *Rongyos Mihály* című belülről-jövőbb: egy kőbor életet élő, kálváriázó paraszt-szentnek, meleg szívvel és végül igen sikeres művészettel megrajzolt alakja, az alamizsnázó, éhező, kőbor remete, aki utolsó falat kenyerét a madaraknak szórja szét, maga pedig megüdvözülön fagy meg az árok szélén. Ez a meleg, szívbeli színekkel festett világ a Toma István írásainak legjava termésű területe. Mélyen magábaálte a falu esőndjét, szívét, beszédjét, stílusát, de a történetek, amelyekre ezeket kiteregyti, bizonytalanok, az alakok kevésbé összeállók. Loginkább tapasztalható ez például a terjedelmes *Pige Pöse szerencséseje* című elbeszélésen, melynek minden porcikája hamisítatlanul, szinte szalonnásan falusi, de maga a történet, minek során mindez elmondódik, némileg emle-

keztet a néprajzi múzeumok parasztszobai népi csoportozatainak beállítására: minden hibátlanul kifogástalan rajtuk, a ruhától befelé az arc kifejezésig, ahogy gazduram a pipát tartja, ahogy a fiatalok összehajolnak, csak éppen legeslegbelül nem érezzük, hogy hozzánk szóló élet nőne ki belőlük. A legutolsó novella, a talán szimbolikusan szánt *Reggel van* címmel, a legkevésbé saját területe az írónak. Egyszer már megélt-megírt irodalom, sőt elmúlt irodalom érzik rajta. Ahogy a végképpen falusi ember a városi-féle probléma-embereket nézi. Szavaik, helyzeteik, külső beállításuk úgynevezett modernnek, izgalmasak és problémásak, igazában azonban régi Új Időkbeli novellák stílusában beszélők, háborúelőtti rég elmúlt bőbeszédűséggel, bőséges idővel, nyugalommal, amilyeneknek magyszüleink környezetét láttuk egykor, ha ugyan még emlékezni tudunk rájuk. Toma István legsajátabb rendeltetésű írói talaja és tárgyai: a falusi parochia, a háborúelőtti, halk, békés, emberséges. Kisföldű, virágcserepekben apró, igénytelen külsejű, de tisztaillatú kis magyar virágok.

Bodor Aladár.

Kiállítások. Az idei szezon első kiállítását a Nemzeti Szalon nyitotta meg szeptember hó 6-án. Öt fiatal magyar festőt, illetve festőnőt mutat be kisebb-nagyobb gyűjteménnyel a tárlat, melynek legnagyobb attrakciója azonban a Spanyolországban német szülöktől származó, de 1910. óta a svájci Davos környékén élő festőművészek: *Bauknecht Fülöpnek* hetvenhárom műből álló kollekciója. Bauknecht képei és fametszetei tárgyakat a művész svájci környezetéből veszik. A hatalmas hegyóriások, a rohanva lefutó hegyi patakok, a bérceken legelésző gulyák s őrző pásztoraik, s mindenekelőtt a svájci parasztok vannak megörökítve a kiállított műveken. Bauknechtben a piktort felülmúlja a grafikus. Míg képein a színek plakátszerűen rikítóak, az alakok ábrázolása sokszor túlzottan groteszk s bennük kevesebb egyéniséget, inkább a legmodernebb piktúra irányai szorgalmas tanulmányozásának eredményeit láthatjuk, addig fametszetei technikailag kiválóak, tárgyban igen változatosak, s fekete-fehér színtónusukkal kiváltképpen érvényre juttatják a művész dekoratív képességeit, amelyeknek érvényesítése — s ezek a legszebb lapjai — sokszor egészen természetesen, minden kiszámítottság és túlzás nélkül történik.

A magyar kiállítók közül elsőnek *Bohuniczky Endrét* említjük, aki friss impresszionisztikus festésmódozával kiválik társai közül. Pár esendéleten kívül hangulatos tájképekkel mutatkozott be, s reméljük, hogy erőteljesebben kibontakozó tehetségét lesz még alkalmunk a jövőendő kiállítások kapcsán többször is dicsérettel említeni.

A finom hangulatok festőjeként áll előtünk *Leidenfrost Pál*, aki művészi képzelgetéssel teljesen a Balaton szépségei felé fordult; apró pasztelljein néhol elismerésre méltó színhatásokat találhatunk, amelyekben érzékeny és éles természeti megfigyelőnek mutatkozik.

Bán-Kuszka Lili olajfestményei kevésbé dicséretre méltók, mint a legkülönbözőbb technikákkal készített grafikai lapjai, bár témáit mindig ügyes rajztudással, jó színérzékkel veti papírra.

Hellebranth Berta és Ilona, két teremre való gyűjteménnyel léptek

a nyilvánosság elé. Mindketten figyelemre méltó tehetséget árulnak el képeiken, komoly törekvést és sok tanulást. Ha majd teljesen kiforrva, a magukteremtette művészi stílussal fognak dolgozni, akkor fog kétség-telen tehetségük teljes mértékben érvényesülni.

Szeptember 13-án az *Ernszt-Múzeum* is megindította idei kiállításainak sorozatát. Az első tárlaton hat figyelemre érdemes fiatal művész, illetve művésznő lép gyűjteményes kiállítás keretében a nyilvánosság elé, s mindegyik művész egy-egy ígéret a magyar művészet számára.

A társaság korban legidősebb tagja *Kotász Károly*, aki inkább csak üde, ragyogó, mozaikszerűen felrakott színei révén kerülhetett a fiatalok társaságába. Képei sok-sok éven keresztül csaknem minden nagyobb művészi kiállítás keretében megjelentek, s a sok mellőztetés után ma végre őszinte elismerést szerezhetnek alkotójuknak. *Kotász* műveiben a lázasan vibráló szín felrakás a megkapó elsősorban. Ha a most követett irányban tehetségét még fejleszteni is tudja, elérheti a megbecsülésnek és sikernek előle eddig el-eltűnő örömeit is.

Barcsay Jenő művészetét tizenhat képe mutatja a tárlaton. Festészetén félreismerhetetlenül rajta van mesterének, *Rudnay*nak a hatása. Feltűnő viszont a fiatal művésznél, hogy figurális képein kedvvel keresi a tragikusabb témákat. A hülye, „Tutyi“, a vak, a verklis képmásait állítja elé, s a tragikus témákhoz megfelelően találja el mélyen izzó, tüzes színeit.

Hasonlóan *Rudnay* iskolájának hatása alatt áll az egészen fiatal, tizenkilenc éves *Szemere Lenke* művészete is. Grafikai lapjai nagy formabiztosságról, tárgy - változatosságról és szolid tudásról tesznek tanúságot. Festményei közül némelyek meglepően érett dolgok — így a „Csavargó“ és a „Cigány“ című képei az egész tárlat legjáva darabjai közé tartoznak, — de viszont vannak olyan művei is, melyek mutatják, hogy a művésznő tehetsége még forrásban van, még ki nem alakult.

Tóth Gyula aquarelleiből Páris lép elé mosolyogva, nagy graciozitással. Biztos kézzel, kifejező egyszerűséggel és emellett pompás technikával festi meg derűs, színdús képeit.

Istokovits Kálmán rézkarcaiból vérbeli grafikus művészt ismerhetünk meg. Egynémelyik képe valósággal rembrandti fény- és árnyhatásokat mutat, másokon *Goya* hatása látszik. Kompozíciói, s különösen perspektíváinak megoldása egyes képein valósággal lenyűgöző. „Eccc homo“ s „Bevonulás Jeruzsálembe“ című lapjai nagyon értékesek.

Goebel Jenő, aki nem is olyan régen a francia fővárosban szerzett elismerést művészetének és a magyarságnak, hűsz rajzot és szépiatanulmányt mutat be ez alkalommal. Határozottan festői tehetség, aki színekben lát, érez és gondolkodik, s az azután erős tehetségére vall, hogy azt rajzai színtónusaiban is főkéletesen érvényre tudja juttatni. „A fontenaibleui erdő széle“ és „Pál László fái“ című rajzai valósággal festett, színpompás tájkép gyanánt hatnak, s szépiatanulmányai is elismerésre méltó tudásra vallanak.

A kiállításban mindenki örömét fogja találni, aki érdeklődéssel és szeretettel fordul a magyar művészi élet legközelebbi jövője felé.

Oroszlán Zoltán.

Két egyházi férfiú.

Gyurátz Ferenc Alsóbükön született 1841-ben; középiskolait Sopronban, a theológiát ugyanott és Halleban végezte; lelkésszé 1867-ben avatták; 1872-től 1916-ig Pápm lelkészkedett közben esperesi tisztséget is töltött be; Dunántúlra 1895-től 1916-ig volt püspöke. Alkotó erejű püspök volt, több kiváló egyházi intézmény és szerv megalapítója. Tollával is szolgált egyházát. Munkái: *A hit oltára, Lelki vezér, Hétköznapi imék, Kézi Agenda*, s egyháztörténelmi életrajzok. Tudományáért a pécsi egyetem a doctori címmel tisztelte meg

Két evangélikus egyházkerület három papi nemzedéke kísérte végső nyugvó helyére két kiváló püspökét, Gyurátz Ferencet és Scholtz Gusztávot.

A két nagy halott lelki arculata az egyház belső életébe mélyült vonásaival reánk tekint.

Gyurátz Ferenc a puritán jellem gránitkeménységével, az akarat-erő ritka kemény izomzatával, a hitbeli buzgalom Pál apostoli lángolásával. Mélyen ülő szemében egy tudományban és szeretetben elmélyült lélek csodálatos tüze lobog. Sovány, jellegzetes arca egy aszkétác, munkabírása egy Atlaszé, tudományának alapossága és sokneműsége egy polihisztoré. Egyénisége a szerénység és a kizárólag lelki életre koncentrálttság pillérein emelkedett fel a legnagyobb magaslatig. Tudományának belső méreteit a klasszikus műveltség növelte meg nagyarányú szélességben, erkölcsi egyéniségét a héber biblia lelki átélése véste keménnyé és elmélyültté, személyiségét az új-testamentum szelleme alakította ki, tette fenköltté s oly szellemi légkörrel vette körül, amely sugárzott, mint a havasok tiszta magaslatain a felkelő nap fénye. Szellemének a klasszikus műveltség szárnyat adott, hogy széles lelki területeket futhasson be, az ó-testamentum az erkölcsi értékek bűvárává tette, az új-testamentum magasságokba emelte. Szellemének teljes erejét s akaratának hatalmas buzogását az egyház életébe ömlesztette, amely általa erősebbé vált; imáival ma is ezek lelkét viszi ég felé; jóságával sokakat gazdagított, nem törődve azzal, hogy ő anyagi javakban szegénynek marad. A Biblián táplált hitereje egy Golf-áramként hatolt egyházának életébe, táplálva és gazdagítva azt. Beszédeiben a bibliai gondolatok úgy csillogtak, mint a frissen hasadt érc. Lelki arca egyházának életébe belevésődve oly mélyen, hogy azt évtizedek el nem moshatják, reánk tekint s mi Isten iránt eltelt hálával szemléljük azt.

Scholtz Gusztáv 1842-ben Eperjesen született, ugyanitt végezte középiskoláit, a theológiát szintén szülővárosában és Jénában; 1866-ban avatták lelkészé; 1870-től 1873-ig gölnicbányai, 1873-tól budai lelkész; püspökké 1 06-ban választották s a háború végén vonult nyugalmába. Több külföldi utat tett s számos kitüntetésben részesült.

Scholtz Gusztávra emlékezve, az a felirat jut eszünkbe, amelyet egy angol költő sírjára véstek: *Cor cordium, — a szívek szíve.* Mert az ő lelki életének középpontjában, minden tevékenységében, lelkipásztori és később püspöki hivatásának betöltésében a sugalmazó lelki szó és a munkálkodásra készítő titkos erő: a szívéből áradt ki. Szívét vitte családi életébe, a szeretet önoadaadását egyházi működésébe, jóságát az emberekkel való érintkezésébe. A szíve mindenütt ott volt, — világított és melegített. Így értjük meg és értékeljük azt a magas életnézetet, szelid világszemléletet, az emberekre gyakorolt titkos varázst, a természetben való benső gyönyörködést, amely ifjúságától késő öreg koráig elkísérte. A szeretet táplálta őt, mint a fát a nedve. Szava az ihletett pillanatokban az orgona halk és szelid bűgásával rezgett elő s hangjának hulláma — mint egész élete is — magán vitte születési helyének ismertető jegyét: a szív belső melegét, valami szelid melankólikus verőfényt, a szeretet lágy mosolyát. Családjá, egykori gyülekezete s egyházkerülete az ő emlékét biztosan véshetné e szép szavakba: *Cor cordium, — a szívek szíve.*

Gyurácz emléke úgy tűnik elénk, mint egy erőteljes, nagy belső izomzatú oszlop, amely az evangélikus egyház egész alkotmányát, nagy elődök munkáinak oszlopos erejével együtt egyenértékűen tartja; Scholtz pedig mint egy szelid, dús lombú repkény, amely egyházának fáját ölelte át, abból táplálkozott és azt megékesítette.

Kutas Kálmán.

Csengey Gusztáv

1842—1925.

83 esztendő-t élt, hatvan évvel ezelőtt ő írta a „Fogoly lengyelt“, 62 éves írói multra tekinthetett vissza, ő volt a Petőfi-társaság egyik legöregebb tagja, — elfeledten, keserű szívvel halt meg a trianoni béke ötödik esztendejében, végigszenvedve a menekültek minden kálváriáját: ennyit jegyezhetett meg magának róla az ujságolvasó ember. Ő maga is érezte, gyakran mondogatta, hogy túlélte korát, ittfeleedett ember, akit a kor már nem ért és nem becsül és ha ez nem is bántotta őt, nagy szomorúságot okozott neki az, hogy e kort nem tudta becsülni ő sem. A kurucvilág bánatos szívével szerette és a történettudós szemével nézte hazája életét aggodalmasan figyelte ideáltalan éveit s csüggedten igyekezett reménykedésre tanítani a rábízott fiatalságot. Mily tévesen ítélték meg őt mindazok, akik 70 éves korában rendezett ünneplése óta kényelmesen átvették az akkori Nyugat szellemeskedő meghatározását róla: „az egyversű költő“. Fájt ez a fölényeskedő és tájékozatlan kritika neki és mindannyiunknak, akik ismertük őt.

A „Fogoly lengyel“ szerzője, akit akkor fiatalon a hír szárnyára kapott, akit Varsó polgármestere a város díszfogatán vitt a tiszteletére rendezett közgyűlésre és ünnepélyre, akinek fogadtatása egy leigázott nemzet hódoló tüntetése volt az orosz tilalom dacára is, akit az irodalmi körök semmiképen nem akartak elengedni Pest-ről, akitől az olvasóközönség addig követelte „Hullámok között“ című regénye folytatását, míg megírta „Ida emléké“-t is, elkerülhette volna azt a megtiszteltetést, hogy 70 éves korában egyversű költőnek nevezzék. Nemcsak gyenge egészsége, törekény alakja, hanem főleg nagy szerénysége, a tülekedéstől és önreklántól való irtózása tartotta a vidékén, előbb Aszódon, később az eperjesi evangélikus theológián. Ezt a félreállást jövőendő generációk önfeláldozó és lelkesítő neveléséért, melyre megfontoltan és mindent előre látva határozta el magát, később meg is írta az Akadémia által is megdícsért „Don Quijote“ című költői elbeszélésében, melyet ő maga baráti körben „hétköznapi eposz“-nak nevezett.

És sokan vagyunk, akik örömmel és hálásan emlékezünk arra, hogy a theologiai akadémia tanári székéből az egyháztörténetet és az ó-szövetség könyveit költő magyarázta nekünk. Aki hallotta az ő fordításaiban a Zsoltárokat, az Énekek Énekét, Ezékiel látomásait, az megérezhette a héber költészet igazi ízét. Aki hallotta tőle,

a mindig esendes és szelíd embertől azt a tüzes méltatlankodást, mellyel bujdosó Thököly Imre gróf életét és korát megfeszítette a célzatos árnyékolásoktól, az nem fogja őt elfelejtteni.

S az „egyversű költő“ közben mindig írta újabb és újabb verseit. „Eszter“ és a „Bokrétás világ“ két kis kötet azokhoz a ládákat megtöltő versekhez képest, melyekben tovább mondogatta önmagának a szépről, jóról, nemesről való vallomásait. Szelíd gúnyral mondta nem egyszer: „Igazán nem irigylem azt az embert, akinek az a balsors jut, hogy az én irodalmi hagyatékomat rendezze“. E versek közül sokat hallott Eperjes, e művelt, szép város, de ő bizony nem fárasztotta magát azzal, hogy messzebb is meghallják.

A kritika a finom hangulatok esendes költőjének minősítette őt s nem vette észre, hogy a férfikor delén túl mint hajlott át a nehezebb műfajokhoz, első sorban az ódához. A formakészség tökéletes bírása, a mélyen látó gondolkodás, a lendületben is egészen egyszerű nyelvezet, az izzó hazaszeretet és a nyugodt hit egyensúlyozottsága költészetének legértékesebbjeivé azokat az ódákat teszi, melyeknek csak kis részét adta ki a Luther-társaság 1911. évi kiadványai között „Vallásos költemények“ címen. Sok kiadást ért s mai napig legjobb ifjúsági történeti regényeink közé tartozik „A moosarak királya“.

Az ó-szövetségi theológiával való több évtizedes munka eredményét „Izrael története“ című nagy kötetében adta ki, egyháztörténeti búvárkodásának eredményei azonban — sajnos — sehol nem jelentek meg.

Szép öregségre készült mindig s nehéz gondok és bánatok keserítették utolsó éveit. Mindenét elveszítve menekült Eperjesről Miskolcra s hogy csekély nyugdíját megkaphassa, mindvégig tanítást kellett vállalnia az oda menekült jogakadémián. Tudta, hogy ő már nem várhatja meg a jobb kor eljövételét, de hitt benne makacsul, utolsó napjáig. Ideális családi élet féltő szeretete, hűséges és megértő élettárs őrizte utolsó perceit is. Miskolc város és az ifjúság méltón temette július 15-én.

Kemény Lajos.

A Kálvin-ház Noyonban. Megemlékezett már a *Protestáns Szemle* arról a kegyeletes tervről, melyet a Société de l'histoire du protestantisme Français tárt a protestáns keresztyén világ elé Kálvin rommá lőtt szülőházának felépítéséről. Egy kis 16 oldalas füzet fekszik előttünk, amelynek tartalmát ismertetjük, bizonyoságul arra, hogy a tervet megértéssel, lelkesedéssel fogadták azok, akik tudják, mit köszönhet a keresztyén világ Isten választott eszközének: a nagy reformátornak.

A füzet homlokán olvasható Kálvinnak, a gyermekét vesztett apának kijelentése: *Mihi filiorum sunt myriades in toto orbe christiano.*

Örömmel fedezi fel a magyar olvasó ugyancsak a füzet homlokán az egykori sajsózentpéteri kálvinista magyar papnak: Thúri Pálnak az egész protestáns művelt világ előtt ismeretes distichonját, amelyet Kálvin Institutiojáról írt: *Praeter apostolicas post Christi tempora chartas, Huic peperere libro saecula nulla parem.*

Ezenkívül még két magyar eredetű közleményt tartalmaz ez a nemzetközi olvasótáborra számító füzet: egy francia nyelvű üzenetét Prot. Irod. Társaságunknak. Ravasz püspök elnök útján és a Kálvinista Szemle 1925. január 31. számának híradását Kálvin szülőházának felépítéséről és az adakozásra való buzdítását.

Az amerikaiak, angolok, skótok, angol nyelvű cikkekben méltatják a kegyeletes tervet, amelynek megvalósulását a protestáns szolidaritás jelének tekintik.

„Keveset tud az amerikai szabadság eredetéről az, aki nem tisztességet Kálvin emlékének“, — idézik az amerikaiak Bancroft történetíró szavait.

Kálvin-emlékbizottságok alakultak szerte a protestáns ker. világban, amelynek tagjai az egyházak legnevesebb vezetői közül kerültek ki. Amerikából a bizottság tagjai között találjuk: Rev. Ch. S. Macfarland dr.-t, a Federal Council of the Churches of Christ in Amerika főtítkárárt, Angliából Rev. J. Hay Colligan-t, az angol presbiteriánus történelmi társaság elnökét, C. Simpson professzort, a cambridgei Westminster College egyháztörténet tanárát, Skóciából Haig marsallt, Fleming dr.-t, a presbiteri rendszerű ref. egyházak szövetségének főtítkárárt, rajtuk kívül a skót államegyház és szabad egyház kiváló képviselőit, köztük a magyarság régi barátját: J. M. Webster dr.-t. Kanada, Svájc, Dél-Afrika, Cseh-Szlovákia szintén megalakította a maga bizottságát. Ez utóbbi ország F. Zilka professzort, a prágai egyetem Hus János teológiai fakultásának dékánját és F. Cisar dr. superintendenst választotta a bizottság tagjául.

Hogyan maradnának távol a holland kálvinista atyafiak, mikor Kálvin emlékének megbecsüléséről van szó? A *De Heraut* 1925. január 26-iki száma hosszú cikket közölt a szép tervről, amelyet teljes egészében átvett a „*La Maison Calvin*“ című füzet.

Meleg hangon emlékezik meg az olasz valdens egyház nevében Jean Jalla Torre Pelice-ből azokról az áldásokról, amelyet ősök nyertek Kálvin Institutioja révén.

A Kálvin Emlék-Bizottság szöveget intéz újból ezen füzeté által az egész világ presbiteriánus, református és más protestáns egyházaihoz, hogy a páratlan alkalomból mutassák meg a világnak a protestáns egyseget, erőt s rójják le a kegyelet adóját a nagy református emléke iránt.

Kálvinnak, a világháborúban rommá lett, de most már újra, az eredeti stílusban felépülő szülőházában a földszinten istentiszteleti helyiséget terveznek, az emeletet könyvtár és Kálvin-múzeum felállítására szánják. Sokan megigérték már, hogy eddig privátgyűjteményben lévő számos értékes könyvvel, festménnyel, stb. gazdagítják majd a Kálvin-múzeumot. A Francia Protestáns Történelmi Társaság egymaga nem képes előteremteni a szükséges összeget, amelyet 7500 dollárban, 1500 angol fontban állapítottak meg, de nem kétséges, hogy a protestáns áldozatkészség összeadja.

Szegények vagyunk magyar protestánsok, sok mindenből joggal kivonhatnók magunkat, de ebből az áldozathozatalból részt kell kívánnunk.

Adományokat a Protestáns Szemle kiadóhivatala is elfogad és készségeel továbbít.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 aranykorona, előfizetési díj félve nem tagoknak 6 aranykorona.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

Price: 1/2 year 1 1/2 dollar, 8 shilling, 4 1/2 fl., 9 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Felelős vezető: Urbányi István.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Szőnyi Sándor*: Akadémiák és a Magyar Tudományos Akadémia. 567.
Imre Sándor: Gróf Teleki László tanácsadása a nevelésről. 603.
Hegyaljai Kiss Géza: Őszi est. (Közélet.) 609.
Bartók József: Sós János. 610.
Sántha Károly: Reformáció (Vers.) 620.
KÜLFÖLDI SZEMLE: Krisztus és Antikrisztus Oroszországban. *Mura-közgy Gyula*. 621.
KRÓNKA: Madiách és a reformáció. *Szász Károly*. 626. — René Vivi-
 ani. *Bernát István*. 629. — Houston Stewart Chamberlain hetven-
 éves. *Dr. B. Gy.* 630.
KRITIKAI SZEMLE: Székelyfalvi Agoston vallomásai. *Ford. Vass József dr.*
d. i. 633. — Dékány István: A történettudomány módszertana.
Bartók György. 635. — Bárány Gerő: Az etnikai világrend útjel-
 zői. *Bartók György*. 637. — Bergson: Metafizikai értékezések. *Dé-
 kány István*. 637. — Dr. Marcell Mihály: A katolikus nevelés
 szelleme. *Szelényi Ödön*. 639. — Pintér Jenő: A budapesti tanke-
 rület 6. sz. értesítője. *Halász László*. 640. — Loisch Johann: Ru-
 dolf Weber, Ein Zipser Volksdichter. *Pukánszky Béla*. 641. —
 Természethistória. I. A biológia magyar úttörői. *Dr. Gombocz Endre*.
 641. — Domanovszky: Geschichte Ungarns. *Dr. Bruckner Győző*.
 642. — A népszínház története. *Kéký Lajos*. 644. — Az Országos
 Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. III. köt. — *n.* — *n.* 646.
 — *Roget*: The Huguenots of Hungary. *Szőnyi Sándor*. 647. —
 Schöpfflin Aladár: Irók, könyvek, emlékek. *Mariany Ödön*. 648. —
 Balzac: Betti néni. *Zsigmond Ferenc*. 650. — Gárdonyi Géza írói
 hagyatékából. *Kéký Lajos*. 651. — Kosztolányi Dezső: Arany sár-
 kány. *Gulyás Sándor*. 655. — Tizenhat elbeszélés. *B. Gy.* 657. —
 Nadányi Zoltán: Szép nő az ablakban. *Szegedi István*. 657. —
 Szalay Károly: Holland költőkből. *Szegedi István*. 659. — Színházi
 bemutató. — Gyuri úr. *m. gy.* 660. — A filharmonikusok első
 hangversenye. *Isoz Kálmán*. 661. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*.
 663. — Megyeresy Béla. (Necrolog.) 667.

E szám ára 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Az 1925. évre befizetett tagdíjak.

Adám Gusztáv, Békéscsaba. Egy év. — Agoston Barna, Győr, Egy év. —
Ádám Imre, Mezőtúr. Fél év. — Balla Endre ref. lelkész, Csetény. Egy év. —
Ag. ev. gyűlekezet, Beba. Egy év. — Bélteki Béla, Vésztő. Fél év. — Bedő Ká-
roly, Békés. Fél év. — Benkó Zsigmond, Kopácsapáti. Fél év. — Dr. Balogh
Béla, Debrecen. Fél év. — Dr. Bereczk N., Szeged. Egy év. — Bányai Imre,
Békés. Egy év. — Bartha Balázs, Nagykörös. Egy év. — Bariss Zoltán,
Csorna. Fél év. — Baán Endre, Békés. Egy év. — Dr. Darányi Kálmán, Győr.
Alapító tag 3,000.000 K. — Durkó Antal tanár, Békés. Fél év. — Ref. Tanító-
testület, Derecske. 203.300 K. — Dóczi Imre, Debrecen. Egy év. — Dobay An-
dor, Szentes. Egy év. — Durkó Gábor, Szeged. Fél év. — Durkó László, Békés.
Fél év. — Egyedfy József, Kapocsapáti. Fél év. — Erdey János, Debrecen. Fél
év. — Farkas Elek földbirtokos, Kiskunhalas. Egy év. — Fáy András, Győr.
Egy év. — H. Fischer Kálmán, Sóskutere. Fél év. — Dr. Finkey Ferenc, Buda-
pest. Fél év. — Farkas Lajos, Hódmezővásárhely. Egy év. — Fülöp József,
Körmend. Egy év. — Fröhlich Károly, Budapest. Fél év. — Gillyén Sándor,
Győr. Egy év. — Hetvényi Lajos, Sopron. 28.000 K. — Huszágh Gyula, Szé-
csény. Fél év. — Hesz József, Győr. Egy év. — Illés Ilona, Szarvas. Egy év.
— Jakó Józsefné, Hódmezővásárhely. Egy év. — Jéger József, Békéscsaba.
Egy év. — Józsa Károly, Szeged. Fél év. — Dr. Józsa András, Pesterzsébet.
Fél év. — Illés Lajosné, Veszprém. Fél év. — Kocsis József, Pocsaj. Fél év. —
Karbinger Péter, Szeged. Egy év. — Dr. Keresztes Endre, Budapest. Egy év. —
Karácsony József, Békéscsaba. Egy év. — Dr. Konkoly-Thege Sándor, Pápa.
Egy év. — Konczek János, Szeged. Fél év. — Kulifai László, Aba. Egy év. —
Dr. Karner Károly, Sopron. Fél év. — Kemény Lajos ev. lelkész, Budapest.
Egy év. — Kolosváry Bálint egyet. tanár, Szeged. Egy év. — Kántor József
ref. hitoktató lelkész, Debrecen. Egy év. — Losonczy Benkó József, Budapest.
100.000 K. — Lázár Lajos, Hódmezővásárhely. Egy év. — Lőke Károly ref.
lelkész, Szamód. Egy év. — Lőkody Sándor, Debrecen. Fél év. — Lőke Sándor
ref. lelkész, Szamód. Fél év. — Lechnitzky Gyula tanár, Budapest. Fél év. —
Magyar Ilon, Kecskemét. Fél év. — Miklós Mihály, Győr. Fél év. — Modra
Pál gyógyszerész, Dunapataj. 102.000 K. — Mitrovics Gyula, Debrecen. Fél év.
— Dr. Máthé Elek tanár, Budapest. Egy év. — Dr. Mészöly Pál, Kunszent-
miklós. Egy év. — Macskovics Mária, Szeged. Fél év. — Mitrovits Gyula egyet.
tanár, Debrecen. 340.000 K. — Makay Lajos, Debrecen. Fél év. — Munkácsy
Sándor, Veszprém. Fél év. — Máler László, Pécs. Fél év. — Major Tódor, Kec-
skemét. Fél év. — Máthé Lajos, Debrecen. Fél év. — Major Sándor, Kecskemét.
Fél év. — Nyáry Pál ref. lelkész, Pécs. Egy év. — Dr. Nagy Pál Ferenc, Kis-
kunhalas. Egy év. — Némethi Gyula, Szekszárd. Fél év. — Nagy Benő, ref. lel-

Akadémiák és a Magyar Tudományos Akadémia.

Mióta *Academos* kertjében a görögök megízlelték a tudás kérdéseinek gyönyörűségét *Plato* egyéniségének varázsa alatt, azóta nem vezett el soha ennek a tapasztalatnak az ereje. Maga *Plato* adja a *Symposiumban* *Apollodorus* ajakára azt a kijelentést, hogy „mértéken felül gyönyörködik mindabban, ami ilyen társalkodásból fakad“. Maga a *Symposium* is ilyen szellemes, gyönyörködtető és mélységeken járó társalgás.

A filozófiai iskolák nevében él tovább az a név, amelyet *Plato* és tanítványainak köre kap először, az *akadémia* név. *Cicero* *Puteoli* mellett lévő kedves villáját nevezi el *Academiának* s filozófiai kérdésekkel foglalkozó egyik műve fölé is odaírja ezt a nevet.

Az *akadémia* név eleinte a tudás kérdéseivel foglalkozó baráti kört vagy egy vezető tekintélyű filozófus és tanítványai körét jelentette, később a tudósok körét vagy a mai főiskolák és egyetemekhez hasonló tudományos intézményt. Ilyen értelemben I. *Ptolemeus* *akadémiája* a legelső *Alexandriában* a III. században *Krisztus* előtt. A móroknak is voltak ilyen *akadémiáik* *Granadától* *Samarkandig*.

Európában *Alcuin* *akadémiája* az első kísérlet 782-ben *Nagy Károly* palotájában, de ez inkább *schola Palatina* néven ismerős s római császári intézményig nyúlik vissza a gyökérszete.

Az első *akadémia*, amelynek nevében — „művészetek *akadémiája*“ — már a mai művészeti *akadémiák* elődjét sejtethetnők, *Brunetto Latini* kísérlete *Florenzben* 1270-ben. Azonban ez az ismeretre szomjazó, hányatott életű költő egész költészetével elárulja, hogy az „*artes*“ középkori értelemben veendő s a tudományokat jelenti, amelyeknek mintegy lexikonát igyekezett összeállítani „*Trésor*“-jában épp úgy, mint „*Tesoretto*“-jában.

Az *akadémiák* fejlődésében az olasz föld ugyan az igazi talaj, de az *irodalmi akadémiák* első alakjai mégis a *Provenceban* található. A szavakkal való kedves játék, a dalolás gyönyörűsége itt kapcsolta először baráti, majd versengő körbe a poétákat a ragyogó ég, a gazdag színpompa, a virágok és a szerelem mámorától ihletett ajakkal. A „*Jeux floreaux*“ első alkalmá, 1324. májusában, *Toulouseban* ugyanazt a megállapítást eredményezi, amit *Plato* mondott először, hogy „öröm, gyönyörűség, izlés, érdem és esz“ származik az ilyen együttlétekből. Itt már kapott az első dalmok díjat

is, arany violát. Az e fajta költői versenyzések és közösségek — az irodalmi társaságok emez előfutárjai — koronájukat kapják meg az „Académie des Jeux Floreaux“-ban, melyet XIV. Lajos 1694-ben alapít meg patensével s amely a francia forradalomig zavar-talanul élt is. Ennek díjai amaranthusok és ezüst liliumok voltak.

Azonban az akadémia teljesebb formáját a kezdetek közül az *Accademia Platonica* mutatja, amelyet 1442 körül Cosimo Medici alapított. Tagjai között jelentős nevek Marsilio Ficino, Pico della Mirandola, Macchiavelli és Angelo Poliziano. Főképp Plato és Dante tanulmányozásával foglalkozik ugyan ez az akadémia, de felveti már azt a fontos elvet, amely később az akadémiák egyik főelve s hivatásuk legfontosabb része lesz, a *nemzeti nyelv művelésének elvét*. Az „italiai nyelv purifikálását“ is céljául tűzi ki.

Az akadémiák különböző fejlődési fokán történetileg kialakult a tudomány művelésének, a legjelentősebb irodalmi művek tanulmányozásának s a nemzeti nyelv csinosításának elve, azonban ennek a fejlődésnek magva szakadt s hosszú idő eltelte után, a francia akadémiaik megalakulásával szinte előlről kezdődik minden. Legalább is minden jel arra mutat, hogy e fejlődés tudatos felhasználása nélkül, csupán a dolog természetéből folyó módon keletkeznek a francia akadémiaik s nyomukban és jórészt példájuk szerint a többiek.

Pellisson, az Académie Française történetének derék egykorú írója, egészen ott tart még, későbbi akadémikus társaival együtt, ahol a kezdetet találtuk. 1629-ben Párisban elhatározza néhány jó baráti viszonyban levő úr, hogy hetenkint találkoznak valamelyikük lakásán, mert kellemetlen ilyen nagy városban egyenkint kerülni fel egyiknek a másikat. Legalkalmasabb erre *Conrartnak*, a protestáns vallású, gazdag, tudós pénzügyi államférfinak a lakása a város közepén. Itt társalognak barátságosan mindenről s „e'était avec un plaisir extrême et un profit incroyable“ ... „ils en parlent comme d'un âge d'or, durant lequel, avec tout l'innocence et toute la liberté des premiers siècles, sans bruit et sans pompe, et sans autres lois que celles, de l'amitié, ils goûtaient ensemble tout ce que la société des esprits et la vie raisonnable, ont de plus doux et de plus charmant“. Azonban Richelieu bíboros meglátja ebben az örövendő és nyájas tudós körben a lényegest, felszólítja őket barátságosan a szervezett megalakulásra s kénytelen-kelletlen megalakul az Académie Française és 1635-ben a király ünnepélyesen iktatja be a társaságot patensével.

Az Académie Française főfeladatául a francia nyelv művelését tűzi ki. E végből fog hozzá a francia nyelv nagy szótárának a kiadásához. A Cid bírálata előzte meg e nagy vállalkozást Richelieu egyenes utasítására. Az irodalom alkotásainak mérlegelése s a nyelv művelésének elve ettől kezdve minden irodalmi akadémiának feladatai és céljai között feltalálható. De sem a Cid bírálata, sem a szótári munka nem hozott elég értékes eredményt a francia élet nagy vezéralakja, Colbert várakozása szerint. Az ő indíttatására ke-

letkezik 1666-ban az Académie des Sciences, a tudományok minden területének a vizsgálására, valamint ő a megindítója a vidéki francia akadémiák szervezésének, sőt ő veti fel legelőször az académie universelle, az egyetemes akadémia eszméjét, amely azután 1795-ben valósul meg, midőn a francia konvent felállítja az Institut Nationalt. A tudományos akadémia alapítására Colbertnek az angol Royal Society példája adott ösztönzést. Ezt 1662-ben erősítették meg „charter”-rel.

A világ valamennyi akadémiaja ezeken a nyomokon alakult s nagy részben ezeknek a fokozatoknak egyes ágait vagy egészét foglalja magában.

A magyar szellemi élet már a renaissance korában érintkezésbe jutott az olasz akadémiai kísérletek nevezetes tudósaival, de megalakulásig csak Celtés Konrád *Sodalitasa* jutott. A magyar viszonyok között azonban nem élhetett sokáig. Az akadémia eszméjét is csak jóval azután, 1756-ban említi Bod Péter. A magyar akadémia eszméjének igazi atyja mégis *Bessenyei György*. 1778-ban a *Magyarságban* foglalkozik az akadémia gondolatával, 1779-ben a *Holmiban* folytatja s 1781-ben *Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándékában* pedig részletesen is kifejti erre vonatkozó tervzetét. Munkáját *Révai Miklós* egészen az akadémia osztályainak megtervezéséig terjedően viszi tovább. *Kulcsár István* 1804-ben kitűzött pályakérdése, *Teleki László gróf Buzgó esdeklései* a magyar nyelv előmozdításáról 1806-ban, majd az általa kitűzött jutalomtételre írt pályázatok a következő lépések a Magyar Tudományos Akadémia megalakulása felé. Ezekben alakul ki a magyar akadémia határozott céljának a megfogalmazása is: *a magyar nyelvet s a tudományt magyar nyelven művelni!* *Fejér György* és *N. J.* (Nicolaus Jankovich) tervzetei elmélyítették az akadémiai tervezetsek munkáját.

A tervek az országgyűlés elé kerülnek 1811-ben, de a viszonyok kedvezőtlenek s csak *1825. november 3-án, Széchenyi István gróf* döntő fellépése juttatja végre megvalósuláshoz a *Magyar Tudományos Akadémia* eszméjét.

A Magyar Tudományos Akadémia megalakulását más okok mozgatták, mint a legtöbb külföldiét. Eredetileg a nemzeti érzés fejledező ereje próbálta egy ilyen intézményben találni meg a leghatalmasabb nemzetnevelő eszközt. Nem nöhetett ki nálunk az akadémia a tudósok és írók csendes, barátságos összetalálkozásából épp úgy, mint az elmélyülésre való vágyból sem, amint az elsöre a francia, a másodikra az olasz és az angol akadémiák alakulása mutat példát. Nemzeti államférfiainknak sem jutott soha alkalmas idő arra, hogy akadémia felállításának a tervével foglalkozzanak, sem uralkodóink díszének emelésére szánva nem jöhetett létre, mert nem voltak nemzeti uralkodóink, akik körül a magyarság szelleme kivirágozhatott volna. A nemzeti önállóságért folytatott küzdelmek segítsége érlelte nálunk tetté az Akadémia megalapítását. Ebből következik azután sok minden, ami a Magyar Tudományos Akadé-

mia életére megalakulása után jellemző. Megalakulásától kezdve napjainkig a magyar társadalomra támaszkodott nálunk az Akadémia s ez biztosította szabadságát, amelyet az esetleges állami vagy királyi hatalom támogatása korlátozhatott volna egészen működése irányának, sőt részleteinek megszabásáig is, mint a franciáknál Richelieu és Colbert tette. Az Akadémia első korszakának tudósokban szegény voltát nemzetünk történetének folyása magyarázza. Nem volt nekünk nyugalomunk és békénk, amelyben a tudós munka zavartalanul fejlődhetett volna s ezért nem volt elegendő tudósunk sem. A költők és írók nagyobb száma pedig csak azt igazolja, amit a nemzeti érzés szerepéről mondtunk. Nálunk a nyelv művelésének kérdése nemcsak a csinosodás, hanem a nemzeti fennmaradás kérdése s ezért az Akadémia munkájában jóval jelentősebb is volt, mint bárhöl másutt. Az irodalom és nyelvművelés munkásainak nagyobb száma és fontossága megmentette akademiánkat a tulságos arisztokratizmustól s elősegítette a nemzet különböző rétegeiből kikerülő tudósok és költők előítéletektől nem gátolt együttműködését. A történelmi érdeklődés épp úgy jellemzője az akadémia első korszakának, mint az akkori magyar életnek általában. Viszont a többi tudományok viszonylagos elmaradottságát a fentebb említett okok magyarázzák.

A második korszak az Akadémia életében éppen azzal jellemezhető, hogy a tudományok többi ágában való erősödéssel együtt járt az a szükség, hogy az Akadémia szervezetében a haladáshoz alkalmazkodják.

Ez az alkalmazkodás érte el tetőfokát az Akadémia úgynevezett harmadik korszakában. Amikor a mai szervezet kialakult, szármolt azokkal a feladatokkal, amelyeket a tudományos élet tagoldása és természete szabott eléje. Valóban, a mai szervezet megfelel az „académie universelle“ követelményeinek s ideáljának.

Csakhogy mindezzel az Akadémia életének és munkájának nyugodt folyása nincs biztosítva. Nem azokra a támadásokra, gúnyolódásokra gondolunk, amellyel tagjai, működésének hibái vagy gyengeségei miatt a világ minden akadémiaja találkozott és találkozik, hanem a modern élet fejlődéséből előállott nehézségekre.

„Azt, ami fő s mindent befoglaló“, az „eszmeváltó díszes kört“ az elszigetelődés és a verseny kettős veszedelme fenyegeti. Az a felfogás kezd elterjedni, hogy az akadémia ma már pusztán „történeti értékűek“. Szerepük csak akkor volt, mikor még kevés volt a tudós s a tudományok nem differenciálódtak. „Társadalmi téren a modern klubok, szellemi téren a tudományok különböző ágait művelő társaságok foglalják el“ lassan az akadémia helyét és szerepét. Ma már arra valók csupán, hogy „hivatalos jelzéssel lássák el az irodalmi és tudományos kiválóságot“.

Igaz, hogy e kettős veszedelem inkább csak a nagy nemzetek vagy a velük művelődésben és nyelvben közel rokon kisebb nemzetek akadémiait fenyegeti közvetlenül, de nálunk sem érte meg az

Akadémia alakulásának századik évfordulóját figyelemreméltó tünetek nélkül. Nálunk a tudományos és irodalmi élet bármely fejlődése mellett sem mutatkozik másnak, mint szétforgácsolásnak, erőpazarlásnak vagy bizalmatlanságnak az Akadémiával való rivalizálás, mégis már eddig is két akadémia alakult gyors egymásutánban.

Az egyiknek, a „*Szent István-Akadémiá*”-nak (ezelőtt a Szent István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya) megalakulásában nem találhatunk nyugtalanítót. Felfogásunk szerint itt csupán a név változott, talán éppen a név súlya miatt, akadémiaivá. A „tudomány és irodalom katolikus szellemben való művelése” nem jelenthet sem kivonulást, sem harcot a Magyar Tudományos Akadémiával szemben, mert vagy egy igen fontos hely feladását, vagy azonnal ölü kritikát jelentene különben, a nemzeti élet kiszámíthatatlan kárára. Ha pedig nem érinti az Akadémia integritását, akkor tagjai számára *meritum* tekintetében szerényebb normát, *honos* dolgában pedig kevesebbet jelent s akkor nem több annál, ami ezelőtt volt, ahhoz pedig elvithatatlan joga van.

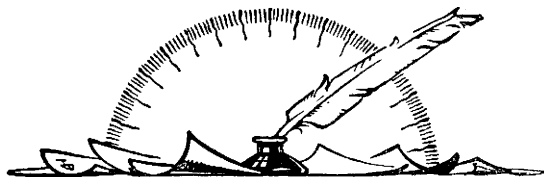
A másik, a *Vörösmarty-Akadémia*, megalakulásától kezdve az Akadémia ellenében álló alakulás. A név választását kegyeletsértésnek bélyegezte a magyar sajtó legértékesebb része. Szellemében és céljaiban eltér a Magyar Tudományos Akadémiától. Magyar helyett más alapérzelem mellett tett hitvallást érdekeltégi körének legnagyobb része. Egyelőre csak írói jelentenek komolyabb súlyt, tudósaival vagy nincs oka büszkélkedni, vagy még nincsenek is. Beérhette volna minden józan megfontolás szerint szerényebb névvel is, de nem is a név a fontos, hanem benne valóban a különbség tünetével van dolgunk, azaz itt bomlóban van a magyar szellemi élet egysége. Korlátoltság lenne kevesebb jogot tulajdonítani annak a dogmatizmusnak, amely mellé ez az irány szegődött, mint akár a protestántizmusnak, akár a katolicizmusnak, habár ez a dogmatizmus már igen rövid idő alatt is gyenge teherbírásának mutatkozott, de a benne rejlő veszedelem kifejlése esetén súlyos nemzeti válságot jelent s azért fokozottabb figyelmet kell rá fordítani.

Mindezekből az következik, hogy a Magyar Tudományos Akadémia századik életévében fontos feladatok előtt áll. Amint létét a nemzeti érzésnek és társadalomnak köszönheti, munkájával annak is kell szolgálnia, még fokozottabb mértékben, mint eddig is tette, sokoldalú és tiszteletet parancsoló komoly teljesítményeivel. Multjának klasszikus névsora a nemzet legjobbjait mutatja. Mellette s mögötte a nemzet osztatlan egyeteme állott, ezt az egységet meg kell őriznie. Nem érheti gáncs szellemi magaslatait, melyeknek jelentékeny részben az egész művelt világ elismerője, ezután sem nyugodhat bele kevesebbe. Át kell ömlesztenie a magyarság szellemébe mindazt, ami legmagasabb felelőssége szerint szükséges. A magyar élet számára a tervszerűség szinthesisébe kell foglalnia a modern élet szerte hömpölygő áramait, hogy egészségesen s nemzeti mi voltunk ép teljességével járassuk az egyetemes emberi művelődés

útjait. A Magyar Tudományos Akadémia mint a nemzeti művelődés legmagasabb vára és erőssége mellett kész szívvel teszünk bizonyosságot a százados évfordulón.

Szőnyi Sándor.

Ez az összeállítás anyagával a következő munkáknak adósa: *Szász Károly*: Magyar Tudós Társaság. Az Akadémia keletkezése, megalapítása és első szervezete. Beöthy—Badics: A Magyar Irod. Tört. II. k. 1907. *Pintér Jenő*: Magyar Irodalomtört. 1921. II. *Ballagi Aladár*: Colbert. II. rész. *Radó Antal*: Az olasz irod. tört. I. k. 1896. *Encyclopaedia Britannica* 1910. I. v. Academy. *L. Petit De Jullville*: Histoire de la Langue et de la Littérature française. 1924. T. IV. Chapitre III.

Gróf Teleki László Tanácsadása a nevelésről.

— Adalék a M. T. Akadémia első elnökének életéhez. —

1. A M. T. Akadémia alapításának emlékünnepeén gróf Teleki László nevét több okból méltó fölemlíteni. Ismeretes, hogy 1806-ban kiadott munkája: *A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó es-deklései* „a tudományok előmozdításának és a tudósok szaporításának nevezetesebb rugói“ között tudományos akadémia állítását is sürgette: „Okvetlen kellene a status részéről Tudós Társaságokat állítani, a' melyeknek nem egyenesen a nyelv művelésére, hanem a Tudományok nevelésére és előmozdítására közönségesen legyen gondjok. Ma Európában majd egy nemzet, ország, sőt még kisebb tartomány sintsen, a' melyben egy közönséges Tudós Társaság ne legyen, és a' mely sok Classisokra osztattatván, a' Tudományok egész mezejére ki ne terjeszkedjék, tsak éppen e' mi Magyar Nemzetünk szűkölködik ilyen köz rendelés nélkül“. Ismeretes az is, hogy ezt a gondolatot külön is kifejtette (*Über die Einrichtung einer Gelchrten-Gesellschaft in Ungarn. Eine unmassgebliche Meinung des Gr. L. Teleki. Pesth, 1816.*) s mikor aztán a magyar Tudós Társaság csakugyan életre kelt, az ő könyvtára ezé lett. A mult század közepén az Akadémia körében ismeretes volt az is, hogy fiaiak, köztük az első akadémiai elnöknek, gróf Teleki Józsefnek a nevelésére mily nagy gondja volt s általában a nevelés ügye mennyire foglalkoztatta. Ez a harmadik ok, amely miatt érdemes Teleki László nevét az ünneplés alkalmából a legnagyobb érdemek között emlegetni. Minél nagyobb jelentőségűnek tartjuk Teleki József életét a magyar tudományos élet kifejlődése szempontjából, annál nagyobb jelentőségük van azoknak a körülményeknek is, ezek között a családi előzményeknek, amelyek benne a megbecsült egyéni tulajdonságokat kifejlesztették. Ezért nem érdektelen talán felhívni a figyelmet arra, hogy egészen tisztán fel lehet deríteni Teleki József neveltetését; ismerjük azt az embert, akit az apa fiai nevelőjeül nagy gonddal kiválasztott és maga irányított e feladatára való készüléskor, jórészt aprólékosan előttünk áll a fiuk gyermekkori alakulása és ami a legérdekesebb, megvan az a pontosan kidolgozott „planum“ is, amelyet Teleki László e célra készített.

Ez a tervzet eddig az irodalomban ismeretlen volt. Teleki

László életrőiről mind fölemlítik a nevelés iránt való érdeklődését, de erről nem tudnak. Bajza József (A Telekiek tudományos hatása; B. J. munkái II. 172. s. köv.) csak öccse nevelésében való segédkezését és gyermekei iránt való szeretetét említi. Thaisz András (Gróf Széki Teleki László életrőirő; Tud. Gyűjt. 1823. I. 89—95.) azt is tudja, hogy Teleki László a nevelésről „szélesen kiterjedő, de fájdalom, félben maradt tudományos munkát kezdett“, de a szűkebb körű, kis tervezetet nem ismeri. Voinovich Géza, a M. T. Akadémiában őrzött kéziratait ismertetve, rámutat az egyes munkákban a nevelési vonatkozásokra s ezek forrását az író családias érzésében látja s nem tulajdonít nekik nagyobb jelentőséget (Irodalomtört. Közl. IX. 1899. 129—167.). Azonban éppen az, hogy költői művei is tele vannak a nevelésre, az emberi értékekre, a közélet és családi élet követelményeire vonatkozó fejtegetésekkel, egyenesen arra mutat, hogy Teleki Lászlóban nem a költő, hanem az elmélkedő érdemli a nagyobb figyelmet. A „gondolkodó fő és kutató szellem nyomait“, már Szász Károly látta a versekben is (Akad. Ért. a nyelv- és széptudomány köréből, 1882.); de egyedül Négyesy László előtt tárult fel Teleki László látóköre a maga teljességében, amikor észre vette, hogy „valóságos kultúrpolitikus“ (Egy régi magyar kultúrpolitikusról, Magyar Pedagogia, X. 1901., 595—601.). Ő csak a Buzgó Esdeklésekről szól. Ekkorra természetesen feledésbe merült, amit a kortársak tudtak, de a későbbiek közvetlenül már nem tudhattak, hogy Telekiben olyan mély volt a nevelési ügye iránt az érdeklődés, hogy valóban megvan a Thaisz említette nagy munka vázlata s megvan a fiai nevelésére vonatkozó részletes tervezete is.

Ez a tervezet 1907-ben került elő, amikor a Teleki-család gyömrői ágának levéltárát az Erdélyi Nemzeti Múzeum letétül átvette és azt Kelemen Lajos rendezni kezdte. Ő fedezte fel több dolgot között egy nevelésről szóló kézírásos munkát is. A szerző a nevét nem írta rá, de megnevezi benne a fiait s a szövegben a keletkezés éve is megvan. Ezek az adatok s a további levéltári kutatásom egybeillő eredményei egészen kétségtelenné tették, hogy a munka szerzője gróf Teleki László (1764—1821.), e néven a harmadik. Munkája 1796-ban készült s maga adta neki a címet: *Tanácsadás a gyermeknevelés ügyében.*

Az így megismert szöveg a magyar nevelői gondolkodás történetében nevezetes. Éppen a XVIII. század végén igen élénk volt a neveléssel való törődés. A magyar irodalomban is van ennek számos becses tanuja, Teleki munkája mégis nagy értékű, mert sem egyszerűen idegen minta utánzatának, sem csupán egyéni ötletek kifejezőjének nem tekinthetjük. Családi hagyomány volt éppen az ő családjában, hogy a nevelés a szülőknek legfőbb gondja tartozik lenni. Apja, József, a fiához és menyéhez írott leveleiben valósággal neveli őket szülei kötelességeikre, amint Lászlót már ifjú korában is mindig az élet komoly felfogására és a családi kötelek tiszteletben tartására intette minden levelében, amelyet a családi levél-

tár megőrzött. Ez a hagyomány és szüleinek sokszor hálásan emlegetett példája érlelte Lászlóban az érdeklődést azok iránt az eszmék iránt, amelyek külföldi tanulása idején, mint a szellemi élet mozgatói hatottak reá. Levelezésében, megmaradt irataiban pontosan követhetők fejlődésének a nyomai; rendszeres tanulmányokat folytatott s egész gondolatvilágában a középpontba jutott a nemzeti művelődés kérdéseiről való érdeklődés, valamint ezzel szoros egységben a nevelés minden kérdése. E megemlékezésben sem erről a benső fejlődésről, sem Teleki irodalmi törekvéseiről, becses töredékeiről nem lehet szólanom; csak a Tanácsadást ismertetem röviden.

2. A nyomtatásban körülbelül hat nagy 8° ivre tehető kéziratnak négy példányát ismerem. Kettő az Erdélyi Nemzeti Múzeumban van, a Teleki-kéziratok között, egy a M. T. Akadémia kéziratárában s egy szintén az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, a Wes-selényi-család kéziratárában. A három első példány közül csak egy teljes, az Erdélyi Nemzeti Múzeum egyik példánya; nagy része annak is másolat, csak a vége a szerző kézírása. Az Akadémiában levő példányon látszik, hogy Teleki Pesten lakása idején átdolgozásnak szolgált alapjául. Így keletkezett a negyedik példány, a Tanácsadásnak egészen tárgyias, személyes vonatkozásoktól mentes fogalmazása.

A munkát ugyanis éppen az teszi érdekessé, hogy a szerző egészen az adott helyzetre, saját fiainak nevelésére alkalmazza. A kiválasztott és külföldre küldött nevelőnek, Szabó Andrásnak ad utasításokat és folytonosan szeme előtt van az akkor már élő három fia: a hét éves Ádám (szül. 1789.), a hat éves József (szül. 1790.) és a négy éves Sámuel (szül. 1792.). Ez a közvetlenség annyira megy, hogy külön fejezetben gyermekeit is egyenként jellemzi. A *tartalom* a teljes példány szerint ez: Bevezetés. I. szakasz: *Educatio physica*. II. szakasz: *Educatio moralis*. 1. Belső moralitás: *a) generalis regulák, b) különös virtusok*. 2. Az exterior vagy külső magaviselet. III. szakasz: *A scientifica educatio*. Bevezetésül: Az elméleti tehetségekről és általános utasítások. 1. A közönségesebb olvasásnak mestersége. 2. Az írásnak közönséges mestersége. 3. Az értelemmel való olvasás. 4. Az értelemmel való írás. 5. Az élő nyelvek tanulása. 6. A megholt nyelvek tanulása. 7. A tudományok tanulása. 8. A magától való tanulás. 9. A külföldi tanulás. 10. A külföldi *experientia*. IV. szakasz: Némely, a gyermekeimet különösebben illető környúlállásokról. 1. A gyermekeim nevelésének céljáról. 2. Gyermekeim természetéről. 3. A nevelőnek tökéletességéről. Bevezetés — és ettől elkülönítve, a szerző kezével utóbb írt utószó, külön cím nélkül.

Az erdélyi magyar főúri nevelésnek ezt a tanuját első sorban Locke azonos célzatú kis munkájával kell egybevetni, hogy eredetisége — amit a szerző hangoztat — kiderüljön. Itt ezt is mellőzve, arra az e percben érdekesebb körülményre mutatok reá, hogy e terv szerint, az ebben összefoglalt irányelvek és részletes

útmutatás szigorú megtartásával nevelte Szabó András az író három fiát, akik őt megelőzően nem olyan kiváló, de az apa követeléseivel mégis alkalmazkodó nevelők kezében voltak. A három fiu közül József áll a mai kor szeme előtt s nem volna érdektelen megkeresni pályájában felnőtt korában jelentkező lelki minőségében az ime részletesen megismerhető nevelési elvek következményeit. Az apa és a nevelők, főként Szabó András között folyt levelezés nagy része megvan az Erdélyi Nemzeti Múzeum Teleki- (a gyömrői) levéltárában; ugyanott a nagyapa Teleki Józsefnek a gyermeknek nevelésére vonatkozó némely kívánságát is őrzí néhány levél s így egy nevezetes férfiu életében felettébb érdekesen lehetne kimutatni a családi hagyomány és a tervszerű nevelés érvényesülését, azaz ennek mértékét és módját.

A *Tanácsadás* érdekességét fokozza, hogy szerzőjének a fia volt a sokkal később született Teleki László is, a Kegyenc írója. Ennek a lelki alakulásában már nem lehetett az apai irányításnak akkora része, mint a három idősebb fiu életében, de különösen arra gondolva, milyen erős volt az apában a haza sorsán való aggodás, mennyit foglalkozott főként élete utolsó részében — a töredékek tanúsága szerint — a hazához és az uralkodóhoz való hűségviszonyával, itt is érdekes volna tanulmányozni az apai örökséget, ennek mindkét irányát, azt is, ami átöröklés lehet, azt is, ami átvett, megszokott apai tulajdonság egyéni továbbfejlődése volt.

S ezen kívül különösen érdekessé teszi ezt a *Tanácsadást*, hogy ezt vetette alapul fia, a nagy Wesselényi Miklós nevelésében az özvegy Wesselényiné Cserei Ilona is, sőt ugyanaz a Szabó András végezte egy ideig e terv szerint a Wesselényi nevelését is. Ezért vizsgálta át Teleki László a Tanácsadásnak az Akadémiában levő példányát, hogy Cserei Ilonának elküldhesse, mikor ez 1809-ben megkérte, hogy fia számára „tanítás- és tanulásbeli plánumot készítvén, a megnyert nevelővel kivitetni a maga fővigyázása alatt méltóztasson“ (M. T. Akadémia, Teleki-levéltár). Teleki erre elővette a Tanácsadást, kihagyott belőle mindent, ami a maga családjára vonatkozott s elküldte, ezt írva: „Ami a planumot illeti, én jobbat nem küldhetek a magam meggyőződése szerint annál, amely szerint a magam tulajdon fiu-gyermekeimet neveltem. Most azt leiratom, kivévén azon részét, amely egyedül a magam gyermekeire alkalmazható; ahelyett pedig az alkalmazást a Nagyságod egyetlen egyére teszem meg“ (Erdélyi Nemzeti Múzeum, Wesselényi-levéltár). Valóban írt is új V. szakaszt: „Némely, az öcsémet illető különös környüállásokról“. Ennek tartalma ez: Bevezetés. 1. Az öcsém nevelése céljáról. 2. Az öcsém természetéről és némely különösebb környüállásairól. 3. A nevelőnek kötelességéről. 4. Bevégzés.

Igy együtt nézve, egy igazán nevelő-lelkü embernek rendszeres nevelői gondolkozását mutatja a Tanácsadásnak ez a két szövege: a személyes vonatkozású meg a teljesen tárgyias (Wesselényiné számára írt) fogalmazása, valamint a saját gyermekeire és

a kis Wesselényi Miklóstra külön-külön való alkalmazása; maga ez is a tudatos pedagógusra vall és Teleki Lászlónak helyet kíván a magyar nevelésügyi irodalomban. A teljes képet azonban csak akkor kapjuk meg róla, ha a különböző levéltárakban levő nevelésügyi leveleit, valamennyi kéziratának ily irányú eszméit, főként pedig pedagógiai töredékeit, a Buzgó Esdeklések és az akadémiai tervezet gondolatanyagát egységbe foglaljuk. Ez az egység a magyar művelődéspolitikának elvi kereteit és időszerű feladatait tartalmazza; a Thaisz említette „tudományos munka“ a meglevő vázlat szerint ebben a művelődéspolitikai keretben a nevelés rendszerét adta volna elő; a Tanácsadás pedig a nevelés módjára nyújt részletes útbaigazítást egészen az egyének jellemzéséig, akiket maga nevelt és neveltetett.

3. Teleki Józsefet, az akadémia első elnökét, kortársai is, a későbbiek is, nagy embernek tartották. Ezt a nagy embert, mint hat éves fiút, pedagógus-apja így mutatta be a nevelőjének: „Jósi fiamba a cholericum temperamentum az első, ehhez egyforma elegyítéssel van köteve a sangvineum és a flegmaticum. Ennek elméje nehezebben fog (az Ádáménál), de amit megfogott, mélyebben is belé nyomódik. Ennek memoriája többecske vagyon, judiciuma legtöbb, ingeniuma majd semmi; haragja ritka, de magában tartó és nagy mértékben való. A barátsága erős mindaddig, amíg cholériáját nem sérti. Ennek ambitioja nagy és ha ezt jó útra vezérli az ember, sokra lehet vinni. Minden tanuláshoz nehezebben jut, mint a bátyja, de jobban nékie fekszik és többre is viszi. Érzékeny szívé mindaddig, amíg ambitióját megsértettnek nem tartja, azután pedig az érnél is keményebb. Ezt a félszszel vigyázva kell dirigálni, mert vagy az, hogy az ember egészben a generositástól megfosztja vagy az, hogy megmakacsítja. Ha tisztviselő lesz, subalternusnak jobb lesz (bátyjánál), mert munkás lesz. Directornak is jó, de csak akkor, mikor valamit lassan kell kivinni. Katonának is jó, de inkább az infanteriánál, mint a kavalleriánál (ahol t. i. merész nekivágásra nincs szükség). Ha gazda lesz, rendbe fogja tartani gazdaságát, hanem nem fog sok újat próbálni. Az asszonyi nemben tökéletességet fog keresni és ha házasságában azt nem tanulja, félek, hogy igen szerencsétlen lesz“.

„Mind a két fiam nemes és fényes cselekedetre capax, de azzal a különbséggel, hogy a nagyobbik hamarabb véghez viszi, a kisebbik pedig elébb megfontolja azt, hogy az-é, vagy csak annak látszik. Ezen Jósi fiam nevelése körül való főbb maximáknak ezeket gondolom, hogy az ember az ambióiónál fogva vigye ugyan, de úgy, hogy azt legfőbb indító oknak ne tegye; e mellett önteni kell bele egy kevés tüzet és arra szorítani, hogy cselekedeteiről sokáig ne gondolkozzék, hanem tanulja meg a dolgot hirtelenebben is jól megfogni. A nagyobbik fiamat unszolni kell a tanulásra, ellenben a kisebbiket némelykor tartóztatni is. Ha így nevelődnek két nagyobbik fiam, úgy egyforma jó embereket várok mind a kettőből.“
A harmadikat nem ismeri még ekkor ilyen alaposan, de attól is

jót vár. Azt tartja, hogy „a mi a nevelésben való bajt illeti“, „legkevesebb lesz Jósival“.

Ha Toldy Ferenc ezt a jellemzést ismerte volna, Teleki Józsefről mondott emlékbeszédében (1855 február 26.) bizonyára ehhez fűzve találnók a meglett férfit jellemzését. Így is érdekes a kis gyermekről írt apai vélemény mellé ide állítani „az országos férfi és az író“ egyéniségében az emberi alapvonásokat is feltaláló idegennek ezt a rajzát: Teleki József „arisztokrata volt születés, neveltetés és erkölcsi szerint s bírta az aristocratia minden erényeit, de annak vétkei nélkül. Ehhez képest becsületszerető, hiúság nélkül, büszke, kevélység nélkül, nagylelkű, fitogtatás nélkül, szigorú, keménység nélkül. Nyájassága leereszkedés volt ugyan, de jósággal s az érdem elismerésével párosulva. Az embert belértéke szerint méltatta: becsülve a tehetséget, tisztelve a munkásságot s meghajolva a hazafi erény előtt, melyet senki vallásosabban nem gyakorolt, mint ő; s éppen azért hideg volt a magyarnak oly érdeme iránt, melynek dicsősége nem a haza dicsőségét nevelte egyszerűsmind. E mellett gondolkodásában és tetteiben őszinte és valódi: ezért magas állása dacára is egyszerű s gyűlölője a színnek, mely hazugul jellemet negédel. Végre becsülve a vagyont, de nem magáért, hanem mint eszközt az áldozatnak, melyet adósságnak tartott a haza — s a jótéteménynek, melyet kötelemnek a szenvedő emberiség iránt“ (Emlékbeszéd gróf Teleki Lászlóról, Pest, 1855. 29. lap).

4. Teleki József alakját az látja tisztán, aki szellemi fejlődésének Toldy emlékbeszédében is felmutatott gyökereit ismeri. S ekkor miatta is, de a magyar művelődés egész története szempontjából is, rendkívül érdekesé válik Teleki László alakja. Józsefben az apa szellemi gyermekét s az író és politikus Lászlóban is e szellem további, sajátos életét kell látnunk, de nemcsak ez a két, közvetlen utód teszi újból figyelmet érdemlővé Teleki Lászlót. A magyar szellemi élet történetében ez a férfi közvetlenül csatlakozik Bessenyei Györgyhez s így szinte személyes kapocs Bessenyei és Wesselényi Miklós s Wesselényin át Széchenyi között, akiből ez a szellemi mozgalom legnagyobb-hatással tör ki. A magyar művelődéspolitikában pedig Teleki László ugyanannak a törekvésnek a képviselője, mely Apáczai Csere Jánosban jelenik meg első ízben magyar földön. Erről Teleki nyilván nem tudott, de ez a szellemi rokonságon nem változtat: Teleki László is az Apáczai útján halad. E tekintetben is ott áll előtte Bessenyei s nyomában jár Wesselényi és Széchenyi; ezen az úton Eötvös jut el az alkotásig. Ha nem a tudatos átvételeket, hanem a szellemi folyamatosságot keressük, ezeknek és a közöttük, körülöttük dolgozóknak irataiban lelki fejlődésünknek számos, jórészt még rejtett szálát találhatjuk meg.

Imre Sándor.

Őszi Est Regécen.

Az ég

Elvész a csillogó fénybe.

A völgy: zöldmélyű aranyveder,

Amit a menny tenger szépségéből

Színnel az ősz színig tele mer.

A vár

Dermedt, vakmerő títán-kar,

Mi nem félt az égbe nyulni fel,

Körötte az erdő orgonázik,

Felette a szívem énekel.

A szív

Szédül a gyönyör ez árján

És túl dobog dalt, fülemilét,

A vér forrón esti himnuszot lüktet:

Mi szép, mi szent — itt fent a földi lét!...

Hegyaljai Kiss Géza.

Sós János.

Minden diákgyerek nagy gyönyörűséggel olvassa a nagy férfiak életrajzát s a nevezetes, világhírű embereknek az élet nehézségeivel való viaskodásai, de legfőképen elért sikerei olyan mély hatást tesznek minden ifju lélekre, hogy az ilyenféle könyvek tanulságát soha sem felejtí el az ember. Ezeknek a nagyon tanulságos könyveknek azonban nagy hibája az, hogy csak olyanoknak az életrajzát örökítik meg, akiknek sikerült valami nagy dolgot elérniök, azokról azonban hallgatnak, akik a küzdelemben letörtek, holott jeles példák megmutatásával arra is meg kellene tanítani a fiatalságot, hogy ha az ember belebukik a dolgába, hogyan kell okosan és szépen eltűnni a nyilvánosság igen találóan színpadnak nevezett közteréről.

Mivel azt hisszük, hogy világszerte egészen más lenne a közélet, ha szereplői értenének a szép megbukás s a finom visszavonulás művészetéhez, nem a hibáiban már megrögzött közönség, hanem a még fogékony lelkek érdekében kísérletet teszünk annak a nagyratörő férfiu életrajzának megírásával, aki, mikor dicsőségének teljességében diadalkocsijának eltörött a tengelye, olyan szépen tűnt el a balfenéken, hogy ma már a kis kutya sem beszél róla.

Hősünk, Sós János, az anyakönyv szerint, 1868. november 27-én született a gödrösi polgármester úr alsózúgi tanyáján. Nehogy ez a pontos adat valamit levonjon hősünk érdekességéből, sietünk azon reményünknek kifejezést adni, hogy néhány évtized múlva akad majd olyan tudós, aki be fogja bizonyítani, hogy Sós János 1868-ban született ugyan, de nem november 27-én, hanem november 25-én s az anyakönyvbe azért került téves bejegyzés, mert Jancsi atyja, aki különben béres volt a polgármester úr tanyáján, november 26-án disznótorban volt a szomszéd tanyán s csak november 27-én szakíthatott magának időt arra, hogy elsőszülött fiát bevigye a városba a nagytiszteletű úrhoz, aki aztán tévedésből a keresztelés napját, november 27-ét jegyezte be az anyakönyvbe a gyermek születésnapjának rovatába.

Ha a születés napjának bejegyzésénél ez a tévedés meg is történetett, az bizonyos, hogy a keresztszülök neve bejegyzésénél nem történt tévedés; Jancsi keresztszülei csakugyan Sikorik Ede polgármester úr és felesége, Peták Anna úrnő voltak. Ez az adat azt mutatja, hogy Jancsi felmenői igen bölcs emberek voltak; azzal

ugyanis, hogy gazdájukat hívták meg keresztszülőknek, egyfelől egészen olcsón s minden megerőltetés nélkül hálás szívükről tettek tanuságot, másfelől gondos előrelátással fiok részére is biztosították mindazokat az előnyöket, melyek nemcsak nálunk, hanem mindenütt csak az ilyen tekintélyes keresztszülők által érhetőek el.

A kis Jancsit három hónapos korában már pálinkába áztatott kenyérral tömte a nagyanyja. Az édesanyja, aki férjhezmenetele előtt szolgáló volt bent a polgármester úréknál s ott sok minden okos dolgot látott s hallott, kézzel-lábbal tiltakozott ugyan a pálinkás kenyér ellen, anyósa azonban ragaszkodott a régi jó szokásokhoz s mindig letorkolta a menyét, aki szegény, a férjét sem tudta a maga pártjára hódítani, mert bizony anélkül, hogy a pálinkafogyasztás fokozásával a kinostár érdekeit akarta volna előmozdítani, Jancsi apja is azt tartotta, hogy a pálinka élvezetétől a kisdedeket megfosztani embertelenség.

Jancsinak a pálinkás kenyér csakugyan nem ártott meg s lassankint fölseperedett. Kis gyerek korában egypárszor beleesett a kút mellett a pernyés gödörbe, de idejében kimentették mindig. Négyesztendős korában a lábára lépett a tehén, jó ideig döcögött is, de aztán csak meggyógyult s ép maradt a lába. Hatesztendős korában Jancsi a Szücsék tanyáján évek óta szép eredménnyel működő zúgiskola növendéke lett, ahol egy kiszolgált, öreg őrmester volt az oktató. Ha ezt a zúgiskolát a tanfelügyelő úr minden hónapban nem tiltotta volna be, Jancsi valószínűen soha sem járt volna semmiféle iskolába, így azonban az apja csak azért is eljárta a betiltások következtében egyre virágzóbb zúgiskolába, mely a szanazúgi tanyák között okleveles tanító és szabályszerű tanterem nélkül ugyan, de a tudományoknak tagadhatatlanul egyetlen terjesztője volt.

Jancsi az iskolában olyan jól viselte magát, hogy a tanító úrnak tisztelt öreg katona megtette őt felvigyázónak. Ámbár a tanító úr által kitüntetett gyerek társai előtt rendesen ellenszenves, Jancsi kiválóságát felvigyázó volta ellenére iskolatársai is elismerték, mert ha az ifjúság az útmenti tanyák kertjéből gyümölcsöt lopott vagy a hasznos madarak fészkének feldúlásában versengett, Jancsi ügyességével és bátorságával mindig kitűnt. Jancsi különben olyan jó tanuló volt, hogy mire kikerült az öreg katona keze alól, folyékonyan írt, olvasott s jól számolt. Minthogy ennyi tudománynak vétek lett volna kárba veszni, édesanyja könyörgésére a polgármester úr bevitték Jancsit a városba, magukhoz. Jancsi örült, hogy bekerült a városba; a konyhába való víz- és fahordást szívéből utálta ugyan, enni azonban nagyon szeretett.

A polgármester úr, ha felkelt, jól bereggelizett, aztán elment a hivatalába, délben hazajött, megebédelt, szundított egyet, aztán bement megint a hivatalába s ott dolgozott estig, aztán este fáradtan hazatérve megvacsorázott s lefeküdt. Jancsi nem gondolt arra, hogy az, amit a polgármester úr a hivatalában csinál, munka volna s mert a keresztapját kapálni, kaszálni vagy fát hasogatni soha

sem látta, a polgármester úr életrendjéből azt következtette, hogy: az urak csak esznek és alusznak. A polgármester úr pedig nem is sejtve, hogy Jancsi tudatalatti tudatlanságában őt valami semmittevő lomha fráternek tartja akkor, amikor Jancsi az udvarosgyerek teendőiből már kinőtt és sihederré nyult, a köszvényes Timár Mihály mellé megtette városi kisegítő kézbesítőnek.

Jancsinak új hivatala nagyon kedvére való volt. A hivatalos végzések, idézések s más egyéb írások kézbesítése voltaképen nem is munka annak, akinek jó a lába és szeret jönni-menni. Jancsi hát nagy örömmel kézbesítette mindég a hivatalos írásokat s mert olvasni jól tudott, hát ezeket a hivatalos írásokat a maga esze szerint meg is magyarázta a címzetteknek, akik méltán viselhették az ügyfél nevezetet, mert a gödrösi magyarok valami, talán örökölt érzésekkel általában valamennyien féltek minden hivatalos írástól.

A kisegítő kézbesítő egypár esztendő alatt közismert s azt mondhatnók, közbecsülésben álló s népszerű ember lett Gödrösön s mikor besorozták s elvitték katonának, jóformán könnyezve búcsúztak el tőle mindazok a gödrösi lakosok, akik, mert gyerekkorukban a nyilvános iskolát hazafiásan elkerülték, a városban pedig nem lehetett zúgiskolába járniok, analfabéták maradtak.

A száldobosi kaszárnyában Jancsi huszonnégy óra alatt tiszába jött azzal, hogy a katonaságnál a legnehezebb dolga az altisztnek van, mert a legutolsó baka legutolsó gombjáért is a káplát felelős. Nehogy tehát valaha altisztet csinálhassanak belőle, bölcs előrelátással eltagadta, hogy írni és olvasni tud. Így aztán, ha a bakancsát és gombjait kipucolta, nyugodtan elbeszélgethetett azzal a kalapos legénnyel, aki a glédában szomszédja volt s aki egyre azt magyarázgatta, hogy az urak vérszívó piécák s a szegénységnek egyszer végre már igazán össze kellene fognia a vagyonos osztály ellen. Jancsi, a polgármester úr életrendjére gondolva, tagadhatatlanul szívesen hallgatta bajtársának tanításait, ámbár eleinte sehogysem értette meg, hogy: miért haragszik a kalapos az urakra, hiszen, ha urak nem lennének a világon, kalapos sem igen kellene, mivel hogy a parasztember egy kalapnál s egy süvegnél egész életében nem vesz többet, az urak meg minden esztendőben elnyúznak egy-két kalapot.

A katonai szolgálatot Jancsi nem találta nehéznek; az ő kezében a puska könnyebb volt, mint a kapa vagy a kasza, a gyakorlatozást mulatságosabbnak találta, mint a kubikolást, a fegyelmet pedig egyenesen jó dolognak ítélte, mert a szigorú szabályok ügyes kijátszásával aránylag kis büntetések árán sok örömet szerzhetett magának.

Mint értelmes ember, Jancsi igen bölcs s határozottan erkölcsnemesítő dolognak tartotta azt, hogy a legénységnek a kaszárnyában nem adtak vacsorát, mert ezzel arra kényszerítették a bakákat, hogy a családi kapcsolatokat ápolva, nőrokonokkal, különösen unokanővéreikkel töltsék szabad estéiket s a polgári családok meleg tűzhelye mellett hatékonyan erősítsék a polgárság s a ka-

tonaság közötti jó viszonyt. Jancsi különben a némelyek által túlszigorúnak mondott katonai bánásmód miatt sem panaszkodott sohasem s mindig bizonyos megnyugvással látta, hogy fellebbvalói, bár saját kebelükben a rendfokozatokra nagy súlyt helyeznek, a polgári népséggel szemben a legteljesebb egyenlőségnek hódolnak s az ő paraszti sorban lévő apját s anyját éppen annyit emlegették, mint a keresztapját és keresztanyját, akik pedig urak voltak.

Mikor Jancsi a katonaságtól hazakerült Gödrösre, a kézbesítői állás nem volt üresedésben s így Jancsi egyelőre nem kerülhetett közhivatalba. A polgármester úr ajánlására azonban felvették a vasúthoz pályafenntartási munkásnak. Ámbár a gödrös-bánomosi vonalon elég nagy volt a forgalom, Jancsi a munkában nem szakadt meg, pedig, amint köztudomású, ez a munka a legnehezebbek közé sorozható. A pályafenntartásnál ugyanis úgy folyik a munka, hogy ha a bánomosi állomásról harangjelzést adnak, akkor az embernek abba kell hagynia a kavicsal vagy kötörmelékkal való bajlódást, a lehető legnyugodtabb mozdulatokkal elő kell venni a pipáját, azt meg kell tömnie, aztán rá kell gyujtania s így, csendes pipaszó mellett, nagy komolysággal kémlelnie kell, hogy Bánomos felől csakugyan jön-e a vonat; mikor aztán az ember alaposan meggyőződött arról, hogy a láthatár legszélén valamiféle kis füstfelhő látszik, ki kell lépnie a sínek közül, nehogy bolondjában rámenjen a tehervonat, amely a menetrend szerint harminckét perc mulva fog ideérni. Mikor aztán a vonat elrobog a pályafenntartással foglalkozók előtt, hát nem kaphat senkisémet mindjárt munkába, mert előbb meg kell beszélniök, hogy huszonkilenc kocsija volt-e a vonatnak vagy harmincegy s hogy a zárt kocsikban vajjon búzát szállítottak-e vagy zabot? Az egyszerűbb embereknek általában tetszik ez a nagy éberséget igénylő s néhány pillanatnyi munkával olykor megszakított időtöltés, Jancsi azonban csakhamar megunta ezt a foglalatosságot. Nem azért, mintha erős izmai nehezebb munkáért epedeztek volna, hanem azért, mert a pályafenntartási munkások folyton kicsinyes vasúti kérdésekről beszélgettek s a közügyek iránt semmiféle érzékük nem volt. Jancsi tehát csakhamar otthagya a pályafenntartást s kiállt a Dübögő-kocsma elé a napszámos munkára ajánlkozó kőtkézi munkások közé s mivel ilyen ember nem élhet egyedül: megházasodott s feleségül vette azt a leányt, akit az édesanyja kinézett neki. A házasság által immár Jancsiból Jánossá komolyodott hősünk és a felesége egybekelésük előtt nem olvastak se regényt, se novellát, színházba sem igen jártak, így az asszony nem tudta, hogy ő voltaképen örök rejtély, János sem tudta, hogy az asszony probléma, ennél fogva egészen békeességben éltek s ha valami nézeteltérés merült fel közöttük, azt négy szemközt úgy intézték el, hogy csak a legközelebbi szomszédok hallották a tányérok csörömpölését és a somfabot puffogását.

János édesanyja igazán példás, jó anya volt s ha már feleséget szerzett fiának, hivatalt is szerzett neki. A jó asszony addig

járt a polgármesterné nyakára, míg végre a polgármester úr a keresztfiát kinevezte rendőrnek.

Jánost a városi rendőrkapitány úr, mint Sós VII. Jánost vette fel a rendőrség kebelébe. Az összesen tizenkét tagból álló rendőrlegénység között egyetlenegy Sós János sem volt ugyan, a kapitány úr azonban a nagy városok példáján elindulva, megokolt-nak tartotta az illetén számozást, mert tizenkét rendőr közül hét-nek János volt a keresztnéve.

Sós VII. János esztendőkön át őrizte a rendet Gödrösön, ami nem volt nehéz feladat, mert ebben a csendes városban sohasem történt semmi rendellenes dolog s ha történt is valami, a sértett felé minden hatósági segítség nélkül, rendszerint maguk állították helyre a megsértett jogrendet. Például, ha a Berényi-utcában vala-kinnek ellopták a tyukját, a károsult nem szaladt a rendőrségre, ha-nem egyenesen Boldisnéhoz sietett s akár otthon volt Boldisné, akár nem, szó nélkül bement a szobájába s az ágy alól előhúzta a tyuk-ját s hazavitte. Az alsóvároson Bodornénál kereste s találta meg a károsult elvesztett kacsáját vagy libáját. Malaclopási eset Gödrösön emberemlékezet óta nem történt: a gödrösiek szerint ugyanis ha-romfit lopni nem illik ugyan, de nem bűn; malacot lopni azonban már az emberöléssel felérő bűncselekmény, mert egy jóra való ma-lac többet ér, mint egy haszontalan ember.

Jancsinak különben nem a bűnügyi, hanem a politikai ren-dészet volt a szakmája, amennyiben éveken át ő volt a Dübögő elé állandó őrszemnek kirendelve. János ezzel a megbizatással nagyon meg volt elégedve, mert így reggeltől estig nap-nap után versenyt szidhatta az urakat és a nagy gazdákat azokkal a napszámra váró s ácsorgó szegény emberekkel, akiknek felügyelete az ő feladata lett volna. Senkisé is állíthatja, hogy János azonosította volna ma-gát a szegényekkel; sokkal okosabb ember volt, semhogy a saját érdekein felül mással is törődött volna, mivel azonban látta, hogy a szegény emberek támogatásával lehet belőle közéleti tényező, hát ezekkel tartott. És János jól számított. Az, hogy hivatalos rendőri egyenruhában szidta a vagyonos osztályt, nemcsak nem csökken-tette, hanem annyira megnövelte még kiegészítő kézbesítő korában szerzett népszerűségét, hogy a Dübögő előtt állógálók igen nagy része vezérként tisztelte őt. Voltak ugyan némelyek, akik Kádár Pál felé hajlottak, aki napszámos és részesarató lévén, valóban a legjobban ismerte a földnélküli Jánosok huját-bajját, mivel azon-ban Sós VII. Jánosnak jobb volt a beszélőkéje s szájjal mindig ő győzte jobban, a vezérségre mégis őt magasztalta fel a közbizalom, amely a műveltebb társadalmi osztályok példáját követve, az egy-szerű emberek körében is a szónoki képességet tartja a vezérség legfőbb kellékének.

Sós VII. János vezérsége akkor lett nyilvánvaló, mikor egy-kori bajtársa, a kalaposlegény a földműves munkások szervezése céljából Pestről beállított Gödrösre s a szervezet alakulógyűlésén a szűkszavú, komoly Kádár Pállal szemben, óriási többséggel Sós

VII. Jánost választották meg elnöknek. A rendőrkapitány úr csak az elnökválasztás után tudta meg, hogy Sós VII. Jánosban kigyót melengetett kebelén s nyomban el is csapta Jánost a rendőrségtől, ámbár egy kicsit aggodalmaskodott, hogy mit fog szólni ehhez János keresztapja, aki akkor már a városnak nem polgármestere, hanem országgyűlési képviselője volt.

Jánosból megint számnélküli Sós János lett, de mint mártír, noha a Kádár-párt hívei folyton kisebbitették, a legesleges ember lett a kis emberek sokasága szemében. Tekintélyét nagyon emelte az is, hogy a rendőrkapitány úr, abban a komoly meggyőződésben, hogy így a földműves munkások minden baját egyszerre meg orvosolja, feloszlatta a szervezetet s megtiltotta a gyűléseket. A gödrösi munkások nem méltányolták a rendőrkapitány úr bölcsességét és Sós János vezetésével a legnagyobb titokban csak azért is folytatták a szervezkedés munkáját s minden szombaton és vasárnapon titokban húsz helyen is tartottak gyűlést.

Az a titokzatosság, mellyel János és alvezérei kénytelenek voltak eljárni, olyan varázshatású volt, hogy a városban s terjedelmes határában nemcsak a napszámosok, hanem a gazdasági cseledek, a dohánykertészek, sőt a kisebb gazdák is valamennyien beiratkoztak az egyetbe s mindenki szívesen fizetett hetenkint egy hatost a közcélra. A titokzatos egyesülés iránti érdeklődés olyan nagy volt, hogy mikor a rendőrkapitány úr szemé elől nem tudtak már hova rejtőzni, egy szép nyári holdvilágos éjszakán fürdés ürügye alatt a Kenderes tóban tartották meg az intézőbizottság ülését. Persze, mikor ennek híre ment, a gödrösi előkelőségek ezen nagyon nevettek, János keresztapjának utódja, az új polgármester azonban mindjárt tisztában volt azzal, hogy ha a gödrösi nagykorú magyarok vízbe mennek s megfürödnek, az már több kettőnél s ennek az együgyű cselekedetnek takarója alatt mély tüzek parázslanak. A polgármester úr felterjesztést tett tehát a felsőbb hatóságokhoz, hogy mégis jobb lesz megengedni, hogy ezek a fürdésig elszánt magyarok hatósági ellenőrzés alatt nyíltan gyülekezhesse- nek. A gödrösi előkelőségek nagyon helytelenítették ugyan az új, fiatal polgármesternek ezt az eljárását s azzal gyanúsították, hogy ő is szociálista, a felsőbb hatóságok azonban elfogadták javaslatát s megadták az engedélyt. Mikor ezt hivatalosan közölték, János hívei nagy örömben voltak s az engedély megadását, hiába iparkodtak Kádárék ezt másképen magyarázni, vezérük személyes diadalának tekintették. János azonban egyáltalában nem örült ennek a győzelemnek, mert sejtette, hogy ha a népek meggyőződnek arról, hogy többé nem titkos és nem tilos a dolog, az egész szervezkedés elveszti előttük jelentőségét s a heti hatosok megfizetését nem tartják többé szent kötelességüknek. János tisztában volt azzal, hogy ha most nem vigyáz, a szűkszavú, komoly Kádár Pál józan embereivel lassanként elébe kerül, ennél fogva mindenkifelett szükségesnek tartotta tehát, hogy valami kézzelfogható nagy siker elérésével nélkülözhetetlenségét bebizonyíthassa. Nehogy utóbb valaki

azzal gyanusíthassa meg Sós Jánost, hogy neki akkortájt a földművesmunkások érdekei miatt voltak álmatlan éjszakái, ezuttal is hangsúlyozzuk, hogy János, mint okos ember, egyáltalában nem volt önzetlen s balga módon ezekben a napokban sem tévesztette össze saját érdekeit mások érdekeivel.

Kétségtelenül nehéz helyzetéből Jánost a gödrösi nagytiszteletű úr meghalálózása mentette ki.

A nagytiszteletű úr temetése után való második napon, a presbitérium előkelőbb tagjai bizalmas tanácskozásra gyűltek össze, annak a fontos kérdésnek megbeszélésére, hogy: ki legyen a megboldogult nagytiszteletű úrnak utódja a papi székben. A tanácskozáson először János keresztapja szólalt fel, aki akkor már nemcsak országgyűlési képviselő, hanem udvari tanácsos úr is volt. A méltóságos úr azt mondta, hogy legjobb lenne, hogy ha a száldobosi esperes urat választanák meg, mivelhogy így a város mindjárt esperesi székhelyé lenne s igazán egy országos híré, fényes tehetségű jeles férfit lenné a papjuk. Az urak és a módosabb gazdák nagy tetszéssel fogadták a méltóságos úr javaslatát s egypár nap múlva felkerekedve, ötven kocsival százan elmentek Száldobosra, felkérő küldöttségbe. Amikor ez a nagy küldöttség elkoicsikázott a Dübögő előtt, Sós János megsóvalta a fejét, valamit dörmögött a bajusza alatt s ámbár eddig nem érdekelték az egyház ügyei, most mindjárt megérezte, hogy a papválasztás jó alkalom lesz erejének megmutatására.

A gödrösi díszes küldöttségnek könyörgései nagy nehezen leverték a lábáról az esperes urat, aki nagy lelki harcolások után végtére is megígérte, hogy ámbár nehéz szívvel hagyná el-eddigi egyházát, ahol a hívek büszkélkedő szeretete övezte, hát mégis pályázni fog a gödrösi papságra. Az esperes úr aztán a kellő időben, annak rendje s módja szerint, be is adta a pályázati kérvényét; hiszen biztosították, hogy mindez csak formalitás. Az esperes úr olyan nagy tiszteletben állott nemcsak a maga egyházmegyéjében, hanem az egész országban, hogy egyetlenegy komoly embernek sem jutott eszébe az, hogy az esperes úrral szemben pályázzék a gödrösi papságra. Két fiatal pályázó azonban mégis akadt: az egyik Erdélyből, a másik a Dunántúlról. Egyiküknek sem hallotta hírét Gödrösön senkisé, nem is törődött velük senki s azonfelül, hogy elküldték pályázati kérvényüket, ők sem mozdították meg a kisujjukat sem.

A papválasztás napján, hogy mégis megadják a módját a dolgnak, az urak és a módosabb gazdák sokan egybegyűltek az egyház tanácstermében. A nincstelenek közül is odagyűlt egy csomó. Aztán mikor felvetette a választás vezetője azt a kérdést, hogy közfelkiáltással vagy névszerinti szavazással akarnak-e dönteni, Sós János az ajtó mellől megszólalt:

— Azt tartom, hogy: szavaljunk! Ez annak a rendje!

Az urak meg a gazdák bosszankodtak, hogy Sós János hiába tölteti velük az időt, de hát, ami törvény: törvény!

Megkezdték hát a szavazást. A belső kerületből, ahol az urak és a módos gazdák laknak, leszavaztak vagy kétszázan, szép sorjában az esperes úrra. Aztán következett a halvégi rész. Itt Sós János tolakodott előre s megkérdezte a választás vezetőjét:

— Hogy is hívják a másik két pályázót?

Az elnök megmondta:

— Az egyik Balog Ádám, a másik Riemann Rudolf.

— No, akkor én Balog Ádámra szavazok, — szölt Sós János — mert ennek a neve könnyebb!

Az urak meg a módosabb gazdák bosszankodtak, hogy Sós János itt ilyen bolondságokat csinál, a bosszankodás helyébe azonban csakhamar a megrémülés került, mert a halvégi magyarok, egyik a másik után, mind Balog Ádámra szavaztak éppen úgy, mint a szinte varázsszóra beözönlő tanyaiak. A szavazásnak az lett a vége, hogy az esperes úr kapott kétszázötven szavazatot, a könnyűnevű Balog Ádám pedig ezerháromszázat.

Az urak és a módosabb gazdák természetesen módfelett haragudtak, hogy Sós Jánosék így csuffá tették őket, az esperes úrral együtt. Sós Jánosék pedig úsztak a diadalban, ámbár örömük nem volt zavartalan, mert Kádárék nagy része elmaradt a szavazástól.

A választás után körülbelül két hét múlva, Sós János a Dübögő előtt megint kénytelen volt a bajusza alatt dörmögni valamit, mert hivatalos és hiteles hír jött Erdélyből, hogy a megválasztott pap, Balog Ádám hirtelen meghalt. Hát megint papot kell választani s az urak most már bizonyosan erősen felkészülődnek a választásra.

Sós János aludt egyet-kettőt a dologra s aztán beállított a méltóságos úrhoz, akit különben, mióta őt kitették a rendőrségtől, kitagadott a keresztapaságból.

— Méltóságos uram! — így kezdte a szót sunyi módon Sós János. — Megint papot kell választanunk. Hátha most az esperes úr vállalná, akkor...

A méltóságos úr haragosan közbevágott:

— Kendtek nem érdemlik meg, hogy az esperes úr legyen a papjuk! Válasszák meg azt, akit akarnak! Mi többé nem szólunk bele az egyház dolgaiba!

Ezzel a méltóságos úr hátat fordított Sós Jánosnak, aki visszaballagott a Dübögő elébe s úgy tett, mintha őt sem érdekelné többé a papválasztás.

Az egyházi előjárók újból kitűzték a papválasztás napját s kiírták a pályázatot. Az esperes úr durva megbántásán megbotránkozva, sem az egyházmegyéből, sem az egyházkerületből nem pályázott senki. Idegenből való pályázó azonban most már akadt kilenc. Az urak s a módosabb gazdák a méltóságos úrral egyetértésben csakugyan mindnyájan teljesen távol tartották magukat az érdeklődésnek még a látszatától is. Sós János tehát igen nagy bajban volt, mert nem tudta, hogy a kilenc pályázó közül melyik volna

az uraknak kedvére való, melyiket kell tehát mindenesetre megbuktatniok.

Sós János már nagyon búsult, mikor néhány nappal a papválasztás előtt magához hívatta őt Madary fiskális úr s így szólt hozzá:

— Nézze, Sós János uram, a méltóságos urékkal együtt én is felfogadtam ugyan, hogy a papválasztás dolgába nem szólók bele, de, ha megígéri kend, hogy senkinek sem árulja el, hogy erről a dolgról beszéltünk, hát akkor mégis mondanék kendnek valamit...

Sós János persze megígérte, hogy nem árulja el a fiskális urat, aki aztán így folytatta a beszédet:

— Hát, nézze kend, a kilenc pályázó között van nekem egy ismerősöm: Vadas Péter a neve. Gyerekkorától kezdve ismerem s tudom, hogy ennél elvetemedettebb gazember nincsen az országban! Iszik, mint a kefekötő, folyton kártyázik s asszonyok után szaladgál! Onnét, ahol most van, azért akar eljönni, mert a püspökkel, az esperessel, a főispánnal, vicispánnal s minden hatósággal halálos haragban van már s attól fél, hogy már most ezek összefognak ellene s kitérik a nyakát. Hát én csak azt mondom, hogy ezt a csirkefogót meg ne válasszák valahógy!

Sós János, aki azt tartotta magáról, hogy az ő eszén ugyan semmiféle nadrágos ember nem tud túljárni, boldogan jött ki a fiskális úrtól, mert tudta, hogy a fiskális úr az urak nevében beszélt vele s így immár bizonyos lehetett abban, hogy: a kilenc pályázó közül épp ez az izgága Vadas Péter az, aki semmi áron nem kell az uraknak. No, hát azért is Vadas Péter lesz a pap!

A választás napján Sós János tábora természetesen meg is választotta gödrösi papnak Vadas Pétert.

Sós János úszott a diadal gyönyörűségében s mert azoknak is evésközben jön meg az étvágya, akik csak zúgiskolába jártak, hatalmának teljességében már arra is gondolt, hogy: két esztendő múlva képviselőválasztás lesz!

Nagytiszteletű Vadas Péter úr aztán egy szép napon megérkezett Gödrösrre és — Madary fiskális urékhöz szállott!

Sós János a fiskális urék szolgájától még aznap kitudta, hogy a nagytiszteletű úr a fiskális úr feleségének az édes testvére. Sós János, ennyiből is rögtön látta, hogy a fiskális úr túljárt az eszén s a saját sógorát tétette meg vele papnak!

János először rettenetes haragra gyúlt s halálos bosszút esküdött a fiskális és az összes urak fejére, mint okos ember azonban már másnapra belátta, hogyha nem akarja kinevetetni magát, hallgatnia kell, sőt nehogy Kádárék valamikor ráolvashassák ezt a történetet, csendben félre kell állnia. És Sós János a nehéz helyzetben igazán példaadó bölcsességgel járt el. Némely napok elmúltával szépen beállított Madary fiskális úrhoz s alássan arra kérte, hogy ha ő, tisztára a fiskális úr kedvéért, megválasztatta a sógorát papnak, hát a fiskális úr már most érdemeire való nézvést, neveztesse őt ki a gödrös-száldobosi új állami műútra útkaparónak; hi-

szen, a fiskális úr másik sógora, az államépítészeti hivatal főnöke, ez a dolog a fiskális úrnak hát csak egy szavába kerül...

Madary fiskális úr, hogy megszabadítsa Gödrös közeletét Sós Jánostól, egynél több szót sem sajnált. Először is elszaladt a méltóságos úrhoz, aztán a méltóságos úrral együtt beszaladt Száldobosra a főispán úrhoz, az meg a legelső gyorsvonattal személyesen felszaladt a miniszterhez s nyolcadnapra Sós Jánosnak már a zsebében volt a kinevezési okmány. Sós János ekkor összehívta egyesületének nagy-választmányát s mindenek nagy meglepetésére lemondott az elnökségről.

— A kétszeri papválasztás — így kezdte a szót János — megmutatta, hogy immár erősek vagyunk. Én tehát elvégeztem a dolgomat s már most békével elmehetek a magam élhetése irányában, mivelhogy öt gyerek kér tőlem kenyeret...

A Kádár Pál pártjához tartozók itt, pedig akkor még semmit sem tudtak az útkaparásgról, mindnyájan arra gondoltak, hogy lám, a híres Sós János bizonyosan áruló lett s eladta magát az uraknak, az okos János azonban beléjük fojtotta a szót, mert így folytatta búcsúzó beszédét:

— El is mehetek békével, mert itt van Kádár Pál, aki nyilván jobban is fogja az egylet dolgait csinálni, mint ahogy én eddig csináltam...

Ezzel a távozó elnök annyira megnyerte a Kádár embereit, hogy ezek — nehogy János vissza akarja csinálni a dolgot — még a saját pártjabeli rosszszájakkal szemben is mindig megvédelmezték. Egyébiránt János bölcsen tudván azt, hogy a világ a hatalmasokról titkon, a hatalomtól megváltakról pedig nyíltan, de egyaránt mindig rosszat beszél, igazán nem törődött s nem törődik azzal, hogy mit beszélnek róla a gödrösiek s teljesen visszavonulva a közügyektől, az útkaparói ház pitvarajtájából esendesen pipázgatva, példás nyugalommal szemlélgeti ma is a rázós úton zötyögő kocsikat s ha már nagyon elunja az üldögélést, jobbra vagy balra egyegy kilométernyire ki-kiballag a házból s könnyű kapájával, tessék-lássék, meg-megvakargatja az állami út hátát vagy oldalát, rendszeren ott, ahol annak nem is viszket.

Bartóky József.

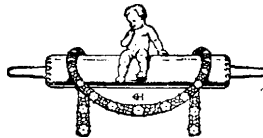

Reformáció.

Vállat a vállhoz, szív összedobogjon!
Kálvin s Luther így ínt egyiránt;
Ur Jézus Krisztus, tüzed itt lobogjon,
Te vagy az Ut, mutass jó irányt!
Könny áztat mostan minden magyar orcát,
De félre kétség! Lesz Nagy-Magyarország!
Uram, szabad nép nem lesz soha szolga --
„Te benned biztunk életől fogva!”

Nem érheti sem szégyen, sem enyészet
Az ezeréves féltett koronát,
Ha tiszta erkölcs védi s honfiérzet
S magyar magyart testvérként karol át.
Típrott hazánknak biztos menedéke:
A szikla-hit, a munka és a béke;
Él még az igaz Bíró, hogy segítsen —
Zengjük: „Erős várunk nekünk az Isten!”
1925. október.

Sántha Károly.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Krisztus és Antikrisztus Oroszországban.¹

„Lenin vagy Krisztus, — mondotta nemrégiben egyik elméleti embere a bolsevizmusnak — a kettő kibékíthetetlen!“ Apokaliptikus küzdelmek remegtetik meg Oroszországot, ezt „a fából épített Európát“ s a harc zaja, mint földalatti morajlás, a győzelem vánkosán heverő népeket is felrázza az agyukon ködlő mámoros álomból. Az antikrisztus képe, mely Antiochus Epiphanesek és Nérók alakjával erősödött mindig rémületesebb vízióvá, orosz földre lépve, soha nem látott óriássá nőtt meg. Soha, a keresztyénség születése óta, ilyen öntudatos, makacs és szervezett hatalom nem bocsájtotta a pokol minden fenevadjait a világtörténelem nagy cirkuszára, mint az új néven elnevezett „leninizmus“.

Jó oldala a keresztyénség minden ellenfelei között, hogy megalkuvást és elegyítést nem ismerve állítja magát, mint a keresztyénség legteljesebb negatívumát. Lunacsarszky népoktatási népbiztos szavai hűen kifejezik ezt: „Mi gyűlöljük a keresztyénséget és a keresztyéneket, közülök a legjobbak is, a mi leggonoszabb ellenségeink. Szeretettel, irgalmasságot prédikálnak... Le a felebaráti szeretettel! Nekünk a gyűlölet kell! Gyűlölettel fogjuk meghódítani a világot“.

A *Bazbosnik* (Isten nélkül) 210.000 példányban megjelenő propaganda-lap a legvadabb fegyverekkel harcol. A jelszó: „Megölni Istent! Ezt az utálatos rémet, ki annyi sátáni bajt szerzett már az emberiségnek.“ Jegyzetekkel kíséri az *Úri imát*. Hadd lássunk egypár cseppet abból a moslékből, amivel az orosz népet, ezt a roppant tékozló fiút táplálják évek óta:

„*Mi Atyánk!* No lám! Mi bolond oroszok azt gondoltuk, hogy apa és anya kell a gyermekhez. Te ezt is jobban akarod tudni!

Ki vagy a mennyekben. Persze, te semmit se értesz az emberek dolgaihoz, mines is itt a földön semmi keresni valód.

... *Bocsásd meg a mi vétkeinket!* Ne fecsegi annyit. Mondtuk

¹ Egyszerűség kedvéért, hadd jelöljük meg itt a főbb cikkeket és tanulmányokat, melyekből jelen ismertetés anyagát merítettük. Első sorban *M. Cramer: La Russie des Soviets* alapos tanulmánya. (Foi et Vie 1925. jún. 1., 15.) *Birnbaum: Was geht in Ruszland vor?* *Marzinkowski: Der lebendigmachende Christus.* (Aus Gottes Garten 1925. August.) *L. Jack: Zur religiösen Lage in Ruszland.* *Merching: Ein Blick in das russische Dorf, wie es ist.* stb. (Dein Reich komme. füzetei.)

már, hogy nem tartozunk neked semmivel. Lógy csöndesen, mert megkapod a magadét!“ stb., stb.

Vannak azonban ezeknél az eszelős rikoltozásoknál hathatósabb fegyvereik is. 1925 husvétján az „*Isten nélküli Egyesület*“ kongresszusa volt Moszkvában, mely céltudatos programot és haditervet dolgozott ki az ég megostromlására, Isten detronizálására. De a legfélelmetesebb világszervezet, mely láthatlan csápjait elnyújtja minden országba: Az ifjúság harmadik Internacionáléja.

A szovjet megépítette véres légvárait s most formálja a tartó oszlopokat alájuk: a jövő nemzedéket. Iskoláiból kizárt minden vallást, s minden filozófiát, a tiszta marxista materializmust kivéve. Az ifjúság Internacionáléja, a *Komszomol*, 1921-ben alakult s több mint egy millió tagja van. A gyermekeket is besorozza, mint fiatal, „előörs“ csapatokat. Az iskolákba behozta a vallásellenes szombatokat, melyek álarcos-menetekkel, processziók karrikaturáival, előadásokkal, a kiürült templomokban táncmulatságok rendezésével próbálják a lélek szárnyait levagdosni. A *Komszomol* egyuttal a kommunista ethika rettenetes illusztrációja is. Mióta Lenin kimondta: „erkölcsös az, ami a kommunizmusnak hasznos“, azóta egyik leglázásabb tevékenysége a szovjetek uralmának, hogy az erkölcsi értékek szertesztét gurult göröngyeit minél mélyebbre tapossa. Jellemző az a kép, amit *Krylenko* elvtárs festett 1924 decemberében az állami árvaházak állapotáról:

„A fiúk pipáznak, káromkodnak, verekednek. Feljebbvalóikat semmibe se veszik. Nem mosakodnak, piszkos minden szoba. Prostituíált lányokkal nyílt viszonyt folytatnak. Nem dolgoznak, sokan morfinisták.“ Egy másik elvtárs: Berezner írja ugyanekkor, tehát nem is egy évvel ezelőtt: „Moszkvában 100 gyermek közül, 14 éven alul, legalább 50 szifilitikus, alkoholista, vagy valamilyen fertőző betegség áldozata“.

Vallástanítás természetesen tilos. Legutóbb annyi engedmény történt, hogy lehet gyermekeket vallásos beszélgetésre összegyűjteni, de csak ha nincsenek háromnál többen.

Ezzel a sátáni élcsatlással megszervezett hadjáratl szemben három keresztyén hadsereg áll: a *görögkeleti egyház*, a *római katolikus egyház* és az *evangéliumi keresztyénség*.

A *görögkeleti egyház* olyan bomladozó épület, melyet mártirjai kihullott vére sem tud összetartani többé. 1924-es adatokból kitetszőleg, 8110 papi személy vére hullott ki csak európai Oroszországban. A kolostorokat felosztatták. Igen sok templomot bezártak. Az üres templomokat szabad gyűléseket, istentiszteleteket tartani, de külön díjat kell fizetni érte. A legügyesebb sztratégiai hadmozdulata volt a szovjetnek, hogy a görögkeleti egyház ellen saját szentjeiből alakított egy csapatot t. i. előhívta őket a sírból azáltal, hogy felásatta a szentek búcsújáró helyként tisztelt sirjait s a jámbor, megborzongó muzsiknak nevetve mutatta meg a porló fehér csontokat, a vonatok mentén széteső koponyákat, azután összegyűjtve muzeumba raktározta őket. Ezek a csontok kardok és szablyák lettek a kezében; azt gondolta, halálos csapást mér velük a szentjeiből ki-

ábrándult nép lelkében a vallás minden lehető életnyilvánulására. Pedig csak a babonák sötét seregének is csak egy részét tudta kikergetni a lelkekből. Igaz, hogy ügyes fogással „Ilies atyának“, Leninnek bebalzsamozott holttestét üvegkoporsóban mutogatja egy nagyszőrű mauzoleumban. „Mundus cult decipi“; s a bámuló együgyű nép keresztvetéssel halad el „kis atyuska“ „csodálatosan“ megmaradt teste mellett.

A görögkeleti egyház elvesztette hívei nagy részét, papjait és fejét. Tykhon patriárka volt a tartó oszlopa, az ő elhunytával minden bomladozóban van. Természetesen évezredes lelki intézmények nem zuhannak el úgy, mint egy hirtelen ledőlő világítótorony. Lassan mennek a végzet felé, mint egy kihaló, elszáradó erdő. 10—12 ember lézeng vasárnaponként a falun a templomban, ahol ezt még meghagyták, de ünnepeken megtelik még sok helyen, talán nem is a szív parancsára jönnek ezek az egykori hívek, hanem az évezredes beidegzett lépések, a régi taposott úton induló lábuk viszi őket oda, ahol a Bibliának aranyozott fedelét csókolták századéveken át. Egy új reformmozgalom próbált gyökeret verni a görögkeleti egyház partján belül: *Élő Egyház* néven 1922-ben Jevdokusz metropolita próbált élére állani ennek a hangos, de visszhangtalan csoportnak. Az *Élő Egyház* keletkezésének motivumait nem látjuk még tisztán. Sokan egyenesen titkos kommunista cselvetést látnak benne s a vezetőkben reverendába öltözött kémekeket és ügynököket. Mi nekünk mégis úgy tetszik, hogy alapjában egy mély szükségérzet teremtette meg s a szovjet ezt a jobb után vágyakozó lángolást szívesen alkalmazta volna kanócnak, mellyel az egész odon épületet levegőbe röptesse. Hogy nem sikerült, az talán onnan magyarázható, hogy ezt a szüette orosz egyházat, mely cárizmusnak, zsarnokságnak és babonának tartott főn ma is egy-két lakószobát, nem lehet már egy-két új gerendával újra viharállóvá tenni. A görögkeleti egyház azonban mégis szerepet töltött be az orosz életben. Elegyítve és felhigitva, de azért adott valamit az evangélium borából is. Az a nép, melyet ő nevelt, valamit megőrzött a lelke mélyén egy tisztább világ utáni vágyakozásból, nemesebb és égfelé törő lelki igényekből.

A római *katholicizmus* megpróbálta a szovjettel a tárgyalást a génuai konferencia alkalmából, de sikertelenül. Megpróbálta a görögkeleti egyházzal, annak idején Tykhon patriárkával; külön egy belgrádi egyházi konferencián, de úgy látszik, a Bizánc és Róma között nyílt ezeréves távolság oly nagy, hogy nem lehet aranyhidat verni fölötte. Mert Róma két irányban fejt ki erőteljesebb munkát. Egyrészt az ukrán egyházak között végez jelentős propagandát, másrészt Lengyelországban végez sikeres térítő munkát. 350 lengyel görögkatholikus egyház közül 300 lett római katolikussá.

Az *evangéliumi kereszttyénség* két nagy táborban dolgozik. Egyik a baptistáké, a másik az evangéliumi kereszttyén szövetségé. Mindegyik tábor 3500—4000 gyülekezetet számlál s körülbelül 4—4 millióra tehető a lélekszámuk.

A nagy „revival“-ok tűzorkánja nem rohan végig az orosz pusz-

tán. Csöndesen, lélekről-lélekre száll a láng. Lassubb, de úgy látszik, állandóbb eredményeket mutat így ez a nagy orosz reformáció. A gyülekezetek évenként 25 százalék gyarapodást mutatnak. Apostoli idők szépsége és nyomorusága él ezeknek a növekedő gyülekezeteknek küzdelmeiben. Rongyos prédikátorok járnak-kelnek itt, maguk faragják ki csónakjaikat, amikor valamelyik hömpölygő orosz folyón útrakelnek. Ha *csak* prédikátorok, adójuk és lakbérük a rendesnek tiszczere. Ezért kellett visszajönni a „sátorponyvakészítők“ világának, amikor a prédikátor, az apostol szavai szerint, „ingyen kenyeret nem eszik senkinél“ és „fáradozik, tulajdon kezeivel munkálkodik“. Az Apostoli levelek lelke izzik át azokon az írásokon, melyeket ezek a névtelen apostolok átküldenek a határon. Ezer küzdelem és nyomoruság között, veszedelemben mindenütt, szegénységben és boldog maguk megáldozásával szórják el a magot az orosz lélekbe olyan lelki tájakon, ahol sohase vetettek még tiszta búzát.

Roppant nehézség a templomok kérdése. Niucs terem, ahol összegyűljenek. A szovjet lakásínsége akkora, hogy mindenki csak 11 négyzetméternyi lakásra tarthat igényt. Moszkvában olyan tömegesen jöttek az istentiszteletre az emberek, hogy elállták az utcát és a forgalmat megakasztották. Egy vezető embere az orosz evangéliumi mozgalmaknak, írja néhány hónappal ezelőtt kelt levelében: „Moszkvában oly nagy a lelki szomjuság, hogy ha 10.000 személyt befogadó termet tudnánk kapni esténként, az is kevés volna nekünk“.

Sajátos vonása az orosz reformációnak a „sjvativlovka“, amit magyarra *szentek falva* névvel fordíthatnánk. Keresztyén közösségek alakulnak, ahol a külső és belső élet a megalkuvás nélküli krisztusi élet gazdag lehetőségeit tárja föl. Tisztaság és rend fogadja itt az utast, az utakat fiatal körtefák szegélyezik, a kicsi, meghunyászkodó házak mélyén az orosz fordítású evangélium hever az asztalon, fényes és tiszta teáskészlet mellett. Iskolába nem járatják a gyermekeket, a tanítást valaki vállalja a gyülekezetből, nehogy istentelen tudomány konkolyát hintsük el ezeken a drága lelki mezőkön. Az állammal való viszonya a növekedő keresztyénségnek nem látszik rosszabbnak, mint az őskeresztyén világ viszonya a római birodalomhoz. Kezdetben a keresztyének felmentettek a sorozás alól is. Ugy látszik, a szovjet féltette a vörös hadsereget, hogy a besorozott keresztyének lelkén át a gyűlölt „názáreti“ egyszer csak megjelenik a kitünően fegyelmezett és tartott hadsereg sorai között. Utóbb attól félve, hogy a hadmentesség csalétek lesz, eltörölték ezt az engedményt azzal, hogy a besorozott keresztyéneket „segédszolgálatra“ alkalmazzák, kik a legnagyobb irgalmas Samaritánus lábnyomában szívesen vállalják kórházakba stb. történet beosztásukat. A baptista egyház és az evangéliumi keresztyének szövetsége félhivatalosan elismert lelki közösségek annyiban, hogy velük legalább szóba áll a szovjet. A görögkeleti, a római katolikus egyházak főiskolái mögött ott látja a cárizmus véres fantomját imbolyogni s éppen ezért irgalmatlan dühvel és vérszomjas kegyetlenséggel tipor végig megmozdulásaikon. Hasonlóké-

pen teljesen elzárt sorompókat talál az adventizmus, a millenista és egyéb szekták apró, de vakmerő csapata.

A lelki motivumai ennek a bánásmódnak abban kereshetők, hogy a szovjet legelőször azokat a vallásokat akarja kiirtani, melyeket bármilyen cérnaszálvékony vonatkozás is odafűz a multhoz.

A másik ok: a félelem. A vallásos élet zúgó vizeit nem tudják egyszerre elapasztani; tehát beletörődtek abba, hogy egyelőre inkább ezeken az új medrekben át hömpölyögjenek tova addig, amíg az „ő órájuk“ teljesen elérkezik.

Mi a jövő képe? Ha a megkezdett, eddig látott vonalakat tovább próbáljuk rajzolni, az evangélium diadalmas honfoglalását sejthetjük a közel jövőben. Lehet, hogy egyszer rácszmél a rettenetes „vörös ember“, hogy a nyitva hagyott kis ajtón át a legnagyobb ellenforradalmár, Jézus lépett orosz földre, aki nem a bolsevizmus külső bástyáit fogja ledönteni, hanem a lelkét fogja megsemmisíteni úgy, ahogy a pirkadat önmagától is a szakadékba veti az éjszaka lelkét: a sötétséget. Valószínű, hogy a felébredő „államférfiak“ kezében felcsattan a „kancsuka“ és felvillan a fegyver, de a keresztyénség mindig hasonló volt a fényhez, amikor zárt ajtók hasadékain és börtön-rácsokon is diadalmasan áthatolt. Az antikrisztus népe erős. A *Komszol* toborzóját sokfelé meghallották. 131.000 tagja van Németországban, 11.000 Franciaországban, 8000 Itáliában, 13.000 Cseh-Szlovákiában, vajjon mennyi van Magyarországon?

Mi nem a békességre születtünk. Az apokalipszis népe vagyunk. Rettenetes paripái száguldanak fölöttünk és rajtunk. Ugy látszik, Krisztus új, dicsőségesebb országlásának előestéjén állunk. Vajudó világok gyötrelme, jövőnk új Élet reménysége feszíti a lelkünket. És eközben végebe megy az antikrisztus örök tragédiája, hogy rettenetes romboló munkájával is Krisztust kénytelen szolgálni és önkéntelenül utat készít az Ő eljövendő országlása előtt.

Muraközy Gyula.

KRÓNIKA.

Madách és a reformáció.

Az irodalomban többen — a református Szász Károlyon (püspök) kívül, például a katolikus Haraszti Gyula is, — szövétték, hogy hogyan maradhatott ki az *Ember tragédiája* világtörténelmi képei közül a reformáció?

Hogy ez a mellőzés nem felekezeti elfogultságra vezethető vissza, — az kétségtelen. Madách nem protestáns ember volt ugyan, de erősen szabadelvű, amiről politikai szereplése is élénken tanuskodik. A negyvenes évek politikai iskolájának hatalmas lendülete, szabad szelleme lelkesítette s ragadta magával az ifjú Madáchot, aki liberális felfogásához képviselő korában is hű maradt. 1861. márciusában adott programjában a „szabadság, egyenlőség és testvériség“ jelszavát vallotta politikai alapelveül, s május 28-án nagy tetszést és feltűnést keltett országgyűlési beszédében, valamint egy másik, írásban elkészített, de már el nem mondhatott szóoklatában is a legtisztább, legnemesebb szabadelvűség nyilatkozott meg. Érdekes, hogy e beszédek igen sok gondolata, részlete összecseng költői műveinek — az akkor már elkészült *Ember tragédiája*-nak s az azon időtájt írt *Mózes*-nek több szép helyével.

A protestantizmus szabadabb szelleme családi öröksége is lehetett Madách Imrének. A Madách-ok — mióta a XVI. és XVII. század mesgyéjén szerepelt Rimay János, a költő, kinek anyja Madách-leány volt, áttértette rokonát, Madách Pétert a lutheránus vallásra, — másfél századon keresztül hívek maradtak új hitükhöz, sőt közülök nem egy, különösen János, a költő dédapja, igen buzgó evangélikus volt, vagyonát is rááldozta sok bajjal és megtámadtatással küzködő egyháza támogatására. A Madáchok ősi fészke, a sztrégovai szép kastély, egyenes összeköttetésben volt a lutheránus templommal, melyben az oltár mellett Rimay-címer van a falban elhelyezve. A költő nagyapja, Sándor — mint vagyoniilag tönkrement család sarja, csak úgy kaphatott méltó nevelést, hogy özvegy édesanyját, nehéz helyzetében gróf Migazzi Kristóf, váci bíboros-püspök támogatta. Ennek fejében aztán Madách Sándor, — aki híres ügyvéd s kitűnő gazda lett és visszaszerezte az ősi birtokot, — visszatért a római egyház kebelébe, s ezzel a Madách-család ismét a katolikus nemesség sorába lépett. A katolikus buzgóság olyan magasra lángolt az újból hitet cserélt családban, hogy azt a lakóházukat, amelyben a költő atya, id. Imre, házassága után mézesheteit töltötte, később katolikus templommá építették át.

Az *Ember tragédiája* költője azonban — ki Hegelnek hűséges követője volt — mestere tanításának hatásáról sok helyen tesz bizonyosságot művében, például ott is, ahol a konstantinápolyi színen a romlott lelki szerzetes

pénzért kínálhatja és árulja a bűnbocsánatot, amely visszaélés Hegel szerint is egyike volt azoknak az okoknak, amik a reformációt eredményezték, vagy legalább is sietteték. De ebben a színben, — mikor az eretnek szemben áll a barátok zajgó csapatával — általában érezhető a protestáns felfogás fuvallata. A máglyára itélt agg eretnek, felmagasztosulva azzal biztatja magát és hívő társait, hogy:

*Az eszme él, s a láng, mely fellobog,
Világot késő századokra vet ...*

A Kepler-jelenetekben is sok vonatkozás van arra a lélekébredésre, a mi a reformációban nyilvánult volt meg leghatározottabban, — s ne feledjük, hogy a falanszterben — ha csak néhány rövid, de erőteljesen jellemző szóval meg van rajzolva Luther alakja is.

Kétségtelen, hogy Madách, — kinek kútforrásai között ott állt könyvszekrényében Luther német és Károli Gáspár magyar bibliája is, — át volt hatva a reformáció világtörténeti fontosságától, s tudatában volt annak a haszonnak, amellyel a lelkeknek e hatalmas mozgalma még azokra nézve is járt, akik szembehelyezkedtek vele. Ennek bizonyossága az a levél is, amit 1863. tavaszán Szász Károlyhoz intézett volt, aki, mint az *Ember tragédiája* egyik első bírálója és méltatója, megjegyzései során — mint fentebb említettük kifogásolta a reformációról szóló jelenet elmaradását. Madách e levelet egy napilapban, — a *8 Órai Újság*-ban, — a múlt év tavaszán már egész terjedelmében közöltem ugyan, de e rendkívül érdekes levélnek irodalomtörténeti értékesítése szempontjából talán nem árt, — ezáltal még a tollhibákat is feltűnítő betűhív másolatban — egy folyóiratban is közreadni. Hogy erre legalkalmasabb a *Protestáns Szemle*, azt bővebben magyarázgatni felesleges.

Madách Imre szóban forgó levele így hangzik:

A. Sztregován 1863 Mar 18án

Tisztelt kedves barátom!

Itt küldöm az „Ember tragédiájá”-nak egy példányt, fogadd azt tőlem szívesen. Igyekeztem észrevételeidet a’ lehetőségig hasznosítani, különösen a’ homályosaknak jelölt helyeket világosabbakká tenni. Nagyon természetes, hogy magokat azon észrevételeket, mellyek a’ mű egész alkatát s organismusát illetik, bár helyességöket el ismerem is, csak jövendő irányzatúl jegyezhettem meg magamnak, de annyira a’ mű átdolgozásába nem bocsátkozhattam, mert valószínűleg még jobban el rontottam volna. — Egy ily lényeges észrevételre akarok csak válaszolni, azt is koránse valami anticritica képen, csak egyszerűen önműntességemül. Azt mondod t. i. a’ többi közt, hogy a’ reformáció nagy-szerű mozgalmanak nem lett volna szabad kimaradni az emberiség történetének képeiből. — Ezt én is teljesen osztom, sőt művem írásánál is előttem állt ez igazság, de magát a’ tulajdonképi reformációt mint győzelmet nem véltem használhatni a’ tragediában, mert ha használom, azt is kénytelen vagyok valami olyas kiábrándúlással végezni, mint a’ többi jeleneteket, hogy t. i. ez sem vezetett célra. — Igyekeztem tehát a’ reformáció pezhez (sic!) kezdeteiből a’ munkáló emberi szellem küzdelmes első csíráit felhasználni s ezt a’ Tankret, (sic!) meg Kepler jeleneteiben véltem utólélni, az lehet hogy nem kellően tettem, v. legalább nem sikerrel, csak az iránt akartam magamat előtted igazolni, hogy maga a’ szándék és gondolat megvolt. — Szíves ígéretedre nézve

szavadon foglak, s mihelyt elkészülök most munkában levő művemmel, rád rontok minden szerénység nélkül, hogy én is igénybe vegyem azon becses időnek egy részét, mellyel Te oly bámulatosan tudsz gazdálkodni, hogy mindennek jut belőle. — S ha már időből juttatsz nekem, juttass még inkább szeretetedből egy kicsinyt, mely még becsesebb lesz amannál is, bár becses amaz egész hazának.

tisztelő barátod
Madách Imre.

Múltkor írt levelemre csakugyan tollhibából Török Sz. Miklóst írtam, s alig hogy levelem elment, egyszerre eszembe jutott, azonban nem nagyon agódtam, hogy levelem meg nem kapod; hittem, hogy lehetetlen miként ha levelem T. Sz. Miklósrá jő, ott valami nadrágos ember kezébe ne jusson, s ha jut, csak fogja tudni, hogy Szász Károly kicsoda.

Az utóirat megérthetése végett jelzem, hogy boldogult édesapám akkor *Kúnszentmiklós*-on lelkészkedett, s szinte bizonyos, hogy Madách említett levele — bár *Törökszentmiklós*-ra volt címezve, — csakugyan eljutott hozzá. Ugyanis Madáchnak édesapámhoz írt, s általam kegyelettel őrzött levelei között van egy — mint ahogy arra a *8 Órai Ujság*-ban is utaltam — mely azon évi februárius 1-én kelt, s amelyet itt most talán érdekes lesz szintén egész terjedelmében közölnöm.

Ez a levél, mely a fentebb közöltet megelőzte, s mely valószínűleg azonos a *Törökszentmiklósrá* irányítottal, — szóról-szóra így hangzik:

A. Sztregován' 1863 Feb. 1-én

Tisztelt Kedves Barátom!

Megbecsülhetlen és sőha eléggé meg nem hálálható szivességedet, mellyel kérésemre észrevételeidet közölni kész voltál művemre, hogy eddig meg nem köszöntem, oka az, hogy azt a' második kiadásu könyv átküldésével egyszerre akartam tenni, mellyből lásd, hogy igéid testté lettenek. Azonban a' kiadás olly sokára halad, hogy már kénytelen vagyok azt megelőzve e' néhány sorral legalább egy forró kézszerítást küldeni addig is, míg azon alkalommal egynehány észrevételed nem használását motiválandom, s a' Figyelőben¹ megjelent igen becses, bár rám nézve minden esetre túlkedvező bírálatod néhány helyére is vissza térendek. — Látod a' nagyilelkűség szemtelenséget szül, — szemtelenség tőlem talán, hogy egy most sajtó alá csiszolni kezdett művemet is annak idején nyakadra szándékozom küldeni baráti ítéletedet s tanácsodat kikérendő. De tulajdonítsd magadnak. A nagylekűhöz (sic!) mennek adományért nem a fuvarhoz. Kérlek, tartsd meg hajlamodban, kinek tisztelőben régen vagy,

tisztelő s szerető barátod

Madách Imre

Hogy a „sajtó alá csiszolni kezdett“ mű Madách melyik munkája lehetett, nem merem határozottan megmondani, mert abban az időben — 1863.

¹ A Figyelő Arany János nagy hírű folyóirata, a *Szépirodalmi Figyelő*, melynek második évfolyamában — az 1862. februárius 13-án megjelent 15. számtól kezdve, az április 3-án megjelent 22. számig — olvasható Szász Károly részletes ismertetése és bírálata az *Ember tragédiájá*-ról.

elején, mikor az Akadémia is tagjai sorába választotta Madáchnot, — nagy műve országos sikerének hatása alatt föllandult kedvvel több munkán is dolgozott. Hogy csakugyan elküldte-e aztán az elkészült művet bírálatra, — nem tudom, mert későbbi levele már nincs Madáchnak Szász Károly leveles ládájában.

Még csupán annyit, hogy Szász Károly megjegyzései „Az ember tragédiájára, — miket *Voinovich Géza* egész terjedelmében közölt Madáchról szóló műve függelékében — eredetijükben a Nemzeti Múzeum kéziratárában őriztetnek, a Madách-hagyatékban.

Szász Károly.

René Viviani. Egyike volt a francia politikai élet legjellemzőbb és legaktívabb egyéniségeinek. A francia északi Afrika szülte 1863-ban. Ügyvéd, hírlapíró és politikus lett és pedig szocialista. Ugyanaz a karriér, mit Briand és Millerand megfutott, mert ezek is az *elvtársak* vállán emelkedtek a miniszeri székekbe. Volt munkaügyi, majd közoktatási miniszter, s 1914-ben, a háború kitörésekor miniszterelnök és a külügyek vezetője. 1915-ben le kellett mondania, de később az igazságügyi tárca jutott neki és továbbra is jelentős megbízásokat kapott. Szeptemberben halt meg s benne a franciák egyik legnagyobb szónokukat gyászolják. De miért mondjuk el mindezt e *Szemle* hasábjain? — fogják kérdezni. Azért, mert Viviani egyike azoknak, akikben a mai Franciaország szelleme legélesebben kifejezésre jutott. Kijelentései közül csak egyet akarunk idézni, de, azt hisszük, ez elég. *Kiragadtuk a lelkiismereteket a hit békőiből,* — mondotta Viviani mint miniszter, talán mint közoktatási miniszter a kamarában, — *kioltottuk az égben azokat az égő csóvákat, melyeket senki sem fog meggyújtani többé.* Aztán még egy idézet a *Lanterne*-ből, melynek szerkesztésében Viviani élénk részt vett: *Isten meghalt, de holttestét jól meg kell rugdalni, mert még vonaglik!*

Ezeket a gondolatokat és törekvéseket képviselte, sőt épp ezért jutott Viviani nemzete is e réven a világ sorsának intézői közé. Ez, azt hisszük, bő anyag a gondolkodásra, annál inkább, mert az ilyen politikusok fajtája nem veszett ki, sőt... A franciák jónak látták már a nagy forradalomban felszabadítani magukat annak a rendnek követelményei alól, mit a vallás és kereszténység reájuk rakott. Helyébe az észnek s az egyéni ellátározásoknak szuverenitását léptették és büszkéek reá, azt hirdetvén, hogy a civilizáció élén haladnak. Vezetőszerepük van Európa *keresztényen* népei közt s Vivianinak mit sem árt az, hogy megtagadta Istenét. Nem érte excommunicatio és semmi bélyegzés.

Lehet-e ennek más megfejtése, mint az, hogy a kereszténység, főleg a nemzetközi politikában annyira megszurkült, annyira csekély szerepet játszik, hogy könnyen megfér a Vivianiakkal és nem bir megbotránkozni azon, ha oly kijelentéseket hall, mint az idézettek. Lehet-e csodálkozni azon, ha a Vivianiak példája új ösztönzést ad a vallásellenes irányynak? A bűn maga után vonja a büntetést. Ez volt a régi hit, de akkor az Istentagadás nem bűn, fogják ellenvetni, mert mi érte Vivianit, mi elődét, az Istenkáromló Chaumettet? Legföljebb annyi, hogy siettek lefelé rántani nemzetüket azon a lejtőn, amelyre tévedett. Ez fog bűnhődni azért, mert reájuk hallgatott.

A köznapi ember azonban ebből azt következtetve, hogy nincsen boszuló erő, mely lesujtson az Istentagadókra, levonja magára nézve a tanúságot. Az Istentagadás terjed tovább és alássa az igazi haladásnak, az alkotó, becsület

munkának alapjait. A fennköltebb törekvésektől megfosztott, tisztán anyagi élet, a várt boldogság helyett az örvényhez vezet. A francia családokban már alig van alkalom a testvér szó alkalmazására, a házasságok terméketlenek, mert a gynekologusok szerint a törvényes házasságokban történt fogamzásoknak legalább egyharmadát paralizálják. Franciaország száz év előtt győzelmesen állott szemben egész Európával, most pedig jóformán az egész világ támogatására volt szüksége, hogy a németekkel szemben fölülmardjon. Az igazság és morál megtagadásával igyekszik fölényét fenntartani, de materiális célokot hajszolva, be kell ismernie, hogy itt is elmarad. Pedig kioltva a hitet, minden erejét e térre vetette és most itt is csuszik lejjebb és lejjebb. Nemzet, mely ideáljaival csödbe jutott és még mindig vezetni kíván, holott saját fiai mutatnak reá, miként gyilkolja le saját magát. Az Úr nagyobb büntetést mér így reájuk, mintha Vivianit vagy Chaumettet villámcsapás sujtotta volna le. Engedi, hogy a bűn teljességre jutva, megszüljön az egész nemzet halálát, amint az meg van írva. Istentagadók mindig voltak és lehet-e nagyobb tanuság, mint az, hogy valaha azokat dícsőítsék, kik vallási téren akár mint alapítók, akár mint apostolok kimagasultak, ma pedig az ellenkező járja. Jámbor olvasó, ki kedves napilapodból tán tudatlanul szívd magadba azt a mérget, hogy ez helyes, mutass nekem egyetlen nemzetet, mely vallás, azaz fennsőbb hivatásának érzete nélkül huzamosabban fenn tudott volna állani!

Vivianit politikai téren nem érte büntetés, de ismerjük-e magánéletét és tudjuk-e róla azt állítani, hogy boldog volt és nem bűnhődött-e már itt büneiért?

Még egy vonás Franciaország jellemzésére. Ott állítólag a többség révén a nemzeti akarat érvényesül. Ezzel szemben arra hívják fel figyelmünket, hogy habár a törvényhozás atheista alapon áll is, ez nem a nemzet akaratát juttatja kifejezésre. Az utolsóelőtti népszámlálásnál ugyanis 378 millió katolikussal szemben csak 85.000 vallotta magát *szabadgondolkodónak*, tehát a törpe kisebbség uralkodik a többségen. Miként lehetséges ez, arra felel az a mű, melyből ez adatot idézzük, leírva azokat a körmönfont fogásokat, mellyel a nemzeti akaratot meghamisítják.¹

Ha volna erő a francia keresztyénekben, ha hitüknek erős alapja lenne, akkor Viviani és társai máshol ülnének, de nem miniszteri székekben. A vallásos hitet a francia szabadgondolkodók nem bírták kioltani, a nép széles rétegeiből, de annyira meggyöngyítették, hogy az nem eleven erő többé a francia nemzet életében.

Bernát István.

Houston Stewart Chamberlain hetvenéves. Az egész világsajtó hallgatva ment el amellett a dátum mellett, amely a közelmúltban volt és amely azt jelentette, hogy a modern gondolkodás egyik legpregnansabb egyénisége, H. St. *Chamberlain*, betöltötte hetvenedik életévét. Nem gondoljuk, hogy ez a mellőzés felettébb bántaná azt a férfiút, aki éppen azokkal a hatalmasságokkal szemben, melyek annyi jelentékeny tényezőkön kívül még a sajtó irányítását is a kezükben tartják, — olyan sok keserű igazság kimondásától nem rettent vissza. *Chamberlain* súlyát és jelentőségét aligha fogja érinteni

¹ Charles Marcaulte: *L'art de tromper, d'intimider et de corrompre l'électeur.* Paris, Bloud & Co 1910.

az, hogy egyes szerkesztőségek milyen véleménnyel vannak róla és bizonyára ő maga csodálkoznék leginkább azon, hogy ha a közvéleménygyártásnak ezek a nem mindig önzetlenül eljáró műhelyei propagandát csinálnának az ő nevének és az ő igazságainak.

Az egész világitrdalomban rajta kívül nagyon kevesen vannak, akik a szónak legmagasabb értelmében véve, annyi joggal volnának polihostornak nevezhetők, miht ez az angol, akit nemcsak életkörülményei, hanem hite és meggyőződése is németté alakítottak. Már kora gyermekségétől fogva felkeltette érdeklődését minden, ami az emberi életben nagyszerű és jelentőségteljes: rendkívüli szellemi képességei tudóst csináltak belőle, viszont gazdag érzelmvilága nem engedte, hogy elmenjen azok mellett a problémák mellett, amelyek az embert nemcsak mint gondolkodó és racionális, hanem mint érző és az élet szépségeit is áhító lényt foglalkoztatják.

Chamberlainnak törekvéseit ez a két lelki összetevő határozza meg: *tudni és érezni*. A gondolkodó Chamberlain napokat és éjszakaiakat tölt laboratóriumokban és megírja botanikai és antropológiai tanulmányait, a másik énje pedig mintegy isteni kinyilatkoztatásképpen fogja fel azt a pillanatot, amidőn meglátja Firenzét és amidőn feltáruulnak előtte azok a perspektívák, amelyeket a művészetek nyújtanak. Ez a két törekvés lebeg pályáján a szeme előtt, ezek ösztönzik őt azoknak a módoknak a felkutatására, hogy miképpen fogható fel és adható elő a tudomány úgy, hogy az művészet legyen, mert a tudomány önmagában véve mindig változó, viszont befejezett tökéletes egészt csakis a művészet tud adni.

Ez a filozófia vezet i híressé vált tételének a megállapításához, amely a dilettantizmus dicsőítése. Csak a dilettáns lát igazán és a valóságnak megfelelően ott is, ahol a céhbeli tudós elvész a részletekben. Kétféle tudomány van, — mondja Kantról frott monumentális könyvében, — az egyik az, amely szolgálva tesz, korlátok közé szorít, — a Schulmeisterek tudománya, — a másik pedig felemel az anyag fölé. Eppen ezért Chamberlain gyűlöli minden körülhatároltságot, minden olyan filozófiát, amely a racionalizmus módszerével akar megfelelni a legsúlyosabb kérdésekre is, éppen ezért fordul szembe olyan határozottsággal a zsidó mentalitással, amelyet szárazon racionalistikusnak és éppen ezért teljesen meddőnek, terméketlennek tart.

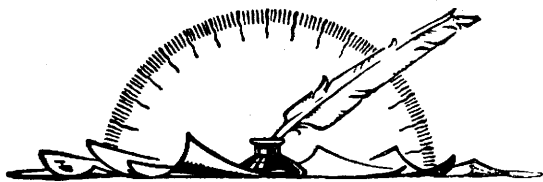
Chamberlain szerint a legnagyobb tudósok és gondolkodók egyszersmind misztikusok is voltak, vagyis olyan elmék, amelyek érezték, hogy a problémák végső megoldásának kulcsa kívül esik a megismerhetőség határain. Akinek ez a meggyőződése, az nem mehet el közömbösen a vallási kérdések mellett és tényleg Chamberlain munkásságának igen nagy részét szentelte a hitelek problémáinak. Ezen a téren több olyan hittételt hanyagol el, amelyekre még talán a liberálisabb teológia is épít, de lehetetlen nem igazán keresztyéninek minősíteni felfogását, amelyet egyik leghíresebb művében, — a „*Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*“ — nyilvánít. Krisztusnak arra a tanítására támaszkodva, hogy „*az Istennek országa tibennetek vagyon*“, az ember lelki világának ilyen értelemben vett átfarmálásában látja a keresztyénség legnagyobb jelentőségét és legspeciálisabb sajátágát. A lélek diadala ez az anyag felett.

Chamberlain gazdag világról megközelítőleg teljességgel sem rajzolható kép egy rövid dolgozat keretei között, noha ő maga azt nagyon megkönnyíti

azáltal, hogy műveinek élére szívesen tesz mottókat, amelyek mint útjelzők, mutatják az irányt és a tájékat, amely felé indulunk. Eddig utolsó műve, amelyben életének és gondolkodásának a történetét írja le, Goethenek egyik mondását viseli mottóul: „Der Mensch betrachte sich als Lehrling, als Geselle, als Altgeselle, am spätesten und höchst vorsichtig als Meister.“ Vajjon nem a keresztyéni alázatosság nyilvánul-e meg ezekben a szavakban is?

Chamberlain egész élete törekvés afelé a cél felé, hogy olyan tudományt teremtsen, amely nem kietlen és lesujtó, hanem, amely felemelő s amely az embert a teremtés igazi koronájává teszi. Ezáltal apostolukká vált mindazoknak, akik gondolkodnak, de egyszersmind éreznek is. A tudásnak és az érzésnek harmoniájára törekedett és ideálként, talán egy olyan gondolkodó lebeg előtté, aki fogékony az életnek minden nagyszerűsége iránt. Ő maga elindult ezen az úton, példát adni: egy személyben tudós, hívó lélek és askéta is, éppen ezért az ő élete példaadás is és egy igen felemelő igazságnak a hirdetése.

Dr. B. Gy.

KRITIKAI SZEMLE.

Szent Ágoston vallomásai. Ford.: Vass József dr. II. kiadás. 1925. Élet-kiadás. I. köt. XXXIV. és 334 l. II. köt. 360 l. Alapár: 15.

A háromszázas évek második felében Kr. után írt a tudós hippói püspök s most — a XX. században keres magának olvasót. A kulturfejlődésnek végeláthatatlan sokfélesége esik a két dátum közé, s mégis, úgy véljük, egy Augustinusnak ma nem kell *keresni* olvasót. Mutatják ezt új jelek évről-évre. Harnack néhány évvel ezelőtt adott ki szemelvényeket, (Augustin, Reflexionen u. Maximen aus seinem Werken gesammelt u. übersetzt. Tübingen, 1922.), amely csakhamar újabb kiadást ért. A magyar irodalomban pedig két új könyv (Szent Ágoston élete, Babura Lászlótól és Szent Ágoston, a levélíró, Balogh Józseftől), a legutolsó évben hagyta el a sajtót, egy füzetben pedig Máthé Elek életrajza hozza közel közönségünkhöz a nagy gondolkodót, (erről a Protestáns Szemle mult száma írt). Mindez írások azonban elégtelenek, ha az olvasó a Vallomásokhoz nem férközhet hozzá és igen örvendetes, hogy Vass József dr. fordítása (1916-ból) most végre újból megjelent s e második átnézett kiadásban, tőzsgyökeres, művelt és finom magyar nyelven áll előttünk. Az annak idején nagy méltánylással fogadott első kiadás néhány hónap alatt elfogyott, ime, újabb jele, hogy az az időbeli távolság, mely Augustinust korunktól elválasztja, éppen nem nehezen hidalható át. De talán épp ama távolság nem is áll fenn. A kulturfejlődés nagy válsága az Augustinus kora, nagy válság kora a miénk is: mindkettő tipikusan átmeneti kor, amidőn az átértékelés hatalmas heve természetszerűen adódik. Az egyénnek állást kell foglalnia, akár akarja, akár nem, a nagy világnézeti — helyesebben világhangulati — alapok terén döntenie kell.

Maga a mű a ritkán adódó örök hatáforrások közé tartozik. Formájára, tartalmára nézve egyaránt sajátos. *Egyéni* önéletrajz ez, döbbenetesen nyílt, meghatóan őszinte lélek önfejlődését adja. Szinte detektíven önmagának s írásában a modern riport-jelek nem ritkán jelentkeznek: sodródó élet, benső küzdelem az erkölcsi önfejlesztés terén megkapó részletekkel. Ámde mindez kevés. Ama mély lira, mely az egyéniség minden rezzenését végigkíséri, mely hol a felületen jár s a köznap-i ember arculatát mutatja, hol a mélyben kutat, az örök emberi nehezen felfedhető tartalmát bontogatja ki, mindez csak látszat: a mű drámai vonásai előbontakoznak az egészből. Mert az is csak látszat, hogy itt épp Augustinus lelki fejlődéséről van szó. A bevezetésben azt írja fordítónk: „A Vallomások könyvéből teljesen hiányzik a kortörténeti háttér. Kulturtörténeti vonatkozások is igen gyéren mutatkoznak.“

(XX. l.). Ennek éppen az ellenkezőjét érezzük a mű olvasása alkalmával. Nem kell hozzá mély történelmi előtanulmány, hogy kidomborodjék előttünk a mű lényege: a pogány morális kultúra helyébe lépő új, keresztény morális kultúra drámai küzdelme. Két világtörténelmi korszak viaskodik előttünk, az antik életnézet, az antik világhangulat s az új, magasabb világhangulat. A Vallomásokban épp az az érdekes, hogy itt — látszólag — egy *egyéni* élet perreg le előttünk csodálatosan tiszta önleplezettségében, egy gazdag egyéni mikrokozmosz, de amely sohasem a maga egyéni elszigeteltségében jelentkezik: Augustinus mikrokozmoszában a kor makrokozmosza látható. Amidőn ő magamagával viaskodik, nem ő, hanem *benne* küzd kétféle világprincípium. És lehet-e Augustinusnál világosabb tükrözöt találni? Nincs „kulturtörténelmi vonatkozás“, olvassuk, holott mindenütt élénk surran az a világszemléleti, nagy dimenziós kérdés, melynek ő csak hordozója. Igaz, apró-cseprő „adatot“ nem is akarunk e műből A Vallomások mégis adnak, két kézzel szórnak párhuzamokat, melyek oly élesen rajzolódnak az olvasó elé, hogy olvasásukhoz minden kommentár felesleges. Mennyire látszik a pogány atya és a tiszta szívű keresztény anya ellentéte! Mennyire érezzük minden oldalon, hogy Augustinust nem a külső körülmények taszították közelebb a kereszténységhez, hanem benne *kezdetől* élt bizonyos kultüresömör az antik kultúrával szemben. Mennyire látjuk, hogy benne a magasabb éthosz csak eltemetve élt a társasélet relációi kapcsán, kötötték a nők, az intelligens pajtások, az ügyvédi pálya ambíciói, tehetsége, hiúsága, ámde a keresztény életfelfogás hatása nem idegen világtörzsből rakódik lelki életének magja köré, hanem e fejlődő mag *vonzza* a hatást a kibontakozás ezer nehézségei dacára is. Végre a fényes tehetségű ifjú félrelöki a gazdag karthágói miliert, elvágyik hallgatói köréből, amely kör szinte balkáni-afrikai módra züllött, durva, élvezethajhászó, s életnézeteivel prepotens. E nagy milieu-zsarnok helyett újat keres Rómában — hiába, az antik-világ mindenütt beteg. És mi e betegség őcsiréje? Az a kultúra, mely már csak formális, lelke-bontott civilizáció. Üres szónoki sikerek, társas konvenciók, — ezekben van csak hit. Formalisztikus nevelés... és ki tündöklött akkor jobban, mint az a thagastei ifjú, aki az antik kultúrát valóban magába szívta, hogy átmentse a keresztény civilizációba az ó-kori civilizáció egyes elemeit, de új lényeg alá rendeléssel. Ez a hódító erejű, képzett, fényes stílusza és tanár azonban végre is nem elégszik meg holmi akadémiás intellektualizmussal; mert éjje végre is nem theoretikus én, hanem benső lényének magja, vallásos én, ki kezdetől fogva — öntudatlanul — és állandóan hinni szeretne. Viharos magánélete éppen a IV. századot tükrözteti, amikor az állam egyszer már állást foglalt a kereszténység *mellett*, ez már szabad röptével hódíthat a társadalomban, ámde ennek közvéleménye még a régi. Csupa ingadozás ez a század, mint ahogy ingadozó Augustinus is. És nem jellemző az, hogy ez a kitünő literátor a Bibliának kissé kezdetleges *stílusa* miatt *hőköl* meg? Mindez nem „kulturtörténelmi vonatkozás?“ Végre pedig az antik világnézetből, életkötöttségekből kibontakozó, immár férfi Augustinus nyilegyenesen halad a keresztény életideál felé. „Vedd és olvasd“, s midőn a helyes belső szótatot hallja, kiszakítja magát onnan, ahol *társas-*

dalmilag teljesen le volt láncolva, de ahol egész *lélekkel* nem volt ott sohasem.

Ez a lelki fejlődés reális és szimbolikus is. Hiszen minden korban keresi az ember önmagában nemesebb énjét, mely nem tud kibontakozni társas kötöttségekből. És meg is próbálja sok ember, hogy a *maga* erejéből kibontakozzék s haladjon a jobb felé; ámde ehhez nagyobb, *egyénfölötti* hatalom rendszerint szükséges. Mi is úgy vagyunk, mint Szent Ágoston Ambrus püspökkel szemben: szinte semmi és senki nem hivatgat a jobb felé, mert itt az *alaprak* kell elötörnie, a spontán élménynek, s a külső hatás csak ezt erősítheti.

A vallásos élménynek Augustinus lelki kibontakozásában erős közelsége van a filozófiával. E téren is mennyit tanulhat — a legmodernebb elméletekhez hozzászokott, finoman művelt, tudós elme is — Augustinusból. S itt ismét szóba kell hoznunk Vass József fordítását. Teljes nyíltsággal kijelenti: „Bíráloím megjegyzését nem vettem figyelembe. Nem a javulni akarás hiányából, hanem azért, mert én nem akartam iskolás fordítást végezni. Céloom az volt és az maradt, hogy Szent Ágoston magyarul gondolkodtassam és magyarul beszéltessem... Aki a latin stílust számon tudja tőlem kérni, nem szorul az én fordításomra.“ (Előszó a II. kiadáshoz). Kétségtelen igazságok vannak ez álláspontban. Vass fordítása szinte sehol sem jelentkezik fordítás-ízzel. Nem szavakat, nem is mondatokat fordít, hanem mondat-sorokat. Biztos kézzel emeli ki a finom hangsúlyokat, melyek az *egésznek* adnak színt és ritmust. Már most, aki tudja, hogy Augustinus tüzes lelke minő foszforeszkáló problémákat tud felvetni, amelyek hol önfényükkel világítanak, hol vibrálóan sejtetnek tüzesöként és szüntelenül elárasztják az olvasót gondolatokkal, el fogja ismerni Vass fordításának igen nagy érdemeit. Itt, Augustinusnál semmi sem zárul le, ő a nagy probléma-megnyitók közé való. Ez korbeli helyzete, az ifjú keresztény világfelfogásé, mely az ó-kor megnemesített élettartalmát a középkor áramába lendíti át...

Szépséges ez a könyv, még ha theologiai tartalmát másod-harmad-sorban törekszünk is szemlélni. A mai olvasó nem *régi*, hanem *friss* könyvet vesz a kezébe, könyvet, mely a kultura mai válságosságaiban is szelid, finom lélektől eredő, örök emberi kalauz. *d. i.*

Dékány István: A történettudomány módszertana. Budapest. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 1925. A Magyar Történettudomány kézikönyve. I. kötet. 2. füzet. 74 l.

Dékánynak ez a könyve, amely a Magyar Történettudomány Kézikönyvének részeként jelent meg, logikailag kellően tagolt, részleteiben is átgondolt, világos nyelven megírt munka. Meglátszik rajta lépten-nyomon, hogy szerzője nemcsak a történettudományban jártas s a történettudomány módszertani irodalmával tökéletesen ismerős, hanem filozófiailag is iskolázott elme, akit nem nyom agyon az adatok halmaza és nem foszt meg gondolkodásának önállóságától valamely neki tetszetősebb könyveeske. Innen van, hogy a könyv egyes részei között meg van úgy a külső, mint a belső tartalmú harmónia s fejtegetései nem terjengenek szerte az előre megállapított, nagyrészt önként adódó határokon.

Hogy mindjárt legelején kezdjük a dolgot, a történettudományi módszertan fogalmának rövid megállapítását nyomon követi a módszertani irodalom egybeállítása, a nevezetesebb művek pár szóba foglalt jellemzésével. Kár, hogy a *Lacombe* és *Renard* kitünő művéről nem történik sehol említés. Az tény, hogy a philosophia történelmére nézve nincs jó methodológia még ma sem, de talán nincs is szükség reá. Az alapelvekre vonatkozólag, Kuno *Fischer*, *Eucken*, *Dilthey*, *Windelband* kellő útmutatással szolgálnak azok részére, akiknél a philosophia nem mesterség, hanem élmény.

Amit a történettudományi módszer analitikus részére nézve elmond Dékány, az mind világos és alkalmas arra, hogy úgy a kezdő, mint a már érett történetíró előtt öntudatosá tegye munkáját s az egyes részletek iránt való érdeklődést ne csak felkeltse, hanem útát mutasson elméleti elmélyedés számára is. A jó és találó példák ügyesen világítják meg a módszer egyes részeinek elméleti tárgyalását (v. ö. 33. sk. l.). Amit azonban a 42. lapon az úgynevezett *nyelvi stilisztikáról* mond s a 3. jegyzetben megvilágítani óhajt, az bizony nagyon kevés; alig több a pusztá megemlítésnél, holott különösen az irodalomtörténeti kutatásoknál ez a módszer nagy fontossággal bír: Ugyanezt mondhatjuk az összforrás-hypothesis tárgyalására nézve is: itt sem lett volna felesleges a bővebb kifejtés és magyarázat. A külső és belső kritika, amely ismét az irodalom történetében játszik nagy szerepet, egészen jól megkülönböztethető elméletileg és elég élesen szétválik a gyakorlatban. Példa erre az egész Platon-philológia s az új-szövetség iratainak kritikai, philológiai vizsgálata. A belső kritika, ha egybeesik a „felsőbb“ kritikával, nemcsak „lélektani mérlegelés“ (v. ö. 44. l.), hanem azon felül s főleg szellemtaní analysis és egybevetés, amely sok finomságot és elemző erőt követel.

A *szintézis elveiről* szóló fejtegetések (50. sk. l.) szintén igen világosak és sok történetphilosophiai kérdést ölelnek fel, illetve érintenek. Például a 36. §., amely a *korszak lényegének* megállapításával foglalkozik s a „történelmi idő“ problémájával függ össze. Ranke módszerének feltüntetésével, illetve az ő tanának előadásával, teljes világosságba állítja a kérdést s jó útát mutat a tovább haladásnak. Ugyanezt mondhatjuk a 40. és 41. §-okról, amelyek a téma kialakításáról és a szelekcióról szólnak. Itt különös érdemül kell számítanunk Dékánynak, hogy a szelekció és értékelés között éles különbséget teszen, felhíván a figyelmet arra, hogy a „történelmi“ tényhez nem értékelés által jutunk el, hanem az öntudatos szelekció segítségével. Az kétségtelen dolog, hogy a történettudomány alkalmaz értékszempontokat is, mert hiszen a szelekciónak mindig értékszempontok szerint kell történnie; de tagadhatatlan dolog az is, hogy a történetíró, qua történetíró, soha sem értékel, mert az értékelés egy praktikus magatartás, a történettudósnak, mint tudósnek pedig más magatartása nem lehet, mint elméleti. E kérdésnek tisztázása egyenesen a történetphilosophia szívébe vezet, mert a történelemnek, mint kulturprocessusnak, logikai strukturáját e kérdés eldöntése nélkül meg nem ismerhetjük. Dékánynak természetesen nem lehetett feladata e kérdések tüzetes tárgyalása, de megemlítése által talán felhívta a kérdés fontosságára nemcsak történetphilosophusaink, hanem

történetíróink figyelmét is. Ahol az értékelés kezd szerepet vinni a történetírásban, ott megszűnik annak tudomány-jellege s kezd apologetika lenni valamely oly célnak szolgálatában, mely a történettudomány mezején kívül áll.

Dékány könyve sikerült, szép munka, amelyet haszonnal forgathat a történettudomány minden művelője és tanulmányozója.

Bartók György.

Bárány Gerő: Az ethikai világrend útjelzői. 1925. Kiadja a Budavári Tudományos Társaság. 131 oldal.

E könyvben összegyűjtött tanulmányoknak és elmélkedéseknek írója már régi, ismert művelője a magyar bölcséleti irodalomnak. Azoknak, a nálunk sajnosan ritka férfiakkal sorába tartozik, akiket a szellemi élet iránt való mély érdeklődésük egyenesen kényszerít arra, hogy az erkölcsi és kulturális élet kérdései felett elmélkedve adjanak számot maguk és mások előtt a soha el nem múló örökéletű értékek természetére, becse, életformáló erejére felől. Nincs az erkölcsi életnek egyetlen mezeje, amelyet Bárány Gerő kutatva, keresve, olykor élvezve és gyönyörködve, olykor okulva és tanítva, de mindig valami nemes és tiszteletreméltó buzgalommal — végig ne járt volna. Különösen az élet értelmére és a kultúra értéke, az ember szabadsága és elhivatása kötik le figyelmét: ezek a kérdések vezetnek meg új problémák meglátására s ezek kötik össze, mint állandó és kiütköző szálak, a különböző tanulmányok nemes idealizmustól áthatott fejtegetéseit. Akármelyik tanulmányt olvassuk is át, mindenikből felénk sugárzik a kultúra erejében, a szellemi, főleg az erkölcsi ideálok öröklétében, az ember nagyrahivatottságában való elpusztíthatatlan hit, amely Bárány lelkének egy sajátos, meghatározó birtoka. Minden fejtegetés Bárány lelkének mélyéről fakad s úgy látszik, hogy amit elmond és megállapít, az nem fényelgő eltanulás eredménye, hanem személyes élmények gyümölcse s mint ilyen, egyformán tápláló és élvezetes.

Bárány könyve, mint egy nemes, erkölcsi és vallásos alapokon nyugvó világnézetnek tüköre, hűséges útjelző lehet azok részére, akik a világ dolgain elgondolkozva szeretnék maguknak számot adni az élet és a maguk értelme felől. Ilyenmű művekben végtelenül szegény irodalmunknak határozott nyeresége ez a mű.

Bartók György.

Bergson: Metafizikai értekezések. Fordította és jegyzetekkel ellátta dr. Dienes Valéria. Filozófiai Írók Társasága. Új sorozat. 2. kötet. Év nélkül. (1925.) Budapest. Franklin-társulat. 154 l. Alapár 8.

A mai filozófia vezető elméitől egyre ritkábban kapunk nagy közönségnek való essay-gyűjteményt. A filozofusok nagy része már nem a közönség szélesebb rétegeinek szeret írni, hanem szűk szakköröknek. Sem az essay-író ilyenmű ambíciója, sem erre való tehetsége nem köznapi látvány, sőt ritka dolog ez. Annál örvedetesebb, hogy Bergson e tekintetben a szívesen látott kivételek közé számítható: a finom, könnyed filozófiai essay-terén a régebbi francia hagyományokat kö-

veti s oly kisebb tanulmányokkal lepett meg két évtizede, melyek tartalmuk mélységével egyesíteni tudták a formát. Csodálatos, hogy hosszú ideig nem gyűjtötte össze senki e becses kis műveket. Mikor Dienes fordítását elkészítette (még a háború előtt), ez lett volna az első ilyenmű gyűjtemény. Azóta kiadásra talált a „L'energie spirituelle“, mely természetesen bővebb lett a régebb idő óta készen álló magyar fordításnál. Még így is nagy nyereség, hogy a magyarul olvasó a „Metafizikai Értekezéseket“ jelen összetételében olvashatja, hozzá Dienesnek már általunk kiemelt jó fordításában.

Bergson, meg kell vallanunk, többször ismétli önmagát; oly gondolkodó, ki soha sincsen készen. Mindig visszatér tárgyához, békétlen önmagával, nem nyugszik, míg nem talál új és új utakat, hogy visszataláljon a mindig részben felfedezett főproblémájához. Mert ez a főprobléma egészében sohasem fedezhető fel, csak megközelíthető. Egyre újabb nyílást kell keresni, hogy ott reflektorfényvel rávilágíthassunk. Bergson ez alapon könnyen látszanék megunhatónak, ha nem látnók bámulatos leleményességét, finom szellemét s páratlan előadóképességét. Sőt éppen azért kötelezi le az olvasót, hogy nem hagyja neki békét, egyre figyelmezteti tárgyának új és új oldalaira, folyton magyaráz olvasójának, képek, hasonlatok röppennek elő, míg az olvasó a bármennyire is nehezen megközelíthető tárgyat valóban szemléletesen látja maga előtt a maga egészében.

A mai filozofusok, főképp a német irodalom keretében, szinte született antitalentumok az essay terén. A filozofus akaratlanul ballasztot visz bele az essaybe: rendszert. A rendszernek mindenütt ott kell lennie, akár terjedelmes könyvről van szó, akár kisebb tanulmányról. A könyvben szabadon terjeszkedik a rendszeres alap gondolat, mindenféle felosztásokban s alárendelésekben, sőt kritikai kitérésekben jelentkezhethet, mutatva az író fogalomalkotó virtuozitását. A kicsiny essay azonban korlátokat szab s itt az a hibás praxis keletkezett, hogy a rendszer tömény műszavak formájában lappang; mindenütt érezhető az, hogy e műszavak csak jelszók, „mögöttük“ van sok lényeges, végre is azonban — homályosság áll az olvasó előtt, ki érzi, hogy az alkalmazott műszavak kellő megértése kedvéért ki kell lépni az essay keretéből, hogy belelapozzon a nagy opusok felosztásaiba.

Nem igazi essay-író az, aki csak részletet akar adni. Aki azzal a programmal ír kisebb tanulmányt, hogy csak egy részlettel fog törődni, írhat disszertációt, de nem a szélesebbkörű filozofus olvasóközönségnek való essayt. Az essay tulajdonkép egészet ad, nem töredéket. Ime, ez Bergson programja is. Bármelyik tanulmányára lapozunk rá, látjuk, hogy centrális magra talál, ő egészet ad, az egész bergsonizmust tükrözteti. Bergson nem utal soha egy-egy essayn túl rejtőző „rendszerre“. Bergson közvetlen nyelvén minden egyszerre kezd kitérni — bámulatos írásművészet segítségével képes ezt megtenni. Semmi kétség, ezek a kis essayk roppant tanulságosak az ő álláspontjának megértésére nézve s akik kezdenek Bergson filozófiájára nézve tájékoztató alapokat keresni, ezek az essayk a legjobb kalauzok; akik pedig már ismerik az egész bergsoni gondolkört,

azok számára ez essayk nélkülözhetetlen kommentárok magától a szerzőtől.

A kötetben különben hét tanulmányt találunk. Legszellemesebb s értékesebb a „Bevezetés a metafizikába“. (Ennek van már Fogarásitól egy jó magyar fordítása.) Nagyobb jelentőségük „A lélek és test“ (mely Le materialisme actuel című kollektív műben megjelent értekezés), továbbá „Élet és szemlélet“, végül „A változás észrevétele“, mely az oxfordi egyetemen 1911-ben tartott előadásainak fordítása. Hogy mire képes egy finom essay-író, azt láthatjuk „Igazság és valóság“ című rövid fejtegetéséből: ez tulajdonképp egy James-féle mű francia fordításához írt — előszó. S mégis telve frappáns, finom, tömör megállapítással, melyet gyönyörűség olvasni. Bergson különben, úgy véljük, a magyar közönségnek már nem kell ajánlani, ismeri már úgy mélységét, mint finomságát.

Dékány István.

Dr. Marcell Mihály: A katolikus nevelés szelleme. Budapest, 1925. 190 lap.

Az elméleti pedagógia egyik elvi kérdése, vajjon építhet-e a pedagógiai rendszer kizárólag a teológiára, vagyis a ker. hittudományra. A felelet attól függ, hogy egy vagy több célt tűzünk-e a nevelés elé és ez utóbbi esetben világos, hogy a nevelés-tudománynak a teológián kívül más tudományokra is kell támaszkodnia, kivált a filozófia egészére. De e mellett bizonyos, hogy a vallásos erkölcsi célt a keresztyén hittudományból kell merítenie és ezt a célt a többi alsóbb céllal folytonos kapcsolatba hoznia. A mai kor pedagógusai tehát nem igen alkotnak teológiai pedagógiát, mint régebben Dupanloup vagy Dalmer, bár az ilyenek az alkotása ma is teljesen jogosult, hanem inkább keresztyén szellemű pedagógiai rendszereket, hogy ekkép napjaink erős intellektuális törekvéseinek is eleget tegyenek.

Marcell M. műve is ezen a csapáson halad. Nem akar ő katolikus pedagógiai rendszert nyújtani, hanem arról írni, hogy a vallásos erkölcsi nevelés terén követendő eljárást miképp hathatja át a katolikus szellem. A munka három részre tagolódik. Az első szól az önnevelésről, a második a gyermeknevelésről, a harmadik a tömegek neveléséről. Mind-egyikben a szerző sok megszívlelhetőt mond és sok praktikus utasítást ad. Természetes, hogy minden állításával vagy megállapításával nem érthetünk egyet. Így a katolikus nevelés szellemének eme meghatározása: „értjük rajta a nevelő egész lelkületét átlengő hitet és bizalmat“, (Móz. I. 1—26.) nem egészen kielégítő, mert nem specifikus kath. vonás. Nem helyeseljük, ha a nevelést „teremtő“ munkának nevezi, amit csak akkor fogadhatnánk el, ha a nevelendő lelke mint fehér lap kerülne a kezünkbe, ami pedig a mai pedagógiai felfogás szerint még nem áll. A nevelés célját helyesen így fejezi ki: „Legyünk Isten fiaivá“, — vagyis az embert a legmagasabb életsíkra kell emelni, a lélek főlényét biztosítani a testi „törtetésekkel“ szemben. Ez persze nem megy egyszerre, hanem „per materialia ad spiritualia“ kell haladni. *de a nevelőtől meg kell követelni, hogy a legmagasabb életsíkon legyen.* A szerző

igen helyesen hangsúlyozza, hogy a nevelendő gyermek elé életeszményeket kell állítani, még pedig nem elvont, hanem konkrét formában, mert különben a gyermek maga keres magának eszményeket közvetlen környezetében és nem mindig a legjobbakat. De itt feltűnő, hogy nem Jézusra gondol elsősorban, akit oly szépen lehet más-más formában a kised, a serdültebb gyermek és az ifjú elé állítani; először mint az édes Jézuskát, a ki órangyalként örökdik fölötté, aztán mint engedelmes, mintaszerű gyermeket, végre pedig mind a legfőbb jó hozóját. Mivel a munka tulnyomó részben az erkölcsi nevelés terén mozog, szerző szóvá teszi a tiszta férfiúságot és tiszta nőiességet is, a nemi téren való felvilágosítást pedig elveti.

A III. fejezetben a tömeggel szemben elérendő célt úgy formulázza, mint az alsóbb világnézeti állapotból a magasabb felé való lendítést. A siker feltétele a tömeg lelkének az ismerete, másrészt pedig bizonyos személyi és tárgyi tényezők. Nagyon érdekesen fejtegeti itt, Le Bon hatása alatt, hogy a jelszavak milyen óriási befolyással vannak a tömegre. A feladat az, hogy a romboló jelszavak megtörése mellett az előtörést hirdető jelszavakat hangsúlyozzák. A tömeg átalakítását pedig a családon és egyesületeken át kell megkezdeni. A munka egyes fejezetei talán nem folynak mindig logikusan egymásból, elődása nem egyszer inkább szónokias, mint értékelő, de azt senki sem tagadhatja, hogy a szerző tárgya körül alapos tájékozottságot szerzett és az ismert régi szempontok mellett új szempontokat is ad a nevelés széles mezején.

Szelényi Ödön.

A budapesti tankerület 6. sz. értesítője. Közzétette dr. *Pintér Jenő* budapesti tanker. főigazgató.

Pintér Jenő tanulmányi értesítője immár hatodszor jelenik meg. A pompásan szerkesztett kis füzet a budapesti és vidéki tanulmányügy minden jelenségével foglalkozik. Ez az öt év, 1919. augusztus óta, nemcsak a helyreállításnak, hanem az eredményes építőmunkának is korszaka volt. Intézkedések és intézmények története sorakozik fel előttünk, amiből örvendetesen látható, hogy a főigazgatóság javaslatait a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megértően magáévá tette. Legnagyobb esemény volt a középiskolai versenyek ügye, mely immár országos intézménnyé vált.

A budapesti tankerületnek 37 középiskolája van. Ezekben a múlt év október 1-én 18.788 beiratkozott tanuló volt. A tanév végén 17.826 tanulót osztályoztak meg. A tanév folyamán 1220 tanuló tett magánvizsgálatot.

A függelék beszámol az 1924—25. évi harmadik országos középiskolai tanulmányi verseny eredményéről. Ezen 55 középiskola legkiválóbb VIII. o. tanulói vettek részt, (budapesti 32, vidéki 23), 156 fiú, 27 leány. A három országos versenyen elért eredmény alapján első helyen a budapesti Kegyesrendi katolikus gimnázium 24 egységgel, a második helyen a budapesti állami Bólyai reáliskola 17 egységgel, harmadik helyen a budapesti evangélikus gimnázium 16 egységgel tünt ki.

Halász László.

Loisch Johann: Rudolf Weber, Ein Zipser Volksdichter. Mit Webers schönsten Gedichten herausgegeben vom Zipser-Verein in Budapest. Budapest. Ludwig Kókai. 1825. 8°. 126 l.

Ez a szerető elmélyedéssel készült kis könyv Weber Rudolfnak (1843—1915.), a szepesiek népszerű tájköltőjének életét, költői fejlődését tárja elénk és költészetéből ad izelítőt. Weber annak az evangélikus pap-tanár típusnak a képviselője, amelynek munkásságához fűződik a Szepesség egész szellemi élete s amely a németiség kultúrértékeinek közvetítésével negyedfélszázadon keresztül a magyar szellemi életnek is megbecsülhetetlen szolgálatokat tett. Ennek a társadalmi rétegnek őse Stöckel Lénárd, a Szepesség reformátora, ebből sarjadtak a Serpiliusok és Frölich Dávidok, a Glatz Jakabok, Genersichék és Haberernek, akik nemcsak a magyar haza határain belül, hanem Németországban is tiszteletet és becsülést szereztek szűkebb szülőföldjüknek. Ettől a szülőföldtől, fajtájuktól érzésben soha el nem szakadtak, tudományos kutatásaikat ennek szentelték, költészetükben ezt dicsőítették, de izzó fajszeretetük sohasem került összeütközésbe a magyar haza szeretetével. Weber a pap-tanár költők számban kisebb csoportjába tartozik (a tudósok, főképp a theologusok és pedagógusok száma jóval nagyobb) s mint táj- és népköltő, elődjénél is jobban összeforrt fajával. Költészete a nép szívéből fakadt, a nép szívéhez szólt. A kies Poprád völgyének természeti csodái, helyi babonái és mondái, a falusi nép életének apró eseményei elevenednek meg költeményeiben és elbeszélésében. Nem nagy stílű költészet, a természetadta keretekhez simul; de a poprádvölgyi „zipser“ nyelvet senki sem zendítette meg ilyen tisztaságban. Ez a nyelvi tisztaság a legnagyobb értéke s onnan ered, hogy Weber nagy irodalmi és nyelvi kultúráját vetítette szülőföldje tájszólásába. Költészetének jelentősége abban van, hogy költeményei valóban a nép olvasmányaivá lettek. A szepesi német nép kihálóban van. Nagy hálával tartozunk a szerzőnek, hogy a szepesi német szellemi élet e jellegzetes képviselőjének emléket állított.

Pukánszky Béla.

Természethistória. Szerkesztik: Dr. Méhes Gyula és Dr. Karl János. I. A biológia magyar úttörői. Budapest, (Athenaeum), 1925. 236 l.

Aki külföldön, különösen Németországban utazgatott, az meglepetéssel szemlélhette az ottani utcafelírásokat. A nagyobb városokban nemcsak hogy majd minden utca egy-egy német nagyságtól nyeri nevét, hanem a névjelző-táblák alatt egy másik is meghúzódik, mely a járókelőt, az idegent arról is tájékoztatja: ki volt az, kinek tiszteletére pemzete városának egy utcáját nevezte el? Vajjon hány budapesti és hány magyar ember ment már végig a kies Rózsadomb alatt húzódó Kitaibel Pál-utcán és vetett közömbös pillantást az utcanévjelző táblára, fogalma sem lévén a név hajdani viselőjének kilétéről. Vajjon hányan sejtettek a magyar botanika ragyogó csillagának neve mögött egy hajdani városatyát vagy kerületi nagyságot? Költőink, művészeink, államférfiaink történeti alakja, hála az őket megillető kultusznak, ott él minden művelt magyar lélekben, de hányan vannak, kik a magyar tudományosság uttő-

rőinek és nagy alakjainak, egy Apáczai Csere Jánosnak, egy Bólyai Jánosnak, egy Jedlik Ányosnak stb. életéről, törekvéseiről, küzdelmeiről és szenvedéseiről mitsem tudnak. Csak elismerés illeti Méhes Gyulát és Karl Jánost, valamint társszerzőiket, hogy a magyar ifjúságnak alkalmat adtak a biológiai tudományok magyar úttörőinek megismerésére, hogy az iskolából hazatérő kis diák, ha felpillant az utcajelző táblán a Kitaibel Pál névre, immár tisztelettel és kegyelettel teszi.

Kik voltak ezek az úttörők? „Tudósok, papok, tanárok... egyszerű, szegény emberek... akik minden mellékgondolat nélkül le tudtak mondani pihenésről, szórakozásról, akik sohase kértek, sohase kaptak, de mindig adtak... adtak a tudománynak, a nemzetnek...” Az a huszonegy magyar tudós, — Apáczai Csere János, Miskolczi Gáspár, Grossinger János, Kitaibel Pál, Diószegi Sámuel, Brassai Sámuel, Petényi Salamon János, a két Frivaldszky, Hanák János, Margó Tivadar, Hazslinszky Frigyes, Xantus János, Hermann Ottó, Jurányi Lajos, Entz Géza, Borbás Vince, Paszlavszky József, Simonkai Lajos, Daday Jenő, Apáthy István, — kiket szerzők úttörőkül tisztelnek kevés kivétellel, tényleg küzdelmes pályát futott be. Sorsukban sokszor megnyilatkozott a tudósnak, még inkább a nemzetközi vonatkozásokban többé-kevésbé elszigetelten álló, magára hagyott *magyar tudósnak* a tragikuma. Életrajzuk olvasása, sokszor küzdelmes, hányatott és elismerésekben szegény életük megismerése mégsem fog az ifjúságra elriasztólag hatni; a szerzők ügyes tollal gondoskodtak arról, hogy a tudós pályáját egy utazóhoz, egy felfedezőhöz tegyék hasonlónvá, kit ismeretlen világrészek, ember nem látta vidékek vonnak magukhoz minden rejtelmükkel. A küzdelem szépségét, a fájdalmas alkotó és teremtő munka örömeit éreztetik olvasóikkal. Ha olvasókról szólok, nemcsak a tanuló ifjúságra gondolok. A biológiai tudományok magyarországi fejlődéséről minden művelt ember is teljes képet alkothat magának belőle; és a magyar flóra kutatóin (Kitaibel, Hazslinszky, Borbás, Simonkai) és a magyar fauna feltáróin (Petényi, Frivaldszky, Hanák, Herman, Daday) kívül a tudományos növénytan (Jurányi) és állattan (Margó, Entz, Apáthy) kiváló nagyságai mellett, a polyhistorok (Frivaldszky, Xantus) is szóhoz jutnak. Nemzeti művelődéstörténetünknek nevezetes időszaka elevenedik meg ez életrajzokban; a sorban első Apáczainak, az első magyar encyclopedia megírójának működése a XVII. század politikai zivatarjaival esik össze, a sorban utolsó Apáthynak az idegészovetnan világhírű mesterének fájdalmas összeroskadása, pedig egész nemzetünk és hazánk legtragikusabb és legsomorubb napjaival. Az ifjúság és a haza iránti szeretettől áthatott művet melegen ajánlom mindenkinek figyelmébe, a ki a magyar tudományosság fejlődése és képviselőinek élete iránt érdeklődik.

Dr. Gombocz Endre.

Domanovszky: Geschichte Ungarns. (Bibliothek der Weltgeschichte). München, 1923. Rösl et Cie. 8°. 379 l.

Nagyszabású és minden tekintetben értékes történelmi munka jelent meg két évvel ezelőtt *Domanovszky* Sándortól *német* nyelven, *Geschichte Ungarns* címmel. A kitünő tudósnak rövid időn belül a harma-

dik terjedelmesebb műve ez; A szepesi városok árumegállapítói joga. Budapest, 1922. és József nádor iratainak magyarázatos kiadása csak a közelmúltban (megbeszélésére legközelebb kerül a sor) tettek tanúságot arról a szorgalmas és becsületes munkáldokadról, melyet Domanovszky végzett. Annál inkább csodálkozhatunk azon, hogy a Geschichte Ungarns, mely szakkörökben és külföldön is méltó feltünésre számíthatott, szinte elkerülte történettudósaink figyelmét és a minden kritikánál rosszabb agyonhallgatásban volt része, elismerés és méltánylás helyett. Ez a magatartás a historikusok és bírálók részéről még érthetlenebb, ha tekintetbe vesszük, hogy éppen a mai szomorú politikai viszonyok mellett milyen nagy szolgálatot tehet és kétségkívül tesz is hazájának az a történetíró, ki német nyelvű művével a külföld előtt Magyarországnak történelmét, annak szerepét és a múltban betöltött hivatását végre a helyes világításba helyezi. Az utolsó, német nyelven megjelent teljes magyar történelmi munka, — mint Domanovszky a bevezetésben is megjegyzi, — Csudaynak 1899-ből való műve és Domanovszky felhasználta és értékesítette azokat az eredményeket, melyeket az azóta letűnt negyedszázad felszínre hozott s munkája már ezért is egyenesen hézagpófló.

Nehéz feladat elé állította a tudós szerzőt a mű kisebb terjedelme s mivel egyetlen kötetben akarta összesűríteni Magyarországnak történelmének annyira gazdag és változatos anyagát, nem merülhetett el úgy egyes részletekben, ahogyan talán óhajtottuk volna. Főcélját azonban teljesen eléri munkájával s e cél abban áll, hogy hangsúlyozza a művelt külföld előtt Magyarország földrajzi konfigurációja egységét — amit a szétdaraboltatás szomorú időszakában nem lehet elégszer hangoztatni — és beigazolja hazánk nagy történelmi szerepét és feladatát, mely az északi és déli szlávok szétválasztásában és a mongol és a török áradat feltartóztatásában áll.

Másik nagy érdeme Domanovszky művének, hogy kiváló figyelmet szentel a telepítéseknek hazánkban és azok történetét kritikus pontossággal, továbbá, hogy a nemzetiségek kialakulását és azoknak törekvéseit a múltban igen áttekinthetően feltárja. Így jó alkalom nyílik a szerzőnek arra, hogy kellő értékre szállítsa le azokat a meseket, melyeket a nemzetiségek elnyomásáról Magyarországon tendenciózusan terjesztettek a külföld előtt. Különösen a dákoromanizmust helyezi kellő megvilágításba. A munkának, a nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó fejezetei, illetve részei különösen sikerültek és külföldön nagy és üdvös hatást fognak kelteni.

Tudomásom szerint Domanovszky műve ezideig az egyetlen munka, mely hazánk történelmét a kiegyezés után egészen a trianoni békekötésig tárgyalja, amely teljesség csak előnyére válik.

Némi meglepetéssel láttam, hogy a szerző a reformációval, mely olyan óriási kulturális jelentőséggel és hatással volt hazánkban, csak futólagosan foglalkozik és mind a lutheri, mind a kálvini reformációt pár lapon tárgyalja le.

A német szöveg ellen azt a kifogást tehetnénk, hogy igen gyakoriak az idegen szavak, főleg latinból erőszakosan átnémetesített

szavak (pl. propagierte, stb.), ami a német íróknak mindenestre szemet fog szűrni.

A könyv szövegéhez mellékelt térképek és rajzok igen jó szolgálatot tesznek főleg a külföldnek s a munkát szemléletessé teszik.

A becses és kiválóan időszerű, *magas tudományos színvonalon álló műért hálával és elismeréssel tartozik a szerzőnek a magyar történetírás és magyar nemzet egyaránt.*

Dr. Bruckner Győző.

A Népszínház története. Verő György: *A Népszínház Budapest színiéletében.* 1875—1925. Rákosi Jenő előszavával. Budapest, Franklin-Társulat. É. n. (1925.) 8°. 331 l.

Ötvenedik esztendeje telt be ez év október 15-én a Népszínház megnyitásának. Az örömnép előestéjére Verő György, a színháznak egykori rendezője s egyéb színművei mellett a színház nagyhatású millenáris darabjának, az *Ezer év*-nek szerzője, megírta kulturális életünk e fontos tényezőjének történetét. Megbízatását erre a székesfővárostól nyerte s éveken át nagy buzgósággal és gondos szeretettel gyűjtötte az anyagot munkájához. Tömérdék adatot hordott össze könyvében s ezeknek segítségével teljes egészében állítja elénk a színháznak nemcsak munkásságát és eredményeit, hanem belső életét is. Rég letűnt darabok s elfeledett színészek elevenednek meg előttünk a közismertek s a nagyok dicsőséges pályafutásának árnyékában. Még egyszer színpadra varázsolja őket a kor megértetésére törekvő buvárlat s a hálás emlékezés.

A könyv szerzője az eseményeknek kortársa s bizonyos mértékig részese volt, emlékezete így segítségére volt a holt adatoknak életrekelésében. Estéről-estére látta a színészeket s így játékukról elképzelhető képet tud adni, feledésbe merült érdemeiket meggyőzően idézheti a róluk megfeleledkezett új nemzedék elé.

Amit a Népszínházról ír, abban csakugyan nemcsak megbízható, hanem jószemű s jótollú írónak is mutatkozik. Kár, hogy nem maradt meg ebben a körben. Anyagát keretbe akarván foglalni, könyvét három részre osztotta. Az elsőben Budapest színiéletének vázlatos rajzát adja a magyar színészet megjelenéséig, a másodikban a magyar színészet térhódítását, a harmadikban a Népszínház történetét. A két első részben igen sok a kritikátlan, délibábos kalandozás. Keresve azokat a nyomokat, melyeket a színészek múzsája Budapest területén Kelemenék előtt tett, részletező, mellékességekre aprólékosan, lexikális tájékoztatással ki-kitéregető képeket rajzol a magyar színészet előzményeiről. De ezeket ilyenekül csak az írónak nekilendült képzelete láthatja.

Kezdi az aquincumi színházi élet ismertetésével, pedig maga is mondja, hogy az aquincumi amphitheatrumnak a Népszínházhoz semmi köze sincs azon a véletlen adaton kívül, hogy a Népszínház megnyitása után öt évvel ásták ki. Nem szólva arról, hogy az aquincumi amphitheatrumban egyáltalán nem folyt olyan élénk színházi élet, mint a szerző írja, a párhuzam erőltetése olyasmikre is elragadja, mint az Atellana fabuláknak az araviszk lakosságot rómaivá formáló hatásának elemzése. A második nyomot *Etelvára dalos lakomái*-ban találja. „Szín-szerű előadást“ lát a Priszkosztól leírt énekmondásban. „Ime, — írja —

ez a második színszerű előadás a mai Budapest területén, amelyről már írásos bizonylatunk is akad.“ Ezt megtoldja azzal, hogy „ki ne ismerne a hún, latin, gót zagyalékkal neveltetett szerezcsenben a Miatyánkot is magyar, német és tót keverékben hadaró „Tolonc“-beli Mravosakra?“ Ennyi adat a szerzőnek tökéletesen elég ahhoz a következtetéshez, hogy ha a hún nép gyökeret eresztetett volna, „nem volnánk-e ma gazdagabbak egy, a görögéhez hasonlóan, eredeti magból kisarjadzott, nagyszerű drámairodalommal?“ Az egész naivságot berekesztő s Etelvárárt és Rodostót összezagyváló párhuzam pedig már az ízléstelenségnek a határát is surolja.

A harmadik nyomot az *Ősmagyar énekmondók*-ban, Árpád csepeli igriceiben találja meg s teljesen levegőben lógó adatokból azt a következtetést vonja le, hogy a magyar színjátszás, a magyar dráma az igricekkel indul meg. Majd *Török színészek Budavárán* címmel, terjedelmes kitéréssekkel s anélkül, hogy egyetlen adattal tárgyához tudná fűzni, beszél mindenről, a mi a török színésszel kapcsolatos és részletesen ismerteti a karagöz s az orta ojúnu játékokat. Sok a tévedés s az erőltetett honosítás abban is, amit a keresztény dráma legrégibb formáiról ír.

Mind ezek kritikátlan csapongások, amelyek nem válnak előnyére a könyvnek. A nagyközönség ízlésének tett engedmény bizonyára az is, hogy az író szívesen téteget ki egy-egy anekdota, adoma, sőt még egy-egy pletyka elmondására is. Kellemesen, élénken beszél el; kár, hogy előadásának magyaros színezetét itt-ott még az értelem rovására is erőlteti. Ilyen például „a könnyen *feslő* (feslettségre hajló) főváros, „*átabotába* (keresztül-kasul) róni az országot“, „*délceg* (nyalka) nemzeti viselet“, „Tamási a *padmalyra* (padlóra) zuhant.“ Sajátságosan hibás következetessége, hogy az öntudatos-féle összetételekben a harmadik személyt jelző *ön* helyett, mindig az első személyt jelölő *en-t* ír, annyira következetesen, hogy öngyilkosság helyett is engyilkosságot olvassunk. Déryné Széppataki Róza helyett vaskos elírás D. *Sárospataki R.* (44. l.), Termetzky Fanni nevét is hibásan írja *Permeckzynek*. A *csodabájos*, *theátrálikus*-féle alakok is nagyon lomposan hatnak komoly munkában. Általában az élénkség és közvetlenség érdekében sűrűn hoz áldozatot a választékosság rovására.

De fogatkozásai mellett is nagy hálával gondolhat a szerzőre a magyar színészet történetének minden bűvára. Nemcsak az anyagot hordta össze, hanem helyes szempontokat is tudott érvényesíteni az anyag történeti tárgyalásában. Be tudta helyezni a Népszínházat a magyar kultúra szerves egészébe s rávilágított arra, hogy mennyire felelt meg ez organizmusban reáharult feladatainak. Ilyenekül a következőket állapítja meg: a német közönség magyarosítása, az alsóbb osztályok színházi kulturájának megindítása, a népszínműnek a kor igényeitől követelt fejlesztése s a magyar színműveknek a Nemzettel harmonikus együttműködésben történő emelése. E feladatainak a Népszínház tisztességgel megfelelt: elősegítette a főváros magyarosodását, közreműködött a főváros föllendülésére s az irodalom, zene és színjátszás fejlődésére, új s egyre gyarapodó közönséget nevelt magának s az utána létesülő színházaknak. Hogy e feladatainak megfelelhett, abban a főerde-

met Verő György a színház első igazgatójának, Rákosi Jenőnek tulajdonítja s a színház bukását is a Rákosi szellemében igazgató Evva Lajos menesztéséből származtatja.

A félszázados ünnep fényébe tagadhatatlanul szomorú árnyat vet, hogy egy koldusbotra juttatott s hajlékából kilakoltatott intézményt jubilálunk. Kívánva régi fényébe jutását, úgy érezzük, hogy joggal illeti meg a hálás megemlékezés jelei között az a dús koszorú is, melyet megilletődött érzéssel nyújt feléje könyvében szerzünk. *Kéký Lajos.*

Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. III. kötet, 1921—23. (Közrebocsátja az Igazgatóság. Budapest, a Szépművészeti Múzeum kiadása, 1924. 4°, 130 lap).

Gyéren folydogáló művészettörténeti irodalmunknak becses eseménye ez a szép kiállítású, bőven illusztrált kötet, mely a fenti címet viseli, s külső megjelenésénél, belső tartalmánál fogva egyaránt a legszélesebbkörű érdeklődésre tarthat számot.

Az évkönyv tizenegy értekezése változatos tartalmú. Majd a Múzeum gazdag anyagából veszik tárgyukat, majd egy-egy kiemelkedő magyar művészegyenység életének és műveinek megvilágítására nyerünk értékes adatokat, vagy egy-egy nagyjelentőségű, hazánkban őrzött műemlék szabatos feldolgozását kapjuk bennük. Éppen ezeknél az utóbbi dolgozatoknál fogva érdemel az Évkönyv egyetemes érdeklődést, mert a régi és újabb magyar műtörténet nem egy problémájára kap benne az olvasó kielégítő feleletet. Így tehát az Évkönyv némileg pótolja a békeévek régészeti és műtörténeti folyóiratait, amelyeket körülményeink szerencsétlen alakulásánál fogva régóta nélkülözni vagyunk kénytelenek.

A Múzeum anyagából merítik dolgozataik tárgyát: *W. Amelung*, a neves német archaeologus, ki egy Kr. u. II. század végéről származó, eddig pontosan meg nem határozott témájú római reliefet ismert; *Hekler Antal* egy tarentumi mészkő-relief rövid elemzését adja s az antik gipszgyűjtemény rendezésének szempontjait fejtegeti; a nemrég elhunyt *Léderer Sándor* egy Pulszky Károly vásárlásaiból származó s eddig különféleképp értékelt képről mutatja ki hitelt érdemlő bizonyítékokkal, hogy az Piero di Cosimo, a XV—XVI. század határán tevékenykedett firenzei mesternek alkotása; *Pigler Andor* Guido Reni két rajzáról ír, s egyszersmind ezek helyét is meghatározza a mester művészetében; *F. Takács Zoltán*, a messzi Kína XVII. és XVIII. századi gyönyörű hegyi kristály-, ametiszt-, rózsakvare-faragványait mutatja be, melyeket a Hopp Ferenc-múzeum őriz.

A többi dolgozatok szerzői: *Hekler Antal*, ki Leonardo és az antik művészet kapcsolatára mutat rá a mester rajzainak s néhány ó-kori szoborműnek, illetve gemmának egybevetésével; *Divald Kornél* majdnem húsz év kutatásainak összesűrített eredménykivonatát adja „Felső-Magyarország gótikus szárnyas-oltáraitól“ szóló értekezésében, mely elsősorban műemlékstatisztika, de emellett igen értékes megfigyeléseket és adatokat is tartalmaz az oltárok mestereire nézve; *Eber László* egy kis pécsi oltárkáról mutatja ki, hogy a XVI. század második felében Német-Alföldön készült epitáfium; *Ybl Ervin* alapos tanulmányt közöl Savoyai

Jenő ráckevei kastélyáról, melyet a XVIII. század első tizedében épített Hildebrand J. Lukács bécsi építész; *F. Takács* Zoltán, „Jegyzetek Munkácsy ifjú korához“ című dolgozatában becses adalékokkal gazdagítja a nagy magyar művészről való tudásunkat.

A kötetet kiegészíti a Múzeum 1920—23-ban lefolyt életének eseményeiről szóló hivatalos beszámoló, melyből jólesően láthatjuk a sok becses gyarapodást, melyet még ezekben a nehéz időkben is felmutat az intézményünk; másfelől beszámol a múzeum falain belül folyt intenzív munkálkodásról, mely a különböző osztályoknak átrendezésével és újra megnyitásával mutatja ki eredményeit.

A szép kötet éppen úgy, mint a Múzeum egész élete és működése magán viseli az intézet főigazgatója, *Petrovics* Elek szeretetteljes, buzgó és odaadó munkásságának és irányításának látható jeleit, ki alatt Szépművészeti Múzeumunk új virágzásnak megy elébe. —n —n.

The Huguenots of Hungary. By Prof. F. F. Roget. (Geneva). Printed by Spottiswoode, London, 1925. 27 l. 8°.

Szokatlan tájékozottságú két tanulmány van e füzetben *Bocskay* Istvánról és *Tisza* István grófról. Az egyiknél múltunk történelmének nemcsak adatokra, hanem szellemére is kiterjedő ismeretével, a másiknál a közelmúlt és a magyar kálvinista jellem mélyreható elemzésével találkozunk. *Bocskayt* mint a magyar nemzeti függetlenség és a lelkiismereti szabadság hőst, *Cromwellhez* hasonlítja a füzet írója. Lelkes, értékelő szavakkal rajzolja Erdély jelentőségét, ahol a Bertalan-éj idején már törvényesen biztosított vallásszabadság uralkodik. Kiemeli, hogy Magyarországon a protestántizmus és nemzeti mivolt egyet jelentett. *Bocskayt* a világ és az államügyek jó ismerőjének tartja. Fejtegeti Kálvin elvét, amely szerint az erőszak ellen az önvédelem jogosult. Ez alkalmat ad neki arra, hogy a lutheránizmust, amely ezt az elvet a Biblia alapján tartózkodással fogadja, élesen támadja, sőt egész a világháború oseményéig terhére írja ezt az állásfoglalást. Ez a gondolat tovább viszi s a Népszövetség dicséretét csalja tollára *Bocskay* békéjének ismertetésénél. A békepontokból vett idézete bizonyára impozánsan tünteti fel *Bocskayt* a művelt külföld előtt. Általában inkább a protestantizmus politikai, mint vallási jelentőségét tartja az író szemé előtt.

Három század múltával *Tisza* István grófot tartja *Bocskay* méltó párjának a protestáns vezéralakok közül. Kiemeli, hogy a világháború kezdetén ő az egyetlen magasállású protestáns politikus Közép-Európában. Megint Németország és a lutheránizmus ellen fakad ki, azt állítván, hogy semmi nyoma sem volt bennük a protestáns lelkiismeretnek, míg azt Sir Edward Grey és *Tisza* állásfoglalásában jellemzően láthatjuk. E két férfi szerint különben is hasonló szerepet játszott a maga helyén. Fejtegeti *Tisza* gondolatmenetét, amelynek alapján ellene volt a háborúnak. *Tisza* tragikus helyzete nagyon megragadja. *Coligny* jut az eszébe párhuzam kedvéért. Ez a protestáns-típus szerint most Oláhországba is beöltődik s ott magyar vágyakozás sziklájává válik. Jellemzi a *Tisza*-családot s tud *Jókai* „Köszívű emberé“—ről is. Azután *Tisza* István harminc évi politikai pályáját tekinti át, majd részletesen a háborúban

vitt szerepét. Klasszikus és hű jellemzését adja Tisza Istvánnak. A stoicus protestánsok közé sorolja. Meghatottan és megkapóan írja le Tisza utolsó napjait. Végül a puritán református jellem általános vonásait tárgyalja.

A szerző a Londoni Hugonotta Társaságban olvasta fel ezt a tanulmányát s ez a társaság adta ki sorozatos kiadványai között.

Az egész tanulmányon keresztül nagy rokonérzés mutatkozik a magyarság és a magyar protestántizmus iránt. Ez nagy örömről s ezért hálásak vagyunk. De nem tartunk együtt a szerzővel sem tudományos, sem érzelmi alapon abban, amit akár a lutheranizmusról általában, akár a népszövetségről mond. Azt hisszük, hogy ebben a tekintetben más az igazság.

Szőnyi Sándor.

Schöpflin Aladár: Írók, könyvek, emlékek. A Franklin-Társulat rokonszenves, kedvelt kis zöld könyvei között, a Kultura és Tudomány sorozatában nemrégiben jelent meg *Schöpflin Aladár Írók, könyvek, emlékek* című tanulmány füzére. A kis kötet tizenhárom érdekes elmefuttatást foglal magában. Három tanulmány Ady Endrével, illetőleg legutolsó verskötetével foglalkozik, van benne egy (a kötetből meglehetősen kirívó) polemizáló kisebb jelentőségű cikk, a többi markáns tollrajzokban hevenyészett portrét ad Petőfiről, Aranyról, Gárdonyiról, Rákosi Viktorról, Beöthy Zsoltról, Tóth Béláról, Babits Mihályról és Kazár Emilről.

A könyvecskében felsorakozó tanulmányok egytől-egyig nivósak. Schöpflin Aladár mindig alaposan le szokta mérni mondanivalóit. Ha egy-egy író, könyvet, színdarabot, irodalmi kérdést vet a mérleg egyik serpenyőjébe, a másikba nemcsak úgy hozzátétőlegesen rakja bele a nehezekeket, hanem összevont szemmel figyel a mérleg nyelvére s nem nyugszik mindaddig, míg csak módja van rá, hogy helyesbítse, finomabbá, pontosabbá tegye a mérés eredményét. E kötetben is csaknem mindig érezzük ezt az igazságos, lelkiismeretes lemérési törekvést. Csak polemizáló hangú cikkében, a „Konzervatív kritika, fejlődő irodalom“ című vitairásában támad az a gondolatunk, hogy itt valami hiba van, itt a mérleg nyelve már eleve egy irányba igazítódott. A máskor és egyébként oly gondos Schöpflin itt határozottan elfogult. A konzervatív kritika nézőpontjai kárára egész sereg nagyon is latba eső, igen számottevő súlyú érvet, tényt egyszerűen elhagy a mérleg egyik serpenyőjéről s ugyanakkor nagyon is hitelesítetlen, szűkkörű használatra készült nehezekekkel tömi tele a másik oldalra dirigált igazság érdekében az ellen-serpenyőt.

A többi, nem házi használatra szolgáló tanulmány azonban az igazi, a fémjelzett kritikust mutatja. Mutatja Schöpflin Aladár mélyenjáró kulturáltságát, nagy horizontokat, belátó szemét, minden részletre kiterjedő gondosságát, mélybe cizelláló képességét. Schöpflin irodalmi portréinak pompás távlatot ad. Anélkül, hogy a tulrészletezés hibájába esne, az író lelki arculata mellé odavési a kornak, a társadalomnak, az író családi és életkörülményeinek minden jellemző adatát. Nagy mester ab-

ban, hogy az írókat körülvevő milieu minden említésre méltó zugának kellő kidomborításával szinte ellenállhatatlanul szuggerálja olvasójának, hogy ez vagy az az író, költő ezért, meg azért írt így, ily körülmények, ily lelki, testi, családi, nemzeti utravaló mellett *csakis* így írhatott. Az ábrázolt író lelkeségének, életének valamennyi kinyomozható szálát felhasználja s e bonyolult vonalhálózatból, fény- és árnyfoltokból hozza ki a markáns erejű képet.

E kis kötet darabjai között legjobb példa erre az Aranyról és Gárdonyiról írott két tanulmány.

Az e kötetben szereplő Ady-tanulmányok is nagyértékűek. Ezek azonban inkább vázlatok, skiccek, egy, majd megfestendő reprezentáns portré előhírnökei gyanánt hatnak. Ugy tűnik, mintha Schöpflin időnkint elő-előidézné ezt a dédelgetett fejet és hol ebből, hol abból a szemzőből, inkább csak úgy magamagának rajzol oda szénnel, ceruzával egy-egy kis rajtot, hogy azután kiválassza a legjobban megtetsző beállítást, melyben összesűrítetheti az előtanulmányok minden értékes kis vonását, kvalitását s megteremtse legbeszédesebb, legteljesebb, maradandó arcképét a „pacsirta-álcsás Sirály“-nak. Ily szempontból tekintve, ez a két rövid tanulmány is nagyon érdekes, finom, az „Ady Endre emléke“ című a maga meleg intimitásában lebilincselő. „A halottak élné“ című Ady-kötet méltatásából is egy nagyon erős, nevezetes fénykéve esik a költő arculatára.

A Babits Mihályról szóló gondos, mélyenjáró tanulmány a finom érvok tömegével bizonyítgatja, hogy mily igazságtalan lenne e költő rendkívül magas kulturájából vádat kihozni költészete ellen és e címen megtagadni tőle a természetességet, közvetlenséget. Schöpflin szellemeesen magyarázza, hogy Babitsnál a művészi forma nem ruhája a mondanivalónak, nem is bőre, hanem az arca, amelyről őt meg lehet ismerni és amely kifejezi.

Rákosi Viktorról szóló írása egyaránt megkapó vonásokban mutatja be a vidám Sipuluszt s a „Korhadt fakeresztek“ és az „Elnémult harangok“ íróját. Beöthy Zsoltról, Heinrich Gusztávról csak pár vonással odavetett skiccet ad, de ezeket a vonásokat művész vetette oda s azért jellemzőbbek, mint avatatlan kéz tengernyi, agyonrészletező ecsetvonása. A Tóth Bélára való emlékezés szuggesztív erővel hívja elénk az „Esti levelek“ ékeztollú írójának legmarkánsabb arcvonásait. A bevezető kis essay „A fiatalság költője“ címmel Petőfinek az ifjúságra gyakorolt, mágiikus hatásáról beszél. Ilyen elcsépeltnek tűnő téma mutatja meg tán leginkább, mire képes az avatott toll. Schöpflin annyi természetes közvetlenséggel, meleg bájjal beszél erről a témáról, hogy szinte reakényszerít bennünket, hogy előkeressük a magunk régi, zöldtáblás, egyforintos, gyerekkori Petőfijét s újra úgy olvassuk, ahogy a harmadik gimnáziumban olvastuk, ki a pozsonyi ligetben, — mint Schöpflin Aladár, — ki meg a debreceni Nagyerdőben...

Ez az új kis Schöpflin-kötet is nagyon sok literátus embernek, olvasónak fog pár kellemes órát szerezni. Tudás, érzés, megértés árad belőle.

Mariay Ödön.

Balzac: Betti néni. Fordította: Salgó Ernő. (Klasszikus Regénytár). II. kiadás 1924. 452 lap.

Ez a világirodalmi hirességű könyv a Klasszikus Regénytárbeli jó magyar fordításban immár második kiadását érte meg. Az ismert nevű külföldi regényírók művei néhány év óta nagyon kapósak a magyar közönség körében, (persze a hazai irodalom rovására történik ez, annyira, hogy pl. a Nyugat c. folyóirat napirenden tartja ezt a kérdést, sürgetve ennek a magyar írókat fenyegető katasztrófának lehető elhárítását); de a *Betti néni* kelendőségét az a körülmény is segíti érthetővé tenni, hogy ez a munka nemcsak egyik legsikerültebb, hanem egyik legjellemzőbb regénye is a nagy francia írónak. Balzac hatalmas egyéniségében együtt láthatók a romantícizmus és a naturalizmus szélsőséges jellemvonásai, melyek hol egymás kiemelésére tudnak szövetkezni, hol pedig több-kevesebb zavart okozó surlódásban vannak egymással.

A kétféle költői modor és világnézet összevegyülésének tipikus és aránylag szerencsés példája a *Betti néni*. A téma elgondolása a romantika legjellegzetesebb egy-két motívumából táplálkozik. A cselekvény tulajdonképeni gerince, lényege: az ördögi bosszú, mely évek hosszú során át olthatatlan gyűlölettel s bámulatosan ravasz képmutatással tör egy olyan család megrontására, mely legközelebbi vérrokona s mely soha nem vétett neki semmit. A regény egész cselekvénye abban a mederben folyik, amelyet Fischer Betti nagyszabású intrikája váj bele gyűlölettel megacélozódott tíz körmével a Hulot-család életébe. Ez az egyik tipikus eleme a romantikus költészet eljárás módjának.

A másik pedig az úgynevezett kontraszt-motívum nagy szerepe. Két Fischer-leány szerepel a regény főalakjai közt; két testvér: Adeline és Betti, s ezt a két testvért külső és belső vonatkozásban a legrikítóbb végletességű ellentét különbözteti meg egymástól. Adeline eszményien szép és szinte emberfeletti mértékben nemeslelkű, önfeláldozó, angyali jellem, — Bettit a természet mostohán ruházta ki külső tulajdonságokkal, s rútságának tudata lassanként ördögi gonosztságot fejlesztett ki lelkében. Ugyanilyen végletes jellembeli különbség van a két Hulot között: Hulot marsal a hazaszerető hősiesség és a puritán becsületesség eszményi megtestesülése, ellenben Hulot Hector hadügyminisztériumi osztályfőnök a nemi szenvedély szörnyű betege, aki vészes hajlamával nemcsak nyomorúságba és gyalázatba dönti magát, hanem hozzátartozóit is tönkreteszi, sőt közülök a három legnemesebb lelkűnek egyenesen a halálát okozza.

Ezeket a romantikus elgondoltságú regényalakokat azonban egészen közelről, bámulatosan mélyreható elemzés útján veszi szemügyre Balzac s jellemük szövedékét előttünk fejté szét, minden szálát külön megmutatva, megvizsgálva s a testi szervezet és a társadalmi környezet jelenségeire mint okokra, olyan hiánytalanul visszavezetve, hogy a jellemboncolásnak ez a bravuros biztossága szinte már sok is a jóból, szinte már túl is lö vele az író a célon, mert Betti, Marneffné, Hulot Hector lassanként olyanokká válnak, mint akik gáztetteikért nem vonhatók felelősségre, nem tehetnek róla, hogy olyan elvetemedettek, hiszen az író napnál világosabban bebizonyította, hogy velük született fiziológiai tu-

lajdonságaik s a társadalom részéről ható benyomások és kínálkozó alkalmak ellenállhatatlanul hatalmukba kerítették egyéniségüket, ezek a jellemek nem egyebek, mint az akarattól független (az akaratot is determináló) tényezők szükségszerű eredménye. Elvégre egy regényírónak joga van erre a világnézeti álláspontra helyezkedni, de ebben az esetben következetlenségnek érezzük, mikor Balzacot néha elfogja alakjai láttára az erkölcsi felháborodás és némelyiket valósággal legazemberezi.

A lélektanai analízis mélyreható biztossága azonban elévülhetetlen érdeme Balzacnak; ez érdeme révén mindenkor a világirodalom legnagyobb regényköltői közé fog tartozni. Ő legfeljebb Stendhallal hozható tanítványi viszonyba, Balzac ellenben mesterévé vált a naturalista regényírók egész seregének, többek közt olyan nagyságoknak, amilyen Zola, Tolsztoj, Dosztojevszkij, sőt bizonyos mértékig a mi Kemény Zsigmondunknak is. Mindezek — Balzac és utódai — igazságaikkal inkább megkínóznak, mintsem gyönyörködtetnek bennünket, de jogosan érvelnek azzal, hogy szépség sincs — igazság nélkül. Meglátni és megmutatni az emberi életben kérlelhetetlenül érvényesülő igazságokat, bármily keserűek is azok esetleg: — ennél *szébb* feladatot aligha választhat magának a költészet.

Zsigmond Ferenc.

Gárdonyi Géza írói hagyatékából. *Aggyisten Biri!* Regény. 209 l. — *A kürt.* Regény 248 l. — *Te, Berkenye!* Regény. 202 l. Mindhárom nyolcadrét. Budapest, Dante-kiadás, ármegjelölés nélkül. (1925.)

Az egrí remete utolsó éveiben már nemcsak testi mivoltában zárkózott el a világtól, hanem elzárta műveit is, húzódozott közrebocsátásuktól, főként az írókat egyre keservesebben károsító kiadói viszonyok miatt. Csak halála után harmadfél évre következett el az ideje, hogy hagyatéka napvilágot láthasson s belőle értékes meglepetésül egyszerre mindjárt három regény került az olvasóközönség elé.

A három szép kiállítású könyv kétségtelen gyarapodása irodalmunknak, de Gárdonyi írói képéhez nem nyújt új vonást. Ami tárgy tekintetében új két elsőül említett regényében: alakjai sorsának a világháborúba kapcsolódása, az még csak bátortalan s elmélyítettség nélkül való kísérlet. Igaz, hogy egyszerű emberekről van szó, kikre nézve csakugyan aligha jelentett többet a rettenetes világégés, mint hogy el kellett menniök, oda kellett szenvedniök s ott kellett hagyniök kinek fél szemét, kinek fél kezét, — de így mégis csak egészen epizódikus jelentőségű marad bennük ez a mindenki életébe belevágó, mindenki sorsát véresen fölforgató nagy esemény.

Mind a három könyvet regénynek mondja az író, de tulajdonképpen mindegyik Gárdonyinak legkedvesebb s legjellemzőbb műformája: hosszabb novella. Cselekvényük rövidebb, világképük szűkebb annál, hogy sem regényeknek volnának mondhatók. Novella-téma mindegyiknek a tárgya; de az író szívesen meg-megáll egy-egy helyzeten s kedvtelve részletezi azt, el-elidőz egy-egy lelki állapotnál s egész gazdagságában elemzi, át-átadja magát egy-egy hangulatnak s mi is szívesen ringatózunk vele ennek árján, így aztán a rövid novellai cselekvény regényre gyarapodik.

Tárgyuk is Gárdonyinak legkedvesebb s legsűrűbben ismétlődő témája: egy-egy fiatal pár idilli szerelme, ifju szívek tavasza, heves sóvárgása, ellenállhatatlan sodródása egymás felé. Nagy misztérium Gárdonyi szemében két sorsnak titokzatos, végzetszerű egymásba fonódása s ehhez írói munkássága során újra meg újra visszatér, újra meg újra elemezgeti, az életnek különféle körülményei, különféle társadalmi viszonyok közt mutatja be, de annyi üde leleménnyel s friss bájjal és változatossággal tudja áthatni a fordulataiban s következményeiben mindig és mindenütt egyforma jelenséget, hogy sohasem válik érdektelenné, bármennyiszer ismétli is.

Mosolygó idilli képek sora végesvégig az *Aggyisten Biri*. Kelesse Pali iszákos apjával még gyereksorban kikerült Amerikába. De hiába megy itt túrlhetően sora, hazasodorja a fiatal szívek végzete. Álmában anyja koporsója mellett áll, de ott látja Mács Birit is. A Kelesse- és Mács-familia nemzedékek óta haragot tart egymással s fiataljai megtaszítják, meghajigálják, megverik egymást. Ezt tette Pali is Biri-vel. Álma most nem hagyja nyugodni: mit keres anyja koporsója mellett a gyűlölt leány? Addig nyugtalankodik, míg végül hazatér s megpillantva a gyönyörű hajadonná serdült Birit, beleszeret. Elemi erő Gárdonyi szerelmescinek szívében ez az érzés: ez zaklatta s ez hajtotta haza Amerikából Palit is. Gyűlöletet, megvetést hozott haza szívében, de lassanként minden méreg mézzé válik ott. A leány a sok bántalom érzetében büszke daccal utasítja vissza minden közeledését. El kell mennie a világháborúba, pedig ezzel, mint amerikai állampolgár nem köteles, el kell túrnie a gyűlölt Mács-fiu pofonjait s élete kockáztatásával meg kell mentenie őt, ott kell hagynia fél szeme világát s össze kell töretnie magát a vén Mács megvadult lovaival, hogy a félholtan fekvő legény fülébe „pusmoghassa“ végül Biri: „Az én szívem mindig a tied volt, Pali!“ Szennyes, bűnös gondolatok voltak szívében s Gárdonyi világában a léleknek szenvedésekben kell megmosdania s megtisztulnia.

Akarat nélkül való rabjai Gárdonyi szerelmesei szenvedélyüknek. A természet ösztöne ez bennük; nem azt szeretik, akit akarnak, hanem akihez a természet titokzatos rendelkezése fűzi őket s ők csak vak és engedelmes eszközei ennek az elemi erőnek. Ez történik *A kiirt szerelmes* párjával. Palcsó Zsuzsika, a kofának kisasszonnyá nevelt leánya, tanító férjről álmodozik s feljebb vágyik alacsony köréből. Egyszer felmegy a toronyba s ott meglátja a csinos, de félszeg toronyórt, Ipaes Atillát s aztán minden okos vágya és ábrándja ellenére egyre sűrűbben jár fel a toronyba, végül felköltözik s anyai áldás nélkül él ott párjával, hihetetlen önfeláldozással szolgálva ezt. De amint a nyomoruság megörli a legény gyöngédségét, a nő nem bírja elviselni durvaságát, ott hagyja s a derék, jómódú harangozó-
nak lesz feleségévé. Szegény Atillának is el kell mennie a világháborúba s fél karját ott kell hagynia, hogy Zsuzsi szíve ismét feléje forduljon. De akkor aztán hiába a nyugodt, tisztességes életnek minden marasztaló kényelme, ott hagyja hitese urát s felmegy ismét a toronyórhöz, mert „ő akarja“. Zsuzsi bizonyára a toronyórt érti, mi

a természet elemi erejét, a szerelem szavát értjük e leküzdhetetlen parancsodón.

Gárdonyi teljes mértékben vallja az emberi sors determináltságát s világfelfogásának rezignáltsága gyakran áthatja még a szerelmi idilljeit is. Ilyenkor azt példázza, hogy sorsunk semmiségeken fordul meg; falevelek vagyunk s csak arra szállhatunk, amerre a sors kénye sodor bennünket. Ezt hirdeti a *Te, Berkenye!* cselekvénye is. A pénzéhes, telhetetlen parasztnak, a Berkovicsból lett Berkenyének fia s az előkelően pusztuló úrnak, Phylepnek leánya közt szövődik itt az idill. Berkenye Pista már kis fiu korától valami áhítatos vonzalommal van a kis Phylep Julia iránt. Érzi ugyan, hogy egész világ választja el az ő kapzsi, önhitt, munkás házuknépét, az előkelő nyugalomban és vidámságban szegényedő Phylep-családtól, mégis lassankint közelébe jut a leálynak; azonban ez egy pár önfeledt csók után minden indokolás nélkül kijelenti neki, hogy nem lehet az övé. Utjaik elválnak s a férfi kérges szívvel nagy vagyont harácsol össze. Csak késő vénségükben találkoznak. A férfi az árveréstől akarja megmenteni Juliát, de ez akkor is megelőzi őt nagylelkűségben, úgy hogy ércnie kell, hogy Juliának pénz nélkül is mindene volt, ő neki pénzesen se volt semmije.

Nyilvánvaló, hogy Gárdonyi ezt a történetet egy fanyar végű szerelmi idillen túlmenően is ki akarta szélesíteni s a két szerelmesben az embereknek két nagy fajtáját akarta rajzolni, akikről éppen Julia ezt írja: „Kétféle emberfaj él a földön egymással egybekeveredetten. Az egyik, mintha napvilágnál teremtetten volna az Isten, mindig sugarat hordoz a lelkében. A másik, mintha a föld mélye lehelte volna ki, örök árnyék ül a lelkén. Egyik mintha virág volt volna az előbbi életében, másik tövis, dudva, csalán vagy méregnövény. Egyiknek mindig fölfelé tárul a tenyere, másiknak lefelé. Az egyik lelkének az az örök kérdése: Mit kaphatok? A másiké: Mit adhatok?“

A három regény nem egyforma értékű. Legtöbb élet van az utolsó említettben. (Te Berkenye!) Maga a szerelmi történet is itt halad leginkább egy lelki fejlődés sodrán s a keret is, melybe foglalva van, itt legérdekesebb. Előbb a két háznép ellentéte köt le: a dolgozó, lármás, vagyonaival élni nem tudó paraszt-kuria s a család ősi fényén sütkérező, folyton szegényedő s mégis nagy lelki derűben élő kastély népe. Majd a múlt század hatvanas éveinek krinolinós világa elevenedik meg előttünk a balatonfüredi fürdőélet színes képeiben. Sok költői szépség van az *Aggyisten Biriben* is. Az idillhez itt hátterül előbb az amerikai magyarok életéből rajzol képeket, majd a világháború fergetegéből jeleneteket. Gárdonyi egész művészi felfogásának megfelelően természetesen ezekben sincs semmi hősiesség, semmi pathetikus; csupa apró képek ezek is.

Mindégyik regénynek mögötte marad értéke tekintetében a *kürt*. A benne elbeszélte történet el van nyújtva, érdektelen, sok helyütt unalmas. Maga a hősnő nem igen tudja sem érdeklődésünket, sem rokonszenvünket fölkelteni. Kissé különös Isten teremtése s

furcsa vargabefűt ír le előttünk lelki fejlődése. Nem tudunk tisztába jutni vele, mit szeret a bozontos hajú, hadaró beszédű, vagy ahogy az író mondja, „habricáló“ toronyőrön. Ugy látszik, Gárdonyi szimbolikus jelentést is akart a történetbe belevinni, e mellett szól rövid Előszava is: „A kürt erősebb minden földi szónál“. De ez a szimbolikus értelem nem sugárzik ki a regényből s az egész csak mint egy félművelt, kissé hóbortos leány szerelmi története hat reánk.

Egyébként mindaz, ami írói erénye Gárdonyinak, ezekben a kötetekben is csorbitatlan épségben áll előttünk. Egyszerű történeteit annyi finom megfigyeléssel, annyi érdekes lélektani vonással s annyi meleg, lágy, költői hangulattal szövi át, hogy a legegyszerűbb művészi eszközökkel is folyton varázsa alatt tud tartani bennünket. Mennyire hangulatos és költői annak a rajza, ahogy a hosszú távollét után hazakerült amerikai ifjú szíve a szülőfalu határán szeretettel és boldogan árad mindenfelé, ami ismerősnek tetszik. Szép és meleg hangulatú, amint a templomba kérges és közömbös szívvel beállító Fali lelki fagyának fölengedését rajzolja. Ezt egyébként érzelmi hatással is magyarázza, még pedig igen emelkedett hívő felfogásra valló módon: „Templomban mégis csak megérinti a lelkeket az örökkévalóság fuvalma. Sejtelmek bontakoznak elő a szívekből, hogy ez a földi poros világ valami másik, tisztább világgal kapcsolatos... Nagy és láthatatlan szemek irányulnak onnan reánk és láthatatlan kezek markolnak bele olykor a sorsunkba“.

Ezekben a regényekben is nem külsőségekkel, nem a cselekvény érdekes és meglepő fordulataival keresi Gárdonyi a hatást, hanem a csöndes, halk lélekrezdüléseknek, belső élményeknek gyöngéd és finom feltárásával s ennek megfelelően még ami külsőség is, az is csupa tűnő, röpke kép, impresszionista módon felvázolva. Egyes motívumok előbbi műveit idézik emlékezetünkbe. Az Amerikából hazatérő s itthon csöndes boldogsággal szemlélődő magyar útját például már egyszer igen szépen megírta a *Messze van odáig* című hosszabb elbeszélésében.

Nemcsak motívumok, hanem egyes alakok is emlékeztetnek előbbi műveire. Ezek az alakjai is épp oly kevésbeszédű, csekély energiájú, kissé fanyar és szomorkás emberek, de egyszermind épp oly érzékenyen büszke lelkek, mint elődeik. Különösen két női alakja, Biri és Julia, viseli most is magán az írónak minden gyöngédségét s emlékeztet Gárdonyinak jellemzetes, virágszerű leányalakjára: mind-egyik csupa mosolygó sejtelen, tisztaság és kedvesség s egészen passzív bájával is igézete alatt tudja tartani a legényt.

Legnagyobb ereje Gárdonyinak most is a nyelvi kifejezésben van. Élénk ritmusú rövid mondatai, nagyon leegyszerűsített kifejezés formái sajátos egyéni szint adnak neki. A rövid mondatokban látja a magyar beszédnek egyik legjellemzőbb ékességét. Egyik kötetében ki is fejti, hogy a magyar mondat rövid s mindjárt az elején ott a lámpás: az ige. A német ellenben olyan, mint a hosszú, sötét folyosó, melynek hátul a lámpása, odáig csak tapogatózva börtorkálsz. Minden elbeszélő elődjénél nagyobb mértékben impresszió-

nista, mondanivalóinak színét és hangulatát is át tudja vinni olvasói lelkébe. Elősegíti ezt igékben való rendkívüli gazdagsága. Az öreg Phyleppel ezt iratja egy különben kissé bogaras nyelvtani munkában: „A nyelv gazdagsága az igékben ragyog s nem a nevekben. Elnevezni könnyű akármit is, de igét csinálni nem. Mert az ige a nemzet lélekének gyökérhajtása“. Viszont azonban az igének ez a túlbecsülése sokszor teszi modorossá.

Az élet rejtelmességét s az emberi indulatok mélységét példázák ezek az egyszerű történetek is a maguk egyszerű eszközeivel. Gárdonyi tekintete pályája folyamán egyre mélyebben a lelkiekre irányult. Egyre bensőségesebben érezte s egyre ragyogóbb fénnel árasztotta el könyvein is azt, amit egyik alakja, Julia, így fejez ki: „Nappal csak a földi világot látjuk, hát csak földicknek tudjuk magunkat, de éjjel, mikor kitáruul fölöttünk a mindenség világa, érezzük, hogy a föld is a mindenség része. Nagy érzés. A végtelenség fuvalma az az érzés a lelkünkön“. Ez az érzés adott szárnyat a sírja felé közeledő író lelkének, hogy nyugodtan, hittel gondoljon a halálra s ezt mondassa Juliával a temetőről: „Itt kezdődik az élet. Az igazi... A földi élet csak leszálló állomás. Másik kocsira ülünk át. Haladunk tovább“. Szép és nemes tanítások ezek s az író, ki ezeket hirdeti, költői adományával nemcsak a földi élet szépségeit tárja föl előttünk, hanem tekintetünket ráirányozza a csillagra is, mely „minden este előttünk az égen, s hirdeti: Idefenn is laknak“.

Kéký Lajos.

Kosztolányi Dezső: Arany sárkány. Budapest, Légrády kiadása, 1925. 458 lap.

Először a Pesti Hírlap közölte folytatásokba tördelve Kosztolányi Dezső legújabb regényét, amely most könyvalakban is megjelent. E hosszúra nyúlt regényre nézve kétségkívül előnyösebb a könyvalak, mert jobban érezteti a benne foglalt események egységét. Az egyfolytában való olvasás mintha élenkítené a cselekvésnek olykor lassú menetét s így kevésbé tűnik fel a bonyolításnak helyenként való nehézkessége. A szerző lírai egyéniségéből következik, hogy e terjedelmes epikai alkotásában nincs elég drámaiság és elevenség, bár az emberi életnek egyik legmozgalmasabb területére: egy diáktársadalomba vezet bennünket. Alapos ismeretről, de meglehetősen egyoldalú szemléletről tanuskodó képet rajzol egy alföldi gimnázium s a vele összekapcsolt sorsú emberek életéről.

Egy jóra való, derék tanár lehangoló, csendes tragédiája emelkedik ki főeseményként a sokszor jelentéktelennek tetsző, de az iskola életét mindenkor jellemző epizódok csoportjából. Novák tanáron kívül, akinek pedagógiai művészete csődöt mond anya nélkül maradt nagy leánya nevelésében, megjelennek előtűnik a különféle tanártípusok és körülöttük vagy inkább velük szemben, az egész diáktársadalom a maga sok hibájával és kevés erényével, a jó és rossz diák jól ismert, sokféle típusával. A vidéki városka iskolai életének legizgalmasabb jelenetei játszódnak le rövid pár hét alatt a tanév

végén. Lázás készülés után lezajlik az érettségi és Liszner Vili megérdemelt bukása megpecsételi az iskola büszkeségének, legjobb tanárának tragikus sorsát. Az éretlen ifjuság elvetemült salakja orvul rá-támad Novák Antalra és tétleg bántalmazza. A rút hálátlanság s a szenvedett sérelem gyalázata megtöri az erős férfit, aki anya nélkül maradt leányának egy alig érett ifju által történt elszóktetésébe is kénytelen volt beletörődni. Novák Antal nem a régi többé s a teljes összeomláshoz már nem hosszú az út. Ezt egy csapásra előidézi a helyi szennylapnak egy botrányos cikke, amelyben a bukott diákból félelmes helyi nagysággá felfuvalkodott szerkesztő gyalázatos módon publikálja Novák tanár esetét és intim családi ügyeit. A durva támadás, amely ellen a feddhetetlenség tudata sem elegendő védelem, a szerencsétlen férfit végkép lesujtja és halálba kergeti. Utána egymásután roppannak össze tanártársai közül számosan, míg a hitvány kis egzisztenciák tovább folytatják kicsinyes intrikáikat. A megszoktetett, hálátlan leány is élvezzi az életet, bár boldogsága nem teljes. Azonban könnyen megnyugtatta kissé háborgó lelkiismeretét az asztaltáncoltatás misztikus játékával, amely az elköltözött apa üzeneteként azt közli vele, hogy Novák Antal jobban érzi magát a másvilágon, mint életében ezen a földön.

Ez a kierőszakolt másvilági üzenet mintha nemcsak a nyugtalan lelkiismeretű leánynak volna szánva, hanem az olvasót is föl akarná rázni lehangoltságából. Mert az egész regényből áradó pesszimizmust ennek a misztikus üzenetnek bizonytalan fényénél egyéb alig enyhíti. Kosztolányi Dezsőnek borongó lirájából ismert, megkapóan kedves melancholiáján átszűrődő szubjektív életszemlélete meglehetősen sivár világnézetté objektíválódik e regény lapjain. E szerint az események azt igazolják, hogy nincs különbség a jó és rossz között, sőt a vak sors szinte következetesen a jó ellen tör. A legderekkabb ember élete a legszánalmasabb vergődés, mihelyt szembe kerül a könnyelműek és hitványok szervezetségével. A bünt nem követi bűnhődés és van tragikus bukás vétség nélkül is. A költői igazságszolgáltatás nem tud érvényesülni az élet vak erőivel szemben és a megnyugtató motivációk helyét valósággal a sorstragédiák irracionális fordulatai foglalják el. Egy helyen a költő ezt mondhatja hősével: „Hol az összefüggés, a kapcsolat? Ilyen az élet? Nem, ez nem is élet, csak a regények ilyenek, mikor az író egymásra torlaszolja az eseményeket s nem indokolja meg kellően“. Ilyennek látjuk mi Kosztolányi regényét is és eljárását nem igazolhatná teljesen az a körülmény sem, hogy az élet valóban szolgáltat irracionális egyenleteket és megoldásokat. A regényben mégis csak törekedni kell valamennyire megnyugtató megoldásra és annak a benső harmóniának megéreztetésére, amely elviselhetővé teszi az életet az irracionális sorstényezőök ellenére is. Kosztolányi lirájában megvan ez az őstönös tendencia és a belőle áradó melancholia nem fájdalmas, akár csak a „kedves bánat“ költőjének őszi melabúja. A regény azonban nem alkalmas arra, hogy ezt a rokonszenves lírai motivumot, ezt a speciálisan szubjektív szemléletet, tényekkel igazolt világnézet formájában is megszerettesse ve-

lünk. Jobban szeretnők, ha az ilyen úgynevezett diákregegy inkább építő világnézetet hirdetne az erkölcsi világrend diadalának bemutatásával. Akkor nem félnénk attól, hogy az „Arany sárkány“ csetleg diákok kezébe is talál jutni.

Egyébként sok jellemző vonást nyújt Kosztolányi regénye a diákélet rejtelmeiből és a tanár küzdelmes életéből. Kitűnő típusokban vonultatja fel a kis város szellemi arisztokráciáját és tud nem egy sikerült egyéni portrét is festeni. Leírásai, különösen a májusi tavasz képe, szépek és elevenek. Általában élvezetes érdeklődéssel olvassuk végig e regényt, már csak azért is, mert Kosztolányival, a lírai költővel találkozunk benne.

Gulyás Sándor.

Tizenhat elbeszélés. Vannak az irodalomban is, mint a gyakorlati életben tömegfogyasztásra szánt cikkek. Olyan kisebb-nagyobb munkák ezek, amelyek se nem ártanak, se nem használnak, mindössze az a szerepük, hogy unalomüzőkül, vagy szórakozásul szolgáljanak a hétköznapok forgatagában. Ilyen igénytelen tömegcikk a Képes Krónika kiadásának ez az új kötete, melynek élén ez a felírás olvasható: *Kosáryné Réz Lola: Mariska három gavallérja és tizenöt elbeszélés.* A különböző szerzőktől való tizenhat novella közül leghosszabb Kosárynének a címben is említett elbeszélése egy fiatal leányról, kit édesanyja okossága és jó sorsa némi bajoskodás után a házasság révébe juttat. Mariska kisé lapos valószínűséggel fejlesztett története egy vonalban halad öregedő szüleiével, kiknek rég nélkülözött békéjét szinte az ő családi örömeivel egy időben hozta meg az újszülött kis fiú. Nem valami nagy becsvágygal készült mű, de nem is érdektelen. A vidéki élet prózájából kikapott alakok rajzához stílszerűen alkalmazkodik az előadás színtelen egyszerűsége.

A kötet többi darabja kisebb igényű, de tárgy és hang tekintetében eléggé változatos tárcsa, novella. A Csehovtól és Jerométól származó apróságok mellett két-két darabbal szerepelnek Pásztor József, Péterffy Tamás, Zsoldos László; a további elbeszélések szerzői pedig Bársony István, Gáspár Jenő, G. Miklósy Ilona, Rozványi Vilmos, Rezek Román, Szegedi István, Szirmay József. Mint látható, csupa ismert nevű író, akiknek napi életre szánt, néhol (mint Szegedi I. a két pofon című) humoreszkszerű írásaiban is felfedezhető a lelki derűnek mélyebb indítéka. A kötet illusztrációi ügyesen illeszkednek a könyvhöz s az effélék iránt fogékony olvasó bizonyára szívesen pihenteti majd szemét egyiken vagy másikon

B. Gy.

Nadányi Zoltán: Szép nő az ablakban. Versek. Singer és Wolfner irodalmi intézet r.-t. Budapest, 1925. 90 lap.

Vannak, akik verseket írnak és ezek a versek meg is jelennek különböző kitűnő lapok hasábjain. Vannak azután költők. Utóbbiak módfelett sokkalta kevesebben. Ez utóbbi kevesek között is előkelő helyen áll: *Nadányi Zoltán.*

Harminc év körül járt, amikor még nem tudtunk róla semmit. Gondolom: Zilahy Lajos ásta ki a bihari televényből. Hozta a verseit: kettőt, hármat, tizet talán. Egy éven belül vaskos verseskönyve jelent meg, a „Furcsa vendég“. Ezeket a verseket nem egy év alatt

írta. Ezek már vagy tíz éven át íródtak, tíz éven át, amely alatt az irodalom nem vett tudomást Nadányi Zoltán költőről. Megjelent a „Furcsa vendég“ és a noviciust teljes irodalmi fegyverzetben mutatta meg. Nadányi Zoltán neve egy csapásra felkerült az élre a versek, és a költők számvevőinek jegyzékében.

Ezek figyelme fokozottan fordul Nadányi második kötete felé. Ez már nem az ismeretlen ifju bemutatkozása (harcincéves férfiak a háború utáni irodalom ifjai), ez már az országos nevű költő java termésének gyűjteménye. A kritikus gond mindenekelőtt erre a problémára szegeződik: mit tanult Pesten? Mit felejtett Biharból?

Jól esik megállapítani, hogy a halhatatlanság grádusának ez a komoly jelöltje a második rigorózumon is jól felelt meg erre a két kérdésre. Pesten nem tanult semmit, Biharból nem felejtett semmit. A szerkesztőségi ajtók megnyílása nem kapatta el, nevét, mely az újfalu társaskör tagnévsorából az országos lapok hasábjaira került, egyazon egykedvűséggel viseli és ugyanolyan verseket ír nyomtatott könyveibe, mint amelyeket annakidején tízegynéhány éven át asztalfiókjának írt: Nadányi-verseket.

Nadányi Zoltán, az ember: külön világ és ezek a versek, a „Szép nő az ablakban“ versei, ugyancsak külön világ. És ez a két külön világ szervesen függ össze: integráns része egyik a másiknak, mint az ember és lélekzete. Ezek a sóhajok senki más kebléből nem szállhatnak, ezek a vágyak senki más szívében nem gyökereshetnek, ezeket a plasztikus képeket senki más tekintete nem vetíthette. Nadányi Zoltán világrajzotele nélkül ezek a versek soha meg nem születnek.

Egyik kezem ujjain elszámolhatom azokat a magyar költőket, akikről ezt olyan nyugodt lelkiismerettel elmondhatom, mint Nadányiról.

Oly ritka gyönyörűség a kritikus számára, ha ezt megállapíthatja, hogy akarva, nem akarva elidőzöm ezen mulatva magam, ahelyett, hogy annak megállapításával bibelődzném, hogy ezek a versek mennyiben felelnek meg a ma fennálló esztétikai elveknek. Ebben a nem egészen negyven versben ötvennél több új kép található. Nadányi tájékozatlanságában megdöntötte azt a manapság divatos esztétikai normát, amely szerint a lírai költészet zsákutcába ért, mert az a közelmúltban olyan messzeségekbe jutott el, ahonnan — mondják a norma felállítói — nincs tovább. Nadányi Zoltán, bakonszegi magányában, — ahová gyorsan visszavonult pesti dicsőségeinek színteréről — úgy látszik, nem tudott arról az irodalmi ukázzról, amely szerint most aztán már nem szabad az eddig megírt verseknél különbeket alkotni és gyorsan megépített ötvennél több, gyönyörködtetőbbnél gyönyörködtetőbb új költői kifejezőmódot.

Olyan költő verseiről írván, aki, mint Nadányi, ily hanyagul döntögeti a legmagasabb polcon ülő irodalmi cézárak kedvence szabványait, megrettenve hallgat el az esztétizáló kritikus, hirtelen és szíve szerint alakul át gyönyörködő szemlélőjévé amaz égi színjátéknak, amely, mint ezerszinű rakéta hirdeti, hogy bármilyen magasan is áll a magyar lantos költészet szintje, a magyar föld kiszámíthat-

lanul gazdag barázdáiból újra meg újra kelnek a költők, akik feljebb és feljebb viszik azt, beláthatatlan magasságokba, fel egészen a csillagokig!

Szegedi István.

Szalay Károly: Holland költőköl. Műfordítások. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1925. 248 lap.

A nagy összeomlás után a békében annyira-amennyire egységes Európa alkatrészeire bomlott. Országok, régi és új, bővült és csonkított határokon belül viczorogva néztek farkasszemet egymással és az ügynevezett békeszerződések megkötése, az ágyuk bömbölésének elhallgatása után évekkal még mindig a vérszomjas gyűlölet csikorgott a fellázadt világon.

Ebben a vérgőzzel miazmás légkörben a barátság gyönyörű tulipánja virult ki, a barátságé, amely legázolt hazánkat a szabad Hollandiához fűzte. Erre a barátságra a veszedelmek vérvivataira ütötte rá színarany tizenhárompróbas bélyegét.

„Donec eris felix, multos numerabis amicos,
tempora si fuerint nubila, solus eris!”

Hosszú évszázadok óta aligha dült emberlakta földön ködösebb idő, mint amely hazánk egén ült meg, a közelmúlt évek alatt. De ime, akadt barát, aki megcáfolta a cinikus latin vers keserű igazságát, aki éppen ezekben az időkben állott mellénk és ez a barát: Hollandia volt.

Mindenki a maga módja szerint rózza le háláját. Rangot, kitüntetést osztogat az uralkodó. Csekket állít ki a bankár. Adjon az Isten ezerannyit! — sóhajtja a koldus. Mit adhat a költő?

Szalay Károly, a költő, volt németalföldi magyar deák, vaskos könyvben tárja elénk a holland lírikus költészet java termését. Kitűnő magyar fordításban. A bő és kimerítő anthologia előszavában megható szerénységgel mondja:

„Az én fáradságom legszebb jutalma az leendő, ha ezen gyűjteményem egy újabb láncszemévé válik a nemes holland és magyar nemzet közötti, századokba visszanyúló, meleg barátságának.”

A műfordításokról szólva, mindenekeelőtt meg kell állapítani a könyvnek azt a kimagasló irodalomtörténeti jelentőségét, hogy ez az első magyar nyelvű munka, amely a holland költészet eddig ismeretlen világát a magyar olvasóközönség elé tárja. Dr. Nagy Zsigmond, a nemrég elhunyt kiváló debreceni tanár, néhány becsületes kísérletén kívül Szalay Károly műfordítói működése talán az egyetlen, ami az évszázadok óta fennálló holland—magyar kapcsolatot azzal kívánja elmélyíteni, hogy megmutatja a mi régi, erős barátunknak, Hollandiának a lelkét. Azt a lelket, ami ennek a barátságának gyökere és forrása és ottan, ahol ez a gyökér a legmélyebbre ereszkedik, ahol az a forrás a legmélyebbről buzog: ennek a nagyszerű népnek lantos költészetében.

Maguk a versek időrendben sorakoznak Szalay gyűjteményében és a XIV. századtól napjainkig ölelik fel a hollandi, helyesebben a németalföldi lírát, mert — eléggé nem dicsérhető módon — Sza-

lay nem marad meg a holland politikai határok keretein belül, hanem azokon túlmenően, a belga földön élő, de flamand nyelven daloló költők verseit is bemutatja. Csak így kapunk teljes képet egy régi és körülhatárolt nyelvsziget lantos kultúrájáról.

Ennek a képnek a helyes szemlélete kétségtelenül más esztétikai nézőpontok elfoglalását teszi szükségessé, mint amelyekből akár hazai líránkat, akár a régebbi megismerés által megszokottá tett német, francia, angol vagy olasz lantos költészet darabjait tekintjük. Hollandia külön világ, sem hazánkhoz, sem azokhoz az országokhoz nem hasonlítható, amelyeknek lírájával többé-kevésbé szellemi együttélésben élünk részint évszázadok, részint különösebben a nyelvújítás kora óta. Akár a magyar vers robbanó ritmusára, szabad szárnyalására, akár a német Lied felolvadó érzelmességére, akár a francia chanson szellemes kiélezettségére, vagy az angol song művészi, belső dallamosságára vagy az olasz canzon fékevesztett szenvedélyességére gondolok, ez mind hiányzik a hollandi versekből. Sok mindenért azonban kárpótol a lélek becsületes egyszerűsége, a kimondott szó igazának teljes ereje, az a száz százalékos valór, amely minden gondolat mögött oly megbízhatóan meghúzódik.

Habent sua fata libelli! Ezeket a verseket Szalay Károlynak kellett fordítania, a maga becsületesen zengő, tegnapi, erős és próbált irodalmi nyelvén. Oly nyelven, mely véletlenül sem bicsaklik el, eredeti stílusából kiugorva, a legújabb évek nyelvújítási kísérleteinek még ki nem jegycesedett talajára. Külön erénye, hogy ezen a nehezebben simuló, szabályokhoz merevebben kötött nyelven is élvezetes és fordultatos, akárhányszor a bravur határait súroló műfordítási köntösbe tudta öltöztetni a nyelvben idegen, lélekben oly kedves Hollandia lantos termését.

Szegedi István.

Gyuri úrfi. (Színházi bemutató). Boross László bohózata a Nemzeti Színházban.

Nemzeti Színházunk öntudatos művészi programja különösen két olyan ösvényt tört, ahonnan nemes tradíciók csillagára is látni és amelyeken át jelentős lépésekkel haladt előre a nemzeti lélek szolgálatában. Az egyik egy fölfedezőút; az első magyar színház kötelessége és fényűzése, hogy a magyar élet erdőjében még rejtőzködő tehetségekkel találkozót adjon a magyar közönségnek. A másik: nemzeti feladat, hogy amikor drámairodalmunk külföldi tantiémek felé sandít; külföld számára készít konfekciós darabokat, akkor Nemzeti Színházunk a magyar rétek, magyar kuriák felé tárja ki a sokszor fojtott levegőjű színpad ablakait, hogy ezzel is hirdesse, amit Arany olyan szépen mondott:

...Nép, melynek érzi keble, zengi szája

A költő énekét, addig terül,

Ott éri végét a költő hazája,

Azon túl maga jövevény...

Természetes, hogy ezek az ösvények nem nyílegyenesen haladnak, zökkenői és kitérői akadnak s amit a színház néha értéként felmutat, még nem gyöngy, csak azzá lehet. Boross László bemutatkozása-

sában is túl nagyinak látszik még a Nemzeti Színház, talán a Kamara Színház akusztikája jobban megbirta volna mondanivalóit. A duhaj Gyuri úrfi unszoló rokonai bosszantására dacosan elhatározza, hogy a legelőször útjába kerülő nőt feleségül veszi: alapjában jó ötlet, amiből lehet jó és vidám komédiát szőni más színes szálakkal, de amire magára felépíteni egy darabot: túlmerész kísérlet. A másik szál, amit beleszól, nagyon halvány és el-elszakad: az okos, ügyes leány és a makrancos férfi párviadala, amikor a látszólag maguktól gördülő események szálait titokban egy finom női kéz tartja és igazgatja, de ezt inkább sejtjük, mint látjuk; úgy látszik, a szerzőt is elérte sok művész fájdalmas tapasztalata: mást irt le és mondott el, mint amit elképzelt és akart. Egy csomó dolog tarsolyában maradt.

Ez a magyar élet pedig, amit a szerző megcleveníteni akar, olyan régi, mint egyik-másik naptár képe, melynek kliséje egykorú folyóiratokból, könyvekből vándorolt és kopott idáig. És a duhaj, könnyelmű gavallér Gyuri úrfi sokkal öregebb, mint akár ő, akár szerzője gondolná. De az egész vármegyeház is jovialis alispánjával, hajdujával és a vidéki élet, a cimborák, mind úgy hatnak, mint kópiák és sokszorosítások kitünő eredeti művészi munkákról. Pedig Boross Lászlóban sok érzék van az egészséges kómikum iránt, tiszta a nevetése. De a jókedy, ha mélyebben és többet lát meg ebből a mi különös és magyar életünkből, melyen sírni is kell és nevetni is lehet és a maga derüjének fényében fürösztli meg azt, — a maga eleven készségével megtalálni és kihegyezni a kómikumot — bizonyára elégedettebben fogja elbocsátani a nézőket, mint a Gyuri úrfi bemutatkozásával tette.

(m. gy.)

A filharmonikusok első hangversenye. A hangversenyévad igazi megnyitása mindig a zenekari hangversenyek elseje. A közelmúlt október 12-iki megnyitó kétszeres fontosságú volt idén. Ismét üdvözlhattük filharmonikusaink élén a társulat díszelnökét, *Kerner Istvánt*, s ismét hallottuk jeles szimfonikusunknak, *Buttykay Ákosnak* egyik nagyszabású zenekari művét.

Kerner István karmesteri nagysága abban is rejlik, hogy előadásában mindig a zeneszerzőt juttatja érvényre. Az ő meggyőződése szerint a zeneszerző gondolatának tolmácsolása a fődolog, s nem a karmester valamely meglepő előadási ötlete. A legtisztultabb karmesteri felfogást Beethoven 7-ik szimfóniájának monumentális előadásában csodálhattuk. Rég nem hallottunk ily tisztán beethoveni magasságú Beethoven-előadást. Most újból felviláglott előttünk, hogy mennyivel értékesebb és felemelőbb ez a klasszikusan szép előadás, mint a modernül érdekes, egyéni meglepetésekkel szolgáló vezénylés.

Buttykay Ákos a hazai talajból nőtt zeneszerzői gárda egyik kitünő tagja. Szimfonikus munkái a legértékesebbekhez tartoznak. Most Madách Ember Tragédiájához írt zenéjének három részletét adták elő a filharmonikusok. Ez új bemutatásként hatott, mert az 1918-iki első előadást követő zivataros idők átgázoltak a közelmúlt

művészi élményein. A bemutatott mű tételcinek elseje a paradicsomból kiűzött emberpár lelki állapotát tolmácsolja, a második a Miltiadesz-jelenethez vezet, a harmadik, a Bacchanalia pedig a római jelenethez való. Az első tétel megkapóan érzékelteti (nem festi, mert ez utóbbi kevesebb) tárgyát, a második ostinato témájával ragad meg, míg a harmadik nagyarányú, rondóformájú tétel, kitünően jellemzi a drámában elmondott képet. A szerzőt, mint szimfonikust, e művében talán a legjobban Beethovennek a 6-ik szimfóniájához írt megjegyzésével, „Mehr Ausdruck der Empfindung, als Mahlerei“ lehet jellemezni. Ami pedig Buttykay hangszerelését illeti, az ragyogó színpompájú, mesteri.

Miután Buttykay Ákos magyar ember, munkásságát more patrio, nem tartják számon. Azért hadd véssem honfitársaim emlékezetébe, hogy Buttykay, ki zongoraművész is, először 1897, április 7-én, saját szerzeményű Ábrándjával (zongorára zenekarral) jelent meg a filharmonikusok dobogóján, amely alkalommal Richter János vezette a zenekart. Esztendőre egy Seherzot, 1900. január 10-én pedig I. szimfóniáját mutatták be. (Ez alkalommal dirigált először Kerner István a filharmonikusoknál, amikor a hangverseny felét kiváló elődje, Erkel Sándor, a másikat Kerner vezényelte.) Az első szimfóniát csakhamar átdolgozta, amikor is egy igen szép magyar, variációs második tételt írt hozzá. Második szimfóniáját, a Salammbot, a híres hasonló című regény alapján írta. Ezt 1902. november 17-én adták nálunk elő. Végül Arany János híres balladájának, „Az ünneprontók“-nak alapján megírta hasonló című szimfonikus költeményét, mely 1905. január 23-án került bemutatásra. Azóta többször adták elő.

Visszatérve az első filharmonikus hangversenyre, meg kell emlékeznünk a műsor középső számáról, Zandonai Richard: Romantikus hegedűkoncertjéről, melyet Ferrari Albertina tolmácsolt. A háromtételű darab a mai olasz zeneszerzőt legjellegzetesebb tulajdonságaiban mutatja az idegen égaljbelinek. Könnyű fajsúlyú dallamokból alkotott tematikát, szellemes harmoniába s raffináltan hangszertel zenekarba rejtve tárnak elénk. Miután Zandonai a koncertáló hegedűt nem mint különálló egyént, hanem mint a zenekar alkotó részét kezeli, ez nem domborodhatik ki eléggé az első és a harmadik tételben, míg a lágy melódiájú lassú második tételben a hangversenyzőnek módja nyílik hangjának és előadóképességének kifejtésére. Ferrari Albertina tőle telhető jó módon oldotta meg feladatát s a második tételnek kissé orientális sirámú dallamát melegen, volt mesterétől, Hubay Jenőtől tanult lágy behízelgő vonókezeléssel (nem nagysúlyú hanggal) adta elő.

Meg kell még emlékeznünk az ez alkalommal, nem a közönség előtt, hanem a művészsobában lefolyt bensőséges ünnepről. A filharmonikusok, ismervén Kerner Istvánnak a nyilvános ünneplésektől s minden hasonlótól való irtózását, a hangverseny szünetében meglepetésszerűleg küldöttséggel keresték fel a művészsobában felöltözébe burkoltan ülő díszelnököket, hogy Dömötör Lajos ügyvezető igazgatójuk keresetlen, őszinte szavain át nagyrabcsülésükről, szeretetük-

ről és ragaszkodásukról biztosítsák abból az alkalomból, hogy 25 évvel ezelőtt vezette először a filharmonikus hangversenyeket. Kerrier István részéről egy meleg tekintet, egy közszorítás volt a válasz, mely többet mondott s jobban esett a küldöttségnek, mint a legékesszólóbb beszéd.

Isoz Kálmán.

Kiállítások. A *Nemzeti Szalon* szeptember végén két művésztestvér műveiből rendezett kollektív-kiállítását. *Ferenczy* Noémi és *Ferenczy Béni*, a megboldogult *Ferenczy Károly* gyermekei már otthon magukba szívták a művészet, az alkotás megrészegítő, rabul ejtő levegőjét. S azóta folyton járják a küzdelmekkel, gyötördésekkel teli utat, mely a művészet országában a célok, a magasabbrendű művészet céljainak elérése felé vezet. Mindaketten kétségkívül tehetséges művészek, még pedig a művészek azon fajtájából, mely folyton kísérletezik, kutat, újabb és újabb témák és stílusok felé fordul, hogy azután végül az egyéniség diadalmasan törjön elő a sok tanulás ráerőszakolta béklyók közül.

Művészetük egyformán kerüli a köznapit s egész lényükkel az elvonatkozás, a gondolati tartalom felé fordulnak, melynek hivatott interpretátorai. *Ferenczy* Noémi gobelinjei és kartonjai, valamint rajzai és vázlatai töprengő lélek tanuságtételei. A régi flamand falszőnyegek tanulmányozása látszik első gobelinjein, míg az utolsókról az expresszionizmus törekvései beszélnek felénk. Kompozíciói és színei mindig jó összhangban állanak egymással, de legutóbbi gobelinjei színhatásukban is, megformáltságukban is kissé nyersebben hatnak ránk az előbbieknél. Ezt különösen az „Ásó ember“ s „A magvető“ című gobelinjein éreztük; viszont a „Nővérek“ harmonikus kompozíciója, a „Harangvirágok“ kiegyenlített színei arra mutatnak, hogy még ezután várhatjuk igazán a művésznoémi egyéniségének teljes megnyilatkozását. Rendkívül érdekes tanulmányai. — akvarellek és rajzok, — melyek azt az elmélyedést és beleélést illusztrálják, amivel a művészuó fogadatait látja és a végső formához viszi.

Ferenczy Béni szobraiban még jobban megnyilvánul a stíluskérés. Munkáit három-négy korszakra oszthatnók, melyeknek mindig más és más a művészi célja és főleg más a formanyelve. Még legkiegyenlítettebbnek képmásai tetszenek, melyekben a természetűséget bizonyos jól-éső stilizálással módosítja. Így például női feje e nemben egyik legkitünőbb alkotása. Egyéb szobrai közül a bécsi tartózkodása idején készült darabjai a szélsőbb, majd nem kubista-irányba való csapását mutatják, míg legújabb műveiben, melyeket fából farag, a régebbi irányokhoz való kapcsolódást látjuk. Tanulmányai — ceruzarajzok — őt is elmélyedő, kontemplatív művészembernek mutatják, aki előbb-utóbb el fogja azt az irányt találni, mely az egyéniség erejét érvényesülni engedi.

A *Nemzeti Szalon* másik csoportkiállítása már kevésbé sikerült. Megint össze nem illő emberek kerültek egymás mellé, amint ezt már megszokhattuk a régebbi kiállítások alkalmával. *Fanta* István tájképei között van több igen jó is, stílusa kiegyenlített, de színezése meglehetősen egyhangú. *Molnár* Tibornak ez az első bemutatkozása, s így nem esodálható, ha a különböző hatások élénk reminiscenciákat mutatnak ké-

pein. Inkább kompozícióival, mint színeivel hat, s festményei gyengébbek, mint pasztelljei és akvarelljei. *Tihanyi* János Lajos főleg erőteljes tusrajzaival s finoman árnyalt ceruza- és tollrajzaival tűnik ki, olajfestményei már kevésbé sikerültek széteső megformálásukkal. Színeinek felrakásában és harmonizálásában is sok modorosságot találunk. „Zselérszobra“ című képe magasán a többi festményei fölé emelkedik. *Walderné Unger* Margit képei harsogóan színesek, bántóan forrongó vonalúak. A művészno a legmodernebb irányok követőjeként lép föl s egyéniségének kevés teret hagy az érvényesülésre. Pedig „Harmonikás ifjú“ és „Öltözés“ című képei mutatják, hogy megvan benne a helyes út felé vezető ösvénynek megérezése s csupán tőle függ, hogy arra lépjen, az eddigiek elhagyásával.

Az *Ernszt-Múzeum* második csoport-kiállítása *Ferenczy* Károly nevét viseli az élen. Egy kis teremre való apró rajztanulmány hirdeti a mester elmélyedő művészetét. A vázlatok nagyobb része Ferenczy utolsó évtizedéből való s tanulságosan mutatja Ferenczy művészetének mindinkább stilizáló hajlandóságát, amikor pár súlyos vonallal egész élményeket próbált megörökíteni. Alapjában véve egy művészlélek intim feljegyzései ezek az apró rajzlapok, rajtuk néhány kifejező vonallal, s kész, bevégzett alkotás talán csak egy, a „Tékozló fiú“ című vízfestmény van közöttük. De amint egy-egy nagy írónak minden téma-forgácsa, feljegyzése érdekes az irodalomtörténet bűvárának, éppen úgy ez a terem is érdekes és tanulságos a Ferenczy művészetét ismerő műbarátra nézve.

Négy terem töltenek be *Glatz* Oszkár képei és rajzai. Fejlődése tetőpontján mutatja be ez a kiállítás ezt a méltán kedvelt és szeretett művésziünket. Festményeinek nagyobb részét most is paraszttípusoknak és genrejeleneteknek megörökítése teszi. *Glatz* kétségtelenül naturalista festő; formaérzéke elsőrangú, szinte korlátlan uralkodó művészetében. Rendkívüli pontossággal rakja föl színeit, melyeknek frissessége, élénk összhangja megkapó. Művészetének alapvonása a közvetlenség és a feladataiba való szeretetteljes elmélyedés, mely témáit a legaprólékosabb kidolgozással örökíti meg. Alakjainak ábrázolásában, azok beállításában valami ösztönös kedvesség az uralkodó, mely *Glatz* művészetét mindenekfölött szimpatikussá teszi. Ahogyan például „Öreg palóc“-a, „Sokác parasztja“ nagy komolyan reánk tekint, abban jóformán az egész faj karakterisztikuma is meg van örökítve. Rajzaiban még jobban érvényesül természetűsége való törekvése. Bár mindent aprólékos részletességgel dolgoz ki, ezekből az apró részletekből az egész, a lényeges abszolút összhangban bontakozik elő. Közvetlenség, meghitt hangulat árad rajzaiból. „Öreg varrónő“, „Olvasó öreg úr“, „Ehédnél“, „Fonó asszony“ című rajzai nemesek az egész kiállításnak, de a magyar grafikának is becses értékei. Egészen különös élvezetet szerez a látogatónak *Glatz* egyik terme, melyben tizennégy portrét állított ki a művész. Irodalmi és művészi életünknek tizennégy kimagasló értéke néz le reánk e képekről: *Beöthy* Zsolt, *Rákosi* Viktor, *Mikszáth* Kálmán, *Eötvös* Károly, *Szana* Tamás, *Gárdonyi* Géza, *Falk* Miksa, *Schulek* Frigyes, *Lechner* Ödön, *Kiss* József képei meghalt nagyokat ábrázolnak; *Rákosi* Jenő, *Herezeg* Ferenc, *Ambrus* Zoltán ma is közöttünk élnek. Valóságos kis Pantheon

ez a gyűjtemény, melynek megalkotásában Glatz Oszkárnak nemcsak mesteri rajztudása, hanem karakterizáló, lélekábrázoló készsége is a legteljesebb mértékben érvényesül. Az a bensőséges szeretet, amellyel e képeit alkotta, útat talál a képekről a néző lelkéhez is, aminthogy az egész kiállítás sokáig jótékonyan ható derüvel, melegséggel árasztja el a látogató szívét.

Orbán Dezső erősen kolorisztikus tehetség. Mindent színekben lát, foglal össze, örökít meg. Zsíros, nehéz színeit hatásos ellentéttel ágyazza az aszfaltszerű sötét háttérbe, amivel kitünő színceffektusokat tud létrehozni. Különösen jól ábrázolja az esőnek, az eső utáni atmoszférának reflexekkel teli szürke tónusait. Kompozíciói ellenben nem mindig hibátlanok s többször zavaró momentumok akadályozzák meg egy-egy képe teljes érvényesülését.

Végh Gusztáv, mint illusztráló grafikus, már régebben jó nevet vívott ki magának. Különösen stilizált, középkori fametszetekre emlékeztető könyvdíszei, melyeket a „Fioretti“-hez, a „Bibliá“-hoz készített, tűnnek ki artisztikumukkal. Emellett egy sereg egészen könnyedén rajzolt, jellemző, néha groteszk rajzzal szerepel, melyek a művész párisi tartózkodásának s ottani tanulmányainak eredményei. Kétségtelenül tehetséges ember munkái, akitől a jövőben komoly elmélyedés mellett még sok szépet várhatunk.

Az *Országos Magyar Iparművészeti Társulat* fennállása negyvenedik évét jubiláris tárlattal ünnepli meg a régi Múcsarnok Andrassy-úti helyiségeiben. A földszint kilenc termét művészi interieurökkel díszítették legjobb nevű lakásberendező művészeink, akiknek terveit műiparosaink egész serege készítette remekbe. Ha végigtekintünk a különböző szobatípusokat (szalon, ebédlő, úriszoba, hálószoba, hall) ábrázoló termek sorozatán, jólesően állapíthatjuk meg, hogy iparművészeink és műiparosaink, ellenőre a sokszor hangsúlyozott rossz gazdasági viszonyoknak, mindenben lépést iparkodnak tartani a külföld iparművészeti mozgalmával s fel tudják használni azok eredményeit a maguk művészetében.

A kiállító művészek közül elsősorban *Kozma* Lajos interieurjeit és butorait kell kiemelnünk. A külföldön oly divatos expressionista butortípust tervezi ő is, amelyet azonban népies magyaros vonásokkal próbál egyénien magyarrá változtatni. Butorai finom körvonalúak, s emellett monumentális hatásúak. Hasonló stílusban tervezték interieurjeiket *Gróf* József és *Kaes* Gyula. Ez utóbbi hálószobája kissé keresett modernségű és néhány impraktikus butordarabbal rontja el a különben jó hatást. *Menyhért* Miklós angol stílusú ebédlője hangulatos, modern interieur. *Tóth* Gyula és *Lakatos* Artur úriszobája, illetve szalonja, modern, de kevésbé stílusos alkotás. Annál kedvesebb és bensőségebb *Bodon* Károly hallja, ki a lépcsős helyiség nyújtotta alkalmakat kitünően kihasználja berendezése tervezésénél.

A szobákban mindenütt festmények, szobrok, üveg alatt apró műtárgyak, művészi értékű csipkék, himzések, szőnyegek állítják meg lépten-nyomon a látogatót, a ki így megfelelő környezetben még jobban élvezheti e berendezési tárgyaknak művészi kivitelét. Sajnos, a sorszá-

mokat csak a legritkább esetben sikerül fellelni a vitrinekbe zárt darabokon, s így a laikus látogató a művészt illető kíváncsiságát igen nehezen elégítheti ki a katalógus segítségével. Elég hiba!

Az iparművészeti kiállítás másik fele a földszint folyosóin s az emeleti termek egy részében foglal helyet. Plakátok, ötvösművek, márványmunkák, keramika, textilművek, kispasztika fogadják itt a látogatót. *Lux* Elek remek márvány női aktját emeljük ki elsősorban, ugyan csak tőle láttunk néhány vakmerő megoldású, rendkívül nyugtalan ritmusú bronzaktot is. *Kisfaludy Strobl* Zsigmond apró bronzait, *Bory Jenő* pirobazalt elefántjait említjük meg a kispasztika köréből. *Kiss Ferenc*, *Graff Lajos* ötvösművei stílusosak és kedvesek. Kítűnő kerámiai munkákat láttunk: a *Zsolnay-gyárból*, *Ligeti Miklóstól*, a *Keramosgyárból*, *Zilczer Hajnalkától*. A *Greco-cég* gobelinjei, a *Miskolci Művésztelep*, a *Háziipari Szövetség*, az *Izabella Háziipari Egylet*, az *Our Shop* kézimunkái, *Kiss Erzsébet* és *Harrer Flóra* könyvkötő-munkái. *Ékes Lajos*, *Faragó Géza*, *Tuszkay Márton* plakátjai, *Valkó Rudolfné* és a *Seenger Béla-cég* művészi márványmunkái, *Somogyi Piroska* kedves selyemvirágai a magyar iparművészet cmez ágainak nagy fejlettségéről és készítőik művészi ízléséről tanuskodnak. Reméljük, sok látogató és még több vevő fogja felkeresni a kiállítást, mely mindenképpen megérdemli a legszélesebbkörű érdeklődést.

Oroszlán Zoltán.

Megyeresy Béla.

Élt negyvenhat évct. Nem az irodalom volt a mestersége, egyetlen cikket sem írt folyóiratunkba s tán tagja sem volt Társaságunknak és e sorok mégis úgy bucsúznak tőle, mint egy mindig közöttünk élő, nagyon hozzánk nőtt kedves baráttól, most amikor belülről tépő panasztalan szomorúsággal búcsút kell vennünk tőle.

Akik távolról hallottak tevékenykedéséről, úgy ismerték meg, mint a magyar ifjúsági munka állandóan tervező, gyors kezű, kolosszális energiájú misszionáriust, aki, ha ma Debrecénben felbukkant, holnap Sopronban volt látható, holnapután pedig valahol lent Brassóban. Mindig vidáman, csordultig tele bizalommal. Tárgyalt, tréfált, lelkesített. Bizonyos, hogy a magyar ifjúság volt szeretetének legközelebbi tárgya. Minden terve, álma, zsbbasztó férfi-gondja ennek szólt. Tett is érte derekasat. Minden érdeklődő, aki valaha a magyar cserkész-mozgalom első kezdetei után kutatni fog, ott találja majd Megyeresyt, aki a cserkészlet jellemformáló hatását Angliában felismerve, hamarosan összeszed a Ker. Ifjúsági Egyesületben egy sereg gyereket és megszervezi belőlük Magyarországon az első cserkészcsapatot. Játszik velük, tanítja őket, alakítja, neveli féltő gonddal, apostoli önfelédtséggel, csak a centrális gondolat — az Isten országa, — felé irányodva. És ebben a magaveszejtő munkában észre se vette, úgy elszárguldott felette csaknem két évtized. Már a negyvenes évek dere is megkapta, de ő elfeledett, csöndes papi paróchiát, családi gondok egyébként szívesen vállalt terhét, hogy minden erejével egyetlen célnak szolgáljon: a magyar ifjúság lelki emelésének. Húsz év alatt megnőtt az ifjúság, embersorba jutott és új gondokat adott a misszionáriusnak: *Hogy lehetne később is együtt tartani, most már munkatársakul, az immár férfikorba jutott magyar fiatalságot?* Szellemi összetartó után kutatott. *Igy jutott az irodalomhoz.* Látta tisztán az utat, Fölmérte magában, hogy egészséges és valóban *szép* irodalom kell az újonnan kitermelt magyar értelmiségnek. Ettől kezdve nem hagyta nyugodni a lélek láza, mint egy új Midás király, hirdette szóban és írásban, beszélt tömegeknek és elsusogta meghítt baráti körben a prot. keresztyén irodalom fontosságát.

Keze nyoma hamarosan meglátszik a Ker. Ifjúsági Egyesület lapján, az *Ebresztőn*, mely színvonalas irodalmi revü-vé tágul és hirdeti a szerkesztő Megyeresy lelkes ideáit. Tömöríti az írók egész sorát. Aztán jön a háború. Új munkatér kínálkozik, föl is használja. Otthonokat állít a fővárosban és vidéken a katonáknak, ahol hasznos szórakozással, olvasással tölthetik el az idejüket, majd mikor a háborús gyűlölet megnehezíti a hadifoglyok érintkezését, arra vállalkozik, hogy hirt ad távol sýnylő hadifoglyoknak s midőn a gyilkos gázokon, száz kilométerre hordó

ágyúkon, berzongató repüléseken jól kicsodálkoztuk magunkat, megmaradt még számunkra egyetlen esodának, elámulni azon, hogy ahova a gyűlölet vagy az óvatos félelem távoli országokban elállva az útát, nem engedte apák és hitvesek ártatlan izenetét, az a szervezet, amelynek Megyeresy volt. Magyarországon a munkása, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület útát talált és tettekkel prédikálta a szeretetet Alaszkától a Jóreménység fokáig. Sokan vannak, akik kietlen fogolytáborokban egykedvűségükből reménykedve figyeltek föl s várták és olvasták azokat a leveleket, amelyeket az ifjúsági egyesületek titkárai sajátkezüleg nyújtották át a címzetteknek. De Megyeresy e lázas, emésztő sietségben sem tudott már többé megfelekedezni arról, hogy a felnőtt ifjúságnak szellemi táplálékra van szüksége. Ezért fogott bele 1918-ban a *Magyarság* című havi szépirodalmi folyóirat szerkesztésébe, amely magas színvonalú, öntudatos és választékos volt. A forradalom a *Magyarságot* is elhallgattatta, de Megyeresy lelkében a meggyőződést, hogy a magyar protestáns intelligenciának szüksége van szellemi képviselőkre s hogy ezt szolgálnia kell, többé el nem hallgattathatta. Ott élt benne a be nem töltött vágy, mint esöndes mélabú; mi, akik közel voltunk hozzá, láttuk és tudtuk, mennyire hiányzott neki folyton valami. *A folyóiratát kereste.* Amikor fiatal iparosgyerekeknek magyarázta, hogyan színesedik meg az élet Krisztus által, amikor nemzeti civilizációt, keresztyén kulturát, magas szempontú életideált, erkölcsi rigorizmust, cserkész-tisztaságot emlegetett, igen sokszor ide gondolt. Ezt a gondolatot szerette, ezt dédelgette legjobban a magyar ifjúság szolgálataán kívül. Miért ne emlékeznénk meg hát éppen mi hálás meghatottsággal Megyeresy Béla távozásakor, mikor lelkéből egy szép darab rész a mienk volt s azt megőrzésül örökségkép nálunk hagyta? Zs.

kész, Som. Fél év. — Öllös Sarolta, Kecskemét. Egy év. — Obernyik Ede, Nagykanizsa. Egy év. — Prunk Jánosné, Szentes. Fél év. — Pimper Erzsébet, Kecskemét. Fél év. — Papp Károly, Tiszainoka. Egy év. — Patay Emil ref. lelkész, Sárkeresztur. Egy év. — Dr. Puskás István, Veszprém. Egy év. — Papp József ref. lelkész, Tomor. Fél év. — Dr. Paulinyi Oszkár, Budapest. Egy év. — Porzsolt István ref. lelkész, Ujfehértó. Egy év. — Ruzsás Lajos ref. lelkész, Siklós. Egy év. — Rásga Olga, Budapest. 30.000 K. — Ref. Püspöki Hivatal, Miskolc. Egy év. — Rábl Rezsőné, Győr. Egy év. — Szekeres Emil, Győr. Egy év. — Dr. Szent-Iványi Géza, Győr. Egy év. — Szandai vitéz Sréter Ferenc, Magyaránador. Egy év. — Schillné Cs. Ilona, Szeged. Egy év. — Dr. Smikli Gyula, Győr. Egy év. — Segesváry Dezső, Szeged. Fél év. — Szarka Imre, Nyársapát. Fél év. — Dr. Szeberényi Lajos, Békéscsaba. Fél év. — Szlávik Mátyás, Budapest. Egy év. — Ev. Tanítónőképző, Szarvas. Egy év. — Szalóczy Pál, Mezőcsát. Fél év. — Szücs Menyhért, Siófok. 70.000 K. — Szapanos Károly, Abádszalók. Fél év. — Szurmó László Irsa. — Szabó Zsigmond ref. lelkész, Kiskunhalas. Fél év. — Szabó Géza, Szeged. Negyed év. — Szalay Sámuel áll. tanító, Zalaegerszeg. Egy év. — Halász Szabó Lajos, Szentes. Egy év. — Szakál Ernő ref. lelkész, Adásztevel. Fél év. — Szücs Gábor, Budapest. Egy év. — Szakács István, Debrecen. 120.000 K. — Tankinger Rezső tb. esperes, Budapest. Fél év. — Tollas Béla, Jászkarajenő. Fél év. — Trepák János őrnagy, Szeged Fél év. — Dr. Thuróczy Dezső, Kiskunhalas. Fél év. — Tóth János ref. lelkész, Sajóvelezd. Egy év. — Thury Károly ref. lelkész, Kapoly. Egy év. — Dr. Tepliezky Aladár ügyvéd, Kiskőrös. Egy év. — Ujváry Antal, Nagykőrös. Egy év. — Unitárius Egyház, Hódmezővásárhely. Fél év. — Dr. Virágh Endre Szentes. Egy év. — Vésztői ref. egyház. Egy év. — Vecseri Lajos, Szentes. Egy év. — Veress László ref. lelkész, Balassagyarmat. Fél év. — Vas Mihály ref. lelkész, Gógény. Fél év. — Vörös Lajos ref. lelkész, Órszentpéter. Fél év. — Várady Lajos ref. lelkész, Szöny. Egy év. — Vargha Gyula ref. esperes, Vönöck. Fél év. — Zsigmond Ferenc tanár, Debrecen. Egy év.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tagsági díja egész évre 10 aranykorona (jelenleg 170.000 korona.) Egyházi és világi tisztviselők, diákok részére, ha erre vonatkozólag az elnökséget írásban megkeresik, 5 aranykorona (85.000) a tagsági díj, amelyért havonként a Protestáns Szemlét s a Társaság esetleges kiadványait kapják. Kivételesen félévi tagdíjat is elfogadunk.

Mindazok, akiknek neve az eddig közölt tagdíj-befizetők közt nem olvasható, a tagdíjjal hátralékban vannak. Kérjük tagtársainkat, hogy tagdíjukat — tekintettel az esztendő végére — minél előbb fizessék be.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Világi alelnök: KAAS ALBERT báró
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapszára a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 aranykorona, előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 aranykorona.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

ZSINKA FERENC

TÁRSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KAROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Dr. Györfly István*: A kunok megtérése. 669.
Kutas Kálmán: Meyer Konrád Ferdinánd. 682.
Meyer K. F. Tavaszí út. Ford. Kutas Kálmán. (Vers.) 689.
Pásztor József: A pipa. 690.
Böszörményi Jenő: Keszeg Andrásné, mint tolmács. 696.
Szegedi István: Állatképek (Vers.) 699.
KRÓNKA: A gazdasági világkrízis okai. *Dr. Bernát Gyula*. 701. —
 Berlinből. A. A. 702. — Madách és a reformáció. *Tolnai Vilmos*. 703.
KRITIKAI SZEMLE: Eucken Rudolf: Lebenserinnerungen. *Dr. Szlávik Mátyas*. 706. — M. Verweyen: Deutschlands geistige Erneuerung. *Dr. Trócsányi Dezső*. 708. — Gergő Endre: Materialista lélektan. *Bartók György*. 709. — Lux Gyula: A modern nyelvek tanulása és tanítása. *Szelényi Ödön*. 712. — A Magyar Traktátus Társaság és kiadványai. *Patai Pál*. 712. — Dr. Tiefenthaler József: Hit és let. *Szőnyi Sándor*. 715. — Biblia. Kiadja: az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. *Dr. Kállay Kálmán*. 719. — Dr. Lukinich Imre: Emlékkönyv. Dr. gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. *Zsinka Ferenc*. 722. — Hóman Bálint: A Szent Lászlókor Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. *Domanovszky Sándor*. 723. — Ferenczi Zoltán: Gróf Széchenyi István: A Kelet népe. *Török Pál*. 726. — Domanovszky Sándor: József nádor korának kormányzástörténete. *Mályusz Elemér*. 728. — Révész Imre: A magyarországi protestantizmus története. *Dézsi Lajos*. 735. — Magyar Kossa Sámuel: A Nagysarlói Magyar-Kossa család története. *Dr. G. Vargha Zoltán*. 736. — Bernát Gyula dr.: A mezőgazdasági hitel ügye az Északamerikai Egyesült Államokban. S. 738. — Az Orsz. Magy. Kir. Zeneművészeti Főiskola Jubileumi Emlékkönyve. *Dr. Isov Kálmán*. 738. — Kristóf-Bitay: Jókay életrajz román nyelven. *Buday Árpád*. 739. — Tamási Áron: Lélekindulás. *Zsigmond Ferenc*. 742. — Péczely József: „Az oroszlány”. *Baros Gyula*. 744. — Dobosi Pécsi Mária: Második négyes. *Szegedi István*. 744. — Babits Mihály: Sziget és tenger. *Szegedi István*. 745. — Szigethy Ferenc: Vidéki versek. *Muraközy Gyula*. 746. — Farkas Antal: Kisértetek. k. l. 747. — Zenei Szemle: A megszanált Opera. *Isov Kálmán*. 748. — Színházi bemutató: Herczeg Ferenc, A hid. *Vajthó László*. 750. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 751. — Zsilinszky Mihály Zs. 756. (necrolog.) — A Társaság értesítője. 758.

E szám ára 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

ÉRTESÍTJÜK mindazokat, akik boldogult munkatársunk **Szilágyi** Dezső verskötetére előfizetőnek jelentkeztek, hogy a kötet december hó második felében jelenik meg mintegy 15 ívnyi (240 oldal) terjedelemben és ára 50.000 korona lesz. Az összeget a Protestáns Szemle kiadóhivatalába (Budapest, IV., Kálvin-tér 8.) az összeg rendeltetésének határozott megjelölésével kérjük beküldeni.

Az 1925. évre befizetett tagdíjak.

Dr. Zsinka Ferenc, Budapest. Egy év. — Zsigmond Dezső, Budapest. 145.000 korona. — Vékey Sándor, Sárospatak. Egy év. — Veress Imre, Tállya. 20.000 korona. — Dr. Veress Károly, Győr. Egy év. — Veress Imre református segédlelkész, Tállya. Fél év. — Tomor Lajos, Rákoscсаba. Fél év. — Dr. Tóth Emil, Debreczen. Egy év. — Terényi János, Tápiószentmárton. Fél év. — Dr. Szelényi Ödön, Budapest. Egy év. — Szabó Imre, Győr. Egy év. — Szarvas Béla, Vámosgyörk. Fél év. — Szeless László, Kecskemét. Egy év. — Seress László, Budapest. Egy év. — Soós László, Debreczen. 42.500 korona. — Dr. Schneller Aurél, Kőszeg. Egy év. — Dr. Stur Lajos, Kőszeg. Egy év. — Suhajda Lajos, Kőszeg. Egy év. — Református egyház, Somogyiád. Egy év. — Rác Kálmán, Pápa. 150.000 korona. — Dr. Ravasz László, Budapest. Egy év. — Reich Malvin, Békéscsaba. Egy év. — Református egyház, Pomáz. Egy év. — Dr. Pröhle Károly, Sopron. Fél év. — Nagy Klára, Debreczen. Egy év. — Nagy Lajos tanárjelölt, Czegléd. Egy év. — Nagy Géza, Kőszeg. Egy év. — Református Arany János-gimnázium önképzőköre, Nagykőrös. Egy év. — Márton Árpád, Hódmezővásárhely. Egy év. — Mesterházy Ernő, Nagygeresd. 200.000 korona. — Molnár Sándor, Szentes. Fél év. — Dr. Masznyik Endre, Ercsi. 150.000 korona. — Margócsy István, Acsa. 125.000 korona. — Máté Lajos, Debreczen. Egy év. — Dr. Lauringer Jánosné, Kőszeg. Egy év. — Láris Sándor, Tinnye. Egy év. — Lajta Pál gyáros, Budapest. Egy év. — Kőszeghy Jenő, Pápa. Egy év. — Kiszely Árpád, Diósgyőr. Egy év. — Kozma Zsigmond, Biharnagybajom. Egy év. — Karcsey Lajos, Nagygeresd. Fél év. — Dr. Katona György, Sárospatak. Egy év. — Kovács Ilona, Ivánca. Fél év. — Dr. Ittész Zsigmond, Kaposvár. Fél év. — Juhász Sándor, Esztergom. Fél év. — Juhász Elek, Tiszacsege. 45.000 korona. — Dr. Jeney Aladár, Budapest. Fél év. — Imre András, Szeged. Egy év. — Gargya László, Kiskunhalas. Egy év. — Dr. Godács Imre, Hódmezővásárhely. Egy év. — Fekete István, Tiszadob. 75.000 korona. — Erdey Kálmán, Békés. Egy év. — Csajka Márta, Sárospatak. Egy év. — Református nőegylet, Czegléd. Egy év. — Czanik Béla, Kajászó-szentpéter. Egy év. — Biberauer Richárd, Budapest. Egy év. — Bobcsék Istvánné, Szeged. Fél év. — Bán János, Pécs. Fél év. — Benke Andor, Lüzsök. Egy év. — Böjtös László, Vadosfa. Fél év.

A kunok megtérése.

Hazánk keletről jövő telepeseinek sorát hosszú időre a XIII. század első felében a mongolok elől menekülő kun nép zárja be. A mongol pusztítás után mind nagyobb mérvet ölt a nyugati népek bevándorlása. A magukkal hozott nyugati kultúra gyors tempóban átalakítja a magyart is, akit a kunok bevándorlása idején a harmadfél évszázados keresztyénség erre már úgyis fogékonnyá tett.

A hagyomány szerint a mongol pusztítást jóval megelőzőleg is jöttek be kisebb kun rajok, sőt Anonymus szerint már a honfoglalók között is voltak kunok. A tudomány bizonyosságai szerint a kunoknak saját, — a magyarokétól teljesen elütő — nyelvük volt, így nem valószínű, hogy megtérítésük minden nehézség nélkül ment volna végbe. Ez annál is inkább feltehető, mert keletről mindig újabb és újabb pogány rajok szivárogtak be, akik a hitben való megerősödést gátolták. A kunok pogányok voltak. Hitük olyanféle lehetett, mint a honfoglaló magyaroké volt. Papjuk olyan sámánféle lehetett, amilyen Kelet-Ázsia pogány népeinél ma is megtalálható. A XVIII. századig még szájhagyományként élő s ekkor feljegyzett kun köszöntések azt gyaníttatják, hogy a kunok a mohamedán hittel is megismerkedhettek, ha nem egyébkor, legalább is a hódoltság korában.

IX. Gergely római pápa 1234-ben arról panaszkodik, hogy a keresztyén hitre tért kunokat a *szaracénok* szolgálkukul megvették, csak azért, hogy a keresztyén vallástól visszatartóztassák.¹ Ez az adat arra enged következtetni, hogy még a Kuthen bejövetele előtti kunok között is lehettek mohamedánok, kiket a szaracénok igyekeztek a maguk hitén megtartani.

A Besenyőország romjain feltámadt Kunország a XIII. században nagy területet ölelt fel. Az a része, mely a mai Besszarábiának, Moldvának, Havas-Alföldnek és Kis-Oláhországnak felelt meg, Árpád-házi királyainknak nagy részben hűbérese volt. A XIII. század elején e területen megjelentek a Balkánról feltóduló oláhok, akik a mongol pusztítás után lassanként előzönlöttek Kunországot és a kunok egy részének Magyarországra költözése miatt megfogyatkozott bennlakó népet az új jövevények gyors tempóban oláhosítani kezdték. A birtokos és vezető kun réteg nyelvén

¹ Fejér: Cod. dipl. III/2. 298.

két-három évszázad alatt oláhhá lett ugyan, de sok tekintetben maga is rányomta a bélyegét az oláhságra. Bizonyos törökvilág előtti szokások, mint például az, hogy a vajdai méltóság nem firól-fira szállt, hanem testvérágon öröklődött, a vajdák és papok több-nejüek voltak, stb. arra engednek következtetni, hogy a kun nép az oláh ethnikumban is tovább élte és éli ma is a maga életét és ha ezt nem vesszük figyelembe, az oláh ethnologia számtalan kérdését nem tudjuk megmagyarázni.

A Kunországban élő kunok keresztyén hitre térítésére a magyar király már a XII. században is tett intézkedéseket, melyeknek eredménye már a XIII. század legelején megmutatkozott. Ezen intézkedések ugyan első sorban a Kunországba kivándorolt vagy ősidők óta ott élő magyarságra vonatkoztak, de másrészt a közöttük élő kunok és oláhok megtérítését is célozták.

Habár II. Endre a kivándorlás megtiltása által lehetetlenné tette a magyaroknak Kunországban való tömeges letelepedését, mégsem akadályozhatta meg, hogy úgy a német lovagok korában, mint a későbbi idők folyamán, a magyarok közül egyesek át ne keljenek a hegyeken.¹

Alig két évvel később, hogy a lovagok ezt az országrészt birtokba vették, 1213-ban az erdélyi püspök iparkodott a maga joghatóságát ide is kiterjeszteni. A rendnek egyben a tizedet elengedte, azonban fenntartotta azt magának „a magyarok és székelyek részéről, ha az említett országba átmentek“. Tíz évvel később a lovagok területén már „nem csekély számmal voltak klerikusok“, akik főle főpapot helyezni az egri püspök, tehát megint magyar püspök volt illetékes.²

Figyelemre méltó körülmény, hogy Eger központja a Mátra és Bükk hegység körül lakó palócoknak, kiket a tudomány kun—kabar népnek tart. Midőn Kilit egri püspök 1232-ben Borsod és Heves megyék határán, Egertől nem messze, a kunok bélháromkúti vagy apátfalvi monostorát és apátságát a zirci szerzet részére alapította (Abbatia de Beel Trium fontium B. Mariae Virginis Assumtae, alias trium fontium de Beel Cumanorum³), az ennek adományozott birtokokat a kun eredetű Beel nemzetségbeli nemesektől szerezte meg.⁴

IX. Gergely pápa egy levele szerint még 1236-ban is laktak az egri egyházmegyében pogányok. Ezek hihetőleg palóc-kunok lehettek.⁵

Az egri püspök tehát ezidő tájt a saját területén lakó kunok megtérítésével is foglalkozván, kellő számú és a kunok nyelvét ismerő térítő papokkal rendelkezhetett. Valószínűleg ő küldte Kun-

¹ Auner Károly: A romániai magyar telepek tört. vázlat. Temesvár 1908. 5 l.

² Ugyanott.

³ Péterfy: Concilia II. 268. 275 l.

⁴ Gyárfás J.: Jászkunok tört. II. 299.

⁵ Ugyanott. 300.

országba a klerikusokat s ezért lehetett joga főpapot is helyezni a klerikusok fölé.

Különbén a később betelepülő jászok és nagykunok is századokon át az ő egyházkormányzata alá tartoztak.

A kunországi magyar egyház akkor kezdett nagy mértékben megerősödni, midőn a kunországi kunok a keresztényen vallást felvették. Róbert esztergomi érsek maga is ájtott a Kárpátokon Béla trónörökös kíséretében „a kunokhoz és a brodnikiak országába“ és megkeresztelte Bortz kun fejedelmet 15.000 alattvalójával együtt.

A kun püspökség székhelye Milkó város volt a hasonló nevű folyócska partján, Moldva és Havas-Alföld határán. Ez a város idők folyamán, talán a mongoljáraskor, elpusztult.

Bortz kunjai megtérések, Róbert esztergomi érsek Theodorik dominikánust hagyta nekik püspökül. Theodorik rendtársaival hozzá is fogott a katolikus egyház megalapozásához, de hamarosan meggyült a baja az oláhok szakadár püspökeivel, akik, úgy látzik, szintén a maguk részére óhajtották téríteni a kunokat, magyarokat és szászokat. 1234-ben Theodorik értesíti a pápát, hogy „úgy a magyarok, mint a szászok és más igazhívők, akik hozzánk (a szakadárokhöz) átmennek és ott letelepednek, ezekkel egy néppé olvadnak s azért a szentségeket a görög szertartású szakadár püspököktől veszik fel“. IX. Gergely pápa 1234. november 14-én sürgősen arról tudósította a trónörököst, hogy a katolikusok Theodorik egyházmegyéjében a hithagyás veszélyének vannak kitéve és kérte őt, hogy a szóbanlevő szakadár püspökökkel szemben megfelelő intézkedéseket tegyen.¹ Sőt arra is felhívja Bélát, hogy a kun püspökségben élő oláhokat e püspök felsősége elismerésére kényszerítse.

1237-től kezdve látjuk, hogy a pápa térítési gondja a Szörénységre is kiterjedt. Ez évben ugyanis a pápa Szörény és vidékén levő új keresztényeket inti, hogy a prédikátor szerzeteseket szívesen fogadják.

A mongol pusztítás ezt a szépen induló térítési munkálatokat nagyon megbénította. A Magyarországból Kunországba kivándorolt magyar és szász lakosság visszahúzódott az anyaországba. A kunok nagy része szintén bemenekült. A visszamaradt és a keresztényen hitben ingatag kun népet nem volt nehéz a tatárjárás után a Balkánról beözönlő oláhságnak az orthodox hitre téríteni. Még két évtized múlva is intézkedik a római pápa a kunországi kunok megtérítését illetőleg, de az oláhság asszimiláló hatalmán megtörik minden jó akarata, a kun nép lassanként felveszi az orthodox vallást és elmerül az oláhság tengerében.

A későbbi századok folyamán Moldvában és Havas-Alföldön a katolikus egyház újból megerősödik, de ennek hívei magyarok (csángók) és szászok. Többen a csángók egy részét megmagyarosított kunnak tartják, ami egyáltalán nem valószínűtlen.

¹ Fejér: C. D. III. (2) 399.

Bandin Márk olasz származású moldvai katolikus püspök 1646-ban bejárta egyházmegyéjét s főpásztori látogatásáról szóló latin nyelvű jelentését 1648-ban megküldötte X. Ince pápának. E jelentés, melyet közönségesen *Bandinus Codex*-nek¹ neveznek, főleg a moldvai magyarságról, azok falvairól szól, rövidesen ismerteti egész Moldvát s a moldvai oláhságot is. Amikor a babonaszámban elmerült oláh népről ír, azonnal ráismerünk bennük a samánizmusnak hódoló kunra, akit, úgy látszik, még akkor is csak nyelvileg és felekezetiileg asszimilált az oláhság, de ősi hitében még alig ingatott meg.

Azt mondja Bandinus „A bűbájlás“-ról szóló fejezetben a moldvaiakról: „Amilyen becsben vannak Itáliában a kiváló doktorok és szent életű emberek, majdnem olyan becsben állanak ezek (t. i. a moldvaiak) előtt a bűbájos férfiak és nők. A bűbájoskodás és rontás mesterségét gyakorolni és tanulni mindenkinek szabad és mindenkire nézve tisztességhozó“.

„Amit a régiség meseként beszél a régi vatesekről, ezen a vidéken mindennapi gyakorlat. Mert amiközben a bűbájosok a jövendőt elő akarják varázsolni, a helyszínen egy bizonyos területet elfoglalva, mormolással, fejük rángatásával, szemük forgatásával, szájuk félregörbítésével, homlokuknak és arcuknak összeráncolásával, képüknek eltorzításával, kezeik hadonászásával és lábaik rúgdalozásával, egész testüknek rángatózásával, egy kis ideig lábukon állnak, azután földre vetik magukat, kiterjesztett kezekkel és lábakkal inkább halotthoz hasonlítva, egy óráig, de nem ritkán három vagy négy óráig, mint valami holtak fekszenek. Azután magukhoz térve, a nézők elé rettenetes látványt tárnak, mert kezdetben remegő tagjaikkal lassanként fölegyenesednek, azután mintegy az alvilági furiáktól is gyötörtetve, minden testrészük és a testrészek izma a helyéből ki van fordulva annyira, hogy azt hinné az ember, hogy egyetlen csontocskájuk és csuklójuk sincs a maga helyén. Végre, mint az álomból ébredők, álmaikat, mint jóslatot közlik. Ha valaki betegségbe esik vagy valami dolgát elveszíti, a bűbájoshoz fordul. Ha valaki azt tapasztalja, hogy barátjának vagy jóakarójának a szíve elfordul tőle, az elfordult szívet bűbájlással igyekszik kiengesztelni. Ha pedig valaki őt bántotta meg, ez ellen a legjobb szernek gondolja rontással megtorolni. A bűbájosoknak, rontóknak, javasoknak és varázslóknak ezekben és hasonlóknak megnyilatkozó különböző ténykedései alig férnének bele egy kötetbe.“

Bandinusnak ez a közvetlen tapasztalatok útján szerzett leírása egyuttal tömör egybefoglalása a török—tatár népek samánkodásának. Az oláh bűbájos a XVII. században még egészen úgy érintkezett réületében a túlvilági szellemekkel, mint ma az altáji hegység pogány samánjai.²

¹ Urechia : Codex Bandinus. Bucuresti 1900. 40

² V. ö. Bán A. : A samánizmus fogalma és jelenségei. Ethnogr. 1908. 81, 148, 214 l.

A moldvai bűbajos funkciójának egy részét napjainkig is sok helyen gyakorolja az oláh papság. Ugy látszik, hogy a beolvadt kunok pogány hite és szertartása visszahatott a beolvasztó orthodox oláh egyház szertartásaira is.

*

Most pedig térjünk át a magyarországi kunok keresztyén hitre térésének rövid vázolására!

Mikor a mongolok pusztító áradata Ázsiából Európára zúdult, valóságos népvándorlást teremtett. A kunok zöme is ekkor költözött be Magyarországba.

A Dnyeszter—Alduna és Kárpátok között a kunoknak csak egy része lakott. Nagyobb tömegei a Dnyesztortól keletre tanyáztak. Mint előbb említettük, amazok többé-kevésbé már megismerkedtek a keresztyén egyház tanaival, sőt egy részük ez időben már meg is keresztelkedett, a Dnyesztortól keletre lakók azonban teljesen pogányok voltak és semmiben sem különböztek ázsiai nomád turk rokonaiktól.

A mongol támadás először ezeket érte. A mongolok elől nyugati kun testvéreikhez húzódtak, majd mikor itt is reménytelenné vált az ellenállás, bekéredzettek Magyarországra.

A gyéren megmaradt történelmi adatok arra engednek következtetni, hogy a kunokkal egyéb menekülő néptöredékek is jöttek be. Talán velük költöztek be a jászok is, akik a tudomány újabb vizsgálódásai szerint a Kaukázusban élő osszétokkal azonos népek. Az bizonyos, hogy a jász egészen a legújabb időkig, a magyar közjogban a kunokkal mindig ikertestvérként szerepel, noha fajilag tőlük meglehetősen különbözik.

A menekülők Kuthen kun király vezérlete alatt jöttek be. Kuthen már bekéredzése idején megígérte, hogy népével együtt a keresztyén vallást felveszi. Amint megérkeztek, a keresztyén hit elveire némi felületes oktatás után Kuthen király, több törzsfőnök és a nép egy része megkeresztelkedett. A kun király keresztapja IV. Béla magyar király volt, a törzsfőnököket pedig az országnagyok vállalták el. A keresztelést az esztergomi érsek vezérlete alatt a magyar főpapság s térítőik, a Domonkos-rendi szerzetesek végezték.

A beköltöző kun nép mintegy 40.000 családból állott. IV. Béla a Duna, Tisza, Körös, Maros, Temes folyók közén és mellekein telepítette le őket azzal a céllal, hogy a mongolok támadása ellen segítségére leszenek. Az addig függetlenül élő nép nehezen tudott beletörődni a magyarországi rendbe. A keresztyén vallás felvétele nomád és pogány szokásaikban, életmódjukban és erkölcsükben egyáltalán nem változtatta meg őket s nemsokára már panasz volt rájuk. A magyarság rossz szemmel kezdte nézni a jövevényeket s hova-tovább surlódás támadt közöttük. Az egyenetlenkedés vége az lett, hogy a mongol betöréskor a magyarok a kunokat árulás ürügyével megtámadták, majd Kuthen királyt családjával együtt

legyilkolták, mire az engesztelhetetlen haragra lobbant kun nép a mongollal versenyt pusztítva kivonult az országból a Balkánra.

Tudjuk a történelemből a mongol betörés gyászos következményeit. Az ország lakatlan pusztasággá változott. A mongolok kikutarodása után IV. Béla király az ország ujjjáépítéséhez fogott s a kunokat ismét visszahívta.

Hogy a letelepülésnek állandó sikere legyen, legfőbb gondját arra fordította, hogy a keresztyén vallást mindnyájan felvegyék. Jól tudta, hogy csak úgy lehet a kunból az ország boldogulásán munkálkodó polgár, ha pogány és nomád szokásaival felhagy és minél inkább igyekszik a magyarhoz hasonlítani. Ezt azonban csak lassan, szívós munkával lehetett elérni, mert a kun nép ez időben az ország legszámottevőbb és legvitézebb katona eleme volt, akivel csak nagyon csinján lehetett és kellett bánni.

A keresztyén vallás felvétele a kunok részéről csak merő formalitás volt, az egyház tanításait eszük ágában sem volt követni. Kiténik ez abból is, hogy számtalan esetben, a beköltözéstől számítva még 160 év mulva is, pápai fenyegetéssel kellett őket a megkeresztelkedésre kényszeríteni, a lélekbeni megtérés meg több évszázadot vehetett igénybe.

A keresztyén vallás felvétele a kunokat abban egyáltalán nem akadályozta meg, hogy a magyar király külföldi hadjárataiban egyházakat fel ne düljanak, kincseiktől meg ne fosszanak. Zárdákat prédáltak fel, papokat öltek meg. 1253 nyarán például Béla király Morvaország ellen küldötte kun hadait, akik egész Olmützig nyomultak. Utjuk közben fegyvereiknek senki sem állhatt ellent. Mindent tüzzel-vassal pusztítottak. A raykradi egyházat és tisznovi zárdát felpredálták, férfiakat, nőket kímélet nélkül gyilkoltak, egyházak harangjait, szentek ereklyéit, oltári ékességeket zsákmányoltak. Egyházakat porrá égettek és igen sokakat fogságra hurcoltak.¹

IV. Béla király 1254-ben Sándor pápának panaszkodván, egyebek között ezt írja:

„A kunokat is befogadtuk országunkba és fájdalom! Jelenleg országunkat pogányok által oltalmazzuk. Pogányok által tiporjuk le az egyház ellenségeit is, sőt a keresztyén hit oltalma végett első szülött fiunkat egy kun hölgygel házasítottuk össze, hogy ezáltal a rosszabbat eltávoztassuk és alkalmat találhassunk, melynél fogva azokat, mint már többekkel cselekedtünk, a keresztség felvételére térítsük.“²

1261-ben a király a patavi és passauai püspököket arról értesíti, miszerint a kunok *kívétel nélkül* a római katolikus vallást felvevén, a térítőket magok közé örömmel fogadják.

Nemsokára azonban jó királyunknak keservesen kellett tapasztalnia, hogy a kunok megtérése csak színleges volt. Ugy lát-

¹ Gyárfás i. m. II. 285.

² Ugyanott 287.

szik, a római pápánál panaszkozhatott, mert a pápa 1264. július 14-én az esztergomi és kalocsai érsekekhez intézett levelében idézi a király panaszait, mely szerint „a pogány kunokat oly feltétellel fogadta be, hogy országának újraalkotását eszközlik, a keresztyén vallást felveszik s abban állandóan megmaradnak, de, mint a király előadásából a pápa érti, IV. Béla e reményében megszalatozott, mert a kunok nagy sokasága új lakhelyét elfoglalván, közülök kevesen tértek a keresztyén hitre s ezek is azt megtagadják. A végtelen nagy számú sokaság pedig befogadási feltételük ellenére annyira megveti a vallást, hogy nemcsak fel nem veszi, sőt a Krisztus szent testét kineveti, a papokat kigúnyolja, egyházakat istállóknak használ és megszentégtelenít. Ezenkívül borzasztó és istentelen rútságokat követ el: a keresztyének nejeit, szüzeit erőszakkal megbecsteleníti, a keresztyéneket széltire s különbség nélkül öldöklí s más oly borzasztó és hallatlan dolgokat követ el, hogy az országnak általa ragályosan bemocskolt részében a *hit ingadozik*, az egyház szabadsága tapodtatik, úgy hogy attól lehet tartani, hogy idővel *magá a katólikus vallás is elenyészik* s mindezek ellen a király gyors és hatályos orvoslást kérván, a pápa egyházi átok terhe alatt meghagyja nevezett főpapoknak, hogy ha a fentebbiek igazak, az összes kunokat intsék meg, miszerint akik megkeresztelkedtek, a vallást állhatatosan megtartsák, a többiek pedig bizonyos kitüzendő határidő alatt a fentebbi feltételeknek eleget téve, vegyék fel a keresztyén vallást, vétkeikkel hagyjanak fel. Ha pedig megátalkodottak maradnak, úgy mind a megkeresztelkedett, mind a többi kunok ellen Magyar-, Lengyel-, Cseh- és Osztrákországban s más ezekhez közeli tartományokban az országból kiüzetésük végett keresztes hadat hirdessenek“.¹

Nem tudjuk, hogy a kalocsai és esztergomi érsekek tettek-e valami erélyes intézkedést, de inkább azt hisszük, hogy nem. A király bármennyire is neheztelt a kunokra, nem mert velük szemben erélyesen föllépni, hisz így is az ifjú király, István mellé pártoltak, akinek a felesége Kúthen kún király leánya volt. A királyt is valószínűleg jobban bántotta a kunok hálátlansága, mint a pogánysága. Persze a pápa keresztes háborúval való fenyegetése is csak írott malaszt maradt. A nevezett népeknek aligha lett volna bátorságuk egy ilyen akcióhoz.

IV. Orbán pápa 1264-ben már arról panaszkozik, hogy a kunok annyira vetemedtek, hogy a hadjárataikban foglyul ejtett ifjakat saját életmódjukra s vallási szertartásaikra áttérni kényszerítik.

Ottokár cseh királynak a magyarokért is fáj a feje, amikor 1270-ben panaszolja a római pápának a „nagy bünt, kimondhatatlan vétket, kárhozatos hitszegést, melyet István a magyar nép ellen elkövetett“, aki hadüzenet nélkül „Ausztriába csalárdul beütött, hol, fájdalom, a kunok és más hitetlenek által ontotta a keresztyén vér áradatát s mely buzgó katólikus ne fájlalná méltán,

¹ Gyárfás i. m. II. 297.

hogy a barbár, a kutya kéz különböző helyeken lábbal taposta a szent jegyeket, a papokat vértanuk kínzásával illetve, a szent helyeket megszeptségtelenítette, egyházakat elpusztított, szüzeket és ifjakat örökös szolgaságba juttatás végett elhureolt, vétkeken ontotta az ártatlan vért, nemnek, kornak nem kedvezvén“. Avval azonban valószínűleg nem dicsekedett Ottokár a pápának, amikor 1271-ben betört a Kis-Alföldre, cseh katonái — akik pedig kereszténynek voltak — Nyitrán a székesegyházba menekült lakosságot kardra hányták, sőt vad dühükben még a bölcsőbeli gyermekeket is láboknál fogva az egyház kőoszlopaihoz verdesték.¹

A kunok hatalma István király alatt megnövekedett, László alatt meg tetőpontra hágott. László, akit Kun Lászlónak szoktunk nevezni, anyai ágon Kuthennek volt az unokája. Szüleinek udvarában szorosabb barátságot kötött a kunokkal, kiknek főembereivel rokonságban is volt. A féktelen és a királyi hatalom csorbitására törekvő főurakkal szemben oltalomra csak a kunokban talált. Ezekkel vívja meg rövid uralkodásának eredményes hadjárait, egyedül ezek társaságában érzi jól magát. A szép kun nők kedvéért törvényes feleségétől is elfordul.

A hatalomra törekvő főurak a római pápához fordulnak, hogy a kunok befolyását csökkentse. Ezt természetesen megfelelő formában kellett beállítani, tehát a kunokat úgy panaszták be, mint akik pogányságukkal, erkölcstelenségükkel az egész országot megromtják s a pápán keresztül törekedtek a királyra hatni olyan irányban, hogy az kénytelen legyen velük szemben szigoruan eljárni s ezáltal maga és a kun nép között szakadékot támasztani.

A római pápa Fülöp fermói olasz püspököt küldi Magyarországra, hogy egyéb feladatok mellett a kunok pogányságának és féktelenségének is véget vessen.

1279. június havában Budán a király, Fülöp pápai követ és a hét kun törzs meghatalmazott főemberei, Uzur és Tolon összeültek és a kunok beléletének szabályozására fontos határozatokat hoztak, melyeket június 24-én a király oklevélben kiadott.

Az ugyanezen év nyarán tartott országgyűlés is részletesen tárgyalta a kunok ügyét, különösen a megtérésüket s az itt hozott határozatokat László király egy augusztus 10-én kelt oklevelében adta ki.

Eszerint a kunok főemberei, Alpár és Uzur s a többi főemberek, nemesek és közemberek ráállottak, „hogy ők elhagyván a bálványok tiszteletét s a pogányok minden egyes szertartásairól végkép lemondván, a katolikus vagy igaz hitre áttérnek és a szent kereszttségnek mindnyájan és egyenként, bármi koraik és nemüek, akik még meg nem kereszteltettek, szentségét elfogadják...“

Ennek nagyobb erősségére mindegyik törzs, a kunok hét nemzetségből egy-egy tuzst ad, akiknek előállításáról időről-időre a király gondoskodik.

¹ Gyárfás II. 309.

Kötelezik magukat a kunok, hogy ettől a naptól kezdve letelepednek, felhagynak a vándorlással, lemondanak sátraikról és nemezből készült házaikról s ezentúl helységekben és földhöz erősített házakban fognak lakni.

Vállalják, hogy mindenkben a keresztyének szokásaihoz alkalmazkodnak, kikötik azonban, hogy szakállukat és hajukat továbbra is borotválhassák. Ezt a pogány külsőséget a pápai követ kegyesen megengedi.

Arra is kötelezik magukat, hogy az országban minden kihágástól tartózkodnak s keresztyén vért többé nem ontanak.

A következő cikkely telephelyüket határozza meg s birtokviszonyaikat szabályozza.

A keresztyén foglyok elbocsátására nézve a pápai követ a kunokkal nehezen tudott megállapodni, végre is úgy határoztak, hogy a magyar foglyokat elbocsájtják, de a külföldieket továbbra is megtartják.

A még pogány kunok megkeresztelésére nézve a hozzájuk legközelebb lakó püspökségek utasítást kaptak.

Végül az országgyűlés a kunok fölé főbírául a nádort rendeli s kimondja, hogy a kun urak és a nemesek az ország nemesseivel egyenlők.

A kunok azonban nagyon nehezen törődtek bele az új rendbe. Maga a király sem tudta, hogy a pápának vagy a kunoknak kedvezzen. Mikor az elégedetlen s a pogány vallásukhoz ragaszkodó kunok 1282-ben Oldamur moldvai kun fejedelemhez pártoltak, a király magyar hadakkal a Hód tavánál leverte őket s a lázadókat szolgaságra kárhozattá. Már-már úgy látszott, hogy a király szakít a kunokkal s megrendszabályozza őket, de mégis csak visszatért közibük s kegyeibe fogadta őket. Erre aztán megint megkezdődött ellene a magyar urak vádaskodása a római pápánál, IV. Honoriusnál, aki 1287-ben azt írja, hogy fájdalmasan értesült arról, hogy „László király a keresztyén vallást mellőzve vagy inkább elhagyva, tatárok, saracénok, neugarok és pogányok kárhozatos társaságával szövetkezett, különösen pedig a neugarok (kunok) életmódját felvette s e mellett saját nejét börtönbe záratta, mely által eddig jeles sarjadékokkal megáldott királyi házát végelenyészéshez vezeti s eként — ha a fentiek igazak — isteni és emberi törvények által tiltott vétkekkel magát botránnyosan bemocskolta. Kéri tehát és inti, hogy elhagyva a tatárok, saracénok, neugarok, pogányok és más hitetlenek tévelygéseit, a keresztyén valláshoz ragaszkodjék, a királynét férji szeretettel fogadja vissza s mindezek eszközésére megbizta az esztergomi érseket oly módon, hogy ha a tatárok, saracénok, neugarok és pogányok a keresztyének elleni kárhozatos törekvéseikkel fel nem hagynak, ellenök keresztes hadjáratot hirdessen“.¹

László király 1288-ban Esztergomban, hibáit beismervén,

¹ Gyárfás i. m. II. 366.

nyilvános okiratban, ünnepélyesen javulást ígért, sőt feleségét is magához vette. De szíve megint a kunok felé húzta és nemsokára megint közöttük termett s a pápának tett fogadalmairól elfejtkezett.

IV. Miklós pápa belátta, hogy itt már erősebb intézkedésekre van szükség, ezért a kunok és a többi pogányok ellen keresztet háborút hirdetett. Gyülekeztek is kereszt jelvényt viselő fegyveres tömegek, akik azonban inkább a koronajavakat pusztították. Majd a főnemesség is hadba vonult a kereszt jelvénye alatt, de voltaképen a király ellen. Áldatlan harcok következtek ezután, magyar a magyart pusztította. László és hívei a kunok segítségével végre is győztek. A király azonban nemsokára gyilkosság áldozatául esett. Ugy látszik, hogy Amadé nádor gyilkolta meg.

Kun László idején a kun nép olyan hatalmas volt, hogy valóban kockán forgott az ország magyar jellege. A kun nép területileg az ország egyharmad részét lakta, de az ország számbavehető katonai erejének nagyobbik felét adta. Ha Kun László király nem ingadozik, hanem teljesen a kunok mellé áll, e lépésnek beláthatatlan következményei lettek volna.

László király halálával azonban a kunok hatalma megtört. Későbbi királyaink hadjárataiban nagy szerepet játszottak, de politikai szerephez többé nem jutottak. Az örökös háborúskodás sorait lassanként meggyérítette s a számbelileg megfogyatkozott nép politikai súlya egyre kisebb lett. A keresztyén vallás tanainak felvételére azonban még IV. László halála után sem szánták el végleg magukat.

1301-ben a pápa intézkedik a kunok, tatárok, pogányok és szakadárok ellen, akik eddig az országot rontották s kik által a hívek száma megfogyott.¹ A római szentszék az 1321., 1328., 1329., 1332., 1348., 1354., 1369., 1374., 1375. s az 1399. években a magyar királyok és egyháznagyok sürgetésére a kunok megtérítése céljából erőlyes buzgóságot kénytelen kifejtteni.

1348-ban Ferenc-rendi szerzetesek kapnak megbízást Kelemen pápától a kunok megtérítésére s lelki gondozásukra. Ugy látszik azonban, nem lett kellő sikere ennek az intézkedésnek, mert Lajos király még 1354. körül is sürgetve kérte VI. Ince pápát, hogy a kunok megtérítéséről gondoskodják. A pápa erre a munkára a minoritákat küldte ki.

Ugyanezen évben Buchur fia, Péter kun a szolnokmegyei Szentkirály és Mindszent nevű földeket azon fogadalma mellett kéri a királytól, hogy ő és rokonai azon az igaz hitben megmaradás mellett, a keresztyének szokása szerint akarnak lakni. A király aztán ezen birtokokat a *keresztyén szokás szerinti* lakás feltetele alatt nekik is adományozza.²

A keresztyén szokás szerint való lakás azt jelentette, hogy

¹ Gyárfás i. m. III. 36.

² Gyárfás i. m. III. 79.

nem sátrak alatt, hanem földhöz ragasztott házakban fognak lakni. Ebben az időben ugyanis még mindig voltak kunok, akik nemez sátrakban laktak és helyről-helyre vándoroltak. Így egy 1347-ből való okmány 12 nemez sátor alatt lakó kunról beszél, kiknek nevei is nagyjából pogányok.¹

A megtérest nagyban gátolta a főpapság azon rövidlátó eljárása, hogy mihelyt a kun a keresztyén hitre tért, a tized megadására kényszerítette. Ezt persze a kun arra magyarázta, hogy csak azért kötelezik a keresztyén vallásra, hogy vagyonát megdézsmálják. Róbert Károly a térítés sikeressége érdekében szükségesnek látta a pápa figyelmét erre a dologra felhívni, mire János pápa 1328-ban a magyar főpapokat az ilyen megadóztatástól eltiltotta. Ezért nem találunk az 1332—35. évi pápai tized-lajstromokban kun vagy jász egyházakat, pedig már ekkor kellett lenniök, mert például a nagykunsági Hegyesegyház (ma Kunhegyes) 1311-ben már fennáll.

A század vége felé a Kunságon az egyházas falvak száma szaporodik, az oklevelekben szereplő kunok nevei is részben pogány, részben keresztyén nevek.

Mint említettük, a pápa a minoritákat bizta meg a kunok megtérítésével, akiknek sok bajuk volt a már fennállott egyházak lelkészeivel, akik jövedelmüket féltették a térítő szerzetesektől. Az áldatlan versengésnek természetesen a térítés adta meg az árát, mert a nép elfordult a rajta civakodó egyháziaktól.

A Jászság keresztyén hitre térése véglegesen a XV. század második felében történhetett. A berényi philisteusok ugyanis a térítő minorita szerzeteseknek templomot és rendházat építettek, melynek elfoglalását 1472-ben a pápa azon érdemeik elismerése mellett engedi meg, „hogy a magyarországi philisteusokat a keresztyén hitre térítették“.

A XV. század második felében a Kunságon is egyre-másra találkozunk az egyházas falvakkal. A személynevek is nagyjából már keresztyének. Valószínű, hogy ezidő tájt már nyelvükben is kezdtek megmagyarosodni.

Gyárfás szerint² Mátyás király idejében még egy kun betelepülés történt Magyarországba.

„Az e században gyakorta uralkodott ragályok pusztítása, valamint a véres hadjáratok az ország lakosságát észrevehetőleg megfogyasztották. Mátyás e hiányt tervezte pótolni oly módon, hogy egyszersmind hadseregét is új, nemzeti, vitéz erővel nevelje, e végett figyelmét az ázsiai magyarokra s Dniester melléki kun maradványokra fordította. Midőn 1473-ban a perzsa fejedelemhez két követet küldött, ezeknek azon titkos utasítást is adta, hogy az ázsiai magyarokat s kun maradványokat Magyarországba beköltözésre rábírní igyekezzenek.“

¹ Ugyanott 72.

² I. m. III. 297.

„A követek eljárása a kun és magyar testvéreknél kedvező fogadtatásra talált, azonban az ázsiai magyarok beköltözése Oroszország ellenzése miatt nem sikerült, ellenben a Bog és Dniester között, az Axiac vagy mai Teligol folyó mellékén lakott kun csoportok beköltöztek hazánkba s itt Mátyás király álta a Dunának egyik, hihetően a Csepel szigetén telepítették le s nem sok idő múlva önként a keresztyén vallásra tértek át.“

Egy pár okleveles adat arra enged következtetni, hogy még 1470. táján sem ment teljesen végbe a kunok és jászok keresztyén hitre térése. Így 1470-ben a jászok közönségének egy levele ezt írja: „Előttünk világosan tudva van, miszerint borsóhalmi kapitány, Barthalyos Jakabnak anyja, Kenderessy Bálint deákkal a *római egyházi szertartás mellett* egybekelt“. Ugy látszik, hogy dívatban lehetett a nem törvényes, kun módon való egybekelés is s ettől való megkülönböztetésül kellett így kiemelni a római egyház szertartásai szerint való egybekelést.

Az 1473. után betelepített kunoknak legalább is kellett két emberöltő, míg megmagyarosodtak s ha beköltözésük után mindjárt megkeresztelkedtek is, ez csak külső formáság lehetett. Valószínű, hogy pogányok maradtak belsőleg hosszú ideig, mint a Kuthen alatt beköltözött testvéreik. Egyáltalán nem tartjuk lehetetlennek, hogy a reformáció idején a kunok között voltak még pogányok vagy legalább is névleges keresztyének.

1539-ben a Tisza vidékén már terjed az új hit.¹ 1540. előtt Thuri Lukács Mezőtúron és vidékén, tehát a Kunságon, reformál. Pár esztendő alatt az egész Jász-Kunság híve lesz a reformációnak. 1545-ben maga György barát panaszolja, hogy csodamódon terjed a Tiszántúl a reformáció.

Pedig ebben nem kis szerepe volt magának György barátnak is.

1534-ben nagy éhség volt az országban, miről Farkas Bálint így panaszodik:² „Mi éhen veszünk el, mert a jó barát (Fráter György) nem engedi a gabonát átvinni Dunántúlra. Ó a legnagyobb kereskedő borral, búzával, ökörrrel, birkával, gyapjuval, bórrel. Az ő kincstárnoksága alatt szerencsétlenné válik a haza“.

A következő évben a jászok kérnek oltalmat Fráter György ellen, kinek János király meghagyja, hogy sem ő, sem tisztjei, ha a philisteusok között megjelennek, azoktól semmi élelmi szereket vagy bármi más szokatlan követelést vagy költséget kicsikarni ne merészeljenek, hanem azoknál a bírságokkal és más szokott jövedelmekkel megelégedjenek.

1538-ban Bornemissza Pál veszprémi püspök maga írja, hogy a kunok és philisteusok Fráter György által mód nélkül sanyargattatnak.

A sanyargatás akkor érte tetőfokát, mikor Fráter György át-

¹ Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig.

² Gyárfás i. m. III. 392.

pártolt Ferdinánd király oldalára s az a tiszántúli kun földet 1541-ben jövedelmül neki adja.

1548-ban az egri vár Dobó István parancsnoksága alá került s a várhoz csatolt megyékből a püspökségi jövedelmet is behajtotta, így a Jászkunszágból is.

Mint előbb említettük, a kunok megtérését nagyban gátolta az, hogy a megtérteket a főpapság mindjárt egyházi tized fizetése alá vonta, ezért Róbert Károly király a pápánál közben járt, ki aztán őket 1328-ban az ilyen adóztatástól eltiltotta. Nem is fizettek a kunok sokáig semmit az egyház részére.

A térítés évszázadokon tartó erőszakolása, az egyház részére való megadóztatása, a kunok között élő és kenyéirigységből egymással civódó alsó papság s a Fráter György-féle zsaroló egyházi emberek voltak azok a döntő tényezők, melyek a hitben még egyáltalán nem szilárd kunokat a reformáció zászlója alá vitték.

A katolikus egyháznak a megtérítés érdekében kifejtett több évszázados nyomása akkora ellenhatást váltott ki, hogy a reformáció után kezdődő ellenreformáció alatt a kunok, a katolikus papságtól való félelmükben attól sem riadtak vissza, hogy az ellenséges törökökhöz forduljanak oltalomért, amit azoktól meg is kaptak. Egy külföldi utazó 1595-ben azt írja, hogy a magyarok házaikra félholdat és csillagot tesznek, mellyel hódoltságukat akarják jelképezni. Ezen okból került a török dzsámik és minárek félholdja és csillagja is a kálvinista templomok tornyaira.

A kun nép a török világ alatt nyelvében is teljesen megmagyarosodik s a majdnem 200 évig tartó török—kuruc világ alatt az alföldi magyarsággal összekeveredik. Ez a XIII. században még teljesen nomád nép a magyarság ezeréves fejlődési skáláját negyedik század évvel rövidebb idő alatt futja meg, ebből magyarázható konzervatív volta és ellenzékiisége. Lélekleben való megtérése pedig még ma sem fejeződött be teljesen.

A reformáció idején az egész Kunság protestáns lett, sőt a Jászság zöme is. A jászok nagy része azonban az ellenreformáció hatása alatt másodszer is a római katolikus vallásra tért.

Voltaképen a kunok ma is teljesen reformátusok, a kun községek és városok vegyes vallásuakká a XVIII. században váltak, amikor a török-kuruc világ zivataráiban meggyengült soraik közé a bécsi udvar katholizálás céljából római katolikusokat, főleg jászokat telepített. Ennek azonban nem lett semmi más eredménye, minthogy az addig tisztán református községek és városok kevertékké lettek. Az egybeolvadástól azonban annyira tartózkodnak, hogy ma is, két évszázad múltán, ugyanabban a helységben mindegyik megőrizte a maga tájnyelvét, nemcsak a vallását.

Dr. Györffy István.

Meyer Konrád Ferdinánd.

— Születésének évszázados ünnepére. —

Meyer egyik költeményében Schiller temetését írja le. Egy egyszerű, koszorútlan fakoporsót nagysietve visznek. A gyásztakarót kapdossa a szél. A koporsó mellett sötétes fáklyaláng lobog fel, amelyet a vihar és az eső minden pillanatban kioltással fenyeget. Egy ismeretlen halad a koporsó után: széles köpenye merész lengéssel öleli át alakját. Ez az ismeretlen gyászoló az emberiség Géniusza.

Midőn Meyer meghalt és a zürichi tó mellett, a kilchbergi templom tőzsomszédságában eltemették, az emberiség eme géniusza biztonnal elkísérte utolsó útján őt is s a koporsó üveglapján át belezétt a halott arcába, amely a lelki békének szinte derült vonásaival nyugodott a távoli havasoknak halványan reá verődő ragyogásában. Hisz Meyer szellemének munkája az emberi műveltségnek nem könnyen elmuló értéke.

Kevés oly sajtóságos és rejtélyes szellemi fejlődésű alakja van a nyugati irodalomnak, mint Meyer. Gyermekkorában különösebb képességeket annyira nem mutat, hogy mikor híressé válik, egykori tanítója meglepődve kiált fel: „Lehetetlen! Még a nevét is alig tudom felidézni emlékemben!” Mélabú, kínos töprengés, súlyos idegbaj, tehetsége iránynak felénk, energiátlan, tapogatózó keresése, majd meg a kifejlesztésére irányuló vívódó törekvés árnyékolja be életének első, nagyobbik felét. Ifjúságában mintegy ígézet alatt áll; nem érzi az életet, „álomba dermedve“ él. Mimóza természete elzárul a külső világ benyomásai elől, aminthogy szellemileg arisztokratikus és tartózkodó lénye a jelenben sosem tud teljesen felolvadni.

Meyer oly életkorban érik íróvá, amelyben más pályája csúcsára ér vagy azt be is végzi. Első remeke 46 éves korában jelenik meg. Elbeszélésein bámulatos erőfeszítéssel évekig eldolgozik, míg remekművé kovácsolja azokat. S bár művei megjelenésükkor alig örvendtek kiterjedtebb kelendőségnek, ma ő az egyik legolvasottabb német író. De emberi s írói nagyságát ma is inkább csak körvonalazzák, semmint véglegesen megállapítják. Írói pályája oly ellipszis vonal, amelynek kiivelési arányát még mindig nem tudják lemérni. Tehetségét ma úgy boncolják, mint kevés íróét. A boncolás sarkpontjai amely változatosak, széles síkban való és sok szempontú szellemi működésére épp oly jellemzőek. Így olvas-

hatunk olyan fejtegetéseket róla, amelyek műveit az esztétika, etika, világnézet, tragédia, plaszticitás, vízió, intuíció stb. szempontjai szerint mérlegelik.

Történetíró atyjától, ki korán hunyt el, tiszta, átható elmét örököl, egy szinte a teljes szenvedélytelenség látszatával bíró magas, a tárgy fölé emelkedő nemes gondolkodást s a szellemnek csodálatosan tiszta ragyogású fényét, amely mindkettőjük földi pályáján és egész lényén előmlik. Ideges terheltség a végzetes öröksége anyja részéről, ki egy idegrohamában vízbe veti magát s benne fúl. A terheltség súlyát csak növeli anyja halálának emléke s a magát vádló tudat, hogy tett és munka nélküli ifjúsága anyjának örök, eltitkolt fájdalma volt; hisz ő ennek elhunytakor még 31 éves korában is minden különösebb életeől nélkül teng.

Anyja halála után Párisban és Olaszországban időzik; műveltségének és majdan megírandó műveinek anyagát részben itt szívja fel magába. Benyomásai sajátságosan és nehezen érlelő szellemi természetére jellemzően, csak évtizedek múltán ömlenek művészi formába; némelyik költeménytémáját egy negyedszázad múltán írja meg.

Az ilyen sajátságos, súlyos és bonyolult írói egyéniségeket elemezni rendkívül nehéz. Ezt megnehezíti a még mindig nem eléggé megfelelő időtávlat és az, hogy az ő irodalmi és szellemi hatása még mindig nem teljesen kialakult s nem egy művének értékére nézve ellentétesek a kritikái vélemények. Ezen nem is lepődhetünk meg. Hisz annak idején például oly rendkívüli szellem is, amilyen Klopstock volt, nem ismerte föl Goethe nagyságát és az ő stílusát nem a német nyelv törvényei szerint valónak ítélte. S ha Shakespeare zsenijét kortársai általánosságban fölfedezik, bizonyára idejében megörökítik életének minden apró részletét s nem válik személye sok tekintetben problémává az utókor előtt. Kiváltkép oly írói egyéniségeknél bajos a megítélés, akiket — mint Meyert is — az irodalmi élet síkjától elszigetelten, kísérletezések nélkül, látszólag minden irodalmi hatástól menten, mint érett író, másoktól függetlenül, önálló tehetségként látunk egyszerre kiemelkedni. Egy kiváló német irodalomtörténeti munka őt maga-értékű irodalmi tehetségnek tartja. Lehet, hogy Meyer személyiségének és munkájának értéke szerint nem több. De ha a zsenialitásnak legmagasabb mértékével mérjük, bizonyára találunk nála oly értékeket, amelyek a legmagasabb mértékű megítélés előtt is megállanak. Ha a lángelme és a talentum közötti lényeges különbség hatásuk idői határoltságában rejlik, ha a lángelme, mint az emberiség vezére és nevelője nem életében, hanem halála után kezd valóban hatni; ha a lángelme első és végső ismertető jegye, hogy szemlélete az univerzumot fogja át és a talentummal szemben, amely csak részt ad, ő az élet egészét adja, benne a legmagasabb művészi tehetséggel a legmagasabb erkölcsi komolyság egyesül: úgy Meyerben is megtaláljuk a zsenialitásnak több fő vonását. Hiszen nem egy munkája úgy hat, mint egy mind esztétikai, mind lélektani mélység, jellemző erő, erkölcsi

komolyság és világnézet tekintetében is tökéletes bevégzettségű mű. Hogy nem minden munkája hat így? A legnagyobb lángelmék munkáiban is megtaláljuk az érték súlypontjának hullámozó emelkedését és esését. De ahol Meyer nagyszabású anyaghoz nyul, történeti korszakokat és oly személyiségeket elevenít meg, mint Hutten, Coligny admirális, Rohan herceg, Zwingli, Luther, Milton, Dante stb., nem érezzük-e ezeket nála épp oly nagyoknak, mint amilyeneknek őket a történelemből és a műveikből ismerjük!?

Hogy Meyer személyiségének értékeléséhez közelebb jussunk, kíséreljük meg először nagyobb vonásokban felmérni szellemi munkaterületének felületét.

A Meyer zsenije által bejárt és művészileg kifejezett terület ritka széles arányú. Ott mozog rajta a görög mithologia, a történelem, a művészet számtalan jelentős alakja, több egymástól időben és térben távol eső világtörténeti korszak, számos irodalmi és művészeti alkotás. Munkáiból rendkívül gazdag történelmi és művészi arcképcsarnokot lehetne összeállítani. Gondolati lirája szintén nagy felületen mozog. Lelke tükörképén ott ring a zürichi tó, a parti gesztenyefák fekete árnyéka, a távoli havasok fénye, egyéni élmények lírai képe, az emlékezés erejével visszahívott élmények, alakok, jelenetek és hangulatok egész sora. Némelyik költeménysora hangulati és szimbolikus mélységével bámulatba ejt és elbűvöl. Helyzet- és személybeállításai nagy tárgyi és lélekismeretnek rendkívüli megnyilatkozása. Meyer szelleme olyan, mint egy gyűjtölenese, egész világképet mutat. S ha Dante, Balsac, Shakespeare zsenialitásához az általuk megalkotott jellemek sokasága és világképgazdagsága az egyik mérték, úgy Meyert hasonló mértékkel mérve, szintén a legnagyobbak közé kell sorolnunk. Épp úgy alakjainak jellemzése: plasztikusság, belső erő és mélység tekintetében sem áll mögötte — a jellemzés módjában való eltérés ellenére is — a legnagyobb jellemzőknek. A tárgy nagyarányúságára nézve pedig valóban a legnagyobbak közé tartozik. „A nagy témák keresésében“ mulik legfőbb ideje. Sőt úgy sejttem, Meyer késői írói kifejlődésének egyik legfőbb lélektani oka, hogy mindig legmagasabbra törő szelleme csak lassanként, hosszú belső küzdelem árán találta meg a néki megfelelő eszmei és tárgyi nagyszerűséget. A nagy témák keresése nála több, mint írói egyéni hajlam, ez öntudatos megnyilvánulása egy nagyszabású szuverén egyéniségnek.

Goethe mondja: „Nicht insgeheim vollführ' ich meine Taten, Ich atme nur und schon bin ich verraten“. Egy író lelki arculatát, lelkének berendezettségét, szellemiségét műveiből, ezek arányaiból, a jellemzés módjából és művészi irányából, világszemléletéből, — bár közvetve — de mindig megkaphatjuk. A költészet a költő személyiségének önmegnyilvánulása. Sokaknak az a felfogása, hogy Meyer elméje hidegen, ő maga szenvedélytelenül áll tárgyával szemben, egyénisége nem olvad fel anyagában s ezt művészi értékének hiányául tudják be. Bár a művészi kiszámítottság, az anyag fölötti királyi uralom, a felületes szemlélet előtt ezt a látszatot

kelti, mégis írói pályájának úgy egésze, mint több finom részlete, egészen más képet ad. Képzeltető-e, hogy szenvedélytelenül személytelen egy oly író, ki a tragikai összeütközéseknek egész sorát adja? Mint finom kéz fehér bőrén a kék ér: ütődik át egy-egy alakján, az író bámulatos érzékenysége, merő szellemisége, legszemélyesebb, elfödött, álcázott lelkisége. Becket, Pescara az ő titkolt, magába zárt, finom szövetű lelki fájdmának hordozói s a szenvedésben megnemesült alakjai az ő lelke szomorúságának tulajdon gyermekei. Nagyszabású alakjai is lelkükön könnyen sebezhetőek, épp úgy, mint ő, jobban, mint a világ sejtené. Michel Angelo tragikai lázongása az övé s az „Egy fiu szenvedése“-be a maga kínos ifjúságának hangulatát leheli. Egy egyszerű szó a rája nehezülő egyéni gondolat és élmény súlya által válik szinte mágikus erejűvé. S mikor a betű szerinti értelem önmagában is súlyos, mégis e mögött felfedezhetjük Meyer lelki arculatának vonásait; némelyik alakjában benne van az ő egész titkolt lényé, mint Michel Angelo Jeremiás prófétában. Lelki életének férfiúi szeméremmel való eltitkolása teljes életén áthúzódik; életrajzírójának érdeklődését így háritja el magától: „Nővéremet kérdezze, ő úgysis mindent tud rólam“. Ez az elhárító, érzékenységre utaló lelki gesztus a Kleistével rokon, aki szintén soha sem értette meg, hogy egy költő lelki életét miképen képes feltárni — ahogy ő mondta — az emberek durva tömegének, azt a lelki életet, amelyet az író egy Vesta-szűz szemérmességével óv az avatatlan szemek elől. Meyer soráiból néha egész elhallgatott gondolatsorozatok fejthetők ki; némelyik gesztusból egy bensőleg átélt embersors, tragikai elváltozás csap ki ropant erővel; egyes jelenetekbe intuitív erővel meglátott lelki folyamat van beleépítve: műveinek összessége egy magas, néha magasztos egyéniséget sejtet. E személytelennek látszó író a legszemélyesebb.

A művészi célzat pedig, amely mind e jelzett írói képességekre alott elvonul s az irány, amely felé e művészi célzat halad: szintén nem jelentéktelen lenyomata Meyer személyiségének. Az egyénnek nagyszabásúvá, a történelmi korszaknak monumentálissá fejlesztése, másrészt az általánosnak individualizálására való törekvés; a sors és az erkölcsi felelősség, a bűn és a bűnhődés egymásba szövése, az Isten és az ember egymáshoz való viszonyának világrendi képe; az események láncolatának a végzetszerűség felé terelése, a gondviselés gondolata, a léleknek „sub specie aeternitatis“ önszemlélése: ezek a művészi célzatok vonulnak át munkái egészén.

S ha most már a tárgyon, az írásanyagon át, amely önmagában formai jelentőségű s a jellemzés módján és a művészi célzaton keresztül, amelyek már belső jelentőségűek: az alkotó személyiséghez akarunk eljutni, úgy ennek lényegét talán az esztétikai-etikai világszemléletben találjuk meg, amely ez egy lényegű kettős Janusarccal tekint felénk. „Ugy vagyok témáim anyagával, mint Jákob az angyallal: küzdök veled s el nem bocsátlak, míg meg nem ál-

dasz“, mondotta gyakran Meyer. Ez az esztétikai küzdelem, amely tökéletesség felé törekszik s amely küzdelem a művészi alkotás felelősségérzetének domináló erejű öntudatából fakad s telítve van az alkotás isteni jellegének tiszteletével, mindig egy etikai gyújtópont körül forog, mint ahogy Michel Angelo is az alkotás esztétikai szépségén és nagyságán át egy etikai célra tör: a tökéletességre. Meyer látszólagos személytelenségének titka talán az, hogy erkölcsi *énje* áll szemlélőleg és kritikailag anyagával szemben, amelybe magát végül is beleönti. Az alkotás esztétikai kézmozdulatát nála mindenkor az etikai érzület vezeti. „Mindjobban érzem, — mondja a Pescara írása közben — mily mérhetetlen hatalom az erkölcsi, amelyet könyvemnek a kürt és a harsona zengő szavával kell kinyilatkoztatni.“ Ugy tűnik fel előttem, hogy Meyer tekintete akkor a legélesebb és a legáthatóbb, amikor ez éles röntgensugárként az egyéniségen áthatolva, alakjainak erkölcsi lényét és lelki életüknek tragikus csomópontját világítja meg. Meyer akkor a legfenségesebb és a legteljesebb mértékben lenyűgöző hatású, amikor az erkölcsi hatalom szuverén erejét mély dimenziókban mutatja be a tragikum fenségét hordozó alakjain. Három főmunkájának központi lelke a lelkiismeret. „Lelkiismereti házasság“-nak alkarta elnevezni azt a modern novelláját, amelyet már be nem fejezhetett. Mikor Meyer alkotó pályájának csúcán a tragikus vég felé sodró emberi botlásokat finoman ironizálva bemutatja, hogy hősei azért bukhatnak el, mivel helyzetükhöz mérve nem nőttek elég nagyra: oly egyöntésű, vegyítetlen tragédiát ad, mint Shakespeare vagy a balládaiban Arany s művei oly tragikai levegőt lehelnek, mint a görög drámák. S hogy ez nála nem hideg, tárgyias szemlélet, hanem bensőleg átélt tragikai érzésnek és etikai fővonású világszemléletnek legégyénibb megnyilvánulása: kiütöközik ott, ahol — mint kiváltképp költeményeiben — szemtől-szemben áll alakjaival és lírai hangon szólaltatja meg őket ott, ahol ezek, mint az ő személyiségének hordozói, világszemléletileg elmélkednek sorsuk és műveik fölött s teljes kifejezést nyer ilyen kijelentéseiben: „Kimondhatatlanul sötét óráim vannak, amikor az emberiség romlottsága, igazságtalansága és keserve lép elém“.

Ugy vélem, téves Meyernek olyképp való megítélése, hogy ő érett íróként lépve fel, nála a fejlődés emelkedési vonalát látni alig lehet. Ez csak a felületes szemlélés előtt áll meg. Mintegy jelmondatképp írja Meyer „Huttens letzte Tage“ elejére a shakespearei szót: „Reif sein ist Alles“; másutt meg önvallomásképp írja: „Genug ist nicht genug“. „Amit eddig alkottam, elhalványul előttem, az többé nem én vagyok. A fejlődő én vagyok én“, írja egy alkalommal. Meyer művei — mint a legnagyobbaké — nagyarányú megnyilvánulása, inkarnációja, kiépítése egy bensőleg egyre fejlődő, értékben egyre súlyosbodó író személyiségének. Meyer elmélkedő önszemléletével emlékeztet a legnagyobb görög filozofusokra, akiknél a cél ama tevékeny értelemnek kifejtése, amelyet Aristoteles szemléletnek nevez s amely a tiszta gondolkodás által az igaz-

ságot szemléli s az embert az isteni örök boldogságnak részesévé teszi az örök igazságban való elmerülés által. Emlékeztet azokra a nemes gondolkodókra, akik az egyéniség etikai kiépítésében találták meg a maguk emberi életideáljának megvalósítását. Minden látszólagosság ellenére is nem a tárgyi világ volt előtte a legfontosabb; alkotásainak anyaga nem úgy viszonylik alkotó szelleméhez, hogy az anyag, a külső benyomás adta az inspirációt az alkotáshoz, hanem alkotó értelme és magas gondolkodása itt találta meg a világszemléletének kifejezésére alkalmas anyagot. S nála is, mint a legnagyobb szellemeknél, munkájának tendenciája az (ami lényegében germán szelleméhez annyira talál), hogy egy eszményt valósítson meg, amelynek kifejezésére már elfogyott az életideje és ereje. Így az egész emberiség eljövendő boldogságáról álmodik, amikor mindenki az élet terített asztala köré gyűl.

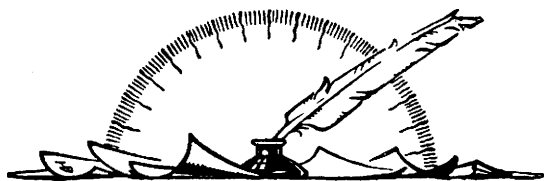
Meyer abban is hasonlít a legnagyobbakhoz, hogy munkáját szentnek érzi. Mint egykor Machiavelli, ha írt, magára öltötte legdiszesebb ruháját, mert ezt találta illőnek akkor, amikor a legnagyobb szellemeket idézve, velük társalog, úgy ő is mindig átérzte az alkotás pillanatának erkölcsi fenségét. „Ha írok, mintha templomban lennék“, mondja s ösztönszerűen elzárkózott egész életében minden oly benyomás elől, amely munkájában megakaszthatta volna.

Igy bontakozik ki előttünk Meyer személyiségének és írói pályájának az az értéke, amely gyakran a zsenialitás magasságát éri el. Egy epikai természetű, gótikusan építő szellem ő, aki a maga teljes lelkiségét bele építi a tragikai ívelésű, eszményiség felé boltozódó, rendszerező elmével, de nagy emberi megértéssel és együttérzéssel kitervelt alkotásba. Mély kedélye és az embersorsnak átható mérlegelése, valamint komoly, vallásos szelleme az uralkodó esztétikai-etikai gondolat erejénél fogva munkáját leggyakrabban a tragikai magasságok felé hajlamos építeni, de szellemisége épp oly fogékony a finomabb lírai hangulatok iránt. Bár ismereteinek gazdagságát tiszteletre méltó elismerés illeti, mégis sokkal nagyobb értékűnek érezzük, hogy alakjain, munkáin az erkölcsi érzület diadalmas ereje ragyog. Mint magas kultúrszellem és kultúrköltő, teljesen új írotípust mutat és e nemű irodalmi hatása egyre nő. Emberi nagyságát csak növeli, hogy nagy lélekismeretét és sora meglátásait ő, a szeplőtelen jellem, nem a bűn átélése révén szerzé, hanem önismeret által s még tragikus áldozatain is a tisztaság varázsa ömlik el. Távol áll e tekintetben oly nagy íróktól is, mint például Balsac, akinek alakjai gyakran a szenvedély szertelenjei vagy Flaubert, aki az emberiség történetét a hiúságok és az ostobaságok történetének tekintette: nála az etikai gondolat mindig tiszta fényvel ragyog. S talán nem tévedünk, ha világnézetének, egyéniségének legmélyebb gyökereit, etikai gondolkodásának domináló erejét az ő protestáns erkölcsi világszemléletében találjuk, amint hogy művei levegőjében mindig ott lebeg a protestántizmus szelleme. Sőt

talán alig van e tekintetben a legnagyobb írók között megfelelő rangú és jelentőségű társa.

Meyer pályája aránylag rövid volta mellett is tömör egészet mutat. Mégis úgy érezzük, hogy nem adatott meg neki magát teljesen kifejeznie. Legjobb ismerőjének, nénjének följegyzése szerint, munkálkodása az emberiség történetének művészi kifejezésére irányult. Ő is csak úgy járt, mint annyi más szellemi nagyság. Akármilyen nagystílű is írói pályája, életének csak egy tört darabja. Emlékeztet az általa annyira csodált Michel Angelora, aki legnagyobb szerű tervét: hogy egy márványhegyet faragjon ki szoborcsoportozattá, sohasem valósíthatta meg; emlékeztet Rodinra, aki bámulatos alkotástervezetéből, amely egy egész gondolatvilágot testesített volna meg, úgyszólván csak egyet faragott ki, a főalakot. Meyer is bizonyára átérezte az emberi életnek azt a tragikus vonását, hogy képességeink teljes kifejezésének korlátot vet az idő és önnön emberi fizikumunk gyengesége. De így is, amit bírunk tőle, hatalmas arányú terméke egy fenkölt gondolkodású szellemnek, akinek írói pályája az etikai komolyság fenségében ragyog.

Kutas Kálmán.

Tavaszi út.

— Meyer K. F. —

*A nap lángján az ég hevül,
Csobban a tó, eltűnt a jég,
Az első vitorlás feszül —
Szívem dagad vitorlaként.*

*Csak menni — e sors átka fog
Szívet, mely kérte tavaszát,
Mihelyt tavaszi nap lobog,
Mihelyt a hullám újra száll.*

*Az elmulasztott ifjuság
Egy kín s örök vágy érte ég,
A szív sóvárgja tavaszát
Csak egyre még, csak egyre még.*

*S fürtömre bár hull már a dér,
S a szív is a végsőt veri,
Mégis a kék hullám, ha kél,
A tavaszát csak keresi.*

Fordította: Kutas Kálmán.

A pipa.

Kincses Mihály lassan benyitott a házba, odalépegetett a falon lógó barna, kis tékához, kinyitotta ajtaját, benyult a tékába, ahol az üres dohányzacskó mellett egy tajtékpipa szomorkodott szárastól.

Szomorkodott, mert Kincses Mihály esztendeje, hogy szájába se vette. Esztendeje, hogy kitört az utolsó foga, fog nélkül pedig nem lehet pipázni.

— Nyám-nyám élet ez, bizony, — gondolta magában Kincses Mihály, — ha már füstölni sem lehet. Itt a vénség, nemsokára ráborul fejére a sötétség. Hej, elsodorta az idő a szép napokat, mint lehevadt falevelet a szél.

Kezébe vette a barackpirosra szívott gyönyörű szép pipát. Nézegette, forgatta. Huszonöt esztendő telt bele, amíg ilyen mosolygó szép pirosra szívta. Keményderekű, széles vállú ember volt Kincses Mihály akkor, mikor a makói vásáron megvette a tajtékpipát. A sátorban cigánypecsenyét evett, bort is ivott, utána megtömkölte a pipát finom szüzdohánnyal s az elbodrozó könnyű fűsfellegeken keresztül derüsen bámult bele a vásár színes forgatagába.

Mikor hazakerült a vásárról, büszkélkedve mutatta az asszonynak a pipát:

— No nézd, mit vöttem!

Az asszony félrerántotta a száját s durcáskodva szólt:

— Tajtékpipa!

Kincses Mihály rápislantott az asszonyra.

— Az hát. Tán nem teccik?

— A rozsdá verje mög, — puszogott az asszony. — Tudom, hogy ezután csak a pipáját szereti kigyelmed.

— Szeretöm hát, — vágta vissza Kincses Mihály.

Ezzel felragyogó szemmel nézegette a pipát s lassan, melegen felbuzgó szavakkal mondta:

— Hát hogyne szeretném!

Hirtelen az asszonyra pislantott.

— Ha szépen pirosra szívom, te is mögszeretöd. Olyan lész, mint a pirosra sült kalács, vagy mint az orcád vót lánkorodba.

Az asszony berzenkedve lökte felé:

— No? Tán mán nem ölég piros az orcám?

— Hát piros, piros... De hát az alma is piros, a céklarépa is piros.

— Ejnye! Ilyeneket se mondott neköm, amíg ezt a pipát mög nem vötte!

S már szivogatta is az orrát.

— Nem szeret maga engöm eztán.

Kincses Mihály a pipát a nadrágja szárához törölgette. Ralobant szeme az asszonyra, amint mondta:

— Még jobban. Tégöd is szébbnek látlak a pipafüstön keresztül.

— Hiszen eddig is pipált?

— De nem ilyen szép tajtékipából!

Ezzel már rá is gyujtott. Szállt, szállongott a füst. A pici bodor füstpelyhecskék beleperdültek a levegőbe, beleszállongtak, belefoszlottak a nagy végtelenbe. Néha a derüs ég felé repültek s könnyű szárnyakon ringatták Kincses Mihály gondolatait is.

— Hej, szép az élet!

A füstön keresztül mondta az asszonymak:

— Jól ígér a búza, asszony!

Néhanapján bús gondolatok röpdöstek el a pipafüsttel. Mintha a lassan, szomorúan úszó füstfátylacsókák is terhesek lettek volna a gondtól, ami Kincses Mihály fejét nyomta.

De a füstbe bececsillantak, felpislákkoltak a régi emlékek, mint a napsugárba került porfelhőbe megvillanó homokszemcsék. A gond, a bánat lassan elszállt s átderengett rajta valami szelíd belenyugvás.

— Hát mit csináljunk asszony?

A kis Janikát, szemük fényét, szívszakadva kísérték ki a temetőbe. Kincses Mihály harmadnap vette elő csak a pipát a tékából. Már piroslott az oldala, mint az angyallá lett kis gyerek hamvas orcája. Kincses Mihály elővette a pipát, meg hamar visszatette. Most a pipa sem ízlett.

Aztán újból jöttek a vidámabb napok. A lány menyasszony ágyát vitték lobogós kendőkkel feldíszített, csengős lovon. Hej, a fiatalság! Mintha a nap közelebb ereszkedett volna a kis ház fölé, hogy jobban lássa, Kincses Mihály pipázgatva nézte a tornácról, ahogy felrakták a kocsira a legények a szép új festett ágyat, a párnát, dunyhát, miegyebet. Tippetett-toppantott s az ülő-piruló lánya arcát vidámkodva megcsipte.

— No, Jucikám!

Nem mondott többet, csak a szeme ragyogott, de annál többet beszéltek a pajkosan elszálló füstbodröcskák. Ficánkolva, bolondosan röppentek bele a levegőbe, mintha megrészegedtek volna.

Mire szép barnáspiros lett a pipa, elszállt az élet.

Kincses Mihály fejbölongatva, szeliden, szomorúan forgatta a pipát, mikor belépett a házba az asszony.

Ráncos, sárga volt már az arca, szigorú pillantást vetett Kincses Mihály felé s rászólt:

— No. Megint a pipáját nézegeti? Mit ér vele? Hiába szitta huszonöt esztendeig, most mán csak nem tuggya színi!

— Hát nem, — mondta csendesen Kincses Mihály.

— Jobb vóna, ha eladná!

Kincses Mihály felütötte a fejét.

— Kinek?

— Kinek! Hát aki mögvöszi. Vigye ki az ócska piacra, ott akad rá vevő.

Kincses Mihály szomoruan nézett végig a pipán és megforgatta benne a szárát.

— Mán én is gondoltam, dehát. . .

— Jó lösz az a kis pénz, amit kap érte.

Kincses Mihály bólintott.

— Hát jó lösz.

Másnap korán reggel aztán a kamarában keresett egy darab zsákponyvát, összehajtogatta, hóna alá fogta, a pipát meg szárastól a zsebébe dugta.

Az ócska piacon megállt. Körülnézett. Szép őszi reggel volt és már zsongott a piac hosszú sorban, a szép, szelíd gömbákákok alatt, egész a nagypiacig. Fenn, a sor elején, füstösképű, szűrös, villogó szemű cigányasszonyok kuporogtak az elibük terített ponyva előtt, aki pipázott, csak az hallgatott, a többinek egy pillanatra be nem állt a szája. Ragyogó fényű selyemkendők, divatból kiment asszonyholmik heverték előttük nagy esomókban a ponyván.

Lejjebb a férfiemberök álldogáltak az elibük rakott holmik mögött két sorban. Többnyire az örege. Fáradt, bágyadt pillantású, görnyedt derekú emberek, akik félénk, reszkető kézzel rakosgatták ki a ponyvára, ami fölösleges holmi a ház körül, padláson került.

Volt itt minden. Ki tudja, mit mire lehet használni? Néhol garmadában hevert a hasznos holmi. Ócska szarutok a kaszafenő könek. Cipőtalp, eszimaszár, rozsdás patkányfogó, subaszőr pici esomókban, zöld cserép pálinkásbutykos, hogy a vidámságra is gondoljunk, az oldalán kedvre derítő felírással: „*Igyál pajtás belőlem, míg földre nem buksz tőlem.*“

Másutt néhány szem tökmagocska szerénykedett csak, ici-pici esomókba rakva, vagy egy pár kvare kődarab, amit kovakő helyett használnak. A szelíd őszi sugarakban kérkedett a gazdagság s az óvakodva járó szemérmes mosolyú szegénység.

Itt az embersorban állt Kincses Mihály. Egy kicsit remegett a keze, amíg kiteregette a zsákdarabot és rátette a pipát. Egyszeribe körülállták a járókelő emberek s az egyik fel is emelte nagy komolyan a pipát. Forgatta, rápislogott, aztán Kincses Mihály szemébe nézett, felé tartotta a pipát s egy kis szorongással kérdezte:

— Mire mondaná?

Kincses Mihály ránézett a pipára, majd az emberre, zavartan pislogott s a szíve körül valami szaladozott.

— Hát ezt a pipát?

— Ezt hát.

— Tízezer korona.

Az ember sietve letette a pipát.

— A sok.

— Huszonöt esztendeig szittam, — szólta Kincses Mihály és elfelhőzött a szeme.

— Akkor öleget szíttá.

Kincses Mihály felkapta a pipát a zsákrongyról s a másik felé tartotta:

— Nézze ezt a pipát! Hogy van ez kuszíva! Nézze! Jó dohányt szittam én ebből mindég!

Az ember újra kezébe vette a pipát. Szótlanul szemlélgette. A többi körülállta s rámeredt a szemük a pipára.

— Hát igön szép, — szólalt meg az egyik csendesen.

— Ötér mögvöszöm, — nyújtotta a pipát hirtelen Kincses Mihály felé az ember.

Kincses Mihály szorongott. Nem igen értette a piacos dolgokat.

— Hát nyócér — mondta lassan, szinte szégyenkezve.

— Hatot adok érte, — kiáltott emelt hangon a vevő.

Kincses Mihály a pipa után nyúlt.

— Annyier nem adom.

De az ember nem adta ki a pipát a kezéből, hanem rábeszélőn mondta:

— No, aggya hatér. Nem köll a pénz magának?

Kincses Mihály egy kicsit fölhevülve felelt:

— Köll árába, de nem alább.

Az ember letette a pipát.

— Nohát akkor...

Fordult, egyet lépett, aztán visszanezett.

— Hát hétér!

— Kincses Mihály nemet intett. Felemelte a pipát, szomorkásan derengő szemmel nézegette.

— Nem olyan pipa e!

Az ember elibe állt. Előhuzta a bugyellárisát.

— Hát hétezerötszáz.

— Nyóc.

— No aggya mán hétezerötszázér!

— Nyócezer.

Az ember kivette a pénzt a bugyellárisból, Kincses Mihály felé tartotta.

— No, itt a pénz. Aggya hétezerötszázér!

— Nyócezer.

Az ember mérgesen rántott egyet a vállán.

— No hajja!

— Nyócezer, — ismételte újra Kincses Mihály s már mosolygott is hozzá gyermekesen.

— Itt pusztujjon el! — kiáltott a vevő mérgesen és odébb lépett.

Egyszerre csak egy gazdaformájú, pirosképű ember dugta be a fejét az emberek közé s Kincses Mihály felé tartott egy csomó pénzt.

— Itt a nyócezer korona. Én mögvöszöm.

Már fogta is a pipát s a zsebébe eresztette hamarosan.
Kincses Mihály meghökkent. A pénzt nézegette a markában,
meg a pipa után pislogott. Az ember a kezét nyujtotta:

— No!

Csak akkor hebegte Kincses Mihály, ahogy szokás:

— Használja egészséggel.

— Hát egy ital borra nem gyün be, ide a kocsmába? — szolt
az ember Kincsesnek s a kocsmá felé bökött az ujjával.

— Mék én.

A kocsmában letelepedtek. Az ember a pipát elővette, meg-
tömkölte, rágyujtott, elterpeszkedett a széken, eregette a füstöt s
nyugodtan, felderülő arccal mondta:

— Jól szelel.

Kincses Mihály izgett-mozgott a széken, nézegette a pipát, a
pipából elröppenő füstöt, mondani akart valamit, de csak a szája
mozdult meg, egyszerre mégis kibökte:

— Izé... Visszavönném én azt a pipát.

A másik ámultan nézett rá.

— Hogy mondta? Hogy a pipát?

Kincses Mihály lehajtotta a fejét.

— Hogy visszavönném... Inkább megtödanám ezer koro-
nával:

A másik kivette a pipát a szájából és rábámult Kincsesre.

— No mán ilyet! Hát akkor minek adta el?

— Hát...

Csak ennyit mondott Kincses Mihály s a szemébe nedvesség
szökkent.

A másiknak ravaszul csillant meg a szeme s rápillantott az
öregre:

— Ha két ezret ad rá, mög a bor, hát lögyön.

Kincses Mihály elővette a pénzt, elibe tette az embernek.

— Mögadam.

— De az én dohányom ég a pipába.

— Szíjja ki. Én úgy se szívom.

Az ember csodálkozva nézett az emberre.

— No? Hát akkor? Bolond embör maga!

— Löhet, — szolt bágyadt mosollyal Kincses Mihály.

A másik szippantgatott a pipából, eregette a füstöt s csak
nagysoká szólalt meg:

— Sok furesa dolog van a világon.

Kincses Mihály bölintott.

— Sok.

A fejük beletakarózott a füstfelhőbe, Kincses Mihály lassan
bólongatott. Néha-néha rápillantott a pipára, majd belesimult
tekintete a lassan felbodrozó füstfelhőbe.

— No, itt van, — szolt az ember, mikor kiszívta a pipából a
dohányt. — Szép pipa, jó pipa, az igaz.

Kincses Mihály megsimogatta a pipát. Még meleg is volt egy

kicsit. Az újjai remegve szaladoztak rajta. Megforgatta a pipában a szárat, aztán hirtelen zsebébe eresztette.

Hazaballagott. Ökörnyál selyme szállongott, ereszkedett az őszi sugarakban. Az akácfák apró levele' aranyszínre válva, pergett alá.

Otthon az asszony kérdő arccal állt az öreg elé:

— No?

— Árán alul kérték, — mondta halkán.

Aztán elfordult, kihuzta a pipát a zsebéből, egy meleg pilantást vetett rá és mint valami kincset, gondosan, óvatosan tette be újra a kis fali tékába.

Pásztor József.

Keszeg Andrásné, mint tolmács.

Mikor az öreg Daru Jánost eltemették, nehéz sora lett a szegény élettársának. Pörbe fogták, törvény elé idézték. Ezt a csúfságot pedig a megboldogult urának a saját édes testvérje tette, az a feketelelkű, kapzsi Daru Mihály. Mert megirigyelte a hékédsori kis házat és azt akarja az özvegytől elvitatni. A halott emlékét sem tisztelte, sőt volt lelke pellengérré állítani a törvény előtt, azt állítván, hogy Daru Jánosék nem voltak megesküdvé: így a ház őt illeti.

Az öreg Darunénak jogi ügyekben a szomszédasszonya: Keszeg Andrásné adott eddig tanácsokat. Most azonban nagyobb tekintélyre volt szükség. Ezért ügyvédet fogadott és megnevezte azokat a tanukat, akik hallották, amint a megboldogult végrendelkezett és akik hajlandók eskü alatt vallani, hogy a hékédsori házat az ő hűséges élettársára hagyta. Az ügyvéd ígérte, hogy mindent elintéz, csak egyet bízott rá az asszonyra: a keresztlevélnek kiállítását.

Ez azonban olyan munka volt, amelynek az elvégzéséhez ismét szükséges volt a régi jogi tanácsadó. Átment hát hozzá és felkérte, hogy együtt menjenek be a belső parókháira, ahol tudvalevőleg az anyakönyvek vannak.

— Nagyon szívesen — válaszolt a jó lélek. — Akár indulhatunk is. — Egy óra sem telt bele, hogy a két öreg asszony már ott ült a lelkészi hivatalban, Keszeg Andrásné pedig, mint tolmács, azonnal munkához láthatott:

— Kérem szépen, — kezdette — ennek a jó asszonynak a keresztelőlevél kellene, de mert nagyot hall, szótehetsége sincs, azután a pör is megzavarta az értelmét, azért engemet kért fel, hogy legyen olyan szíves és fejtsen ki helyette az eszméletet.

— Minek hívják a jó asszonyt? — kérdezte a lelkész.

— Keszeg Andrásné vagyok.

— Nem magát, lelkem, hanem a kinek a keresztlevél kell.

— Azt Daru Jánosnének hívják, kérem alásan. Igaz, hogy nem voltak megesküdvé, de azért csak Daru Jánosné volt ő mindig.

— A leánykori nevét mondja meg, arra van szükség.

— Azt bizony én magam sem tudom, mert én már mint Daru Jánosnét ismertem meg, de megkérdem mindjárt tőle.

— Mi a leánykori neve, szomszédasszony?

— Szathmári Juliánna — felelt a kérdezett, akihez a nagytiszteletes most azt a nehéz kérdést intézte, hogy melyik évben született.

— Ez az egy dolog az, amit nem tudunk — vágott közbe Keszegné — vagy mit beszélék... már hogyne tudnánk, persze hogy tudjuk. Erzsébet napkor vagy izé... óh már magam is összezavarom az ügyet... Juliánna-napkor... igen... akkor született. Persze, hogy akkor, hiszen éppen azért lett Juliánna!

Ez az adat rendkívül fontos volt ugyan, de a lelkész nem elégedett meg vele és inkább azt szerette volna tudni, hogy körülbelül hány éves lehet Daruné. A tolmács nem késett a válasszal:

— Ó azt mondja, kérem alássan, hogy hatvanöt esztendő, de én meg azt mondom, hogy sokkal több annál, van ő már hetvenöt is. Vagy ha annyi nincsen, de nem sok hijsa lehet, de hogy hetvenen felül van, azt hóbizonyosra merem mondani. Különben majd igazolja a nagy könyv, az tudja mindnyájunk között legjobban.

— Abban magának igaza van, hogy a nagy könyv tudja legjobban, de nekem közelebbi adatra volna szükségem.

— Közelebbi adat? Nagyon szívesen mondok én annyit, amennyit nagytiszteletes uram kíván. Közelebbi adat! Oh, Istenem, már hogyne volna. Hát kérem szépen, majd elmesélem a Fábiánék lakodalmát. Az volt ám a szép lakodalom. Együtt voltam én ott Darunéval, mindketten fiatal asszonyok voltunk, de akkor még ő nem volt nekem szomszédasszonyom, csak jó ismerősöm.

A lelkész érezte, hogy itt egy hosszú történet következne, azért közbevágot:

— Hány esztendeje lehet ennek?

— Hány esztendeje? Azt már nem tudom, de lehet olyan negyven, vagy olyan ötven esztendeje. Különben megkérdem a szomszédasszonyt...

— A nagytiszteletes úr arra kíváncsi, — harsonázta a Daruné fülébe — hogy hány esztendeje már annak, hogy a Fábiánék lakodalmában voltunk?

— Én nem voltam ott — válaszolt Daruné.

— Dehogy nem volt ottan, csak nem vélekszik már rá. Igaz, hogy régen volt, de azért csak kellene emlékezni rá.

A Fábiánék lakodalma színes képekben elevenedett volna meg a messze multból Keszeg Andrásné jóvoltából, ha a lelkészi irodába be nem jön a temetésvállalkozó azzal, hogy a négy órai temetésre indulhatnak. A lelkész felvette a palástját és közölte híveivel, hogy a keresztlevelet így nem készítheti el, de a temetés után hozzálát. Nem lesz ugyan könnyű megtalálni, mert a betűsoros éppen kötetni van, adat meg nincsen, de végig lapozza szívesen az anyakönyveket és ha a munkára a nappal nem futja: telik az éjszakából.

— Ugy van, kérem alássan, — erősítgette Keszegné — amit nem tudunk elvégezni nappal, szakajtunk rá időt az éjszakából. Ugy szokta azt rendes ember. De hogy el ne felejtsem, szegénybizonyítvány alapján mennyibe kerül ez a kis írás.

— Semmibe — szolt a lelkész és indulni akart.

— Belenyugszunk, kérem alássan — búcsúzkodott a két asszony.

Másnap reggel — templomozás után — megkapták az írást, amelyből megtudták, hogy Szathmári Juliánna nem hatvanöt esztendő, nem is hetvenöt, hanem csak hetvenhárom. Különbömben mind-egy az már egy ilyen öreg asszonynál, hogy hány esztendő. Az a fő, hogy megvan a keresztlevél. Miután pedig már tudták, hogy nem kell semmit se fizetni, nyugodtan kérdezhették meg még egyszer, hogy mivel tartoznak.

— Szeretettel, — szolt a lelkész — ez a legnagyobb ajándék, amit keresztényének adhatnak egymásnak.

— Ezt nagyon szívesen felajánljuk mink is. Hogyne! kérem alássan... Isten áldja meg nagytiszteletes uramat!

A hazafelé vivő úton Keszeg Andrásnének egy kis sérelem esett, mert a szomszédasszonya csak a papját áldotta, hogy ingyenbe annyit fáradozott, de az ő jószágáról egy árva szót sem szoltott. Ezért szemrehányást is tett neki, mondván:

— A nagytiszteletű úrtól szép volt, hogy ingyenbe annyit fáradozott, de ha én el nem magyarázom neki, hogy a szomszédasszony mikor született: ebbe a földi életbe se találta volna meg a nagy könyvben...

Böszörményi Jenő.

Állatképek.

I.

Ott lép a járatlan csapásban,
amely az útról elvezet,
fehér, de sárral erezett
nagy homlokát ingatja lágyan.

De mostan nekiront a hajcsár,
szörnyű botjával püföli
és tettel és szóval öli,
mert irányt tévesztett a hajsznál.

Mit örjög s öldököl e férfi?
Mért, hogy csáléra menni bűn?
Panaszosan és keserűn
a bús ökör néz — és nem érti.

II.

Hogy dül és hencsereg a sárban,
ó, nézzétek a boldogot,
most vidám nótába fogott,
röfög a rögtönzött mocsárban,

mit néki gonddal építettek
a jó, a kedves emberek;
lám, elfáradt és szendereg
s a száján nyál és hála serked.

De majd megér egy szörnyű estét,
a gyilkos késnek nekimegy,
meghal — és sose tudja meg,
hogy életében mért szerették.

III.

A percek és terek ragadták,
nyomába rongy lasszó nem ér
és a kisöccse volt a szél
és öregapja a szabadság.

*De egyre hosszabb lett a pányva
és ügyesebb a lókötő,
elfogja s rájapattan ő,
majd a szekere elé igázza.*

*Ha száll, ugorva árkot-berket,
ne mondjátok, hogy megvadult,
csupán eszébe jár a mult,
amit az ember -- elfelejtett.*

IV.

*Őt sem kímélte meg a puszta,
halálra marták farkasok,
kevés a kanc, a farka sok
s a küzködést hamar megúnta.*

*S míg tört szemekkel néz a bámész
holt pajtás égre, — benne föld
megalkuvása tetet őt
és kényelmes állás után néz.*

*Csalódott bár a Pártfogóban
és ha megrugták, reszketett,
de mégis — elhelyezkedett
az eb a biztos kutyaóiban.*

V.

*Oly szintelen, miként a béke,
oly szürke és oly egyszerű
és jámbor arcából a hü
szem egykedvűn mereng az égre.*

*Akárhogy is, nem földi fajta;
ám háta mögött nyugtalan
szívű s kezű gazdája van,
ki földi módon űzi-hajtja.*

*Szegény számár áll, szólni nem mer;
míg az a botját szaporázza
csodálkozón csak ezt i-ázza:
milyen csökönyös ez az ember.*

Ajánlás:

*Ó, ember! — im e néhány bágyadt
állatkép, szívesen fogadd;
ha tetszik: nyergeld meg lovad,
ha bosszant: rugd föl hü kutyádat.*

Szegedi István.

KRÓNIKA.

A gazdasági vilákrízis okai. A „*Protestáns Szemle*“ szeptemberi számában ismertettük azt a hatalmas, öt kötetre terjedő munkát, amelyet a genfi *Nemzetközi Munkahivatal* adott ki és a mely a háború utáni világgazdasági krízis okainak kutatásával foglalkozik. Akkori dolgozatunk nem volt teljes, jelen alkalommal azonban már módunkban áll az elaborátumnak egy újabb kötetét ismertetni, amely az előbb tárgyalt, főként *technikai* problémák kiegészítéseképpen, a gazdasági vilákrízis *közgazdasági* vonatkozásaival foglalkozik.

Az értékesítés zavarai, továbbá azok a nehézségek, amelyeket a termelés szabályos menete elé a valuták értékének a hullámzása gördít, két olyan tényező, amelynek számbavétele nélkül alig alkothatunk fogalmat a probléma lényegéről. Azokat a vizsgálódásokat azonban, amelyek erre a két körülményre terjednek ki, igen megnehezíti az, hogy itten a lélektani, tehát tudományos pontossággal le nem mérhető motívumok igen nagy szerepet játszanak.

Közvetlenül a fegyverszüneti szerződések megkötése után minden téren a gazdasági fellendülés jelei mutatkoztak. Ez az irányzat azonban alig tartott egy esztendeig, mert csakhamar egy ellenkező jellegű és sokkal intenzívebb ellenhatás kezdett felülre kerekedni. A termelt javak értékesítési folyamata jutott kritikus helyzetbe, s hogy ez milyen mérvű volt, arra nézve jellemzők azok az adatok, amelyek szerint például míg Amerika az 1919—1920. évi rövid fellendülés idején 7 millió bál pamutot exportált, addig 1920—21-ben már csak 5 milliót. Ez a körülmény azután az áraknak — aranyértékben vett — esését idézte elő, ha ugyanis az 1920. januári árnívót 100-nak vesszük, az indexszám ugyanezen év végén, tizenhárom nagy országra vonatkoztatva, átlag 125—130, majd később 88, illetve 55-re esik. Ekkor kezd a munkanélküliség is rohamosan emelkedni, így például csak Angliában a munkátlanok száma 1920. novemberből a következő év júniusáig 400.000-ről ugrásszerűen 2.400.000-re szökött fel.

Ezeknek a zavaroknak a magyarázataképpen három ok kínálkozik: a viszonylagos túltermelés, a fogyasztóképesség csökkenése és a piaci viszonyok lényeges módosulása.

Annak ellenére, hogy a fogyasztóközönség szükségletei bizonyára nincsenek kielégítve, az értékesítési folyamat megakad, s igen nagy árúkészletek halmozódnak fel. Amerikában például, ha az 1910—1914. évi átlagot 100-nak vesszük, a raktárakban heverő pamutkészletek a következő számokkal fejezhetők ki: 1918:216, 1919:265, 1920:352, 1921:312. A helyzet beteges mivoltát emeli az, hogy a pamut ára a háború előtti árnívó felett áll.

A fogyasztóképeség megesőkkenése olyan téma, amelyről a magyar olvasó bizonyára már eleget hallott. Hogy ez a körülmény a nemzetközi kereskedelem szempontjából milyen nagy jelentőségű, arról fogalmat alkothattunk abból az adatból, amely szerint például Oroszország importja az 1913. évi 3,5 aranymilliárdról 1920-ban 1,6 millióra, vagyis az előző összeg 2273-ad részére csökkent.

A piaci viszonyok megváltozása is érdekes képet mutat, illetve rávilágít arra, hogy itten az okozatoknak milyen messze elágazásával kell számolnunk. A háború alatti és utáni különböző korlátozások idézték elő azt, hogy a piacok külföldi árukkal nem voltak elláthatók, amin a gazdasági élet segíteni igyekezett. Így 1914—1920-ig a világ cukortermelése végeredményében nem csökkent, de amilyen mértékben szállott alá az európai államok cukorrépatermelése, (194 millió tonnával), olyan ütemben növekedett meg az Európán kívüli területek cukorrépa-termelése (184 millió tonnával). Hasonló a helyzet a hajóépítés terén is: 1913-ban az Európán kívüli államok az összes épülő hajótérnek csak 11,7 százalékát állítják elő, 1919-ben már 69,5 százalékát! Természetes, hogy az ilyen nagyarányú változások nem mehetnek végbe érdekek surlódásai és egyéb rázkódtatások nélkül.

Végül nem szabad megfeledkeznünk a valuták kríziséről sem, amely nemcsak kísérő jelensége a válságnak, hanem saját maga is forrása újabb zavaroknak. Az infláció és az áremelkedés közötti összefüggésről alkotott törvények mindezekig nagyon labilis alapokon nyugosznak, amennyiben a kettő közötti matematikai arányosságot nem sikerült megállapítani. Ezért a munka, igen helyesen ezzel a problémával kapcsolatban legnagyobbreszt csak gyakorlati kérdések megoldásával foglalkozik, illetve az úgynevezett „monetary dumping” vonatkozásait boncolgatja. Ezen művelet során rúnutat arra, hogy a nemzetközi kereskedelmi forgalomba lépő áruk árai a nyersanyag, a munkabér és a szállítási költségekből tevődnek össze, úgy, hogy a végleges áralakulásnál mind a három kategória sajátságait számításba kell venni. Az ezen az alapon végezett számítások (alapszám = 100) szerint a legdrágábban 1921-ben Japán (202), a legolcsóbban pedig Németország (75), illetve Lengyelország (73) dolgozott.

Noha új törvényszerűség megállapítását a munka ezen újabb kötetében sem találjuk, mégis, a tárgynak rengeteg adattal való megvilágítása közelebb visz bennünket a háború utáni gazdasági krízis sajátosságainak a megismerése felé.

Dr. Bernát Gyula.

Berlinből. Régen, diákkoromban egyszer meghatva állottam társaimmal együtt az akna-szlatinai sóbánya egyik kolosszális tárnájának mellvédjén. Alattunk háromszáz méterrel, számtalan apró mécses sorakozott egymás mellé és ünnepélyes, komoly zúgás szállt fel a mélységből, százsoroson visszaverődve a kristályos falakon: a bányászok imádkoztak. Valami hasonlót éreztem a ma- nap este, amikor a berlini állami könyvtár óriási olvasótermének ajtajában megtorpanntam: a hatalmas kupola alatt, száz meg száz villanylámpa mellett ugyanannyi ember könyv fölé hajolva, ünnepélyes csendben.

De lehet is itt dolgozni, reggel kilenctől, este kilencig! A folyóiratteremben megszámlálhatatlan Zeitschriften és Journal-ok új számai: használhatók őket külön ellenőrzés nélkül. Ha valami könyv véletlenül nincs meg a kétmil-

lic-kötetes nyomtatvány-erdőben, az „Auskunft-Stelle“ rögtön megmondja, hol található Berlinben; ha egy intézetben se volna, meghozatják két hét alatt hivatalosan, akár Párisból is.

Dolgoznak is itt sokat az emberek. A legtöbb hideg ebédet eszik és thermosból teázik hozzá, azután estig föl sem kel a könyv mellől. És tudnak is sokat: még mirőlunk, szegény magyarokról sem felejtkeznek meg. A multkor az öreg Hubert *Schmidt*, az őskori archaeológia egyik nagynevű kutatója előadást tartott arról, hogy miként hódította meg egy bronzkori nép kulturája Dél-Magyarországból elindulva, Kr. e. 2000 körül, a Balkán egy részét, behatolva Hellas földjére is. Előtte egy fiatalabb társa hivatkozott a mi *Hillebrand* Jenőnk felfedezésére, hogy az őskorban az úgynevezett „solutréen“-műveltség hazánkból jutott Franciaországba. A porosz akadémián pedig a világ egyik legnagyobb publikációjának, a latin feliratok gyűjteményének apparátusában éppen ennek III. kötetét készítik elő új kiadásra, melyben a pannóniai és dáciai feliratos kövek az oroszlánrész; a szimpatikus, fiatal *Wickert* dr., a vállalat vezetője, magyarul akar tanulni, hogy újabb szakirodalmunkat kiaknázhassa e célra. A *Museum für Völkerkunde* őskori osztályának új igazgatója Pestre készül a tavasszal, hogy a mi Nemzeti Múzeumunk pompás anyagát megismerhesse.

Aki azonban rólunk akar tudni valamit, az *Gragger* professzor intézetébe jön először, ahol 26.000 kötetes értékes magyar könyvtár fogadja s ahol készségesen segítik minden tekintetben. Megbecsülhetetlen szolgáltatokat tesz itt nekünk ez az intézet; sajnos, az egyetlen németországi magyar katedra az, mely mellett fungál. Néhány esztendő előtt, mikor a német pénz legrosszabbul állott, sikerült a mi kormányunknak néhány garasért négyemeletes házat venni Berlin kellős közepén, magyar kutatók internátusának, — persze *Gragger* érdeme ez is. Ez most a „Collegium Hungaricum“, melybe tizennégy szakemberünk került ki az idén; van köztük orvos, geológus, botanikus, történész, klasszikus-filológus, irodalmár, modern nyelvész, műtörténész. Szép esendesen, de céltudatosan és keményen munkálkodnak, sokat tapasztalnak; meg lesz a gyümölcse itléltüknek. És ha kultuszminiszterünk (akinek fényes fogadtatásáról eleget írtak a lapok bizonyára otthon is) tényleg fölépítheti az új hajlékot és majd nemcsak a hadigazdagok fiai élvezhetik e világhírű főiskolák kulturjavait, — akkor megint egyet léptünk a honszerzés felé. A. A.

Madách és a reformáció. Szász Károly értékes cikkéhez legyen szabad néhány kiegészítő megjegyzést fűznöm. Nem tudok a magyar irodalomban költeményt, mely *felekezeti* szempontból annyi kifogással találkozott volna, mint az Ember tragédiája. A zsidók méltatlankodtak, hogy az ó-testamentum történetéből a költő nem vett fel egyet sem álomképei közé; de aztán megvígasztalódtak, hogy Madách egész külön költeményt írt Mózesről, kinek gigantikus alakja talán bele sem fért volna a Tragédia történeti jeleneteinek szűk keretei közé. Arról megfeledekkeznek ugyan, hogy Madách Mózesre nem az ó-testamentum hőse, hanem a magyar nemzeti élet jelképe; de meg arról is, hogy a bibliai keret az ó-szövetség anyagából merít, tehát nincs ok az elégedetlenségre. Katholikus részről még több szemrehányás érte Madách remekét, nemcsak néhány részlete miatt, — különösen a konstantinápolyi színen, — hanem az egésznek pesszimiztikusnak felfogott világszemlélete miatt, amely

állítólag Adám utolsó sóhajában: „Csak az a vég! — csak azt tudnám feledni!”
 éleződik ki legerősebben. A vádak megfélekednek arról, hogy először is nem
 tételes vallásrendszerrel állunk szemben, hanem költői megnyilatkozással; má-
 sodszor pedig arról, hogy a történeti színek komor világa Lucifer műve, aki
 szándékosan kétségbe akarja ejteni Adámot velük, tehát az a vélt pesszimiz-
 mus a költemény tervéből következik *szükségszerűen*, a zárójelenetben pedig a
 legmagasztosabb optimizmusban oldódik fel. Hogy Adám elfelejtse a képeket,
 nem is volna méltó hozzá s elvenné az Úr szavainak fönségét: „Karod erős, —
 szíved emelkedett.” Különben erről Ravasz László fejtegetései után már nem is
 lehet vitatkozni. De protestáns részről is érte Madáchot némi szemrehányás,
 hogy kihagyta a reformácót a világot mozgató nagy eszmék sorozatából. Ezt
 fejezte ki Szász Károlynak Arany Szépirodalmi Figyelőjében közölt 1862-i
 bírálat, melyre Madáchnak a Prot. Szemle mult számában közölt levele vá-
 laszol s meggyőzően kimutatja, miért nem *vehette* fel a reformációt úgy, mint
 a többi világeszmét, de azért igazságot szolgáltat neki a többi jelenet soraiba
 fűzve. De nem is Szász Károly volt az első, ki emiatt kifogást tett, hanem
 maga Arany János. Az eredeti kézirat, melyen Arany simító keze ment vég-
 g, ma is látható halványan a VIII. (első prágai) s a IX. (párisi) szín közé
 tett megjegyzése: „reformáció?” l. szövegkritikai kiadásomban a 2140. sor
 után; Napkelet-Könyvtár I.). Tehát Arany is hiányát érezte a reformáció be-
 mutatásának. Később e megjegyzést gummival kitörölte, de nem annyira, hogy
 a kék ceruza nyomait ne lehetne elolvasni. A törlés valószínűen 1862. augusz-
 tusi találkozásuk után történt, mikor Madách bizonyára Aranyak is elmond-
 hatta okait, melyek előtt meg kellett hajolnia; de ez már a Szász-féle bírálat
 megjelenése után történt.

A konstantinápolyi jelenetnek bűnbocsánatot áruló barátja, bár hasonlít
 hozzá, nem Luther korának Tetzl-je, hanem Gibbon híres munkájából: „A
 római birodalom hanyatlásának történeté”-ből van véve, szinte szó szerint
 idézve az angol történetíró szövegét. Hogy azért e jelenetben már a reformáció
 sejtelmé lebeg, a költő saját nyilatkozata után fölösleges fejtegetni.

Madách magyarázó soraiban nem említi a phalanster-beli Luthert. Szász
 Károlynak multkori fejtegetései után sem fölösleges arra rámutatni, hogy
 miért szerepel a reformáció vezéralakja abban a kommunista világban. Ő is,
 meg társai: Cassius, Plato, Michel Angelo, e minden sajátosságot eltörlő rend-
 szer ellen lázadó egyéniséget képviseli. Lutherben a lelkiismereti, Cassiusban
 a politikai, Platoban a bölesészeti, Michel Angeloban a művészi szabadság nagy
 képviselői tiltakoznak az egyéniséget megölő, s teljesen az államnak alárendelő
 zsarnokság ellen. Nincs a világirodalomban költemény, mely néhány sorban
 hatalmasabban és költőiebben fejtezte volna ki e gondolatot.

Ugyanily költői erővel említi Madách Luthert az eszkimó-jelenetben,
 mikor Lucifer a körülmények kényszerítő hatását festi az egyén kifejlődésére:

„Mi lesz... Luther, hogyha pápa lesz esetleg,
 S Leo, tanár egy német egyetemben:
 Ki tudja, nem reformál-é emez,
 S az sujtja átkát a duló merészre?”

E részletben, más gondolati kapcsolatban, Luthernek megint három társa van:
 Hunyadi János, X. Leó és Napoleon.

Ha még szemesebben vizsgáljuk a költeményt még több vonatkozást is találunk a reformációra; tehát nekünk, protestánsoknak, egyáltalán nincs okunk panaszkodnunk Madáchra. Különben is határozottan tiltakoznunk kell az Ember tragédiájá-nak bármilyen felekezeti magyarázata ellen, mint Goethe is méltán megneheztelne, ha Faust-ja zárójeleneteinek katolikus szimboliz-musa miatt valaki vádat emelne ellene. Ezek megbecsülhetetlen költői értékek, melyeket csak a maguk mérlegén szabad vizsgálunk; minden más szempont meghamisítja valójuk lényegét.

Tolnai Vilmos.

KRITIKAI SZEMLE.

Eucken Rudolf: Lebenserinerungen. Ein Stück deutschen Lebens. 2. erweiterte Auflage. Leipzig, (Koehler), 1924. 132 lap. Ára?

E művével is, mely önkénytelenül emlékeztet egykori kartársának, a nagynevű egyháztörténetírónak: *Hase* Károlynak Eszmények és tévedések („Ideale und Irrthümer“) című klasszikus emlékezéseire, megtisztelt a minap a nagynevű szerző.

Előszavában említi, hogy emlékezései komoly önvizsgálatának és önszemléletének leszűrődései. Az újabb nagy német eseményeknek közvetlen szemtanuja volt, de már évtizedek előtt megjósolta, hogy „az egyoldalú, nagy munkakultúra a német szellemi élet megnyomorítására“ fog vezetni. Egy gyökeres szellemi reformációra van szükség, amelynek *Eucken* évtizedek óta, de főleg az összeomlás óta egész erejét szentelte.

Műve I. részében szellemi életének kifejlődését („Werden“), II. részében annak további kialakulását („Weiterentwicklung meines Lebens u. Strebens“) ismerteti.

Rendkívül szerencsés körülmények között született (1846. jan. 5.) és nevelkedett Kelet-Friziában. Anyjáról úgy szól, mint p. o. Augustinus anyjáról, Monicáról. Atyját már ötéves korában elvesztette. Helyi középiskolai tanulmányai után egyetemi éveit Göttingában -s Berlinben töltötte. Előbbi helyen a nagynevű *Lotze* és *Teichmüller*, utóbbin *Dorner*, *Mommsen*, *Curtius* s főleg *Trendelenburg*, *Zeller*, *Bonitz*, *Brandis* és *Prantl* voltak rá nagy befolyással. *Bismarck* politikáját már diákkorában kritikailag kísérte. „Külsőleg ugyan naggyá tette Németországot“, de a német polgárság szellemi önállóságának elhanyagolásával „bensőleg kisebbsékké tette a németeket.“ *Trendelenburg* ismertette és kedveltette meg vele Aristotelest, az örökké ifjú, görög filozófust, akivel később oly előszeretettel foglalkozott. Rövid gimnáziumi tanárkodása után meghívást kapott a bási egyetemre, ahol 1871—74-ig tanárkodott. Sűrűn érintkezett itt *Hagenbach*-al, az egyháztörténetíróval és *Nietzsche*-vel, a művésszel, költővel és filozófussal. Itt élte meg a Kant-ról szóló, kissé izgalmas irodalmi vitát *Trendelenburg* és a jénai egyetem akkori világhírű ékessége: *Fischer* Kunó között.

Életének döntő fontosságú fordulata a jénai egyetemre való meghívása, ahol régebben egy *Hase*, *Haeckel*, *Pfleiderer*, *Lipsius*, *Hildebrand*, *Fischer K.*, *Schmidt*, *Fortlage*, *Stoy* és később *Rein*, a nagyhirű pedagógiai írók voltak kartársai. E szellemi légkörben fejlődött ki tudományos egység és aktív idealista élet- és világfelfogása, amelynek

oly fényes, ma csaknem világraszóló dokumentuma az ő széleskörű irodalmi munkássága.

Az akkori Németországnak, bár a gondolkodók és költők hazája, egyoldalú, militarisztikus politikája mellett, kevés érzelme volt polgárságának önálló művészi, vallási és bölcséleti törekvései iránt, a mi Nietzsche részéről kihivta ismert „ostorozó kritikáját.“ A szellemi élet aktív önállóságának és felsőbbségének nagy gondolata a természet- és történettudomány vívmányainak gondos megfigyelésével akkoriban fejlődött ki benne és szülte gyors egymásutánban világraszóló nagy műveit, főleg Platontól Nietzscheig terjedőleg, a Nagy gondolkodók élet- és világfelfogását. Az 1881—1890-ig terjedő évek az ő alkotásainak gazdag ideje. 1908-ban a Nobel-díjra is érdemesítették.

Emlékezéseiben bizonyos fájós érzéssel gyakrabban említi, hogy Németországban eleintén kevésbé méltányolták páratlanul gazdag és rendkívül tartalmas irodalmi működését. Annál nagyobb megértéssel találkozott az évek folyamán Angliában, Amerikában, sőt Kinában, Japánban és Bulgáriában. Ma már művei fordításban is az egész kontinensen vannak elterjedve. Egyik kisebb műve: „Az élet értelméről és értékéről“, magyar nyelven is megjelent. Angliában és Amerikában előadásokat is tartott. Egyet 1916-ban Budapesten is, amelyről nagyon melegen emlékezik meg a nagynevű szerző. A szellemi kultúra elsőbbsége a munka kulturájával szemben az előadások állandó témája.

Művének egyik érdekes szakasza a *világháborúról szól*. Kritikailag ismerteti. A szerencsétlen marnei csata és Amerika beavatkozása *Eucken* szerint is a német politika ingadozásának folyamánya. De kijelenti, hogy „a német kormány komolyan akarta a békét és csak szükségből fogott fegyvert.“ „A németek hősi tettei a háborúban páratlanok a világtörténetben.“ Különösen sajnálja a német birodalmi gyűlés 1917. július 19-iki végzetes határozatát. A német hatalmi akarat későbbi teljes összeomlása „az egész német történelem legszomorubb pillanata.“ A német nép nagy része hűtelen lett önmagához és levetett minden szégyen- és tisztességérzetet. „Felbomlott abban az erkölcsi életrend.“ Igazolja azt a politikai katholicizmusnak a radikalizmussal való szövetkezése is. „Szerencsétlen gondolat az ellentétes politikának és világnézetnek összezavarása.“ Az élet elpusztulásával, sőt eldurvulásával szemben a szellemi és erkölcsi megújulás s a szellemi élet újbóli fölépítése és kialakulása a legsürgősebb probléma és életfeladat, amelyet, mint etikai posztulátomot éppen *Eucken* újabb művei szolgálják. Ennek egyik feltétele a munkás-kérdés s a szociálizmus helyes megoldása. Evégből a német népnek szüksége van egyoldalú intellektualizmusával szemben erősebb akaratra, szilárdabb nemzeti és politikai összetartásra, nemesebb érzületre, felekezeti békére s az egységes élet egészének bensőbb felfogására és értékelésére, amihez elég ereje és képessége van a német népléleknek. „Ma nem tudjuk, hogy mik vagyunk és hová megyünk.“ Egy nagy szellemi reformáció előtt állunk! Erre törekszik a nevét méltán viselő *Eucken-szövetség* is „*Die Tatwelt*“ című lapjával és aktív jellegű kiadványaival.

Olvasmánynak is ritka élvezetes és felette tanulságos, művének

függelékében bő irodalmi és történeti magyarázatokat ad páratlanul ki-
váltságos aktív szellemi életének főbb mozzanataihoz és közli gazdag
irodalmi munkásságát.

Dr. Szilávik Mátvás.

M. Verweyen: Deutschlands geistige Erneuerung. Leipzig, 1924.

A bonni bölcseleő leveti a tudomány koturnusát s egyszerű nyel-
ven szól nemzetéhez Németország szellemi ujjaszületéséről. Fichte hí-
res beszédei óta 117 esztendő telt el s Fichte eszményi heve Német-
ország mai nagy válságában többeket megihletett. Verweyen a hívő-
sebb elmék közül való s a mai nemzeti rajongóktól nagyon is távol
áll. Nem gondol bosszura, megtorló háborúra, bizik a szellemi és er-
kölsi erők diadalában (irtózik a gázháborútól) s bizik a népszövet-
ségben! Arról azonban nem szól, hogy vajjon a népszövetség vissza
adja-e Németország elszakított területeit. Ugy látszik különben, ez
nem is nagyon fontos neki, mert várja az Európai Egyesült Álla-
mok megszületését. Ha hozzátesszük ezekhez, hogy Verweyen szabad-
kőműves, köztársasági és pacifista, akkor, úgy látszik, felesleges több
szót vesztegetni a könyvére. A műben vannak azonban figyelemre
méltóbb dolgok is. A mű négy főfejezete: 1. A társadalom; 2. A po-
litika; 3. Az iskola; 4. Az egyház megújulása. A társadalom megújul-
ásának feltétele a szociális szellem kialakulása, hogy az emberek áll-
vetve dolgozzanak „egymással és egymásért“. Szükség van a lelkiület
őszintéségére, az életmód egyszerűségére. Felveti „a szociális hidépi-
tés szövetségé“-nek gondolatát. Ez a szövetség minden foglalkozású,
rendű, osztályú, fajú, különböző hitű és gondolkozású, mindenféle
pártú és irányú embereket magába fogadna. Tulajdonképeni célját
abban látná, hogy ezeket a tarka-barka egyéniségeket megszabadítsa
megszokott gondolkozásmódjuk és fejlődésük korlátaitól. A világ-
szemlélet és életalakítás új szempontjait közvetítené a másféle em-
berekkel való eleven érintkezés útján. (21. o.) „Ezt a célt szolgáljuk
a népházak, mint a pártok és felekezetek fölött álló oktatásnak, ne-
mes társas életnek és eszmecserének helyei.“ (42. o.)

Az iskola megújulása is a szociális szellemből fakad. Minden-
fajú iskola látogatása ingyenes; az iskolák fenntartásához minden pol-
gár a progresszive kivetett iskolaadóval járul hozzá. A tehetség sza-
bad haladásának így tér nyílik. Amíg ez meg nincs, a népfőiskola in-
tézmenye is sokat tehet. „A népfőiskolák arra vannak hivatva, hogy
a „nép“ körébe tartozó férfivel és nővel a saját „szakmáján“ és a min-
dennapi életen túl problémákat és nehézségeket láttasson meg, ele-
ven benyomást ébresszen bennük az emberi munkával eddig elért ered-
mény nagyságáról és a még megoldandó feladatok végtelenségéről.“
(112. oldal.)

Említi a „gyökeres iskolaujítók szövetségét“, amely (a szövetség
programmja szerint) „harcol a régi kasztrendszerű iskola ellen, az
igazi egységes iskoláért, a minden tanulóra egyforma kényszert rá-
szabó merev iskolával szemben a rugalmas iskoláért, amely a közös
minimális alapon túl szabadon választható kurzusaival a tanuló egyé-
niségéhez alkalmazkodik... harcol a munkaiskoláért, az életközösség
iskolájáért, a testi, művészi és alkotó erőket fejlesztő iskoláért, mint

szociális intézményért, a tanulók, szülők, tanárok nevelő közösségéért". (115., 116. o.)

Megérdemli a kiemelést a porosz kultuszminiszter egyik újabb rendelete, mely szerint az érettségi vizsga egy rossz jegye egy Beethoven-szonáta művészi eljárásával kiegyenlíthető. (103. o.)

Kívánja a szerző, hogy a főiskolai diákság tapasztalásból ismerje a munkásság viszonyait, problémáit, hogy megértse és megbecsülje a munkást.

A mű záróakkordja: „Németország a maga egészében nem ujulhat meg, ha a német nők és férfiak önmagukon nem kezdik el a megújulás munkáját”. (190. o.)

A szellemi megújulásról szóló munka így egyuttal az egész vonalon való megújulásról szóló munka lett. Az idealizmus gondolata áll a mű háttérében: a szellem az, ami az egyének, a nemzetek éltető elvét szolgáltatja.

Ez az éltető elv azonban a magyar nemzetnek ma pacifizmust, megnyugvást nem diktálhat.

Tanulságosak mindamelllett a népfőiskoláról, népházról szóló fejtegetések. Mindezek a mozgalmak már a háború előtt megindultak minálunk is, folytatódnak ma is, bár kisebb erővel az anyagi nehézségek miatt. Olyan kultúrpalotákat, amilyenek a háború előtt épültek néhány városban állami támogatásból, ma nem építhetünk. Annál nagyobb erővel kellene terjeszteni a népházak gondolatát. Ez a gondolat ma még elszigetelt, de azért már épült „népház” falun is, földesúri pártfogással. A népházak könyvtárai városban a magánosok könyvadományából is megalapozódhatnak, hangversenyek könnyen rendezhetők rádióval, a múzeumanyag magától gyarapszik, ha egyszer alapot vetettek neki, előadók, gyűjteménykezelők könnyen akadnak pedagógusaink sorából. Ez a munka pedig minden bizonnyal tényezője lehet a magyar nemzet szellemi megújulásának s vele együtt az ország újjászületésének is.

Dr. Trócsányi Dezső.

Gergő Endre: Materialista lélektan. Alapvetés. „Nova”-kiadás. 239 lap. Évszám nélkül. (1925.).

A „Nova” könyvkiadótársaság alaposan meghazudtolta nevét, amikor kiadta ezt a könyvet, amely bizony egy már erősen divatjammult kedély-attitűdenek terméke. Gergő Engre tiszteletreméltó felkészültséggel és becsületes tudással szánta rá magát arra, hogy elvileg alapozza meg a lélektani materializmust, habár jól tudja, hogy a lelki élet fennállásával kapcsolatban levő kérdések egy könyv által el nem dönthetők. Kútba dobott kőnek nevezi s a metaphysika száz bölcsének ajánlja művét, amelyre fordított munkáját eredményesnek találná, „ha sikerülne kissé felzavarnia a dualisztikus vagy félmonisztikus alapmeggyőződésék félszázad óta nagyon is csendesesen és simán nyugvó víztükrét”. (6. l.) Hogy mit fog csinálni ezen száz metaphysikai bölcs a kútba dobott kővel s hogy vajjon a simán és csendesesen nyugvó víztükör felzavarására vonatkozó felebaráti reménység beteljesül-e vagy sem? — egyik kérdésre sem tudunk választ adni. Annyi azonban bizonyos, hogy az „alapvetés” nem sikerült.

Gergő a maga fejtegetéseiben, amelyeket itt nyomon követni nem áll szándékunkban, abból a meggyőződésből indul ki, hogy a materializmus az egyetlen álláspont, amelyről a lélek jelenségeit megérteni lehet. Ehhez az alapmeggyőződéshez járul azután az a másik, amely azt mondja ki, hogy a materializmus lélektani és bölcséleti jogosultságának legfőbb tételét, sőt alapfeltételét a belső átélés merev tagadása szolgáltatja. (V. ö. 19. l.) E tagadás megalapozásának kedvéért tesz különbséget szerzőnk a lelki tények *adottsága és megismert-sége* között: a lelki tények közvetlenül adottak, mert hiszen az idegrendszerben, illetve az agykéregben folynak le, mint „ennek kémiai sejtfunkciói“, ámde ez az adottság, amelyet Gergő szerint a „természettudományosan“ gondolkozó elme csak téri alapon képzelhet el, nem jelent egyet a megismertséggel. Érti pedig Gergő ismereten vagy tapasztalaton „az agykéreg specifikus ingerműködéseit, amennyiben ezeket az előidéző és egyuttal általuk jelképezett természeti dolgokhoz való vonatkozásukban akarjuk kifejezni“. (25. l.) Ha már most az agyvelő belső változásait e jelképi, szimbolikus hivatásokra való tekintettel akarjuk megjelölni, akkor „lelki“ tevékenységeknek nevezhetjük őket. A lelki történés tehát „az anyagi történések egy magasan organizált csoportjának azt a tulajdonságát jellemzi, hogy ezek más, őket megelőző és létrehozó természeti realitásokkal szemben hasonló törvény szerinti összetételt tüntetnek fel“. (26. l.) S ha a lelki tényeket szubjektiveknek mondjuk, ez a szubjektivitás nem jelent egyebet, mint a szimbolizálás tényét. Például az alma-képzetben Gergő egy határozott „kéregizgalmat“ lát; ez a kéregizgalom, ha közvetlen okaitól elvonatkoztatva tekintjük, objektív; ellenben szubjektív, amennyiben a rajta kívül eső világ bizonyos mozzanatait, jelen esetben az „alma“ tárgyat jelképezi.

Mindezekből talán eléggé világos, hogy szerzőnk igen egyszerűen intézi el az ismeret és a lelki tevékenységek valóban nagyon összetett folyamatait. Az ismeret nála végeredményében nem egyéb, mint egy passiv assistentia mellett készült szimbolum s a lelki történés is csak anyagi történés, kémiai processzus, amelynek éppen mert „kémiai“, szükségképeni mechanizmussal kell leperegni az agyvelő, illetve idegrendszer sejtjeiben. Hogy ez a magyarázat természettudományos-e vagy sem? — nem tartozik reánk. De hogy ez a magyarázat nem magyaráz meg semmit a lelki élet nagy és titokteljes mélységeiből, ez minden kétségen felül áll. Ez a „természettudományos“, a maga páratlan értékével hivatkozó mechanizmus-tan még egy árva fűszalacska életének rejtélyét sem képes megfejteni s mégis „kémiai“ folyamatok előrántásával a nagy géniuszok örökéletű gondolatainak forrását akarja naiv egyszerűséggel feltárni előttünk.

Ha az ismeret csak szimbolizálás, akkor a szimbolum és a szimbolizált tárgy nem lehetnek azonosak. Ebből pedig szükségképen következik — úgymond szerzőnk — a belső észrevét, az önmegfigyelés lehetetlensége, mert hiszen nem lehet azonos pl. valamely érzet és az ézetről való ismeret. A belső megfigyelésnek, az introspectio-nak lehetetlensége pedig a materialis lélektan lehetőségét, a tiszta

fiziológiai szemlélet uralmát jelenti. Az introspectio lehetetlenségét iparkodik kimutatni Gergő könyvének további fejezeteiben is, amelyek tisztán fiziológiai kutatások alapján szeretnék megérteni a lelki élet minden mozdulását, a legegyszerűbb elemektől föl a legszövevényesebb gondolatmunkáig, amely szerinte éppen olyan mechanizmus kényszerrel megy végbe, mint pl. akármiféle kémiai folyamat. Ezen fiziológiai fejtegetések — amelyek jó részben a hypothesisek ingatag talaján járnak és „valószínűségek“-kel elégednek meg — úgy tüntetik fel a „lelki“ tényeket, mint „testi“ tényeket s a „lélek“ alatt bizonyos agyvelő állapotok organizált rendszerét értik s organizáltságról beszélve, már teleologikus szempontot visznek bele az eredetileg szigorúan mechanistikusnak tervezett felfogásba. Mi által organizálthatnak az agyvelő bizonyos állapotai rendszeres egységgé? éppen ez itt a kérdések kérdése, melyre azonban szerzőnk feleletet nem ad. S hogyan is tudna feleletet adni, mikor az ő tanában az érzetnek, ennek a „funkcionális anyagcsereállapotnak“ még színezete sem függ az Éntől. Ő még a fogalmak keletkezését is az agyvelő anyagcserejének tulajdonítja s képesnek vallja magát arra, hogy az egyedi fogalmakat anatomiailag is dislokálja. Ezen anatomiai fennköltség mondatja vele azt, hogy a logika tudománya éppen az, „ami természet-tudomány-lélektani alapon való gondos átszervezésre szorul.“ (103. l. jegyzet.) Ez a követelés természetes is egy olyan felfogás mellett, amely szerint „föl lehet tenni, hogy minden közfogalom az emlékc centrumok egy csoportjában saját neuronhálózatot foglal le magának s ennél fogva bizonyos anatomiai önállóságra jut“. (110. l.) Ime: ideg-anatomia, mint a logika alapja és idegkémiai izgalmak, mint a lelki-ség alapmozzanatai! Mintha bizony ez az idegkémiai elváltozásra való hivatkozás ismertebbé tenné a megmagyarázandó tény, amikor ő maga is csak sejtés tárgya s a tudomány még nagyon messze van attól, hogy meg tudná mondani, mi ez a kémiai elváltozás, mi ez az ideg-anyagcsere? Vagy akad-e valaki, akit közelebb vinne az értékfogalmak megértéséhez szerzőnk ezen kijelentése: „centrális magvak (t. i. az értékfogalmaké) bizonyos emlékképrendszerek sajátos érzelmi színeződésbeli állapota, illetve az e tipikus állapotoknak megfelelő énkomponensok“? (143. l.) Ilyen fiziologico-kémiai álláspontról azután csakugyan nem lehet különbséget tenni „közézés“, „tudat“ és „öntudat“ között, hanem mindegyik úgy tekintődik, mint egy agyfiziológiai egység, amely mechanice jön létre és jelen van mindenütt, ahol az agyvelő s idegrendszer munkába lép. (162—3. l.) Ez a mindig aktuális „közézés“, amely a „tudat“-tal, „én“-nel, „öntudat“-tal azonos, ami „szimbólikus kéregüzemünkben központi vezető, irányító és fenntartó szerepet játszik“. 172. l.) Ami ismét egészen természetes, ha tudjuk, hogy szerzőnk szerint lelki folyamataink tudatossá válása azáltal jön létre, hogy ezek az állandó közézéssel *fiziológiai* érintkezésbe lépnek. (174. l.) Persze azt a szerző sem tudja, hogy mi ennek az érintkezésnek közelebbi módja, mert nem áll még rendelkezésre végleges sejtőfiziológiai magyarázat a kéregbeli izgalomösszefüggések megértésére.

Gergő kísérlete, amely tisztán idegfiziológiai szemlélet alapján akart lélektant megalapozni, csődöt mondott és csődöt is kell vala mondania, mert a lélek a physiologicumhoz képest egy plust, egy minőség-többletet jelent, amelyet éppen azért fiziológiai alapon megmagyarázni képtelenség. Különben képtelenség, ha pusztá valószínűségekkel, feltehetőségekkel, lényegükben ismeretlen folyamatokkal operálunk s azt hisszük, hogy pusztá terminusok által már pozitívumokat nyújtunk az érdeklődőknek. Különben érdeklődéssel várjuk a szerző által ígért következő köteteket, melyek nyilván fogják dokumentálni, hogy ingatag alapra építeni nem lehet. *Bartók György.*

Lux Gyula: A modern nyelvek tanulása és tanítása. Miskolc. 1925. 199 lap.

A nyelvek tanítása kétségkívül az iskolai oktatás keresztje: a legjobb tanár és a legjobb módszer alkalmazása esetén is az eredmény a nagy átlagra nézve legalább látszólag kevésbé kielégítő, miért is a szülők meg a tanulók állandóan panasszal illetik az iskolát. Pedig bizonyos, hogy a hit e tekintetben is többnyire igazságtalan, mert épp a nyelvek tanítása különös hajlamokat követel, aztán a jelen korban egymás mellett tanult sok nyelv zavarja egymást és gyöngíti a nyelvérzékét, végül a szokásos tömegtanítás épp a nyelvtanítás terén boszulja meg magát legjobban.

A modern nyelvtanítás sok ága-bogánál jó összefoglalást tartalmaz *Lux Gyula* könyve. Elsőben a beszéd (nyelv) mai tudományos felfogásával ismerteti meg az olvasót és több közkeletű kérdést igazít helyre, azután egy elméleti és gyakorlati részben tárgyalja anyagát. Az első tartalmazza többek közt a nyelvtanítási törekvések történetét és itt jól ki-domborítja, hogy a magyar *Brassai* induktív, illetőleg direkt módszereivel megelőzte a németeket, sőt indítást is adott nekik. Legfontosabb és legsikerültebb e munkának gyakorlati része. Látszik, hogy a szerző a gyakorlat embere, aki megfelelő praxisból leszűrődött tapasztalatai alapján beszél és mindig távortartja magát mind a grammatizáló, mind a ki-zárólagos direkt módszer tuzásaitól. Mindannak, amit a beszédgyakorlat, szemléltetés, olvasmány-tárgyalás, írásgyakorlat, helyesírás, nyelvtan és szókincs-ről mond, jó hasznát vehetik majd a nyelvtanítással foglalkozók, ha egyben-másban talán a szerzőtől eltérő véleményen lesznek is. A szerzőnek a szakirodalomban teljes tájékozottsága van, talán tulsűrűn idéz német írókból, a mi némileg az előadás egyöntetűségét megbontja.

Szelényi Ödön.

A Magyar Traktátus-Társaság és kiadványai. Öt éve mult, hogy csendben, szerényen, néhány református lelkész mélységes felelő-séget érezve romló magyar hazája, alvó egyháza iránt, vállalta a hit koc-kázatát, „Magyar Traktátus-Társaság“-ot alakított azzal a céllal, hogy izig-vérig magyar, de határozott keresztényen szellemű irodalmi termékek írásával s kiadásával segítségére jöjjön azoknak, akik nemcsak tudják, hogy a magyar nép *lelki nevelése terén* az elmúlt évtizedek alatt sok mulasztás történt, hanem akik a mulasztást pótolni is akarják. Végzetessé válhatnak a maradék magyarságra is, ha ellensúlyozás nélkül marad a

romboló szellemet árasztó ujságok, könyvek, ponyva-füzetek millióinak hatása. Ugy kell visszahódítani a hitetlen, ellenséges érzésű vagy közönyös, névleges keresztyének százezreit az Istenbe vetett tiszta hit és komoly, kötelességtudó élet számára. A Magyar Traktátus-Társaság előtt is végeztek már tiszteletreméltó, hasonló irányú munkát más szervezettek; így a Magyar Prot. Irodalmi Társaság népies kiadványai, a Keszorú-füzetek, a Londoni Vallásos iratokat terjesztő társaság (Religions Tract. Society) budapesti munkája, kiadványai, hasonló célt szolgáltak és szolgálnak ma is, nemkülönben más egyházi irodalmi szövetkezők, mégis messzehallhatóan hirdethetjük, hogy szükség van a Magyar Traktátus-Társaság ötletes, mozgékony, meglepő eredményeket mutató munkálkodására.

Milyen kevesen tudják, hogy ez a társaság adja ki Magyarországon a legnagyobb példányszámban megjelenő néplapot, a Keresztyén Család-ot, amely 16.000 példányszámban jelent meg az elmúlt télen, miután a Téli Ujsággal egyesült. A néplap kiadása szorította rá a baráti kör tagjait, hogy nyomda után lássanak. Szinte a XVI. századbéli nyomdász-reformátoraink nagy hitére, küzdelmére emlékeztet az a világ szeme előtt ismeretlen hősies munka, imádság, önmegtagadás, amelynek eredménye gyanánt ma már a fővárostól nem messze, egy dunamenti községben, Tahitótfaluban, büszkén emelkedik a község legszebb épülete, a Sylveszter Jánosról elnevezett nyomda saját háza, pompás felszereléssel, három gyorsajtóval, (köztük az egyik a tavalyi árumintavásáron a kormányzó úr előtt bemutatott kisebb, a másik egy hatalmas dupla, most készített gép), két vágó, két fűzőgéppel, új, szép betű- és anyagkészlettel. Nemcsak a községbelieknek, de a fővárosból kirándulóknak, a nyomda híréért kimenőknek is alázatosan hirdeti a ház felirata: Kegyelemből — hit által.

Ez a felirat nem azt jelenti, hogy a vállalkozás anyagi alapja bizonytalan, az üzleti könyvek szakértelem nélkül vezetvék, hanem az ellenkezőjét. A megnövekedett munka, a hatalmas irányú fejlődés nem fér ma már el a baráti alapon létrejött vállalkozás régi formái között, ma már részvénytársasággá alakul át.

A Keresztyén Család című néplapon kívül a „Reformáció“ havi folyóiratot is ez a társaság adja ki intelligens egyháztagok számára, az Igehirdetőt gyakorló lelkészek, az „Örömhirt“ gyermekek, a „Református Siont“ a tanyai, szórványokon élő reformátusok, az „Egyházi Hiradó“-t a budapesti vidéki, jobbára munkásokból álló ref. gyülekezetek számára. Ez az ügyesen megszervezett gyülekezeti lap 14.000 példányban jelenik meg havonként.

Sok ízlésos kiállítású, értékes tartalmú könyv került már eddig is ki a Sylveszter-nyomdából; most készülnek a Studium könyvkiadó-vállalattal közösen Ravasz László: Orgonazúgás című műve II. kiadására.

A nagyszámú, kisebb-nagyobb traktátusokat, amelyek magyar népünk lelki ébresztgetését, szórakoztatva nevelését szolgálják, a nép gondolatvilágát, társas életét, jellegzetes hibáit, bűneit, erényeit jól ismerő, gyakorlott tollú szerzők írják, mint *Czeplédi Sándor* győri esperes-lelkész: *Kis Ábris* bossúja, *Som Gergely* álma; *Tildy Zoltánné* elbeszé-

lésén: *A gazdag Bodolai halálá-n* kívül, egy hasznos, építő füzetecskét ad *Edesanyák könyve* címen, amelyben a kis gyermekek lelki-testi neveléséről ír.

Uray Sándor 67 oldalas könyvecskéje: *A keresztyén család kis tükre*, vonzó formában komoly tanácsokat ad az új házásoknak; alkalmas ajándéknak szánta a szerző az esküvőről távozó pároknak. Ugyancsak Uray a szerzője a „*Kis emberek könyvecskéjé*”-nek, amelyben mesék, vallásos dalok segítenek a szülőknek, tanítóknak, vasárnapi iskolai keresztyén munkásoknak az 5—12 éves kisemberek lelkének formálásában.

Tildy Zoltán népies elbeszélései: *A Patkós Péter nehéz éjszakája*, *A Tóth-család esetei*, *Csímók a búzásveremben* a magyar paraszt lelki életének olyan jelenségeit, problémáit boncolgatják, amelyek eddig nem igen ismeretesek a magyar irodalomban. Tildy magyar gazdáí már az új lelkiébredésnek a zsengei, szerencsére előbb vannak meg valóságban, — elszórtan egyik-másik református magyar gyülekezetben, — mint az elbeszélést költő képzeletében.

Tildynek színes, könnyed tolla, a lelki élet felszínesebb és mélyebb hullámzását élesen meglátó szeme igazi irodalmi értékkel biztat.

Szorgalmas író Vass Vince dr., aki „Ünnepeink”-et sorra véve, ügyes történeti áttekintés után az ünnep jelentőségét magyarázza meg. Határozott evangéliumot hirdet, lelkeket ébresztget.

Általában elmondhatjuk a Magyar Traktátus-Társaság minden füzetére, hogy öntudatos keresztyén célzattal írta meg írója, úgy mint valamikor a nagy Bod Péter a maga szórakoztató művét: a Szent Hiláriust.

Bod Péterrel együtt a traktátusok írói is azt vallják: A haszontalansághoz szokott emberi gyarlóság a mulatságon kapván, a jónak magvát szándék ellen is magába veszi, mint szokták mondani: Qui in sole ambulat, inscius nigrescit, — aki a meleg napfényen jár, nem tudja, mikoron feketül meg.

A traktátusok határozott megtérésre felhívó szavait — ne bélyegezzük pietistáskodásnak vagy éppen szektáskodásnak, Bod Péter is imígyen szól: Te akárki légy, szállj magadba, szánd meg halhatatlan lelkedet, ne halogasd megtérésedet a holló éneke szerint: Cras, cras, cras, — holnap, holnap, holnap, mert úgy lehet, hogy nem leszen gratia. Ma, ma, ma térj meg!

Nem végezne teljes munkát a Magyar Traktátus-Társaság, ha nem nyujtana tovább vezető segítséget a felébredt lelkeknek. Dr. Vass Vince értékes történelmi áttekintéssel és gyakorlati ismerettel megírt 110 oldalas könyvecskéje: *Utmutató bibliakörök vezetésére*, jó segítség lelkipásztoroknak, vallástanároknak, ifjúsági leányegyesületi vezetőknek, cserkészbiztosoknak, családfőknek.

A Bibliát tanulmányozó körök résztvevői, vagy a magános Bibliaolvasók számos nehézségre, akadályra lelnek őszinte keresésük közben. Az volna természetellenes, ha nem így történnék. Jézus személye a gondolkodó, az utána vágyó lélek számára mélységes rejtély, amelynek megoldásához közelebb juttat *ifj. Victor* Jánosnak, a főiskolai diákság evangélistájának, diákok számára tartott előadásából készült füzete: *Jézus*

istensége, amelyben nem mint dogmát erőszakolja hallgatóira a régiiek vallástételét, hanem a személyes megtapasztalásra utalva, pszichologiai úton vezeti hallgatóit egészen addig, ahol a kételkedő Tamással megszólal a meggyőzött lelkiismeret: Én Uram és én Istenem!

Ha a Szentírás olvasása újra szívügyévé válik egyeseknek, baráti köröknek és gyülekezeteknek, elkerülhetlenné válik az összehasonlítás a Bibliát szerető baptista-atyafiakkal. Nem ritkán ők férkőznek közelükbe a történelmi magyar protestáns egyházak fölébredt híveinek és bizony, megzavarhatják őket a gyermek-keresztséget elítélő, a bemejtést, mint az új élet megpecsétlését sürgető tanításaikkal. *Benkő István* rákospalotai ref. lelkész alapos bibliai tanulmányát *A gyermekkeresztség-ről* mint hézagpótló, kítőnő munkát s hasznos fegyvert adta ki a Magyar Traktátus-Társaság. Ott a helye minden ev. és ref. lelkész hivataltal, több példányban készletben lehetne. *Forgács Gyula* megindító, szíve-vérével, de megvígasztalt keresztyén lelkével írott vígasztaló füzet: *Kis gyermek halálára*. Amilyen melegen, amilyen őszintén, együttérzéssel csak szólhat egy kis fiát vesztett bánatos, de Istenben megvígasztalt lelkipásztor-édesapa — gyermekét vesztett szülőtársához, úgy szól ebben *Forgács Gyula*.

A Magyar Traktátus-Társaság eddig megjelent kiadványai a magyar református egyházas belmissziói irányzatnak a termékei, inkább a nép számára készültek, mint a művelt, filozófiailag vagy irodalmilag képzett osztály részére.

Nem arra fektették az írók a fősúlyt, hogy az evangélium tiszta, erős borát művészileg kimetszett, műgonddal készült, cizellált kelyhekben nyujtsák a filozófiai keverékektől, vagy az aesticizmus illatától mámoros lelkeknek, hanem az élet terített asztalától mindig elkésett, eltikkadtt, elgyengült embereknek gyorsan, sietve osztották ki egyszerű, tiszta, de magyaros motivumú edényekben. Hogy elérték céljukat, hogy a „szentek szíve megvidámodott“ ez írások által, hogy sok szomorú lélek oda talált általuk a „nagy menyegzői lakomára“, az Isten országába, az életbe, életformáló erővé vált igaz vallásosság világába, azt a sok iromba betűvel rótt hálálkodó levél bizonyítja.

Nem mindig művészi, irodalmi formában jelennek meg a haza- és vallásellenes agitációs iratok sem, romboló hatásuk mégis több, mint sok erőtelen, vizes tartalmú, művészi formájú írásnak. Örülünk, hogy hatása maradandó a Magyar Traktátus-Társaság nemes, agitációs írásainak is. Eljön az idő, amikor az „aranyalmát ezüst tálcán“, a legdrágább lelki értékeket filozófiai, irodalmi foglalatban nyujtják a legnagyobb igényűeknek is. A Magyar Traktátus-Társaság mindig nagyobb és nagyobb arányokban kibontakozó munkásságától sokat remélhet és várhat a magyar társadalom és a magyar keresztyén irodalom.

Patay Pál.

HIT ÉS ÉLET. Irta: Dr. *Tiefenthaler József*. Szent István-Társulat. Budapest, 1925. 16°. 204 l.

„Az újkor vallási fejlődése folytonosan döngeti az egyház és az egyházi tekiutély kapuit.“ (180. l.). — mondja a könyv írója s ebben

találjuk könyve megírásának egyik okát. De van ennél lényegesebb s mélyebb oka is: „*A Hit és élet...*” „megeleveníti fő hitelveinket, megvédi őket az *élet* hullámverései ellen s rámutat a gyakorlati keresztény erkölcsi élettel való szoros viszonyukra”, noha „nem akar dogmatikát, sem szoros értelemben vett apológiát nyújtani.” (Előszó).

Az az *élet* és a *vallási fejlődés* erőivel szemben a katolikus hit és gyakorlati erkölcs előtárása a célja.

Tizenhárom fejezetben a: *Misztérium, Dogma, Hit, Lélek, Isten, A Háromság Istenben, Az Ige megtestesülése, Ősbűn, Megváltás, Kegyelem, Természetfeletti rend, A kereszténység egyetemessége* és az *Egyház* legfőbb és legfontosabb kérdéseit tárgyalja.

Nem szakemberek számára, hanem a művelt katolikus nagyközönség részére szánt tanulmányok vannak ebben a kötetben. S ránk nézve ez teszi főképp értékessé és érdekessé e könyvet. Írója a katolikus hit-tudomány és nevelés egyik legjelentékenyebb művelője és irányítója. Szava és irányítása messzire és súlyosan hat s nemzeti és protestáns közéletünk érdekében nemcsak nem közömbös, hanem feltétlenül szükséges az ismerete, mert ez a könyv nem marad komoly következmények nélkül. Bizonyos, hogy ezer és ezer művelt ember gondolatvilágába, sőt nem műveltekébe is, fog beleszövődni s ott tovább hatni, míg hatásai a közéletben is mutatkozni kezdenek.

Mindjárt meg is mondhatjuk, hogy ezt nemcsak várjuk, hanem kívánatosnak is találjuk; sok dolog tisztázódása fog a nyomában járni.

A felsorolt kérdéscsoportok ugyanis nemcsak különösebben a katolikus, hanem általában a keresztyén hit és élet legfőbb pontjait tárgyalják eleven, modern lélekzésű, közvetlen s feltűnően bibliai szellemű módon. Nyelvi és logikai döccenő, vagy szépséghiba akad néha, de általában több a lendületes, gondos részlet.

Amit a keresztyénség alapvető kérdéseiről e könyvben találunk, az nagy részben közszükség Magyarországon, ahol a keresztyén nemzetek és gondolkodók ilyen *mai világba való* irodalmi gazdagságát vajmi kevesen ismerik. A protestáns egyházak csak a legújabb időkben kezdik nálunk fordításokban ismertetni azt a gazdag gondolatkincset, amelyet más nemzetek keresztyén elméllkedése és élettapasztalata gyűjtött. Örülünk annak, hogy még egy forrásból árad ez szét nemzetünk életében. Mert ez a könyv jórészt él a külföldi, sőt a külföldi protestáns, irodalom felhasználásánál is.

Céljának megfelelően, a modern hitetlenség, kételyek, ellenvetések, léhaságok, bűnök s a közömbösség árja ellen emeli fel az emberi élet és lélek felsőbbrendű, elkerülhetetlen és döntő központi tényeit s amit itt lényegében, sőt szövegének nagy részében is, mond, azzal fenntartás nélkül s örvendezve az igazságnak, értünk egyet. Ez az egyik oka, amiért a könyv ismeretét kívánatosnak gondoljuk.

A másik ok sem lényegtelen. Noha a könyv írója „nem valami felekezeti harc hirdetése” (201. l.) céljából, — de gyakran mégis indulattal, — mint katolikus író, szükségszerűen érinti, sőt néha részletesen tárgyalja a megfelelő pontokon a protestantizmus kérdéseit is. S aho-

gyan ezt teszi, az ránk nézve felettébb tanulságos, noha alig olvastunk még ennél jobban megértésünkre is törekvő katolikus szellemű könyvet.

Először ezt olvassuk: „*A protestáns szellem és a belőle táplálkozó kriticizmus nem tud megbékélni a dogmával és eljutott ezen irányvonal utolsóelőtti állomásáig, a dogmatlan kereszténységig, amely után szükségyszerűen eljön az utolsó állomás is: a kereszténységnek, mint történelmi vallásnak teljes feladása és azután a teljes hitetlenség.*“ (16. l.). Ez jóslat. De nem szükségyszerű s nem is valószínű a beteljesedése, amint általánosítása sem helytálló. Felhozott példái ugyanazt a célt szolgálják, amit maga e jóslat, a protestantizmustól való elijesztést. (Tisza, Rud. Eucken, Newmann).

Azután ez ötlík szemünkbe: „*A Szentírás nem téphető ki az egyház kezéből, mert ez gyökerétől szakítaná el és elválná a szőlővesszőt a szőlőtőtől. Hogy az ilyen rablás minő gyümölcsöket terem, arra elég példát szolgáltat a protestantizmus, melynek több száznyi fajtája a maga igazságait a Szentírásból igazolja. A Szentírás mérhetetlen kincs, minden keresztény asztalán ott kell feküdni, stb.*“ (46. l.). *A rablás előtt* nem jutott ilyen erős kifejezésre tudomásunk szerint a Szentírás értéke és általános olvasásának a követelése, amit egyébként még a mai katolikus köztudat és magatartás is igazol a Szentírással szemben.

Továbbá: „*A rationalista protestantizmus erősen embert formált Krisztusból és elföldiesítette.*“ (59. l.). Itt a rationalista jelzőt erősen ambiguumnak érezzük s megvan a veszélye, hogy az olvasók jelentékeny része az *egész* protestantizmusra fogja érteni, nem a maga tájékozottságának clönyére.

A kegyelem tárgyalásánál ezt találjuk: „*A protestantizmus itt nagy bomlást idézett elő, mert a szentségek kegyelmi jelentőségét elvette, amiért aztán a szentségek is elkallódtak nála.*“ (138. l.). Maradhat az olvasó lelkében a bomlasztáson való felháborodás, esetleg az elkallódáson való sajnálkozás, de nem a helyes ismeret fog maradni. Az ilyen fogalmazásnál mindig bizonyos annyi veszteség, amennyi (kétes értékű) nyereség remélhető.

A keresztényiség egyetemessége természetesen az a pont, ahol az eddigi szórványos megjegyzések polémiává szélesednek. Mutatóba lásunk néhány, a szövegből való kiemeléssel egyáltalán nem élezett gondolatot. „*A szakadár az eretnek keresztény* (a nyomással való kiemelés is a könyvből való!) egyház a vihar veszedelmében megijedt hajó, mely rakományának jelentékeny részét tengerbe dobta...“ „oldalvágányra jutott kereszténység, mely lelépett az egyetemes emberiség megváltásának krisztusi magaslátáról és nemzeti, faji vagy valami forradalmi nagyság büvkörébe keveredve, a partikularizmus jellegét öltötte magára“, stb. (171. l.). „*A protestantizmus ezen a lejtőn csúszik tovább...* Ma már százával vannak protestáns szekták, ami a protestáns igazságok száza után tesz hatalmas kérdőjelet és szállít bizonyító érvet a katolikus hit igazsága mellett.“ (172. l.). Ha egy intelligens katolikus embernek eszébe jutna egy például református dogmatikát kezébe venni, különösetek gondolhatna az ilyen informálás értékéről. A „*hajót*“ nem is értjük, a „*vágányt*“ inkább, mert bővebb magyarázatra is találunk s ismétlődik is. (201. l.).

„A protesetantizmus a szabadabb mozgás, a szabad látókör, az egyéniség egyetemességének nimbusával lépett az életbe és vezette tévútra önmagát és a világot. Most valójában megszorítást jelent...“ „külön házi, vagy nemzeti protestantizmust.“ (173. l.). Ezt maga az író kellő értékre szállítja le a gondolkodni tudó ember előtt (180. l.), alacsony gusztustól kölcsönzött jelzőjében nem lehet magának sem öröme. (Ad analogiam: házi zsidó — és nemzeti — együtt!)

Amit a világmissziós mozgalomról mond, vagy tájékozatlanság, vagy nehéz kibékíteni a lelkiismerettel, amint a fogalmazás is mutatja: „Ma megint van nála (t. i. pogánymisszió), de ez jórészt hatalmi kérdés.“ (173. l.). Bizony, annyira van, hogy többszörösen több a misszionáriusa, de még mindig szégyenletesen kevésnek tartja! A „hatalmi kérdés“ és a „jórészt“ megmagyarázzák ennek az állításnak az értékét az előtt, aki ilyen rövid célzásból is felismeri a való ténnyt s a vele elérni szándékozott célt.

Az egyház kérdésénél is egyre-másra előtör a polémia a dolog természeténél fogva. Itt a következő dolgok méltók figyelemre: „A világháború révén és a békekötés erejénél fogva a protestáns államok rengeteg módon meggazdagodtak (Amerika, Anglia, Norvég-államok), míg az eklatánter katolikus osztrák-magyar monarchia szétmállott s katolikuskainak milliói keletiek, balkáni népek, szabadkőmives diktátorok durva elnyomása alatt nyögnek. A román népek államai aránylag szegények és — talán csak Olaszországot kivéve, — lakosságszámban visszamennek.“ (193—4. l.). Hogy nem a protestantizmus az oka sem a háborúnak, sem az erkölcstelen békének? De legalább az ódiumból ilyen címen (a gazdagság ingerel!) jusson neki! Hogy protestánsok is szenvednek elnyomás alatt, — az más. Hogy a román (= katolikus) népek aránylag szegények — és lakosságszámban visszamennek, osodálatos, hiszen nincs köztük romboló protestantizmus, amelynek nálunk éppen erről az oldalról speciális bűnül rótták fel a „visszamenést“, — másrészt meg igen gazdag népek voltak valaha.

Utoljára hagytuk a Newmantól vett idézetet: „A törvénytáncos szelleme a reformációval jött s a liberálistizmus ennek a gyermeke“, — ilyen formában átfogalmazva: „A tekintélytisztelet hiánya nemcsak a hitet ingatta meg, hanem sírásója lett az egyházi és állami törvénytiszteletnek is. Ennek a destrukciónak mélyebb okát Newmann kardinális a liberálistizmus atyjában, a reformációban keresi.“ (36. l.). Katolikus magyar testvéreinknek kínossá válhatik a *destrukció* embereivel együtt élni és dolgozni, ha ezt a tanítást elhiszik s a szót mai jelentésében vonatkoztatják ránk, amire a könyv legalább is hagy lehetőséget.

Ez a sorozat a másik ok, amely miatt a könyv ismeretét kívánatosnak tartjuk. Legalább egyik forrását ismerjük azoknak a felfogásoknak, amelyeket rólunk táplálnak körülöttünk. Előnye, hogy le van nyomtatva s higgadtan átgondolható és meggondolható. Eloszlat minden illúziót s példájából különös loyaltást lehetne megtanulni a felekezeti béke tekintetében. Módszerét a magunk igaza mellé nem óhajtanók, mert nem tartanók lelki és erkölcsi nyereségnek eredményeit. *Szőnyi Sándor.*

Biblia az ifjúság és a család számára. Kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. Első kötet: a Tóra, Mózes öt könyve. Új fordítás. Budapest 1925. Franklin Társulat nyomdája. 235 oldal.

Egy 1912-ben megkezdett irodalmi vállalkozás első gyümölcse ez a könyv, amely — az előszó szerint — már a háború alatt elkészült, de a „kedvezőtlen körülmények“ folytán csak most jelenhetett meg. A vállalkozásban résztvesznek: Bacher Vilmos, Bánóczy József, Blau Lajos és Klein Miksa. A fordítás nem az Izr. Magy. Irod. Társulat Szentírásának átdolgozása, hanem a szerkesztők szerint „mindenestül új“. A kezünkben levő könyv az első kötete a vállalkozásnak és Blau Lajos munkája. Célja: „fokozott mértékben“ megnyerni az izr. tanuló ifjúságot és az izr. felekezet „összes hiveit“ a Szent könyv ismeretének.

Nem a maga teljes egészében hozza Mózes öt könyvét hanem sűrű kihagyásokkal. A kihagyott részekből világosan látszik, hogy milyen tendencia vezette a fordítót. Élvezetes, mindenki által érthető olvasmánnyá akarja tenni a Pentateuchot (Mózes öt könyve) és azért nem csak a nemzetségtáblákat hagyja ki (például Genesis 5 1–64, 10, 22 20–24, 46 8–25. Exodus 1 15–22a, 6 10–30, Numeri 1 5–43 stb.), hanem a Pentateuchban többször előforduló ismétléseket, száraz felsorolásokat, különféle előírásokat stb. (pl. Ex. 12 21–28, Ex. 34 17–24, Deuteronomium 4–5, Ex. 25–30 10, 30 17–38, 38 3–31, 39 1–41, Leviticus 4–7, 12–15, 21, Nu. 3 8–43, 14 36–15 36, 17 1–15, 18–19, 25–26, 37, Dt. 8, 13, 16 1–17, 26–28 stb.) Kihagyja az ifjúságnak nem alkalmas részeket (pl. Gen. 19 8, 30 köv; összevonja Gen. 29 21 köv. és 30-at, Gen. 34, 38, rövidítve Genesis 39 7–19, Lev. 19 20–23, 29, 20 10–17, Nu. 5 11–31, 25, Dt. 22 13–30.) A nemzetségtáblák felsorolásánál csak Ábrahámmal tesz érthető okokból kivételt Gen 11 26 köv.-ben. Egyes részleteket (pl. Gen. 11 10–25, vagy 12 11–20, 20, 21 22–34, 25 1–6.) valószínűleg a pátriarchák és az ott szereplő nagy alakok iránti pietásból hagy ki. Semmi kifogásunk az *ilyen* kihagyások iránt, de néha az értelem rovására megy a dolog. Pl. mikor Ex. 1 15–22a-t kihagyja és csak a vers második felét, 22b-t közli, ami miatt ez a hely (92. l.) érthetetlen. Azt sem értjük, hogy miért kellett az olyan szép és fontos részleteket mint pl. Énokh elragadtatása Gen. 5 24, vagy a kősziklából fakasztott víz (Ex. 1 1–7.) vagy éppen az istenkáromlás büntetéséről szóló részlet (Lev. 24 10–16.) kihagyni? Általában véve annyira a kihagyás, — a részletes felsorolással nem fűraszthatom az olvasót — hogy nézetünk szerint ennek valami módon kifejezést kellett volna adni a könyv címében is és nem úgy megjelölni, hogy az Mózes öt könyvét tartalmazza.

A héber szöveg fordításában ragaszkodik a tradicionális szöveghez és nem engedí magát befolyásoltatni az izr. tradicionális irodalom által sok helyen ajánlott conjecturáktól, vagy pl. olyan teoriáktól, amelyekkel éppen a teremtéstörténettel kapcsolatban pl. Ibn bin Gorionnál találkozunk.

Számos helyen azonban nem fejezi ki a fordítás pontosan azt, amit a héber szöveg mond. Legyen szabad erre a sok közül csak néhány példával rámutatnom:

Nem veszi észre pl. a status constructus genitivus viszonyt Gen. 2 5-ben „siach has sade“ (4. l.). — „Dábák“ igét Gen. 2 24-ben (5. l.) „Csatlakozni“-val fordítja. Pedig ez a szó, amint azt a Sayce és Cowley által 1906-ban kiadott „Aramaic Papyri discovered ad Assuan“ c. könyv 54b. pontja bizonyítja, csak az újabb, ill. későbbi héber nyelvújításban bír ezzel a jelentéssel, míg az Ótestamentomban található összes parallel helyek azt bizonyítják, hogy jobb ezt az igét „(erősen) ragaszkodni“-val fordítani. (Gesenius—Buhl: Handwörterbuch u. d. Alte Testament. 15.

Aufl. 1905. 151. old) — A „schûf“ igét Gen. 3¹⁵-ben (6. l.) „megsebez“-nek fordítja. Amellett, hogy ez a szó a más sémi nyelvekből vett paralelek szerint is többet jelent mint „megsebezni“ u. i. szétzúz, szétmorzsol a jelentése, nem fedi az előttünk levő fordítás az igazi tényállást sem, mert „úgy az embernek mint a kígyónak a céljaa nem megsebezni, hanem ölni.“ (Gunkel: Genesis 1917. 21. old.) — Elismerem, hogy a „jädä“ igét Gen. 4¹ és még több helyen (pl. 7., 8. l. stb.) nehéz visszaadni abban a speciális értelemben, ahogy ott használja a héber szöveg. De nézetünk szerint még mindig jobb Károli fordítása ehhez a szóhoz, mint az itt többször előforduló „megismer,“ mert a „jädä“ igének van ugyan ilyen jelentése is, de akkor egészen mást értünk alatta. — Gen. 4⁴ „elsőszülött“ (7. l.). Bár a „bekör“ fogalma megengedi ezt a fordítást is, helyesebb és szebb itt Károlié: „első fajzás.“ — Gen. 4⁵ „arca beesett“ (8. l.) Így nem fejezi ki azt, amit az eredeti szöveg, mert úgy az ember arra gondol, hogy Kain talán az irigységtől és haragtól megbetegedett és azért esett be az arca. Pedig az eredeti szöveg azt mondja, hogy Kain leeresztette arcát, vagyis lehajtotta fejét és sötéten, véstjósloán nézett. — „Femelkedel“ Gen. 4⁷ fordításában (8. l.) nem pontos. Jobb a londoni polyglott kiadás syr verziója és a Vulgata nyomán „tissä“-t olvasni a „seé“^t helyett és ezt az arca vonatkoztatva így fordítani: „felemelked“ (t. i. arcodat). Szép fordítást ad itt Károli. — Gen. 4¹¹ „átkozott légy a földtől“ (8. l.) nem helyes. Miért nem fordítja úgy, ahogy ezt a kifejezést a „nû“ miatt, amely a mozgást, eltávolodást is kifejezheti, fordítani lehet: „el a földről!“ — Gen. 12⁵ „lelkeket“ (17. l.). Helyesebb, ha a „nepesch“ szónak azt a jelentését vesszük, ahogy azt Károli biblia fordítása is értelmezi: „cseléd.“ Mert a „nepesch“ szó itt és az Ótestamentomban még többször (pl. Gen. 36⁶, Ez. 27¹³ a rabszolgákat jelenti, aminthogy az assyr nyelvben is a „napsäti“ szó használatos a rabszolgák megjelölésére is. — Lev. 21. „lisztáldozat“-nak fordítja (147. l.) az eredeti „körbän“ szót. Pedig ez a szó az Ótestamentom nyelvhasználatában jelentheti általában az áldozatot, tehát (véres és nem véres) áldozatokat is. — Lev. 23¹⁶-ban (156. l.) pedig a „mincha“ szót fordítja „lisztáldozatnak“, holott ez a szó az Ótestamentomban általában az ételáldozat terminus technicusá szemben az ital- és más áldozatokkal. — Lev. 24⁴, 6-ban (158. l.) a szöveghez túlságosan ragaszkodva csak „tisztának“ fordítják azt, amit „tisza aranynak, színaranynak“ kellett volna fordítani. Hiszen a szövetség sátorának aranyfelszereléséről van szó, amelyeket Ex. 37¹⁷-el kapcsolatban a 144. és 145. oldalon már előzőleg helyesen fordított. — Nu. 11; „viszszatetsző volt“ (169. l.) nagyon is értelemszerű fordítás. Itt meg már nem ragaszkodott annyira a szöveghez, amennyire lehetett volna. — Gen. 1¹⁴-ben (2. old.) a „möéd“ szó fordításába beleviszi (Károli is) az „ünnep“ fogalmát. Ez már a későbbi fejlődés folyamán előállt módosulása a szó értelmének, mert különösen a Papi Codex hatása nyomán „möéd“ szó jelenthette a szövetség sátorát, sőt a plur., amely itt is van Zs. 74⁸-ban a „zsinagógát“ is jelenti. Jesus ben Sirach is (43⁷) az ünnepekkel hozza összeköttetésbe a holdat mint égitestet. Pedig helyesebb ezt a szót mint pl. Kautzsch is teszi, a fejezet jellegére (teremtéstörténet) mint az assyr „adannu“-t „szabályosan visszatérő időszaknak“ fordítani. — Gen. 1¹⁴, „sarj“ (2. old.) héberül dész. Károli pontosabb, amikor „gyenge fű“-nek fordítja, mert a „dész“ fogalma mindig *növényi* fiatal hajtást stb. jelent az Ótestamentomban, míg a „sarj“ jelentheti az ember sarjadékát is. Bár ezen a helyen a mellette álló ige és a contextus is kizárják az összetévesztés lehetőségét, nem árt azonban az ilyen apróságokra is figyelemmel lenni, annyival is inkább, mert a fordító tud nagyon is pontos lenni,

amikor Gen. 8 9-ben pl. „kaph-ráglá“-t: láb talpának fordítja a 112. oldalon.

Néha az eredeti szöveghez való túlságos ragaszkodás helytelen magyar kifejezéseket produkáltat a fordítóval. Így pl. „feltakaródnai“ Gen. 9 21-ben (15. l.). A „gálá“ igét minden hátrány nélkül lehet itt „kitakaródnai“-val fordítani. Hasonló esetek: „vadul növeszteni a haját“ (167. l.); „lelkünk száraz“ (170. l.); „szájról-szájra beszélek veled“ (173. l.); „halál-vész“ (177. l.); „énekeljétek feléje“ (186. l.); „leányváros (187. l.); az „ém“ = anya város fenhatósága alá tartozó kisebb városokról; „vágóáldozat“ („zebach“) a 211. oldalon. Szó szerinti fordítások akarnak lenni, de nem magyarosak.

De vannak a fordításnak tagadhatatlanul jó oldalai is. Ezzel nemcsak azt akarom mondani, hogy pl. a Pentateuch tulajdonneveit az eredeti szöveghez viszonyítva jobban adja vissza, mint a Károli fordítás, hanem nagyon sok helyen pontosabb, hübb visszaadója az eredeti szövegnek. Így pl. keresztülvezeti a „nephesch“ és a „ruach“ közötti, a lélek és szellem közötti különbséget a fordítás minden arra kínálkozó helyén: Gen. 1 2, 48 38; Nu. 17 17, 25, 26; Nu. 14 24; 16 22, 27 16, 18, Dt. 34 9. *Jobb* mint Károli pl. Gen. 3 24 „körülforgó villogó pallos“ (6. l.); „emelet“ Gen. 6 16 (10. l.) Károlinál: „padlás“. — Gen. 8 2 „az ég zsilipjei“ (arubba) 12. l. Károlinál „az ég csatornái“. — Gen. 11 3 „vakolat“ Károlinál: „ragasztó“. — Gen. 13 2 „állomásai szerint“ (18. old.) sokkal jobban szemlélteti Ábrahám nomadizáló módon való költözését, mint Károli kissé színtelen fordítása. — Ex. 37 1 és még többször „akácfa“ sittim helyett, ahogy Károli mondja. *Jobb* az utóbbinál még többek közt: Gen. 16 12, 18 16, 24 22, 60, 35 8, Ex. 13 4, 16 15, 22, 37 12, Nu. 1 52–53, 20 4, 21 31, 24 10-ben. Ahol lehet kerüli az antropomorfizmusokat Istennel kapcsolatban, pl. Gen. 8 21, „így szólt magában“, „így szólt szívében“ (Károli) helyett. Eufemizál Nu. 14 39 „bűnösen követtek“ (179. old.) az ott levő erősebb kifejezés helyett. Az eredeti szövegnek jól utána nézett, mert pl. Gen. 1 11-ben a recensio hexaplaris alapján töröli leminő-t; 25 22-ben a Pešito conjecturáját olvassa; Lev. 3 1-ben a Septuaginta (LXX) nyomán „békeáldozatot“ fordít.

Az áttekinthetőség szempontjából nagyon jó lenne, ha odairná az eredeti héber szöveg helyeit is, vagyis nem elégednék meg a tárgyi csoportosítással, hanem odaiktatná a margóra és ne csak a tartalomjegyzékbe, hogy az eredeti héber szöveg melyik helyének felel meg az illető rész, vagy vers az ő fordításában. Hogy ezt nem tette meg, hibául felróni nem lehet, mert hiszen nem tudományos célra készítette fordítását, hanem az izr. ifjúság és család használatára. Ennek a célnak pedig így is megfelel.

Hogy nem keresztény bibliafordítással van dolgunk, az az első pillanatra kitűnik nemcsak a váltakozó istenneveknek (Elohim és Jahve) az izraelitáknál szokásos feltüntetésével (Isten és Örökkévaló), hanem a következő helyekből is: Gen. 32 28 szerint „istenekkel“ küzdött Jákób nem Istennel; nem fordítja le, hanem transcribálja „Ehje“-t Ex. 3 14; a „kahal“ = gyülekezet Ex. 16 3; a tóra = tan (és nem törvény mint nálunk) Ex. 16 4, Nu. 6 13, és Dt. 17 18 (120., 167., 215. old.); meghagyja az eredeti szöveg „peszach“ és „jobel“ szavait, mint amelyek átmentek a köznyelvbe (Lev. 23 5 156. l., 25 10, 159–160. l.); a „cicisz“ kifejezés Nu. 15 37 k (179. l.). A könyv rendeltetését tekintve, a fordító nem is cselekedhetett volna másképp.

Ha a szerzők a következő kötetekben ügyelnek arra, hogy fordításuk az eredeti szöveghez való pontos alkalmazkodáson kívül még magyarosabb is legyen (ne legyen benne pl. olyan germanizmus mint a 164.

old. „el lesz hagyatva tőle“), akkor kétségkívül hasznos munkát fognak végezni a Biblia érdekében az izr. ifjúságnál és családokban.

Mivel a fordításnak tudományos aspirációja és jellege nincs, mi protestánsok maradjunk csak a mi bibliafordításaink mellett, mert ha ez az izraelita fordítás közelebb jár is a mindennapi nyelvhez, a mieink viszont ünnepeyesebbek, stilszerűebbek, nem is szólva arról hogy ugyanakkor az eredeti szöveget is fedik annyira, hogy úgy az ifjúság, mint a család (mert ezeknek szól ez a könyv is az izraelitáknál) csak haszonnal forgathatja.

Dr. Kállay Kálmán.

Emlékkönyv Dr. gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján. Szerkesztette és kiadta Dr. Lukinich Imre. Rákosi Jenő Budapesti Hirlap ujságvállalata r.-t. nyomdája. 1925. 8°. 641 lap.

Az elmúlt hónap elején egy külső kiállítására és terjedelmére nézve egyképpen impozáns könyv jelent meg a könyvpiacón. Arányaiban jólesően emlékeztet azokra a kötetekre, amelyekkel egy-két év óta a Magyar Történelmi Társulat szokta megörvendeztetni történetkedvelő olvasóit. A szerkesztőnek a Történelmi Társulattal való szoros viszonya magyarázza ezt az önkéntelen hasonlóságot. De a könyv mindamellett nem tekinthető egy testület, például a Történelmi Társulat ajándékának. Ötven tudós szakember állott össze, — nagyobbára egyetemi tanárok, — dr. Lukinich Imre múzeumi könyvtárigazgató vezetése alatt, hogy megemlékezzenek a jelenlegi kultuszminiszter negyedszázados kulturpolitikai működéséről. Ennek az együttműködésnek beszédes eredménye ez a könyv, amely gróf Klebelsberg Kunónak felvidítő, további alkotásra serkentő emlék és kitüntetés, az ötven tudósnak az ünneplő öröm királyi formája, munkaközben égy percnyi pihenő, nekünk az olvasóknak — esemény. Végigtekintve az újabb időkben megjelent emlékkönyveket, s számbavéve a régieket is, nem egykönnyen találunk a mostanihoz hasonlóra. Ezt természetesen, nem csupán a terjedelemre értjük.

A könyvben egyetlen cikk sem szól Klebelsberg gróf kulturpolitikai érdemeiről, — öntudatos emberek szemérmes tiszteletéhez illően, — mégis meg vagyunk győződve, hogy ez a könyv maradandóbban bevési Klebelsberg gróf idegen hangzású nevét, a magyar kultúra fennmaradásáért fáradozó, értékes alakját a magyar tudományos köztudatba, mint bármily áradozó dicséret. Érezzük, hogy Klebelsberg gróf messzire néző szeme hamarosan észre fogja venni, hogy ez az emlékkönyv kulturális tevékenységének jóformán csak egyik teréről mutat be természet: a *történelmi tudományok* széles mezejéről. Ilisszük, hogy nem fogja tekinteni ezt a könyvet sem ő, sem más, működése *értékelő* bírálatának, több ízben szemrehányásképp felrótt kulturpolitikai egyoldalúsága írásba rögzített tanuságtételének.

Nem tekintjük feladatunknak az ötven tudós dolgozatainak teljes felsorolását. Azt ismétljük meg csupán, hogy a történelmi tudományok köréből való a legtöbb értekezés. Terjedelmükre nézve különbözők. Az egy-két oldalas összefoglalástól a terjedelmes értekezésig van képvisellete a dolgozatoknak. A témáknak tarka változata vonul fel előttünk, jelezve a tudományszak kimeríthetetlen gazdagságát. A szerkesztői gond jüd-

rendi sorban helyezte el a dolgozatokat, egymás mellé, kitöltve azt a roppant közt, amely az egyiptomi piramisok korától a százszentendős Jókai-napjainkban folyó ünneplése között van.

Az alkalomszerűség, aminek e könyvben méltán hivatása volna, csak kevés téma megválasztásán látszik meg. Célunk itt arra a kivételes alkalomra, hogy a kulturpolitikus számára még az ünneplésnél is kedvezőbb a termékenyítő gondolatok szolgáltatása, amely az oly cikkekben van meg, mint *Szekfü* Gyulának a Világtörténet és magyar történet című dolgozata, melyben a világhistóriai studiummal foglalkozók számára a jelenlegi történelmi helyzet szülte munkamezőket, és irányvonalakat adja meg. Idetartozik *Hóman* Bálint közleménye Hevenes Gábor és a jezsuita történelmi iskola hatalmas arányú forrásgyűjtésének bemutatásával, úgyszintén *Gragger* Róbert cikke Rotaridesről, a kedvezőtlen körülmények között is nagyra vállalkozó, és a segítő kezek hiánya miatt összeroppanó tudós életének eszméltető rajzával. Ide vesszük *Moór* Gyulának, *Ereky* Istvánnak, *Pintér* Jenőnek, *Kovács* Alajosnak összefoglalásra törekvő értekezéseit.

Némelyik dolgozattól egy hosszú életmunkának megszürt eredménye szól, mint *Színnyei* Józsefnek a Halotti Beszéd hangtanát összefoglaló dolgozata, vagy *Csánki* Dezső várva-várt történelmi földrajz folytatásának Bars megyéről nyújtott fejezete.

Mások számára nem egyéb ez az ünnep alkalomnál arra, hogy az éppen kezük ügyében levő témán mutassák meg tudományos törekvésük irányát, kutató módszerüket és az igazságot, amelyért dolgoznak és lelkesednek. *Gombocz* Zoltán, *Németh* Gyula, *Melich* János, *Jakubovich* Emil, *Láng* Nándor, *Iványi* Béla, *Holub* József, *Gerevich* Tibor, *Domanovszky* Sándor, *Károlyi* Árpád és mások cikkei sorakoznak ide.

Némelyik cikk nem több mint egy anekdoton, egy történetesen előkerült adat kikerekített magyarázata, mint *Dézi* Lajosnak Paskó Kristófról írt életrajzi adatai.

Vannak az emlékkönyvben oly cikkek is, amelyek csak ünnepelni vannak itt, valójában valamelyik nagyobb tárgyalás egy kiszakított részletét teszik, amelyeknek igazi élete ott folytatódik a szerves összetartozás egységében. Ilyen *Hornyánszky* Gyulának a demokratikus eszmék és intézmények a görögök között a közvélemény keletkezésének szempontjából című dolgozatrészlete, *Angyal* Dávid: Az 1615-iki bécsi török békének titkos pontjai című, *Hekler* Antal Michel-Angelo tanulmányok című fejtegetése.

Mindent összevéve, meg vagyunk győződve, hogy e könyvben sok oly cikk van, úgy az itt említettek, mint a fel nem soroltak között, amelyeknek eredményeire a szaktudomány sokszor fog hivatkozni, ezért megszerzését különösképpen ajánljuk. A könyv elején levő rézmetszetű arc-képet Prihoda István készítette.

Zsinka Ferenc.

Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. (Forrástanulmány.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1925. 4°. 108 l.

Amióta a magyar történetírás komoly tudományos utakon ha-

lad, a régi magyar krónika keletkezésének kérdése állandóan foglalkoztatta a kritikát. A XVIII. század eleje, a szorgalmas jezsuita adatgyűjtők és Bél Mátyás óta kutatóink különös előszeretettel fordultak feléje. Még a német történetíróknak egész sora is beleelegyedett a vitába és nem volt magyar történeti probléma, amelyhez hasonló buzgalommal és alaposítással szóltak volna hozzá. Nem csoda, hiszen Árpád-kori történetünknek ez volt a sarkalatos kérdése. A különböző krónikaszerkezetek kritikájától függött, hogy a hagyományból mi és milyen mértékben állja meg a helyét, hogy az egyes adatok följegyzését mely korból keltezzük és ennek következtében milyen hitellel ruházzuk föl?

Hosszadalmas viták, fáradságos, ismételt filológiai szövegösszehasonlítások után eljutottunk odáig, hogy a XIII. század végétől kezdve meglehetősen tisztán állott előttünk a különböző szerkezetek szétágazódása és azt is tudtuk, hogy Anonymus és a kisebb följegyzések egész sora is a régebb időre valamelyes összefüggésben van egymással. De ha valaki a régebb eredetű részek kiválasztása iránt érdeklődött, a kérdés minden tanulmányozójánál más és más magyarázatot talált. A régi részek megállapításában nagyjában megvolt közöttük az összhang, legalább is az újabb magyar kutatók közt, de összefüggésüknek és keltetésüknek dolgában már elváltak nézeteik egymástól.

Hóman Bálint éppen ezt a kérdést vette bonckése alá. Éles megfigyelései érdekes útra terelték. Egy a XIII. század harmincas éveiben írt francia krónikából, Albericuséből indult ki, akinek jó értesülései a magyar eseményekről már régen föltűntek. Összehasonlította tehát ezeket az adatokat a különböző magyar krónika szerkezetek adataival, amiből világossá lett, hogy azok csak magyar följegyzésekből származhatnak.

Albericus adatait a középső, 1095-től 1141-ig terjedő csoportjuk azonban három részre tagolja. Szükszavú adatok ezek az egyes királyok uralkodásáról. Közlebbi megvizsgálásuk Hómant arra indította, hogy eredetüket a Szent László alapította somogyvári monostorban keresse, míg a folytatólagos és 1223-tól néhány bővebb följegyzést is tartalmazó rész valamelyik ciszterci monostorra, valószínűleg Pilisre enged következtetni. Részletesebb adatokat Albericus csak az 1077. előtti korra tartott fenn s éppen ezeknél szószerinti egyezések állapíthatók meg a magyar krónikákkal. E helyeknek a magyar krónikaszovegekkel való összehasonlítása után azonban kétségtelen, hogy Albericus elé csak kivonatos följegyzések kerültek. Hómanra és a magyar krónika keletkezésére ez a megállapítás azért volt nevezetes, mert azt bizonyította, hogy az a krónika, amelyből a kivonatos följegyzések készültek, Szent László uralkodásáig terjedt.

Nagyon szellemesek azok a megfigyelések és következtetések, amelyeket Hóman az így szétválasztott háromféle Albericushoz került följegyzésekre tesz és levon, de a kérdés további kifejtése szempontjából csak az a lényeg, hogy bővebb forrásuk Szent Lászlóig terjedt. Még ha a somogyvári szerkesztés conjecturája meg is dőlne, ez

az a fogódzópont, amelyből Hóman további bizonyítása kiindult s amely egy mellékérv szolgáltatásával a főkérdés eldöntéséhez segített.

Hóman tudniillik ezen az alapon vizsgálat alá vette a XII—XIII. századi hazai és külföldi följegyzéseket s a magyar krónikák Szent László uralkodásáig, pontosabban az 1091-ik évig terjedő adatainak átvételét kimutatta Odo de Diogilonál, Ricardus jelentésében Julián barát őshazai útjáról, Viterbói Gotfridnál, Szent Gellért nagyobb és Szent László legendájában, Spalatói Tamásnál és a lengyelországi magyar krónikaszerkezetekben.

E részben ki kell emelnünk, hogy az eddig alkalmazott szövegösszehasonlítási módszert tökéletesítve, nemcsak a feltűnő szövegegyezéseket állította párhuzamba, hanem a legaprólékosabb részletekkel állította össze azokat a mondattöredékeket, néha csak egy-két szót, amelyeknek feltűnő összecsendülése a közös forrásból dolgozás halavány, de elvitathatatlan bizonyítéka. E részben talán legfinomabb megfigyelései, hogy Anonymus Tuhutum erdélyi hadjáratánál a krónikának Szent István erdélyi hadjáratára, a honfoglalásra és a kerlési csatára vonatkozó helyeire támaszkodott, hogy a ruthéniai kún háború leírásában ugyancsak a kerlési csata, Zalán legyőzetésében az 1071-iki nándorfehérvári ostrom, Glád leverésében a Salamon és Szent László-korabeli kún harcok és Bors csodaszarvasában Szent László váci szarvasmondája stb. visszhangzanak csodálatosan egyező fordulatokkal, amelyeket csak közvetlen hatás magyaráz meg.

Igy mutatja ki Hóman, hogy Anonymus is ezt a krónikát használta II. István idejéig terjedő folytatásban és hogy a krónikáinkhoz később hozzákerült hűntörténet tudákos kompilációja is tele van e régi krónikáinkból származó reminiscenciákkal. Megvizsgálta azután a régi magyar krónika forrásait: Reginot és az altaichi évkönyveket azzal az eredménnyel, hogy ami ezekből krónikánkba átkerült, mind benne volt e régi szerkezetben. Ez alapon, — Anonymus mellett — mint e régi szerkezet főntartói szerepelnek még a rövid zágrábi és váradi krónikák, a Bécsi képes krónika, Mügel, a Knauz és Toldy közölte rövid följegyzések interpolációi is.

Az 1091-es végződésen kívül a nyomós érvek egész sora mutat Szent László korára. Szent István kora eseményeinek aránylagos elhalványodása, I. Bélának és fainak irányzatos kiemelése, az ájtatos keresztény lovagkirály ideáljának dicsőítése Szent László személyében, más korok eseményeihez fűzött utalások az író korára, egyes helyeknek feltűnő fönnumaradása szűkszavuan sovány kivonatokban, amelyek éppen a Szent László alapította zágrábi és váradi egyházakban készültek és több más aprólékos érv támasztja alá Hóman új eredményét, amely nincs ellentétben az eddigi kutatások eredményeivel, de megszünteti ellentmondásaikat.

Ennek a Szent László korabeli szerkezetnek adatai egy kivonat útján jutottak el a zágrábi, váradi stb. rövid följegyzésekbe és abba a jegyzékbe, amely Albericusnak szolgált forrásul 1077-ig terjedő magyar híreihez. További folytatásában II. István, II. Géza és III. Ist-

ván koránál vonja meg Hóman a határvonalakat. Azután elakadt a királykrónika folytatása. Csak a XIII. század nyolcvanas éveiben veték föl újra az elejtett fonalat. Az akkori compilator előtt azonban a szöveg Szent László-kori foglamazásában feküdt a folytatások nélkül. A hiányzó időt tehát a szerző egy rövid királylajstrom összeállításával pótolta. Ő állította össze a tudakos hun krónikát is. A továbbiakban ez a compiláció lett a későbbi szerkezetek alapja. 1351-ben azonban a Bécsi képes krónika önállóan fölhasználta a II. Géza idejéig folytatott Gestát is, Műgeln Henrik pedig e folytatás 1152—1167. közti részét.

Igy simulnak hozzá a régebbi eredmények Hóman új megállapításaihoz. E sorok írója csak egyben nem osztja az érdemes szerző véleményét. Hómanuak igaza lehet, hogy a húnkrónikát a XIII. század nyolcvanas éveiben állították össze, de ez még nem jelenti azt, hogy mert Kézai ugyanakkor dolgozott, Karácsonyival őt tekintsük a hún történet szerzőjének. Hóman e hipotézis kedvéért kénytelen a ránk-maradt Kézai-szöveget az eredeti Kézaiból készült kivonatnak tekinteni. Akkor azonban Kézai tulajdonképpen csak a húnkrónikát írta és azt az elég hideg összefoglalást, amely a bővebb szövegekben Kún Lászlóra vonatkozik. A morvamezei csata bőséges leírása, a hódtavi csata említése, a conditionarius népekről szóló függelék viszont a szükséztől kivonatoló hozzátoldásai volnának. Ez a kérdés nem lényegbevágó és semmiképp sem érinti Hóman egyéb megállapításait, pusztán csak személyi kérdés, de azt hisszük, hogy ebben a pontban a további kutatás mégis csak azt fogja igazolni, hogy Kézai a kivonatos munkának és nem a húnkrónikának a szerzője.

A régi szerkezet keletkezésének tisztázása Hómannak nagy érdeme s itt ki kell emelnünk azokat a fejtegetéseit is, amelyekben több mellékkérdést és főként a mű műfaji hovatartozandóságát világította meg. Megszoktuk már, hogy Hóman vitás kérdésekben perdöntő ítéleteket mondjon ki. A Szent László-kori Gestát és kapcsolatainak megállapítása a többi szerkezetekhez a jövő történetíró nemzedéket sok fölösleges töprengéstől fogják megóvni és biztosabb alapokra helyezik Árpád-kori történetünket. *Domanovszky Sándor.*

Gróf Széchenyi István: A Kelet népe. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. *Ferenczi Zoltán.* Budapest, 1925.

A „Magyarország Ujabbkori Történetének Forrásai“ című sorozat nagyrészt kötetekkel gyarapodott ezzel a művel. A címben jelzett A Kelet Népén kívül benne találjuk a Pesti Hírlap 1841-i évfolyamának 37. első vezércikkét, mint előzményét — és Kossuth, Dessewffy Aurél, Eötvös, Vörösmarty válasziratát, mint következményét a Széchenyi föllépésének. Előzmények — A Kelet Népe — következmények: ez a vázlata a Ferenczi Zoltán cícomától mentes Bevezetésének is. Deák és Petőfi életírójának könnyű volt egyszerű, közvetlenségében kedves olvasmányt nyújtania az országnak 1841 előtti állapotának és a Pesti Hírlap megindításának rajzával, — örömmel vesszük tőle A Kelet Népének kivonatát is. (37—58. l.), — mert ez a maga korában félreértett mű Széchenyi

gyakorlottabb olvasóira is fásasztóan hat az egyes fejezeteiben, sőt minden mondatában örökösen szertecsapongó gondolatok tömkelegével. Pedig a Kelet Népe-nek olvasása ugyancsak ránk férne most is, mert a modern hírlapirodalom hangjához képest, óvatos táblabírói okoskodásoknak látjuk Kossuthnak azokat a cikkeit, amelyekből Széchenyi forradalmat jósolt, — és a legtöbb hírlapolvasónak jó meggondolnia, mikor kezébe veszi „leibzurnál“-ját, hogy az abban olvasható élvezetes cikket a legtöbbször „minden terv nélküli, szövevényes körülményeinkbe kevéssé ható, a legsajnosabb csalképekkel megtelt, a fölhevülés vagy pillanati izgalom sugtából ide-oda kapkodó... ingerlő... uszító tartalmuak — és ilyenek a legtöbbször nem azért, mert a „szerkesztés izgalmas munkájában nincs idő“ mindennek utánajárni, hanem azért, amiért a városligeti bódé a nagyhangú kikiáltót szerződteti: ilyen eszközökkel lehet a nagyobb közönséget összetoborozni. Ha egy Széchenyi eredménytelenül küzdött a hírlapi modor megváltoztatásáért, akkor mi sem tehetünk mást, minthogy követjük Kossuth „Feleletének“ tanácsát: felejtjük el kedves lapunk vérlázító vezércikkét az utolsó betűig az utolsó betű olvasásának pillanatában: hiszen ezek — amint Széchenyi azt Kossuthnak veti szemére, — rendszeren a *kivételek* kiélezésével és sok elhallgatással általános itéleteket hoznak.

Igen érdekesen, a Széchenyi lelkére gyakorolt hatás leírásával vizsgyegységet és érdekességet Ferenczi Zoltán A Kelet Népe nyomán keletkezett irodalmi vita útvesztőjébe, másfelől gazdaságosan csak a közvetlen hatás ismeretetésére szorítkozik, emiatt nem esik szó pl. egy Kemény Zsigmond ítéletéről sem. Példát mutat Ferenczi Zoltán ebben is, hiszen hol volna kitünőbb alkalom a tüzre, mint a Kelet Népe vitájának ismertetésénél: a szenvedélyektől vezérelt Kossuth szelíd gyertyaláng Széchenyi lobogásához képest, Ferenczi Zoltán mégsem ragadtatja el magát. Tanulmánya csak ott lesz megrázóvá, ahol ő akarja: a végén, Széchenyi újabb öngyilkossági gondolatának említésével.

Hasonló diszkrécióval figyelmezteti tankönyvíróinkat a Kossuth és Széchenyi közti ellentétre vonatkozó („egyik előbb gazdaggá akarta tenni az országot“, stb.) frázis helytelenségére, — ezt Kossuth írta a Széchenyi és *Wesselényi* ellentét jellemzésére, de a mondás ebben a vonatkozásában is tévedésen alapszik.

Ha *egyfolytában* olvassuk a lapalji jegyzeteket, kissé meglepődünk, hogy magyar fordítás van közölve a „*Primae nonus*“ kifejezéshez, hogy magyarazza a jegyzet, hogy ki volt Galilei és ki volt Kupa vezér, melyik versből van alakítva ez: „annyi szív hiában nem onta vért s ke-servben annyi hű kebel nem szakadt meg a honért“, — de Széchenyinek mennyköveket sziporkázó, irályától kifáradva, ezeket is szívesen látjuk.

A kötet végén dr. Varga Endrénék a bécsi udvari levéltárban a tárgyra gyűjtött adatait közli a szerkesztő s gondos név- és tárgymu-tató fejezi be az egészet.

Török Pál.

József nádor korának kormányzástörténete. József nádor iratai. I. k. 1792—1804. Kiadta és magyarázatokkal kísérte Domanovszky Sándor. Budapest, 1925. 8°. X. + 769. l. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

A történelem a jövő tudománya. Beláthatatlan fejlődése, inkább érezhető, mint érthető az a magasság, ahová fel fog jutni a szellemi tudományok hierarchiájában. Bármily nagy fáradsággal tette is meg legjobbjai szorgalma, önfeláldozó munkája révén útját odáig, ahol ma van, akik történelemírással foglalkoznak, azok érzik a legjobban, hogy még mindig csak a kezdet kezdetén áll. Ők is csak sejtik a mélyebb kapcsolatok, az okok összeszővődését s győtrődve gondolnak arra, hogy tudásvágyukkal nem szállhatnak le a feneketlen mélységekbe, mert egyre újabb és újabb járatlan és áttekinthetetlen területek nyílnak meg előttük. Nem ismerjük kielégítően még a kiszakított politikai történetet sem, amit pedig a nagyközönség a történelemmel azonosít, s mily távol vagyunk attól, hogy nyitott könyv legyen előttünk a gazdasági élet története, a társadalomnak ezen alapuló strukturája, vele összefüggő fejlődése s ma még alig látunk valamit abból a kapcsolatból, amely a társadalom élete és a szellemi mozgalmak között van... Mikor fogja például a történetíró megtalálni azokat a szálakat, amelyek a jogi és gazdasági életet, a közigazgatást, az irodalmat, a művészetet egymáshoz fűzik s őket egyetlen egésszé, egy szellem kifejezőjévé teszik? Csak a messze jövőben, hiszen nem egy tudományág még magában is merően terra incognita. Pedig csak ekkor gondolhatnak majd a jövő generációk arra, hogy megismerhetik a multat. Bármily messze is legyünk azonban ettől az ideális végcéltól, már az is nagy haladás, ha érezzük és bevalljuk, hogy az út kezdetén vagyunk s nem hiszünk, hogy munkánk a tökéletesség, a felülmulhatatlanság példaképe. Az a tudat, hogy folyton újabb és újabb utak tárulnak fel előttünk, lehetővé teszi, hogy ne álljunk meg, hanem lassan tovább haladjunk.

A történettudomány számára megvan tehát a korlátlan lehetőség, hogy módszerei finomításával, szempontjai mélyítésével, látóköre tágításával egyre fejlődjék. Ámde tevékenységét még sem folytathatja csak önmaga kultuszáért, nem lehet *l'art pour l'art*. Mert akkor csak virágházi növény volna, mesterségesen fejlesztett, színpompás virágokkal, de természetellenesen sápadt levelekkel. Nem, így még nem lehetne a jövő tudománya. Ezzé csak akkor lesz, ha az egyesek és a tömegek szellemi életében döntő szerephez jut, ha azok világszemléletét és gondolkozásmódját segíti átalakítani.

Ma a történettudománynak szinte semmi szerepe sincs az általános műveltségben. A társadalom legkülönbözőbb osztályai a legalsóbbaktól a legmagasabbig történetellenesen gondolkoznak s valamennyi messze, nagyon messze elmaradt még attól az alacsony fejlődési foktól is, amelyre a szaktudomány már feljutott. Korunk „észembere“ ugyanis racionálisan gondolkodik s ezzel immunissá teszi magát a történelem megértésére. Azonban ez a racionalizmus, bármily erősen, mélyen legyen is belegyökereződve szellemi életünkbe, mégis engedni fog a történeti felfogásnak. Ma ugyanis a „felvilágosodás“ korát éljük; a XVIII. század auf-

kláriszusa a romanticizmustól alig gyengítette meg, ma éli a földön virágkorát. A felvilágosodás pedig nem azonos a racionalizmussal.¹ Sokkal szélesebb, általánosabb szellemi áramlat, semhogy a racionalizmus teljesen fedhetné. A racionalizmus mindössze egyik főtényezője, amely eddig szinte kizárólag uralkodott. Azonban az aufkláriszmusban felismerhető egy másik főtényező is, a historizmus, amely eddig háttérbe szorult, most azonban el fogja foglalni amannak a helyét. Mert mi más is következhetne? A felvilágosodás uralma — érezzük — még sokáig megdönthetetlen marad. A racionalizmus azonban már kiélte magát. Így nem következhetik más, mint a második főtényező, a történeti felfogás túlsúlyra jutása.

Mikor és legfőbbképpen hogyan fog ez megtörténni? — arra a történetíró nem válaszolhat. Annál kevésbbé, mert — miként jeleztük — mai kezdetleges fokán még azt sem tudja elbeszélni, ami már a múlté, hogy tudniillik a XVIII. században hogyan alakult át társadalmunk gondolkozása „racionálissá“, hogyan történhetett meg, hogy az egyik generáció még középkori mély és naiv vallásossággal épített templomokat s a másik az „ész“ nevében már vad fanatizmussal döntötte azokat romba. Azt azonban látjuk, az eredményt, hogy máról-holnapra racionalistákká lettek az emberek, hogy ez a felfogás a levegőben volt, azzal jutott el mindenhová, hogy békés polgárokat és háborúban forgolódkatonákat, uralkodókat, tanácsadóikkal együtt, életüket Isten szolgálataira felajánló jámbor szerzeteseket és a nagyvilágban élő főurakat, szegényt és gazdagot magával ragadott és mindenkit „felvilágosult filozófussá“ tett.

Igy fogja a historizmus is megkapni az embereket, új világnézetet, életfelfogást lehelve beléjük s ebben az átalakult atmoszférában a történettudomány, béklyóitól megszabadulva, szabadon fog fejlődni; a legszorosabb kapcsolatba kerül az élettel, attól napról-napra új erőt kap s viszont ő is újabb és újabb impulzusokat fog neki adni.

A magyar történetírásra is nagy feladatok megoldása várakozik tehát. Fel kell készülnie, lázas munkával kell minél fejlettebbé tennie kutatásainak eszközeit, minél inkább kiszélesítenie látókörét, hogy ha majd ki kell elégítenie a megsokszorozódott érdeklődést, az olvasó tömegeknek tudásszomjja fejlődött kíváncsiságát, amely nem törődik a kutatás lehetőségeivel, hanem felfokozott igényekkel türelmetlenül fog választ követelni tőle sok-sok kérdésre, akkor képes is legyen súlyos, de annál magasabbabb nemzetnevelő munkáját teljesíteni.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy történetírásunk fejlődése kedvező auspiciumok között indult meg. Lelkiismeretes tudósok, akik hivatásukat nem alacsonyítják le mesterséggé, fáradoznak nagy odaadással fellendítésén s átgondolt, tervszerű irányítás fogja össze a munkaerőket. Ma ez az irányító központunk a Magyar Történelmi Társulat, amelynek elnöke céltudatosan tüzi ki egymás után a legsürgősebb terveket s gon-

¹ Ennek bővebb kifejtését megtalálhatja az olvasó H. Preller tanulmányában: *Rationalismus und Historismus. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärung und der Gegenwart. Historische Zeitschrift. 126. k. (1922). 207. l.*

doskodik az azok megvalósulását lehetővé tevő anyagi eszközök előteremtéséről.

A Történelmi Társulat tervszerűen megállapított munkaprogramm-jába tartozik az a nagy kormányzástörténeti publikáció is, amelynek első kötete az elmúlt hetekben hagyta el a sajtót. Ez a sorozat az újkori Magyarország történetére vonatkozó gazdag levéltári anyagot van hivatva közkinésé tenni, egyelőre a XVIII. század utolsó éveitől kezdve a szabadságharcig.

Ez a korszak rendkívül változatos, fordulatokban gazdag, mert ebben az időben formálódik át az eddig zárt keretekben, a rendiség megszokott formái között élő magyar társadalom sokoldalúan modernné. Gondoljunk csak arra, hogy milyen óriási különbség van például 1720 és 1820 között az irodalmi emlékek száma, a költők, írók működésének jelentősége tekintetében. Pedig az irodalmi életnek ez a megduzzadása csak egyik, nem szinguláris jelensége a nemzet életében végbemenő erjedésnek. Gyökerében kezd átalakulni a gazdasági élet, a jogélet, úgy, hogy ez utóbbival alig tud lépést tartani a törvényalkotás s új elemek jutnak szóhoz a társadalomban is, míg végül 1848-ban bekövetkezik a magyar állam és társadalom életében az a nagy változás, amelyhez csak Szent István koráé és a XIII. századi hasonlítható. Amíg azonban azokról a sorsdöntő fordulatokról csak nagyon kevés adat áll a történetíró rendelkezésére, a XIX. század közepén végbemenőnek már félszázados előzményeiről is a történeti forrásanyagnak hihetetlen nagy tömege maradt fenn. Itt a történetkutató a legapróbb részletekig behatolhat, nyomon követheti minden kérdés fejlődését első csírájuktól kezdve s így eleven, lehető biztos rajzot tud nyújtani.

A forrásanyag nagysága azonban veszélyeket is jelent, mert megnehezíti az első tájékozódást s mert a fától nem láthatjuk az erdőt. Még súlyosabb nehézség, hogy a levéltárakban van elzárva az az anyag, amelyből a történetírónak megbízható, pozitív adatait össze kell szednie, mert különben csak szép, tetszetős teóriákat állíthat fel, de munkája nem lesz a történetíró műve. A levéltárak, eltekintve egyes részekről, nyitva állottak már az előző évtizedekben is a kutatók előtt, azonban csak nagy energiavesztéssel lehetett és lehet ma is napfényre hozni a történeti előadás felépítéséhez szükséges anyagot. Amellett nagy gyakorlatot, sok előismeretet is tételez fel ez a munka. Tehát mindenkinek újra kellett, vagy kellett volna elkezdenie a bányászat és a laikus által alig elképzelhető idővesztéssel fizetnie. Így a kutatás szabadsága nagyon problematikus értékű maradt, az anyag nagysága egyenesen visszariasztóan hatott s az eredmény az lett, hogy éppen a hozzánk legközelebb eső korszakot ismertük meg a legkevésbé.

A későbbi generáció munkáját van hivatva megkönnyíteni, helyesebben lehetővé tenni, megszabadítva, felmentve az első tapogatózások és a levéltári kutatás időrabló nehézségeitől a Történelmi Társulat forráskiadványa. Ha feljegyezzük, hogy ilyen kiadásunk erről a korról szinte semmi sem volt eddig, mindenki természetesen fogja találni, hogy a Történelmi Társulat is, az építést az alapoknál óhajtván megkezdeni, az akta-edíciót tüzte ki első feladatául. S e munkájánál nem hagyta ma-

gát zavartatni egyes jószándékú, de a helyzettel tisztában nem levő kö-
röktől sem, akik már elégnék találták a forráskiadásokat és szintézisről
álmodoztak anilízis nélkül.

Mi kerüljön azonban sajtó alá? Minden levéltári aktát nem lehet
kinyomtatni, nemcsak az elképzelhetetlen anyagi nehézségek miatt, ha-
nem azért sem, mert ennek nem volna értelme. Lelkiismeretes, de erős
rostálásra van tehát szükség s annak felismerésére, hogy a forrásanya-
got nem szabad eldaraboltnak, szétziláltan, csak a kronológikus rend pó-
rázán összefűzve adni a közönség kezébe, hanem az óriási tömegből szer-
vesen összetartozó kisebb csoportokat kell kiválasztani.

Nagyon szerencsés gondolat volt József nádor iratainak kiadását
határozni el. Itt a természetes összekötő kapocs a kiadott levelek és akt-
ák szerzője; valamennyi József nádortól származik. A nádornak pedig,
mint a legelső közjogi méltóságnak, előkelő, nagy szerep jutna még ak-
kor is, ha nem is volna az uralkodó testvére. Írásai a kor megismerésé-
hez elsőrangú jelentőségűek. Királyi bátyjához intézett nagyon bizal-
mas levelei, fontos államügyekben megszerkesztett előterjesztései isme-
rete nélkül ennek a korszaknak a történetét nem lehetne megírni.

A régi tudósok kiadásuknál megelégedtek az akták és levelek egy-
szerű lenyomatásával, imitt-amott beszúrtak egy-egy felvilágosító jegy-
zetet s egy kis bevezetést is írtak hozzá, jórészt éppen az általuk kiadott
anyag alapján. Ha csak ennyit is kaptunk volna a József nádor-iratok
első kötetében, már ez is nagy nyereségünk volna. A szerkesztő gondos-
kodása, fáradhatatlan kutatása azonban oly modern kiadvánnyá tette
publikációját, amely nagyon kiemelkedik történetirodalmunk termékei
közül s a szó szoros értelmében, páratlanul áll. Domanovszky ugyanis
végig kíséri azt az utat, amelyet a nádor egy-egy felterjesztése
bejárt. Nem elégszik meg azzal, hogy közli az uralkodónak a felterjesz-
tésre vonatkozó legfelső elhatározását. Nem, tovább megy, s megállá-
pítja, hogy az uralkodó kinek a tanácsára, melyik bizalmas emberének a
javaslatára hozta meg elhatározását. Néha egy-egy ügyvel kapcsolatban
egész csatákat pereget le szemünk előtt, küzdelmeket, amelyeket Bécs-
ben az uralkodó tanácsadói fullánkos tollal vívtak egymással. Eddig tör-
ténétírásunk alig tudott egyebet tenni, mint hogy regisztrálta, hogy mi
volt a bécsi udvar törekvése, intenciója, felfogása. Ma, ezzel a publiká-
cióval kezünkben azonban már elemeire bontva látjuk ezt a „bécsi ud-
vart.“ Külön-külön megismerjük a tanácsadókat, gondolkozásmódjukat,
hiszen mindegyik önmagát, világfelfogását jellemzi, amikor valamely
ügyről véleményét nyilvánítja I. koronás ura előtt. A „rosszindulatú, nem-
zetellenes, gonosz“ tanácsadók típusa, névtelenjei ezzel kiküszöbölődnek
a magyar történetírás requisitumából s helyettük életerős, gondolkozó
egyének lépnek hosszú sorban elénk. Van közöttük nagyon szimpatikus,
elfogulatlan, melegen érző szívű ember, mint Zinzendorf, aki megér-
demli, hogy megjegyezzük nevét. A másokra ismét — bár magyar szár-
mazású — igazán reá illenek a fenti típust jellemző szavak, de még ő is,
Izdenczy, emberré lesz előttünk; elitélhetjük, de meg tudjuk érteni.
Kollowrat, Rottenhahn, Vogel nevét, nem hiszem, hogy valaha is felem-
lítettette egy magyar történeti mű, noha az ő véleményeik érlelték meg az

uralkodónak nemzetünk sorsát befolyásoló elhatározásait, de már igazán mulasztás számba megy, hogy elfeledtük Somogyi államtanácsost, aki Bécsben sem tagadta meg magyar voltát s akinek rokonszenves alakja most tünik először élénk.

Domanovszky publikációjának egyik óriási jelentőségét éppen abban látjuk, hogy eredőire bontva megismerteti a kormánykörök felfogását, feltünteti az útát és módot, amint a nemzet életében elhatározó fontosságú lépések megtétek, megállapítja, hogy kinek a tanácsára, milyen érvek alapján hozta meg az uralkodó döntését, amely a nemzet számára parancs lett s mely előtt csak meghajolnia lehetett annak is, akinek más volt legszentebb meggyőződése. Ily módon lett a publikáció kormányástörténet, mert a kormány elhatározásait gyökereitől kezdve megismerjük belőle, még pedig nem a modern történetíró szubjektív előadásából, — hiszen ez eddig sem hiányzott más korokra vonatkozólag történetirodalmunkból, — hanem a legelőkelőbb államférfiak saját szavaiból.

Az aktáknak ez a sajtó alá rendezése azonban nehéz munka. Felkutatni, időt és lélekölő fáradságot nem kimélve, a bécsi és budapesti levéltárak óriási tengerében az összetartozó, egymást szakadatlan lánczá kiegészítő iratokat, azok velejét kiszedni, tartalmát, lehető rövidre fogva, megismertetni, mindez oly nagy feladat, amelyet a laikus alig-alig érthet meg s csak a szakkörök értékelhetik igazán. S mert az aktakiadás nálunk nem „előkelő“ foglalkozás, a Történelmi Társulatnak nagy szerencséje, hogy oly kiváló, lelkiismeretes történetírót tudott megnyerni, mint Domanovszky, aki valóban életet lehel a nyers anyagba, s gonddal, szeretettel készítette el ízléses, előkelő köntösű kiadványát.

A publikáció egyaránt szól a magyközönséghez és a tudományos szakkörökhöz. Az elsőt jobbra majd csak a feldolgozott rész, a történeti bevezetés fogja érdekelni, hol a szerkesztő elő fogja adni az akták megértéséhez szükséges részleteket, a korviszonyokat, röviden azt a keretet, amelybe a kötet anyaga belehelyezkedik. Tulajdonképpen a szöveg előtt kellene helyet foglalnia, azonban a nagy, sorozatos kiadvány bevezetése is külön kötetet fog majd betölteni. A történeti kutatás, a tudomány már ezzel a megjelent kötettel is nagy nyereségre tett szert. Ugyanis tömördek új szempontot, intést, útmutatást talál itt, hogy mit is kell figyelembe vennie, melyek azok a kérdések, amelyek fontosak a nemzet életében s amelyeket érdemes alaposabban megvizsgálni. Ezeket a kutatás figyelmen kívül hagyta, nem egy esetben csak azért, mert nem is ismerte fontosságukat. De nem is tudhatott róluk, mivel az óriási levéltári anyag előtt tanácstalanul állott, nem is sejtve, hogyan kezdjen a munkához, mire vonatkozólag indítsa meg az anyaggyűjtést. A véletlen vezette a legtöbb esetben, már pedig a sors a történetíró kezébe sokszor csekély belső értékű anyagot dobott oda, amelynek feldolgozása éppen nem volt elsőrangú fontosságú. Viszont megiratlan maradt sok olyan kérdés, amely igazán jelentős volt. Így nem nyerhettünk a korról világos képet. Jelentéktelen költők, írók megtalálták monografusaikat, — Bacsányiról például két alapos könyv is szól, — de azokkal a fontos kérdéssel, hogy Magyarország mit veszített, gazdasági életünk mit szenved-

dett a „bécsi udvar“ gabonakiviteli tilalmai következtében, egy tanulmány sem foglalkozott. Vagy, pár évvel visszatérve, azt megismertük, hogy Martinovics és társai milyen könyveket írtak, milyen elveket vallottak, de arról semmit sem hallottunk, hogy kik voltak a helytartótanácsban és a kancellárián azok a férfiak, akik mindvégig konzervatív meggyőződésűek maradtak és Martinovicséhoz hasonló elszántsággal küzdöttek a saját elveik mellett, nem kisebb meggyőződéssel keresve az érveket, amelyekkel a *Társadalmi szerződés* tanításait megcáfolhatják. Pedig ez a második, „népszerűtlen“ felfogás is volt legalább olyan fontos, mint a forradalmi, hiszen végül is ez győzött, ez lett az erősebb, mely a nemzet sorsát jóidőre eldöntötte. Csak egy-egy oldaláról láttuk a nemzeti életet. Most azonban abba a helyzetbe jutottunk, hogy már kísérletet tehetünk, hogy ezt az életet a maga teljességében bontakoztathassuk ki előttünk. József nádor egyik memoranduma az insurrectióról szól, a másik az igazságszolgáltatást zavaró körülményekről emlékezik meg, a harmadik a magyar közigazgatás bajait tárja fel, a negyedik az „onus non inhaeret fundo“ elve kapcsán a legféltettebb nemesi kiváltság, az adómentesség kérdését feszegeti, az ötödik a forradalmi mozgalmak kifejlődését elhárító titkos rendőrség megszervezését tárgyalja, a hatodik az olvasókörök bezárását követeli, a hetedik a Duna—Tisza-csatorna megépítését javasolja, a nyolcadik Fiumének Magyarországhoz való csatolását kívánja, a kilencedik az állam és az egyház kölcsönös együttműködésének fontosságát fejtegeti, a tizedik a nevelésügy megreformálásáról, a tizenegyedik a társadalmi osztályok pillanatnyi hangulatáról számol be s így folytathatók ezt a végtelenségig. Igen, ez már maga az élet a maga ezerszínűségében.

Különösen a kezdő, tapasztalatokkal még nem rendelkező fiatal historikusok fogják majd nagy hasznát venni a kiadványnak. Látni fogják, hogy mely problémát, — amelynek körvonalai a nádor felterjesztéséből már kibontakoznak előttük, — érdemes feldolgozni, pontosan, részletekbe menően megismerni s az első útmutatást így elnyerve, tovább mehetnek majd a központi kormányzóknak, a helytartótanács, a kancellária levéltárába s még tovább az egyes városok vagy vármegyék irattáraiba, hogy így készítsék el pozitív eredményeket tartalmazó disszertációikat. Ezek a kisebb értekezések fogják majd, mint hajszálok a nagy organizmusban, szétvinni a kötet gazdag anyagát, segítik a szintézist végző író munkája közben, hogy ily módon lassan átfőrdőhassanak a Napoleoni-háborúk korának képe.

Részletekbe menően nem emlékezhetünk meg a kötet tartalmáról, mert ez már a kor története volna. Csupán arra akarunk rámutatni, hogy milyen nagy változáson megy át a kötet középpontjában álló nádor. Az ő egyénisége évről-évre egyre fejlődik s ezt a fejlődését pontosan végigkísérhetjük. Első felterjesztésében, 1795-ben, reakciós szellemű: a szabadabban gondolkozó tanárok eltávolítását, nyugdíjazását kívánja, mivel félti vallástalanságuktól, „felvilágosodott“ gondolkozásuktól az ifjúságot, a kötet utolsóelőtti darabjában azonban melegen védelmébe veszi az ungmegyei alispánt, akit egyesek bosszúból és egyéni érdekből tönkre akartak tenni s akinek az volt a bűne, hogy mint az auf-

klárisztika-kor gyermeke, vallástalan volt, mint nyakas magyar pedig heves és meggondolatlan kifakadásokban tört ki Bécs ellen. Nagyon fontos és lényegében azonos ügyben, tíz év múlva tehát egészen más lesz az álláspontja. S a különbséget még szemléltetőbbé teszi az a körülmény, hogy első felterjesztését még a jogügyigazgató, a Martinovics-perben hírhedt lett Németh János fogalmazta meg, az 1804-iben pedig már a nádor foglalt ismételtelen is erélyesen állást önállóan megalkotott véleménye, meggyőződése mellett. A változás meggyőzően mutatja, hogy a magyar viszonyokat egy évtizedes itt tartózkodása után más szemmel nézte, mint Bécsből, idegen környezetből idejöttkor az első hónapokban.

Amikor Budára költözött 1795-ben, a reakció éppen akkor nagy és mélyreható változásokat eszközölt. Egyelőre személyi téren nyilvánult ez meg, az ország első közbizalmi méltóságait viselő férfiak nyugdíjazásával. Ezek tetterős, igen képzett, művelt, eszes férfiak voltak, akiknek hűségét már egy forradalom is kipróbálta II. József halálakor, amikor egy abszolutisztikus uralkodó és a magyar rendi társadalom érdekeit igyekeztek legjobb meggyőződésük szerint összoegyeztetni. Most azonban el kellett hagyniok helyüket, mert a reakció nem bízott bennük, nem tartotta őket egészen a saját embereinek. A fiatal főherceg mellé tehát egészen kipróbált hűségű munkatársak és tanácsadók kerülnek, akik, ha a nemzet és uralkodó között kell választaniok, valóban nem is haboznak az utóbbi mellé állani. Ő felettük az aufklárizmus maradandó nyom nélkül suhant el vagy pedig még konzervatívabbakká, reakciósabbakká tette őket. Megcsontosodott felfogásúak, akik már képtelenek a fejlődésre. Az új országbíró, Végh, a nyugalomba küldött Zichynek apja lehetett volna. A fiatalok vereséget szenvedtek, a makacs, szívós öregebb generáció teljes győzelmet aratott.

Ilyen emberek veszik körül azt a fiatal, tizennyolc éves embert, aki élettapasztalatok nélkül csak most lépett ki a családi ház, a fejedelmi udvar kapuján s állott a mindig gyanakvással kísért nemzet élére. Nincs, mert nem lehet még tapasztalata, minden új előtte. S mindent, eseményeket, viszonyokat, az országot, az embereket ezeknek a tanácsadóknak, tanítókknak az előadásából kell megismernie. Másokkal, ellenkező véleményűekkel nem is találkozik s így az öreg tanácsadók szavának még lenyűgözőbb hatásúnak kell lennie. Az első évek a főherceget buzgó, engedelmes tanítványnak mutatják. Nem lehet kifogás ellene, hiszen lépteit pontosan környezetének útmutatása szerint irányítja. Első iratait olvasva, azt lehetnők, hogy végleg bilincsekbe verve fog maradni. Ennek is kellett volna következnie, ha csak a logika uralkodna. Azonban a fiatal főherceg egyéni tulajdonságai meghazudtolnak minden várakozást. Önálló lesz, más meggyőződésre jut, s ezt a meggyőződését állhatatosan védelmezi is; egyénisége, a misztikus lélek, széttöri a formákat és béklyókat. Egyedül, saját erejére utalva, jutott ide s ez nem csekély dolog. Megváltozása igazolására szolgál a magyarságnak, amelynek minden természetes törekvését oly méltatlan és határtalan gyanakvással kísérték ott, hol sorsáról döntöttek, de dicséretére válik önmagának is, hogy emancipálni tudta magát családi hagyományai, neveltetése és legfőbbképpen melléje rendelt tanácsadói hatása alól s fel tudott

emelkedni a pártatlan objektivitás magaslatára. A nemzet és a nádor tehát félúton találkoztak. Így az a népszerűség, amelynek az „öreg nádor“ a későbbi generációk előtt örvendett, nem volt alap nélküli s a népszellem csodálatos ösztönével megsejtette, hogy sokat köszönhet neki, amidőn oly mélyen szívébe zárva, megőrizte emlékét. Egy ellenséges érzületű nádor sokat árthatott volna a nemzetnek, egy jóbarát viszont annál többet segíthetett rajta. Ilyen jóbarát volt József nádor s ezért is illő, hogy már most is, mai tanultsága fokán is olvasson a nagyközönség — s ne csak a szaktudomány művelője — a nádor hivatalos írásait, leveleit s így rójja le háláját ama férfiu iránt, aki egy félszázadig dolgozott érette.

Mályusz Elemér.

Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme.

Irta: — Budapest. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 1925. (A M. Történettudomány Kézikönyve. Szerk.: Hóman B. III. köt. 4. füzet). N. 8°. 75 l., 1 lev.

A magyar történetírásnak most már elsősorban synthesisre van szüksége. Annyi forrásmunka, annyi adat jelenik meg évről-évre, hogy a fától nem látjuk az erdőt. A monográfiák és részletfeldolgozások egy része szintén nem egyéb, mint adatesoportosítás. Valóban itt az ideje, hogy összefoglaló, még pedig a történetet bölcséleti szempontból áttekinteni tudó magyar történet jelenjék meg. Ugyanazért eléggé nem méltányolható Hóman Bálintnak és a Magyar Történelmi Társulatnak „A magyar történettudomány kézikönyve“ című derék vállalkozása, amely e tudomány bölcséletét, módszertanát, forrásismeretét és kritikáját, egy másik kötetben segédtudományait, egy harmadik kötetben rész-tudományait ismerteti, azaz az alkotmány- és jogtörténet, kath. és prot. egyháztörténet, gazdaság- és társadalomtörténet, irodalom-, művészet- és zenetörténet vázlatát nyújtja és mindezt tulajdonképpen csak bevezetőül a munka második részéhez: a magyar történet kézikönyvéhez!

E nagyszabású monumentális vállalkozás bevezetésének egy kis szakasza (azt mondhatnók, mintegy egynegyvenedrésze) Révész Imre műve: *A magyarországi protestantizmus története*. A szerkesztő választása hivatottabb íróra valóban nem eshetett volna. Protestáns egyháztörténetíró-család: A nagyapa (id. Révész Imre) nemcsak az egyetemes prot. egyháztörténetnek („Kálvin élete“), hanem a magyar prot. egyháztörténetnek is (Dévai Biró, Erdősi, Mélius, Huszár Gál, Prot. énekszerzők, stb.) legalaposabb munkása; sőt nemcsak írta, hanem maga is csinálta a prot. egyháztörténetet (A pátenzküzdelmek); apja Révész Kálmán, a magyar presbiteri első mozgalmaknak, a kassai ref. egyház százéves küzdelmének történetírója s a prot. egyházi irodalomtörténet és bibliográfia számos vitás kérdésének tisztázója. Ilyen családból származva, ilyen légkörben nevelkedve, kiváló egyházi historikussá kellett kifejlődnie, és mint eddig megjelent művei mutatják, valóban az is. Mert nem kezdő már e téren: még 1913-ban jelent meg „A tudományos egyháztörténetírás“ című dolgozata s ezt követték „Bod Péter mint történetíró“ (1916.), „A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása“ (Prot. Szemle 1924.) és „A magyar protestantizmus története

a keresztyénség egyetemes fejlődésének keretében" (1923.) című művei. Ez a legutótl említett a most megjelent „vázlat“-hoz alapul szolgált.

Végigolvasva ezt a nemcsak szaktudományról, kiváló szorgalomról, hanem széles látóköréről és elfogulatlan kritikai érzékről is tanuskodó tanulmányt, csodálattal eltelve kérdezzük: hogyan lehetett őt ívbe ennyi tudományt befoglalni, még pedig úgy, hogy az amellet érdekese és élvezetes olvasmány is legyen? Itt-ott szeretttük volna ugyan hol a szöveget bővíteni, hol a bibliográfiát gyarapítani, de hisz' a szerző hangsulyozza, hogy teljességre már csak a hely szüke miatt sem tarthatott igényt, amit csakugyan el kell fogadnunk. Ha ez nem állott volna útjában, bizonyára megemlítette volna Pápai Páriz „*Rudus Redivivum s. Breves rerum ecclésiasticarum... Commentarii*” című, Szebenben 1684-ben megjelent művét, mely úttörőnek tekinthető, s minthogy Pápai Páriz szeretett magyarul írni, azt a következő évben magarrra is lefordította, csakhogy ez a „*Romlott fal felépítése*”, sajnos, kéziratban maradt a marosvásárhelyi gróf Teleki-könyvtárban; a bibliográfiába fel lehetett volna venni Szilágyi Sándornak „*Erdélyi országgyűlési emlékek*” című huszonegy kötetes kiadványát, mely az erdélyi egyháztörténeti adatoknak valóságos kincsesbányája; a cenzura történetének bibliográfiájába (27. l.), Ballagi Géának „*A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*” (Budapest 1888.) című művét; elől az általános bibliográfiában a Zeller—Zoványi-féle háromkötetes „*Theologiai ismeretek tárá*”-t (1894—1901.), az újabb bibliafordítások közt a Menyhárt és Masznyik, sőt a Kámory (egyébként teljesen elhibázott, de teljes) bibliafordítását. Perényi Pétert nem nevezném (17. l.) „*hirhedt*”-nek. Igaz ugyan, hogy Vörösmarty Liszt Ferencet is „*hirhedt zenész*”-nek nevezte, de a contextusból kitetszik, hogy Róvész e jelzöt nem ilyen elavult értelemben használja.

De a mű érdemét e megjegyzéseink távolról sem érintik: ismételjük, hogy mintaszerűnek tartjuk ez összefoglalást, mely Hóman értékes vállalata legtartalmasabb és leggondosabban megírt szakaszai közé tartozik.

Décsi Lajos.

Magyary-Kossa Sámuel: A Nagysarlói Magyary-Kossa-család története. Budapest, 1925. 8°. 223 lap. Kiadó: Magyary-Kossa József.

Aki csak megfordult a tápiószentmártoni tágas Magyary-Kossa kúrián s élvezte a család magyaros vendégszeretetét, az nagyon kedves emlékkal lett gazdagabb. Zajtalan, nyugodt, előkelő élet, általános ember- és rokonszeretet, a szép és memes iránti önzetlen lelkesedés öröksége e háznak, melynek feje az immár ötödfél esztendeje porladozó Magyary-Kossa Sámuel volt. Mint anyagilag független, tudományszomjas férfiú, életének nagy részét hatalmas, emeletes könyvtárában töltötte búvárkodással, genealógiai adatok gyűjtésével, régi levelek és poros foliánsok böngészésével. Igazi tudós volt, kit a szent lelkesedés hevített s munkájáért nem keresett magának elismerést s még kevésbé hasznót. Így egy élet szorgalmával olyan családtörténeti adattárat állított össze, amilyen nincs senkinek az országban. Sajnos, e gyűjtemény még nem közkincs; ő maga keveset közölt belőle (például a „Nagy Iván” című folyóiratban a Roffi Borbély, Cseh-Csúzy és Kisszántói Dobozy-

családok történetét); most adta ki fenti cím alatt annak egyik viszonylag kicsiny részét unokatestvére, Magyary-Kossa József.

A vaskos kötet a régi, nagyon elágazó, hol Magyary, hol Kossa néven szereplő, csallóközi eredetű családnak nem meríti ki egész történetét, (bár 1800-ig rengeteg — évszám szerint felsorolt — adatot közül minden ágról), csupán annak nagyon kiemelkedett Magyary-Kossa kettős név alatt Komárom, Tolna, Fejér és a régi Heves vármegyékben szereplő ágával foglalkozik részletesen, ízről-ízre levezetvén azt az 1599-ben újított nemeslevélet szerző Kossa Jánostól. Itt is az utolsó három generációra már nem terjeszkedik ki a szerző, talán szerénységből, (hogy önmagáról is ne kelljen szólnia), vagy mert munkája befejezésére nem maradt ideje. Viszont azonban a családba beházasodottaknak ivadékait négy-öt ízen át nőágon is követvén, nagyon sok rokoncsaládra vonatkozólag találunk itt rengeteg érdekes adatokat. Magyary-Kossa Sámuel nemcsak a külső eseményeket írja le, hanem hatalmas levéltára levelezési anyagát is felhasználván, megismerteti a szereplők külső alakját, egészségi állapotát, egész jellemét, törekvését, sokszor anekdotaszerű élményeiket, jó- és rossztulajdonságaikat, ez utóbbiakat olykor szinte rikító színekkel festve, amint azt az egykorúak látták. Egyik-másik része a regényszerűség érdekével hat.

Igy sokat megtudunk a neves Ságfai (Komáromi) *Sándor*-családról, melyről külön leszármazási táblát is csatol a könyvhöz. Ebből származott a család törzsanyja, a ragyogó szépségű, nagyműveltségű, nemeslelkű és dúsgazdag Sándor Judith (1681—1741.), Magyary Péter dunántúli ref. superintendens felesége. Igen sok érdekes adatot közöl még szerző a Kántor-, Véghely-, Menszáros-, Hodossy-, Cseh-Csúzy-, Roffi Borbély-, Chernel-, Kcnessey-, Sárközy-, Kutas-, Saáry-, stb. családokról is. Kár, hogy ennek a hatalmas anyagnak könnyebb áttekinthetését név- és tárgymutató nem segíti elő.

A Magyary-Kossa-család tárgyalásánál szépen ki van domborítva a nagynevű superintendensnek, Magyary Péternek (püspök volt 1711—1720-ig) alakja, ki nem félve a közvetlen elődjét, Szály Jánost ért mártyrhaláltól, fáradhatatlanul s bátran dolgozott egyházáért. Maradandó munkája volt többek közt: az egyházkerületi főjegyzőség felállítás, kánonok készítése s a rendszeres anyakönyvezés behozatala. Utódai közül többen, mint ref. egyházi gondnokok, szintén nagy érdemeket szereztek. Igy a XVIII. században József, Péter és Mihály, a XIX-ben Sámuel (a gyönki emeletes gimnázium felépíttetője) nevét kell különösen kiemelni. Nagy vagyonukból, (mit főleg a Sándor- és Borbély-családba való beházasodásuk révén növeltek), nem sajnáltak áldozatokat hozni; sok derék fiút neveltettek emberré alapítványaikból.

Lobogott a családban a tudomány és irodalom szeretete is. Voltak közöttük könyv-, régiséggyűjtők; már Magyary-Kossa Sámuel szépapja, István, (1751—1797.) képzett genealogus, címerfestő s archeologiai író volt. Többen segítették közülök a szegény, érdemes írókat; nem egy Maecenas Magyary akadt.

Hiánya a könyvnek, hogy a leszármazási táblák közlésével szűkmarkúan bánik. Kiadó annyira kegyeletes lelkiismeretességgel közli

az eredeti kéziratot, hogy adatot a szerző más kéziratából sem vett át, honnan a hiányok teljes mértékben pótolhatók lettek volna. — Továbbá a szöveg és családfa közt nincs mindig összhang. Olyanokról is szól a családfa (221. lap Sándor István és Pély Nagy Mária leszármazói), kikről a szöveg egy szót sem mond. Viszont — nem is szólva a rengeteg leányági leszármazóról — Magyary-Kossa István (1716—53.) és Borbély Zsuzsánna utódai két generáción keresztül teljesen hiányoznak a családfáról, pedig a szöveg nagyon sokat beszél róluk. Egy-két boszszantó sajtóhiba is csuszott a munkába, a neves Pély Nagy-család neve *Sélyi* Nagy-ként fordul elő (221. lap) és a *Bizáki* Puky-aké *Ciráki* Puky-nak van szedve (222. lap).

De mindez nem ronthatja le a könyv értékét, mely színes képét festi egy vagyonos magyar család belső-, társadalmi és gazdasági életének. Telve van becses művelődéstörténeti (például a pestisjárvány leírása) irodalomtörténeti (például Pálóczi Horváth Ádámra vonatkozó) s egyháztörténeti adatokkal. Már bevezetésében is szellemes rajzát adja a családi levéltárak általános sorsának. Aki a magyar család-történet, régi társadalmi viszonyok, református egyházunk multja iránt érdeklődéssel viseltetik: jól teszi, ha elolvassa ezt a kitünő munkát.

Dr. G. Vargha Zoltán. \

Bernát Gyula dr.: A mezőgazdasági hitel ügye az Északamerikai Egyesült-Államokban. Az a körülmény, hogy a hosszúlejárátú mezőgazdasági hitel ügye ismét előtérbe került, felkelti az érdeklődést azok iránt az intézkedések iránt, amelyek ebben az irányban a külföldön történtek, annnyival is inkább, mert bizonyára ezek nálunk is mintául fogynak szolgálni. Ebben a tekintetben kíván tájékoztatást nyújtani *Bernát Gyula* dr. egyetemi tanársegéd dolgozata, amely részletesen ismerteti az Északamerikában a mezőgazdasági hitelügyek kielégítésére létesített szervezetet, illetve annak működését. A füzet a Studium r.-t. bizománya.

S.

Az Orsz. Magy. Kir. Zeneművészeti Főiskola Jubileumi Emlékkönyve. Budapest, Stephaneum r.-t. 1925. 8. r. 207. l. 15 mell.

Zeneakadémiánk, vagy amint ma két lélegzetre való névvel illetik, az „Országos Magyar Királyi Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola“, idén ülte meg alapításának ötvenedik évfordulóját. Ennek a méltán nevezetes évfordulónak alkalmából nagy zenei ünnepeket rendeztek s egy szépen kiállított, változatos tartalmú emlékkönyvet adtak ki. Ezt méltóbb sorokkal, mint gróf Apponyi Albertnek a zene s a zeneakadémia jelentőségéről írt vallomásszerű megemlékezésével nem lehetne megnyitni. Ezt követi Hubay Jenő cikke a zeneakadémiáról s jövőjéről általában, amely után dr. Moravcsik Géza az intézet ötvenéves történetét adja. Ez igen becses forrása lesz a jövő összefoglaló zenetörténetének. Kár, hogy terjedelmében korlátozva kellett lennie s így nem térhetett ki egy és más dologra, mint például a Liszt. távollétében, majd Mihalovich Ödön kinevezéséig Végh János elnöklete alatt működő bizottság munkásságára. Az Emlékkönyv fo-

lyamán Keéri Szántó Imre, Sereghy Elemér dr., Molnár Antal, Siklós Albert, Radnai Miklós és Bugovics Lajos megismertetnek az intézet szervezetével, épületével, könyvtárával, tanáraival, növendékeivel s ezek munkásságával, nem kevésbé az intézeti hangversenyek műsorával. Tekintélyes munka, nagy munkateljesítményről. Sokat tartalmaz e könyv nemcsak azért, mert félszázadot ölel fel, hanem azért is, mert akikről szó van, együtt temérdeket dolgoztak. A történész szemével nézve, az adatokat tartalmazó cikkek a fontosak, mert ezek forrásokul szolgálhatnak. Ilyen a tantestület kis lexikona, az előadott darabok jegyzéke s a növendékek jegyzéke. Annak előrebocsátásával, hogy jöllehet jól tudom, mekkora munkát kívánok, mégsem hallgathatom el; hogy éppen azért, mert ez az Emlékkönyv forrásmű jellegű, az adatokban több részletet s pontosságot szerettem volna. Így a tanári kar irodalmi, illetve zeneirodalmi munkásságának pontos jegyzékét. Most a kollégá a többi kollégától megkaphatta volna munkásságuk listáját s ezt itt bármikor megtalálhattuk volna. Nem elégít ki az olyan megjelölés, mint „hegedűdarabok, csárdajelenetek, hegedűversenyek“, holott „dalok“-at is kellett volna írni. Ez az általános felsorolás kevés. Mihelyt pusztá „munkajegyzék“-ről van szó, nincs helye a szerénységnek, mert hiszen nem félremagyarázható dicsérgetésekről van szó, hanem felsorolásról. Magunk értékeinek munkásságát számba kell vennünk s az értékelést majd elvégzi az utókor, de ennek az utókornek tudnia kell, hogy mit értékeljen. (Nb. Sajtóhiba is akad a lexikális részben, például Anthes nem 1921-ben, hanem 1922-ben halt meg.) Az előadott darabok jegyzékében is sok általánosítással találkozunk. Például Lisztnél „Dalok“. Melyek? Vagy „Magyar rapszódiaik“. Melyek a rapszódiaik sorából? Hisz valószerű, hogy a nyomtatott műsorok gyűjteménye, vagy írott jegyzéke talán szűkszavú, vagy fordításaiban különös, de alig hisszük, hogy ne sorolná fel, melyik dalt énekelték vagy melyik rapszodiát zongorázták. Épp úgy vannak darabok, melyekhez hozzá kellett volna írni, mely hangszerre válók, mert akad nem egy mű, melyről bizony nem tudjuk, hogy mire írták. Végül a volt növendékek jegyzéke, úgy látszik nem teljes s főleg igen „úgy emlékszem“-s, „azt hiszem“-szerűek a reájuk vonatkozó jegyzetek.

Biztos, hogy nincs mű, mely ne lehetne jobb, mint amilyen. Ez az Emlékmű ezek közé tartozik. Valószínűleg sietni kellett vele, mint mindennel nálunk, amihez korább kellene hozzáfogni. Ez pedig eleget mentő ok ahhoz, hogy ebben a formájában is szívesen lássuk az Emlékkönyvet.

Dr. Isoz Kálmán.

Jókai-életrajz román nyelven. Dr. *Gheorghe Kristóf*: Mauriciu Jókai. Függelék: Jókai néhány jellemző novellája. Ford.: Dr. *Bitay Árpád*. Kolozsvár, Minerva-kiadás, 1925. 8°. 144, 115+29) lap.

Erdélyi testvéreink az állandó határzár ellenére, vagy tán amiatt, még fokozottabban ápolják azt a törekvést, hogy az egységes magyar szellemi közösségből nem szabad kiszakadniok. Ha politikailag el is szakította őket Trianon tőlünk és Bukarest kicsinyes, olykor már éppen kómikus aggodalommal vigyáz is arra, hogy innen ujság, folyó-

irat egyáltalán ne, könyv is csak nagy ellenőrzés mellett mehessen át hozzájuk, azt mégsem akadályozhatja meg, hogy olyan alkalmakkor, mint a Petőfi-, Madách- és Jókai-centennáriumok, az erdélyi magyar szívek is velünk egyszerre dobbanjanak. Akadnak belátóbbak a román politikusok közt is, akik nem is akarják ezt tenni. Petőfiről Popoviciu Miklós egyetemi tanár, kamarai képviselő, volt budapesti magántanár jelentetett meg elég jó ismertető füzetet. Madách „Ember tragédiájá”-nak románra fordítását éppen a centennárium évében fejezte be Goga Octavián, volt román kultuszminiszter, akinek nevét különben magyarul írt költeményei révén többen ismerhetik nálunk is, de még inkább annak idején kifejtett, ha nem is túlzajos, annál kevésbé rokonszenves közéleti szereplése révén. A rendőrségek azonban megsokalták a Madách-ünnepelést s az „Ember tragédiájá”-nak előadását betiltották. Ürügy a francia forradalmi jelenet volt; az ok és cél azonban féltékenység és a magyarság bosszantása kellett, hogy legyen, mert a tilalmat akkor sem vonták vissza, amikor például Janovics Jenő dr. hajlandó volt a jelenetet az „izgató” forradalmi dal nélkül előadni.

Mintegy két esztendeig romániai színpadon nem lehetett előadni az „Ember tragédiáját”. Csak az idén sikerült Lapedatu Sándor volt kolozsvári egyetemi tanár, jelenlegi kultuszminiszter közbelépésére visszavonadni a tilalmat. Az első előadást ő maga is végignézte a kolozsvári Magyar Színházban. Kinek, mennyi része volt ebben a — csak nálunk és nekünk jelentéktelennek látszó, valójában — nagy sikerben, ne feszegezzük. Annyi bizonyos, hogy a kultuszminiszter nem önként ajánlotta fel támogatását és nem az ujabban olyan kiváló „magyarbarát” Cuza professzor és hívei nyerték meg.

Ezen a — erdélyi magyar szempontból — nagyjelentőségű színházi előadáson, felvonásközi beszélgetés közben jött szóba a Jókai-centennárium és az, hogy Kristóf György ebből az alkalmából, az erdélyi magyar közönség részére Jókai élet- és jellemrajzot ír. (Ismeretése a Protestáns Szemle f. é. 183. s következő lapjain.) És ekkor adta a miniszter azt a megbízást, hogy ugyanazt írja meg a román közönség számára is: a költségekről ő gondoskodik.

Igy született meg ez a szép kiállítású, majdnem tíz ives Jókai-életrajz román nyelven, melyhez függelékül Jókai öt kisebb elbeszélését. részben inkább adomáját csatolták, dr. Bitay Árpád marianumi tanár fordításában, aki egyébként az eredetileg magyarul írt életrajzot is fordította.

Az első kérdés, amit fölvet a szerző: Ki volt Jókai? Okosan felel meg reá. Fejtegeti általános jelentőségét s kiemeli erdélyi szempontból való értékeit. Ezzel megfelel azoknak a románoknak, akik kifogásolták Jókai ünnepelését azon a címen, hogy: nem volt erdélyi magyar! Ezen a felfogáson itt lehet mosolyogni vagy — akinek a temperamentuma úgy diktálja — dühre gerjedni, de a marosludasi primpretor (főszolgabíró), aki különben jól tud magyarul, mert magyar iskolában tanulta, hogy ki volt Jókai, ezen a címen tiltotta be ünnepelését és nemcsak ő tette ezt. Szükséges tehát, hogy a magyarul

nem tudó szélesebb körök is megtudják, hogy Jókai ünneplése nem a hajánál fogva előrangatott „irredenta alkalom“, hanem jogos büszkeség. Összesen tíz fejezetben adja a költőkirály részletes életrajzát és méltatását. Nagyjában és általában ugyanaz van ezekben a fejezetekben, mint a magyar életrajzban. Egyes fejezetei azonban természetesen a román vonatkozásokat emelik ki. Így a nyolcadik, melynek címe: *Hogyan ír Jókai a románokról?* Szükséges volt ezt fölvenni, mert az erdélyi románság magyar uralom alatti elnyomatásáról, a magyarságnak vele szemben megnyilvánult gyűlöletéről, szóval arról, amiből az ő mostani eljárásukat az ottani magyarsággal szemben indokolni vélik, annyit hazudtak össze, hogy minden alkalmat meg kell ragadni a tények helyes megvilágítására. Ebből a szempontból jó szolgálatot tesznek a Jókai gyermekkorával kapcsolatosan elmondottak, mert kitűnik belőlük, hogy a magyar nemesi házban nem emberevérsre nevelték a gyermekeket. Végül ugyancsak a román közönség szempontjait követi az a felsorolás, hogy mely művei jelentek meg eddig románul? Bitay Árpád dr. jó románsággal, erdélyi zamattal fordította úgy az életrajzot, mint a Jókaitól származó szemelvényeket. Jókai arcképe, szülőházának és budapesti szobrának képe díszíti a könyvet: a borítékon a Csiszér-féle plakett képe van.

Mi őszintén csatlakozunk az erdélyi magyar közvéleménynek ahhoz a felfogásához, hogy szerző és fordító jó szolgálatot tettek a magyar ügynek ezzel a munkával, mely hivatott arra, hogy növelje a magyar becsületet éppen abban a körben, ahol vagy egyáltalán nem, vagy csak hiányosan, vagy — ami még veszedelmesebb Romániában élő testvéreinkre — hamisan ismerik a magyar multat és a magyar értékeket. Megdöbbenőnek tartjuk, hogy akadhatnak nálunk, akik ezért a fajmegtagadás vádjával illetik a szerzőt és a fordítót. Vegyük már egyszer észre, hogy nem azok dolgoznak a nemzet javán, akik szemükre hányják az erdélyi, szlovenszkói és jugoszláviai magyaroknak, hogy románul, tótul, szerbül is beszélnek és írnak, ahelyett, hogy valamennyien mártírok lennének. Ha nem tudunk segíteni rajtuk, legalább ne gyötörjük őket oktalan gyanúsításokkal, hiszen abból éppen eléggé kijut a részük az ottani uralkodó fajok részéről. Ne higgyük, hogy különbek vagyunk, mint ők, mert ez nem igaz. Anyagi támogatást nem adhatunk nekik. Nekünk sincs, meg az ottani hatóságok sem túrnék. De erkölcsi elismerést nyújthatnánk nekik. Ugyan hány tagot választott a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy-Társaság, a Petőfi-Társaság 1918 óta az erdélyiek közül?! *Egyet*: a Tudományos Akadémia dr. Gelei Józsefet, a Szent István-Akadémia Biró Vencelt.

Lapedatu miniszter hódolt a magyar Jókainak azzal, hogy megíratta és kiadta az életrajzát. Bizonyára politikából tette. Bár minél több magyar iskolát állíttatna, magyar diplomot építtetne, magyar műemléket restauráltatna, magyar diákot és művészt, meg íróit küldene külföldi tanulmányútra — politikából!

Kivel íratta meg ezt az életrajzot? A kolozsvári egyetem magyar irodalomtanárával. Helyesebb lett volna, ha ez nem vállalja, hanem

valami magyarelles románnal kell azt megiratni?! Avagy nem szerencse az, hogy akadt magyar tanár, aki a szerzőt teljesen megértve, gondolatait pontosan adta vissza románul?!

Hibázott-e itt valaki? Igen! Az, aki elég lelkiismeretlen ezért azt a két magyar embert megróni? Buday Árpád.

Tamási Áron: Lélekindulás. Cluj—Kolozsvár, 1925. Nagy 8 r. 183 lap.

Ezt a novellás kötetet a következő ajánlósorokkal adja kezünkbe a szerző: „Ezt a könyvet, mint gyarló testét s vérét s jóhü lelkét, a világba elbojgott szomorú gyermek felajánlja s visszaadja Erdélynek: székelyeknek, magyaroknak, románoknak, zsidóknak, szászoknak; apának, anyának, szerető párnak; békeségnek, hitnek, jóramenendő erőknak; füveknek, vizeknek, virágoknak, ágaknak s rajtok madaraknak: s aki mindezeket a pusztulástól megójsa és virágoztassa: a Géniusznak, ki az Isten.“

Már ebben a néhány sornyi ajánlásban is van valami kíváncsiságingerlő, figyelem-főlkeltő tulajdonság. Hangja, szólásmódja, sőt helyesírása is több-kevesebb eltérést mutat a megszokott sablontól, de még nem tudjuk, jó vége lesz-e ennek az erősen szembetűnő eredetieskedésnek, a stílus e feltűnően egyéni jellegének. Van benne valami exaltáltság és bibliai zamat, de gyanakodva kérdezzük magunkban, vajjon nem fajul-e ez el unalmas modorossággá, negélyezéssé, keresettséggá.

Hogy erre a kérdésre milyen felelet adódik, az nagy mértékben függ az olvasó egyéni ízlésétől. A könyv olvasása közben én mindinkább hatása alá kerültem annak a sajátos varázsnak, amely az egymás után következő tizenhét elbeszélésből kisugárzik. Alig lehet definiálni, hogy mi is hát az oka és lényege ennek a lebilincselő hatásnak. Azaz, hogy mégis csak oda kell kilyukadnia a meghatározásnak, hogy könyvünk varázsa a stílusban, vagy még szűkebb értelemben szerint: a nyelvben rejlik. A székely nép nyelvi géniusza olyan gazdag és friss eredetiségben érvényesül e könyvnek szinte mindenik lapján, hogy olvasása igazi gyönyörűséget nyújt. Hogy külön kis világ tárul fel előttünk e novellákban: a magas hegyek közé zárt, magára hagyott falusi székelység élete. Azt az égbekiáltó jajsavú tragédiát, mely néhány év óta vértanúi szerepet játszat a székely néppel, egy Kolozsváron megjelent könyv szókimondó nyíltsággal nem dolgozhatja fel költői témául, de a novellák alakjai és jelenetei mögül lépten-nyomon felénk fuvall valami panaszos halk szellő, amely a székely-magyar nemzeti függetlenség temetőjéből kél szárnyra. Maga az a körülmény, hogy a novellák végén a keletkezés helyül felváltva Erdély és Amerika egy-egy városa van megjelölve, alighanem szintén erre a nagy tragédiára utal, mely a szerző egyéni életrsát is játéklabdaként dobta a világ tulsó oldalára. A novellák szereplői között is meg-megjelenik a nagy háború egy-egy áldozata, s ahol közvetlenül nem látjuk is e világraszóló nagy emberirtás lábnyomát, ott is tudhatjuk, hogy az egyes emberek és székely falvak roppant nyomorúságának legfőbb kútfeje az apokaliptikus közelmúlt. Ez vadította el az erkölcöket, ez tett boldogtalanná számtalan családot, ez vette ki a székely lába alól az emberi jólét utolsó talpalatnyi földjét... mennyire maguk-

tól adódnak ilyen viszonyok közt azok a csendességükben és méreteik kicsiségében is megrendítő életcsapások, konfliktusok, a bűnnek és az önfeláldozó jóságnak azok az örökemberi nyilvánulásai, melyek e könyv novelláinak anyagát alkotják s melyeket találóan fejez ki egy szóval a kötet címe: *Lélekindulás!*

Szerzőnk tudni sem akar témáival szemben olyan viszonyról, amelyet a tárgyilagosság vagy éppen a hűvös közömbösség elméleti álláspontja szokott kívánni a költőtől. Ellenkezőleg, az emberi szenvedés iránti részvét annyira ott remeg, ott liheg e könyv sajátos exaltált, bibliai zamatú székelij tájnyelvében, hogy akárhányszor prózában feltörő lírikus páthosszá válik s ennek nagy szépségei mellett a mi hibák jelentkeznek benne, jórészt azok is a lírai kifejezésmód tulajdonságai: például itt-ott a dagályosság, aztán a stílus jelképi és zenei elemeinek gyakori túlsúlyra juttatása a logikai szempont felett, a rövid, szabatos, világos, realista beszédmód felett. De a kinövéseket szívesen megbocsátjuk a stílus romantikai szépségeiért, melyek a kisszerű alakok és életviszonyok mögött a végtelenség perspektíváját tudják megsejtenni, a külső színhely mögött a lélek világát, mely a legegyszerűbb embernél is elér Istenig.

Ez a stílus legtöbbet a székelij néptől s a bibliától tanult, de néha mintha Vörösmarty nyelvének izzó aranylávájából is behullana egy-egy csepp. (Néha még ritmusa is önkéntelenül hexameterré lükteti a mondatot, legfeljebb egy verslábbal — hosszabb a kelletténél!: „...s rajta nagy álmok, erő és népvégzet kiterítve feküdtek“, 91. l.). Több novellából nyilvánvalóan kitűnik, hogy a szerző katolikus vallású. Vallási exaltáltsága gyakran viharos erejűvé válik s abnormis lelkű alakjaiban a hazafiúi kétségbeesés lirizmusa harsog, mely a prófétai beszédmód leple alatt fanatizmussá akarja önmagát átváltoztatni s honfitársai szívébe bélelopni. (*Zarándok földműves*).

„Úgy készítsétek a lelketeket, mintha várjátok, hogy meghasad az ég és mintha tudnátok, hogy a fényes égből leszáll a Krisztus s kiválogatván minden igaz embert, elsiratja a bűnöst és a világot kiveszi az érdemtelen talpa alól. Éreztek felséges szépet, mondjátok testvérnek egymást s engemet, ha szerettek, nézzetek végig ezen a földön és lássátok meg, hogy tengersok panasztalan székelynek a fájdmát öleli magához. Ti azt, ami van, amit láttok s a mi lesz: körülvigyétek minden lelkesállatnak, mert engemet immár úgy megbabonázott ez a fájdalom, hogy beléhullatom értelmemet, amint beléhull a csillag a fényes, hideg vízbe, hol nem világít már soha, csak a túlvilágnak. Éreztek-e sorsot, csillaghullást, forró vért, hideg vizet? Látjátok-e, hogy mint óriási, szernyüfekete kísértet, úgy tápázkodik ezen a földön a kínszenvedés és látjátok-é, mily kínlódás között rokad vissza reá?! Én látom, tisztán látom, ó kössétek bé a szememet, vagy szűrjátok ki, mert látom s meghalok... Amit láttatok és hallottatok: átok alatt hirülvigyétek a népnek! Ezt prédikálja fekete ingben a pap és vésővel véssétek minden keresztre, mert én vagyok, aki értetek és önmagamért elejébe jöttem a halálnak, én: ki egyedül az egész nép vagyok, az árva nép és megvetett...“ „A fiúk a kő lábához borultak és általuk zokogni kezdett a város...“

Tamási Áron „Lélekindulás“ című könyve igen méltó az elolvasásra. A mai Magyarország lakóira nézve semmi sem volna sürgösebb, mint egy kis — *lélekindulás*. *Zsigmond Ferenc.*

„Az orosz lány.“ Ez a címe Péczely József népies tárgyú, szép-prozái munkájának, melyet a boríték második lapja regénynek mond ugyan, de azért bizony nem több az hosszabbacska elbeszélésnél. Tárnya egy, a világháborúval kapcsolatos adomaszerű eset. Tar Pista, a szanazugi fiatal magyar, Przemysl eleste után orosz fogságba került. Sokfelé hányódott mint hadifogoly-földmunkás s közben kórházba is került, a hová valami belső bajának gyógyítása végett vitték. Ide hordogatott be neki tejet és egyéb, beteg gyomornak való táplálékot Anna, az oroszországi leány, aki idővel túlságosan közel férközött szívéhez. A dolog nem volt egészen rendjén, mert ezt a szívet már régebben birtokába vette Zsófi, Tar Pista felesége, aki ura hosszas fogsága alatt hűséges gondozója volt itthon a gazdanélküli háznak. A háború sok furcsa változást idézett elő az emberek eszejárásában, nem esoda, ha a mi magyarunk fejében is különös módon kapcsolódtak a gondolatok. Tar Pista például addig-addig „foszlított“ Anna iránti halás érzését, míg végül — mikor a fogságból hazakerkezett, — feleséges ember létére sem ütődött meg azon, hogy az „orosz lány“ vele jöjjön. Itt azonban, a szovjet-erkölestől idegenkedő honfitársak körében nem kis felzudulást idézett elő a jövevény naivsága. Szerencsére a tekintélytartásban botját sem kiméllő szanazugi bíró vette kezébe a dolog további intézését, melyből csupán azért nem származott nagyobb baj, mert Pista egykori főhadnagya, a maga csattanós magyarázataival, szintén segített kijózanítani a gyöngéd érzelmeiben téves utakon járó magyart.

A Zsófi boldogságát s a szanazugiak jámbor erkölceit veszélyeztető, különben jóra való „orosz lány“-tól aztán egy még itt rekedt, de hazájába visszatérni kész, orosz legény szabadítja meg a falut.

Ezt a nem igen lehetetlen, de nem is nagyon valószínű történetet szélesítette ki Péczely az ő szokott módján nagyobb elbeszélését. Meseötlelete természetes komikumát a népies észjárás kissé torzított aláfestésével, meg a tájnyelv sajtáságos szöficamaival próbálja hatásosabbá tenni. Helyenként nem is sikertelenül. Az egyszerű életviszonyok humora iránt fogékony olvasóknak Péczely ez új könyve ismét derüs perceket fog szerezni. *Baros Gyula.*

Dobosi Pécsi Mária: Második négyes. Regény. Az Érdekes Újság kiadása. Budapest. 1925. 160 lap.

Jó könyv az, ami különzárt világot tár az olvasó elé. Ez a „Második négyes“ olyan. Aki pesti szobájában ülve olvassa a regény lapjait, egyszerre varázsütésre messze jár innen, villanyoscsengetés, autótülkölés elült, nincs korom a füstös levegőben és ahol él az olvasó, egyszerre Gálócs, Dobosi Pécsi Mária regényének kedves kis városa.

Mindenekelőtt a regénynek ezt a Gálócsát kell megdicsérni. Friss, derék, igazi városka, kőből és nem papirosból való házakkal, eleven emberekkel, akik egészen az egyéni atmoszféra megérezteté-

séig elevenen járnak-kelnek a szemünk láttára. És ez a regény jó regény olyan értelemben, hogy vendégszerető világát otthonosan tárja elibénk: nem kell magunkra hagyatva kívülről szemlélni ezt a világot. A mi világunk ez, valamennyiünké, akik a vidéki polgárok életét éltük és a pesti herce-hurcába belefáradtan magunk is szívesen és titkos boldogsággal a szívünkben foglalunk helyet a derék Csetneky-kisasszonyok tiszta abrosszal terített vacsorázóasztalánál. Ki ne érezné visszajárni a sült galamb ízét, amit a Csetneky Anna művészete pirított olyan édesmelegre. Ezek a meghitt, otthonos ízek és szagok, ezek a kedves, úri szokások, ez a kis, de aprólékos gonddal kiépített, biztos talajon álló világ fogadja be, látja szívesen és ringatja el álomba tünt gyermekora világába az olvasót.

A történet? Romantikus és mégsem elképzelhetetlen. Beállítása is ujszerű. A fiatal — túlságosan is fiatal — házaspár házasságának felbomlását, a hűtlen hadnagyocska-férj kalandos eltűnését, majd szerelmen, Indián, rádiótitkárságon, tigrisvadászaton és egyéb kalandokon át hazakerülését a kis baba mondja el úgy, ahogy az írónő szerint a két szülő szívét minden elemi csapáson keresztül, végzetes erővel összefogva látja és ítéli meg az ártatlanságában hatalmas kapocs: a gyermek.

Ez így kicsit programmszerűen hangzik és itt-ott a mese szövése nem teljesen ment ettől a programmszerűségtől. Mielőtt azonban ez a legkevésbé is bántóvá válhatnék, az anyai és gyermeki szeretetnek oly túlradó melegségű apró himnuszai fakadnak fel, mint mélyebb kékszinű források a tiszta tó vizében, hogy a lapokról érző szívű, szolid kultúrájú írónő szívét érezzük felremegni.

Ez a regény olvasmányok élvezetes; becsületes szándékával, magas erkölcsi szempontjaival és szép, kerek magyar nyelvével irodalmi megbecsülésre is mindenképen számot tarthat. Az írónő eddigi műveihez képest, úgy a kompozíció, mint stílusa tekintetében örvendetes haladást jelent.

Szegedi István.

Babits Mihály: Sziget és tenger. Versek. Athenaeum r.-t. kiadása. 100 lap.

Kritikát írni nehéz Babits Mihályról, ő sok tekintetben mestere az új költői nemzedéknek, sőt ma már — habár az ötvenen alól — talán több nemzedéknek is. Az évek gyorsan rohantak és a „Levelek Iris koszorújából“ című verskötete óta maga Babits sok iskolát járt meg a „Heroeg, hátha megjön a tél is“, a „Recitativ“, a „Nyugtalanság völgye“ című könyvein át eddig a legutolsóig, amely a mindenképen megérett, révbe ért költőt volna hivatva megmutatni s ehelyett a kérdőjelek özönét szegezi a bíráló felé.

Hol van Babits művészi biztonsága, mely szédített az „Iris“-ben és nincstovábbját érte el a „Recitativ“-ban? A „Sziget és tenger“ versei csupa keresés, amihez a „Nyugtalanság völgye“ csupán átmenet volt. Ez utóbbi kötetében szerelte le Babits a maga varázshangszerét, azt a csodalantot, amelyen annyi új meg új fogással gyarapította a magyar költői kifejezőmódot. A „Recitativ“ végén leeresztette ezeket az ezüsthúrokat és azóta fénytelen dobon, sokszor nem hi-

bátlan üstön próbálgat kifejezni valamit, vagy helyesebben valakit, aki a gyászoló haza gyászoló költője.

Talán kiválóan fejlett stílusérzéke indította erre a gyökeres hangváltoztatásra, amellyel messzire eltávolodott az eladdig képviselt művészi irányzattól és mindazoktól, akikkel amottan együtt indult. Babits politikába sodródott költő inkább, mint bárki az új magyar líra vezéralakjai közül. Más magyar költők elhallgattak a nagy vérzivatar kitörésekor. Babits nem: ostromozta a háborút. Ellen-Petőfi volt. Az analogia kínálkozik. A „Talpra magyar“ híres, a „Szeptember végén“ szép költemény. Babits a kedvese kis újjáról szóló emlékezetes versével elkezdett híres költeményeket írni; ezzel áramlatokba került, amelyek nem költői áramlatok voltak. A háború elveszett, jöttek a forradalmak. A viszonyok helyzeteket teremtettek Babits körül, amelyek nem költői helyzetek voltak. Politikaiak. A lobogó rúdját földig hajlította a szélvész és a száz király közül nem maradt számunkra egyetlenegy sem.

Babits — és ez művészi voltának ismérve! — amilyen őszintén támadta a háborút, olyan őszintén siratja hazája szomorú sorsát. Stílusérzéke, — és itt merül föl újból ez a probléma — leveteti vele a jó időknék tarka művészi köntösét és egyszín szürkében áll ki a porondra. De mikor olyan jót tett neki az a tarkaság („Megjön a tavasz tarkasága!“) és ez az üstdobos, fénytelen tompaság...

„Én magyar vagyok“, „Én katolikus vagyok“, „Ember vagyok“, mondja legujabb versei elé írt magasztos bölcséletű bevezetőjében. A kötet új versei hiánytalanul ilyennek is mutatják. Egyelőre azonban még csak a kötetbe került régi verse: a „Temetői tavasz“ című hirdeti kétségtelenül, hogy Babits Mihály ezenkívül és ezenfelül: nagy magyar költő!

Szegedi István.

Vidéki versek. Szigethy Ferenc. (Szabolcska Mihály előszavával). 1925. Sylvester-kiadás.

Lelkészerbernek, ha az irodalom ligetében elidőzget, hamar fölébe sziszeg a kísértés, hogy a *poézis* fáján is termeljen gyümölcsöt. Nagyon elmosódó a határ, ahol már a költő világa megszűnik és a dilettantizmus birodalma kezdődik. Van olyan műkedvelő, aki át-átlépi a határt, egy-kétszer úgy hangzik össze a lelke és a külső világ, hogy igazi poézis születik meg belőle. Mikor azonban ez a külső pótlék megszűnik, elgyöngül a dal is és nem lesz belőle más, mint egy intelligens ember lelkének visszhangja mindarra, amit olvasott. Ezért fejlődik ki oly hamar a „költő-pap“ típus, ki egyébként a lelkési karban igen rokonszenves képviselője szép tradícióknak és legalább is a rendesnél nagyobb művészi megértésnek és receptivitásnak. Éppen ezért minden ilyen, a Múzsák ligetébe vágató költő-pap mögött ott ül az „*atra cura*“, amit maga is lát, más is észrevesz: a dilettantizmus örök gyanuja.

Nagy öröm, ha azután egy-egy kedves órákat szerző ilyen verseskönyv arról tesz bizonyosságot, hogy szerzője minden kötő-jel nélkül pap is és költő is. A *Vidéki versek* szerzője legelőször is ezt a kellemes csalódást szerzi olvasójának. Valaki, aki belső kényszerűsügből mond éneket és van hangja és külső eszköze ahhoz, hogy a lelkében születő

érzéseket úgy repítse ki, mint nem a csillagokig szálló, de égfelé emelkedő dalos madarakat.

Legjellemzőbb költői vonása és eredetisége éppen az, hogy ezek a versek nem „vidéki versek.” A szerzővel és Szabolcska Mihály meleghangú előszavával ellentétben, mi így igazítanók ki a címet: Egy városi ember vidéki dalai. Egy pár igen szép verse fakad ebből a nosztalgiából. A falusi házak rövidlító szemei ámulva merednek itt az élet roborogó vonatja után, a csend ködös hegyei zárják el az életet; az egész falu egy magános sziget, ahonnan az új Robinson fehér kendőjét szomorúan lobogtatja s szinte nem is tudja, a temető mellett járván, — miért hívják külön néven őket: egyiket falunak, másikat temetőnek, pedig „tán nincs is különbség ebben.” Aki fiát szomorúan nézi, akár falusi gyermeknek született és groteszkül kopog ki csizmás lába, lelkét elzárják a falusi fák bús sorompói. Az ember elmélázhat az idők nagy változásán: a falu, a puszta szerelméből hogyan lett lassan unt, tengődő lemondás, hogyan méregeti a falun élő ember városi igényekkel az ő világát, mintha a vadvirágot azért dobná el, mert nem dupla szegfű, nem virágágyi palánta. Alapjában véve sajnálhatjuk, hogy a magyar lélek hagyományos vágyódása a puszta és falu után, átalakulóban van városimádattá; ennek az érzésnek azonban szép költői kifejezése a Szigethy Ferenc könyve.

Igaz, hogy nem ez az egyetlen érdekes vonás ebben a szomorkás, mélabús poézisban. Itt-ott a tiszta összhang érzését hozza lelkünkbe egy-egy kerek befejezett, végiggondolt és kifestett költői képe (*Egy nagy halál. Őszi tarló*). Plasztikus leírásain, egy-egy jellemző költeményén érdekesen tükröződik át a magyar lélek reálisan és konkrétan látó természetete, mintha Vojtina recipéje szerint mindig hagyna egy kis nehezéket a fantázia léghajójában. Ahol ez jobban megvan a kelleténél, ott bizonyos egyhangusággá leszen, szinte sajnálja az ember, hogy ezek a versek mindig olyan egyforma magasban szállanak, mint a ködös mezők fölött áthúzó fáradt madársereg. Van egy-két kép és hangulat, amit nem tud érdekesé tenni, elmosódó; jelentéktelen marad. Irodalmi hatások szálai is beleszövednek énekeibe; szeretnénk itt-ott a költői egyéniség határozottabb pecsétjét. Ennek az egyéniségnek sugártörése ad az ezerszer látott dolgoknak és tájaknak új színt és új formát. Milyen jó lenne ifjú poétáinknál nagy és hangos ujjongásokat, nagy, keserves zokogásokat is hallani, csöndes, őszi eső módjára, szelíden kesergő énekek helyett. Jó lenne duskálkodni a változatos formákban egy egész kötetben áthalogó jambusok helyett. Szóval: több élet, szín és elevenség kellene az örökös pasztell-színnek helyett. Minde kifogás mégis azt bizonyítja, hogy Szigethy Ferenc tiszta poézisével érdemes szóba állni, vele komolyan vitázni s egy-két csöndes órán kritika nélkül is elhallgatni mindig költői finom énekeit.

Muraközy Gyula.

Farkas Antal: Kisértetek. Regény. 8°. 135 l. Budapest, Népszavakönyvkereskedés. 1925.

Egy tanyai kálvinista tanító pályakezdését írja meg regényében Farkas Antal. Hőse, t. c. Törtel János, a magára hagyatottság út-

ján, melyet azonban nem az alacsony sorsból feltörekvő szegény fiu küzdelmes kitartásával, hanem a koldusbotra jutott úri család sarjának könnyelmű életfelfogásával tesz meg, végül egy tanyai iskolába jut el, amelyet „gyilkos iskolá”-nak neveznek, mert egyik tanítója oktalan szerelmi feltésből egész családját kiirtotta falai közt. Azóta minden tanító hamar megszökött fedele alól, míg végül János mester megtöri a gonosz varázslatot. Őt is megostromolják a kísértetek, hogy elűzzék ez átokverte helyről s a mese érdeke azon fordul meg, hogy marad-e.

Az első kísértet a hivatalnoki értetlenség, de ezen győz egy tanyai atyafi ravaszsága. A második két nő, kik a test gerjedelméi révén csálnak vissza a világba; a harmadik egy nagy járvány, mely áldozatul szedi tanítványainak felét s megingatja hitét a Gondviselésben; az utolsó egy előkelő, gazdag leány iránt ébredő vonzalma. Ezen a kísérteten is győz, nem annyira az ő deréksége, mint inkább a leánynak nagyon is odaadó kitartása s a sors, mely szegénységre juttatja a leányt s így feleségül mehet a szegény tanyai tanítóhoz.

A történet nagyjában erősen emlékeztet Baksay Pusztai találkozására, nemcsak hőse sorsában, hanem a pusztai atyafiak rajzában is. Csakhogy míg Dombay Mátét hivatásának szeretete, valami apostoli buzgalom marasztja a pusztán, addig Törtel János szívében bizony nagyon gyengén pislákol ez a láng. Sőt még melegebb rokonszenvet sem tud kelteni iránta a szerző; a végén pedig, mikor megkezdí hazudozásait feleségének s így visszacsempész a házba egy belé fűlig szerelmes kis cselédleányt, még komolyan is alig vehetjük. Még kevesebb rokonszenvet tud kelteni szerelmese, a méltóságos kisasszony, ki olyan őrizetlenül kószál s annyit csatangol és éjszakázik a tanító leánylakásán, mintha valami rossz cselédleány volna.

A regényhez, úgy látszik, még ebben a rövidebb terjedelmében sincs meg a szerzőnek a kellő szerkesztő és jellemrajzoló képessége. Regénye jól indul, de amint a méltóságos kisasszonnyal való szerelmi történethez jut, egészen szétmállik. Alakjai is nagyobbrészt irodalmi hatásokból összeszerkesztett papirosfigurák s köztük különösen visszataszító a szerelmi csábítás első képviselője, egy kilencvenkilós hiszterika („mágnás ivadék, püspök huga“), ki, mint masochista ömlengésekkel telt leveleiben kitalálja, a paraszt őserőt jelentő tanítóval bájjainak kilencven kilójából egy fertály mázsát szeretne lekinoztatni. A többi alakjában kevesebb az izléstelenség, de az élethűség sem sokkal több. Nagyobb sikerrel tud egypár epizód alakjában egy-egy eredeti jellemvonásra rávilágítani. Előadásában is van valami jóízű magyaros zamat, de ez kevés ahhoz, hogy kárpótoljon bennünket az egészében elhibázott regény fogyatkozásaiért. k. l.

Zenei Szemle. *A megszanált Opera.* A takarékoság elve csak számjegyeket ismer s abban a meggyőződésben él, hogy ha valahol egynéhány számjelet lefarag, akkor bölcsen végezte dolgát. Utóvégre, ez is felfogás. Tehát az Opera kötelékéből elbocsátottak egy csomó embert s most meg van mentve a számjegyszerű egyensúly. Radnai Miklós tabunak vállalta e számjegyeket. Az aztán szintén felfogás dolga, hogy ezt helyesnek ta-

láljuk-e, vagy sem? Tény, hogy megtette, de az is tény, hogyha az Opera igazgatásának nem kellemes feladatát elvállalta, annak emberül meg akar felelni. Ez pedig feléje fordítja szimpátiánkat. Nappalt, éjjelt összeszesz, s fáradhatatlanul *dolgozik és dolgoztat*. Csak az a veszedelem fenyegeti, hogy a művészi teljesítőképességet a gépéhez hasonlónak nézi. Az évadot éppen azért, mert elbocsátott erők helyébe másokat, új betanulással kell beállítani, a szokottnál jóval később kellett megkezdeni.

Poldini maradandó becsü Farsangi lakodalmával, Kerner István vezetése alatt nyílt meg az Opera. A takarékoság folytán elbocsátott néhány „kis szerepre“ magánénekes helyett a karból kellett megfelelő erőt kiválasztani s betanítani. Jól megállták a sarat. Ami a redukált kórust illeti, noha kitett magáért, mégis a nagyon osztott szólamú részekben, észre lehetett venni, hogy kevesen vannak. — Sajnálattal kell megemlítenünk, hogy röviden az előadás után Kerner István orbáncban súlyosan megbetegedett, úgy, hogy hosszabb ideig távol lesz az Operától. Ily körülmények között a Walkür-előadást Tittel Bernátra kellett ruházni, míg a legközelebbi Farsangi Lakodalom vezénylest Berg Ottóra, a Kern mellé beosztott korrepetitorra bízták. Poldini partitúrája karmesteri szempontból hemzseg a kényes és nehéz helyzetektől, úgy, hogy annak vezénylese a karmesteri képességek szigorú próbaköve. Örömmel tapasztaltuk, hogy Berg Ottó e beugrásával a karmesteri doktorátust „summa cum laude“ letette. Teljes bizalommal és nagy érdeklődéssel nézhetünk karmesteri pályafutása elé.

Filharmonikus hangversenyek. A második hangversenyen Busch drezdai operai zeneigazgatót, a harmadikon pedig Respighyt, a kiváló olasz zeneszerzőt üdvözlöttük filharmonikusaink élén. Busch nagyszerű karmester, nagytudású modern zenész e két szó legnemesebb értelmében, szabadmozgású, de a látványossági vezénylestől mérföldnyire eső dirigens. Ezzel szemben Respighy nem karmester, hanem zeneszerző. Az olasz modern zeneszerzői gárda egyik jelese. Nálunk „Róma négy kútja“ című munkáját három éven belül kétszer játszották, ami nagy szó. Meg is érdemelte. A mostani hangversenye, egy szám hiján, szerzői est volt, mert akkor is, amikor régi tánc-zenét átírt, mégis csak önmagát adta. Előadott művei közül „Róma négy kertje“-t találtuk a legszebbnek s a legértékesebbnek.

Egyházi hangverseny a belvárosi r. k. templomban. Az egyházi hangversenyek Budapesten még nem részesülnek abban a figyelemben, amelyet művészi szempontból megérdemelnek, hiszen leggyakrabban csak valamely kegyes cél érdekében rendezett adakozási alkalmak. Az egyházi zeneművészet ápolásában dicsérendő példát látunk Harmat Arturnak a belvárosi r. k. templom regens-chorijának kezdeményezésében, ki az egyház ének- és zenekarával magas színvonalú műsorral egyházi hangversenyt rendezett a templomban. E hangverseny legnevezetesebb művészi tette Mosonyi Mihály 1849-ben írt Misé-jének bemutatása volt. E mű meglepő harmóniai és technikai tudásról és melodikus leleményről tanuskodik. Örömmel teszünk említést e majdnem feledésbe ment, kiváló hazai zeneszerzőnk ezen munkájának bemutatásszámba menő felújításáról. (Az egyes tételeket összekötő stílustalan orgonaközjátékokat, mint

teljesen feleslegest, el kellett volna hagyni). Ez a templomi hangverseny Harmat Arturnak — már a Palestrina-kórus vezetéséből előnyösen ismert — jeles karmesteri tudásáról tett bizonyosságot.

Ticharich Zdenka zongorahangversenye. A külföldön nagy sikereket elérő és sokat koncertező pianistánk, Ticharich Zdenka, elutazása előtt hangversenyt adott. Műsora a zongoravirtuózok programjától eltért. Nem kereste a jól ismert, mindig hatásos bravurdarabokat, hanem muzsikát súlyosat, mélyen szántót nyújtott. Bach: Goldberg Variációi és Monssorgski Variációi voltak a műsoron. A modernek közül Debussy, Bartók, Kodály. — Ticharich komponista is, kár, hogy szerénységéből saját szerzeményeiből mit sem mutatott be. Kisérjük figyelemmel e művészuőnk útját.

Isz Kálmán

Herczeg Ferencz: A híd. Színjáték. Bemutatták a Nemzeti Színházban, 1925. november 20-án.

Széchenyi emberi, politikai tragikumát a történetíró is csak sejtí még, multba tekintő szemét a közelmult s a vele szervesen összefüggő jelen összevisszasága zavarja. Mit tegyen hát a költő, aki ezt a problematikusat, a köztudatban ideiglenes formát öltött kort színpadra akarja vinni, még pedig úgy, hogy az nemcsak akadémiai, de országos ünnep, mindenkihez szólás, költői mű is legyen? Herczeg Ferencben bizonyára megvillant az a teremtő erő, mely egy régebbi pompás darabjában csekély történeti adat köré költői, s mégis való, egész világot támasztott. Gondolhatott arra is, hogy igazi Széchenyi-dramát ír s mindazt, amit sem a történelem, sem a monda nem tudott megalkotni, megalkotja ő, a költő. Ha ezt a darabot írja meg, mindenestre jobban sikerül az a Hídnál, de felgyújtja egy látszólag letűnt, valójában ma is létező, korunkba átnyúlt kornak párttüzeit. Az óvatos, az ünnepi alkalomra író, a békés és esztétikus Herczeg Ferencnek tehát megmaradt az egyetlen lehetőség: átvette az eddig szentesített hagyományt s lényegileg újat nem adott. Igaz, hogy ez egy magasabb költői felfogás rovására megy, hiszen a történeti dráma nem történettudós műve, s nem lehet igazi történeti dráma az, mely a történelem művészi stilizálása, párbeszédre tagolása, belső újjáöntés nélkül. Ezt nagyon jól tudta Herczeg Ferenc a maga drámaírói pályájából s az alkalom és helyzet kedvéért számolt vele. Kor-képet adott, csoportjeleneteket, melyeket nagyobbára mindenki ismer. Alkalmi darabot írt és semmilyen alakja mellett sem foglalt számottevő pártállást, még Széchenyi mellett sem. Kossuth csekély szerepe mindenestre bántón hatott s nem minden ok nélkül. Voltak, akik Herczeg Ferenc pártállását látták ebben. Mi úgy érezzük, Herczeg csupán a teljesség kedvéért hozza színre Széchenyi ellenfelét s viszont azért enged neki kevesebb tért, mert, noha körképet írt, mégis csak *egy* főhőst akart. De hát az állítólagos főhős, Széchenyi is, csak térben nyer s csak annyiban domborodik mindenek fölé, mert neki több szó jut. Széchenyi nem sarkpontja, hanem egyik kiegészítő része a darabnak, a többi kisebb-nagyobb rész mellett, a főhős a nemzet maga, lelkének kettős megnyilatkozásával a híderő való küzdelemben. Ez a híd, mint szimbólum, nemcsak a Széchenyi hídja, a Kossuthé is az, s minden magyaré, aki a maradt nemze-

tet át akarja vinni rajta. S a darab egyetlen való értelme a magyar átok, mely a közös célért különböző eszközökkel vívott testvérharcban buktatja el az eszményt, egyszer a török ellen, máskor az osztrák ellen, ma a félvilág ellen.

A darab alkalmi darab s két szerzője van. Az egyik Herczeg Ferenc, a másik a nézőközönség. Vajjon, ha a darabot csak mint darabot nézzük, egész-e az? Megvan-e benne a tragikum s fejlődik-e lépésről-lépésre, a felvonásokon keresztül? Bizonyára nem. Hol van Széchenyi igazi összeütközése a maradi mágnásvilággal, Kossuthal és önmagával? A retorikus jelenetek folyamán helyett csak gyors kipontozást kapunk. A színpad Széchenyije semmiesetre sem érdemli meg sorsát, mert nincs élő, meggyőző, előzménye ennek a sorsnak, s ha van, csupán bennünk sötétlik az, mint nyomasztó sejtelem, a színpadtól teljesen függetlenül. Herczeg csak tetszetős formát ad, Széchenyiben, Kossuthban egyaránt, s ezeket a formákat a közönség tölti meg történelmi szín- és érzésanyagával, melyet iskolában, templomban, könyvekből, legendákból, a mérhetetlen magyar levegőből lélegzett magába. Herczeg Ferenc jó és rossz mágnást, fellengző ifjúságot, osztrák kémeket, közömbös és forradalmi magyart egyaránt adott a csoportképekben, illusztrációkban, izeltőnek, stilizáltan és előkelően, sohasem egészen, óvatosan, de mindezek az alakok általunk élnek s mondhatni, úgy formáljuk őket, ahogyan akarjuk. Így aztán végtelen részvétellel vagyunk Széchenyi iránt s nagyon lelkesedünk Kossuthéért. Mennyivel bízott többet Herczeg Ferenc a közönségre, mint amennyit alkalmi darabnál szabad, nem vitatjuk, csupán rá akarunk mutatni egy jelenségre, melyet bizonyára mindenki sejtett, amint a sajtó sokféle véleménye, a maga föltétlen meghatottsága, művészi élvezete s egyúttal kritikai elégedetlensége között valami magyarázó, kibékítő álláspontot keresett.

Herczeg Ferenc gyönyörű nyelven írta meg darabját. Minden szava meghatóan tisztas, irodalmi, sok helyütt szellemtől szípkorkázó. A latin és német nyelv dominálását költői ösztönösséggel érzékíti. Részlet-szépségeket bőven ad, kivált ahol a történelem nem nyugózta. A színészek komoly buzgalommal végezték nehéz feladatukat. József nádor eleven, jóízű, szívet dobogtató kép *Palágyi* Lajos nemes játékában. *Tasnády* Ilona Crescencia-sziluetttje csupa költészet. *Petheő* Attila pompásan mentette életre töredékes szerepét a könnyű, elegáns, huszártiszt-tól az összeroskadt nagy alkotóig. *Bakó* Wesselényi-maszkja olyan volt, mint egy gyászos magyar felleg. *Kiss* Ferenc is igyekezett megoldani lehetetlen szerepét. Díszlet, rendezés, kifogástalan műve *Hevesi* Sándornak.

Vajthó László.

Kiállítások. Ez az esztendő a magyar szellemi élet nevezetes évfordulóinak valóságga nagy gyűjteménye. Jóformán nincs a magyar kultúrának egyetlen területe sem, hol egyszer, esetleg többször meg ne hajtának az emlékezés gyászfátyolos lobogóját elhunyt nagyjaink, nevezetes tetteik és alkotásaik előtt.

A magyar művészetnek is megvannak a maga évfordulói, melyeket megünnepelni: a múlttal szemben kötelességünk. Egy ilyen kegyelet

megemlékezés adott alkalmat az *Ernszt-Múzeumnak*, hogy Izsó Miklós halálának félszázados fordulóján emlékkiállítás rendezzen a művész munkáiból.

Izsó Miklós élete tipikusan magyar művészet, a melyet a megmemértés, a balszerencse, az öröklött s a nélkülözések folytán erőre kapott kór idő előtt derékban tört ketté. A XIX. századi magyar szobrászat egyik legizmosabb és legeredetibb tehetsége halt meg benne, mielőtt valóra válthatta volna művészalmain, ragyogó terveit. Olyan későn kezdett feléje mosolyogni a szerencse, hogy már csak arra lett jó, hogy sírját megörökítsék s nevét halhatatlan emlékezettel ünnepeljük képfaragó művészetünk történetében.

Izsó Miklós a romantikus kor szülötte, azé a koré, amelyben mindennél erőteljesebben virul a nemzeti eszme, a nemzeti erő gondolata. Ez fűti a nyomorgó, inséges évekkel küzködő, szegény művészt, aki újra, meg újra fölveszi a harcot a közönyösséggel, a balsorssal, mondhatnók végzetével, anélkül, hogy ebben a küzdelmében sok hatalmas, könnyítő kar segítségét tapasztalhatta volna! Küzdése tárgya, „hogy végre magyar szobrászat is legyen.“ Tanul Ferenczy Istvánnál, a rimaszombati magányába visszavonult úttörőnél, később Bécsben, majd Münchenben. De a klasszicizmus, a külföld akadémikus tanításai mind csak jobban, kiérleltebben juttatták érvényre egyéniségét, mely művészetének magyarságában kereste teljes kibontakozását és érvényesülését. Hires „Busuló juhász“-a a klasszikus szobrászati stílus minden jelének feltüntetése és érvényesítése mellett is elsősorban őszinte, erős magyarossággal kap meg; s ez a nemzeti jelleg nemcsak külsőségekben nyilvánul, hanem a szobor belső, lelki tartalmától is elválaszthatatlan. Hát még ha apró terrakotta-szobrocskáit nézzük, melyekből a kiállítás igen szerény gyűjteményt nyujthatott csak, akkor látjuk igazán, hogy Izsó mekkora művésztünk és mily igazán magyar volt. Ezek az arasznyi magasságú figurák a mozgás legváltozatosabb formáit rögzítik, örököltik meg. A különböző tánclépések a legkedveltebb tárgyai s ezeket annyi változatossággal, a megfigyelésnek szinte filmszerű pontosságával s mégis annyira szobrászilag, annyi stílussal vázolja föl, hogy a mozdulat-tanulmányok örökéletű mesterének kell neveznünk őt. De ezek a mozdulatok, ezek a táncok, ezek az alakok, a komoly jókedv eme megtestesítői, mind magyarok, ethnikailag, külsősegen és belső lelki tartalmuknál fogva egyaránt. Ezt a táncot és így, csak magyar járhatta s csak magyar művész örökíthette meg, akiben fajisága mindennél erősebb, ösztönösebb volt. Ennek az erős, mindent lebíró és szolgálatába állító fajiságnak megnyilatkozásai apró genrealakjai, kevés számú genrejelenetei is, melyekben a falusi, a vidéki magyar élet tipikus alakjait, — parasztokat, korteseket, menyecskéket, cigányokat, falusi zsidót, — ábrázolta meglepő szobrászi készséggel és ötletességgel.

De ez a kiállítás másról is meggyőzhette a látogatót. Arról, hogy Izsó az arcképfaragás terén is elsőrangú műveket alkotott. Fáy András, Szalay László, almási Balogh Pál, báró Eötvös József, Egressi Gábor portréi Izsó arc- és lélekábrázolási művészetének halhatatlan emlékei. Végül ott láthattuk néhány nagyobb emlékszobrának mintáját is.

Petőfi szoborvázlatának elragadó heve, Dugonics emléktervezetének méltó nyugodtsága Izsó szobrászi erejének sokszerűségét és hatásos kifejezőmódját méltóképpen illusztrálta. Sajnos, ez a nagy tehetség a benne élő vágyak és tervek halmazának csak torzóját adhatta fáradságos, küzdelmes rövid élete alatt. Hogy mit veszítettünk benne, mit veszített benne képfaragásunk, azt igazán és teljes mértékben most érezhettük és láthattuk újból, mikor kegyeletes kezek életének legfontosabb alkotásait összehordották e kiállítás oéljaira.

Az Izsó-kiállítással egyidőben néhány többé-kevésbé ismert nevű művésznünk képeiből és grafikai műveiből álló kollekciót láthattunk még az Ernszt-Múzeumban. *Perlrott-Csaba* Vilmos a tulhajtott modernkedésből végre engedett. A színek kissé lehalványultak a mult-hoz képest palettáján, viszont a forma, a rajz, ha lassan is, kezd érvényesülni képein; azonban kompozíciói még ma is erősen lazák, ziláltak, s ez képeinek hatását sokszor meggyengíti. *Márffy* Ödön művészete is lehalált, finomabb tónusú lett. Színeinek összetétele már nem oly harsogó, brutális s így képeinek színharmoniaja is megnyerőbb. Vízfestményei üdék, kellemes hatásúak. *Feiks* Jenő képeiben elsősorban dekoratív finomságokra való törekvést látunk. Nála a természet bizonyos stilizált, leegyszerűsített, gyakran merevnek tetsző formában jelenik meg. Ehhez a festői formához jól idomulnak finoman barnás színtónusai, melyek képeinek az előkelőség patináját adják. Arcképei a legjobbak kiállított művei között. *Varga* Nándor, fiatal kora ellenére, egyike legkitünőbb grafikusainknak. Rézkarcai abszolút technikai tudásról tanúskodnak. Mintái a legkiválóbb hollandi mesterek, elsősorban Rembrandt voltak, kinek árny- és fényhatásait is nagyszerűen követi. Szerkesztői és rajztudása igen magas fokon áll s tőle grafikai művésznünk még sokat várhat.

A *Nemzeti Szalon*-ban *Csánky* Dénés állította ki másfélszáz képből álló gyűjteményét. Neve eddig, különösen mint aquarellistáé, volt jócsengésű, mostani kiállításán azonban nagyobb számú olajfestménnyel is szerepel s ezeken épp oly komoly művésznak bizonyul, mint eddig sikereket hozó vízfestményein. *Csánky* vérbeli tájképfestő, ki csak ritkán fordul figurális témák felé. Különösen a magyar Alföld jellegzetes, tág horizontú tájait kedveli és festi nagy passzióval. Festményein kizárólag a szürke és barna tónusok az uralkodók, ezekbe olvad össze minden színe, s csak nagy ritkán vesz eleve nebb színeket vázmaira. Kifejezésformáiban viszont erősen magyar s ez a magyarsága mostani gyűjteményes kiállításán is, mint mindent átfogó, ösztönös, lelkiekben gyökeredző tulajdonsága jelentkezik. „Varjútanya“, „Ébred a falu“, „Déli harangszó“, „Őszi pára“ című képei nemcsak szerkezetükkel, színtónusaikkal, hanem ösztönös magyarságukkal is legmegkapóbb művei. Vízfestményein, melyeknek száma megközelíti a százat, az elismert briliáns technikájú, finomságokkal dolgozó művésszel találkozunk. Ezeknek színtónusai már eleve nebbek, szerkesztésük tökéletes s hatásuk rendkívül közvetlen. Különösen olaszországi képei érdemelnek itt elsősorban említést, amelyekben utcarészletek, palotahomlokzatok, üde tájrészletek váltogatják egymást, szuverén biztossággal, megkapó színösszhanggal megfestve. S valahogy

ezekből a képeiből is a festő magyarságát, erős magyar érzését és látását érezzük ki legelsősorban. Éppen ez a képessége, hogy bármilyen témát magyarul lát, magyarul fog föl és örökít meg, teszi előttünk bizonyossá, hogy ez a folytonosan komolyodó, mindinkább elmélyülő művésziünk még nagy feladatok megoldására hivatott.

A *Nemzeti Szalon* egy másik kiállításán Iparművészeti Iskolánk volt tanára, a svájci származású, de több mint egy évtizedig nálunk tevékenykedett Zutt R. A. vett búcsút a magyar közönségtől. Zutt e kiállítása azokat igazolta, akik a művészen a renaissance művészi életének egy késői hajtását látták. Mint a renaissance mesterei, ő is egyaránt otthon van a legkülönbözőbb művészi technikákban, s egyformán tevékeny a képírásban, a képfaragásban, a kis plasztikában s az iparművészetnek csaknem minden ágában. Műveinek sokasága és sokfélesége arra vall, hogy a művész könnyen és gyorsan alkot; viszont éppen ez a könnyű és gyors alkotás magyarázhatja munkáinak szembetűnő kvalitáskülönbségeit. Majdnem négyszáz műtárgyat állított ki a művész, amelyek életének jóformán egész munkásságáról beszámolnak. Fiatalkorú művei között legelsősorban karrikaturái; szükséztől, pár vonással odavetett vázlatok ezek s mégis többet mondanak el sok kiczellált alkotásnál. A karrikatura alapvonását: a torzított karakterizálást kitűnően megoldotta Zutt ezeken a lapokon. Festményei és szénvázatai már kevesebbet mondanak, inkább a művész gondos tanulmányainak eredményeiről számolnak be, bár kedvenc modelljéről: öreg Vincze Bálint fejéről és asztalosáról készített művei a kényesebb kritikus igényeit is kielégíthetik. Külön kell megemlíteni apró, alig tenyérnagyságú japán rizspapírra festett poétikus színtanulmányait, melyek a maguk finomságában szinte tökéleteseknek mondhatók. Szobraiban a modern törekvések és a mult, főleg a renaissance formagazdagságához való ragaszkodás egyaránt föllelhető. Sok elődje után ő is megpróbálkozik a szobrok festésével és különböző színű anyagokból való összetevésével, de az ő kísérletei sem megnyugtatók, mert hiányzik belőlük a szobrászatban oly fontos anyagszerűség. Kisplasztikai alkotásai, bronzai és terrakottái egyaránt figyelemreméltók, bár bennük a művész stilizáló hajlandósága már-már végletesnek látszik. Ötvösmunkái, köztük az emlékezetes koronázási kehely, viszont legerősebb oldaláról mutatják a mestert, kinek invencióját, ötletességét lépten-nyomon volt alkalmunk megbámulni. A gyűjteményt egy sorozat érem, nagyobbrészt háborús alkotás egészítette ki. A kiállítás Zutt itteni működéséhez méltó művészi búcsú volt s reméljük, hogy új hazájában is olyan jól fogja megállani a helyét, mint nálunk.

Az *Iparművészeti Múzeum* földszintjét és emeleti nagytermét érdekes kiállítás foglalta le a maga számára. A magyar iparművészeti oktatást, valamint az iparosképzés módszereit mutatják be itt legnagyobb szakintézetünk. Felvonultak az *Iparművészeti Iskola*, a *Székesfővárosi Iparrajziskola*, a különböző felső ipariskolák, ipari szakiskolák, nőipariskolák és ipari továbbképző tanfolyamok. A kiállítás fontosságát nem kell külön hangsúlyoznunk. A magyar műiparosok és iparművészek, a világ minden részében hirdetik munkájukkal a magyarság rátermett-

ségét és képességeit. Ez pedig kötelez a jövőre is. Kötelez arra, hogy az eddigi nívót ne csak fönntartani, hanem még fejleszteni is képesek legyünk, s így nemzeti célra is felhasználhassuk azokat az expanszív erőket, amelyek e területeken kínálkoznak. A kiállítás arról győzött meg, hogy a jövőendő iparművészek és iparosok oktatása és tanítása a legjobb kezekre van bízva. Egy fokozatosan kiépített, mindenre kiterjeszkedő, részletes és alapos oktatás folyik le szemünk előtt, amint végigjárunk a kiállítás vitrinjei, képei, rajzai, mütárgyai között. Kezdve a legelemibb részletektől, a legmagasabb, igazán művészi fokú fejlettségig mindent megtanulnak ezekben az iskolákban. Jól esett látnunk, hogy mennyire megkövetelik az ifjaktól a technikai tudás tökéletes elsajátítását, amely nélkül a tervező művész szárnyaszegett madár lehet csupán.

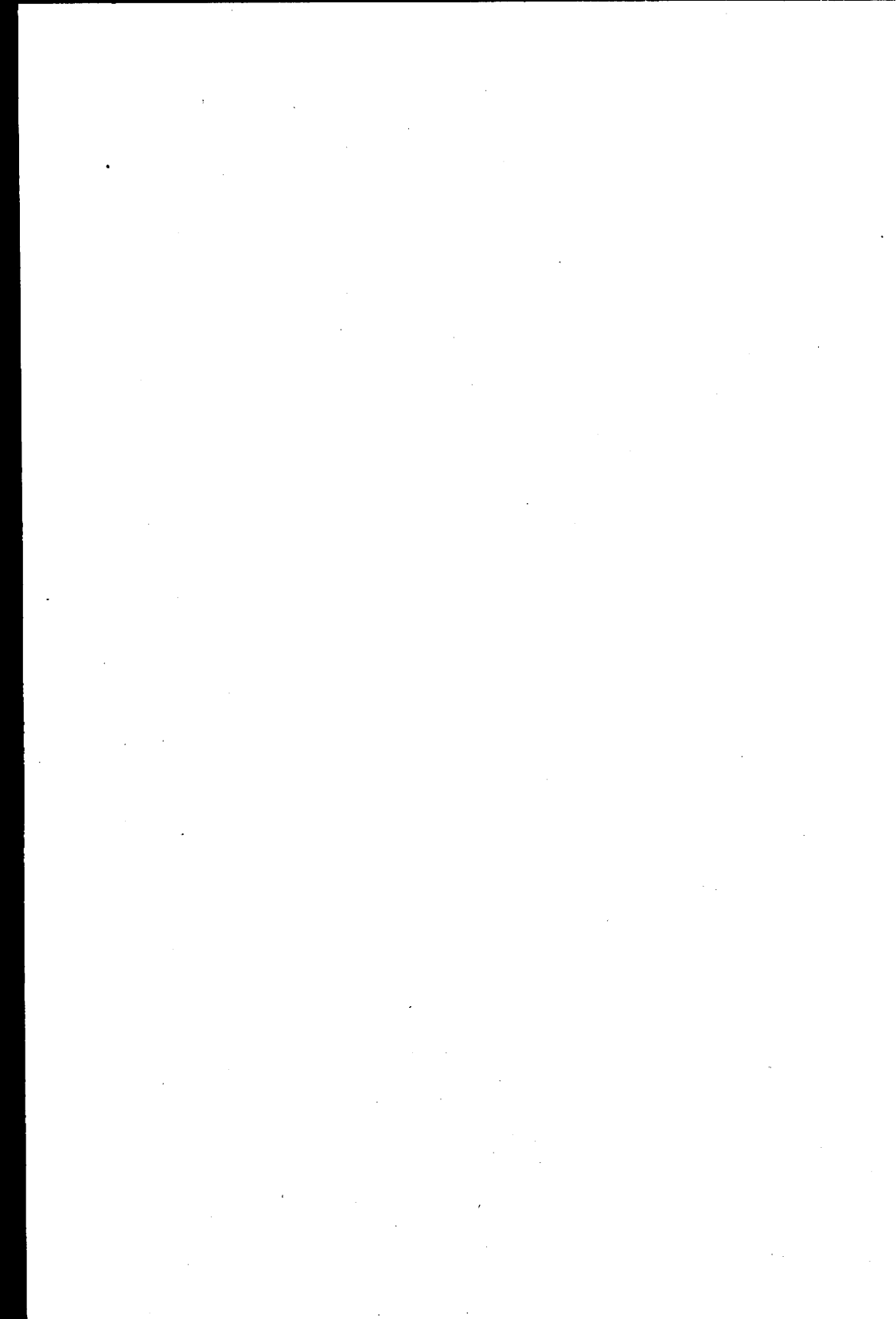
Az iparművészet különböző ágai: a kerámja, a textilművészet, az ötvösség, a fafaragás és bútorkészítés, a fémipar, pompás eredményekkel igazolják ennek az oktató munkának alaposságát. De a gyakorlati iparosképzés is a legszebb eredményekkel lép föl ezen a kiállításon s biztatólag mutat a magyar ipar jövőndője felé. Nincs terünk felsorolni itt az egyes szakiskolák, elsősorban az Iparművészeti Iskola s a Székesfővárosi Iparrajziskola tanári karát, de egyetemesen megérdemlik a legnagyobb dicséretet azért az igazán nemzetnevelő munkáért, amelyet ez intézményeinken belül folytatnak. A kiállítást pedig minél többen látogassuk, hogy az ott felmutatott komoly munka és tiszteletreméltó eredmények kapcsán erősödjék meg bennünk jövőnkben való hitünk és bizodalunk.

Legvégül egy kedves kiállításról számolunk be még röviden. A Magyar Protestáns Nők Országos Szövetsége rövid ideig tartó kézimunka- és háztartási kiállítást rendezett a *Vigadó* termeiben.

Valóságos iparművészeti kiállítás tárult a látogató elé. Egyik helyen művészi készséggel és tökéletességgel készült kézimunkák és himzések kötötték le a figyelmet, máshelyütt pazar gobelinek, nagyszerű bőrmunkák, apró, de ízléses gyermekjátékok, finom művirágok, különböző fehérmű- és ruhakreációk voltak láthatók s közöttük egy-egy szobor vagy kép, hogy a háztartási és iparművészeti tárgyak mellett a művészetnek is jusson egy-egy kicsiny hely. A kiállítók szép és finom munkájukért, a rendezők pedig az ízléses, gondos elrendezésért minden dicséretet megérdemelnek, amelyet a Protestáns Szemle részéről ime, itt átnyújtunk nekik, remélve, hogy a jól sikerült kiállítást mihamarabb egy második fogja követni.

Oroszlán Zoltán.

ZSILINSZKY MIHÁLY

1838—1925.

A pátriárkhák korában, élete nyolcvannyolcadik évében költözött el tőlünk, október hó negyedikén. Életmunkáját már halála előtt befejezte, annak célját is hiven betöltve. Bizonyosságai: a család és a szép számú rokonság, amely koporsóját körülállta, tudományos és közéleti alkotásai, amelyek emlékének őrizői maradnak. Ezek fognak legtovább beszélni róla. Egy élet zárószámadásánál — mint minden számadásnál — első sorban az érdekel bennünket: mennyi a proventus, a belőle itt maradt példa; ösztönző-e az, vagy lehangoló? Zsilinszky Mihály élete még azok számára is tanulságos, akik azt hiszik, hogy az élet értékének egyedüli mértéke a siker. Azok pedig, akik mélyebben néznek bele az egyéniség belsejébe, még több tanulságra akadnak: fölfedezik maguknak a mindig fáradó, az igazságaiért megállás nélkül, nyilegyenesen haladó lelki embert, megvidulnak látásán és sarkaló erőre kapnak tőle.

A mi figyelmünket történetírói munkássága köti meg első sorban. Bár a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak ez alkalommal van közelebb elmondani valója is Zsilinszky Mihályról. Ott állott a Társaság születésénél s együtt dolgozott létrejöttén a legjobbakkal. Ő lett a Társaság első főtítkára és megindítandó folyóiratának: a Protestáns Szemlének szerkesztője. Neve azonban nem került folyóiratunk élére, mert egyéb teendői annak megindulása előtt elszólították más munkatérre. Később azonban újra élére állott Társaságunknak, előbb mint világi alelnök, majd 1907-től 1915-ig, mint a Társaság világi elnöke, annak céljai szolgálatában mindvégig megmaradva. Jelentős bizonyosságot tesznek e mellett a Társaság kiadásában megjelent kötetei is a magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásairól.

Ahhoz a történetírói iskolához tartozott, amelyik a kiegyezés utáni fellendülés lázas munkájában nem ér rá hosszabb tervezgetésre, a tennivalók előleges elkategorizálására, annál kevésbbé arányos munkamegosztásra, hanem épít és követ hord egyszerre, aszerint, amire éppen szükség van. Ezt csinálja, mint fiatal szarvasi tanár, amikor tanítás közben látja a hiányokat és diákjai számára szónoklattant, esztétikát, hit- és erkölcsant, majd világtörténetet készít, vagy midőn fennmaradó szabad idejében Szarvas város történetét írja meg s a nagy szarvasi civilizátor, Tessedik Sámuel

vonzó példáját állítja oda megelevenítő példának; ezt teszi jóval később, mint csongrád megyei főispán, amikor az általa kormányzott vármegye történetét vizsgálja át és írja meg három kötetben. Az esztétikával való foglalkozás alkalmá Kupeczky Jánosnak, a boldogtalan életű, külföldre szakadt XVIII. századi festőnek, továbbá Haán Antalnak és Munkácsy Mihálynak életrajzi vizsgálatát szolgáltatta. A közélet embere nem térhet ki a közélet fölbukkanó problémái elől. A múlt század ötvenes éveitől kezdve folyóiratokban és röpiratokban alig volt népszerűbb és gyakrabban megtárgyalt téma a római katolikus autonómiánál. Minden valamire való tollforgatónak voltak eszméi felőle. Természetesen Zsilinszkynek is megvolt a maga megoldási tervszövege a témáról írt füzetében. De a legszívósabban a mellett a munka mellett maradt meg, amely az egyháztörténet alkotmányjogi vonatkozásai számára szolgáltat becses forrásanyagot: zsinatok, vallásügyi tárgyalások, tanácskozások, törvénycikkek létrejöttének története kötötték le munkáerejét leghuzamosabban. E téren végzett kutatásainak eredményei a legjelentősebbek. Szívós munkássága e téren annyira domináló volt, hogy az 1907-ben kiadott s többek közreműködésével készült összefoglaló magyar protestáns egyháztörténet számára az ő neve, mint szerkesztőé, szolgáltatta a veretet.

Zsilinszky Mihály is úttörő volt, mint a múlt század többi nagy történetkutatói. Az úttörő új területeket tár föl, verejtékes fáradsággal hatol céljai irányában előre. Fáradságos, de örömteljes rendeltetés úttörőnek lenni. Még a legvígasztalanabb helyzetében is megvan az a vigasztalása, hogy ő volt az első s aki később jön utána, könnyebben halad a számára vágott úton. Legtermékenyebb ajándéka volna e kegyeletes soroknak, ha Zsilinszky Mihály életmunkájának szemlélése, mentől többeket vonzana az általa vágott csapásokra, az egyháztörténelem területének művelésére.

Zs.

Jegyzőkönyv

a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság október 16-án tartott igazgató-választmányi üléséről.

Jelen vannak: Ravasz László, Raffay Sándor, Benedek Sándor, Némethy Károly, Kovács István, Hamar István, B. Papp István, Osztro-luczky Miklós, Szlávik Mátyás, Schneller István, Bartóky József, Sol-tész Elemér, br. Podmaniczky Pál választmányi tagok, a pénztárnok helyettesítésében Szelényi Gyula. Távolmaradásukat kimentették Pröhle Károly, Deák János, Sántha Károly és Szelényi Ödön.

1. Elnök az ülést megnyitva, kegyeletes szavakban emlékezett meg Zsilinszky Mihályról, Csengey Gusztávról és Szilágyi Dezsőről, a Társaság legutóbb elhunyt választmányi tagjairól.

2. Elnök bejelentette, hogy dr. Zsinka Ferenc a Társaság folyó-iratának szerkesztését továbbra is elvállalta, úgyszintén vállalta ideigle-nesen a titkári teendők ellátását is.

3. A titkár beszámolt a Társaság munkásságáról, amely elsősorban anyagi erőforrások felkutatására irányult. A folyton növekvő pénz-szüke miatt a taglétszám nem elegendő a növekvő terhek elhordozá-sára. Így a munka zavartalan menete érdekében újabb tagok toborzásá-nak szüksége jelentkezik. Alapítótagok újabbán egyáltalán nincsenek, a testületek és intézmények a múltban megnyilvánított támogatásukkal nem állnak a megfelelő mértékben a Társaság szolgálatára. Szükséges volna az egyházmegyék révén az egyes egyházközségeknek belépni a Társaság tagjai közé; az ily irányú megkeresésekre alig érkezett válasz az esperesek részéről. Mindössze négy református egyházmegye lépett be kötelezőleg a Társaságba, a középszabolcsi, felsőszabolcsi, alsózempléni és a kecskeméti egyházmegyék. A protestáns társadalom állandó érdek-lődése volna szükséges, hogy a Társaság oéljainak csupán egy részét is kellően szolgálni tudja. Egyelőre minden ereje abban merül ki, hogy ki-adja havonként központi folyóiratát, a Protestáns Szemlét. A könyvki-adás teljesen szünetel. Egyes egyházközségek megható megértéssel tá-mogatják a Társaságot és lépnek be tagul. Külön ki kell emelni a példa kedvéért a tiszarádi ref. lelkész leveléből a titkárhoz intézett következő passzust: „Ez évi taksági díját az egyháznak, mihelyst anyagi erőnk engedi, csekken beküldjük. Tagdíj elengedésért elvből nem folyamodok, mivel Csonka-Magyarország leghitványabb gyülekezetét sem tartom any-nyira hitványnak, elesett szegénynek, hogy a magyar protestáns iroda-lom támogatására annyit ne birna áldozni; de meg is kell követelni, hogy ennyit évente áldozzék mindenik! Az én egyházam sem lehet kivétel, noha anyagi javakban nem bővelkedik.“

4. Az irodalmi testvélyeket a Társaság folyó évben is meg fogja rendezni, úgy a vidéken, mint Budapesten. Több meghívást kapott már, amelyeknek rendre meg fog felelni.

5. A Magyar Szaklapok Országos Szövetségének, melynek rendeltetése a szaklapokat tömöríteni közös érdekeik védelmére, a Társaság belépett tagjai közé és választmányába kiküldötte a Társaság titkárát.

6. A folyó év március 27-én tartott közgyűlésen a hatáskörébe utalt jog folytán az üresedésben hagyott egy tagsági helyet a választmány egyhangulag dr. Lampérth Géza ny. orsz. főlevéltárnok, íróval, töltötte be.

7. A Protestáns Szemle írói honoráriumának újabb megállapítása szükségessé válván, a Választmány azt ívenként 80 aranykoronában állapítja meg a köztisztviselői fizetéseknel szokásos mindenkori (jelenleg 17.000) kulcs szerint. Ezt a magasabb díjazást szeptember 1-i hatállyal állapítja meg a Választmány.

8. Tárgyaltatott a Bethlen Gábor irodalmi és nyomda r.-t. és a Luther-Társaság beadványa. Mindketten azt kérik, hogy a Társaság könyv- és füzetkiadványainak főbizományossága reájuk ruháztassék, Több felszólalás után a kétféle számolás nehézsége miatt a Választmány a főbizományosságot a Bethlen Gábor r.-t.-ra ruházta azzal a kikötéssel, hogy a Bethlen Gábor r.-t. tartozik a Luther-Társaság által eladott könyveket minden könyvkereskedői százalék felszámítása nélkül számára mindenkor kiszolgáltatni, csupán a szállítás címén számíthat fel némi csekély összeget, amely két százaléknál magasabb nem lehet. A Társaságnak a régi bizományos részéről a felmondásból származható minden követelése az új bizományost terheli.

9. A Luther-Könyvtár és Múzeum kéri, hogy a Társaság utaljon ki számára kiadványaiból két-két példányt: egyet díjmentesen, egyet 40 százalék árengedmény mellett. A Választmány az egyik példány ingyenes engedélyezéséhez hozzájárul, a másik példány ármérsékléséhez anyagi nehézségei, továbbá a raktáron lévő anyag csekély száma miatt beleegyezését nem adta.

10. A pénztári jelentés meghallgatása és jóváhagyólagos tudomásulvétele után Elnök az ülést bezárja.

A Protestáns Szemle munkatársai az 1925. évben.

Ady Lajos
Albrecht Ferenc
Alföldy András
Baros Gyula
Bartók György
Bartóky József
Benkó Imre
Berkes József
Bernát Gyula
Bernát István
Bethlen Margit grófnő
Bibó Lajos
Boda József
Bodor Aladár
Boér Elek
Böszörményi Jenő
Bruckner Győző
Budai Gergely
Buday Árpád
Darkó Jenő
Dékány István
Dézsi Lajos
Domanovszky Sándor
Enyedy Andor
Ferencki Zoltán
Gárdonyi Albert
M. Gjessing
Gombocz Endre
Gombocz Zoltán
Gulyás Sándor
Györffy István
Haitsch Ilona
Halász László
Hartmann János
Hetessy Kálmán
id. Imre József
Imre Sándor
Isoz Kálmán
Istványi Ernő
Jézéquel Jules
Karácsony Sándor
Kállay Kálmán
Kemény Lajos
Kéky Lajos
H. Kiss Géza
Kiss Jenő
K. Kiss József
Kolosváry Bálint

Kutas Kálmán
Lampérth Géza
Macgregor William
Mariay Ödön
Mályusz Elemér
Máthé Elek
Melich János
Mitrovics Gyula
Moravcsik Gyuláné
Muraközy Gyula
Nagy Ferenc
Neményi Imre
Németh József
Nyireő István
Oroszlán Zoltán
Patay Pál
Payr Sándor
Paulinyi Oszkár
Pásztor József
Petri Mór
Péczely József
Pongrácz József
Pukánszky Béla
Rácz Lajos
Rédeyné Hoffmann Mária
Ritóók Zsigmond
Sántha Károly
Scheitz Emil
Sidó Zoltán
Szabolcska Mihály
Szabó Miklós
Szász Károly
Szegedi István
Szelényi Ödön
Szilágyi Dezső
Szlávik Mátyás
Szöllösy István
Szónyi Sándor
Tankó Béla
Tolnai Vilmos
Török Pál
Trócsányi Dezső
Vajthó László
Varga Sándor
Vargha Gyula
Vargha Zoltán
Zsigmond Ferenc

JELEN SZÁMUNKBAN ISMERTETETT KÖNYVEK.

	Korona
Biblia az ifjúság és a család számára. Kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. I. kötet. 235. l.	Ára 100.000
Az Orsz. Magy. Kir. Zeneművészeti Főiskola Jubileumi Emlékkönyve. 1925. 207. l.	" 70.000
<i>Dr. Tiefenthaler József</i> : Hit és Élet. Szent István-Társulat. Budapest, 1925. 160. 204. l.	" 28.000
<i>Farkas Antal</i> : Kísértetek. Regény. 80. 135. l. Bp. Népszavakönyvkereskedés	" 25.000
<i>Révész Imre</i> : A magyarországi protestantizmus történelme. Budapest. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 1925. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve.) Szerk.: Hóman Bálint. III. köt., 4. füz. 80. 75. l. 1. lev.	" 28.000
<i>Hóman Bálint</i> : A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi lezármaozói. (Forrástanulmány.) Budapest, Magy. Tud. Akadémia, 1925. 40. 108. l.	" 175.000
<i>Gergő Endre</i> : Materialista lélektan. Alapvetés. „Nova” kiad. 299. l. <i>Emlékkönyv</i> . Dr. gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján. Szerkesztette és kiadta dr. Lukinich Imre. 1925. 80. 641. l. Megrendelni a szerkesztőnél lehet Budapest, Nemzeti Múzeum Könyvtára. Ára famentespapíron 500.000, félfamentespapíron 300.000 korona.	" 84.000
<i>Lux Gyula</i> : A modern nyelvek tanulása és tanítása. Miskolc, 1925. 199. l.	" 39.600
József nádor korának kormányzástörténete. József nádor iratai. Kiadta Domanovszky Sándor. M. Tört. Társulat.	" 280.000
<i>Gróf Széchenyi István</i> : Kelet népe. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Ferenczi Zoltán. 1925. M. Tört. Társaság kiadása	" 280.000
<i>Bernát Gyula</i> : A mezőgazdasági hitel az északamerikai egyesült államokban. 1925. 23 lap	" 17.500

Megrendelhetők főbizományosunknál a **STUDIUM** könyvkereskedelmi és könyvkiadó rt.-nál, Budapest, IV., Múzeum-körút 21. — Telefon József 153—28. A rendelés gyorsabb eszközlése érdekében tessék folyóiratunkra hivatkozni.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket **ZSINKA FERENC** szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: **BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM**, ahová az expedícióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: **BENDL HENRIK**, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 aranykorona, előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 aranykorona.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.